**सप्रेम**—जे नाझेनि कामें सकाम । जे नाझेनि प्रेमें सप्रेम । ९.३५१ (२), **मप्रेमु अनुरागु** १२.१५५. **प्रेमल**, **प्रेमळ**, १०.१२४, ११.३४: **प्रेमलांलागि** १०.१२३: **प्रेमलांचिनि प्रियोत्तमें** १०.१२८; **प्रेमलाचेया वार्त्ता** १२.२३७; **प्रेमल संवादियें** १२.१३१; **प्रेमलांचें सांकड** १०.१२१; **प्रेमलप्रांजल**, प्रेमळ भक्तांना सहज मिळणारा, १२.२३४.

**प्रेमा**—**प्रेमा अढल कीजे** १८.८८४, **–आलोट उपजे** १८.३८०, **–वाढों नेणे** १८.५६४, या तीन्ही संदर्भांत ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींत 'प्रमा' हा पाठ, प्रमाण बुद्धि किंवा यथार्थ ज्ञान या अर्थी आला आहे.

**प्रेत**—(१) शव. प्रेत बाहिरें घालिजे । १७.१०६. (२) शब्दास जोडून. प्रिय, आवडीचें या अर्थी. **अभिप्रेत** ८.१०३.

**प्रेरणें**—उद्युक्त करणें. १६.२६८.

**प्रौढ**—वाढलेला, श्रेष्ठ, बळवान, समर्थ. हा अभिलाषु प्रौढु मानसीं । २.२३१. काहु न्वियां चि वाढु । लोकोत्तर प्रौढु । १७.४७. १८.५१५. **प्रौढ गुणें** १८.८५६; **प्रो(प्रौ)ढु जाला**, मडकला, २.३२९, **प्रौढु जाला** ६.६१; **प्रौढें** १४.२६७; **अप्रौढें बालकिं** १३.७९. **प्रौढि-ढी**, अभिमान, सामर्थ्य, वाढ, **प्रौढि**—१३.७४२, १८.१३१५; **इंद्रियांची प्रौढि** २.३१०, **मुद्रेची**–६.१९२; **प्रौढि न बोलें** ९.२; **प्रौढी**—नेथ बळें प्रौढी पुरते । जे महारथी वीर होते । १.१३४, २.७२, ९.२३४, १४.३०८; **निज सत्वाचिया प्रौढी** १७.३८९, **योगज्ञानाचिया**–१३.१०६७; **इंद्रियप्रौढी** १८.३४६, **–मंडल** १८.३४७; **बलें प्रौढी पौरुषें** १.९७.

**प्लव**—नौका. २.२२३.

## फ

**फटिक**—स्फटिक. जैसा फटिकु चि आवडे उदक । ७.११०, जसा स्फटिक पाण्यासारखा दिसतो, भासतो, ज्ञानदेवी–'स्फटिक चि भासे उदक' ७.११३.

**फडा**—नागाची फणा. संडीं फडे खेलवणें । नागिणिएची ॥ १८.६४. **तक्षकाची फडे टाकूनि**, तक्षकाची फडा मिळवून, हातीं घेऊन या अर्थी, १७.२४, ज्ञानदेवी–'फडे टाकोनि' १७.२४; **फडे न करी**, फडा उभी करीत नाहीं, १६.१२५, यावर **चिरणें–चीरणें** पहा.

**फणा**—सर्पाची फणा. **फडा** पहा. **सर्पफणिची साउली** ५.११६. **फणि**, **सर्प**, सांधें महाफणि दर्दुरें । गीलिजे कायि ॥ २.१५.

**फरकणें**—उभें राहणें. रोमांच जंव फरके। १८.१५८५.

**फरसाल**—भिन्न स्वादाचें, दोन स्वाद मिळून बनलेलें व दोन्ही स्वादांहून अधिक रुचकर. आणि गोड आंबड मिळे। तेथ रसांतर फरसालें । १८.२४३.

**फरारी**—ध्वज, निशाण (राजवाडे), आभास (ज्ञानदेवी कोश), ओढाताण (कुंटे), भरभराट (दाते), आधिक्य (परिभाषा कोश). **जीविताची फरारी देखौनि** १३.७३५; **महत्वाची फरारी लाहांति** १८.२४९. **फाउरी** पहा.

**फल**—फळ, पीक, लाभ, परिणाम. पुत्रातें इछी कुल । तेयाचें काइ हें चि फल । १.२१५. परि ते(तें) वेगलेपणें कां भोगिजे । जैसें पक्षियें फल चुंबिजे । ५.१३०, ज्ञानदेवी–'तें' ५.१३१. आइकें सकलसंमतें जगिं । पां(पा)हे तो चि योगी । जो कर्में करीनि रागी। नव्हे चि फलिं॥ ६.४३. कां फलिं सरे वाढणें । सस्याचें जेवि ॥ १८.४७२, पिकाचें या अर्थी. पैं फलासी चि पांडुसुता । फल काइसें॥ १८.६३० (३, ४). पैं परिपाकाचिये वेळे। फल देंटें ना देठु फलें । १८.९५२. ६.४४९, ७.१४२, ७.१४३, ९.१४६, ९.१७३, ९.१७४, ९.३७८, ९.४१७, ११.५८६, १२.१२८, १३.८०६, १३.१०५५, १४.२५९, १५.१७२, १५.१९१, १६.३२, १७.१६३, १७.१७२, १७.१८७, १७.२४८, १७.३१७, १७.३६५, १८.११९, १८.१२२, १८.१२४, १८.१७०, १८.२०२ (१,२), १८.२०६, १८.२३६ (१), १८.२४९, १८.२५२ (१), १८.३५२,

(?); फला आला १८·१६३१, – आलीं ४·४, – आले १८·१४६३; फल घे १८·२३५ (?), फला ये ५·७, ८·२६०; फल जोडल्यासि १५·४१६, – जोडे १८·१२३५; फला चित्त जावों नेदणें १८·६३४; फलाचि ओंबे ३·४१; फल ठेविलें ऐसें पावे, निश्चित मिळतें, १७·८६. – मज चि नावें ठेविलें ११·६८७; फलें दाटिली होये १५·१९९; फल...निफजे १८·७३४; फळ बांधौनियां भोगवी, कर्मकर्त्यास फळानें भोगावयास लावतो, १८·९९; फल लाहे १८·६५६, १८·१५२४, – विये १३·६२३, – दृष्टी न सूए, फळावर लोभदृष्टि ठेवीत नाहीं, १८·५८७; तें आववें चि जेवि फलीं जाणे १८·८४१; मोटकिया फलिं रिगों पांति, फळांत थोडासा प्रवेश करूं पाहतात (तेव्हां तत् शब्द योजून क्रिया ब्रह्मार्पण करतात), १७·३६५; देहिं संगु फलिं लागु संडौनि १८·१७४; फलीं वांझ जाये १७·२५१; फलीं सांडूनि, फलाशा टाकून, १७·२३९; फलेंसीं तें भेटी जें वसंतु पावे १०·१५३; कर्त्ता कर्म फल १८·८०८; पत्र पुष्प फल ९·३९२; फल...फुल १५·५५; फलफूलछाया १७·१८२; फलिं मूलिं १५·२०३; फुलीं फलीं १८·१५०१; फुलें फलें १८·८६५; फूल फल १०·९८; फूलीं फलीं छाया मूळीं पत्रीं, हीं सर्व वाटसरूला वृक्ष देतात, १६·८५; शाखा फूल फल १०·२४१.

**फलकट**—टरफल, साल. उडे तें फलकट २·१३०.

**फलणें**—फळ येणें, निष्पन्न होणें. न फलतां हिं निष्फलें। होंति चि ना॥ १३·२९०, चंदनवृक्षांना फळें आलीं नाहींत तरी ते वृक्ष निष्फळ होत नाहींत. ऋतुकालिं तरि फलति। परि फललों हें नेणति। १३·५२८. कां फलौनि शुष्कां होणें। ओषधींचें॥ १६·१०५, ज्ञानतपास उद्देशून. शास्त्र वाच्यें अर्थें फळे। मग आपण मावळे। तैसें हें नव्हे समूळें। परमतत्त्व चि॥ १८·११६४. ४·२१३, ६·३४०, ९·३५४, १४·२६०, १७·२८, १७·१५०, १८·५००, १८·९१९, १८·११२८, १८·१४७४, १८·१५२८. फळतिए वेळे १८·१०७६; सदा फलतिं, नेहमीं फळणारीं, ६·१७३; फलती केळि, फळणारी केळ, १५·२५७; फललेया अक्षराची वार्ता. वाचारूपी वृक्षास विचाररूपी फळें आल्याची वार्ता, १०·२०; फललेया तरूची शाखा ९·२२४; प्रज्ञाफललेया अर्था १८·८६०, प्रज्ञा पहा; फलितार्थ, तात्पर्य अर्थ, १३·१०४१; ग्रंथउद्यमु फळावेया १४·१६; प्राप्तिफळीं फळतां ६·१५०; मुक्तिफळीं फललासि ११·२८०; येणें चि फळें फळाचिं ११·५८६; शाखा फळावेया मूळ निर्पिजे १३·१००; संपत्ति जंव फळे १३·३६७; समग्रें परब्रह्में फळें(लें) ३·१३१, ज्ञानदेवी – 'समग्रें परब्रह्म फळे' ३·१३६; सुखदुःखीं फळावें ९·३११; फूललें ...फललें १३·८३८; फळौनियां १३·२१२; न फलतां १८·१५०, १८·६२९, – फलती ९·३९८, – फळे १३·५८४; फलणें—फलणेयां ऐली कडे १८·९२१.

**फली**—(१) तुरी, टाळी. जी वुद्धिनें सली। निश्चयानें वाली। न्धैर्येसीं हाता फळी। मेळौनि जाये॥ ६·४१३, स्थैर्याच्या हातावर हात मारून (मन) निसटून जातें, या ओवींतील पहिल्या चरणांचा जी हा पाठ जें असणें संभवतें, ज्ञानदेवी – धैर्यासी हातोफळी। मेळौनि जाय॥ ६·४१४, कुंटे – धैर्येसीं हातफळी। मिळऊनि जाय॥ ६·४१४, हां हां म्हणतां. सद्गतीसिं हातोफलिया मिले, सद्गति लगेच मिळते, १८·१२१, ज्ञानदेवी – 'हातफळी मिळे' १८·१२२, कुंटे – 'हातोफलिया मिळे' १८·१२२. (२) समुदाय, गंग, पक्ष (राजवाडे). कर्मफलिचा आस्वादु १८·२०३, या पाठांत हा अर्थ बसत नाहीं, कुंटे – 'कर्मफळाचा' १८·२०५. फल पुढें कर्मफल पहा.

**फलें**—स्पर्धा. महाकालेंसिं फलें। कवण करी॥ ११·४००, ज्ञानदेवी – महाकाळेंसीं खळें। आंगवतसे॥ ११·४०५, कुंटे – महाकाळेंसि कें खेळें। आंगवत असे॥ ११·४०५, खेळणें कोणाला मानवेल? कोणाच्या आंगीं सामर्थ्य आहे?

**फाउरी**—आभास (राजवाडे). तैसा वार्या चि फाउरी। वावो जालें॥ १३·१०५, ज्ञानदेवी – 'फरारी' १३·१०५, कुंटे – 'फरारीं' १३·१०५.

**फाकणें–फांकणें**—पसरणें, विस्तार पावणें, विस्तार करून सांगणें. **फाकणें**—सूर्यें फाकति कमळें । १८·११२, ज्ञानदेवी–'फांकती' १८·११३, कुंटे–'फांकतीं' १८·११३. **फांकणें**—आंतरीं फांके । हृदयकोश ॥ ६·२०९. तैसें इंद्रियद्वारीं फांकलें । अंतरिचें ॥ १३·२९६. परि फांकला हें उपसाहावें । तुम्हीं मज ॥ १३·३१३, विस्तार केला. १३·१८२, १४·१२२, १५·३३७, १८·३२७, १८·१२९२. **अन्यथा ज्ञान जागृति स्वप्न फांकौनि** १५·४८०; **आडवेन आंगें फांके** २·३०६; **चंद्रकर फांकतां** १८·४०३; **ज्ञान फांके** १४·३२७, **–वृत्ति–** १४·२१०; **डालिं फांकतसे** १५·२१०, **डाले(लें) फांकलीं** १५·१४४; **तेज फांकत असे** ११·२३७; **पद्म फांके** १८·८५९, **प्रभा–** १०·२८४; **रश्मिकर फांकति** १५·३७२; **रश्मिजाल···फांके** १५·५२; **वाक्यसूर्यकर फांकलें(ले)** १०·१४६; **श्रोतेपण फांकलें**, ऐकण्यासाठीं अवधान वाढलें, १५·६९; **सद्भाव फांकत...दीसताति** १३·४७४; **ज्ञानिं मति न फांके**, ज्ञानानें मतिविस्तार झाला नाहीं, १३·६३७; **फांकणें—जाईचेया फुला फांकणें** १८·२५५; **फांकलेपणें**, उमलल्यामुळें, १४·१२३; **फांक**, विस्तार, **फांकु धरी** ६·२१४; **कथेसी फांकु होईल** ५·१७२; **फाकवणें—अनुभविलें फाकवें** ६·३१७, ज्ञानदेवी, कुंटे–'फावे' ६·३१७. **फांकावेया**—पैं येकुं(कु) दीपुं(पु) लावी सायासें । आणिकु फांकावेया तेथ बैसे । १७·८७, एकानें प्रयासानें दिवा लावला व दुसराच कोणी तेथें (पोथी वाचून) विस्तार करावयाला बसला तर, ज्ञानदेवी, कुंटे–'तेथें लाऊं बैसे', दुसराच कोणी आपला दिवा लावावयाला आला, १७·८८, संदर्भात राजवाडे पाठ ग्राह्य वाटतो.

**फाटणें–फांटणें**—चिरणें, पसरणें. **फाटणें—मनोरूपु पट फाटे** ५·१५५. **फांटणें**—तेथ तेणें अचाटें । तिहिं ठांइं हा फांटे । १५·१५३. १५·१०५. **जीभेचा हातु फांटे**, रुची वाढते, १८·२४७; **आडफांटति** १५·१४९, १५·१५५; **न फटे काई** १२·६८; **फांटा**, शाखा, तेव्हलिं जीवशाखीं फांटे । सैंध चि होंति ॥ १५·१४८, **थोर फांटा** १५·१६८; **अफांट**, अमर्याद, वारा जैसा अफांट । ११·६९६.

**फाडणें**—चिरणें. **जांघा फाडूनि** १०·२३६, परिशिष्ट (६) **जान्हवी** पहा.

**फाडा**—क्रमवार यादी, तपासून वेगवेगळी मांडणी. मग काढिजति फाडे । वरि पारिखौनियां ॥ ९·४३, ज्ञानदेवी, कुंटे–मग काढिजे फाडोवाडें । पारखूनियां ॥ ९·४३, स्पष्ट फोड करून. **फाडोवाडां** पहा.

**फाडोवाडां**—वेगवेगळे करून. **फाडोवाडां विवंचूनि दाविलें** १३·९३४.

**फार**—अधिक, विस्तृत. यन्हविं दोरिएचेया उरगा । डांगा मेलविती पैं गा । तो वाऊ चि फारु गा । केला होए ॥ १५·२२८, ती मारहाण व्यर्थ केली असें होतें. **फारें तेजें**, मोठमोठे तेजस्वी ग्रह, १५·२७९; **फारु उपदेशिला**, विस्तारानें सांगितला १३·६३३; **फार करीति**, बडेजाव करतात, ३·२४३, **–करूं**, विस्तार करूं, ७·१२२, ८·१९४, **–कीजे**, वाढवावें, १३·८४९; **फार हों लागे**, ८·७३, **– होतें**, परिणामकारक होतें, ६·१३४; **सांपे फारां होइजे**, दोरीच आहे हें खरें ज्ञान लोपल्यावर, सर्प आहे हा भास जास्त दृढ होतो, १५·२७८.

**फालणें**—फाडणें, विस्तृत करणें. **आंग फाली** १८·६५२.

**फावणें–फांवणें**—मिळणें, लाभणें, आवडणें, मानवणें. **फावणें**—पाठेयां भावज्ञां फावति गुण । चिंतामणिचे ॥ ६·२१. एथ वाहे तेया फावे । येरा तूटि ॥ १३·५८. जेया फुलाचें गोमटें फावे । तो किं काष्टें कोरूं धांवे । १८·७१६. ६·४, ६·८, ६·२३, ६·९९, ६·१५१, ९·४९, १०·५८, १०·१७९, ११·७, ११·९६, १८·१२३१, १८·१६८१. **फावे तंव राहिजे** ६·१८९; **आपणपां चि फावलें** ५·१०७; **इंद्रियां फावलेयां**, कळल्यावर, अनुभवास आल्यावर, १७·३४; **कानें मुखें फावे**, ऐकतां व उच्चारतां कसे आले असते, गीतेच्या श्लोकांस उद्देशून, १८·१६८५; **चांदिणें जैसें भलेतेया फावे** १८·१७२७; **जीवा राणीव फावली** ११·२४७; **प्रतीती फावें(वे)**,

प्रत्ययाला येईल, १५.३६: **बोलीं चि जरि फावे** ५.६८; **यश फावलें** ११.६४; **रसवृत्ती फावलिया** १३.३२५; **स्वर्गी निवान फावे** ९.३२८; **न फवे**—कोण्हां चि न फवे, कोणा-लाच लाभत नाहीं, ११.६११. **फांवणें**—जें अगोचर फांवे। बोधीं नाहिं॥ १५.१६. ज्ञानदेवी–'फावे गोठीनाजी' १५.१६; **फांवों सके** ६.३३७; **वस्तुस्वभाऊ फांवे** १५.४१२; वरील फांवणंच्या तीन्ही संदर्भात ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींत फावणंचीं रूपें आहेत. **फावा**, लाभ, प्राप्ति, १८.१५३०; **आपैसें फावासि ये** १७.३१४; **सुख फावा जावों लागे** ७.१८६.

**फास**—पाश, जाळें. जग चि धेनू करित आहे फांसा। ७.११७, जगांतील लोक गाईला (दुधा-साठीं) दावें बांधतात. १२.१८१, १८.६१४.

**फिटणें–फीटणें**—सुटणें, मुक्त होणें, नाहींसें होणें. **फिटणें**—पै(ए)गें वचनतेजकरें। फिटलें आंतु बाहीरील आंधारें। १०.१३२. **जवनीक होती ते फिटौनि परौती गेली**, आडपडदा दूर झाला, ११.६४७; **स्वता फिटे** ४.२०६, **स्वता** पहा. **फीटणें**—हे आंतरौनि जरि फीटले। तरि निभ्रांत जाण निवटले। ३.२६५. कुमुदचकोरां फीटे। संकोचु तो॥ १८.१३०४. ४.६३, ५.८३, ९.१०१, ९.२१२, ११.४५, १३.३७८, १४.४०८, १५.५२७, १६.३४, १६.४३५, १७.२१९, १८.१०१, १८.१४३, १८.५०१, १८.७९६, १८.१११९, १८.१५५४. **अनोलखपण फीटलें** १०.१४६; **अनोलखि फीटली** ९.२७३; **केर फीटणें**, केर पहा; **जवनीक फीटे** ६.३०६, ८.४०; **त्रिकुटी फीटलेयां नगर** १६.४३६, सं. वा. श. त्रिकुटी पहा; **दीप्ति फीटलेयां** ६.२५१; **देहाची चौपाहारी फीटे** ८.१५९; **निद्रेचा ठाऊ फीटलेयां** १८.२६३; **पांग फीटणें**, पांग (१) व (२) पहा; **पापाचा अचलु फीटे** ४.५५; **बेगें साहाजें फीटे**, द्वार आपोआप उघडतें, ६.२७९; **ब्रह्माचा अबोला फीटावा**, जीवाचा ब्रह्माशीं असलेला अबोला नाहींसा व्हावा, १७.३२९; **भागा फीटणें**—ज्ञानें द्रि(द्रि)ष्टिचेया भागा फीटलें, केवळ ज्ञानानें दृष्टीच्या वांट्यास आलेलें, ११.१५९; **विरक्तां भागा फीटलें**, विरक्तांच्या वांट्यास आलें, ५.१४६; **भेदांचें कडवसें फीटलें** ७.१०९; **भेदाची चोखेल (चोरवेल) फीटे** १६.७; **येकोल कैसेंनि पां फीटे**, कसें बरें एकवार दूर होईल, ८.२४३; **विवेकाची वाणि फीटो**, विवेकाची कमतरता नाहींशी व्हावी, १३.११५५; **संवसारव्यथा फीटला** १२.१८१; **संसाराचें धरणें फीटे** १८.१२७; **न फिटे** १३.७६०, १७.१४८; **न फीटे** १३.३२७.

**फिरणें**—मागें वळणें. हांसा मिळुनि आली दैनि। तरि गंगा कैसेनि फिरे नाही ती। १५.५३४, जर समुद्राहून गंगा निराळी असती तर समुद्रापासून कशी बरें मागें वळली नसती? समुद्र व गंगा यांत जलभाव सारखाच आहे म्हणून समुद्रास गंगा मिळते, ज्ञानदेवी व कुंटे–'गंगा कैसेनि मिळती,' अनुक्रमें १५.५६७ व १५.५६८. **शब्दजात माघौतें फिरे** ६.३१९.

**फुक–फूक–फूकट**—परिश्रमाशिवाय, सहजासहजीं होणारा, व्यर्थ. **फुक**—रोकडेया आगि लाहिजे। मोक्षु फुका॥ १२.१७३. **फूक**—आळसी पोसिजे फूका। १३.४५६. **फूकट**—जेयांचां प्रसादीं फूकटा। जोडति सिद्धी॥ ९.४७८.

**फुंकणें–फूंकणें**—फुंक मारणें. **फुंकणें**—**सारकतु फुंकिलेयां**, विझलेल्या सर्पणाला फुंक मारली तर, पुनः पेटत नाहीं या अर्थी, १८.६१०; **फुंक-फुंकौनियां** १५.३७६. **फूंकणें**—काइ राखोंडिया फूंकितां। दीपु लागे॥ ९.४९३. **फूंक**—**फूंके भाति फुगे**, फुंकेनें भाता फुगतो, १३.६६३.

**फुगणें–फूगणें**—भरल्यामुळें वाढणें, ताठा चढणें. **फुगणें**—फुगे असाधारण। गर्वे तेणें॥ १६.३७६. **केरें घालेपणें उकरडें फुगे** १८.६६७; **फूंके भाति फुगे** १३.६६३. **फूगणें**—फूगत वीरवृत्तीचेनि बळें। ११.४५४. **गर्वे फूगला** १३.७२३.

**फुंजणें**—गर्वानें फुगणें, ताठून जाणें. १३.७५९. **देवलविसें फुंजे**, मंत्रतंत्र करणारा जसा आनंदानें फुगून जातो, १३.७१४; **विकारें फुंजे** १४.१५०; **फुंज**, ताठा, जालेयाचेनि आनंदें। फुंज भैए॥ १८.५८९; **फुंजणें**—

कर्तेपणाचें न टके। फुंजणें आंगीं ॥ १८·१६४, कर्तेपणाचा ताठा आंगीं राहत नाहीं.

**फुटणें-फूटणें**—तुटणें, मोडणें, उगवणें, बाहेर येणें. **फुटणें**—डिरु फुटे १५·९४; **दृष्टीसि पाटा फुटे** १·२३; बहुविं देहांकुरिं **फुटे** १५·१३१; **शारदियेचा अनुघाडु फुटे**, शरत्कालाला नुकताच आरंभ होतो, ९·१०१. **फूटणें**—चंद्रोदया आरौते। जेयांचे डोळे फूटति असते। ४·२३, ज्ञानदेवी, कुंटे–'आरौतें' ४·२४. पैं अथर्वि घडा बुडाला। तो आंतु बाहिरि उदका भरला। पाठिं देवंगत्या जरि फूटला। तरि उदक काय फूटे ॥ ८·६४. २·४१, २·७९, ८·२१, ११·३७०, १६·३६६. **अंकुरु फूटला** १८·९९५,–**फूटे** ४·१८८; **कोंभ फूटति** १६·३१८,–**फूटले** १०·९६; **घटु फूटे** ८·२५१; **डोळे फूटति** १६·२३७, १८·६७९; **झाडांचिं आंगें फूटति**, झाडांच्या फांद्यांना जशी पालवी फुटते, १८·१५; **ज्ञानदृष्टी पाटा फूटला**, पडदा दूर झाला, ११·१७८; **ताहाना जरि फूटावें**, तहानेनें मरावें, ३·२४; **तृषा फूटला**, तहानेनें व्याकुळ झाला, ११·६६१; **पदर फूटथि**, योगांतील पडदे दूर होतात, ६·२४४; **पाटु फूटला**, पाण्याचा पाट फुटला, १३·६९६; **पान्हा फूटे** ९·१८; **पाहाट फूटे** ४·५५, ६·४५०; **मढु फूटला** ११·२९९, **मढणें** पहा; **शाखा फूटलिया** १०·९७; **हियें फूटावें** २·२१९; **फूटौनि पडे तंव**, ऊर फुटून पडेपर्यंत, १३·७०६; **न फुटति—हेतुचां दशनी(नीं) ही न फुटति** ७·१८८, या संदर्भात **फुटति** हें **फुटणें** किंवा **फूटणें** या क्रियापदाचें रूप असणें संभवतें, **दशन** पहा; **आडफूटति** १५·१९१.

**फुटाणा**—भाजलेला हरभरा. **नक्षत्रांचे फुटाणे होंति** ११·२१२.

**फुडा-डी-डें**—उघड, स्पष्ट, निश्चित, खरोखर, पक्कें. ह्मणे बांधला मी फुडा। ६·७८. यन्हविं ज्ञान फुडें जालेयां। १३·६५२, **ज्ञान** स्पष्ट कळून आल्यावर. पर्कि अध्यात्मीं चि फुडा। जात्यंधु ॥ १३·८३१, अध्यात्मज्ञानांत तो खरोखरीच जन्मांध आहे. पैं गुळाची गोडी। नव्हे बांधेया सांगडी। तैसीं गुणेंद्रियें फुडी(डीं)। नाहिं तेथ ॥ १३·८९६, गुळाची गोडी गुळाच्या ढेपेंत समाविष्ट असली तरी ढेपेच्या आकाराचा व गोडीचा संबंध नाहीं, तशींच गुणेंद्रियें, ब्रह्मांतूनच उत्पन्न झालेलीं असलीं तरी ब्रह्मसाक्षात्काराचा त्यांच्याशीं संबंध नाहीं. ३·१११ (डें), ४·९७, ६·३१६, ६·४८९, ८·९९, ९·९५ (डें), ९·३६१, ११·२८८, ११·४४६, १३·७१, १३·४८०, १३·१०७२, १३·१०७७, १४·२१२, १४·३४२, १६·१५२, १८·१०७२, १८·१५१२, १८·१५८२, १८·१६१२. **ज्ञान हा अग्नि फुडा** ९·२४०, ज्ञानदेवी, कुंटे–'धडफुडा', प्रदीप्त, ९·२४१; **फुडा** ११·३१९; **फुडी आटणी** ६·२९०; **फुडिया गगनाचिया घडिया** ७·१९०; **फुडें चोखडें** सात्विकज्ञान, खरें या अर्थी, १८·५२६; **फुडी चोरिली राहाटि**, पक्की चोरटी वागणूक, १८·६६९; **फुडें जाणणें** १८·८४२; **फुडी प्रतीती**, पक्की, १८·५७०; **फुडे याग**, महत्वाचे, प्रसिद्ध, १८·९७; **फुडा व्यवहारु** १८·४४२; **फुडें आलें असें(ले)**, निश्चित ओढवलें आहे, ४·१९५; **फुडें कललें** १०·१३६; **फुडें नाकले** ११·१५४; **फुडें कीजे** १५·३१०; **फुडें जाणति** १५·३५७, –**जाणे** १८·७०५, –**सांघों**, निश्चितपणें, १३·३४१; **फुडे होउनि**, निपुणपणें, १७·३५८; **आपणपेया चि फुडा न्हवे**, स्वतःला उघड कळण्यासारखा नाहीं, १०·१९५; **जैत फुडें आणील**, निश्चितपणें विजयी होईल, १८·१६१०; **पारखि फुडी आथि**, चांगली पारख असते, १४·४४; **फुडेपणें**, स्पष्टपणें, १३·१०३.

**फुत्कार**—सर्पाचा रागाचा फुसकारा. **पाताळव्यालाचा फुत्कारीं** ११·३५७.

**फुरणें**—स्फुरणें, भासणें. **औपाधिकु फुरे**, १५·४६६, **औपाधिक** पहा; **फुरतें त्रिभुवन**, भासणारें, १५·५२६.

**फुल-फूल**—(१) वृक्ष, वेलीचें. **फुल**—जे फुलीं लागले षट्पद। काइ फुलें चि होंतु ॥ १५·२९१. फुलें नव्हतां घेपता। आमोदु केवि ॥ १८.१६८०. ९·३४४, ९·३८१, १०·१९०, १३·४९५, १३·५५६. **फुला वरि (फुलावरि) परिमळु**

१८.५४३; फुलाचिये वाहाणीं १८.४३८; फुलाचेनि मांघानें १८.८११; जाईचेया फुला १८.२५५; जेया फुलाचें गोमटें फावे १८.३१६; घ्राणा आणि फुला १५.५१०; वोवीफुलें ११.६९८; फल फुलाच्या संदर्भाकरतां फल पहा. फूल—कुसुमेंवाडें । फूलीं आलें मकरंदें । तें फूल दिनोदें । दीन्हलें मज १०.१४८. तरि जाणिजे झाड फुलें । मानस जागिजे बोलें । मोनें जाणिजे केलें । पूर्वजन्मिचें ॥ १७.७४. ९.३८०, ९.४०९, ९.४३०, १०.१४८, १३.३४०, १८.५६. चंदनतरूचीं फूलें १०.१८६; रसभावफूलीं ११.२०; सुकृततरूचें फूल १८.८९८; फूलागंधाचा परिमलु १७.२९७; फूल व फल यांच्या संदर्भाकरतां फल पहा. (२) योगांतील एक चक्र. मणिफुल ६.२१५.

**फुलणें-फूलणें**—फुलें येणें, बहर येणें, विकास पावणें. फुलणें—कां न फुलतां कळिकेि । आमोदु जैसा ॥ १३.७९. फुलैल ११.२०. फूलणें—कां वांझां फूलीं फूललें । झाड जैसें ॥ ९.४३०. तो जें जें बोले । तें अद्यान चि फूललें ॥ १३.८३८.

**फुलसर**—फुलांची माळ, फुलांचा हार. फूलां फुलसरा(रां) लेख चढे । द्रुति दूजी आंगुली न पडे । १८.५६, फुलांच्या हारांतील फुलें मोजतां येतील पण हारांतील सर्व फुलांचा सुवास एकच, सुवासाला दुसरें बोट घालतां येणार नाहीं, हें रूपक गीतेचे श्लोक व त्यांच्या अर्थास उद्देशून आहे.

**फुली-फूली**—उत्साह, भर. फुली—मेघांनदींचि फुली जंव नुघडे, एका बाजूनें पहावें तर मेघ पाणी शोषून समुद्र रिता करतात, दुसऱ्या बाजूनें पहावें तर नद्या सारखी भर घालतात, हा मेघांचा व नद्यांचा क्रम जोंवर चालू आहे तोंवर समुद्र परिपूर्ण आहे असें दिसतें, १५.११९, यावर १५.११८ ते १५.१२० पहा, कुंटे—'मेघानदीची' १५.१२०. फूली—बालपणाची फूली १०.२६६.

**फुल्लौरा**—फुलांचा बहर. केउता कल्पतरूवरि फुल्लौरा । १०.११. भावांचा फुल्लौरा ९.२७.

**फेडणें**—काढून टाकणें, दूर करणें, घालवणें. जो इंद्रीयवें चि चित्त फेडी । २.७२. देहाचें दर्पन फेडी । ६.२२८. यानें फेडिलां दंडु । अंतरिचा । १३.८७२. जन्माचें आंध्य फेडितु । १६.१९८. न फेडितां(नां) लिंग जैसें । बोलंजी ना ॥ १८.१०२. जैसे अनुकें नेणतें फेडिजे कां जागतें । तें दिं गीतेनि जें अनुतें फेडी ते इठा । १८.२७३. वारा अन्नाळु चि फेडी । १८.१२२५. ११.४०२, १५.३५८, १८.४४६. अवसरचिंता फेडीं १४.४०६; असंतवग फेडी १७.३८९; उणें फेडावेया १८.१४४९, —फेडूनियां १६.१४८; उवातेनि वस्त्र फेडिलें ८.६५; कवाड...फेडूनि, उघडून, १८.१५५८; काजळी फेडूनि ४.५३; केरु फेडिला ११.३१४; कौस्तुभु फेडूनि, काढून घेऊन, ९.४७६; गवसणी फेडूनि ८.१३३; जवनीक फेडिली ११.१२१; झारि फेडिजे, झाडून झटकून, येथें गाळून, १८.१३२०; ठाओ-वो फेडणें, या संदर्भाकरतां ठाओ-ओ-वो पहा; थिगळीं फेडी, (धुवून) डाग घालवते, १३.४६४; दोषांचें लिहिलें फेडीं ४.५१; दैन्य फेडी १३.१६९; पापें ताप फेडीति १६.१९७; प्राणु फेडी, प्राण जातो, दिवा विझतो, १३.७१९; रोगु फेडूं १६.११५; वालीप फेडिजे, पडदा दूर करावा, ६.२५; विवेकाची त्राये फेडिली, विचाराचा आधार नाहींसा केला, ३.२४७; वेलु फेडिला, वेळ उत्तम प्रकारें घालविला, वेळेचें सार्थक झालें, १६.४६८; वोझें फेडिलें १८.१४६०; शंका फेडूं १५.३८२; संशयो फेडावया ६.४२९; सांकड-डी-डें फेडणें, याच्या संदर्भाकरतां, सांकड-डी-डें पहा; सिरियाणीं (णी) फेडिली, हौस पुरी केली, १६.३९; हरलु फेडितां १३.३३५; हृदयशल्यु फेडिलें १०.२६७; घालि फेडि, लावणें पुसणें, १८.२२१; न फेडित १८.८४९; फेडणें—अंश फेडणें १५.४३१, वेलु—, वेळ घालवणें, ४.१८२.

**फेण—न**—फेस. फेण—कायें फेणु पींतां जल । सेविलें होये ॥ ९.१५३. फेन—जैसे जालें फेन ९.६६, ज्ञानदेवी—'जैसा जळीं फेण' ९.६७, कुंटे—'जैसे जळीं फेण' ९.६७. तेया फेना आंतु पांतां जेवि जल न दिसे ९.६७.

**फोंक**—लहान डहाळी. **पांचै फोंक** १५·९७, सं. वा. श. पहा. **खनुवाले सरले फोंक निगति** १५·१६४; **व्रतांचे फोंक...उंचावती** १५·१८९.

**फोकरणें**—प्रसिद्ध करणें, वाचेनें उच्चारणें (राजवाडे). आपुलें केलें फोकरिति। जगातें धिकरिति। १६·३२६. १६·२२०, १६·३८७. **तप फोंकरितां** १७·२४८, ज्ञानदेवी–'तप फोकरितां' १७·२४९, कुंटे–'तप फोकारितां' १७·२४९; **महत्व फोकरावेया** १७·१८७; **फोकिलियां**, वाऱ्यानें ओढून नेलेल्या, वाऱ्यानें फुंकून नेलेल्या (राजवाडे), मातलिये सागरिं। फोकिलियां तरि। लाटाचां येरझारिं। आंदोले जेवि॥ १३·८०३, ज्ञानदेवी–'मोकलिलयां' १३·८०५, कुंटे–'मोकळिलिया' १३·८०५.

**फोडणें**—तुकडे करणें, भेदन करणें. मग जालांधर सांडी। ककारांत फोडी। गगनाचिये पाडी। पैठी होए॥ ६·३०२, मग प्राणशक्ति जालंदर बंधाचें उल्लंघन करते व टाळूंतील सुषुम्ना-नाडीचा शेवट भेदून मस्तकांतील आकाशाच्या पहाडावर जाऊन बसते. मोति फोडुनु सांधितां चांग। किं तैसें चि भलें॥ १८·२०. ९·४६०, १४·३१४, १६·२२६. **गाजौनि ब्रह्मांड फोडी,** अकालमेघ गगनभेदी गर्जना करतो यास उद्देशून, १७·२५०; **पाणी करालें फोडी** १६·११६; **मढ फोडिति**, १८·४६०, **मढणें** पहा; **लातौनि नाकाडें फोडी** १३·७०४; **हियें फोडावें** ९·३५, –**फोडिलें**, अंतःकरण उघडें केलें, ११·४७.

**फोडसें**—फुरसें. १३·७२४. परिशिष्ट (८) सर्प पहा.

# ब

**बग-गा**—प्रकार, बाजू, आकार, देखावा. **बग—येक बग**, एका बाजूनें (पहातां), ११·३९९, ज्ञानदेवी, कुंटे–'एकबगीं,' एका प्रकारें, ११·४०४. **बगा—एया सैन्याचा बगा**, आकार, अवडंबर, ११·४६३; **नांदुणुकेचा बगा**, १८·४६६, **नांदणें** पहा. **बगें**, प्रकारें, मार्गानें, बळानें, **अधिकारबगें** १७·३८५, **तोय–** १५·३०६, **दैव–**१३·१०३४; **बोलबगे(गें)** १८·७६६.

**बचका**—हाताचा पंजा, पंजांत मावेल इतकें. **बिंब तरि बचकेयेवडे** ४·२१२, **बचके येवडें** असा पाठ घ्यावा, ज्ञानदेवी 'बचके एवढें' ४·२१५, कुंटे–'बचकेचि एवढें' ४·२१५.

**बंड**—येथें खटाटोप. वेदांचें गाढें बंड। १३·२०.

**बडंब**—बोलबाला. **नावारूपाचां (चा) बडंबा** १५·२४६.

**बडबडणें**—वटवट करणें, वायफळ बोलणें. तैसें जी न बडबडीं। पदाची कोर न संडी (डीं)। १३·८५०. १३·१८. **बडबड**—झणौनि रिकामें तोंड। करुं गेलें बडबड। १५·२१.

**बणवणें**—अनुभवास येणें, प्रतीतीस येणें. क्षुधा न वणवे। १८·६३७, ज्ञानदेवी–'बधवे', परवा करणें १८·६४०, कुंटे–'न बाणवे' १८·६४०, वरील **बणवे** हें रूप **बाणवणें** या क्रियापदाचें असणें संभवतें, **न** पहा.

**बंदि**—बंधन. बंदिं मोक्षु जेयाचां। उदैला होये॥ १६·४. ज्ञानदेवी–'बंदिमोक्ष' १६·४, कुंटे–'बंदि मोक्ष', बंधन झालें असतां सुटका या अर्थी, १६·४, **बंदिं** पाठ ग्राह्य वाटतो. **बंदिजन**, कैदी, स्तुतिपाठक, १८·१६५०; **बंदिसाल**, कैदखाना, **कर्मांची बंदिसाल** १८·४५६.

**बंध**—(१) नियम, मर्यादा, अटकाव. जें सोइरिके बंधु नेणे। १८·५४९. तिये विखिं सोइरिके। एकु चि बंधु॥ १८·५५८. आटे बंधु मोक्षेंसि। १८·११२९. १४·१३३, १४·२८१, १६·२६६, १७·२५५, १७·४०९, १८·७११. **बंधु पडे** ३·८२, –**फीटे** १८·१५५४; **बंधें बांधला** १८·१२६६; **बंधुभयभरितिं**, बंधनाचें भय दाटलें असतां, १८·७१२, ज्ञानदेवी, कुटे—'बंधभयभरितीं' १८·७१५; **बंधभावना** १८·३९०, –**रूपें** १७·३६२; **बंधमोक्षाचें गूंतलें** १८·३१७; **उभयबंध**, पापपुण्याचें बंधन, २·२७७, हातपाय जोडून बसणें, ११·५३७;

**कर्मांचा बंध**—तैसा कर्तृत्वाचा मदु । आणि कर्मफलिचा आस्वादु । ययां दोहिं चि नांव बंधु । कर्मांचा किं ॥ १८·२०३, **कर्मबंध**—तो कर्मे करी सकलें । परि कर्मबंधा नाकळे । जैसें न सिंपे जळिं जळें । पद्मपत्र ॥ ५·५०, २·२३१, २·२७८, ३·१७३, ३·१७९, ४·१५५, ५·२४, ५·७२, १८·४५०, १८·९२९; **जीवबंध** १८·१७५, **दृष्टि**– १४·५, **देह**– ८·२५५ (१), **देहाभिमान**– १८·१४२८, **पूजा**– ११·२१६, **ब्रह्म**–, ब्रह्माशीं निकट संबंध असलेलें, ब्रह्माशीं गोंवलेलें, ३·१३६; **भवबंधमोचक** १७·३०८; **लोभाचा बंधु** १८·१७२०; **सर्वबंधलक्षणें** १८·१४०५; **संसारबंध** १६·४४६. (२) योगांतील मुद्रा. वरि बंधु जो आरोपे । ६·२०८. **ऊडियाणु बंधु** ६·२१०; **तीन्हीं बंध**, वज्र बंध, उड्डियाण, जालंदर, १८·१०३१, यावर ६·१९० ते ६·२१० पहा; **मूलबंध** ६·२१४, ६·१९९, १२·४८; **बंधत्रयाची घरटी** १३·५०७. (३) काव्यांतील छंद. **ऊवियेचेनि बंधें** १८·१७२१; **वोवियेचा बंधु** १३·११४९, **वोवियेचेनि बंधें** ६·४९४; **पद्यबंध** १·६; **अबंध**, ८·२५५(२).

**बंधणें**—बांधणें, जखडणें, गोठणें. **आश्रमु बंधला** १८·७५५. **न बंधिजे**—बद्ध कां न बंधिजे । १४·१३४(२), १८·८१०. **बंधक**—ते कर्मातें ह्मणति बंधकें । १८·१३४, १८·१६२; **बंधकिं कर्मीं** १७·३६३; **बंधन** ३·८३; **बंधनाचा ठाऊ** १७·१०; **बलिबंधन**—(१) विष्णूची इच्छा ओळखून गरुडानें बलीस वरुण पाशानें बांधलें, यावरून बलीला बंधन घालणारा या अर्थी, (२) तिसऱ्या दानांत वामनाचा चरण मस्तकावर धारण केल्यावर विष्णूनें बलीला सुतलांत घातलें व तेथलें राज्य त्यास दिलें, पुढें विष्णु त्याचा द्वारपाल झाला, यावरून बलीच्या बंधनांत राहणारा असाही अर्थ घेतां येईल, १२·२४०; **बद्ध**—मोकला ना बद्धु । आत्मेपणें ॥ १३·११०५, १४·१३४ (१), १४·१३५, १८·१४३१; **द्रवित नां बद्ध** १०·१७९; **बद्धमूळें अज्ञानें** १५·१४६; **अतिबद्धें** ११·१२६; **निबद्ध**—सात्विकराजसतामसनिबद्ध १८·६९५; **प्रबद्ध** ३·२५८; **सुबद्ध** ६·२२५; **बद्धक**—(१) बांधणारें, ६·८८, (२) कृपण, न विसंबे भांडारा । बद्धकु ना ॥ १३·५००.

**बधिर**—बहिरा. ते दोन्ही नाद मीनले । तेथ त्रैलोक्य बधिर जालें । १·१२८. वाचा चि पंचमालापें बधिरा । मुख केउतें देंगें ॥ ११·१४. **बधिराचे नीट कान, असत नाहींत हा उद्देश,** १८·५७७.

**बंधु**—स्नेही, सोयरा. गुरु बंधु मातुळ । १·१८०. तुं गुरु बंधु पिता । २·५०. **शालक सासुरे मातुळ आणि बंधु** १·२२३; **बंधु...द्वेषिया** ६·९५; **बंधुबापु** ६·८०; **आर्त्तबंधू** १४·३; **जगद्बंधु** १७·१०; **गुरुबंधुसौजन्यें** १३·८४२.

**बनकर**—माळी. १०·१५३.

**बंबाल**—गोंगाट, कलकलाट. **तुरबंबाल**, **तुर** पहा; **दीवियांचेयां बंबाळिं** १५·२७६, **दिवा**–**दीवा** पहा.

**बरट**—चिखल. मग दुःखाचेनि बरटेनि बोंबले । ७·८५, दुःखरूपी चिखलानें माखले.

**बरड-डी**—माळरान, नापीक जमीन. **बरड**—नपुंसकें बरडें । रानें केळिं ॥ १३·४८. **बरड किं पीकें** १३·१३; **बरडी**—मग तोयबुद्धि बरडीतें । टाकूनि एति ॥ ५·११०, पाणी समजून माळरानाजवळ येतात; **बरडी**, माळजमिनींतील, १३·५६५; **निर्विकल्पाचिये बरडी**, निर्विकल्प ब्रह्मरूपी माळजमिनीवर, ८·२१.

**बरलणें**—स्वच्छंदपणें फिरणें, भटकणें, भ्रम होणें. इंद्रियें बरलों नेंदावीं । ३·११६. ३·२२९. **बरल**—देखा मंत्रज्ञु बरलु जाये । १·१९०, येथें मंत्र चुकतो या अर्थी. होंतसे वाचा बरल । १·२०६, बडबड करते. ३·१२८. **विषइकु सुखप्रवादु बरलु**, विषयांपासून खरें सुख होतें असें म्हणणें ही व्यर्थ बडबड आहे, ५·११५; **हे (हें) बरल न व्हावें ह्मणौनियां**, हें भूतजात भडकूं नये म्हणून, ३·१६३.

**बरव**—शोभा, सौंदर्य, सजावट. तैसें आपुलिये बरवे । आपण चि रिझति जीवें । तृणाहूनि आघवें । मानिति नीच ॥ १६·३७८. ६·३७२, ७·१८६, ७·२०३, १८·३४६(२), १८·६८८. **साहित्याचिया बरवा**, साहित्याला शोभा येईल अशा रीतीनें सजवून, ६·१३; **बरव आणिति** १५.१५६, –**जोडली** ११·५९१; **बरवेपण**

१·६४, १·४५, ४·२१०, ७·१८४, १३·५६९; **बरवा-वी-वें,** चांगला-ली-लें, सुंदर, चांगल्या प्रकारें, तें ज्ञान पैं गा बरवें। जें मनीं आथि जाणावें। ४·१६३, हे देहक्रिया आघवी। न करवितां होये बरवी। ८·२८५, वाचे बरवें कवित्व। कवित्वीं बरवें रसिकत्व। १८·३४५, ३·२१५, ३·२१६, ४·२०५, ५·११७, ६·९९, ६·२६२, ६·३५७, ७·४२, ८·४८, ८·२३८, ९·२०७, ९·२५२, ९·३४४, १०·१२३, ११·४, ११·१६०, ११·२८०, ११·३३१, ११·६९६, १३·३३७, १३·४५८, १३·११६४, १५·६६, १८·१४४, १८·२७४, १८·३४२, १८·३४३, १८·३४४, १८·३४६(१), १८·३४९, १८·६७५, १८·८४५, १८·१२१५, १८·१३३३, १८·१३५०, १८·१६८५ (वे), १८·१७८५; **कर्मापासौनि बरवा** ९·२६५; **तेयापासौनि हें बरवें** १·२६४; **दोहींमाझि बरवा मार्गु** ५·६; **दोहींसि बरवा** १३·८५; **आचरतु बरवा दीसे** ४·९४; **शाखांची वाढि बरवी उंचावे** १५·२०४; **बरवां उत्तरीं बोलें** ११·२५०; **बरवी परिवारली** १८·८७३; **बरवें परिहसतु आहासि** ८·५३; **बरवें पूसिलें** ८·७, १८·७४, **– प्रस्ताविलें** १८·२९५, **– बोलिजैल** १३·११५७, **– भोगूं** १८·१८९, **– रूप करुं** १५·४६८, **– वसतें** १६·४३९; **बरवी सांधितली** १६·२७२, **– सांसिनली** १५·१४; **बरविया पराचारा** १८·९२८; **रंभेहुनि बरविया** १८·९२४.

**बरवंट**—उत्तम, शोभिवंत. ६·१७१.

**बरवतें**—दिसावयाला बरीं. **बरवतें आहाति** ११·४५३, ज्ञानदेवी– 'वलेजतें आहाती' ११·४५८, कुंटे – 'वल्गिजत आहाती' ११·४५८.

**बल**—शक्ति, सामर्थ्य, सहाय्य, सैन्य. इंधनें आगीसि बल चढे। ११·४२७. परि निश्चयाचिये मुठी बल। १५·२३७. ह्मणौनि कामाचेनि बलें। विषयो चरों पाहे ढालें। १६·४५१. १·१०८, १·११६, ३·२६०, ६·४२५, ७·४४, ८·२१७, ९·४८९, ११·४६१, १२·४५, १२·१११, १३·१११, १३·८०२, १६·२९७, १६·३९०, १६·३९१, १८·७००, १८·१०१८, १८·१०४६, १८·१७०५. **बलाची उजिरी** १८·४२३; **बलाचा पैंकु वांसा,** १७·१३३, कुवांसा पहा; **बलासिया,** हा पाठ बलासि या असा घ्यावा, १३·५५५; **बल करी,** नेट करतें, १५·९२; **अभंग बल** १५·२३२; **अभिलाखाचें बल** १३·१९; **अभ्यासाचेनि बलें** ६·५७, **उदकाचेन** – २·३०६, **कंदर्पाचेनि** – १३·८४, **कृपेचेनि**– १३·२७४; **गात्रांचें बल** ११·२४२; **जाणिवेचेनि बलें** ९·३६६, **प्राचीनाचेनि** – १८·२१०, **मार्गाचेनि** – ३·४२, **मुंगियेचेनि** – १३·६८३, **मौढ्यमदाचेनि** – १६·३८१, **योगाचेनि**– १२·५९; **रजाचें बल** १३·१०८, **वां (वा)– हुंटलिचेनि बलें** १३·४९०, **विश्वासोर्मीचेनि** – ११·२४५, **वीरवृत्तीचेनि** – ११·४५४, **वेदांचेनि** – १३·४६३, **सत्शास्त्राचेनि**– १६·४३८(२), **सुखोर्मीचेनि** – ९·५२३; **अनंतबलसंभ्रमा,** अपार बलाचा आवेश असणाऱ्या, ११·५२६; **आक्रोशबलें** १४·१८८, **उपाय**–८·८०, **ज्ञान**–६·३३, **तपो**– १·१८८, **थिलर** – १६·२२४, **दिह** – ७·१५४, **धैर्य** – १८·७४३, **ध्यान** – १८·८४४, **प्रज्ञा** – १७·२३८, **प्रतीति** – ५·४६, **प्रसाद** – १८·१३७८, **प्रेम** – ११·११४; **बुद्धि बलीं** १३·४६४; **भावबलें** १३·३९५; **मनोबल** ६·४२६(२), **मृत्यु**–१३·२३; **मोहबलें** ९·१५४; **योगबल**– साच योगबलेंसि न तुके। मनोबल॥ ६.४२६(१), तु-तुंकणें–तू-तूंकणें पहा; **वाचाबलें** ९·१३८, १०·१०, **विवेक**– १८·१२५६, **श्रोत्र** – १४·२४२, **साधन**– ८·११३; **बल प्रज्ञा** ९·५०५; **बलें प्रौढी** १·१६४; **बलें प्रौढी पौरुषें** १·९७; **बलात्कार** ३·२३३, **–रें** ३·१८१, ५·१७४; **बलार्थे** १३·२७, १६·४६१;

**बालार्थें**—वयसा तरि येतुली वेन्हीं। जें बलाचा बालार्थु करी। ६·२६१, दुसऱ्या चरणाचा अर्थ समाधानकारक लागत नाहीं, बालदशेंतही लीलेनें पराक्रम करतो असा अर्थ लावतां येईल. ज्ञानदेवी, कुंटे – 'बाळाचा बळार्थ करी'; ६·२६१, बालदशेंत बळ काय असतें तें दाखवतो, ६·२६० ओवींतील बाल शब्दाचा

बालार्थाशीं संबंध जोडला असावा: **अबल** १६·३००; **अनिबल** १२·२४०; **दुबला—** आणि मीं दुबला अचिंतसें भक्ति। ९·२४, ३·२१६, १५·२१६, १८·६५५; **दुर्बल** १८·१३६; **प्रबल** १·२३०, १२·२४०, १५·२५७, १६·४३८(१), १८·२, १८·१३३२.

**वलि-ली—**(१) बळवान, बलाढ्य. **बलि—**भीतरि बलि न धरे। ६·२१७, **बलि हा बलि चा** अपपाठ असणें संभवतें, ज्ञानदेवी, कुंटे–'वळी न धरे', वळण्यास जागा मिळत नाहीं, ६·२१७. आहारु वांचौनि नाहिं। बलि हेतु ॥ १७·१११. **बलि कीजे,** (क्षयव्याधि जाऊन) बलवान होतात, १३·१७५. **बली—**बली अबलातें खाये। १६·३००. व्याघ्र साहाजें मृत्री बली। १८·३५. १८·१०४२. **बलीकरणेयांचिया आधी,** रोग्याला बळकट करण्याच्या चिंतेंत, १६·१४०.(२) चवाठ्यावरचा बळी, यज्ञांतील वध्य पशु. **बलि—**मनोह्वैपाचेनि मुंडें। बलि दीन्हली॥ १२·५३. **बलि दीधली** १०·२३३, ज्ञानदेवी–'हातबळी' १०·२५३, कुंटे–'हस्तबळी' १०·२५३; **बलि साधूनि,** बळी सिद्ध करून, १७·७९. **बली—चोहटांचेया बळी** १·२५०, **वत्साचा –,** वासराचा दुधाचा वांटा, ७·११७. (३) बळी राजा. ११·१०६, १२·२४०, परिशिष्ट (८) पहा. **बलिकटपण—** ऐसें बलिकटपण आहे। इंद्रियांचें॥ २·३१४, **बलिकटपणें,** जबरीनें, ४·१३०; **बलिया—**(१) बळवान, बलियां माझि बल। ७·४४, **बलिया कालु** १६·३५४; (२) बळानें, दृढपणें, जंव जंव श्वान बलिया वाढे। ९·५०६, ज्ञानदेवी कुंटे–'बाळ बळिया वाढे' ९·५११, जसजसें मूल वयोमानानें भरत व शक्तीनें वाढत जातें, हा पाठ ग्राह्य वाटतो; **बलियां-यें,** जबरीनें, अगत्यानें, बलियें इंद्रियें पंथि मना। ६·४५८, ६·६८, ६·१४५, १०·१८०, १३·४३, १८·१२८८; **बलियावणें,** बलवान होणें, **बलियाविलें** १३·१०९; **बलियावीले** ९·२१३; **बलियेपणें** १६·३९०; **बलिवंडें,** जबरीनें, ३·२३१.

**बलौता—**बलुतेदार, उत्पन्नाचा हिस्सेदार. आणि म्हणु हा बलौता कर्मेचि म्हणे १३·३५.

**वल्व—**सैराट उत्पन्नारें वढत. **बल्वचेन महामारी** १५·५८.

**वसणें—**गणिवे बसे ६·४६४, ज्ञानदेवी, कुंटे–'बैसे' ६·४६६. **बैसणें** पहा.

**वहल—**पुष्कळ, विपुल. **आनंदमोदबहल** १५·६.

**वहिकर—**बहिष्कार. **शास्त्रबहिकरीं,** शास्त्रानें बहिष्कार घालून, १८·५४७, ज्ञानदेवी–'शास्त्र-बहिकरीं,' शास्त्रानें श्रुतीचें ग्मीतग स्वीकारलें यास उद्देशून, श्रुतीच्या मार्गानें ज्ञानाच्या शास्त्रानें, १८·५५०, कुंटे–'शास्त्रबहिष्कारीं,' शास्त्रानें निषिद्ध मानलेलें, १८·५५०.

**वहिर—**बहिर. ना बहिरीसि ह्वीकेश । गाेंं केउतें ॥ ११·१५७, ज्ञानदेवी–'बहिरया पुढां', कुंटे–'बहिरिया पुढें', ११·१५७. **बहिरांचिये आस्थानीं** ४·२२.

**बहु-हू—**फार, अधिक. **बहु—**६·२७०, ११·४२, १३·५१८, १५·५२३, १६·४६९. **हें बहु असो** ५·१३९, १३·३०७; **बहुमुख** १३·३९२, **–चक्रें (क्रें)** ११·३३५. **बहू—**तेया बहू करुनु मेधा। स्वर्गिची आधि ॥ १७·७३. ५·८ (हू), ५·१७२, ६·६६, ७·१३५, ९·६०, ९·२५७, ९·५०४, ११·५७३, ११·६४९, १३·६७, १३·१९३ (हू), १३·६१२, १३·६६२, १३·८३४, १३·१००३, १४·११४, १४·१६१, १५·४९६, १५·५१६, १६·४९, १६·३४७, १७·१४३, १८·५९५, १८·१४७०. **बहू कां थोडें** ९·२३५; **बहू थेकुलें** १४·१६१, **–थोडें** १८·६२२; **थोडें बहू** १३·२०९, १३·४३७; **बहूदरें** ११·३३६, **–मानें** १६·२२५, **–लोचन** ११·३३५; **बहूकरुनि** १३·२३९; **हें बहू असो** १·११३, ६·१८५, ९·१२०, ९·२१०, ९·३२४, १५·१३६; **हें असो बहू** १५·४५०, १६·१०१; **असो, पुसणें, बोलणें, वानणें, सांघणें** यां बरोबर **बहू** चे कांहीं संदर्भ: ९·२९६, १२·१८ (हू), १४·३३८, १५·१८, १५·१४२, १६·१८०, १६·२१०, १६·३६१, १६·४२७, १७·१८, १७·९०, १७·२३५, १७·२९२, १८·१५३३, १८·१७६३.

**बहुचकें—**अनेकता (राजवाडे), अमिष्टपणा,

बहुकलेपणा (ज्ञानदेवी कोश). १८·५३६.

**बहुडणें-बाहुडणें**—मागें वळणें, मागें फिरणें. **बहुडणें**—मग तेथौनु मार्गीता बहुडे । संसारा ये ॥ ८·२३३. १०·७२. **बाहुडणें**—वृद्धाप्य तर्‍हीं बाहुडे । ६·२६०. **नेति ह्मणौनि बाहुडे** ९·३६७; **बोलु बाहुडे** ६·४६७.

**बहुत-बहूत**—फार, पुष्कळ, अनेक. **बहुत**—जो बहुतें पाडें बहुता । पासीनि बहू ॥ १५·५१६. एकु कवलु बहुतीं मासां । तोडुनु नेयिजे जैसा । १६·३३५. काइ वानूं बहुतिं बोलिं । १७·१८०. १·२२२, २·२२, २·९२, २·९४, २·१९४, २·२०९, २·२६०, ३·२५, ३·२०२, ४·१५, ४·३७, ४·४१, ४·१८८, ६·१३८, ६·३८६, ६·४६९, ७·८, ११·१९८, ११·५३९, ११·५४७, १३·४०९, १३·५७३, १३·८१२, १३·१०३०, १३·१०४२, १४·४०, १४·११६, १६·२३, १६·३२, १६·६५, १६·४०७, १७·१८५, १७·२६५, १८·१६३०. **बहुत एक** १८·१६०९; **बहुतां एकां** ७·१००, **– एकाचिया** १६·३४६; **बहुते येकु** ४·२५; **बहुतें एकें श्रमें** ११·६०९; **बहुतीं परीं** १·२०९, १·२३३ (तीं), २·१६३, २·१७९, २·२३९, ४·१५४, ४·१८० (रीं); **बहुतें प्रकारें** १७·२९; **बहुतु प्रयोगु** १७·३०३; **बहुतीं प्रसंगीं** ६·४०९; **बहुतें सायासें** २·२०९; **बहुत करुनि** १·१७२, ११·४८८, १३·२७३, **– करूनि** ४·१९; **बहुतकरुनु** १३·१९४; **बहुतकरूनि** ६·१७६, ६·१८०; **बहुत... थोडी** १३·९११; **आणिक बहुत** १·१७५, **आणिकही –** १·१०८; **आणिकिं आणिकिं बहुतिं** १३·७०; **क्रियाविशेषें बहुतें** २·२४९; **आतां असो हें बहुत** १३·१०४२; **हें असो आतां बहुत** १३·९९०; **बहुत काइ बोलों** १८·१५२८; **हें बहुत असो** ९·४१९; **बहुतां तेजातें करी** १८·१६९४; **बहुला तेजातें प्रकटी** २·२३८. **बहूत**—मज बहूत भीष्मद्रोणाचें । वर्ततसे ॥ २·३४. **थोडें बहूत** १२·१२३.

**बहुधा**—अनेक प्रकारें. २·२४३. **बहुधाकारीं** ९·२५७.

**बहुल**—विपुल. स्फुरदमंदानंदबहुल १८·५, आनंदणें पहा.

**बहुव-बौहें**—पुष्कळ, अतिशय, अनेक. **बहुव**—आतां काइ येणें बहुवें । १४·२५७. ९·७, ९·२११, ११·३८१, १५·१३१, १६·१६६, १६·१९२, १८·५५, १८·६७, १८·१२१, १८·१८८, १८·३२१, १८·१२३०, १८·१२५७, १८·१४७५, १८·१७५२. **बहुवां दिशांची भूक** ६·२२८; **बहुवे परीं** १३·२१७; **बहुवें पाडें** २·२७४, १७·१२; **थोडिया बहुवा** ११·३९६; **बहुवेंस**, पुष्कळ प्रकारचें, ११·२८९; **बहुसै** १४·६८. **बौहें**—आगा पाणियांहूनि बौहें । तूपीं गुणु कीर आहे । १८·९२५. ९·१७, ९·४४७. **बौहुविं दिसिं** १७·१५८.

**बहुवस-बौहस**—फार, अतिशय, पुष्कळप्रकारें. **बहुवस**—जैसा कां विषाचा लेशु । घेतलेया होये बहुवसु । २·३१९, **घेतलेयां पाठ ग्राह्य वाटतो.** उजालु अधिका अधिकु बहुवसु । ११·२९८. अल्पु ना बहुवसु । अरूपपणें ॥ १३·११०३. पुढुतीं पुढुतीं बहुवसा । प्रीती पाहिजे ॥ १६·१०१. १·३८, २·२४०, ४·९, ४·२०३, ५·२, ७·९९, ८·२३, ९·३८९, १०·२०१, ११·१३१, १३·५२२, १३·१०४१, १३·१०५७, १३·१०६२, १५·१८६, १६·९१, १७·६९, १७·१२५, १७·३५७, १८·२९८, १८·५४४, १८·६०३, १८·६३१, १८·७८७, १८·८७५, १८·१७६४. **बहुवसें वेगें** १५·१०२, १५·१२२; **बहुवसपणें** ११·६४३. **बौहस** ७·२५, **–पण** ८·१८८, **–पणें** ६·१०७; **बौहवसपणें** १०·११३.

**बा**—(१) बाप. पहिलिये बालदशे । आई बा हें चि पिसें । १३·७०८. (२) **संबोधनार्थ.** आइकें बा ध(धं)नंजया । ८·५७. ११·४२६, १३·७७, १८·९४०. **बा रे अर्जुना** १४·२६३; **कोणासि रे बा** १८·१६०८. **बाप** पहा.

**बाइणी-बायणी**—वायदा. **बाइणी**—समर्थु कां रिणियां(या) । मागों आला बाइणियां । १८·२५०. **बायणी**—परि वायणी स्त्रियेची । उणी हो न ये ॥ १३·७९३.

**बाउल**—बोहलें. ऐसें संवादाचा(चां) बाउलां । लग्न

दोघांचेयां आंतुलां। लागलें देखौनि जाला। निर्भर संजयो॥ १८·१५६२.

**बाउला-ली-लें**—बाहुली. तो काइ बाउलेयांचां काजा नाचवी। किं आपुलिये जाणिवेची कला वाढवी। ९·३१. ९·३७०. **खांबावरिलें बाउलीं** ११·४६२; **तणाचा बाउला**, गवत भरून केलेलें बुजगावणें, १८·४३५; **साएखेडाचें बाउलें** १८·१७४७.

**बाग**—पद्धत, रीत. **आचरतेनि बागें** १३·२४३.

**बागडी**—खेळ, चेष्टा, सोंग. देह नाचवीति बागडी। १४·३०८. **बरवेपण बागडीं नाचवील,** (आजचें तारुण्य) सौंदर्याचें सोंग म्हणून म्हातारपणीं नाचवील, १३·५६९.

**बागीवल**—कंप, कांपरें. १३·७५५.

**बागुल**—मुलांना भीति दाखविण्यासाठीं उभें केलेलें बाहुलें. काइ बाला बागुल देशें। देव्हडा वाहे॥ १५·२१२, मुलाकरतां (मुलाची भीति घालवावी म्हणून) बागुलबुवाला कां खरोखरीच हद्दपार करावें लागतें? ६·३६१, १७·८३, १८·४०४.

**बाज**—खाटलें. ९·२२.

**बाण**—तीर. तेया बाणाचेया मांडवा आंतु। ११·६५२. १·२६४, २·२०४, १५·२९२. **बाणवरि,** बाणानें, ११·४५६; **बाणवारि,** बाणांचा (पावसासारखा) वर्षाव, १·१६६; **धनुष्य(ष)-बाण** १·२७१.

**बाणणें**—धारण करणें, भरणें, आंगीं वेणें, अनुभवास येणें. बाणूनि ज्ञानाची वज्रांगी। ६·४७३. बाणूनि संयतेचां आडवंकी। १२·५२. ३·२६०, ४·१९८, ७·६०, १३·१९४. **आंगीं सेवकें बाणी** १२·१८६; **वैराग्याची वज्रांगी बाणूनियां** १८·१०४१; **क्षुधा न बणवे,** न बाणवे, या अर्थी, भुकेची पीडा होत नाहीं, १८·६३७, ज्ञानदेवी–'न बधवे' १८·६४०, कुंटे–'न बाणवे' १८·६४०.

**बाधणें**—त्रास होणें, पीडा होणें, दूषित होणें. जैसा मां(मं)त्रज्ञु न बाधिजे। भूतबाधा॥ २·२३४ (१). तरि विषय कवण काइ। बाधिति तेया॥ २·३३५. जिया बुद्धि युक्तां। जालेयां पार्था। कर्मबंधु सर्वथा। बाधुं न पवे॥ २·२३१. ३·१७९, ४·१११, १४·३६, १८·९१६. **न बाधी** २·३५९; **बाध-धा,** दोष, **बाध** २·३१, २·१८६; **कर्मांचा बाधु** १८·१८०; **काम्यबाधु** १८·१२६; **बाधा—बाधा पावती** १·२५८; **कर्मबाधा**—कर्मबाधाची काहिं। जेथ भयाची गोठि नाहिं। तें आत्मज्ञान जिहीं। स्वाधीन केलें॥ १८·३१, **भूतबाधा** २·२३४(२); **बाधक** २·२३२: **स्तुती बाधकां येइजनाहे,** स्तुति करतांना बोलाची बाधकता येते, शब्दाची अडचण होते, १६·१७; **बाधितें,** बाधा करणारें, १६·२००; बाधी, अडचण, बंधन या अर्थी, **देहाची बाधी** १४·५८, ज्ञानदेवी–'बांधी' १४·५८, कुंटे–'बांधी' १४·५९.

**बांधणें**—आवरून धरणें, गोवणें, लादणें, तयार होणें, रचणें. या क्रियापदाचे अनेक उपयोग केलेले आहेत, त्यांपैकीं कांहीं येथें दिले आहेत. हा लोकु कर्में बांधला। तो परतंत्र असे भूतला। ३·८४. जैसि कुमारीहातीं बांधलीं द्रव्लें। ९·१७६. नातरि वैला वरि शास्त्र। बांधलें असे॥ १३·५३१. ३·२५३, ४·२२०, ६·७८, ६·७९, ९·१२३, ९·२१४, ९·४९५, ११·६२५, १२·१२६, १३·४७(२), १३·४६८, १३·५०८, १४·१५८, १४·१९२, १५·९०, १६·८९, १६·२१८, १८·१६१, १८·७३६, १८·१२६६, १८·१२८६, १८·१२९७. **अज्ञानें बांधलेयां,** बंधन असलेल्यांना, १८·१४२७; **अभिमानु देहिं बांधे** ११·५१; **आश धनमानीं बांधौनि** १७·२४६; **उदका जीविं बांधे,** पाणी शोषून आपलेंसें करते, १४·९४; **कर्म बुद्धी बांधति,** कर्मांच्या ठिकाणीं बुद्धीला गोवून घेतात, १८·१४२; **कसु पुडुतीं बांधति,** (गेलेली) शक्ति नंतर येऊं लागते, ६·२४२; **खुण बांधती** १४·१४३; **गलां बांधला परिसु,** गळ्यांत बांधलेला परिस, ९·६०; **गलां मोट बांधली** १७·३४५; **गांठि बांधणें,** यावर **गांठि-ठी** पहा; **गीता देशिकारें बांधों** १८·१६९९; **गुणाभासिं बांधलें,** गुणाभासामुळें आत्मा गुणानें बांधल्यासारखा दिसतो, १४·१९४; **तिहिं गुणिं बांधलासि** १८·१२८४; **ग्रंथिं बांधौनि** ग्रंथरचना करून, १८·१७४२;

घर बांधणें १३·१०८५, –बांधलें ११·२३९; चाड बांधोनि १७·४१; चूतु पालवी बांधे १८·१२३; जाड बांधलें, जाड पहा; डोले बांधौनियां १५·३६३, इतर संदर्भांकरतां डोला पहा; ढवलार बांधलें १७·८८; थांॐ बांधे, आधार देण्यासाठीं वेल बांधतात त्यास उद्देशून १५·१०३; दारवठां चि पाये बांधले १३·८४१; धिंवसा आकाशा बांधौनियां १२·७४; नाडर बांधे, पावसाच्या पाण्याचें जमिनीवर डबकें बनतें, १८·३२०; पांचपींसें वाचे बांधलिं, वाचेला वेड लावलें, १८·१८; पाट बांधणें, पाट–पाटा पहा; पोटिं बांधलिं १२·९२; पोटीं बांधौनि घातलीं ७·८६; फल बांधौनियां भोगवी, वळेंच भोगावयाला लावतें, १८·९९; भरवसा बांधे १८·७००, –चित्तें बांधोनि ९·१५१; मांच बांधणें, मांच पहा; मी चि बांधला आहें ११·६८८; मीं बांधला १४·१२८; वाग्बीजिं बांधों नेणें, प्रसिद्धि करीत नाहीं, १३·२०७, ज्ञानदेवी – 'वाग्ध्वजीं बांधों नेणे' १३·२०८, कुंटे – 'नेणें' १३·२०८; रुसतां ठांवों (ठावो) बांधे १८·२९२; लोथ बांधाची १०·२३९; संकल्पातें तमाचिये लोथे बांधौनियां १४·२५६; स्नेहो बांधे १८·७५२; हांवं(व) बांधति १·१७२; इये मतीं स्फूर्त्ति हांव बांधली, मतें निरूपावीं अशी स्फूर्तीला हांव झाली, १३·२३७; न बंधें १८·५८९; बांधिजति—अधिकें बांधिजति अन्यथा। सांडिलीं तरि ॥ १८·२१५, कर्मास उद्देशून. बांधा—समुदाय, गोळा, ढेप. पैं गुळाची गोडी। नव्हे बांधेया सांगडी। १३·८९६, १७·७६; अहिंसेचा बांधा १३·३०५; गूळ साखरे मालेयाचे बांधे १०·३२; पांचाचा बांधा १३·१०६, सं. वा. श. पांच पहा; ब्रह्मांडाचे बांधे ८·२०; विषयविषाचां बांधिं १६·१८६, बाधिं असा पाठ अधिक ग्राह्य वाटतो; बांधेयातें आणी—कणिकेतें जैसें पाणी। तैसें मीठ बांधेयातें आणीं(णी)। १७·१३९, पीठ घट्ट होतें; बांधवडी—बांधौडी, बंधन, बंदिवास, देहाचिये बांधवडी ९·४०२; आश्रयाचिये बांधौडी, हट्टाच्या बंदिखान्यांत, ६·३४६; बांधी बांधली १३·४७ (१), –मांडे, अगत्य वाटतें, १८·१५४; बांधलिं सोडितां १६·१९९; सोडि बांधि, धरसोड, १२·२१८.

**बाप**—(१) पिता. बाळ बापाचां ताटीं रिगे। रिघौनि बापातें चि जेवउं लागे। ९·१५. परि अपत्य जैसें सलगी। बापेंसिं बोले ॥ ११·५६५. १८·२०४, १८·१६३१, १८·१७००. बापु जननी १८·१६२५; जगाचा ही बापु १८·१३६२; वीराचेनि बापें, लक्ष्मणेनें अत्यंत मित्रा या अर्थीं, विराटपुत्र उत्तरास उद्देशून, ११·४६४; वेदें बापें १७·३२९; जैसें बापें जोडिलें लेंका वांटे, बापानें मिळविलेली संपत्ति जशी मुलाला वांटून द्यावी, १८·८२३, लेंकां पाठ अधिक ग्राह्य वाटतो; बापिकेया वैरा, बापाचें वैर, १३·५४०; बापिकें व्याज, कुलाचाराला अनुसरून द्यावें लागणारें पितृऋण, १२·६७; बंधुबापु ६·८९; (२) बाप–बापा, आवडता, गुरु, श्रीकृष्ण, अर्जुन यांस उद्देशून, बाबा, बाबारे, (संबोधन); धन्य (उद्गार-वाचक). २·१४३, ३·८१, ३·१०२, ३·११५, ३·२०७, ३·२७१, ५·१६८ (बापा), ६·३७४, ९·४१२, ११·७, ११·१६०, ११·२८६, ११·२९३, ११·४३८, १६·४५२, १८·१४९५. बापु—आवडता, गुरु, श्रीकृष्ण, अर्जुन यांस उद्देशून. ४·२१८, ६·१२६, ९·५२९, ११·२६, ११·११७, ११·११९, ११·३६५, १५·४१२, १६·४४३, १८·१४६२, या व पुढच्या संदर्भांत कांहीं ठिकाणीं बाप शब्द असणें संभवतें; ज्ञानियांचा बापु ६·१०८, योगियांचा – ७·५०, सर्वज्ञाचा – ४·२०८. बा पहा व माए-य-ये पुढें बाप-पु यांचे संदर्भ पहा.

**बापिया–बापैया**—चातक पक्षी. परिशिष्ट (८) पहा.

**बापुडा**—गरीब, दीन, केंविलवाणा. तैसीं अहंममतेचिया लंहिंदवडी। मातें न पवति चि बापुडीं। ९·६१. आगा लोकु हा बापुडा। जाला वदनज्वालां वरिपडा। ११.४३०. ५·१२०, ११·३४२, ११·३६८, ११·३८४, १२·८१, १३·७४३, १८·६२, १८·३९०. बापुडेया जगा कर्म्में आणिलें ११·३९५; निष्ठुर होऊनि इंद्रियें बापुडीं करिति ८·१०४.

**बांवलणें**—विस्तार पावणें, डिरिया रिगति निनिखें। बांवलैजौनि ॥ १५·१८४. **बांवल,** विस्तार, वृद्धि, **विकाराचें बांवल पडे** १५·१००.

**बावुलि-ली**—शेवाळ. **बावुलि**—बां(बा) वुलि सारावी हातें। परि पाणीं असे आइनें। १५·४३२. **बावुलियेची वूंथि** १३·३२४. **बावुली**—कां हातें सारुनि बावुली। जल देखिजे ॥ ११·७४. ७·५९, १८·२७०, १८·१२२५.

**वायणी**—वाइणी पहा.

**वारी**—छत्री, अबदागीर, येथें छत्र धरणारा. छत्री मी होईन। वारी मी चि ॥ १३·४१६, ज्ञानदेवी, कुंटे—'छत्र मी आणि करीन। वारीपण ॥' १३·४१७.

**वाल–बालक**—बाळ, लहान मूल. **बाल**—धडेयांचियां आखरा। तंलि बाल लिहे दातारा। १७·४२. बाला उचित जाणणें होये। तरि बालपण चि कें आहे। १६·२४(१). ९·१५, ११·९२, १३·५७२, १५·२१२, १६·११२, १६·२४८, १७·१५९, १८·६६६. **बालाची पालति** १८·५८६; **उतानचरणाचेया बाला,** ध्रुवाला, ११·१०२; **परावें बाल** १८·१७०; **लोकाचिं बालें** ११·४१२; **बालु तरुणु वृद्धु** ९·१६३; **स्त्रियां बालां** ५·१६; **बालदशा** ६·२६०; **पहिलिये बालदशे** १३·७०८; **बालपण**—बालपणीं चि सर्वज्ञता। वरी तेयातें ॥ ६·४५१, १६·२४(२), ११·१८१, **बालपणिचिं(णिंचि) कोठली** ६·२१६; **बालपणाची फूली** १०·२६६; **बालमती**—तैसा मीं जन्हीं तुह्माप्रति। चावटें करितसें बालमती। ९·१६, **बाललेणीं** १२·६; **बालादि तिहीं वयसिं,** सं. वा. श. तिहिं पहा; **आबालसुबोधें** १८·१७२१. **बालसें,** बाळसें, गुटगुटीतपणा, वाढ, जेयाचे तीन्ही लोक। बालसें गा ॥ १४·१०५, **बाल्य, बाल्यादिकां वयसां,** ९·११८. **बालक**—आणि बालक बोबडां बोलीं। ९·६. माये पुढां बालका। रिगतां न पडे चि आवांका। १३·३६०. ३·१७०, १०·६, १०·५७, १०·११८, ११·१७, ११·७९, १३·७०९, १३·७१०, १३·७३३, १३·९४५, १४·१०६, १४·११०, १७·३४७, १८·७८३, १८·९०४, १८·९२४, १८·१२९७, १८·१५०२, १८·१६७६(का), १८·१७००. **बालकांची उंडी,** मुलांचा वळी देतात त्याम उद्देशून, १७·९६; **बालकाची चेष्टा** ५·५६; **बालका दोसें** १६·१३८, १८·१३१९; **बालकाचें मन** १८·५३४; **बालकाचा हातु धरुनु** १३·३०७; **अप्रौडें बालकिं** १३·७९; **एकलौतेया बालका,** एकुलत्या एक मुलावर, १३·५०१; **बालकत्व** १८·४०४. **बाला,** जैसें न संवरे वरि। बाला पनिसि रूप करी। १५·४३५, **मुगुनीबाला** १६·२०७.

**बावन**—(१) ५२ संख्या. १८·१३१ (१, २). बावन वर्णांस उद्देशून, सं. वा. श. पहा. (२) उत्तम प्रकारचें चंदन. **बावनेयां चंदनाचेया शाखा** १८·६२८; **बावनेयां आणि वूरें,** १८·१२४७, घूरें पहा.

**बासट**—अनेक प्रकारचें विष एकत्र करून बनविलेलें जालीम विष. विषवर्गु एकवटु। तया नांव जैसा बासटु। १६·२१४ **बासटणें,** अशा विषानें मारणें. तेया द्वेषाचेनि कालकूटें। बासटूनि तीखटें। कुबोधाचि सदटें। सिंधिति कांडें। १६·४०२.

**बाहाकणें**—पसरणें, दरवळणें. **भावांचेनि परिमलें बाहाकांतें आहाति** ७·१८१, ज्ञानदेवी, कुंटे—'बहकतें आहाति' ७·१८६.

**बाहाली**—विस्तार. **अवस्थांचिया बाहाली** १८·५३८, ज्ञानदेवी—'वाह्याळी' १८·५४१, कुंटे—'वह्याळी,' क्रीडा १८·५४१; **गीतेचिया बाहाली** १८·१५०१, ज्ञानदेवी—'गो(गी)तेचिया बाहाळी' १८·१५११, कुंटे—'गीतेचिया बाहळीं', विस्तारांत, १८·१५११; **शाखांचिया बाहाली** १३·१७९, ज्ञानदेवी, कुंटे—'बाहाळीं' १३·१८०, राजवाडे प्रतींतील वरील दुसऱ्या व तिसऱ्या संदर्भांत—ली ऐवजीं—ळीं असे पाठ इष्ट वाटतात; **घमंडाहाल-बाहालिं** १५·१९१.

**बाहि-ही**—(१) बाहु, हात. **बाहि**—पोटीं बांधौनि पाखाण। समुद्रिं बाहिं आंगवण। १६·४३३. बाहि नाहिं जोडि आपुलेया। १७·९९. **बाहिं उतरलां** ११·६४८, १३·१८६. **बाही**—ह्मणौनि समुद्र बाहीं। तरणें आथि केहीं। १२·७१. **स्वयंबुद्धिचां बाहीं** ७·८०; **बाहीं केउतें उतरौनि**

जावें १०·१६२; बाह्या पसरुं १८·१६५२, – पसरुनि ६·३०५. बाहु-टी-बाहे पहा. (२) बाजू. बाही—दोंवा(बा)हीं, दोन्ही बाजूंस, ६·२६३, ज्ञानदेवी, कुंटे–'दुबाहीं' ६·२६३; बाहे–बाजूस, ह्मणौनि जिये बाहे उभा। १८·१६२६. (३) बाहेर. बाहि—वरि आवेशु बाहि बो(वो)संडे। ११·३७३. बाहियें येंतां १८·९५५. बाह्य पहा.

**बाहिर**—बाहेर, बाहेरच्या बाजूस, पलीकडे. हें चि पाहावेया लागि। बोलिलों बाहिर सवडिया भंगीं। १०·३०१. बाहिरा—चतुर्दिशु वारा। न ल्हाये निर्गो बाहिरा। १३·४११. बोला बाहिरा ६·३७९; आंतौनि बाहिरा घापतासि १८·२३. बाहिरि, वाईट चालीची पत्नी, बाहिरि धिटे १३·५०४, ज्ञानदेवी– 'बाहिर धीट' १३·५०६, कुंटे–'बाहेरी धीट' १३·५०६; बाहिरि—बालपणिचिं(णिंचि) कोठली। बाहिरि घाली॥ ६·२१६, ६·२३४, ८·६१, ८·९१, ९·१८१, ११·२९, ११·२२३, १३·१०९, १३·११८, १३·१८२, १३·२९७, १३·४७४, १८·३२७, १८·५३८, १८·१२९४; बाहिरि ...आंतु ६·३५३, ९·२१२, –...भीतरि १३·४६२; आंतु...बाहिरि–आंतु अग्निज्यों-(ज्यों)तिचा प्रकाशु। बाहिरि शुक्लपक्षु परि दिवसु। ८·२१८, ७·१३१, ८·६४, ८·७६, ८·११९, ९·२९८, ९·३५७, १०·१८१, १०·१९९, १२·१५५, १२·१७९, १३·८१, १३·३०३ (आंतु), १३·४६१, १३·९१०, १७·१४३, १८·९१२; देहांतु...बाहिरि ८·२३१; आंतुबाहिरि ८·२११; आंतुला...बाहिरि— आंतुला सुखोर्मीचेनि बळें। बाहिरि कांपे॥ ९·५२१, आंतुली...बाहिरि—ह्मणे हे चि हृदया आंतुली प्रतीती। बाहिरि अवतरो कां डोळेया प्रति। १०·३०६, आंतुलीकडे... बाहिरि १४·२०३; बाहिरिबाहिरा, परभारें (राजवाडे), १८·३०२, ज्ञानदेवी–'बाहिरबाहिरा' १८·३०४, कुंटे–'बाहीरबाहिरा', स्पष्ट, १८·३०४; बाहिरिली कडे ८·१०९; शरीरा-बाहिरिलीकडे ६·२११; बाहिरी ८·६०; आंतु माजु बाहिरी मैला १८·६५५; आंतु...बाहिरील ६·२०५; बाहीरि ९·४०७, १८·४९६; आंतु...बाहीरि ११·२४२; आंतुलीकडे... बाहीरि १०·१९८; आंतु बाहिरील १०·१३२; बाहिरे—कल्पने बाहिरे न निगति ७·१४३; बाहिरे निगति १०·१०९; विषय बाहिरे दवडूनि ५·१५०; बाहिरें, अवधान होये बाहिरें। १८·७६७, ११·४४९, १७·१०६; बाहिरें धांवे ६·१९; आंतरें...बाहिरें ५·१०५; आंतुलीकडे बाहिरें ६·२०४; बाहिरौनि—एक प्रदक्षिणा जपाचिया। बाहिरौनि करिति एया। १८·४५.

**बाहु–टी–बाहे**—दंड, हात. बाहु—मग सावला सकंकणु। बाहु पसरूनि दक्षणु। आलंगिला स्वशरणु। भगतराजु तो॥ १८·१४०९. बाहुमूलीं थोरी आली दीसे ६·२०१; धैर्यबाहूंचा भरवसा ६·४७२; विश्वबाहु ११·३०५, १३·८७१. बाहुटी, कामाचिया बाहुटी। धरूनियां॥ १३·१२३. बाहे— बाहे तोडूनि विकिजे। मग भूखेची पीडा राखिजे। १३·२१९. बाहे उभिली १८·१६३७, –उभूनि १८·२७६, १८·३९९, –मोडूनि १७·४११.

**बाहुडणें**—बहुडणें पहा.

**बाह्य**—बाहेरचें, इंद्रियांना गोचर होणारें, जगांतील व्यापारास उद्देशून. यऱ्हावीं बाह्यें विषय तरि नाहीं। परि मानसीं होईल जरि काहीं। २·३१८. जो आंतरीं दृढु। परमात्मरूपीं गूढु। बाह्ये(ह्यें) तरि रूढु। लौकिकु जैसा॥ ३·६८. यऱ्हविं तऱ्हीं पांडुसुता। आंतु शुद्ध नव्हतां। बाह्य कर्म तत्वता। विटंबु गा। १३·४६६. ह्मणौनि अंतरिं ज्ञान होआवें। मग बाह्य लाभैल स्वभावें। १३·४७१. १३·४६३, १३·४६५. बाह्यांतर, मनांतील व जनांतील, १८·१३४४; बाह्यइंद्रियांचें धांडें १८·८३२; बाह्यकर्म, जगांतील व्यापार, १५·३१; बाह्य क्रिया १३·६६९; बाह्यज्ञानें १४·१५४; बाह्य प्रदेश १८·१०२५, –भाव १३·२९५; बाह्याची भाष ५·१२९; बाह्यमनोगत, बाहेरील व मनांतील, १३·४२८; बाह्यांचिये राहाटी १३·३८; बाह्यविभाग १३·४७२; बाह्य सख्य ११·६२६, –सेवा १३·४०२; अंतरबाह्य, यांतला भेद, १३·४७३; कर्मबाह्याचा भर्वसा ७·८७; सबाह्य, आंत व बाहेर, एकंदर, तैसें सबाह्य आपुलें। जेणें गुरुभक्ती दीधलें। आपणपें

केलें । भक्तिचें घर ॥ १३·३७३, ६·२८७, ६·२४२, ७·१३०, ८·६१, १३·४६१, १३·६७७, १४·१६०, १४·२४२, १६·१९५, १६·२४२, १८·८३६, १८·१०२३; **सबाह्यासि उपकारु करी, अंतर्बाह्य पोषक होतो,** १७·१३६; **सबाह्यें** १२·२०५, १८·६५५.

**विं-वीं**—बीं, पेरण्यासाठीं राखून ठेवलेलें धान्य. **विं**—मूडांहूनि विं काढिलें । मग निरोलिलिये भुइं पाखिरिलें । ९·३९. जें विं भुइं खोविलें । तें त्रि वरि रुंख जाले । १३·२९६. विं जालूनि वि जैसें । झाड कीजे निर्वंसें । १८·२०६. **विं आरोपे** १३·३३, — **पेरिलें** १८·९९३, — **वाइलें** ६·४८९, — **वाहवी** १३·३१, — **विरुढलें** १३·८३७; **बियां**, बियांना, १८·५९६. **बीं**— जीवनाचें बीं जेयांचे बोल । परि माझियेठांइं (माझिये ठांइं) पडिले खोल । १०·१४७. १६·९९, १८·२५६.

**विक–वीक**—बळ, सामर्थ्य. **बिक**—ते दासिपणाचेनि बिकें । तृष्णा जिए ॥ ३·२४३. **बीक**— गुणा सगुणपणाचें बीक । बहुवस एथें ॥ १·३८. १७·४८. **परिमलाचें बीक** ६·१५; **सामान्या वीक आलें** १३·६९९.

**विडविडणें**—चिखलानें लिडबिडीत होणें. तैसिं होति नाकाडें । बिडिबिडितील ॥ १३·५६१.

**विढार**—बि-हाड, मुक्काम, घर. आणि वायुसि येके ठांइं । बिढार जैसें नाहिं । १२·२१०. उखिता जैसा बिढारीं । बैसविला असे ॥ १३·५९२.

**विंदु–विंदुलें**—टिंब, उगमाचें स्थान. **बिंदु – नादबिंदु** ६·२८८, **नाद पहा. बिंदुलें**—पूज्य, शून्य. पैं शून्य जें दावावें जालें । तैं बिंदुलें एक केलें । १३·८८३. **बिंदुलें पडे, नाहींशीं होतात,** ९·४५७.

**विंबणें**—उत्पन्न होणें, भासणें, पडछाया पडणें. तैसें सकल हें मूर्त्त । जाण पां मायाकारित । जैसें आकाशीं बिंबत । अभ्रपटल ॥ २·१६८. आरिसेन विण बिंबे । वदन कें पां ॥ १८·२६२. ७·२८, ९·६६, ९·२८८, १३·१०१७, १३·१०८९, १४·११४, १४·२८७, १५·३५२, १५·४५४ (१), १५·४५५, १८·१६९५ (बे). **बिंबौनि** १८·३२०; **बिंबौनियां,** प्रतिबिंब पाडून, १३·९१३; **आरिसां मुख बिंबलेया, आरशांत तोंडाचें प्रतिबिंब पडलें असतां त्या प्रतिबिंबाला,** १३·१०११; **साउली बिंबली** ७·६२. **बिंबता, बिंबपणा,** नाना प्रतिबिंब हानि । वेऊं गेलेयां नमस्ती । बिंबता हे थिती । जाये जैसी । १८·११५४(२), **सूर्य जर आपलें प्रतिबिंब हानांत घेऊं लागला, तर प्रतिबिंब हें नाहींसें होतेंच पण बिंबाच्या बिंबपणाची स्थिति ही नाहींशी होते. बिंब,** मंडळ, प्रतिमा, प्रतिबिंब, मूर्त्ति, ॐकाराची अर्धमात्रा. तंव वेरि तो समिरु । निराली कीजे स्थिरु । मग लर्यो जैवि ॐकारु । बिंबि विलसे ॥ ८·११४, तोंपर्यंत प्राणवायु मूर्ध्नि-आकाशांत स्थिर करावा, मग (ॐकाराच्या मात्रात्रयाचें) ऐक्य झाल्यावर ॐकार जसा शोभतो, अर्धमात्रेंत लय पावतो, तसा तो प्राणवायु शोभेल (लय पावेल); आपुलें बिंब नेदखतां । सिंहु कुहां घालील देखों आतां । ११·५५, आवरे काइ सविता । बिंबें धरिला ॥ १८·४११, जलिची प्रतिभा । जलनाशीं बिंबा । यंतां गाभागोभा । कांहिं असे ॥ १८·१३५६, पाण्यांतील प्रतिबिंबाचें पाणी आटल्यावर पुनः बिंबाशीं ऐक्य होण्यांत कांहीं प्रतिबंध येतो काय? ४·२१२, ९·१३७(२), १०·७५, १०·२८४, ११·६४०, १४·२८८ (२), १५·२६७, १५·३०४(१), १५·५०९ (१), १८·५२, १८·३९६ (२), १८·११४२; **थिलरिचें बिंब** १८·३८३; **दोन्हीं बिंबें,** चंद्र व सूर्य, ११·५; **बिंब उठी** १३·२४४; **बिंब तें** ९·६८, **हा पाठ व** ज्ञानदेवींतील ·'बिंबलें' **हा पाठ** संदर्भांत बसत नाहींत, कुंटे प्रतींतील 'बिंबती तयांमाजि' पाठ ग्राह्य वाटतो ९·६९; **बिंबाकार** २·१४१; **अर्धबिंब** ८·११३, **आत्म**– १८·१२९७, **कारुण्य** –१४·२०, **चंद्र**–, ह्मणौनि चंद्रबिंब वाढलें । देखौनि क्षीरसागरु उचंबले । ११·११४, ६·२५८, १०·२९८, १३·२७५; **चंद्रबिंब सोळावें न लगे,** पूर्णचंद्राकडे पाहतांना चंद्राच्या कला निरनिराळ्या करण्याची आवश्यकता नसते, १४·३७४; **जीवसूर्यबिंबिचे रश्मि, जीवरूपी सूर्याचे श्रोत्रादि पांच किरण,** १८·४६०; **दीपबिंब,**दिव्याची ज्योत, १८·११५, **निज**– १८·१११९ (१), **भानु**–, जैसें जलाधारें न वुडे। भानुबिंब ॥ ४·९०,

३·७२, ९·२०६,९·२५८; **रविबिंबा कडे** १८·८६२, **–पाठीं** १२·३५, **–सर्वे** १२·१००; शशिबिंब १२·१०८, १७·२२९, **सूर्य–** ९·१२४, १०·२९१. **प्रतिबिंबणें,** पडछाया पडणें, भासणें. माझें अव्यक्तत्व न नशे। परि होणें जाणें एक दीसे। तें प्रतिबिंबे मायावरीं। स्वस्वरूपीं ॥ ४·४४, जैसी प्रतिबिंबे छाया। निजांगाची ॥ ७·१५, **प्रतिबिंब—** पैं प्रतिबिंबेंनि बिंब वेरीं। प्रभेची जैसी उजिरी। १४·३८८ (१), प्रतिबिंबापासून बिंबापर्यंत जसा प्रभेचा सरळपणा असतो; आववें चि आकाश सूनि पोटीं। बिंब चि जैं आते खोटी। तैं प्रतिबिंब कैं उठी। कें रश्मि सिरे ॥ १५·३०४ (२), सर्व आकाश पोटांत घालून, ब्रह्मांड व्यापून (गोळा करून) टाकतें, तेव्हां प्रतिबिंब कोठें पडेल व किरण कशांत प्रवेश करील? ४·१७८, ९·१३७ (१), १५·४५४ (२), १८·३१९, १८·३७७, १८·१११९ (२), १८·११५४ (१); **बिंबा आणि प्रतिबिंबा माजि** १५·५०९ (२); **प्रतिबिंब पाहे बिंबातें** १८·३९६ (१).

**बिरडें**—बंधन. १३·३७८.

**बिरद्–बिरिद्**—बाणा, प्रतिष्ठा. **बिरद—देव-पणाचिं बिरदें सांडिलीं,** देवपणाची प्रतिष्ठा टाकली, १८·१३६३. **बिरिद—बिरिदांचे दादुले** १·१३५.

**बिल**—बीळ. तें सर्प चि करीं बिलीं। निरुंधलां ॥ १६·४०८, मी त्यांना बिळांत संकोचून राहणारे सर्प करतों.

**बिंवड**—बीजपोषक जमीन (राजवाडे), खत (ज्ञानदेवी कोश), बिवड, उत्तम जमीन (दाते). आतां कृष्णवाक्यबीजा निवाडु। आणि संजयो सात्विकाचा बिंवडु। ९·५२८, कुंटे–'बिवड', खत, ९·५३३.

**बिसाटणें**—स्वैर पसरणें, फैलावणें. आपुला वसैठा जाळुनि। बिसाटे जैसा वन्हि। १८·६२१. **बिसाट,** अनियमित, सहज, यदृच्छेनें, **बिसाट शब्द** १८·१६२४; **बीसाट—बीसाट कर्म** १८·३७३.

**बिहणें–बी-बे-हणें**—भिणें, संकोच करणें. **बिहणें**—नातरि पवनु मेघासि बिहे। किं अमृतासि मरण आहे। २·१४, अशक्य कोटींतलीं उदाहरणें. साधकांतें भेडसवी। परि बिहावें नां॥ ६·२१९. दोरी नेणतां सर्पें बिहे। विस्मो कवणु॥ १८·३८५. ६·२५९, १५·४२३, १८·१४५५. **बीहणें—** आणि एथ ही सलगि करुं जरि बीहों। तरि निवों कें पां॥ ९·५. **बेहणें—आह्मीं बेहों** १८·२९२, ज्ञानदेवी–'आह्मी भेवों' १८·२९४, कुंटे–'आह्मी भिवों' १८·२९४. **भिणें–भीणें** पहा.

**बीज**—बीं, धान्य, मूळ कारण, भावार्थ, गूढ मंत्र. कां बीज चि जालें तरु। ९·६४. बीज शाखांतें प्रसवे। मग तें रूखपण बीजीं चि सामावे। ९·२९०. सविस्तर वटत्व जैसें। बीज कणिके माझि असे। आणि बीजकणु वसे। वटीं जेवि॥ ९·४०६ (१), 'बीज कणिके' हे शब्द एकत्र घेणें इष्ट वाटतें. पालवीं फूल फल। ऐसा वृक्षु होये सकल। तें निर्द्धारिजे जंव केवल। तंव बीज चि आघवें॥ १०·९८. ९·३४, ९·१०८, ९·१७६, ९·३४२, १३·२९९, १४·११८, १४·२५४, १४·३४९, १५·२७१, १५·४७७(बी), १७·५९(१), १७·९८,१८·५१०, १८·१४२०, १८·१४२१. **बीजाचेया वेला पालवा समर्थ भूमि** ९·११७; **अन्यायवृत्तिचीं बीजें** १३·४७५; **जगाचें बीज** ९·२९१, **महाभूता(तां)चें–** ६·३२३, **सकल कर्माचें–** १८·२९६; **सकल कर्म्माचीं बीजें जाळुनु** ११·३२२; **बीजें अपेक्षी ना** ६·४४; **बीजासि वृक्षपण आलें** ८·१६७; **बीजें कीजे,** माझ्या घरींच मुक्काम करावा असें गुरूच्या दिशेनें येणाऱ्या वाऱ्यास म्हणतो, १३·३७५; **बीज घातलें,** रोवलें, १·४०; **बीजें घातलीं,** टाकलीं, ९·३९८, **– दग्धलीं** ४·८२; **बीज निफजे** ३·२५७; **बीजा भरला** ८·२२; **बीज विरूढतसे** १०·२८०, **बीजें विरुढति** २·३४६, **बीज विरुढलें** ६·२२६, **–विरुढलेयां** १०·९६; **मंत्रांचिं बीजाक्षरें** १६·१२७; **बीजकणु** ९·४०६ (२), **–कणिका—**अथवा द्रुमाकारु सांटवे। बीजकणिके॥ ११·६३८, ७·५४, १४·९४; **बीजत्याग** १६·१३०, **–त्रय,** ज्ञाता, ज्ञान, ज्ञेय, १८·४५८, **–धर्म** १५·३८६, **–पण** ७·५५, **– प्रकृतिवसें** १८·१३०५, **–भाऊ** १५·८७, १५·४७९; **बीजांकुरभाऊ** १५·८८; **बीजमुद्रा,** बीजाचा आकार १३·९५, **–रूप** ७·५०;

आदिबीज १·२०, कृष्णवाक्य– ९·५२८, ज्ञान– ४·१९०, तृण– १३·६८३, प्रमेय– ६·४८६, ब्रह्म– ९·२७४, भक्ति– ६·१२६, सत्संग– १४·६६, रत्न– ६·२५३, रोम– ६·२३४, विश्व–, ऐसें अनादि जें सहज। तें गा मीं विश्वबीज। ७·४१, ६·२७२, वेद– १८·१५०१, वेदांचें – १८·१४२२; सृष्टिबीज ८·१६४; सुबीजप्रसंग १७·२६६; स्वर्सविद्रुम-बीजप्ररो – हणावनी १८·१०, द्रुम—द्रम पहा; बीजा आणिक भूसा ३·२२९; भूमि बीज नांगरु १८·८७७; भूस बीज २·१३०. बीजिका —जे भवद्रुमबीजिका। प्रपंचाची भूमिका। १५·८१, जी माया संसारवृक्षाचें बीज आहे व प्रपंचवृक्षाची जमीन आहे; बिजिं माये १७·५९(२), ज्ञानदेवी, कुंटे – 'बीजीं सामाये' १७·५९.

**वीदी**—रस्ता, रस्त्यावरून वाहणारें पाणी, ओहळ. राजबीदी—इंद्रियांचां राजबीदीं। अहंमतिचां जलपवादिं। ७·१०३. प्रवृत्तीचिये राजबीदी। १८·१०६३. बीदी आणि महानदी १८·१२४६.

**बुकि**—मूठ, ठोसा, गुद्दा. खांडियांचे घाये बुकिं। धाडणें जैसें॥ १८·२२९, जसे तरवारीचे वार बुक्क्यांच्या मारावर घालवावे, ज्ञानदेवी – 'दांडेयाचे घाय बुकीं धाडणें' १८·२३१, कुंटे – 'दांडेयाचे घाय बुकी धाडणें' १८·२३१.

**बुचुकलणें**—बुचकळणें, डुबणें, गटंगळी खाणें. जेयाचिये थडिये चि वेद। बुचुकलले॥ ८·१०५, ज्या ब्रह्मस्वरूपाच्या कांठाशींच वेद गटंगळ्या खात राहिले, स्वरूप जाणण्यास असमर्थ झाले.

**बुजणें**—मार्ग बंद होणें, त्रासणें, कंटाळणें. हें नासारंध्र बुजालें। परिमलु नेघे॥ ३·५५. गला बुजाला ठाए ११·४८३; संयमा वरि करणें बुजुनु घाली १३·५०५, या पाठाचा अर्थ संयमानें इंद्रियांचे मार्ग बंद करतो किंवा इंद्रियांना समजावून संयमाकडे वळवतो असा लावतां येईल, येथें बुजणें चा अर्थ समजावणें (ज्ञानदेवी कोश) घेणें इष्ट वाटतें, ज्ञानदेवी – 'बुजुनि' १३·५०७, कुंटे – 'बुझुनि' १३·५०७, अर्थ उघड आहे. नु बुजे—आणि जलचरिं नु बुजे। समुद्रु जैसा॥ १२·१६५. ज्ञानदेवी – 'नुबजे' १२·१६५, कुंटे – 'नुमजे', कंटाळत नाहीं, असा अर्थ घ्यावा. बुजवणें, येथें बुजगावणें, पक्ष्यांना भिवविण्यासाठीं शेतांत उभें केलेलें गवतादिकांचें बाहुलें, तयातें बुजवणें। आंगेंचि वारं गुणें। १३·५६८, कुंटे – 'बुझवणें' १३·५७०.

**बुझणें–बूझणें**—समजणें, जाणणें. बुझणें—तरि सर्व मंत्रांचा राजा। तो प्रणउ आदिबिजु बुझा। १७·३३९. ४·९०, ५·५६. बुझ १३·७७; बुझतासि १८·१३३१; बुझावें १८·९६७; बुझे १३·८२९, १४·१५५, १८·५६२, १८·७१४, १८·७२३; बुझें, तीं समजेन, मला कळेल, १४·८१; अर्थु न बुझों ठाये १०·१३९; ज्ञाना बुझ द्विरेफु १४·२८४, ज्ञान पहा. बुझवणें, समजावणें, स्थिर करणें, हा रुसे तरि बुझाविनु जाये। ११·१७२, ६·२०, १०·१८, १३·१६, १५·२९६, १६·४७, १८·१६०३; बुझाउनि ११·६५८, १२·७; मतें न बुझावति, निर-निराळ्या मतांचा निराकार करीत नाहीं, १३·३२७; बुझावितसे १८·११०८. बुझावणी, समजूत, जेथ नाना मतां बुझावणी जाली। ९·२७३, ११·५३९, ११·६६२, १२·५४, १३·१६८. बूझणें—जिये अवनोत्तम सूजे। सानें थोर बूझे। १३·८७. १८·१८२.

**बुड–बूड–बुढ–बूढ**—झाडाचा बुंधा, तळ, तळभाग. बुड—बुडिं साना आग्रें थोर। फळाढ्यपणें॥ १५·१९६. आधारद्रुमाचां बुडीं ६·१९३, इष्टिचां – १३·२२२, प्रवृत्तितरूचां – ६·१५३; मांदोडे फळाचेनि बुडें गूढले, फांद्या फळभारानें झांकल्या जातात, १५·१९४. जरि बुडिं रिगावा होए १५·४९; बुडसल, सुकें लाकूड, खोड, देहांची(चीं) बुडसलें पडति १५·१५९; बुडुखा, फांद्यांच्या खालचा झाडाचा बुंधा, परि ते ऐसी देखां। जैसिया खांडूनियां शाखा। मग तेया चि बुडुखा। कूंपु कीजे॥ १३·२१८, त्यांची अहिंसा अशी असते कीं एखाद्या झाडाच्या फांद्या तोडून मग त्याच झाडाच्या रक्षणासाठीं त्या फांद्याचें कुंपण झाडाच्या बुंध्याशीं करावें. तलबुड—अकर्मांची (चीं) तलबुडें १५·१६७. बूड—तिये रत्नें दांतांचा व्याडिं।

कूट लागलें जीभे बूडी(डीं) । ११.४११. बुढ—पाहे पां आरंभीं बीज एकलें । तें चि विरुढलेयां बूढ जालें । बुढीं कोंभ फूटले । खांदियांचे ॥ १०.९६ (२). चंदनाचें बुढ १८.७७५; द्राक्षीचेया बुढा १८.५९३; हे महाभुज बुढौनि उठिति, १५.१४७. बूढ—मातलेया सरडा । पुडुतिं बूढ पुडुतीं सेंडा । १३.६८८, मातलेला सरडा जसा झाडाच्या बुडापासून शेंड्यापर्यंत व पुनः शेंड्यापासून बुडापर्यंत रिकाम्या खेपा घालतो. १०.९६(१); बूढासि ए १५.१९९.

**बुडडा**—बुडबुडा. पाहे पां बुडडा जेउता जाये । तेउतें जल एक तेया आहे । ९.२५४. जैसे समुद्रा माझि बुडडे । साने दीसति ॥ ११.२३८. जी एकार्णवाचां ठांइं । बुडडेयांचा पाडु नाहीं । १४.१२, ज्ञानदेवी–'थेंब्राचा पाड नाहीं' १४.१२, कुंटे–'प्रळयमेघाचा पाड नाहीं' १४.१२. अमेध्योदकाचा बुडडा १६.३१५; पांचभौतिक बुडडे ७.७४; महाभूतांचा बुडडा ७.६७.

**बुडणें**—पाण्यांत खोल जाणें, पाण्यांत पडून मरणें, आच्छादित होणें, मग्न होणें, समाविष्ट होणें, नाहींसें होणें. जे बुडौनि गेले कुंडीं । व्यामोहाचां ॥ ९.१८३. गंगेचा ओघ सागरिं । बुडाला जैसा ॥ १५.२६९. शून्य हिं बुडालें । शून्यि जियें ॥ १५.५१४. विस्मयो बुडाला उभा । विस्मया माझि ॥ १८.१२१०. २.४८, २.२२३, ८.६४, ८.११९, ८.२१५, ९.४१४, ११.४९, ११.२९६, १३.५४८, १४.१४, १४.२४०, १५.२२९, १५.४०७, १५.४७४, १५.४९३, १८.१०९५, १८.११२९. बुडतु, बुडत असतांना, ६.१६१; बुडतेया, बुडत असलेल्याला बाहेर काढण्याकरितां, १८.१६०, १८.२८६, बुडतेयातें...काढी १६.१४२; बुडालीं काढितां १६.१९९; बुडालेया घटा, पाण्यांत पडलेल्या या अर्थी, ७.१३०; बुडिजैल म्ह(ह्म)णौनि, आपण बुडून जाऊं या भीतीनें, ११.६१४; अज्ञानपंकीं बुडाले ३.१९३; अद्वैतीं द्वैत बुडैल ६.३८३; अनुभौ बुडाला १५.५०१; अमृताचां सागरीं बुडीजे, मग्न व्हावें, ७.१४८; अहंता बुडौनि ठेली १५.३९४; उदकें उदकीं बुडीजे, अशक्य बाबतीचें उदाहरण, २.३३६; ज्ञातेनसिं ज्ञेय बुडे १८.५२६; देॐ वाडु तन्हीं बुडौनियां ठेला, अर्जुनाला जो आनंदाचा पूर आला त्या पुरांत श्रीकृष्ण शक्तिमान असले तरी बुडून राहिले, १८.१४१३; प्रज्ञा पसरेंसिं बुडे १८.२८७; प्रणवाचा माथा बुडे, ॐकाराच्या वरल्या अर्धमात्रेंत लीन व्हावा, इतकें सुख झालें, ६.४६७; बुडौनि प्राण गेले १८.१९२; युग बुडणें, प्रळय होणें, जगाचा अंत होणें, या अर्थाचे संदर्भ, २.१८१, ८.२२९, ११.५७, १३.७९७; लगिनघटिका बुडाली, कर्मक्षय होऊन ब्रह्माशीं संलग्न होण्याची वेळ आली, ६.४६९; विषइं बुडाले १६.३१५; विस्मयाचां समजीं चित्त बुडालें ११.१८५; वैराग्याचें तप बुडालें, वैराग्यामुळें तप करण्याची आवश्यकता राहात नाहीं, १७.२३०, ज्ञानदेवी, कुंटे–'बुजाली वैराग्याची वोरप', वैराग्याची उत्कंठा किंवा हुरहुर राहात नाहीं, १७.२३१; श्रद्धेचां चि समाजीं बुडाला ६.४३५; संदेहडोणी बुडे १४.३०; संवसारिं बुडे १६.२५९; स्मृति भ्रमा माझि बुडे, अंतकाळीं होणारी अवस्था, ८.२२५; सनिद्रा स्वप्न बुडे, निद्रेसहित स्वप्न नाहींसें होतें, १६.११०; हृदयाचां डोहीं बुडे, मनाची बाहेर जाण्याची संवय मोडून तें हृदयाच्या डोहांत बुडून राहील असें करावें, ८.१०९; बुडणें—गंगा शुचि होये। पाप ताप जाये । परि तेथ आहे । बुडणें येक ॥ १२.१७३, गंगा पाप ताप नाहींसे करते पण त्यासाठीं जलसमाधि घ्यावी लागते, संतसंगाचें तसें नाहीं, गंगेपेक्षां संत श्रेष्ठ आहेत, यावर १२.१७४ ते १२.१८० पहा; बुडणेयाची वार्त्ता थडिए किजे १५.५०३; बुडणेयांची सियारी, बुडण्याचें भय, १६.६८, ज्ञानदेवी – 'बुडणेयाची' १६.६९, कुंटे – 'बु(बु)डणयाची' १६.६९. न सहित आलेलीं बुडणें चीं कांहीं रूपें, न बुडिजे—संतीं न बुडिजे, गंगेंत बुडून मरावें लागतें, संतसमागमांत साधकाला हें भय नसतें, १२.१७६; सुखदुःखाचां सागरीं न बुडिजे ९.४०२; न बुडे—जैसें जलाधारें न बुडे । भानुबिंब ॥ ४.१९, जैसी स्वप्निचां डोहीं । जाग्रति न बुडे ॥ ७.५३. बुडकली—बुडी, पाण्यांत डुंबणें,

मग्न होणें. ए कामिं बुडकली। चावी किं नां ॥ १८·७०१, ज्ञानदेवी–'बुडकळी' १८·७०४, कुंटे–'बुडकुळी' १८·७०४; **बुडी,** पाण्यांत शिरणें, पाण्यांत कांहीं वेळ राहणें, दे अध्यात्मज्ञानीं बुडी। सद्भावेंसिं ॥ १३·६१६, **बुडी देउनि ठाकिजे** ६·४२१, **–रिगे** १८·१०९६; **बुडी देंति** १३·१०६७; **बुडिया थाडं न निगे,** बुडी मारून त्याचा थांग लागत नाहीं, ७·११०; **कृतनिश्चयाची बुडी प्रपंचीं दिधली** ९·१४९; **मियां आग्रहजालें बुडी दिधली** ११·५८.

**बुडलणें**—बुडविणें. हे जलेंविण बुडालिति। आगीविण जालिति। ३·२५२. पाणी बुडलूं ये मीठातें। तंव मीठ चि पाणी आते। १६·७१, पाणी मिठाला बुडवायला येतें तों मीठच पाण्यांत समावेश करून राहतें. १६·१३७. **नाव सिरीं बांधलयां बुडली** १६·२१८.

**बुंथी–बूंथि**—आच्छादन, खोळ. **बुंथी**—कां सरूपें तरि बहुतें आथि। परि तैसिं सोनिं बहुतें नोहोंति। ऐसी ऐक्याचलाची बुंथी। केली जेणें ॥ ६·३९८, अलंकाराचीं रूपें अनेक आहेत पण त्यामुळें सोनीं निरनिराळीं होत नाहींत, असें ऐक्यरूपी पर्वताचें ज्यानें आच्छादन घेतलें आहे, ज्ञानदेवी–'ऐक्याचळाची स्थिति' ६·३९९, कुंटे–'ऐक्याचळाची स्थिती' ६·३९९. **बूंथि**—ना तरि कदलिचा गाभा। बूंथि सांडूनु उभा। ६·२९५. **अभालिची बूंथि** ६·२५१, **बाबुलियेची–** १३·३२४; **बूंथि घालूनि** १८·१०४९, **–घेतविली** ११·२१९.

**बुद्धि-द्धी**—विचारशक्ति, विचार, समजूत, मत, हेतु, उद्देश. **बुद्धि-द्धी** हे शब्द सुटे किंवा इतर शब्दांस जोडून कांहीं ठिकाणीं एकाच अर्थी योजलेले आहेत, सामान्यरूपांतही ऱ्हस्वदीर्घाचे प्रयोग आलेले आहेत, म्हणून **बुद्धि** व **बुद्धी** यांचे निराळे भाग पाडले नाहींत. आप तेज गगन। मही मारुतु मन। बुद्धि अहंकारु हे भिन्न। आठ भाग ॥ ७·१८, यावर ७·१९ ते ७·२१ पहा. ऐसा बुद्धिचा उपरमु। तेया नांव म्हणिपे शमु। १८·८३१. बोला बुद्धी ही अटक। १८·१४११. १·१८८, १·१९५, २·२३५, २·२४१, २·२४२, २·२८४, २·३२४, २·३२६, २·३४०, २·३५१, ४·११८, ४·२०४, ५·२४, ५·६२, ६·४३, ६·७५, ६·९७, ६·२८१, ६·४५७, ७·४४ (२), ८·५५, ८·२०७, ८·२१२, ९·९४, ९·३१३, १०·८१, १०·१४२, ११·६२, १२·९७, १३·७३, १३·८३, १३·८९, १३·१०९, १३·१७६, १३·३६४, १३·४२९, १३·६२७, १३·६२९, १५·१०१, १५·२९५, १५·३८३, १६·७९, १८·३४६ (१, २), १८·३७९, १८·४४७, १८·७००, १८·७१४, १८·७२०, १८·७२३, १८·७२५, १८·७३७, १८·७६०, १८·७६२, १८·७८९, १८·८३०, १८·९५४, १८·१००६, १८·१२६०, १८·१२६१. बुद्धीचें चिन्ह १३·८३ ते १३·८९, पहा. **इया बुद्धी** १३·१६७, १३·२८१, १५·४२६, **इये**–२·६८, **तेया**–१८·९४६; **बुद्धीची आगारी** १५·९५; **बुद्धीचें कर्म**—मग सर्वत्र जें जाणतें। तें बुद्धीचें कर्म निरुतें। ५·६०, **बुद्धिचें चैतन्य,** जाणीव शक्ति, ६·२७५, **बुद्धिचें जाणणें** याचे संदर्भ ७·२१, ८·१८४, ११·५७७, १८·३२७; **बुद्धिचिया जीभा** ७·२०२; **बुद्धिची डाल** १३·३८७; **बुद्धीची ही दीठि** १२·४१; **बुद्धिचें द्वार** १३·११५; **बुद्धिची त्रिधा धांव** १८·६८८; **बुद्धीचिये पाठिं पोटिं,** बुद्धीच्या मागें पुढें या अर्थीं, १२·१२६; **बुद्धिचेयां हीं पायां निफरडा** ६·५६; **बुद्धिसि बुद्धि** १३·९२२; **बुद्धीची भींति,** भिंत पाडून ओढाळ गुरें पळून जातें यास उद्देशून, १३·८२५; **बुध्या (द्ध्या) दिकां पुढां** १८·२०९; **बुद्धयादिकांचे भोकसे** १८·७८०; **बुद्धिचा मलकट** १८·१००५; **बुद्धिचेष्टे,** बुद्धीच्या व्यापारास, १६·२४९, **–तत्त्व** १४·९०(२), **–नाश** २·३२८, **–पूर्वक** ८·२३६, **–बलीं,** बुद्धीच्या बळानें, १३·४६४; **बुद्धि मार्गीं** १२·१२७; **बुद्धिभेद** ४·६७, १४·३०२, **बुद्धीचे भेद** १८·७२७, **बुद्धिचेया भेदासि रूप** १८·६९३(२); **बुद्धिमंत** १·९४, २·१२८, १६·१३३, १६·३८४, **–पणें** ८·१९८, **बुद्धिमतीं,** बुद्धिमान लोकांत, ७·४४ (१); **बुद्धि युक्तां** २·२३१, **बुद्धियोग** २·२७४, २·२७६, २·२७७, ३·३३, **–युक्त**

करूनही बुद्धीला कळत नाहीं, ५·६७; दुर्जनाची बुद्धि साधूं कले, जर साधूला दुर्जनाचे विचार कळतील, ७·९०, ज्ञानदेवी, कुंटे–'साधूंसि' ७·९३; मृगातें साधावेया बुद्धी पकडण्याच्या हेतूनें, ३·२११; सोनाराचिया बुद्धी लेणें १८·५०५; सुखदुःखाची उखी-विखी बुद्धी करितसे १३·९९; इछा आणि बुद्धि १३·९६३; इंद्रियां आणि बुद्धी १३·१०४, बुद्धिइंद्रियां १६·१८३, बुद्धि इंद्रियें अंतःकरण १३·९६१; बुद्धि कां दीठी १८·११४९; बुद्धिधृति १८·६९३; बुद्धी वाचा कायें १८·१२४५; बुद्धि...मन...चित्त ...अहंकार १८·४९५; मन बुद्धि ८·७८, १३·६१८; मनबुद्धि, मन व बुद्धि, ज्ञानाग्नीचीं कुंडें, ९·२४०, १२·१०२, १५·४४६, मन बुद्धीपासिं १२·१०१; मनबुद्धिभूतें, मन, बुद्धि (अहंकार) व पंच महाभूतें, १४·११६, ज्ञानदेवी–'मनबुद्ध्यादि भूतें' १४·११७; मन-बुध्या(द्ध्या)दि १४·१०१; मना आणि बुद्धिचें ऐक्य २·२७३; मनीं बुद्धि करणीं ८·२२९; मनें बुद्धि इहिं, मन व बुद्धि यांनीं, १२·९९, मनोबुद्धि ९·४२०, ९·४५१, १२·१५४, –प्रमुखें कर्मैं १३·१०७४; महदहंबुद्धि १५·१०४; बुद्धित्व—पैं उभयसंगु पहिलें। बुद्धित्वें उमले। बुद्धितत्वें भारैलें। होये मन ॥ १४·९०(१), माझ्या व प्रकृतीच्या संयोगानें बुद्धित्व जन्मास येतें, तें (रजोगुणानें) भारलें गेलें म्हणजे मन तयार होतें, बुद्धित्वें उमले ऐवजीं ज्ञानदेवींत व कुंटे प्रतींत 'बुद्धितत्व प्रसवलें' असा पाठ आहे, अनुक्रमें १४·९१, १४·९२, तेथें महत्तत्व या अर्थी बुद्धितत्व शब्द आला आहे. राजवाडे प्रतींत बुद्धितत्वें पाठ असणें संभवतें.

**बुबुल**—बुबुळ. नाना कमलदलें। डोलवीजिजति ढालें। तो जेणें पाडें बुबुलें। वारा घेपे। १३·२५३, अथवा कमळदळें हळूहळू हालवून घेतलेला वारा जसा डोळ्यांतील बुबुळांना सुखकर वाटतो तसा, १३·२५४ पहा. वायसा एकें बुबुलें दोहिं कडे। डोला चालितां अपाडें। दोन्हि आथि ऐसा पडे। भ्रमु जेवि ॥ १५·१३४, जसा कावळा एकच बुबुळ दोन्ही डोळ्यांत विलक्षणपणें फिरवून आपल्याला दोन बुबुळें आहेत असा भ्रम जगाला पाडतो, कावळ्याला एकच बुबुळ असतें या समजास उद्देशून. बुबुलें झगटिनां मोंपणें नाडले, पाणी डोळ्यांत गेलें तरी मउपणामुळें तें डोळ्याला झोंबत नाहीं, १६·११६.

**बुरी**—कुज, रोगविशेष (राजवाडे). १३·५५७, आखर (२) पहा.

**बूरु**—वेडा (राजवाडे), कृतघ्न. १०·२८०, बुरं–रुं–वणें पहा.

**बेगिं**—सत्वर. १५·८५.

**बेगें**—खिडकी. बेगें फीटे, खिडकी उघडते, ६·२७९.

**बेच**—कोंभ, पानांतील पान. बेचें निगति १५·१०२.

**बेझें**—युक्ति. त्यागाचें बेझें १८·१३३.

**बेट**—सर्व बाजूस पाणी असलेली जमीन. रतिचेया बेटा ७·७२.

**बेठा**—बैठणें पहा.

**बेंधु**—दांडगा, बलिष्ठ. वरि भीमसेनु बेंधु। १·१२०.

**बेंबल**—ढिला, विव्हल (राजवाडे). अणियांचे बेंबल, भवद्रुमाचें मूळ वरच्या बाजूस नेट धरतें व खालीं अंकुरांचा व पालवाचा जुंबाडा वाढतो, १५·९२, ज्ञानदेवी–'अणियांचें बेंचळ' जुंबाड या अर्थी, १५·९२, कुंटे–'आग्रियाचें बेंबळ' जुंबाडा, १५·९३.

**बेलें**—कुंपणाचा आडा, डेळकें (राजवाडे). मग देहाचें बेलें। अर्जांडूनि येकें बेलें। १४·५१, कुंटे–'देहाचें बळें' हा पाठ देऊन कुंपणाच्या आडा असा अर्थ दिला आहे, १४·५२.

**बेहों**—बिहणें पहा.

**बैठणें**—बसणें. जेथ आराणुकेचेनि कोडें। बैठलेयां उठूं नावडे। ६·१६४. ६·२५८, ६·४४९, १८·४८८. वाकडिया ढोरें बैठलि (लिं,) पावसाच्या झडीनें ढोरें बसलीं कीं उठत नाहींत, १३·५६४. बेठा—बेठा कां उभा ११·२७०; बैठा—उभा ना बैठा ११·२७३.

**बैसणें**—बसणें, स्थान मिळविणें, स्थिर होणें. संदर्भानुरूप हें क्रियापद इतर अर्थी आलें आहे, उ० आरंभ करणें, आग्रह धरणें, हट्ट धरणें, इ०

जो जेथ जैसें पाऊं बैसे । तिया तेथ तैसें चि असे । १८·११०९. ३·६०, ६·१७७, ६·१८०, ६·१८९, ६·१९४, ६·२०१, ६·३६७, ८·९१, ८·१०२, ९·३०८, ९·५२९, ११·१०३, ११·२३९, ११·२५०, ११·५३७, ११·६२४, ११·६५२, १२·१५३, १३·५९५, १३·७८१, १४·२२४, १४·३००, १६·३६, १६·६७(२), १७·८७, १८·५५२. **बैसत खेवो** ६·१९१; **बैसतेन आनंदें**, स्थिरावत असलेल्या आनंदानें, १८·१५९०; **अंतष्करण बैसों घाली**, अंतःकरणाचें आसन बसावयाला घालतो, १२·१६४; **अंत्यु राणिवे बैसला** १३·७२३; **अवधानाची पांती बैसो** १३·३७०; **अहं अहंते मूलिके बैसे**, मूळ ब्रह्मस्वरूपांत अहंकार लीन होतो, १४·२९०; **आत्मबोधप्रसन्नता–पदीं बैसे** १८·१०८५; **आलेयां बैसों न घली**, आलेल्यांना बसावयाला आसन देत नाहीं, १७·३०२; **उगा चि बैसे** ११·५४४, **उगें बैसे** १८·७३७; **कला बिंबिं बैसे** १८·५२; **कवणें चि बैसावें**, योगसाधनेस कोणीं प्रवृत्त व्हावें, ८·१२०; **काहिं एक करूं बैसे**, जें कांहीं करतो, १८·११६७; **दाखउं बैसा**, जर दाखवूं लागलों, ११·१५७; **ठांइं बैसतिये वेले**, जेवावयाला बसतांना, बसल्या बरोबर, १३·६३५; **दांत बैसले** १·१३५; **दीठि परतत्विं जैं बैसे**, परमात्म्याच्या ठिकाणीं दृष्टि स्थिर होते, १३·६२६; **धरणें बैसे** १८·१०२ (से), १८·२९८; **पाटीं...बैसे** ७·१२, १८·१२५१; **भेद्राचिये राणिवे जैसी द्रिष्टि बैसली**, जणूं काय द्वैताच्या राज्यावर दृष्टि बसलेली असते, १८·२६६; **मन ज्ञानिं बैसलें** १३·६२१; **मरों बैसलां(ला)** ११·३९६, ज्ञानदेवी, कुंटे–'पुसों' ११·४०१; **माथां बैसों घापे**, मस्तकावर धारण करतो, श्रुति व स्मृति शिरसावंद्य मानतो, १६·४५६; **रोविलेयां उणें रांजणु बैसों नेणे**, जमिनींत पुरल्याशिवाय धान्याचा रांजण स्थिर राहत नाहीं, १३·६८९; **शोचूं बैसिजे** २·१९६; **सांघों बैसती** १८·१३६६; **सुषुप्ति घणावौनि बैसे** १४·१४१; **स्फूर्ति स्वरूपिं बैसे**, स्थिर होते, १५·३५१; **हीरेयांची पांती...बैसे** ६·२६३; **बैसावेया** १७·२४१, १८·१५३, १८·१४२७, १८·१४५३; **न बैसे** ९·४८३; **बैसला उठूं न शके** १८·५९४; **बैसला...उभा शयानु** ११·२२२; **बैसला...गेला** ४·१०१; **बैसिजे...हींडवी** ६·४१४; **बैसणां**, आसनावर, आतां तेया चि दैवगुणां । माझि धूरेचा बैसणां । बैसे तो आकर्णां । अभय पेसे(सें)॥ १६·६७(१). **बैसणें—अदृष्टाचे(चें) बैसणें** ८·२६३, **एकासनीं–** ११·५४७, **माघौतें मूलिं–**, पुनः मुळाला येऊन टेंकते या अर्थी, १५·१९८, **संसाराचें–** ८·१४१; **स्थावरां हिं तलवटीं बैसणें घे** १६·२६०; **बैसणीं केलीं** ९·४८०; **बैसक**, बैठक, स्थिरता, ना कांपेतया पद्मदला । वरिला बैसका नाहिं जला । १५·११२, **बैसक न संडावी** ९·२८१; **बैसिक—मानसाची बैसिक न मोडे** १३·४८४. **बैसवणें**—माझी मूर्ति आपजवी। ते घराचां कोनिं बैसवी । आणि देवादेवीं । यात्रे जाये ॥ १३·८१३, वरि बैसउं पाउलें श्रीगुरुचीं ॥ १५·१, १३·२८०, १३·५९२, १८·१६०५; **आपुलां पदीं बैसवी** १८·१७११, **भ्रमातुकातें –**, भटकणाराला एका ठिकाणीं बसवतें, ६·१६९, **मोक्षश्रियेचां पाटिं–** ९·४६.

**बोकौटी**—झोळी (राजवाडे). **इंद्रियबोकौटी** १३·१०६३, ज्ञानदेवी–'गुणेंद्रियधोकटी' १३·१०६९, कुंटे–'गुणेंद्रिय धोकटी' १३·१०७०.

**बोचर**—बोथरा. पाहे पां लोहाचे चणे । बोचरां पडती खाणें । तें पोट भरणें किं प्राणें । शुद्धि ह्मणों ॥ १२·७०.

**बोट**—हातापायाचें. नखांची (चीं) गुंडालिं । बोटां वरि ॥ १३·२८५, ज्ञानदेवी–'नखांचीं गुंडाळीं' १३·२८६, कुंटे–'नखांची गुंडाळी' १३·२८६. संभाविता कुटिचें बोट । १६·१७७. **अबोट व अबोटी पहा.**

**बोंड**—झाडाचा बीजकोश, फळ इ. १३·५८४.

**बोध**—जाणीव, समजूत, ज्ञान, जागृत अवस्था. जें तूं चि तूं सर्वां(र्वा) एया । कवणा बोधु कवणा माया । १४·६, ज्ञानदेवी–'सर्वा येया' १४·६, कुंटे–'सर्वा यया' १४·६. तैसें

बोधीं असा घ्यावा, ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींत—'बुद्धिबोध' असा पाठ भेदनदीच्या दोन्ही कांठीं जीव व बोध आक्रोश करीत आहेत या अर्थी आला असावा, १६·५; **बोधलेपणें** १४·३१६; **बोध्य**, जाणण्यास योग्य, **बोध्यजात** गीलितु १८·११००.

**बोनें**—जेवण, खाद्य पदार्थ. तरि जेव्हणाराचिया रुची । निष्पत्ति कीं बोनेयांची । १७·१२०. **बोनीं बोगरिलीं** ९·३८९; **नीकें हातबोने(नें)**, हातांत असलेलें भक्ष्य, ६·२८२.

**बोंब**—संकटांत केलेला पुकारा. तो बोंबे सकट मूकला । १३·५४८.

**बोबडा-डी**—अस्पष्ट उच्चार, वर्णन करण्यास असमर्थ. जेयातें सांघावेया वेद बोबडे । ११·१४६. **बोबडां बोलीं** ९·६; **बोबडिया वाचा** १·६४.

**बोंबणें**—माखणें. ७·८५. बरट पहा.

**बोबाइणें-बोभाणें**—गर्जून सांगणें, प्रसिद्ध करणें, ओरडणें. **बोबाइणें—चौहटां बोबाइलेयां**, चव्हाट्यावरून प्रसिद्ध केली तर, १६·२१७; **बोबाये**, गर्जून सांगते, १८·१४४१; **बोबांत निगे** १३·३०४; **तुज बोबांतां**, तुला गर्जून सांगत असतां, ११·१६१. **बोभाणें—गेला ऐसें बोभाति** १५·३४३. **बोभाट**, गलबला, येथें गडगडाट, आंगेंसि बोभाट । सांडिती मेघ ॥ १८·७३१, वारा सुटला म्हणजे मेघ विरतात व गडगडाट थांबतो.

**बोल**—शब्द, वचन, बोध, प्रश्न, उत्तर, विधान, ठपका. बोला आधीं झोंबिजे । प्रमेयासि ॥ १·५८. जेथ बोलांचें बोलणें ठेलें । ४·१६१. बोलें इंद्रियां लागे कलभा । येकमेकां ॥ ६·१६. तैसा कोवला आणि रसालु । बोलु बोलिला ॥ ८·५६. तैसें अद्वैत दावावें बोलें । द्वैत चि कीजे ॥ १३·८८३. बोलु निमालेपणें विवरी । अवचर्यातें ॥ १५·४३५. मानस जाणिजे बोलें । १७·७४. तें हि बोलें किर बोलाचा । उच्चारु कीजे ॥ १८·११३६. १·८४, १·१२५, २·५१, २·२८७, २·३७२, ३·३२, ४·३४, ४·७४, ४·२०९, ४·२१३, ५·९, ५·८७(लें), ६·५, ६·१०३(लें), ६·१४०, ६·१४६, ६·३३२, ६·३४८, ६·४९१, ७·१५३, ७·१५८, ७·१९५, ७·२०५, ८·६, ८·५४, ९·१४, ९·२३०, ९·५०८, ९·५१७, १०·६६, १०·१२४, १०·१४७, १०·१८७, १०·२९९, १०·३०९, ११·२१, ११·१५६, ११·४४५, ११·४५०, ११·४८४, ११·४८६, ११·५९९, ११·६२७, १२·३४, १२·१०३, १३·२६९, १३·३३४, १३·६२१, १३·७५१, १३·९५०, १३·१०४५, १३·१०८६, १३·११५२, १४·३१७, १५·१३, १५·२२२, १५·४२९, १५·४८७, १६·१७, १६·२९२, १७·३४, १७·२४५, १७·३२४, १७·३६९, १८·६१, १८·१११६, १८·११४५, १८·१२०७, १८·१३२४, १८·१३३१, १८·१५६०, १८·१६१२, १८·१६३५, १८·१७३९, १८·१७४७. **बोलिलिया बोलाचा अतिशो** ९·६९; **बोलाचिया खंती** १३·४१; **बोलाचा गाभा** ७·२०२; **बोलाचिया डांगुरुटी** १८·२७९; **बोलाचा तागा** ६·३१५; **बोलाचीं तारें** ६·२२; **बोलाचा प्रस्ताउ** १८·१३७०; **बोलाची वालीप** ६·२५; **बोला एवडा श्रोता** १४·६३; **बोलाची हवाव** ६·१३२; **बोलाचा हातु**, शब्दाची व्यापकता, ६·३११; **अवसरिचा बोलु** ६·६; **एकें बोलें**, थोडक्यांत, १३·३१३, **एणें**—, या नांवानें, १८·९४९, **कठिनें** —११·४४८, **कोणें**—, कोणत्या कारणामुळें, कोणत्या शब्दांनीं, १८·९४०, **गुणाचेनि**—, दानाच्या गुणांसंबंधीं सांगतांना, १७·२६४, **जेयांचेनि**—, ज्यांच्या शब्दप्रभावानें, ९·४७५; **तो कोणा बोलु**, तो कोणाचा दोष, १८·१७५०; **निरुता बोलु** १३·६६; **प्रशस्तादि बोल** वरी, उत्तम, श्रेष्ठ इत्यादि शब्दांनीं, १७·३७५; **मऱ्हाटा चि बोलु** ६·१४, **मऱ्हाटे बोल** ४·२११; **लेंकुरुवाचेनि बोलें** ९·१९, **सगद्गदें**—. १५·४२८; **सनागर बोल** ५·१४०; **सांकडा बोला**, जिंकावयाला कठीण आहेत असें म्हणालों तरी, ३·२६२; **हातीयेरांहुनि तीखट बोल** ११·४५८; **बोलु उपसाहावा** १३·४५८; **नीका बोलु उरला काइ** २·२०८; **बोला अटंगावें** ३·१२; **बोलु खुंटे** १३·८८४; **बोलु...खुपैल** १३·२६३; **बोलेंसि बोला न घडे**, एका प्रतिपादनाचा दुसऱ्याशीं

मेळ वसत नाहीं, १३·१८; बोलें गुरुतें झांकवी १३·७९४, — कानु झांकवे १३·१२२; बोलु वाहुडे ६·४६७; बोलु न मनणें ११·५४७; अर्थु बोलाची वाट न पाहे ९·२७; बोला आन, शब्द खोटा पडणें, या बोला आन न कीजे १८·१७५, — आन नाहिं १३·६७०, १६·२५०, — आन होये, जर खोटा ठरला तर, १८·१६३७; बोला परौतें ५·६४, — बाहिरा ६·३७९, — माझारि १८·१३५९, —मा(झिं)झि ६·११९, — बोलवरि, शब्दांत, शब्दांनीं, ५·१७२, ६·४०२, ७·१३१, ९·१३८, — वरी १७·३७५, —वरी ४·११२; बोलुभुजांहीं, हा पाठ बोलु भुजांहीं असा घ्यावा, ६·१९; हे तुज बोलस्वस्तिवाद, हा पाठ बोल स्वस्तिवाद असा घ्यावा, हे 'तुझें कल्याण असो' असें सांगतात, ११·३२६, ज्ञानदेवीं, कुंटे—'हे बोलत तुज स्वस्तिवाद' ११·३३१. अबोला— ब्रह्माचा अबोला फीटावा। १७·३२१, ब्रह्माचा व जीवाचा अबोला नाहींसा व्हावा, ओळख पटावी; कुबोल—कु पहा. खालीं दिलेले बोलि-लीं चे बहुतेक सर्व संदर्भ बोल शब्दाचे आहेत, कांहीं ठिकाणीं बोलि-ली शब्दांचे असणें संभवतें—अनाहताचां बोलीं ६·२७४; इं बोलिं २·५३, इया — १०·१२४, इयें(ये) बोलीं ५·१६१; इहिं बोलिं १८·२२, नागरिं बोलिं १३·११४९; बोबडां बोलीं ९·६, भांडाचां — १८·८०४, साचारीं — १४·३१; सुगमीं बोलिं १५·१४५; बोली(लीं) अरूपाचें रूप दावीन ६·३६; बोलिं पघल न करूं १६·३११; तें बोलीं चि जरि फावे ५·६८; बोलीं बोलता सीं भेटतां १८·११४८; मितलां बोलीं बोलिजे ६·३५०; बहुतिं बोलिं काइ वानूं १७·१८०; बोलीं विपायीं सांपडे ६·३२. बोलि-ली पहा.

बोलणें—(क्रि.) शब्दोच्चार करणें, म्हणणें, निरूपण करणें, उपदेश करणें, संभाषण करणें, बडबड करणें. या क्रियापदाचे अनेक उपयोग केलेले आहेत, त्यांपैकीं कांहीं दिले आहेत. आणि सिखौं ह्मणों तरि बोलसी। तूं चि बहुत ॥ २·९२. शब्दु बोले मुखें। परि ज्ञान नाहीं ॥ ५·५८. तैसें येकां(का) बोलिलें होये। सर्वां ही हित ॥ १७·२१७. १·६४, १·८८, १·१२१, १·१७४, १·२६६, २·५, २·२९, २·५१, २·६२, २·६०, २·८१, २·८३, २·९६, २·२४५, २·२४७, ३·२२५, ४·११०, ५·१४, ५·८२, ५·१४२, ५·१६०, ६·४८३, ६·४१०, ६·४९४, ७·११९, ८·५२, ८·५६, ९·३२, ९·१८६, ९·२८२, ९·५१६, १०·३९, १०·४८, १०·५२, १०·१२८, १०·१८६, १०·१८८, १०·२९४, १०·३०१, ११·२१, ११·८१, ११·१५२, ११·१६४, ११·४८०, ११·४८५, ११·६१०, १२·२३८, १३·८३, १३·३३७, १३·५२९, १३·८४४, १३·८५५, १३·८५६, १४·२८५, १५·६८, १५·१६५, १५·१८१, १५·४१३ (२), १५·४७८, १५·५०३, १५·५५४, १६·४९, १६·२८८, १६·२९०, १६·३१०, १७·३१२, १७·३७३, १७·४०७, १७·४२०, १८·२१, १८·५७, १८·५९, १८·२७६, १८·११२५, १८·११४७, १८·१४०८, १८·१४१८, १८·१४२७, १८·१४३४, १८·१५६८, १८·१५७१, १८·१५९२. बोल—मनीं आहे तें उघड। बोल पां सुखें ॥ ११·४३७, १२·१८; बोलत—न बोलत कवलिनि। प्राणियांतें ॥ ३·२५२, नकळत; बोलत असे २·२९०, —असों १३·७२५,—होते ४·६; बोलतसे ९·५२१, १३·४५९,—सें ११·२५; बोलतु असे १·१९२, १४·३२०, १८·१५६९, —आहासि ६·४१७; बोलतुसे १७·४८; बोलतां, सांगतांना, ४·१७३, ५·३, ६·३९४(१), ९·५१९, ११·४९५, १३·२६४, १३·६३१, १३·६७२, १५·४१३(१), १८·१५७९, १८·१५९४; तेया बोलतां, तो बोलत असतांना, ११·४७८, १८·११४८; बोलतां न पवे १०·५९, — प्रसंगा आलें १७·२६३, —प्रेम स्खलतसे १५·२७; बोलताति ६·४२६; बोलति २·२१८, १०·३३; बोलसि —मां भेणें काइ बोलसि। हेंकाडु ऐसा ॥ ११·६००, बोलसी १८·१६०५; बोला १०·२९८, १८·५३९, — लां ८·३; बोलावा-वी-वें, हा भावार्थु आतां न बोलावा। ३·१७, न बोलावें

तें भाखे । १३·७७५, १·८३, २·३०, ३·१८, ३·२३३, ५·१३५, ६·३१८, ८·७५, ८·१०८, ९·३७, ११·८०, १३·२३८, १३·८३९, १६·६४, १७·३५६, १८·७८, १८·३६२, १८·५७८; **तुवां चि ऐसें बोलावें** ३·६, ३·१२; **सांघतेया बोलावें कुंठे** ७·९; **बोलावेया** ६·३०, १३·८७४, १३·८८२, १८·५०७; **बोलिजत असां** ४·१८२, – **असे** ४·७, ७·३४, ९·५१४, १८·८७; **बोलिजति**—इया बोलिं या बोलिजति गोठी । १०·१२४, १३·१४, १३·१०१०, १३·१०८६; **बोलिजतु असे** १५·२४४; **बोलिजे**, सांगावें, म्हणावें, समजावें, तो गीतार्थु मऱ्हाटिया बोलिजे । हा पाडु काइ ॥ ९·२२, तरि क्षणिकत्वें चि अश्वत्थु । बोलिजे हा ॥ १५·११६, जैसा सांघातु आणि संगु । संगातें बोलिजे ॥ १८·८६, ३·४६, ३·५२, ५·४, ५·५१, ५·११४, ६·१३३, ६·३२९, ६·३५०, ६·३९४(२), ६·४४३, ७·१०६, १३·८, १३·४९८, १३·९७१, १३·१०२२, १४·६६, १५·४३६, १५·४६२, १५·५०२, १६·७२, १६·१०४, १७·२४६, १७·३६६, १८·९०, १८·१०७, १८·११७, १८·३१६, १८·३२४, १८·३३८, १८·४४६, १८·५७६, १८·७६९, १८·७९०, १८·११११, १८·१२०८(२), १८·१३३३; **तोंड भरुनु बोलिजे** ६·११७; **वङ्गावेंयां बोल(लि)जे** १·२१६; **बोलिजैल** ५·१७८, ६·१६३, ७·२०१, १३·११५७, १६·५८, १८·१९७, १८·९८३; **बोलिजो** ८·१०७; **बोलिला-ली-लें** या शब्दांचे कांहीं पत्ते वर दिले आहेत, कांहीं येथें पहा : गोक्षीर जऱ्हीं जालें। तऱ्हीं पथ्यासि नाहीं बोलिलें। २·१८४, **कैपक्षें देवें बोलिलें** १७·३५; **तरि बोलिलें तें चि सांघावें** ५·१६३; **तेथ बोलिलें हें न घटे** १८·११४७; **वाक्य बोलिलें** ३·१; **वेदें जरि बहुत बोलिलें** २·२६०; **बोलिली असे** १३·२१७; **प्रतिबोलिला** ८·२६८, **प्रति** (३) पहा; **बोलिलां** ११·५५१, – **तों** ६·११२, ज्ञानदेवी – 'तें' ६·११२; **मी बोलिलां**, मी बोलतों असेन या अर्थी, १८·१७४५; **बोलिलासि** १४·४०५; **बोलिलिया**—**बोलिलिया बोलाचा अतिशो** ९·६९; **बोलिलिये गोठी** ९·३६; **बोले**—आहो पूंसा आपण नि पढविजे । मग बोले तंव तंव माथा तुकिजे । ११·१७, परोपकारु नो बोले । १३·२०८, ६·१०७, ११·१७०, ११·४९४, ११·५६५, १३·५२७, १३·८३८, १६·२४१, १८·५५६, १८·१३१९; **तो बोले तें स्तवन** १८·११७४; **सन्निपातें विण बोले**, बडबड करतो, १४·२५०; **बोलें**—६·२७८, ११·१८, ११·६३, ११·३६९, १३·११४१, १३·११६०, १८·१३३९, १८·१७६२; **आड मोडूनि बोलें**, पडदा दूर करून सांगतों, १८·१४३५; **उत्तरीं बोलें** ११·२५०; **प्रौढि न बोलें** ९·२; **बोलैन** १·८१, ६·३६; **बोलैल** १२·२०८, १८·१४८८; **बोलों**—हें न म्हणावें परि काइ कीजे । न बोलों नैये ॥ ७·१२३, हें न सांगावें तर काय करावें, बोलल्याशिवाय राहवत नाहीं; न दीसे तऱ्हि नाहिं । बोलों नैए ॥ १५·५१०, ५·१६७, ७·१४, ७·१९३, ११·३८, ११·४८, ११·४८३, ११·५३७, १२·१६३, १३·१९९, १३·२०३, १३·२६७, १३·३२१, १३·८५४, १३·९०७, १३·९५८, १४·७०, १५·२९४, १५·५२३, १५·५४९, १६·१५, १६·२०४, १६·२२७, १७·१९८, १८·१४३, १८·११४०; **बोलों आदरिलिं–लें**, आदरणें पहा, – **आवडे** १५·४१५, – **न ये** १३·५३३, – **नैए** १८·४४५; **आनें बालों(लें)**, निराळ्या तऱ्हेनें समजावा, ७·१५९, ज्ञानदेवी, कुंटे– 'आनें बोलें' ७·१६४; **गरुवती बोलों** १०·३१, **येर**– १७·३०८, **रलीं** –११·५३७, **साक्षेप न** – ७·४३; **काइ-ई-यि, बहुत, बहू, केति-ती यांसह बोलों चे संदर्भ** : ४·३३, १५·१८, १५·२७२, १५·२७६, १६·४२७, १७·१८, १७·९०, १७·२३५, १७·४२८, १८·१४९६, १८·१५२८, १८·१७६३; **बोलौनि**—न बोलणें हिं न बोलौनि । तें बोलिजे तोंड भरूनि । १८·१२०८ (१), ९·२९६, १०·२८, १०·२०२, ११·१५५, १८·१७५८; **बोलौनि जाइजति** १·१०४; **बोलौनियां** ११·४४०; **बोलौनु** १०·५६.

**बोलणें**—(ना.) निरूपण, निवेदन, भाषण, संवाद. ऐसेनि नागरपणें । बोलु निमे तें बोलणें । ७·२०५. जैं वाचे करी पणें । तैं तें चि होये बोलणें । १८·३३२. ४·१८२, ५·१, ५·६४, ५·८८, ५·११२, ६·९, ६·६७, ६·११४, ६·१६२, ७·२००, ९·५२६, १०·३८, ११·२२, १३·२६३, १४·४१०, १५·४६१, १५·५०७ (२), १६·१२३, १७·१४, १७·२२०, १७·३८३, १७·३९८, १७·४३०, १८·२९३, १८·१२६८, १८·१२७०, १८·१४१०, १८·१५७९. **अवसरोचित बोलणें** ५·४२, **काइसेयासारखें** – ७·८९; **ज्ञानाचें बा(बो)लणें** १३·६४१, **तें चि तें**– १०·६०, **दों होंटिं एक**– १५·४२१; **जेथ बोलांचें बोलणें ठेलें** ४·१६१; **बोलणें हीं बोलावें घडो**, जें कांहीं सांगावयाचें असेल तें बोललें जावो, ९·३७; **बोलणें वाच्य केलें**, सांगण्यासारखें होतें तें शब्दांत उतरविलें, ११·४४; **शस्त्रांचें बोलणें कें** १३·२८३; **हें असो बहू बोलणें** १५·१४२; **बोलणां**, शब्दांत, **जिये बोलणां साधुत्व देखिजे** १७·२१६; **न बोलणें**—एथ न बोलणें काइ बोलावें । ५·१३५, स्तुति काहिं न बोलणें । १८·२५, न बोलणें हिं न बोलौनि । तें बोलिजे तोंड भरूनि । १८·१२०८, ५·१३५, ६·१२; **नबोलणेन (न बोलणेन) बोलणें** १५·५०७ (१); **न बोलणेनि चावले** १८·१०१७; **बोलणेयां**—न बोलणेयां हिं पैंसु । नाहिं जेथ ॥ १८.१२०७, **बोलणीं—इयें बोलणीं** १०·१५, **मानापमानांचिया** – ६·८५, **मूर्खांचीं** – ९·१८५, **व्यासादिकांचीं** – १०·१४५, **स्वमिचिं**– १५·२१६; **बोलणीं गोडें होंति** १०·२४८; **बोलणीं बोलवति** १२·१५८.

**बोलता**—बोलणारा. बोलता ना उगला । अलक्षपणें ॥ १३·११०६. बोलतेया बोलता चि भेटे । तेथ बोलिलें हें न घटे । तें मौन तंव गोमटें । स्तवन माझें ॥ १८·११४७. ह्मणौनि तेया बोलतां । बोलीं बोलता मीं भेटतां । मौन होये तेणें तत्वता । स्तवी तो मातें ॥ १८·११४८. १८·११४६. **बोलता जाला** ३·९३, ३·२६८, ८·१३, १०·४७, १२·२०, – **होईन** १३·४१७; **बोलते—पीयूखांचे बोलते अर्णव** १८·१७७६; **बोलते जाले** ९·३३; **बोलतेयाचां टांइं** १०·२४७; **बोलतेया पुढां** १०·२७४; **बोलती—बोलतिये योग्यते** ९·८, –**रेखेची वाहाणी** ६·१८; **बोलती रेखा** ४·२१५.

**बोलवणें**—बोलावयास लावणें, आमंत्रण देणें, साद घालणें, निरोप देणें. तुह्मीं बोलविलां मीं बोलैन । १·८१. जें बोलणें बोला परौतें । बोलवलें । ५·१४. नियां बोलविला वेद्रु बोले । ९·२८२. १०·३६, ११·२२, १२·१५८, १८·१५०९. **बोलवां**, बोलावयास लावा, ११·२४; **बोलाविजे—नामी(मीं) न बोलाविजे**, नांवानें हांक मारूं नये, १६·१४९; **रिणायितु बोलाविजे**, रवानगी करावी, १७·३०३; **बोलाविति—राउवें बोलाविति होंती**, पोपटांस साद घालीत होती, ११·१०७; **बोलविलेंसे**, बोळवण केली आहे, १८·५४७.

**बोलि-ली**—बोलणें, भाषा, मुद्दा. **बोलि—प्रत्युत्तरें जे बोलि सांघितली** १८·७३; **बोलिया**, तरि साच बोलिया । बोलति ते ॥ १६·२८८, शब्दांत. थिगी बोलिया या न लजे । प्रज्ञा केवि ॥ १८·१३०३, बोलण्यानें. **आंतुली बोलिया** ९·८२. **बोली**—ऐसी बोली सांडिली । मग येरीचि (येरी चि) गोठि आदरिली । १७·४२२. १३·१६, १५·४३७; **आथि नाहिं हे बोली** १३·८६८, **चोखाकीडाची** – १७·४०४, **सनागर** – १३·५६२; **बोली करिति** ११·३३(१), – **केली** १३·४५४; **आतां असो बहू बोली** १४·११४; **हे असो आघवी बोली** ५·११६; **हे काइ बोली** ७·१२२; **हे बोली करूं न शके** ११·३३(२).

**बोलिकें**—बोलका, वक्तृत्वपूर्ण. किं शेषाहूनि तोंडाळें । बोलिकें आथि ॥ ९·३६६. तेया तूतें मीं सेवकपणें । लेवविं बोलिकेयां स्तोत्रांचें लेणें । १६·२१, भक्तिभावानें तुजवर वक्तृत्वपूर्ण स्तोत्रांचे अलंकार घालतों. **बोलिकेपणा—बोलिकेपणाचेनि क्षोभें** १३·३२१.

**बोसंडणें**—बोसंडणें पहा. **बोसंडे** १४·२०३, –**डैल** १३·२९७, हे बोसंडे-डैल यांचे अपपाठ आहेत, ज्ञानदेवी, कुंटे–'**बोसंडे**' १४·२०५, '–**डैल**' १३·२९८.

**बोहणी**—आरंभ. बोहणीए चि एवडें । भारी जेथ ॥ १८·७८१, सुखाकरतां आरंभींच एवढे भारी कष्ट पडतात.

**बोहिरी**—वणवा. बना माझि बोहिरी १८·५५२.

**बोहिली(लीं)**—(क्रि.) भस्म केलीं (राजवाडे), (ना.) भाषा, बोलणें (ज्ञानदेवी कोश, कुंटे). विकारांची सपिलें बोहिली(लीं) । ९·२१४, विकारांचा पिल्लांसहित (समूळ) नाश केला, ज्ञानदेवींत व कुंटे प्रतींत पाठ व अर्थ निराळेच आहेत, ज्ञानदेवी—'विकारांची संपिली बोहिली' ९·२१५, कुंटे–'विकारांची संपली बोहली' ९·२१५, भाषाच संपली या अर्थी हे पाठ आहेत.

**ब्रह्म**—(१) मूळ तत्त्व. ह्मणौनि सर्वत्र सदा सम । तें आपण चि अद्वय ब्रह्म । ५·९५. ह्मणौनि प्रणवेकनाम । हें एकाक्षर ब्रह्म । ८·११६. ह्मणौनि परतत्वें ब्रह्म असे । तें आत्मत्वें परिवसे । १७·३७४. तैसिं ब्रह्मिं अर्पितां केलीं । ब्रह्म चि होंति ॥ १७·४०४. तेणें ब्रह्म एक आथि । एर आघवी चि भ्रांति । १८·९९६. ४·१०४, ४·१२०, ४·१५१, ४·१६७, ५·१००(१, २), ५·१०३, ६·४०, ६·१४१, ६·१४५, ६·१४७, ८·२, ८·१८, ८·९०, ८·२०४, ११·४५, १२·५६, १३·३६९, १३·११३४, १४·४००, १५·१०६, १५·२०१(२), १५·२०३, १६·४६०, १७·३२९, १७·३३०, १७·३३१, १७·३५२(२), १७·३६८, १७·३६९, १७·३९७, १७·४०१, १७·४०२, १८·५८७, १८·१०००(१, २), १८·१००४, १८·१०७८, १८·१०८०, १८·१०८३(१), १८·१०८४(२), १८·११९३, १८·१५३७(१, २), १८·१५३८, १८·१५५६. **इंद्रियां फावलेयां (या) ब्रह्म**, इंद्रियांना गोचर होणारें ब्रह्म, श्रीकृष्णास उद्देशून, १७·३४; **ब्रह्माचिये अभिधानीं** १८·६३; **ब्रह्माचेनि नवनीतें** १५·५३८, व्यासबुद्धीच्या हातानें उपनिषदें घुसळून काढलेलें गीता हें नवनीतरूपी सार आहे, येथें नवनीतें चा अन्वय नीट लागत नाहीं, ज्ञानदेवी–'शब्दब्रह्माचें निववितें' १५·५७१, कुंटे–'शब्दब्रह्माचें मथितें' १५·५७२; **ब्रह्माचेनि पाडें** ६·९०; **ब्रह्माची प्राप्ति** १५·४८३; **ब्रह्मिचें विसंवणें** बेन्हीं, ब्रह्माच्या ठिकाणीं विश्रांति मिळेपर्यंत, १५·१०; **ब्रह्मिचें स्वाराज्य**, ब्रह्मप्राप्ति हेंच स्वराज्य, ३·२६६; **मज आणि ब्रह्म भेदु नाहीं** १४·४०१; **ब्रह्माचेया चि आंगा घडिजे**, शब्दरूपी गवसणींतून अर्थरूपी ब्रह्म काढावें, ६·२५; **जें ब्रह्माचेनि जीवन सौरभ्यें जोडे** ११·२२०; **ब्रह्माची दृष्टि उघडे**, ब्रह्मच दिसतें, १३·१०८२; **ब्रह्माचल**, ब्रह्मरूपी पर्वत, ७·६७; **ब्रह्माग्निक**, ब्रह्मरूपी अग्नीचे अग्निहोत्री, ४·१२४; **ब्रह्मार्पणक्रिया** १८·१४३१; **ब्रह्मास्मिबोधें** १५·२३६; **ब्रह्माह(हं)मंत्रें** ४·१५० (२); **ब्रह्माकार**, आकार पहा; **ब्रह्मानंद**, आनंदणें पहा; **ब्रह्मैक्य** १८·१०६६; **ब्रह्मकर्म**, ब्रह्मार्पण कर्म, १७·३७५, **–गुणि(णिं)**, ब्रह्मप्राप्तीस सहाय्यक होणाऱ्या गुणांत, १६·२०५, **–चर्य** ८·१०४, **–चर्यादि व्रतें** २·१७१, **–नाम** १७·३४३, हे शब्द एकत्र घेणें इष्ट वाटतें, **–नाम** १७·३४०, १७·३४६, १७·३५०, १७·४०६, १७·४०८, **–नामांकित** १०·१७०, **–नामश्रद्धा** १७·४१९, **–निष्ठ** ४·१५०(१), **–बंध**, ब्रह्माशीं संलग्न, ३·१३६, **– बीज** ९·२७४, **–भाऊ**, ब्रह्मता, ब्रह्मस्थिति, ६·१०२, १५·४८४, **–भाव** ८·२०८, **–भावयोग्यता** १८·१०८५; **ब्रह्मरस**, ब्रह्मज्ञानरूपी रस, ब्रह्मरसाचा चारा ११·६७, **–चें परगुणें** ६·२, **ब्रह्मरसुस्वादें** १८·१७२१; **ब्रह्मरूप** ३·१३३, **–विद** ८·२१९, १७·३५२ (१), **–विद्या** ५·१३८, ६·११३, १०·१९, १२·१६, १३·११५५, **– संपत्ति** १३·१०८१, **–संपन्न** १३·१०७८, **–सामीप्य** १८·१०७४, **–सुखें** (**ब्रह्म सुखें**) ५·१४४; **ब्रह्मसुखा सरिसे** ९·३२४, ज्ञानदेवी, कुंटे–'इंद्रसुखासरिसे' ९·३२७; **ब्रह्मसूत्र**, बादरायणांचीं वेदांतसूत्रें, १३·६९, १६·१०३, **–स्थान** ६·२७९, **–स्थिति**, ब्रह्मरूपता या अर्थी, २·३६७; **ब्रह्महोंतिये** १८·१०८३ (२); **तद्ब्रह्मादिवाक्यफळें**, ब्रह्माचें निरूपण करणारीं वाक्यें हींच फळें, ७·१८१; **नादब्रह्म**, नाद पहा, **पर–**, पर (२) पहा; **वाग्ब्रह्म**, वाक् पहा; **सर्वात्मक ब्रह्म** १७·३८०; **ब्रह्मत्व**—जें देहें चि ब्रह्मत्वा आले । ५·१४९, ५·१५७, ६·८२, ६·१४८, ६·३३०, ८·२४४, १४·३९४,

## भ

९·५१६, –चकोरचंद्र ६·४८३, –जन १८·१५०६, –भावभुवनदीप १८·८, दीपणें पहा; भक्तांमाझि राओ ७·१३३; भक्तराज ४·२, –वत्सल १२·२३४, –वृंद ६·३२४; गुरुभक्त, गुरूची भक्ति करणारा, १३·६७३; ज्ञानभक्त, ज्याला ज्ञान सहज लाभतें, १३·४५२; भक्तु मेधावी तपिया १८·१४९५; भक्त हान महात्म्ये १६·४०१; भक्तु तो चि योगी १२·२३१; भक्तां कां वैरियां ९·४६८; रिपुभक्तां, शत्रु व भक्त यांना ईश्वराचें देणें (मोक्ष) सारखेंच असतें यास उद्देशून, १४·३४७; अभक्त ९·४३३. भगत–ति पहा.

**भक्ति-क्ती**—ईश्वराची उपासना. भक्ति—पैं गा भक्ति एकि मीं जाणें । तेथ सानें थोर न म्हणें । आम्हीं भावांचे पाहुणे । भलेतेया ॥ ९·३९१. १·५४, ८·१९३, ९·१९१, ९·४४८, ११·६७५, ११·६७६, १३·३८३, १४·३६९, १४·३८४, १५·५३३, १५·५३४, १६·२३, १८·११११, १८·११४५, १८·१२४२, १८·१४८७. भक्तिचेनि आथिलेपणें ९·४४६; भक्तिचें घर १३·३७३ (२); भक्तिचां चौहटां ९·४१२; भक्तिचा जीवाला ४·२८; भक्तिची सीमा १६ ४८; भक्तिचा सोसु ८·१२७; भक्तिकथा १२·२३२, –चरित्र १२·२२५, –चित्तगंगा १८·१२१६, –ज्ञान, भक्ति व ज्ञान, १०·१८७, –तत्त्व ९·३९२, –पंथ १२·७५, १२·२१७, –बीज ६·१२६, –योग, –योगें १४·३६८, १८·११२३, १८·११७६, –योगसंमत १२·२२६, –सुख १२·१८६, –हीन ९·४३४, ९·४३६. कल्यादिभक्ति १८·११२६; गरुड भक्ति ९·२२७, गुरुभक्ति १३·३६८, १८·१४९७; चौथी भक्ति १८·११०५, १८·११०६, तीजी नां चौथी– १८·११०७; जाणीवभक्ति १४·३७८, परम– १८·११२७; तपभक्तिमेधा १८·१४९४. भक्ती—पैं गा भक्तीचेनि नावें । फूल मज येक देयावें । ९·३८०. भक्ती पाविजे व्यक्त । अव्यक्त योगें ॥ १२·२३, भक्तीनें व्यक्त स्वरूपाची व योगानें अव्यक्त स्वरूपाची प्राप्ति होते. ९·४१३, ९·४२६, ९·४६४, १२·२९, १२·९५, १८·१११५, १८·१११८, १८·११९४, १८·१४८६. भक्ती चाड १३·४५१; भक्तीचिये वाटे ९·५११; सेवटिचिये भक्ती, अखेरच्या वेळीं भक्ति करून, ९·४१५; अनन्यभक्ती १८·११७९, गुरु– ३·१०६, १३·३७३(१), १३·४५०, १३·६७१, १८·१४७७, १८·१४७८, ज्ञान –, ज्ञान व भक्ति, १८·११२४; स्वामिभक्ती १·११२, कुंटे–'स्वामिभक्त' १·११२; भक्ती कां विषयवैरागें अथवा वैरें ९·४६६; भक्तीविण ९·४२२, ९·४३२, –वीण १२·६०. भगत–ति पहा.

**भक्षणें**—खाणें, समावेश करणें. गगन तंव साहाज। वायु भक्षी ॥ १३·१४४.

**भखलणें**—अवहेलना करून घालवणें. प्रेत बाहिरें घालिजे । कां अंत्यु जैसा भखलिजे । १७·१०६.

**भग**—नशीब. सुभग, उत्तम नशिबाचा, अर्जुन, १६·१३४, १८·१०८०; सुभगाची वाढती, भाग्यशाली वाढणारी सुग्रण, १३·६४२, ज्ञानदेवी 'सुभग चि वाढती' १३·६४४.

**भगत–ति**—भक्त, भक्ति–क्ती पहा. भगत—प्रेमाथिलेनि भगतें । भजिजे कुल्देवतेतें । १३·७९६. ७.११६, १३·८२१. भगतराज—आलंगिला स्वशरणु । भगतराजु तो ॥ १८·१४०९. भगति—चौं हीं पुरुषार्थी शिरीं । भगति जैसी ॥ १८·८६४. १३·८०६. भगतिसाधन ६·४८१; गुरुभगतीसि १३·४१२. वरील सर्व संदर्भांत ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींत भक्त, भक्ति-क्ती या शब्दांचीं रूपें आहेत.

**भंगणें**—मोडणें, खंत वाटणें, नाश होणें. वोषध जैसें रोगिया । कां सावाओ ये भंगलेया । १७·३९०, रोग्याला जसें औषध मिळावें किंवा धैर्य खचलेल्याला जसें सहाय्य मिळावें. गोखा माजि त्राये । भंगितसे ॥ १६·२३१, 'गौरवा माजि' असा पाठ घ्यावा, आपला मोठेपणा मिरविण्यांत आपलें बळ कमी करतो. भंगलिये वाटे १३·६१७; उत्कंठा भंगों नेंदीं १४·२६; भंगलेयां २·१४२; भग्न—भग्नावयव १८·१७३२; भंगु ११·४९९, १८·१०३९; श्लोकसंगती भंगु होईल ५·६६; आचारभंग १४·२४७, घट– १४·५४, मनोरथ– १३·१३३, रस–

१३·११५२. **अभंग**—अभंग बळ होआवें। बुद्धीसि गा॥ १५·२३२. १३·९८७, १६·३६४, १७·३५६.

**भगवा**—काषेचा रंग. नागविलें भगवें येगी। सनाथिऐनें ॥ १६·२२६.

**भंगी**—रीत, प्रकार, तऱ्हा. **श्रद्धाभंगी**, श्रद्धेचा प्रकार, १७·३५; **भंगीं**—तरि आइति जिया भंगीं। तियाचि (तिया चि) अस॥ १२·११४. १०·३१०, १८·२४६; **बाहिर सवडिया भंगीं**, बाह्य रीतीस अनुसरून, १०·३०१, **मऱ्हाटिया**—१८·१७०८. **अभंगीं**—एथ न सुभावा अभंगीं। आत्मराजु॥ १८·२७८, या कारणांत आत्म्यास अयोग्य रीतीनें घालूं नये.

**भजणें**—आराधना करणें, पूजा करणें, सेवा करणें, स्वीकार करणें, अनुसरणें, वेणें, घालणें. जाणतेन गुरू भजिजे। जेणें कृतकार्यो होइजे। १·२५. देवतांतरा भजावें। हें सर्वथा न करावें। ३·९१. स्वधर्मु कव्हणीं न संडावा। सर्वभावें भजावा। हा चि येकु ॥ ३·१४३. यऱ्हवि तऱ्हीं पाहीं। जे जैसे माझां ठाईं। भजति तेयां मीं हीं। तैसाचि (तैसा चि) भजें ॥ ४·६५. तैं संतां ययां भजावें। सर्वस्वेंसीं ॥ ४·१६३. एथ एक चि लीला तरले। जिहिं भजौनि मातें वरिलें। ७·९४. तैसा सर्वस्वें मज भजे। तो मीं चि होउनि ठाके॥ ९·४२४. २·१७६, ३·९७, ६·३९२, ६·४८१ (३), ७·९९, ७·१०५, ७ १०७, ९·१९४, ९·२४७, ९·३४८, ९·३६०, ९·४५६, ९·४७०, ९·४८८, ९·४९०, १०·२७, ११·६८८, १२·३८, १२·१२५, १३·४४५, १३·८०८, १३·८१४, १४·३९४, १५·३२२, १६·४६०, १७·७८, १८·८४६, १८·११४३, १८·१२६१, १८·१३७२, १८·१४७९, १८·१७७८. **भजत**—जीवें कर्में करूनि। भजत मातें ॥ ९·४०४, **भजतसे**—तैसें शारीरें हान कर्में। तो भजतसे ऐसा गमे। ७·११३, **भजता**—भजन करणारा, जें भजतेयांसि भज्य। याज्ञिकांचें याज्य। येवं जें पूज्य। सकळां सदा॥ ६·४७५(१), ६·४८१ (१), **भजतेनि** ९·४११; **भजतेया** १२·१८७ (१), **न**—१२·१८७(२); **भजती**—परि ते भजती उजिरी केंहे। विश्व पडे। ९·३११, तीं भजन करण्याचीं सडन सरळ नाहीं, त्यांत वांकडेपणा येतो; **भजनें**—कैसें भजनें, कसें भजन करतात तें पहा, ७·१३८; **भजिति**, भजतात, ९·३४०: **भजावेया**, ग्रहण करण्यास, फर पत्र पुष्प फळ। तें भजावेया मीस केवळ। आनचा लागु निरूप। भक्तितत्त्व॥ ९·३९२, **मातें न भजावेया लागि** ९·४८९; **भजिजे** १३·३१६, १३·२०७, **–जो** १८·१७७८, **भजिजो अथवा विरोधावें** ९·४६८; **भजिनला** १५·५३५, **भजिनलेया वरि** १३·८०९; **भजिनलें**, घातलें, नाहीं भजिनलें लवण। १७·१८, **भजैल** ३·१०४, १८·११४०; **भजौनि** १८·११०८; **भजनीय** १६·९४, **निजजय(न)जितभजनीय** १८·९, **निज–नीज** (१) पहा; **भज्य** ६·४७५ (२); **अवसरें द्विजीं भजे** ३·१२०; **कर्मा भजतां** १८·६२५; **कर्मी ईशु भजावा** १८·१४३४; **दुःखिं विषादा न भजावें** २·२२६; **भजों कायि**, दिसतें तीं सर्व मायाच आहे तर भजन कोणाचें व कसें करावें, १७·१५; **मार्गा भजिजे** १२·९६: **माता चि भजावी** १८·२०१; **संतां...भजावें** ४·१६३; **साधना भजावें लागे** ३·१४८; **साम्यें भज** १०·२९३; **स्वधर्मातें भजाल** ३·९४.

**भजन**—आराधना, पूजा, सेवा. जेयां भजतां भजन भजावें। हें भगतिसाधन जें आवर्वे। ६·४८१ (२), मनें वाचा करणीं। जेयांचीं भजनें देवांचिया वाहाणी। ते शरीर जांत क्षणीं। देव चि जाले ॥ ९·३५१, तूं मन हें मीं चि करीं। माझां भजनीं प्रेम धरीं। ९·५१२, ३·१०५, ४·७५, ७·१३५, ७·१४४, ९·२१८, ९·२२८, ९·२६०, ९·३४६, ११·६८०, १३·८२०, १५·५३१, १५·५३६; **माझां भजनीं आस्था** १२·२१२; **भजनअवधानीं आंधला** १३·४५५; **भजनकथनाचेनि खागें**, भजनकथन कसें करावें तो विषय, तें स्थान, १८·१४३३; **भजनमार्ग** ३·२३६, १३·१६५, **–शील**, देखें मनुष्यजात सकळ। हें स्वभावता चि भजनशील। ४·६६, १२·१९५; **सुभावभजनभाजन**, शुद्ध भावानें भजन करण्यास पात्र, योग्य असलेला, गुरूस उद्देशून, १०·५.

**भंजन**—मोडणें. **भवेभकुंभभंजन** १०·५, **इभ** पहा.

**भडभडां**—गटागट. अन्नमीखें भडभडां । आगी चि खाए ॥ १७·१४७, इतकें तिखट अन्न रजोगुणी मनुष्य खातो.

**भडसा**—थोरपणा, पूर, लोट. **ब्रह्मपणाचिये ही भडसे,** ब्रह्मपणाच्याहीं थोरपणांत, ८·१५०, **भाग्याचिये** – ६·३५४.

**भडाड**—भडका. **महातेजाचा भडाडु** ११·२९९.

**भणग**—भिकारी. भणगाचिया आंगा आलें । इंद्रपद ॥ १३·३८१. ११·४२३, १८·७८२.

**भद्र**—कल्याण. ११·३६०. **भद्रजाति,** उत्तम हत्ती, जेथ महामद भद्रजाति । धरति ना ॥ १·१३४.

**भय**—भीति. कैसें भयातें भेडविति डोले । ११·३५९. धनत्यागें दवडणें । जैसें भय ॥ १८·१०८. २·२९५, ३·६९, ११·३१४, ११·४६७, ११·५८३, ११·६१३, ११·६२८, १२·१६५, १३·६७५, १६·७१, १८·७५१. **भयाची गोठि** १८·६९, **–चिं दुर्गें** ११·१९७, **–चेनि नावें** १३·६८४; **भयजन्म,** हा पाठ **जन्मभय** असा घ्यावा, १८·६९८, ज्ञानदेवी, कुंटे–'जन्मभय' १८·७०१; **भय भाउरें,** भयानें भ्रमणारें, भ्रमविणारें या अर्थी, १३·१०३५, ज्ञानदेवी–'भवभेउरें', संसाराचें भय, १३·१०४१, कुंटे–'भव काउरें', संसाराची भ्रांति, भय, १३·१०४२; **भयभीर,** भयभीत, ११·३२३, **–संभ्रमें,** भयाच्या भ्रांतींत, गोंधळांत, ९·४६५; **भयोद्वेगरहित** १२·१६९; **भयातव** ११·३६३; **भयानक** १·१३१, ११·१९६, ११·३११, ११·३३५, ११·४४२; **भयासुर**—भयासुर आणि सुवेख । हें रूपाचें स्वरूप देख। २·११६, **भयासुरपण** ११·३४७, **भासुर** पहा; **आपभयें,** पाण्याच्या भीतीनें, १०·७८; **जन्ममरणसभ(म)यीं** १८·७०७, कुंटे–'जन्ममरण समयीं' १८·७१०; **बंधुभयभरितिं** १८·७१२, ज्ञानदेवी, कुंटे–'बंधभयभरितीं' १८·७१५; **महाभय** ८·१३९, ११·३७०, ११·३८०, ११·५००, १६·४१६, १८·७१०; **महाभयाभोज दाउनियां,** महाभयाचें (जणूं) कौतुक दाखवून, ११·३६०; **संसारभय** २·२३७,१७·३७३, १८·६९९, **–दायक** १८·७०६, **–संबंध** १८·६९५, ज्ञानदेवी – 'संसारभयसबाध' १८·६९८, कुंटे–'संसार भय संबंध' १८·६९८; **भयदुःख** ११·३१५, **–शोक** १३·४९१; **आर्त्ति भय** १३·२८८; **भय आणि निर्भयता** १०·८३; **सुख किं भय** ११·४८१, ११·४८३. **अभय,** 'दैवगुणांपैकीं' एक, अभय मीं आधारु। आधेय मीं ॥ १८·११८९, १६·६७ ते १६·७२ पहा; **अभयहस्त,** अभय आहे असें दाखविणारा (गणपतीचा) हात, १·१३.

**भर**—उत्कटता, विपुलता, पूर, भरती. परि स्वमति भरु । अभिमानियां ॥ १३·६१. १३·१९२, १३·८१२, १८·८९०. **आवडिचेनि भरें** १·१८७; **कामीं भरु** ४·१९; **कारुण्यवेलेचां भरीं** २·७१; **तारुण्याचिया भरा माझि** १३·५५३; **भैरवां भरिं** १३·८१८, ज्ञानदेवी, कुंटे–'बहिरवां पात्रीं' १३·८२०; **कर्मि भरु होआवा** ३·१६७; **गगनभरिं धारा** १३·१०५८; **वांझेचें घर भरिं(रि)** १५·२१५, ज्ञानदेवी, कुंटे–'घरभरी' १५·२१७; **दुर्भर** २·४६, १६·३२१, **–त्व** १४·२३३, १८·१३८१; **भरें,** पूर, लोट, विपुलतेनें, बापा दुःखाचें केणें सुटलें । जेथ मरणाचें भरें लोटलें । ९·४९२, नाना उदितें दिवाकरें । गमावा मार्गु दीठी भरें । १७·१७७, **भरें भोगें,** भरपूर भोगांत, ११·४९३; **नीदेचेनि भरें** १५·४५८, **महासुखाचेनि–(रें)** १०·१०९; **निद्राभरें** १८·३२१, **वृष्टि–(रें)** ७·६९; **सुभरें** ८·२२४, १०·५२.

**भरणें**—आंत असणें, आंत घालणें, शिरणें, व्यापणें, भरती येणें. जैसा मठु गगना भरौनि । गगनीं चि आथि ॥ ८·५९. उदैलेनि सुधाकरें। जैसा भरला चि समुद्रु भरे । ११·२४८. आतां कृपाभांडवल सोडीं । भरिं मति माझी पोतडी । १४·१७. कां कल्पांतिचेया पाणियां । काइ अंत भरताति धनंजया । १५·३०५. तें श्रीकृष्णवदनामृत। पार्थु भरुनि असे अखंडत । १५·५५५. ६·४२, ६·१८७, ६·२२९, ६·२४८, ६·३८४, ७·२४, ७·१७२, ८·२२, ९·५१, ९·१४८, ९·१९०. ९·१९९. ९·२४७. ९·२८५.

९·३८२, ९·४५१, १०·५०, १०·१६७, ११·१२३, ११·१९०, ११·२८१, ११·४००, ११·४१६, १२·५६, १३·५७, १३·१३८, १३·६५३, १३·६७६, १४·२२, १४·१९४, १४·३४३, १५·७७, १५·२०३, १५·३५२, १६·२५, १६·१२७, १६·१९४, १८·३३७, १८·४१६, १८·८३६, १८·११२८, १८·१२६३, १८·१३६८, १८·१५३७. **भरलेया जगा आंतु** १८·१३५३; **अनुरागु भरें(रे)** १३·३९१; **अमृता भरला** ११·६१४, १५·३७१; **अमृतें भरितां सोहपें** १८·१७५६; **अहंकारु कर्मा भरे** १८·६०१; **आंगिं काठी न भरतां** १२·७२, काठी पहा, –**पाखांड भरूनि** १६·३१३; **आंगीं भवंडी भरलियां**, भोंवळ आल्यावर, ९·८०, – **भूत भरे** १४·१५१; **आंजुळी भरूनि** ११·६९८; **आंतु बाहिरि उदका भरला** ८·६४; **आब्रह्म जळें भरे** १८·११०१; **आभरणीं भरलें** ११·२३२; **आशे भरे** ६·१९, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'आविष्करे' ६·१९; **कपाटीं भरौनि ठेले** ७·८६; **कान भरूनि घालीं** १८·१३४६; **कानिं केंवि भरावी** ९·३४४; **काष्ठीं वन्हि भरे** १४·१९३; **गीतार्थां विश्व भरूं** १३·११५४; **गुणीं भरले** ९·२०८; **घांस भरी** ६·२३१, **घांसु न भरी** ११·३५६; **घोंट भरणें**, घोंट पहा; **चंद्रतारांगणिं नभ भरलें** १५·५४७; **चंद्रें सिंधु भरे** १३·११४६; **चौकडियां(डिया) पटल भरे** ९·१०६; **चौपाहारी न भरतां** ११·४८९; **डाल भरौनि** १३·३८७; **तक्षका विष भरलें** ११·३७२; **तणकुटा भरिला** ३·२४५; **तारूं भरी** १८·७४३; **तोंड भरूनु बोलिजे** ६·११७, तोंड पहा; **दारकुटा भरौनि ठाके** १५·३२६; **दिशा चि स्नेहें भरितु** १३·२४९; **दीठि न भरे**, दिसत नाहीं, समजत नाहीं, ८·४; **निम्न भरलेयां उणें**, खळगा भरल्याखेरीज, १६·१५७; **पाखिरूं गगनीं भरे** १३·३१४; **पुण्यां(प्पां)जलि भरौनि** १५·२; **फलभारें भरैल** ११·२०; **बुद्धी भरूनि** १३·९३८; **महापूरें भरली** ७·६९; **रत्ना भरूनि** १७·४१२; **विश्व आदरां भरी**, इतर सर्वांना आदर दाखवितो, १८·५९२; **सर्वाभरणीं भरली** १७·१८०; **सेम भरीं** ४·५२, सेम पहा; **हांवे भरे**—१४·२४९ (वे), १६·८०; **भरितेंसें**—सवें त्यांचें अपार। भरितेंसें नीं । १५·३०८, **भरें भरें वैसी** १७·९५; **आदें...भरें लागे** ८·२५९; **भरिजे ...रिता होये** १८·१०५२; **जेथें...वर्षे...भरे** ९·२९४; **भरियें**—सहस्रें भरियें, एक हजार चौकड्या भरल्यावर, ८·१२४, कुंटे – 'सहस्र-वरियें', हजार हजार चौकडींपर्यंत, ८·१५६; **भरलेपण** १५·२५४; **भरण, सैन्या भरण पुरलें**, सैन्याचा अंतकाळ जवळ आला, ११·४९४; **देहभरण** ३·२०४, १८·५६१, **यज्ञोपचार**– ९·२३९, **विकार**– १३·९६१; **भरणें** (अ. व.), **मेघांचिं भरणें कवणें केलिं**, आकाशांत मेघ कोणीं भरले, १३·५५; **भरणें** (ना.), **गाडे भरणें** १३·८३४, **पोट**– १२·७०; **भरता**, भरणारा, **समभावें भरतेया** १८·१०९०; **भरति-नी**, भरत असलेला, पाण्याचा चढाव, भरति गेले सागरीं । सरिता जैसी ॥ ६·३०४; **भरतिया लगबगा** १८·१०८७; आणि नदी परी कडे । भरती चि असती ॥ १५·११८, पोटीं भरती जाणावी । यातना ते ॥ १७·१६५, **भरित-तु**, भरत असलेला, **अंतष्करण भरित**, हे शब्द एकत्र घ्यावे, २·२९२, **अर्थ**– ४·२११, **आंतु बाहिरि** – १८·९१२, **आत्म-बोधें** – २·२००, **निरामय**– २·२७९, **सकलार्थे** – ३·२०, **समस्तभोग** – ३·१०२; **बंधुभयभरितिं** १८·७१२, भय पहा; **रीता ना भरितु** १३·११०४. **भरवणें**—नवरत्नां भरविं सागर । १२·११.

**भरत**—महाभारत. भरतु करी क्षणितलें । १३·८२८, भरतु हा भारतु चा अपपाठ असावा, ज्ञानदेवी 'भारत तन्ही', कुंटे – 'भारत कीर', १३·८३१, वर **कीर** ऐवजीं **करी** हा पाठ आला असावा. भारत पहा.

**भरतें-भरितें**—भरती, वाढ. **भरतें**—पाहे पां पूर्णचंद्राचिया भेटी । समुद्रिं भरतें अपार दाटी । ९·११४. **भरितें**—भरितें सिंधुगर्भी । रिगालें राया ॥ ११·६४०. **आनंदामृताचें भरितें** १८·१५४१, **उन्मेखसागरिचें** – १४·२४, **शांतरसाचें** – ५·६४;

भरितें आलें १८·२८७, भयासि—११·३१४, सात्विकाचें — ११·५६०; भरितें दाटी १३·३०६, —दाटे १८·१३०४.

**भर-रं-वसा-भर्वसा**—विश्वास, खात्री. **भरवसा** —मियां जैसीजैसिया आज्ञा। केला तुमचा भरवसा। १८·१७६४. ११·९७. **धैर्यबाहूंचा भरवसा** ६·४७२; **भरवसा जाला** ६·१५०, —**बांधे** १८·७००, —**बांधोनि** ९·१५१; **भरवसेन** १७·३१२, **भरवसेनि**, निश्चितपणें, खात्रीनें, २·८२, ६·३३०, ११·४५३, १८·१२८७. **भरंवसा—भरंवसा जाला** ११·६६१; **भरंवसेंसीं** ६·४७. **भर्वसा** ७·८७, ९·४९०, १०·२६२, **भर्वसेनि—सद्भावा भर्वसेनि आलें** १०·१५९.

**भराडा**—पुजारी. १३·३८९. **अठरा भराडे**, सं. वा. श. पहा.

**भरि-री**—अवधि किंवा प्रमाण दाखविणारा शब्द. **भरि—क्षणु हिं भरि** १८·४८३; **गुंज भरि** १८·११८३; **घर भरिं (रि)** १५·२१५, ज्ञानदेवी, कुंटे—'घरभरी' १५·२१७; **निमेषु भरि** १५·१११. **भरी—क्षणभरी** १३·८२०, **निमिष भरी** १८·१७२२, —**भरी** १२·१०५, **पोट**— १८·७४२.

**भरिंव**—भरलेलें, भरदार. **कुंकुआचें भरिंव** ६·२५५, **भूलिचें** — ८·१४३.

**भरोवरी**—सामुग्री, उत्कटता-तेनें, परिपूर्णता-तेनें. पाहा पां भरोवरी आघवी। मेहु चातकासि रिचवी। १५·२०. **ज्ञानाचिया भरोवरी** १३·११२८, **प्रज्ञेचिया**—१८·८५२, **स्नेहाचिया**—१३·११४३.

**भर्त्ता**—पोषण करणारा, नवरा. **प्रकृतिचा भर्त्ता** १३·९७८, **लक्ष्मीयेचा**—१३·७, **विश्वश्रियेचा**— ९·२७९.

**भला-ली-लें**—चांगला-ली-लें, उत्तम, अत्यंत, वाटेल तो-ती-तें, कोणता-ती-तें ही. रूढपण उचिता। दीसे भलें ॥ १·३६. भला जाला विनोदु। कथेचा इये ॥ ४·३. तैसें मृत्युलोकिचें भलें। आहे आघवें ॥ ९·४९५, असे व्यवहार उत्तम (लक्षणेनें फार वाईट) चालले आहेत. मोति फोडुनु सांधितां चांग। किं तैसें चि भलें ॥ १८·२०. १·८, १·१८, १·३४, १·९६, २·३६५, २·३७२, ३·२००, ३·२१४, ३·२१९, ३·२३९, ३·२६२, ४·१४२, ५·७८, ६·२२, ६·६५, ७·१२०, १०·१५ (लें), १०·१९१, ११·२१, ११·२७, ११·६४, ११·२५२, ११·३२१(ले), ११·६४७, १२·३४, १३·४०, १३·४४, १३·५२७, १३·६६९, १४·१५, १४·३८१, १५·१, १५·१०१, १५·४१४, १६·१४५, १७·१२३, १८·७६, १८·२४८, १८·६९६, १८·६९९, १८·११६६, १८·१२४१, १८·१३२४, १८·१३२९. **भलें गहन हृदय**, अत्यंत या अर्थी, २·४०, —**व्यापक ज्ञान** ५·८७; **भिक्षा मागतां भली** २·४६; **भलें कीजे**, बरें, हिताचें असेल तें करावें, १·२१६; **भला जाणितला** ५·१६२; **भलीं विवंचूं** १८·३१२; **उपदेशा भलें आतुडलें** ११·३६७; **बोलु भला जाला** ६·६; **संवसाा केरु भला फीटला** १०·१२९; **भलेनि**—भलेनि ममत्वें देखिलां तुह्मीं। १०·१६, **भलेया**—पाढाउ भलेया। दिधलें आथि ॥ १६·४२३, **भलेया सुखा मीनलों**, उत्तम सुखाचा लाभ झाला, १२·१६३; **विरुद्धा अथवा भलेया**, प्रतिकूल किंवा अनुकूल, १६·७७; **भले** शब्दाला **तें, तेतुकें, तेथ** इ. शब्द जोडून किंवा सुटे आलेले आहेत, कित्येक ठिकाणीं ते एकत्र घेणें इष्ट वाटतें. कांहीं संदर्भांत पुढच्या शब्दास विभक्तिप्रत्यय लागले आहेत:— **भले तें हीं**, काय वाटेल तें, ९·२५६ (३), **भलेतेउता** १८·११६५, **भले तेउतें**—जळणें आगिचें। भले तेउतें ॥ १६·२८६, **भलेतेणें**— नाना आवडिचेनि मार्पें। चांदिणें भलेतेणें घेपे। १८·८६६, ११·१०, १८·१४४९; **भलेतेणें भावें** ९·२५६ (२), ९·४५३, —**मार्गें** ९·४६६, —**व्याजें** १८·१०६८, —**सिं मेळु** १३·३५८; **भलेतेतुकें**—आणि पाणी ह्मोये भलेतेतुकें। परि तें जीणौनि पद्म फांके। १८·८५९, **भले तेथ**— मग भले तेथ भले तेथवां। देहबंधु असो अथवा जावा। ८·२५५ (१), तैसें भले तेथ भलेतेणें भावें। भले तें हीं हो अथवा नोहावें। ९·२५६ (१), ९·२८८, ९·३८४, १३·४६४; **भले तेथवां** ८·२५५ (२), —**तेव्हडी** १५·४९, —**तेव्हां** ८·२४७, —**पुरतें**, चांगलेंच, पुरेसें,

भरपूर, परि टांचें नव्हे भलें(लें) । पुरतें आहे ॥ १०·४९, **भले तो-ती-तें**—कोणता-ती-तें ही, कोणीही, वाटेल तो-ती तें, हें वर भलेतें करितु । आतां एथ चि मारितु । १·२२५, तेंचि भलेतिये होआवें । जातिचेयां ॥ ९·४११, जैं दीठी जरि चोख कीजे। तरि भलेतें चोख चि सुझे। १८·५२४, वाटेल तें शुद्धच दिसतें हा उद्देश. पैं राजमुद्रा आथिलेया । प्रजा भजे भलेतेया । १८·८४६. विभक्तिप्रत्ययाशिवाय किंवा विभक्ति प्रत्यय लागून आलेले कांहीं संदर्भ— १·२१२, ९·३७८, ९·३९१, १०·१७९, १३·४४७, १३·७७६, १४·२२९, १४·३४९, १६·३०, १८·६५३, १८·११५८, १८·१६६१, १८·१७२६; **भलेतिये अवस्थे** १८·१३५४, **–कर्मीं** १८·९३२, **–जाती** ९·४६८; **भलेतिया परीं** ८·७१; **भलेतेया कडौनि** ११·३३४, **–भोगा लागि**, भलत्याच (निषिद्ध) भोगाकरतां, १७·६५; **भलेतिये विषीं** १८·१५५९, **–सुरंगीं** १८·४०६; **भलेतेया दे** १३·६६७; **भलेतें**—पयां कौरवां भलतें (भलेतें) जालें । २·१८१, **भले तैसां** १४·२३८, **–तैसें** ९·३८१; **भलेतैसा-सी-सें**, कसला-ली-लें, वाटेल तो-ती-तें, तितका-की-कें, जराचेनि आटोपें । रोगी भलेतैसें जल्पे। १६·३६३, १·८२, १·२०१, २·६६, १८·१४८१, १८·१४८४; **भलेतैसें उन्ह** १८·१७९, **–सा खेलु** १३·९८०, **–सी थोरी** १७·३२२, **–सा हानिलाभु** १६·७८.

**भव**—(१) संसार, मृत्युलोक. **भवा भिया** ९·१३९; **भवाश्वत्थ** १५·२४१; **भवेभकुंभ-भंजन** १०·५, **इभ** पहा; **भवतरु** १५·१३१, **–द्रुम** १५·९२, **–द्रुमबीजिका** १५·८१, **–ध्वंस** १८·६, **–पुरिचां पाणवाडां** १६·४०५, **–बंधमोचक** १७·३०८, **–रूख, रुख** पहा, **–रूप**, तंव अंतु नाहिं अश्वत्था । भवरूपा एया ॥ १५·२२१, **–वार्त्ता** १६·७०, **–विजय** १८·१०६०, **–विषिं** १३·६१६, **–व्यथा** १८·१४४८, **–स्वर्गा**, पैं भवस्वर्गां उबगले । मुमुक्षु योगज्ञान वळ(ल)घले। १५·२४७, भवस्वर्गा कालकूटा । ऐसें दावी ॥ १८·९४८, **भवस्वर्गा-चिया राना** १५·४६०, **–दि** १३·६१५. (२) उत्पन्न होणारें. **वाग्भव**—वाचे वसतें वाग्भव । तन जाणावें ॥ १७·२२२.

**भवंडणें**—फिरविणें. अंबरीं भवंडिती केलिती । ते दीसे जैसी अग्नी । रेख सैंभ । १५·१३६. तैं भवंडिजे दंडें । भ्रमे चक्र । १८·३०८. **जैसा आकाशीं वारा तृणें भवंडी** १८·१३०१; **मनोरथाचां अंतरालीं भवंडित** १६·३६२; **भवंडिलेपणें** १८·४२४; **भवंडी**, मोंदळ, **आंगीं भवंडी भरलियां** ९·८०.

**भंवणें**—फिरणें, वाटोळें फिरणें. ऐथ देवडे भंवत वक्से । अज्ञानाचे । ७·७५. भंवतसे चाकीं नुठलें । जन्मवृत्युचां ॥ १३·१०१७. **भ्रमण-चक्रीं न भंवे** १३·४८७; **मागिलें भवंडिलेपणें भ-(भं)वे** १८·४२४; **भंवता-ती-तें**, समोंवार, भोंवतीं, तैसे विविध व्यूह भंवते । १·९४, १·१४५, ३·११३, ९·८०, ११·६३७; **भंवता केला**, समोंवार बांधला, १८·३६; **भंवतां**, फिरत, **भंवतां चि असावें**, फिरतच रहावें, ८·२४२; **भंवा**, फेरा, भ्रम, **भ(भं)वे घेतलें**, फेरे मारतें, १८·५४८, ज्ञानदेवी–'भंवे घेतलें' १८·५५१, कुंटे–'भोंवे घेतलें' १८·५५१; **भ(भं)वे होंनि** २·३२६.

**भवन**—घर, मंदिर, स्थान. १३·४१४, १३·४३२. **गा भवन** ९·२७४, **गाभेवन** पहा; **चिद्गगन-भवनदिवा** १६·६; **भवनोद्धवारंभस्तंभ** १८·६, **उद्धवणें** पहा; **इंद्रभवन** २·३६२, **ब्रह्म–** ८·१५८; **भावभवनिचा चौहटा** १८·१५८८; **राजधानीभवन** ९·३१७.

**भवर–भंवर**—भुंगा. **भवर**—कां कमलावरि भवर। पाये ठेविति हलुवार । १३·२४७. १८·४८९, १८·८९८. **भंवर** १८·४७८, **जीव–** १८·१२९२.

**भंवरी**—कानांतील अलंकार. परि आकारु नांव भंवरी । सोनें तें सोनें ॥ १३·८९८.

**भविनणें**—होणें, वाटोळें फिरणें. नलिका भविनली परी मोहरे । ६·७६. **आकाशाचा आटु भविनला** ६·३१४.

**भवैं–भंवैं**—भिवई. **भवैं–भवैचिं पडलें** १३·५५९, **पटल–पडल** पहा. **भंवैं—भंवैं तुचलावी**, कोणींही रागानें भिवई उचलूं नये, १३·२६६.

**भाउरें**—भ्रमणारें (राजवाडे). हें भय भाउरें। आवर्वे चि ॥ १३·१०३५, भ्रमविणारें या अर्थी. भय पहा.

**भाउंड-वंड**—नातलग, साम्य असलेला. **भाउंड—महासुखाचें सोइरें भाउंड** ८·२६१. **भावंड**—जो चांचल्यें भावंड। मर्कटाचें ॥ १३·६९०.

**भाक**—भाषा, करार. तेव्हलि कुंडलिणी हे भाक जाये। ६·३०१. **दुजेयाची भाक नुरावेया**, दुसऱ्याचें नांवसुद्धां कोणीं काढूं नये, १६·३९०; **देहेंसीं भाक केली**, जीवानें देहाशीं करार केला, १८·३२३. **भाखणें, भाष-षा-स**, पहा.

**भाखणें**—बोलणें, बडबडणें. न बोलावें तें भाखे। १३·७७५. **भाख**, (१) प्रतिज्ञा, आश्वासन. तरि मातें चि ना पावसी। हे भाख माझी ॥ ८·७८. (२) विचार, बाबत. नेंदी आपपरु ऐसी। भाख उरों ॥ १३·१७१.

**भाखड**—आटलेलें, दूध न देणारें गुरूं. कां विखलीं रुपली गाय। धड भाखड न पाहे। जो तियेचिया ग्लानीं होये। कालाबुला ॥ १६·१४१.

**भाग**—वांटा, वाट, बाजू, प्रकार. पैं विचित्रिचें पाणी हुताशु। तो दीठी चि भागु आभासु। १८·४४३. **भागिं-गीं**—१८·४०६, १८·१५७६; **खला-लांचेयां भागिं** १५·३५४, **घटाचां**–१४·३१४, **दुःखिताचां** –१६·१६०, **मरुद्गणाचां**–, विभागांत, वर्गांत, १०·२०३, **मृत्युचां**– ९·२९५, **बुद्धि**–१२·१२७, **समुनिनिमुनि**–, कमजास्त प्रमाणानें, १८·८२५; **लौकिका भागु**, लोकांच्या बाजूनें पहातां, १०·७५; **सत्वबुद्धिचा भागु** १७·११०; **भागा आला** १२·१८४, – **आलें** १८·८८९, **भागासि आला** १२·६९; **भाग केले** १३·९४६, **भागा फीटलें** ५·१४६, ११·१५९; **भागु न धरी**, विभाग पडत नाहींत, १८·१६६०; **अज्ञानभागु** १३·८५७; **उत्तरभागें** ६·१९६, **उत्तर** (३) पहा; **कर्मभागु** २·२७४; **तपभागीं** १७·२६१; **दानभागु** १७·२८३, **पुण्यपाप**–१६·३०७, **भूमि**–१८·११६३; **मध्यभागीं** १८·१२३४, **मुमुक्षुभागा** १८·६९९; **शेषभागें** १८·१४३३, **सम**–१८·२४५; **सेलभागिं** १५·३९५, **हितभागीं** १६·२०१; **दो भागीं** ११·६५१, **दों**–१२·१८६, **दोहिं भागां माझि**, बुद्धि व धृति या दोन, १८·६९३, **दोहिं भागिं** १५·४२९, **तिभागा**, सत्त्व, रज व तम यांना उद्देशून, १८·५८१, **तिहिं भागिं**, पृथ्वी, पाताळ व स्वर्ग, १५·४७०, **तीन्ही भाग**, वेदांचे, १८·१४२३, **आठै भाग**, अष्टधा भिन्न प्रकृतीचे भाग, ७·१८, **दाहें भागीं**, वायुतत्त्वास उद्देशून, १३·१०७, **सतिसें भागिं**, छत्तीस भागांत, १५·४५१, गीतेचे श्लोक १३·५ व ६ यावरील निरूपण पहा, या सर्वांकरितां सं. वा. श. पहा; **भागातें** ८·२५७, हा पाठ **भोगातें** असणें संभवतें, ज्ञानदेवी–भोगातें' ८·२५९, कुंटे–'भोगातें' ८·२५९. **विभाग** पहा.

**भांगार**—सोनें. कां बीज चि जालें तरु। अथवा भांगार तें अलंकारु। ९·६४. भूताकृतिचें नाणें। घडत भांगारें जेणें। १५·४४८. भांगारा परौतें काहीं। लेणें गुंज भरि ही नाहिं। १८·११८३. ६·९८, १८·१३९. **भांगाराचा रवा** ११·६३४, **–ची बोढि**, टंचाई, १७·२६७; **भांगार जऱ्हीं पन्हरें**, पंधरा मोलाचें सोनें असलें तरीही, १७·३२०; **टीक भांगार**, अलंकार व सोनें, १७·३४५; **प्रेमाचेनि भांगारें**, प्रेम हेंच सोनें वेऊन, १५·४; **भांगारा पुटें देणें घटे** १८·१५६, **–पुटें देतां ऊटे** १०·५५.

**भाग्य**—नशीब. भाग्य तेथ विलासु। सुख तेथ उल्हासु। १८·१६१८. ९·५२०, ११·६१२, १४·१५०, १७·२६८, १८·१३३३. **भाग्याचा**, उत्तम नशिबाचा, १३·१०६२, **–चे** ८·१५५; **भाग्याचियें भडसे** ६·३५४; **अगाधा भाग्या** ११·११९; **आत्मलाभाचें भाग्य** १३·५२१; **विपरीता भाग्या** (संबोधन) ११·३८५; **सानुकुळ भाग्य** १०·१५२; **भाग्य उदैलें** १७·१३४, **–घडे** १८·१४६५, **–होए** १३·५; **भाग्यउदो** ११·१७५, १७·४२३, **–निधी**, अर्जुन, ११·२०४, **–योगें** १८·१७५२, **–विशेष** १८·१८८; **चराचरैकभाग्य**, स्थावर-जंगमाचें अतिउत्तम भाग्य, ८·२६६; **लोचन-भाग्य** ११·३३३, **वैराग्य**–१६·२०७,

सकल—१८·८९७; **सभाग्य,** नशिबाचा, १३·६४२, १८·१०४०.

**भांजणें**—उतरणें, कमी होणें, नाहींसें होणें. **हांव कें भांजे** १७·१५; **भांजे चि ना,** विषाच्या आवेग मुळीं कमी होईना, २·७१.

**भाजन**—योग्य पात्र किंवा मनुष्य. **देखु काल भाजन** १७·२६९; **सुभावभजनभाजन** १०·५, **भजणें** पहा.

**भाट**—(१) स्तुतिपाठक. अमरीं भाटां होइजे। ६·४५४. २·२१२, ११·१७३, १७·२९५. **भाटिवेचे सुरगण,** स्तुतिपाठाकरतां देव, ९·३२२, ज्ञानदेवी—'बांटिवेचे' ९·३२५, कुंटे—'भाटिवेचे' ९·३२५; **भाटिव—भाटींव,** स्तुतिपाठ, गीत भाटींव श्रवणीं। कर्णजपु ॥ १७·२९६, **भाटिवे लागि** १३·९५२. (२) पडित जमीन. जेया सापां होउनि असणें। भाटि तिये ॥ १३·७८३, (मेल्यावर आसक्तीमुळें) त्या जागेवर सर्प होऊन राहतो.

**भांड-डें—भांड**—(१) स्तुतिपाठक. **भांडाचां बोलीं** १८·८०४. (२) भांडें, घडा. **भांडघटशरावें** १३·८६९; **घटभांडादिकें** १५·४७२; **मद्यभांड —मद्यभांडा आलें,** जर दारूच्या पात्रांत असेल तर, १७·५२. **भांडें**—पात्र, मडकें. नाना चां(चा)कि भांडें जालें। १८·४२४. १८·३०८, १८·१४६६. **भांडेयाचेनि तापें** १७·११६; **मद्याच(चे)आ भांडेया,** पवित्र नसतें यास उद्देशून, १६·२८४; **जैसें महाभयाचें भांडें फूटलें,** महाभयाचें (येथें मृत्यूचें) जणूं भांडें फुटून संहार पसरावा, ११·३७०. **भाणें** पहा.

**भांडणें**—कलह करणें, विरोध करणें. पद्मदलेंसिं इसालें। भांडताति हे डोळे। १३·५५८, कमळाच्या पाकळ्यांशीं शुभ्रपणांत स्पर्धा करणारे डोळे. **षाठी भानुसीं भांडे,** आपल्या छातीनें वसिष्ठानें सूर्याशीं स्पर्धा केली यास उद्देशून, १८·१७१०, ज्ञानदेवी—'भांडे भानुसीं काठी' १८·१७३२, कुंटे—'भांडे भानुसीं शाटी' १८·१७३२; **भांडुकें,** भांडखोर, जैसें आपण नग्न भांडुकें। जगातें ह्मणे ॥ १८·१३४, आपण स्वतः वस्त्रहीन असतां जग हसूं लागलें तर जगाला भांडखोर म्हणतो.

**भांडवल**—पुंजी, व्यापाराकरतां दिलेली रक्कम. पैं इष्टाहूतिचियें जोडी। भांडवला न तुटे कवडी ९·५०३. न पातां के भांडवल। सूनु चोरा ॥ १३·२८१. ७·१७३, १६·३४८. **भांडवलाचा आधारु** १८·८७७; **दुःखाचें पुरतें भांडवल** ८·१३९; **कर्मभांडवला सुए** १८·७४४, ज्ञानदेवींत व कुंटे प्रतींत 'कर्म भांडवला' असा पाठ आहे, १८·७४७, तो इष्ट वाटतो; **कृपाभांडवल सोडीं** १४·१७.

**भांडार**—कोठार, सांठा, पुंजी, खजिना. न विसंबे भांडारा। वद्धकु ना ॥ १३·५००. ७·२४. **ब्रह्मकटाहाचिं भांडारें** ११·२६४; **महातेजाचें भांडार** १·१३८; **महासिद्धिचीं भांडारें** ९·३१८, **श्रिंगारश्रियेचीं**—११·१३८; **भांडारें सांडूनियां** १·२२०; **आनंदभांडार** १०·२१, **योगविभव–,** अष्टांगयोगाच्या वैभवाचें कोठार, सहाव्या अध्यायास उद्देशून, ६·११, **लावण्यरत्न–,** शारदेचें, १·२१: **सिद्धभांडारीनि,** सिद्धांच्या समुदायांतून, ६·४६२, ज्ञानदेवी—'सिद्धभांडारसैनि' ६·४६४, कुंटे—सिद्धिभांडारीहुनि' ६·४६४. **भांडारी**—कोठारी, खजिनदार. मग चोखु तरि भांडारी कीजे। १०·५१.

**भाडि**—हीन धंद्यांतील स्त्रीपुरुष. ९·३२६, **कवडा** पहा.

**भाणें**—भांडें, वाढलेलें ताट. कां न धांतां न लोटिजे। भाणें जेवि ॥ १८·१४९. **भाणेया वरौनि,** वाढलेल्या ताटावरून, १८·७८२; **भाणें वाढलें आहे** ८·१४१.

**भाता**—धनुष्याचे बाण ठेवण्याची पिशवी. काइ पिनाकपाणिचां भातां। वायकांडें आथि ॥ ११·२०४. **जोडभाता—प्राणापानाचां जोडभातीं** १५·३७६. **भाति**—लोहारसोनारादिकांचा वारा फुंकण्याचा भाता, आगि फूंके भाति फुगे। १३·६६३.

**भातार**—नवरा. भातारेंविण करावा। तो हा योगु ॥ १२·६६. **भातारेंहीन वनिता** २·१९९.

**भातुकें**—खाण्याचा पदार्थ, खाऊ. **ध्रुवपदाचें भातुकें** १०·१८, **लोकत्रयाचें**—३·२४३.

**भातें**—खाणें. ऐसें युगुतिचेनि हाथें। जैं इंद्रियां ऊपे भातें। ६·३५२.

**भादि**—चांगली. आवघा त्रि विधि भादि । परि सांजवणी टेंकों नेदी । १३.६३६, सर्व बाबतींत चांगली पण दूध काढण्याच्या वेळीं जी आंचळा-जवळ जाऊं देत नाहीं (अशी गाय कोण पोशील ?).

**भांभ**—शोभा, सौंदर्य, तकतकी. आखरांचिया चि भांभा । इंद्रियें जींति ॥ ७.२०२. **अवेवकांतिची भांभ** ६.२५३, **माणूसपणाची**—१०.७५.

**भांभावणें**—गोंधळणें, भ्रमांत पडणें. जैसें कां हिरव चारीं । भांभावे पशु ॥ १३.११८. **भूतें भांभावलिं** ७.१६६; **राहाटी भांभावला,** नहुष राजाला स्वर्ग मिळाला, पण तेथल्या राहणीनें तो गोंधळला, १८.१४६९.

**भार**—ओझें, बहर, समुदाय, वजन. येया भारा-पासौनि सोडवीं । मेदिनी हे ॥ ३.१८७. स्वशरीराचा भारु । नेणे जैसा मेरु । १३.३४७. १.१५४, ९.१७. **भूमीसि भार** ३.१४०; **वैराग्यवसंता-चेनि भारें** ६.१४९; **भारें आतला** ६.१४५; **भार आतौनि** ८.२६०; **भारु धरुनियां** १८.१३२६; **भार हारपति** ११.३९०; **अभि-लाषाभारें** ९.५०४, **आंग**—१७.२५९, **उर्मी**—११.२४८; **दळभार, दळ-ळें**(१) पहा, **फळ**—, **फळ** पहा; **परिभारें,** हा पाठ **परि भारें** असा घ्यावा, ६.३६८; **भूतभारसहिष्णु,** सर्व प्राण्यांचें ओझें सहन करणारा, १३.४५९; **विकारभारें** १५.१५०; **सर्वभार**—तपांचिया ही सर्वभारा । नव्हे चि लाहु(गु) ॥ ११.६७३, कितीही तप केलें तरी साध्य होत नाहीं; **सर्वभावभारें** ११.६७८; **भार**—उंच नीच भार सांडावे । १०.२८१, **भार** हा अपपाठ आहे, **भाव** असा पाठ घ्यावा. **भारी**—भारयुक्त, अवघड. बोइणीए चि एवडें । भारी जेथ ॥ १८.७८१, आरंभींच एवढे कष्ट सोसावे लागतात; १५.५५६; **कोणें बोलें भारी,** अवघड असें कसें म्हणतां येईल ?, १८.९४०; **पाहिचा वेळु भारी नव्हैल,** उद्यां (पुढें) फार वेळ लागणार नाहीं, जड जाणार नाहीं या अर्थी, ९.४०१.

**भारणें**—मंत्रतंत्रानें पछाडणें. बुद्धितत्वें भारैलें । १४.९०. **भारणी,** भुरळ, भुरळ पाडणारा मंत्र. **भूलिची भारणी,** भ्रमाची पछाड, १२.१५८; **डोळेभारणी**—रूपनृत्याची पुरवणी । तेयां पुढें डोळेभारणीं(णी) । १७.२९६, डोळ्यांना भुरळ पाडणारी.

**भारत**—महाभारत. १.४०, १.४६, १८.१६३८. **सवा लक्षु (सवालक्षु) भारत** १८.१६४०; **महाभारत** १०.२९,—**प्राकार** १८.३६.**भरत** पहा.

**भारती**—वाणी, सरस्वती. नाना कथारूपें भारती । प्रकटली असे त्रिजगती । १.३२. जरि प्रकटे सिद्ध-सरस्वती । तरि मुंकेयां आथि भारती ॥ १.७८.

**भालणें**—भुलून जाणें. **तुज भाललां,** तुझ्यावर भुललों नाहीं काय ? १८.१३७८.

**भाली**—भाला. **काललोहाची भाली** १६.२११; **विकल्पाचिया भाली रगडूनि,** विकल्पाच्या भाल्यानें रेंटून,७.१६८, कुंटे—'भाली'७.१७३.

**भावणें**—इच्छा करणें, कल्पना करणें, आवडणें, शोभणें. ऐसें जेणें जें भाविजे । तें फल तेणें पाविजे । ७.१४२. मनीं जें भावां(वा)वें । ८.७५. स्वयंतृप्ता तृप्ति । भाविति गा । ९.१६०, मी स्वयं-तृप्त असून मला तृप्ति झाली असें समजतात. ९.८४, १३.३९७, १८.३८६, १८.७७३. **संवादु...भावितां** १४.४०९; **मनीं मीं भाविलां** ९.३५५; **गुरु भावी,** गुरु आहेत असें समजतो, १३.३९२; **भावे**—विचार, **अनेग हान भावे** १७.३८६, ज्ञानदेवी, कुंटे—'भांडावे' १७.३८९; **हे चि भावे,** हीच अवस्था होईल या अर्थी, १३.७५९, ज्ञानदेवी—'हें चि भवे' १३.७६१, कुंटे—'ऐसेंचि होईल' १३.७६१; **भावित,** आवड असणारा, **यज्ञभावितीं सुरीं** ३.१०४; **भाव्य,** भावना करण्याजोगा, येथें आधार असलेला, जो एया लटकेया भूतग्रामां(मा) । भाव्यु सदा ॥ ९.८३, **भावणें** १६.७२. **भाऊ-ओ-व-वो**—कल्पना, प्रेम, भक्ति, अस्तित्व, प्रकार, हेतु, **भाऊ**—कां आकाशीं वायु हारपे । तेथ दोनि हीं भाऊ लोपे । ५.१३३, ५.१६२, ९.७०, ९.४२८, १३.२३८, १३.२६६, १३.८६०, १४.१८२, १४.३६४, १४.४११, १५.२११, १८.२९२, १८.३००, १८.५७६, १८.१२३१; **आत्मेयांचा भाऊ** १०.१२५, **जीवाचा**—१६.४६७, **निःसीमु**—९.३७८; **भाऊ उते** ७.१३३; **हा भाऊ हान तुज जाईल,** ही कल्पना तुझ्या

मनांत येईल, ९·४२१; अहंभाऊ-ओ-व, अहं पहा; द्वैतभाऊ-व, द्वैत पहा, प्रेम – १३·७०९, बीज–बीजांकुर–, बीज पहा; ब्रह्मभाऊ-व, ब्रह्म (१) पहा; भेदभाऊ १२·१९१; सांख्यसद्भाऊ १८·१४२५; स्वभाऊ-ओ-व-वो पहा; भाओ—ऐसा मनीं धरिति जो भाओ। तो पुढपुढां लागे तेयां देऊं। ९·३३८. सोहंभाओ ६·११५; भाव-वो—घ्राणासि भावो जाये परिमलाचा। ६·१७, मग शम दम दोन्हीं। सुखदुःख वर्ते जें जनीं। जन्मविनाशु मानीं। भावांमाझि॥ १०·८२, तरि पढियंतें लेणें। आंगि भावे(वें) जेणें। धरिजे तेवि साहाणें। सर्व चि जेया॥ १३·३४२, ९·३४९, ९·४५७, १०·४५, १०·७९, १०·८४, १०·८८, १०·१७२, १०·१७३, १०·१७५, ११·३९, १२·७९, १२·१३७, १२·२००, १३·१०८०, १६·९७, १७·२३३, १८·८९३; एणें भावें १८·१२३९, येणें– ५·७३, १३·१९५, १७·२८७, जेणें – १३·११; भावां अतीत ८·१७३, भावातीताचे भाव १३·१०००; भावांचें अवतरण १३·४; भावांचेनि परिमळें ७·१८१; भावांचे पाहुणे ९·३९१; भावांचा फुल्लौरा ९·२७; भावांचेनि हातें १०·१०१; भावांचें होणें १०·८७; भावो जो धरिला १६·५८, –न घडे १८·११३६, –पोखे १७·११५; इंद्रियें आपुलालां भावीं झोंबतां ६·२०; भावाची भींती मोडौनि १८·२८५; भावार्थ, अर्थणें पहा; भावज्ञ ६·२१; भावबळें १३·३९५; भावभवनिचा चौहटा १८·१५८८; भावभेद ६·९४, –शुद्धि-द्धी ७·१६५, १७·२३४, १८·८३६; अंगिकभाव १·४, अमृत–४·१५१, अविना– ४·११९, आत्म– ८·१३०, इंद्रिय–१३·३०२, ईश्वर–१८·८६९; एका भावाचां सुखासनीं १०·४४, एकभावें ५·२८, ऐक्य–, ऐक्य पहा, कर्मसंकल्प– १८·३५५, जन्यजनक–१८·७४, जीवपरमात्मा –१०·२५; जीवाभावांचिये पालवियें ८·२६; दुःस्वप्नभाव ११·६६५, देह–२·१७४, ५·१२८, द्रव –, रसें गाढि वरि ढिलीं। द्रव भावें आथिलीं। १७·१२७; द्वेष्यभावादि मळीं १०·२२७; नित्यभाव ८·२५५, अनित्य – १३·१०६५, पुत्र– १३·५७९, प्रकृति– ३·१७७, १०·१३४; प्रादुर्भाव १८·६७१; फलभाव १५·८८; बाह्यभाव १३·२९५; भक्तभावभुवनदीप १८·८, दीपणें पहा; भलेतेणें भावें ९·२५६, ९·४५३; भूतभाव—तेवि भूतभावीं नाशवंत। अविनाश जें॥ ८·१७५, प्राणिमात्रास आधार असलेलें व प्राणि नाहींसे झाल्यावर्ही जें नाश पावत नाहीं; भृत्यादिभावें १७·२७६; भेदभाव ८·५०; मद्भाव ४·६२, ९·४१०, १४·३०४, मनो– ७·३, १८·९०९, रस– ११·११, रसभावफुलीं ११·२०; विज्ञानात्मकु भावो ६·८८; शरीरभाव २·३०९, ८·३६; सभावें, सहज रीतीनें, ६·१६८; सद्भाव ६·६९, ९·१८८, ९·२६०, १०·१५९, ११·३२२, ११·५२९, ११·६२७, ११·६९८, १३·४७४, १३·६१६, १७·३८९; समभावें १८·१०९०; समविषम भाव ६·४०५, सरल– १३·३५९, सर्व– ९·३३९, ९·४४४, १३·३८५, सर्वभावभारें ११·६७८; सर्वभाविंसिं उखितें ९·३३१, सर्व भावें ९·३८२, सर्व– ३·१४३, ७·१३७, ९·४१६, ९·४४०, १३·७८९, १६·५७; सात्विक भाव ७·५२; सात्विकां भावांची मांदी ८·५५; सुभावभजनभाजन १०·५, भजणें पहा. आठां हिं भावां ११·२४७, अकरा भाव १०·८९, सं. वा. श. पहा; अभाव—ज्ञानाचिया अभावामाजि ४·२०२; भावाभावरूप १८·११८०.

**भावन**—आधार, आश्रय. भूतभावन ९·८५, –ना (सं.), प्राणिमात्रांस उत्पन्न करणाऱ्या, १०·१६५.

**भावना**—(१) कल्पना, निष्ठा, श्रद्धा. तें क्रियाजात आघवें। जें जैसें निफजैल स्वभावें। तें भावना करूनि करावें। माझेया मोहरा॥ ९·३९६. ४·७५, ६·३९२. निश्चलत्वाची भावना २·३४४; भावनेचिये खोडां पडे ६·७८; जेणें ध्यानें भावना भीजे ८·७२; अव्ययभावनेचेनि पैसें, अव्ययत्वाच्या कल्पनेचा विस्तार करून, १६·७०, ज्ञानदेवी, कुंटे–‘ऐक्यभावनेचेनि पैसें’ १६·७१; बंधभावना, आपण बांधले गेले आहों या कल्पनेनें, १८·३९०; मद्भावना १२·१२४.

(२) क्रियेची रीत. कां कथिलाचें कीजे रूपें । रसभावनीं ॥ १८·७७१.

**भाव-षा-स**—भाक-खणें पहा. नांव, वचन, विचार या अर्थीही हे शब्द आले आहेत. **भाष**—जे विवेकाची भाष नेणति । ४·२४. आपपरु हे भाष । जाणणें चि नाहिं ॥ १३·३५७. **तो दोनि हे भाष आटी** १८·११५३; **भाष जाए**—**करावें भाष जाए**, स्वाभाविकच कर्म होतें, मुद्दाम करावें असें कांहीं राहत नाहीं, १८·११७१, **तो हे**—, द्वैत नाहींसें होतें, १८·१२०४, **—जाये** ५·१३४, **—हीं देंसी**, वचन देतोस, शपथ घेतोस, १८·१३६६, **—नाहिं** ८·१६८, ११·५०; **भाष नेणिजे**, **बाह्याची भाष नेणिजे** ५·१२९, **बुद्धिची**—५·५१; **भाष नेणे** ११·१८४, १२·१४९, **—बोलिजे** १३·४९८, **—विसरला** ११·६८८, **—सरे** ९·२४७, **—हारवे** ११·६८२, **—हारपो(पौ)नि जाये** १०·१८१. **भाषा**—तीर्थ अतीर्थ हे भाषा। उर्दाकि ना सनोलख। ताहान बोले तें सुख। वांचूनियां ॥ १८·५५६, तहान भागवील तें पाणी सुखकर होतें, तेथें पवित्रापवित्राचा विचार येत नाहीं. **भाषे चि आंतुल** १८·२९९; **या भाषा नेणां** १०·२८५, **— योगी बुडी देंति** १३·१०६७; **भाषावसें** १८·११; **अनुष्ठानभाषा** १८·३१६; **निरूपणभाषाप्रतीति** १५·८९, **निरूपणें** पहा; **परिभाषा**, विशिष्ट रूपकाची भाषा, १६·४२; **सुभाषित** १३·५७७; **भाष्यकार**, ग्रंथावर अधिकारयुक्त विवरण करणारा, १८·१७०१. **भास—भास नेणति** १६·२८५, **—पालिली** १६·४४५, **—हारपे** १४·२४४; **भासा—इया भासा बोलिजे** १८·५७६.

**भासणें**—प्रकाशणें, चकचकीत दिसणें, खरें आहे असें वाटणें. नाना सूर्यें प्रकाशें। प्रकटी तें अभ्र भासे । १४·१३१, सूर्यप्रकाशानें जवळचे ढगहि प्रकाशित दिसतात यास उद्देशून. **यज्ञभासु**, तामसांच्या दिखाऊ यज्ञास उद्देशून, १७·१९४, ज्ञानदेवी—'यज्ञाभासु' १७·१९५. **प्रतिभासणें** पहा.

**भांसलणें**—मिसळणें. परि तें चि ऐसेनि निवाडें। जैसें भांसललें खरें कुडें। ९·४३, ज्ञानदेवी, कुंटे—'भेसळलें' ९·४३, राजवाडे कोश—'भ्रंशलेलें'. **तो पाठीं तेथ चि भांसलला**, प्राणवायु मूर्ध्निआकाशांत पुनः येऊन मिळाल्यावर शब्द नाहींसा होतो, ६·३१४, ज्ञानदेवी—'भेंसळला',

**भासुर**—भयानक. १·१३३.

**भिक्षा**—भीक. २·४६. **भिखारी** १४·२३७. **भीक**—पैं भीके परौतें न लाए । तऱ्हीं गारुडी सर्प वाहे। १८·६०५.

**भिंग**—(१) पुट. **मोतियां भिंग देणें**, अनावश्यक, १०·१४. (२) कांच. **भिंगाचेनि घरें**, कंदिलांत, १४·३०६. **भिंगार**—कां भिंगारां दीपु ठेविला । बाहिरि फांके ॥ १३·१८२, तावदानामागें दिवा ठेवला तर प्रकाश जसा बाहेर पसरतो.

**भिंगुलवाणा**—त्रासदायक, विपरीत, भयंकर. डोले करूनि भि(भिं)गुलवाणे। भेडवितु आहासि॥ ११·४४३. १८·१६०७. **भिंगुलवाणेपण**, तैसें अति भिंगुलवाणेपण । वदनाचें तूझें ॥ ११·३४१.

**भिंगोरि**—भोंवरा, भिंगरी. **भिंगोरि निधिये पडिली**, भिंगरी जर अत्यंत वेगानें फिरूं लागली तर, १५·१३५.

**भिड-भीड**—चाड, आवड, आदराचा किंवा मान्यतेचा भाव. **भिड—भिडा जरि ह्मणों राहों** ११·७८; **भिड सांकडि न धरवे** ११·८०. **भीड**—एथ भीड कवणाची धरूं । तूं माये आमची ॥ ३·२१. **भीड न धरावी** ११·४३७, **—न धरीति** १३·१६३, **भीडेची तरि सींव लंघो(घों) नेंदी** ७·१९८; **विधिचि भीड न धरी** १६·४४४, **—न पडे** १६·१८७.

**भिडणें-भीडणें**—युद्ध करणें, एकवटणें. **भिडणें**—**अनेका सिद्धांतकक्षा भिडूनि**, अनेक सिद्धांतांच्या बाजू जेथें आपापले पक्ष मांडतात, गीतेंत अनेक सिद्धांत मांडून पूर्वसिद्धांत पुनः मांडला आहे यास उद्देशून, १८·१२३६. **भीडणें**—आतां येणेंसीं कवण भीडे । १·११९.

**भिणें-भीणें**—भय पावणें, कचरणें, घाबरणें. **भिणें**—हेतु जेयासि भिये । अचिंत्य जें ॥ ८·८७. आत्मनाशा जो भिये । १६·४३२. कां निषिद्धासि न

भिये । आणि जैसी ॥ १७·१८९. भिव ६·७, **भिये** ११·३२०, १३·२६३, १३·६९२; **भियें** १०·१६६; **भितिल** १२·८८; **भियाला**—अर्जुनु आह्मांसि भियाला । २·२०८, २·५१, १०·३१; **भियालियां** १४·१३२ (२); **भियालीं**—**पूर्सी भियालीं** ११·३२; **भियालेयातें**—**भियालेयातें पार्थातें आश्वासिलें** ११·६४४. **भीणें**—पैं आपणपेनि जालियां । छाया गा आटुलिया । भीउनि भियालियां । आवडिजे ॥ १४·१३२ (१). **भीउनु**—वेदाजेसि तैसा । भीउनु असे ॥ १३·५९७, **गुरुभक्ती जो भीला** १८·१४७७; **भीसि कां वायां** १३·८५१; **भ्यालें** १२·२१. **भि**—भय. **भवा भिया**, संसाराच्या भयानें, ९·१३९; **भियाचेनि मीसें** ९·४६२.

**भितर-भीतर**—आंत. **भितर**—तो सुखदुःखाचा राजवंटा । भितरा ही पावे ॥ ८·१८२. तैसें पुढिलाचें बरवें । जेयाचा भितरु पावे । १८·६७५. **भितरां**—**विडा पाउड भितरां**, विडा दक्षणा घेऊन गीता मंदिरांत, १८·४६. **भीतर**—तैसा तो मज भीतरि । मी तेया आंतु बाहिरि । ७·१३१. **भीतरि** ६·२१७, **बाहिरि... भीतरि** १३·४६२; **भीतरी**—**आठां पाहारां भीतरी** १२·१०५; **भीतरु** १५·११७; **एकेकाचा भीतरु पाहिजे** ८·२२.

**भिन्न**—निराळा, मोडलेला, तुटलेला. आणि इयेतें प्रकृति ह्मणिजे । हे अष्टधा भिन्न जाणिजे । ७·१६. कां सुवर्णी होउनि आनें । लेणीं गमति भिन्नें । १५·३०१. ५·२७, ८·४३, ९·७१, ९·२४९, १४·३८३, १५·२९१, १८·८८, १८·५१४. **अष्टधा भिन्न** ७·१७, १५·४५१; **हे भिन्न आठे भाग** ७·१८; **भिन्ना अभिमाना मुदिया सूदलिया**, भिन्न भिन्न योनींतील अभिमान हे बोटांत घातलेल्या आंगठ्यांप्रमाणें आहेत, १४·१०८; **भिन्ना**—कां पूर्वापर सरिता । भिन्ना दीसति पल्हातां । ३·३९, **भिन्ना भूताकृती** १३·१०७८; **भिन्ना भूतव्यक्ती** १३·१०५०, १८·५२८, १८·५४२; **गुणत्रयें भिन्ना** १८·६२४; **गुणभिन्न कर्मे** १८·८२८; **भिन्नता** ४·११८, **सर्वकर्म**—१८·२९४; **भिन्नत्व** ६·४२; **भिन्नपण** १५·३०२ (२); **अभिन्न-न्ना**—ते आवडी ठाईं अभिन्न । मी चि एक । ७·३८, १५·२९४, १५·३०२ (१), १८·१२६३; **भिन्न अभिन्न** १५·२९८, **भिन्न ... अभिन्न** १५·२९०; **भिन्नाभिन्न** १८·१३८८.—**व्यवहारें** १५·३०३.

**भींजणें**—ओलें होणें, कुरणें. आणि जागतां नेत्र अभिजे । नेत्र जैसें ध्यानें भावना भींजे । डोळा लागत ठेवों दृष्टि जे । तें चि हें ॥ ८·७२. पाणियें ही माज (होग न) भीजे । १३·४८७.

**भींति-ती**—भिंत. **भींति**—नाना हेळवा भींति । चित्राची भींतसे चोंती । १८·२६१ **बुद्धीची भींति पाडूनि** १३·८२५; **भींतिमात्र** १६·१३१. **भींती**—**भावाची भींती मोडोनि** १८·२८५.

**भु-भू**—पृथ्वी, जमीन, माती. **भु-भुइं**, जमिनीवर, जमिनींत, बीज विन भुइं । अंकुर असे । १३·२९०. आतां येतुलें भुइं ह्मणिजे । हें नोहे तो हात आणिजे । १६·३९. १३·२९६. **भुइं आंतौनि**, मातींतून, ९·७३; **भुइं हात आंग लागे** १८·१०२२; **भुइं पडे** १८·२५१,—**पालिरिलें** ९·३९,—**रुतलें** १५·१२२,—**लोळौनि** १८·४२१; **भुयिं**—**भुयिं ना सेजे सांटे**, जमिनीवर किंवा अंथरुणावर चैन पडत नाहीं, १७·१४८; **भुरुह**, झाडें झुडपें, ११·२८१. **भु**-**भूतल**, तल पहा; **भू—भूगोल**, पृथ्वी, १०·६९, १०·२४०; **भूपति** १·१५१, २·१०३, २·२१२; **भूपाल** १·२१८. **भोए** पहा.

**भुज-जा**—बाहू, हात. के(कें)सें चौं भुजांचें सावळें । पाहातां वोल्हावति मनडोळे । खेंव देऊं जाइजे तरि आकळे । दों चि भुजीं ॥ ११·२८५. दों वरि दोनि । भुजा आलीं घेउनि । १२·२२२. **षड्दर्शनें ह्मणिपति ते भुजांची आकृति**, षड्दर्शनें हीं गणपतीचे सहा हात आहेत यास उद्देशून, १·१०; **आनंदासि दोनि भुजा निगालिया** ११·५९१; **आवेसें भुजा आन्नाटिति** १·१३४; **तळिली दोन्हीं भुजा...वागारे संसारावेया** ११·२९१; **चतुर्भुजरूप** ११·५८४; **चतुर्भुजां चि होआवें** ११·५८७; **द्विभुजें चतुर्भुजें** ११·८३; **महाभुज** १५·१४७.

**भुंजणें**—उपभोग घेणें, सोसणें. आणि स्थिरबुद्धि

ह्मणिजे। तो कैसां चिन्हि जाणिजे। जो समाधिसुख भुंजे। अखंडितु ॥ २·२८८. मीं अभोक्ता किं भुंजें। ऐसें ह्मणति ॥ ९·१६४. १३·३९०. **भुंजतां उसंतु...नाहिं** १८·१२६९; **मृत्युजन्में भुंजिजति** १८·१२६४; **भुंजौनि** १८·१०५६; **भुजावा—येणें भावें भुजावा,** हा पाठ **भुंजावा** असा घ्यावा, १७·२८७, कुंटे–'भजावा' १७·२८७.

**भुररें–भुरुरें**—भुरळ, धुंदी, पिसें. **भुररें**—तैसें तारुण्याचें चढलें। भुररें जेया॥ १३·७५४. **भुरुरें**—जियें मूर्त्तिवंतें भुरुरीं। भूलवेया॥ १७·२९५.

**भुलणें–भूलणें**—विसर पडणें, मोहांत पडणें, भ्रम होणें. **भुलणें**—आतां भुलला दिशा मीं नेदखें। आपणपें जी॥ ११·३७५. **विश्व भुललें** १४·१७४; **भुलौनि ठाके** १३·७०८; **भुलौनियां** १५·१६८, १८·१५४०; **भुलवणें–विणें**—पींसें आणि न भुलवी। तरि तें चि काइसें॥ ६·१२४, १·२०३, १३·११५२; १८·१५३२; **सन्मार्ग भुलवी** १८·१०५०; **हर्षवेगें भुलविला** १८·१५७०. **भूलणें**—हे अभिमानमदें भूलले। १·२३६. इंद्रियें प्रकृति भूललीं। ११·६५५. नि:प्रेमें चि भूले। पींसें जैसें॥ १४·२५०, ज्ञानदेवी–'निष्प्रेम चि' १४·२५२, कुंटे–'निष्प्रेमें चि' १४·२५३. पैं जला आपणपेया देतां। लवण भूललें पांडुसुता। १८·१३४१. **आहारनिद्रा भूललें** १३·७४५; **जैत यागीं देखों भूलले,** विजयासाठीं केलेल्या यागांत हें पाहावयाचें विसरले, १६·३७३; **मांसा लागि भूलला** १६·४४८; **वाट भूलिजे** १८·८०५; **वोरसें भूलली** १८·१३११; **भूलावेया** १७·२९५. **भूलवणें**—जैसी मंत्रज्ञातें विवंसी। भूलवी कां॥ २·३१२, **भूलविजे** ३·२०८; **विवेकातें भूलवी** ६·४१४. **भुली**—ऐसा वेगातिसो भुली। हेतु होए॥ १५·१३५. **भूलि—भूलिचें कुल्हार** १३·११५, **–भारिंव** ८·१४३; **भूलिची भारणी** १२·१५८; **तारुण्याची भूलि न फिटे** १३·७६०; **भूली**—जे माझिये भूली सभ्रम। नेणति लोकु॥ ९·३५९, **गोरिच्चिया भूली,** पारध्याच्या गाण्याला भुलून, १३·७३८, **प्रेमाचिया**–१३·३७६, **सचाडपणाचिया**–११·९२; **भूली जींतलें,** भ्रमानें भुलून गेल्यामुळें, १८·२६; **देहाअहंमानभूली** १८·३७९.

**भुवन**—स्थान, लोक. तैसिं तूझां देहीं अनेगें। देखतसें भुवनें॥ ११·२५३. **मोक्षलक्ष्मीचें भुवन** १८·५३४; **सांख्यवेदांताचां भुवनीं** १८·२७७; **भुवनैकपवित्र** १८·१७८२; **आत्मभुवन** ६·३७७, **कर्म**–१८·४५२; **चतुर्दश भुवनें** ११·२६०, **चौदा भुवनासि** ११·३१२, **–ही भुवनें** ३·२४२, ११·१८२, **तीन्हीं भुवनें** ११·३१४, १८·१६६६, **सं. वा. श.** पहा; **त्रिभुवन**—कां तीर्थें जियें त्रिभुवनीं। तियें घडति समुद्रावगाहनीं। १·२६, जें तो त्रिभुवनीचेया दैवां। आयतन जाला॥ ६·१३०, तूं त्रिभुवनिच्चिया आयतना। आयतन तूं॥ ११·५११, २·९५, २·३२९, ३·११४, ४·१३८, ५·७६, ६·१३०, ६·४४८, ७·११, ७·३६, १०·२१०, १०·२५६, १०·२८४, ११·३४९, ११·४२८, ११·४२९, ११·५४३, ११·५५९, १३·४५, १५·५२६, १६·३२९, १६·३६०, १७·३१०, १७·३३७, १८·१४५९; **त्रिभुवनीं** ९·२७१, **त्रिभुवनाचेया आद्या** ११·४३९, **त्रिभुवनासि उन्लावा** ९·२८९, **त्रिभुवनिची मांदी** ११·१०१, **–चेयां राक्षसां** ११·५००, **–चेया सन्माना** १७·२४२; **त्रिभुवन गीलितू चि उठिलासि** ११·४४१; **त्रिभुवनैकनरेंद्रें** ६·४८३, **–सरिता** १०·२३७; **त्रिभुवनगोल** ११·३८४, **–दीपें** ८·१०८, **–पंचानना** १०·१६५; **ब्रह्मभुवन** ८·१५२, ८·१६३; **भक्तभावभुवनदीप,** दीपणें पहा; **वाग्भुवन** १७·२२१, **विश्वोद्भव–, उद्भवणें** पहा, **सिद्धि–** १३·९३८, **हृदय–** १२·१५३.

**भुष**—भूस पहा.

**भूक–भूख**—प्रचारांतील नेहमींच्या अर्थी व इच्छा, वासना, तळमळ या अर्थींही हे शब्द आले आहेत. **भूक**—भूकैलेयां भूक चि खावी। १२·६३ (२). तृप्तिलाभें भूक जाए। १८·११९. ८·१२, १७·२९०, १८·१३१. **बहुवां दिशांची भूक** ६·२२८; **भूकेतें शोची** १२·८५; **भूकेलियां** ३·२४१; **भूकैला,** वाढितेया पुढां भूकेला। उपरोधें ह्मणे धालां। १८·१३२५, ९·३८२; **भूकैलेया**

पासीं १८·१००१, –पुढील १८·१३९; **भूकैलेयां** ४·१५९, १२·६३(१); **नाहन भूक** ६·१५७, **तान्हभूक** ९·३३६. **भुक**—जरि भुकेची राखे वेळ। जगन्नाथु॥ १५·२३, भूक शांत करावी असें जगन्नाथाच्या मनांत असेल तर. **भूख**—दाहे तोडूनि विकिजे। मग भूखेची पीडा राखिजे। १३·२१२. ११·४२२; **अन्न आणि भूख** १७·३४७; **भूखैले** ११·१०९, **भूखैलेपणां(णा)ची** ११·४२४.

**भूतणें**—होणें, घडणें, अनुभवणें, व्याप्त होणें. हा लोकु कर्मे बांधला। जो परतंत्र असे भूतला। ३·८४. **संकटें भूतलिं**, अनुभवलीं, ११·५६६; **स्वप्नसुखें भूतला** ५·४७; **भूतललें आठवे**, हा पाठ **भूतलें आठवे** असा घ्यावा, १३·१२२; भूत—(१) झालेलें. **भूतभव्य**, मागें जें झालें व पुढें जें होईल, ११·५१०; **अभिभूत** २·२४८; **घनीभू(भू)त** १·४४; **द्रविभूत** २·१८३, **मूल**– १८·५, १८·१४१९, **सं–, माहेषान्वयसंभूतें**, आदिशंकराच्या परंपरेंत उत्पन्न झालेल्यानें, १८·१७८४, **साक्षि–**, अलिप्त असून उदासीन वृत्तीनें पहाणारा, तो देहाभिमानु सांडूनि। गुणकर्मं अव्हेरूनि। साक्षिभूत होउनि। वर्ते देहीं॥ ३·१७८, ४·७५, ८·१७२, ९·१२८ (१), १३·१३४, १८·३८१; **गगना ऐसा साक्षिभूतु** ९·२८४; **संहारकें...साक्षिभूतें** ११·१३०; **हेतुभूत** १४·२९३. (२) निर्मित वस्तु; जीव, प्राणी; पृथ्वी, आप, तेज, वायु व आकाश हीं तत्त्वें. पथ समर्थु एक(कु) आथि। तेयापासौनि भूतें होति। २·९६. अवा तव भूतें। प्ररोहो पावति समस्तें। ३·१३४. आतां मी एकु भूतांतें धरिता। अथवा भूतां माझि असता। ९·८२. जें माझां ठांइं भूतें। परि मीं भूतीं नसें॥ ९·१३२, अथवा भूतें माझां ठांइं। आणि मीं भूतां माझि नाहीं। इया खुणा भांतु काहीं। चूकें ना कीं॥ ९.१३३. भूतांमाझि स्वभावें। चेतना ते मीं॥ १०·२०८. तैसिं भूतें अवघडें। वस्तू उजू॥ १३·१०५६. तैसीं ईश्वरसत्तायोगें। चेष्टती भूतें॥ १८·१३०२. तैसीं बीजप्रकृतिवसें। अनेकें भूतें एकें ईसें। चेष्टविजे तो असे। तूझां हृदइं॥ १८·१३०५. २·१५५, २·१६४, ३·८६, ३·८७, ४·१३८, ६·३१३, ७·३६, ७·४५, ७·५०, ७·६३, ७·१५१, ८·३३(१), ८·१६८, ९·६६, ९·६८, ९·७०, ९·७६, ९·८०, ९·८५(२), ९·८७ (१,२), ९·१२१, ९·१२८ (३), ९·१३३ (१,२), ९·२२३, ९·२४४, ९·२५१, ९·२८३, १०·८०, १०·८४, १०·८५, १०·२००, १०·२५३, ११·७०, ११·६८८, १२·१४३, १२·२०३, १३·२२५, १३·२३३, १३·२७७, १३·३४८, १३·९०८, १३·९१२, १३·१०४६, १३·१०५२ (२), १४·९२, १५·३७०, १५·३९७, १८·१२९३, १८·१२९६, १८·१२९९, १८·१३०१, १८·१३७३, १८·१३७५. **भूतांचिया विचित्रता** १८·५३६; **भूतांचें हेंट**, **भूतांचें हें**, हा पाठ ग्राह्य वाटतो, हेंट, 'येथें खालीं' (राजवाडे) ९·१०८; **भूतें अन्यंतलिं**, लय पावलीं, ७·१५७; **भूतीं पिकें** १४·६६; **भूतें भांभावलिं** ७·१६६; **ज्ञानिये...भूतिं भेदु नेणति** ५·९१; **पृथ्विया भूतें वाहावीं** ९·२८१; **भूतांचीं उमेठें पडाडितां**, जीवाची खळबळ होते, धांदल उडते, ७·१७७, ज्ञानदेवी, कुंटे–'भूतांची उमटे खडाडता', क्षोभ झालेला दिसतो, ७·१८२; **भूतांचेया दैवांचें करणें**—मातें जाणणें नेणणें। तें भूतांचेया दैवांचें करणें। ह्मणौनि भूतें भावांचें होणें। विषम पडे॥ १०·८७, माझ्या स्वरूपाचें ज्ञान किंवा अज्ञान हें प्राणिमात्राच्या दैवाचें करणें आहे, म्हणून हे भाव कमजास्त प्रमाणांत प्राणिमात्रांत दिसतात; **भूतांकुर**, **अंकुरणें** पहा; **आकार भूतें** १८·९१०, **आकारा** पाठ ग्राह्य वाटतो; **भूताकार**, **आकारणें** पहा; **भूताकृति**, **आकृति** पहा; **भूताभास**, **आभासणें** पहा; **भूतउर्मी** १३·४८९ (२); **भूतकर्म**—तैसा भूतकर्मि अनासक्तु। मीं भूतीं असें॥ ९·१२८ (२); **भूतक्रिया** १३·९३, **–ग्राम-क**, **ग्राम** (२) पहा, **–चेष्टा**, प्राणिमात्रांचे व्यापार, ३·१७९, **–जात**, **–जात** पहा, **–त्रय** ४·१७४, ज्ञानदेवी, कुंटे–'भुवनत्रयाची', ४·१७६, **भूतत्रया देहिचा देहीं लोपु आथि**, पृथ्वी, आप, तेज यांस उद्देशून, ६·२९८, यावर ६·२९९ पहा; **भूतद्वेष** १८·१३५२;

भूतप(प्र)तीति १३·१०५२(२); **भूतभारसहिष्णु** १३·४५९; **भूतभावन,** जगाच्या कल्पनेचा आधार, ९·८५(१), १०·१६५ (संशोधन), **भूतभावना आरोपी,** भूतांच्या कल्पनेचा आरोप करतो, ९·७८; **भूतभावीं**— पाहे पां तरंग तरि होंत जाति। परि तेथें उदक तें अखंड असतें। तेवि भूतभावीं नाशवंत। अविनाश जें॥ ८·१७५, नाशवंतें पाठ ग्राह्य वाटतो, तरंग येतात व जातात पण पाणी तसेंच अखंड राहतें, त्याचप्रमाणें प्राणिमात्र आले गेले म्हणजे जें अविनाश आहे तें तरंगांप्रमाणें नाशवंत आहे असें दिसतें; **भूतभेद, भेदणें** पहा, **–मात्र, मात्र** (१) पहा, **–वैषम्य** १३·१०७०, **–व्यक्ती** १३·१०५०, १८·५२८, १८·५४२, **–शाखा** १५·१२३, **–श्रष्टी** ११·२५६, ११·३४२, **–सृष्टि** ७·२२, ८·१६१, ९·११२, ९·११६, **–समुद्र** ९·११९, **–संयोगें** ८·३१ (२); **अधिभूत** पहा; **कलिकलितभूतां** १८·१७३६; **ब्रह्मादि सर्वां हीं भूतां** ९·२८८; **मनबुद्धिभूतें,** मन, बुद्धि, अहंकार व पंचमहाभूतें हीं आठ तत्त्वें, १४·११६; **महाभूतें,** पृथ्वी, आप, तेज, वायु व आकाश हीं पांच तत्त्वें, जैं महाभूतें ब्रह्मीं आटति। जीव महदादिचे ठाये फीटति। तैं देऊ होउनि जें ठांति। तें विसंवणें शेषिचें॥ ११·४५ ९·२१५, ९·२३८, १०·७२, ११·१८७, ११·२६९, १३·४६, १३·७६, १३·९६, १६·१७२; **महां भूतांची जवनीक** ६·३०६, **महाभूतांची** असा पाठ असणें संभवतें; **महाभूतांची अभिव्यक्ति** १४·९१, **– फुडी आटणी** ६·२९०, **–चें** दलवाडें ५·७८, १०·९३ (तां), **–चें(चे) पांचै फोंक** १५·९७, **–चें बीज** ६·३२३, **–चा बुडडा** ७·६७, **–सि विश्राम** १०·१३३; **महाभूतादिकें** १३·११३०; **महाभूतपंचकु** १३·७३, यावर क्षेत्राचें निरूपण १३·७३ ते १३·१५९ पहा; **महाभूतसमृद्धि** १५·१०४; **सकलभूता(तां)चां हितें** १२·६०; **सर्वभूतांचां अंतरीं** १८·१२९०, **–तें** ९·९६; **सर्वभूतीं** ९·४०३, १८·१७८८; **सर्वभूतात्मक** १५·२८०; **सर्वभूतव्यक्ती** ९·९९; **दोन्ही भूते(तें),** घन व द्रव पदार्थ, ६·२४०; **च्यान्ही भूतें**—गीळूनि च्यान्ही भूतें। आकाश जैसें॥ १८·११३०, पृथ्वी, आप, तेज व वायु यांनां; **नानाभूतैकधाम** ११·५५६; **पांचै भूतें**— ऐसीं पांचै भूतें। न साहांति एकमेकातें। १३·१४६, यावर १३·१४३ ते १३·१४६ पहा; **भूतांचीं पांचै खवलें** ८·६१; **भूतिक—पांचभूतिक** ५·५३, १३·४७; **प्रभूत—प्रभूतांचें पंचक** ११·२५६; **भौतिक**—आणि वाहतेनि भौतिकें। पापपुण्य एथ पीके। १३·१५६, क्षेत्रास उद्देशून; **पंचभौतिकिं** १३·४८९(१), **पांचभौतिक** ७·७४, १५·४४७; **भूतत्व** ९·३५४, **–त्वें** १५·४६२. (३) क्षुद्र देवता, पिशाच्च वगैरे. रात्रीसमैं स्मशानातें। भूतें जैसीं॥ ३·११३. **क्षुद्र देवतादि भूतें** (क्षुद्रदेवतादि) ९·३५३; **भूतां बलि दीधली** १०·२३३; **आंगीं भूत भरे** १४·१५१; **भूतप्रेतकुळें** १७·७९; **भूतबाधा** २·२३४; **भूतखिचां पात्रें वोडविलीं,** भूतांना वाढण्याच्या खिचडीसाठीं, ११·३३८, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'भूतखिचा' ११·३४३, ज्ञानदेवी कोश – भूतरूप खिचडी, कुंटे – भूतांच्या नाशाला. **भूतौंडी,** भूतपिशाच्चांस दिलेली उंडी, ऐसे आसुरिये प्रकृतिचां तोंडीं। ते जाले गा भूतौंडी। ९·१८३, ज्ञानदेवी – 'भूतोंडी', कुंटे – 'भूतोंडीं', भूतबळी, ९·१८४.

**भूमि–मी**—जमीन, आधार, स्थान. सामान्यरूपांत हे दोन्ही शब्द ऱ्हस्वदीर्घ आलेले आहेत, म्हणून त्यांचे भाग पाडले नाहींत. तैसेनि मार्दवें पाए। भूमी ठेवीतु जाये। १३·२५४. ९·११७, १८·१६२२. **भूमीचे आये** १८·४२; **भूमीसि भार** ३·१४०, **भूमिचें मार्दव** १३·१८०; **भूमीसी सुलीनें होंति** ९·१००; **भूमीसि उतरली** ९·२२४, **– जडली** १५·१३५; **भूमि तीमे काइ** ९·१३६, **– निर्वाललेया (यां)** १८·३९, **– पेरिजे** ११·१६२; **भूमिदोखु** ६·१८४; **भूमीभागु** १८·११६३; **भूमिरसु** १४·२७९; **जन्म-भूमि** १४·१३७, **जन्मभूमि–मी**—जे जन्मभूमि परमार्थां। १·४८, १३·३६९, जे प्राणाची उघडी। जन्मभूमी॥ ६·२७३, **नरकभूमी** १४·२७२; **भोगभूमीचा राऊ**

१६·३५२; **योगभूमि** १८·१०६४; **हृदयभूमी** ६·२८७; **स्वर्गपाताल भूमि दिशा अंतराल** ११·२६७; **भूमादिकिं** १७·२६०, ज्ञानदेवी, कुंटे—'भूम्यादिकीं' १७·२६३, **भूम्यादिकें महादानें** १७·४४; **भूमि बीज नांगरु** १८·८७७.

**भूमिका**—जमीन, स्थळ, अवस्था. जिये अनादि भूमिके नीटे। चराचर हें चित्र उमटे॥ ११·१८०. १०·४२, १८·१०३७. **उदकाचिये भूमिके** १७·२७९; **चिंतामणिचेया भूमिका** ९·३१९; **पाणियांचिये भूमिके** १३·६०८; **प्रपंचाची भूमिका** १५·८१; **संध्येचिये भूमिके** १८·४२२; **सरिसिये भूमिके** ६·६०; **भूमिका पावे** १८·९५८.

**भूवंग**—सर्प. **ज्ञाननिधीचे भूवंग** ३·२३६, हा भुजंग शब्दाचा अपपाठ असावा.

**भूषण**—अलंकार, शोभा. मज अनावरणा आवरण। अभूषणा भूषण। ९·१६१. ९·४४२, १८·१४९१. **भूषणरत्नि** १८·१४२३; **कर्णभूषणें** १४·१८, **मणि**—१·५; **राज्यभूषणगज** १०·२१८; **भूषणें**, भूषण धारण करणें, अलंकृत करणें, **भूषावेया लागि**, भूषण धारण करण्यासाठीं, ९·३५८; **भानुभूषिता प्राचिया** १८·१२२९.

**भूस**—भुसा, धान्याचीं टरफलें. **भूस बीज एकावट** २·१३०; **बीजा आणिक भूसा** ३·२२९; **भूस उपणिलेयां** १८·६११ **कणा भूसा** १८·९३५. **भुष**—न संपडे गा सर्वथा। जेवि भुषिं कणु॥ ९·१३५.

**भेटणें**—आलिंगणें, मिळणें, गांठ पडणें, एकत्र येणें. अद्वैतु द्वैतत्वें भेटावा। १७·३२९. ते निज. बोधें उराउरी। भेटति आत्मेयां श्रीहरी। १८·४७; बोलतेया बोलता चि भेटे। तेथ बोलिलें हें न घटे। १८·११४७. म्हणौनि तेया बोलतां। बोलीं बोलता मीं भेटतां। मौन होये तेणें तत्वता। स्तवी तो मातें॥ १८·११४८. दृश्य जाउनियां दृष्टें। द्रष्टेयासी चि जैं भेटे। तैं एकलेपण न घटे। द्रष्टेपण हि॥ १८·११५१. ४·१६२, ८·२५१, ११·६५६, १२·१९४, १५·२५४, १६·४८, १६·४४०, १६·४५३, १८·३९५, १८·४६२, १८·४७०, १८·४८४, १८·९९१, १८·९९३, १८·९९५, १८·१०१३, १८·११२१, १८·११९५, १८·११५४(१), १८·१७३२. **भेटलें, भेटलिया नागमाचें**, १३·५५९, ज्ञानदेवी—'भेटलेयां', कुंटे—'भेटलिया' १३·२६०; **भेटलिया नागीं** १३·४७८; **भेटलेयां**—जैं भेटलेयां मनें भेटे। आपणपें चि। [illegible] १८·११५४(१), ९·५० इ., १३·११३५, १५·५५३, १७·२०७, १८·११२६, १८·११९७; **भेटेन**—[illegible] सर्वेश्वरें। [illegible] मूर्ती भेटेन मूर्ती। १८·१[illegible]५. **भेटौनि**—तुज भेटौनि करीं [illegible] । [illegible] १८·१३३, **अनादित्व भेटे** १७·२२९; **अमृतबिंदु भेटला** ११·६३१; **ज्ञेय मनें भेटेल** १३·८०९; **डोळेयां अंजन भेटे** १·२२; **ध्यानाचा निश्चयो भेटे** १८·१४३; **दुःखिया दुःखियें भेटलें** ९·४३०; **दोन्हीं बिंबें भेटलीं** ११·५; **बोधु मना भेटे** ३·१४८; **पूर्णत्व भेटे** १८·१०९९; **माझें इष्टत्व मज भेटलें**, ज्ञान मिळालें, १८·११९०; **योगाचें सर्वस्व भेटे** ६·५३; **विसांवा (वा) भेटे चि ना** १६·३३८; **श्रीगुरु आपैसा भेटे** १८·९६१; **श्रीमूर्त्ती भेटावे** ११·६६४; **सोयरें भेटे** ११·५६६; **स्वामि भ(भे)टेल** १३·३७८. **भेटणें**—परि भेटलिया नारायणा। भेटणें नाहीं भुवकिजां। ८·१२३, **अनिष्टां भेटणें** १६·४५८; **भेटतखेउ** १८·९१८; **आधिकें अथवा भेटे** १३·४३६. **भेटि—टी, भेटि**— —परि तुसंनितां विंवसी। भेटि नाहिं निधिमि। १७·३०१, ११·६६०, ११·६७०, १३·१०९२, १५·३६०; **भेटिचेनि पाडें** १३·१०९४; **आत्मेनसीं जीवासि भेटि** १८·७३०, **आदरा**— १३·१८९, **उपनिषदां**— ११·५७४, **परमार्थेसि** — १७·४२५, **वोहलागंगेची (वोहला गंगेची)**— १७·३९५; **भक्तां गीतेसिं भेटि करी** १८·१५०३; **भेटि घेयाची** ६·२०६, —**जालेयां** १३·१०४७, —**होइल** ११·१; **माये पूतां भेटि होए** १८·१७६१, **भेटि होये आणि जवळीक जोडे** १०·१८३; **भेटिहाटिचें कलत्र**, बाजारांत भेटलेली हीनधंद्यांतील स्त्री, अविश्वसनीय या अर्थी, १८·७९४, ज्ञानदेवी, कुंटे—'हाटभेटीचें कलत्र' १८·७९७; **भेटी**— शास्त्रें येइजे भेटी। ध्यानाचिये॥ १२·१३६, आले ब्रह्मविद भेटी।

१६·३५२; **भोगरचना** ३·२०१, **–विशेषें** १२·१९०, **–संपत्ति** १३·७९५; **आंग-भोग** १३·२०९, **इह–** १५·१५७; **उभय-भोगुत्रासु** १३·५२२, कुंटे–'उभयभोगीं त्रास' १३·५२४; **गुणभोग** १३·९०७, **नरक–** १५·१७०, १६·४२४, **निरय–** १६·२९४, **प्रेम–** १३·४८५, **फल-ला–, फल** पहा; **राज्यभोगसमृद्धि** २·६८; **विषयभोग** ५·११९, १६·४५०, **सपुर–** २·४६; **संभोग** पहा; **समस्तभोगभरित** ३·१०२; **सुखदुःखभोगीं** १४·३४, **सुखदुःखादि भोगु** १४·३५; **स्त्रीभोगा लागि** १६·३३४; **स्वआनंदभोगाची सेल**, स्वानंदभोगाचा शेलका, निवडक भाग, १८·१७२६; **स्वर्गभोग** ९·३१५; **हातिचे भोग** १८·१८९.

**भोगणें**—(क्रि.) उपभोग घेणें, अनुभवणें, ग्रहण करणें, मिळविणें, सोसणें. **भोगां**—मग हा संवादु हरिपार्थाचा। भोगां बापा ॥ ३·२७१, ज्ञानदेवी, कुंटे–'भोगावा' ३·२७६. **भोगावा-वी-वें**—आह्मीं जें जें जोडावें। तें समस्तीं इहीं भोगावें। १·२१७, तेवि चि जीविचेया हांवां। विषय-वासनांचा मेळावा। केला परि तो भोगावा। अथें किं ना ॥ १६·३४०. १·२५९, २·४५, २·२१९, ४·५, ११·५८०, १६·१६५, १७·१३४ (२); **भोग भोगावे** १·२११, ३·१८५; **भोगावया** ११·१७१, **–वेया** ६·११४, ९·३९९, १६·३४१, १६·४१७, १७·२४४, १७·३६८, १८·२३१, १८·३१६, १८·४८३, १८·५६५, १८·१४६५; **भोगि**—तो सुरवाडु वस्तिकर। न भोगि काइ ॥ १७·८८, **भोगिं—आश्चर्याचीं कवतिकें भोगिं** ११·१४७; **यश तूं भोगिं** ११·४७४; **भोगिजत**—जो भोगिजतु असे आनंदु। आनंदें चि ॥ १५·५१३, **महासुखाचा सोहळा भोगिजत** ११·४९८, **स्वानंदराज्य–** १७·४२३; **भोगिजति**—भोगिजति शब्दादिकें। विखाभरणें ॥ १५·३२८, **भोग भोगिजति** १·२३५; **भोगिजे**—हें शब्देंविण संवादिजे। इंद्रियां नेणतां भोगिजे। १·५८, परि ते (तें) वेगळेपणें कां भोगिजे। जैसें पक्षियें फल चुंबिजे। जैसें तैसें नव्हे तेथ विसरिजे। भोगितेपण॥ ५·१३० (१), हें ब्रह्मसुखावर रूपक आहे, पक्षी फळ खातो तेव्हां पक्षी, फळ व खाणें हीं निरनिराळीं दिसून येतात, तसें ब्रह्मसुखाचें नसतें, त्यांत ज्ञाता, ज्ञान व ज्ञेय हीं एक होतात व भोगितेपणही नाहींसें होतें; १·२१३, २·२३४, २·२४६, ३·१२५, ६·६८, ८·३२, १३·५९, १५·४१७, १६·२९७, १८·८०, १८·९२०, १८·११३४, १८·१२०९, १८·१३३६; **आत्ममरण भोगिजे** १४·१२९, **आत्मरिद्धि–** १८·१००३, **मनाचेनि आंगें–** ६·२४, **सोहळा–** १८·७९९; **भोगित—आर्त्तीं चि भोगित** २·१७०; **भोगित होंता** १८·४००; **भोगितसे** १८·१०८९; **भोगितां**—भोगितां चाड दूणावे। पढियंतां ठाइं ॥ १८·७८, ३·२१९, ४·१००(१), १२·२०८, १३·५७५; **अनुरागु भोगितां** १·६०, **तरुणेपण–** १३·७५८; **भोगिताति** ८·१२२; **भोगिति** १५·३७४; **भोगिला-ली-लें**—भोगिली निःसंगता। कामेंविण॥ ५·९६, ४·१००(२), १८·७९७; **विखो भोगिला** १५·३३९; **भोगिसि—भोग भोगिसि** ९·३९४; **भोगी**—तंव प्रकृति उद्यमु करी। मग पुरुषु भोगी ॥ १३·९७३, काइ मन नपुंसक। किं ते (तें) भोगी तीन्ही लोक। १३·९८४, ३·१२३, ३·१२४, ३·२६६, ५·५४, ७·४८ (गी), ९·४४१, १३·४०२, १६·३०५, १८·८६८, १८·११३१, १८·११३८, १८·११४१, १८·११५८, १८·११८६, १८·१५२७; **करि तो भोगी** १६·३०४(२), **भोग–** ६·४४१, **गुणातें–** ९·२७८, **रुद्धी न–** २·३६३; **भोगीं—ध्यानीं चि भोगीं** ११·३४४, **हृदयीं–** ९·१३४; **भोगीत असे** ९·३२४, **भोगीतसे** १८·८७३; **भोगीति–आवडि भोगीति** १६·७६; **भोगीतु—उत्साहो भोगीतु असे** १८·१०६०; **भोगीसि—ऐक्य भोगीसि** १८·१३५४; **भोगुं**—न येंति भोगुं सति-यांचें(चे)। प्रेमभोग ॥ १३·४८५, **भोग भोगुं न लाहे** ३·१०८; **भोगुनि** १८·१७२७; **भोगूं**—आजि भोगूं ना बरवें। हातिचे भोग·॥ १८·१८९, ज्ञानदेवी, कुंटे–'बरवे' १८·१९१; **भोगूं पाहांति** ३·१२८; **विषय भोगूं न लाहे**

१६·४४६; **भोगूनियां**—हे विश्वरूपाचे सोहळे। भोगूनियां निवाले डोळे। ११·५९६, **भोगिता,** भोगणारा, **डोळे भोगिते जाले** ११·२०६; **भोगितेयाचेनि पवाडें पूरे,** भोगणाराच्या इच्छा पुरवितें, ८·२६१; **भोगितिया**—परि भोगितिया नाराणुका। भेटणें नाहीं क्षुधादिकां। ८·१२३, मला हृदयांत ठेवून कितीही सुख घेतलें तरी तृप्ति होत नाहीं, भूक व तहान लागत नाहीं; **भोगितेपण,** भोक्तेपण, ५·१३०(२); **भुक्ती**—मोहमहिषभुक्ती। आनंदली असे॥ १८·१६४५, मोहरूपी महिषासुराला मारून झालेल्या आनंदांत राहिली; **भोक्ता,** २·२५०, ४·११८, ९·३४७, १७·१२४, १८·३१४(२); **करिता भोक्ता** १५·३१८, १५·३२९, **कर्त्ता भोक्ता** १७·१२१; **भोक्ताभोग्य** १८·२५८; **अभोक्ता** ९·१६४, १३·९७९ (१); **भोक्तें** १३·८७५; **भोगवणें**—अतींद्रिय परि भोगवीन। इंद्रियांकरवीं॥ ६·३६, जन्मकोडी दु:खें। भोगवी जीउ॥ १३·३२, द्रुति अलीं करवि भोगवी। १८·२७४, १३·९७९ (२), १५·१४, १६·६, १८·९९, १८·५६६; **भोगविजे** १८·१२८८; **धर्माधर्म भोगवी** १६·३०४(१); **ब्रह्मानंदु उघडा भोगवीतसे** १८·१५६७; **भोग्य**—भोगण्यास योग्य, आवश्यक असलेलें भोगणें, भोग्य चि ते (तें) निवारी। कल्मषातें॥ ३·१२२, जें योगियांचें भोग्य। भोगधन जो॥ ८·२६६, म्हणौनि भोग्य तें त्रिशुद्धी न चुके। ११·३९७, हा सात्विकु होये भोग्य। तैं भोगावें आरोग्य। शरीरा भाग्य। उदैलें जाणों॥ १७·१३४ (१), ३·१२७, १७·१३०, १८·२५३; **भोग्य-जात**—न भोगितां भोगिलें। भोग्यजात॥ ४·१०० (३), ९·४९१; **स्वभोग्य—स्वभोग्येंसीं भोक्ता एथ वसे,** भोक्ता जो जीव तो आपणांस भोगावें पडलेल्या सुखदु:खासह येथें (देहांत) राहतो, १८·३१४(१).

**भोगणें**—(ना.) **भोग, भोगणें** (क्रि.) पहा. तैसें प्रकृति जालेपणें। पुरुषा गुण भोगणें। १३·१००८. तैसीं चि तिया संगति। इंद्रियें आपुलालां अर्थीं। वर्त्तेति तेया नांव सुभद्रापति। भोगणें जेया॥ १५·३४२. **इहिकिचें भोगणें** १३·५१९, १७·४१८; **निर्गुणें गुणातें भोगणें,** स्वप्नवत असतें या अर्थी, १३·९०६, **सुखदु:खाचें**—१३·९७८; **भोगणें भोगीं थोके** १८·८१, ज्ञानदेवी—'भोगणें भोगितां थोके' १८·८२; **भोगणेयां हीं मीठी पडे,** भोगणें ही बंद होतें, थांबतें, ९·५०, ज्ञानदेवी —'भोगणेयाहि', कुंटे—'भोगणे याहि' यावर इतर विषय नकोसे होतात, भोगापूर्वीच सुख होतें, असे अर्थ दिले आहेत, ९·५०; **एणें जाणें करणें हान भोगणें** १५·३४०. **भोगणां**—कां आरिसेयासि आरिसा। उट्टूनि दाविला जैसा। देखणां अतिसो तैसा। भोगणां तिये॥ १८·११३३, एक आरसा स्वच्छ करून दुसऱ्या आरशापुढें धरला तर दोन्ही आरसे एकमेकांना पहाणारे होतात, त्या पहाण्यांत द्रष्टेपणाची भर पडते.

**भोंगल**—तुतारी. १·१३३.

**भोज**—करामत, आवड, आनंद, प्रेम, कौतुक, चित्र, प्रतिमा, वैभव. जेणें जग आपुलिं भोजें। नाचविजत असे॥ ३·२४४, आपल्या करामतीनें जग नाचविणाऱ्या अहंकारास उद्देशून. डोइये ठेविलेनि भोजें। देवलविसें फुंजे। १३·७१४. **प्रेमाचिं भोजें** १३·३९०; **पर्वविशेषें भोजें पूजा आन** १३·८१४; **भोज वळघे** १४·१९९; **कोडें भोजें नाचति,** आनंदानें व कौतुकानें आईबाप नाचतात, यावर **बलि—ली** पुढील **बलिया** (२) पहा, ९·५०६; **निश्चयाचिं भोजें नाचतु,** निश्चयाच्या आनंदानें नाचतो, १०·१५७; **वाचेपुढां माझें नाम भोजें नाचे** ९·२०५; **वाळभाचें चि भोज नाचतसे** ६·१२३; **महा-भयाभोज दाउनियां,** मोठें भय वाटणारें आपलें वैभव दाखवून, ११·३६०, ज्ञानदेवी—'महा-भयाचें भोज', कुंटे—'भयाचें भोज' ११·३६५.

**भोजन**—आहार, जेवण. भोजन करितां विषीं। यां तिहीं तें हीं न लेखी। आहारिं मीति संतोषीं। माप सुये॥ १८·१०१९, जेवणाच्या बाबतींत, (आंगीं शक्ति यावी, भूक पूर्णपणें जावी, किंवा जिभेचे लाड पुरवावे, १८·१०१८ पहा) या तीनही बाबतींना महत्त्व देत नाहीं, अल्पाहार घेतो व संतोषाचें माप घालतो, उगाच अन्नाची भर करीत नाहीं या अर्थी, ज्ञानदेवी, कुंटे—

'माप न सुये' १८·१०२५. ३·१२२, ११·५४४, १७·२४२, १८·११९. अखाद्याचां भोजनीं १७·१६२, –चेनि भोजनें १८·८०३; भोजनव्यापारीं १८·१०९७; भोजनसुख १८·१८५; सिद्धसाध्यभोजनीं, तयार केलेल्या व तयार करावयाच्या अन्नानें जशी सारखी तृप्ति होते, ज्ञानयोग व कर्मयोग यांना उद्देशून, ३·३८.

**भोला**—भोळा. गीता ईश्वरु भोला १८·१६८९.

**भौतिक**—भूतणें पहा.

**भौम**—(१) मंगळ. भौमा नांव मंगलु, अमंगळ ग्रहाला मंगळ हें नांव, हा उद्देश, ५·११५. (२) भूमीसंबंधीं. सार्वभौमपद १६·२२९.

**भ्रम**—चुकीची कल्पना, विपरीत ज्ञान, मोहामुळें आलेला संशय. जींतला तापसु भ्रमें। १·२६९. स्मृति भ्रमा माझि बुडे। ८·२२५. पैल चालत कां आहे। किं वारेनि जांत नोहे। जना ऐसा भ्रमु जाए। ऐसेयां होइजे॥ १३·१९६, लोकांना असा भ्रम होतो, ज्ञानदेवी–पैं चालत कां नोहे। कीं वारेन जात आहे। १३·१९७, कुंटे प्रतींत याच्याच सारखा पाठ आहे. भ्रमाचें महाद्वीप १३·९८५; भ्रमांचा वेताळ १७·२९७, ज्ञानदेवी, कुंटे–'भ्रमाचा' १७·२९८; नैष्कर्म्यतेचेन भ्रमें ४·८६; भ्रमु पडे १५·१३४; भ्रम माजविला १८·१८०; भ्रमें ह्मणे १८·३२४; भ्रमातुकातें बैसवी ६·१६९, ज्ञानदेवी, कुंटे–'भ्रमतयातें' ६·१६९; भ्रमहत ५·५७; जगद्भ्रमाचें आकाश १५·८२; मतिभ्रम—मतिभ्रमाचा जरंगा ७·८३, –चे पासवणे ७·१६७, मतिभ्रमें ३·१७५; मोहभ्रमें १४·३२८, समाधि–, समाधीच्या मोहांत पडून, १६·२९६; संमोह–भ्रम–मासे ७·७५; सभ्रम—जे माझिये भूली सभ्रम। नेणति लोकु॥ ९·३५९, माझ्यावर लुब्ध होऊन जे भ्रमयुक्त झाले आहेत ते इतर लोकांकडे लक्ष देत नाहींत. भ्रमणें, भ्रांत-ति, संभ्रम पहा.

**भ्रमणें**—फिरणें, भास होणें, चुकणें. जैसा रंकु भ्रमला। ह्मणे जा रे मी राउ आलां। १४·८३. १·१८७, २·१११ (मे). भ्रमत—ब्रह्मकटाह भ्रमत ११·१४९; वायां भ्रमतु आहासि २·१४०; भ्रमितें १३·६४, ज्ञानदेवी, कुंटे–'भ्रमतें' १३·६३; भ्रमले—मोहमदिरा भ्रमले ३·१९३; भ्रमलेपणें २·९८, ६·७४; भ्रमुनि—बुद्धितें भ्रमुनि गीली ८·२०७; भ्रमे—चक्र भ्रमे १८·३०८; भ्रमण, भ्रमण-चक्र १३·४८७. परिभ्रमणें—उपजे तें नाशे। नाशलें पुनरपि दीसे। हें घटिकायंत्र तैसें। परिभ्रमे॥ २·१५९. ३·६१ (मे).

**भ्रंशणें**—नाश पावणें, पतन होणें. एथ कौमारत्व दीसे। मग तारुण्यें तें भ्रंशे। २·१०९. तेवि आकारलोपा सरिसें। जगाचें जगपण भ्रंशे। ८·१६९. जें कल्पनालोपीं भ्रंशे। आणि कल्पनें सवें (कल्पनेसवें) होये॥ ९·९०. २·१४१, ३·२२७, ८·६६, १५·४६६. दृष्टिचें तेज भ्रंशे २·५६, वियोगावेगळें–, हा वियोगवेळे असा पाठ असणें संभवतें, ८·३१, ज्ञानदेवी, कुंटे–'वियोगवेळे' ८·३२. भ्रष्ट—पतन पावलेला, कर्मभ्रष्ट १५·१६८, योग–१०·२६. भ्रंश—मोडणें, नाश, पितृपक्षु पोखतां भ्रंशु। चंद्रा जैसा॥ १६·१०६, १·२५६; चैतन्याचां भ्रंशीं २·३२८; पारत्रिकासि भ्रंशु २·२०; बुद्धी भ्रंशु १·१८८; स्मृतिभ्रंश २·३२५, २·३२७.

**भ्रांत**—भ्रम झालेला, मोहांत पडलेला. जेयाचेनि संगें ब्रह्मभाउ। भ्रांतांसी गा॥ ६·१०२. किं भ्रांतांसि कामु। विषयां वरि॥ ९·५९. १५·३१८. भ्रांतें वेंटाळिला असे ११·४०२, ज्ञानदेवी, कुंटे–'बहुतें मोहें' ११·४०७. सभ्रांत १३·९०२.

**भ्रांति-ती**—भ्रम, भास, संशय, खोटें. भ्रांति—जें होये जाये हे भ्रांति। ह्मणीनिया(यां)॥ २·१०२. कां विवेकु हा नोलखे। भ्रांतितें॥ ५·८९. म्हणे हें चि एक आथि। एर जाणणें ते भ्रांति। १३·६१९. तेणें ब्रह्म एक आथि। एर आघवी चि भ्रांति। १८·९९६. २·८७, २·९९, २·१३३, २·१४३, २·२२२, ३·६६, ३·२४२, ४·२६, ४·११३, ४·१९६, १०·२०४, ११·६८०. भ्रांतिचेनि खडुलें ७·७६; भ्रांतिचे(चें) दांग १५·४५०; भ्रांतिचें मसैरें ५·८३, –चा सागरु ४·१७०; भ्रांतिबुद्धी ४·४५, –लेशा ३·१२४, –सेजे ५·४७; रूपेयाची भ्रांति, रुपें आहे हा भास, १३·११३३; आत्मभ्रांति साटिं, आपल्या

स्वरूपास विसरला म्हणून, १५·२६८; **आत्मभ्रांतिछाया,** आत्मरूपाविषयीं संशय हीच छाया, १६·१०. **भ्रांती**—देवा तैसें मज जालें। जें मन हें भ्रांती ग्रसिलें। २·५७. २·१०४, १४·८५. **भ्रांती कवळुनु** २·७५, **–सांडिला** २·६९; **भ्रांतीपासौनि हीतलें** ५·३४.

**भ्रामक**—लोहचुंबक. जडपण जवळिका। लोह चाले तरि चालो कां। कोणु सीणु भ्रामका। सन्निधानाचा॥ ९·११५. १३·१११७. **भ्रामकाचेनि संगें** १८·१३०२; **भ्रमक—भ्रमकाचेनि सन्निधानें** १३·१३९, हा पाठ भ्रामकाचेनि असा असावा, ज्ञानदेवी, कुंटे–'भ्रामकाचें' १३·१३९.

# म

**मकर–मगर**—सुसर. **मकर—मकरोदरिं गुपितु** १८·१७३१, **उदर** पहा; **मकरतोंडा मागिलीकडे,** रथाच्या दांड्याचा अग्रभाग मगराच्या तोंडासारखा असावा, या दांड्यामागें सारथ्याच्या आसनावर, ११·२८८; **मकरध्वज,** कामदेव, मदन, एणें आथवेनि मकरध्वजा। जोडली बरव॥ ११·५९१, (श्रीकृष्ण हा विष्णूचा अवतार व मदन हा विष्णूचा मुलगा या नात्यानें मदन हा तुझा मुलगा म्हणून) तुझें सौंदर्य त्याला लाभलें. **मगर**—ते विषयमगरीं सांडिले। चघळूनियां॥ ७·८२.

**मकरंद**—मध, सुवास. **मकरंदकणाचा चारा** ११·१५८; **ज्ञानमकरंद** १·१८; **मकरंदातें,** सुवासाला, १०·१११; **असौरभ्यमकरंदु** (**असौरभ्य मकरंदु**), नाकानें न घेतां येण्यासारखा सुवास, १५·७४.

**मकार**—ॐकारांतील तिसरी मात्रा, योगांतील आज्ञाचक्र. मकारु महामंडल। मस्तकाकारें॥ १·१९, गणपतीवर ॐकाराचें रूपक बसविलें आहे. भ्रूलतां मागिलीकडे। तेथ मकाराचें चि आंग नडे। ६·३१३, भिवयांच्या मागच्या आज्ञाचक्रांतून पुढें जाऊं शकत नाहीं. **मकारांत गहन सोपान सांडूनियां,** मकाराची शेवटची पायरी जे चढून जातात, १२·५६.

**मख**—यज्ञ. तैसा स्वधर्मु(मैं)रुपु मखु। हा चि सेव्यु तुम्हां येकु। ३·९३. **शतमखोत्तीर्णकरा हातीं** १०·२२०, **उत्तरणें** (२) पहा.

**मग**—नंतर, त्यावर, तशांत, असें आहे तर. १·१३, १·११७, २·१, ३·१, ४·५, ४·७०, ५·१, ६·२४५, ७·१, ८·१, ९·१, ९·३५, १०·१६, १०·२९९, ११·१७, १२·४७, १२·५४, १४·११, १४·१२, १५·७२, १५·८३, १७·२५, १८·१७, १८·६४, १८·१५७३, १८·१६०८. **मग यावरि** १०·२७.

**मंगल**—(१) शुभ, पवित्र, कल्याण. जेयांचिये दीठिचां उत्संगीं। मंगल वाढे॥ ९·४७३. जेथ मंगलाचां अंकुरीं। सवें चि अमंगलांची आहे पोहोरी। ९·४९८ (१), मंगलकारक घटनेच्या अंकुरांतच अमंगलाची कीड असते, जन्माबरोबर मृत्यु हा असतोच यास उद्देशून. जेथ तो श्रीवल्लभु। जेथ तो भक्तकदंबु। जेथ सुखें तेथ लाभु। मंगलांचा॥ १८·१६३६. **मंगलउखा** ५·१४१; **मंगलमणीनिधाना** (संबोधन), कल्याणरूप रत्नांची खाण, १०·३; **निजजनाखिलमंगला** (संबोधन), आपल्या भक्तांचें संपूर्ण कल्याण करणारा, १८·१. **परममंगल–धाम, परम** पहा; **सर्वमंगल—सर्वमंगलीं वर्षतें,** संपूर्ण कल्याण वर्षणारें, १८·१७७५. **अमंगल** ९·४९८ (२), १८·६४७, **निरस्ताखिलामंगला** (संबोधन) १८·५, **निरसणें** पहा; **विदलितामंगलकुला,** (संबोधन) १८·२, **कुल** (३) पहा; **मांगल** पहा. (२) मंगळ ग्रह. ५·११५.

**मछ**—मासा, मत्स्यावतार. कां निर्जलिचा सागरा। आला मछु॥ १३·३८०, सुकणाऱ्या पाण्यांतील मासा जणूं काय समुद्रांत आला, उत्तम लाभ झाला या अर्थी. **मछ कूर्मु,** या अवतारांस उद्देशून, ११·८४; **मछप्रसवसृंगी** १८·१७३२, **प्रसवणें** पहा.

**मज्जा**—हाडांतील मऊ पदार्थ. ६·२१८.

**मठ**—(१) झोपडें. घटाकारें वेंटाळलें। तें नभ गमे वाटुलें। मठिं तरि चौफलें। आयें दीसे॥ १३·८९३, मडक्यांतील पोकळी वाटोळी दिसते,

झोपड्यांतील चौकानी आकाराची दिसते, यास उद्देशून. **निर्गुडु मढु** ६·१७९, **गुड** पहा, ज्ञानदेवी, कुंटे–'निगूढ मठ' गुप्त, निर्जनस्थानीं या अर्थी, हा पाठ अधिक चांगला वाटतो. (२) मडकें. ना तरि मठीं आकाश जैसें। मठाकृती आवरलें असे। २·१४२ (१), **मडक्याच्या** आकृतीनें समावेश करून राहिलें आहे. जैसा मठु गगना भरैनि। गगनीं चि आथि॥ ८·५९. **मठाकारिं व्योमा नांव**, मडक्यांतील पोकळीस मठाकार आकाश हें नांव देतात, आत्मा देहांत अशाप्रकारें असतो हा उद्देश, १३·११०९, यावर १३·११०१ ते १३·१११३ पहा; **मठाकृती** २·१४२ (२); **घटमठ, घट** पहा.

**मंडण–न**—शोभा, भूषण. **मंडण**—जो मंडण होये सभे। संतांचिये॥ १८·१५०७. **मंडन** १८·५८४. **मंडित–पुंज** पहा.

**मंडप**—मांडव. महाभूतें तो मंडपु। भेदु तो पशु॥ ९·२३८. **धैर्यमंडप** ९·१९०; **कुंडें मंडप वेली** १६·३८२; **कुंडमंडपवेदी** १७·१७८.

**मंडल**—वर्तुळ, घेर, परीघ, बिंब. रश्मिकर मंडलिं। सूर्याचा॥ १३·१०७९. **अर्कमंडल**, सूर्यबिंब, १५·४९७, **आदित्य–** ११·२०९, **इंद्रियप्रौढी–**, सर्व इंद्रियांच्या सामर्थ्याला या अर्थी, १८·३४७; **महाराष्ट्रमंडळीं** १८·१७८१; **सूर्यमंडल** ११·७४; **मंडल आणि चंद्रमा**, चंद्राची गोलाकृति व चंद्र, १४·४०१; **प्रतिमंडल– सूर्यप्रतिमंडल**, सूर्याचें प्रतिबिंब, १३·९०४. **महामंडल**—मकारु महामंडल। मस्तकाकारें॥ १·१९.

**मढणें**—आच्छादणें, व्यापणें, पुट देणें. स्वर्गीं सूर्यतेज वेढिलें। जैसें पन्हरेनि मेरुतें मढिलें। ११·२१७, विश्वरूपाच्या पीतांबरास उद्देशून. **मढ**—आच्छादन, कोठडी, पापणी, (फुलाची) कळी असे अर्थ घेतां येतील. **ध्यानाचां आंतुलीं मढीं कोंडिजति**, ध्यानांच्या अंतर्भागांत, हृदयांत कोंडतात, १८·७३९; **मढु फूटला**— **तृतीय नेत्राचा मढु फूटला**, तिसऱ्या डोळ्याचें आच्छादन काढलें, डोळा उघडला, कालाग्नि-रुद्राच्या तृतीयनेत्रास उद्देशून, ११·२९९, ज्ञानदेवी कोशांत या संदर्भात मढुचा अर्थ 'घट' व कुंटे प्रतींत 'कळी' असे दिले आहेत, ११·३०४; **मढ फोडिति**, कळ्यांचा विकास करतात, उमलवितात, १८·४६०; **मढंगण**, लेप देणें, पुट देणें, रत्नपारिखियाचां गावें। जाईल गंडी तरि सोडावी। काश्मिरीं न करावीं। मढंगणें॥ १३·३१९, **काश्मिर** (२) पहा, या शब्दाचे अनेक अर्थ असल्यामुळें व **मढंगण** ऐवजीं **मिडगण-णें तेथ जे** असे पाठ इतर ठिकाणीं आल्यामुळें, निरनिराळ्या पाठांची निश्चिति करणें व अर्थ लावणें अवघड झालें आहे, **मिडगण तेथ** असा पाठ घेतला तर **काश्मिर** चा अर्थ (१) घेतां येईल; **मिडगण**चा अर्थ कुंटे प्रतींत 'स्तुति' दिला आहे, तेथें **काश्मिरचा** अर्थ (३) घेतां येईल, १३·३२० ओवीचा अर्थ लक्षांत घेतां **काश्मिर** (२) पुढें दिलेला पाठ व अर्थ ग्राह्य वाटतात.

**मणि–णी**—**मणि**–(१) रत्न, कांचेचा मणी. मियां त्रि विश्व धरिजे। जैसें सूत्रें मणि॥ ७·३१. **मणिभूषणें** १·५. (२) अंडें, गर्भ. **मणिज**— पक्षी, व्योमवायुवशें। वांटलेनि गर्भरसें। मणिजु उससे। अवेबु तो॥ १४·९८. **स्वेदज जारजें उद्भिज मणिज** १५·१४७. (३) योगांतील एक चक्र. **मणिकुलेंसीं** ६·२१५, ज्ञानदेवी, कुंटे– 'मणिपूरेंसीं' ६·२१५. (४) **मणिपुष्पक**, सहदेवाच्या शंखाचें नांव, १·१५०. **मणी—रत्नें मणी दोरी** १८·५४; **मंगलमणीनिधान** १०·३, **मंगल** पहा. **शिरोमणि-णी** पहा.

**–मत्**—शब्दास जोडून, माझा-झी-झें या अर्थी. **मी–मीं** पहा.

**मत-त्त**—अभिप्राय, विचार, विचारप्रणालि, तऱ्हा, अधिकार. **मत**—वारा हिंडतु असावा। हें कोणाचें मत॥ १३·५६, अधिकार. जैं आलोडिजति कोडी। मतांचिया॥ १३·३१७, निरनिराळे विचार पंथ. ३·४०, ३·१८९, ५·१५७, ९·२७३, १३·१५७, १३·२३७, १३·३२७. **मतांगें** १३·३३३; **मतांतर—प्राप्तें मतांतरें** १३·३१८, **अंतर** (३) पहा; **मतपत्रिका**, मान्यतेची सनद, मान्य होईल असा आधार, १३·६७, **–मुगुताकिं**, मतरूपी मोतीं पाहून, १३·५२, **–वाद** १३·१०४४; **बौधमतसंकेत**, बौद्धवार्तिकांनीं

प्रतिपादलेलें बौद्धमत, १·१२; **विहंगममतें,** पक्षांच्या रीतीनें, ३·४३; **सांख्यमतसंस्था** ३·३३, **सांख्ययोगमतें,** सांख्यांच्या योगमतानें, १३·९१. **स्वमत—**आणि स्वमताचिया निर्द्धारा। लागौनियां धनुर्द्धरा। प्राप्तां मतांतरा। निर्वंचु कीजे॥ १३·२४०. १३·२४२.

**मत्त—**(१) मत या अर्थी. **मत्त** ३·२, हा **मत** शब्दाचा अपपाठ असणें संभवतें, ज्ञानदेवी, कुंटे– 'मत' ३·२.(२) उन्मत्त, माजलेला, ३·१३९, ७·१६४.

**–मंत—**शब्दास जोडून, त्या त्या सहित या अर्थी. परिशिष्ट (४) पहा.

**मति–ती—**बुद्धि, विचार, कल्पना. **मति**–कां जें दीठिवा तुमचा वर्षे। तैं सकलार्थसिद्धी मति पीके। ९·२५. हें विश्व चि माझें घर। ऐसी मति जेयाची स्थिर। किंबहुना चराचर। आपण जाला॥ १२·२११. १३·७७१, १३·८२५. **मति पोतडी** १४·१७; **मति पावे** १३·६३०,–**न फांके** १३·६३७,–**मेरु होये,** स्थिर होते, १३·६१९; **मतिगंगा** १४·२२, **–भ्रम, भ्रमणें** पहा, **–वंत** १३·४१, **–वसें** ४·६९; **अतिमंद,** हा पाठ **मतिमंद** असणें संभवतें, १·७३; **अन्यथामतिनिदेतें** १६·११, **अन्यथा** पहा; **अहंमति—अहंमतिचां** जल्पवादिं ७·१०३; **कुलालमतिचे गर्भ,** कुंभाराच्या कल्पनेंतून निघालेले आकार, ९·७३; **दुर्मति** २·२४३, ८·१४०; **शुद्धमति** ९·४०; **सविवेकमतिपाटव,** आत्मानात्माचा विचार करणारी बुद्धीची कुशलता, ९·२४१; **स्वमतिं** १३·६१,–**तें** १३·६४९. **मती—**जेयांचिये मती ओलावा। विवेकाचा॥ ९·१८८. पसरिलिया मती। भक्तीवीण॥ १२·६०. १·२२, २·२८३, ३·५६, ७·१९०, ९·२७, १०·१९४, ११·७६, ११·२१०, १२·९५, १२·१२२, १८·१२७३. **जेयां गती मती मीं चि शरण** ९·४८५; **अंतिचीया मती** ९·४१३; **योगीश्वरांचिया मती** २·१७६; **वेदांचिये ही मती** ११·१८३; **वेदादिक प्रज्ञा मती** १०·१६१; **मती उठिती जाली** १०·३०६; **शंभूचिये मतीसि नांगवे** ११·२७; **मती वाहविलां** १३·३१५, **–वेचिलिया** १३·७०; **मतीसारिखे बोलिले,** माझ्या बुद्धीप्रमाणें निरूपण केलें, १०·३९; **स्फांतमती कारण,** बुद्धीला स्फूर्ति होण्याचें कारण, गुरुभक्तीस उद्देशून, १३·४५०; **बालमती** ९·१६, **महा–,** १·३२, १०·२१०, १०·२४३, १३·९०, १३·६५१, १३·८०५, १३·८७९, १५·२९८, १८·८७६, १८·१०८९; **व्यासादिमहामती** १८·१६९६; **व्यासमती** १·३९.

**मंत्र—**उपदेश, गूढ शक्ति असणारीं अक्षरें, शब्द इ. आगा बावना वर्णां परौता। कोण्हीं मंत्रु आहे पांडुसुता। १८·३७१. ९·३६०, १२·९६; १३·६३४, १७·३४९. **मंत्र अक्षरें** १५·५४३, **मंत्राची कडसणी** १८·३७२; **मंत्रांचिं बीजाक्षरें** १६·१२७; **सर्व मंत्रांचा राजा,** ॐकार, १७·३३९; **अशौची मंत्रें बीजें** ९·१७६, हा पाठ **अशौचा** असा घ्यावा; **आव्हान मंत्र** (न.), ज्ञानाचा, १८·७०; **गुरुनामाचे मंत्र** १३·४४६; **युक्तित्रयाचां मंत्रीं** ४·१२५, सं. वा. श. पहा; **सारासारविचारु मंत्रु** ६·४४४; **मंत्र देखिला** १७·३२९; **मंत्रु सीखे** १३·८११; **मंत्रावतार** १·१०९; **मंत्रादिक** १७·१९१, **हविर्मंत्रादीक** ४·११९; **मंत्रप्रतिपाद्य—गीता हे सप्तशती मंत्रप्रतिपाद्य भगवती** १८·१६४५; **मंत्रयंत्र विधानें** ३·९०; **मंत्ररहस्य,** गीता मिळवून देते, १८·१५०२; **मंत्रविद्या—मंत्रविद्येसि माहेर,** वेदमंत्रांचें माहेर, ब्राह्मणांस उद्देशून, ९·४७१; **जयजपमंत्रें** ९·२२५; **नाममंत्र** १६·१०३; **ब्रह्माद(हं)मंत्रें** ४·१५०; **सिद्धमंत्र** १८·९४५; **सोहंमंत्र—सोहंमंत्रीं दीक्षिर्ति,** यज्ञकर्ता मी ब्रह्म आहें या मंत्रानें अग्नींत आहुती घालतो यास उद्देशून, ४·१३५; **महामंत्र—विवेकें महामंत्रें** ९·२४२; **अविवेकमहामंत्र,** अविवेक हा तमोगुणाचा महामंत्र आहे यास उद्देशून, १४·१७५; **मंत्रु** ९·२६६, ज्ञानदेवी, कुंटे– 'मंत्र' ९·२६७; **मंत्रज्ञ** १·१९०; २·३१२; **मांत्रज्ञ** हा पाठ **मंत्रज्ञ** असा घ्यावा २·२३४. **अमंत्रि—अमंत्रिया राज्याची परि,** प्रधान नसलेल्या राज्याची दुर्दशा होते यास उद्देशून, १३·५५५.

**मत्सर—**असूया, द्वेष. जरि वधु घडे मत्सरें।

१·२४३. ४·११२. **सद्गुणिं मत्सरु** १३·७२१; **मत्सरु वाहे** १६·२३०.

**मथणें**—घुसळणें, एकावर एक घांसणें. ना तरी शब्द ब्रह्माब्धी (शब्दब्रह्माब्धी)। मथिलें व्यासबुद्धी। १·५१. जैसें काष्टें काष्ट मथिं(थि)जे। १·२४२. **मथित**—**सर्वार्थांचें मथित सार,** आत्मानात्मविचारांत सांख्य, योग व कर्म यांचें स्थान, १३·१०४२; **सर्ववाङ्मयाचें मथित,** गीतेस उद्देशून, १८·१३१४; **सुमथित** १०·२१८; **मथितां,** मंथन करीत असतां, १८·१४६६; **मथिलेयां**—कां मथिलेयां हिं लोणीं। कांजी नेंदी॥ १६·१२४, ज्ञानदेवी, कुंटे–'लोणी' १६·१२५; **मथुनि**—**मथुनि आइतें सार काढिलें** १५·५३८; **मथुनि घेतलेयां,** लांकडावर लांकूड घांसून, १८·१३९९; **मथूनि घेपे** १८·४१२; **मथन** ४·१३१; **अमृतमथनां-(ना) सारिखें** १८·१४७२.

**मंथर**—सौम्य. येथें लाजेनें मंद पावलें टाकणारी, कां कामिनी कंथा पासीं। मंथर होय॥ १८·१०७५, ज्ञानदेवी–'थिरु होये,' कुंटे–'स्थिर होय' १८·१०८१.

**मंथा**—घुसळण्याची रवी. **मंथा विवेकु केला** ४·१२९.

**मद**—(१) हत्तीच्या गंडस्थळांतून निघणारा स्राव. **मदाचां गंधानीलीं** १७·६; **मदमुख,** मदांध हत्ती, २·२१५, ११·३८९, १८·७३३; **महामद भद्रजाति,** उन्मत्त झालेले (उत्तम) हत्ती, १·१३४; **बोधमदामृत** १·१६. (२) उन्मत्तपणा, ताठा. आणि वयसा वित्तकामु। येयांचा वाढवी संभ्रमु। ज्ञाणीनि मदें आश्रमु। बंधला तेथ॥ १८·७५५. ११·४५७, १३·१७१, १८·७५७. **कर्तृत्वाचा मद** १८·२०३; **मदाचा तंव जरा आंगीं चढत,** जरा (२) पहा. **मदत्रय** ७·७३, सं. वा. श. पहा; **मदमीन** ७·८१; **अभिमानमदें** १·२३६; **इछामदाचां (इछा मदाचां) थावें लागली,** १३·९६५; **इंद्रियमद** ३·१०३; **पत्रालंबनमदें (पत्रालंवन मदें)** १३·६८, ज्ञानदेवी, कुंटे–'पत्रावलंबन मदें' १३·६७; **मौढ्यमद,** मौढ्य पहा; **शमदममदनमदभेद** १८·७, दम पहा; **संपत्तिमद** ९·३७७.

**मंद**—हळू, कमी, कमीबुद्धीचा. पवनु अति निर्बलु। मंदु झुळका॥ ६·१७५. १३·३२०, १३·४५५. **डोळे मंद जेणें पडलें(ले)** १४·१७३; **दिविं काजळि मंद प्रभा आणि** १५·८४; **दीठी मंद झाले** ७·१३५; **सहजकृपा–मंदानीलें** ७·१८२; **अतिमंद,** तेथ अल्प मीं अतिमंद। काइ होयें॥ १·७३, येथें मतिमंद पाठ असणें संभवतें. **मंदवणें**–**मंदवों लागे** १६·१२, ज्ञानदेवी, कुंटे –'मंदावों' १६·१२. **अमंद**—**स्फुरदमंदानंदबहुल** १८·५, **आनंदणें** पहा.

**मदवी**—उंची वस्त्र. आतां अविद्येचां गावीं। मोहाची वेढूनि मदवी। १८·६८७.

**मंदिर**—घर. **आपुलां मंदिरीं,** येथें हृदयांत, ९·३९३, **निर्दैवांचां**– ३·१०९; **अ(आ)त्मप्रकाशमंदिरा आंतु** १७·४२६.

**मधु**—(१) मध. मधुविषिं मधुमक्षिका। लोभिणि जैसी॥ १३·५०१(१). **मधुकरि**—मधुरसादोषें। मधुकरि जचें(चे) जैसें। गृहसंगोपन तैसें। करी जो गा॥ १३·७८५(२), **मधुरसादोषें,** मधाकरितां, १३·७८५(१); **मधुमक्षिका** १३·५०१(२). (२) मधु नांवाचें अरण्य. **मधुवन** ११·१८३.

**मधुर**—गोड, मोहक, रम्य. परि तें रुचिकर होआवें। मधुर जैसें॥ ३·१९, औषधास उद्देशून. **मधुरिं रसिं** १७·१२४; **मधुरता** १·३६(२), ३·२०७; **माधुरी**—गोडी, तैसां बोलीं साचारीं। अवतरो माझी माधुरी। १४·३१; **माधुर्य**—माधुया(र्या) मधुरता। १·३६(१), तैसें तोडावेया संदेह। तीख जैसें काळ लोह। स्राव्यत्वें तरि माधुर्य। पाहिं घाली॥ १६·११७, सत्यास उद्देशून, ज्ञानदेवी, कुंटे—'श्राव्यत्वें...पायीं घाली' १६·११८, पायीं हा पाठ ग्राह्य वाटतो; १३·२६१, १८·७८७, १८·१७०४ (१); **माधूर्यें**—माधूर्यें चंद्रिका। सरिसी चि राया रंका। १२·२०३, १०·१५४, १८·१७०४ (२); **महुर** पहा.

**मध्य**—मधला भाग. परि तूझेया रूपा आंतु। जी उणीव एकि असें देखतु। जें आदि मध्य अंतु। यें तीन्हीं नाहिं॥ ११·२७६. **मध्य ऊर्ध अध** १४·२७६, **मध्योर्धअध** १५·७३; **आदि मध्य अंत,** यावर **आदि** (१) पहा; **मध्यान,** दुपार, किं उदैजतां चि दीऊ। मध्यान होए॥

१८·९९२, **सायंप्रातमध्यान्हीं** १८·११४; **मध्यान्ह**—मध्यान्हीं चि सविता । मालवत नाहीं ॥ ११·४८९, ज्ञानदेवी, कुंटे–'मावळत आहे' ११·४९४, १६·१०; **मध्यान्हवेळु** १४·११०; **सायंप्रातमध्यान्ह** १३·९१८, १४·३३०; **मध्यभाग**—मृत्युलोकु मध्यभागु । १४·१०४, **ग्रंथाचां मध्यभागीं** १८·१२३४, **– मार्गें** ८·९३; **सीवणिमध्य** ६·१९४, यावर ६·१९२ ते ६·१९९ पहा; **मध्यमामध्यविवरें** १२·५५; **मध्यस्त-स्थ, –स्थ** पहा; **मध्यें** १·१६९, २·१५४, २·१६६, १०·२२१, ११·७; **आदि मध्यें निदानीं** १७·३५१; **आदि...निर्वाणीं... मध्यें** १०·१९८. **मध्यम**—मधलें, सामान्य, साधारण प्रतीचें. रजोगुणें निफजे । मध्यम तें ॥ १३·९६८, तेथ सत्व तें उत्तम । रज तें मध्यम । तिहिं माझि तम । सन्नियां धारें ॥ १४·१३८, **मध्यमरात्रि** १८·३७९; **उत्तममध्यमनिकृष्ट** १८·६९४.

**मध्यमा**—(१) सुषुम्ना नाडी. आकळलेनि योगें । मध्यमा मध्यमार्गें । अग्निस्थानौनि निगे । ब्रह्मरंध्रा ॥ ८·९३. १८·१०३२. **मध्यमे माझि उंडी घाली** १८·७३६, **मध्यमेमाझि** ६·२४६, **–चेनि,** मध्यमेमाझिचेनि दादरेंहुनि । हृदया आली ॥ ६·२७१, **मध्यमामध्यविवरें...कोरिवें दादरें** १२·५५. (२) चार वाणींपैकीं एक. १६·२०, **परा व पश्यंती** पहा.

**मन**—चित्त; बुद्धि, विचार, तर्क, स्मृति इत्यादिकांचें उगमस्थान; हृदयांतील भाव व विकार; जाणीव; इच्छा; भान; अंतःकरणाची ओढ व आवड. ह्मणे परियसां मना अवकाशु । देउनियां ॥ १·८४. मनें करीं अव्हेरु । फळें हेतुचा ॥ २·२७६, फळहेतुचा पाठ ग्राह्य वाटतो. बोलामाझि(झि) मन मनें । आलिंगु सरलें ॥ ६·११९. बळियें इंद्रियें एंथि मना । मन एकवटे पवनां । पवनु साहाजें गगना । मीलों चि लागे ॥ ६·४५८, बलवान इंद्रियें मनाच्या स्वाधीन होतात, मग मन प्राणवायूला मिळतें व मनासह प्राणवायु मूर्ध्निआकाशांत जातो. मनीं आहे तें उघड । बोल पां सुखें ॥ ११·४३७. मन सेलियेचेनि तोंडें । सैघ चारी ॥ १४·२२७. एवं महदहंबुद्धि । मनें महाभूतसमृद्धि । इया संसाराचिया अवधी । सासन जें ॥ १५·१०४, महत् तत्त्वापासून झालेला अहंकार, बुद्धि इत्यादि (७·१८ पहा) मिळून संसाराची मर्यादा तयार होते. १·१७७, १·२१३, २·३५, २·३८, २·३९, २·६४, २·१४८, २·२८१, २·२९३, २·३४४, ३·६५, ४·१६१ (१), ४·१६३, ५·३४, ५·३६, ६·११८, ६·३५२, ६·३६१, ६·३७७, ६·४१५, ६·४१६, ७·१८, ७·१८५, ८·१०९, ९·४५३, १०·२१, १०·९९, ११·१७४, ११·१९०(१), ११·५७९, ११·६३४, ११·६६५, १२·९७, १३·२९, १३·७४, १३·१०३, १३·११६, १३·२९२, १३·२९९, १३·३०२, १३·३०४, १३·३०८, १३·३५६, १३·३६०, १३·५२९, १३·६२४, १३·६६७, १३·६७६, १३·६८१, १३·७८१, १३·८२४, १३·८९५, १३·१०८०, १४·१९, १४·१७८, १४·२३४, १४·२४३, १५·३५, १५·२५५, १५·२७१, १५·३२८, १६·२७९, १७·५८, १७·२२६, १७·२३५, १८·८९, १८·२९५, १८·५१०, १८·७३५, १८·७३७, १८·८३६, १८·१०१२, १८·१३४६, १८·१६३५. मनाचें निरूपण १३·१०३ ते १३·११६ पहा. **मनाचा अंक(कु)रु** ५·५१; **मनाचें अयुक्तपण**—ह्मणौनि अयुक्तपण मनाचें । तें चि सर्वस्व दुःखाचें । २·३४७, **मनाचेनि–नी आंगें** ६·२४, १०·१०६; **मनाचिया आराणुका** २·८०; **मनिं आलस्य** १३·५१६; **मनाचेनि उन्मेखें** २·२८६; **मनाचा उंबरा** १८·१०२४; **मनिचें कोड** ७·८; **मनाची घडी** ६·१८८, **–चें घेणें देणें** ८·१८४; **मन केतुलें चपळ** ६·४२५, **मना चपळ स्वभाओ** ६·४१७; **मनाचां चौहटां** ८·१८२, **–चा ठाउ** ९·१७८, **–ची तारुण्यता** १४·९१, **–चें थारपण** १७·२२९, **–चीं(ची) धाप** १७·२३०, **–ची धांव** ३·२६४, **–नाखि** १२·४१, **–चा निग्रहो** ६·४२३, **–चें एक नीकें** ६·४१९, **–चां महाद्वारिं** १३·५०६, **–चा मारु** ४·२२१, ६·२८९, **–चें मेचौडें** ६·४६६, **–चें मोकळें पेटवण** ४·१३३, **–चां रथिं** १५·३२३, **–चिये राहाटी** १३·३०९; **मनिचें स्वप्न** ९·१०३(१); **मना-**

चेला स्वभावा ६·४१०; अमनस्थाचें मन १३·९९६(२); मनाचें मन १३·९२४, –मन-पण ४·१६१(२), मनासि मनपण ११·१९० (२), मनें मन मागें घालूनियां १४·५०; इंद्रियभावां मन मूळ १३·३०२; इंद्रियां-माझि अकरावें मन १०·२०८, मनादि साहीं (ही) इंद्रियें १५·३२०, सं. वा. श. पहा; मन काइ नपुंसक १३·९८४; पंचप्राणमन ९·२११; पुढां मन करणें पाठिं १३·३६२; बाळकाचें मन १८·५७४; मौआलें मनें १·५६; लोभियाचें मन १३·२०२; वातिवरि मनु—मग शशि आणि भानु। ऐसा कल्पी जो अनुमानु। तो वाति-वरि मनु। गिवसितां न दिसे ॥ ६·२४५, डाव्या व उजव्या नाकपुड्यांतून वाहणारे चंद्र सूर्य वायु (इडा व पिंगला) इतके स्थिर होतात कीं ते कळत नाहींत, दिव्याच्या प्रकाशांत मन शोधण्यासारखें आहे, या पाठाचा अर्थ समाधानकारक वाटत नाहीं, या पेक्षां ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींतील पाठ 'वातीवरि पवनु' अधिक चांगला वाटतो, कापसाची वात जवळ धरली तरी ती न हालल्यामुळें हे वायु कळणार नाहींत या अर्थी, ६·२४५; व्याकुळ मन १·२०६, सावेव–१३·२९५; मनीं आठविजे ७·१४८; मना आलें २·२६५, –ये १७·५८, १७·२३५, –नये ११·६३५, –नै ये ४·२००, –नैये २·४५, २·५०, २·१५७, ११·६३२; मनातें उठवी १३·९६५, मनौनि उठी १३·२९८; मनीं उपनलीं ९·२७१, –उरिजे १·२२७; मनें कदरसी १६·२६५; मना कलितां ५·६७; मन काललि १८·६६९, –खिरडे १६·४१८; मना गमला १०·२७८, –जाये २·३१४; मनीं झाले, उत्पन्न केले, १०·९२, मनें जाला ५·२१; मन तापे ११·३६३; मनीं तोषला ६·४८५, –धरणें, धरणें पहा; मन बाहिरें धांवे ६·१९; मनीं नुमटे १३·४७६; मना पूरिजे ना, पुरें पडत नाहीं, १३·२५०; मन भरैलें होये १४·९०; मनीं जें भावां(वा)वें ८·७५; मन न मरे ८·२०७; मनातें मानवी ७·२०; मनें मानिजे १८·४३९; मनीं मावले ९·१०३ (२); मन राहाटे (टे) ५·५३, –राहातें पावें, आवरतां येईल असें पहावें, ६·१८१; मनिं रिगौनि १८·१४५०; मनीं रिझले ५·९; मना माजि न रुचे १६·१६५; मनौनि न वचे १३·५३६; मनातें वरी १५·३७; मनें वर्जिली १४·३६५; मनी(नीं) वसे २·२५५; मनीं वाढे ४·२०३; मन वावटे, निवृत्त होतें, १४·२११, –आणिका वाहे १६·३४७, –विषायें वाहे २·३३०, –विटाले ना ४·१०३; विटाललें मन १३·१७४; मन विरमे ६·२१२, –वीरे ७·१७२; मनातें मागें सांडावें १०·१६२; मनीं हांसिला ६·६; मनें होआवें, इच्छा झाली, तयारी असली तर, २·२२९; मनीं ह्मणितलें २·३७०; मनातें अनावर ह्मणों ६·४२७; मना अभिभूत होउनि, मनाच्या स्वाधीन होऊन, २·२४८; मनेंसीं अविद्या हवीली, मनासह अविद्येची आहुती दिली, ४·१२२; मनीं आडदरु वाहे १·१०७; मनीं जे आस्था वाहिली ९·३५०; मना एकंदरें केलें, एकाग्र केलें, ५·१५०; मन काचें करिसी ११·६२०; मनीं गजबज जाली १·१८५; मना गोचर जाली १३·१०२६; मनें घातु न चिंतावा १·२२५; मना चांगु आला, कळला, पटला, ६·३३३; मन ज्ञानिं बैसलें १३·६२१; मनें ज्ञेय भेटैल १३·८५९; मनाची डाल धरी १५·९५; मनीं थारा देंसि ८·१२१; मना हे दशा ये १७·२३५; मन अहंकारेंसीं देशीक जालें ११·६५४; मना धीरु करूनि २·१७, –धैर्याचा सान्हाऊ होये ६·१६५; मनें निश्चयो करी, पक्कें समजतो, १३·६१५; मना प्रत्यया येईल कां २·२०७; मना बोधु न भेटे ३·१४८; मनी(नीं) ऐसा भाऊ नाहिं १४·१८२, मना हा भावो झनें हों देंसि १०·१७५; मन भ्रांती असिलें २·५७; मनीं मीं भाविलां ९·३५५; मनातें मूठी धरुनि २·३११; मनेंसिं वाचा मुरडली १५·१५; मन वेडें होईल १३·५७९, –होये ८·२२५; मनीं शंका रिगे १३·२६४, –वाहाती २·३२०; मन कर्मसंकल्पभावा हेतु होये १८·३५५, –संकल्प विये १३·३९८; मनें संतोखु घेउनि

१·१६७; **मन सारस्वतें दुभे** ६·४५२; **मना सैघ धावणें** १३·१२४; **तूं मन हें मीं चि करीं** ९·५१२; **मन पवन पांगुळैले,** मन व प्राण पांगळे होतात, १०·६३, **मनपवन** ९·२१३, **–चां खीचु** १८·१०३४, **–चीं खेळणिं** १२·६, **–नियमें** १६·१८४; **मनशुद्धि** १८·१३८, **–संकल्प,** हे शब्द तोडावे, ९·४४१; **मनसर्पाची (मन सर्पाची) सृष्टि** १६·२४१; **मनादि हेतु** १८·३५९ (२); **मनादिक** १५·३३६, **–कें** १८·७३४; **मनामाझि—** आणि लाभालाभ न धरावे । मनामाझि ॥ २·२२६, **आंग मन,** शरीर व अंतःकरण, **आंग** पहा; **काना मना—**फीटो विवेकाची वाणि । हो काना मना जीणि । १३·११५५, कानाला व मनाला जिंकणारी, येथें चैतन्य देणारी, या अर्थी; **कानामनाचिये सींवे** १८·१२६८; **ज्ञानामनाचिये भेटी** १३·२४४; **मन डोले,** मन व डोळे, ११·२८५; **मनाचां कानीं** ६·४९१; **तनुमनुजीवें** ३·१२, ४·१६५, **–प्राणीं** ७·१४६, **–प्राणें** ७·११८; **मनप्राणकरणें** १८·७३८; **देह मनें** १७·१७४; **मनें कानें वाचा** १८·१६४६; **मनें देहें वाचा** १३·३१०; **मनप्राणु आणि संयमु** ८·५०; **मनें वाचा करणीं** ९·३५१, **–कायें** १३·१२८, १८·६५३, **–देहें** १२·११७, १६·३५३; **मन बुद्धि,** **बुद्धि–द्धी** पहा; **अमनस्थ** १३·९९६ (१). **मनस्—**मनो बुद्धि ठाइं । थीरु नव्हे ॥ १·१९५, तैं मनो तपाभिधाना । पात्र होए ॥ १७·२३५, यावर **मानसतपाचें** लक्षण १७·२२३ ते १७·२३५ पहा; **मनोगत,** विचार, हेतु, ४·१८३, ६·२६९, ६·३५९, ८·११, ११·४०४, १३·६४६, १३·८५३, १८·९०७; **बाह्यमनोगत,** बाहेरच्या सेवेंत दिसून येणारें मनोगत, १३·४२८; **मनोजय—**कीं मावळलेयां दिनकरु । सरे किरणा(णां)चा पसरु । तैसा मनोजयें प्रचारु । बुद्धिइंद्रियां ॥ १६·१८३; **मनोधर्म, धर्म** पहा, **–बळ** ६·४२६, **–भाव, भावणें** पहा, **–मळ, मळ** पहा, **–रथ,** कां जीभेचे पुरवावे । मनोरथ ॥ १८·१०१८, १·२४, १·२७, ३·२७, ६·१३५, ६·१६७, ९·२४, ११·११६, ११·२०४, ११·२९२, ११·४७७, १८·१६९; **मनोरथाचां अंतराळीं** १६·३६२. **–चिया उतरडी** १३·११४, **–थांचा धारसां** १३·६८६, **–थासि फळ** १५·४१६, **–(थां)चे मनौरे** ९·३ **–थांचिया श्रृष्टी** १३·४१३, **–थाचां सागरीं** १८·७४३; **सिद्धांचे मनोरथ** १३·२७८; **मनोरथभंग** १३·१३३; **कुमनोरथ** १६·३७०; **मनोरूप** ५·१५५, **–वृत्ति–त्ती, वृत्ति–त्ती** पहा, **–व्यापारें** १·१०६; **मनःषष्टां इंद्रियांतें** १५·३३५; **मनोसिद्धि** ८·८; **मनोहर** २·२४६, ३·२१८, ९·३८६, ९·३८७, ११·२३८, ११·१९५, **–हारी** १६·८६, **–हैब** १२·५३; **सुमनसा** १३·२४६.

**मनन—**सतत विचार, चिंतन. १५·२३७. **मनननिदिध्यासश्रवणें** १८·१७२५.

**मनुष्य—**माणूस. मातें एणें एणें प्रकारें । जाणति मनुष्य ऐसेनि आकारें । ९·१७०. मागुता मनुष्य जाला देओ । ११·६३०. इया चि परी पैं रजें । जिहिं कां जीजे मरिजे । तिहिं मनुष्यां होइजे । मृत्युलोकिं ॥ १४·२७०. ७·१०, १०·७७, १५·१७७, १६·२४३. **मनुष्याकार** १३·५१०, १५·१८३, **–दिकिं** १६·२७०; **मनुष्यजात** ४·६६, **–जातिशाखा** १५·१५४, **–देह** १६·४०४, **–धर्म,** मानवांचे सामान्य गुणधर्म, ९·१६८, **–रूपिं** १५·२१०, **–लोक** ४·७२, ११·६११, १५·१६१(२), **–वेलें** ४·१०४, **–शाखा** १५·१६१ (१), १५·१६३; **मनुष्या लागौनि** १५·२०४, **मनुष्यां–** १५·१७३; **मनुष्यासारिखा –**तो मनुष्यासारिखा आवडे। परि मनुष्यत्व तेयासि न घडे । ४·९९(१), **देव मनुष्य स्थावर** १८·२३७; **मनुष्यत्व** ४·९९ (२), १५·२०५, १८·२४५; **माणुस–णूस – मानुष** पहा.

**मनौरा—**बुरूज. **मनोरथा (थां)चे मनौरे** ९·३, ज्ञानदेवी, कुंटे –'मनोरथांचे मनोरथ' ९·३.

**मरगज—**पाच रत्न. जैसा परिमळु जाला मरगजा । ११·५९१, पाच हें रत्न तर आहेच पण त्याला सुगंध आला तर तो विशेष गुण शोभेल या अर्थी.

**मरण—**प्राण जाणें. नातरि पवनु मेघासि विंदे ।

किं अमृतासि मरण आहे । २·१४. हलाहल आगी पियालें । किं मरणासि मरण पेटलें । ११·३५३. तंव तंव अधिकें । मरण आयुष्यातें जींके । मीठ जैसें उदकें । ग्रासिजतसें(से) ॥ १३·७४८. १·२६५, ३·११७, ४·१९५, ८·६८, ८·२०८, ८·२१६, ८·२५६, ९·३६१(२), ९·४४३, १३·५७१, १६·१०५, १६·२५३, १६·३३०, १७·१८९, १८·२४७, १८·७५४, १८·९२६, १८·९३८, १८·१४६८. **मरणाचें खागें** १४·२५३; **मरणांचें भरें** ९·४९२; **मरणाचा माजिवटा,** मरणाच्या आणीबाणीच्या वेळीं, ८·२०६, **–चिये मेरे** ८·७३, **–चिया रेवा** ७·८५, **–सी चि मुखें जालीं** ११·१९७; **सर्वसंहारें मरण मातलें** ११·३४१; **मरणीं,** मरणसमयीं—आणि मरणीं जेया जें आठवे । तो तिये चि गतितें तंव पावे । ८·७४, **मरणें,** मरणानें, **मातापितर-मरणें** १८·१०९; **मरणांत—आजन्ममरणांतीं** १४·१४५; **मरणार्णव** १३·१०४०; **मरणगांव** १६·३४; **मरणाभेण** १०·१७६; **मरण-महामारी,** मरणाचें महासंकट, ११·४५०; **मरणरसाचे लोंढे** ११·३७३; **मरणारुवाचें आंग,** मरणाराचें शरीर (राजवाडे), १६·२५६, ज्ञानदेवी–'मरणार त्याचें आंग,' कुंटे – 'मरणाराचें आंग' १६·२५८; **मरणवटे पडिलें** १४·२७१; **मरणा ऐलीकडे**—ते मरणा ऐलीकडे । मज मीळौनि गेले फुडे । मग मरणीं आनीकडे । जांतील केवि ॥ ९·३६१(१), **मरणांहुनु कष्ट** १६·२३८, **–णाहूनि अखटें** २·२०५, **वोखटें मरणाऐसें** १६·१८५; **आत्ममरण,** (स्वप्नांत पाहिलेलें) स्वतःचें मरण, १४·१२९; **आयुष्यमरणाची (आयुष्य मर-णाची) मर्याद–मेलें टाकी,** आयुष्य मरणाच्या मर्यादेपर्यंत (वेळेपर्यंत) टिकतें, ८·२२८; **जन्ममरण**—ना तरि उदो अस्तु आपैसे। अखंडित होति जैसे । हें जन्ममरण तैसें । अनिवार जगीं ॥ २·१६०, **जन्ममरणाचा अलिवटा** ८·१४२, **जन्मजरामरण, जन्मणें** पहा. **मरणा आणि जीविता** १३·१०७२; **राज्य कां मरण** १५·२६४; **दुर्मरण** १८·१९२.

**मरणें**—मरण पावणें, देहान्त होणें. **मर**—अगा मर हा बोलु न सांहांति । आणि मेलेयां तरि रडति । ९·५०८ (१). **मरमारु याग,** मारक याग, १६·३५८, ज्ञानदेवी–'परमारु' कुंटे –'परमार,' परपीडेसाठीं केलेला याग, १६·३६०; **मरता,** मरणारा, किं तूं एकु वधिता । आणि सकल लोकु हा मरता । २·९९, मी वधिता हे मरते । ह्मणतु आहासि ॥ २·१३७, जें मीं मारिता कौरव मरते। ऐसेनि वेंटाळिला असे भ्रांतें। ११·४०२; **नमरतु—न मरतु** असा पाठ घ्यावा ९·४१४; **मरतिये** ८·१७६(१), **मरतेया** १८·१६०, **न** – ७·१७७; **मरावें**—ऐसें काइसेया करावें । जें अमृति(तिं) हिं रिगौनि मरावें। ७·१४९, **मरिजे**—अमृतें चि मरिजे । जरि विषेंसिं सेविजे । तैसा स्वधर्मे दोषु पाविजे । हेतुकपणें ॥ २·२२४, स्वधर्मोला फलहेतु मारक होतो या अर्थी; **जीजे मरिजे** १४·२७०; **न मरिजे देह गेलेयां** ८·७७, यावर ८·७४ ते ८·७८ पहा; **मरे**—संसर्गे कालकूट मरे । २·१५, अशक्य बाबतीचें उदाहरण; ४·२२०, ८·२०७, १४·२४७; **स्वप्निचेनि घायें किं मरे साचे(चें),** खरें नाहीं या अर्थी, ६·७५; **मरे ना सावध** ८·२२८; **मरों—मरों बैसलां** ११·३९६, ज्ञानदेवी, कुंटे–'पुसों' ११·४०१, हा पाठ ग्राह्य वाटतो; **मरों मरों** १६·४०७; **मेला-लें**—तेयाचें जियालें ह्मणों काइ । वरि मेलें चांग ॥ ४·१९१, **जीव मेले** १३·२३४; **जीतां मेलेयां** १८·२२४, यावर **जितणें–जीतणें** पहा; **मेलेयां** ९·५०८(२); **मरणें**—उपजों उपजों मरणें । नावां नावां ॥ १६·१७८, १३·१८९, १३·७८३, १६·२२९, १६·४४९. **अमर,** मरण नसणें, नाश न होणें, देवादिक, तेवि मरतिये जीवाकारीं । अमर जें आहे ॥ ८·१७६ (२), ६·४५४, ९·२९३; **अमरु** १४·२८, १८·११८९; **अमरां करी** १७·११४, **–होणें** ९·४९४; **अमरत्व**—जेथ अमरत्वा अगारिलें। तें मरणा चि लागि जालें । १८·१४६८, ९·३१७; **अमरपण** ९·३२७, १५·५५०.

**मर्देणें**—चुरडणें, ठार करणें. जीवकणु जेयाचा मर्दे । १८·१२६६, ज्ञानदेवी, कुंटे–'उपमर्दे' १८·१२७२.

**मर्यादा**—सीमा. जऱ्हीं सरिता ओघ समस्त । परिपूर्ण होउनि मिळत । तऱ्हीं अधिकु नव्हे ईषत् । मर्यादा न संडी ॥ २·३५७. ८·२६, ११·५६४, १८·१५६१. **मर्यादेचा सागरु** १८·१३; **मर्यादा ग्रसौनि** १५·४९९, -**दे चूकौनि** १७·३९१; **स्वमर्यादा गीळुनि** १८·६२१; **मर्याद, मर्याद–मेलें टाकी,** मर्यादेची अंतिम सीमा या अर्थी, ८·२२८, मेले–'संयोग', राजवाडे कोश, ज्ञानदेवी, कुंटे–'मर्याद वेळ' ८·२३०.

**मऱ्हाटा–टी**—(१) उघडा, सरळ, सोपा. (२) मराठी भाषा. हे शब्द कांहीं ठिकाणीं दोन्हीं अर्थी आल्यामुळें विभाग पाडले नाहींत. हां भावार्थु आतां न बोलावा । मज विवेकु तो सांगावा । मऱ्हाटा जी ॥ ३·१७. माझा मऱ्हाटा चि बोलु कवतिकें । परि अमृतातें हीं पैजेंसीं जींके । ऐसीं अक्षरें चि रसिकें । मेळवीन ॥ ६·१४. हां हो नवल नोहे देशी । मऱ्हाटी बोलिजे तरि ऐसी । ६·१३३. **उघड मऱ्हाटिया,** स्पष्ट शब्दांत सांगावयाचें म्हणजे, १३·८९९; **मऱ्हाटियेचां नगरीं** १२·१६; **मऱ्हाटिया प्रतीतीपंथा** १२·२४३, –**भंगीं** १८·१७०८; **मऱ्हाटेनि विन्यासें** १५·५६०; **मऱ्हाटे बोल** ४·२११, १८·१७१५; **मऱ्हाटें परिहसें** ५·५२, **परिहसणें** पहा; **गीतार्थु मऱ्हाटिया आला** ११·१४, –**केला** १८·१७१४, –**बोलिजे** ९·२२; **मऱ्हाटिया श्रवणपथा आणिला** १८·१६८७; **चोखा मऱ्हाटिया बोलौनि** १८·१७५८; **नीट मऱ्हाटी पढतां** १०·४२, –**बोलिजैल** ७·२०१; **शब्दसोपानें मऱ्हाटिं(टि)या केलीं** ११·९.

**मळ**—मळ, दोष, पाप. जिहीं यज्ञद्वारीं मळ । क्षालन केलें ॥ ४·१४६, ज्ञानदेवी, कुंटे–'मनोमळ क्षाळण' ४·१४८. १६·४१६, १८·१२०, १८·६७४, १८·१३९८. **अविद्येचा मळु** १८·१२२६, **ह्रातिचा**–१८·७६६; **द्वेष्य-भावादिमळीं** १०·२२७; **मळमूत्र—मळमूत्रांचा उत्सर्गु** १३·११९; **मळमूत्रद्वारें** १३·५७०, –**पंकिं** १३·७३३; **मळकट** १८·१००५; **त्रिविधमळकटां** १५·५४८, सं. वा. श. पहा; **मळहीन** ३·२५६; **मलिन,** दोषयुक्त, संग्रामा नांव मलिनु । पापाचारु ॥ १८·१२७२, चुकीचा समज; **मलीन,** घाणेरडी, १८·१४०; **निर्मळ** १३·६२३, **निर्मळ–निर्म्मळ** पहा; **मनोमळ** ४·१७३, १२·१७८, **मोह**–३·७१.

**मळणें**—धान्य मळणें. रचूनु महत्तत्त्वाचें खळें । मळी एकें चि काळुगेनि पोळें । १३·४०.

**मळा**—मळा, बाग. **कोवळिकेचा मळा** ६·२५७; **प्रसन्नतेचे मळे** ९·४; **मळा केला—**कां भवरें चि केला मळा । १८·४८९, भुंग्यानेंच बाग तयार करावी; **धर्माचा मळा जाळूनि,** धर्माची भाजणी करून, १८·७९९.

**मवणें**—मापणें, मोजणें. आहारु तरि सेविजे । परि युगुतिचेनि मापें मविजे । ६·३४९. मज अपारातें केती मविसी । १०·२९२. जी विश्वरूपाचां सागरीं । होंतां(ता) तरंग मवीतु वांव वेऱ्हीं । ११·६५९. जन्मशतमापें । सुख चि मविजे ॥ १३·३३. १०·१६२, १३·१०२१, १८·३९१, १८·४३६. **आत्मेयां(या)तें देह वरि मवी,** आत्म्याला देहाच्या मापानें (साडे तीन हात या प्रमाणानें) मोजावें, १८·३८२; **मवे ना चर्चे** १३·११०८; **मवणी,** मोजमाप, सूनि मांस घे मवणियां । जीवितेंसि ॥ १७·४२२, **योगपटाची मवणी** १६·३३०; **मवल,** मोजक्या, मवलां पाउलिं चालिजे । ६·३५०.

**मसि-सी**—काजळ, शाई. **मसि**—मग काजळा आणि मसि । न दिसे विवंचना जैसी । ते चि श्रद्धा तामसी । सिनानी नाहिं ॥ १७·७०. **मसी**—पैं गुण तेतुला खाए । स्नेहें कि जळतु जाए । जेथ ठेविजे तेथ होए । मसी ऐसा ॥ १३·७१८, यावर **गुण** (२) पहा.

**मसेरें**—अंधार. तें चि अज्ञान जैं समूळ तूटे । तैं भ्रांतिचें मसेरें फीटे । ५·८३.

**महत्-महा**—**महत,** सांख्यांच्या चोवीस तत्त्वांपैकीं एक. सं. वा. श. पहा; **महत्–महा–माहा** हे शब्द इतर शब्दांस जोडून मोठा-ठी-ठें या अर्थी आले आहेत. **महानुभाव** ९·१९३; **महार्णव, अर्णव** पहा; **महदहंबुद्धि,** महत् तत्त्वापासून उत्पन्न झालेले अहंकार व बुद्धि, १५·१०४, –**हंकारा लागौनि तृणांतिचा पांगोरा वेऱ्हि,** हें महत् तत्त्व अहंकारापासून शेवटच्या

तृणाग्रापर्यंत, १५·४४५; **माहात्म(त्म्य)**, मोठेपण, ११·७३, **म-माहात्मा, आत्मा** (१) पहा; **महद्दादि** ६·४२५, ९·६६, १३·८६७, १५·१०८, **–दिक**—तरि अवधारि(रिं) धनंजया। हे महदादिक माझी माया। ७·१५, १५·१४६, **महद्दादिपरिपाटी, परिपाटी** पहा, **–भूतभेदें** ८·२०, **–विश्राम-शालिका** १४·६७ (२); **महाआनंद** १८·१६६५; **महेन्द्र, महेश,** परिशिष्ट (६) पहा; **महोदधि-धी** १०·१४९, १८·१३१०; **महर्षि-र्षी** ६·१५६, **ऋषि** पहा; **महाकल्प** १३·६२, **–ल्पांतीं** ११·३७४; **महाकवी** १३·७०, **–काल, काल** (१) पहा, **–काव्य, काव्य** पहा, **–खेल** १८·५३८, **–घोर, घोर** पहा, **–घोष, घोष** पहा, **–तत्त्व, तत्व-त्त्व** पहा, **–तेज, तेज** पहा, **–त्यागी** १८·२२८, **–दान** १७·४४, **–दुःख** ७·१६६, **–देऊ,** परिशिष्ट( ६) पहा; **–दोख** १८·१०५२, **–दोष, दोष** पहा, **द्वार** १८·१५२३, **–द्वीप** १३·९८५, १६·३२, **–धाम** ११·५१२ (१), **–नदी** ७·६६, **–नाद** ११·४८०, **–निधि** १·२३, **–पद** १३·३७१, **–पातक** १·२५६, **–पाप** ९·४२२, **–पें, पाप** पहा, **–पुर, पुर–पूर** पहा, **–पुरुष** १३·७८८, **–पूजा** १८·९४७, **–प्रकृति** १४·१०२, **–प्रलय, प्रलय** पहा, **–प्रसाद** १२·१९, **–फणि** २·१५, **–बाहु** १·१५१, **–बाहो** १०·५३ **–बोध, बोध** पहा; **महद्ब्रह्म,** माया, प्रकृति, ह्मणौनि जी परम। तूंते(तें) ह्मणिजे महाधाम। कल्पांती (तीं) महद्ब्रह्म। तूझां अंकीं रिगे॥ ११·५१२ (२), १४·६७ (१), १४·६८, १४·११५, **–उदरीं** १४·८८; **महद्-ब्रह्मा गोसांवि,** प्रकृतीचा धनी, १३·१०२१; **महाभय, भय** पहा, **–भारत, भारत** पहा, **–भुज** १५·१४७, **–भूत–तें, भूतणें** पहा, **–मंडल, –राष्ट्रमंडल, मंडल** पहा, **–मती** १·३२, **–मंत्र** ९·२४२, **–मद, मद** (१) पहा, **–मारि–री, मरणमहामारी, मारणें** पहा; **माहामीन** ७·७०, **महामूर्त्ति** ११·२७९, ११·३२९, **–मृत्यु–त्यू** ११·३४३, ११·३५९, **–मेघ** २·७७ **–मेरु** १८·१७६०, **–मोह, मोह** पहा, **–यागप्रमुखें कर्मैं** १८·१६४, **–रथी, रथ** पहा, **–रिखी, रिखि-खी-षि** पहा; **म–माहारोग–गी, रोग** पहा, **–लक्ष्मी,** परिशिष्ट (६) पहा, **–वन, वन** पहा, **–वाक्य, वाक्य** पहा, **–वात, वात** पहा, **–विष्णु,** परिशिष्ट (६) पहा, **–वृक्ष** ११·२५४, **–शंख** १·१४८, १·१६०, **–शून्य,** परब्रह्मास उद्देशून, ६·३१५, **–शोष** २·१४६, **–सती** १६·१७६, १८·४३७; **माहासिंधु** १३·५९९; **महासिद्ध** १८·१२३६, **–सिद्धांत** १५·४०१, **–सिद्धि-द्धी, सिद्धि-द्धी** पहा, **म-माहासुख, सुख** पहा. **वैराग्यमहापावक** १२·४६; **हृदयमहाअंबरीं,** हृदयरूपी मोठ्या आकाशांत, १८·१२९०.

**महंत**—श्रेष्ठ, साधु. हा येणें मानें महंतु। वरि आह्मालागि कृपावंतु। २·४४, द्रोणास उद्देशून. **महंतांचिया कोडी** १७·३४४; **महंतपण** १६·३७६.

**महत्व**—मोठेपणा. चातुर्य लपवी। महत्व हारवी। पीसेपण मिरवी। आवडौनि॥ १३·१९१. १३·६५६, १६·३८८, १७·१८१. **महत्वाची फरारी** १८·२४९, **–चिया वोजा** १७·२४४; **महत्व फोकरावेया** १७·१८७; **महत्वादिकिचां शृंगीं** १७·२४१.

**महर्ग**—महाग. कां सवंगाची वीकणें। महर्गे वस्तु॥ १८·८७८.

**महाग**—दुर्लभ, कठीण. जो जन्मसहस्रांचिया साटीं। इंद्रादिकां महागु भेटी। ६·१४६, इंद्रादिकांनीं हजारों जन्म घेतले तरी भेट घेण्यास कठीण पडेल. भोजनसुख महाग। रांधितां ठांइं॥ १८·१८५, जेवावयाचा आनंद स्वयंपाकाच्या दगदगीमुळें निर्भेळ नसतो, या अर्थी.

**महिमा-न**—महात्म्य, थोरवी. **महिमा**—ऐसी महिमा घणवट। गंगा तैसी चोखट। २·२१३. ६·४७८, ११·७१, ११·२८७, १३·३५२, १६·२२३, १८·५२२, १८·१२१७. **महिमेचें करणें** १०·१०; **महिमे भेण** १३·१९०; **तूझी गंभीर महिमा** ११·५०५; **तूझा अलोलिकु महिमा** ११·५५९; **महिमा चढे** १६·३८८; **महेंद्रमहिमा** १०·२६६. **महिमान** ११·५५४, **गीतेचें–** १८·१६५०, **श्रीगुरूचें–** १०·१३.

**मही**—पृथ्वी, जमीन. ६·४४, ७·१८. **महीतल** २·२६२.

**महुर**—(१) मधुर. जैसें महुरें हान कां ह्मणिजे। विषकंदातें॥ ५·११४. ११·४५८, १६·१२१, १८·८०१. **कडू महुर** १६·२४९. (२) मोहोर, बहर. जें सोहंभावमहुरें। मोडौनि आलें॥ ६·१४९.

**महुलले**—माधुर्य. कां वत्सनागा जैसी। महुलल्रै ते॥ १८·७९३, ज्ञानदेवी –'महुरता पहिली', कुंटे – 'मधुरता पहिली' १८·७९६, बचनाग आरंभीं गोड लागतो पण अंतीं मारक होतो ह्यास उद्देशून.

**मा-मां**—तर मग, नाहीं काय ?, म्हणून, अथवा, आणि. **मा**—हें तैसें न्हवे फुडें। त्रिशुद्धी मा॥ ६·३१६. मा इये प्रकृती तव। गुणमई हें चि नांव। १३·९८१. मा यंति नयंति हे कायिसी। वाया बुद्धि॥ १५·२९५. ६·१३३, ७·१८९, ११·३९६, १४·३१४, १४·३२२, १५·२१४, १५·२१८, १६·३०५, १६·३३६, १७·२७४, १८·१८८, १८·२२१, १८·२९१, १८·४१७, १८·४४६, १८·५६५, १८·६४०, १८·१३३०, १८·१३६२, १८·१३९५, १८·१६९६, १८·१६९८, १८·१७११. **नामा**, ह्या पाठ **ना मा** असा तोडावा, १८·२४. **मां**—मां अनुभवें तल्लीनता। नव्हैल केवि॥ ६·३३१. पुत्र पाहातां अजमीला। परत्वानेसी (परत्वा नेसी) मां॥ ११·१०४. जें शास्त्रें विण नसे। सुटिका मां॥ १७·२३. ७·१९०, १०·३१, ११·३८६, ११·३९०, ११·४१४, ११·६००, १४·१४, १४·२१३, १८·२६४, १८·१०६८, १८·१५५७. **मां तूझें जोईंस कैसें** १८·१६११.

**माउली**—प्रेमळ आई. चोज करूनि माउली। रिझवी जेवि॥ ९·६. ११·९२, १६·४४०, १६·४५९, १८·२६, १८·९०८. **माउलिया तुवां** ११·५७१; **अनाथांची माउली** ४·३२; **साधकां तूं माउली** १२·८; **गीतामाउली**— गीतामाउलीसि नसे। जानेंतानें॥ १८·१५१८; **माउलीपणें** १८·१७४५.

**माए-य-ये**—आई. **माए**—कां स्नेहाल माए। तान्हेयां(या)ची वास पाहे। १३·२५२. चाउदासें ह्मणे माए। तूझा चि वो दुर्गे॥ १३·८१७. ११·१७, १२·२, १६·२४, १८·५८६, १८·९०४, १८·९२३. **माए पासौनि**, आईपेक्षांही, १८·१५४७; **कव्हणी माए**, आई अशी कोण असणार ?, १५·२२३; **गीता निष्कपट माए** १८·१७६१ (१); **श्रीगुरु बहुतांची माए** १३·४०९; **बापु कि माए** १५·५६३, **बापु तूं**–१८·२२. **माय**—मना मायेचां पोटीं। रिगति दाही॥ १८·७३५. **माये पूतां भेटि होए** १८·१७६१ (२); **मायबापु** १३·२६७, –**पें** १८·१६२१; **मायेबापा** १३·७१४, **माये-बापांचा स्वभावो** १·६४. **माये**—स्नेहालागि माये। ह्मणिपे तें कीर होये। २·४२. २·६१, ३·२१, ४·३१, ७·११८, ८·१२, १२·११, १८·१३१९, १८·१६७६. **मायेचें चित्त** ५·१६९; **कामधेनु ऐसी माये** १·७९, ५·१०; **गुरु माये** १३·३९५, १३·४४४; **मायेचिया परी** ११·५४९; **माये पुढां**, आईपुढें, १३·३६०, –**पुढौनि**, पुढ्यांतून, १८·७८३; **मायेबापें** ११·५६९.

**माखणें**—लेप लावणें, चोपडणें. काहिं काहिं आगरडीं। दंष्ट्रा(ष्ट्रां)चीं माखलीं॥ ११·४११. उपवासियें अन्नें माखिलें। १३·४६८. १३·४६७. **आंगा बोल तपें माखुनु**, स्वतःची प्रतिष्ठा वाढविण्याकरतां आपलें शरीर तो असें सजवितो व त्याची भाषा अशी असते कीं आपण तपस्वी आहों असें लोकांना वाटावें, १७·२४५, ज्ञानदेवी –'अगा बोल माखउनि तपें', कुंटे –'अगा बोल माखूनि तपें' १७·२४६.

**माग**—पाठलाग, शोध. हारपलें दाउनि जैसा। मागु सरे वीरविलासा। १५·५५३. हारतलें न देखिजे। तंव मागु न संडिजे। १८·१४९. **कर्मांचेयां मागीं धांवता(तां)**, येथें **मार्गि** असा पाठ संभवतो, १५·३९५, ज्ञानदेवी, कुंटे 'कर्ममार्गी' १५·४२७; **मागेंसिं घेउनि गेला**, मागासकट या अर्थी, १५·४०८; **मागाचा** ५·१३, **मागणें** पहा.

**मांगल**—पवित्र. तो चि अग्निसंगें सिंपिजे। तरि मांगल होये॥ ७·६४, घटास उद्देशून, ज्ञानदेवी, कुंटे –'अग्निसंगें सिजे तरी वेगळा होय' ७·६५. **मंगल** पहा.

**मागणें**—प्रचारांतील अर्थी. मग चंद्रु चेंडुवा लागि मागावा। ११·५७१. जंव गुरु कवतिकें। माग ह्मणति॥ १३·४०३. ३·९९, १०·२८६. **उन्ह**

मागे १७·१४१; उराउरीं मागों ११·५४२; जें नेघावें मागे, जें घेऊं नये तें मागतो, १३·७७२; दूध मागितलेया साटीं १०·१७; बाइणियां मागों आला १८·२५०; भिक्षा मागतां २·४६; मालें मागैन १४·३१, वर—१३·४०७; वाढि न मगे १६·७४ (१); सूड मागे १३·५४१; न मगावासि, न मागितला जावा, ३·२६, मागों...आला, भिक्षा मागण्यासाठीं आला, १७·३००; मागती ते ते वस्तु, जी जी मागतील ती वस्तु, १६·३५९; मागौनि ११·३९५; आपुलालिया सावेसा मागाचा किं, मागाचा हा मागावा चा अपपाठ आहे, आपापल्या इच्छेप्रमाणें कां मागून घेऊं नये ?, ५·१३; मागे हा पाठ मागें असा घ्यावा, १६·७४(२).

**मागवेलि**—मांगळी, मुंजींत मुंज्याच्या कंबरेस बांधावयाची दोरी. आणि स्वधर्माची मागवेलि। बांधे वाचेचा पिंपळिं । १३·६५७, पिंपळाची मुंज करतांना त्याच्या भोंवतीं दोरी बांधतात ती सर्वांना दिसते यास उद्देशून; अज्ञानी मनुष्य आपण केलेलीं सत्कर्मे आपल्याच तोंडानें इतरांना सांगतो व प्रसिद्धीस आणतो; ज्ञानदेवी, कुंटे—'स्वधर्माची मांगळी' १३·६५९, थोरल्या दिवाळीस मांग लोक दोराचें वेटाळें करून चावडीवर ठेवतात, त्याचेंही रूपक येथें ध्वनित केलें आहे.

**मागा-गां**—मागें, पाठिमागें, अगोदर. मागा, हा पाठ मागां असणें संभवतें, ५·१५७. मागां—पश्यंतियेची पाउटी । मागां घाली ॥ ६·३०३. येर चेष्टवितें जें बळ । तें मियां मागां चि म्हासिलें सकळ । ११·४६१. ५·२, ६·२९७, ६·४६५, ७·१८०, ९·६८, ९·९८, ९·२२८, ९·४०९, १०·४९, १०·१३७, १०·१७२, ११·३१, ११·६०, ११·१८१, ११·३१८, ११·६४८, १३·८४८, १४·३२, १४·४०, १५·२४८, १६·२०४, १७·१२, १८·९४९, १८·१२३०. मागां पुढां १६·३१९, मागां... पुढां १७·३३०, मागां...पुढें १३·२३१, पुढां...मागां १३·२६२.

**मागावा-मागोवा**—मागें जाणें, उदाहरण. घेंति तेयाचे मागावे । आचरावेया ॥ १७·४१. व्यासाचा मागोवा घेंतू १८·१७०१.

**मांगि**—मांग जातीची स्त्री. साध्वी शांति नागविली। माया मांगि श्रिंगारिली । ३·२४६.

**मागिल-गील**—मागचें, पूर्वीचें, मागची बाजू, पूर्वी घडलेलें. मागिल—मागिला ध्वनी आंतु ५·१७४; मागिला वरि १६·६२; मागिलां संकटां ११·४४७; मागिलि गोठि १४·२७७; मागिली कडां १८·१०३५, —कडे १८·७३७, —कडे ६·३१३, ९·३२३, १०·७२, ११·२८८, —कूटी १८·१४५५; मागिलीं दोहिं आंगिं १८·१४८०, —बहुतीं जन्मीं ६·४६९; प्रवृत्ति-फलें विपायीं मागिलीं १८·७०७, ज्ञानदेवी—'प्रवृत्ती पळवी पायीं मागिलीं' १८·७१०; मागिलें १५·१५९, १५·४५२, १८·४२४, —ग्रंथें १६·२७२, —पदें १३·८४४, —मोहें १८·१५३२; मागिलातें स्मरावें २·२८२; मागील २·६२, ३·२४, ४·४३, ४·८१, ५·६, ६·४५५, ८·२१४, ९·४५३, ११·६५३, १२·३७, १८·४२; मागील भाउ १८·३००, —रूप ११·६२९; मागीलु...पुढां ७·१९७; दीपा आदीलु मागीलु १८·१६५७; पुढैल... मागील ६·६०; मागीलकी वार्त्ता ४·३५.

**मागुत-मागौत**—मागील, नंतर, पुनः. मागुत —घटिं थोडें ऐसें द्रव घालीजे। न गळिजे तरि मागुता भरिजे। १०·५०. देह जाये मागुतें। तमाचें होये॥ १४·२५६. मागुतें कृष्णपण आणिलें ११·६३५; देउ मागुता मनुष्य जाला ११·६३०; मागुत वाउलीं १३·३२३, वाउल पहा. मागौत—प्रवृत्ति मागौति मोहरे। ६·१९१. सांटविं पसारा मागौता । महामारिचा ये ॥ ११·३७८. ११·४९५. माघुत—घौत पहा.

**मागें**—आधीं, पूर्वी, मागच्या बाजूला. हां गा मनातें मागें सांडावें। १०·१६२. ८·८३, ११·३९६, १४·२८५, १५·१३२. मनें मन मागें घालूनियां १४·५०; मागें पुढें १८·६२२, १८·१५१२.

**मागौनि**—नंतर. ११·३९५, १३·९४९.

**माघार**—परत, पुनः. आणि येओं लागति माघारे। मृत्यें लोका ॥ ९·३२५. ६·२३६, ११·१९०,

१४·३११, १५·२८६, १८·८४. **सूर्यागमीं माघारें द्रवत्व ए १८·१५९५.**

**माघुत-माघौत**—मागुत-गौत पहा. **माघुत**—मग सूर्याचां अस्तमानीं। माघुतिया तारा उघडती गगनीं। ११·६५०. १५·२६७, १८·९५४. **माघुतसाउमें,** मागें व पुढें, १४·२८३, कुंटे–'मागुतें साउमें' १४·२८६. **माघौत**—इंद्रियांचिया संगती। जो प्रसरु होंतुसे मती। ते स्थिर होईल माघौती। आत्मरूपीं॥ २·२८३. जो मूलबंधें अडला। अपानु माघौता मुरडला। ६·२१४. भरों भरों माघौते। होंते चि असति॥ १६·४०७. उदकाचिये भूमिके। आफलिलेन कुं(कं)दुकें। उफलौनि माघौतें। नैयेजे हाता॥ १८·२७९. २·१७५, २·२०३, २·२०६, २·२१७, २·३४९, ४·१४८, ६·१६८, ६·२०५ (तें), ६·३०७, ६·३१९, ६·४७१, ७·१२१, ८·४३, ८·२००, ८·२०३, ८·२३३, ९·१००, ९·२५५, ९·२९३, ११·४५०, ११·६०७, ११·६४४, ११·६५६, १३·२५५, १३·२५७, १३·७०४, १३·८४०, १५·१९८, १५·२९० (ते), १५·२९२ (ते), १५·२९६ (ते), १५·३६७, १५·४२०, १५·४२७, १५·५३४, १६·१३६, १६·२८१, १७·१७३, १७·२७९, १८·३९६, १८·४१२, १८·१३९७, १८·१४१०, १८·१५४१. **माघौता करितां,** साखरेचा पुनः ऊंस करूं गेलें तर, ८·१९८; **माघौता वाउलीं** ७·५, **–तीं वाउलें** १५·२८५, **वाउल** पहा. **माघौती वाखाणिलीं** १३·८४६; **पुढां माघौतें** १५·७५; **माघौतेआं**—तंव आत्मसिद्धि न टके वि। आणि माघौतेआं हीं नैयवे चि। ६·४३२.

**मांच**—उंचावर रचलेली बैठक, माळा. नाना संहारतेजाचिया ज्वाला। तोडुनि मांचु बांधला अंतराला। ११·२९७. कडां पायेरी कीजे। निरालिं मांचु बांधिजे। १३·९४२. **मांच बांधौनि** १३·१२०.

**माजणें**—पुष्ट होणें, उन्मत्त होणें. तैसा माजे स्त्रिया धनें। विद्या स्तुति बहूमानें। १६·२२५. १३·६७१, १४·१७७, १६·३७९. **आथिलेपणें माजतु** ३·१०७; **क्षोभलेपणें माजे** ६·२१५; **ज्ञानेंसीं चि माजे** ४·१९६; **माजणें**—**जें संपत्तिमीसें माजणें** १६·२२७; **माजवणें**—जडातें ही माजवी। इयेचा माजु॥ १३·९८२(१), १४·२२५, १८·१८०; **माज**—कां रूपें वयसा माजा। आथिलेपणें काह्या गाजा। ९·४२८, १३·९८२(२), १८·६५५; **अविवेकाचेनि माजें** १४·२४६; **प्रज्ञेचा माजु** १३·६४५; **प्रतीतीचेनि माजें** १०·१५७; **प्रलयांबुमाजें** १४·४६, **मृत्यु-बलाचेनि माजें** १३·२३, **रजाचेनि**–१४·३२५, **विद्यावय**– १३·७१४, **सिंधूचेनि**–१२·८८, १२·१६५; **माजु मिरवी** १४·१९८; **माजवण, स्नेहा माजवण घातलें** ११·४२; **माजवणदान मर्कटा** ३·९; **माजिर,** माजलेला, उन्मत्त, १४·२५१, १६·३६०, १७·११२.

**माजि**—मध्यें, त्यापैकीं. हा शब्द सुटा किंवा शब्दास जोडून आला आहे. जो ज्ञानाचिया अभावा–। माजि असे॥ ४·२०२, **संशयास उद्देशून.** वरि तामसियेचां पडिले। मुखा माजि॥ ९·१७९. परि वेडिवे माजि दडे। महिमे भेण॥ १३·१९०. माजि वेदांचा पाला दाट। १५·१९०. कां मिरियां माजि तीख। उंसिं गोड॥ १७·६८. १·११५, १·२४४, ३·७२, ४·१६१, ४·१७४, ४·१८७, ५·९८, ६·१०, ६·६१, ६·१००, १०·१२७, १२·७१, १२·१३०, १२·१३२, १३·५९६, १३·१००१, १३·१०१७, १३·१०८३, १३·१०८९, १३·११५६, १४·१७०, १५·२१०, १५·२२९, १५·३१८, १५·३२३, १५·३७६, १५·४४३, १५·५०९, १६·१६५, १६·१७२, १६·२१५, १६·२३१, १६·४२८, १७·३, १७·४५, १७·६६, १७·३२७, १७·३९२, १७·४२१, १८·२६९, १८·४६६, १८·१३०१. **ऊंचा मुखा माजि धांवत** ११·४१६; **तुच(ज) माजि** ११·२५८, **तुज**–१४·९, **सत्यलोक तुज माजि आहे** ११·२५७, **मज**– १२·९८; **तेया हि माजि एकैकें** ११·१९६; **तिं माजि** १७·१६९; **दोहिं माजि** २·५४; १६·२६३, १७·३१३, **दोहोंमाजि** ६·१८०; **माजि बहुत थडिये थोडी** १३·९११; **माजि नेघपे,** मध्यें येऊं देत नाहीं, १६·९६; **माजिघर,** माजघर,

घराचा मध्यभाग, १३·१०६८.

**मांजिठें**—मंजिष्ठ, तांबडें वस्त्र (दाते, राजवाडे). प्रणवाचिये पेंठे । जालें शब्दब्रह्म मांजिठें । ६·१०९.

**माजिवटा-ठा-डा**—मध्यभाग, भर, नेट. **माजि-वटा**—पातलेंयां मरणाचा माजिवटा । ८·२०६, मरणाची शेवटची घडी व त्यावेळीं होणारा स्मृतिनाश. **शांतिचा माजिवटा** १२·१४२. **माजिवठा**—**बोधाचां माजिवठां**, भरांत, १८·११८१. **माजिवडा**, मध्यें, **माजिवडा करितसे** १३·६५. **माझिवडा-डें** पहा.

**माझारि-रिल-री**—मध्यें, पैकीं. हा शब्द सुटा किंवा शब्दास जोडून आला आहे. **माझारि**—दीसति उचित पदें माझारि । रत्नें भलीं ॥ १·८. जेवि पारंवियां माझारि । डाहालिया ॥ १५·५८. ३·२०९, ६·४३२, ६·४३७, ९·१२४, १०·२२९, १०·२५०, १०·२५७, १०·२७२, ११·४५३, १३·१०९, १३·१०२२, १५·१५५, १६·९३, १७·२००, १७·२४९, १८·१०२७, १८·१०३०, १८·१३५९. **माझारि चि आदरिलें**, मध्येंच काय आरंभलें ? २·९१; **रुद्रगणांमाझारि** १०·२०४, **वसूं**– १०·२०६, **सरोवरां** – १०·२११; **माझारिं** १५·४८८. **माझारिल**—**माझारिलां ठांइं** १५·५१०; **माझारिलिये संधी** १३·१०४; **माझारिली सांकडां सापडलेयां** ११·३१९. **माझारी** ११·६७९.

**माझि**—आंत, मध्यें, पैकीं. हा शब्द सुटा किंवा शब्दास जोडून आला आहे. विचरे विश्व होउनि । विश्वामाझि ॥ २·३६६. हे जाले तरि माझां ठांइं । परि येया माझि मी नाहीं । ७·५३. तैसीं जियें भूतें माझां ठांइं । विंव तें तेया माझि मीं नाहिं । ९·६८. तरि मज माझि भूतें हें ही वाउ । जें सर्व मी ह्मणौनि ॥ ९·७०. सविस्तर वटत्व जैसें । बीज कणिके माझि असे । ९·४०६, बीजकणिके असा पाठ घेणें इष्ट वाटतें. ज्ञानाचां डोलां डोलसां । माझि डोलसु तो वीरेशा । १३·१०६२. तिहिं माझि तम । सवियां धोरें ॥ १४·१३८. सिंधू आणि जलधरा । माझि लागलिया जेवि धारा । १४·३८६. **इंद्रियांमाझि अकरावें**, पैकीं या अर्थी, १०·२०८; **क्षत्रियांमाझि राउ** २·९; **खेवांमाझि**, झटापटींत, ६·२३७; **ग्रहां माझि इंगलु** १८·७४८; **डोलेयां चि माझि** ६·२९३; **तेया चि माझि** ३·२३१; **तेयां माझि** १३·५२४, १६·३९७, १८·१०४४, **तेयां ही माझि** ७·१२; **दोहींमाझि** ६·४०, **दोहों**–५·६; **प्रतीतीचां माझि घरीं** ८·६०; **बलियां माझि बल** ७·४४; **मज चि माझि असणें** १०·१९६; **मध्यमे माझि**, मध्यमेच्या तोंडीं, १८·७३६, **मध्यमेमाझि संचरे**, मध्यमेंत प्रवेश करतो, ६·२४६; **विसरलेयामाझि विरत** १०·११२; **विस्मयो विस्मया माझि उभा बुडाला** १८·१२१०; **स्वरां माझि...पंचमु** १८·८३८.

**माझिवडा–डें**—मध्यें. ऐसें होये दीसे न दिसे । हें मज चि माझिवडें असे । ७·३१. ११·३९९, १२·४२, १३·८९१. **अनुभवा माझिवडा करीं** ११·१६३; **माझिवडें चित्त करूनि** १८·९५६.

**मांट**—दाट, निबिड. **विषयांचिये मांट झाडी माझि** ७·१२४.

**मांडणें**—ठेवणें, रचणें, दाखवणें, पसरणें. आनंदाचें आवारुं । मांडू(डूं) जगा ॥ १३·११५४. ६·४८, ८·९४, ९·२८, ९·२१२, ११·१९२, ११·३७९, ११·३८४, ११·४६०, १४·२५, १५·५४, १५·४७४, १८·२८१, १८·७०१, १८·७२८, १८·१२९६, १८·१५६६. **अनवसरु मांडूनियां असे**, अधिकार नाहीं म्हणून स्वस्थ राहिला, १८·१४४८; **आकाशमांडि**, आकाशभर पसरतो, १७·२५०, ज्ञानदेवी–'आकाश मढी', कुंटे–'आकाश मांडी' १७·२५१; **आनु देउ मांडी** १३·८१०; **आनु प्रस्ताउ मांडला** १६·६१, **सुखाचा प्रस्ताउ मांडिला** १८·७६८; **आपुलेया आर्त्ती मांडलां** १८·१७४१; **कर्माकार मांडे** १८·३०३; **कर्मसूत्र मांडूनि ठेविलें** १८·१३००; **कलहु मांडला** १८·४१; **कुलवाडि मांडिली** ७·१६१; **कोहंविकल्पाचें मांडे** १५·३१०; **गुंपिरें मांडिलेंसे** १८·९५१; **चाचरु मांडतां** १८·१५८८, **चाचर** पहा; **ठकासि ठक मांडलें** ११·१९१, **ठकणें** पहा; **धिंवसा मांडाला** १०·३०५; **नवमीतें मांडी** १३·८१८; **पसारा**

मांडतसे ८·१६५; पायांचें सिरालें मांडूं लागे, आळसानें पायांवर (गुडघ्यांवर) उशी म्हणून डोकें ठेवून बसतो, १४·१८४; फळ मांडले(लें) असे १८·२४६; बांधी मांडे, तयारी करतो, १८·१५४; बुझावणी मांडूनि दे, समजूत घालून ऐक्य करून देतो, १३·१६८; भूतेंहिं भूतळ मांडलें ११·२८१; रोहो मांडी, आरंभ करतो, १८·६४९; वंशा वरि (वंशावरि) वंशाचे(चें) मांडे(डे), एका वंशापासून दुसरा पुढचा वंश वाढतो, १५·१२७; वारा मांडला १५·६१, वारेयासि पाश मांडिलेयां १८·६११; मांडली गोठि १३·२६५; मोडतु मांडतु १५·१३७, १८·१५३८; सांडि मांडि ३·५३, सांडिमांडि १४·३६५; सांडिली...मांडिली १६·७५; सांडिलें... मांडिलें १४·३४९; मांडी...सांडी १८·१८७; मांडे...सांडे ३·५१. मांडणी—मोक्षरेखेचा आवो मांडणियां सांधिला १८·३८.

**मांडव-वी**—मंडप. मांडव—बाणाचेया मांडवा आंतु ११·६५२; शरीराचां मांडवीं ८·४८; श्रवणसुखाचां मांडवीं १५·१४; श्रुतिगौरवाचा मांडवीं ७·४९. मांडवी—कामाची मांडवी १३·९८६; मांडौ जाली, मांडवासारखी झाली, १८·१६४८.

**मांडुलणें**—खुंटणें, बंद पडणें. १८·१०७६.

**माणुस-णूस-नुष**—मनुष्य. माणुस—कां चित्त जैसें व्याकुळ । माणुसाचें ॥ १५·११२. १५·१७४, १८·४७९, १८·९३५, १८·१५०५. माणूस—माणूसपणाची भांभ १०·७५; माणसें—नपुंसकें माणसें १८·५७३; व्याधिलेया माणसा १३·७१७. मानुष—तैसें जेयाचें मन। मानुषप्रति आनान । १३·३५६. ९·१४१ (२). तनुमानुषां १५·१७८; मानुषें देहें १५·१८१; मानुषी मूर्त्ति १३·६१२; मानुषे योनी १४·२३६; मानुष रूप ११·६५७; सुखियें मानुषें १५·३८०; अमानुष—अमानुषा मातें मानुष मानीति ९·१४१ (१).

**माणें**—मावणें, मोजणें. सुखदुःख जेथ माये। १३·३४५. हरिखु कें हिं न माए । १५·५६३. ८·१५८, १७·३२४. झाड सुकलें बिजिं माये १७·५९; परमाणू माजि माए १६·१७२; पोटीं न माये १८·१५८७; स्वप्निंचां रंकपणीं माये कां, स्वप्नांतील दारिद्र्यांत रमतो कीं नाहीं? १८·३२१; न माति १६·३३१. अमेय ९·१५८.

**मात**—गोष्ट, वृत्तांत. ह्मणौनि गा इये मातूचा। विसंवादु ॥ ४·३७. ज्ञानियांचां ठांइं । एयाची मातु ही कीर नाहिं । ५·१२८. १·६१, १·१३७, ३·२६९, ४·३९, ६·३११, ६·४२७, ८·२६९, ११·५७६, १८·३८१, १८·४४५, १८·१३५३. अघडती मातु १·२३५, कर्मांची—१८·२६५, कुरुक्षेत्रिची—१·८५, पुरुषार्थांची—१६·४३०, प्रकृतिदोखांची—१०·७७, प्रकृतीची—१३·४२, भेदांची कवणि—१·१३२; मातु परियसां ८·२६९, —सांघैल २·३७४, —सांडिली १·१२०.

**मातंग**—चोर. भजनमार्गिंचे मातंग । मारक हे ॥ ३·२३६. मातंग-सदन १८·५४५.

**मातणें**—माजणें, उन्मत्त होणें, खवळणें. आंधळें हातिरुं मातलें । १३·६९७. आणि मातलेयां इंद्रियांचे वेग । कां प्राचीने खवलले रोग । १६·१९०. ५·१७१, ९·१८१. मातलेया कुंजरा १६·३२३, —सरडा १३·६८८; मातलिये सागरिं १३·८०३; मरण मातलें ११·३४१; रसु मातला १३·११४६; सुखें मातले ५·१३६; झुंसेयाचें जूझ मातलें १३·७५४; मातलेपण—आवेशाचें मातलेपण ११·३२६.

**माति-ती**—नेहमींच्या अर्थी. माति—मातियेचें डिखल ६·९२; मातिये विण मोदला १८·८११; मातिएचा वीटु १८·२१७. माती—मागां बालपणें एणें श्रीपती । जे वेळु एकु खादली माती। ११·१८१. इये शरीरि(रिं)ची माती । मेलवीन तिये क्षिती। १३·४३०. १८·१७०९. माती उभें लोह खाये, लोखंड उंचावर सरळ ठेवलें तरी त्याला गंज लागतो, उभें खाये असाही अन्वय लावून, पूर्णपणें खाऊन टाकते असा अर्थ घेतां येईल, १८·१३९८.

**मात्र**—(१) प्रत्येक, संपूर्ण. जो कामनामात्रें न घेपे। मोहमलें न लिंपे । ३·७१. अतिमात्र १३·६३४; चेष्टामात्रें ९·३६०; जीवमात्र ९·२२४, प्राणि—१६·११२, फल—१८·९१; भूतमात्र—ऐसी

सर्व भूतमात्रिं । येकपणाची मैत्री । १२·१४८, २·२९८, १०·१९७, १६·१६९, १७·२०९, १७·२११; **मार्गमात्र** १८·८४६, **लाभ–** १४·१४९, **वस्तु–** १३·८७७; **व्यक्तिमात्रे(त्रा) चेनि नावें** ९·२२२. (२) फक्त, केवळ. तेधवां अबोध मात्र असे । तें तंव तेया कृपा नासे । १८·९६५. **चिन्मात्र** १७·३८१, १८·९७१; **तमोमात्रें निकृष्टें**, केवळ नीच तमोगुणानें, १४·१००; **दर्शनमात्रें** १७·३२२, **नाम–** १७·३३८; **निमित्तमात्र** ९·१३०, ११·४६६, **पाखाण–**, फक्त दगडच, १८·५६८, **भींति–**, सर्व भिंती, १६·१३१.

**मात्रा**—वर्णोच्चारास लागणारा वेळ; ॐकारांतील अकारादि विभाग; प्रमाण. देवा तूं अक्षर । आउठाविये मात्रेसि पर । ११·३०२, देवा तूं परब्रह्म आहेस, (ॐकाराच्या) साडेतीन मात्रांपलीकडे आहेस. **मात्रेचेनि मापें** १८·७७१; **मातृक – त्रिमातृकेचिये कूंसीं**, ॐकाराच्या पोटांत, १८·१५००; **तन्मात्रा**, **तत्** पहा.

**माथा**—डोकें, वरचा भाग. देखैं पुढिलाचें ओझें । जरि आपुलां माथां घेइजे । ३·१७४. आणि गंगा शंभूचां माथां । संकोचली जेवि पार्था । तेवि मान्यपदें सर्वथा । लाजणें जें ॥ १६·२०३. १३·५५७, १३·७५५, १३·११५०, १७·२५५. **चैतन्यशंभुचां माथां** १५·५४५, **पाखाणाचां–** १६·३६६, **पार्थिवांचां –** ६·१९८; **प्रणवाचा माथा** ६·४६७; **प्रत्यग्बोधाचेया माथेया** १६·१०; **माथा उधों नेंदिजे** १४·४९, **माथा नुधवी** १५·२२१; **माथा न खलवी**, मस्तक लववून नमस्कार करीत नाहीं, १७·३०१; **माथेयावरि चढे** १०·७२; **माथा चरणीं ठेविजे** १०·१५, १४·१५; **माथा तूकणें, तु–तुंकणें – तू–तूंकणें** पहा; **माथां बूरु तुरंबिला** १७·२८०, **तुरं-रं-बणें** पहा; **माथां पारुखे**, डोक्यावर स्थिर होईल, १०·९; **पायेवणी माथां वाहे** ९·३६८; **माथा पालाणवी**, १८·१०५७, **पालाणणें** पहा; **माथा(थां) बैसों – घापे** १६·४५६; **माथां मुगुट्ट करीं** १२·२१२, **– हातु ठेविला** ६·४८९.

**माथुला**—घुसळण्याची रवी. नवनीतीं माथुला न लगे । ९·२१, रवीला लोणी लागत नाहीं, घुसळल्यावर लोणी निराळें निघतें यास उद्देशून.

**मादल**—ढोल. भेरी निशाण मादल । १·१३३, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'मांदळ' १·१३२.

**मांदी**—समुदाय, मेळावा. १८·७२०, **आखत** पहा; **आंगाचिया मांदिया**, शरीराच्या अवयवांचाच काय तो समागम, १८·१०१६; **क्रूरग्रहांची...मांदी** १६·२५५, **त्रिभुवनिची —** ११·१०१, **दृश्याची –** १८·१०६४, **भूतसृष्टिची –** ८·१६१, **विकारांतराची –** ७·१०३, **विश्विची आथवी –** १८·५२३, **सात्विकां भावांची –** ८·५५. **मांदियली**, समुदाय, **इ(ई)श्वरनिष्ठांची मांदियली** १८·१७७५.

**मांदुरी**—चाबूकस्वार. १६·२२३.

**मांदुस**—पेटी. **काष्टाचेया मांदुसा** १८·४१३; **नानाशशक्तिची (नानाशक्तिची) मांदुस** १५·८२.

**मांदोडा**—जुंबाड, मांडव. वरि कल्पतरूचा आहे मांदोडा । ८·८. **शाखांचे मांदोडे** १५·६०, १५·१९४, **मनुष्यशाखांचे –** १५·१६१.

**मांधति**—हा **बांधति** चा अपपाठ आहे. **पातकें मांधति थाउ** १८·८००, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'बांधती' १८·८०३.

**माधवी**—वसंत ऋतु, बहर. ना तरि उद्यानीं माधवी घडे । तैं वनशोभेची खाणि उघडे । १·४३. ११·३३२, १५·२४, १८·१२३, १८·३५२. **मोहवनिची माधवी** १३·९८६; **प्रकृतिवनमाधवी**, मायारूप वनांतील वसंतऋतु, १३·११६.

**मान**—(१) माप, प्रमाण, आदर, गौरव. मज अमेया मान । सर्वगतासि स्थान । ९·१५८. तैसें येक जि मान । शीतोष्णीं जेया ॥ १२·२०१. ५·१७३, ११·५३८, १३·३४४, १३·६५५. **अपाराचें मान** १३·९९६, **उदधीचें –**, खोली, १०·६५; **गगनाचेनि मानें** ६·३९६; **गुणसत्वाचा मानु** १८·७४७; **थोरियेचें मान** ८·१६४; **नित्यानंदाचेनि मानें** ८·२६२; **प्रकृतिचां मानीं** १८·१३०९; **ब्राह्मणाचां चि –**, बरोबरीनें, १८·८१६; **वेदांचें मान** १६·१८, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'देवाचें महिमान' १६·१८, हा पाठ ग्राह्य वाटतो; **सनकादिकाचेनि मानें**, बरोबरीनें, ११·१००; **मान** १५·९३,

हा पान असा पाठ घ्यावा; मानु करिति १२.२१३, –न करिजे ११.६९३, –करुनु १२.२०७, –गिवसीं ४.५२, –जाला ११.२, –दीजे ६.३५०, –दीधला ३.२००, –दैतां १८.२४१, –देति १८.१७१८, –देयावा १८.२८१, –नाहीं ४.१८५, –नेणती १७.३४४, –नेंदसि ३.५, –पाहों ११.५३८, –वाढवीं ३.१८७, –वाढवीतसे १०.३०५, –सांडूनि ९.३७३, –साधिला १०.२३४; मान होईल, माप घेतां येईल, २.४०; एणें मानें १.११६, ६.१७१, ७.११९, ७.१९९, ९.३५, ११.४२९, १३.२८९, येणें–२.४४, २.४६, ४.९, कवणें–१.९२ (णं), ४.१३, कोणें–११.३५४, जेणें–१४.३६५, तुह्मां–१६.४६९, तेणें–६.४६२, १७.१३८, तेणें चि–६.१९७, तेतुलेनि– १८.२७३; अपमानणें पहा; मानाभिमान ९.२२६, मानापमान १३.३४५; दंभमान १६.३२२; धनमानीं १७.२४६; बहूमानें १६.२२५; मोलमान १५.३६३; मोहमान, मोह व मान, १५.२५५; विद्यामानें १४.१४९; अमानित्व १३.२०१, १६.२०४, –त्वादि १८.१०६१, –वादिक १८.१४३७, –त्वादिप्रभृती १३.८४६; सन्मान १३.१८७, १७.२४२, १८.१०६७; (२) गळा, गरदन. जीतेया मान मोडिली । उपशमाची॥ ३.२४७. मान हालउनि वारी १३.७५६; वायां चि मान पीळी ६.७७. (३) स्थिति दाखविणारा शब्द. अस्तमान, अस्तवणें पहा; अहंमान, अहं पहा; विद्यमान, ६.४७१, १६.८६.

**मानणें**—वाटणें, समजणें, पटणें, मान देणें, खात्री ठेवणें. परि त्यजितां कर्म न त्यजे । निभ्रान्त मानीं ॥ ३.५२. मानलीं देवतांतरें । उपासिति ॥ ४.७०. मज अव्यक्तातें व्यक्ता कां मानावें । ७.१५२. जी चांगु कैसा अपकारु । किं तो मानूनि प्रियउपकारु । तोषे चि ना सारंगधरु । पूतनेसि ॥ १६.२६, ज्ञानदेवी, कुंटे–'गुरुत्वासी' १६.२६. जेथ जें मानें(ने) तें फला । तेथ चि ये गा ॥ १८.१४८५. २.१५२, २.१६२, २.२१६, २.२७०, २.३३७, ३.१२७, ३.१३०, ३.२४४, ४.५७, ५.२८, ५.१४४, ६.३९, ६.१२९, ६.४०५, ८.५९, ८.२५८, ९.१४१, ९.१५४, ९.१६१, १०.८२, १०.८५, १०.१०५, १०.३००, (१), ११.१६, ११.५९, ११.१६०, ११.४६९, ११.४८६, ११.५९७, १२.३९, १२.१३०, १३.१०, १३.३७८, १३.५२०, १३.७४२, १३.७६४, १३.७६५, १३.८३९, १३.१०१४, १३.११२७, १४.१५३, १४.१६५, १४.२०१, १४.३८०, १५.१३२, १५.१३७, १५.३४५, १६.३७६, १६.३७८, १६.४५७(१), १७.४९, १७.३१२, १८.२७, १८.८९, १८.११७, १८.१४६, १८.१८६, १८.३५०, १८.३८३, १८.३८८, १८.४१०, १८.४३४, १८.४३५, १८.५६८, १८.५६९, १८.५८३, १८.५९८, १८.६९६, १८.७२४, १८.१२७७, १८.१४६४, १८.१५५७, १८.१६०६, १८.१६३०, १८.१६३५ (१,२), १८.१७१०. चित्ता मानलें ५.८४, चित्तें–६.१८०; जीवाला मानावा १३.१०८४; जीवाहूनु आप्त मानी १३.८०१; प्रायश्चित्त मानैल ना १७.१०८; मनें मानिजे १८.४३९; मानसें मानिजे ना १३.७३६; मानुं लाभे, मानतां येतो, १५.५३६; मान्यपणें मानितां १३.१८५(२); वाक्य मज मानलें १०.१५७; वारा वाजतु मानावा १५.३४४; सरिसें चि मानीं ४.१९८, ६.९२; हानमानी, हा पाठ हान मानी असा घ्यावा ४.२२. मानलेया—मूळग्रंथिचेया संस्कृता । सवें नीट मऱ्हाटी पढतां । अभिप्रायें मानलेया उचिता । कवणि भूमिका ते नेणवे ॥ १०.४२, मूळ संस्कृत ग्रंथाबरोबर ही मराठी टीका वाचली तर योग्य तो अभिप्राय पटेल व मूळ ग्रंथ कोणता तें कळणार नाहीं; मानलेयां १८.१०७०, मानिलेयां १८.३६५; मानिजति ३.२३५, ३.२४०; मानियलें १५.३४०; मानुनि १६.१३४, –नु १६.७०; मानूनिया ४.९७; मानौनि १६.८६. मानणें १५.३१५; मानणेयां साठिं १८.३८९; न मनणें ११.५४७; न मना १८.१९६, –मनावा १७.१०७, –मनावी

—योगें ७·६५, —राति १६·११, —रात्रिचें १४·१७३, —वशें २·१६६, ४·४४; **माया वांचौनि** १८·१२७५; **मायासंग** १५·४९१; **अनादिमायाप्रभवें** १७·५६; **आदिपुरुषाची माया** १·२०३; **दैवी माया** १३·९८६; **योग-मायापटल** ७·१५४; **रूपमाया** १५·२१७; **स्वमाया** १५·३०९, १८·१२९४.

**मारणें**—कर्मी करणें, हानि करणें, आघात करणें, ठार करणें. हें ऐसें कैसें करावें । जें आपुले आपण मारावे । १·२३८. मरणें चि मृत्यु मारी । आपण उरे ॥ १३·५५१, आपल्या मरणानें पुढें येणारा मृत्यु नाहींसा करतो, जन्ममृत्यूच्या फेऱ्यांतून सुटतो, अशा रीतीनें आपल्या मूळस्वरूपांत राहतो. पैं नावें विष महुरें । परि मारूनि अतिखरें । १८·८०१, **अति** (१) पहा, ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींतील—'अंतीं खरें' १८·८०४, पाठ ग्राह्य वाटतो, विष जरी जिभेला गोड लागलें तरी तें ठार करण्यांत आपला खरा मारक गुण शेवटीं दाखवितें. १·२२१, १·२२५, ९·१६७, ११·५२, १२·१४६, १६·३४२, १६·३४४, १६·३५०, १६·३५१, १७·१०३ (२), १७·४१७, १८·१३१, १८·४४०, १८·१०४५, १८·१०४६, १८·१०५१. **मारिलेयाचेनि रागें** १३·५४१; **मारिलेयाची सें चि नाहिं** ७·१०४; **आहारातें मारुनियां तोडी** ६·३४६; **न मरतां**—तैसी न मरतां करी । मृत्युसूचना ॥ १३·५५०, मरण येण्यापूर्वीच मरणासंबंधीं उदासवृत्तीनें राहतो; **न मरी**, मारीत नाहीं, अरे कोण्ही कव्हणातें न मरी । पथ मीं चि हो सर्वसंहारीं (सर्व संहारीं) । ११·४०३. **मार**—कां आपुलेया मारातें नेण(णे) । विख जैसें ॥ ११·४३४, १३·६१, १७·१३८; **जंत्रावरि मार** ११·३९०; **पुढिला-चेनि मारें** १८·८०४; **मनाचा मारु** ४·२२१, ६·२८९; **मारीं प्रवर्त्तले** ३·२५१; **मरमारु याग** १६·३५८, **मरणें** पहा. **मारक**—जैसें जीवन चि उदक । परि विशिं होये मारक । १७·६८, ३·२३६, १३·६६१; **मारकपण**—मारकपणें कालकूट । महुर ह्मणति ॥ ११·४५८; **मारिता**—नें मीं मारिता कौरव मरते । ११·४०२, **मारितें** (ना.), मारणारा, उजू आउख तें मारितें । लोभु करी ॥ १५·२२, येथें **मारितें** हें क्रियापद घेतलें तर उजु या शब्दापुढें दिलेला अर्थ संदर्भात नीट बसत नाहीं, आयुष्य बळकट असलें तर मारणारा ही प्रेम करतो, हा अर्थ पुढल्या मागल्या संदर्भात बसतो. **महामारि**—सांटवें पसारा मागौता । महामारिचा ये ॥ ११·३७८, ११·३४७, —री ११·३६९, **वल्रचेन महामारी**, झपाट्यानें वाढणाऱ्या गवताप्रमाणें, १५·५८, ज्ञानदेवी—'प्रबळला चौमेरी', कुंटे—'चौमेरीं' १५·५८; **मरणमहामारी** ११·४५०. **मारवणें**—क्रोधु मारवी तें मारीति । १७·१०३ (१).

**मार्ग**—रस्ता, प्रथा, साधन. जैसें मार्गें चि चालतां । अपावो न पवे सर्वथा । २·१८७. सांवें प्लवें चि काइ बुडिजे । किं मार्गें जांतां आडळिजे । २·२२३, चांगल्या वाटेनें या अर्थी. कां जे मार्ग अमार्ग देखावे । साच लटकें ओळखावें । ८·२३७ (१). कां गावां पुढें वाले । मार्गु जैसा ॥ १८·१०७६, रस्ता संपतो या अर्थी. १·२३७, २·१९४, २·२६१, ३·१५५, ३·१५६, ३·२२७, ५·८, ५·१५७, ५·१६७, ६·१५७, ६·१६०, ६·३३४, ८·२५३ (१), १०·१४६, १३·४४४, १३·९५२, १६·६४, १७·१७७, १८·६२२ (१), १८·६९५, १८·७६१, १८·८२३. **मार्गाची धांव** ६·५९, —**चेनि बळें** ३·४२; **अधिचा मार्गु** ६·२००, **उजू**— ८·२२०; **जिये मार्गिंचा कापडी** ६·१५३; **दोवाडु मार्गु** १८·१७८; **भलेतेणें मार्गें** ९·४६६; **मनशुद्धिचां मार्गीं** १८·१३८; **स्वाधिकाराचेनि मार्गें** १८·५८३; **मार्गा भजिजे** १२·९६; **मार्ग मोडथि** ६·२४३; **मार्गु मोडे** ४·२०३,—**सांडे** १७·३९२; **कामाचां मार्गीं लागे** १४·१५९, ज्ञानदेवी—'कामाचां मदीं लागे' १४·१६१, कुंटे—'कामाच्या मदीं लागे' १४·१६२; **दोहीं मार्गीं** ६·४१, **दोन्हीं मार्ग**, ज्ञानयोग व कर्मयोग यांस उद्देशून, ३·३८, ८·२४३, **दोन्हीं मार्ग**, स्वर्ग व मोक्ष, १०·१२२; **दोहोंमाझि बरवा मार्गु** ५·६; **मार्गानुसारें** १८·३६५, —**पराधें** १८·१७८,—**धारें** ३·१६९; **मार्गमात्रातें**, सर्व मार्गांना,

१८·८४६; अर्चिरामार्गु ८·२३५, ८·२४२; इंद्रियमार्ग १७·२३३; कर्ममार्गश्रम १८·८९७; गुरुमार्ग १३·८११, धूम्र–८·२३४, पुण्य–९·३१०, प्रांजल–१८·९९४, भजन–३·२३६, १३·१६५; मध्यमार्गे ८·९३; मोक्षमार्ग १६·२५९, १६·४३७, विधि–९·३०४; सन्मार्ग १८·१०५०, सर्व–१८·१५१९, स्व–३·१०४; अमार्ग ८·२३७(२), मार्गामार्ग ८·२५३(२), १८·६२२(२), –विशेष १६·२४७.

**मार्द-र्द्‌-व**—मृदु पहा.

**माल**—माळा पहा.

**माल-ल्ह-वणें**—अस्तास जाणें, लयास जाणें, विझणें. **मालवणें**—मध्यान्हीं चि सविता। मालवत नाहीं ॥ ११·४८९, ज्ञानदेवी, कुंटे–'मावळत आहे' ११·४९४. **मालवतेनि तपनें**, सूर्य मावळल्यावर, १५·३३४; **स्वप्नडिंब मालवे** १५·२८३; वरील दोन्ही ठिकाणीं 'मावळणें' चीं रूपें ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींत आहेत. **माल्हवणें**—जैसा माल्हवलेयां दिवा । प्रभेसिं जाए पांडवा। १५·३३७. **तेज माल्हवे** १२·१००; **प्रलयदीपु माल्हवला** १·१५८; **हातिचा दीपु माल्हवला** ८·२१६.

**माला**—माळ, हार. कां हातिं घेतली माला । फीटे सर्पाभासाचा कांटाला । तैसें माझेन बोधें टवाला । नांगवे जो ॥ १५·५२७. **माला ते माला**, माळ सर्पासारखी दिसते हा भास नाहींसा झाल्यावर माळ ही माळच आहे हें आपण पाहतों, यास उद्देशून, १३·११३२; **मालेचें सर्पपण** ९·७२; **मालादंड**, फुलांची माळ, ११·२१६; **गुणकुसुमाची माला** १६·२०७; **दीपमाला**—मज हातीं लाविला दिनकरु। दीपमाले ॥ ९·३८७, त्यानें माझ्याकरतां सूर्याला आपल्या हातानें दीपमाळेवर ठेवलें (असें मी समजतों); **पुष्पमाला** १३·२८४; **व्यासोक्तिकुसुममाला** १८·१६८९. **माल, माल घातली** ९·५२९; **विरक्ती माल न घली**, वरीत नाहीं, जवळ येत नाहीं या अर्थी, ४·१५२.

**माला-ल्हा-तणें-थणें**—अंगीकार करणें, आश्रय घेणें, निस्तेज होणें (हंस कोश). **मालातणें**—तैसा तूतें मीं जेथ स्मरें। तेथ मालातिलें जें विसरें। १८·१७, जेव्हां मी तुझें स्मरण करतों तेव्हां जें कांहीं माझें आहे तें विसरतों. **माल्हातणें**—आलस्याचें दाढर्य माल्हांत, इंद्रियें व मन आळसाच्या दृढपणाचा आश्रय घेतात, १४·१७८. **माल्हाथणें**—माजिरेनि मोहें माल्हां(ल्हा)थिलें, उन्मादकारक मोहानें वश केले जातात, १४·२५१.

**मालि-ली**—(१) डहाळी, फांदी. आडफांटति मालिया। जातींचिया ॥ १५·१४९. (२) माळ जमीन, पटार. तेणें निगमरत्नाचालिं। उपनिषदाची माली। माजि खांडिली ॥ १८·३५, व्यासांनीं उपनिषदांची माळजमीन खणावयास आरंभ केला. (३) माळी. मालियें जेउतें नेलें। १२·१२०, पाण्यास उद्देशून. **माली** १८·८४१. (४) शब्दास जोडून, रांग, ओळ या अर्थी. **अंशुमाली**, **अंशु** पहा. **मालिक**—माळा असलेलें, **त्रिमालिकें धवलारें** ५·११३.

**मालें**—(१) गळ्यांत साखळीनें नांगर बांधून कर्ज-फेडीसाठीं मागितलेली भिक्षा. मालें मागैन घरीं। गुरुकृपेची ॥ १४·११. (२) काकवी. **गूळ साखरे मालेयाचे बांधे** १०·३२.

**माव**—माया, मिथ्याभास. तिया परी तूं देवा। मग झाकउं नेयेसि मावा। जरि पुण्याचा ओलावा। नाशिजैल ॥ १·२३२, माझ्या पुण्याचा ओलावा जर नाहींसा झाला तर कृष्णा तूं आपली माया मला दाखविणार नाहींस. **जीवितासाया मावा**, जीविताच्या मिथ्या लोभानें, १३·७५०; **रोहिणीची माव**, मृगजळाचा मिथ्याभास, १३·७०६; **दीससि तेतुली माव कायि भजों**, जें कांहीं तुझें स्वरूप दिसतें ती मायाच आहे, तर भजन कशाचें करूं?, १७·१५.

**मावलणें**—अस्तास जाणें, लय पावणें. ऐसें शक्तीचें रूप मावले। शक्तीमाझि ॥ ६·२८७. अथवा जागिनलेये वेले। स्वप्न मनिचें मनीं चि मावले। ९·१०३. सर्वारंभा उटकलें। प्रवृत्तिचें तेथ मावले। १४·३६३. किं मावललेयां दिनकरु। सरे किरणाचा पसरु । १६·१८३. १०·६३, ११·४९२, १८·४२२, १८·९५९, १८·१६६४. **मैत्रियाचें अर्धबिंब मावले** ८·११३, या पाठाचा अर्थ

समाधानकारक लागत नाहीं, ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींतील–जंव मात्रात्रय मावळे । अर्धबिंबीं ॥ ८·११५–पाठ ग्राह्य वाटतो, ॐकाराच्या तीनही मात्रांचा शेवटच्या अर्धमात्रेंत लय होईपर्यंत; **विश्व आघवें मावलें(ले)** १५·४७५; **शब्दाचा दिॐ मावलला** ६·३१४; **शब्दु मावललेयां** ९·२२. **मावलवणें**—मावलवितु विश्वाभासु । १६·१. १६·१५.

**मास–मांस**—**मास**—(१) महिना. तेयाचा पाउसाला केला च्यान्ही मास । ११·५७२. **मासां आंतु मार्गशिरु** १०·२६०; **सां मासां माझि मास** ८·२१८. (२) मांस या अर्थी. जिंतिया मासाचे चिमुटे । तोडिति जेथ ॥ १७·२५७. १६·३३५. **लोहमासातें (लोह मासातें) घाटी** ७·१२. **मांस**—नेहमींच्या अर्थी. राक्षसु ही मांसा । विटों सके ॥ १६·२८३. ६·२३०, १६·४४८, १७·४२२. **मांसा रुधिरा** १६·३९६; **मांसखाइर**—नेणे मांसखाइरु । काळें गोरें ॥ १८·५५१.

**माहारी**—महार स्त्री. भेटलिया नारी । चोखी अथवा माहारी । १३·४७८.

**माहिएर-येर-माहेर-ह्येर**—आईचें घर, प्रेमाचें ठिकाण. **माहिएर**—तैसें संत माहिएर माझें । १५·५६४. जें उपनिषदा(दां)चें सार । सर्वशास्त्रा-(स्त्रां)चें माहिएर । १८·१७८६. **माहियेर**—सुख मोहाचें माहियेर। १३·२६१. **माहेर**—१३·३६६, १८·१७५४; **सकल धर्मांचां माहेरीं** ६·४४२. **माह्येर**—जरि माह्येरें श्रीमंतें होंति । तुह्मा ऐसीं ॥ ९·३. **कृपेचेनि माह्येरें** १४·३१९; **मंत्रविद्येसि माह्येर** ९·४७१; **सकल धर्मा(र्मां)चें माह्येर** १·३१; **माह्येरासि विनविलें होतें** ५·५.

**माहेवणी**—गरोदर स्त्री; रजस्वला (हंस कोश). पैं माहेवणी निदैवें । उघडी केली विपायें । ते सलज्जु न पाहे । न पांघुरवितां ॥ १६·१४३, अशा स्थितींत तिला नेसविल्याशिवाय सज्जन तिच्याकडे पहात नाहीं. माहेवणी प्रयत्नेंसिं । चुकविजे सेजे जैसी । १८·८६३.

**मिठि-ठी-मीठी**—आलिंगन, ऐक्य, स्वीकार, ताबा. **मिठि**—जो सर्व नेणिवा जाणिजे । मौनाचिया मिठिया वर्णिजे । १६·१९. **मिठि देंतासि** ११·३८९. **मिठी**—**व्यग्रता मिठी पडे** १८·१५८७, ज्ञानदेवी, कुंटे–'वागर्थों' १८·१६०६. **मीठी**—जीवत्व जेथौनि किरीटी । विश्व उठवित चि उटी । ते उभयबुद्धिची मीठी । अक्षरु पुरुषु ॥ १५·४८१, ज्या अव्यक्तापासून जीवत्व ही कल्पना व विश्व निर्माण करावें ही कल्पना, या दोन्ही कल्पना उत्पन्न होतात व लय पावतात त्यास अक्षरपुरुष म्हणावें, ज्ञानदेवी–'उभयबोधींची मिठी', १५·५१४, कुंटे–'उभयभेदांची मिठी' १५·५१५. **मीठी दीधलेयां**, घेरलें असतां, १२·२, –दे, व्यापून टाकतो, ११·४०६, व्यापतें, आत्मसात् करतें, १८·९९८, –**दे़उनि घाली**, खाऊन टाकतें, नाश करते, ६·२२९, –**देॐ येईल**, भेटतां येईल, ११·३१७, –देंत, अंतर्भूत करीत, ११·४१५; **सर्वस्नेहा मीठी देंत**, दाबून टाकून, नाहींसे करून, १८·७७९; **मीठी देतां** १०·२५१, १६·१३९; **मीठी पडों सरली**, ऐक्य होण्याचें बाकी रहात नाहीं, १४·३९३; **मीठी भोगणेयां हीं पडे**, ऐक्य झाल्यावर अन्य विषय नकोसे होतात, ९·५०, कुंटे–'मिठी भोगणे याहि पडे' ९·५०.

**मिणधी**—ओशाळी, मिंधेपणा. दीठि नोहे मिणधी । १३·३६४.

**मितणें**—मोजणें, नियमित असणें, समावेश होणें. **अप्रमिता (संशोधन)**, अमाप, १०·२; **मितल**—मोजकें, मितलां बोलीं बोलिजे । ६·३५०, **मितलें होआवें**, बेताचें असावें, ६·३५१. **मीतल**—आंगें मीतलें जीवें पाठि । भलेतेया दे ॥ १३·६६७, वरवर ऐक्यभाव दाखवतो व आंतून द्वेष करतो. **मीति**—मोजमाप, गणती, तरि पशुपक्षादि जाती । तेयां मीति नाहीं संतती । १६·३०२, १·१०२, ७·२४, ११·१४४, १६·२५२; **आहारिं मीति** १८·१०१९, **मीती**—**बलाची मीती** १·१०८.

**मित्र**—(१) स्नेही.**अरिमित्र** ९·१६५, १२·२००, **इष्ट**–१·१८१, **रिपुमित्र** १२·१९७. **मैत्र-त्रि** पहा. (२) सूर्य. **ज्ञानमित्र**—जाणे जो पाहालेयां। ज्ञानमित्रें ॥ १५·५२५, ज्ञानसूर्याचा उदय झाल्यावर या अर्थी.

**मिथुन**—जोडी, जोडपें. **याचकाचें मिथुन** १६·६.

**मिथ्या**—खोटें, आभासात्मक. **मिथ्या दृष्टी** १३·९०५, **मिथ्यादृष्टिचां घरीं** १४·११२; **मिथ्याचां महाखेलीं** १८·५३८.

**मिनणें-मीनणें**—मिळणें, भेटणें. **मिनणें**— सलीलीं पय जैसें । एक होउनि मिनलें असे । परि निवडूनि राजहंसें । वेगळें कीजे ॥ २·१२७. कां झाडांची साउली । वाटे जांतां मिनली । घरावरि तेतुली । आस्था जेया ॥ १३·५९३. **मीनणें**— महोदधी मीनले । स्रोत जैसे ॥ १५·२८५. गंगा मीनलेयां नदी । विटाळु जैसा ॥ १८·४४७, दोष रहात नाहीं. १·१०२, १·१२८, २·१५४, ८·८३, ८·१३५, ९·४६१, १०·१०७, ११·६, १२·१६३, १३·१००३, १४·५५, १५·५६४, १७·३३७, १८·६७२. **आत्मा बुद्धि मीनलेयां**, आत्म्याला बुद्धि मिळाल्यावर, १८·७८९; **एकावट मीनले** १·१४७; **कांतु मीनलेयां** ११·५६७; **कीडालें मीनलेनि** १५·३०९, **कीडें**—१४·१४०; **निमित्यें मीनलेयां** १६·१२७; **प्रतीतिगंगा मज मीनली** ७·१२२; **भाव मज मीनले होंति** ९·४५७; **मनाचेनि आंगें मीनला** १०·१०६; **मनोधर्में मीनलेनि** ८·९२; **मीनली चि मिळे**, समुद्रास मिळाली असून मिळतच राहते, ११·६७७; **समरीं मीनले** १०·३७; **सुसंगाचा मेलु मीनला** १८·९९४.

**मिरवणें**—खुलवून दाखविणें; तोऱ्यानें, वैभवानें दाखविणें; दिमाखानें फिरणें, शोभून दिसणें. तिया मेखले मिरवती । पल्लवसडका ॥ १·९. तैसें व्यासमती कवळलें । सकळ मिरवे ॥ १·३९. रत्नाचां रूपिं मिरवे । गुंजर्चि लेणें ॥ १८·११३९. १·३, २·३६, २·७३, ९·९, १०·१६१, ११·४९१, १३·२०८, १५·४१९, १६·३५७. **मिरवतसे** ११·२०७; **मिरौं नेणे** १८·६४४; **आथिलेपण मिरवी** ९·३६४; **गाणीव तें मिरवी** १८·१७२०; **पीसेपण मिरवी** १३·१९१; **मोदकु मिरवे** १·११; **रस मिरवले** ११·३; **रहवरु मिरवत** १·१३९; **लेणिं मिरवी** १३·७०५; **लेणें मिरविसि** १७·७; **सनागर बोली मिरउं** १३·५६२; **सत्व माजु मिरवी** १४·१९८; **मिरवणियां** ११·८४, १७·२०२.

**मिलणें-मीलणें**—मिळणें, लाभणें, एकत्र होणें, भेटणें. संदर्भानुरूप या क्रियापदाचे अनेक उपयोग केलेले आहेत, त्यांपैकीं कांहीं येथें दिले आहेत. **मिलणें**—चूकलीं ज्ञानें जेथ मिलों आलीं । जें पवित्र म्हणिजे ॥ ९·२७३. मिलौनि मिलत चि असे । समुद्रिं गंगापय जैसें । मी होउनि मातें तैसें । सर्वस्व दे ॥ १३·६०६. परि सणु सुहृदु संपती । यें तिन्हि येकें मिलति । जैं भाग्य धरी उन्नती । आपुलां विधिं ॥ १७·२६८. बुद्धि आत्मेयां मिले एकांतिं । प्रिया जैसी ॥ १८·८३०. ईश्वरतत्वीं चि मिले । निष्टंकबुद्धी ॥ १८·८४४. २·१७५, २·३५७, २·३६८, ५·३५, ५·१५३, ६·८३, ६·२४७, ६·३००, ६·३०१, ७·६४, ८·३७, ८·३८, ८·१६१, ८·२०२, ८·२१४, ९·३८, ९·१०३, ९·२९०, ९·४६०(२), ११·३२२, ११·६७७, १२·५९, १२·१८८, १३·४०, १३·१४५, १३·८४५, १३·१०२०, १३·१०६६, १३·११४४, १५·१३२, १५·२७३, १५·२९३, १५·३०७, १६·२३९, १६·२६१, १६·३०८, १६·३१६, १६·४११, १७·३६, १७·२६९, १८·२४३, १८·२४५, १८·३०७, १८·७१८ (१), १८·९३४, १८·९६२, १८·९८१, १८·१३४५. **मिलत खेळु** १८·९८०; **मिलतिये वेले** १८·११२८; **मिलतें प्रसंगें** १८·१०६५; **मिलतेयां**, ऐसें मिलतेयां साजणें । चले धैर्यें जेणें । १३·१४८, असें एकमेकांना पटवून घेणें ज्या धैर्याच्या योगानें चालतें, वास्तविक यांचें पटत नाहीं, यावर १३·१४२ ते १३·१४७ पहा, ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींतील पाठ 'ऐसें न मिळे तयां साजणें' १३·१४८ ग्राह्य वाटतो. **मिललेयां**—परप्राणघातें । मेळवीति वित्तें । मिललेयां चित्तें । तोखणें कैसें ॥ १६·३४५, **मिलावेया** ८·९२, १८·१६५२; **तो मिलें तो** १२·२३६, हा अपपाठ वाटतो, ज्ञानदेवी, कुंटे—'ते मिळती तैं' १२·२३७; **एकत्वें मिलति** १३·१५५; **एकवाट मिलिजो** ११·५६; **क्रूरग्रहांची मांदी मिले** १६·२५५; **दोषवृंदां मिलालेयां** १४·२६५; **पांच पांच मिलौनियां** ८·३०, **पांचा(चां)चा बांधा मिलतां** १३·१०६, सं. वा. श. पहा;

मुखाकानासि मिळे १०·२९७, विचारासि न— ११·४८७, ज्ञानदेवी—'निमळे', कुंटे—'न मिळे' ११·४९२; बोडौ कोणा अर्था मिळे, तिच्या आदरसत्काराचा काय उपयोग?, १३·६३५; सेलिए सातवेडली मिळे १६·२५७; हातोफलिया सद्गतीसि मिळे १८·१२१. मिळणी ११·४२, १३·६७९(णीं), १८·१५१४(णीं); देहजीवाचिये मिळणीं १६·१०९, देहादिहेतु—१८·३६४, पंचहेतु— १८·३११, सं. वा. श. पहा, वक्त्र— ११·४१९, विषयां इंद्रियांचे— १६·८८, वोघांचिया—१८·३२९, सिंधु—३·३९; मिळणीसमें, मिळतांच, २·१७६, ज्ञानदेवी— 'मिळणीसवें' २·१७६; मिळणें १५·२९५, १५·५३२, १७·३१८, १८·७१८ (२). मीळणें—आणि भ्रूलतांचे सेवट। कोपें मीळों पांत येकवट। ११·१४३. यालागि माझां ठांइं। अभ्यासें मीळ॥ १२·११३. परि आत्मज्ञानें आपणपेयां। मीळिजे एथ॥१५·५५१. ६·२३८ (ती), ६·४५८, ९·३६१, १३·९४३, १४·३११, १७·२६५, १७·२८८, १८·१३५७. लोह परिसाचां आंगीं मीळो कां ९·४६० (१); मीळणी— वधुवरांचिये मीळणीं ११·३; मीलन— तिहीं तिहिं ठाइं मीलनीं १७·२९४; उन्मीलन पहा. मिळणी व मीळणी सदराखालीं आलेले कांहीं शब्द मि-मीलण यांचीं रूपें असणें संभवतें.

**मिष-स**—मीष-मीस पहा.

**मिसळणें**—मिळून जाणें, मिश्र होणें, एकत्र करणें. साडपन्हरां मिसळावें। तरि पन्हरें चि जेविं हो- आवें। १५·५३३, साडेपंधरा दराच्या सोन्यांत मिसळण्यासाठीं इतर सोनें जवळजवळ तितक्याच दराचें असावें लागतें. ९·२२६, १५·५०३, १८·११००. परस्परें मिसळलें ६·३९१; माझां स्वरूपिं मिसळिजे १८·१३७५; वर्णावर्ण मिसळति १·२४९; दिवोरजनी मिसळीं १८·५१८, हा अपपाठ आहे, मिसळलीं असा पाठ घ्यावा; मिसळणें—पार्थाचें मिसळणें। आणिलें द्वैता॥ १८·१४६३.

**मी-मीं**—प्रथमपुरुषी एकवचनी सर्वनाम. यांचीं अनेकरूपें आलेलीं आहेत त्यांपैकीं कांहीं येथें दिलीं आहेत. कांहीं ओव्यांत एकापेक्षां अधिक रूपें आलीं आहेत म्हणून तीं सर्वच ठिकाणीं कंसांत दाखविलीं नाहींत. मी—हें कर्म मी कर्ता। आचरैन मी येया अर्था। ३·१८४. तेवि सकळ कर्मा मी चि सेवट। काइ बांधीति मातें॥ ९·१२३. मी आत्मा असें एकैका। भूतमात्राचां ठांइं॥ १०·१९७. मी होउनि मातें तैसें। सर्वस्व दे॥ १३·६०६. १·६५, १·८२, १·१०३, १·१११, १·१२४, २·१२५, ४·५३, ७·३०, ७·३४, ७·५०, ७·५३, ७·५८, ७·१३१ (२), ९·४६६, १०·२२३(१),१३·७८९,१३·९४०, १४·२९६ (१), १६·४६८, १८·११२२(१), १८·११२४(२), १८·११६८(१),१८·११९९. मी अवतरें ४·४२, ४·५०, —जालेयां १८·११५६, —पार्थु द्रोणाचा केला २·३७, —होउनि१८·११५५,—चि होंसि१८·१३७२, —होंसी १८·१३५८; तो मी चि जाण ७·३२; ते मी ते चि जाले ४·६४; मीपण—मज तुवां जी केलें तैसें। माझें मीपण दवडूनि देशें। १८·१८, मीपणें १५·२४२, १८·११६६; मीतूंपण— माझां तूझां ठांइं असे। मीतूंपण गा ॥१८·१३३९, १८·३००; मीवांचूनि ७·१३०; मीसकटां १८·१४५२, मीष—मीस पहा. मीं— मीं सर्वथा न जुझें एथें। भरवसेनि॥ २·८२. तूं गुणत्रयातें अव्हेरीं। मीं माझें हें न करीं। २·२५९. ह्मणौनि आदिनिधन पाइं। जगासि मीं॥ ७·२८. तैसे मीं चि ते मीं न्हवति। विस्मयो देखैं॥ ९·२९९. तैसा मीं तो हें जें असें (से)। ते(तें) स्वानंदानुभवरसें। कालवौनि प्रवेशे। मज चि माझि॥ १८·१२०३. तें मीं तूं चि ह्मणौनि मातें। पावसि सेखीं॥ १८·१३५५. १·७३, १·७५, १·७६, १·२३३, ७·३५, ७·५५, ७·१२९ (१,२), ८·१२८, ९·१२८, ९·१३१ (२), ९·१३२, ९·१३३, ९·२९८, १०·२२१, १०·२२२, १०·२२३(२), १२·८२, १२·२१२ (१), १४·२९६(३), १८·५१२, १८·११३१, १८·११६७, १८·११६८(३), १८·११८६, १८·१२०४ (१, २). तुह्मीं बोलविलां मीं बोलैन १·८१; मीं...भजें ४·६५, —रिगें ७·१७६; गगनीं मीं शब्दु ७·३३;

**मीं वांचूनि** १४·४००, **मींवांचूनि** १०·१२५; **मी व मीं** यांचे इतर कांहीं संदर्भ १०·२०२ ते १०·२३१ व १८·११८७ ते १८·११९४ ओव्यांत पहा; **मज**—परि सर्वप्राणें मज चि लागि। आराइले ॥ १·११०, ह्मणौनि सर्व मी जालेपणें। ठेलें तेया एणें जाणें। हें चि गा यात्रा करणें। अद्वया मज.॥ १८·११६२, २·५७, २·७०, २·१००, ९·१२५, १०·१०६, १८·११२८(१), १८·१३१७, १८·१३७७, १८·१५८३; **मज आपणपेयां** १८·११७९, **—भीतरि** ७·१३१(१), **—अनुसरले** ९·३३६(१), **—एकवटला** १८·११२४(१), **—चि तव जालें** ४·७७(१), **—चि माझि असतां** ९·३१४; **हें मज चि माझिवडें असे** ७·३१(१); **मज येंतां** ९·३१२; **मज सर्वथा काज नाहीं** १·२१०; **मजकरविं** ३·४, **—प्रति** १·८७, ११·६३, **—माजि** १२·९८, **—लागि** १८·१७६५, **—साटीं** ९·४४७; **मजसिं**—तैसा तो एकवट्ट। मजसिं माझा ॥ १८·११७७, **मजसिं एकवटलेयां** १८·१४०२; **मजै, माझ्याही, मजै सकट** १८·१५९९; **माझा-झी-झें**—जें उभूनियां भुजा। ह्मनियां(या) आत्मा माझा। हें बोलिलों कपिध्वजा। सप्तमाध्याइं ॥ १८·११२५, **माझां ठाइं—ठांइं, माझां तूझां —, ठाइं—ठांइं-ई-ईं** पहा; **माझां चिचि** २·५२, **—प्रसादीं** १८·१३७५, **—भजनीं** १२·२१२(२); **माझा भक्तियोगु** १८·११२३, **—याज्ञिकु** १८·१३५०; **माझां चि रूपीं** ४·५८, ११·१२३, १८·१२०४(३), **—स्वरूपीं** ९·७८, ९·१४०; **माझिं नामें** १८·१३४८, **—रूपडीं** १८·१३४७; **माझिया नित्यता** १४·५२, **—सत्ता** १४·२९९, **—चि सेवा जियाले** ४·६०(२); **माझिया तूझिया मिलणी(णीं)** १८·१५१४; **माझिये—इये माझिये प्रकृती** ९·९९; **माझिये मनिचें** १८·२९५; **माझी**—मग माझी नित्य शांति। तेया ते दशा तेचि कांति। किंबहुना माझे जीति। माझेनि जीवें ॥ ९·४२५ (१), **माझी प्रसन्नता** १८·१३७७; **माझे** ९·४२५ (२); **माझे मनोरथ** ३·२७, **—विभूतियोगें** १०·२०१; **माझें**—परि बोधें माझें चित्त। जिया परीं ॥ ३·२०, **माझें अजत्व** ४·५७, **—एकवट्ट** १८·११३१, **—एकायतन** १८·१३४६, **—कलत्र** १२·८६, **—दर्शन** १८·११५७, **—बोलणें** १८·१२६८, १८·१२७०, **—सायुज्य** ९·४६३; **माझेंचि घर जाले** १२·८०; **माझेनि—माझेनि कामें सकाम** ९·३५९, **—जीवें** ९·४२५ (३), **—दातारें** ११·८, **—प्रसादें** १८·१२६६, **—संगें** १४·९५, **—स्वामीं (मी)** १८·१७५३; **माझेया—माझेया चि आंगा** ९·४०२, **—कुलाचा** १६·३५६, **माझेया (यां) आणि भक्तां** १२·८५; **माझेया भक्तीविण** ९·४३२, **—मोहरा** ९·३९६, **—विस्तारा** १०·१९६; **माझेयां** ८·१३२, ९·४६८; **माझेये भक्तीविण** ९·४२२; **माझेपण** ९·४५२, ९·४६९; **मातें**—परि ते भक्त मातें नेणति। जे कल्पने बाहिरे न निगति । ७·१४३, मी आत्मेनि मातें पांतां। मीं चि होयें ॥ १८·११६८(२), २·३१७, ३·१६०, ७·१७५, ९·१२३, ९·३१३, १८·११९४, १८·१७५४; **मातें पाउनि** ९·१२२, **—भजतां** ९·४७०, **—भजती** १३·८०८, **—मानीति** ९·१४१, **—याचित** ९·३१५, **—सेवी** १४·३९७, **—स्मरावें** ८·१२५;**मासिं—मासिं कुलवाडी केली** १२·८१; **मासीं—मासीं चि अस** १८·१३४५; **मियां**—मी दाउनि गुण देखें। गुणता हे मियां पोखे। पयाचेनि निःशेषें। उरे तें मीं ॥ १४·२९६ (२), दीपातें दीवें प्रकाशिजे। तें न प्रकाशणें चि निफजे। तैसें कर्म मियां कीजे। तैं करणें कैंचें ॥ १८·११७०, १·६३, १·८०, १·१७१, १·१९३, ३·१, ४·७६, ४·७७ (२), ९·१३१ (१), १८·५८ (यां); **मिया(यां) डोलां देखिलें** १०·१३०; **मियां चि दोन्हीं उक्ता** ३·३४; **मियां चि सदा आथिले** ४·६०(१), **—उपदेशिली** १८·११२६, **—चि भरे** १८·११२८ (२), **—चि मीं लाभें** १८·११२२(२), **—चि विश्व धरिजे** ७·३१(२). **मि** ८·१३१; **मिं**—तेवि मिं तेयां। जैसे असति तैसेयां। १२·८४, ९·३३६(२), १०·२२०, १५·४५८, १८·१९९; **आह्मीं** (अ. व.), १·२१४, १·२१८, १·२३५,

१·२३६, २·३६, २·५४, २·९१, ३·३३, ३·८८, ३·२५७, ४·२६, ४·२९, ६·२, ६·१७८, ११·४८; **आह्मां** २·५८ (१), ३·८७, ११·५०५, १७·४२५; **आह्मा (ह्मां) तेया (यां)** १४·११, **आह्मां काय उचित** २·५५, **तूं आह्मां स्वाधीनु** ३·२८; **आह्मासि**—जें सखा सर्वस्व आघवें। आह्मासि तूं ॥ २·५८(२), २·६२; **आह्मांसि** २·९४; **आह्माप्रति** २·१०१; **आमचा** १·१२४, ६·१७; **आमचां घरीं** १०·१२१, **–दळीं** १·१०३; **आमचिये जीविचें** ९·३७, **–मती** ७·१९०; **आमची इष्टदेवता** २·५९, **–माये** ३·२१; **आमचे गोत्रगुरु** २·३४, **–सोइरे** १·२२४; **आमचें काइ उरैल** १·२३४; **आमचेया आंगा** ९·१२१, **–चि काना आलें** २·३७०, **– सुखाचा स्वामि** १७·४२४; **अ(आ)मचेन चि पाडें** ६·३२६, **अ(आ)मचेनि तंव मानसें** १८·८७; **आमतें** १·११४; **आह्मि** १३·१५६; **आह्मिं** ६·१६२, १०·२९५, ११·५०, १३·६५०, १३·९४५; **आम्हि(ह्मि)** ६·३५९. **मत्**—मला, माझा, माझ्यासंबंधीं, **मदैक्यगावि** १८·१२१५; **मत्पर** १२·८०; **– प्राप्तिप्रकार, प्राप्ति** ही पहा; **मद्भाव, भावणें** पहा; **मद्याजी**, माझें पूजन कर, ९·५१३; **मत्संगबीज** १४·६६; **मम**, माझें, **ममरूपसंभव** ७·५२;**ममत्व–ममत्वें वासुदेवा-दिकां** ९·४६३.

**मीकें**—हा नीकें चा अपपाठ आहे, १८·२९१, ज्ञानदेवी, कुंटे–'निकें' १८·२९३.

**मीख**—निमित्त, कारण, चिन्ह, खूण. खेळविलें गीतामीखें। रायें श्रीकृष्णें॥ १८·१६४७. ६·२२८, १६·२३५, १८·२२४, १८·१४११. **साचारैवें मीखें** १६·११८; **अन्नमीखें** १७·१४७, **कर्म**– १८·२५५, **जप**– १८·१४५०, **पाठ**– १८·१६६९, **पुस्तक**– १८·१४५१. **मिख— इहिं मिखिं जाणावें** १३·२०१.

**मीष-मीस**—अर्थाकरतां **मीख** पहा. **मीष**— शब्दाचें करुनि मीष। १६·४४. **जगदाभासमीषें** १८·२५८, **तांडव**–१७·८, **भागवत**– १८·११२६. **मिष—मिषांतर चातकु कीजे,** मेघ वर्षतो, दुसरें एक निमित्त चातकाचें होतें, १८·१३६८. **मीस**—ऐसी(सीं) पाहों पाहों वायाणी(णीं) मीसें। ११·१०८. या लागि त्याग संन्यास। पुसावेयाचें घेउनि मीस। उपरतविलें दूस। गीतेचें तें॥ १८·८२. ३·१५, ६·११२, ९·३७८, ९·३९२,११·१८२,१८·११६७,१८·१५३४. **अर्जुनाचेनि मीसें** १८·१५९२, **उद्यमाचेनि**– ६·३५४, **ऋद्धिचेनि** – २·३१३, **कलरवाचेनि**– १८·१५०९; **कुपथ्याचें मीस** १३·८१; **गौतमाचेनि मीसें** १८·१६६८, **चंद्राचेन**– १५·३७१, **जीविताचेनि**– १३·७४१, **दृहियां-(या)चेनि**– १४·२८०; **पढियंतेयाचें मीस** ५·१६९; **पांडवाचेनि मीसें**, अर्जुनास उद्देशून, १८·१४५७, **पिंडाचेनि**–६·३०८, **भिया-चेनि** – ९·४६२, **मठामुद्राचेनि**– १८·१०५८, ज्ञानदेवी, कुंटे –'मठामुद्रेचेनि' १८·१०६४, **संवादाचेनि**–१८·८०; **ध्यानमीसें** १२·८०, **प्रकृति**– १५·४५१, **यजन**–१७·१८०, **श्रवण** –१८·४५, **संपत्ति**–१६·२२७, **स्तुति**– १८·१८. **मीसकटां** १८·१४५२, (१) कुंटे प्रतींत–'मीसकटा' असा पाठ व त्याचा अर्थ मजसहित असा दिला आहे, १८·१४६२, हा अर्थ संदर्भांत बसत नाहीं, (२) ज्ञानदेवींत 'मिसकटा' असा पाठ देऊन कोशांत 'निमित्त' असा अर्थ दिला आहे, १८·१४६२, आधीं आलेल्या **जपमीखें** १८·१४५०, **पुस्तकमीखें** १८·१४५१ या संदर्भांवरून **ऐसैसां मीसकटां** चा हा दुसरा अर्थ ग्राह्य वाटतो. **मिस—**तैसें पार्थां तूझेनि मिसें। मी बोलें आपणपेंया चि दोसें। १८·१३३९. **कव्हणें येकें मिसें** ९·४५९, **रुखाकारें**– १५·४०; **उपचारमिसें** ९·३६२, **गीतार्थग्रथन**– १८·१७४०.

**मुकणें-मूकणें**—अंतरणें, टाकणें, बंद होणें. **मुकणें**—तैसा पुरुषु प्रकृती आला। स्वतेजा मुके॥ १३·१००६. **न मुकति** १८·२५३. **मूकणें—** तो अहिकाही परि मूकला। सुखासि गा॥ ४·१९७. ४·१२१, ९·३९८, १३·५४८, १३·७६५, १४·३०२, १५·४५९, १७·२२८, १८·२५९, १८·८९३. **न मूकिजे** १८·१७५०, पुढील संदर्भांत **मुंकणें** चीं रूपें आहेत तीं **मूकणें** चीं रूपें असणें संभवतें—६·३७५, १७·९, १८·१५४; **न मूंके** १८·७५०.

**मुक-मुंक-मूक-मूंक**—वाचारहित, बोलण्यास असमर्थ, गुंग. **मुक**—आपुलें स्नेह ते चि वागीश्वरी । जेया मुकेयातें अंगिकरी । १०.८. **मुंक**—जरि प्रकटे सिद्धसरस्वती । तरि मुंकेयां आथि भारती । १.७८. **मूक—मूकत्व** १३.५७७. **मूंक**—जेथ वेद मूंके जाले । १०.६३. कानातें करी मूंकें । १६.११८. १३.२७९, १३.४५६, १३.११६२, १८.१७५८. **मूंकां बोलेतेयाची (बोले तेयाची) गोठि होईल**, मुक्याशीं बोलल्यासारखें होईल, त्याला ऐकूं जात नसल्यामुळें श्रम व्यर्थ पडतील या अर्थी, ६.२६, ज्ञानदेवी–'मुकयाबहिरयाची', कुंटे–'मुकया बहिरयाची' ६.२६; **बोली मूंकिं(कि) जालि** १३.८६८; **मूकावणें** पहा.

**मुकुट-मुगुट**—किरीट, शोभिवंत टोप. **मुकुट**—नोहे तो चि हा शिरीं । मुकुट लेइलासि हरी । ११.२८९. मस्तकिं मुकुटा ठेविलें । किं मस्तक मुगुट जालें । ११.५९२(१). १.१८, ११.२०३, ११.२१६. **मुगुट**—ह्मणौनि तो नमस्कारुं । तेयातें मुगुट करूं । १२.२१९. ११.२०७, ११.३३०, ११.५९२(२). **मुगुटेंसिं सिसालें**, मुकुटांसहित डोकीं, ११.४१०; **चक्रवर्त्तिचां मुगुटीं**. १८.१२१३, **ब्रह्मतेचां**–१४.३९७; **मीं माथां मुगुट करीं** १२.२१२; **कंठमुगुट** ११.२१४.

**मुकुल**—कळी, दिव्याची ज्योत. **जातिचें मुकुल** १६.११४, **जाति-ती** (५) पहा, **साित्त्वकाचें**–१५.६; **मुकुल-मुद्रा**, थोडक्यांत लक्षणाचें रूप दाखविणें, कळींत फुलाचा समावेश होतो त्याप्रमाणें सारांशरूपानें, १८.१२३२; **मुकुलिक**—ज्योतींत असणारी, नातरि दिवा मुकुलिकीं । दीपशिखा अनेकी । १४.५५.

**मुकुलणें**—आवरणें, बंद करणें. हे सांख्यस्थिति मुकुलित । सांघितली तुज येथ । २.२३०. परि तो रसातिशयो मुकुलीं । मग ग्रंथार्थुदीप (ग्रंथार्थु दीप) उजळिं । ५.१४१, रसाचा पाल्हाळ आवरता घे व ग्रंथाचा अर्थरूपी दिवा प्रज्वलित कर.

**मुक्त**—सुटा, मोकळा, मोक्ष मिळविणारा ज्ञानी. माझें अजत्व जन्मणें । अक्रियता चि करणें । अविकार जो जाणे । तो मुक्तु मानी(नीं) ॥ ४.५७. ह्मणौनि सर्वां परीं जो मुक्तु । तो सकर्मु चि कर्मरहितु । सगुणु-परि गुणातीतु । येथ भ्रांति नाहीं ॥ ४.११३. ४.१३८, ५.६१, ५.८५, १६.१३, १८.३९४ (१), १८.४४४. **मुक्तता**—अनादि जे मुक्तता । १४.४८. जें मुक्तातें निर्द्धारितां । लाभे आपुली चि मुक्तता । १८.३९४ (२). **मुक्ति** १४.२८४, –**क्ती** १५.३०. **मुगुत** पहा.

**मुख्य**—श्रेष्ठ, पुढारी, महत्त्वाचा-ची-चें. उर्वशी मुख्य विलासिनी । आंतौरिया ॥ ९.३२०. मन मुख्य इंद्रियां । सत्वादि गुणा येया । सारिखें ऐसें धनंजया । आवडे कीर ॥ १३.८९५, **मन ज्यांत मुख्य** आहे अशा इंद्रियांसारखें आणि सत्त्वरजतमादि गुणांसारखें वरून ब्रह्म दिसतें खरें. १.१०४, १.१५३, ९.३२२, ९.३७२, १०.९१, १३.२४१, १३.३४३, १३.९४१, १५.३७८, १६.१५२, १८.१६२, १८.८१५. **महेंद्र-मुख्य देव** ११.३२८.

**मुगत-मुगुत**—मोतीं व मुक्ति या दोन्ही अर्थी हा शब्द कांहीं संदर्भांत घेतां येईल. **मुगत**, मुक्त, ३.७४. **मुगुत मतमुगुतकिं पढिगाइलें** १३.५२, ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींत 'मतमुक्तकीं' असा पाठ आहे १३.५१, ज्ञानदेवी कोशांत (मतं उक्त) मत सांगितलें या अर्थी शब्द तोडला आहे, कुंटे प्रतींत निराधार मतवाले असा अर्थ दिला आहे, मुख्य श्लोकांतील शब्द विचारांत घेतां अनेक मतांचीं—संकल्पवाद, स्वभाववाद इ. वादांचीं—मुक्ताफळें साधार पुढें मांडलीं आहेत असा अर्थ घेतां येईल. मोतीं व मुक्ति दोन्ही अर्थी हें रूपक आलें आहे **मा(मो)क्षतीर्थिचें मुगुतें**, मुक्ति, ७.४८; **मुगुतीबाला**, मुक्तिरूपी बाला, १६.२०७.

**मुग्ध**—मोहित करणारा, मोहित झालेला, मूढ. नाना मुग्धां पडु लपे । दाउनि चित्र ॥ १८.५४१. १५.८४. **मुग्धां रूपांतें धरीसि** ११.२८४.

**मुठ-मूठ**—प्रचारांतील हाताची मूठ या अर्थी. **मुठ**—तैसें आयुष्याचिये मुठी । केवल देह ॥ ९.४०९. जें बीज आलेयां मुठी । तरु आला चि आहे ॥ १०.१८९. **मुठी**, मुठींत, १.७४, **ऐक्याचिये मुठी** १८.९५६, **निश्चयाचिये**–१५.२३७; **मुठी सुवे** १७.२८९. **मूठ—मूठी धरुनि** २.३११; **विवेकमूठी** १८.१०४२. **समूठ** १५.५२०.

**मुंड**—डोकें. नागिवें लुंचिति मुंडें । १३·२२. १२·५३.

**मुडा-मूडा**—धान्याचा कणगा. **मुडा**—प्रमेय-बीजाचा मुडा ६·४८६. **मूडा**—मूडांहूनि बिं काढिलें । ९·३९.

**मुदल-मुद्दल**—मूळ रक्कम, भांडवल, पूर्णपणें. **मुदल**—तैसें मनपण मुदल जाये। ५·१५६. पाणी मुदला झाडा जाए। तृण तें प्रसंगें जीहे। १७·२१७. ८·१५६, ९·२६४, १५·१७५, १८·७०७. **मुदल तीव श्रष्टी**, क्षेत्रांत मुख्य काम करणारे सत्त्वरजतम हे तीन गुण, १३·३८; **इयें मुदलें**, हीं मूळ पांच कारणें, १८·२७८, यावर १८·२७६ पहा; **मुदल जाये** ९·९१; **मुदल न दिसे**, मुळांत कर्ता दिसत नाहीं, ८·२७. **मुद्दल—मुद्दल तूटे**, मूळ पुण्यसंचय क्षय पावतो, १७·२४४.

**मुदि-दी**—आंगठी, शिक्का. **मुदि**—भिन्ना अभिमाना सूदलिया। मुदिया तेथ॥ १४·१०८, **भिन्न** पहा. **मुदी**—**विश्वप्रमाणिची मुदी** १६·४६५; **गीतार्थांची मुदी लावीं**, शिक्का मार, १८·२७, ज्ञानदेवी –'मुक्तमुदी लवीं', कुंटे, '– लेववीं' १८·२७, मोत्याच्या आंगठीचा मोर्तब या अर्थी.

**मुद्रा**—(१) ठसा, शिक्का, आकार. सहसा मुद्रा लावावेया। १०·३१. **पाउलांची मुद्रा** ९·४७७, **समर्थांचिया**–१८·१६६; **मुद्रा सोडिली**, आकार प्रगट केला, ११·१२१; **बीजमुद्रा**, बीजाचा आकार, १३·९५; **मठामुद्राचेनि मीसें** १८·१०५८, **मीष-मीस** पहा; **मुकुल-मुद्रा** १८·१२३२, **मुकुल** पहा, **राज**–१८·८४६; **विश्वविकासिनी –**, विश्वविकासाचा आकार दाखविणारी, १७·१. (२) चर्या, योगांतील विशिष्ट स्थिति. ६·१९२, १८·१७३३. **आधारीं मुद्रा**, हीच वेदी रचून, ८·४८, **–पडे** ६·२००; **युगुतिची मुद्रा पडे** ६·३५३; **आसनमुद्रा** १२·४८, **त्रास** – १३·२८२.

**मुनि-नी**—तपस्वी, यति. **मुनि**—ऐसा जो निरवधी। तो जाण पां स्थिरबुद्धि। तो मुनि उपाधि-। भेदहीनु॥ २·२९६. **मुनीश्वर, ईश्वर** पहा. **मुनिकृपा** ११·२३७, **–राज** ९·५२०. **मुनी**—मुनी आंतु व्यासु देखा। १०·२७१. **मुनी अलि**, अमररूपी मुनि, १·२६.

**मुमुक्ष-क्षु-क्ष्युं**—मोक्षाची इच्छा करणारा. **मुमुक्ष**—तरि मूर्खी मुमुक्षां एथें। काइ गति॥ १७·२९. ४·८१, १६·४७, १६·६४, १८·१६१, १८·९६३. **मुमुक्षभाग** १८·६९९; **मुमुक्षता** १८·१४३१. **मुमुक्षु**—म्हणौनि तो मुमुक्षु। आत्मज्ञानीं जाला दक्षु। परि पुढां म्हनि पक्षु। योगाभ्यासाचा॥ १८·१०२९. १५·२४७, १८·१४७. **मुमुक्ष्युं** १८·१०५.

**मुरडणें-मुरुडणें**—मागें वळणें. **मुरडणें**—अपानु माघौता मुरडला। ६·२१४. **कोण कानी मुरडी** १४·१८१; **मनेंसि वाचा मुरडली** १५·१५. **मुरुडणें**—जैसें सागरा एउनि सरिते। मुरुडावें ठेलें॥ ७·१२१. **मुरुडिलिं यालवटीं** १२·४७, हा पाठ **मुरुडिलिया लवटीं** असा घ्यावा, ज्ञानदेवी–'मुरडिलीं उफराटीं', कुंटे, '–उपराटीं' १२·४७, यावर **लवटी** पहा.

**मुरणें**—जिरणें, लय पावणें, थिजणें. आपणपां आपण मुरे। आकाश ही॥ ६·४६६. ६·२४८. **दूध मुरालें** ९·६३, १४·३७३.

**मुरुकुंडी**—वांकडे वळलेले. हात होंति मुरुकुंडी। १३·५६९.

**मुल-मूल**—(१) झाडाचें पाळ, उत्पत्तिस्थान, आद्य कारण. **मुल**—जेथ अमृताचेनि पाडें। मुळां हीं सकट गोडें। ६·१७३. परि पाणी वेणें मुळांचें। तें मुळीं चि घापे॥ ९·३४२. १३·१७९. **झाडां मुळीं** १८·८४१; **तरि झाड सेंडाहूनि मुळासि लागे** १०·६८. **मूल**—स्थावरां जंगमां। स्थूलां अथवा सूक्ष्मां। हें बहु असो भूतग्रामां। प्रकृती चि मूल॥ ९·१२०. म्हणौनि मन पांडवा। मूल एयां इंद्रियभावां। हें चि राहाटे आघवां। द्वारिं इहिं॥ १३·३०२. मूल तें पुरुखा। अक्षराचें॥ १५·४८६. कां शाखा फलावेया। सिंपिजे मूल॥ १६·१००. एथ गीता मूल वेदां। १८·१४१७. ४·१५६, ६·१६७, ६·३१२, ७·२९, ७·१६३, ८·२६, ८·१४०, ८·२१७, ९·२८९, १०·२४१, १३·१११, १३·९६६, १३·१०१५, १४·२६५, १५·४८, १५·५०, १५·५७(लें), १५·६३, १५·८६, १५·९०, १५·९२, १५·१४४, १५·१७४, १५·१७५, १५·१७८,

१५·१८१, १५·१८३, १५·१९८, १५·२०५, १५·२०७, १५·२०९, १५·२१०, १५·२१८, १५·२२७, १५·२४०, १५·३९८, १६·३१०, १७·१७३, १७·१८८, १८·६१, १८·९९, १८·१०३३, १८·१०५४, १८·१५१६. **मूलाचिया गाढिका** १५·९६, **मूलें गाढिं** १५·१७९ (१), **मूलें गाढें** १५·१७९(२); **मूलाचें आर घेणें** १५·७८; **मूलिं टेंकति** १५·२००. **मूलअहंते टेला** १४·३००; **मूलग्रंथिचियो संस्कृता सवें** १०·४२; **मूलघरासि पत्र वेंति** १५·२४९; **मूलडाहालांची उजिरी** १५·२१५; **मूलध्वनिचिये** वाढी, मूळांतील संक्षिप्त निरूपणाचा विस्तार, १३·८५०; **मूलपत्र घेंति** १४·२७२; **मूलपीठ**, पीठ पहा, –**भूत** १८·५, १८·१४१९, –**शास्त्रपदें** १४·२९, –**सिंचन** १·२५, –**सूत्र** १८·१४१६, –**स्वरूप** ११·८३; **अज्ञान मूल** १५·८९, **अज्ञान...मूल** १८·१३८६; **तो अज्ञानासि मूल** १३·८०२; **अज्ञान वांचूनि मूल नाहिं** १५·१३९; **अज्ञानमूल** १५·१०६, १५·२३१; **कांवरूंमूल** पहा; **जन्ममूल** १८·१२८५; **देहात्मदृष्टिमूल** १८·३८८; **बाहुमूल** ६·२०१; **भवद्रुमाचें मूल** १५·९२; **रोममूल** ९·५२४, ११·१४८, **वैराग्य**–१८·७९०, **संजीवनी**–१३·८३४; अध, उर्ध पहा; **निर्मूल**, समूल पहा; **फलिं मूलिं** १५·२०३. (२) योगांतील मुद्रा. **मूलबंध**, **बंध** (२) पहा. (३) एक नक्षत्र. परि त्यजिजे मूल । नक्षत्रीं जैसें ॥ १८·१२२, जसा मूळ नक्षत्रावर जन्मलेल्याचा त्याग करावा तसें, **नक्षत्र** पहा. **मूली** (१) मूळ. **चंदनाची मूली** ३·२५५. (२) मुळांत असणारा. **प्रपंचा मूली** १३·५१, **मुलि**—मूळचे रहिवासी, **विवेकग्रामिचे मुली** ६·४४९; **मूलिया**, मुळ्या, १५·६४; **मूलिके**, मुळाशीं असणाऱ्या, तिये अहं बैसे अहंते । मूलिके चि जैं ॥ १४·२९०, मूळच्या स्वरूपअहंपणावर जेव्हां अहंकार बसतो.

**मुल्हारि**—'मूळ पाठविला तो पुरुष' (हंस कोश), 'मूळ ऊर्फ आमंत्रण घेऊन जाणारे' (राजवाडे), आमंत्रण देणारा. वर्त्ततें वरिष जाए । तें पुढिलां मुल्हारि होए । जैसा दिवसु जांतु किं एतु आहे । हें चोजवे नां ॥ १५·१२९, ज्ञानदेवी–'मुळ्हारी', कुंटे–'मुळहारी' १५·१३०.

**मुस**—**मूस** पहा.

**मुसणें**—फसणें. यज्ञमूढ मुसिले यागीं । १६·२९६.

**मुहूर्त्त**—दोन घटकांचा काळ; एखाद्या कार्यास ठरविलेली शुभ वेळ. कां मरणा मुहूर्त्त पाहे । १७·१८९, अंतकाळीं मृत्यु मुहूर्त पहात नाहीं, यास उद्देशून, ज्ञानदेवी, कुंटे – कीं मरण मुहूर्त पाहे । १७·१९०. **मुहूर्त्त करी**, आरंभ करतो, १४·१४४; **कुमुहूर्त्त** १६·२५६.

**मूकावणें**—मुकें होणें. सोहं तें हिं अस्तवलें । जेथ सांवर्णे चि मूकावलें । १५·५०८.

**मूग**—मौन. १४·११, ज्ञानदेवी, कुंटे–'मुग' १४·११.

**मूड–मूढ**—अज्ञानी, मूर्ख, अनुरक्त झालेला, भाळलेला. **मूड**—पाहे पां दूध पवित्र आणि गोड । पासिं चि त्वचेचिया पदरासि आड । परि ते(तें) अव्हेरूनि ते मूड । अशुद्ध काइ सेवति ॥ ९·५६, गाईच्या दुधाकडे लक्ष न देतां रक्त शोषण करणाऱ्या गोचिडांस उद्देशून. **मूढ**—ऐसा अहंकारारूढ । एकदेशी मूढ । ३·१७६. जे तूझां विषीं मूढ । १७·४. १८·५४०. **अगस्तिगौवण मूढां** ९·१८२, **अगस्तिगौवण** पहा; **पापयोनि मूढ** ९·४४०, **यज्ञ**– १६·२९६, **शास्त्र**– १३·८३६, **स्थूलदृष्टी**– ९·१४४.

**मूर्ख**—अज्ञानी, निर्बुद्ध. तियें मूर्ख मतिभ्रमें । मी कर्त्ता ह्मणे ॥ ३·१७५. कां वस्त्रपणाचेनि आटोपें । मूर्खां प्रति तंतु हारपे । १८·५४१. १·७६, ३·१३१, ३·१६७, ३·१९५, ४·२४, ५·२६, ५·११९, ९·२६३, ९·४४०, ११·५३६, १६·२२६, १७·२९, १७·९१, १८·५९२. **मूर्खांची गोठि** ४·८७, –**चें... जियालें** ९·१७४, –**चिये जीभे** १६·२२२, –**चीं बोलणीं** ९·१८५; **मूर्खीं केवडें होणें जोडिलें** १६·४१८, ज्ञानदेवी–'मूर्खीं केवढे निरय जोडिले' १६·४२१; **मूर्खपण** २·१८, –**पणाचा वारा** १७·२५३; **मूर्खपणें**—परि मूर्खपणें नेणसि । न चिंतावें तें चिंतिसि । आणि तूं चि नीति सांघसि । आह्माप्रति ॥ २·१०१, ३·४६.

**मूर्छणें**—परिणामकारक होणें, भोंवळ येणें. नादब्रह्म मूर्छलें । १३·२६८, ज्ञानदेवी – 'मुसे आलें', कुंटे – 'मुसें आलें', मूर्तिमान झालें, १३·२६९. **मूर्छीत** १४·८३; **मूर्छना**—यरु मूर्छने नांव रोगीं । विसांवां (वा) जैसा ॥ १८·२२८.

**मूर्त-मूर्त्त**—साकार. **मूर्त**—कां तेज चि मूर्त बैठलें । आसनावरि ॥ ६·२५८. **कृपा ते मूर्त** २·४२; **प्रतापें मूर्तु उदो केला** २·१९२; **अमूर्तीं**, निराकार ब्रह्माचे ठिकाणीं, ८·२०; **अमूर्तु** ४·४७. **मूर्त्त**—तैसें सकळ हें मूर्त । जाण पां मायाकारित । २·१६८. ९·६५(२), ११·६८२, १३·८५३, १३·११०४(१), १४·२८०, १८·१४४६. **भू(मू)र्त्तु अवतारु** १३·८२१; **दोख हे मूर्त्त** १·२४१; **पापपुंजु मूर्त्तु** १८·६८५; **रस बोध मूर्त्त** ११·७; **मूर्त्त जालें** १५·६८, – **होंति** १३·८२८; **अर्थे...मूर्त्त होउनि** १७·८५; **मूर्त्तु चि होउनि** ५·८१(१); **अमूर्त्त**—तैसें अमूर्त्त मूर्त्त मियां विस्तारलें । त्रैलोक्य जाणें ॥ ९·६५(१), कुंटे – 'अमूर्तमूर्ति,' निर्गुण असून साकार झालेला, ९·६७, मूर्त्तु ना अमूर्त्तु । १३·११०४ (२), २·१६४, ४·११, ६·१३१, ६·४६८, १३·९९४. **अमूर्त्तपण**—पैं मूर्त्तिचेनि मेळें । तो मूर्त्तु चि होउनि खेळे । परि अमूर्तपण न मैळे । दादुलेयाचें ॥ ५·८१(२).

**मूर्ति-मूर्ती-मूर्त्ति-मूर्त्ती**—प्रतिमा, आकार, रूप, अवतार. **मूर्ति**—माझी मूर्ति आपजवी । ते घराचां कोनिं बैसवी । आणि देवादेवीं । यात्रे जाए ॥ १३·८१३. १·३. **मूर्तिचा मेळावा करूनियां** १२·८९; **मूर्तिं(र्ति)मंत** ३·१०१. **मूर्ती**—**अमूर्तीचा कडवसा** ४·१७२. **मूर्त्ति**—अमूर्त्तु ही मूर्त्ति आवंगे । ६·१३१. तेया अमूर्त्ताची मूर्त्ति । होउनि ठाके ॥ ६·४६८. तेया अमूर्त्ताची मूर्त्ति । १३·९९४. ४·५५, १०·२५५, ११·१४८, ११·५१९, १३·८७५, १७·२७२, १८·७९, १८·२१६, १८·१४५६. **मूर्त्तिचेनि मेळें** ५·८१; **अभिलाषाची मूर्त्ति** २·३२१; **ज्ञानाची मूर्त्ति धरीं** १३·६०९, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'मूर्तधारी' १३·६११; **मूर्त्तिफळीं** ११·२८० (२), **–मंत** १·१४१, **–मय** ११·२२३, ११·२६७, **+(मू)र्त्तिवंत** १०·२३५, **मूर्त्तिवंतें** १७·२९५; **गुरुमूर्त्ति** १३·३९४, १३·४०२, **श्रीगुरु–** १८·१६८२, **महा–** ११·२७९(१), ११·३२९, **मानुषी** – १३·६१२; **अमूर्त्तिचे गुण** ५·३९. **मूर्त्ती**—जी विश्वरूपाचां सागरीं । होंतां तरंग मवीतु वांव वेन्हीं । तो इये मूर्त्तीचां तीरीं । निगाला आतां ॥ ११·६५९. ११·२७९ (२), ११·२८२, ११·६९२ (१). **कर्मांचिया मूर्त्ती** ३·१३७, **महेशाचिया** – ९·१४; **कृष्णमूर्त्ती** ११·६९२ (२), १२·२२, **तरंग** – ११·२८० (१), **विश्व–** ११·१५२, ११·२६६, ११·२९०, ११·३८१; **श्रीमूर्त्ति-र्त्ती** ११·५९८, ११·६२६, ११·६५६, ११·६६४,१८·१६६३.

**मूस**—(१) धातूंचा रस करण्याचें पात्र. नातरि लेणेयांचे ठसे । आटौनि गेलेयां मूसे । नामरूपभेदें तैसें । सांडिलें सोनें ॥ १८·११०३. **तातलिये मूसे** ६·२४९, **देहाकृतिचिये** – ६·३२७; **गर्भमेदमूसे**, गर्भातील मेदाच्या मुशींत, १६·१७९. (२) **मुस-मूस—मुसिं** 'ओस्यांत, पदरांत' (राजवाडे), मूर्छना. स्त्रिया ह्मणति विनं(व)सी । बाळें जाति मुसिं । १३·५७२, मुलें भीतीनें आईच्या पदरांत लपतात, ज्ञानदेवी – 'बाळें जाती मूर्छी,' कुंटे – 'बाळें जाती मूर्छेसी' १३·५७४; **मूस**—सीणु जाये मूसीं । साणे(सीणें) जेणें ॥ १६·४१५, ज्ञानदेवी, कुंटे – शीण जाय मूर्छी । शिणें जेणें ॥ १६·४१७.

**मृग**—(१) हरिण, जंगलांतील इतर सावजें. काइ मृगीं हीं मृगजळा । भावावें ना ॥ १८·३८६ (१). ३·२११,५·११०, ११·४३०, १३·१८६, १३·७०६, १३·७३८, १४·१४७. **मृगसेवडी**, हरणाचें चामडें, कृष्णाजिन, ६·१८२; **क्रीडामृग**, पाळींव हरण, ११·१७०; **जीवमृगें** १३·६४. (२) जलनिदर्शक शब्दासह. **मृगांभ, अंभ** पहा. **मृगजल**—जैसें रश्मीविण उरलें । मृगजल नाहीं ॥ ३·२३५, तें रश्मिजाल काढिलेयां । मृगजल जाये लया । १८·१००९, ८·१४८, ९·६०, ९·८४, ९·१४६, ११·१७९, १३·९०४, १५·२४०, १८·३८६ (२), १८·१३८५; **मृगजलाचेनि उल्हासें** ९·१३६; **मृगजलाची गंगा**—तरावेया मृगजलाची गंगा । डोणी लागि धांवतां द्रांगा । माजि वाहलें

बुडिजे पैं गा। साचें जेविं ॥ १५·२२९; **मृगजलिचे तरंग**, दुरून पहावे, ९·१७१; **मृगजलाचा पूर, पुर-पूर** (२) पहा, **–हेलावा** १४·३३७; **मृगजळें वृष्टि केडति** ११·६६; **रवी आणि मृगजला** १३·११२०; **रश्मि हान मृगजला** १५·४९७; **सूर्या आणि मृगजला**, वेगळीक नसते या अर्थी, १८·२६८; **मृगतृष्णालहरी**, आभासच दाखविते, १३·१०५; **मृगतृष्णिका**—कां नुरे चि सांजोले । मृगतृष्णिका ॥ १५·२८३.

**मृत**—मेलेला. कां मृत ही जीवित आहे । अमृत-सिद्धी ॥ १·७७. **मृता उभेया**, मेलेल्या व जिवंत असलेल्या, १३·१०९५; **मृतावस्था** १८·१०४७; **अमृत** पहा. **मृत्य**—मृत्या जैसी वृष्टि । पीयुषाची ॥ १७·३१५, **मृत्या** हा अपपाठ असावा, ज्ञानदेवी, कुंटे–'मृता' १७·३९८. **मृत्यें लोक**, मृत्यु-लोक, ९·३२५, ज्ञानदेवी, कुंटे–'मृत्युलोका' ९·३२८.

**मृत्यु-मृत्यू**—मरण, प्रेत, यम, सर्वसंहारक ईश्वरी विभूति. **मृत्यु**—मृत्यु उदयाचां परिवरीं । गर्भ गिवसी ॥ ९·४९८. शेषिं सकलातें संहारीं । तेव्हलि मृत्यु ही मीं चि ॥ १०·२५३. आणि रुद्र जेया वासिपे । मज भेण मृत्यु लपे । ११·३४६. मृत्यु जैसा श्रिंगारिला । १३·४६७. ११·३८३, १३·७०७, १३·७३६, १३·७४१, १३·७५०, १३·७५२, १८·७११. **मृत्युचेनि अवसरें** ८·७१, **–चां...घरीं** ३·२४०, **–चां भागीं** ९·२९५; **आण वाउनि मृत्युतें धरूं** ११·४५५; **मृत्युकथा**, मरणाची वार्ता, ५·९०, **–काग**—जें हें मृत्युकागासि कुरोंडी । सांडिली आहे॥ ८·१३८, मृत्युरूपी कावळ्यास द्यावयाचा उतरून टाकलेला घांस आहे, **–चिंता** १३·७३५, **–चिन्हें** ८·११९, **मृत्युचें...चिन्ह** १८·५६०; **मृत्युजन्में**, **जन्ममृत्यु-त्यू**, **जन्मणें** पहा; **मृत्यु-बल** १३·२३, **–लोक** ६·४५४, ९·३२७, ९·४९२, ९·४९५, ९·४९६, ९·५१०, १४·१०४, १४·२७०; **स्वर्गीं नां मृत्युलोकीं** १८·८१०; **जन्ममृत्युची कातरी** १८·८२१, **महामृत्यु** ११·३४३, ११·३५९; **मृत्युसूचना** १३·५५०. **मृत्यू**—मरतेया मृत्यू दीधली । आयुष्यरिद्धी ॥ १८·१६०, १३·२४. **मृत्यूहूनि तिख** १२·६८; **देहमृत्यू**, शरीरपतन, १३·४९१.

**मृदु**—मऊ, कोमल. **मृदु आणि कठिन** २·११५. **मार्दव**, मऊपणा, जें कालसर्पाचें मार्दवं (व) । ८·१४६. **मार्दव**—कां भूमिचें मार्दव । १३·१८०. १६·१७३. **मार्दवें**, हळूच, तैसेनि मार्दवें पाए । भूमी ठेवीतु जाये । १३·२५४.

**मेकलणें**—पाठवणें, टाकणें. निद्रालस्य न मेकली । आसन तैसें ॥ १८·१०२१. **देहातें मेकलीति**, देह टाकतात, ८·६७; **घरी मेकली**, घेतो टाकतो, ३·५९.

**मेघ-मेहु**—प्रचारांतील अर्थी, ढग. **मेघ**—नातरि पवनु मेघासि बिहे । २·१४. मेघु उदारु परि ओसरे । ९·२०४. जैसा न लोटतां क्षणु । मेघु होए नाना-वर्णु । १५·१११. कां वारिषिया आणिजे मेघु । मेघीं वृष्टिप्रसंगु । १८·३५३. ८·१६७, ९·२३४, १०·५२, ११·९५, १४·३१७, १८·७३१, १८·१५१०. **मेघाचें आंगझील** १३·२१३; **मेघांचेनि तोंडें** १५·११८; **मेघाचेनि मुखें**, समुद्र भरतो, ६·३०७; **मेघांचिं भरणें** १३·५५; **मेघांचा हुडा** ११·६६०; **अनाहताचेनि मेघें** ६·२७९; **वरिषात्यागें मेघ** १६·१३२, **वार्षी विण मेघ** ९·१७१; **मेघौनि धारा सूटति** ६·८७; **सुवायें मेघु सांवरे** १३·११४६; **आखाडमेघ** १६·३६४; **मेघांनदींचि फुली** १५·११९, **नद-दी** पहा; **मेघरंगें** १३·४७६; **मेघवृंद**—वर्षाकालिचे जैसे । मेघवृंद ॥ १८·६३१. **मेघौडें**, मेघांचा समुदाय, वादळ, तेथ मनाचें मेघौडें विरे । ६·४६६. **मेहु**—मेहु चातकासि रिचवी । १५·२०. **मेहुडें** ८·९९; **मायारात्रिचें काळें मेहुडें** १४·१७३, **वरिखाकालिंचें –** ११·१९३; **तमाचीं मेहुडीं** १०·१२७; **मेहो**—येणें सात्विकें रसें । जंव देहिं मेहो वरिसे । तंव आयुष्यनदी उससे । देहाची देहा ॥ १७·१३१.

**मेच**—'प्रीति अथवा आवड' (हंस कोश). तैं मधुरिं रासिं घडे । मेचु तेया ॥ १७·१२४. १७·१६३.

**मेचणें**—'आटोपणें' (हंस कोश); मोजणें, मानणें, जमेंत घेणें (दाते). बुद्धि मेचुवे ना ढोंडी । १४·२४५, बुद्धि जडपणांत धोंड्यालाही जमेंत

घेत नाहीं, मागें टाकते, बुद्धि अत्यंत जड होते या अर्थी.

**मेंढ्र**—शिस्न. गुदमेंढ्रा आंतौतीं । च्यारि चि आंगुलें निरुतीं । ६·१९५, गुद व शिस्न यांमधील जी बरोबर चार बोटें जागा आहे.

**मेण**—प्रचारांतील अर्थी. ६·२४९.

**मेद**—चरबी, सं.वा.श. **सप्तधातु** पहा. मेदाचे पर्वत फेडी । ६·२१८. **गर्भमेद्मूसे** १६·१७९, **मूस** पहा.

**मेदिनि-मेदिनी**—पृथ्वी, जमीन. **मेदिनि**—जें मेदिनियेची मेदिनी । १३·९२७ (१), जें (ब्रह्म) जमीन होऊन पृथ्वीरूपांत दिसतें. **मेदिनी**—आइकैं सकलदोषतृणीं । अंकुरैजति मेदिनी । १५·२५९. ३·१८७, १३·९२७(२).

**मेध**—यज्ञ. **अश्वमेध** १७·४१२, १८·१५२५; **मेध्य**, यज्ञांत हवन करावयाचे पदार्थ, पवित्र पदार्थ, तोंडा आवडे तें मेध्य । ऐसा बोधु ॥ १८·५५७; **अमेध्य,** अपवित्र या अर्थी, **अमेध्योदकाचा बुडडा,** विषयांस उद्देशून, १६·३१५.

**मेधा**—बुद्धीची धारणा शक्ति, बुद्धि, इच्छा. पैं स्थैर्यताअनुजिनी । मेधा ते मीं ये जनीं । १०·२५६, स्थैर्यता अनुजिनी असा पाठ तोडावा, ज्ञानदेवी, कुंटे–'स्वहिता अनपायिनी,' स्वहिताला बाधक न होणारी, १०·२७९. १४·१८३, १७·७६. **मेधारस,** धारणारूपी रस, १५·१८५; **तपभक्तिमेधा** १८·१४९४. **मेधावी,** बुद्धिमान, **भक्तु मेधावी तपिया** १८·१४९५.

**मेर**—मर्यादा, सीमा, तीर. परि भोगाचिये अइली कडे मेरे । ९·५१. जे नादाची पैल मेर । परब्रह्म जें ॥ १३·१०६८. तरि ब्राह्मण करूनि धूरे । क्रियादिक पैली मेरे । १६·९३. **आगरा मेरे** १८·४३५, **मरणाचिये**–८·७३.

**मेरु-मेरू**—पुराणांतील सोन्याचा पर्वत, मध्यस्थानीं असणें, स्थिरता व उंची या विषयीं प्रसिद्ध. **मेरु**—जो सुनिश्चलु आंतरीं । मेरु तैसा ॥ ५·१९. मेरु पसणें दिसाल । ६·९२. शिखराथिलेयां सर्वां उपरि । मेरु तो मीं ॥ १०·२०६. तो मध्यस्थु गा गिरिवरा(रां) । मेरु जैसा ॥ १५·४६९. ११·६६५, १२·२०२, १३·३४७, १३·१०१७, १४·१६३, १४·३३७, १८·८७२. **पाखांचा मेरु जैसा,** अर्जुनाच्या रथास उद्देशून, १·१३९; **मति मेरु होये,** स्थिर होते, १३·६१९; **जैसें पन्हरेनि मेरुतें मढिलें** ११·२१७; **जरि मुंगी मेरु उल्लांडी** ७·९२, **मुंगिये मेरु नोलांडवे** १३·२५९; **मेरु-मंदार आंदोलत,** स्थिर असून सुद्धां डगमगले, १·१५५; **महामेरु** १८·१७६०. **मेरू**—नातरि मेरूवरि सपूर । परमाणु बैसले ॥ ११·२३९, विश्वरूपापुढें सर्व सृष्टि मेरूवर बारीक कण पसरल्यासारखी दिसूं लागली. **मेरूपासौनि थोरें** ६·३६८.

**मेल**—मेळ, जुळवणी, समुदाय, साधन, संगति. कां स्नेह-सूत्र-वन्हि । मेलु एकी स्थानीं । १३·१५४. ६·११४, ६·३८८, ११·३७४, १३·३५८, १६·२१३, १७·५३, १८·६६४. **आलिंगनमेलीं** ५·१३२; **ज्ञातिगोत्राचा मेलु** १६·३५६; **पात्रमेलु** १७·२८३; **मुखमेलेविण,** पिलांच्या तोंडाला तोंड न लावतां, १३·१४०; **येरयेरांचां मेलीं** १३·१०४६; **रविचंद्रा राहु-मेलु** १७·२७१; **सुसंगाचा मेलु** १८·९९४, **सृष्टिचा**– १०·२५२; **मेलिं-ली**—**संचरौनि सुये मेलिं,** येथें मौलिं पाठ असणें संभवतें, १३·१००४, ज्ञानदेवी, कुंटे– 'मैळीं' १३·१०१०; **धरी मेलीसि करणें,** घेणें व सांठवणें, १३·३६३, ज्ञानदेवी–'धरी मोकळी' १३·३६४. **मेलें,** साधनानें, बळानें, त्या त्या योगानें. पैं मूर्त्तिचेनि मेलें । तो मूर्तु चि होउनि खेले । ५·८१. ५·९९, ८·३८, १३·४६३, १३·१०२७, १५·३०६, १८·३६८, १८·१०१७; **इंद्रियांचेनि मेलें** १३·४७७, **इंद्रियवृत्तिचेनि**–१३·८४; **स्थैर्यांचेनि मेले(लें)** ६·३८२; **आंगमेलें,** स्पर्शाच्या योगानें, १८·१२४८, **मर्याद**–८·२२८, **मर्यादा** पहा, **स्त्रीपुत्रादि**– १३·७६७.

**मेलणें**—(१) एकत्र करणें. जे हे मेलौनियां मेले । फुगत वीरवृत्तीचेनि बलें । ११·४५४. **हाता फली मेलौनि** ६·४१३. (२) मलीन करणें. **वाचा मेलैल,** हा **मैलेल** चा अपपाठ असणें संभवतें, ९·५१९,ज्ञानदेवी–'मैळैल,' कुंटे–'मैळेल' ९·५२४. **मैलणें** पहा.

**मेलवणें**—एकत्र करणें, मिळवणें, मिसळणें,

जुळवणें. ऐसीं अक्षरें चि रसिकें । मेळवीन ॥ ६·१४. इये शरीरि(रिं)ची माती । मेळवीन तिये क्षिती । १३·४३०. दंभमानाचा मेळावा । मेळवीति ॥ १६·३२२. ३·२०१, ७·६४, ७·१०३, ८·१३३, ११·४२९, ११·४४२, १३·४१६, १४·३९, १६·३४५, १६·४६०, १८·५५, १८·८१४, १८·९९०, १८·११५०, १८·१५०२, १८·१७६३. **कुमारें चि सुलग्नीं मेळविलीं** १६·३०१, कुमर पहा; **खागें मेळवी**, साधकाला आपल्या मुक्कामावर ईश्वर आणतो, १८·९४९; **डांगा मेळवितां** १५·२२८; **दूधा पाणी मेळउनि** १३·८४९; **मनेंसिं करणें योग-धारणें(णे) मेळविलीं**, मनासह इंद्रियांना योग-धारणेला लावलीं, १८·१०१२; **लोकत्रया श्रवणसुखा मेळविलें** १३·८५४; हे(दे)शकु **मेळविजे**, दहा आवरणाग्नि जोडावे, ११·२३५, दशक, सं. वा. श. पहा; **मेळवणी** १७·१७८, **रसांतराची** – १७·१३९; **मेळवणें—अपारु लाभु मेळवणें** १८·८७७.

**मेल्हावणें**—संयोग (राजवाडे). तरि भयदुःखा होआवें मेल्हावणें । ११·३१५, ज्ञानदेवी, कुंटे– तरि भयदुःखासि कां मेळवणें । ११·३२०.

**मेळा-प-वा**—मेळा, समुदाय, जमाव. **मेळा**–जे हे मेळौनियां मेळे । ११·४५४, समारंभ (हंस कोश). १६·३९४, १८·३४७. **जळधरांचा मेळा** १३·१५३; **पुण्यांचा** – ८·२६०; **यमदमाचे मेळे** १३·२४. **मेळाप, सज्जनाचां मेळापिं** १८·१५११; **मेळापक—तत्वमेळापकिं** १३·९९. **मेळावा**, वरील अर्थी व मेळ, संयोग याही अर्थी; रथांगा(गां)चा मेळावा । रथु ह्मणिजे पांडवा । १३·१५१. १·१९३, १२·८९, १३·९६२, १६·३४०, १८·१०३५, १८·१५०६. **अखरांचा मेळावा** ७·१९४, **इंद्रियांचा** – १८·४९०; **उपद्रवांचे मेळावे** १३·३४३; **जूझाचा मेळावा** ११·४७०, **दंभमानाचा** – १६·३२२, **पांच** – ३·२०३, **पांचमेळावेयाची** १३·१०६३, सं. वा. श. पहा; **तपोव्रतांचा मेळावा** १३·५१७, **द्वादशादित्यांचा** – ११·२३३, सं. वा. श. पहा, **यमदमाचा** – १८·७७८; **रुद्रादित्यांचे मेळावे** ११·३२७; **विजूंचा मेळावा** ११·२३५, **सकळा-थींचा** – १५·९, **सतिसां सतिसांचा** – १३·१४९; **दुर्मेळावे** १८·६५.

**मैत्र-त्रि**—मित्र, आवड, सख्य. **मैत्र**—इष्टा मैत्रा दुरावी । १३·७९२, मित्र या अर्थी. जरि मैत्रें चि वैरी मरे । ४·२२०, मित्रभाव दाखवून . या अर्थी. **जीवाचें मैत्र** १८·१७७३, **पण्यांग-नेचें** – ८·१४४, **भक्तिकथेसि** – १२·२३२, **संव-चोरां** – १८·७९४; **मैत्र केलें** १८·७५३; **अति मैत्रें, अतिमैत्रें** असा पाठ अत्यंत मित्रभाव दाखविणारीं या अर्थी घ्यावा, ११·१२९. **मैत्रि-त्री**, मित्रभाव, जिव्हाळा, **मैत्रियाचें अर्धबिंब**—जंव मैत्रियाचें मावळे । अर्धबिंब ॥ ८·११३, ॐकाराच्या अर्धचंद्राकृतींत दिसून येणाऱ्या अर्धबिंबांत मात्रात्रयाचें ऐक्य झालें असतां, हा अर्थ बरोबर वाटत नाहीं, **मावळणें** पहा; **मैत्रियेची कळा** ४·२८, **मैत्रिएचा कुवांसा** ६·१२५; **मैत्री** १३·५९८; **कपट–गुर्विणी मैत्री** १८·१४९३, **येकपणाची** – १२·१४८, **संव-चोरां** – १८·२४८; **वैरी कां मैत्रिया** १८·१०६७.

**मैळणें**—मळकें होणें, दूषित होणें. पैं मूर्तिचेनि मेळें । तो मूर्तु चि ह्नोउनि खेळे । परि अमूर्तपण न मैळे । दादुलेयाचें ॥५·८१. आणि जनाचेनि पाएरवे (वें) । मैळे चि ना ॥६·१७२. परि आकाश धूमें न मैळे । तैसा असे ॥ १३·१०२७. **पन्हरेपण न मैळे** ८·३८, **बोधु न** – १४·३०७, **मळु जेणें** – १६·४१६; **बोलतां वाचा मैळैल (मैळेल)** ९·५१९; **सरे ना मैळे** १२·४५. **मैळ**, मळकें, **हें चोख हें मैळ** १६·२४८, **हें मैळ हें चोख** १३·८६; **मैळा**—कनकाचेया फळा । आंतु माजु बाहिरी मैळा । १८·६५५, **मैळी... शुद्धत्व** १७·१९५; **मैळणें—शुद्ध प्रमेय मैळणें**, शंकेचा परिणाम, १३·३२३.

**मोकट-मोकाट**—स्वैर, मोकळा. **मोकट**—वसो जैसा मोकट । १३·६९६, मोकट हा मोकाट चा अपपाठ संभवतो, ज्ञानदेवी–'मोकाटु,' कुंटे–'मोकाट' १३·६९८. **मोकाट**—मोकाट कोणां नातुडे । १३·६९८.

**मोकलणें**—मोकळें करणें, सुटें करणें. परि जें पांचै पालव मोकलिले । मजप्रति ॥ ११·६३, देवा, तूं माझ्यासाठीं आपले पंचप्राण मोकळे केले आहेस,

मला अर्पणच केले आहेस. जो न मोकली मारुनि । जिवों नेंदी उपजौनि । १८·१०४५, जो देहाहंकार मारून (देहान्त करून) मोकळें करीत नाहीं तर पुनः जन्मास घालतो, पुनः जन्मास घालून जगूं देत नाहीं, पुनः मारतो. **मोकलुनि घालावें**, चित्त स्थिर झालें नाहीं तर सुटें सोडावें, ६·३८०, यावर ६·३८१ पहा. **मोकलवणें**, सुटका करणें, आणि संसारदुःखा मोकलवणें । विकृतीविण ॥ ४·२१९, येथें घालवणें या अर्थी, कुंटे – 'संसार-दुःख मूळवणें' ४·२२२. **मोकला-ली-लें**, सुटा-टी-टें, स्वैर, अफाट, कांहीं निर्बंध नसलेला-ली-लें. सुंदर आंगिं लेणें न सूए । तैं तो मोकला श्रिंगारु होये । १८·१७१७, आणि जेयाचां मनिं गांठि । वरि मोकली वाचा दीठि । १३·६६७, मग मोकलें जेथजेथ जाइल । तेथौनि नियमू चि घेउनि येईल । ६·३८१, **मोकलें अंतराल** १६·१६७, **मोकली गोठि** १८·१६७५; **मोकलां हिं चवडां**, पंजे मोकळे असतांहि, १८·३९०, **मोकलेयां चवडा** ६·७८; **मोकली चवरी** १८·३२५; **मोकलें पेटवण** ४·१३३; **मोकलीं वोवीफुलें** ११·६९८; **मोकले शाखिये** १८·८६५; **आंगाचें लेणें मोकलें मिरविसि** १७·७; **पांचै पालव मोकले**, पंचप्राण मोकळे असतात, १३·३६५; **भृकुटी मोकलिया सांडिलिया**, रागानें भिंवया-सुद्धां वर केल्या नाहींत, १३·२७२; **मोकला ना बद्ध** १३·११०५; **गुंफिलीं कां मोकलीं** १८·१७१९; **मोकली**, मोकळीक, मतभेदाचें स्वातंत्र्य, **शास्त्रां मोकली** १७·२६; **मोकळ(ल)-वांदि**, निराशेनें वाटणारी सुटका, १·१५७, ज्ञानदेवी – 'मोकळवाडी', आश्रयाभाव, कुंटे – 'मोकळवादी,' आश्रयरहित, १·१५७.

**मोक्ष**—संसारांतून सुटका, जन्ममरणाच्या फेऱ्यांतून सुटका; धर्म, अर्थ व काम या नंतरचा चौथा पुरुषार्थ; परमानंदाची प्राप्ति. जैसा पापियांचां ठांइं । मोक्षु न वसे ॥ २·३४५. २·२३३, ३·४३, ३·८०, ४·२२१, ६·४३६, ७·८७, ११·९९, १२·१७४, १३·१०६९, १४·२८२, १५·३५, १६·१५२, १७·३१८, १७·३६२, १८·११२९, १८·१६७३. **मोक्षु फुका** १२·१७६; **मोक्षाचिया आंगा** १२·१८४, **–चा एकांतु** ६·३२१, **–चां ऐली द्वारीं** १८·८९२, **–चा कलशु** १८·१२१४, **–चां गावीं** १७·३१९, **–चा प्रसंगु** १६·४५०, **–चिये भेटी** १७·३२३, **–ची योग्यता** १८·९०१, **–वारी** १८·६७, **–सींव** १८·८९५, **–सोडि बांधि** १२·२१८, **–चा सौरसु** १५·३२; **मोक्षाचा आथवा होउनि ठाके**, संसार सर्वत्राजूंनीं मोक्षासारखा सुखकर होतो, ८·१९६; **मोक्षास हीं काम सरे** १८·९९७; **मोक्षु जोडे** १८·७०४; **–ठेविला ऐसा जोडैल** १८·७००, **– तंव त(तै)चें चि ठेवला आहे** ६·४३९; **मोक्षीं प्रवर्त्तलेयां** १८·१०३९; **मोक्षु हाताइता होये** १४·४८; **मोक्षोपादान** १८·१२३७, **मोक्षउपाय** १८·१२२४; **मोक्षकर** ५·१५, **–काम** ४·१४६, **–चक्रवर्त्तिचें अग्राहार** १६·२०५; **मा(मो)क्ष, तीर्थिचें मुगुतें** ७·४८; **मोक्षदान** १८·१४२६-**मोक्षुधर्मु** १८·१५१४; **मोक्षनिधान** १६·८७ **–पद** ६·४३०, १८·१४२७, **–पर्वत** ५·३२, **–फल**, फल पहा, **–मय** १५·२४, **–मार्ग** १६·२५९, १६·४३७, **–रूप** १८·१४४१, **–रेखेचा आवो** १८·३८, **–लक्ष्मीचें भुवन** १८·५३४, **–लाभ** १८·८९७, १८·९१८, **–विजयश्रिये वरैतु** १८·१०४३, **–श्रियेचां पाटिं** ९·४६, **–सिद्धी** १८·६९८, **–सुख** ३·१५१, ६·११५, १६·२६३, १८·१४५२, **–सुरवाडु** १८·९२२, **–हेतू** ४·८२; **धर्म-मोक्षाची शाखा** १५·१९२; **बंदिं मोक्षु** १६·४; **बंधमोक्ष** १८·३१७; **वैराग्यमोक्षद्वारीं** १८·८९६; **इहिक…मोक्ष** २·२३३; **भोग व मोक्ष यांचे संदर्भ** ११·५९८, १२·८१, १५·८; **स्वर्ग मोक्ष** १०·१२२, **स्वर्ग–**१०·२२५; **स्वमोक्ष** १७·३५.

**मोगर**—पायदळ (हंस कोश), निवडक लोक (राजवाडे), मुद्गर (कुंटे). **पद(दा)तींचे मोगर**, ११·३९०, कुंटेंचा अर्थ ग्राह्य वाटतो.

**मोघ**—व्यर्थ. ९·१७१. **अमोघ**, निष्फळ न होणारे, ६·४४१.

**मोचक**—सुटका करणारें, मुक्ति देणारें. जैसें कर्म चि मोचक । आपैसें असे ॥ ३·७९. १८·१४३०. **भवबंधमोचक** १७·३०८.

**मोट**—(१) गांठोडें. कां लेयावेया चोखट। टीक भांगार एकवट। घालूनु बांधली मोट। गलां जेवि ॥ १७·३४५. (२) किंचित्. **मोट वलला** किंचित् वांकला, ११·४८२, कुंटे–'वळली मोट' ११·४८७, वरील (१) अर्थी.

**मोटक**—थोडें, लहान, एवढेंसें. तैसी ते कुंडलिणी। मोटकां औठे वलणीं। अधोमुख सार्पिणी। निदैली असे ॥ ६·२२३. ६·४५०, ९·४९, १०·१४४, १३·८१७, १४·१४४, १७·३६५, १८·१०२०. **मोटके येवी करीं पाहिले दीठी,** एवढी मोठी भूतसृष्टि पण विश्वरूपाच्या हातांत लहानशी दिसली, ११·३४२, हा पाठ व अर्थ संदर्भांत बसत नाहींत, या पाठांत अर्थासाठीं **मोटकी** व **पाहिली** अशीं रूपें घ्यावीं लागतील, ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींतील पाठ संदर्भांत बसतात, ज्ञानदेवी–'मोटकी येवी पाहिली दिठी,' कुंटे–'मोटकीयेचि पाहिली दिठी' ११·३४७, ही भूतसृष्टि तूं अंमळ (वांकड्या दृष्टीनें) पहातांच ती दुःखकालिंदीच्या तटावर (करपलेलें) झाड बनून राहिली; **मोटकें आइकिलें** ११·४८१, **मोटकी निंदा आइके** १३·६६५; **मोटकें कले,** पुढची गोष्ट थोडीशी कळते, १३·५७८, **–देखिलें** ११·३७६, **–रिगे** १४·१५९; **खलाल मोटका सोसे,** अंमळसा सुकला, आटला तर, १५·४६६; **ज्ञान ज्ञातेया मोटकें डा(दा)वी ना जंव,** जरा दाखवितें न दाखवितें तोंच या अर्थी, १८·४७६; **मोटकें ह्मणे ना तंव,** थोडेसें सांगतो न सांगतो तोंच, १८·१५८४; **युगसहस्रु मोटका पाहे,** युगसहस्रांची रात्र थोडीशी उजाडते, ८·१६२.

**मोटा**—मोठा, नेहमींच्या अर्थी. **मोटे सायास** ८·२४३; **सानें मोठें** ७·९.

**मोडणें**—(१) तोडणें, नाहींसें करणें, बंद करणें, फेरफार करणें, थांबवणें. इंद्रियांची कसमस मोडे। ६·१८८. पाखांडाचे दरकुटे। मोडीं वाग्वाद अव्हांटे। १२·१४. तो वाढौनि मोडला। भेंडु जैसा ॥ १८·५७२. जें खलांची वांकुडै मोडे। १८·१७७३. ३·२४७, ५·७८, ६·२२६, ६·२२७, ८·६५, ८·९९, ८·१०९, ९·३७१, ९·४०४, १३·६३, १३·११४, १३·२१९, १३·२३०, १३·२३१, १३·२५६, १३·२६५, १३·४८४, १३·५८२, १३·१०५६, १४·३५६, १५·३५६, १६·२२६, १८·२८५, १८·६१३, १८·६४३, १८·११०१, १८·११६५. **अनादिपणें नोमोडे** १५·३१८; **आकार न मोडतां** १८·५०; **आंगिचें तारुण्य मोडावें** ११·४८८; **आंगें जीवें मोडौनि** १८·८९०; **आड मोडूनि बोलें,** पडदा दूर करून सांगतों, १८·१४३५, कुंटे–'आड मोडूनि बोले' १८·१४४५, विरुद्ध मत खंडन करून गीताशास्त्र सांगतें, हा पाठ व अर्थ ग्राह्य वाटतात; **आण न मोडी** १३·७९९, १८·९५५; **आशा मोडे** १८·९२१; **करचरण मोडलें(ले)** ८·१११, ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींतील 'करचरणीं' पुढें **मोडलें** पाठ बसतो, ८·११३; **खुण न मोडे** ११·२९०; **गूढपण...मोडो** ९·३७; **घृताचें थिनलेपण न मोडितां** १४·३७५; **तागा मोडैल,** संबंध सुटेल, ३·२६४, कुंटे–'थारा मोडेल' ३·२६९; **त्राये मोडित जाये** १३·१२८; **–मोडूनि** १७·६४, **–मोडे** ६·२११, **थाउ–** १४·१४; **थारा मोडला** ३·११०, **–मोडूनि** १८·१०४६; **दाघु मोडे** ११·२२०; **द्वैत न मोडितां** १८·१४१२; **पवाडु मोडौनि** ११·२८३; **पैकु न मोडे,** पैकु पहा; **प्रवृत्तिचे पाये मोडी** १३·१६९; **बगा मोडता(तां)** ११·४६३; **बीक मोडे** ६·१५, **बीज–** १७·५९; **भांगाराचा रवा मोडूनि** ११·६३४; **भेदु मोडे** १८·१५७८, **मनपण–** १३·३०१; **मार्ग मोडथि** ६·२४३, **मार्गु मोडे,** वाट नाहींशी होते, ४·२०३, ६·२००; **ल्लहाटिचें लिहिलें न मोडे** १८·१०१; **वाट मोडली** १३·८६८, **–मोडे** ९·९५, **–मोडोनु** १५·२८८; **शशविषाण मोडावें,** अशक्य बाबतीचें उदाहरण, १५·२१३; **संचलु न मोडितु** १३·२४५; **सुख न मोडे** ५·८, **सोनेपण न–** ९·७६, **सौरसु–** १८·१२०७, **स्वतंत्रता न–** ४·४५; **मोडतु मांडतु** १५·१३७, १८·१५३८, **मोडितमोडितां** १८·१०९२; **घडतां मोडतां** १८·४३३; **घडे मोडे** १५·१३३; **वाढौनि मोडौनि** १४·२७२; **आंगमोडामोडी,** आळसानें पिळोखे देणें, १४·१७९; **आडमोडी** १३·६९३

–डीं १३·२२७, कुंटे – 'आड मोडविलीं' तोडून टाकलीं, १३·२२८ आड पहा. (२) मोड येणें, फुटून वर येणें. सोहंभावमहुरें । मोडौनि आलें ॥ ६·१४९. ९·४३४; मोडौनि आलें ११·२६५, –ये ८·२१; मोडवणें, हिरमुसला होणें, मोडवला ठाए १८·१५९४, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'मोडावला ठाये' १८·१६१४. मोडी, पद्धत, आकृति, मुरड, कृष्णाकृतिचिया मोडी ११·६४१, प्रणवाचिया– ६·२७६; अमोडी, सलग, अखंड, ६·१८२.

**मोद्**—आनंद. आनंदमोदबहल । सात्विकाचें मुकुल । १५·६, येथें सुवास. मोदक, (आनंद देणारा) एक खाद्य पदार्थ, १·११.

**मोदला**—मातीचा गोळा. मातिये विण मोदला। १८·८११.

**मोल**—किंमत. कां येकें मोल अपार । वेचुनु बांधलें ढवळार । १७·८८. परावेया मोला, दुसऱ्याच्या किंमती वस्तूची, १८·६५१; पृथ्वियेचे(चें) मोल ६·९३; ना मोलें तरि उणें, किंमत कमी होत नाहीं, १८·१७१६; मोला तरि सरिसा ७·२३; मोले(लें) तीर्था जाये, पैसा खर्चून तीर्थयात्रेला जो जातो, १८·१६५; मोल देंतां १८·५९६; मोलें पुरुनु, विकत घेऊन, १८·९४२; मोलें वणिजूनि घेंति, पैसा खर्चून विकत घेतात, १८·२३३; मोले(लें) वीकी २·२५४; मोल वेंचणें, द्रव्य खर्च करणें, १७·३०५; कूडा थोर मोला न सरे, मूळची वाईट वस्तु चांगल्या किंमतीला विकली जात नाहीं, १३·४७०; मोलमान केलें काइ, किंमतीचा अंदाज करतां येईल काय?, १५·३६३.

**मोह**—भुरळ, भ्रम, प्रेम, माया. मग ते मोहाची तुगुटी । नाचों लागे ॥ ६·१२१. मोहो अज्ञाना प्रमादा । एयां मिळलेयां दोषवृंदां । १४·२६५. २·२७, २·५५, ११·४९, ११·६६, ११·६८, १२·१७०, १५·५५१, १८·१५४४, १८·१५४८. मोहाचां अवसरीं १४·३२९, –चे कांदे १८·१५४९, –चि पैली थडी ७·९२, –ची मदवी १८·६८७, –चेनि महापूरें ७·६९, –चा माहारोगु १४·४०८, –चें माहियेर १३·२६१, –चेनि सांगडें १३·२५१; अहंमानाचेनि मोहें १६·२३३, आपुलेपणाचेनि –९·१७, उपमन्युचेनि – १८·१७६७, चलवलेचेनि –१५·३४१, स्वज्ञानजनितें – १८·१५३२; मोहें आडाइले १७·१०२, –उठी ११·४०, –कवलिला १·२००, –लों ३·१०, –सैरा धांविजे १५·३२१, – नासिला ६·६, –निष्टंकिति १५·३४८, –भूलला १५·४२३, –मानिजे ३·२४४, –माल्हां(ल्हा)थिलें १४·२५१; मोहां मूके १५·५४९; मोहो वाढवी १४·१०७, –वाढीनला ४·२५, –वाढे १६·३६८, –वाढों लागे १६·३६७; मोहाते-(तें) सांडिसी २·२८०; मोहें हृदय व्यापलें १·१९८; मोहांधकारु जाइल ४·१६९; मोहार्णवगवाक्षें ११·६१, मोहार्णवीं पडिलों ११·३२४; मोहफणिग्रसित २·७४; मोहबलें मनोधर्में ९·१५४; मोहभ्रमें गीलिजे १४·३२८; मोहमदिरा भ्रमले ३·१९३; मोहमलें न लिंपे ३·७१; मोहमहिषभुक्ती १८·१६४५; मोहो-रात्रिची धर्मदिवी १६·६४; मोहवनिची माधवी १३·९८६; अर्जुनमोहें ५·१७१; देहमोह १३·१०२८; द्वंद्वमोहो ७·१६२; महामोहातें गिवसी १३·१७१; महामोहें ग्रसिला २·७०, –निर्भरु २·५; मोहमान १५·२५५; लोभमोह १६·२६४; शोक मोह ७·२०; व्यामोह पहा; मोहादिक—तम मोहादिकीं । वर्तत असे ॥ १४·३४१.

**मोहणें**—मोहांत पडणें. मोहित १·८५, १·१९२, ५·१७४; मोहन, मोहविणारें, १३·९९०, मोहनास्त्र ११·१९१, ११·४६४, १४·१७५; मोहिनी—विश्वमोहिनी १·२१.

**मोहरणें**—पुढें होणें, चळणें, वळणें. प्रवृत्ति मागौति मोहरे । समाधि ऐलाडि उत्तरे । ६·१९१. आकाश हें ओसरो । पृथिवी वर वीरो । परि नेणे मोहरों । चित्तवृत्ती ॥ १३·४९४. मग मन बुद्धि मोहरी । अध्यात्मज्ञानिं ॥ १३·६१८. मोहर, पुढें, बाजू, दिशा, मार्ग. ह्मणाल हिरव चारिवें गोरुं । विसरे मोहर धरुं । १३·३१४, घराच्या वाटेला लागावयाचें विसरतें; एया चि मोहरा, आयुर्वेद याच धोरणाचा आहे यास उद्देशून, १३·२२४; एरी मोहरे, त्या पोपटाच्या पुढें नळी फिरते यास

उद्देशून, ६·७६; एरी मोहरा, तीं ज्ञानपदें पुढें उलट केलीं असतां अज्ञानाचें रूप उघड होतें, १३·८४७; **कर्माअकर्माचेया मोहरा** १६·६९; **त्वचेचिया** –, त्वचेकडे वळवून, १५·३२४, **माझिया** – ९·३५६, **माझेया** – ९·३९६, **स्फीतीचेया** – १३·६५८; **अभ्यासाचिये मोहरे ठाके** ६·३५५, **अभ्यासाचिए मोहरे लाविलें** ६·४१८; **जन्मलेयानि मोहर नाहिं,** जन्मलेल्यांना दुसरी गतीच नाहीं, ११·४१४; **तिनि मोहरा जालिया,** आहार तीन प्रकारचे कसे झाले यास उद्देशून, १७·११९; **तिया मोहरा न व्हावें** १६·४२०; **तूझी मोहर धरूनि** ११·३२३; **तेया मोहरा न व्हावा,** मनोरथास फळाच्या वाटेकडे पाहूं देऊं नये, १८·१६९; **विश्व हें मोहरे लावावें,** जगाला सरळ मार्गाला लावावें, ३·१६९; **विश्वरूपाचिया मोहरा चालावेया** ११·६७३; **येरी मोहरा ठाके** १५·४१; **मोहरें**—विजयलक्ष्मी एक मोहरें। केलें त्रें(त्रे)तीं ॥ १०·२३२, त्रेतायुगांत रामानें विजयरूपी लक्ष्मीला आपल्याकडे वळविलें; **मोहिरें**—कृत्यजातावें मोहिरें। सारिजति ॥ १८·१६८, पुढें आलेलें कर्तव्य करीत जावें, हा संदर्भ बुद्धिबळांतील मोहऱ्यांस उद्देशून असणें संभवतें, ज्ञानदेवी –'निरहरें सारिजती' बुद्धिबळांतील मोहरें, १८·१७०; **मोहोर**—निगिजे पूर्विली मोहोरा। किं येइजे पश्चिमाचेया घरा। ६·१५९, **परमपुरुषाची मोहोर लावि(विं),** परमपुरुषाकडे ध्यान लाव, ८·८१; **मोहो रे (मोहोरे) जालेयां वोघा,** मार्गानें आलेल्या ओघाचें, १८·५८१, ज्ञानदेवी –'मोहरे जालया वोघा', कुंटे –'मोहरें जालियां वोघा' १८·५८४.

**मोहलणें**—मोहांत पडणें. वांचूनि मूर्खांची गोठि काइसी। एथ मोहलले गा क्रांतदर्शी। ४·८७.

**मौ–मौआल–मौवाल**—मऊ, मृदु, कोमल. **मौ**—कां वसंतिचा स्पर्शें। मारुतु मौ ॥ १६·१६८. १६·१२२. **मौपणें** १६·११६. **मौआल**—ते वेंचिति मनें मौआलें। चकोरतलगे(गें) ॥ १·५६. **मौवाल**—आकारें नव्हंति ढगलें। स्पर्शें अति मौवालें। १७·१२६. १६·१६७, १६·१६९. **चोख होउनि मौवाल** १६·११४; **साच आणि मौवाल** १३·२६९; **मौवालै,** मऊपणा, १४·२४५.

**मौढ्य**—मूर्खपणा, **मूढ** पहा. सर्वेंद्रियां जाड्य। मना माझि मौढ्य। १४·१७८. केवल मौढ्याचेनि जीवें। जियाला जो ॥ १८·३८७. १४·२४६, १६·३२४, १६·३८९. **मौढ्यमदाचेनि बळें** १६·३८१, ज्ञानदेवी, कुंटे –'मौढ्यमद्याचेनि' १६·३८३; **मौढ्यमद्याचें पात्र** १४·१७५.

**मौन**—मुकेपणा, न बोलणें. आघवेयां गूढां। माझि मौन मीं सुहाडा। १०·२७४. मूंकेनि घेतलें। मौन जैसें ॥ १३·२७९. तें मौन तंव गोमटें। स्तवन माझें ॥ १८·११४७. २·८३, ११·६०७, १२·२०७, १२·२०८, १७·१५, १८·२४, १८·११४८. **मौनाचिया मिठिया वर्णिजे,** मौन धारण केलें असतां ज्याचें वर्णन केलें जातें, १६·१९; **सिंधु मौनें घेउनि ठांति,** अगस्तिऋषीला पाहून, १८·७३२.

**मौल**—शिखर. आशाढिचेनि जलें। जैसिं झिरपांति मौलें। १३·५६६. **मौली** १७·७९, हा अपपाठ असावा, ज्ञानदेवी, कुंटे –'मैळीं' १७·८०.

**म्लेंछ**—अनाचारी, दुर्जन. **म्लेंछांचें(चे) वसैठे** १७·२९३; **म्लेंछधर्मांचां डोंगरीं बोळविलेंसे,** म्लेंछधर्माच्या डोंगरावर बोळवण केली, घालवून दिलें, १८·५४७.

# य

**यकसर**—येक पहा.

**यक्ष**—एक देवयोनि, कुबेराचे सेवक. यक्षरक्षगणांआंतु (यक्षरक्षगणां आंतु)। शंभूचा जो धनवंतु। तो कुबेरु मी अनंतु। ह्मणता जाला ॥ १०·२०५.

**यजणें**—यज्ञहोमादि करणें, पुजणें. जें यष्टा यज्ञ यजावें। हें हविमंत्रादीक आघवें। तो देखे अविनाभावें। आत्मबुद्धी ॥ ४·११९ (२). ३·९१, ३·१२०, ४·१२३, ४·१४०, ७·१४५, ९·२२७, ९·३४५, ९·३९४, १६·९४. **ज्ञानयज्ञें यजित सांते** ९·२६२; **मातें यजिलें** ९·३०९, – **यजूनि** ९·३१५; **यजिलेया ही मातें चुकउनि,** माझें आराधन केलें असतांही

मला विसरून, ९·३०७; मद्याजी, मला पुजणारे ९·३६२, ९·५१३; यजिता, यज्ञ करणारा, ४·१४८, ९·२४३; यज्वा, ज्यानें यज्ञ केले आहेत, येथें यज्ञ करणारा, संयति चि स्रुक्स्रुव। जीउ यज्वा ॥ ९·२४१, संयम (व शांति) हींच यज्ञपात्रें आहेत व जीव हाच यज्ञ करणारा आहे; यष्टा, याच अर्थी यज्ञ करणारा, ४·११९ (१); याज्य, यज्ञास योग्य, यज्ञाचा विषय, जें भजतेयांसि भज्य। याज्ञिकांचें याज्य। ६·४७५.

**यजन**—यज्ञक्रिया, पूजन. ह्मणति संसारीं जन्मिजे। यज्ञादि यजन कीजे। २·२८६. यजन करिति पवित्रीं। इंद्रियद्रव्यीं ॥ ४·१२५. तेथ अज्ञान सरौनि जाये। आणि यजिता यजन हे ठाये। आत्मसमरसें न्हाये। अवभृत जेव्हां ॥ ९·२४३. ३·८३, ४·१३८, ९·३०५, ९·३४८, ११·५८६. अग्निहोत्रादि यजनें, १७·४४; यजनक्रिया—एकें यजनक्रियेचीं पेटीं। घातलीं बांधौनि पोटीं। ७·८६, यजनमीसें १७·१८०; यजनशील ४·१२२, ४·१४६.

**यजु-यजुस्**—यजुर्वेद. ऋग्यजुसामु ९·२७६; रुग्यजुःसामे(में) १५·१६५, ज्ञानदेवी–'ऋचायजुःसामें', कुंटे–'ऋचा यजुःसामें' १५·१६६.

**यज्ञ**—आहुती देणें; ईश्वर, स्वर्ग किंवा इतर लाभासाठीं केलेले होमादिक धर्मविधि; ध्येय-प्राप्तीसाठीं सतत केलेलें आराधन. तुह्मां वर्णविशेषवशें। आह्मीं यज्ञु स्वधर्मु विहिला असे। एयातें उपासा मग आपैसें। काम पुरती ॥ ३·८८. आतां अवधारीं सांधैन आणिक। जे ब्रह्माग्निक साग्निक। तेयांतें यज्ञें चि यज्ञु देख। उपासिजे ॥ ४·१२४. ३·८६, ३·१२१ (२), ३·१३२, ३·१३५ (१,२), ३·१३७, ४·११८, ४·११९, ८·४५, ९·२६५, ९·३०७, ९·३९४, ११·६०७, ११·६७४, १६·९८, १७·१२२, १७·१६८, १७·१८३, १७·१८४, १७·१८८, १७·३३६, १८·१३५० (१). तीन प्रकारचे यज्ञ १७·१६८ ते १७·१९४ पहा; यज्ञाची आदि, यज्ञांचा आरंभ, यज्ञांचें मूळ, ९·३४८, –ची गोठि कायिसी १६·३८०, –चें रूप ९·३०६, –चें वर्म १७·१६९; यज्ञीचें विधान ४·१४८; यज्ञाचें खेत चि पीकलें ८·२५९; यज्ञार्थ १६·९२; यज्ञावशिष्ट ३·१२३; यज्ञांग, यज्ञरूप श्रीकृष्णास उद्देशून, १६·१३४; यज्ञादि २·२४६, –किं १७·३५३, –कें १७·३१६, –कें कर्में ४·११५; यज्ञोपकरण ३·१२८; यज्ञोपचार ९·३४७, –भरण ९·२३९; यज्ञकरणें १६·९६; यज्ञक्रिया ३·१२१ (१), ४·१३८, १७·७७; यज्ञदानादि ९·३६५, –क्रिया १७·३६४; यज्ञदानतपादिकें १८·१४८; यज्ञदानतपें १७·३६२; यज्ञद्वारीं ४·१४६, –पुरुष २·२५०, पुरुष (२) पहा; यज्ञभावितीं ३·१०४; यज्ञभास १७·१९४, –मूढ १६·२९६, –विद्या १४·१५५, १७·१८०; वेदयज्ञादिसाधनें ८·२६२; अधियज्ञ पहा; अभियज्ञ, महत्त्वाचा यज्ञ, कैवल्यमार्गीचा अभियज्ञ १६·९८, १६·९२ ते १६·९८ पहा, ज्ञानदेवी–'अभिज्ञु' १६·९९; जपयज्ञ—समस्तां हिं यज्ञाचां पैकिं। जपयज्ञु तो मीं इये लोकिं। १०·२१३, ज्ञानयज्ञ—ज्ञानें ज्ञेय गमिजे। तो ज्ञानयज्ञु ॥ ४·१४०(२), ४·१५७, ९·२२७, ९·२३८, ९·२५२, ९·२६२, यावर ९·२३८ ते ९·२४३ पहा; ज्ञानयज्ञां(ज्ञा)वशिष्ट ४·१५०; दैवयज्ञ—तिहीं योगाग्नीकिं यजिजे। तो दैवयज्ञु बीजे। ४·१२३, द्रव्ययज्ञ ४·१३९; नित्ययज्ञ—स्वधर्मु जो बापा। तो नित्ययज्ञु जाण पां। ३·८१, ३·८४; वाग्यज्ञ—येकिं शब्दीं शब्द चि यजिजे। तो वाग्यज्ञु ह्मणिजे। ४·१४० (१), १८·१७७२; स्वधर्मयज्ञ—देवतांतरा भजावें। हें सर्वथा न करावें। स्वधर्मयज्ञ यजावें। अनायासें ॥ ३·९१, ३·१३०; याज्ञिक, यज्ञ करणारा, आपुलां अथवां(वा) परावां। ठांइं उपकरिसि पांडवा। तेणें यज्ञें होये बरवा। याज्ञिकु माझा ॥ १८·१३५० (२), ६·४७५, १३·२२३, १६·४००.

**यंत्र**—साधन, हत्यार, तोफ. वज्राग्नीचां ज्वाळीं। करुनु अपारां धातूंची होळी। व्याधिचां सीसाळीं। पूजिलीं यंत्रें ॥ १२·५०, वज्राग्नीनें शरीरांतील धातूंची होळी करून शरीरस्थ (योगांतील) यंत्रदेवता पुजल्या. ऐसें शरीराकारें। यंत्रीं भूतें अवधारीं। वाउनि हालवी दोरी। प्राचीनांची ॥

१८·१२९९, शरीराकाररूपी यंत्रावर प्राण्यांना बसवून प्रारब्धकर्मांचें सूत्र ईश्वर हालवतो. **वांहांती (वाहातीं) यंत्रें**, तोफेसारखीं संहार-साधनें, ९·२१२; **अपाययंत्र**, हानी करणारें साधन, १६·३४२, **काल**–१०·१३६, **घटिका –**, **घटिका** (१) पहा, **दारु –**, लाकडाची कळसूत्री बाहुली, १·८१; **विषयविज्ञानयंत्र**, विषयांचा अनुभव करून देणारें यंत्र, शरीरास उद्देशून, ८·१४४; **संहारत्रिपुरेचिं यंत्रें**, संहार करणाऱ्या शंकराचीं यंत्रें, ११·३३८, ज्ञानदेवी, कुंटे –'संहार-त्रिपुरारीचीं यंत्रें' ११·३४३.

**यथा**—ज्याप्रमाणें, ज्याप्रकारें. **यथार्थ—अर्थणें**(३) पहा; **यथावसरें** १८·१६८; **यथागम–विधी**, शास्त्रांत सांगितलेल्या विधीस अनुसरून, १६·९४; **यथोचित** ४·७०; **यथाकालें** ११·४९४, **–निगुती**, वर्णिलेल्या युक्तीला अनुसरून, योग्य रीतीनें, १८·१५५, **–लक्षणीं**, जसें ज्याचें लक्षण होतें, १८·५७९, **–लाभें** १२·२०९, **–लिंग**, योग्य लक्षणांसह, १८·७२९, **–वत** १५·४०२, **–विधि –धी** ७·१३९, १८·५९९, **–संपन्नें**, अनुकूलतेप्रमाणें, १६·८४.

**यमणें**—नियमन करणें, शासन करणें. यमु ह्मणे काइ यमावें। ९·१९८ (२). **यम**—(१) यमराज; तेयां नियमितेयांतु यमु। जो कर्मसाक्षि धर्मु। तो मीं ह्मणे रामु। अर्जुनातें॥ १०·२२६. यमू तूं नियमिता। ११·५१५. **यमेंसिं जूझ** १२·६७; **यमलोक** ९·१९७. (२) संयम, योगांतील पहिली पायरी. ९·१९८(१). **यमदम** १३·५०६, १३·५१६, **दम** पहा; **यमनियम** ४·१३३, **नियमणें–नीयमणें** पहा.

**यऱ्हविं**—**एऱ्हविं** पहा. ह्मणोनि विश्व संवरलें। यऱ्हविं युगांत होतें अडवलें। १·१६०, नाहींतर. यऱ्हविं माझां चित्ति जें होतें। २·५२, बाकी माझ्या मनांत जें होतें. यऱ्हविं तत्वता वस्तु असे। अविनाश चि॥ २·१०५, वास्तविक पाहिलें तर. आत्मचर्चे चतुरु। यऱ्हविं वेडा॥ १३·१११, इतर बाबतींत. यऱ्हविं येणें चि जायें। निरयासि॥ १८·६६, तसें झालें नाहीं तर. यऱ्हविं कणा भूसा। कांडितां हिं सोसु सरिसा। १८·९३५, सहज पाहिलें तर. २·३१८, ३·७३, ३·९४, ३·२०५, ४·१२, ४·४५, ४·९१, ५·२७, ५·४०, ५·१००, ५·११२, ६·२६, ६·३९, ६·७२, ६·७५, ६·१४०, ६·२९४, ६·३६३, ६·४११, ६·४२०, ७·१५५, ७·१५८, ७·१९८, ८·१५०, ८·१५२, ८·१६५, ८·१८१, ९·२०, ९·८८, ९·१२६, ९·१३६, ९·१४०, ९·१४४, ९·२३१, ९·४४३, १०·१३९, १०·१४१, १०·१९६, १०·२४३, ११·५८, ११·३१५, ११·३६३, १३·११०, १३·२०९, १३·२३९, १३·३१८, १३·५४७, १३·५९८, १३·६०८, १३·६२४, १३·६५२, १३·६८९, १३·९४३, १३·१०१३, १३·१०७८, १५·७३, १५·११५, १५·१२१, १५·१७५, १५·२२८, १५·३४०, १५·५०७, १५·५५७, १६·२९१, १६·३७४, १७·३४२, १८·७६, १८·८९, १८·१९१, १८·२५५, १८·४३४, १८·६१३, १८·७१९, १८·९८६, १८·११०७, १८·१३३६, १८·१३६१, १८·१४७२, १८·१५३५, १८·१५७०, १८·१६०९. **यऱ्हविं काइ** १·६७, ४·४६, १२·१५९, १७·२५; **यऱ्हविं तरि**, **तरि-री** पहा; **यऱ्हविं-वीं तऱ्हि–ऱ्ही–ऱ्हीं–ऱ्हैं**, **तऱ्हि–ऱ्हीं –ऱ्हैं** पहा; **येऱ्हविं** ८·२४१, ८·२५१, ९·४४८, ११·१७३, ११·२७७.

**यवडा–यव्हडा–येवडा–येवढा**—आकार किंवा प्रमाण दाखविणारा शब्द. **यवडा**—कीं यया साठीं यवडेया। आणिलां यशा॥ १८·१७४१. **यवडी योग्यतेची सिद्धि** १८·१००३. **यव्हडा—यव्हडे दुर्मेलावे** १८·६५. **येवडा**—तेया विश्वरूपा येवडी दशा। ११·६३३. वेदां हि येवडें बोलणें। नेघसि कानीं॥ १७·१४, वेदांनीं एवढें मोठें वर्णन केलें तेंही तुझ्या कानापर्यंत पोहोंचत नाहीं. **येवडां गुंपिरां**, जीवास एवढें बंधन असतांना, १४·२८२; **येवडें** ११·२८८, ११·६३१; **येवडेनि दारुणें**, १८·१२७०. **येवढा**—तरि तुह्मां मानें येवढा। होईन मीं॥ १६·४६९, तुम्ही मजवर कृपा कराल तर तुमच्या पसंतीस पडेल इतका (एवढा मोठा) मी होईन. ९·५३, १२·२२७, १३·११२६; **येवढिया प्रतीती** १४·३३५.

**यश–येश**—सफलता, विजय, कीर्ति. **यश**—आणि

पुण्य यशासि आलें । ३·२७. ६·१०९, १६·३१. **कोरडें यश** ११·४६६; **यशा आणिलां** १८·१७४१; **यश घेइं** ११·४६५, **–फावलें** ११·६४, **–भोगिं** ११·४७४; **यशश्रीऔदार्य** ६·३७; **अपयश** २·२०१. **येश—येश कां अपकीर्त्ति** १०·८४.

**यष्टा**—यजणें पहा.

**यष्टि**—यज्ञ, काठी. **पर्जन्ययष्टि**, पावसासाठीं करावयाचा यज्ञ, १३·२२१; **आंगपुष्टी** १७·२०३, **आंगयष्टी** पाठ संभवतो, **पुष्टि-ष्टी** पहा.

**या**—हा, ह्या, ह्याला, इ. या शब्दाच्या अनेक रूपांपैकीं कांहीं येथें दिलीं आहेत. **इ व ए** पहा. या बोला आन नाहिं । सत्य माझें ॥ १३·६७०. धिगी बोलिया या न लजे। प्रज्ञा केवि॥ १८·१३९३. **या कारणें** १२·८, **–भंगीं** १८·२४६, **–लागि** ११·७, १४·६६, **–वरि** १०·२७, १२·१९५, **–ही वरि** ११·५२(१) **–वेगळें** १३·८४५; **यां आठां पाहारां भीतरी** १२·१०५; **यां कौरवांतें** २·९४, ११·५१; **यां दोहिं माजि पहिली** १६·२६३; **याचां विरामीं** १८·१३५८; **यांचां काजीं** १·२१७; **जग यांचिया प्रजा** १०·९५; **याची काकुलती** ११·३६२; **याचेनि सोसें** ११·१६७; **यांचेनि सावाये** ११·३८८; **यांतें मीं मारीन** ११·५२(२); **यया—यया चि अनुभवा** ११·५८५; **यया कारणें** १८·१४०७, **–परौतें** २·५२ **–पैसारु** १५·१०७ (२), **–प्रेमाचें सुख** ४·८(१), **–लागि** १४·१६६, **– शरीरा** १५·१८०, **–हीना** २·१७; **ययां** १·१११, १४·११६, **ययाचा**—आतां ययाचा हा विस्तारु। हा चि यया पैसारु । १५·१०७ (१). **ययाचिये**—ययाचिये वाफेचिया आगी जाले । ११·३४९; **ययाची स्थिती** १५·११३ (१), **–चें हृदय** २·४०; **ययाचेनि बळें** १·११६, १२·१११, **–चेया कर्मपंथा** १८·८२०; **ययातें**, ४·८ (२), १५·१०९, १५·१२०(२); **ययांतें** १·११४; **ययावरिं(रि)** यावर, ४·१८२; **ययांवरि शस्त्र न धरिजे** २·४७; **यियाचि परीं** ४·१२९; **यियें वोझें** १२·१२२; **ये—ये अध्याइं** १६·४६, **–खोडां** १६·३१५, **–मती** १८·१२७३, **–महामारिचा** ११·३७८, **–विधिचा** १८·२१३; **येँ**—येँ अशेषें हीं भूतें। ४·१६८, तें वन्हि येँ तृणें। एरें ज्ञानें॥ १४·४३, तें ज्ञान अग्नि आहे, बाकी इतर ज्ञानें तणकुटें आहेत; येँ तिन्हि येकें मिळति। १७·२६८, **येँ**, **हीं**, १३·५३४; **येँ हिं सर्विसें** १६·२०५; **येणें**, **यानें**, **येणें (३)** पहा; **येया** ३·३२, ९·३१, १३·५४, १४·५९, १४·११०, १५·७२; **येया कर्मा प्रवर्त्ततां** १८·७०४; **येया कारणें** ८·२५४, १४·११५, १४·३७९, १८·१४९५, **–पाठिं** १८·६५९; **येयां** ४·५६, १०·११६, **–येरयेरां** १२·३३, आपण येंया उचिता। स्वधर्मातें चि राहटतां। २·२२८, आपण येंया ऐवजीं आपणेय पाठ ग्राह्य वाटतो, ज्ञानदेवी, कुंटे–'आपणयां' २·२२८; **येयांचां जिन्हारीं** २·४८; **येयाचेया प्रीति** ४·११; **येणेंसिं** १८·१६७२, **येणेंसीं कवण भीडे** १·११९. **येयातें**—येयातें चि अचिर(रा)मार्गु ह्मणिजे । ८·२२३.

**याग**—नित्यनैमित्यिक किंवा विशिष्ट हेतूनें केलेला यज्ञ; हवन, होम इ. **यज्ञ** पहा. जैं अदृष्टिचेनि उपद्रवें । गादैल विश्व चि आघवें । ह्मणौनि पर्जन्ययष्टि करावे । नाना याग ॥ १३·२२१, अदृष्टिचेनि हा अपपाठ वाटतो, अवृष्टिचेनि पाठ संभवतो. तैसें यागाचेनि नावें। जगा वाउनि ह्मंवे। नागवीति आघवें। ऐहेरा वान्हीं ॥ १६·३८५. ४·१५४, ९·४७३, १४·४४, १४·१६६, १६·९५, १६·२९६, १६·३५८, १६·३८१, १७·१८१, १७·१८६, १७·१८७, १७·१९४, १७·३५९, १८·९७, १८·४७९. सात्विक, राजस व तामस यज्ञयाग—१७·१६८ ते १७·१९४ पहा. **यागादिक** १६·३७४, १८·१३७, १८·१५१; **यागसंकटे(टें)** १८·७७६; **द्रव्ययाग** ४·१५७; **नित्ययागसहितें** ३·८६; **महायागप्रमुखें** १८·१६४; **योगयाग** ४·१३९, ४·१५२; **विविधयागवितानें** १५·१८७; **याग अथवा दानें** १७·४०३; **दानयागतपें** १८·१५२.

**याचणें**—विनयपूर्वक मागणें. यजूनि मातें याचित। स्वर्गभोग ॥ ९·३१५. **याचक** ११·११७; **याचकाचें मिथुन**, बुद्धि व बोधरूपी मागणारे, १६·६.

**यातना**—कष्ट, हाल. एया परौतें जेवी । ते जेविती वोज न ह्मणावी । पोटीं भरती जाणावी । यातना ते ॥

१७·१६५. १६·३७२, १६·४२६. **नरकयातना** १३·७७७.

**यातायात**—जाणेंयेणें, जन्ममरण. जेथ यातायात निमाले । वनानंद जे ॥ ८·८४. २·२७८.

**यात्रा**—पवित्र स्थानास जाणें. तेया तीर्थें यात्रे आणीं । त्रैलोकिचीं ॥ १३·४४७. तैसा मीपणें हाली ठेला । तो आघवेया चि मज आला । इया यात्रा होये भला । कापडी माझा ॥ १८·११६६. **यात्रा करणें** १८·११६२, **–करावेया** १७·२४३, **–करीतु आहे** १८·१६५; **यात्रे जाए** १३·८१३; **यात्रादिकें** १७·२०१.

**यावा**—(१) येण्याचा प्रकार, प्राप्ति, उठाव. **परागांचा यावा** १८·३४४, **फळाचा –** १५·१७०, १८·१६९. (२) **येणें** क्रियापदाचें रूप. **येणें** पहा.

**–युक्त**—शब्दास जोडून. त्या त्या सहित. **अंतष्करण-युक्त** ७·१७९, **आत्मबोध –** २·३१७, **नित्य–** ८·१३७, **प्रज्ञा–** २·३००; **बुद्धि युक्तां (बुद्धियुक्तां) जालेयां** २·२३१; **बुद्धियोगयुक्त** २·२७९; **योगयुक्त**–तो जितेंद्रियु साहाजें । योगयुक्त चि ह्मणिजे । ६·९१, २·२६७, ५·३९, ५·४९, ७·१, १२·३९; **योगयुक्तां होआवें** ८·२५४; **श्रद्धायुक्त** ७·१४१; **अयुक्तपण**—ह्मणौनि अयुक्तपण मनाचें । तें चि सर्वस्व दुःखाचें । एया कारणें इंद्रियांचें । दमन नीकें ॥ २·३४७.

**युक्ति-क्ती**—योजनेचें कौशल्य, निष्कामकर्म करण्याचें कौशल्य, नियम, नियमितपणा. **युक्ति**—ह्मणौनि युक्ति हे पांडवा । घडे जेया सदैवां(वा) । तो अपवर्गिचिया राणिवा । अलंकरेजे ॥ ६·३५६, नियमितपणा या अर्थी. **युक्तिची कडसणी**, योगयुक्त होण्याचा विचार, २·३४२; **युक्तिघोषें**, इंद्रियसंयम, नियमितपणा, व योगांतील तीन बंध या योगमंत्रानें, ८·४९, यावर ८·४७ ते ८·५२ पहा; **युक्तित्रय** ४·१२५, सं. वा. श. पहा; **युक्तिपंथें**, निष्काम कर्मयोगाच्या मार्गानें, ५·३२; **युक्तियोगाचें (युक्ति योगाचें) आंग पावे**, जेव्हां नियमितपणा योगाशीं संलग्न होतो, नियमितपणानें योग साध्य होतो, ६·३५७; **योगयुक्तिचा उद्देश** ५·१६०; **संन्यासयुक्ति सोपारी**, कर्मरहित होण्याची सोपी युक्ति, ९·४१. **युक्ती**—**युक्ती जो गा (युक्ती जोगा)**, वर सांगितलेल्या युक्तीनें मिळण्यासारखा, १०·१५८, ज्ञानदेवी, कुंटे–'मती जोगा' १०·१७४; **योगयुक्ती**, योगयुक्त या अर्थी, २·३४१. **युगुत-ति-ती** पहा.

**युग**—काळाचें एक मान. पूर्णचंद्रेंसि राति । युग एक असौनि पांति । तरि काय पाहाताति । चकोर ते ॥ १३·६४०, पूर्णचंद्रासह रात्र एक युगभर सतत राहणारी अशी असली तरी ती उजाडावी असें चकोरांना वाटेल काय?. १३·३७८. **चहुं युगांचीं डाळें** १५·१२८ (२); **युगावृत्ति** १४·११२; **युगसहस्र** ८·१६२, **युगें सहस्रावधी निमति** ८·१६१; **युग बुडणें, बुडणें** पहा; **युगीं युगीं** ४·४८, **– युगीं** ४·५६; **युगांत,** १·१६०, २·२१५, ७·१७७, १३·५१७, १८·४८४, १८·७८४, **–चक्र** ११·३३८, **– विघूचां पालवीं** ११·२९६; **कलियुगांतीं** १५·१२८(१), **कलि युगीं वरि** १८·१७८१; **कृतयुग** १५·१२८(३).

**युगुत-ति-ती**—युक्त, योजना, तर्क. **युक्ति-क्ती** पहा. **युगुत**—युक्त, **योगयुगुत** ६·३५८. **युगुति**, युक्ति, **युगुतिची कांबि** ६·४२२, **कांबि** पहा, **–चेनि मापें** ६·३४९, **–चेनि हाथें** ६·३५२; **युगुति निमले**, तर्कास पटत नाहीं, १८·१६९६; **युगुतिमंत**, नियमानें वागणारा, ६·३५५. **युगुती**—ऐसा ज्ञानाचिया युगुती । पालटु पडे गा सुमती । डोळेयांची शोभा राती । पालटे जैसी ॥ १८·४९२, **पालटणें** पहा. **युगुतीची मुद्रा पडे**, नियमितपणाचें वळण पडतें, ६·३५३.

**युगुल**—जोडी. **अंघ्रियुगुलीं**, दोन्ही पायावर, ११·६९८; **चरणयुगुल** १·१९; **नेत्रयुगुलिचेनि अ्तें**, दोन्ही डोळ्यांतील अश्रुप्रवाहानें, १८·१५४१.

**युग्म**—जोडी. **स्त्रीपुरुषयुग्में**, स्त्रीपुरुषांचीं जोडपीं, १६·३०८.

**येक**—**एक** पहा. हा चि येकु रक्षावा । १·१२४, भीष्मास उद्देशून. सर्वभावें भजावा । हा चि येकु ॥ ३·१४३, स्वधर्मास उद्देशून. यऱ्हवीं इये प्रकृति विकारीं । येकु मीं चि असे (सें) अवधारीं । ९·१२६. जंव आकारु येकु देखति । तंव हा देवो ऐसें ह्मणति । ९·१६९, एकादा. आतां ह्माइक सांघो आग । जें करिति येक ॥ ९·२१८, कित्येक. कां शाखा सानिया

थोरा । परि आहाति येका चि तरुवरा । ९·२५०. तैसि (सें) मज येकाची सकल जनीं । आज्ञा पालिजे ॥ १०·२८४. नाथिलें आपणपें एक मानिलें । ११·५९, आपण कोणी एक नसून (खोटेंच) मी कोणी एक (अर्जुन) आहें असें मानलें. आघवेयां येक । सेव्य जैसें उदक । १२·२०४. २·६७, ४·१३९, ४·१४५, ४·२०२, ५·१३४, ६·१११, ६·४३७, ७·१०८, ७·१५६, ८·१२६, ८·१५३(१), ११·२८०, १२·९७, १३·७३६, १४·७६, १७·८८, १७·१७०, १७·३४१. **येक चि दीसे** दुसरें, आरशामुळें, ४·४६; **येकाचां पोटिं बांधालिं** १२·९२; **येक जि(चि)मान** १२·२०१; **चैतन्य येक** २·१६९, **तूंचि (तूं चि)** – १२·२३; **बुडणें** – १२·१७३; **येकु आणिकु** १०·२९५, **आणिक येक-कु** ६·१७२, ६·४२९, **– ही येक** १४·७२; **कव्हणां येका** ८·६९, **कव्हणी येकु** ६·४३०, **कव्हणें येकें** ३·१६०, ९·४५९, ९·४६९; **काइयेक** १२·८२; **कांहिं येक** ६·३५९; **कोण्हि येकु** ९·१५०, **कोण्ही येकि दशा** १४·७९; **कोण्हें येकें उपायें** १६·१५०; **क्षणा येका** १·२४०, **क्षणु येकु** १४·१९७; **नाव येक** १·१७०, ३·२२९; **बहु येकें,** पुष्कळांनीं, १६·४९; **येकु वेलु** ४·२५, १०·१७२; **येके–कें वेले–लें, वेळ** पहा; **येका—येकातव** ८·१७०; **येका पांती** १२·२०७; **येका रानी(नीं) धांवे** ११·४१; **येकां—अंतरालें येकां गती** १२·१११; **येकां... सर्वां** १७·२१७; **येकि,** एकच, एकाच प्रकारची, ऐक्य, या दोघां येकि चि साउली । १२·१९८, जेणें आपणेयां आह्मां सेज । येकिं केलि ॥ १३·६०४, **येकि अष्टसेद्व्यक्ति** ९·९७, **– चाड** ४·१९३, **–ही चिंता** १२·९४; **येकिचियें(ये) तुंबिणिये फलें** १३·१०५५; **सात येकि** १०·२५४; **येकिकडे** ११·२३८; **येकिं (कि) होआवेया,** ऐक्य होण्यासाठीं, १७·३५३; **येकी—येकी चि रूपें** ११·२०२; **येकी हातवटिया** १८·१६२, **–हेला** १०·२८०, **–हेलां** ४·३८; **येकिं,** कांहीं जणांनीं, ४·१४०; **येकीं—ज्ञानयोगा माझि येकीं,** ज्ञानयोग व अष्टांगयोग यांपैकीं एक, १६·८०; **येकु—मी जगीं येकु अर्जुनु,** व्यक्तीच्या अभिमानास उद्देशून, ११·५१; **येकु चि पाडु** १२·१९९; **येकु बोलु** ११·६२७; **येकुं(कु) दीपुं(पु) सायासें लावी** १७·८७; **येके ठांइं** १२·४२, १२·२१०; **येकें चि उडाणें** १०·२३०; **येकें चि परिसें केलें** ८·१९९; **अवसरें येकें** ८·७१; **तिन्हि येकें मिलति** १७·२६८; **येकमेक** ९·२७३, १०·२७०, १७·१५०; **येक येका** ११·१३१; **येकायेक** ९·२४८; **येकि...येकि** ८·२३६; **येक दोनि चि वेळ** १३·७६४; **येका दोनि वोखद,** सत्त्वरजतमांपैकीं एक (सत्त्व) गुण वाढला तर त्याला दुसरे गुण मारक होतात, १७·६२; **येकां दों** ११·३९; **येकि दोनि** ११·६९४; **येकु येकु** ७·११, **येकें येकु** ११·४६९; **येकाकी** १२·२०५; **येकांतीं** १०·११०; **येकायतन** ४·६१; **दैवगुण—येकोपजीवी** १६·६६; **येकदेशी व्यापका** १२·२५; **येकत्व—** पिंडाचेनि मीसें । पदीं पद प्रवेशे । तें येकत्व होये तें(तै)सें । पांडुकुमरा ॥ ६·३०८, **येकनिष्ठ** ८·१९०; **येकपणाची मैत्री** १२·१४८; **येकपत्निव्रतें** ८·१८७; **येकवंकिचिया स्थिती,** एकरूपतेची स्थिति, ४·११, **येकवंकैयेचा ठाओ** ८·१३४; **येकवला,** ऐक्य, ११·५, १८·६३४, **एकवला** पहा; **येकवाक्यता, वाक्य** पहा; **येकलरा, एकसर** पहा, आत्मा तूं य(ये)कसरा । १८·२३, ५·१४३, **येकसरेया आहारा** १७·११९, **येकसरी** ८·१५३(२), **य(ये)कसरें** १६·४१४; **येकसारिखें** ११·३५०.

**येकला-ली—एकला-ळी-ळें** पहा. तैसी सर्ववृत्ति-वैभवें । बुद्धी चि येकली बरवी । १८·३४६. ६·३००, ६·३७९, १६·२७५. **येकलां नवमीं** १०·३०.

**येकाध—**एकादा, कोणीएक. कहिं येकाधेन वैकुंठा जावें । तेंतिहिं (तें तिहिं) वैकुंठ चि केलें हे(हें) आवघें । ९·२०२. १६·२७५, १७·२२२.

**येकावटणें—एकवटणें** पहा. इयें पुनरावृत्तिचीं घराणीं । आघवीं येकावटति जेयाचां प्रयाणीं । ८·२३२. ८·१२४. **येकावटें** ९·४५५. वरील तिन्ही रूपें ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींत 'एकवटणें' चीं आहेत. **येकवट** ११·१४३.

**येकेक-येकैक—**प्रत्येक, कित्येक. **येकेक—**हें

येकेक केती सांवावें। ७·५१, ज्ञानदेवी – 'एकैक', कुंटे – 'एकेक' ७·५२. **येकैक**—गुण येकैक काइ तेहाचे। कलिक्षील तूं॥ ६·१११. ८·१९४, १८·७७४, १८·१३५१. **येकैकाचां आंगप्रांतीं** ११·२८२; **येकैकें** १४·३३४.

**येकोल**—एक वेळ, कदाचित्. पथ तूझेनि गोसांविपणें। येकोल बुद्धीचेया ठाया येणें। ११·६२. तरि वाघाचिये अडवे। येकोल चरौनि आला दैवें। १३·७६२. ८·१०६, ८·२४३, ११·३७७, १८·१२३२.

**येणें**—एणें पहा. (१) (क्रि.). **आयंत,** आणलेलें, हें रूप **आयत,** विस्तृत, या अर्थी योजलें असावें, **ग्रंथायंत,** ग्रंथांत आणलेलें, विस्तृत रूपांत दिलेलें, १३·३२८; **यंता—म्हणों यंता** १५·४८४ (२); **यंतां**—येतां, आणलें असतां, येतांना, यें आंगा न यंतां देखे। दूरौनि जो॥ १३·५३४, **उदया यंतां** १८·१०९१, **बिंबा**–, बिंबाशीं ऐक्याला येतांना, १८·१३५६, **मोक्षाचिये भेटी**– १७·३२३, **स्वराज्य जवळिके**–१८·१०६६; **यंति,** येतात, येतील, जेया ठाया यंति मार्ग। १८·१५९१, सुखां म्हणों यंति वेद। १८·१६२४, **यंति नयंति** १५·२९५; **यंतिया,** येणाऱ्या, **यंतिया वाटा** १८·६९४, ज्ञानदेवी – 'येतियां', कुंटे – 'येतिया' १८·६९७; **यंतें–अवधान यंतें** १३·३२३, **मोक्षा**–१६·१५२. **यावा**—(१) यावयास पाहिजे असेल तर, हें असो आपुला ठेवा। जरि हाता आथि यावा। १६·४५५, (२) येत रहावा, परि टाकिलेयांहि सागरु। जैसा मागील यावा अनिवारु। १२·३७, **यावाजावा,** येणें जाणें, लाभ हानी, १४·३३७; **यावें**—आम्हीं योगजात अभ्यासावें। तेणें यया चि अनुभवा यावें। ११·५८५, **कैवल्याचा उवाया यावें** १६·२६८; **नाशु यावें,** हा पावे चा अपपाठ आहे, २·९७; **विश्वरूपीं यावें** ११·६६३; **यावेया**—जें जन्मशतीं ऊलगिजे। एकोल यावेया॥ ९·२०५, **शांती यावेया** १२·१३९; **ये**—पाठीं अवसांत ये चेऊं। ६·६९, कूर्मिचेया पीलिया। दृष्टि पान्हा ये धनंजया। १८·१३३४, **अविचार ये** ६·४६५, **आकारिं**– १३·८८६, **आया** – ७·६६, १४·९६, **ऐक्यते**–१३·९३२, **गिवसित**–८·१८९, **ठेविली ऐसी** – १८·६७८, **देवस्वासि** – ७·१४५, **पढियंतें** – १४·२१४, **पुसूं**–१८·२२१, **पूरु**–१६·९, **प्रकृतिदशे**–१३·१००२, **फला**–२·५७, **मोडौनि**–८·२१, **लागों**–१८·१६८३, **म्हणों**–८·१७७, ८·१८७; **मीठातें बुडलूं ये** १६·७१; **चित्ता येचिना (ये चि ना)** ४·३५; **न ये**—कां दीधलें माघौतें येइल। किं न ये हें पुढिल। न पांतां दे भांडवल। मूर्खु चोरा॥ १६·२८१(२), **उपाया न ये** १३·८६१, **गर्वा**–१८·१६६, **हाता**–१३·९४७; कांहीं ठिकाणीं **न ये** चे प्रयोग **नये** असे घेणें इष्ट वाटतें, **येवों जावों न ये (नये)** १८·६७१, **राहाटों**– ३·१२६, व कांहीं ठिकाणीं **नये** तोडून **न ये** असें घेणें इष्ट वाटतें, **मना नये (न ये)** ११·६३५, **हाता नये (न ये)** ९·१३५; **मना नै ये** ४·२०० **येइजताहे** १६·१७; **येइजे**—ज्ञानें येइजे भेटी; ध्यानाचिये॥ १२·१३६, ९·५०; **पुनरावृत्ती येइजे** ८·२४४; **येइल** १६·२८१(१), **येईल—आपणपां येईल** ८·२५४; **घेउनि येईल** ६·३८१, **बोलों**–७·१४; **येंतु**—हर्षाचा येंतु चित्ता। महापूरु॥ १४·४०१, **येतां—जेया येतां,** जेथें पोहोंचलें असतां, ९·४८, **येंतां, उपमे येंता(तां)** १६·१७१; **येंति—आया येंति** २·३५१, **संसारा**–८·२०४; **येंती—उपमूं येंती** ११·२३४, **एषा**–४·९(२), **स्वर्गा**–९·३१६; **येयावें**—(१) यावें, **मना रुची येयावें** १३·७७६, (२) यावयाचें, **येयावें असे** १४·३३१; **येयावेया** १८·१३४८, **येयावेयाचि** ८·१०९; **येऊं-ओं-वों, येऊं नेंदिजे** १४·२८९, **येओं लागति** ९·३२५; **येवों पाहे** १७·३१३; **यों,** येवो, **न यों कां** १७·३२२; **येयों**—येऊं, २·९९; **नैयंतां**–तो मरण नैयंतां निमौनि गेला। ८·२१६, **वयसेचिया गावां नैय(यं)तां** ६·४५१; **नैयंता,** आला नसता, १५·४८४ (१), ज्ञानदेवी – 'न येता' १५·५१७, कुंटे १५·५१८; १८·१६८०; **नैयंति** ९·४५८, १५·२९०, १५·२९१, १५·२९८;

**नैयवे,** येववत नाहीं, ६·४३२; **नैयावें** २·२२६; **नैये** १·२०८, २·४५, ४·१६६, ५·१५३; **अव्हेरुं नैये** २·६०, **चित्ता**— १०·१४१; **नैयेईल** ५·१७२; **नैयेसि** १·२३२, ११·३१८; **नैयों,** न येवो, १५·२४७.(२) (ना.) तैं मावीतें येणें पडे। देहासि चि ॥ ८·२०३. **बुद्धीचेया ठाया येणें** ११·६२, **मरणा**— १६·१०५, **शरीरा**— १२·१३५(२). (३) ह्यानें, एवढ्यानें, ह्या प्रकारें. तैसें येणें शरीरें। शरीरा येणें सरे। १२·१३५ (१). ८·८०, ९·१३२, ११·५८६. **येणें अवसरें** २·२३, **—हीं कारणें** ८·१८७, **—चि देहें** १३·१०७०, **—नावें** १·१९५, ८·३५, १६·३१, १६·७२, **—पाथें** ४·१०, **—फलत्यागें** १२·१३४, **—बोलें** ६·५, **—मानें, मान** (१) पहा, **—रुखें** १५·७२, **—व्याजें** १४·६६; **येणें बहुत जोडलें नाशैल** २·२२; **येणें येणें प्रकारें** १३·१०३५.

**येतुक**—**इतुक** पहा. तरि गा येतुकें करीं। यां आठां पाहारां भीतरी। एक निमिषभरी। देंतु जाये ॥ १२·१०५, (देंतु पुढें पडलेला दंड निमिषभरी पुढें असावयाला पाहिजे, हा मुद्रणदोष सुधारला आहे) चित्तास उद्देशून.

**येतुल**—**इतुल** व **एतुल** पहा. **येतुला-ली-लें.** देवी लक्ष्मी येतुली जवळिक। परि तेही यया प्रेमाचें नेदखे चि मुख। ४·८. ६·६५, ६·४३७, १०·१८४, १०·२९५, ११·३३, ११·४२२, ११·४४२, १३·७७६, १४·३२१, १८·१११७. **येतुलां अवसरीं** १·८७; **येतुलिया साठिं** १३·७६३; **येतुली दशा** ८·२३०, **—प्रीति** ९·१९१, **—वेन्हीं** ६·२६१; **येतुले दीड्या** ६·४२७; **येतुलेन हिं मापें** १६·४०९; **येतुलेनि,** इतकें केलें असतां, येतुलेनि सर्वकालीं साम्यता। आपणपां येईल॥ ८·२५४, ४·९०, १८·६९८; **येतुलेया कारणें** १०·६०, **—वेगला** ११·३६४; **येतुलालें** १८·१४२६.

**येथ**—**एथ** पहा. येणें संग्रामाचेनि अवसरें। येथ कृपालुपण नुपकरे। २·२३. २·५३, २·५५, ७·३, १३·७६४, १३·८४७, १३·१०७६. **येथिचें वर्म** १७·३९७. **येथें** १८·३८२, **—सांधिजैल** १५·१०९; **येथौनि याची श्रद्धा** १७·४०९, ज्ञानदेवी— 'एथुनियां चि', कुंटे—'येथुनि याचि', ब्रह्मनामास उद्देशून, १७·४१२.

**येर**—**एर-री-रें** पहा. येर गगन तें गगनीं चि आहे। घटत्वा ही आर्दी ॥ ८·२५२. ७·१३५, ७·१४६, ९·३४६, ९·३७६, १०·१४१, ११·५०१, १२·४०, १२·७५, १३·१३३, १३·५६३, १३·१०४३, १६·२४२, १६·२९१, १७·६२, १७·३०८, १८·८९५, १८·१०८२, १८·१५७२. **येरा** १२·१८७, १३·५८; **येरां**—आणि येरां हिं रसां पांतिकरां। जाला मानु ॥ ११·२, १६·१०३, १८·५९५; **येरां सर्वां भूतजातां** १०·६७, **—सुरगणांची नवाई** ८·१५६; **येरिं दो,** या दोघां पेक्षां, १७·३९४, ज्ञानदेवी—'येरां दोहींपरिस' १७·३९७; **येरिं रसिं** १७·११७; **येरीची (येरी चि) गोठि** १७·४२९; **येरी विरुद्धा दोन्हीं सांडाविया** १७·८२; **येरीकडे** १७·२७८; **येरी मोहरा** १५·४१; **येरीं वृत्तीं,** इतर वृत्तींत, १७·२३०; **येरु**—तो, दुसरा, अर्जुना तेया नांव ज्ञान। येरु प्रपंचु हें विज्ञान। ७·६. ९·३६७, ११·४२, १३·६३५, १४·४०६, १८·२३२, १८·६५९; **येरु फलभोगु** ७·१४४; **येरें,** दुसरे, इतर, दुसऱ्यानें, श्रीकृष्ण किंवा अर्जुन यांस उद्देशून, तैसी ज्ञानिं मति न फांके। येरें जल्पति नेणों केतुकें। १३·६३७, माझीं होंति कामारीं। तियें वांचौनि येरें मारीं। १६·३५१, ५·१४, १३·६४, १७·३१२; **येरयेरां** १२·३३, **—चां मेळीं** १३·१०४६; **येरएरीं,** परस्परांनीं, १·८७; **येरयेरै**—एकमेकांचे, हे येरयेरै आवचे। गोत्र आमुचें ॥ १·२०७.

**येरझार**—**एरझार**—**एरिझार** पहा. **लाटाचां येरझारिं** १३·८०३. **येरिझारि**—तेथ येरिझारि लागि। जन्ममृत्यूंची सुरंगी। सुवाललो चांगी। संकल्पें एणें॥ १३·४९. **यरिझारे** १२·१३५, ज्ञानदेवी— 'येरझारे', कुंटे— 'येरझारें' १२·१३६.

**येवडा-ढा-ढी-ढें**—इतका-की-कें. **येवडा... थोरु...उपकारु** १७·४२७. **येवढा धिंवसा** १३·११२६; **येवढी वस्तु** ९·५३; **येवढें अहोरात्र** ८·१५५.

**येचि**—असें, याप्रमाणें, ११·१५३. **मोटके येचि** ११·३४२.

**येसणें**—एसणा-णी-णें पहा. **येसणें श्रोतेपण** १५·६९.

**योग**—साधनाची जोड, संबंध, प्राप्ती, अष्टांग योग. अर्जुना समत्व चित्ताचें। तें चि सार जाण योगाचें। जेथ मना आणि बुद्धिचें। ऐक्य आथि॥ २·२७३. यऱ्हवीं सोहोपें योगासारिखें। कांहिं आहे॥ ६·३६३. अर्जुना हा फलत्यागु। आवडे कीर आसलगु। परि योगामाजि योगु। धूरेचा हा॥ १२·१३३. २·२३०, २·२७५, ४·१५, ४·१८, ४·२५, ५·१७६, ६·३३३, ६·३४७, ६·३५३, ६·३६५, ६·३७४, ६·४२७, ७·८८, ८·९३, ८·२४३, ९·८६, ९·१३२, १०·२३, १०·१०६, १०·१७३, ११·६३९, १२·६६, १२·१५५, १३·१६३, १३·११२६, १८·७३९, १८·१०३५, १८·१५९१. **योगाची निरुती** ८·२१९, **–बरव** ६·३७२, **–चें बल** ६·४२५, **बल** पहा, **–चिया वाटा** १२·६९, **–चें सर्वस्व** ६·५३, १४·३८५; **योगाग्नीचें उपासन** ४·१२१; **योगाग्नीकिं यजिजे** ४·१२३; **योगाचल** ६·५४, **–तिसायासें** १३·६३८, **–बिजनी-सरोवरू** १८·१७३४, **–भ्यास, अभ्यासणें** पहा, **–दिक** १०·१५६, **–दिकें साधनें** ३·९०, **–रूढ** ६·६१, ६·६५; **योगेश्वरा** ६·८७, ज्ञानदेवी, कुंटे–'योगीश्वरा' ६·८७; **योगक्षेम, क्षेम** पहा, **–च्युत** ६·४४६, **–जात, जात** पहा, **–ज्ञान, ज्ञान** पहा, **–तत्व** १०·२४, **–तुरंग** १८·१०७०, **–तेज** ११·६३७, **–दुर्गें** १२·५७, **–द्रुम** ६·३२२, **–धारणें** १८·१०१२, **–निद्रा** ५·७८, **–निधि** ११·१२१, **–निष्ठा** २·३१६, **–पट**, संन्यासदीक्षेचे नियम व रिद्धि-सिद्धि हींच वस्त्रें, १६·३३०, **–पती** १२·२७, **–पीठ** ६·४६०, **–प्रतीती** १०·१०५, **–फल** १८·१०७९, **–बल** ६·४२६, **–भूमि** १८·१०६४, **–भ्रष्ट** १०·२६(२), **–मायापटल** ७·१५४, **–याग, याग** पहा, **–युक्त –युक्ति, युक्त व युक्ति-क्ती** पहा, **–युगुत**, योगसाधन केलेला, ६·३५८, **–रूप** ६·१, १२·२२६(२), **–वसें** १८·२४४, **–विभवभांडार** ६·११, **–शास्त्र** १३·८२४, **–संन्यास**, कर्मयोग व संन्यास, ५·३०, ६·४२, **–समृद्धी** ४·१४२, १२·१५४, **–साधन** ६·४२४, **–सुख** ६·५१, १२·४, **–स्थिति-ती** २·२७२, २·२७५, २·२८४, ४·१६, ५·३३, ६·३८६, १०·२६(१): **अभ्यासिलेनि योगें** ६·३७३, **अभ्यासेंसिं योगु** ८·८०, **अभ्यासयोगु** १२·११०; **अष्टांगु योगु** ९·४१८; **आत्मयोगें** ५·७१; **उभययोगु**, क्षेत्र व क्षेत्रज्ञ यांचा संबंध, १४·८१, **ऐश्वर्य–** ९·९१, ११·१६३; **कर्मयोग** ३·३७, ५·२, ५·१६, ८·९१, १८·१४३३; **क्रमयोग**, क्रमाक्रमानें ईश्वरप्राप्ति करून देणारा योग, १८·१२१२, १८·१२१३, १८·१२१५, १८·१२१६, **–प्र(प्रा)साद** १८·१२१४; **क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोग**, क्षेत्र व क्षेत्रज्ञ यांचा संबंध, १४·३५, **ज्ञान–** ३·३६, १६·८०, **ध्यान–** १८·१०३६, **बुद्धि–** २·२७४, २·२७६, २·२७७, ३·३३; **बुद्धियोगयुक्त** २·२७९; **भक्तियोग** १८·११२३, **–संमत** १२·२२६(१), **भक्तियोगें** १४·३६८, १८·११७६; **मायायोग** १५·९०; **युक्तियोगाचें (युक्ति योगाचें)** ६·३५७, **युक्ति-क्ती** पहा; **राजयोगुतुरंगीं** १८·१०४१; **वज्रयोगक्रमें** ४·१४५; **संन्यासयोग**, संन्यास व कर्मयोग, ५·१५, ५·२५, **सांख्य–**, सांख्य व योग, ५·३१; **सांख्ययोगमतें**, सांख्ययोगाच्या मतानें, १३·९१; **योगु तो चि संन्यासु** ६·४०; **सांख्यि...योगिं** ५·२९; **योगें**—योगसाधनेनें, त्या त्या द्वारें, **योगे(गें)**—तरि व्यक्त आणि अव्यक्त। तूंचि (तूं चि) येक निभ्रांत। भक्ती पाविजे व्यक्त। अव्यक्त योगे(गें)॥ १२·२३, भक्तीनें व्यक्ताची व योगानें अव्यक्ताची प्राप्ति होते; **निवाले योगे(गें)** ११·३६१, माडगांवकर प्रत–'निवाले थोर', ज्ञानदेवी, कुंटे–'निवावे तैसे निवाले' ११·३६६; **अनन्ययोगें** १२·८२, **अभ्यास–** ४·१४३, **ईश्वरसत्ता–** १८·१३०२, **उभय–** क्षेत्र व क्षेत्रज्ञ यांच्या योगानें, १३·१०४९, **एणें–** १८·१२६१, **कवणें–** १२·३३, ज्ञानदेवी, कुंटे, 'योग' १२·३३, **कारणहेतु–** १८·३७३, **क्षेत्रक्षेत्रज्ञ–** १४·३३, **क्षेत्र–** १४·६५, **दैव–**

६·३४, **निमित्त–** ४·७४, **प्रकृति–** ४·४३, **बुद्धि–** २·२७७, **भाग्य–** १८·१७५२, **विभूति–** १०·२०१, **संमान–** १७·२६५, **सांख्य–**, सांख्ययोग द्वारा, १३·१०३४; **दुर्योग** १६·२५६; **वियोग व योगवियोग, वियोग** पहा; **संयोग** पहा.

**योगी**—कर्मयोग करणारा, अष्टांगयोग करणारा. अर्जुना तो चि गा योगी। विशेषिजे जगीं। ह्मणौनि ऐसा होये ययालागि। ह्मणिपें तूतें ॥ ३·७५, यावर ३·६७ ते ३·७५ पहा. आइकैं सकलसंमतें जगीं। पां(पा)है तो चि योगि। जो कर्मे करीनि रागी। नव्हे चि फलि ॥ ६·४३. अष्टांगादि संकटीं। योगी सीणताति किरीटी। ११·६६७. जेया मार्गातें जगीं। सांख्य ह्मणति योगी। १३·९५२. ६·४७९, ६·४८०, ७·१७९, ८·२०२, ८·२२२, ८·२३३, १३·२३, १३·१६२, १३·१०६७, १६·७. **भगवे योगी** १६·२९६; **भक्तु तो चि योगी** १२·२३१, **भक्तु...योगी** १२·१५६; **योगी आणि संन्यासी** ६·३९, **संन्यासी तो चि योगी** ६·५२, यावर ६·३९ ते ६·५२ पहा; **योगीश्वर, ईश्वर** पहा, **–जन**, परमात्मसुख इच्छिणारे, ४·१५८, **–वृंदें**, हठयोग्यांस उद्देशून, ६·१५४; **क्रमयोगि-गी** १८·११४१, १८·१२१७, १८·१२४०, **क्रमयोगियां** १८·११२८; **योगिया** ८·२५७, १२·१८७ (या), १३·५३५; **योगियां** ४·१२, ४·५३, **योगियांचा कामु** ३·२३४; **योगियांचां चि कुळीं** ६·४४९; **योगियांचा बापु** ७·५०; **योगियांची(चीं) हीं मानसें** ९·२०६, **–चें भोग्य भोगधन** ८·२६६, **–चें समाधिधन** ११·१७४, **–चें समाधिसुख** ११·५३६; **योगियांसि** ८·२५३; **योगिये**—तें अक्षर जी अव्यक्त। निर्देशदेशरहित। सोहंभावें उपासित। योगिये जे ॥ १२·३२, ३·४४, ५·५२, ५·५६, ११·८५, ११·१६७.

**योग्य**—पात्र, उचित. कां जें योग्यां होनि कीजे। तें आरंभीं चि फळे ॥ ६·३४०(२). १·६२, ४·८३, १०·१६६, १०·२४५, १२·९३, १३·५२१, १६·४६५, १७·३००, १८·८१६, १८·१०४०, १८·१०८९, १८·१४८०, १८·१४८४, १८·१४८९, १८·१४९६. **योग्यांची खाणि** ६·३४१; **आराधनायोग्य** ८·२६६; **अयोग्यु** १८·१७०१; **योग्यायोग्य** ९·२२२. **योग्यता**—देहाकारें योग्यता। पाउनि दावी ॥ १८·१२९७, ३·१७१, ६·६६, ६·१०४, ६·३३३, ६·३४०(?), ६·३४४, ११·८९, ११·९२, ११·५६५, १३·१८५, १५·३३, १७·३३५, १८·६६, १८·९०१, १८·९१७, १८·१०८४, १८·१७४३. **योग्यते अधीन** ३·४०, **–ची सिद्धि** १८·१००३; **बोलतिये योग्यते** ९·८, **ब्रह्महोंतिये** – १८·१०८३; **योग्यतावसें** ४·१४१, **–विण** ६·३३५, **–तेविण** ६·३३८; **ब्रह्म–भावयोग्यता** १८·१०८५; **योग्यपण** ६·३४३.

**योजणें**—योजना करणें. जळति कां कर्मफळें। तें तें चि योजी ॥ १४·३६३.

**योनि-नी**—जन्मस्थान, उत्पत्तिकारण, प्राण्यांची जात. एकाच शब्दापुढें **योनि** व **योनी** आल्यामुळें ऱ्हस्व दीर्घांचे विभाग पाडले नाहींत. तरि आघवां इहीं। परिवारला देहीं। रिगे परि योनी हीं। मानुषे चि ॥ १४·२३६. **अधमा योनिचा** १६·२६०; **अधमोत्तमा योनी** १३·१०१४; **चौरासी लक्ष योनी** १४·१०६; **नानाविधिं योनि(निं)** ७·३६; **योनिविभागिं** १३·१५८; **तमोयोनि** १६·४०५, **तामसा योनी** १६·४१७, **दुःख–** ५·१२२; **पापयोनि** ९·४४०, **–योनी** ९·४३९, ९·४४५, ९·४७०; **प्रसवतियां योनी(नीं)चे** ८·२५, **कुंटे** – '**प्रसवतिया योनीचे**' ८·२६; **सुरयोनि** १४·१०३.

**यौवन**—तारुण्य. देहशृंगारीं यौवन। दशा जैसी ॥ १८·१११.

## र

**रंक**—गरीब, दीन, भिकारी. मोक्षसुखा लागौनि रंकु। ६·११५, मोक्षसुखाकरतां दीन झालेला. रंका राज्य करणें। स्वप्निं जेवि ॥ १३·९०६. ८·१२६, १६·२२, १८·१६८८. **रंकें निधान**

देखिलें १३·३८१; जैसा निधानातें रंकु, ठेवा घ्यावयाला धांवतो, १८·४७७; भोगालागौनि...रंक ७·१३८; महेंद्राचे ही रंक होंति ९·३७१; रंकु...राऊ १४·८३; राया रंका ९·२०१, १०·१११, १२·२०३, रायाचें... रंकातें १२·१४५; रंकपणीं १८·३२१, –णें, राऊ जैसा स्वप्नीं। रंकपणें रिगाला धानी। १४·१५३.

**रक्त**—(१) आवड असलेला, ओढा असलेला. **विरक्त** पहा. (२) शरीरांतील रक्त या अर्थी. **रक्ता मांसा** १७·९५, **प्राणिति** पहा; **रक्तमूत्ररसे(सें)** १६·१७९;

**रक्ष-रक्षस्**—राक्षस. **रक्ष—यक्षरक्षगणांआंतु (यक्ष रक्षगणां आंतु)** १०·२०५. **रक्षस्—रक्षोगण** ११·३२८.

**रक्षणें**—राखणें, जपणें, सांभाळ करणें. जेयां उपकार होंते केले। जे आपदीं होंते रक्षिले। १·१८३. जें धर्मजात आघवें। युगीं युगिं मियां चि रक्षावें। ४·४८. १·१२४, २·७३, ९·५२०, ११·५६४, १८·४४, १८·१५६३, १८·१७४४. **तुह्मीं रक्षिलां** ११·५९; **रक्षणें मरणा येणें** १६·१०५; **रक्षणीय** ३·१६८; **रक्षिता** २·५९.

**रंग**—वर्ण, शोभा, आवार. आकाशा रंगु लावित। ११·५९०. आणि शब्दादिक सुहावे। साहाजें रंगें ह्रावें। १५·१६०. गीतें विण रंगु दावी। १८·१७२०. १·३८ (१). **गगन रंगीं**, आकाशाच्या अंगणांत, १०·२०३, **रंगण** पहा; **संध्यारागिंचे रंग**, संध्याकाळच्या रंगीत आकाशाचे रंग, ६·२५४; **साहित्या रंगाचें वाणें** ६·१३३, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'साहित्यरंगाचें', साहित्यांतील अलंकारशास्त्राचे प्रकार, ६·१३३; **मऱ्हाटे बोल रंगें गीतांगें कवलितां**, मराठी शब्दांच्या रंगानें (मार्मिक शब्दयोजनेनें) गीतापदें समजून घेतां, १८·१७१५; **जैसें मेघरंगें व्योम न घटे** १३·४७६; **प्रमाण आणि रंगु**, कापडास उद्देशून, ११·६४२; **रंगाथिलें**, रंगयुक्त, रंगामुळें सुंदर दिसणारें, १·६; **सुरंगता**—रंगीं सुरंगतेची आगलिक। १·३८(२).

**रगडणें**—चिरडणें, रेटणें, नाश करणें. जिहिं परोपतापु घडे। परावा जीउ रगडे। १६·३२५. **विकल्पाचिया भालीं रगडूनि** ७·१६८, **भाली** पहा; **रगडा**, चुराडा, १७·२५९; **ज्ञानाचा रगडा करिती** ९·१८२.

**रंगण**—आवार, प्रदेश. **गगनरंगणी(णीं)** ११·५९३; **हृदयरंगणीं** ११·६६२.

**रचणें**—व्यवस्थित ठेवणें, मांडणें, जुळवणें, उभारणें, तयार करणें, एकावर एक थर लावणें. हे रचिले आहाति बुद्धिमंतें। द्रुपदकुमरें॥ १·९४, पांडव सैन्यास उद्देशून. पार्था तें गा तम। रचूनि ऐसें वर्म। चौखुरी देहात्म। मानीयातें॥ १४·१७६, तो तमोगुण अशा युक्तीनें तयार करून देह हाच आत्मा आहे असें समजणाराला जखडून बांधतो. तैसें मनावाचे देहाचें। कर्म मनादि हेतु रचे। १८·३५९, मन, वाचा व देह यांचे व्यापार मन, वाचा व शरीर या हेतूंकडूनच होतात. ५·१०५, ५·१४०, ६·१०८, ६·२०५, ८·२५, ८·६१, ८·१६२, १३·९४१, १७·३३६, १८·४२६, १८·१७६०. **अहंकारत्व रची** १४·९१; **आकार रचावेया** ९·२९३; **आसन रचावें** ६·१८१; **उतरडी उतरी रची** १३·११४; **खलें रचूनु** १३·४०; **डोलां चि पटल रचे** ७·६१; **त्रिभुवनाचा विस्तारु रची** ५·७६; **धर्मनिधानें रचिलीं** ११·९; **ध्यान रचिलें** ११·६०२; **नगरें चि रचावीं** १४·२३१; **पद्मासन रचूनि** ८·९१; **बुद्धि रचूं**, तर्कानें सिद्धांतांची मांडणी करूं, १३·१०४४; **मनोरथांचिया श्रृष्टी रची** १३·४१३; **वेदी रचे** ८·४८; **स्रिष्टिचां रचलां रचे ऐसें नाहिं**, सृष्टीच्या रचनेमुळें प्राणी तयार होतात असें नाहीं, ते सत्त्वरजतमादि गुणांमुळें होतात, १८·८१२; **सृष्टिचां होणां न रचे**, सृष्टीच्या घडण्यानें तो (आत्मा) घडत नाहीं, १३·११०७; **आयिता ना रचला** १३·११०६; **रचलेपणा**—रचलेपणा पडैल। झोंति ह्रान॥ १३·२५६, स्वस्थतेला धक्का बसेल. **रचना—चित्ररचना**, **चित्र** पहा, **भोग**– ३·२०१, **विश्व**– २·९५, १५·३६६.

**रज-रजस्**—(१) रज, धुळींचा कण, धूळ. आहाच अहंकाराचें रज़ झाडूनि। ८·१३३. पैं रज

आरिसा उजळी। १३·४६४. कां आरिसेया लागि सांचावें। अधिकें रजें ॥ १८·१३९. आरसे साफ करण्याकरतां धुळीचे बारीक कण सांठवून ठेवावे. **रजें डोळे जाति** १३·७६७; **चरणरज** ९·४७६; **धूमरजाची पिंजरी** ९·१२४; **धूम्ररजाचें गगन** ८·१४८; **विषयसुखरजें** ४·१९६. (२) **रज—रजस्**, सत्व, रज, तम या गुणांपैकीं दुसरा गुण, यापासून अहंकार, काम, क्रोध व लोभ इत्यादि उत्पन्न होतात. **रज—**हे रजाचे फिर जाले। परि तमां(मा)सि पढियंते भले। ३·२३९, यावर ३·२३५ ते ३·२६० पहा. १४·१५८, १४·१६०, १४·२३५, १४·२४१, १४·२६४, १४·२७०, १४·३४१ (१), १८·८०२; **रजाचिया झुलुका** १५·१५४, **—चें बळ** १३·१०८, **—चेनि माजें** १४·३२५, **—चा वारा** १५·१६२; **सत्व, रज व तम—**आणि रज परि सात्विक। तेया ठेविले वैश्य लोक। रज चि तमें भेसक। तेथ शूद्रु जाला ॥ १८·८२६; **रजतमें** १८·२०७, **इतर रज व तम** यांचे संदर्भ **तम** (२) पुढें पहा; **सत्व रज** १४·१९९; **सत्वरजद्वारें** १४·१४२.

**रजस्—रजोगुण,** रजोगुणु पेरी। तेतुलें सत्व सोंकरी। एकलें तम करी। सावगणी ॥ १३·३९. ३·२३८, ७·७६, १३·१०४, १३·९६८, १४·१७२, १४·२००, १७·६४; **रजोमय** १७·७१(२); **रजोवातप्रचंडें** १५·१६१; **रजोविशेषीं** १४·३४१(२); **रजोवृद्धि** १४·२४०;

**राजस—**रजोगुणासंबंधीं, रजोगुणविशिष्ट व्यक्ति, राजसा तामसा होइजे। येरिं रसिं ॥ १७·११७, आहारामुळें व्यक्तीवर होणाऱ्या परिणामांस उद्देशून; तें काम्य कर्म सक्लेश। जाणावें एथ राजस। १८·६०७, १४·२६०, १४·२६१, १७·७८, १७·१३७, १७·१४०, १७·१४१, १७·१४६, १७·१५०, १७·१५१, १७·१८७, १७·२४६; **राजसाचें चिन्ह** १८·५३४; **राजसु कर्त्ता** १८·६५८; **राजसा कर्त्तेया** १८·६४६; **राजसी जीविं** १७·७१(१); **राजस ज्ञान** १८·५३५, १८·५४४, **—तप** १७·२५१, **—दान** १७·२९२, **—धृति** १८·७४५; **राजसी बुद्धि** १८·७२०; **राजसाचें लक्षण** १८·५९१; **राजसें सुखें,** रजोगुणापासून झालेल्या सुखामुळें, १३·७४१; **राजसा तामसा** १७·११८; **राजसें,** राजसपणा, **राजसें त्यागु** १८·१९६.

**रंजणें—**रमणें, मोहित होणें. तो रंजे केवि पालिवणें। भिलांचेनि ॥ २·३६२. **इंद्रियार्थीं रंजले** ५·१०९; **जीवातें रंजौं जाणे** १४·१६०; **लोकातें न रंजी** १३·२०७.

**रडणें—**अश्रू गाळणें, कष्टी होणें, असमर्थ होणें. आहा सांवतां वाचा रडे। १६·४१८. ९·५०८.

**रण—**युद्ध. हें असो काळें आवंतिलें रण। कां सर्वसंहारें मातलें मरण। ११·३४१. १·१७१, २·४५, २·१९७, २·२२०, ११·४६५. **रणाचा ठाऊ** १३·५४५; **रणांगण** १८·८६३; **रणकोल्हाळ** १·१३३; **रणतुरें,** युद्धापूर्वी वाजवावयाच्या तुताऱ्या, वाद्यें इ., १·१३०; **संसाररण** १८·१०४३.

**—रत—**उपसर्गास किंवा शब्दास जोडून, रमलेला या अर्थी. **वेदवादरतां** २·२५५; **निरत, निमग्न, उचितीं कर्मीं निरतां होआवें** ३·११८; **स्वधर्मैकनिरत** ३·१०२; **सुरत,** स्त्रीसंभोग, ५·१३३, १५·७४.

**रति-ती—**आवड, आसक्ति. **रति—**हा निजधर्मु जैं सांडे। कुकर्मीं रति घडे। ३·८२. **रतिचेया बेटा** ७·७२; **सत्संगीं रति** १८·१७७३. **रती—वालभाचिये रती** १६·३०३.

**रत्न—**हिरा, माणिक, पाच वगैरे, किंमती वस्तु. देखैं शवाचां हातिं दीधलें। जैसें रत्न कां वायां गेलें। ३·१९४. चोखाळपण रत्नाचें। रत्नावरि नाचे। तैसें पुढां मन 'जेयाचें। करणें पाठिं ॥ १३·३६२. कां तळहातिचेनि दीपें। रत्न पाहिजे ॥ १७·१७६, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'तळहातीचें' १७·१७७. रत्ना भरूनि पृथिवी दीजे। १७·४१२. रत्नीं घडे रत्नाचें। दळवाडें जेवि ॥ १८·३५९(१). १·८, ११·७२, ११·२०७, ११·४११, ११·६३२, १७·३२५, १८·८८५, १८·११७८, १८·१५९४ (१). **रत्नाचिया खाणीं(णी)** १०·१४५, **—चें दळवाडें** १३·४६१, १८·३५९(२); **नवां रत्नांचा हारु** १८·८४९(२); **रत्नाचां रूपिं** १८·११३९; **अनर्घ्य रत्न** ६·१३, १७·२६७, **तळहातिचें—** ७·२, **हस्तगत—** १८·१३१४; **जैसा रत्नीं**

**कीलाऽ रत्न चि,** जसें रत्नाचें तेज रत्नांतच असतें, १४·३७०; **वाळू चि रत्नें परौतें(ते)** १५·२२, **परौतणें** पहा; **रत्नाकर**—तो नवगुणरत्नाकरु । ययां नवां रत्नांचा हारु। १८·८४९ (१), ब्राह्मणाच्या नऊ गुणांस उद्देशून, यावर **१८·८३०** ते **१८·८५१** पहा, असा ब्राह्मण (नऊ) गुणरत्नांचा समुद्रच आहे; **रत्नकलिका,** जणूं रत्नांचीच कळी, ६·२६२; **रत्नकील**—रत्न कां रत्नकीला ए। झांकोलें जैसें ॥ १८·१५९४ (२), **कील** पहा. **आनिंदरत्न, निंदणें** पहा, **उचित**– १२·११, **गीतापद**– १८·१४४०,**गीतापद्य**– १८·१५११, **गुण**– १८·८६७, **चिंता**–, **चिंतामणि-णी** पहा, **चूडा**– १४·३९७, **द्विज**– १७·२७३; **निगम-रत्नाचल** १८·३५; **प्रमेयरत्न** १·५, **भूषण**– १८·१४२३; **लावण्यरत्नभांडार** १·३१.

**रथ**—जुन्या काळांतील एक वाहन. तेया बाणाचेया मांडवा आंतु । तैसा चि रथु आहे निवांतु । धूरे बैसला लक्ष्मीकांतु । आपणपें तळीं ॥ ११·६५२. १·१७६, ३·६०, ३·१८६, १३·१५१(२), १८·१२८६. **रथाचे गुण,** अर्जुनाच्या रथास उद्देशून, १·१४०, **–चें चक्र** १५·१२२; **मनाचां रथें** १५·३२३, **मनोरथ, मन** पहा; **रथु पेलावा** १·१६९, **–पेलिला,** १·१७४, **–सांडूनि** १८·४८७; **रथौनियां खालां उडी घातली** १·२६७; **रथांग**—रथांगा-(गां)चा मेळावा। रथु म्हणिजे पांडवा। १३·१५१(१), **गीतारथ—गीतारथिचे तुरंग** १८ १६५३; **महारथी** १·९८,१·१०२, १·१६४, **महारथीयां वरगण** १·१२२.

**रथ्या**—राजमार्ग. **रथ्योदक, उदक** शब्दापुढें पहा.

**रंध्र**—छिद्र, भोंक. **अधोरंध्र** १८·३३६; **अपानरंध्रद्वय, अपान** (२) पहा; **कर्मरंध्र**—तिये कर्मरंध्रीं गुंडे। नियमाचे दाटी॥ १३·५८९, इंद्रियद्वारा कर्में करीत असतांना दोष लागूं नये म्हणून नियमाचे धोंडे बसवितो, इंद्रियनिग्रह करतो; **नासारंध्र** ३·५५, **ब्रह्म–, ब्रह्म** (६) पहा, **मूत्र**–१३·५३८.

**रमणें**—आसक्त होऊन राहणें, आनंदानें तल्लीन होणें. जें अपेक्षिजे विरक्तीं। अनुभविजे संतीं। सोहंभावें पारंगतीं। रमिजे जेथ॥ १·५३. २·२४३, २·३३२, ३·१४५. **तिया स्थिति मानसिं रमत** १२·२२९; **स्वरूपिं रमसि** १८·१३११; **रमणिक—रमणिकाचीं राजभुवनें** ११·१९४, ज्ञानदेवी, कुंटे–'रमानायकाचीं' ११·१९७; **रम्य**—पयां विषयांवांचूनि कांहीं। आणिक सर्वथा रम्य नाहीं। २·१२०, **रम्य गोठि** १२·२२८; **आत्मानुभवरम्य,** आत्म्याच्या अनुभवामुळें रममाण होण्यास योग्य, ११·७३; **पवित्र होये आणि रम्य** ९·५४; **रम्यपणा** ६·१६६.

**रयणी**—रात्र. **चडतिये रयणीं** १६·३६७.

**रळी**—थट्टा, विनोद. तेथ सोयरिकी करुनि आधीं। रळीं बोलों ॥ ११·५३७.

**रव**—शब्द, ध्वनि. **जनाचेनि पाएरवे(वें) मैळे चि ना,** लोकांच्या वर्दळीनें शांतता भंग होणार नाहीं असें, ६·१७२, ज्ञानदेवी–'पायरवें मैळे चि ना', कुंटे–'पायरवें रुळेचिना' ६·१७२.

**रवा**—बारीक कण, तुकडा. १३·८९१(२). **काश्मिरीचा रवा,** केशराचा तंतु, १५·३१७, **भांगाराचा** – ११·६३४, **सोनेयां(या)चा** – १३·८९०, **सैंधवाचा** –, मिठाचा कण, १४·३९०; **रवेपणा**—परि रवेपणा माझिवडें। तंव रवा ऐसें आवडे। वांचूनि सोनें सोनेया सांगडे(डें)। सोनें चि जेवि॥ १३·८९१(१). सोन्याचा तुकडा सोनेंच असतो, १३·८९०, पण त्या तुकडेपणांत तुकडा आहे असें जरी दिसलें तरी तें वास्तविक सोनेंच असतें; ब्रह्मापासून झालेली चराचर सृष्टि वरवर निराळी दिसली तरी वास्तविक सर्व सृष्टि ब्रह्मच आहे, यास उद्देशून

**रश्मि–रश्मी**—किरण. **रश्मि**—हें रोहिणीचें जळ। तेयाचें पांतां जैं मूळ । तैं रश्मि हीं नव्हति केवळ । होये तें भानु॥ ७·२९. रश्मिचेनि आधारें जैसें। नाहिं तें चि मृगजळ असे। ९·८४. आधवें चि आकाश सूनि पोटिं । बिंब चि जैं आते खोटी । तैं प्रतिबिंब कैं उठी । कें रश्मि सिरे ॥ १५·३०४, सर्वच आकाश पोटांत घालून (व्यापून) सूर्य आपल्या बिंबानें सर्व ब्रह्मांड व्यापून टाकतो, तेव्हां सूर्याचें बिंब कोठें उदयाला येईल व किरणें कोठें शिरतील ?. तरि जीवसूर्यबिंबिचे । जे रश्मि श्रोत्रादिकिं पांचें। धावौनि विषयपद्माचे । फोडिति मढ ॥ १८·४६०.

७·१९५, ९·२५०, ९·२९९, १२·३५. **इंद्रियांचे रश्मि** ११·१९०; **रश्मिकर,** किरण, १३·९०४, १३·१०७९, १५·३७२, **–जाल,** तें रश्मिजाल काढिलेयां। मृगजल जाये लया। १८·१००९, १५·५२, १५·२६७, **–पुंज** १६·९, **–राज,** सूर्य, कां उदितें रश्मिराजें। लोपतीं(ती) चंद्रादि तेजें। १४·४६, **–वंत,** सूर्य, १०·२०२; **सूर्यरश्मि** १५·३५०. **रश्मी**— तेजाचा तेजौनि निगाला। परि तेजीं असे लागला। तेया रश्मी ऐसा भला। बोधु होआवा॥ १४·३८१. **रश्मीतव** ११·१७९, **–विण** ३·२६५.

**रस**—प्रवाही पदार्थ, पाणी, आवड, गोडी, चव, काव्यांतील रस, अन्नरस, रसायन, औषध. यन्हविं मीं नव्हें ऐसें। कांहिं वस्तुजात असे। पाहे(हें) पां कवण जल रसें। रहित आहे॥ ७·१५५. जेथ शांताचेया घरा। अद्भूतु आला आहे पाहुणेरा। आणि येरां हिं रसां पांतिकरां। जाला मानु॥ ११·२. रस होंति अ्लगणे। अक्षरांचे॥ १३·३. १·२६ (२), २·३०७, ६·१७, ६·२४९, ६·३२७, ७·३२, ७·५४, ९·३४५, १०·३२, १०·७४ (१), १३·६३४, १३·८८८, १३·९१४, १४·७, १५·२६७, १६·२७७, १७·११७ (२), १७·१३७. **रसाचे आंगवसे** १५·१०२; **रसाचां सागरीं** ७·१८३; **रसें गाढिं वरि ढिलीं,** पक्कानें, १७·१२७; **आरोगिलेन रसें,** सेवन केलेल्या अन्नानें, १८·३३७; **मधुरिं रसिं** १७·१२४; **मांडला रसु** ९·२८; **रसु गले** ७·१७१, **–दीजे,** औषध द्यावें, १७·२८६, **–भरे** ६·२४८, **–मातला,** रसभरितपणा वाढला, १३·११४६; **रस मिरवले** ११·३; **रसु रुचैल** १३·४२७; **रसां आहो जाला** १·३३ (१), **–तारुण्य आणिजैल** १०·४६; **रसाचा दारकुटा भरौनि** १५·३२६; **एरां रसां पडप जोडे,** शांत व अद्भुत हे रस सोडून, ११·१२; **रसु पांउखला घाली,** पाउखणें पहा; **रसांचें प्रयाग जालें,** एकत्र मिळाले, संगम झाला, ११·६; **रसीं येकवला केला** ११·५; **जें रसा येवों चूकलें,** ज्यांत चव आलेली नाहीं, १७·१५५; **रसिं लवण भजिनलें** १७·१८; **रसु व्यक्ती धरी** १७·१५६; **रसांतर** १७·१३९, १८·२४३; **रसातिशयो** ५·१४१; **रसायनें,** भस्मादिक औषधें, रसायनें तेव्हलि होंति गोडें। जैं(जे)व्हलि आरोग्यता होये॥ १०·१५४, जेव्हां भस्मादिक औषधांनी गुण येतो तेव्हांच तीं चांगलीं आहेत असें ठरतें; **रसास्वाद** ७·१८६, **अमृतरसास्वादन,** नातरि अमृतरसास्वादनीं। रस सकल॥ १·२६(१), **रसौषध** १८·१०७३; **रसद्वारें** २·३०६; **रसुभंगु** १३·११५२; **रसभाव,** रसांचें स्वरूप, ११·११, **–भावफूलीं** ११·२०, **–भावनीं,** रसांचीं पुटें देण्याच्या प्रकारानें, १८·७७१, **–भेद** १०·१७९, **–रीती,** औषधोपचारानें १८·१६१, **–वृत्ति-त्ती,** शृंगारादि रसांचे भाव दाखविणें, जिया पाहिलें मातें। उन्मेखसागरिचें भरितें। वोसंडैल तें। रस-वृत्तिचें॥ १४·२४, आपण कृपा-दृष्टीनें पाहिलें तर माझ्या बुद्धिरूपी सागराला भरती येईल, ३·२७०, १०·४०, १०·४५, १३·३१५; **रससोए-य–रसोय** पहा; **अतिरस** ५·२, ९·१००, ९·५२५, **अद्‌भुत–** ११·३१२, **आत्म–** २·३३४, १५·२६६, **आशा–** ७·१६३, **इक्षु–** १५·४२४, १८·५०६; **करुणारस-कल्लोळें** ११·६९०; **कारुण्यरस** ५·१७०, **कैवल्य–** ६·२२, **क्षीर–** १६·३८४, **खंड–** ९·४३५, **गर्भ–** १४·९८, **गांव–** १६·२५, **गो–** ९·४९४, **द्राक्ष–** १८·६७९, **नवरस,** सं. वा. श. पहा; **नानार्थरसरसाळें** ७·१८१(१), **नानारस** १६·२४६, **परम–,** परब्रह्म, १४·३८७, **प्रतीति–** ७·१३३; **प्रसादरसकल्लोळीं** १२·३, **प्रेम–** १५·६८, **ब्रह्म–, ब्रह्म** (१) पहा, **भूमि–,** झाडांना पोषक होणारा जमिनींतील रस, १४·२७९; **मधुरसादोषें,** मधासाठीं, १३·७८५; **मरणरसाचे लोंढे** ११·३७३; **मेधारस, मेधा** पहा, **महा–,** वेदांत महारसु। मोदकु मिरवे॥ १·११, **लोह–** १३·५१४, **विकल्प–** १५·९६, **शांत–** ५·६४, १८·१७४०, **सम–, समरस** पहा, **सर्वांग–** १७·११३, **सात्विक–** १७·११७(१), १७·१३१, **सिद्ध–** ६·२५५, १०·७४(२), **स्वानंदानुभव–** १८·१२०३, **स्वानंदैक–** १८·१५३४; **एकरसाचें लिंग,** सतत एकच असणारें स्वरूप, १८·२०; **एकरसें** ९·२०१, हा पाठ **एकसरें**

असा असणें संभवतें, एकसर पहा; दोहों रसिं ११·१, दोन्ही रस, शांत व अद्भुत रस, ११·७, द्विविधु रसु, प्रीति व त्रास, २·११८, षड्रस १८·१००१, आठां रसांची ओळावणी ४·२१०, अ्लणें, ओलणें पहा, नवरस, यांचे संदर्भ सं. वा. श. त दिले आहेत; रक्तमूत्ररसें १६·१७९; रसें वर्णें परिमळें १८·४७०; रूपगंधरसु १८·४६९, रूप रसु गंधु १३·११७; रसु...नीर १३·२९४; रसज्ञ १३·११४४; रसमय १८·१५८६; विरस १४·३५५, सु– १·४८, १७·१२५; अति सुरसें २·९०; सुरसपणें १७·१५८; रसाल, रसाळ, गोडी, गाढें रसाल, दाट व रसानें भरलेली, केळीस उद्देशून, १३·२१२; धान्यजाति रसाला करीं १५·३७३; संवादसुखाचें थितें रसाल नासैल, संवादसुखाची जमलेली गोडी नाहींशी होईल, १५·४२४; रसालकथा १२·२४३; नानार्थरसरसालें ७·१८१(२); कोवला आणि रसालु ८·५६; सीतली आणि रसाल १३·२६९, ज्ञानदेवी– 'मितली परि सरळ', कुंटे–'मितले आणि रसाळ' १३·२७०; रसालपणा १·३३(२), –चेया लोभा ६·१६, –णें १३·६४१; रसिक, रसयुक्त, रस जाणणारा, ऐसीं अक्षरें चि रसिकें। मेळवीन ॥ ६·१४, तुह्मां रसिकां जोगें १३·३३३; रसिकत्व १८·३४५ (१,२); अरसिकां हिं १५·५६१, हा पाठ आणि ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींतील–'अरसि कांहीं' १५·५९४ पाठही संदर्भांत बसत नाहींत.

**रसना**—जीभ. परि रसना ह्मणे कां रसु चि हा आमचा। ६·१७. वमिलेया अन्ना। लाल न घोंटी रसना। १३·५१२. २·३०४, १३·४२७, १८·१६८१. रसनेचिया वाटा १५·३२६; विचाराचिया रसना न दटति, विचाराच्या तोंडांत तीं फळें मावत नाहींत, ७·१८८; त्वचा श्रवण चक्षु रसना घ्राण १८·४९६; रसन—श्रवण नयन त्वचा घ्राण रसन १३·९८; रसनेंद्रियांचा आंकला, जिव्हेला व इतर इंद्रियांना लंपट झाला, ६·३४५.

**रससोए-य–रसोय**—स्वयंपाक. रससोए १८·१०८६, –न सरों ये, स्वयंपाक संपला असें होऊं नये, १३·६४२. रससोय १३·६३५, समरस्याची – १३·३८९. रसोय – अमृताचां ताटीं वोगरुं। ऐसि रसोयें कैंचीं ॥ ९·९. २·२५४, ९·३४४, १५·३८.

**रहवर–राहवर**—उत्तम रथ. रहवर १·१३९. राहवर १·२७०; राहंवर—सजोडियां राहंवरा, घोडे जोडलेल्या रथांना, ११·३९२.

**रहस्य**—गुपित. १८·१३३६. गीता माझेयां भक्तां मंत्ररहस्य मेळवी १८·१५०२; रहस्यें बोलिलें १०·२९५.

**रहित**—त्याखेरीज, तें वर्ज करून. रीता ना भरितु। रहितु ना सहितु। १३·११०४. रसें रहित ७·१५५; आदिमध्यरहित ११·३०५, आदिमध्यां(ध्यां)त– ११·२७८, आशापाश– ३·७४, कर्म– ३·१९०, ४·११३; काम–, सकल शब्दास जोडून घेणें इष्ट वाटतें, ३·१४९; क्रिया–, स्वधर्मु शब्द तोडावा, ३·१०७, गुणत्रय– २·१४९, गृहव्यापारप्रवृत्ति– ९·१२८, निर्देशदेश– १२·३२, भयोद्वेग– १२·१६९, हर्षशोक– २·३००, हेतु– ३·७८; रहितें—व्यभिचाररहितें भक्तियोगें, अनन्यभक्तीनें, १४·३६८, विधिविधानरहितें ४·११७.

**रहिवांस**—वस्तिस्थान, वस्ती. १३·५२२.

**राइतें**—रायतें. हें असो उगें आगितें। ह्मणे तैसें राइतें। १७·१४६, आगीलाही उगें बस म्हणणारें, इतकें तिखट, रायतें.

**राउत**—घोडेस्वार, अंमलदार. पदिचे राउत ९·३२३.

**राउनि**—हा रोउनि चा अपपाठ असावा. कृपणाची चित्तवृत्ति जैसी। रा(रो)उनि घातली ठेवेया पासिं। ११·६२३, घट्ट बांधून या अर्थी, ज्ञानदेवी – 'रोवूनि', कुंटे–रोंवोनि' ११·६३३, रोवणें पहा.

**राउल**—राजवाडा, देऊळ. तेणें वैकुंठापासौनि विशालें। मज लागि केलीं राउलें। ९·३८५. ११·५३८. आनंदाचां राउलिं, राजवाड्यांत, १३·३८६; सामरस्याचां राउलीं, मंदिरांत, ६·३८८, पूर्व दिशेचां–५·८६; प्रसादाचीं राउलें करिति ११·६५; रानिचें राउला नेलेयां

१८·१६०६; **श्रियेचिं राउलें उवडितु,** घरें, १६·१९८; साधुहृदयराउलीं ५·१४१.

**राउव**—पोपट. **कवतिकें राउवें बोलावितिं होंती,** ११·१०७, **बोलवणें** पहा.

**राॐ–ओ-य-वो**—राजा, अग्रणी, श्रेष्ठपणा दाखविणारे शब्द; धृतराष्ट्र, अर्जुन, दुर्योधन, श्रीकृष्ण, विश्वरूप, ईश्वर यांनाही उद्देशून हे शब्द आलेले आहेत. **राॐ**—जैसा रंकु भ्रमला। म्हणे जा रे मी राॐ आलां। १४·८३. तरि विश्व हा अनादि ठावो। एथ नियंता ईश्वरु राॐ। १६·२९३. ८·१८३, १४·१५३ १४·२१८ (१), १४·२७५, १४·३५९, १८·५०१. **अज्ञानदेशिचा राॐ** १३·७५१, **अनुभवियांचा–,** अर्जुन, १५·४१२, **आत्मस्थितिचा–** १८·४१०, **क्षत्रियांमाझि–,** अर्जुन, २·९, **गुणा(णां) माझि–,** ईश्वरभाव, १८·८६९, **तीर्थ–** ६·१०२, **देवांचा–,** विश्वरूपास उद्देशून, ११·१७६, **निजधामव्योमिचा–,** आत्मस्वरूपरूपी आकाशांतील सूर्य, १६·१४, **निजात्मपदिचा–,** आत्मस्थितीचा स्वामी, ८१·१३१३, **परचित्त लक्षणाचा–,** अर्जुन, ५·१६२, **पवित्रां–** ९·४७, **प्रज्ञापृथिवियेचा–,** अर्जुन, १५·२८९, **ब्रह्मविद्यां–,** गीता, १०·१९, **भोगभूमीचा–,** एक गर्वोक्ति, १६·३५२, **महाकाव्या–**१·३३, **यादव–**१०·२७१, **विश्वेसरु–** १८·१७८०, **श्रीकृष्ण–** १८·१६१९, **सदैवांचा–,** अर्जुन, ११·१३, **सव(र्व)ज्ञांचा–** १३·८६०, **सिद्धांचा –,** श्रीकृष्ण, ३·२६८(१), **सुरवरांचा–,** श्रीकृष्ण, १०·२६३; **रंक** पहा; **राॐ आवंतिला** १७·१८४, **– परिवाण नेणे** १३·१३८, **परिवाण** पहा, **– हो,** स्वामी हो, १६·५१, **–होए,** संजयास आपण धृतराष्ट्रच आहों असें वाटलें, १८·१५९४. **राओ—कृपालुवांचा राओ,** श्रीकृष्ण, १०·५३, **पुरोहितांमाझि–,** बृहस्पति, १०·२०९, **भक्तांमाझि–** ७·१३३, **सिद्धांचा–** ९·५३०. **राय**—आगा हे (हें) नगर रायें केलें। एया ह्मणणेया किर साचपण आले(लें)। परि निरुतें पांतां काइ सिणले। रायाचे हात ॥ ९·१०९. तेया संजया येणें बोलें। रायाचें हृदय चोजवलें। ६·५. नाना हुडपें विडा राधा। दीवला जैसा ॥ १७·२७५. १·१००, १·१२५, १·२०३, २·१, २·८१, ३·२६८ (२), ४·७, ४·२०८, ६·१, ८·२६९, १०·३०३, ११·१७४, ११·१८४, ११·२३१, ११·३८०, ११·३८८, ११·६४०, ११·६५८, १२·२३९, १३·११४७, १४·९६, १४·२६९, १५·२१७, १५·५५६, १७·११, १७·४०८, १८·१६६, १८·३२१, १८·१०६१, १८·१३९४, १८·१५४६, १८·१६०२, १८·१६२३, १८·१६४७. **परिसणेयांचेया राया,** अर्जुनास उद्देशून, ८·५७; **कासविएचेनि तूपें राया ॲगारिलें,** कासवीला दूध नसतें या समजास उद्देशून, अशा दुधाच्या तुपाची राजाला मेजवानी द्यावी, हें अशक्य कोटींतील उदाहरण, १५·२१७; **रायें अधिष्ठिली प्रजा** ९·११३; **कौरवराय** १७·४२४, **गुरु–** १०·५, १३·११५९, **श्रीगुरु–** १४·१६, **श्री–गोरख–** १८·१७३३, **दानि–** १८·१३६९, **देव–** ११·६४, **प्रज्ञा–** १४·७०, **वीर–** १६·१६१, १७·२८२, **वेद–** १८·२७७; **राय व रंक** यांचे संदर्भ **रंक** पुढें पहा; **रायेपणें**—सांघ पां धनुर्द्धरा। राॐ रायेपणें डोंगरा। गेलेया(यां) अपुरा। होये काइ ॥ १४·२१८(२), १५·३०८; **रायाप्रति** १·१७३. **रावो**—रावो तेथ कटक। सौजन्य तेथ सोइरिक। १८·१६१४. १८·११३८,१८·१३६४, १८·१६०४. **दोषांचा रावो** १८·१०४८.

**रांक—रंक** या अर्थी. तेथ चक्षुरादि रांकां–। चा कवणु पाडु ॥ ८·१२३, ज्ञानदेवी, कुंटे, 'चक्षुरादि रंकां', ज्ञानदेवी ख पाठ 'चक्षुरादिकां' ८·१२५.

**राक्षस**—असुर, दानव, मनुष्य व देव यांचे शत्रु, हे वश झाले असतां अचाट कामें करतात. राक्षसु ही मांसा। विटों सके ॥ १६·२८३, कधींही विटत नाहीं या अर्थी. आणि श्रद्धा राजसां। घडिजे वीरेशा। ते भजति राक्षसां। खेचरां हान ॥ १७·७८. कां राक्षसांसि दिवो पाहे। राति होउनि ॥ १८·७२१, रात्र झाली असतां राक्षसांचा दिवस उजाडतो, त्यांच्या निशाचरत्वास उद्देशून. ११·५००, ११·५०२, १८·७४७. **राक्षसी, तमोगुणिची राक्षसी** ९·१७८.

**राख**—नेहमींच्या राखुंडी या अर्थी. परि नेणे जळों विझों। राख जैसी ॥ १४·३५७. **राखेहूनु कोरडें** १७·१४३. **राखोंडि**—काइ राखोंडिया फूंकितां। दीपु लागे॥ ९·४९३. **राखौंडी**—जाला आगि तरि राखोंडी। जालील काइ॥ १३·५८४. अग्नि नेणोनि राखोंडी। चेंपिलें पोळी॥ १८·१०४, राखेखालीं विस्तव आहे हें न कळतां वर दिसणाऱ्या राखेवर पाय दिला असतां चटका लागतोच. ५·२३. **त्रैलौ(लो)क्य राखौंडी करी** ११·३५१.

**राखणें**—रक्षण करणें, दुःख निवारणें, ठेवणें. जरि भुकेची राखे वेळ। जगन्नाथु॥ १५·२३. परि जातें जीवित राखे। तृणाचें हिं॥ १६·१५५. तैसें कर्मि बांधतां। मुमुक्ष सूटले पांडुसुता। जैसा रसरीती मरता। राखिला विखें॥ १८·१६१, कर्मे बंधक असलीं तरीं तीं कर्में (कर्मयोगानें) करीत असतां मुमुक्षु सुटतात, जसें विष मारक असलें तरी तें रसायन पद्धतीनें दिलें असतां मरणाऱ्याला वांचवतें. ११·५५, ११·४१२. **राखों नेणसी**, कांहीं एक लपवीत नाहींस, १८·१३४२; **गोधनें राखौनि**, गुरें बाळगून, १८·८७८; **जळतें गोकुल राखिलें** १०·२६७; **जियालें राखे** १८·६६५; **प्राणु राखे** १६·१४२; **भूखेची पीडा राखिजे** १३·२१९; **मीतूंपण राखत आहों चि** १८·३००; **राखता**—राखणदार, पहारेकरी, १८·४३५.

**राग**—(१) क्रोध, आसक्ति, आवड. सिसाराचां रागीं लाणें। सीस चि जैसें॥ १८·१७७, अर्धशिशीच्या त्वेषानें डोकेंच तोडून टाकण्यासारखें आहे. **प्रतिमल्लाचां रागीं**, जोडीच्या पहिलवानाबरोबर कुस्ती खेळण्याच्या आवडीनें, १८·४८७; **मारिलेयाचेनि रागें** १३·५४१; **रागद्वेख**, आवडनावड, २·३३२, **–द्वेष**, त्याच अर्थी, २·३३१, १६·३३९, १८·१०१५, काम व क्रोध, ३·२५९, ३·२६६; **उपरतिरागें**, उपरति आवडून, १५·१९२; **वीतराग**, ज्यानें आसक्ति टाकली आहे असा, ४·६०, १५·२४८, १८·१३३, १८·७८४, १८·१०३७; **रागी**, आसक्त, ६·४३, ७·९०; **विरागीं** १७·१७५; **रागिठ** ११·३४८, १३·६०, **–पणें** ११·४४३, **रागीठ** ११·३३९.

(२) रंग. **संध्यारागिचे रंग**, संध्याकाळच्या आकाशरंगाचे रंग, ६·२५४; **सरागें**, रंगयुक्त, ११·१३२. (३) संगीतांतील स्वरयोजना. **रागेंसिं उमटतां** १०·१४१. **रागेचे—लोकपाल रागेचे** ९·३२३, हा पाठ **रांगेचे**, बरोबरीचे, असा असणें संभवतें, ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींत 'रांगेचे' असा पाठ आहे, ९·३२६.

**रांजण**—पाणी किंवा धान्य ठेवण्याचें मोठें पात्र, डेरा. १३·६८९.

**राजा**—नेहमींच्या अर्थी, अग्रणी, श्रेष्ठत्व किंवा स्वामित्व दाखविणारा शब्द. इतर शब्दांस जोडून अनेकदां या शब्दाचें **राज** असें रूप आलेलें आहे. येयां नरा(रां) माझि राजा। तो विभूतिविशेषु माझा। १०·२१९. जें राजा जरि घरासि ए। तरि बहुतु उपेगु होये। १७·१८५. १३·१००६, १६·१७४, १७·३३९, १८·७२१. **अकरा हीं राजां**, सप्तर्षि व चार मनु, १०·९५; **कुरुराजा** १८·१५७१, **शास्त्र**–१८·१४७०; **श्रीनिवृत्तिराजा** १५·५६५; **राजागर**, उत्तम बाग, १८·९३; **राजादेश** १०·७; **राजाज्ञा** ९·४४९, ९·४५०, १८·७३०; **राजकुमरु** १·२६८, **–तनया**, अर्जुना, १७·३०७, **–धानी**, **धानी** पहा, **–पंथें** १३·६१७, **–पुरीं** १४·२३७, **–बीदी**, राजमार्ग, **बीदी** पहा, **–भुवन** ११·१९४, **–मुद्रा**, राजाचा शिक्का, १८·८४६, **–योगुतुरंगीं** १८·१०४१, **–रुषी** ४·१८, **राजर्षी** ९·४८५, **–वंटा** ८·१८२, **–वळि**, राजचिन्ह, १७·३२०, **–सूय**, यज्ञाचा प्रकार, ११·१०१, **–हंस**, परिशिष्ट (८) पहा; **आत्मराज**, **आत्मा** (१) पहा; **गुरुराज** १४·२५; **देहराज**, आत्मा, १४·२०१, १५·३३५, **धैर्य** – १८·७३८; **श्रीनिवृत्तिराजें** १५·२६; **पंथराजु** ६·१५२, **पुरुषार्थ**–१८·९४४, **भक्त**–४·२, **भगत**–१८·१४०९; **यदुराजें** १३·८३, **रश्मि**– १४·४६; **विघ्नराजु**, १·१५; **श्रीराज**, श्रीकृष्ण, १८·१४६०; **सकलवीराधिराज** १२·२०, **अधिराज** पहा. **राज्ञ**—राजा याच अर्थी, **सकलदेवराज्ञा** १८·१५५९; **राज्ञत्व** १८·११३८; **राज्य**, राजाच्या सत्तेखालचा प्रदेश, राजाचा अंमल व अधिकार. आतां राज्येंसि संचलें। यश तूं भोगिं॥ ११·४७४,

अमंत्रिया राज्याची परि होये। बलासिया (बलासिया)॥ १३·५५५, १·२१०, ६·१७०, ६·४४८, ११·४६६, १३·२५, १६·४५७; **राज्य करणें** १३·९०६, **– जोडैल** १·२२६, **– भोगिजे** १·२१३; **राज्यभूषणगज** १०·२१८, **–भोगसमृद्धी** २·६८, **–सुख** १·२६२, २·४५, **आत्मानुभवु-राज्यसुखा** ९·२१७; **राज्यसेव्या** १५·३३०; **स्वर्गराज्यसंपती** १८·१५२६; **स्वराज्य**, ब्रह्मैक्यास उद्देशून, १८·१०६६; **स्वाराज्य** ३·२६६, ज्ञानदेवी, कुंटे–'स्वराज्य' ३·२७१; **स्वानंदराज्य** १७·४२३; **राज्य कां मरण**—स्वप्निंचेया राज्य कां मरण। नोहे हर्षशोकासि कारण। प्रबोधलेयां जाण। जिया परी॥ १५·२६४.

**राणा**—राजा पहा. **वैकुंठीचा राणा** १·१४०, **षड्गुणा(णां)चा** – १४·३२०, **सिद्धांचा**– १३·९६६; **राणिव**, राजवैभव, राज्यपद, स्वामित्व अधिकपणा, भरभराट याही अर्थी, ह्मणौनि युक्ति हे पांडवा। घडे जेया सदैवां(वा)। तो अपवर्गिंचिया राणिवा। अलंकरेजे॥ ६·३५६. अंत्यु राणिवे बैसला। १३·७२३. **संतोषाची राणिव** ६·३७२, **सुखाची** – ८·१९२; **इंद्रियें राणिवा करिति** ७·२०४; **द्रिष्टि भेदाचिये राणिवे बैसली** १८·२६६; **प्रकाशाची राणिं(णि)व दे** १५·१२; **धर्मु राणिवा करी** ९·१८८; **विवेकाचिये राणिवे बसे** ६·४६४; **वैकुंठिचिये राणिवे योग्य केले** १२·९३; **श्रवणसुखाची राणिव जोडली** ११·११; **श्रवणाचिये राणिवे श्रोते बैसवीं** १२·१५; **समग्ज्ञानाचिया राणिवा** उगाणून, यथार्थज्ञानाचें वैभव साधकाला अर्पण करून, १८·१०६२; **सर्वस्वें राणिवा गाजति** ८·२५८; **राणीव**—**ब्रह्मानंदाची राणीव जीवा फावली** ११·२४७; **सौंदर्या राणीव जोडली** ११·१९५.

**राति-ती-त्र-त्रि-त्री**—नेहमींच्या रात्र या अर्थी, अंधार, अज्ञान. **राति**—तरि प्रबोध जंव नोहे। तंव नीदे काइ अंतु आहे। किं राति सरैल पाहे। तेया आरौतें॥ १५·२२०. सुर्योदया सरिसी। राति पलौनि जाए आपैसी। गेली देहाहंता तैसी। अविद्ये सवें॥ १५·२६०. ८·१५४, ९·४३५. **रातिची चौपाहारी** १८·९६२; **अंवसेचिये रातिचें गगन** १४·२४३; **जाणणेयांची राति** १६·२७९, **पूर्णचंद्रेंसि** – १३·६४०, **माया** – १६·११. **राती**—पाहालेयां राती। आंधारें उरे॥ १८·२६१, रात्र सरून पहाट झाल्यावर अंधार रहातो काय?, १८·४९२. **अज्ञानाचिये राती माजि** १०·१२७, **अविद्यागर्वांचिये** – १७·३२७; **जाणीवेचि राती** १८·५६३; **शरीरसंयोगाचिये राती माझि** ७·१२७; **सटिग्नियेचिये राती** १८·८३४; **अविद्ये राती रुसौनियां**, अज्ञानरूपी रात्रीचा नाश करून, १६·२; **अहोराती** १५·३७६. **रात्र**—**अहोरात्र**, कां अहोरात्राची गोवी। आंधळें नेणे॥ १८·७१५. ८·१५५, ८·१६३, ११·४१९, १८·३७८. **अहोरात्राचा पैलकडु** १६·१६; **अहोरात्रत्यागें** १७·३१३, **–विद्** ८·१५७, **–त्रिं** १६·३३८ (२), **–त्रें** १३·११११. **रात्रि**—काथि रात्रि चांदिणें। धाकु धरिजे॥ १६·२६५, **धाक** पहा. विचित्र काइ रात्रि देहातें। डुडुल करी॥ १८·३८२, ज्ञानदेवी, कुंटे–'न करी' १८·३८५, घुबड दिवसाची रात्र करतें हें विचित्र (नाहीं) काय?. कां रात्रिचेया पोटा आंतु। रिगाला जो कां भास्वतु। तो रात्रि ऐसी मातु। आइके काइ॥ १८·४१४. ६·३९९, १८·७२६, १८·१४९०. **रात्रिचा अवसरु** ८·१६२, **–चां अवसरीं** १६·२७०, **–चा समो** ८·१६६; **रात्रि पाहलें** १४·३६०, **–...पाह्मलें** १४·३५२; **अहोरात्रि** १२·६३, **–ची जोडि** १३·७४२; **कालरात्रि** ११·३४०, काल (१) व (२) पहा; **मध्यमरात्रि** १८·३७९, **माया** – १४·१७३, **मोहो** – १६·६४. **रात्री**—पाहे पां देऊ आघवा चि भरे। मग रात्री चि वोत्रि उरे। १३·६५३, रात्रीचि, असा पाठ रात्रीची या अर्थी घ्यावा, **वोवणें** पहा; **दिहा...रात्रीं** १६·३३८ (१); **कालरात्रीचीं कटकें** ११·१९६; **रात्रीसमैं**, रात्रीच्या समयीं, ३·११३. वरील सर्व शब्दांचे इतर कांहीं संदर्भ **तेज**, **दिस-ऊ-य-यो-वो**, **दिवस**, **दिह**, **देऊ-ओ-वो** (१) या शब्दांपुढें दिले आहेत.

**रांधणें**—स्वयंपाक करणें. अमृत केउतें रांधावें। १०·१२. भोजनसुख महाग। रांधितां ठांइं॥ १८·१८५. १५·३८. **अन्न विषें रांधिलें**

१३·७४०; **विखें रांधौनि वाढिलें** १८·७११; **रांधितिए उणे(णें)** १८·१४१; **रांधणें** १८·९३५; **रंधन,** स्वयंपाक, १८·४८८; **रांधवण,** स्वयंपाकघर, १३·५६१; **रांधवणि,** स्वयंपाक करणारी, जैसी रांधवणि रसोय नीकी। करूनियां मोले(लें) वीकी। २·२५४.

**रान**—जंगल, बहु योगाभ्यासिं हांव। राना कडे धाव। १३·५१८. ९·४३०, ११·४१ (नीं), १३·४८, १३·४८५, १५·४८०, १६·४३८. **रानिचेयां पालेखाइरां,** वानरांस उद्देशून, ११·२३; **रान वळघले,** रानोमाळ झाले, ११·६५४; **बोलणेयांचां रानीं हींडतां** १०·२०; **भवस्वर्गाचिया राना धांवतु** १५·४६०; **शब्दांचेया राना माजि रिगे** १५·३२३; **स्वैराचाराचें रान रिगाला** १६·४४५; **धाडरानें** १८·९३३; **विषयरानिचे वाघ,** काम व क्रोध, ३·२३६; **ही रान भीजे** हा पाठ **हीरा न** असा पाठ तोडावा, १३·४८१, **भीजणें** पहा.

**रावणें**—परिश्रम करणें, मेहनत करणें. **रावता,** मेहनत करणारा, जें प्राणाचां घरिं। आंगें रावते भाऊ च्यारी। १३·२९, सं. वा. श. पहा. **राव**—मेहनत, व्यवहार. मग तो इंद्रियकदंबु। करविजे तंव रावु। जंव कर्तव्याचा लाभु। हातासि ए॥ १८·४९९, **कुकर्माचा रावु करवी** १३·३१; **स्वैरत्वाचा रावु करी** १४·२२८; **रावाउणें (रावा उणें)** १८·९४, **उणा-णी-णें** पहा. **रावणी**—सर्वेंद्रियां आंगणीं। विवेकु करी रावणी। १४·२०४.

**राभस्य**—अविचार. १८·१०२२, विषयसुख (हंस कोश); **राभस्याची गती** १७·३८६; **तैसें तुह्मीं राभस्यें बोला,** तसें बोलणें अविचाराचें होईल, १०·२९८; **राभस्यें सीमा सांडे** १७·३९३.

**राल**—आसक्ति (राजवाडे), आवड. फलहेतुची राल नाहीं। अंतष्करणीं॥ ६·६४, ज्ञानदेवी, कुंटे–'चाड नाहीं' ६·६४.

**रावणें**—रंग लावणें. कैसीं नीलोत्पलातें रावित। आकाशा रंगु लावित। तेजाची वोज दावित। इंद्रनील॥ ११·५९०. तांबोलें वोंठ राउं। १३·५६२, येथें रंगविणें या अर्थी (राजवाडे). मग राविले सीणत। आणिक जीव॥ १३·२२९, **राविले** हा **राखिले** चा अपपाठ आहे. ज्ञानदेवी, कुंटे – 'राखिले शिणत' १३·२३०.

**राशि-शी**—(१) ढीग, समूह. **राशि**—मी राशि आहे (हें) समस्ता (स्तां)। अपराधांचा॥ ११·५४८. **अवकणाचा राशि** ९·४५, **कापुराचा** – २·२५१, **जल** – १०·२११ (१), **तपो** – १०·२११ (२), **तेजो** – ११·३०१, १५·२८०, **पयो** – १०·२१८; **वेदराशिचेया सामां आंतु** १०·२५८; **शिलाराशि** १६·३७७; **सूर्यकणाचा राशि** ८·८९. **राशी**—**ग(गु)णराशी** १६·२१०, **जीव** – १३·१०५७; **तपोतेजाचे राशी** ४·६१; **धातुराशी** १७·३६१; **सुखाचा...राशी** १६·३५४; **राशि-शी**—**शब्दराशि** ११·७२, १८·१४२१, **–राशी** १८·१४१८; **रासि-सी** पहा. (२) नक्षत्रांच्या बारा राशी. **राशि**—मौन गा तूझें राशिनांव। १७·१५. **राशी**—क्रूरग्रहांची जैसी। मांदी मिळे येकी राशी। १६·२५५.

**-राष्ट्र**—शब्दास जोडून. **महाराष्ट्रमंडळीं** १८·१७८१.

**रासि-सी**—**राशि-शी** (१) पहा. **रासि**—**पातकांचा रासि** ३·१४०; **आनंदरासि**—अहो अलुमालु अवधान देआवें। इतुलेनि आनंदरासिवरि बैसावें। ९·५२९. **रासी**—साकरेचिये रासी। बैसली तुडे मासी। १३·७८१. **लवणकणाचिया रासी** १३·९१४; **अपारमोहरासी** १८·५१९.

**रासौभा**—सडा, झडण, वर्षाव. तेथ रासौभा होंत। नक्षत्रांचा॥ १·१५६, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सडा', १·१५६.

**राहटणें-राहाटणें**—आचरणें, वागणें, व्यवहार करणें. **राहटणें**—पया लागि पुढां अथवा पाठिं। जियें राहटलां विरुद्धें गोमटीं। तियें मायेचिया परी पोटीं। सामावी प्रभू॥ ११·५४९. **कर्मेंद्रियें कर्मीं राहटतां** ३·७०; **जतना राहटताति** २·३१०; **स्वधर्मातें चि राहटतां** २·२२८, **स्वधर्में** – २·१८८. **राहाटणें**—इंद्रियें गुणाधारें। राहाटति निजव्यापारें। ३·१८१. घरिचीं चि राहाटति घरीं। घर कांहिं न करी। १३·१०७५. १·२४६, ३·७७, ३·१२६, १३·३०२, १३·३६४, १३·४७८,

१३·८०७, १३·९२३, १८·६६६, १८·१६८८. **इंद्रिय राहाटे** १८·४६२, **इंद्रियग्रामु राहाटला** १८·४३८; **उचितु धर्मु राहाट** ३·१४९; **कर्म राहाटे** ५·४४; **कर्माधारें...राहाटिजे** २·२३४; **कवण कवणी परी राहाटे** ९·१२७; **केधवां कैसें राहाटावें** १४·१८९; **मन चि राहाटें(टे)** ५·५३; **श्रीनिवृत्तिनाथु राहाटतसे** १८·१७०७; **स(सं)बंधधर्मीं तुसीं राहाटलों** ११·५३०; **राहाटावया** ६·४११, **–वेया** १८·१४५३; **राहाटणें—शरीरें वाचा मानसें राहाटणें** १६·११३; **राहाटि—राहाटिचा उजरा** १६·२६९; **कर्मिं राहाटि** १८·६५८, **घरींची–** १३·१११८, **सरिसी–** १३·१३७; **राहाटी**—या कारणें किरीटी। स्वधर्मांची राहाटी। न विसंबिजे संकटीं। सिद्धमंत्रु जैसा॥ १८·९४५, १५·३३८, १६·२७१, १८·३१०, १८·३३८, १८·१४६९; **आश्रमधर्मांचिया राहाटी** ९·३०४, **बाह्यांचिये–** १३·३८, **भूतमात्रिं मौवाल–** १६·१६९, **मनाचिये–** १३·३०९, **मनोबुद्धिचिया–** ९·४२०, **रथिचिये–** १८·१५६५; **राहाटवणें**—जें इंद्रिय राहाटवी। तें कतृ(र्तृ)त्व गा॥ १३·९६५. ह्मणौनि विचारावेया शास्त्र। राहाटवावें जें वक्त्र। तें वाचेचें हीं सूत्र। हातीं न धरी॥ १७·२३१, १८·५०१, १८·१३०८; **ज्ञाता इंद्रियांचा मेळावा राहाटवी तेथ कर्त्ता होए** १८·४९०; **हातपायांतें राहाटवी** १८·१०२३.

**राहणें**—असणें, थांबणें, समाविष्ट होणें, स्थिर असणें, स्थिर होणें, बाकी उरणें, बाकी ठेवणें. तंव गुरु ह्मणति राहीं। हें तुज बोलावें न लगे काहीं। १·८३, थांब या अर्थी. पाइकु पाठिसिं घातला। आपण पुढां राहिला। १·१४३. कां राहे ह्मणितला राहिल। महावातु॥ ६·४१२. लक्ष्मीये ही परि राहिलें। जिव्हार जें॥ ११·११८, बाकी ठेवलें, दाखविलें नाहीं. ६·१८१(२), ६·१८३, ६·१८९, ६·२१५, ६·२४०, ६·२५१, ६·२९७, ६·४१६, ९·२३६, ९·२९३, ११·७८, ११·८०, ११·५०३, ११·५८४, १३·७९, १३·९५, १३·३९३, १३·६२०, १६·७४, १७·१२८, १७·१५७, १८·१९, १८·२१९, १८·४१३, १८·१०६२, १८·१२४४, १८·१३७०. **अमृतांतु मरण केवि राहिल** ९·४२१; **आत्मतोषीं मनें राहे** २·२९३; **आत्मस्थिती राहुनि**, स्वरूपांत स्थिर झालों, ३·१६४; **उगला राहे** १८·७६, **उगा चि–** ११·२२३, **उगा न–** १३·८२०; **उगे कां पां राहाति** १७·६३; **उमाळे कडवसां राहिले**, प्रवाह कडेला लागून (दडून) राहिले, ११·३५९; **एकें चि श्लोकें राहे**, एकाच श्लोकावर विश्वास ठेवून राहील, १८·१६४२; **काइ राहों**, काय बाकी दडवून ठेवावें? ४·२९; **क्षारता तोयत्वें राहे**, समाविष्ट होते, १८·१२०२; **गीत राहातां**, गाणें थांबलें असतां, १८·१०८७; **घडी राहांतु असे काइ**, कांहीं वेळ तरी थांबतो काय?, १७·२५०; **घणवट राहे**, घन भाग तेवढा बाकी राहतो, २·१३०; **चित्त राहलेयां**, स्थिर झाल्यावर, ८·११२; **चेइलेयां राहांत पावें**, जागें झाल्यावर लाभेल काय?, ९·३२८; **जालें जग जेथ राहे** ९·२७०; **तिहीं राहिजे ना**, त्यांनीं, सद्गुरुंनीं, कांहीं बाकी ठेवलें नाहीं, १८·९११; **दीठि आंतुलीकडे राहुनु** ६·२०४; **द्युति राहे**, वास राहतो, १८·४२०; **निवातु राहे**, स्तब्ध राहिला, १०·३०३; **निवांतु जन्हीं राहे**, ७·१२९; **पडिसादा होउनि राहिला** १·१६१; **पण्यांगना वडीलपणें राहे** १३·२०४; **परमात्मरूपीं बुद्धि राहे** २·३४०; **भीष्मातळिं राहिजे** १·१२३; **मन...निश्चल राहील** ६·४१६; **मन राहांतें पावें**, मन स्थिर राहील असें पाहावें, ६·१८१ (१), **मन स्वरूपीं राहे** १७·२२६; **सिद्धांचे मनोरथ कृतार्थ होउनियां राहिले** १३·२७८; **महाबोधु राहे** ५·७४; **मौन करुनु राहिला** २·८३; **राहौं नेणें(णे)**, धरून ठेवतां येणार नाहीं, १०·१११; **लक्ष्मी मुकुंदिं राहिली** १६·८२; **संकटीं केवि राहों** ११·३१७; **विवेकें राहौनि ठाके** १०·७३; **श्रोते ह्मणति राहे** १३·८५१; **समाधि राहे**, स्थिर होते, ६·६०; **राहाणें—दीठिचें राहाणें आधिं ए** ६·२०५, **आधिं पहा; राहाणें...हींडे** १३·६८९; **जाये...राहे** १४·७३; **वीरें अथवा राहे** ९·२५४; **राहविणें**—परि विश्वरूप हें राहविलें। दावि चि ना॥ ११·३५,

**राहावी** ६·१६९(२). **न्हाणें, राहणें या अर्थी.** आणि दडपिलेयां धूंवें। न्हाइजे काइ॥ १८·९५७. ४·२७, ६·३८०, १५·४२३; **नन्हांति (न न्हांति)** १५·३५०; **निवांत हिं न न्हावे** ११·५२२; **लक्ष्मी न न्हाय** ३·१०९; **हृदय न न्हावें** ११·५६७; **न्हातेआतें राहावी** ६·१६९(१).

**राहु**—चंद्रास ग्रासणारा ग्रह, सूर्यासंबंधींही या ग्रहाचा उल्लेख केलेला आहे. **राहूनि, राहूनें,** १८·१००६; **राहुग्रस्त,** सूर्यास उद्देशून, १·२६८; **रवि-चंद्रा राहु-मेलु** १७·२७१.

**रिकामें**—उद्योग नसलेलें. **रिकामें तोंड,** बडबड करतें, १५·२१.

**रिखि-खी-षि-ह्षी**—ऋषि पहा. **रिखि-खी**—आतां वाक्यसूर्यकर फांकलें। आणि रिखिं मार्ग होंति जे कथिले। १०·१४६. हे बहू उखीविखी। रिखीं केली नैमिषिं। १३·६७. **रिखीकेशी** ११·२५८, ज्ञानदेवी, कुंटे–'हृषीकेशी', ११·२६२, हृषीकेश शब्दांतील हृषीक शब्दाचा ऋषीशीं संबंध जोडून हें रूप बनविलें असावें; **महारिखीं माझि,** भृगु, १०·२११; **महारिखीचें ज्ञान** १०·६५, **महारिखी अथवा सिद्ध** ११·३२६; **रिखि(खिं) आणि देवां** १०·६७; **रिखीं अथवा देवां** १०·७०. **रिषि—रिषीश्वरीं** १०·१३७; **देवरिषि,** नारद, १०·१४१; **रिखी-षि, सप्तरिखी** १०·९९, **सप्तरिषि** १०·९०, सं. वा. श. पहा. **रुषी—राजरुषी** ४·१८; **सप्तरुषी**—अलंकृत सप्तरुषीं। आकाश जैसें॥ १८·८७०, सं. वा. श. पहा.

**रिगणें–रिघणें–रीगणें**—शिरणें, प्रवेश करणें, आरंभ करणें, पुढें येणें. संदर्भानुरूप या क्रियापदाच्या इतर अर्थांपैकीं कांहीं येथें दिले आहेत. **रिगणें**—आणि जेथ शांतिचा जीवाला नाहीं। तेथ सुख न रिगे चि कहीं। २·३४५, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सुख विसरोनि न रिघे कहीं' २·३४५, राजवाडेंच्या कांहीं प्रतींत 'विसरौनि' पाठ आलेला आहे. कां सूर्यबिंबा माझारि। आंधारें रिगे॥ ९.१२४. आणि रिगौनियां शयनीं। सरिसा पहुडें॥ ११·५४५. आंतु रिगौनु वेगळें। आकाश हें॥ १३·१४५. आगा आकाश कें नाहिं। हें न रिगे चि कन्हणिये ठांइं। १३·१११४. नाना देउ‍ळा रिगाला देउळा–। चेया कामां॥ १८·४८९. २·२५८, ३·१८४, ४·५, ४·९६, ४·१४९, ५·७१, ६·५५, ६·६८, ६·१७६, ६·३५४, ६·३७०, ७·१३, ७·८८, ७·१४९, ७·१७६, ८·२३८, ९·४८६, ११·८, ११·६१, ११·२१२, ११·३५५, ११·४७२, १२·२४, १२·३५, १२·९८, १३·६३, १३·१२४, १३·४८३, १३·५३८, १३·६०५, १३·६९९, १३·७७२ (१, २), १३·१०२०, १३·११५६, १४·१५३, १४·१५९, १४·१७०, १४·३१०, १५·३२३, १५·३६९, १५·३७०, १५·४८०, १६·५३, १६·४४८, १७·१९, १७·१४०, १७·२३८, १७·२७४, १७·३६५, १८·१९६, १८·४०६, १८·४१४, १८·७३५, १८·१०९६, १८·१२६१, १८·१३१० (२), १८·१४१४, १८·१४५५, १८·१४७२, १८·१५२१, १८·१७०७. **अंकीं रिगे** ११·५१२; **अधिकारिया गावों रिगतां** १८·७९२; **अर्थज्ञानाचां गाभारां रिगति** १८·४६; **अर्थें मनिं रिगौनि** १८·१४५०; **आंगा रिगाली,** गंगेस उद्देशून, १४·३५०,–**रिगे** ९·१०७; **आशे न रिगे** ६·६३; **इंद्रियें पदार्थीं रिगतां** १८·९८८; **उफकेन जो रिगे,** उफका पहा; **कंदर्पु शरण रिगाला** ११·१३७; **कर्त्ता कर्तुत्वाचां कामठां रिगे** १८·३५६; **कांताचां मानसिं रिगौनु** १३·८०७; **गंगा उदधी रिगाली** १३·३७१; **गाउ‍ न रिगिजे** १८·१२५०; **चंद्रबिंबाचां गाभारां रिगालेयां** १०·२९८; **चित्त मजमाझि रिगतां** १२·१०९; **जाणणें अनुभविं रिगे** १८·११९९, **जाणणेयां आड रिगौनि ठाके** ९·१४४, **जाणीव जेथ न रिगे** ७·५; **डिरिया रिगति** १५·१८४; **ताटीं रिगे** ९·१५(१); **दीठि रिगे** ११·७४, –**न रिगे** १२·४१; **दृश्यपंथीं न रिगतां** १८·१६८२; **दृष्टि जै(जैं) रिगे** १३·१०८१; **पाणी गंगे स्नाना केवि रिगे** १८·११६१; **बालका माये पुढां रिगतां** १३·३६०; **भक्तिपंथीं रिगाला** १२·२१७; **मन्वंतर मनू पुढें रिगे** १५·१२७; **मानुषे योनी हीं रिगे** १४·२३६; **मोक्षफला रिगे** १७·६३, **मोक्षुफल घर रिगे** १८·१९७; **लोह चि वेढां रिगे** १८·१३०२;

विरक्ति मानसीं न रिगे १५·३६०; शंका मनीं रिगे १३·२६४; शरण रिगालेयां १८·१४००, –रिगिजे १८·१३९३; सिंधुगर्भीं भरितें रिगालें ११·६४०; सूक्ष्मतेचिये सुरंगीं एक रिगति, कित्येक सुषुम्नेच्या भुयारांत शिरतात, १३·१६५; स्वयंबुद्धिचां बाहीं रिगाले ७·८०; हृदइं चि रिगे १८·९५४, –रिगौनि पांति ११·८५; रिगतां निगतां १३·४१५; रिगणें—संसारदुःखां रिगणें नाहीं २·३३८; रिगता, पुढें होणारा, सरसावणारा, कवणी भंगीं रिगता होईल, कोणत्या पद्धतीनें विचारण्यास सरसावेल, १०·३१०; रिगतें—डोळां रिगतें झाडावें, डोळ्यांत शिरणारीं चिलटें इत्यादि झाडावीं, १३·२८२; निरिगती, प्रवेश करीत नाहींत, ६·४२०; रिगवणें—विष खाणें नांगवे। जळतां घरिं न रिगवे। १३·५१३, आगी माझि न रिगवे १८·७०८; रिगवणें, प्रवेश, वसंताचें रिगवणें १३·१७८; रिगवणी १३·१६८; रिगावा—रिगावा होए १५·४९; रिगांवा ७·१३६, १२·१७२, १३·९२९; सुखाचा रिगांवा १८·७७८; रिगिनिगा, ये जा, १८·३३५; रिगिनिगि १३·१०२. रिघणें—बाळ बापाचां ताटीं रिगे। रिघौनि बापातें चि जेवउं लागे। ९·१५ (२). १७·१९२, १८·५३३; कर्मिं न रिघे १८·२३६; कृपेचां गाभारां रिघौनि ११·६७; नानारसीं रिघौनि, पळीस उद्देशून, १६·२४६. रीगणें—आत्मानुभववाटे रीगति १६·७; शरण रीग १८·१३१० (१).

**रिचवणें**—ओतणें, वर्षाव करणें. एरी कलशिचें एरीं। रिचविलें जेया परी। १३·११३९. मेहु चातकासि रिचवी। १५·२०. जळतां कुंडीं रिचवीति १७·९६.

**रिझणें**—संतुष्ट करणें, संतुष्ट होणें. कां करविलेनि चोजें न रिझे। बालका माए ॥ ११.१७. येया बोला संत रिझले। ११.२१. ५·९, १६·२२२. तिये पूजे आत्मराजें रिझलेनि १८·९१४; रिपुचेया गुणा रिझों ये १७·४२४. रिझव—णेंहें (हे) रिझवितील आणितें। जाणांचिए ॥ ६·४९२. नाचें नटें रिझविती। १६·३५९. माउली रिझवी ९·६.

**रिण**—ऋण, कर्ज, उणेपण. सत्छब्दु रिणा दोसें। ठेविला देवें ॥ १७·३७४, उणेपण नाहींसें करण्या-साठीं. कां रिणावरि विवाहो। विस्तारिला ॥ १८·७९२. रिण फेडिता (तां) १८·१०२; रिणा-यित, कर्ज देणारा, १७·३०३; रिणियां(या) १६·१६१, १८·२९९; समर्थु कां रिणियां(या) १८·२५०; रिणियेपण, कर्जदारपण, ८·१२९, ज्ञानदेवी, कुंटे–'ऋणवैपण' ८·१३१.

**रिता-रीता**—ज्यांत कांहीं नाहीं असा, रिकामा, पोकळ. रिता—भरिजे तंव अधिकु। रिता होये जो ॥ १८·१०५२, कामास (इच्छेस) उद्देशून, जितका विषयांनीं भरावा तितका तो रिकामा होतो, काम जितका तृप्त करावा तितका तो वाढतो. रिति(तिं) सोपें, पोकळ सोपटीं, ११·४७१. रीता—न भरलेला. रीता ना भरितु। रहितु ना सहितु। १३·११०४. आतां रीता समुद्रीं रिगे। तो उचंबलतु कुंभु निगे। १७·१९, न भरलेला कुंभ समुद्रांत पडला तर तो उचंबळत रिकामाच निघेल काय? ज्ञानदेवी–आतां रिता कुंभ समुद्रीं रिगे। तो उचंबळतु भरौनि निगे। १७·१९. वांझें आकाश रीतें, वायु उत्पन्न होण्यापूर्वी आकाश जसें रिकामें असतें, १४·७५; रीतिं पोकळें १३·२९०; रीते श्रवण—माझेया कीर्तीविण। जेयांचे रीते नाहीं श्रवण। ९·४४२.

**रिती-रीति-ती**—पद्धत, तऱ्हा, प्रकार. रिती—रीतीनें, प्रकारानें. किंबहुना ऐसा नृपा। पार्थु जाला असे कृष्णकृपा। तो जिया कडे साक्षेपा। रिती पाहे ॥ १८·१६३२, राजा, अधिक काय सांगूं, अर्जुन कृष्णकृपेनें कृतकृत्य झाला आहे, तो श्रीकृष्ण साक्षेप दृष्टीनें, ज्या बाजूला पाहील तेथें, १८·१६३३·१६३४ पहा, ज्ञानदेवी–'साक्षेपा रीति आहे', कुंटे–'साक्षेपा रीती आहे' १८·१६५४. रीति–१७·३१८, इया रीतिं १७·३७०. रीती—आचरती रीती १३·७१५, कवणां–१४·३६, तामसैयेचिया रीं(री)ती १७·२५२; दोनी रीति, (स्वरुपाचें ऐक्य पाहतां) भिन्नाभिन्नत्वाचे दोन प्रकार दिसले तरी तें तसें नाहीं, १५·२९८, यावर १५·२९९ ते १५·३०२ पहा, नागरा–१७·४०७; सांघतियां चि रीती, सांगण्याच्या पद्धतीवरून, ६·३३०, ज्ञानदेवी –'सांगतिया चि रीति', कुंटे–'सांगतियाचि

रीती' ६·३३०; इया, जिया, यया, या, यांसह रीतीचे संदर्भ—८·९६, १३·४५३, १६·८१, १८·२२४, १८·१५३१; रसरीती १८·१६१; रुखाकारुरूपकरीती (रुखाकारु रूपकरीती), १५·४५२, रूप पहा.

**रितु-रुतु**—ऋतु. रितु—साइं रितुं समान। जैसें कां हें गगन। १२·२०१. रितुत्रय १४·२८९, सं. वा. श. पहा, -पति, वसंत ऋतु, ३·१००; षडरितू १४·३६१, सं. वा. श. पहा. रुतु, रुतु बरवा शारदु १८·३४२; रुतुकालिं १३·५२८; रुतूं आंतु, सर्व ऋतूंत, १०·२६०.

**रिद्धि-द्धी-रुद्धी**—संपत्ति, समृद्धि, तप किंवा योगसाधनेनें मिळविलेलें ऐश्वर्य. कांहीं संदर्भांतील सामान्यरूपें रिद्धि किंवा रिद्धी चीं असणें संभवतें. रिद्धि—कां रागी सांडी रिद्धि। आली सांती ॥ ७·९०. अज्ञानाची रिद्धि १३·७००; तपोबळें रिद्धि पातलेयां १·१८८; साम्याची रिद्धि उपनली ७·१२८; आत्मरिद्धि १८·१००३; रिद्धिसिद्धी २·३६४. रिद्धी—न करीति सिद्धिंचे पाड। न धरीति रिद्धींची भीड। योगा ऐसें दुवाड। हेलासति ॥ १३·१६३. २·३६१, १६·२७८. आयुष्यरिद्धी १८·१६०, वाग्-१८·२७; रिद्धिसिद्धीचिं बाललेणीं १२·६, -सिं द्वंद्वें १२·६१, -चीं वृंदें १८·१०६५, -चा संभ्रमु ४·१३२. रुद्धी २·३६३.

**रिपु-रिपू**—शत्रु. रिपु—म्हणौनि आपणेयां आपण चि रिपु। जेणें वाढविला हा संकल्पु। एरु स्वयें म्हणां वंधुबापु। जो नाथिलें नेघे ॥ ६·८०, ज्यानें देहाभिमान वाढविला आहे तो आपणच आपला शत्रु होतो, जो खोट्याचा अभिमान (देहाभिमान) धरीत नाहीं त्यास स्वतःचा बंधुबाप म्हणावें, ज्ञानदेवी-'येर स्वयंबुद्धि म्हणे बापु' ६·८०. ११·४६५, ११·४७५, १७·४२४, १८·१०५१. रिपू—रिपू पाठि नेंदिजे तैसी। रणांगणीं ॥ १८·८६३.

**रुख-रुंख-रूख-रूंख**—झाड. रुख—अथवा नावे हान रिगे। तो थडियेचे रुंखजात देखे वेगें। साचोकारें पाहों लागे। तंव रुख म्हणे अचल ॥ ४·९६ (२). जें वाढि अधोमुख। रुखा पया ॥ १५·५१. १५·५५, १५·७२. रुखाकारुरूपकरीती, रूप पहा; कां रुखाचेनि आर्ये वारा मांडला, ह्या संसारवृक्षाचा एवढा विस्तार झाला आहे कीं वाराच विस्तारला आहे कीं काय?, १५·६१; रुखाकारें १५·४०. रुंख—रुंख कवण पेरी। कोण समुद्र भरी। १३·५७. तैसा व्ययें चि हा रुंखु। अव्ययो हा ॥ १५·१२१. पै रुंखु डोलतु देखावा। तरि वारा वाजतु मानावा। रुंखु नसे तेथ पांडवा। नाहिं चि काइ ॥ १५·३४४, झाड हालत आहे असें पहावें तरच वारा वाहत आहे असें मानावें, जेथें झाडच नाहीं तेथें वाराही नसतो काय?. १३·२९६, १५·११०, १५·१२०, १५·२१४, १५·२२६, १५·२५८, १६·८५. प्राकृतां...रुंखां १५·१९९; पीकलेया रुंखाचें फल १८·२३५; रुंखाचा ये वांका, बीजास पाणी लागतांच वृक्षाचा आकार येतो, १४·९४, ज्ञानदेवी, कुंटे-'आवांका', आकृति या अर्थी १४·९५; रुंखजात ४·९६ (१); रुंखातलिं १३·५९५; भवरुंख १५·१४२, १५·२०६, १५·२३९, संसार-१५·२१८; संसाररूपा रुंखा १५·४८६. रूख—उर्धमुलु रूखु १५·६२. रूंख—आगा वारा जऱ्हीं वाजों सरे। तऱ्हीं तो डोलु रूंखीं उरे। १८·४२०. गीते माझि असे रूंखु। बीजीं जैसा ॥ १८·१४२१. १४·३७२. रूंखपण ९·२९०.

**रुचणें**—आवडणें, मानवणें. कां चंद्राचा उदयो जैसा। उपेगा न वचे चि वायसां। मूर्खां विवेकु हा तैसा। रुचैल ना ॥ ३·१९५. तिये रसने जो रसु रुचैल। तो आपण चि होइजैल। १३·४२७. प्रमादु रुचे १४·१९१; न रुचे १३·१८४, १६·१६५; योगशास्त्र न रुचे १३·८२४; रुचलेपणें १६·७९; रुचि—जैसी पीयूषिं रुचि न विटे १७·२१९; रुचिकर ३·१९; रुची—प्रेम रुचीसि आलें। १·३५, ज्ञानदेवी, कुंटे-'प्रमेय'. आंगा मना रुची येयावें। येतुलें कृत्याकृत्य नाठवे। १३·७७६, जेव्हणाराचिया रुची १७·१२०; इंद्रियरुची सारिखे, इंद्रियांना येथें जिभेला आवडतील असले, ३·१२९. अरोचक—अरुचि. जें अमृत ही परि नावडे। ऐसें संवियां चि अरोचक जैं पडे। ४·१९५, १८·६५४.

**रुणुझुणणें**—घंटि किंवा घुंगुरांचा मंजुळ ध्वनि होणें. **क्षुद्रघंटिका रुणुझुणिति** १·७.

**रुतणें-रूतणें**—अडकणें, अडून राहणें. **रुतणें**—**भुई रुतलें असे** १५·१२२; **सहस्त्रवेरी लोही रुतलिया आहाति,** हजारों मोहोरा पुरलेल्या आहेत, ९·५८. **रूतणें**—जैसा कर्दमीं रूतला। राजहंसु ॥ २·४.

**रुदणें**—रडणें, शोक करणें. ऐसें आदी चि जें नाहीं। तेयालागि रुदसी काइ। २·१६९. **रुदतां,** कितीही शोक केला तरी, ३·११५; **रुदन** २·१, २·१२; **हांसेया रुदना** १८·६६६.

**रुंधणें**—अडविणें, वेढणें, व्यापणें. गजबजों लागे कैसा। व्याघ्रें रुंधला मृगु जैसा। १३·१८६. सिंहु रोगें रुंधला। १३.१००६. १५·५३. **अवरुद्ध**—**तिमिरावरुद्ध** २·५६, **तिमिर** पहा. **उदकें उदक रुंधलेयां** १८·११६०; **द्वार रुंधलें** १८·१४९२.

**रुपणें-रूपणें**—खुपणें, टोचणें. **रुतणें-रूतणें** पहा. **रुपणें**—शस्त्रें हाणितलेयां छाया। आंगीं न रुपे ॥ २·१४०. कां चिखलीं रुपली गाए। १६·१४१. **रूपणें**—आपणेयांसि चि रूपावें। शस्त्रें केविं ॥ १५·२९३. किं शस्त्र रूपें( पे ) आपणेयां। आपणचि काइ ॥ १८·४४८. ६·८७, १४·२४७; **रूपों सके** १३·२७३; **साबलाहुनु रूपे** १३·६६१.

**रुळणें-रूळणें**—मोकळेपणें पसरणें, वावरणें. **रूळणें**—प्रेम रुळतसे बोलतां। १५·२७. **रूळणें**—कंठिं रूळताति अलौलिक। मालादंड ॥ ११·२१६. ८·६३.

**रुसणें-रूसणें**—रागावणें, रागावून दूर जाणें. **रुसणें**—जैसें चोर पाहे झोंबती। तंव आजी चि रुसिजे संपत्ती। १३·५८०, उद्यां चोर संपत्ति लुटतील म्हणून आजच ती दूर करावी. जें रुसतां बांधे ठांवों (ठावो)तें प्रेम गा हें ॥ १८·२९२. १०·१८, ११·१००, १४·३३३, १६·४०४, १७·२५२. **रुसौनियां** ११·५३८, १६·२; **रुससि... पालीसि** ११·३०६; **रुसे तरि बुझावितु जाये** ११·१७२. **रूसणें**—आतां ते चि हातवटी। तुज ही सांवों गोमटी। जेया कर्मासि किरीटी। कर्म चि रूसे ॥ १८·१६३, कर्मच कर्मावर रुसतें, कर्म नाहींसें होतें, अशी सुंदर हातवटी तुला सांगतों; **रूसौनियां** ६·३८६.

**रूढणें**—प्रचलित होणें, लोकमान्य होणें, वाढणें. दर्पु कामक्रोधीं रूढला। १६·३९४. **अज्ञान हें रूढे** १५·३१०, **मनुष्यलोकु पृथ**—, त्याला मनुष्यलोक म्हणण्याचा प्रचार आहे, १५·१६१; **वेव्हारु रूढला** १८·१२१९, **साधकदशे**—६·४६२; **रूढ**—लोकमान्य, प्रसिद्ध, वाद्ये(द्धे) तरि रूढु। लौकिकु जैसा ॥ ३·६८, १०·१९५, १५·३२०, १६·२३४; **जे रूढ वीर** १·१०३; **मी चि सर्वज्ञु एकु रूढु** १३·७१६; **रूढपण** १·३६; **रूढि** १·१०९, **ध्यान**—१८·१०२७; **रूढी** १८·१३१५, **सद्भावाचिये**—१७·३८९; **रूढवणें**—जगीं कीर्त्तितें रूढवीं। स्वधर्मीचा मानु वाढवीं। ३·१८७, ३·२४५, ९·१६७.

**रूप**—सौंदर्य, मूर्ति, आकार, देखावा, वर्णन. भयासुर आणि सुवेख। हें रूपाचें स्वरूप देख। जें उपजवी सुखदुःख। नेत्रद्वारें ॥ २·११६. का रूप नव्हे वायां। रूपा लागली छाया। १३·९५५. रत्नाचां रूपिं मिरवे। गुंजांचें लेणें ॥ १८·११३९. ४·५८, ६·२०६, ६·३९६(१), ७·४३, ९·१५९(२), ९·२९५, ९·४२३, ९·४४१, १०·२२८, १०·२६३, १०·२६९, ११·११५, ११·१२३, ११·१३७, ११·१४५, ११·२०२, ११·२२४, ११·२७१, ११·२७४, ११·२७६, ११·२८१, ११·२८७, ११·३१६, ११·५८१, ११·६२२, ११·६२९, ११·६३७, ११·६४३, १३·७४३, १३·८०२, १४·७१, १४·८२, १४·८९, १४·१२४, १४·३५८, १५·३८६, १५·४०९(२), १५·४७१, १५·५११, १५·५२०, १५·५६२, १६·१०८, १६·१२६, १७·३३८, १७·३७९, १८·१२, १८·८०, १८·२६२, १८·३७६(१), १८·४०७, १८·४५६, १८·७७४, १८·८५७, १८·१०८२, १८·१२०४, १८·१२४०, १८·१२५४, १८·१२५८, १८·१३०६, १८·१४०२, १८·१५११. **रूपांची खाणि** ६·१८; **रूपाचां डोंगरिं** १५·३२५, —**चा सुजाणु डोला** १८·१४८५; **अक्षराचें रूप** १५·४७६, **अधिकाराचे(चें)**—१८·११६, **अहिंसे**—१६·११३, **क्षेत्रज्ञाचें**—१४·८०, **गुणाचे(चें)**—१८·८३५, **नादासि**—

११·६४१, ११·६४७, ११·६४९, ११·६५९, ११·६६३, ११·६६८, ११·६७१, ११·६७३, ११·६९२, ११·६९८, १२·२१, १८·१४३४, १८·१५९७, **—दर्शन** ११·९३, ११·११९, ११·३६७, **—मय** ११·११६(२); **वृक्षरूप, वृक्ष** पहा, **वेद—** ३·१३५, **व्यापार—** १३·३०३, **शांति—**१६·२१०, **सरूप, स्वरूप** पहा; **सत्तारूप** १४·२९५, **संध्या—** १७·३१३, **सर्व—** २·१४९, १८·१४०८(१), **संशय—**४·१९४, **संसार—**, अश्वत्थास उद्देशून, १५·४८६; **सुखदुःखरूपें** १५·२६५; **सुखरूप** ९·४०२, **स्त्री—** १६·३३२, **स्नेह—**५·१७२, **स्वधर्म—, स्वधर्म** पहा; **स्वरूप** पहा; **अरूप**—बोली(र्ली) अरूपाचें रूप दावीन । ६·३६(१), ९·१५९(१), १८·११९३, **—पणें**—अल्पु ना बहुवसु । अरूपपणें ॥ १३·११०३; **तिन्हीं रूपें** १७·७५, **त्रिरूप** १७·१९६, सं. वा. श. पहा; **येणें रूपें** २·१९२; **आदि ना अंतु स्थिति ना रूप** १५·२२४; **स्परिसु आणि शब्दु रूप रसु गंधु** १३·११७; **रूपें वयसा माजा** ९·४२८; **रूप अथवा नाहिं** ११·५१७; **रूप ना वर्णु** १३·९७७; **रूप वर्णु व्यक्ति** १३·८६६; **शब्दस्पर्शु रूपगंधरसु** १८·४६९; **हें रूप हे छाया** १३·१०२५; **रूपपत्रपेलांवेलिं**, रूप हेंच पान वाढीस लागल्यावर, १५·१०१; **रूपक**, एकादें रूप देऊन साम्यता दाखविणारा भाषालंकार, रूपकाचिया कुसरी । १५·४२, ७·२७(१), १८·१२९३; **रुखाकारुरूपकरीती**, वृक्षाकाराचें रूपक देण्याच्या प्रकारानें, १५·४५२, ज्ञानदेवी—'वृक्षाकाररूपकरीति', कुंटे—'वृक्षाकार रूपकरीती' १५·४८५; **रूपडें**, सुंदर रूप, तैसा विस्मितु पाहे कोडें । तंव पुढां चतुर्भुज होतें रूपडें । ११·१९२, ११·१३३, ११·३३४, ११·६६६, १३·३८४, १८·१३४७; **नादचित्रांचीं रूपडीं** ६·२७६; **कृष्णरूपडें** ११·५९७, **श्रीकृष्णसूषाचें चि रूपडें** ६·१२०; **रूपता—एकरूपता** १८·१०२८; **रूपस**, सुंदर, देखणा, रूपसा उदैलें कुष्ट । १६·१७७, १८·१७०६; **माझेनि रूपें रूपसु** ६·३९६(२); **सर्वरूपें रूपसें** १८·१४०८(२); **रूपसै**, रूपयुक्तता, सौंदर्य, मग गर्भगोला तेया । कैसी रूपसै ये आया । १४·३६, ज्ञानदेवी—'कैसें रूप तैं ये आया', कुंटे—'कैसें रूप तें ये आया' १४·९८.

**रूपें**—रुपें, चांदी. जैसें सिंपीपण हारपे । तंव तंव खरें होए रूपें । १५·२७८. कां कथिलाचें कीजे रूपें । रसभावनीं ॥ १८·७७१. १५·१०५, १५·५१७(२). **रूपेयाची भ्रांति**, शिंपल्यास उद्देशून, १३·११३३; **सोनें रूपें प्रमाण नोहे** ९·४५०; **रूपेपणा**—पैं नेणतेया प्रती । रूपेपणाची प्रतीती । रूपें नोहोनि शुक्ति । दावी जेविं ॥ १५·५१७ (१).

**रे**—अरे. गेली रे सृष्टि गेली । १·१५७. एक एकातें ह्मणति । सावध रे ॥ १·१६३. हे ह्मणती गेला रे गेला । अर्जुनु आह्मांसि भियाला । २·२०८. **जा रे मी रा३० आलां** १४·८३; **जैत रे जैत** ९·२१६; **बा रे अर्जुना** १४·१६३.

**रेखणें**—रेघ आंखणें, मर्यादा घालणें. प्रणवाचिया मोडी । रेखिली जैसी ॥ ६·२७६. **रेख** १५·१३६; **सुरेख** १·३, **—ता** १·३६; **रेखा**—(१) मर्यादा, जें साहित्य आणि शांती । हे रेखा दिसे बोलती । ४·२१५, साहित्य व शांती यांचें इतकें ऐक्य झालें आहे कीं त्यांचीं क्षेत्रें निराळीं दाखवितां येणार नाहींत, त्यांना मर्यादा आहेत असें म्हणावें इतकेंच; **रेखा नोलांडितां** १८·१२४, **कर्मरेखा नोलंडिता(तां)** ६·५१; **मोक्षरेखेचा मांडणियां** १८·३८; (२) रांग, आंखलेली रेघ, **धूमाची रेखा उठिली** १६·१९२; **पाडिवेयाची चंद्ररेखा** १५·४३७; (३) काव्यरचना (राजवाडे), कवित्वरचना (कुंटे), स्मृति ते चि अवयव । रेखा आंगिकभाव । १·४; **बोलतिये रेखेची वाहाणी**, कवित्वाची सरणि, पद्धत, ६·१८.

**रेघ**—ओळ, सीमा. समुद्रीं रेघ नोलंडावी । ९·२८१. **तोयाचां पोटीं रेघ काढिलेयां** १८·६०९.

**रेचणें**—सोडणें, टाकणें. आणि फूंके भाति फुगे । रेचिली सवें चि उफगे । १३·६६३. **रेचक**, प्राणायामांतील नाकांतून सोडावयाचा श्वास, १८·२४४.

**रेव**—वाळू, गाळ. ७·८५.

**रेवणें**—रोंवणें, रुतणें. पाठिं मरणाचिया रेवा रेवले । ७·८५. **आस्थेचे अवगाले रेवले** ७·७६.

**रोकडा-डी-डें**—रोख, उघड, प्रत्यक्ष. रोकडेया आणि लाहिजे। मोक्षु फुका॥ १२·१७६. ११·१२, ११·३८६, ११·४१३, ११·५३४, १३·९३७. **रोकडी आशसंतति** १६·३३६, ज्ञानदेवी – 'कोरडिये चि आशेचि संतति', कुंटे – 'कोरडियेचि आशेचि संतती' १६·३३८; **पशुहिंसा तंव रोकडी** १३·२२२; **रोकडें आलें** ११·३६०, – **दाउं** १७·११९.

**रोख**—खोंच, बळ, संताप. तंव तंव रोखु दुणावे। क्रोधु तो जाण॥ १६·२४०, संताप, ज्ञानदेवी– 'रोपु दुणावे' १६·२४२. **आंधाराचेनि रोखें** १८·१७६; **धृतिरोखें** १८·१००९, ज्ञानदेवी – 'धृतिरोधें', कुंटे–'वृत्तिरोधें', अंतर्मुखतेनें या अर्थी,१८·१०१५; **अविद्यातिमिररोखें**, अविद्यारूपी अंधारावर चाल करून, १८·१६४७; **सरोख**, कटाक्षपूर्वक, २·८८, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'सरोप' २·८८, राजवाडे पाठ ग्राह्य वाटतो.

**रोग**—आजार, व्याधि. देखें रोगातें जीणावें। ओषध तरि घेयावें। ३·१९. रोगु जाये दूधें ओंगरें। तरि नींबु कां पियावा॥ ४·२२०. रोगु न गणिजे घ(घ)रिं। पथ्याच्विया॥ १६·६८. एरु मूर्छेने नांव रोगीं। विसांवां(वा) जैसा॥ १८·२२९. १३·७६६, १७·१३३, १८·१२८८(१). **रोगाचां आवर्तीं** ७·८४; **रोगां उदयो** १६·३१६; **रोगाचें निदान** ११·९०(२); **नाना रोग** १३·५८६, – **रोगीं** १८·७९३; **रोगीं आहाललीं** १३·२२५; **रोग उठिलि** १७·१५०; **रोगु दवडुनि** १५·५५०; **रोगिं दाटिला** ९·४८७, **रोगें** – १८·७०३; **रोग पडिघांति**, रोग झडप घालतात, १६·२५६; **रोगु फेडूं शके** १६·११५; **रोगें रुंधला** १३·१००६; **प्राचीने रोग खवलले** १६·१९०; **रोगांसि भाणें वाढलें**, रोगांचें वाढलेलें ताट आहे, ८·१४१; **पांडुरोग** ५·११८, **महा** – १८·९४६, **माहा** – १४·४०८; **सरोगु**—तरि सरोगु काइ जाणे। निदान रोगाचें॥ ११·९०(१); **रोगी**—जराचेनि आटोपें। रोगी भलेतैसें जल्पे। १६·३६३, **क्षयरोगी** ९·४९७, **महा** – ३·१२३; **रोगिया**—हांगा (हां गा) रोगु काइ रोगिया। आवडे दरिद्र दरिद्रिया। १८·१२८८ (२), ३·८, ११·४२३, १७·१००, १७·३९०; **जिव्हालंपटु रोगिया** १८·१३५.

**रोड**—कृश. **देहिची आइति रोड**, कृशता, १३·२१०.

**रोप**—कोवळें झाड. ना तरि वृक्षाचि पानें जेतुलीं। तेतुलीं रोपें नाहिं लाविलीं। ६·३९९. **लाहाला-हात रोप** १३·३९८, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'सेवावृत्तीचें...रोप' १३·३९९, **संतोषतरुचें** – ६·२५६; **आनंदरोप** ३·२४८.

**रोम**—शरीरावरील रंध्र, आंगावरची लव. जैसें देह वाहूनि रोमा। वाहणें नेणे॥ १६·१८९, ज्ञानदेवी – 'रोमां वाहणें नेणें' १६·१९०, कुंटे – 'रोमा वाहणें नेणें' १६·१९१. **रोमेचिया अणियां** ६·२६४, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'रोमांचिया' ६·२६४; **रोमा जालिया**, रोमरोमांत झाल्या, ११·२८२; **रोमांचीं जालें** ९·५२२, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'रोमांच आले' ९·५२७; **रोमांच** ११·२४३, १८·६३९, १८·१५८५, **रोमांचित** १३·९५०,१८·१५०८; **रोमावली** १३·२८५, १८·१५३९; **रोमबीजाची विरुढि** ६·२३४; **रोम मूळीं** ९·५२४, ११·१४८, – **शुद्धि** १७·२३४.

**रोवणें**—खुपसणें, पुरणें. जैसा रोविलेयां उणें। रांजणु बैसों नेणे। १३·६८९. ३·२५४, ११·४६. **डोळां नाखें रोविजति** १८·१७६; **नास्तिकपणाचें हाड जीभे रोविलें**, नास्तिकपणामुळें त्याच्यावर बहिष्कार घातला, १६·३१३. **राउनि** पहा.

**रोस**—राग. रोसें प्रेम दूणावटे। ९·१८. **रोसें निगालें** १४·१८८, १८·३६७.

**रोहिणी**—मृगजळ. रोहिणीतें ह्मणिजे जलु। ५·११५. **रोहिणीचें जल** २·१२१, ७·२९, – **ची माव**, मृगजळाचा मिथ्याभास, १३·७०६; **रोहिणी पींतु**, पाण्याच्या आशेनें मृगजळ पीत होतों, ११·५३.

**रोहो**—आरंभ, वाढ. आणि वाढे जंव मोहो। तंव तंव विषइं रोहो। १६·३६८. **चांगु रोहो मांडी** १८·६४९.

**रौद्र**—उग्र. रौद्रें अति मैत्रें। लयस्थें एकें॥ ११·१२९.

**रौरव**—एकवीस नरकांपैकीं एका नरकाचें नांव, परद्रव्यावर पोट भरणाऱ्यांकरतां. रौरवाचा रूढु। मार्गु हा॥ १६·२३४. १६·४२५.

**ऱ्हाणें**—राहणें पहा.

# ल

**लक्ष**—(१) ध्यान, नेम धरलेली वस्तू. कां सेतीं वीं विखुरिजे । परि पीकीं लक्ष ॥ १३·२०. १३·३४१. **लक्ष भेदिलयां हिं वरि** १८·४२३; **अलक्षपणें**—बोलता ना उगला । अलक्षपणें ॥ १३·११०६; **लक्ष्य**—पैं लक्ष्याहूनि अनारिसे । बाण लक्ष्य सिरौनि जैसे । मावैतें(ते) पडति तैसे । एति चि ते पैं ॥ १५·२०२, १३·९५९. (२) शतसहस्र, सं. वा. श. पहा.

**लक्षण**—विशेष गुण, खूण. ते ही सांवों व्यक्ती । लक्षणीं गा ॥ १३·६५१. ४·८४, ५·१०१, ६·११२, ६·१४०, १२·१६४, १३·३४१, १३·५९१, १३·६७२, १४·३४५, १५·४९१, १८·४९४, १८·५०८. **अपैशून्याचें लक्षण** १६·१५२; **निष्पन्नाचीं लक्षणें** ६·१०७; **मानसतपाचें लक्षण** १७·२३६, **मूलबंधाचें**—६·१९९, **राजसाचें**—१८·५९१, **वर्णविहिताचें**—१८·८२९; **आहारलक्षण** १७·१२३, **उप**—६·३५८, **एवंगुण**—१७·१३०, **किं**—१५·६३, १५·४४४; **ज्ञानलक्षणें**, सं. वा. श. (१८)पहा; **परचित्तलक्षण** ५·१६२; **यथालक्षणीं** १८·५७९, **—णें** १८·३१३; **सर्वबंधलक्षणें**, सर्व प्रकारें बंधन करण्याचें लक्षग असणारीं, १८·१४०५; **सुलक्षणें** १४·१८.

**लक्ष्मी**—(१) विपुलता, समृद्धि. **वनलक्ष्मीविलास** १४·२९३, **विजयलक्ष्मी** १०·२३२. (२) विशेषनाम. परिशिष्ट (६) पहा.

**लखलखणें**—चकाकणें. **तेज जें लखलखीत दीसे** ७·५७; **लखुलखूनि**—कां लखुलखूनि हारतली । विजु गगनीं ॥ ६·२८५.

**-लग**—शब्दास जोडून. जवळ, लागून असलेलें. **आंगलगें**, संसर्गानें, संतांचेनि आंगलगें । पापातें जिणणें गंगे । १२·१७७, **आसलगें**, कळण्यास सोपीं, उघड, पकें घूर्णितें सावधें । आसलगें एकें अगाधें । ११·१२६, १२·१३३, १८·६४९; **कडेलग** ६·५६; **टिकलग लेणें** १८·८५१; **पाणिलगें हंसें** ६·१७७; **वारेलगें**—कां वारेलगें पाखिरूं । गगनीं भरे ॥ १३·३१४, वाऱ्याच्या वेगानें पक्षी जसा आकाशांत दूर उडतो; **अलग**, दूर, ६·४३४, **विलग**, उपद्रव, १२·६२.

**लगणें**—लागणें. या क्रियापदाचीं **न** सहित आलेलीं रूपें **लागणें** या क्रियापदाचीं असणें संभवतें, **लागणें** पहा. कां जीभे लगतां मडुर । १६·१२१, ज्ञानदेवी, कुंटे—'कानीं लागतां' १६·१२२.

**लगबग**—घाई, घांदल, धडपड. **खलालांची लगबगा** १४·३५०, **—चेयां लगबगीं**, आपलें प्रतिबिंब खळखळणाऱ्या पाण्यांत अस्थिर दिसलें तरी, १५·३५४; **प्रयाणिचिया ही लगबगा**, अंतकाळाच्या घडपडींत, ७·१७८; **शरत्कालिं भरतिया लगबगा गंगा सांडिजे**, शरदृतूंत भरतीची लगबग गंगेला सोडते, १८·१०८७.

**लग्न**—विवाह, एकत्र येणें. आणि तद्रूपतासी चि लग्न । लागौनि ठेलें अभिन्न । ६·४७०. ८·११४, १८·१५६२. **संलग्न** १३·८७७; **सुलग्नीं** १६·३०१; **लगिनघटिका** ६·४६९.

**लंघणें**—ओलांडून जाणें, पलीकडे जाणें, उपोषण करणें. तुझेनि नावें आपेसिं । दिशा लंघी ॥ २·८, ज्ञानदेवी, कुंटे—'अपयशीं दिशा लंघिजे' २·८. भीडेची तरि लंघो (घों) नेदी सींव। ७·१९८. जेउं नेणतां बालक । लंघे चि तें ॥ १७·३४७. **आडवें लंघी**, रानें ओलांडतो, १५·३२७; **आडी लंघितां** ६·४६३; **ऊलिंबे पाताळ लंघीति**, वाळवी पाताळांत जाते, जमिनींत फार खोल जाते, १८·६०६; **वनौकें दिशा लंघीति** १८·१५२१; **लांघिजैल**, हा पाठ **सांघिजैल** असा घ्यावा, १०·५३; **लंघणें—कालातें न लंघणें** १८·६३३; **लंघन**१८·१७९; **लंघविणें**—जेणें लंघविलें दिशा । मनोमल ॥ १२·१७८.

**लघिमा**—हलकेपणा. ऐसिया लघिमा चालता(तां) । १३·२५५, हलूवारपणानें.

**लचकणें**—घसरणें. **दीठी लचकलिया**, दृष्टि तरळली, चळली, तर, १४·८४.

**लज्जा**—लाज. १२·१८२. **सलज्ज** १६·१४३. **लाजणें** पहा.

**लटका-की-कें-लटिकें**—खोटेपणा किंवा आभास दाखविणारे शब्द. **लटका-की-कें**—आणि हा संसारशब्दु नव्हेल । लटका जगीं ॥ ५·१२४. परि दूजेपण हें लटकें । आरिसा करी ॥ १८·१११६. ७·६०, १३·१३७. **लटकेयां अक्षरांचे सांचे** ११·२०५; **लटकी प्रकृति** १३·११३०; **लटकेया भूतग्रामां(मा)** ९·८३; **लटकें वाग्जाल** १३·२१; **साच तें लटकें** १८·७२३, **साचल टकें (साच लटकें)** १४·३२१, **साच लटकें** ८·२३७. **लटिकें**—हे आदि विश्वरचना । तें लटिकें काइ ॥ २·९५. मूळ अज्ञान तें चि लटिकें । मा तयाचें काज केतुकें । १५·२१८. ४·३८, ६·४२४, १८·५६९. **साच लटिकें** १२·२०८, **साच आणि लटिकें** ४·१९९.

**लता**—वेल, पात. १८·१२३. **उन्मेखलता** १५·५४९, **कर्म**–१८·३११, **कल्प**–१०·२०, **निजजनकल्पलते** १२·१०; **खड्गलता** १५·२४१; **भ्रूलतां** ६·३१३, ८·९५, ११·१४३; **विद्युल्लतेची विडी** ६·२२४; **श्लोकाक्षरद्राक्षलता** १८·१६४८.

**लंपट**—लुब्ध, आसक्त. **जिव्हालंपटु रोगिया** १८·१३५.

**लपणें**—(१) दडणें, नाहींसें होणें. मज भेण मृत्यु लपे । ११·३४६. आणि जागतिये दशे । स्वप्न लपालें असे । १३·७८. नाना मुग्धा पटु लपे । दाउनि चित्र ॥ १८·५४१. ६·२९३, १५·५१८, १६·१०, १८·१४२०. **जेया प्रतिलपसि (जेयाप्रति लपसि)** १४·४, ज्ञानदेवी–'जयां प्रति', कुंटे–'जयाप्रति' १४·४; **लपाले नि** १५·२७७. (२) लपवणें. कारुण्या माझि पाउलें। लपौनि चाले ॥ १३·२४८, कुंटे–'लपवूनि चाले' १३·२४९. **लपौं नेदु**, ९·४१; **लपवणें** १३·१९१, १३·२०५.

**लपी थपी**—लपंडाव. नभ तुज माजि खेले । लपीं थपीं ॥ १४·९, ज्ञानदेवी–'लपींथपीं', कुंटे–'लपिथपि' १४·९.

**लभणें**—या क्रियापदाचीं रूपें **लाभणें** पुढें दिलीं आहेत.

**लय**—शेवट, नाश, समावेश, समाधि. **लया जांति** ४·११५, ८·१०६, १०·२००, ११·७०, १३·९६, **–जायिजे** १६·१८, **–जाये**, गगनीं गगन लया जाये । ६·३१०, तैसें मोक्षीं प्रवर्त्तलेयां। वृत्ति ब्रह्मीं जाये लया । १८·१०३९, ६·३८५, ६·४७१, ८·१६२, १४·४७, १८·१००९, **–जाए** १५·५५२; **लया नेईन** १३·४३१; **लयाकाशीं** १३·४३४, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'लया आकाशीं' १३·४३६; **लयस्थ** ८·९५, समाधिस्थ, ११·१२९.

**लळणें**—(१) लळलळ करणें. **जीभ लले** ११·३०८. (२) लाड करणें, प्रतिपाळ करणें. **ललन, ललनलीला** १०·२, **लोकललनलील**, लोकांचें पालन करणें हीच ज्याची लीला आहे असा, १२·२३३; **लला—बहू लला लालिलां** ११·५७३; **लला दीधलेयां** १८·७९९, **–देउनि** ३·१९१, **–पाळावा** ११·५८३; **लले पालित** ११·१७१, **–पाळीसि** १२·४, **–सरति** ९·३ (१); **ललेय—**लाडका, कां जे ललेयाचे लले सरति । ९·३(२), लाड पुरविले जातात; **ललेयाचिया बालका**, आवडत्या मुलाला, १०·११८.

**लवंघा**—दाह. **लवंघा सूदे** १७·१४८.

**लवटी**—पीळ देऊन दोरीचें बंधन आवळण्यासाठीं गांठींत घातलेली काठी. **मुरुडिलिं यालवटीं** १२·४७, **मुरडणें–मुरुडणें** पहा.

**लवणें**—वांकणें, नम्र होणें. मग लवों नेणति कैसे । आटिव लोहखांब जैसे । १६·३७७. म्हणौनि मान्याचेनि नावें । ईश्वरा हि परि न लवे । १८·६६८. **शाखांचेनि भांगभरें लवौनि** १५·१५२; **लाठी ऐसा न लवे** १३·७२४. **न** सहित आलेलीं रूपें **लावणें** पुढें दिलीं आहेत.

**लवलट**—एकास एक जोडून. **लवलटें** १३·९५६, ज्ञानदेवी–'जंवटें', कुंटे–'जवटें', जोड गव्हासारखीं जुळीं, १३·९६२.

**लवलव**—टवटवी, ताजेपणा. **अवधानाचेया लवलवा**, अवधानाची अत्यंत उत्सुकता पाहून, १३·११४५; **कोंभाची लवलव** १३·१८०.

**लवलाहीं**—जलदीनें. १८·४९८. **लवलाहें** ७·१९६.

**लहरी**—लाट, आवेग. १३·२४५, १३·६०८. **लहरिया** १३·१०७९; **अमृतलहरी**, अमृतसमुद्राच्या लाटेंतील, १२·२६, **मृगतृष्णा–**

१३·१०५; **शोकदुःखलहरीं** ११·३४३.

**लंहिदवडी**—पळापळ, धांदल. **अहंममतेचिया लंहिदवडी** ९·६१, ज्ञानदेवी, कुंटे—'लवड-सवडी,' लगबगीनें, ९·६२.

**लाए**—लाहणें पहा.

**लांकण**—बंधन, लेप. **लांकण लागे** १४·१५१.

**ला-लांकुड**—नेहमींच्या अर्थी. **लाकुड**—मग आविष्कारला लाकुडें । पावकु जैसा जोडे । १६·२७६. **लांकुड**—सर्वेंद्रियां लांकुड पडे । स्मृति भ्रमा माझि बुडे । ८·२२९, ताठ, जड होतात.

**लाखौली**—देवादिकांस वाहावयाचीं एक लक्ष फुलें इ., विपुलता दाखविणारा शब्द. सुखाची लाविती । लाखौली जीवा ॥ ६·४९३. १३·३८७. **स्वकर्माचां लाखौलीं मज पूजा करुनि** १८·१२४१.

**लाग-लागु**—आवड, आसक्ति, बंधन. आसेचे लाग तोडिले । १२·४९. न लगावा तेथ लागु । १३·७७४. हां जी संन्यासु आणि त्यागु । यां दोहीं पकिं अर्थि लागु । १८·८६. ५·६५, ९·३९२, ११·६४२, १२·२०५, १३·७६४, १८·२९७, १८·८१७, १८·१६२७. **अशेषा लागां** १३·१०१५; **जीवीं चांगु लागु,** निद्रेच्या आवडीस उद्देशून, १४·१८५; **ज्ञानिं लागु** १३·६४३, **ज्ञानाचा**— १७·६६६, **निर्गुणिं**— १३·९०७, **पापाचा**— १३·६७४, **फलाचा**— १८·६४९, **फलिं**— १८·१७४, **भूतभेदाचा**— ९·८६, **महत्त्वाचा**— १७·१८१, **सात्विक**— १७·११०; **लागसर,** संबंध लागेल असें, सयुक्तिक, **लागसर न लभें** १३·३२१, कुंटे—'लाग सर न लभे' १३·३२२; **कथालागु** ५·६६; **निलागु, निलाग** पहा.

**लागणें**—स्पर्श करणें, आरंभ करणें, परिणाम होणें, आवश्यक होणें, कष्ट होणें. या क्रियापदाचे इतर अनेक उपयोग केलेले आहेत, त्यांपैकीं कांहीं येथें दिले आहेत. जैसा नखाग्रिं व्यालु लागे । तो शिखांत पावे वेगें । १·२५५. जें अपत्य थानौनि निगे । तेयाची भूक ते मायेसी चि लागे । ८·१२. आमचा प्रकृती पैलीकडील भाऊ । जरि कल्पना विण लागसी पाऊं । ९·७०, मायेच्या पलीकडे असणारें आमचें शुद्धस्वरूपाचें अस्तित्व जर पहाशील. तरंगाऊं लागे बुद्धि । विवेका वरि ॥ १४·२२०. तैसें तिखट खायें । जें खायें जिभ लागे ॥ १७·१४२. १·६३, १·२३६, २·५१, ३·१४८, ३·१५३, ३·१५८, ४·३०, ४·८८, ४·९६, ४·१६५, ६·१८, ६·३१, ६·५७, ६·८८, ६·११५, ६·१२१, ६·१६३, ६·२००, ६·२२०, ६·२४२, ६·२७९, ६·३६५, ६·३७३, ६·४५८, ७·३, ७·२३, ७·१४१, ८·२७, ८·१५९, ९·१५, ९·१०७, ९·११६, ९·१५०, ९·३२५, ९·३३८, ९·३८२, ९·४९१, १०·४५, १०·६८, १०·१०९, १०·१८०, १०·१८१, १०·२८६, ११·१०८ ११·१८३, ११·३५७, ११·३८५, ११·४११, ११·४३३, ११·४५०, ११·५२२, ११·५३९, ११·५४०, ११·६५०, ११·६६९, १२·१०७, १२·१७४, १३·८५, १३·१८६, १३·२५१, १३·२५४, १३·३३३, १३·६३९, १३·६९७, १३·७०९, १३·७१३, १३·७५५, १३·९६५, १३·११३१ (२), १४·९५, १४·१४९, १४·१५९, १४·१६२, १४·१६५, १४·१७७, १४·१८४, १४·२०८, १४·२५५, १५·१६८, १५·१७७, १५·५५७, १६·१२, १६·५३, १६·३६७, १६·३८३, १७·१४४, १८·४१, १८·२२४(लें), १८·३३०, १८·३६२, १८·३७०, १८·४७९, १८·६५७, १८·६६०, १८·७६६, १८·१०२२, १८·१०५९, १८·१४००, १८·१६८३, १८·१६९२. **लागत खेऊं** ८·७२, १८·२०७; **अबोट लागलेंसे** १५·३; **अवस्था लागे, अवस्था** पहा; **आंगा लागलें,** चिकटून राहिलें, ६·२७५, **आंगिं लागली,** डसली, १३·१०६४; **आगि लागला,** आग लागली, १६·३९३, आगींत सांपडला, १६·४४८, — **लागलेया,** पेटलेल्या, १५·४०६, — **लागलेयां** १५·२५८, **आगी आगि लागलेयां,** एकमेकांना भाजत नाहींत या अर्थी, १८·४४८; **उटणें लागतसे काइ,** आवश्यकता असते काय?, १०·१०; **उभी लागे,** पूर्णतेनें जाणवते, १३·१३५; **कणिसें लागलीं आथि** ९·४२९; **कलभा लागे** ६·१६; **कवाडें लागों पांति** ६·२०२; **कांटी लागली,** कुंपण लागलें, ११·२७१; **कानिं-नीं लागणें,**

कान पहा; कासे लागणें, कास पहा; क्षयव्याधि लागली १३·१७५; जियालें लागलें, तमोगुण हा अज्ञानाचा जिव्हाळा आहे, १४·१७४; जीभे लागलीं, चवीस उद्देशून, १७·१२६; झटे लागे, लगट केली, हुसणी दिली, ९·१८; टीक लागली, सोन्याची टिकली जशी सोन्यावर बसवावी, १४·२८०; डोला लागोनि १५·१३३, डोला पहा; डोलों लागले १२·१६३, – लागे १४·१८७; तागा लागैल काइ, थांग लागेल काय?, वांबू पाण्यांत रुतून नाव पुढें ढकलतात त्यास उद्देशून, ६·३१५; तारुं लागे, बंदरास लागतें, १३·१०८१; तूझें आह्मीं काइ लागों ११·५४२; दीपु लागे, दिवा पेटेल काय?, ९·४९३; दीस लागलेयां, परत येण्यास जास्त दिवस लागले तर, १३·३२६; दूण लागली, दुप्पट झाले, १६·२५३; धारा लागलिया १४·३८६; नख अंबरा लागैल, खुपेल या भीतीनें, १३·२८१; पाठिं लागे १३·५४१, पाठी(ठीं) – १५·३९, पाठीं लागतां १८·९३८; पिसें लागें(गे) २·९३, पिसें लागलें होतें ११·५९, पीसें लागलें आहे ११·१७२; फावा जावों लागे ७·१८६, फावों लागे ९·४९; फुलीं लागले, फुलांत गुंग झालेले, १५·२९१; ब्रह्माचिये अभिधानीं कां लागे, ब्रह्मावर आसक्ति कशी जडेल?, १८·६३; भरीं लागला, दंग झाला या अर्थी, २·७१; मोक्षिं लागावेया-चिया आशा ७·८७; रूपा छाया लागली १३·९५५; लग्न लागलें १८·१५६२; – लागौनि ६·४७०; लांकण लागे १४·१५१; वन्हि लागला १·२५७, – लागे १८·४०८, १८·११६१; वर्मी हान लागे १३·२६४; वाटिं लागलिया आहाति ११·४१५, वाटे लाग ९·५११, – लागति १७·३५५, – लागला ६·४३१, – लागे ८·२५१; वाति ही लागे १७·१४१; वायकांड लागे १८·१०३; वारा वाजों लागे १५·१६२, – झणें लागैल ८·१३०; विस्फुलिंगु इंधना लागे २·३२९; वेलु लागला ११·४९५, – लागे १३·३३५, १८·९९४; श्रवणीं लागत खेॐ १८·१७२३; सावेरीचे(चें) वन लागलें १८·५७३; स्वार्थी लागलें, स्वार्थाला जें जें पोषक होईल, १६·३०९; हों चि लागति ८·२०, – लागे ६·११०, १८·१३००, हों लागे ८·७३, ९·५०७, ११·४९१, १४·१५४, १७·६५; होआवी लागे १४·३६९, – वें लागे ६·२४, हृदइं – ६·४९०; लिगाला...लागला १४·३८१; नोहिजे... लागिजे १७·१७; वीजिला...लागला १३·७१९; न सहित आलेलीं लागणें चीं रूपें :— न लगतां १३·५४५; न लगति १०·१५९; वांझोलें न लागति १०·३०८, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'न लगती' १०·३३३; न लगती ११·५०२, १३·११३१(१), १८·१०६९; नलगा ९·४२७; न लगावा तेथ लागु १३·७७४; न लगावें १३·५४, १३·७७२; न लगे १·८३, ६·२७, ६·८३, ६·२७०, ९·२१(१,२), ९·१२५, १०·१०६, ११·४६३, ११·४९३, १२·१६६, १२·२०६, १३·४७९, १३·६२९, १३·८४३, १४·३७४, १८·१९१, १८·६८४, १८·१२२०, १८·१७२२; कसे न लगे १८·३७३, नाखि – १२·४१, वाति – १७·३०९, विवेकाचा तागा – ७·८८, हाता – १८·५३२; नलगे २·३०, २·१५६, ५·२२, ७·१५३; न लगैल ६·१५०; लागणेयां(या) देखिलें, उत्कट इच्छा आहे असा पाहिला, ९·२३०, ज्ञानदेवी – 'लागटा', कुंटे – 'लागट' ९·२३१; लागतें, संबंध, आक्षेपाचें लागतें १३·३२७, क्रियेचें – १३·५९४.

**लागि–गी**—करितां, साठीं, संबंधीं, कारणामुळें. हे शब्द इतर शब्दांस जोडून किंवा सुटे आलेले आहेत. लागि—परि सर्वप्राणें मज चि लागि। आराइले॥ १·११०. मग चंद्र चेंडुवा लागि मागावा। ११·५७१. तरि पुण्या लागि प्रवृत्ति। पापा लागि निवृत्ति। १६·२७९. तो दीपु प्रभे लागि। द्वेषु करी काई॥ १८·२१८. इया लागि १८·१४५५, १८·१६९९, इया चि – २·४९, एआ – ६·४१६, एया – ९·१९, ९·४०, ९·१७१, ९·३७७, ९·४१६, ९·४७०, ९·४८६, १०·२८०, १०·२९३, ११·५४९, ११·५८३, १३·७०, १३·८७६, १३·१०५०, १५·२२३, – चि

**लागि** ६·१२६, ११·१५, **एया**— ३·२०४, ७·११९, १०·१९५, **एयां**— १६·२३०, **ऐसेया**— १५·५३५, **जेया**— ११·६५, १८·१५२९, १८·१५५५, **जेया**— २·१७०, ६·४५३, ७·१०२, **जेयालागिं**—अपेक्षिजे राज्यसुख। जेयालागिं तें तंव क्षणिक। १·२६२, **जेयांलागि** २·३५, **तुज** —१७·१६, १८·२४, **तुज**— १२·२९, **तेया** —१२·१८९, १४·३९५, १७·१३, १८·१०१४, **तेया**— २·१६९, **तेयां** —१७·४, **मज**—९·३८५, ९·३८६, १५·२०, १८·१७६५, **मज चि**—९·३५७, ९·४१९, **मज चि एका**—११·६८६, **मज लागिं** ११·५७४; **यया लागि** ११·९२, ११·१७४, १४·१६६, १५·४९०, १७·८१, १८·९२९, १८·११४१, १८·१२०७, **यया**—३·७५, **यया चि ज्ञाना लागि** १५·३३, **यया चि लागि** ११·५८६; **या लागि** ११·७, १२·१९३, १३·२८५, १३·४७२, १३·६२८, १३·८३६, १३·१०१९, १३·१११३, १३·११६३, १८·८२, १८·५१३, १८·८१३, १८·१७४८, **या ही**—१७·४०२; **यालागि** १०·५४, १०·१०२, १२·७३, १२·११३, १३·३०४, **या चि**—११·१०३, १३·११२५, १४·६६, १८·१५३५, **याचिलागि** १२·२७; **येया लागि** ८·१७९, ९·६९, १४·१५, **येया चि**— ५·१८, ६·४६७, १८·१०२०, **येया**— १२·२१६; **लागि-गिं**, इतर शब्दांस जोडून किंवा सुटे, कांहीं ठिकाणीं मध्यें **चि**, **ही** इ. शब्द आलेले आहेत—हिताहित जाणावें। हिता चि लागि॥ ८·२३७, १·४६, २·४२, २·४४, ३·१३१, ३·२५४, ३·१६१, ३·१७३, ४·५६, ४·९३, ६·२, ६·४७३, ७·१०७, ८·१२९, ९·३५८, ९·३९०, ९·४३४, ९·४४४, ९·४६०, ९·४७७, ९·४८९, ९·४९७, १०·१२३, १०·३१०, ११·८९, ११·१६६, ११·३२०, ११·४०२, ११·४४५, ११·५६५, ११·५७२, ११·५९६, ११·६०१, ११·६१२, ११·६९४, १२·११४, १२·१५०, १२·१८३, १२·१८६, १३·४९, १३·६६, १३·४५५, १३·५५६, १३·५७१, १३·६७८, १३·७०५, १३·८००, १३·८०६, १३·८०७, १३·९५२, १५·३३, १५·२२९, १५·३८७, १५·३९५, १५·४२९, १६·१०२, १६·१०७, १६·१५९, १६·१६०, १६·२०१, १६·२२०, १६·२६६, १६·२९६, १६·३१४, १६·३३४, १६·३४२, १६·४२४, १६·४४८, १७·६५, १७·१७२, १७·१८४, १७·१८७, १७·२४१, १७·२५४, १८·१३२, १८·१३९, १८·१५३, १८·१५९, १८·२०१, १८·२१२, १८·२७८, १८·४०६, १८·४५५, १८·५६२, १८·५९७, १८·६०४, १८·६३५, १८·८४०, १८·८८४, १८·९१३, १८·९१६, १८·९१८, १८·९२०, १८·११३७, १८·१३३८, १८·१४५९, १८·१४६८, १८·१४८०, १८·१४९६, १८·१५२७, १८·१५७६, १८·१७०८, १८·१७२२; लागिया हा पाठ **लागि या** असा घ्यावा, १८·१७१४. **लागी**—ज्ञानाचिये निरुती। लागी सांवों॥ १३·६१३. **त्यजावेया लागी** १६·२१२, **भोजना**—१७·२४२, **या चि**— ११·१०३; **लागीं**—**मज लागीं** ११·१०८.

**लागूनि-लागौनि**—त्या पासून, आरंभ करून, साठीं, करितां, संबंधीं, मुळें. **लागूनि**—तैसें मज लागूनि मुंगी वेन्हीं। ११·६८०. **लागौनि**—मज लागौनि पिपीलिकावेन्हीं। १०·१०३. जी कल्पादि लागौनि। आजिची घडी धरूनि। ११·५७५. ५·५, ६·११५, १०·२५, १२·२२२, १३·३३२, १३·९५४, १५·४४५, १८·१३७३, १८·१४४४. **भोगा लागौनि** ७·१३८, **मनुष्या**— १५·२०४, **मनुष्यां** — १५·१७३; **मशका लागौनि ब्रह्मावेन्हीं** १०·२५०; **मुंगिये लागौनि ब्रह्मावेन्हीं** १०·२७२; **स्तन्यासि लागौनि** ३·२९; **लागौनियां**—**अध्वरा लागौनियां** ३·१३८, **अभिचारा**—१६·३९६, **उद्देशा**—३·१६२, **निर्द्धारा** — १३·२४०, **सृष्टिचेया व्यापारा**—१०·९२.

**लाघव**—हलकेपणा, चातुर्य, कसब. आइकें देह होये सोनेयाचें। परि लाघव ये वायुचें। ६·२६८. कां नटलेनि लाघवें। नट्ठ जैसा न झंकवे। १४·२८८. ८·२५६, १४·५. **लाघव-वि**—लीला दाखविणारा, बहुरूपी, सूत्रधार, **लाघव**—

**विश्वलाघवा,** तूं सूत्री विश्वलाघवा। ११·४९६, विश्वाचें सोंग घेणारा सूत्रधार; **लाघवि**—ऐसें आपें आपु लाघविया। नमो तूज ॥ १४·६, कां लाघविचे विचित्र। विनोद ते ॥ १८·७९४, ज्ञानदेवी–'लाघवियाचे', कुंटे–'लाघवीयाचे' १८·७९७; **ब्रह्मगोल लाघवी,** हे शब्द जोडून घ्यावे, १३·१०२१.

**लांच**—स्वार्थ साधण्याकरतां दिलेलें गुप्त धन. १८·७४०. **लांचकर,** लांच खाणारा, लांचकरु ह्मणौनि कोलिसा। कामु केला ॥ १३·२६, **काम** (३) पहा. **लांचवणें,** चट लागणें, सवकणें. **गुणीं लांचवलां,** गुण वर्णन करण्यास चटावलों म्हणून, १६·३०; **सुखें लांचावलेयां(या) साहावैल कां,** आत्मसुखाला चटावलेल्या अर्जुनाला संवाद थांबणें सहन होईल काय?, १८·८१.

**लाजणें**—नेहमींच्या अर्थी, शरम वाटणें, भीड वाटणें, विनयानें असमर्थ होणें. इये लाजसि ना घोरीं। कर्मी सूंतां ॥ ३·३. लाजिलों बाखाणुं न निगे। देखौनि जेयातें ॥ ९·२१. ११·५५८, १३·६७१, १६·१७७, १६·२०३, १८·१६. **लाजिलें ऐसें ठाके** १५·४०२; **वानणां लाजें** १८·१२; **न लजे** १८·१३४१, १८·१३९३; **न लजें** ९·३३६, १२·८६; **लाजणें**—प्रीतिची जाति लाजणें। आठवों नेदी ॥ १८·१३६०, १६·१७९; **लाजवणें**—आवडि म्हणौनि न लजवी। ६·१२४; **लाज**—लाजा कंदर्पु रिगाला शरण। तैसि सुंदरें रूपें ॥ ११·१३७, १३·५४२, १६·१७५, १६·१८१; **लाजेचा पेंडवला** १३·६९४; **लाज नेणवे** ७·१०१; **लाजा कदर्थिजे** १६·१७४; **लाजिरवाणें** ९·३२६, **लाजीरवाणें** १६·१७६, १६·१८०.

**लाट**—(१) पाण्याचा तरंग, लहरी. ७·७२, १३·८०३. **जन्मृत्युचां (जन्ममृत्युचां) लाटीं** १२·८७. (२) बळवान, जोरकस. ऐसा स्वयंभु जो जीव लाठु। सावायें विण उद्भटु। १८·८५४, ज्ञानदेवी–'जीव लाठु', कुंटे–'जीवें लाठ' १८·८५७.

**लाठी**—(१) काठी. जो लाठी ऐसा न लवे। १३·७२४. (२) **बळवान.** द्वैत जेणें उठी। अविद्या जेणें लाठी। १३·११३, दांडगी या अर्थी.

**लाठेपण**—बळ, शौर्य. **लाठेपणाचा आवो** २·९; **लाठेपणें** २·२१९.

**लाडैजणें**—लडिवाळपणा करणें. तैसें संत माहिएर माझें। तुह्मि मीनलेयां मीं लाडैजे(जें)। १५·५६४.

**लादु**—हा पाठ **लागु** असा घ्यावा. ११·६७३, **भार** पहा, ज्ञानदेवी, कुंटे–'लाग' ११·६८३.

**लाणि-णी**—शेवट, मर्यादा. **लाणि** २·२४२, ३·१६६. **लाणिचें खागें,** अखेरचें निवासस्थान, ९·४६६; **कर्मांची लाणि** ४·१५९, **जाणणे-यांसि**–८·९८; **लाणि करूनि** १८·१४४४. **लाणी**—आणि समुद्रीं वोघांचें जाणें। सरे लाणी पासि धावणें। १८·४७२.

**लाणें**—कापणें, तोडणें. **लाइलें,** 'हकालिलें' (राजवाडे), १३·७२८. **लाणें**—सिसाराचां रागीं लाणें। सीस चि जैसें॥ १८·१७७.

**लात**—नेहमींच्या अर्थी, दुगाण्या. खरी टेंकों नेंदी उडे। लातौनि फोडी नाकाडें। १३·७०४, दुगाण्यांनीं.

**लाधणें**—मिळणें, प्राप्त होणें. पैं लाधलेयां अर्जुना। मेरु ही आवडे साना। ११·६६५, मिळाल्यानंतर मेरु एवढा पर्वत ही लहान वाटतो, त्याचें महत्त्व रहात नाहीं. एवं गुरुक्रमें लाधलें। समाधिधन जें आपुलें। १८·१७४२. ६·४८८, १०·१३१, ११·५९२, ११·६००, १८·१३७७, १८·१४७६, १८·१५८९. **लाधलेनि आत्मबोधें** १८·१५४९, – **सौरसें** ९·३१६; **वानुं लाधलेंति,** वर्णन करण्यास आरंभ केला, १६·३१, ज्ञानदेवी–'वानूं लाधलां', कुंटे–'वानूं लाधलों' १६·३१.

**लांब**—नेहमींच्या अर्थी. **चक्षु लांब तें कांडें** १५·१०१. **लांबिजति**—बांधें लांबिजति जालु। आपणपां चि ॥ १७·२५५, लांब उभें टांगणें (राजवाडे), गळाचें बंधन घातल्यावर, शरीराचे अवयव स्वतःच भाजून घेतात, ज्ञानदेवी–आंग जाळिती इंगळ। जळतभितां ॥ १७·२५६, कुंटे प्रतींत असाच पाठ आहे, 'जळतभीतां' याचा अर्थ कुंटे यांनीं काष्ठ असा दिला आहे.

**लांबा**—भाताचें रोप, पीक. लांबा उगवे आगरीं। विभवश्रियेचां ॥ ६·४४२. **लांबे राजागर,** भाताचीं

पिकें व उत्तम भाग, १८·९३.

**लाभ**—प्राप्ति. जेथ तो श्रीवल्लभु । जेथ तो भक्तकदंबु । जेथ सुखें तेथ लाभु । मंगलांचा ॥ १८·१६३६. १·२०९, १·२३९, २·२२६ (१), ६·१०४, ११·६९२, १३·१२९, १३·४४८, १५·५०९, १६·३४८, १६·४४१, १८·६०६, १८·८७७, १८·१२१० (१,२), १८·१२५३, १८·१५६०. **लाभाचिआ आशा** ६·४७२, **–चा उपावो** १६·५१, **–ची गोठी** ८·२३०, **–चा तोषु** ११·६००; **लाभमात्रें** १४·१४९; **आत्मलाभ, आत्मा** (१) पहा; **कर्त्तव्याचा लाभु** १८·४९९; **क्षीराब्धिलाभ** १८·७८५; **ज्ञानलाभ** १३·६२४, **तृप्ति –** १८·११९, **देह –** १८·२४०, **मोक्ष –** १८·८९७, १८·९११८; **यथालाभें** १२·२०९ (१); **वैराग्य-लाभ** १८·९९५, **शुक्ति –**, तोडिला परिसु बांधला गळां । शुक्तिलाभें ॥ ९·६०, **सुख –** १८·१६०३, **सिद्धप्रज्ञेचेनि लाभें** ६·४५२; **हाणि लाभु** १३·७९०, **हानि–** १६·७८; **अलाभ** १२·२०९ (२), १४·२२८, **लाभालाभ** २·२२६(२); **दुर्लभ –** ऐसें जें पद । दुर्लभ आणि अगाध । ८·१०५, २·१४८, २·२३९, २·२४१, **अति –**, महात्म्यास उद्देशून, ७·१३४; **सुलभ** २·२४७, ६·१७४, ९·५१, **सूलभू** ८·१३७.

**लाभणें**—मिळणें. जेथिचिया कृपा लाभे वरु । तेथ चि मनें व्यभिचारु । तरि काइ भी भस्मासुरु । अर्जुनु ह्मणे ॥ २·३८. म्हणौनि अंतरिं ज्ञान होआवें । मग बाह्य लाभैल स्वभावें । १३·४७१. ९·४३७, ९·४४३ (भे), १०·७, १०·३०, १२·२६, १५·५३६, १५·५५७, १६·४३५, १७·२७, १७·३७९, १८·१४१, १८·२४५, १८·३९४, १८·९९०, १८·९९२; १८·११२२, १८·१२२०, १८·१२२२, १८·१७४९. **न सहित आलेलीं लाभणें चीं रूपें, यांपैकीं कांहीं लभणें चीं असणें संभवतें**—कां अपुष्प मकरंदु । न लभे जैसा ॥ १६·२७४, १८·१९३, १८·१६७८; **शुद्धि न लभे** ९·४९९; **न लभें** ११·१६, १३·३२१; **लब्ध**, मिळालेलें, **श्रीगुरुकृपालब्धीं** १८·९७८; **श्रीगुरुसंप्रदायलब्धें** १८·१४३६; **लभ्य**, मिळण्यास योग्य, **सर्वैशास्त्रैकलभ्य** १५·५३७.

**लाल**—लाळ, तीव्र इच्छेनें तोंडाला सुटलेलें पाणी. वमिलेया अन्ना । लाल न घोंटी रसना। १३·५१२. १३·५६६. **आशेचिये लाले** ९·१८०.

**लालणें**—लाड करणें, पालन करणें. तैसीं प्राप्तें हीं पुरुषें । इंद्रियें लालिलिं जरि कवतिकें । तरि आक्रमिला देहदुःखें । संसारिकें ॥ २·३५०. बहू ललां लालिलां तुह्मीं । ११·५७३. ३·१९८, १६·१३. **महावनें लाला(वा)वीं** १४·२३१; **लालन**—लालनीं मौ जैसें पुष्प । १६·१२२, **लालनि विषयविषाचां बांधि,** हा पाठ **लाउनि,** असा घ्यावा, १६·१८६.

**लालसा**—उत्कट इच्छा. १८·२९०. **लालस,** उत्कट इच्छा करणारा, एकें पालनशीलें लालसें । ११·१३०, प्रीतियुक्त (कुंटे).

**लाव–लांव**—हडळ. **लाव**—जें लावेचा कल्वला । ८·१४५. **लांव**—ते वाचा नव्हंति सुंदर । लांवा चि कां तिया ॥ १६·१२१.

**लावणें**—जोडणें, जुळविणें, लागवड करणें, हांकून देणें, पेटविणें, बंद करणें. या क्रियापदाचे इतर अनेक उपयोग केलेले आहेत, त्यांपैकीं कांहीं येथें दिले आहेत. देखें इंद्रियीं कामु असे । तो लावी सुख दुरासें । ३·२०८. सुखाची लाविती । लाखौली जीवा ॥ ६·४९३. तूं करणें न करणें दोन्हीं । लाउनि प्रकृतिचां मानीं । प्रकृति ही कां आधीनि । हृदयस्था जेया ॥ १८·१३०९. तैसी पाठाची ते वाटी । लाविजे ना जंव वोंठीं । १८·१६७१. ३·१७२, ६·४९, १८·५००. **अग्नि लाउनि** २·२५१, **–लाविला** ३·२००; **आराम लावितां** १८·१७५७, **आराम(२)** पहा; **उद्यानें लावीं** १२·१३; **कवाडा लाउनि** १२·४८; **कांटि लाविली** ९·२१२; **कानीं लाउं** १८·१३९५; **कान्ही लाउनि,** दावें बांधून, १४·१५७; **कासे लाविले** १२·९०; **गांठी लाउनि** ९·४६; **गोडी लाविती** १८·५७०; **चाड लावी** ६·४१४; **झाड लाविलें** ११·१९, **झाडें लाविसि** ११·५७०; **टीला लाविजे** १८·२२१; **डौंडिचें(चे) तोंडीं लावी,** प्रसिद्ध करतो, १८·६००; **तटें लाविलीं** १८·१०११; **तोंडीं लावीति,** बळी देतात,

१७·९६; दीपुं(पु) लावी १७·८७, दीपें दीपु लाविजे ९·४२४, –लाविला १८·१४१२, दीवा लावी १८·३५५; दूध लाविजे, मुळाशीं दूध घालावें, १८·५९३; पाणी(णी) लाविलेयां १६·१२४; पिसें लाविलें १०·२६७; पूंस लाउनि, उडवून, घालवून देऊन, १३·२३३; भेरी निसाण लाउनि, वाजवून, १६·३८७; महावनें लाला(वा)वीं १४·२३१; मुक्ताफळें घ्राणीं लाविजति १५·३६३; मुदी लावीं, शिक्का मार, १८·२७; मुद्रा लावावेया १०·३१; मोहरे लावावें, सरळ मार्गाला लावावें, ३·१६९, – लाविलें ६·४१८, मोहोर लावि(वि) ८·८१; रंगु लावित ११·५९०; रोपें लाविलीं नाहिं ६·३९९; लाउनियां सांडी, टाकून देतो, १३·५८७; वंगु लावावा १०·२८९; वाचेचिये वाटे लावीं १८·१३४८; वांसुरवां दावें लाविलें १३·३७७; वेघु लावी १३·४१०, वेधीं लावीति १३·९६३; सिचडी लावावेया १४·६०; हात लाउनि, हात घालून, १३·२२९, हातीं लाविला, स्वतः पेटवला, ९·३८७, हातु लावी १८·४५३; लावणें—

श्राड लावणें ६·११४; न सहित आलेलीं लावणें चीं रूपें—न लविजे, सांधें सूर्याचां घरीं। काइ प्रकाशु वातिवेन्हीं । किं न लविजे चि तरि आंधारीं । कोंडैल तो ॥ २·३६०, वात, दिवा लावला नाहीं तर; न लवितां १८·४२६; न लवी १८·१२३, १८·४५२, १८·१७२३; न लवीसि ११·३९२; लावणी—लावण्याची क्रिया, रोपणी, गणना, विवेका वेलीची (विवेकवेलीची) लावणी। होंदे (हों दे) सेव ॥ १२·१२, १२·१९८, १६·६२; कर्मलतांची लावणी १८·३११; दिवेलावणी १३·९२७, १५·३८१; कल्पतरूची निर्विकल्पलावणी १८·१६५५; हरिषलतांची लावणी ११·६६२.

**लावण्य**—सौंदर्य, शोभा. ऊलगे फलभार । लावण्येंसीं ॥ ३·१००. तैसें देशियेचें लावण्य । हरौनि रसां आणिजैल तारुण्य । १०·४६. लावण्याची देव १·४, – नव्हाली १·४२; लावण्यांचीं निधानें ११·१९४; उन्मनियेचें लावण्य, मन लय पावल्यावर वाटणारा आनंद, ६·३२०; लावण्यगुणयुवती ४·२१५; लावण्यरत्नभांडार १·३१; लावण्यसाकारें, आकार पाहतां सौंदर्याचींच बनलेलीं, ११·१३८; गुणलावण्यें आथि, गुण व लावण्य यांनीं संपन्न, १·१८६.

**लांसि**—भाटी, मांजरी. पैं मोहाचेनि सांगडें। लांसि पीलें धरी तोंडें । तेथ दातांचें आगरडें । जैसें लागे ॥ १३·२५१, दांतांनीं हलकेच धरते, दांत लागत नाहींत, यास उद्देशून.

**लांसें**—डाग, कलंक, दोष. त्रिविधपणांचें लांसें १७·७३, यावर १७·६४ ते १७·७५ पहा.

**लास्य**—नृत्य. वानांगिचा लास्यविलासु । जो हा जगद्रूपु आभासु । १७·८, माया हीच स्त्री, तिची नृत्यक्रीडा हाच जगद्रूपी आभास.

**लाहणें–लाहाणें**—मिळणें, प्राप्त होणें, इच्छा करणें. संदर्भानुसार निरनिराळ्या अर्थी हे शब्द योजलेले आहेत, त्यांपैकीं कांहीं उदाहरणें दिलीं आहेत. कांहीं शब्दरूपांत मूळ शब्द लाहणें किंवा लाहाणें असणें संभवतें, म्हणून या शब्दांचे विभाग पाडले नाहींत. कां मृत ही जीवित लाहे । अमृतसिद्धी ॥ १·७७. ह्मणौनि भीं प्रवर्तों लाहें । ग्रंथीं इये ॥ १·७९. क्षत्रिं बहुत पुण्य कीजे। तैं जूझ ऐसें लाहिजे। २·१९४. तैसा गुरु प्रसन्न होए। शिष्यु विद्या ही फिर लाहे। १८·१४७४. १·६६, ५·१०, ५·१७, ६·४५५, ८·२४४, ९·५५, ९·३७६, ९·४५०, ११·३५०, १३·१३१, १३·४४८, १३·७६४, १३·१००९, १३·१०७०, १४·२१७, १४·२२३, १४·२५७, १५·१०, १५·१७, १५·३२, १६·३, १६·५६, १६·२७५, १६·४३७, १७·१६, १७·३१९, १८·१६, १८·६६, १८·७९, १८·११३, १८·१७३, १८·५२४, १८·५९६, १८·६५६, १८·७०३, १८·९१७, १८·९५०, १८·१००१, १८·११०५, १८·१२५३, १८·१३७४, १८·१५२४, १८·१५२६, १८·१७०३. लाए—पैं भीके परीतें न लाए । १८·६०५, अतींद्रिय लाहिजे ६·३३; आश्रयो ...ल(ला)हांसील १८·१३५२, ज्ञानदेवी – 'लाहासी', कुंटे – 'लाहसी' १८·१३६१; गीतार्थु ह्मणों लाहें, गीतार्थ सांगण्याचें सामर्थ्य

लाभलें आहे, १३·११६०; **गीतेचां गाणांवाणां तो लाहे** १८·१५१७, **गाणावाणा** पहा; **जवळीक लाहे** ९·२०८; **देहें लाहिजति** १८·२४२; **नांव लाहे** ६·३०१, १८·३३६; **निंदा ही करूं लाहाती** ३·१९६; **निरुती लाहुनि,** (योगाचें) फळ प्राप्त करून घेऊन या अर्थी, ८·२१९; **पावो सीरुल लाहे,** पायांना थंडावा मिळतो तो, १६·१५९; **डोलों लाहांति** ७·१९३; **महत्वाची फरारीं लाहांति** १८·२८९; **मोक्षु लाहिजे** १२·१७६; **वांछिल तें तें लाहो** १८·१७७४; **वोल्हायीं लाहों** ९·५; **शास्त्रांचे डोळे लाहे** १८·३६८; **सींव टाकूं लाहे,** वेशीवर पोहोंचतो, १८·८९५; **सुखें पूसों लाहासि** १४·३२४; **लाहे तैं सरे** १७·३२०; **न** सहित आलेलीं कांहीं रूपें—**न लाहांती** १७·३९, –**लाहासि** १३·१०५४, –**लाहे,** देखां प्राप्त ही न लाहे। भोग भोगुं॥ ३·१०८, ९·४४८, १४·२३३, १६·४४६, १६·४४७; **लाह**— प्राप्ति, **शांतिचेनि लाहें होतें** १८·१०८३, हा अपपाठ असणें संभवतें, ज्ञानदेवी –'शांतीचेनि लवलाहें होत,' कुंटे –'शांतिचेनि लाहे हातें' १८·१०८९; **लाहा,** तीव्र इच्छा व त्यामुळें होणारी घाई, ७·१८६; **लाहातलाहात,** कोंवळी, लुसलुशीत, १५·१९२, ज्ञानदेवी –'लाहलाहात', कुंटे –'पाल्हाजत' १५·१९४; **लाहालाहात,** अत्युत्कंठित (राजवाडे), १३·३९८; **लाहणा**— मिळणारा, प्राप्त होणारा, अनुभवु लाहणा आइता। १३·१०४३, **लाहाणां**—आतां गुरुशिष्यां दोहीं। स्नेहो लाहाणां॥ १६·४६, प्रेम लाभणार या अर्थी, ज्ञानदेवी, कुंटे –'लाहणा' १६·४६; **ल्हाणें—मानूं न ल्हाए** १८·३८३; **स्वप्न साच हों ल्हाए** १८·३८५; **मार्गु न ल्हांतां** १८·८८६; **पव्हों न ल्हांति** १८·१६९७; **ल्हाये—जावो (वों) न ल्हाये** ११·३८८, **बाहिरा निगों न**– १३·४११.

**लाहरी**—हा पाठ **लहरी** असणें संभवतें, विषाचा आवेग. २·७१, ११·५४, ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींत या दोन्ही संदर्भांत 'लहरी' असा पाठ आहे.

**लाहान**—लहान. ९·१०६, १४·३८३, १८·५४४.

**लिंग**—चिन्ह, स्वरूप, पूज्य, दैवत, शिवलिंग. आणि बेलेंसि लिंगा थांबे। १३·८१९. तरि एक-रसाचें जी तूं लिंग। १८·२०. **अंतर्ज्योतिचें लिंग** ६·२५४; **इहिं तिहिं लिंगिं** १७·८१; **इहीं लिंगीं** १४·३९५; **जियें लिंगें,** जीं लक्षणें, १४·२४२; **तामसाचें लिंग,** खूण, १८·५४५, **वैकुंठपीठिचें**–१७·४६, **शांतिचें जी**–१६·१३५; **लिंगु जाला,** पूजनीय झाला, ११·१०३; **लिंगा पात्र जाली** १८·३३५; **लिंग कां प्रतिमा** १७·२०३; **लिंगदेहकमळाचां पोटिं** १६·४; **लिंगभेद,** पूज्य मागसांचा उच्छेद, २·३१; **आत्मलिंग,** स्वतःच्या पावित्र्यास उद्देशून, **आत्मलिंगातें शिवणें,** स्वतःची शपथ घेणें, १८·१३६०; **आराध्यलिंग,** पूजनीय देव, १०·३, १७·१७; **गुरुलिंग** १३·३८६, १८·१५५५, **गुरुतें लिंगा भराडा होए** १३·३८९; **दानलिंग,** दानांचें चिन्ह, १७·२६३; **परत्म(परमात्म)लिंग** ६·३०५, **परमात्मलिंग** १८·६३२, **यथा–,** योग्य लक्षणांसह, १८·७२९, **शून्य–** ६·२७३, **श्रीगुरु–** १८·१७६०.

**लिगटणें**—चिकटणें. अंतष्करणें मज लिगटले। ८·१२४.

**लिपणें**—दडून राहणें. **लिपे—विसांवां(वा) तेयां लिपे** १६·४०९, हस्तलिखित माडगांवकर प्रतींत 'विपे' असा पाठ या संदर्भांत आहे, ज्ञानदेवी, कुंटे –'तयां नाटोपे' १६·४११.

**लिंपणें-लींपणें**—आच्छादणें, माखणें, माखला जाणें, दोष लागणें. **लिंपणें**—एथ कर्में तो चि लिंपे। जो गुणसंभ्रमें घेपे। प्रकृतिचेनि आटोपें। वर्त्ततु असे॥ ३·१८०. षडरितू येतां आकाशें। लिंपिजे चि ना जैसें। तेवि वैष्यम्य मानसें। जाणिजे चि नां॥ १४·३६१. **संगदोषें लिंपतु काइ** २·३३३; **लिप्त** १३·१११५, **वि–** २·४९; **लिंपवणें—बुद्धितें लिंपवी काइ** १८·४४९. **लींपणें—द्वेष्यभावादि-मळीं लींपे चि ना** १०·२२७; **न** सहित आलेलीं **लिंपणें** चीं रूपें, यांतील कांहीं **लींपणें** चीं रूपें असणें संभवतें—**देहीं देहें न लिंपे** १३·१११३, **मळीं न लिंपिजे** १८·१३९८; **मोहमळें न लिंपे** ३·७१; **हातुपाउ न लिंपे** ५·७७.

**लिहिणें**—नेहमींच्या अर्थी. आगा जगाचीं शुभाशुभें लिहिति । प्राणांचा उग(गा)णां घेंति । मग केलेया अनुरूप देंती । स्वर्गमोक्षु जे ॥ १०.२२५. १७.४२. **जैसा मोक्षाचिया आंगा लिहिला** १२.१८४; **विश्वाचां वाक्पटिं लिहुनि घालीं** ११.४७६; **लिहिलें**—लेख, दोषांचें लिहिलें फेडीं । ४.५१, ज्ञानदेवी–'लिहिलीं फोडीं', कुंटे–'लिहिलीं फाडीं' ४.५२; **लल्हाटिचें लिहिलें न मोडे** १८.१०१; **लिही–लेख, द्वैताची लिही सरे** १३.९३३; **लीहुनु**–गीता लीहुनु वाहाणें । पुस्तकमीखें ॥ १८.१४५१, ज्ञानदेवी–'लिहुनि' कुंटे–'लिहोनि' १८.१४६१.

**लीन**—नम्र, विनयशील, समाविष्ट. **लीनें केलीं**, एकजीव या अर्थी, १८.१०९४; **लीनता, तत्** शब्दास जोडून, तत् पहा; **सुलीनता, सुलीनतेचिये तूलिये**, पूर्ण नम्रतेच्या गादीवर, १३.४३.

**लीपि**—लिखाण. **सुखाची लीपि पूसिली** ३.२४९.

**लीला**—खेळ, क्रीडा. जेयां भक्तिची येतुली प्रीति । जे कैवल्यातें पऱ्हां सर ह्मणति । जियांचिये लीले माझि नीति । जियाली दीसे ॥ ९.१९१. ११.१४५, १७.३२, १८.३४७. **लीलाकमळें खेळणें**, लीलेनें कमळाशीं खेळणें, १३.२८४; **कोपप्रसादलीला**, क्रोधाची व कृपेची लीला, .११.३०६; **जनलीलाविलासें** ११.१३०; **लीला, लीलेनें**, सहज, जगा आदि प्रलयो दोन्हीं । लीला चि करिसी ॥ १७.५, **लीला धनुष उचलिलें** १.१६८, **–चि नाशिलीं** १०.२६८, **–परजवें** १५.२३२, ज्ञानदेवी, कुंटे–'परजवे' १५.२५५,**–विदारतु** १.१६२; **स्वलीला** ९.४८३; **अवलीला**, याच अर्थी, जो कृपावसें अवलीला । रक्षैल आतां ॥ २.७३, १.३७, १.१४३, ६.४५६, १८.२२१;**–लील**, शब्दास जोडून, लीला करणारा, ज्याला लीला प्रिय आहे असा, **लक्ष्मीलील** १०.२५२; **ललनलील**, पालन करण्याची ज्याची लीला आहे असा, १०.२; **लोकललनलील** १२.२३३, **ललणें** (२) पहा.

**लुगडें**—वस्त्र. वधुवरांचिये मीलणीं । जैसि वऱ्ह(ऱ्हा)डियां हिं लुगडीं लेणीं । ११.३. १८.१४०, १८.७३७.

**लुंचणें**—तोडणें, केंस उपटून काढणें. पाखंडाचेया कडे । नागिवें लुंचिति मुंडें । १३.२२.

**लुंठणें**—लोळणें, लोटांगण घालणें. देखिलिये वस्तू लुंठति । मी चि ह्मणौनि ॥ ९.२२१. नाना अवकाशु नभीं । लुंठतु जैसा ॥ १८.११४२. **लुंठवणें**—लुंठवीत काठी । पडिली जैसी ॥ १७.२०३, ज्ञानदेवी, कुंटे–'लोटिजे' १७.२०४.

**लुब्ध**—आसक्त. ३.१०३. **लुब्धक**, पारधी, तेवि सत्वें लुब्धकें । सुखज्ञानाचीं पाशिकें । वोढिजतां खुड्के । जैसा मृगु ॥ १४.१४७, सत्वगुणरूप पारध्याकडून सुख व ज्ञानाचे पाश ओढले जातात, मग हरणाप्रमाणें तो त्या पाशांत अडकतो. **त्रिगुणलुब्धकीं**, त्रिगुणरूपी पारध्यांकडून, १४.६४.

**लुलुलित**—लुसलुशीत, कोंवळें. १५.९८.

**लूति**—लूत, एक त्वचा रोग, कुष्ट. देहाची लूति जींति । १३.७३०, शरीराला झालेलें कुष्ट प्रत्यक्ष दिसत असतां.

**लूसणें**—विसकटणें. **चोपि लूसिली** ३.२४९, **चोपि** पहा.

**लेंक–लेंकी–लेंकरुं**—मुलगा, मुलगी, मूल. **लेंक**—जैसें बापें जोडिलें लेंका । १८.८२३. **लेंकी**—जैसा बापु नातले लेंकी । १८.२०४, जसा बाप आपल्या मुलीवर विषयवासना धरीत नाहीं तसा. . **लेंकरुं–लेंकरुं प्रसवली** १४.१०५; **लेंकुरुं—नंदाचें... लेंकुरुं** १०.१९२; **लेंकुरुवाचेनि बोलें** ९.१९; **लेंकुरुवें**, मुलें, १५.२१५; **लेंकुरुपणें** ११.३५.

**लेखणें**—गणतींत धरणें, समजणें, मोजणें, मापणें. कृष्णा ह्मणौनि हाकारिजे । यादवपणें तूतें लेखिजे । ११.५४६. **इहिकिचें भोगणें लेखी** १३.५१९; **न लेखी** १८.१०१९; **नलेखितां** १३.२५८; **लेखणिये**, गणतींत, जेथ स्वर्गसुख लेखणिये नाहीं । २.३६४; **लेख**—मोजमाप, आकार, मर्यादा, लिहिलेला मजकूर. तें लेखें तरि मियां तुरुंबावें । परि मुखीं चिं(चि) घालीं ॥ ९.३८०, सातें शतें श्लोक । अध्यायां अठरांचें लेख । १८.५७, १८.१४३७, १८.१६७२; **लेख चढे**, फुलें व फुलांचे सर मोजतां येतील, १८.५६, **–धरी**, त्याची गणति प्रकृतिच ठेवते, ७.२५, **–नाहिं** १०.२७७, १०.२७९, ११.५८१, **–नेणिजे,**

गणति नाहीं, ८·२२, – **सरलेयां** १३·९३२, **आंख** पहा, – **होईल**, मोजतां येतील, १०·२७६; **लेखा आणी**, आकार देते, करून दाखवते, १३·९८०, पाणी वळणावर आणील या अर्थी, १८·१२७९; **लेखा नेए** १५·४८; **आंखें लेखें**, हिशेब करून, टिपणें करून, लिहून, १३·८४३; **दानलेखिं**, दानाच्या गणतींत, १८·३७०.

**लेंडी**—लहान ओहोळ. लेंडिये आला लोंढा। न मनी वालुवेचा वरंडा। १३·६९२.

**लेणें**—(क्रि.) धारण करणें, अंगावर घालणें. **ले**—ऐसा देहीं देहा वेगला। ले तृष्णेचिया सांखला। १४·१७१. **वैराग्य दिव्यांजन जीवें ले** १८·९००; **व्यासोक्तिकुसुममाला ले** १८·१६८९; **न फेडित ले**, अखंड धारण करतो, १८·८४९; **न ले**—**चंदनाचे खोडे न ले** १८·८९४; **न लै**—**वाहाणां न लै चि**, पादत्राणें घालीत नाहीं, आशेस उद्देशून, ७·१२६, ज्ञानदेवी–'न ले चि', कुंटे–'न लेचि' ७·१२९; **लेइजे**—जैसें वज्रकवच लेइजे। मग शस्त्रा(स्त्रां)चा वरिषाऊ साहिजे। २·२३२, **चिंतामणि लेइजे** ११·६१६; **लेइला-ली-लें**—लेइला मोतियांची कडियाली। आवडे तैसा॥ ९·५२४, **आर्त्तिचें लेणें लेइला** ११·१५३; **भूषणं लेइलें असे**, १८·१४९१; **लेणिं लेइली असे** १८·१४४०; **संयतिचीं लेणीं लेइले** ९·१९२; **श्रिंगारु... देऊ आपणपें लेइला** ११·२१०; **ना लेइलें**, शृंगार केला नाहीं, १८·१७१७; **लेइलासि**—**मुकुट लेइलासि** ११·२८९; **वाणे परिची आंगी लेइलासि** ११·२७९; **लेउनि**—दुःख लेउनि सुखाची आंगीं। सलित जगातें॥ ९·४९७, **अक्षरें लेउनि** १०·६१; **आडवस्त्र –**, पडदा पुढें लावून, १८·१२९४, **लेणीं** – १८·६, **लेणें** – १८·१५०४; **लेउनियां**—**तास लेउनियां** ११·५७२, तास पहा; **लेतें**, धारण करणारें, अनर्घ्य रत्न हातु चढे। तैं भांगाराची वोढि पडे। दोन्हीं जालीं तरि न जोडे। लेतें आंग॥ १७·२६७, अमोलिक रत्न मिळालें, तर सोन्याची टंचाई पडते, हीं दोन्हीं मिळालीं तरी अलंकार घालण्यास योग्य असे शरीराचे अवयव मिळत नाहींत; **लें(ले)तेयाचेनि भावें**, (सोन्याहून वेगळे असे जे अलंकार दिसतात ते) दागिने घालणाराच्या दृष्टीनें आहेत, ९·७६; **लेयाविया**—अलंकार घालण्यासाठीं, परब्रह्म आपुलेनि आंगें। लेयाविया आपण चि जाला जिये अनेगें। तियें लेणीं मीं सांवें। काइसेया सारिखि॥ ११·२०८, **लेयावेया** १७·३४५; **लेणें**—धारण करणें, माझें नृसिंहत्व लेणें। जेयाचिये महिमे॥ ९·४४६; **लेववणें**—**लेववं**, लेववं सुकुमारें। पदें तियें॥ १५·४, **इया दोन्ही पाउवां श्रीचरण लेववं** १५·८; **गुणाची(चीं) लेणीं लेववं** १२·२२०; **लेववि**—**स्तोत्रांचं लेणं लेववि** १६·२१; **लेवविजे**—**बालक लेणें लेवविजे**, मुलाच्या आंगावर दागिने घातले तर, १०·५७; **लेववी** १४·१०७; **लेववीन** १४·१८.

**लेणें**—(ना.) भूषण, अलंकार. लेणेयांसि हें लेणें। केहीं आहे॥ ९·१०. जरि सोनें लेणें होउनि घडे। तऱ्हीं तेयाचें सोनेपण न मोडे। ९·७६. जैसें आंगिचेनि सौंदर्यपणें। लेणेयांसि आंग चि होये लेणें। १०·४३. ९·३८५, १०·५७, ११·१५३, ११·२०८, ११·६३४, १४·१०७, १५·३०१, १५·५२८(१), १७·२५, १८·२४, १८·९५, १८·५०५, १८·५३१, १८·१००३, १८·१४४०, १८·१५०४, १८·१७१७. **लेणेयांचे ठसे**, दागिन्यांचे आकार, १८·११०३; **गुंजांचें लेणें** १८·११३९; **गुणाचीं लेणीं** १२·२२०(**चीं**), १३·४१२; **जाइंयांचें लेणें**, उसना मागून आणलेला दागिना, परत द्यावा लागतो यास उद्देशून, ९·४०८, ज्ञानदेवी–'जायांचें जेणें', कुंटे–'जायांचें जैसें लेणें' ९·४१२; **देशीकार लेणें** १८·१७८४, **पढियंतें** – १३·३४२, **ब्राह्मणाचें** – १८·८५१; **संदेहाचिं...लेणीं** १८·६८७; **संयतिचीं लेणीं** ९·१९२; **स्तोत्रांचें लेणें** १६·२१; **लुगडीं लेणीं** ११·३; **आंगाचें लेणें...मिरविसि** १७·७, –**लाधलें** ११·५९२, **आंगातें लेणिं पातलिं** १७·१७९, **आंगिं लेणिं मिरवी** १३·७०५; **साहित्यासि लेणें होंति** १०·४१; **बाललेणीं** १२·६; **लेणेपण**—लेणें सोनें चि जो जाणे। तो लेणेपण तें वाऊ(ऊ) ह्मणे। १५·५२८(२).

**लेप**—रंग, सारवण, उटी; रंगित चित्र किंवा बाहुलें; दोषकारक संसर्ग. आकाशा न लगे । लेपु जैसा ॥ १२·२०३. तेथ शुद्धिचेया आशा । तो लेपु न मनावा जैसा । १७·१०७, दोष नाहींसा करण्याकरितां त्याला स्पर्श करावा लागला तर तो संसर्ग दोषकारक आहे असें मानूं नये. **लेपा हातिचें शस्त्र** १३·५३१; **आनंदचित्रिचें लेप** ६·२५६, **गुणत्रयादि**– २·२३६; **लेपाचे गमले** ११·४५९; **लेपु झालीनियां** ६·४९, झांलणें पहा; **लेपासि स्नपन करणें** १३·७४४; **अनुलेपन** ११·२२१ (२); **निर्लेप**—ब्रह्म, जेयां(या)चें निर्लेपु अनुलेपन करी । जे निर्लेपु ही सर्वांगिं धरी । ११·२२१ (१, ३), ज्याची उटी ब्रह्मही आंगास लावतें, दुसऱ्या चरणाचा पाठ ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींत 'जें अनंगही सर्वांगीं धरी' असा आहे, ११·२२५; ५·१५९.

**लेवा**—पुट. जैसे लेवे दीवले तमा । काजलाचे ॥ १६·३८८.

**लेश-लेस**—अगदीं थोडा भाग, कण. **लेश**— उदकलेश ९·३८९, कर्म– ३·५, पुण्य– ९·३२४, भ्रांति– ३·१२४, सुख– १८·७७३. **लेस**—अमृताचा लेसु २·२४०, अमृतलेसा लागि ११·५७२; ज्ञानलेसादोसें, अलसें ज्ञान मिळावें म्हणून, १३·६३८; विषाचा लेसु २·३१९.

**लेसां**—हळूहळू, सहज, 'बरे रीतीनें', 'बऱ्या बोलानें' (राजवाडे). मग प्रमेयांचिया गांवा । लेसां जाइजो ॥ ७·२०४. १३·२२२. **वेगें आणि लेसां** १३·२४६.

**लेहणें**—(१) लिहिणें. **वोलि लेहे**, ओळी लिहितो, १३·३०७. (२) लावून घेणें, 'लेहे–चाटी' (राजवाडे). तैसी दशा माथें श्रवण वरि । सव लेहें ॥ १३·५५७, डोकें व कानांपर्यंत सर्व शरीराच्या भागांची तशी अवस्था होईल, ज्ञानदेवी– ते दशा मा या शिरीं । पावैल गा ॥, कुंटेंचा पाठ असाच आहे, 'पावेल' एवढाच फरक आहे, १३·५५९.

**लै**—लेणें (क्रि.) पहा.

**लो**—लय. जेव्हलि गगनीं लो मना । पवनें कीजे ॥ ५·१५४.

**लोक**—मनुष्य, जनता, जनव्यवहार, जग, निवासस्थान. अविट नाथिली आस्थाबुद्धि । विषयसुख त्रि परमावधी । जीउ तैसा उपाधि । आवडे लोकां ॥ ४·२०. जैसा नचलतेनि रवी । लोकु चले ॥ ८·१८५. जिये लोकिंचा चंद्रु क्षयरोगी । जेथ उदो होये अस्तवाचिया चि लागि । ९·४९७. हा जीतु ना नव्हे । लोकु कल्पी येणें भावें । तैसें जीणें होआवें । ऐपी आश ॥ १३·१९५. २·१५७, २·२०९, ३·१५३, ६·४४०, ९·३५९, ९·५०२ (२), १०·९३, १०·९४, १०·१०० (२), ११·२६१, ११·३४४, ११·३४५, ११·३९७, ११·४२०, ११·४३०, ११·४९५, १३·१८८, १३·३६०, १३·९७६, १३·१०११, १५·१२०, १६·६५, १६·३१७, १६·४६३, १७·२०४, १७·३३७, १७·३५२, १८·३१, १८·२८१, १८·४३७, १८·४४४, १८·४५५, १८·१६६१. **लोकाचेन आधारें** ५·९७; **लोकाचिं दर्शनें**, लोकांचें पाहणें, १५·३३४, **–चीं धवलारें** ३·२१८, **–चिया विविधा पूजा** १७·२४४; **आपुलालां लोकीं** ११·३२९; **पीसा लोकु** १५·१३७; **प्रकृतिचां लोकीं** १८·८१०, ज्ञानदेवी – 'प्रकृतीचां आलोकीं', आभासांत या अर्थी, १८·८१३; **विचारपर लोक** २·१२५; **विविध लोक** १०·१००(१); **लोक आसंसीति** १२·२०४; **लोका एउनि** ९·४८८, **लोकिं येउनि**, लोकांनीं येऊन, १८·४३६; **लोकु कर्मे बांधला** ३·८४; **लोकें गिविसावा** ३·२०३; **लोकाचिं बालें ग्रासिलिं** ११·४१२; **लोक पायवणियां मानु करिति**, चरणतीर्थास मान देतात, १२·२१३; **लोकु प्रकटवी**, सूर्यास उद्देशून, १३·११२१; **लोकांतें व्यापूनि** १०·१७०; **लोकानें न रंजी** १३·२०७; **लोकाचिया राहाटी होंतु** १८·३१०; **लोकु संहाराविया** ११·४४६; **लोकु न सिणे(णे)** १२·१६६; **लोकाचल** ८·१५२; **लोकापवाद** १३·७९०; **लोकाकार** ११·१८८; **लोकोत्तर** १७·४७; **लोककृपालु** १२·२३९, **–चेष्टा** ९·१३०, **–चेष्टि** १५·३८५, **–त्रय** १·११६, १·१६५, ३·२४३, ४·२०४, ५·३६, १३·८५४, **लोकत्रयाकारु** २·१३४; **लोक दृष्टिसि** (लोक-

दृष्टिसि) १८·१२७७(२); **लोकनायक-नायकु** १७·२२३; **लोकपरंपरा**—आतां जेयाचेनि संकल्पें । हे लोकपरंपरा आरोपे । ११·८२, **लोकपाल**—तिहिं विविध लोक सृजिले । लोकीं लोकपाल वेगळाले । लोकपालिं उपजविलें । प्रजाजात ॥ १०·१००(३,४), **लोकवक्त्रा (लोक वक्त्रा) माझि** ११·४०९; **लोकव्यापक** ११·३३४, **–संग्रह** १६·४६५, **–संग्रहालागि** ३·१७३; **इये लोकिची नांदणुक** ९·५०२ (१); **इये लोकीं** ३·३५, ३·१३९, ४·२५, १०·२१३, १८·१७७९; **इहीं लोकीं** ३·२४५; **जीवलोक**—आगा उपजणें निमणें । हें साच काइ मानणें । तो जीवलोकु मीं ह्मणें । संसारु हान ॥ १५·३१५, १५·३१३, १५·३१६, **जीवलोकुशब्द** १५·३१४; **तिहिं लोकां** १८·४४५, **–आंतु** १·१२६, **तिहिं लोकिं-कीं** १·१५८, २·९, २·२११, ६·१०६, १८·१७७८, **तिहीं लोकीं** १·४७, **तीन्ही लोक** १·१५५, १३·९८४, १४·१०५, १८·१०६६, **तीन्हीं–** १८·१२९१; **त्रैलोक**—**त्रैलोकिचीं तीर्थें** १३·४४७, **–किचें राज्य** १·२२६; **त्रैलोक्य**—मीं गोसांवि समस्ता। त्रैलोक्याचा ॥ ९·२७९, १·३९, १·१२८, २·११, २·१६१ (लो), ४·२१२, ६·३८३, ६·४०६, ६·४११, ८·१६५ (त्रै), ८·१९१, ११·३१९, ११·३४३, ११·३५१ (लो), **–नायक** १६·४९, **–पट** ४·१४; **द्यौलोक-पाताल**, स्वर्ग व पाताळ, ११·३१०; **नरक-लोक** १६·३७२; **नाना लोक** १३·१५३, **पर–**, स्वर्ग, २·२७, **पुत्र वित्त परलोक** १८·९८७; **मनुष्यलोक**—ऐसें रजोवातप्रचंडें । मनुष्यशाखांचे मांदोडे। वाढति तो एथ रूढे । मनुष्यलोकु ॥ १५·१६१, ज्ञानदेवी– 'रजोवात-प्रचंडें', कुंटे–'रजोवातें प्रचंडें' १५·१६२, ४·७२, ११·६११; **मांदुरी लोक** १६·२२३; **मृत्युलोक, मृत्यु-त्यू** पहा, **मृत्यें लोक** ९·३२५, **यम–**, यमलोकिंची ठाकविली । राहाटि आघवी ॥ ९·१९७, **येरि लोक** १८·१७२८, **वेद–**, वेद व सर्व जग, १५·५२४, **वैश्य–** १८·८२६, **सकल लोक** २·९९, **सकललोक** १०·२१९, **–आद्यें** ११·१६४, **–शास्ता** १८·१४८८, **–संस्था** ३·१६८; **सत्यलोक** १·१५७, ७·७८, ११·२५७, ११·६०९, **–नाथ** १३·२७, **–नायक** ३·९३, **–भद्रजाती**, सत्यलोकरूपी हत्तीवर, १३·६२; **स्वर्गलोक** ११·४७८, १६·३०६; **लोका आंतु** १८·६८५; **लोकपणें**—ना मानूं लोकपणें । लोक दृष्टिसि (लोकदृष्टिसि) इहिं ॥ १८·१२७७ (१), **लोकाप्रति** ३·१६९; **लोकांलागि** ३·१५४, **लोका लागिया (लागि या) दीठिचा विखो** १८·१७१४. **लौकिक** पहा.

**लोटणें**—दूर सारणें, ढकलणें, नष्ट होणें. आगा वृक्षा कां वल्ली । लोटति फळें पीकलीं । १२·१२८, पिकलेलीं फळें टाकतात, गळून पडतात या अर्थी, ज्ञानदेवी, कुंटे–'वृक्ष' १२·१२९. शिर लोटिलेयां जैसें । पर आंग ॥ १८·१२७. पैं पारिवा जैसा किरीटी । चडला नभाचिये पोटीं । पारिवी देखौनि लोटी । आंग सगळें ॥ १८·४८०. तें देखणेयां दृश्य लोटी । देखतें चि दावी ॥ १८·११४९. ११·४६२, १३·११३, १३·१०१७ (२), १६·३३९, १७·३०४, १८·५३३, १८·६७८, १८·७१९. **लोटिजतसे** १८·१७०३; **अहंकाराचलु लोटी**, दूर सारतो, ५·१३१; **आत्मज्ञानाचेनि खा(खां)डेनि लोटिं** १५·२२५; **कडाडिं लोटिला गाडा** १३·७५३; **चिंतामणि लोटी** ९·३०१; **ध्यानाचें खांडें लोटी** १८·१०७२; **नामरूपें लोटती**, हारपतात, ९·२९२; **मरणांचें भरें लोटलें** ९·४९२; **न** सहित आलेले संदर्भ, **न लोटतां—क्षणु न लोटतां** १५·१११; **न लोटनी** ८·१५५,– **लोटिजे** १८·१४९; **न लोटे**, परि मनोधर्मु न लोटे । विकरविला हा ॥ २·४१, परतवितां येत नाहीं, १३·४९०, १८·२५०. **लोट**—प्रवाह, लोंढा, माजि बिंबे परि लोटीं । लोटों नेणे ॥१३·१०१७ (१), **नदीचे लोट** १३·३४९; **पर्जन्योदकाचा लोटु** १८·३६६, **सिंधुजलाचा–** ९·१२३; **वैराग्यलोटु** १५·२३४; **अलोट**, अतिशय, अनावर, १८·१४६, १८·९९३, **आलोट**, त्याच अर्थी, १८·३८०.

**लोंढा**—जोराचा प्रवाह, पूर. लेंडिये आला लोंढा। न मनी वाळुवेचा वरंडा । १३·६९२. **उदोअस्तूंचे लोंढे** ७·७४; **जलंबाचा लोंढा** १३·५६३;

प्राणापानाचे लोंढे १८·७८१, मरणरसाचे– ११·३७३.

**लोण**—कुर्वंडी. लोण करी सकळा । जीविताचें ॥ १३·४४०. लोण उतरिजे, ओवाळून टाकावें, ९·३७७; जीवें लोण करिति १३·१०३९; प्राणें लोण कीजे १२·१८९; सुखाचें लोण कीजताये १८·१०६३; शरीरें लोण कीजे १७·२०६.

**लोथ**—मोट. तैं गगनाची बांधावी । लोथ जेवि ॥ १०·२३९. तमाचिये लोथे संकल्पातें बांधौनियां १४·२५६.

**लोपणें**—नाहींसें होणें, दिसेनासें होणें, मावळणें. जैसा उदैला दिनकरु । लोपी नक्षत्रांतें ॥ १·१४४. तैसा स्वधर्मु जरि लोपला । तरि सर्व सुखाचा थारा मोडला । जैसा दीपासवें हारतला । प्रकाशु जाए ॥ ३·११०. जैसी शंका जात खेओ लोपे । सर्पपण माळेचें ॥ ९·७२. ना तरि आकाशाचिये खोंपे । वायु निवांतू चि लोपे । आणि तरंगता हारपे । जळिं जेवि ॥ ९·१०२. कां दोरी लोपतां सांपे(पें) । फारां होइजे ॥ १५·२७८. तेथ रज्जुज्ञानें लोपे । व्यालशंका ॥ १८·२२६. ७·५९, ९·३७५, ११·३९७, १३·९३, १३·११५२, १४·४६ (ती), १४·१२२, १४·१३१, १८·४३९, १८·१३८४. लोपला अभिचारु १६·३५८; लोपलें अभ्र ६·४७०; लोपली बालदशा ६·२६०; उपाधि कृतकर्मांचां पोटीं लोपे १३·९४; घंटिका लोपे ६·२०८; यातायात लोपति २·२७८; योगु ...लोपला ४·२५; वंशजधर्म लोपे १·२४४; वारा लोपें (पे) १५·२३०; सत्व रज लोपूनि, तम वाढतो, १४·१९९; संभ्रमु लोपिला १·१५९; स्वप्न जाग्रती लोपूनि, सुषुप्ती येते, १४·१९७; लोपावें...उद्दीपावें १४·२९४; लोपे हारपे ६·२९३; लोपो...हारपो १३·१९७; हारपे ... लोपे—आणि सूर्याचेनि प्रतापें । कोडि ही नक्षत्रें हारपे । ना तो तन्हीं न लोपे । सचंद्रीं तिहीं ॥ १८·८५५, सूर्याच्या प्रतापानें कोट्यवधि नक्षत्रें दिसेनाशीं होतात, पण चंद्रासहित कोट्यवधि नक्षत्रांनीं (तिहीं) सूर्याचें तेज नाहींसें होत नाहीं, ५·१३३; हारपे...गुणत्रय-लोपे (गुणत्रय लोपे) १३·९२०; न लोपीति २·२४९; लोप—कां तो परौता केला आरिसा । लोपु जाला तेया आभासा । १५.३४६, ६·२९८; शरीराचां लोपीं २·१४३; अहंकारलोप ११·६८४,आकार– ८·१७, ८·१६९,८·१७८, कल्पना– ९·९०; तरंगलोपे(पें) ८·२४८; वायुलोपें १८·९७३; विश्वलोपिं १५·५२१; संकल्पलोपीं ६·८२; लोपक, लोप करणारा, द्रोही या अर्थीं, गुरुलोपक १३·६७४.

**लोंबीझोंबी**—झोंबणें पहा.

**लोभणें**—एखाद्या वस्तूच्या प्राप्तीची आधाशीपणें इच्छा करणें. लोभलेपणें १७·२३२; लोभविणें —पाळणें लोभविलें, पालन करून आपल्याकडे त्यांना आकर्षून घेतात, १८·८६८; लुब्ध पहा; लोभ—आसक्ति, कृपा, भक्ति, हांव, लोभासि रज कारण । १४·२६४. ९·३५८(२), ९·५०९, ११·१६, ११·८७, ११·५४४, ११·५६३, १३·२६७, १४·२२८, १५·२२, १८·२९०, १८·१५४७; लोभा करवि, लोभाकडून १३·४१०; लोभपर, अनुरक्त, १८·१३२; लोभाचां बंधु १८·१७२०, ज्ञानदेवी – 'लाभाचा बंधु', कुंटे – 'लाभाचा प्रबंध' १८·१७४२; ईश्वराचेनि लोभें १८·१५०७, देहाचेनि– १८·१९३; रसाळपणाचेया लोभा ६·१६; हिताचेनि लोभें ७·११६; वृद्धिलोभें १५·१५८; सर्वस्वाचा लोभु १३·३३१; स्वर्गसुखलोभें १८·६०६; लोभमोह १६·२६४; काम शब्दासहित आलेले लोभाचे संदर्भ काम (१) पुढें पहा; लोभिया—कां लोभिया दूरि जाये । परि जीउ ठेवां चि आहे । १३·४८६, लोभियाचें मन १३·२०२; लोभिणि १३·५०१; लोभिण्ये, लोभी (अ. व.), लोभिण्ये एक चि जगीं । माझेनि लोभें ॥ ९·३५८(१), लोभी १३·७९२; प्रलोभ, अति लोभ, १५·१०३.

**लोम**—रोम, केंस. लोम नव्हे वांकुडी । मानसाची ॥ १३·४९३, मनावर यत्किंचित्‌ही परिणाम होत नाहीं या अर्थी.

**लोलणें**—लोळणें, झोंपणें, चूर होणें, तरंगणें. हें असो पवनाचेनि मेळें । जैसें जळिं जळ चि

लोले । ५.९९. ते साउली देखौनि लोले(लें) । श्रांतु जी मी ॥ ९.४. मुइं लोलौनि गेलें अंभु । वोल थारे ॥ १८.४२१. ११.१८६, ११.४९८, १४.१८३, १८.७९७. **आनंदाचेया दोंदावरि लोले** १३.१७३; **उत्संगिं अंका वरि लोले** १३.३९५; **क्रिमि नरकीं लोलतु** १६.३०६; **जीभ लोले**, हिंसेस उद्देशून, ९.१८०; **विषयां वरि लोले** १३.४७७; **लोलतें**—लोळणारें, लोळत असलेलें, **अंकिं मलमूत्रपंकिं लोलतें बालकें** १३.७३३; **लोलतीं भूतें** १३.२२५; **लोलणें**—**पूयपंकिं लोलणें**, जगांतील भोगांस उद्देशून, १३.५११.

**लोलुपता**—आसक्ति. ११.४२६. **लौल्य**, ७.१३८; **अलौल्य** १६.१६६.

**लोंव**—लोंकर. कैंचा लोंवे विण कांवला । १८.८११.

**लोहित्व**—तांबडेपणा. कुंकुमें स्फटिका । लोहित्व होए ॥ १३.१०१२. **लोहिव**, तांबडें, पुढां उपरतिरागें लोहिविं(वि) । १५.१९२, वैराग्याच्या आवडीमुळें (पक्षीं रंगानें), तांबड्या शाखेस उद्देशून. **लोहिवां गमे** १५.३१७.

**लोही**—मोहोर. ना तरि निदेवांचां परिवरीं । लोही रुतलिया आहाति सहस्रवेरी । ९.५८, दुर्दैवी माणसाच्या घरांत हजारों मोहरा पुरलेल्या असतात पण तो उपासमारच करून घेतो यास उद्देशून, दैव पहा.

**लौकिक**—जगांतील व्यवहारासंबंधीं, लोकांचा आचार, लोकांसारखा. जें संगदोषें हें लौकिक । भ्रंश पावे ॥ १.२५६, लोकांचे आचारविचार. बाह्ये(ह्यें) तरि रूढु । लौकिकु जैसा ॥ ३.६८, लोकांत व्यवहार करणारा. जिहिं लोकाचेन आधारें । लौकिकें चि व्यापारें । सांडिलें निदसुरें । लौकीक हें ॥ ५.९७ (१). ६.४०७, १३.६०८, १५.११५. **लौकिका**, जगांत घडणारी, १४.३४२, **—भ्रांतु**, लोकव्यवहारांत, १०.७७, **—चा उद्वेगु** १३.११२, **—भागु**, लोकांना दिसणारा, १०.७५; **लौकिकस्थिति** ३.१६५; **लौकीक—निदसुरें लौकीक**, लोकांच्या अज्ञानास उद्देशून, ५.९७ (२); **अलौकिक**, लोकोत्तर, लोकबाह्य, चमत्कारिक, स्वर्गीय, मार्गाधारें वर्तावें । विश्व हें मोहरे लावावें । अलौकिकां नोहावें । लोकाप्रति ॥ ३.१६९, लोकबाह्य वर्तन नसावें; **अलौलि(कि)क करणें**, प्रकृतीच्या चमत्कारिक कृतीस उद्देशून, १३.९८४; **अलौकिकु ग्रंथु** १५.११६; **अलौकिक गांभीर्य** ११.२६१; **अलौकिकें दीठिचेनि हातसुकें**, लोकोत्तर दृष्टिपातानेंच अजमास घेऊन, ८.२६४; **अलौकिक भोग**, स्वर्गभोगांस उद्देशून, ६.४४१, —**स्पदें** १८.१६०१, **स्पंद** पहा; **अलौकीक जूझ** १८.८६१; **पारलौकिकें फलें**, स्वर्गभोगांस उद्देशून, १७.२९०.

**लौल्य**—**लोलुपता** पहा.

**ल्हासणें**—चमकणें. ल्हासत कांचन पीवलें । ११.१३५.

## व

**व**—हो या अर्थी हा पाठ आला असावा. ह्मणौनि ते पुरुषोत्तमा । कैसें व ह्मणों ॥ ११.५५२, माडगांवकर प्रतींत—'कैसेनि म्हणें,', ११.५५२, ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींत 'विनवूं तें थोडें' ११.५५९, असे पाठ आहेत.

**वंकणें**—एकत्रित करणें. जें एकाल एक वंकौनियां । सांघावें ज्ञान ॥ १८.१३२८, ज्ञानदेवी, कुंटे—'एकवेळ आवांकुनियां', पूर्णपणें, १८.१३३७. **एकवंक** पहा.

**वक्ता**—बोलणारा. ह्मणौनि वक्ता चि वक्ता नव्हे । श्रोतेनि विण ॥ ९.२९, ११.२६.

**वक्त्र**—तोंड. पेटलें प्रलयाग्निनें उजितें । तैसें वक्त्र हें तूझें ॥ ११.३०७. ११.२६६, ११.३३९, ११.३७३, ११.४३२, १३.४४६, १७.२६४, १७.२३१. **वक्त्रा(क्त्रा)चा विकाशु** ११.३५६; **वक्त्राकाश**, मुखरूपी आकाश, १८.१४६१; **वक्त्रमिलणीं**, तोंडांत पडण्यास ११.४१९; **बहुवक्तें(क्त्रें)** ११.३३५; **लोकवक्त्रा(लोकवक्त्रा)माझि** ११.४०९; **हरिवक्त्र** ११.१९५, १५.५५९.

**वक्तृत्व**—भाषण, भाषणसामर्थ्य. साहाजें तऱ्हीं अवधारा । वक्तृत्वा अवधानाचा होये चारा । तैं

दोंदें पेलति अक्षरां । प्रमेयाचिं ॥ ९.२६. वक्तृत्व गोडपणें । अमृतातें पारु ह्मणे । १३.३. ९.१२, ९.२३७, १५.११; **वगतृत्व**, याच अर्थीं, १३.६३३.

**वंग**—डाग, दोष. शानें फेडिला वंगु । अंतरिंचा ॥ १३.४७२. **भेदाचा वंगु** १०.२८९.

**वच**—बोलणें. **कृष्णवचोक्तीं** १०.३०, ज्ञानदेवी—'कृष्णार्जुनवाचोक्ति', कुंटे—'कृष्णार्जुन वचनोक्तीं' १०.३१.

**वचणें**—जाणें, नाहींसें होणें. खालील सर्व रूपें **न** सहित आलेलीं आहेत. कां समोर आगि देखौनि । जरि न वचिजे चि उसंडुनि । तरि क्षणा येका कवलुनि । जाळूं शके ॥ १.२४०. **न वचत** २.२६९; **न वचतांचि (वचतां चि)** १३.५८०, **—वचति** ४.५९, **—ती** १८.३६७, **—वचावी** १८.७७, **—वचावें** ३.८९, १३.७७३, **—वचावेया** १७.२४२, **—वचिजे** ६.४२१, १४.३३८, **—वचे** ३.१९५, ६.२०५, ६.३४७, ८.६, ८.१७८, ८.२३९, ९.५२, ११.६४, ११.४२४, ११.५७७, १२.१९२, १३.४८५, १३.५३६, १३.७३७, १३.८२४, १५.१२२, १८.४२१, १८.८९३, **—वचैल**, आणि अपयश तें न वचैल । कल्पान्तु वेन्हीं ॥ २.२०१, ६.१५१; **वचवणें**—न वचवे खोंपे आंतु । वाघाचिये ॥ १८.७०९, १३.२५७, १३.५१३.

**वचन**—शब्द, बोल. ऐ(ए)णें वचनें ज्ञानदेउ । सुखिया जाला ॥ १८.१७८०. **वचनें गाये** १०.१३९; **वचनतेजकरें** १०.१३२; **कानावचनाचिये भेटी**, कानांनीं शब्द ऐकतांच, १८.९८५; **गुरुवचन** १३.४४६, **श्री**—१६.४५४.

**वंचणें**—फसणें, फसवणें. आंग वरि चर्ची । जनांतें वंची । १३.६५९. १३.७९३, १७.८७, १८.१३२७(१). **न वंचे**—वाटेचा न वंचे आलेयां(या) । रुंखु जैसा ॥ १६.८५, **न वंचणें** १६.८४; **वंचन** १८.१३२७(२); **अवंचकु** १८.१३२४.

**वज्र**—इंद्राचें आयुध; दृढता व कठिणपणा दाखविणारा शब्द; योगांतील आसन. वरि अमृत ही वीटे । कां कालवशें वज्र फूटे । परि मनोधर्मु न लोटे । विकरविला हा ॥ २.४१. २.२१६, १०.२२०. **वज्राचें(चे)यां बोलिं(लि)जे**, कठोर भाषण कसें करावें?, १.२१६; **तोंडासि काइ वज्र पाडिजे**, तोंड बंद करावें काय?, ७.१४८; **वज्रापासौनि कठिन** १.१९९; **वज्राग्नी**, विद्युदग्नि, मूलबंधापासून उत्पन्न होणारी उष्णता, ११.३७२, १२.५०, १४.१६१; **वज्रांगी**, चिलखत, कवच, ९.४७३, १८.१०४१; **वज्रासन**, मूलबंध, ६.१९९; **वज्रकवच** २.२३२, **—गांठ**, घट्ट गांठ, कर्माचां वज्रगांठीं । कालासे तो ॥ १८.३८९; **वज्रयोगक्रमें** ४.१४५; **वज्रांगना**, हा **व्रजांगना** चा अपपाठ आहे, ९.४६१.

**—वंट**—शब्दास जोडून, मार्ग या अर्थी. **राजवंट** ८.१८२.

**वटिका**—लहान वाट, मळा. पंचवटिकांची बांधी । १३.४७.

**वंठाउ**—उणेपण. तो अज्ञानदेशिचा राउ । या बोला महाबाहो । न पडे गा वंठाउ । आणिचा हा ॥ १३.७५१, **आणि (१)** पहा, ज्ञानदेवी—'वाटावो आणिकाचा', कुंटे—'गा ठावो आणिकांचा' १३.७५३.

**वडप**—अति वृष्टि, वर्षाव. **आ(अ)मृताचें वडप** १३.३९८, **रसवृत्तिचें**—१०.४५; **सात्विकाचेनि वडपें** ६.४८७.

**वडवानल**—समुद्रांतील अग्नि. **अनल** पहा.

**वडवाली**—घांस. मांसाचिया वडवालीं । आरोगुं लागे ॥ ६.२३०.

**वडिल—वडील**—बाप, पूर्वज, पूज्य व्यक्ति, मोठें, महत्त्वाचें. **वडिल**—एथ वडिल जें जें करिति । तेया नांव धर्मु ठेविति । ३.१५७. स्वयंभु मुख्य वडिल । च्यारि मनु ॥ १०.९१. १.२१४, १.२६३, ४.३६, १७.८५, १७.९३, १७.२०४. **वडिलांचेनि मुखें** १०.१५१; **वडिलांची वास**, वागण्याच्या रितीस उद्देशून, १६.२८५; **युगा ही होन वडिल** १३.३७८, **सांघतां वडिलि गोठि आहे** ७.१४; **वडिल धाकुले** १.१८३. **वडील**—९.५०५, १४.१६४, **धाकुटा वडीलु**—दीपा आदीलु मागीलु । सूर्यासि धाकुटा वडीलु । अमृतसिंधु खोलु । उतलु काइसा ॥ १८.१६५७; **वडीलपणें**, उतारवयास शोभेल असें; कां राहे पण्यांगना । वडीलपणें ॥ १३.२०४;

तशी ती वागत नाहीं, आपलें वय लपवते यास उद्देशून.

**-वडें**—त्या कारणानें, त्यामध्यें. **माझिवडें**—एतुलालिए आणिमाझिवडें (आणि माझिवडें)। योग्यपण तूतें हीं जोडे। ६·३४३, ज्ञानदेवी–'आयणीमाजिवडें,' कुंटे–'आयणीमाजि येवडें', युक्तीनें या अर्थी, ६·३४३, **माझिवडा-डें** पहा.

**वणणें**—व्यवहार करणें, व्यापार करणें. **वण**—शिष्टाईस उद्देशून, ऐसा वणेसाठिं जागेश्वरा। वीकिलासी जी ॥ ११·५३५, ज्ञानदेवी–'वजीसाठीं', कुंटे–'वणिजेसाठीं' ११·५४२; **वणिजूनि मोलें घेंति** १८·२३३; **वणिज** ६·११०, १८·९०९; **क्रियावणिज**, क्रियारूपी व्यापार, १८·७४३.

**वणवणें**—वणव्यांत सांपडणें. जैसा ग्रीष्मकालीं गिरिवरु। वणवला कां॥ २·७६. **वणवा** ९·४८८, १४·१९०; **वणवेयाचां जाळिं**, वणव्याच्या भडक्यांत, १३·४९६, **–वेढां** ११·४३०.

**वत्सनाग**—वत्सनाभ, बचनाग, विष. कां वत्सनागा जैसी। महुलले ते॥ १८·७९३, **महुलले** पहा.

**वंदणें**—नमन करणें. १·२७, १३·१, १६·१. **वंद्य** ६·४७७.

**वदंती**—बोलवा, उपदेश, वचन. पैं गुरुशिष्यसंबंधु येकांतीं। जेया अक्षरा एकाची वदंती। १०·११०, गुरु एकांतांत ब्रह्मनिदर्शक ॐ या एका अक्षराचा शिष्यास उपदेश करतात त्यास उद्देशून. ९·१०४, १३·६५१, १४·६९.

**वदन**—तोंड. केली जैसी वदनीं। ब्रह्मशाला॥ १७·२२१. आरिसेन विण बिंबें। वदन कें पां॥ १८·२६२. ११·१४२, ११·१९८, ११·३०९, ११·३४०, ११·३४१, ११·३५३, ११·३८७, ११·४१५, ११·४१६, ११·४७१, १८·१४५०. **वदनामृत**—श्रीकृष्णवदनामृत १५·५५५; **वदनज्वाला** ११·४३०, **–डोह** ११·४१४, **–दरी** ११·३५७, **–फळें** ११·२६५; **प्रतिवदनीं** ११·३३६.

**वधणें**—ठार मारणें, नाश करणें. एयां सकळांतें वधावें। मग जे भोग भोगावे। १·२११. तेणें उपकारें काइ आभारैलां। वधि यथांतें॥ २·३७. १·२०६, १·२६३, २·४५, २·५४, ३·२५३, ११·४७५. **वधिजति** १·२३५, २·३२; **वधिता** २·१३८(१), – ...**मरता** २·९९, – ...**मरते** २·१३७; **वध्य**—तरि वधिता तूं न्हवसि। हे वध्य न्हवति॥ २·१३८(२); **वध**—आणि मीं अर्जुनु हें आत्मक। इयां वधु करणें हें पातक। हें माया वांचौनि तात्विक। कांहिं आहे॥ १८·१२७५, १·२२८, १·२४३, २·३६; **वाटवधेया चूकले**, वाटमाऱ्याच्या हातून सुटले, ७·१६९; **वाटवं-(व)घें करीति**, वाटमारेपणा करतात, १२·६१; **वाटवं(व)धां पेणा** १३·५४६.

**वधू**—नवरी, कुलीन स्त्री. **वधुवरांचिये मीलणीं** ११·३; **कुलवधू**, **कुल** (१) पहा; **विशदविद्यावधू-वल्लभ**, शुद्ध (अध्यात्म) विद्यारूप कुलस्त्रियेचे प्रियकर, गुरूस उद्देशून, १४·३.

**वन**—अरण्य, रान, रमणीय स्थान. जें स्वप्नें देखिलें स्वप्न। जें मृगजळें सांसिनलें वन। ८·१४८. वसंतु तेथ वनें। वनें तेथ सुमनें। १८·१६१६. ९·१५८, १३·६६०, १४·२९३(१), १६·१६३, १८·५५२, १८·१०५९(१) **आनंदाचिं वनें** ११·१९५; **घोरा वना** १५·३२४; **दांगिचें वन** १८·४२६, **सावेरीचे(चें)**–१८·५७३, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सावरीचें' १८·५७६; **वनलक्ष्मीविलास** १४·२९३(२); **वनवासियां** ११·१०४, **–ये** २·७०, **–सी** ३·२३०; **वनशोभा** १·४३; **वनश्री** ३·१००; **वनस्थलिया वसवी**, वनांत मठ बांधतो, १८·१०१६; **वनत्व**, घरिं कुटं(डुं)बपणें सेरे। तरि वनीं वनत्वें अवतरे। १८·१०५९(२), **उद्यानवन** १·२८, **कमल–** ११·२००, १८·७३२, **गाभे–**, **गाभेवन** पहा, **तपो–** १३·६१०, १३·८२२; **प्रकृतिवनमाधवी**, प्रकृतिरूपी वनाचा वसंत ऋतु, १३·११६; **बुधवनवसंत** १०·२९४; **महावन** १४ २३१, **मोह–** १३·९८६; **विनोदवनवाटिका** ९·३१९; **सज्जनवनचंदन** १०·३; **संतोखवन** ३·२४८, **संतोषाचां वनीं** ६·४४८; **वनौकें**, वनांत राहणारे पशुपक्षी वगैरे, १८·१५२१.

**वपु**—देह. **वपुचेनि संगें** २·११५; **वर्णवपु** १·३.

**वमणें**—ओकणें. तेथ तृप्तिचेनि संतोषें। गरल जे

(जें) वमी मुखें । ६·२४१. वमिलेया अन्ना । लाल न घोंटी रसना । १३·५१२. **वमौनियां** १५·२३३; **वमन** १८·१०१०.

**वय–वयस-सा**—आयुष्य, तारुण्य, प्रौढत्व, वृद्धावस्था. **वय**—**विद्यावयमाजें** १३·७१४. **वयस-सा**—आइकैं शरीर तरि एक । परि वयसा भेद अनेक । २·१०८. ६·२६१, ७·८२, १०·६४, १३·७७०, १८·७५५. **वयसेचिया गांवा** ६·४५१, **–चिये सेवटीं** ६·१२१; **तिहिं वयसिं** १३·९१७; **बाल्यादिकां वयसां** ९·११८; **वयासा**, हा पाठ **वयसा** असा घ्यावा, ११·२७४; **रूपें वयसा माजा** ९·४२८; **विद्या किं वयसा** ९·४९०; **वयसात्रय** १४·१३९; **प्रथमवयसाकाळीं** १·४२.

**वयनीं**—हा शब्द **नयनीं** किंवा **अवनी** असावा, ११·६५०, ज्ञानदेवी, कुंटे –'अवनी' ११·६६०.

**वर**—(१) कृपाप्रसाद, लाभ. जेथिचिया कृपा लाभे वरु । तेथ चि मनें व्यभिचारु । २·३८. १३·४०७. **वरदु** १·१३. (२) नवरा. **वधुवरांचिये मीलणीं** ११·३. (३) उत्तम, श्रेष्ठ. तो ही नीका वर उभयता । दीसतसे ॥ ३·२२४, इह व परलोक या दोन्ही दृष्टीनें उत्तम वाटेल. **गिरिवर** २·७६, ५·१०२, १०·२६६, १२·११, १५·४६९, **ग्रह–** १५·१९३, **तरु–** ९·२५०, १३·४८८, १४·२७९, १६·३७१, १८·२०५, **अजातशंतृतरुवरां** १३·२२८, **जनणें** पहा; **दानवरिया** १७·२८२, **दान** पहा; **नृपवर** १·१५३; **रहवर-राहवर** पहा; **श्रीवीरवरनरहरी**, वीरश्रेष्ठ नरहरी, येथें श्रीकृष्ण, १७·४२०. (४) उलट पक्षीं, यापेक्षां, शिवाय, सुद्धां. तें भलेतें वर साहिजैल । १·२१२. हे वर भलेतें करितु । १·२२५. १·२०९, १·२१६, १·२६५, २·३६, २·३९, २·४६, ५·१६५, ६·१२८, ६·१७०, ९·२०६, ९·४६०, १३·४९४, १४·३६०, १६·१५५, १६·२८३, १८·१५२.

**वरगण**—वाटणी. १·१२२.

**वरंडा**—बांध. १३·६९२.

**वरणें**—पसंत करणें, प्राप्त होणें, मिळवणें. बालपणीं चि सर्वज्ञता । वरी तेयातें ॥ ६·४५१. जीवित सरतां तेयांतें । पितृत्व चि वरि ॥ ९·३५२. मनपण हिं वरुं नेणें । १७·२३२, ज्ञानदेवी–'नेणे' १७·२३३. ५·७१, ७·९४, ८·८२, ११·६७५, १३·६०९, १५·३७, १७·५८, १७·९१. **स्वयंवरें**, स्वतः होऊन, २·१९३; **वरैत**, वरणारा, लाभ घेणारा, १०·३०३, १३·१०१९, १८·१०४३.

**वरचिल**—बाहेरील. ७·१८६.

**वरता–तें**—वरच्या बाजूस, त्यावर. **वरता**–वरता लागति आकाशीं । यागाचिया ॥ १८·४७९, वरच्या बाजूस, स्वर्गांत जाण्यास, ज्ञानदेवी –'वारत्या', दोर, कुंटे –'वराता', शिड्या, १८·४८२. **वरतें**, त्या उपर, १६·३६.

**वरपड–वरिपड**—प्राप्त करून घेणें. **वरपड–पापा वरपडा होसील** २·२०१; **वरपडेयां होइजैल** ३·२१०. **वरिपड**—वरिपडी होये दुर्वांता । २·३४९. ६·१६८, ११·४३०, १३·७१, १३·१०९९, १७·१५७, १७·१९२. **वरिपडा जाला** ११·६१४, १८·९०५, **–जालेयां** १८·४८५, **–डे जाले** ९·१७९; **वरिपडणें** ८·२०७, १३·३४३, १३·४९३, १३·५०१, १४·३५५, १५·९९, १७·२५९, १८·८५८, १८·१०४२. **वरिपडतां**—आगा वरिपडतां पाषाण । न सुवावें केंत्रि ओडण । ९·४८७, हा पाठ आंगावरि पडतां असा घ्यावा.

**वरि-री**—वर, वरचा, नंतर, पुनः, शिवाय, कदाचित्, पेक्षां, उलट पाहतां. हे शब्द सुटे किंवा इतर शब्दांस जोडून आलेले आहेत. **वरि**–वरि क्षे(क्ष)त्रियांमाजि श्रेष्ठु । १·११५. देहा चि वरि आदरु । ४·१९. तेयाचें जियालें ह्मणों काइ । वरि मेलें चांग ॥ ४·१९१. परि हें आकाश वरिचा वरि जालुं । ११·४५६ (१). दों वरि दोनि । भुजा आलों घेउनि । १२·२२२. ग्रंथु नेघा वरि कोपाल । १३·३२६, ज्ञानदेवी –'नेघाल' १३·३२७. ऐसें युगीं वरि कलि । १८·१७८१. १·२१२, २·४१, २·४४, २·२०४, ३·१०, ३·६५, ५·१६९, ६·१३, ६·२२, ६·१६२, ६·१८२, ६·१९४, ६·१९६, ६·२०८, ७·१३८, ८·४१, ८·२३१, ९·४३, ९·५२, ९·५४, ९·१७९, ९·४३७, १०·१०८, १०·१८३, ११·५७,

११·२१७, ११·२४५, ११·२६५, ११·३५८, ११·३७३(१), ११·४६७, ११·४९८, ११·६०१, ११·६३१, ११·६५१, १२·५६, १२·१६२, १३·१७१, १३·२०७, १३·२४७, १३·२५७, १३·३८०, १३·३९२, १३·४२३, १३·४७१, १३·५५७, १३·६२३, १३·६५९, १३·६६७, १३·६७५, १३·८०९, १३·११४०, १३·११६१, १४·२८, १४·१४८, १४·१८२, १४·२११, १५·१, १५·६, १५·१०६, १५·११०, १५·१७१, १५·१९७, १५·३१७, १५·३७५, १५·४३५, १५·४६३, १५·५१६, १६·२५, १६·५९, १६·१५०, १६·३२४, १६·३७९, १७·१२७, १७·१४५, १७·१६६, १८·७७, १८·२२३, १८·३८२, १८·४२३, १८·५४३, १८·६१६, १८·८०५, १८·८८९, १८·९४१, १८·९९५, १८·११३२, १८·१२२३, १८·१४१४, १८·१४९१, १८·१४९७, १८·१४९८, १८·१५४७, १८·१५६६, १८·१७१२, १८·१७३९, १८·१७५८. **वरिवरि**—जैसी वरिवरि पालवी खुडिजे । २·३०५, **अंका वरि** १३·३९५, **अझुइं**– १·२६१, **अद्वैता**– १५·४१७, **अवचितेया**– १०·५१, **अहंकारा**– १३·१०९, **आंगा**– ९·४०८, **आगियला**– ११·३३७, **आसना**– ६·१८९, ६·२५८, **आहाचु**– ६·२५२, **ऐ(ए)कांता**– १३·६१२, **कंद्रा**– ६·२२७, **करतला**– १३·६५०, **कल्पतरू**– १०·११, **काइसेया**– ८·११८, **काइसेया**– ११·२७१, **कीले**– १४·१२२, **कोडि–, कोडिडी पहा**, **खडकां**– ११·९५, **गगना**– १०·१२, **गृहपरिग्रहा**– १३·५९२, **घरा**– १३·५९३, **चेइलेयां**– १८·९६८, **जगा**– ३·२३७, **जंत्रां**– ११·३९०, **जमा**– ११·४५४, **टकेयां**– १५·१६५, **तलवटु**– ९·२२३, **दुणे-दूणे**– **दुण-दूण पहा**, **धडेया**– ९·८, **ध्वजे**– १·१४१, **पदां**– ११·४८४, **पृथ्वी**– १८·१४५३, **पृथ्वी**– ९·४३२, **प्रत्यक्षा**– २·१९०, **बाण**– ११·४५६ (२), **बैला**– १३·५३१, **बोटां**– १३·२८५, **बोल–, बोल पहा**, **मती**– ९·२७, **मस्तका**– १·१७, **मागिला**– १६·६२, **माथेया**– १०·७२, **मुकुटां**– ११·२१६, **मेरू**– ११·२३९, **रत्ना**– १३·३६२, **लक्ष**– ७·११, **ललाटां**– ११·३३१, **विवेका**– १४·२२०, **विवेका**– १०·२०, **विषयां**– १३·४७७, **विषयां**– ५·१२२, **शास्त्रां**– १३·१९२, **संयमा**– १३·५०५, **सहस्र**– ११·११७, **सागरा**– ९·४५७, **साधन**– ७·१५२, **आह्मा**– ९·७, ११·३७३ (२), **एया**– १२·२१२, १७·१६८, **एया**– १०·११७, ११·१, १३·७२, **एया ही**– १०·२८२, १२·१६९, **ऐसिया**– १३·१२२, **ऐसेया**– १५·३७९, **जेया**– १०·९, **तेया**– १०·३०५, १६·१४६, **तेया चि**– १४·२९८, **तेया ही**– १२·१६१, १७·२९७, १८·४१, **तेया**– ९·२१६, ९·२३६, **यया**– १८·१३६६, **यया ही**– १८·१५२४, **ययां**– २·४७, **या**– १३·१२७, १३·३६८, १३·६४५, १३·६४७, १३·८५५, १३·१०८५, १६·४६७, १८·५९१, **या**– १·२७२, १०·२७, ११·६९१, **या ही**– ११·५२; **रिणावरि विवाहो** १८·७९२; **वरि बोलणें हीं बोलावें घडो** ९·३७; **हें चि काइसें वरि होये** ८·७९; **पाना वरि पानें** १५·१८७; **वंशा वरि वंशाचे(चें)** १५·१२७; **व्योमा वरि व्योम** १५·४५५; **शृष्टिवरि शृष्टि** १०·३५, ११·४५५; **सुख वरि नसुदें सुख** १८·१२०९; **सुलभ आणि सोपारें वरि परब्रह्म** ९·५१; **वरि...आंतु** २·९०, ९·१७३, १४·२६१; **तलिं–लीं वरि** ६·२३०, १५·४८; **बाहिरि...आंतु...वरि** ९·२१२. **वरी** ४·१३०, १७·३७५, **एया**– १२·२४२, **यया**– १८·१३२३, **पाठी**– १०·२२९, **पाए...पाठी**– ६·३८९, **बोल**– ४·११२; **वरीं**—दीपु ठेविला परि वरीं । ९·१२७, **परिवर पहा.**

**वरिचिल-चील**—वरच्या बाजूस, बाहेरच्या बाजूस. **वरिचिल**—जन्मासवें श्रम । वरिचिल ही गेले ॥ ९·४००. ८·२२२. **वरिचिली** ७·२०३, **–कडां** १३·४७०, **–कडे** ९·७६, १३·४८४, **–वाढि** १५·४९; **वरिचिलें...तलिंचिं** ६·२०३. **वरिचील**—**वरिचील गवसणी** ८·१३३, **– झलाल** १३·४६९.

**वरिल**—वरच्या बाजूच्या, वर असणारें. वरिल

कोंडेयाचा गुंडाला । संडुनु केलेयां वेगला । कणु घेतां विरंगुला । असे काहिं ॥ १५·४३३. कां कांटिये वरिला सरडा । व्योम नीच ॥ १६·२२३. ११·२९०, १८·१२१४. **जला वरिलु तरंगु** १८·११६३; **पद्मइला वरिला** १५·११२; **पाटेया वरिलें आखरें** १८·१०९३; **या वरिल**, ह्या वरच्या मारलें बोलणें, १३·३३७; **वात्तें वरिल धावणें**, दोरींवर धांवणें, १८·६४; **आंगावरिलें** १३·२८२, **खांबा–** ११·४६२; **डोलेया वरिलें** १३·७५७; **स्वाधिष्ठानावरिली कांठीं** ६·२१०; **वरिलीकडौनि** ६·२४७.

**वरिख-ष**—वर्ष. **वरिख—वरिखशत** ६·४६३. **वरिष**—वर्त्ततें वरिष जाए। १५·१२९. **प्रतिवरिष**—प्रतिवरिषिं क्षेत्र पेरिजे । १०·५४.

**वरिखगें-षणें-सणें**—पाऊस पडणें, वर्षाव करणें. **वरिखणें**—परि वरिखती नवल । घनवटीतें ॥ १३·२१३. या लागि नवरासें । वरिखैन मीं ॥ १३·११६३. ११·९५, १५·२६७, १८·३२०, १८·४३१, १८·१०३३, १८·१७४०. **वरिखा—वरिखाअंतिं** १५·२५५, **–काल**, पावसाळा, ११·१९३. **वरिषणें**—तेथ बाणवारि धनुर्धर । वरिषताति निरंतर । १·१६६. आहा अमृताचा पाउसु वरिषला । ९·५१८. २·७९, ९·५२३, ११·६५१, १२·१३०, १४·२२, १८·१३६८. **वसे ना वरिषे** ६·४३३; **वरिषा**, पाऊस, वर्षाव, **वरिषायें वीण सागरु** १२·१५१; **वरिषा करि चि ना** १८·१५६९; **वरिषांतिं** १४·३०४; **वरिषाकाल** ६·१७४, ११·११३, १८·१७३९, **–त्याग** १६·१३२; **वरिषाॐ** २·२३२; **वरुषाकाल** १२·३८. **वरिसणें—मेहो वरिसे** १७·१३१.

**वरिंव**—श्रेष्ठपणा. काइ नादातें हान वरिंव । जीणौनि आले ॥ ६·१३२, बोलण्यानें नादब्रह्मास जिंकून आले कीं काय?, ज्ञानदेवी–काय नादातें हन बरव । जिणौनि आली ॥ ६·१३२.

**वरिवणें**—वरचढ करणें, चाल करणें. एथां कौरवां वरिवावें । १·२०७.

**वरो**—पोटगी, रोजची अन्नसामुग्री. जैं बीं चि वरोसी वेंचे । तैं वाढती कुळवाडी खांचे । १८·२५६.

**वरौत**—वर, वरची बाजू, पलीकडे. तेथ अध वरौतें आकुंचे । ६·२३७. ६·५५, १५·२०१. **जाणितलेया वरौतें** १३·८६२; **या वरौतें**, यावर पुनः, १३·११२२; **वरौता उठिं** ८·७७, **–उठीं** ४·२०७.

**वरौन**—वरून, पासून. वत्सा वरौनि धेनुचें । स्नेह राना न वचे । १३·४८५. **नलिके वरौनु** १४·३००; **भाणेया वरौनि** १८·७८२, **महत्त्वा–** १३·६५६; **ठायावरौनि** ९·१९७.

**वर्ग**—समुदाय, समूह, विभाग. **अज्ञान वर्ग** १८·१४४२, **अनात्म–**, पदार्थवर्गास उद्देशून, १५·२६६, **आसुर–** १६·४६६, **इंद्रिय–** १६·७७, **गोत्र–** १·१९३, **चेतना–** ८·२०८; **त्रिवर्ग** १५·२३३, १८·३६, **–गोंपायें** १८·७४२, सं. वा. श. पहा; **रिपुवर्ग** १८·१०७०, **विष–** १६·२१४.

**वर्जणें**—टाकणें. तैसी सांडिमांडि मनें । वर्जिली असे ॥ १४·३६५. १०·७८.

**वर्ण**—(१) ब्राह्मणक्षत्रियादि जाती, जातींचे विभाग. मज वर्णहीना वर्णु । गुणातीतासि गुणु । ९·१५७(२). ९·४७१, १७·१९५, १८·८१८, १८·८२२, १८·८२४, १८·८२७, १८·८८१. **वर्णावर्ण** १·२४९(१); **वर्णाश्रम**, आश्रम पहा; **वर्णभेद** ४·८०, **–विशेष**, जातीचें वैशिष्ट्य, १२·७६, **–विशेषवसें** ३·८८, **–विहित** १८·८२९, **–व्यक्ती** ९·२९२, **–हीन** ९·१५७(१); **कुळें जाती वर्ण** ९·४५२; **अवर्ण** १·२४९(२); **वर्णत्रय, तीन्ही वर्ण, चतुर्–, चहू–, च्यान्ही–**, सं. वा. श. पहा. (२) रंग, प्रकार. समताशुभ्रवर्णु । १·१५. तेविं चि येक येका ऐसें । वाणीं हिं नव्हे ॥ ११·१३१. रूप ना वर्णु । नांव आथि ॥ १३·९७७. **वर्णाचा वानिभेद** ११·३५०; **रसें वर्णें परिमळें** १८·४७०; **नामवर्णुआकारु** २·१३४; **रूप वर्णु व्यक्ति** १३·८६६; **नाना वर्ण, नाना–, नाना** पहा; **अंजनवर्ण** ११·१३४ (१), **कपिल–**, पिंगट, ११·१३२, **कुंकुम–** ११·१३३, **कृष्ण–** ११·१३४(२), **निर्वाण–** ६·९७, **निर्वाण** पहा. (३) व्याकरणांतील वर्ण, स्वर व व्यंजनें. मग स्वर वर्ण विसर्गु । १३·११९. आगा बावना वर्णां परौता । १८·३७१. **पदें वर्णें** १५·५४०; **वर्णत्रय, ॐ तत् सत्** यांस उद्देशून,

१७·३३५, –यात्मक १७·३५०; **वर्णवपु,** अकारादिवर्ण हेंच शरीर, १·३; **आदिवर्ण—** तो प्रणउ आदिवर्णु बुझा । १७·३३९.

**वर्णणें**—गुणधर्म सांगणें, स्तुति करणें. तेया रथाचे गुण । काइ वर्णू ॥ १·१४०. मौनाचिया मिठिया वर्णिजे । १६·१९. १५·२७. **वर्णनीय** ११·५६३; **वर्णन—गुरुवर्णन** १३·४५६.

**वर्तणें-वर्त्तणें**—करीत असणें, वागणें, होणें, दिसणें, वाटणें. **वर्तणें**—मज बहूत भीष्मद्रोणाचें । वर्ततसे ॥ २·३४. सुखदुःख वर्ते जें जनीं । १०·८२. २·२७८, ३·८१, ३·१०२, ३·१६९, ८·७९, ११·५८८. **वर्ततें आहाति** ७·३६. **वर्त्तणें—** ऐसें आइकें तेथ वर्त्तलें । १·२७१. २·१८७, ३·७६, ३·१५९ (व), ३·१६२, ३·१७३, ३·१७८, ३·१८०, ३·१९०, ४·९२, ५·४०, ५·४८, ७·१४१, ८·८३, ९·२५७, ९·२८७, ९·४०५, १०·८४, १०·८९, ११·१५०, ११·२४७, ११·४२६, १४·३०९, १४·३४१, १५·३४२, १६·२७१, १८·३४०, १८·६६५, १८·१११५. **वर्त्तिजत आहे** ११·४९३; **वर्त्ततिये** १२·१; **वर्त्तती परी** ३·१६५; **वर्त्ततें वरिष** १५·१२९, – **आथि** ७·१५७; **वर्सणें** १८·८४७ १८·८७८; **वर्त्तन** १३·३५६, १३·५२७, १३·१०५३, १७·३३६.

**वर्त्तुल**—गोल. दीर्घें वक्रें वर्त्तुलें । १३·१०५५.

**वर्म**—मर्म, रहस्य, सार, जिव्हार, युक्ति. ह्मणौनि सर्वत्र सदा सम । तें आपण चि अद्वय ब्रह्म । हें संपूर्णता जाणें वर्म । समदृष्ट्यांचें ॥ ५·९५. ७·८, ८·२०१, १४·१३६, १४·१७६, १७·१७, १७·३९७, १८·९२, १८·१८०. **क्रमाचें वर्म** १८·१००४, **गीतार्थाचें**– १८·१७५७, **विनियोगाचें**– १७·३४३;**सुखदुःखादि वर्में** ६·४०४; **कोण्हां वर्मीं हान लागे** १३·२६४; **वर्मीं न घलावें** १६·१५०, –**न विंधिजे** १६·१४९; **वर्मस्पर्श,** जिव्हारीं लागणारे, १३·२७०; **सुवर्म,** स्वरूप-जागृतीचें उत्तम रहस्य, ९·९५,१०·६१, –**शिरोमणी,** अर्जुन, १७·१६९, –**हृदय-कल्हार,** मर्मस्थान जें हृदय त्या हृदयकमळावर, २·७१; **सुवर्मा,** अर्जुनास उद्देशून, १६·४८, १७·६६, १८·३७५, १८·१२१७.

**-वर्य**—शब्दास जोडून. उत्तम, श्रेष्ठ या अर्थी. **गुणवर्य,** श्रेष्ठ गुण, ६·३७, **समस्तसुर–,** सर्व देवांमध्यें श्रेष्ठ, गुरूस उद्देशून, १४·१.

**वर्षणें**—पाऊस पडणें. पावकें दाहावें । वर्षावें जळें ॥ ९·२८०. ९·२५, ९·२९४, १७·४१४, १८·१५११. **वर्षतें,** वर्षाव करणारें, १८·१७७५; **वर्ष**—पाऊस, मग वर्षु एया अन्नातें । सर्वत्र प्रसवें (वे) ॥ ३·१३४, **पुष्पवर्षीं** १८·१०६५; **शस्त्रवर्षिं** ९·४८६; **वर्षा—वर्षांतिं,** पावसाळ्यानंतर, १४·१९६; **वर्षाकाल** १५·१५१, १८·६३१; **ग्रीष्मवर्षा,** उन्हाळा व पावसाळा, १३·५९९; **वर्षाओ,** वर्षाव, ९·२३४. **वार्षी–वारिषी पहा.**

**वऱ्हाड**—लग्नास जमलेली मंडळी, अशा मंडळीची मिरवणूक. बैलासि कडवाडें । हें न चुके गा फुडें । नेइजो पां वऱ्हाडें । भले तैसां ॥ १४·२३८. **वऱ्ह(ऱ्हा)डियां** ११·३; **वऱ्हाडिक,** आमंत्रण, **वक्तृत्वा वऱ्हाडिक करीं** ९·२३७.

**वऱ्हीय**—इष्ट (राजवाडे), श्रेष्ठ. **क्षुद्रदेवतां वऱ्हींयां** (ऱ्हीया), क्षुद्रदेवता श्रेष्ठ आहेत असें मानून, १७·९७.

**वलघणें**—चिकटणें, चढणें, आरूढ होणें, प्राप्त होणें, प्रवृत्त होणें. पवनाचां वारिकां वलघे । ६·२७०. उतरलें उदक पर्वतु वलघे । १०·६८, डोंगरावरून खालीं आलेलें पाणी जर पुनः डोंगरावर चढलें, अशक्य बाबतीचें उदाहरण. पाऊ आपणपेयां वलघे । केवि वन्हि आपणपेयां लागे । १८·११६१, पाय (त्याच) पायावर कसा चढवितां येईल, अग्नि स्वतःलाच कसा लागेल? अशक्य कोटींतील उदाहरणें. ११·४५७, १३·६६४, १३·७१२, १४·१६३, १४·१९१, १५·१७, १५·३२३, १५·५५३, १८·६०३. **तृष्णेचिया वारेया वलघे** १४·१५९; **थाटी वलघलेयां** १२·७२, **थाटी** पहा; **भोज वलघे** १४·१९९; **योगाचेया आकाशा वलघिजे** १३·११२६; **योगज्ञान वळ(ल)घले** १५·२४७; **रान वलघले** ११·६५४.

**वलणें**—वळणें, वळविणें, वाकविणें, विणणें, तयार करणें. ना तरि संध्यारागिचे रंग । काढूनि वलिलें तें आंग । ६·२५४. सकरुणपणें वळला मोट । ११·४८२. ७·१८३, १४·१६९, १७·५६,

१८·६७०, १८·८३९. **रजाचें वलिलें** १८·८०२, **वायुचें**–६·२९४; **वलण** ६·२२२; **ओंठे वलणां** ६·२२३; **प्रपंचाचीं वलणें** ७·७१; **वलन**—**चळनवलनात्मकिं** १३·४८९: **वलसा**, फेरा, भोंवरा, ७·७५, ७·८७, १३·४८६; **उत्राचांचे वलसे** ११·३००, **पुनरावृत्तिचे**–८·१५०; **वारेयाचां वलसां पडिली** १३·६६४; **वलित**, मार्गे फिरणें, **खंगें वलित धरिलें** १३·५८२, खंग पद्दा, खग पाठ ग्राह्य वाटतो.

**वल्लभ**—प्रिय असलेला. पूर्ण तेजाला (पूर्णत्व जाला)। वल्लभु तो ॥ १२·१७१, **तेज** पद्दा. गांवा गेलेयां वल्लभु। पतिव्रतेचा विरहक्षोभु। १६·७८. १३·३७४, १३·६०५. **विशदविद्यावधू-वल्लभ** १४·३; **श्रीवल्लभ** १८·१६३६; **वल्लभा**—प्रिय पत्नी, तो वल्लभा भी कांतु। ऐसा पढियें ॥ ११·१५६, १६·३३०.

**वल्ली**—वेल. **वृक्षा कां वल्ली** १२·१२८; **गीतावल्लिचें ठाणें** ६·१२; **वल्लिका**—**नागवल्लिका**, नागवेल, जरी फळें आलीं नाहींत तरी विड्याच्या पानांच्या वेलीची पानामुळेंच सफलता होते यास उद्देशून, १८·६२९, ज्ञानदेवी, कुंटे–'नागलतिका,' १८·६३२.

**वंश-वंस**—वंश (१) बांबू. १५·१२७(१,२). (२) कुळ, गोत्र. **वंशवृद्धि** १·२५२; **इंदुवंश-विलासु**, यदुवंशाला शोभविणारा, १८·१७८३; **सूर्यवंशीं** १०·२३४; **सोमवंशु** १२·२०; **वंशज**, कुळांत परंपरेनें आलेले, **वंशजधर्म** १·२४४. **वंस**—वरील (२) अर्थी. **सोमवंसिचा शृंगारु** १७·३२, **सोमवंसिचेयां पांडवां माझि**, अर्जुनास उद्देशून, १०·२७०.

**वशांति**—हें संस्कृत 'विशन्ति' चें रूप आहे, प्रवेश करतात. **स्वर्गु वशांति** ९·३०७, ज्ञानदेवी–'स्वर्गु वरिती', कुंटे–'स्वर्गा वरिती' ९·३१०.

**वशें-वसें**—शब्दास जोडून. त्या त्या कारणामुळें, त्या त्या योगें. **वशें**—**कर्मवशें** १८·७६४, **चतुराश्रम**–१८·६२६, **जाति**–१८·८८७, **ज्ञानत्रय**–, सात्त्विक, राजस व तामस या तीन प्रकारच्या ज्ञानाच्या योगानें, १८·५८२, **निद्रा**–७·६०, ९·२४५, **पुण्य**–२·२३७, **प्रकृति**–७·३८, **माया**–२·१६६, ४·४४, **वर्णाश्रम**–१८·८८३, **संकल्प**–९·३५४. **वसें**—**अज्ञान-वसें** १८·१११८, **आंग**–१५·२०२, **आर**–१५·१०८, **इछा**–२·३०२, ५·४४, **ईश्वर**–१८·१२८९, **काल**–२·४१, **कृपा**–२·७३, **गुणत्रय**–१७·७३, **धातु**–१७·११६, **बीज-प्रकृति**–१८·१३०५, **भाषा**–१८·११, **मति**–४·६९, **योग**–१८·२४४, **योग्यता**–४·१४१, **वर्णविशेष**–३·८८, **वायु**–३·६१, १५·३१२, **वेध**–१८·९१५, **व्योमवायु**–१४·९८, **शरीरस्वभाव**–१८·११६७, **संस्कार**–१८·४४४.

**वश्य**—अंकित, वश झालेला. **वश्यु कीजे** १३·१००७; **वनवासियां वश्यु जाला** ११·१०४.

**वसणें**—राहणें, असणें. ना तरि नगरांतरीं वसिजे। तरि नागरां चि होईजे। १·४१. ह्मणौनि तूझा(झां) कर्णपुटीं। वसौ काज ॥ १८·२७९. १·२५४, २·२५५, २·३४५, ३·११४, ३·२५१, ९·२८०, ९·४०६, १२·१२७, १३·६१०, १४·२३७, १४·३१८, १८·३१४, १८·१०१५. **वसतसे** १६·२०५; **संतां सवें वसतां** १५·३९०; **वसावेया** १८·१४५३; **वसिजैल** ५·१२४; **वसौनियां** १८·१४५०; **वसों आदरिलीं** १३·२५, –**आले** १५·४४१, १८·१६५१; **वसे ना वरिषे** ६·४३३; **वसणें** १३·१०९१; **हातवसावें**, हातीं असलेलें, येथें धरावें या अर्थी, १५·२३५; **वसत**—असणारें, राहणारें, ११·३७९, ११·५१५, १६·४३९, १७·२२२, **वसता आणि आसलगु**, वस्ती असलेला व सोपा, ८·२३५; **वसतें करिं** १२·१५; **साधकिं वसतें होआवें** ६·१७२; **वसति-ती-स्ति-स्ती**, वस्ती, **वसति**—हें चोवीसां हिं तत्वांचें। कुडुंबघर वसतिचें। १८·३१७, **सर्ववसतिचें वसैठें** १८·१३४८; **वसती** ११·५३; **वस्ति**—जैं राज्यसेव्या ठाया। वस्तिासैं ए ॥ १५·३३०, ३·१११, १५·४३८; **वस्तिकर** १३·३५, १७·८८; **वस्ती**–१३·१४७, १३·५१३, **देहा वस्ती आला असे** १४·३३५; **वास्ति**, वस्ती, १४·३५१, ज्ञानदेवी –'वस्ती' १४·३५४; **वसविणें**—जें एक परि

सर्वदेशीं । वसवी सदा ॥ १८·१५५३. ६·१६५, ९·२८६, १८·१०१६; वसचितु असे १५·५१२, वसवीतसे १३·८८; दुर्गें वसविलिं १३·५८२; वसविता, वसविणारा, ११·५८९.

**वसंत**—पहिला ऋतु. परि फळेंसीं तैं भेटी । जैं वसंतु पावे ॥ १०·१५३. कां वसंतिचा स्पर्शे । मारुतु मौ ॥ १६·१६८. ११·११३, १४·२१, १४·२०३, १४·२९३, १८·१११, १८·३४३, १८·१६१६. **वसंताचें रिगवणें** १३·१७८, **–चिया वाहाणी** १६·१६३; **वसंतागमिचिं** १८·१७१९; **वसंतसंगें** १८·१५; **बुधवनवसंतें** १०·२९४; **वैराग्यवसंत** ६·१४९.

**वसुंधरी-वसुधा**—पृथ्वी. **वसुंधरी**—नाना धाराधरधारीं । झळंबली वसुंधरी । उठी जेवि अंकुरीं । नाना विधीं ॥ १३·१०४८. **काखे वसुंधरी सूनि,** हिरण्याक्षास उद्देशून, ११·३५५. **वसुधा**—उत्तमातें धरिजे । अधमातें अव्हेरिजे । हें काहिं चि नेणिजे। वसुधा जेवि ॥ १२·१४४. अगा वसुधेचां पोटीं । निधान सिद्ध किरीटी । १८·१२२१.

**वसुवार**—वाडा. आहावसुवारें (आहा वसुवारें)। मोडूनि केले देव्हारे । १३·२३०.

**वसैठ-वसैठा**—वस्तीचें घर. **वसैठ**—शास्त्रजातां वसैठ । अशेषांचा ॥ १·३०. **सर्ववसतिचें वसैठें** १८·१३४८. **वसैठा**—जरि वधु करुनु गोत्राचा । तरि वसैठा होइन दोखांचा । १·२२८. १५·५४८, १८·६२१. **कालाग्निरुद्राचा वसैठा** ९·४७८, **जगिचेया अभिलाखा** – १८·६४६; **म्लेंछांचें(चे) वसैठे** १७·२९३; **विद्येसिवसैठा (विद्येसि वसैठा)** १·९५; **सर्वदोषांचा वसैठा** १८·७४९, **सर्व सुखाचा** – ५·१२.

**वसो**—पोळ, सांड. वसो जैसा मोकड । वारा जैसा अफांड । १३·६९६. १३·७६२. **वसोवा चारु घातला** १७·२८०.

**वस्तु–वस्तू**—पदार्थ, ज्ञान, परब्रह्म. **वस्तु**—हें उपजे आणि नाशे। तें मायामय दीसें(से) । यन्हविं तत्वता वस्तु असे । अविनाश चि ॥ २·१०५. तरि परमात्मा ऐसें । जें एकि वस्तु असे । तें जेया असे। ज्ञानातव ॥ १३·६१४. भांडघटशरावि । जैसी तदाकार असे पृथवी । तैसें सर्व होउनि सर्वी । असे जें वस्तु ॥ १३·८६९. नामरूपसंबंधु । जातिक्रियाभेदु । हा आकारासि चि प्रवादु । वस्तुसि नाहिं ॥ १३·१००. ८·६६, ८·१७२, ८·२४५, ८·२४८, ९·५३, ९·२६७, ११·४८, ११·६००, १२·३१, १३·२७३, १३·६२७, १३·७९५, १३·८०४, १३·१०४१, १४·७७, १४·८२, १४·२७४(१), १४·२७६, १५·७८, १५·२५०, १५·२५२, १५·२६८, १५·२८०, १५·३८९, १५·४९४, १५·५०७, १६·१५५, १६·३५९, १७·३६६, १८·१८८, १८·३९४, १८·८१०, १८·८७८, १८·९८५, १८·९९८, १८·१६८३. **वस्तुचें आंग** १५·२८१(२), **–चां ठांइं** १५·८३(१), १५·२८४, **–चेया प्रकाशा** १५·२८१(१),**–चिया सत्ता** १४·२७३; **अव्यवहारी वस्तु,** व्यवहारांत न दिसणारें ब्रह्म, १८·८०; **भूतग्राम विषम... वस्तु सम** १३·१०५९; **असती चि वस्तु होइजे,** अहंकार टाकून, स्वरूप ओळखून ब्रह्मरूप व्हावें, ६·७१; **वस्तुगत** १३·७८८, **–जात, –जात** पहा,**–प्रभा** १५·८३(२), **–मात्र** १३·८७७, **–विचारें,** पदार्थांच्या किंवा परब्रह्माच्या विचारानें, ४·४६, ९·४०७, १५·३०३, **–सामर्थ्यशक्ती** १·७८; **वस्तुस्थिती पुरता,** आत्मस्वरूपाच्या दृष्टीनें परिपूर्ण, १५·४६३; **वस्तुस्वभाऊ** १५·४१२; **वस्तुत्व**—पैं वस्तु वस्तुत्वें असिकें। तें आपण चि गुणां सारिखें । देखौनि कार्यविशेषें । अनुकरे गा ॥ १४·२७४(२). **वस्तू**—तरि ज्ञेय ऐसें ह्मणणें । वस्तूतें येणें चि कारणें । तें ज्ञानें वांचूनि कव्हणें । उपाया न ये ॥ १३·८६१, ज्ञानदेवी– जे ज्ञानेंवांचूनि कव्हणें। उपायें नये ॥ १३·८६५. तैसें भूतें अवघडें । वस्तू उजू ॥ १३·१०५६. ८·२४६, ९·२२१, ९·४४९, १३·११०. **वस्तूसि अबोधु** १५·८७, **–चें समूह** ११·१४२; **वस्तूलागि** ६·४७३; **श्रद्धावस्तूसि आदरु,** भक्तितत्त्वाबद्दल आदर, १२·२१४.

**वहिला-ली-लें**—पहिल्यानें, लवकर या अर्थी हे शब्द आलेले आहेत. ५·३२, ६·१५४, ९·५११, ११·४६५, ११·४७२, १८·१२६२. **वहिलेयां आणि गतिमंतां आंतु** १०·२३१; **वहिलेपणें,** तैसें यया रुखाचें होणें जाणें। तर्के होंतेनि वहिलेपणें। ह्मणौनि लोकु ययातें ह्मणे।

अव्ययो हा ॥ १५·१२०, ह्या अश्वत्थ वृक्षाचें होणें व जाणें इतक्या वेगानें होतें कीं फक्त तर्कानेंच याचें घडणें मोडणें कळतें, म्हणून लोक याला अव्यय म्हणतात, तर्कें ऐवजीं ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतीत 'न तर्के' १५·१२१ असा पाठ आहे, वेगाचा तर्कही करतां येत नाहीं या अर्थी; **अवधानाचेनि वहिलेपणें** ७·१९३, **पाणियांचेन –**, अनेक ठिकाणाहून वेगानें पूर येत असल्यामुळें, ७·७९.

**वहिवट**—लागवड करणारांच्या नांवांची यादी, खातेवही. आणि वहिवटीं पूसलें । नांव तेयाचें ॥ ११·४२१, खातेवहींतून नांव काढून टाकलें या अर्थी.

**वाअणें**—पेरणें, दाखविणें, देणें, घेणें, चढविणें. माथां हातु ठेविला तें फुडें । बिं चि वाइलें ॥ ६·४८९, पेरलें. तिया सुखसंपत्ती जोडलिया । मन स्वर्गीं वांत वाकुलिया । ७·१८५, दाखवितें. **आपुली आण वाइजे** ११·५४६; **आण वाइली** ११·५५७; **आण वाउनि** ११·४५५, १२·१५२, **आणवाउनि (आण वाउनि)** ११·९६; **आण वाए** १३·४०९, **–वाये** १८·१३६४, **–वायें** १३·१२८, **–वांतु असे** १२·१०३; **निगडु वाउनि**, बंधन घालून, ८·१२२, **पाखाणि –** १०·३५; **बादरायणें वाइला**, व्यासांनीं चढविला, कळसास उद्देशून, १८·३३, कुंटे –'उवाइला' १८·३३; **वांकुलिया वाए** १८·६५६; **यंत्रीं भूतें वाउनि**, यंत्रावर प्राण्यांना बसवून, १८·१२९९; **जगा हांवे वाउनि**, आपल्या हांवेला सर्व जग अर्पण करून, १६·३८५; **तूझी आण वाणें**, तुझी शपथ घेणें, १८·१३६०.

**वाउग**—व्यर्थ. ९·४२७.

**वाउधण–वाउधाण**—वावटळ, वादळ. **वाउधण–** संतु जाला वाउधणा । वरिपडा जैसा ॥ १७·१९२, ज्ञानदेवी –'अग्नि जाला वावधणा', कुंटे – 'अग्नि जाला वाउधाणा' १७·१९३. १[illegible]६८७. **वाउधाण** १५·१८२.

**वाउर**—व्यर्थ, वाईट. आह्मा थोर वाउर जालें । ११·५३१, वाईट. संपत्ति जोडावी वाउर । १६·४१९, व्यर्थ.

**वाउल**—हा पाउल चा अपपाठ असणें संभवतें. **मागुत वाउलीं** १३·३२३; **मावौता वाउलीं** ७·५; **मावौतीं वाउलें** १५·२८५; **चोजवाउलें** १४·११२; ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींत या सर्व संदर्भांत 'पाउल' चीं रूपें आहेत.

**वाएं–वाऊ–वाओ–वावो— वाएं**, व्यर्थ. **वाएं हींडिजे**, व्यर्थ भटकत होतें, १८·१७६१. **वाऊ**, (१) वारा. **सुवाऊ-ओ-य** पहा. (२) वाव, जागा. जें निरंधिलें घे वाऊ । जेया संयमू चि होये सावाओ । ६·४१५, मनास उद्देशून, ज्ञानदेवी, कुंटे –'उवावो', प्रसर, ६·४१६. (३) मिथ्या, व्यर्थ. तरि मज माझि भूतें हें ही वाऊ । जें सर्व मी ह्मणौनि ॥ ९·७०. ९·३२७, १०·१२५, १०·१८०, १३·३०१, १४·१२१, १५·४३, १५·२१८. **वाऊ जाला** १८·४१९, **–ह्मणे** १४·१८५; **वाऊं जालें** १५·५२६, **–ह्मणे** १५·५२८. **वाओ**, मिथ्या, खोटें. कां दोरी सर्पत्व वाओ । दोराचिया कढौनि ॥ ८·२४६. ९·९३, ९·४५३. **वावो**, व्यर्थ, खोटें. तरि परत्र ना देवो । न दिसति ह्मणौनि वावो । १६·३०५. ६·६९, ६·८८, १३·१०५, १८·१६३३. **इंद्र वावो**, इंद्रपदही क्षुद्र वाटतें, १६·३५२; **वावो कामिलें** १७·२८; **साच कां वांवो** १८·२६३.

**वाक्-वाग्**—वाणी, वाचा, शब्द, भाषा. हे शब्द इतर शब्दांस जोडून आलेले आहेत. **वागीश्वरी**, सरस्वती, १०·८; **वाक्चातुर्य** १८·१७२८; **वाग्जाल**, शब्दांचें जाळें, शब्दपांडित्य, पाल्हाळ, १३·२१, १३·२९१, **–देवता**, सरस्वती, १८·३६२; **वाक्पट—विश्वाचां वाक्पटिं लिहुनि घालीं** ११·४७६, **–पथ, श्रुतीचेया वाक्पथा आली** १३·८७६; **वाग्बीज**—स्वधर्मु वाग्बीजिं । बांधों नेणें ॥ १३·२०७, ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींतील 'वाग्ध्वजीं' पाठ ग्राह्य वाटतो, ज्ञानदेवी – 'नेणे' १३·२०८, **–ब्रह्म**, वेद, १२·११२, **–ब्रह्मसिद्धांत**, वेदांतील सिद्धांत, १५·१४०, **–भव**, वाचेपासून होणारें, नातरि येकाधें नांव । तें चि शैव कां वैष्णव । वाचे वसतें वाग्भव । तप जाणावें ॥ १७·२२२, **–भुवन**, वाचारूपी मंदिरांत, तोंडास उद्देशून, १७·२२१; **वाग्मी—वाक्** व मी या दोन शब्दांचा हा संधि आहे, तरि वायां चि वाग्मी । वाढों नेंदी(दीं) ॥ १३·६४७, **वाग्यज्ञ, यज्ञ**

पहा, –रिद्धी, वाचेचा विस्तार, गीतेच्या निरूपणास उद्देशून, १८·२७, –वाद, वितंडवाद १२·१४, –विलास १३·११५४, अभिनव-वाग्विलासिनी १·२१, अभिनवणें पहा,–व्यापार १८·१०२४; वागतृता, वक्तृत्व, आजि उजलली वागतृता । १४·६३, वागश्ष्टि, शब्दरूपी जग, १४·२०; वाङ्मई—शब्दात्मक, गीता जाणा हे वाङ्मई । श्रीमूर्त्ति प्रभूची ॥ १८·१६६३, वाङ्मय, वाङ्मयाची वाढि, शब्दसृष्टीस उद्देशून, १३·९८७, वाचेस उद्देशून, १७·२१४, सर्व-वाङ्मयाचें मथित, गीता, १८·१३१४.

**वाकड**—पावसाची झड. कां वाकडिया ढोरें बैठलि (लिं)। १३·५६४.

**वांका**—हकीगत, घटना. १४·९४.

**वांकुडा-डी-डें**—वांकडा-डी-डें. पैं गा वोघू चि वांकुडा । परि पाणी उजू सुहाडा । १३·८९२. १३·३४३, १३·४९३, १८·१६७२. उजू वांकुडे १३·१०५६, –परि वांकुडें १५·३०६, वांकुडेनि वोघेंसिं गंगा उजू चि १८·८३९; वांकुडां विसुकीं पाउलीं, वेड्यावांकड्या पावलांनीं, ९·६; वांकुडै, वांकडेपणा, दुष्टपणा, जें खलांची वांकुडै मोडे । तेयां सत्संगीं रति वाढे । १८·१७७३.

**वाकुली-वांकुली**—वेडावणें. वाकुली—वाकुलिया वांत ७·१८५. वांकुली—वांकुलिया दावीति १७·९३, –वाए १८·६५६.

**वाक्य**—(१)वचन, सिद्धांत, प्रश्न. तें गोप्य माझें चोखडें । वाक्य आइक॥ १८·१३४३. २·६४, २·९०, ३·१, १०·६१, १०·१५७, ११·४८०, ११·६३०, १८·१३३२, १८·१५९१. तुझीं वाक्यें न लगति, पटण्यापूर्वी या अर्थी, १०·१५९, ज्ञानदेवी, कुंटे–'तुझें वाक्य व्यक्ती न येतां,' अनुभवास येण्यापूर्वी, १०·१७५; वाक्यारूढ, शब्दांत आणलें जाईल, ७·८; वाक्यकृपा १०·१३१, –पथ १३·११५०, –पूजा १५·५६५, –फल ७·१८७, तद्-ब्रह्मादिवाक्यफलें ७·१८१; वाक्यविधीचिया ४·१२८, निरिविडी पहा, –सूर्यकर१०·१४६; कृष्णवाक्य २·३७०, –बीज ९·५२८; गुरुवाक्य ४·१२२, ४·१३०, ५·३४, १८·१०१७, १८·१०२६, –श्रवण १८·९८२; दुर्वाक्य-सेलीं, शेलक्या अपशब्दांनीं, १३·४९५; महावाक्य १८·४०१, वेद– १५·१५६, सकलवाक्यअवधि, सर्व प्रश्नांचीं उत्तरें देऊन, १०·२८; संतवाक्य १३·६४६, १३·८५६; वाक्यता—एकवाक्यता, एकार्थता, ६·५२, येक– १७·२६, १७·२७. (२) व्याकरणांतील संपूर्ण अर्थ असणारा शब्दसमूह. वाक्यें झणिपति पुंजे । अक्षरांचे ॥ १३·१५२.

**वाखती**—छातीचा खळगा. मग वोडवली वक्षस्थलाची वाखती। चरणरजा जेयाचेया ॥ ९·४७६, ज्याच्या पायधुळीकरतां छातीचा खळगा पुढें केला.

**वाखाणणें**—प्रशंसा करणें, वर्णन करणें. लाजिलों वाखाणुं न निगे। देखौनि जेयातें ॥ ९·२१. पूर्वकांड विनोदें । वाखाणिलें ॥ १०·२२. २·२१२, ८·१२७, १०·३४, ११·४५४, १३·८४६, १४·२९, १५·२१९, १६·३९, १७·३७५. वाखाणिते, वर्णन करणारे, १८·१६५०; वाखाण—वर्णन, अर्थविवरण, वाखाण चढलें धांवा । चौगुणे वेन्हीं ॥ १३·११४५, १३·३२७, १३·३३३, १३·६४४; वाखाणी—आइकिलेयां वाखाणी । व्यसन न लवी ॥ १८·१७२३, ज्ञानदेवी–'वाखाणीं' १८·१७४५.

**वाखारी-वाखोर**—सांठा, वखार. वाखारी ७·१३२. वाखोर—प्रतीतीचां वाखोरां, अनुभवाच्या भांडारांत, ७·१३४.

**वागारा-वागौरा**—लगाम. वागारा—वागारे संसारावेया ११·२९१. वागौरा—तो प्रकृतिचा वागौरा। करी त्वचेचिया मोहरा। १५·३२४, प्रकृतीचा लगाम त्वचेकडे वळवून.

**वागुर-वागूर**—जाळें, पाश. वागुर—हा विनाशाची वागुर । प्राणियांसि ॥ ४·२०१. १६·३४३, १८·९५१. अंगप्रभेचिये वागुरे, आंगाची प्रभा हेंच जाळें, ११·४३२; विषयवागुर ११·३२४. वागूर—पाडसा वागूर करांडी । ७·९२.

**वाग्मी**—वाक्-ग् पहा.

**वाचणें**—पठण करणें, अभ्यास करणें. किं परिवसिलियां पोथि। वाचिली होए ॥ १५·३६२, पोथीला स्पर्श केला तर ती वाचली असें म्हणतां

येईल काय ?. **वांचौनि पढें ना वाचीं,** मी शिकलों नाहीं व वाचनाचा अभ्यासही केला नाहीं, १८·१७४३. **वाचक**—पुढें वाच्य पहा.

**वांचणें**—धोक्यांतून सुटणें, बचणें. मार्गें चिचालतां । पुढां सिंहु(हु) दीसे अवचिता । तो चूके तंवरि चुकवितां । वांचिजे कीं ॥ १·२३७. ११·३६२. **प्राणें वांचिं(चि)जे** ११·३७७. **वांचूनि**–वांचौनि पहा.

**वाचा**—वाणी, बोलणें, बोलण्याचें सामर्थ्य, भाषा. तंव वाचा आथि गगना । ह्मणौनि बोलें ॥ ६·२७८, हृदयाकाशांत शब्द असतो म्हणून तो अनाहत बोल घुमतो या अर्थी, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'घुमे' ६·२७८. वाचे वसतें वाग्भव। तप जाणावें ॥ १७·२२१. ९·४४१, १०·२०, ११·६३, १३·२६०, १३·२७१, १३·२९८, १५·१०, १५·१२, १६·१२१, १८·३३२. **वाचेची वाचा,** ब्रह्मास उद्देशून, १३·९२४, यावर १३·९२१ ते १३·९३० पहा; **वाचेसि अपवाडु,** वाचेला बोलण्याचें सामर्थ्य रहाणार नाहीं, १३·५६७, **–चां चौबारां,** वाचेच्या चव्हाट्यावर ठेवणें, प्रसिद्धीस आणणें, १६·२२१, **–चा दिवटा** १८·३५६, **–चा दीवा** १८·३५५, **–चेनि पालवें** १७·१०५, **–चां पिंपळिं** १३·६५७, **–चिये वाटे** १८·१३४८, **–चें वितुळणें** १८·१५४३, **–चें सूत्र** १७·२३१; **अशेषां हीं वाचां आंतु** १०·२१२; **उदारा वाचा** १०·७, **गंभीर**– २·७८; **चतुराननाचिये वाचे** ११·२०५; **चौ हि वां(वा)चा** ११·५०७; **बोबडिया वाचा** १·६४; **मोकळी वाचा दीठि,** मोकळ्या रीतीनें बोलणें व पहाणें, १३·६६७; **विशाल वाचा** ११·४७८; **वाचेपुढां,** जिभेवर, ९·२०५; **वाचाबळें** ९·१३८, १०·१०, **–बेली** १५·१४, **–सिद्धि** ३·९९; **वेदादिवाचा** १६·२९, **सत्य–** १६·३२; **वाचें(चे) निगति** ६·४५२; **वाचा निंदिजे** २·३३, **–निस्तरैल** १३·६७४, **–जें न पवे** १८·१६८५, **–पांगुलैली** ९·५२२, **–मेलैल (मैलेल)** ९·५१९, **–रडे** १६·४१८, **–वानिलां** ९·३५५, **–जेथ विसंवे** ९·१८६; **वाचेचें आंग वलघे** १५·१७; **वाचे उच्चरु** आणिति १७·३५४, ज्ञानदेवी, कुंटे –'उच्चार' १७·३५७, **–कवित्व बरवें** १८·३४५; **वाचा कामवावी लागे** १८·३६२; **वाचे दोषु आथि** १·२२४, **–पांचपीसें बांधलिं,** वाचेला वेड लावलें, १८·१८; **वाचा प्राणासि चूकली,** प्राणाचा जोर वाचेवर चालेना, वाचा बंद पडली, ११·६५५; **वाचेसि प्रायश्चित्त देऊं,** गुरुभक्ताचें नांव घेतल्यानें, १३·६७३; **वाचा बरळ होंतसे** १·२०६; **वाचा मनेंसिं मुरडली** १५·१५; **वाचेचे...ललें पालित** ११·१७१; **वाचेसि शूद्रान्न होणें** १३·६७२; **वाचा सद्गद होंतसे** ११·५६१, **–सपोल होंतसे,** निष्फळ होते, १६·३११; **अहं वाचा आंग** १८·१३१०; **इंद्रियें वाचा प्राण** १०·१५५; **तनुवाचाचित्तें** ८·१९०; **देहें वाचा चित्तें** १६·८४, १७·२३७; **वाचा...कर चरण अधोद्वार अपायु** १३·१००; **वाचालपणें** ३·१९२; **वाचाळै**—वाचाळपणा, **वाचाळै करीं,** बडबड करतों, १८·१६८८.

**वांचूनि-वांचौनि**—ऐवजीं, शिवाय, वर्ज करून. **वांचूनि**—२·३३, २·६४, २·१८९, २·२४७, २·३३५, ३·४५, ३·१२६, ३·१८८, ४·७२, ४·८७, ४·१११, ४·१९४, ६·४८, ६·४२९, ६·४३६, ७·१११, ८·१२, ८·९९, ८·१३६, ९·८, ९·४१, ९·२१९, ९·२३४, ९·२५३, ९·२७०, ९·३११, ९·३३२, ९·३४७, ९·४०७, ९·४५०, १०·१४०, ११·७८, ११·१६६, ११·५९७, ११·५९८, ११·६०१, ११·६०६, ११·६१३, ११·६७६, ११·६८६, १२·५९, १२·७९, १२·२३५, १३·२९९, १३·४४६, १३·६०३, १३·६१५, १३·८६१, १३·८८०, १३·८९१, १३·९१०, १३·१०८५, १४·१५६, १४·१६७, १४·१८६, १४·२०१, १४·२६७, १४·२७६, १४·३१५, १४·३४६, १४·४००, १५·१८, १५·३६, १५·१३९, १६·१४९, १६·३१०, १६·३१९, १६·३५३, १८·५६३, १८·८०८. **तूंवांचूनि** ११·५०, **मी-मीं–** ७·१३०, १०·१०३, १०·१२५, **विषयां–** २·१२०; **वांचूनियां** १८·५५६; **वांचुनु** १३·६०२,

१७·१७०, **वांचूनु** ८·६६, १३·४५१, १३·६५३, १३·८३२, १३·८४५. **वांचौनि—**(१) वरील अर्थी—जैसें क्षेत्रीं जें पेरिजे। तें वा(वां)चौनि आन न निफजे। ४·७३. वांचौनि मुखा लागि वालावी। गाय चि सल्गी ॥ १८·२०१, तोंड अपवित्र आहे म्हणून सगळीच गाय टाकावी काय?. ६·१००, ११·३२५, १३·१७६, १३·७८७, १३·८४९, १५·२२६, १५·३९२, १५·५४०, १६·२०१, १६·२९७, १६·३५१, १७·३५, १७·१११, १७·१७५, १८·२४, १८·१३७, १८·३०९, १८·९०४, १८·९४३, १८·१०२२, १८·११०५, १८·१२२७, १८·१२७५, १८·१३८८, १८·१५५०, १८·१५५२. **पतीवांचौनि** १·१११, **पापा–** १·२४७. (२) कांहीं संदर्भात, तसें नसतें तर, वास्तविक पहातां, या अर्थी हा शब्द आलेला आहे. वांचौनि सूलु महिषु चामुंडा। सोनें चि असे॥ १८·४४२, यावर १८·४४१ पहा. वांचौनि पढें ना वाचीं। १८·१७४३. **वांचौनि वेलु लागे चि किं** १८·९९४; **वांचौनि सागराचां पोटीं,** वडवानळ शरण गेला नसता तर, १८·१३९२; **वांचौनि सूर्यातें न घडी,** वारा ढग दूर करतो, वास्तविक पहातां नवा सूर्य घडवीत नाहीं, १८·१२२५; **वांचौनियां** १८·१४०२.

**वाच्य—**सांगण्यास योग्य, सांगतां येईल असें, म्हणतां येईल असें. जें तुह्मीं मजकारणें। वाच्य केलें बोलणें। ११·४४, जें तुम्ही माझ्यासाठीं सांगितलें. जलधरांचा मेळा। वाच्य होये अभाला। १३·१५३, ढगांचा समुदाय ज्याला आभाळ म्हणतात. शास्त्र वाच्यें अर्थें फळे। मग आपण मावळे। १८·१६६४. १८·१३३३. **वाच्यवाचक,** वर्णन करण्यास योग्य व वर्णन करणारा, १८·१६६०, १८·१६६१, १८·१६६२; **जलवाच्यबोध** १६·१३८; **अवाच्य—**देवो देवी ह्मणती। अवाच्यातें ॥ ४·६८, **अनिर्वाच्य,** वर्णन करतां येणार नाहीं असें, ६·४६७; **अवांच्य,** त्याच अर्थी, १४·८६.

**वांछणें—**इच्छा करणें. वांछिल तें तें लाहो। प्राणिजात ॥ १८·१७७४. **वांछिजति** १७·२९०; **वांछित,** इच्छिलेलें, वांछित ही पुरैल। मानसिचें॥ ३·९८, **वांछा—फलवांछात्यागीं** १७·१७५.

**वाजट—**व्यर्थ. हें असो आतां वाजटा। १४·२६, हें आतां निष्फळ बोलणें असो. **वाजटां पूरिजतसे काइ** १३·६०.

**वाजणें—**आवाज होणें, गर्जना करणें, लागणें. जैसें एका चि आकाशध्वनिं। वाद्येविशेषिं अनानीं। वाजावें पडे भिन्निं। नादांतरिं ॥ १५·३८४, ज्ञानदेवी – 'आकाशध्वनि वाद्यविशेषीं आनानीं' १५·४१६. १·१३१, ६·२७७, १३·२०, १५·१९०. **आंगिं-गीं वाजणें—**तैसे दोख हे मूर्त्त। आंगिं वाजों असति पांत। १·२४१, **आंगीं वाजे** १३·६२, १८·१०४९, **–वाजैल** ३·१७३; **खलाल वाजति** ११·४७८, **घाए–** १३·१००९, १६·३९७; **निसाण वाजत** ९·२१६; **वाजतेया वायुतें** ९·१२४; **वारा वाजणें—**कां वारा चि वाजे वीझे। गगनें निश्चळां असिजे। १४·३४४, **वारा वाजतु मानावा** १५·३४४; **वारा वाजों ठेला** १४·३०३, **–नेंदीं** १६·८९, **–लागे** १५·१६२, **–सरे** १८·४२०.

**वांझ—**संतान होत नसलेली स्त्री, वंध्या, निष्फळ. कां वांझां फूलीं फूललें। झाड जैसें ॥ ९·४३०, फळें लागणाऱ्या झाडाला फळाचीं फुलें येऊन फळें लागत नाहींत त्यास उद्देशून. कां वांझेची संतती। वानों ए जैसी॥ १५·७९. १५·२१५, १८·११८. **वांझें आकाश** १४·७५; **वांझ जाये,** व्यर्थ जातें, १७·२५१; **वांझे(झें) होउनि** १८·६१२; **वांझौटी,** बराच काळपर्यंत वांझ असलेली, ६·१२१; **वांझौलें,** वांझ फुलें, १०·३०८.

**वाट—**मार्ग, रस्ता. वाटा केव्हलि न वचति। क्रोधाचिये ॥ ४·५९. बुद्धी धैर्यां होये वसैठा। तरि मनातें अनुभवाचिया वाटा। आणूनि करी प्रतिष्ठा। आत्मभुवनीं ॥ ६·३७७. तेव्हां तेथिचे(चें) आकाश लागे काइ येकी वाटे। मग वाटा लागे तरि गगना भेटे। येऱ्हवि चूके॥ ८·२५१ (१,२), घडा फुटला तर घड्यांतील आकाश महाकाशाला मिळतें, तें निराळ्या वाटेला लागतें काय? व तसें लागलें तर शेवटीं महाकाशांत मिळण्याचें चुकेल काय?,

यावर ८·२५२ पहा. स्वर्ग नरक इया वाटा। चोरांविया ॥ ९·३१२. आणि राजा जिया वाटा जाए। तें चोरांसि अडवंतावो होये। १८·७२१. ५·१२६, ६·१५७, ७·१२५, ७·१६५, ९·५००, ११·६७२, १६·४३५, १८·२३५, १८·२७२ (१), १८·३६७, १८·६७१, १८·१००५, १८·१०९६. **वाटेचा**, वाटेनें येणारा, १६·८५; **इंद्रियांचां वाटीं** १८·४७३; **उजू वाट** ८·१९३, ८·२३९, **–वाटा** १८·९३३; **कृत्यजाताचिया वाटा** १८·३५६; **कृपेची वाट** १३·२४९; **निषिद्धे वाटे** १७·३९१; **पाठिचां वाटीं** १८·१५६; **बरवी वाट** १८·१२१५; **भंगलिये वाटे** १३·६१७, **वाचेचिये**—१८·१३४८; **वाहाती वाट** १३·८८५; **सुधासत्वाचिया वाटा** १८·९४८, ज्ञानदेवी, कुंटे–'शुद्ध सत्वाचिया वाटा' १८·९५३; **वाट करी** १३·३४९; **वाटे जाता**, वाटेनें जाणारा, १३·५९६, **वांटे जातां**, हा पाठ **वाटे जाता** असा घ्यावा, १५·३५, **वाटे जातां** १४·१८७, १४·३३५, १७·२८८, **–जांतां** १३·५९३; **वाटे जांतिया** १८·२७२ (२); **जिया जिया वाटा जाये** ६·८६; **वाट जोडे** १२·११२; **वाटा निगति**, मार्गानें जातात, ८·२०६, **–निगाले** १०·११५, १२·६९, **–निगिजत आहे** ९·१५२, **–निगौनि** १५·३२६, **–नीगे** ७·४७; **वाट न पांतां** ६·४५१, **–पाहांत** ८·१०३, **–पाहावी** ६·२०६, **–पाहे** १३·६५५, **–न पाहे** ९·२७; **वाटा पाहों लागलों** ११·५४०; **वाट भूलिजे** १८·८०५, **–मोडली** १३·८६८, **–मोडे** ९·९५, **–मोडोनु ठेली** १५·२८८; **वाटा येतां** ६·१६८; **वाटे लाग** ९·५११, **–लागति** १७·३५५, **–लागला** ६·४३१; **वाटिं लागलिया**—इया आयविया चि सृष्टी। लागलिया आहाति वदनाचां वाटिं। ११·४१५; **वाटा न वचति** ४·५९, **–न वचिजे** ६·४२१, **–न वचे**, जैसें आहाराचेनि नावें काहीं। तोंडाचिया वाटा न वचे चि नाहिं। ११·४२४, **वाट वाहवी** ५·१२३; **वाटा वाहाति** ८·१८१; **वाटवध-वंध**, **वधणें** पहा, **–वाहाणी**, मोकळी वाट करणें, १६·५७; **अवाट**, मिळेल ती वाट, मोकाट, १७·१८९; **आडवाटीं** १३·२३९; **आत्मानुभववाटे** १६·७; **पाठोवाटी** १०·११८; **एकवाट** ११·५६, १३·९३०; **दोनी वाटा**, व्यक्त आणि अव्यक्त यांस उद्देशून, १२·२४, यावर १२·२३ पहा, **दोन्हीं वाटा** ८·२३६, **तीनि**–१८·६९४; **बारैं वाटिं** १५·२६८; **मरणवट—मरणवटे पडिलें** १४·२७१, 'मरणवाटे', ज्ञानदेवी १४·२७३, कुंटे १४·२७४.

**वाटणें**—(१) मनांत येणें, मनास लागणें, भासणें. जें तुज काइ लोकाचें वाटे। ११·३४४. **१३·७३४, १५·१३१, १८·४८४. कडू महुर न वटे** १६·२४९, **कांहीं संकोचु न**–११·५६६. (२) पाट्यावर रगडणें, आगा विषाचे कांदे वाटूनि। गोरसु वेइजे पीळूनि। ९·४९४. (३) विभागून देणें. **वाटणी**—वाटून देणें, १८·६९१, ज्ञानदेवी, कुंटे–'वांटणी' १८·६९४. **वाटा**—दुःखाचा वाटा १२·६९.

**वांटणें**—विभागून देणें. जें महर्षी(र्षीं) वांटलें। ५·१४६. कर्मे चौघां चौं ठांइं। वांटिलीं वर्णां ॥ १८·८२२. ७·२०३, ९·४४, १८·५२, १८·४६४, १८·५५५. **गर्भरसें वांटलेनि** १४·९८; **सूर्य पथिकां मार्ग वांटे**, येथें दाखवितो, १८·८२३; **वांटूनियां** १२·१८६; **वांट**—वांटा, **वांटे आलें**, वांट्यास आलें, १८·१९८; **वांटा**—भाग, **सेलवांटा**, शेलका भाग, ९·४१२.

**वाटवणें**—वाढवणें. १६·२६१.

**वाटिका**—लहान वाट, बागेंतील सुंदर वाट. विनोदवनवाटिका। सुरतरूंचिया ॥ ९·३१९, करमणुकीकरतां कल्पवृक्ष लावलेल्या सुंदर वाटा आहेत.

**वाटी**—लहान वाडगा. क्षीरसागराची चि वाटी। करूनि ठेविली ॥ १०·१७.

**वाटुल-वाटौल**—गोल, वर्तुळाकार. **वाटुल—वाटुला आवला** १३·६५०; **वाटुलें चंद्रबिंब** ११·११४; **नभ वाटुलें गमे** १३·८९३. **वाटौल**—व्योम किं चौफल वाटौलें। हें ऐसें काइसेया हिं मिळे। १५·३०७. **वाटौलीं मोगरिं** १८·१७१९.

**वांठिव**—पुरुषार्थ, पराक्रम. वांठिवेचिया मदा।

वळवळे जे ॥ ११·४५७. **वांठिवांविण** १·१७२.

**वाड**—फार, मोठें, थोर. नाहिं माझेनि पाडें वाडु । मी चि सर्वज्ञु एकु रूढु । ऐसा शिवमुष्टिगंडु । घेउनु ठाके ॥ १३·७१६. ११·८७, १३·११३५, १५·३३१, १७·४७, १८·५७६, १८·१४१३. **वाडें सायासें** ९·५२१; **सिंपौनि वाड कीजो** ११·१९; **वाड धाकुटें** ९·२२१; **वाडजतन**, चांगलें जतन या अर्थी, १६·५५, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'वृद्धियत्न' १६·५५; **वाडपण** १०·१६०, **वाडपणाचा गारा** १६·२१५; **गगनाचेनि वाडपणें** ११·३४९.

**वाडा**—विस्तार. दीठिचा कराल बहु वाडा । १६·४६९, पूर्ण दृष्टि ठेवाल तर, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'बहुडा', वर्षाव, १६·४७२.

**वाडि-डी**—बाग. **वाडि** ९·१२२. **वाडी**—निरालंबिची वाडी । त्रिभुवना एवडी । १३·४५. **क्लेशतरूंची वाडी** ८·१३८.

**वाडुवल**—वादविणारा. उरोधु वाडुवलु । १३·२७०, शब्दाला शब्द लावून वाद वाढविणें, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'वादबळु' १३·२७१.

**वाढणें**—(१) उंच होणें, मोठें होणें, वर जाणें, अधिक होणें. जैं अज्ञानाचें गडदे(दें) पडे । तैं हा बहुवसु मनीं वाढे । ४·२०३. इया परिं निरालीं । वाढे संकल्पाची डाळी । १३·५१. वाढौ वाढों होंति । कोशकीट ॥ १६·३३६, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'वाढऊं वाढऊं' १६·३३८. ६·३५३, ८·२३, ९·४७३, ९·५०६, १०·११७, १०·२४८, ११·७२, ११·४२७, ११·४४६, १३·३४१, १३·८४४, १३·९५५, १४·१०६, १४·१४०, १४·२१२, १४·२५२, १५·१६१, १५·२००, १६·५९, १६·३६८, १७·६२, १७·१२९, १७·१३५, १८·३५१, १८·१२०६. **वाढत आहे** ९·२७०; **वाढतां** १४·२०२, १४·२३५, १५·१०२, १५·१७९ (१), १८·१०९५; **वाढती**—वाढत असलेली, **वाढती कुलवाडि** १८·२५६; **वाढती चि असे** १५·१७१, १५·१९२; **आस्था वाढती देखसी** १८·५७१; **वाढतु असें** ११·४४५; **वाढतें**, वाढणारें, ६·३५२, ७·१०५, ८·१३९, ९·२४; **वाढतेनि प्रेमें** ९·१९४; **वाढे नाखांचे** १३·११०८; **वाढों नेणे** १८·५६४, **–नेदी** १३·६४७, १७·१७०, **–लागे** ८·२७, १०·१८१, १६·३६७; **वाढौनि** ११·४४३, १४·२७२, **–यां** ११·३४८; **वाढ** ११·६३३, १३·७४७, १५·१५९; **केलिचा वाढु** १८·९६३; **अद्वैतप्रमेयेचेनि वाढें** १५·२३९; **वाढणें** १५·२०१, १८·४७२; **वाढि**—मूळें गाढें तंव वाढि । पैसु आथि ॥ १५·१७९ (२), १०·५४, ११·६४३, १३·७२५, १३·७४२, १३·९८७, १५·४९, १५·५१, १५·९९, १५·२०४, १६·२७७, १७·११७, १८·१०७६; **वाढि...तूटि** १६·७४; **देव्हडी वाढिया** १८·५९६; **वाढी** १३·१२५, १३·८५०, १८·३६१, १८·१०९६; **अहंकाराचिया वाढी** ११·५८, **साम्याचिया** – ७·१७४.

(२) जेवण वाढणें. जें सकल रोगांसि भाणें । वाढलें आहे ॥ ८·१४१. जें संतोषियां वाढलें ताट । ८·१९३. कां खंडरसीं खापरीं वाढिलें । ९·४३५ (१). १३·८१८, १८·७११, १८·१०३४. **वांती वाढलेया** १८·५५३, ज्ञानदेवी – 'वांता वाढिलया', ओकून टाकलेल्या पदार्थास उद्देशून, १८·५५६, कुंटे – 'वांता कां वाढिलेया', ओकून टाकलेला किंवा वाढलेला, १८·५५६, हा पाठ संदर्भात बसतो; **वाढूनि** ९·४३५ (२); **वाढती**, वाढणारी, १३·६४२; **वाढिता**, वाढणारा, **दूध वाढिता**, दूध घालणारा, १८·३६९, कुंटे – 'दूध वाढितां' १८·३७१; **वाढितेया पुढां** १८·१३२५.

**वाढविणें**—अधिक करणें, मोठें करणें. स्वधर्मांचा मानु वाढवीं । ३·१८७. मग कवडा चि वाढवी । लोभी जैसा ॥ १३·७९२. २·२०९, ६·८०, ७·१६२, ९·१८५, ११·४२९, १२·५, १३·७०६, १४·१०७, १६·२८५, १६·३३१, १६·४५९, १८·७५५. **वाढउनियां** १७·४११; **वाढविजे** १७·१६२, १८·१४३७; **वाढवितसे** ११·४०४; **वाढवितु** १३·११४२, **–वीतु** १६·४४४; **वाढविताहे** ११·२०३; **इछेतें वाढवी** १३·११२; **कला वाढवी** ९·३१; **तृष्णा वाढविति** ९·५०९; **मानु वाढवीतसे** १०·३०५; **वेलु वाढवी** ७·४९.

**वाढिनणें-वाढीनणें**—अधिक करणें, वाढ होणें, वृद्धि पावणें. **वाढिनणें** ६·६४, ६·४४६, ९·४३४, १८·१५१४. **तमें वाढिनलेंनि** १४·३२८; **तृष्णा वाढिनलिया** १४·१६३; **वाढिनलेया** ४·९, ९·१७३. **वाढीनणें—मोहो वाढीनला** ४·२५.

**वाण**—वायन, वस्त्राचें पोत. जेथ साहित्य वाणें सपुर। उजलाचें ॥ १·६. वाणें उमटत आहे मा आकाशीं। साहित्या रंगाचें ॥ ६·१३३. वाण धाडिजे घरा। वोउसेयाचेया ॥ १७·२८५. **वाणीं** १२·२२०; **वाणे परिची आंगी लेइलासि** ११·२७९.

**वाणसी**—वेश्या. वाणसिये उभलें। कोण न रिगे॥ १३·६९९.

**वाणि-णी**—(१) कमीपणा. **वाणि**—परि तैसें न करीति प्राणिये। वायां आपुलां चि सुखिं वाणिये। ७·१४७, कमतरता करतात. ३·२२, ५·१६८, १३·११५५. **वाणिचा नोहे**, अशी कमतरता नाहीं, ९·६२; **वाणिपणें—सतेचेनि वाणिपणें** १३·५०५, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सचेतनीं वाणेपणें' १३·५०७; **वाणेपण**, कमतरता, १८·५९१. **वाणी**—यऱ्हवीं तरि वाणी। तो चि ठाउ ॥ १३·२१४, कमीपणा त्याच्याच ठिकाणीं आहे. (२) **वाणीं**—वाहण्यासाठीं, किं वारेया घापत आहाति वाणीं। ९·२०, वाऱ्याला वाहण्याकरतां कोण गति देतो?, ज्ञानदेवी–'घापत आहे वाहणीं', कुंटे–'वाहणी' ९·२०. (३) **वाणी**—भाषा, ऐसी देशी आणि संस्कृत वाणी। १०·४४. तंव उच्चारफल वाणी। न पवे जेवि ॥ १८·३७२, वाणीला जसें उच्चाराचें फळ मिळत नाहीं, कुंटे–'फळावाणी', फलद्रूप या अर्थी, १८·३७४.

**वाणियां**—व्यापारी. १७·४२२.

**वाणें**—आंगावर घालणें, **वाअणें** पहा. आतां जाइंयांचें जैसें लेणें। आंगावरि आहाच वाणें। ९·४०८, ज्ञानदेवी, कुंटे–'आहाचवाणें', वरवरच, व्यर्थ आंगावर घालणें, ९·४१२.

**वात**—हवा, वारा. जैसें लवण जलें झलंबलें। ना तरि अभ्र वातें हालें(ले)। २·३. **वात श्लेष्मु** ८·२२४; **वातायन**, खिडकी, ११·१४९; **वातातप** ५·११३; **वातोर्मि**, वाऱ्याच्या लाटा, झोत, १४·४५; **वातलहरिया** १५·४०१; **आंगवातें** १३·६४; **कफवात** १४·१९५; **चंड वातें** २·२२३, **चंड**–८·९९; **दुर्वात** २·३४९; **प्रलयवातें** १·९०; **महावात** १·११८, ६·४१२, ११·६४८; **रजोवातप्रचंडे, प्रचंड** पहा; **विषमवात** ८·२११, **संहार**–१५·१२६.

**वांत-ति-ती**—ओकलेलें. **वांत—वांत होणें** १८·९१५. **वांति—वांतिची वानी** १८·१२४. **वांती**, वांतीनें, १८·५५३, **वाढणें** पहा, –**सीणवी** १८·६१७.

**वाति-वाती**—वात, ज्योत, दिवा. **वाति**—झांकाझांकि कीजे वाति। न वचतांचि ॥ १३·५८०. पतंगा नावडे वाति। १६·२३२. कां धूं न सांतां जैसी। वाति न लगे ॥ १७·३०९. १७·१४१, १८·१६९४. **शास्त्राचां वातिं**, शास्त्राच्या प्रकाशांत, १८·६३३; **वातिवरी मनु** ६·२४५, **मन** पहा; **वातिवेऱ्हीं** २·३६०. **वाती**—तैवि चि सटिवियेचिये राती। न विसंभिजे जेवि वाती। १८·८३४. १४·३५८. **वाती उणें** ९·२९९, –**पुढां** १४·२०८.

**वाद**—मत, चर्चा, प्रतिपादन. १०·२४७, १०·२४९, १३·१७, १३·६६, १४·७९. **अर्थवाद**, ३·१९२, **अर्थणें** (३) पहा; **अव्यक्तवादमती** १४·६९; **आशिर्वाद** १६·१४७; **जल्पवाद** ७·१०३; **दुर्वाद**, वाईट शब्द, ११·१०१; **बोलस्वस्तिवाद** ११·३२६, **बोल** पहा, **मत**–१३·१०४४; **वाग्वाद** १२·१४; **वेदवादरतां** २·२५५; **सत्तर्कवाद** १·१३; **वादी**—मत प्रतिपादणारा, **धातुवादिया हीं**, किमयेवर विश्वास ठेवणारालाही, ६·३४.

**वाद्य**—वाजविण्याचें संगीत-साधन. नादु वाद्या नैयंता। तरि कां गोचरु होंता। १८·१६८०, ज्ञानदेवी–'न येता,' कुंटे–'न येतां' १८·१७०२. **वाद्यें विण नादु**, करतां येत नाहीं यास उद्देशून, १६·२७४; **अनानीं वाद्यंविशेषिं**, निरनिराळ्या विशिष्ट वाद्यांतून, १५·३८४, ज्ञानदेवी, कुंटे–'वाद्यविशेषीं' १५·४१६.

**वाधावा**—येण्यापूर्वीची सूचना. १८·८९९.

**वानणें**—वर्णन करणें, प्रशंसा करणें, स्तुति करणें.

हें बहु असो एकैक । वानिसि काइ ॥ ५·१३२. नाना वाग्देवता वानावी । तैं वाचा चि लागे कामवावी । १८·३६२. ६·४५४, ९·१६५, १४·६०, १५·२१७, १६·४९, १६·२१९, १८·५७०, १८·१३३०, १८·१६५६. **कवणें तोंडें वानावासि** १४·१४; **कवणें वानावें** १०·१०, ११·५१३, **कैसें** – ११·२७; **वानावेया** १६·३५, – **लागि** ११·१६६; **कवणें वानिजैल** १५·१४२; **वानित असो(सों)** १३·१०७३; **वानितां—गुण वानितां** १३·१८५, **प्रौढि**– १८·१३१५, **महेशातें** – १२·२१५, **मातें**– ११·५६३; **वाचा वानिलां** ९·३५५; **वानिलासि** १६·२९; **कवण वानीं(नी)** ११·२२१; **वानुं** ५·१७०, ११·५५९, – **लाधलेति** १६·३१; **वानूं जाये** १६·२३०; **काइ वानूं** १६·३२४, १७·१८०, १८·२१, १८·१५९३, **काइ बहू** – १६·२१०, **तैसें** – १८·२६; **वानूनि** १४·११; **वानों**—कां वांझेची संतती । वानों प जैसी ॥ १५·७९, **वानावे आइकावे** १८·३९७; **गांती वानिती** १६·३५९; **वानणां**—वर्णन करण्यांत, हें जाणें ह्मणौनि मी लाजें । वानणां इहीं ॥ १८·१२, **वानणें** ६·११२, १४·१०, १६·३३, १८·१३३१; **वाणिता**, वर्णन करणारा, **वाणिते जाले** ११·१७३; **न सहित—न वनिजे** ६·१२८, ६·१२९.

**वानवसें–वानिवसें**—अकस्मात्, चुकून. **वानवसें**—पैं निर्धनां घरीं वानवसें । महालक्ष्मी एउनि बैसे। तेया ही वरतें निर्द्धन ऐसें । ह्मणों ए कायि॥ १६·३६. १८·१४८४. **वानिवसें**—जैसा घरिं आपुलां । वानिवसें वन्हि लागला । १·२५७. ११·१०८.

**वानि–नी**—प्रकार, मासला, कस. **वानि**—काइ परिसाचिये कसवटी । वानिया जाणें(णे) ॥ ६·९६, परिसाच्या कसवटीला लागल्यावर सोन्याचे हें उत्तम दर्जाचें किंवा हें हलक्या प्रकारचें असे भेद राहतील काय?. **कसवटी वानियेतें सांघे** १३·२४३; **वानिभेद** ११·३५०, १५·३०९. **वानी**—कीड आगिठां पडे । मल तूटे वानीं(नी) चेढे । १८·१२०, कस वाढतो. कां सोलें पाडूनि जैसी । पन्हरावी वानी ॥ १८·१०८१, सोळा कशी सोनें पाहून पंधरा कशी सोनें जसें कमी कसाचें दिसतें. ६·२६२, १४·१५७, १७·७५. **वानी श्येया तुकां**, शंभरभार सोन्याची लगड, १२·२५; **सतीस ही वानी भेद** १३·१०३२, सं. वा. शं. पहा; **अंधकाराची वानी** ५·९०, **वांतिची** – १८·१२४; **मज ही ते चि वानीं (नी) हों पांतसे** १८·१५८३.

**वाप–वापसा**—भाजलेली उबदार जमीन, पेरणी. **वाप**—साह्यजें निरोलले वापे । चतुर चित्ताचे ॥ ६·४८७. १७·२३०. **विधिची वाप** १३·३१, **विधिचेये वापे** १३·३३; **क्षेत्रा वापेचा पांगु पडे** १७·२६६. **वापसा—अवधानाचा वापसा** ६·४८८, **देहस्मृतिचा** – ९·५२६.

**वाफ**—नेहमींच्या अर्थी. वदनाचिये वाफे सवें । होंत ज्वालामय आघवें । ११·१४२. **वाफेचिया आगी जळे** ११·३४९; **वाफेचिये सीगे वाति ही लागे** इतका उष्ण आहार, १७·१४१.

**वाय**—वारा. **वायकांड**, न टोंचणारा बाण, ११·२०४, १८·१०३; **वायप्रसंग**, वाऱ्याच्या झोतांत सांपडण्याचा प्रसंग, १४·२५३. **वायु-यू** पहा.

**वाया–वायां–वायाणें**—व्यर्थ, निष्फळ. **वाया**—वाया चि व्याकुल काइ । आपुला निजधर्मु तूं पाहीं । २·१८६, ज्ञानदेवी – 'वांयां चि', कुंटे – 'वांयांचि' २·१८६. **वाया बुद्धि** १५·२९५, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'वायबुद्धि' १५·३२७. **वायां**—वायां चि धिंवसा उपनला चित्ता। १·६७. २·२४, २·९६, २·१४०, ३·३४, ३·४६, ३·५२, ३·५९, ३·१९४, ४·१८२, ४·२२०, ५·३३, ५·११४, ६·४९, ६·७७, ६·१५१, ६·३१८, ६·३६१, ६·३९४, ७·८५, ७·१४७, ८·२५, ८·१९४, ८·२१३, ८·२४१, ८·२४५, ९·१३८, ९·१४२, ९·१५०, ९·१७७, ९·१८५(२), ९·३२९, ९·३४६, ९·४१५, १०·३१, १०·१६१, १०·२८९, ११·५४, ११·६४, ११·९४, ११·९६, ११·१५८, ११·३४५, ११·४०७, ११·४०९, ११·४५३, ११·६१८, १२·१३२, १३·१०५, १३·११०, १३·४३५, १३·५८१, १३·५८३, १३·६२५, १३·६४७, १३·८५१,

१३·९०५, १३·९५५, १४·७०, १५·२४६, १५·५५८, १६·३५७, १७·१९३, १७·२५६, १८·५३९, १८·६१२, १८·६१६, १८·९८१, १८·१११८, १८·१२७४, १८·१४८२, १८·१४८३. **वायाणं**, वरील अर्थी, ४·९७, ७·१६७, १४·४०५, १८·५७५, १८·१२७७, १८·१४०५. **वायाणी** १०·१४५, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'तरणी' १०·१६२, ११·१०८, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'वायाणीं' ११·१०८. **वायाणीं** ९·१८५(१).

**वायु–वायू**—हवा, वारा. **वायु**—धूमरजाची पिंजरी। वाजतेया वायुनें होंकरी जरि। ९·१२४, धुराच्या कणांची पिंजर जर जोरानें वाहणाऱ्या वायूला थांबवील, अशक्य कोटींतील दाखला. आणि वायुसि येके ठांइं। विढार जैसें नाहिं। १२·२१०. नीरातें आटी तेज। तेजा वायुसिं जूझ। गगन तंव साहाज। वायु भक्षी॥ १३·१४४(२). चलला वायु वाहुटली। चेष्टे जैसा॥ १८·६६३. ५·१३३, ९·१०२, ९·२५९, ११·१४४, ११·३२७, ११·३५२, १४·७५, १८·२६८, १८·१२४४, १८·१३४५. **वायुचेनि अनुवायें** १३·६८५, अनुवाय पहा; **वायुची चेष्टा** १८·३४०; **वायुसिं जूझ** १३·१४४(१); **वायुचें नवविधपण** ६·२४३, सं. वा. श. पहा, – लाघव, हलकेपणास उद्देशून, ६·२६८; **वायुसिं समागमु** १८·३०६; **वायुचें स्फुरण** २·१०७, ८·१८४; **वायुचें वलिलें** ६·२९४; **वायुक्रिया** १८·३४१, – तत्व १३·१०६, १३·११५, – भेद १८·१०३१, – लोपें १८·९७३, – वसें ३·६१, १५·३१२, **व्योमवायुवसें**—आकाश व वायु यांच्या योगानें, १४·९८; **वायुस्वभावें** १७·११३; **आकाश वायु द्योतक आप पृथ्वी** १५·९७, **पृथ्वी आप तेज वायु व्योम** १३·७७. **वायू**—वायू नाभरि उमे(गे)यां नसावें। ९·२८०. वायू आणि जेया पडे। १३·१९९, पटतें. **वायूसि विचरणें** १३·५२६; **पांगुळा वायूसिं हेवा नव्हे** १२·७३; **वायू प(पु)ढें परमाणु नुरे** १५·२७२.

**वायें–वायों**—व्यर्थ, फुकट. **वायें**—गगन गगन चि आहे। हें आभासतसे तें वायें। १५·३५३. **वायें सा(सां)डिलें** १८·९३९, **वाहणें** पहा. **वायों**—आण वायों वायों, शपथपूर्वक सांगतों, हें सर्व फुकट रे फुकट, १६·३८७, आण पहा.

**वारणें**—प्रतिबंधक सूचना देणें, नकार देणें. वैद्यु पथ्य वारुनि जाये। मग विष आपण चि सुये। तरि रोगिया कैसेनि जिये। सांगें मज॥ ३·८. वारुकां वारुणु वारिजे। जैसें रत्नासि दूषण ठेविजे। ११·६३२, क्षुद्र घोडक्यानें हत्ती पुढें येण्याचें नाकारावें (टाळावें), चांगल्या रत्नांत खोड काढावी, ज्ञानदेवी, कुंटे – पहिला चरण 'वस्तु घेऊनि वाळिजे' ११·६४२. मान हालउनि वारी। १३·७५६, म्हातारपणांत मान इतकी हालत असते कीं जणूं ती एकसारखें नाहीं नाहीं म्हणते. १०·२६१, ११·९६, १२·२२, १८·१०००. **मुरकुटां वारिजतसे काइ**, चिलटांना नाहीं म्हणतो काय?, १८·१६९०.

**वारा**—नेहमींच्या अर्थी, हवा. वारा हिंडतु असावा। हें कोणाचें मत॥ १३·५६. वारेयानि वालुवे गांठि। केहिं आहे॥ १३·१०९२. ६·२३६, ७·१११ (१), ९·२०, ११·४५६, १२·६३, १३·२१३, १३·२५३, १३·२८१, १३·३७५, १३·४११, १३·५६५, १५·६१, १६·२४७, १८·३८७, १८·९५१, १८·१३०१. **वारा जैसा अफांटु** १३·६९६; **वारेया ऐसा अवाटु** १७·१८९; **वारेयाची अवांतर करणी** ९·७४; **वारियाचिया झुलुका** १५·१३०, **वारेयाचिया** – १६·१९२, **वारेयाचा धारसा** ९·४५; **वारेयाची धांव** १३·३५९, **वारेयाचें धावणें** १६·२८६, **वारेया सवें धावणें** ११·५८२; **गुणक्षोभाचें वारें** १५·१५२; **देहाभिमानाचा वारा** १४·३०३, **देहवैकल्याचा** – ८·१३०, **मूर्खपणाचा** – १७·२५३, **रजाचा** – १५·१६२, **विचाराचा** – ६·३१९; **वारा लोपें (पे)** १५·२३०; **वारा चि वाजे वीझे** १४·३४४; **वारा वाजों सरे** १८·४२०; **वारेनि शोके** १३·६६५; **वारा सूटला** १६·३९३; **वारेआचेनि आंगें झगटली** ६·२८५; **वारेनि जांतं नोहे** १३·१९६; **वारेन हीं नोहावे(वें)**, त्या दिशेनें आलेला वारा ही सहन होत नाहीं, १६·३८३, ज्ञानदेवी – 'आडवारेंन हि', कुंटे – 'आड

वारेनहि' १६·३८५; **ग्रीष्मांतिचा वारा विसवों नेगे** १४·१६८; **जलतु वारा वेंटाले** ११·४००; **तृष्णेचिया वारेया वलघे** १४·१५९; **त्रिभुवनिचेया वारेया न वेंटाले** ११·३४९; **वारेयासि पाश मांडिलेयां** १८·६११; **वारेयासि वायु चलला**, वाऱ्यानेंच वायूला चालना दिली, ११·३५२, ज्ञानदेवी, कुंटे–'वारयासि धनुर्वात चढला' ११·३५७; **विषयजाताचा वारा वाजों नेदीं**, बाधूं देत नाहीं, १६·८९; **व्योमें वारेनि न वचिजे** १४·३३८; **वारें गुणें**, वाऱ्यामुळें, १३·५६८; **वारेलगें** १३·३१४; **जन्म वारा** १७·४२६, येथें वारा हा फेरा या अर्थीं आला असावा, कुंटे–'जन्मग्राहरा', येरझार, १७·४२९; **वोढा वारा**, घरबंध घालणारा, विधिचा **वोढा वारा** १७·१९०, **संयमाचा**–१३·६९१; **हिंडणवारा**, हिंडण्याचें वारें, भ्रमण, १३·६८८; **वारेनि कां उदकें**, दिवा विझतो, ८·२१०; **वारेपण**—जैसा वारा कां गगनीं वीरे। मग वारेपण वेगलें तुरे। ७·१११(२).

**वारि–वारी**—वारि—(१) वर या अर्थीं. तें हीं तें वारि स्फुरे। १८·११९५, येथें वारि हा वरि चा अपपाठ असावा, ज्ञानदेवी–'तेंही तेवरी स्फुरे', कुंटे–'तेंही तयावरी स्फुरे' १८·१२०१. (२) फेरा. **द्वैताची वारि** १८·१३३६. **वारी**—तरि संकल्पाची सरे वारी। ६·३७६. **अहंकाराची वारी** ११·६८४, **क्रोधाची**–१८·१०५५, **द्वैताची**–१४·५६, **मोक्षाची**–१८·६७, **विकारांची**–१५·४८८, **संसाराची**–१५·४२.

**वारिक–वारुक**—घोडा. **वारिक**—पवनाचां वारिकां वलघे। ६·२७०. **वारुक**—वारुकां वारुणु वारिजे। ११·६३२, **वारणें** पहा.

**वाऱ्हीं**—त्याकरतां, त्या नांवानें. नागवीति आघवें। पेहेरा वाऱ्हीं ॥ १६·३८५, ज्ञानदेवी–'अहेरां-वाऱ्हीं', कुंटे–'अहेरावारीं' १६·३८७.

**वार्ता–वार्त्ता**—(१) गोष्ट, कथा. **वार्ता** १२·७५, **द्वैतभावांची**–१८·२१४. **वार्त्ता**—कथिला परि ते वार्त्ता। बहुतां दिसांची ॥ ४·१५. ४·३५, १०·२०, १२·१६२, १२·२३७, १३·८४०, १५·५०३. **विषया वार्त्ता**, हा पाठ **विषयवार्त्ता** असा घ्यावा, १३·५१५; **दुःखवार्त्ता** १३·६८५, **भव**–१६·७०. (२) **वार्त्ता**—दोरी. **वार्त्ते वरिल धावणें** १८·६४.

**वार्त्तिक**—ब्रह्मसूत्रांवरील टीका. तो बौधमतसंकेतु। वार्त्तिकांचा ॥ १·१२, येथें बौद्धमत प्रतिपादन करणारांचा या अर्थी.

**वार्षी–वारिषी**—पावसाळा. **वार्षी**—जैसे वार्षी विण मेघ। ९·१७१. **वार्षियें घनावलि** ९·११८; **वार्षिया सांडिली** १६·७५; **वार्षियें ढेंढें फीटे** ९·१०१. **वारिषी**—वारिषियेचिये प्रथम दशे ११·२४३; **वारिषिया गगन क्षोभे** १८·१११, –**मेघु आणिजे** १८·३५३.

**वाल**—सोनें तोलण्याकरतां एक वजन. १२·२५, १३·१००३.

**वाळणें**—टाकणें, निराळें करणें, वळणें, सुकणें, संपणें. उगवि चि वाळौनि जाए। १३·३००, सुकून जातें. नाइकणें तें कानू चि वाळी। १४·२०७, वर्ज करतो. अकृत्यत्व तें कुडें लोकीं। वाळावें गा ॥ १६·४६३, टाकावें. कां गांवा पुढें वाळे। मार्गु जैसा ॥ १८·१०७६, वळतो, येथें संपतो या अर्थी. तो वेदुं (दीं) अंत्यु वाळिला। तैसा वाळीं हो ॥ १८·१४७७. ९·४३३, १५·२४२, १५·५२८, १५·५४१, १८·२०१, १८·५५०, १८·१४८६. **जे कालातिक्रमीं वाळे**, शाखा वाळते, १५·१२३.

**वालभ**—आवड, प्रेम, प्रियकर. पाहे पां वालभा-चेनि व्याजें। तियां वज्रांगनांचें (व्रजांगनांचें) नीजें। मज मीनलेयां काइ माझें। स्वरूप नो होंती चि ॥ ९·४६१. १७·१३. **वालभाचिया उजरिया** १६·३७५, –**चें चि भोज** ६·१२३, –**चिये रती** १६·३०३; **लक्ष्मीयेचा वालभा** १८·१६२६; **वालभें करीं**, लाड करतों, ७·११६; **वालभ पडिलें** ७·१६०; **वालभणें**—आवड उत्पन्न करणें, मा आत्मेयां एवढिया प्रिया। वालभैला जो धनंजया। १८·६४०.

**वालीप**—पडदा. आहाच बोलाची वालीप फेडिजे। ६·२५.

**वाळू**—वाळू, रेती. **वाळू चि रत्नें परौतें(ते)** १५·२२, **परौतणें** पहा. **वाळुवेचा घाणा गाळि-लेयां**, कांहीं लाभत नाहीं, १८·६१०; **वाळुवे**

तिळां घाणा गाळणें एक, दोन्ही वस्तूंच्या गाळण्याचे श्रम सारखेच, योग्य कामाकरतांच श्रम करावे यास उद्देशून, १८·९३७; वारेयानि वालुवे गांठि, कधीं पडत नाहीं, १३·१०९२; वालुवेचा वरंडा १३·६९२; वालुवंठ, वाळवंट, ५·१०६.

**वाल्हें दुल्हें**—अपूर्वाइचें. १५·९३.

**वाव–वांव**—दोन्ही हात पूर्ण पसरले असतां त्यांतील अंतर, हात. वाव—ने उपरतिचां वावीं सेलत । ७·९८, पोहतांना हातांनीं पाणी तोडतात त्यास उद्देशून. पवनातें वावीं मवावें । १०·१६२. वविं वारा मवावा, चार हातांनीं (राजवाडे), १२·६३. वांव—वांव वेन्हीं तरंग मवीतु होंतां, होतों या अर्थी, ११·६५९.

**वावटणें–वावाटणें**—थकून विश्रांति घेणें. वावटणें—सीगली कमला जेथ वावटे । ११.२१५. मन वावटे । सुखा वरि ॥ १४·२११. वावाटणें—ते सुषुप्तिकाळीं वावाटे । जेथ ज्ञान ॥ १८·४६२.

**वावठणें**—लीन होणें. चित्त वावठेलें आठौ घेंत । ९·५२२, ज्ञानदेवी–'चित्त चाकाटलें आंटु घेंत', कुटे–'–आठु घेत', चित्त गढून जाऊन संकोच पावतें, ९·५२७.

**वावडी**—कठीण, अवघड. ११·५८८.

**वावंदणें**—दगड, खडक (राजवाडे), वावदळ. वावंदणें पाडुनु पाए । सबलु डाहारला ठाये । १७·१४२, वावदळीला ठोकरून उडवावें, पाहारीचा घाव लागून जखम व्हावी इतकें तिखट, ज्ञानदेवी–वांवदळ पाडूनि ठाये। साबळ डाहारला आहे । १७·१४३, हे पाठ व अर्थ समाधानकारक नाहींत.

**वावरणें**—व्यवहार करणें, प्रहार करणें, विवरण करणें. देवा नव नवनिसिर्ति सरीं । वावरुनि येयांचां जिव्हारीं । २·४८, या पहिल्या चरणाच्या पाठाकरतां **नवा-वी** पहा. ७·११५, १८·१६९६.

**वास–वांस**—(१) वास—सुगंध. कवणें इछावें कपुरा । वासु देऊं ॥ १०·११. वासु नेदितां जैसें । चंदनीं सुगंधत्व असे । १८·११६, वासाचीं पुटें न देतां. १३·३२०, १८·१७३३. (२) वास–वांस—वस्ती, राहणें. वास—जैसें गतायुषे शरीरीं । चैतन्य वासु न करी । ३·१०९. १६·४२०. गर्भवास, गर्भ पहा; वनवासि-सी, वन पहा. वांस—रहिवांस, वस्ती, १३·५२२. (३) वास–वांस—वाट, बाजू, रीत, क्रम. वास—मग वास पाहिजे तेथ प्रकटे । महानिधि ॥ १·२३. इया आमची वास पाहीं । ३·१६५, मार्गाकडे पहावें. वास पाए १८·१०९२,–न पाये ६·३७०,–पाहांतां १६·२८५,–न पाहवेया १३·६०३,–न पाहाल १३·३२६,–पाहिली ११·२४९, – पाहे ५·७४, १३·२५२, १३·२७६,–ना पाहे १३·२७३. वांस—वांस पाहानी १३·३२४, –पाहिजे ४·१८९, –पाहे ७·१२९.

**वासना**—इच्छा, मनाची प्रवृत्ति. जरि चिंतामणि हाता चडे । तरि वां(वा)सनेचें कवण सांकडें । ३·२३. वासना एकावटे । प्रवृत्ति वोहटे । मन वावटे । सुखा वरि ॥ १४·२११. ऐक्यबोधाची वासना । निमोनि गेली ॥ १८·५४२. ८·१३३, १३·५२५, १५·३, १५·१६३. वासनेचा अंकुर १६·३१४,–संवसारा, विस्तार, ५·५४; वासनांतर, इच्छेचे निरनिराळे प्रकार, ४·१३४, ५·१५४; वासनारूप ९·२९१, –वेल १५·१६६; विषयवासना १६·३४०; सकलवासनासंस्कार ९·२९३; सद्वासना ७·१२४; सुवासना १५·१८३.

**वासिपणें**—भिणें, दचकणें. आणि रुद्रु जेया वासिपे । ११·३४३. अथवा बुद्धि वासिपे । अभिमानु विसरिजे ॥ ११·३६३. १३·३४६. देहमृत्यू पातलेयां न वासिपे १३·४९१; भूतजात मज झनें वासिपो १३·१९७; मांडली गोठि...मोडैल वासिपैल कव्हणी उडैल, सांगावयाची गोष्ट बिघडेल, ऐकणारे दचकतील, उपेक्षा करतील, १३·२६५; वासिप—भय, कां जगाचा वैरी वासिपु । अखंड जैसा ॥ १८·७५६, जसें भय हें जगाचा अखंड वैरी आहे; वासिपु न धरिं ११·३८२.

**वासी**—राहणारा. वन पहा.

**वाहणें**—नेहमींच्या अर्थी, ओघांत पडून ओघाबरोबर जाणें, धारण करणें, मशागत करणें. जेयाचा आडदरु सदा वाहे । कृतांतु मनीं ॥

१·१०७, अश्वत्थामास उद्देशून. तैसें तंव त्रि वाहला वोहळ। जंव न पवति गंगाजळ। ९·४५४, ज्ञानदेवींतील–जैसे तंव चि वहाळ वोहळ। ९·४५८ हा पाठ व्याकरणदृष्ट्या ग्राह्य वाटतो. झणौनि वाहिवां। घरीं वाहे।। १३·३७(२). जैसें देह वाहूनि रोमा। वाहणें नेणे।। १६·१८९(१). ३·५९, ९·३५२, ११·१०५, ११·६८६, १३·१२, १३·३००, १३·८०५, १८·४६६, १८·६०५, १८·१२७९(१), १८·१३३४, १८·१६८४. **वाहा**—सोसु का वाहा ९·४२७; आंगीं अहंकारु वाहांत ९·३५८, –कर्मे वाहांतसे ११·६८६, –व्रतें वाहांतसे १८·९१८; आंगें वाहात १८·१६४३; उत्कंठा वाहे २·१४७, उणें– १३·५३६; उदरीं वाहिला ६·१३७; उरीं वाहें ९·४७७; चाड वाहांसी ६·३६०, –वाहे ४·१९३; चिंता वाहाति १६·३२८; टोपु वाहे, खटाटोप अडकवून घेतो, १४·१७१, डौरु– १३·८२३, देव्हडा–१५·२१२, पोटीं– १६·१७२, बुद्धि–१३·३९०, मत्सरु– १६·२३०, राहाटि–१३·१११८, विषादु– १८·६८१, व्यापारातें–१८·४८६, सरी– १८·६४२, सिरिं–१३·५१०, सिरिं वाहें १२·२१६; सुचावा हे (सुचा वाहे) १८·६८४, ज्ञानदेवी, कुंटे–'शुचा वाहे' १८·६८७; वाहे तेया फावे १३·५८; वोघा वोघीं वाहंतेया १८·२७२; वाहलें बुडिजे १५·२२९; पन्हिवे खाताडें वाहाति १२·५६१; वाहाविया, वहाव्या, नदी अमृतें वाहाविया। १८·१६२३; वाहावीं—पृथिव्या भूतं वाहावीं। हे आज्ञा माझी।। ९·२८१, पायेवणी माथां वाहे ९·३६८; बुद्धि प्रेमाचि भोजें वाहे १३·३९०; बुद्धी चराचर वाहिलें, बुद्धी चराचराचे व्यापार चालविते, १३·५०; मन आणिका वाहे १६·२४७; मनीं आस्था वाहिली ९·३५०; मन विषयांचें ध्यान वाहे २·३३०; जेयाचें मनसंकल्प(मन संकल्प) माझे वाहे, जेयांचें मन माझे संकल्प वाहे असा अन्वय लावावा, ९·४४१; मनीं शंका वाहाती २·३२०; वक्त्र गुरुनामाचे मंत्र वाहे १३·४४६; विखाचे आगर वाहांती १८·२३३; वेदें वोहट वाहिला, वेद मागें हटले, ११·६७२; संदेहो जरि वाहांसी १४·३२४; वाहणी, १४·२७७, शीतोष्णांचिया वाहणी ६·८५ वाहाणि— माघौति वाहाणि घे, मागें परततो, १३·२५७; वाहाणी-णीं ८·२२९, १०·१२२, १३·२३४, १३·८४९, १६·४४७, १८·४७८, १८·८९१, १८·१२८४; देवांचिया वाहाणी ९·३५१, पश्चिमिळी– १८·१२७९(२), पूर्वपश्चिम– १८·३२९; भेदुचिया वाहाणीं १०·३००, माझिया– ७·१४६, ९·३३४; रेखेची वाहाणी ६·१८, वसंताचिया–१६·१६३; वाटवाहाणी, वाट मोकळी करणें, १६·५७; **वाहणें**—रोमा वाहणें १६·१८९ (२); वाहाणें १८·६३४, १८·८३४(णें), १८·१४५१; **वाहंत**, चालू असलेलें, लागवड केलेलें, वाहंतेनि भौतिकें, लागवड केलेल्या या शरीररूपी क्षेत्रांत, १३·१५६; **वाहांत**—वाहांतें पाणीं १५·१३२; **वाहातां**—धुरीं वाहातां १८·५०२; वाहांतां १८·९३४, नीच– १०·१८५; वाहाति, वाटा वाहाति चि आथि ८·१८१; वाहांतिये वेळे, नेत असतां, १८·१८३; वाहांति, वाहात असलेली, झरी वाहांति आली ६·२८६; वांहांनी(वाहांतीं) यंत्रें, मारक यंत्रें, तोफा वगैरे, ९·२१२; **वाहातवणां**, प्रवास, मार्गस्थ(राजवाडे), आणि जन्मशनाचां वाहातवणां। तरि त्रि आशेचिया न लै चि वाहणां। ७·१२६, शेकडों जन्म कर्ममार्गानें प्रवास करीत असतां तो आशेचीं पादत्राणें घालीत नाहीं; **वाह**—मार्ग, जाणें, अधोरंध्राचेनि वाहें। १८·३३३, **वाहक**—हांकणारा, अश्ववाहक १·१४०; **वाहन**—गरुडा सारिखीं वाहनें ९·३८८; **वाहान**—ऐरावता सारिखें वाहान ९·३१७; **वाहिव**, लागवड, १३·३७(१); **वाहो**—मशागत, लागवड, प्रवाह, लाटा, समुद्रीं वाहो नव्हे चि, लाटा थांबतात, १८·४१८, वाहो करितां, लागवड करण्यास, १०·५४, –ठाके, प्रवाह थांबतो, १८·११६०; **व्हाणें**—लागवड करणें, वाहणें, या अर्थी. **व्हातां**—काइ जालें न व्हातां भूमि पेरिजे। ११·१६२, कसें झालें पहा, जमिनीची मशागत न करतां जर ती पेरली तर; **व्हाये**—यया कारणें पुढुतीं। हें आधीं

(हे आधी) न व्हाये चित्तीं । १८·१४०७, या कारणामुळें पुढेंही चिंता तूं मनांत बाळगूं नकोस; **वाहवणें**—पैं सावधपणें(ण) जैसें । वाहविलें आलसें । सुषुप्ति वैसे । घणावौनि ॥ १४·१४१, **बिं वाहवी** १३·३१; **मती वाहविली** १३·३१५; **मीं पाठीवरी वाहवें** १०·२२९; **वाट कवण वाहवी** ५·१२३; **वाहावणें**—समर्थु आपुला खोडा । सीसें वाहावी जैसा होडा । १८·१०५६.

**-वाहर-वाहार**—शब्दास जोडून. संकट, पीडा. **वाहर—जौहरवाहर**, अग्निपीडा, ११·६०, ज्ञानदेवी, कुंटे– 'जोहरवाहार' ११·६०. **वाहार—संहारवाहार** ११·४४९.

**-वाहाच**—शब्दास जोडून. वरवरच. **आहाचवाहाच** ६·९९, ज्ञानदेवी–'आहाचवाहाचें,' कुंटे– 'अहाचवाहाचे' ६·९९, १५·२९९,ज्ञानदेवी– 'आहाचवाहाच', या संदर्भात राजवाड्यांचाच पाठ कुंटेप्रतींत आहे, १५·३३१.

**वाहाण**—वहाण. **आशेचिया वाहाणां न लै चि**, फळाशेच्या वहाणा घालीत नाहीं, ७·१२६; **वाहाणधर**, जोडे संभाळणारा, १३·११२७.

**-वाहिर**—शब्दास जोडून. वरवरच. **बाहिरिवाहिरा कारणीं** १८·३०२, **बाहिर** पहा.

**वाहुटली-वांहुटली**—वावटळ, वादळ. **वाहुटली**—चलला वायु वाहुटली । चेष्टे जैसा ॥ १८·६६३, ज्ञानदेवी, कुंटे– 'वाहटुळी' १८·६६६. १४·२२६, १५·१८२. **वांहुटली**—तिये प्रलइचिये वांहुटली । काइ अभ्र पूरे ॥ ४·१७४. ६·२१६. **वांहुं(हु)टलिचेनि बळें** १३·४९०, ज्ञानदेवी–'वाहुटळीचेनि,' कुंटे– 'वाहुटोळीचेनि' १३·४९२; **आशा वांहुटली** १६·३६२.

**वि**—शब्दास जोडून. हा उपसर्ग अनेक अर्थी आलेला आहे, त्यांपैकीं कांहीं अर्थ व त्यांचीं उदाहरणें येथें दिलीं आहेत, इतर शब्द त्या त्या शब्दांपुढें पहा. (१) नकारार्थी. अभाव दाखविण्यासाठीं. **विकण** १८·५०१; **विघडणें** पहा; **वितृष्ण, तृष्णा** पहा; **विदेह, देह** पहा; **विफल, –ता, फल** पहा; **विमल, कांतिविमलें** ११·१३९; **विमुख** ३·१०६, - ३·१९७; **वियोग, –रक्त, –रक्ति** पहा; **विरस** १४·३५५; **विरह** पहा; **विरागीं** १७·१७५; **विलग, –लग** पहा; **विश्रमणें** पहा; **विसंवाद** पहा; **विस्मरण** १४·२६४; **विस्मृति-ती** १५·३२२, १५·४५६. (२) आधिक्य, अनेकता, वैशिष्ट्य दाखविण्याकरतां. **विकट** ११·१३९; **विकडी** १०·५९, **विकरणें, कल्पणें, –कारणें, –काशणें, –कासणें, –कृत-ति-ती, –कोप** पहा; **विखुरणें** १५·२६८; **विखोंच** ९·१२५; **विख्यात** पहा; **विगत—विगतविषयवत्सला** १८·३; **विगुंतला** २·३६१; **विघरणें** पहा; **विचक्षण, –चरणें, –चारणें, –चित्र, –चुक**, त्या त्या शब्दापुढें पहा; **विछिन्न, अविछिन्न** २·२९८; **विजय, –ज्ञान, –तान, –त्पत्ति, –त्पत्ती** पहा; **विदलित, विदलितासंगलकुला** १८·२; **विदारणें** पहा; **विदिशा** ११·३१०; **विघुलणें** १७·७; **विनट, –नय, –नवणें** पहा; **विनाश, –न्यास** पहा; **विपरीत** १·२१९; **विपलणें, –पलावणें** पहा; **विभव, –भाग, –भांड, –भुटणी, –भूति** पहा; **विरम** पहा; **विरुच, –रुद्ध, विरु-रूढणें, –रोधणें** पहा; **विलय, –लास, –लिप्त** पहा; **विवंचणें, –वलणें** पहा; **विवर्जणें, –वरणें** पहा; **विवाद, –वाह, –विध, – षद**, पहा; **विशुद्ध** २·१४५, ८·२०; **विषम** पहा; **विसंच, –सणणें, –साणणें, –संवणें, –संभणें, –सरणें** पहा; **विस्तरणें, –स्तारणें** पहा; **विस्मय, –स्मित** पहा; **व्याकुल** पहा.

**विकट**—हिडीस, कुरूप. ११·१३९.

**विकडी**—चातुर्याचें भापण, अलंकारिक परिभाषा. १०·५९.

**विकण**—फलकट, धान्याचा कण जवळ नसलेल्या शेतकऱ्यास उद्देशून. विकणु आतें राऊ । जिया परीं ॥ १८·५०१, धान्याचीं फलकटें सुद्धां धान्य जवळ नसलेल्या शेतकऱ्याकडून वसूल करतो, ज्ञानदेवी–विकणु आतें कां रावो ।, कुंटे– 'विकणुवातें करावो', 'फोलयुक्त धान्याला जसा सुपाचा वारा' असा अर्थ दिला आहे,१८·५०४.

**विकणें–वीकणें**—मोलानें देणें, अर्पण करणें, प्रसार होणें. **विकणें**—भक्तीसि मनोधर्मे । विकूनि घातलें ॥ १२·२९. तरि देव चि खाए । विकूनियां ॥ १८·५६६. **आपणपें विकावेया** १७·२४५; **निद्रेसि जिवें आंगें विकले** १२·८२; **बाहे तोडूनि**

विकिजे १३·२१९; विकूं न शके १३·२०८; **विकलेपण**, अनन्यता, हें विकलेपण साजे। प्रभे जेवि॥ १३·६०७, सूर्याबरोबर प्रभा अनन्यतेनें असते त्यास उद्देशून; तैसे नविकलेपणें १६·८३, ज्ञानदेवी–'तैसेनि विकलेपणें', कुंटे–'तैसें निर्विकल्पपणें', कुंटे प्रतींत 'विकलेपणें, अविकलेपणें' असे ही इतर पाठ दिले आहेत, १६·८४; **विकिरा**, विक्री, खप, १३·३२०, ज्ञानदेवी, कुंटे–'विकरा' १३·३२१. **वीकणें**—तें चर्म नि एक जें लाहे। तेणें वीकेति आववीं॥ ९·४५०. ११·५३५, १८·२३३. जीवें वीकला ६·३४५; बैलु वीकूनि १३·२३३; मोलें(लें) वीकी २·२५४; **वीकणें**—किंबहुना कृषि जीणें। गोधनें राखैनि वर्त्तणें। कां सवंगाची वीकणें। महर्गें वस्तु॥ १८·८७८, वैश्याचें कर्तव्य.

**विकरणें**—क्षोभ होणें, पसरवणें, बदललेल्या रूपांत दिसणें, फोड करणें. परि ते दुर्मति। जे बहुधा असे विकरति। जेथ निरंतर रमति। अविवेकियें॥ २·२४३, कुंटे–'येर' २·२४३. हें येकेक केती सांघावें। आतां वस्तुजात वि आघवें। मज पासौनि जाणावें। विकरलें असे॥ ७·५१. तैसा विकारु हा मी नोहें। जऱ्हीं विकरलां असें॥ ७·५८. ६·३, ९·१५३, १०·८०. शुभाशुभीं न विकरे ५·१०२; **विकर**, जेथें तेथें असणारे, पुष्कळ या अर्थी, ९·३२२; ये विकरि शरीरीं, हा पाठ विकारि असणें संभवतें, १४·१७७, ज्ञानदेवी–'एकु चि किरु शरीरीं' १४·१७८, कुंटे–'येकचि कीर शरीरीं' १४·१७९; **विकरविणें**—परि मनोधर्मु न लोटे। विकरविला हा॥ २·४१.

**विकल**—दुःखी, असमर्थ. ५·५७. **विकलता**—विकलता उपजत। गात्रांसि॥ १·१९६; **वैकल्य** ११·३६६, **देहवैकल्य**—येया देहवैकल्याचा वारा। झणें लागैल येया (यां) सकुमारां। ८·१३०.

**विकल्पणें**—संशयितवृत्तीनें कल्पना करणें, विरोधासाठीं किंवा भेदबुद्धीनें विचार करणें. संकल्पित श्रृष्टि घडी। सर्वें चि विकल्पूनि मोडी। १३·११४. **विकल्प**, विरोध, मतभेद, कुतर्क, आंगें कर्मां दीला। जो मनें विकल्पें भरला। १३·६७६, १३·४७५, १५·२५८; विकल्पाचें अतिंव ८·१४३, –चे कांटे ७·१६५, –ल्पांचे कांटे ७·१६७, –चिया भाली ७·१६८, –चा वेगु १३·६८१; विकल्पजात १३·४८१, –रस १५·९६; कोहंविकल्प १५·३१०; नानाविकल्पजाल १७·२२६; **निर्विकल्प**—निर्विकल्पाचिये वरडी ८·२१; निर्विकल्पलावणी १८·१६५५; संकल्पविकल्प १३·४८०, १६·७६, १८·७३७.

**विकार**—मनावर होणारे अनिष्ट परिणाम, क्षोभ, कामक्रोधादिकांस उद्देशून. तैसें प्रकृति आधारें। कर्मेंद्रियें विकारें। नैष्कर्म्य हीं व्यापारें। निरंतर॥ ३·६२, निष्कर्म स्थितीस पोहोंचलेलाही कर्में करीत असतो. तैसें जें इये विकारिं। विकारु नव्हे अवधारिं। परि आकारु नांव मंवरी। सोनें तें सोनें॥ १३·८९८ (१, २). ५·१३७, ७·५८, ९·२१४, १३·१२, १३·८९४ (१), १३·९८५, १४·६८, १४·१५०, १४·२९२, १५·१००, १५·२५६, १५·२७१. विकारांचीं इंधनें ४·१२७, –राचें उदाणें ८·१४१, –रांचिया झुलुभा ७·९५, –राचेनि पैसें ७·४६, –राचेनि विटाळें १३·४७७; आठें विकारीं १४·८८, सं. वा. श. पहा; औपाधिकां विकारां १५·४६५; गुणाचा विकारु १४·२९२; विकारांतराची मांदी ७·१०३; विकारक्षोभ १४·९३, –भरण १३·९६१, –भारें १५·१५०; प्रकृतिविकारीं ९·१२६; अविकार ४·५७, स–१३·१६१; **विकारी**—तेवि विकारु होऊनि तैसें। विकारी नोहे॥ १३·८९४(२).

**विकाशणें-सणें**—फुलणें, विस्तार पावणें. **विकाशणें**—तंव नानावर्णें कमलवनें। विकाशलिं तैसिं अर्जुनें। ११·२००. १४·२९४. **विकाश**—नाना कमळीं पांडवा। विकाशु जैसा बरवा। विकाशीं यावा। परागांचा॥ १८·३४४ (१, २), ११·३५६, १८·१३६७; अद्वयाब्जिनीविकाशु १६·१. **विकासणें**—मध्यमा विकासौनि। १८·१०३२. विकास १८·२७४, संकोच– १५·५२०; **विकासिनी**—विश्वविकासिनी मुद्रा १७·१.

**विकिरा**—विकणें पहा.

**विकृत-ति-ती**—**विकृत**—विकारयुक्त, विक्राळ. विकृत आणि थोर ११·६२२; **अविकृत**, विकाररहित, २·१४९, १३·१००१ (१).

**विकृति**—मनोविकार, विषया(यां)चा वोवरा(रां)। विकृतिसिं असे॥ ७·१६४. १३·४७५. **विकृती—अविकृतातें विकृती** १३·१००१ (२); **विकृती-विण** ४·२१९; **अविक्रिय,** ज्याला विकार होत नाहीं असा, १५·३०५; **अविक्रिये आत्मसत्ते** १५·३४८.

**विकोप**—क्षोभ. १५·२३०.

**विक्रम**—पराक्रम. **अनंतविक्रमा** ११·५२६.

**विक्रांत**—पराक्रमी. १·९९.

**विक्षेप**—अडथळा. **विक्षेपाचीं पाणिवलें** ६·४६९.

**विख**—जहर; घातक, मारक द्रव्य. बापा विखाचिया मधुरता। झनें आवडि उपजे चित्ता। तो परिणामु न विचारितां। सेवावें ना॥ ३·२०७. कां विख चि होउनि परते। सापा दूध॥ १३·७२१. जैसा रसरीती मरता। राखिला विखें॥ १८·१६१. ९·१४१, ११·४००, ११·४३४, १५·३८८, १८·५६१. **विखाचे आगर** १८·२३३; **जळतें विख** १२·६८; **अमृताचें विख करी,** सापास उद्देशून, १८·६७६; **विखें रांधौनि वाढिलें** १८·७११; **विखाग्नि**—नातरि विखाग्नीसि प्रवर्तला। वडवानलु॥ ११·३५२; **विखाभरणें**—भोगिजति शब्दादिकें। विखाभरणें॥ १५·३२८, विषयरूपी विषाच्या अलंकारांस उद्देशून, ज्ञानदेवी, कुंटे–'विषयभरणें', विषयांनीं पोषण करणें, १५·३३०. **विष** पहा.

**विखम**—वांकडें. **विखम पडे** ९·३४१. **विषम** पहा.

**विखय**—विषय. ९·३४३.

**विखार**—सर्प. हा निलेयाचा दुसरा। यया बुद्धी हातु घालिजे विखारा। ९·१४७. १५·१६९.

**विखिं-खीं-खैं**—विषयीं, संबंधीं, बाबतींत. **विखिं—आत्मजेचा विखिं** १२·१३१; **इये विखिं** १३·५३३, १८·१५५१, **–विखिंचा** ११·७७, **–चि विखिचें** १३·४५१; **कव्हणी विखिचे** १३·१८४; **घडतां विखिं** १५·११५, **तिये–** १८·५५८, **तेयांचां –** १८·५९४; **विषयविखिं** १३·५११, **शास्त्र–**१७·३९; **साविखिं,** सर्व बाबतींत, १६·१४४, ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींतील–'सर्वविषीं' १६·१४५; हा पाठ ग्राह्य वाटतो; **स्त्रियेचां तरि विखिं** १३·७९५. **विखीं—माधवा विखीं** १६·४२९, **इये–** १३·६७, **कोण्ही हि–** १३·३५८; **धर्मविखीं** १३·२०९. **विखैं**—आतां इये चि विखैं पार्था। ३·८५.

**विखुरणें**—पसरविणें. विखुरिले विकल्पाचे कांटे। ७·१६५. १५·२६८, १६·९९. **सांडीविखुरी गेलें,** सांडून पसरवून टाकलें, ९·३९.

**विखो–विषो**—विषय, इंद्रियांना गोचर होणाऱ्या कामक्रोधादि उत्पन्न करणाऱ्या वस्तू, चर्चेची बाबत. **विखो**—विखो पासीं हीं आलेयां आशे न रिगे। हें काइ ह्मणौनि॥ ६·६३, इंद्रियसुखाचे विषय जवळ आले तरी ते कोणते आहेत त्यांचा आस्वाद घेण्याची इच्छा होत नाहीं, यावर ६·६२ ते ६·६५ पहा. २·३०७, १३·८७, १५·३९७. **विखो ओखटा** ५·१२६, **–भोगिला** १५·३३९, **–वोपितां,** येथें विषयांचें सेवन केलें तर, ३·२०५; **दीठिचा विखो** १८·१७१४. **विषो**—दुःख करावेया सर्वथा। विषो नाहीं॥ २·१६३, दुःखास कारण होणारी बाबत. तैसा मानसीं विषो पोखे। रसद्वारें॥ २·३०६. साहाजें शब्दु तरि विषो श्रवणाचा। ६·१७. ६·३०, ९·४४३, १३·२३९, १३·७०३, १४·३७, १५·१७७, १८·१३४४, १८·१४७०, १८·१६६३. **विषो जीणौनि,** विषयवासना जिंकून, ११·१७३ (१), **–दीठी सुये,** विषयभोगावर दृष्टि ठेवून, हे मिळावे म्हणून, १३·८०८, **–चि वाणिते जाले,** ईश्वराच्या लीलांचे विषय वर्णन करूं लागले, ११·१७३ (२); **प्रेमा विषो होये** १८·१३३७; **प्रकृतिविषो,** प्रकृतीचा विषय, ९·९८, **ज्ञान–,** ज्ञान हा विषय, १३·६३३.

**विखोंचणें**—टोंचणें. हें असो पर्वतांचिये हृदइंचें। पर्जन्यधारीं ने विखोंचे। ९·१२५, पर्वताच्या आंतील खनिज पदार्थ पावसानें भिजत नाहींत, यास उद्देशून.

**विख्यात**—प्रसिद्ध. हे गीता नांव विख्यात। १८·१३१४. १०·२१५. **विख्याता** १५·२०३.

**विगुंतणें**—मग्न होणें. तो विगुंतला असे आंतरीं। महासुखें॥ २·३६१.

**विघडणें**—वियोग होणें, विकल होणें, सुटणें. तारुण्याची गांठि विघडे। ६·२६०. १८·७८२.

**आयुष्याचें सूत्र विघडतां** ७·१७७; **विघडलेयां** ९·१६९; **विघड** ६·३९०, ८·२५५; **विघडवणें—गात्रातें विघडवी** ६·२१९.

**विघरणें**—विरघळणें, वितळणें. पुष्टि लागे विघरों। कांति पाहे निसरों। १३·७५५. १८·२८४.

**विचक्षण**—जिज्ञासू, शहाणा, चिकित्सक, विचित्र. ऐसें विचारितां विचक्षण। गुंपौनि ठेले॥ ४·८४, चिकित्सक. जळीं पडिलेयां लवण। सवें जळ वि होये विचक्षण। १८·१४०४. **विचक्षणा-णां-णें** १०·२६१, ११·१५६, १७·३०६, १८·३५८, १८·८८१, १८·९३७, **विचक्षण-शिरोमणी** १८·५०८, हे संदर्भ अर्जुनास उद्देशून आहेत.

**विचंबणें**—श्रम पावणें, कष्टी होणें. तैसा आग्रहाचा पाइकु। विचंबे वायां॥ ६·४९. १८·१०४५. **विचंबणें** १८·६०६.

**विचरणें**—फिरणें. जैं यमनियम टकति। तैं इंद्रियें सैरा विचरति। १·२४८. ९·२१०, १३·६६०. **विचरणें** १३·५२६.

**विचारणें**—प्रश्न करणें, विचार करणें. तंव एथा पूर्वापर बोलाचा। विचारूनि कुमरु पांडुचा। कैसा प्रश्नु हान अवसरिचा। करिता होईल॥ ४·२०९, **विचार करून.** १·६७, १·२४५, २·१३, २·१९, २·२२, २·३०, २·५२, २·९७, २·१३१, २·१३३, २·१३८, २·१७६, २·१८०, २·२०६, २·२६३, २·२६५, ३·५, ३·७७, ३·२०७, ३·२१७, ३·२२३, ४·८४, ४·१७६, ५·१, ५·१५, ५·१०८, ५·१२६, ६·१४८, ६·३७८, ११·४८३, १३·१७, १५·४३४, १६·५७, १७·५२, १७·८९, १७·३९७, १८·१४६, १८·३०९, १८·५१७, १८·५५२, १८·६२३, १८·१२८५, १८·१६२३. **विचारिजत असे** ७·१५३; **विचारिजति** ६·३९; **विचारिजो** ९·१२, ११·९३; **विचारावेया—शास्त्र विचारावेया** १७·२३१; **विचारूनु** १४·२२१ (१); **विचारें (रे)** १२·२०७, ज्ञानदेवी, कुंटे—'विचरे' १२·२०८; **विचारिता—विचार करण्याचा**, पाठीं विचारितेया वेगा। तो विवेकु ही ठाके मागां। मग अविचार ये आंगा। घडौनि जाए॥ ६·४६५ (१); **अविचारतें—विचार न** करतां, सहज घडलेलें, हें एकलीतें चराचर। अविचारतें सुंदर। प्रसवौनि थोर। थोरावली॥ १४·१०९; **विचार—प्रश्न**, कल्पना, विवेक, २·२२१, ४·१४९, ४·१६५, ७·५, १४·७२, १४·२२१ (२), १५·८०, १५·३६१; **विचाराचां आगिठां** १३·१०३१, **–डोळां** १४·२६६,**–चा दिवा** १८·१००२, **–चां देशीं** १८·३२३, **–ची भास** १४·२४८, **–चिया रसना** ७·१८८, **–ची वाट** १३·८६८, **–चा वारा** ६·३१९; **विचारासि न मिळे** ११·४८७; **विचाराचेनि हातें न पवती** ९·१८४; **विचारक्षीरार्णव** १५·५३९; **विचारजातां** ११·१९१, **–पर** २·१२५, **–विरिं**, **विचारशूर पुरुषांनीं**, १४·४९; **वस्तुविचार, वस्तु-रत्न** पहा, **सारासार–**, सारासारविचारु। मंत्रु जेहातें॥ ६·४४४; **अविचार** ६·४६५(२), १६·१२३, **स–** १५·२६६.

**विचित्र**—विलक्षण, निरनिराळे, नाना प्रकारचे. ए(ऐ)सें एक चि परि विचित्रें। आणि भयानकें तें चि बहुवक्त्रें (वक्त्रें)। ११·३३५. तेवि विचित्र विश्व पाहीं। एक चि हें॥ १४·११७. तैसें सप्तगुणि विचित्र। कर्म जें जगीं पवित्र। १८·८७१, क्षत्रियांच्या ह्या सात गुणांचें वर्णन १८·८५४ ते १८·८७० ओव्यांत पहा. १५·९८, १६·१३१, १८·३८२. **विचित्रु संकल्पु** ६·९४; **लाघविचे विचित्र विनोद** १८·७९४; **गुणभेदविचित्र** १८·५२०, ज्ञानदेवी, कुंटे–'गुणभेदचरित्र' १८·५२३; **विचित्रता—भूतांचिया विचित्रता** १८·५३६; **वैचित्र्य** ६·४०५, ज्ञानदेवी, कुंटे–'विचित्र' ६·४०६.

**विचुक**—अडखळणारें. आणि बालक बोबडां बोलीं। कां वांकुडां विचुकीं पाउलीं। ९·६.

**विजय**—जय (१) पहा. हों काज सार विजयाचें। किं तें भांडार महातेजाचें। १·१३८. १८·१६३४. **विजयाची गुढी** १४·४०६, **–सि ठावो** १८·१६३३; **विजई** ३·२७; **विजया होई** ११·४७६, **विजैयां होआवें** १८·१३८, ज्ञानदेवी, कुंटे–'विजयी' १८·१३९; **विजय-ध्वज** १२·२०, **–लक्ष्मी** १०·२३२, **–वृत्ती** १·२१०, **–श्री—मोक्षविजयश्रिये वरैतु**

१८·१०४३, **विजेश्री–विजेश्रियेचां पाटीं** ७·१२, ज्ञानदेवी–'विजय श्रियेचां', कुंटे–'विजयश्रीयेच्या' ७·१२; **कीर्त्तिविजय** १८·१७५९, **दृष्टादृष्ट–**१८·१७७९, **भव–**१८·१०६०, **रजतम–** १४·२०२; **विजयपण** २·२२७,–**येपण** १·२४, ज्ञानदेवी, कुंटे–'विजयवृत्ति' १·२४.

**विजु-जू-वीजु**—वीज. **विजु** ६·२८५,१५·१११. **विजू**—आववेयां विजूंचा मेळावा कीजे । ११·२३५. **विजूं माझि** ७·५७; **कल्पांतविजूंचिया फूटी** ११·२०१; **प्रलयविजूंचीं जुंबाडें** ११·३५८. **वीजु**—वलला होये तैसा । वीजु नाहिं ॥ १४·१६९. १८·४३१. **विद्युत्–विद्यू** पहा.

**विज्ञान**—(१) प्रपंचज्ञान, प्रपंच. अर्जुना तेया नांव ज्ञान । येरु प्रपंचु हें विज्ञान । येथ सत्वबुद्धि तें अज्ञान । तीन्ही जाण ॥ ७·६, वर ७·४ व ७·५ मध्यें जें वर्णन केलें आहे तें ज्ञान, त्या खेरीज इतर ज्ञान तें विज्ञान व प्रपंचबुद्धि खरी आहे असें समजणें हें अज्ञान. मग तेया काष्टाचां ठांइं । सांघ पां बीजपण आहे काहीं । ह्मणौनि विज्ञानीं मीं नाहीं । जऱ्हीं हें माझें ॥ ७·५५, काष्ठ बीजापासून होतें पण जसें काष्ठांत बीजपण नसतें, तसें प्रपंच हा जरी माझाच विकार आहे तरी मी त्यांत नाहीं. ७·३. **विज्ञानाचिये खोले,** प्रपंचरूपी खोलींतून गाळलें तरी जें गळत नाहीं, ८·१६, **–चां डोलां** ११·२११; **विज्ञानात्मकु भावो** ६·८८; **ज्ञानविज्ञान,** ज्ञान व विज्ञान, ९·४४; **विषयविज्ञानयंत्र,** विषयांचा अनुभव करून देणारें, ८·१४४; **विज्ञानेंसीं,** विज्ञानासहित, ७·२, ९·४२. (२) ईश्वराच्या ठिकाणीं निश्चयात्मक बुद्धि, ब्राह्मणाच्या गुणांपैकीं आठवा गुण, यावर १८·८४३ ते १८·८४५ पहा.

**विझणें–वीझणें**—मालवणें, थांबणें, शमन होणें. **विझणें**—देखैं अग्नि विझौनि जाये । मग जैं राखौंडी केवळ होये । ५·२३. ८·२११, १४·२५५, १४·३०६. **निरंधन आणि विझालें** १३·२७९; **जळे ना विझे** १६·७३; **जळों विझों नेणे,** राखेस उद्देशून, १४·३५७; **विझणें**—जैसा निरंधनि विण आगी । विझणें चि उरे ॥ १३·१८३. **वीझणें**—कां वारा चि वाजे वीझे । गगनें निश्चळां असिजे । १४·३४४. १४·३९१.

**विटणें-वीटणें**—कंटाळणें, बिघडणें, नासणें, नाश होणें. **विटणें**—तरि आत्मसुखाचिया गोडिया । विटला जो विषयां । ४·१८५. १६·२८३. **विट—** कंटाळा, **विषय-विटें** ११·३१६; **अविट—** अविट नाथिली आस्थाबुद्धि । विषयसुख चि परमावधी । ४·२०. **वीटणें**—तरि आत्मयोगें आथिला । जो कर्मफलासि वीटला । ५·७१. २·४१, ९·५२, १३·४४८, १३·५७४, १३·८२२. **वीटे ना वेचे** १३·११०८, **–ना सरे** ८·२६१; **वीट** १४·३२६, १८·२१७; **अवीट**—तूं अवीट हें पाहीं । चैतन्य येक ॥ २·१६९; **न विटे, हें विटणें** किंवा **वीटणें** चें रूप असणें संभवतें, १७·२१९.

**विटंक**—धनदाट. विश्वाकारु विटंकु । १५·६२, अश्वत्थास उद्देशून.

**विटंबणें**—तिरस्कार करणें, उपहास करणें. हा ठाॐ पांडवा । पदार्थजातीं आववा । विटंबी तो होआवा । वैराग्यल्लोटु ॥ १५·२३४. **विटंब** १३·४६६.

**विटाळणें**—अशुद्ध होणें, अपवित्र होणें, बिघडणें. जेथ विटाळलें मन । चोख कीजे ॥ १३·१७४. इंद्रियें सदा पदार्थीं । रिगतां विटाळलीं होंतीं । तियें प्रत्याहारतीर्थीं । नाहाणिलिं कीर ॥ १८·९८८. ४·१०३. **विटाळलें मुख,** तोंड बिघडल्यावर दूधही नकोसें होतें त्यास उद्देशून, ९·१४१; **विटा-ळविणें—साधुवृंदें विटाळविली(लीं)** ३·२४६; **विटाळ**—गंगा मीनलेयां नदी । विटाळु जैसा ॥ १८·४४७, दुहवेवारी जैसी । विटाळ(ळें) लोटे ॥ १८·६७८, वाईट वर्तनाची स्त्री आयत्या वेळींच दूर बसते त्यास उद्देशून, ज्ञानदेवी–'दुर्व्यवहारीं' कुंटे–'दुर्व्यवहारी' १८·६८१; **दीठिचा विटाळु गेला** ११·२८७.

**विडा–वीडा**—पानाची पट्टी, तांबुल, पान सुपारी व दक्षणा. **विडा** १७·२७५; **विडा पाउड** १८·४६, **पाउड** पहा. **वीडा** १३·४२१.

**विडाल**—दोष (राजवाडे). तरि डिंभोपाधिकु आहे । विडाळु तेथ ॥ १८·२२, त्या प्रतिपादनांत 'लेंकरूं' आहे ह्या उपाधीचा दोष लागतो, **डिंभ** पहा, ज्ञानदेवी, कुंटे–'विटाळ' १८·२१.

**विडी**—वर्तुळ, कडें. विद्युल्लतेची विडी । ६·२२४.

**विण–वीण**—शिवाय, वांचून, खेरीज. हे शब्द इतर शब्दांस जोडून किंवा सुटे आलेले आहेत. **विण**—आगा करितेन विण कर्म। तें चि तें नैष्कर्म्य। ५.६३. देसा करितेन विण अगोचरु। अव्यक्तीं हा आकारु। निफजवी जो व्यापारु। तेया नांव कर्म॥ ८.२८. दिसतेन विण दिसतें। अदृश्य जें॥ १५.७५. तपनें विण प्रकाशु। जाड्यें विण रसु। पोकली विण आशाश(काशु)। होये जैसें॥ १७.२२७ (१, २, ३). पांतेपणें विण जैसा। पांत ठाके॥ १८.९७०. ६.२४, ६.८९, ६.३३९, ६.४३०, ६.४५७, ८.२४, ८.२८, ८.२१२, ९.२९, ९.७०, ९.१७१, ९.२३२, ९.२६१, ९.३३०, ९.३६३, ९.४२९, ११.९६, ११.१९३, ११.२६८, १२.१८३, १२.२०९, १३.२३, १३.२९३, १३.२९९, १३.३०१, १३.३३९, १३.३९९, १३.५२७, १३.५३०, १३.८३५, १३.८६७, १३.९०५, १४.२५०, १५.७४, १५.८५, १५.२२६, १५.२४५, १५.४०५, १५.४९४, १५.५१२ (१, २), १६.१६, १६.२७४ (१, २), १७.२३, १७.१४२, १७.१८३, १७.२२९, १७.३४६, १७.३४९, १७.३८७, १८.७८, १८.२६२, १८.३७०, १८.४२६, १८.४२७, १८.७१८, १८.८११ (१, २, ३), १८.८५४, १८.१०८४, १८.११३४, १८.११४३, १८.१२५८, १८.१३८९, १८.१४७२, १८.१४९०, १८.१६८१, १८.१७२०. **मीपणें विण** १५.२४२; इतर शब्दांस जोडून—ते पाहाटेविण पाहाटवित। अमृतेंविण जिववित। योगेंविण दावित। कैवल्य डोळां॥ ९.२०० (१, २, ३), १.५८, १.१७२, १.१८७, १.२१२, २.१९९, २.२६६, ३.२५२ (१, २), ३.२५३ (१, २), ३.२५४ (१, २), ३.२५६ (१, २), ३.२६५, ४.६७, ५.३१, ५.३९, ५.५९, ५.९६, ६.३३, ६.४४, ६.७९, ६.३३५, ६.३३८, ७.११७, ९.४२२, ९.४३२, ९.४४२, १२.६६, १३.१४०; **एणेंविण** २.३०७, **एहीं–** ३.२५७, **तुआं–** १.२३४. **वीण**—वरिषायें वीण सागरु। जलें जैसा निर्भरु। १२.१५१. **मज वीण** ९.३१०; इतर शब्दांस जोडून—४.११६, ४.१९२, १०.६३, १०.१४५, १२.६०.

**विणावणि**—विणकाम. तेथ तंतुसमवायें पटीं। जेवि विणावणि दीसे॥ ९.१०५. मग तिये विणावणिचेनि आधारें। लाहाना चौकाडि(डि)यां पटत्व भरे। ९.१०६.

**विणें–वीणें**—जन्म देणें, उत्पन्न होणें. **विणें**—तरि एयांचा पहिला कुरुठा इंद्रियें। जेथौनि प्रवृत्ति कर्मातें विये। आर्दी निर्दळूनि घालीं तियें। सर्वथैव॥ ३.२३३. हें असो वयसेचिये सेवटीं। जैसें येक चि विये वांझोटी। ६.१२१. **विआलीं**, हा पाठ **व्यालीं**, सर्पीत या अर्थी घ्यावा, १५.३८८, ज्ञानदेवी, कुंटे–'व्याळीं' १५.४२०, परिशिष्ट (८) पहा; **विआलें**–एणें अज्ञान सांडी(डीं) विआलें। धर्माधर्म जें॥ १८.१३८०, **वियतां**—कां न वियतां वायुनें। वांझें आकाश रीनें। १४.७५, **वियालाली-लें**—इच्छा ज्ञान क्रिया। वियाली हे॥ १३.९८८, १०.९९, १०.२१८, १३.७१०, १५.४८२, १७.२४७, १८.१३८२; **विये** ६.१०३, ७.१७०, ८.२६, ८.८७, ९.२७, ९.२६४, ९.२७८, ११.७२, १३.६२३, १३.१०१९, १४.६५; **आकुळि जग विये** १३.९७४; **ऐसेसे संकल्प मन विये** १३.१९८; **प्राची अरुणातें विये** १८.३५४; **विये** १४.८४. **वीणें**—तिहीं योगाग्नीकिं यजिजे। तो दैवयज्ञु वीजे। ४.१२३. **वीउनि**—आपण चि वीउनि दुहिता। न मम ह्मणे पिता। १८.२३२, **वीत असे** ११.२५६, **–जाये** १८.२५२; **वीति**, उत्पन्न करतात, १८.९३; **व्याली**—तेया ब्रह्मातें व्याली। दैविकी इछा॥ ११.५०६, १४.११४; **निंदा दुरितें व्याली** १८.१३८१.

**वितंड**—(१) प्रचंड. ११.३७०. (२) मिथ्या वाद. १३.२२.

**वितान**—विस्तार. विविधयागवितानें १५.१८७.

**वितुळणें**—वितळणें, क्षीण होणें. वाचेचें वितुळणें। १८.१५४३. ९.२८.

**वित्त**—धन. **वित्तें मेळवीति** १६.३४५; **वित्त-काम** १८.७५५; **पुत्र वित्त कांता** १५.४५९;

पुत्र वित्त परलोकु १८·९८७; पुत्रवित्तकलत्र १८·९५३.

**वित्पत्ति-त्ती**—व्युत्पत्ति, येथें पांडित्य. वित्पत्ति— ९·३७४. वित्पत्तिअहंकार १३·७२२. वित्पत्ती—जेयाचिये वित्पती(त्ती) गेलें। अज्ञानवेलीं ॥ १३·८३७, त्याचें पांडित्य अज्ञानाचा वेल विस्तार आहे, ज्ञानदेवी–'व्युत्पत्ति तें', कुंटे–'व्युत्पन्नत्व' १३·८४१.

**-विद्-द्**—शब्दास जोडून. जाणणारा या अर्थी. विद्—विदुदयोद्यानद्विरद, ज्ञानाच्या अरण्यांतील हत्ती, ज्ञानाचा अभिमान नाहींसा करणारा या अर्थी, १८·७, कुंटे–'अविद्योद्यानद्विरद', अविद्यारूप वनाच्या नाश करणारा, १८·७; आत्मविद्विलासीं, आत्मज्ञानांत विलास करणारांनीं, १५·६५. विद्—अहोरात्रविद ८·१५७, आत्म–५·१४८, ६·१५६, ब्रह्म–, ब्रह्म (१) पहा, वेद्–८·१०१; कलाविद्पण—पथ कलाविदपण कला। १·३७, येथूनच कलांना कुशलता लाभली.

**विदग्ध**—(१) चतुर, पंडित. ते विदग्धा रसवृत्ती। म्हणिपैल कथा ॥ १०·४०, ती कथा चातुर्यपूर्ण व रसयुक्त म्हणतां येईल. मूळशास्त्रपदें विन्यासें विदग्धें वाखाणीन, मूळ गीताशास्त्रांतील पदें विस्तारानें चातुर्यपूर्वक वर्णन करीन, १४·२९; विशदबोधविदग्ध १०·१, बोध पहा. (२) करपलेलें. शुष्कें अथवा स्निग्धें। सुपक्वें कां विदग्धें। १५·३७७.

**विदळणें**—नाश करणें. विदलितामंगलकुला १८·२, कुल (३) पहा; विदल, हिणकस, डांक असलेलें, विदल बहू चोखा। मीनलेया वाला एका। १३·१००३, वालभर हिणकस सोनें अगदीं चोख सोन्यांत मिसळलें तर कस उतरतो यास उद्देशून.

**विंदाण**—कौशल्य, निग्रह, फसवणूक, दगा. १८·४५१. अहंकाराचेनि विंदाणें ७·२१, दर्शनाचेनि–११·२२८; तमाचें विंदाण १४·१७२; खेळतेयां विंदाणां माझि १०·२६१; इंद्रिआं विंदाण लागे, इंद्रियांचा निग्रह होतो, ६·३६५; आंतु वेगु विंदाण १३·२७१, आव पहा; विंदाणियें, कारागिरीनें, कुशल व्यासानें असाही अर्थ घेतां येईल, १८·४४.

**विदारणें**—फाडणें, पांगापांग करणें. १·१६२, २·२००.

**विद्यमान**—सांप्रतचें. ६·४७१, १६·८६.

**विद्या**—ज्ञान, माहिती, विद्वत्ता. किं परमधाम प्रकट। हें विद्यांचें मूलपीठ। १·३०. तरि विद्यां माझि प्रस्तुतीं। अध्यात्मविद्या मीं ॥ १०·२४६(१). १३·६७१, १३·८२३, १३·९८८, १६·२१७, १८·१४७४. विद्यांचां गावीं ९·४७, –चा झडझडाट १५·११०; विद्येचा पसारा १३·६५८; विद्यांचा विश्राम १७·३३; विद्येचिया सांगडी ७·८१; विद्यारविंदप्रबोध १०·१, प्रबोधणें पहा, –गौरव ९·२४१, –जात, –जात पहा, –मानें, विद्येनें व मानानें, १४·१४९, –वयमाजें १३·७१४, –विनयादिकिं १७·२०४, –विनोदविभवें, विद्या, विनोद व ऐश्वर्य यांमुळें, १६·२४०, –सिंधु २·४३; अध्यात्मविद्या १०·२४६(२), ब्रह्म–, ब्रह्म (१) पहा, मंत्र–९·४७१, यज्ञ–१४·१५५, १७·१८०; शस्त्रविद्यापारंगत १·१०९; सकल विद्यांचें अधिकरण १३·१, सकलविद्या(द्यां)चिये श्रष्टी १२·९; विद्या किं वयसा ९·४९०, –स्तुति बहूमानें १६·२२५; सुविद्य १३·७२०, –ता १४·३२७; सुविद्या १०·१३१; अविद्या, अज्ञान, माया, तेणें आत्मबोधें तैसें। अविद्यासिं कर्म नासे। १८·२२७, ३·२३८, ४·१२२, १४·८६, १४·९५, १५·२६०, १६·३५, १८·२६५; अविद्येचें आंधारें ११·१७७, –चिया आहुती १८·१५१६, –चां गावीं १८·६८७, –चिया चिंधिया १८·९११, –चिया नीदा १८·४००, –चा मलु १८·१२२६; अविद्ये उणें आणी, अज्ञान नाहींसें करतो, १३·१६८, –सी जीणें नाहीं १८·२६४; अविद्या जेणें लाठी, ज्यामुळें अज्ञान बळावतें, १३·११३; अविद्यांचें दांग उमटलें ११·२१३; अविद्येचिये पोटीं उपजत, जीवाचें विपरीत ज्ञान, १८·४६४; अविद्या समूळ खाए, संपूर्ण अज्ञान नाहींसें करतें, १५·४०७; अविद्यागर्वें १७·३२७, –जात, –जात पहा, –तिमिररोखें १८·१६४७, रोख पहा, –नाश १८·१२३७, –विनाश १८·१२२७.

**विद्याधर**—गंधर्वांपैकीं एक वर्ग. पितृ ऋषि विद्याधर १५·१९३; विद्याधरसमूह ११·३२६.

**विद्युत्-विद्यू**—वीज. विद्युत्–२·७८; विद्युल्लतेची विडी ६·२२४; विद्युत्स्फुरण ५·११२. विद्यू—युगांतविद्यूचा पालवीं ११·२९६.

**विद्वत्ता-विद्वांस**—विद्वत्ता, पांडित्य. विद्वत्तेचें भूत आंगीं भरे १४·१५१. विद्वांस, विद्वान या अर्थी, जो विद्वांसु डौरु वाहे १३·८२३.

**-विध**—शब्दास जोडून. प्रकार. **एवंविध** ११·३०७, १३·१२७, १५·३१६, **येवं-** ११·६८१, **गुण–**, शोभेस उद्देशून, १३·१०७६, **नाना–, नाना** पहा; **पृथग्विध**—तें पृथग्विध करण। कर्माचें यया कारण। तिसरें गा जाण। १८·३२८, ज्ञानेंद्रियांस उद्देशून; **द्विविध, त्रिविध-ता-त्व-पण-ध्य, चतुर–, पंच–, नव–, नवविधपण,** सं. वा. श. पहा.

**विंधण**—भेदणें. ११·४७३. **आकाश विंधलेयां** १८·६११; **वर्मी न विंधिजे** १६·१४९.

**विधान**—पद्धत, धार्मिक क्रिया, वेदाज्ञा. यज्ञीचें विधान सरे। ४·१४८. ९·२६४, १५·१७७. **वैदिकें विधानीं** १८·८१६; **मंत्रयंत्रविधान,** मंत्रयंत्रादि कर्में करणें, ३·९०; **विधिविधानरहितें** ४·११७; **शिष्टागमनविधान,** हा पाठ **शिष्टागमविधान** असा असावा, शिष्टांचा आचार व वेदांतील आज्ञा यांस उद्देशून, १५·१८७.

**विधि-विधी**—शास्त्राज्ञा, शास्त्रांतील नियम, कर्में करण्याची रीत, प्रयोग इ. **विधि**—न लोपीति विधितें। २·२४९. विधितें पालीत। निषेधातें गालीत। मज देउनि जालीत। कर्मफलें॥ १२·७७. १३·८२७, १६·३८२. **विधिची आश** १६·२८५, **—चेनि अंधें** १८·६९६, **—चेनि दंडें** १८·८३२, **—ची भीड** १६·४४४, **—ची वाप** १३·३१, **—चेये वापे** १३·३३, **—चा वोढा वारा** १७·१९०; **विधिनिषेध** १·२४५, १२·११६, १५·१५६; **विधिबोध** ७·८७; **विधिमार्ग** ९·३०४; **विधिविधानरहितें** ४·११७; **विधिविवर्जित** ९·१५६. **विधी** १७·१७८. **विधीचेनि वस्त्रें हीन हिंडे** १८·५४६; **यथागम-विधी** १६·९४; **वाक्यविधी,** वेदांतील आज्ञा, ४·१२८; **विहितक्रियाविधी** ३·११९; **अविधी** १८·२३९; **यथाविधि-धी, यथा** पहा.

**विधुलणें**—विसकटणें. अहळि तें (ते) पूजा विधुले। १७·७, **अहळि** पहा.

**विध्वंसणें**—पूर्ण नाश करणें, अस्ताव्यस्त करणें. तेणें दळभार विध्वंसिला। कौरवांचा॥ १·१६१. **विध्वंस—विषयविध्वंसैकवीरु** १८·१७३४.

**विनट**—चिन्ह. जेणें उरीं हाणितलें पांपरा। तेयाचें विनट वाहासि दातारा। ११·१०५.

**विनति-विनती**—विनंति, प्रार्थना, याचना. **विनति**—विनतिए एकिए देंऊ। चित्त देंतु॥ १५·२८०. **विनतिव्याजें** १४·२५. **विनती** ४·२१४, ११·११२, १३·४०४, १८·८५.

**विनय**—नम्रता. अखंड अगर्वता होउनि असति। तेयांते(तें) विनयो हे चि संपत्ति। ९·२२५. **विनयद्रुमांचिये आरवीं** ११·३३२; **विद्याविनयादिकिं** १७·२०४.

**विनवणें**—प्रार्थना करणें, आर्जव करणें, विनंति करणें. हें सलगी मियां म्हणितलें। चरणा लागौनि विनविलें। १·६३. **विनउं तें थोडें** ९·२३३, **—लाहें** १·६६; **विनवावा** ६·१३८, **—वें** ९·३०; **विनवावेया लागि** ११·५६५; **प्रजीं ब्रह्मा विनविला** ३·८७; **विनविलें** १·८०, ५·५, ७·१९२, ११·१५, ११·११०, ११·५६८; **विनवीतु** १८·२९; **विनवणि— विनवणिये साठिं** १२·१८; **विनवणी** ३·२२५, ९·२, ११·४३९.

**विनाश-विनास**—पूर्ण नाश, नायनाट. **विनाश**—हा विनाशाची वागुर। प्राणियांसि॥ ४·२०१, संशयास उद्देशून. **अविद्याविनाश** १८·१२२७, **जन्म–** १०·८२, **रजतम–** १७·३१४; **अविनाश**—तें अव्यक्त तूं गहन। अविनाश जी॥ ११·३०३, हा नासतां भूताभासु। पथ आत्मा अविनाशु। १३·१०६०, २·१०५, ९·२९५, १८·१२५२. **विनास—सर्वोपाधिविनासें** १५·४७७.

**विनियोगणें**—योजना करणें, व्यवस्था करणें. म्हणौनि स्वधर्में जें जें आर्जे। तें स्वधर्में चि विनियोगिजे। मग उरे तें भोगिजे। संतोषेंसीं॥ ३·१२५. ६·२८१. **विनियोगुनि** १७·१७९; **विनियोग**—उपयोग, खर्च, समर्पण, जो

असतिये समृद्धी । विनियोगु करी ॥ ३·११९, प्रशस्ते कर्मिं तिये । सछब्दु(ब्दु) विनियोगु आहे । १७·३७६, १७·३४६, १७·३४९, १७·३५०, १७·४०७, १८·७१२; **विनियोगाचें वर्म** १७·३४३; **सछब्दाचा विनियोगु** १७·३८२; **सविनियोगु** १७·४१०.

**विनोद्**—कौतुक, करमणूक, चेष्टा. भला जाला विनोदु । कथेचा इये ॥ ४·३. कां लाघविचे विचित्र । विनोद ते ॥ १८·७९४. १८·१३६६. **विनोदवनवाटिका** ९·३१९, **वाटिका** पहा; **विद्याविनोदविभव** १६·२४०, **विद्या** पहा; **विनोदें,** कौतुकानें, मजेनें, सहज, पैं चराचर विनोदें पाहिजे । मग तेणें सुखें घरीं राहिजे । ११·५८४, ५·१७५, ६·४९४, १०·२२, १०·१४८, ११·६९७.

**विन्यास**—मांडणी, रचना, ठेवण, विस्तार. तें चि मऱ्हाटेनि विन्यासें । १५·५६०, **रचनेनें.** १३·६८२. **विन्यासें,** विस्तारानें, १४·२९, **सोलिवें**–, स्पष्ट खुलासा करून, १५·६६.

**विपत्ती**—वाईट स्थिति, संकट. तैसा वियोगु जेणें दुःखें । विपत्ति शोकु पोखे । १३·५८८, स्नेहामुळें वियोग, दुःख, संकट व शोक पोसले जातात. **विपत्ति होइल,** वाईट स्थिति येईल, १३·७६८.

**विपरीत**—उलट, खोटें. **विपरीत कर्म** १·२१९, –**ज्ञान** ९·१६८; **विपरीता भाग्या** ११·३८५; **विपरीतें चि जाणगेनि जें जें काहिं जाणिजतें'** मिथ्या ज्ञानानें जें जें कांहीं जाणलें जातें, १५·४४९; **विपरीतज्ञान** १५·४८८, –**दीपिका** १५·८१.

**विपलणें**—वरवर दाखवणें, निष्फळ होणें. परि विपलांति आचरौनियां । नाटकी जैसे ॥ १६·३७४, ज्ञानदेवी–'विफळाती', कुंटे–'विफळती' १६·३७६.

**विपलावणें**—वेडावून दाखविणें. देखे अक्षमें कुबुजें । किं विपलावों लागे फुंजे । १३·७५९, आंधळ्या, दुबळ्या कुब्जांना पाहून त्यांना वेडावून दाखवतो, ज्ञानदेवी, कुंटे–'विटावूं लागे' १३·७६१.

**विपाइणें**—क्वचित् मिळणें, दुर्दैवानें सांपडणें. पैं गा मनुष्यांचेया सहस्रां । माझि विपाइलेयां चि एथ धिंवसा । ७·१०. परि ऐसे भक्त विपाइले । बहुवस नाहिं ॥ ७·९९. **विपाउ—प्रसंग.** तंव करणेयांचा चि विपाउ । जरि ऐसा ही पडे ठाउ । १३·२८६, हातांनीं कांहीं करण्याचा प्रसंग पडलाच तर.

**विपाएं-यीं-यें**—जर कां, कदाचित्, दैवयोगानें, चुकून. **विपाएं**—मग प्रार्थिला विपाएं । जरि लोभें बोलों जाए । १३·२६७. १०·७१, १३·१०९९. **विपायीं**—तें बुद्धी हीं कवलितां सांकडें । ह्मणौनि बोलीं विपायीं सांपडे । ६·३२. १८·७०७. **विपायें**—ऐसेन हीं प्राणसंकटें । जरि विपायें निगणें घटे । २·२०५. २·२२३, २·२३०, ६·१०४, ६·११६, ६·४३३, ७·८८, ८·११८, ९·९४, ११·३१३, ११·३६२, ११·३६५, ११·५३८, १२·१६१, १३·२७३, १६·१४३, १६·३९९, १७·६२, १७·१५७, १७·२९९, १७·३०६, १८·६६, १८·२४७, १८·२७६, १८·३६६, १८·४८३, १८·५६८, १८·७१८, १८·१०१४, १८·१२३१, १८·१२४५, १८·१४६५.

**विभव**—ऐश्वर्य, संपत्ति. ९·४३१, १०·२८६. **संचकाचीं विभवें** ११·४०७; **विभवश्रियेचां आगरीं** ६·४४२; **योगविभवभांडार** ६·११, **भांडार** पहा; **विद्याविनोदविभवें** १६·२४०, **विद्या** पहा. **वैभव** पहा.

**विभाग**—निरनिराळे भाग, भेद, वांटा. जें सर्वत्र सदा सम । तेथ विभाग अधमोत्तम । मतिवसें संभ्रम । विवंचिती ॥ ४·६९. ९·४०३, १०·२८९, १७·५५, १८·१८१, १८·७२९. **प्रकृतिपुरुषां विभागु** १३·९५१; **अज्ञानविभाग** १३·८५८, **गुण-कर्म**– ४·७६, **दिग्**– १६·३३४, **बाह्य**– १३·४७२, **योनि**– १३·१५८.

**विभांडणें**—युद्धांत जिंकणें, भेद पाडणें. आह्मीं दिगंतिचे भूपाल । विभांडूनि सकल । १·२१८. १३·८४, १६·१२१.

**विभावें**—विशिष्ट हेतूनें. **एणें विभावें** १३·३२८, हा अपपाठ असणें संभवतें, माडगांवकर प्रतींत **'येणें चि स्वभावें'** १३·३२८, ज्ञानदेवींत **'येणें चि भावें'** व कुंटे प्रतींत **'येणेंचि भावें'** १३·३२९, असे पाठ आहेत.

**विभुटणी**—ताटातूट, वियोग. १६·८८.

**विभूति-ती**—अधिक प्रमाणानें ईश्वराचा अंश असणारी व्यक्ति. **विभूति**—तेथ विभूति प्रातिविभूति। प्रस्तुत अर्जुनां सांविजती। १०·४०(१). जिहिं विभूतिं समस्तां। लोकांतें व्यापूनि अससि अनंता। १०·१७०. १०·१९४, १०·१९५, १०·२३८, १०·२८२, १०·३०१. **विभूतिंचा ठाओ** ९·५३०; **सात येकि विभूति** १०·२५४, सं. वा. श. पहा; **विभूतिभेद**—ऐसेया व्यापका मातें जाणावें। तरि विभूतिभेदीं काइ करावें। परि हें तुज योग्य न्हवे। म्हणौनि असो॥ १०·२४५; **विभूतियोगें**—ऐसें बहुवस व्यापकपण। माझें विभूतियोगें जाण। १०·२०१; **विभूतिविशेष** १०·२१९, १०·२४२; **विभूति-विस्तार** १०·२७९; **प्रतिविभूति** १०·४०(२). **विभूती**—मी माझिया विभूती। आणि विभूती अधिष्ठिलिया व्यक्ती। हें आववें योगप्रतीती। इयेंची मानी॥ १०·१०५ (१,२). १०·१०२, १०·१६८, १०·१६९, १०·१७४, १०·२४६, १०·२७८, ११·३९६. **विभूती(तीं)ची काहाणी** १०·३००; **वेगळालां विभूतीं** १०·२४३, **सिनानां**–१०·२९२.

**विमल**—निर्मळ, स्वच्छ. १·१४, १८·९२. **कांतिविमळें** ११·१३९, कांति पहा.

**विमुख**—पाठमोरें होणें, परत फिरणें. विमुख होईल गुरुभक्ती। ३·१०६.

**वियोग**—ताटातूट. ७·१७६, ८·१३४, १३·५८८. **वियोगु पडैल** १३·७६८; **वियोगावेगळें** ८·३१; **योगवियोग**—अथवा योगवियोग। प्रियाअप्रियाचे॥ १६·१९०; **संयोगु वियोगु** १५·२९४, **संयोगवियोगें** १३·६६३.

**विरक्त-विरगत**—आसक्तिरहित, वैराग्ययुक्त. **विरक्त**—जें अपेक्षिजे विरक्तीं। अनुभविजे संतीं। सोहंभावें पारंगतीं। रमिजे जेथ॥ १·५३. २·१७०, ५·१२७, ६·३४२, ८·१०३, १३·७०२, १५·३६. **जीवितेंसीं विरक्त** २·२१४; **विरक्तां भागा फीटलें** ५·१४६; **साभिलाषें विरक्तें** ११·१२८. विरगत, त्याच अर्थी, १·१८८, ६·१५०.

**विरक्ति-विरक्ती-विरगति**—अनासक्ति, वैराग्य. **विरक्ति**—परि ते व्युत्पत्ति ऐसी। विरक्ति न रिगे मानसीं। तरि सर्वात्मका नजसि। नोहे भेटि॥ १५·३३०. ६·४२०. **विरक्तिची कव्हणी परी** १५·३७, **–ज्वाला** ४·१२७, **–चिया दृष्टी** ५·११८; **विषयांवरि विरक्ति** ५·१२२. **विरक्ती**—**विरक्तीचें पाणिग्रहण** ४·१२१; **विरक्ती माल न घली** ४·१५२. **विरगति**, त्याच अर्थी. ६·१६९, १३·८०६.

**विरंगुला**—अडचण, आळस (ज्ञानदेवी) अडथळा, सायास (कुंटे). कणु वेंतां विरंगुला असे काहिं॥ १५·४३३.

**विरचणें**—रचना मोडणें. **जडाजडातें विरिचितु** ८·९५, ज्ञानदेवी, ‘विरवितु’, कुंटे – ‘विरवितू’, लीन करतो, ८·९७; **विरचता**—मोडला जागारा. नवा विरचता वड़ु। पृथ्वी न्हवे। १४·३७६, ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींत ‘न विरवितां’ असा पाठ आहे.

**विरज**—मदत, सहाय्य. पांचां पांच विरजीं। होंति मनबुद्धयादि सहजीं। १४·१०१, सं. वा. श. पहा. तरि हा भानु तेजें। नापेक्षी जेवि विरजें। १८·८५३. १५·४१७, १८·१५५५. **सामग्रिया विरजिया होंति** १७·३७; **विरजा**—मदतनीस, १·११७, १८·८३३; **विरजे होंति** ३·२६१; **कामां विरजा नोहे** १८·४५३; **विरजेयाचेनि संगें**, विरजणानें, ९·१०७; **अविरजीं**, न विरजलें जाणारें, **अविरजीं दूधाचें भांडें** १८·१४६६.

**विरणें-वीरणें**—विरघळणें, लीन होणें, लय पावणें. **विरणें**—तैसें सविर परि विराळें। हृदय तेयाचें॥ २·३. जंव कठिनपण कां विरे। अहंभावाचें॥ ६·१८७. तेथ मनाचें मेधोडें विरे। ६·४६६. जैसा सैधवाचा रवा। सिंधू माझि पांडवा। विरालेयां विरावा। हें इं ठाके॥ १४.३९० (१, २). जो अर्जुनु कृष्णिं विरत होता। १५·४२७. २·१५, ६·३२१, ६·३६७, ६·३८४, ७·६३, ११·२४१, १३·६६५, १५·५०८, १५·५१५, १६·२०, १८·१३७१, १८·१५३४, १८·१५३९. **आंगें विरत** १८·२८३, **–विरे** १७·३७२, **– जीवें विरत** १०·११२; **बुद्धिची पुलिक विरे** ६·२४६; **सरे...विरे** १८·९९९; **सांडे तरि विरे** १८·१५३७; **विरवणें**—

पृथ्वी(थ्वी)तें आप विरवी। आपातें तेज जिरवी। ६·२९९. **वीरणें**—जैसा वारा कां गगनीं वीरे। मग वारेपण वेगळें नुरे। ७·१११. १३·४९४, १५·३६९. **वीरे अथवा राहे** ९·२५४; **सरे... वीरे** ७·१७२, १३·११३६.

**विरमणें**—शमन होणें, नाहींसें होणें. आंगें मन विरमे। ६·२१२. एणें चि सत्कर्में। अशेष हिं अज्ञान विरमे। १५·३९१. **विराम** १८·१३५८.

**विरल-विरुल**—एकादें, क्वचित् मिळणारें, दुर्लभ. **विरल**—तैसेयां थिंवसेकरां बहुवसां। माझि विरला जाणें॥ ७·१०. **अविरल—जगदुन्मीलनाविरला केलिप्रिया** १८·४, ज्ञानदेवी कोशांत—'जग उत्पन्न करण्याची जी निरंतर क्रीडा ती ज्यास प्रिय असा' हा अर्थ दिला आहे; कुंटेच्या १८९४ प्रतींत अविरलचा अर्थ 'व्यापक', व १९२३ प्रतींत 'निरंतर' असा दिला आहे, यावर **उन्मीलन** पहा. **विरुल**—परि प्राप्तिचां पैलीं तीरीं। विरुला निगे॥ ७·१३. ८·१६.

**विरह**—ताटातूट. **विरहक्षोभ** १६·७८, **-वेडी (डीं)** १६·५; **विरही**—वियोगाचें दुःख भोगणारा, ते तनुचेनि हिं वियोगें। विरहिये नव्हंति॥ ७·१७६, **विरहिणी** १३·३७४, १८·९१६.

**विराजणें**—शोभणें. **हृदयभुवनीं विराजति** १२·१५३.

**विरुं-वीरुं**—वैर, वाकडें, विरुद्ध. **विरुं**—जें वडिलां येयां चिंतावें। विरुं मनीं॥ १·२१४. १६·३१९. **वीरुं**—जें घेववि तें न मनावें। विष ही वीरुं॥ १६·४५७, शास्त्र जें घ्यावें म्हणून सांगेल तें विष असलें तरी तें प्रतिकूल समजूं नये. २·३५, १६·५७, १७·१०४, १८·६७२. **वीरुं जेयांसि आइकिजे**, वांकडेपणाची गोष्ट ऐकतांच, २·५३; **वीरूं** १३·६६८, १८·४८४; **वीरूं अथवा नीकें** ४·१९९.

**विरुढणें-विरूढणें**—उगवणें, पिकणें, वाढणें. **विरुढणें**—येणें फलत्यागें सांडे। तें तें कर्म न विरुढे। १२·१३४. निवटलें नुपहुडे। जळिनलें न विरुढे। १४·३५६. २·६६, २·३४६, ६·२२६, ७·३९, १०·९६, ११·२४३, १३·८३७, १८·६७३. **विरुढि**—अंकुर, कोंभ, मग नवी विरुढि फूटैल। उन्मेषाची॥ २·७९, ६·२३४, ८·२१. **विरूढणें**—तरि सर्व भूतांकुरें बीज। विरूढतसे तें मीं॥ १०·२८०. १४·२५४, १५·१७६, १६·३१८, १८·२५१. **जोन्हला विरूढलेयां** १४·१२५.

**विरुद्ध**—विपरीत परिणाम करणारें, अभद्र, गैर. तैसें प्रीती कां प्रमादें। देवेंसि बोलिलां विरुद्धें। ११·५५१. ३·२२१, १४·२२७, १६·१७१, १८·६७५. **दोन्हीं विरुद्धा**, राजस व तामस श्रद्धा सात्त्विक श्रद्धेला बाधक होतात या अर्थी, १७·८२, **भावा-** १८·८९३; **विरुद्धें गोमटीं** ११·५४९; **विरुद्धा अथवा भलेया** १६·७७.

**विरोधणें**—विरुद्ध जाणें. आणि भलेतिये जाती जन्मावें। मग भजिजो अथवा विरोधावें। परि भक्तां कां वैरियां होआवें। माझेयां चि॥ ९·४६८.

**विलय**—लय, शेवट. **विलइं—वेद्याचां विलइं**, ज्ञेयाचा लय झाला असतां, १८·११९७.

**विलसणें**—शोभणें. प्रभा सर्वत्र विलसे बिंबिं। १८·११४२. २·२८९, ८·११४, १८·८७४. **विलास**—भाग्य तेथ विलासु। सुख तेथ उल्हासु। १८·१६१८, १३·२९२; **आत्मविद्विलास** १५·६५; **इंदुवंशविलास** १८·१७८३; **जनलीलाविलास** ११·१३०, **वनलक्ष्मी-** १४·२९३; **वीर विलासे(वीरविलासें)** ११·६५३, **वीरविलासा** १५·५५३; **लास्यविलास, लास्य** पहा; **वाग्विलास** १३·११५४; **विषयविलास** ९·५०४, **शिष्यशास्त्रादि-** १८·१०५८; **विलासिनी** ९·३२०, **अभिनववाग्-** १·२१, **अभिनवणें** पहा; **विलासिया** १०·१, १५·३३०.

**विलौनि**—ब्रह्मदेवाच्या एका दिवसाच्या अवधींत, येथें एका दिवसांत. विलौनि पांति उठी येकसरी। ८·१५३. १३·७६८. **वील**, ब्रह्मदेवाचा एक दिवस, ८·१५४.

**विवक्षा**—बोलण्याची इच्छा, येथें वर्णन. ११·२६७.

**विवंचणें**—विवरण करणें, फोड करून सांगणें, भेद दाखविणें. इयें भूतें जेया परीं होंति। अथवा लया हान जांति। ते मज पुढें प्रकृति। विवंचिली देवें॥ ११·७०. ४·६९, ४·७८, १०·१७३, १३·९१, १३·९३४, १५·४४४, १६·१५४, १८·३१२, १८·७६५. **विवंचना**—विचार, चिंता, निवड, भेद, कां खैर्चंदन काष्टें। हे

विवंचना तंव चि घटे। जंव नेघपति येकावटे। अग्नी माझि॥ ९·४५५, ५·१५४, ७·१७, ९·४६, १३·९३८, १७·७०, १८·६२४; धृतिची विवंचना १३·१४२; विवंचनेपुरतें ६·३०९; कर्माकर्मविवंचना ४·८३, गुण– १३·१६०, प्रकृतिपुरुष– १३·१०२६.

**विवर**—छिद्र, गुहा. कां काखे सूनि वसुंधरी। जैं हिरण्याक्षु रिगाला विवरीं। ११·३५५. १८·१५७६. **मध्यमामध्यविवरें**, आज्ञाचक्राच्या मध्यभागांतून चढून, ॐकाराच्या तिसऱ्या मात्रेचाही यांत उल्लेख केला आहे, १२·५५; **व्याघ्रविवर** १३·५१३.

**विवरणें**—विस्तार करणें, स्पष्ट करून सांगणें. हृदयातें अनुभउ चि विवरी। ६·१६६. चिंतू नये तें विवरी। १३·७७१. १·७०, २·२७४, ६·८८, ११·२९४, १५·४३५, १८·४३. **विवरीतु असे** २·८७; **विवरूनि** ५·१६३, १८·१४४४, **–रौनि** १५·३१०, **–रौनियां** ६·१५२.

**विवर्जित**—त्या शिवाय. **विधिविवर्जित** ९·१५६.

**विवळणें**—उदयास येणें, उगवणें. चाड चि निचाडां करी। ऐसी मनोरथीं इए थोरी। तेणें विवळलें जेथ आंतरीं। तेथ ढोलु आला॥ ६·१३५. ४·१२६. **विवळतिये सवले** १६·३; **विवळ**—स्पष्ट, **विवळ करूनि** ५·१६३; **सविवळें**, स्पष्ट करून, १५·२०७.

**विवसी–विंवसी**—किळस, कंटाळा, भय, हडळ. **विवसी**—जेयाची धेति विवसी। तें जडौनि ठाके जीवेंसीं। ३·२३२. अथवा विवसी पळे मग चढे। निधान हाता॥ ११·७५. १६·४१५. **विंवसी**—जैसी मंत्रज्ञातें विंवसी। भूलवी कां॥ २·३१२. ७·९१, १३·५७२(व), १७·३०९, १८·७७५. **विवं(व)सिया**, ठेव्यावरील हडळीला दूर करण्याच्या प्रयत्नास उद्देशून, १३·५३५.

**विवस्वत**—सूर्य. ४·१५, ४·१६, ४·३६. **वैवस्वत**, सूर्य, ४·४०.

**विवाद**—निर् या उपसर्गास जोडून, निःसंशय या अर्थी. १३·१०३२, १६·२२९. **निर्वेवादां नव्हैल** १३·३२६.

**विवाह**—लग्न, लग्नविधि. १६·३०२, १७·१८८, १८·७९२.

**विविध**—नाना प्रकारचें, नाना प्रकारें. तिहिं विविध लोक सृजिले। १०·१००. १·९४, २·२६०, ११·३२६. **एकु ना विविधु** १३·११०५; **विविध आइकिजे** १·२६१; **विविधा अवस्था** १८·८६०, **–औत्सुक्याची दाटि** १८·१५४२, **–पूजा** १७·२४४; **वासनांतराचिया विविधा समिधा** ४·१३४; **सोमादि विविधा ओषधी** ९·२६६; **विविधें प्रबंधिं**, निरनिराळ्या विषयांवरील काव्यरचनेस उद्देशून, १३·६८; **विविधयागवितानें**, नाना प्रकारचे यज्ञविस्तार, १५·१८७; **विविधव्याधिगजरें**, नाना प्रकारच्या व्याधींच्या घोषानें, येथें गजबजाटानें, हलकल्लोळानें, १३·४९२, ज्ञानदेवी – 'वयव्याधिगजरें' १३·४९४.

**विवेक**—सारासाराचा विचार, प्रकार, वेगळेपणा, भेद. कृष्णा विवेकु एया कारणें। पूसिला तूतें॥ ३·१०. मज विवेकु तो सांगावा। मऱ्हाटा जी॥ ३·१७. कां विवेकु हा नेणवे। भ्रांतितें॥ ५·८९. तरि स्पर्शु आणि शब्दु। रूप रसु गंधु। हा विवेकु पंचविधु। ज्ञानेंद्रियाचा॥ १३·११७. ३·६, ३·१९५, ५·८५, ६·४१४, ६·४६५, १०·७३, १३·१०३०, १४·२९७, १४·४०३, १५·२२१, १६·१०९, १८·१०६४, १८·११२९, १८·१६१३. **विवेकाचा अंकुरु** १८·९९५, **–ओलावा** ९·१८८, **–चिये कांठिं** १५·५०४, **–चे गांव** ५·१३८, **–ची गोठी** ४·२, **–ची न्याये** ३·२४७, **–चेनि पैसें** १५·३५१, **–ची भाष** ४·२४; **विवेकें महामंत्रें** ९·२४२; **विवेकाचीं सुलक्षणें** १४·१८; **खोलें विवेकें** १५·२९९; **शुद्ध विवेक** १५·२६९; **विवेकु घोंटो** १४·४०८; **विवेकाचा तागा न लगे** ७·८८; **विवेकु मंथा केला** ४·१२९; **विवेकाचिये राणिवे बसे** ६·४६४; **विवेकु राबणी करी** १४·२०४; **विवेकाची वाणि फीटो** १३·११५५; **विवेकाचा ही सोसु तुटे** ४·१६२; **विवेका वरि** १४·२२०, **विवेकावरि** १·२२; **विवेकामृतसागर** २·३७३; **विवेककिरणसंगें** १६·८; **विवेकग्रामिचे मुली** ६·४४९; **विवेकजात** २·३२०; **विवेकतरुचें उद्यानवन** १·२८; **विवेकतीर्थतट** १८·१००५; **विवेकुदीप**

४·५३ (२); विवेकद्वेषें १८·१२७१, –बळें १८·१२५६, –मूठी १८·१०४२, –श्रवणें १८·७८०; विवेकुसाहाणें (णे) १५·२३६; विवेकसिंधुचें पार ६·११; आत्मविवेकीं १८·१२५५; कार्याकार्यविवेकीं १६·४६३, १८·७१३; कृत्याकृत्यविव(वे)कीं १६·२४७; दोषादोषविवेक १४·२०६, प्रकृतिपुरुष– १३·९५३, १३·१०२९; विवेका वेलीची (विवेकवेलीची) लावणी १२·१२, ज्ञानदेवी, कुंटे–'विवेकवल्लीची' १२·१२; विवेकवंत १·१४; विवेकिया ४·५६; विवेकियें(ये) २·१०२; विवेकी ६·१०६, १३·५२; अविवेक १·७६, १७·२१९; अविवेकाची काजळी ४·५३(१), –चेनि माजें १४·२४३, –चेनि पाएं पूसूनियां १८·६२०; अविवेककुमारत्वा (अविवेक कुमारत्वा) सूकलें ४·१२१; अविवेक-महामंत्र १४·१७५; अविवेकियाचिये दीठी १५·३३८; अविवेकिये २·२४३; अविवेकी २·२५४; सविवेकमतिपाटव ९·२४१, मति-ती पहा.

**विशद–विषद**—स्पष्ट, उघड, शुद्ध. विशद— माझि आत्मचर्चा विशद । उदंड गांति ॥ ९·२०९. अक्षरां माझि विशदु । अकारु तो मीं ॥ १०·२४९. १०·२३, ११·४७५, १३·१५०, १८·४८, १८·८८, १८·७२७. नागरिं बोलिं विशदु सांघों १३·११४९; विशदें निरोपीन १६·४०; विशदबोधविदग्ध १०·१, बोध पहा; विशद-विद्यावधू-वल्लभ १४·३, वधू पहा. विषद— विषद दाविलें १७·२३९.

**विशाल**—मोठें. अकार चरणयुगुल । उकार उदर विशाल । १·१९. ९·३८५, ११·२२४, ११·३५४, ११·४७८. अपारें आणि विशालें ११·१४५; एकें न्हस्वें एकें विशालें ११·२२४.

**विशिष्ट**—विशेष प्रकारचें, विशेषलक्षणयुक्त, श्रेष्ठ. विशिष्टां वनांचे फोंक । १५·१८९.

**विशेक–विशेख**—ज्ञान (राजवाडे), भेद. विशेकु १८·२७१, ज्ञानदेवी–'विवेकु' १८·२७३. विशेख—विशेष (हंस कोश). कां गळेयां एकाएकु (एका एकु) । वाढे तो शून्यविशेखु । १८·१२०६, बाकी राहिलेलें, शिल्लक, एकाएक पहा.

**विशेष**—अधिक, भेद, असामान्य प्रकारचें, मुख्यत्वेंकरून. मग वर्णाश्रमासि उचित । जें विशेष कर्म विहित । तें ही ओळखावें निश्चित । उपेगसीं ॥ ४·८९. हां हो गूळ साखरे मालेयाचे । बांधे एका चि रसाचे । परि पाहतां गोडियेचे । विशेष नाहिं ॥ १०·३२. ७·१५३, ८·१३४, ८·१५६, १४·३५४, १५·५६१, १७·२३८, १८·८७०, १८·१७४८. विशेष गुण ९·२३९; कृत्याकृत्य विशेष १३·४८०; सामान्य विशेष १०·२८८, –आणि विशेषा १३·३२२, –विशेष १०·२९१; विशेषें १·२२, २·२६८, ३·१५८, ६·३०, ६·१३०, ६·१६३, ६·४०३, १०·१२०, १३·८४३, १८·१७७९, कार्य– १४·२७४, क्रिया– २·२४९, पर्व– १३·८१४, पात्र– ९·३९५, भोग– १२·१९०, वर्ण– १२·७६; विशेषेंसीं १६·४६०; आर्त्तिविशेष ५·६९, क्षेत्र– १३·६, पुरुष– ११·३०४; भाग्यविशेषिं १८·१८८; मार्गामार्गविशेषीं १६·२४७, रजो– १४·३४१; वर्णविशेषवसें ३·८८; वाद्यें-विशेषिं, वाद्य पहा; विभूतिविशेष १०·२१९, १०·२४२; निर्विशेषा, भेदरहित, गुरूस उद्देशून, १८·११; सविशेष ३·१६६, १३·४९८.

**विशेषण**—गुणनिदर्शक शब्द. जिहिं विशेषणीं विशेषिजे । तें दृश्य नव्हे रूप तूझें । १८·१२.

**विशेषणें**—भेद दाखविणें, वर्णन करणें. अर्जुना तो चि गा योगी । विशेषिजे जगीं । ३·७५. तेयांची समतादृष्टि बोले । विशेषूं काई ॥ ५·८७. १२·१४०, १८·१२. सामान्यत्वें विशेषिति, सामान्य समजतात या अर्थी, ३·१९२.

**विश्रमणें**—विसांवा घेणें, थांबणें, लय पावणें, लीन होणें. जेयाचें अहं विश्रमे । आत्मरूपिं ॥ १५·३९१. विश्राम, विसांवा, विश्रांति, समु तो सामाविला । विश्रामु विश्रांती आला । १८·१२११, १०·१३३; विद्यांचा विश्रामु १७·३३, विश्रांतिचा– १५·५१५; महदादिविश्राम-शालिका, महदादि तत्त्वांचें विश्रांतिस्थान, १४·६७; स्वानुभवविश्रामें १८·७९०.

**विश्रांति–विश्रांती**—विसांवा. विश्रांति—संभूति जेणें संभवे । विश्रांति जेथ विसंवे । १८·१३१२.

१४·५०, १५·५१५, १६·५९. **विश्रांती** १३·१०६९, १८·१२११.

**विश्व**—सृष्टि, जग, लोक. विचरे विश्व होउनि। विश्वामाझि ॥ २·३६६(१). जेया दादुलेयाचा संकल्पु। विश्व रची॥ ६·१०८. आपण चि विश्व जाला। तरि भेदभाव गेला। ह्मणौनि द्वेष दूरि ठेला। जेया पुरुषा ॥ १२·१९१. हें विश्व चि माझें वर। ऐसी मति जेयाची स्थिर। किंबहुना चराचर। आपण जाला ॥ १२·२११ कां नाना अलंकारदसे। सोनें न लपतां आलें असे। विश्व नोहौनि तैसें। विश्व जो धरी ॥ १५·५१८(१,२). १·१०६, २·३३५, ३·१३३, ३·१६९, ३·२४१, ४·१००, ४·१०१, ४·१११, ५·८८, ५·१४४, ६·८६, ६·९५, ६·३२८, ६·३८४, ६·४०८ (१,२), ७·१३२, ७·१५६, ८·१६२, ८·१७४ (१), ९·८३ (१), ९·२४६, ९·२४९, ९·२५८, १०·१०१, १०·१२१, १०·१९०, १०·२८८, ११·५०, ११·१५० (१), ११·२४०, ११·२४१, ११·३५६, ११·३८५, ११·४३१, १२·११८, १३·८६५, १३·११४७, १४·११४, १४·२३४, १५·४०८, १६·२९३, १७·२४३ (२), १८·५६१, १८·१४५७, १८·१७०६. **विश्विचेयां अभिलाखां** १८·६४८; **विश्वाचें आयुष्य** १६·२३७, **–ची आहुती** १६·२५२, **–चें आहे नाहीं** १८·१११०, **–चिया कृपा** १८·१६६५, **–चेया खटेया** १६·४१७, **–चेया जीवांचा जीवाला** ८·२६७, **–सि जीवन** ११·५१०, **–चीं दुःखें** ९·१९९, **–चा पितामहो** ९·२७१; **विश्विची मांदी** १८·५२३; **विश्वाचा वाक्पटि** ११·४७६; **विश्विचेया स्तोत्रा** १७·२४३ (१); **विश्व परमाणु** १६·३८, **–हें मृगजल** ११·१७९; **विचित्र विश्व** १४·११७; **विश्वा केतुचें उद्वेलें** १६·३१७, **–तें उद्धरी** १७·३२२; **विश्वि कथित** १०·११२; **विश्व कोंदलें** १८·१४१५, **– कोंदे** ४·५४, **– गादेल** १३·२२१; **विश्वातें गीळी** ११·३९१; **विश्व ग्रासें** ११·४८६, **– चले** ८·८५, **– तातलें** ११·३०९, **–धरिजे** ७·३१, **– धवलें** ९·२०२, **–प्रकटितेया**, सूर्यास उद्देशून, ९·१३, **– प्रकटे** ११·२०९, **– भुललें** १४·१७४, **–मावलें(ले)** १५·४७५, **–...रिगो** १३·११५६, **–वरतें** ११·३७०, **–वसवितेया** ११·५८९, **–विये** ९·२३८, **– विस्तारलें** ११·५१३, **– व्यापूनि** ११·६३७, **– संवरलें** १·१६०, **–होये...त्या जाये** ६·४७१, **–होये संहरे** १·२०६; **पुर विश्व आदरां भरी** १८·५९२; **विश्व उटवित चि उठी** १५·४८१; **गीतार्थां विश्व भरे** १३·११५४; **विश्वा स्वधर्मसूर्यो पाहो** १८·१७७४; **विश्वांघ्रि**—सर्वत्र चरण असलेला, सर्व ठिकाणीं (पायांनीं) जाणारा, आणि समस्ता ही ठाया। एकी चि कालि धनंजया। आलें असे ह्मणौनियां। विश्वांघ्रि नांव ॥ १३·८७२; **विश्वानुसार**, विश्वासारखें या अर्थी, १६·१७२; **विश्वालंकार** ६·९८; **विश्वाकार**, **आकारणें** पहा; **विश्वात्मक**, **आत्मा (२)** पहा; **विश्वात्मा**— ह्मणौनि परियसें गा प्रियोत्तमा। मीं विश्वेंसीं विश्वात्मा। ९·८३ (२); **विश्वाभास**, **आभासणें** पहा; **विश्वेश** ११·२९२, १४·३८, १५·४०, **ईश** पहा; **विश्वेशान** १०·२२१; **विश्वेश्वर** १८·१३९५, **–सर** १८·१७८०; **विश्वोद्भवभुवन**, **उद्भवणें** पहा; **विश्वैकधाम** १४·२३; **विश्वकंद** ११·४८०, **–कार्य** १३·९१५, **–चरण** ११·३०५ (२), **–निक्षेपैकनिधान**, **निक्षेपणें** पहा, **–परंपरेची वेलांडी** १५·२५१, **–प्रकाशितेया** १८·१२४३, **–प्रमाणिची मुदी**, जगाला मान्य होणाऱ्या (आचरणाचा) शिक्का, १६·४६५, **–फल**, **फल** पहा, **–बाहु–हू**, तेयातें एया कारणें। विश्वबाहु हें ह्मणणें। जें सर्व चि सर्वपणें। सदा करी ॥ १३·८७१, ११·३०५ (१), **–बीज** ६·२७२, ७·४१, **–मूर्त्ती**, **मूर्ति–पुढें** पहा, **–मोहिनी** १·२१, **–रचना** २·९५, १५·३६६, **–रूप**, **रूप** पहा, **–लाघवा** ११·४९६, **–लोपिं** १५·५२१ (२), **–वंद्य** ११·४३९, १५·२५, **–विकासिनी** १७·१, **–विस्तार** १०·९५, **–वेवस्था** १६·२९५, **–व्यापक** १२·३४, **सकलविश्वव्यापक** ११·४३६; **विश्वप्रियेचा भर्त्ता** ९·२७९, **–संभ्रम** ४·१७२, **–सुहृदातें** ११·५६२, **–सृजन** १७·३३५, **–स्वप्न** १६·११, १८·४००, १८·४०२, **विश्व हें स्वप्न** १०·६२; **विश्वपण** १४·३७७, **–पणें**, तैसा विश्वपणें कांहिं होए। नां विश्वलोपिं

कें हि जाए। १५·५२१(१), ८·१७४(२); **विश्वा परौतें** ११·१५०(२); **विश्वामाजि** २·३६६(२); **विश्वा चि सारिखें** ७·४०; **विश्वतः**, सर्व बाजूंना, **विश्वतश्चक्षु** १३·८७४, १३·८७९; **विश्वतामुख** ११·२२९, ११·२३२, १३·८७६, १५·२९६, **–मुखें** ११·६२९.

**विश्वा—**(१) विसावा भाग. **विश्वे—**हें विश्व ही विश्वे न घडेल। ६·४१६, सर्वतोपरी (राजवाडे), ज्ञानदेवी, कुंटे–'विशेषेंही' ६·४१७. यऱ्हवि विश्वे बहुत एक। १८·१६०९, ज्ञानदेवी, कुंटे–'विशेषें' १८·१६२९. (२) विश्वे देव. वसु हान साध्ये विश्वे। ११·३२७.

**विश्वास—**भरंवसा, श्रद्धा. जे(जें) विश्वासु आंगवला। सवचोराचा॥ ८·१४५. १०·१७७, १६·२२८. **विश्वासाचा मार्गु मांडे** ४·२०३; **विश्वासें—**तो विश्वासें मारितां रिपु। निवटूनि घानला दर्पु। १८·१०५१, १३·७३६, १३·७६२, १३·१०३६; **विश्वासोर्मीचेनि बळें** ११·२४०, हा पाठ श्वासोर्मीचेनि बळें असावा, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सुखोर्मीचेनि बळें' ११·२४९.

**विष—**मारक द्रव्य. **विख** पहा. अमृतें चि मरिजे। जरि विषेंसि सेविजे। तैसा स्वधर्में दोषु पाविजे। हेतुकपणें॥ २·२२४, विषासहित (विषयुक्त) अमृतही घेतलें तरी तें मारक होतें, तसाच स्वधर्म जरी तारक असला तरी तो फळहेतूमुळें मारक होतो. जो विष अमृतें ओळखे। तो अमृत काइ सांडूं शके। ८·२३९, जो विष व अमृत यांतला फरक ओळखतो तो अमृत टाकील काय? गाइची तृषा हरूं। व्याघ्रा विष होउनि मारूं। हें नेणे चि करूं। तोय जैसें॥ १२·१४६. जैसें थोर विष भुजंगीं। आंग सानें॥ १६·२५१, ज्ञानदेवी–'थोर विषय सुभगे आंगी(गीं),' कुंटे–'थोर विष भुजंगीं' १६·२५३. २·१८४, ५·१२७, ६·२४१, १२·११२, १४·२६२(२), १६·२१९, १६·२३५, १६·४५७, १७·११४, १८·१३१, १८·७९८, १८·९५३. **विषाचे कांदे** ९·४९४, **–चा लेसु** २·३१९, **–हुनु मारक** १३·६६१; **नावें विष महुरें** १८·८०१; **वरि गोड आंतु विष**, निंबोळीच्या फळास उद्देशून, १४·२६१; **विष... पीयूष** १८·९२६; **विष जालें**, विषासारखें वाटेल काय?, १६·३०३; **विष सुए** १६·२३१, **–सुये** ३·८; जैसें तक्षका विष भरलें ११·३७२; जो दृष्टीसवें चि विष फेडी २·७२; **विषयांचें विष उलंडुनि** ८·१०२; **विखें अन्न रांधिलें** १३·७४०; **विषांकुर** १४·२६२(१); **विषोदक** ८·१४५; **विषकंद** ५·११४, **–गर्भ** १८·१७६७; **विषयविष** १६·१८६, **–विषिंचा** १८·१०४८, **–विखें** १०·१४२; **निर्विष—निर्विषसागरिची दैवी गंगा** १६·२०६; **विश—**विष, जैसें जीवन चि उदक। परि विशि होये मारक। १७·६८.

**विषम—**सारखें नसणारें, प्रमाण नसणारें, भिन्न; अवघड, विरुद्ध; अशुभ. अथवा अनादि हें अनेक। जें असारिखें येकायेक। आणि नामरूपादिक। तें हीं विषम॥ ९·२४८. पैं उंचा नीचा डाहालिया। विषमा वेगळालिया। १४·११८. १८·६९८, १८·९१९, १८·१७५७. **थोर विषम**, मोठें संकट, ८·२४१; **विषमा(मां)हिं जीवां लागि** १८·८४०; **विषम पडे** १०·८७; **विषम...सम** १३·१०५९; **समविषम** ६·४०५, ८·१६८, १८·३९८; **विषमज्ञानें** १८·१११, **–बुद्धी** १३·१०७०(२); **अतिविषम** १८·१८६; **विषमता** १८·२३९; **वैषम्य—**भिन्नभाव, द्वैत, दुःख, षड्रितु येतां आकाशें। लिंपिजे चि ना जैसें। तेवि वैषम्य मानसें। जाणिजे चि नां॥ १४·३६१, १२·१९७; **वैषम्यसाम्य** १३·८०५; **कलावैषम्यें**, चंद्रास उद्देशून, १७·२२५; **भूतवैषम्य—**जो भूतवैषम्य नोहे। विषमबुद्धी॥ १३·१०७० (१), भूतांच्या भिन्नपणानें ज्याची बुद्धि भिन्न होत नाहीं, भेदभाव ठेवीत नाहीं, 'भूतवैषम्यें'–ज्ञानदेवी १३·१०७६, कुंटे १३·१०७७.

**विषय—**(१) इंद्रियें व मन यांना गोचर होणाऱ्या वस्तू, अशा वस्तूंचें ज्ञान किंवा अनुभव. इंद्रियें विषय सेविति। तेथ हर्ष शोक हे उपजति। ते आंतर आप्लविति। संगें एणें॥ २·११२. जें यया विषयांचां ठांइं। एकनिष्ठता नाहीं। एथ दुःख आणि काहीं। सुख ही दीसे॥ २·११३, यावर २·११४ ते २·१२२ पहा. जरि विषइं विषयो सांडिजेल। तरि महादोषिं कें वसिजेल। आणि हा संसारशब्दु नव्हेल। लटका जगीं॥ ५·१२४(२).

१२·१०६, १३·६९७, १३·७०७, १४·२२६, १६·३१५; **विषई राहो** १६·३६८ (१); **सर्वविषई आस्था** २·३१५; **विषई कवलिजति** २·३०४; **विषइकु**, विषयांसंबंधी, तैसा सुखप्रवाहु वरतु। विषइकु हा॥ ५·११५; **विषें**—यन्हविं विषें काइ सुख आहे। ५·११२; **विषो**—तैसा मानसीं विषो पोख। रसद्वारें॥ २·३०६, वरील (१) अर्थी; **प्रकृतिविषो**, वरील (२) अर्थी, ९·९८; **बिखय**—आणि इहीं सेविले बिखय जाति। एका चि ठाया॥ ९·३४३, दाही इंद्रियांनीं भोगलेले विषय भोक्त्याला जाऊन मिळतात.

**विषाद**—खेद, दुःख, निरुत्साह, निराशा, खिन्नता. जो घ्राणसंगें विषादु। तोपु देता॥ २·११७, दुर्गंध व सुगंधास उद्देशून. सुखिं संतोषा नैयावें। दुःखिं विषादा न भजावें। २·२२६, खिन्नता, निराशा. १०·२३, १८·६८२. **उन्खटेनि विषादासि नांगवे** २·२९९; **विषादु वाहे** १८·६८१; **बिशाद**—बिशादें १८·७५३, १८·७५४.

**विषिं–विषीं**—विषयीं, संबंधीं, बाबतींत. **विषिं**—साच आणि चोख। तें क्रियेसी चि अशेष। एरी विषिं जोगावणुक। ते ही नाहिं॥ १३·७९८, कुटुंबांतील इतर माणसांच्या बाबतींत. ९·१०४, ११·१५१, ११·६२१, १३·६३६, १४·२४९, १७·२६८, १८·६०, १८·२१३(षिं), १८·२९३(षिं), १८·६८४. **आवडतां विषिं**, वाटेल तें फळ मिळविण्याच्या बाबतींत, १७·३१८; **आत्मज्ञानविषिं** १८·१५१, **आत्मलाभ**– १६·८०, **ज्ञान**– १३·८५८, १६·५४, तत्व– १८·७६, **निद्रा**– १४·१८५, **भव**– १३·६१६, **मधु**– १३·५०१, **विषय**– १६·१६६; **स्त्रीविषिं** १७·२०९. **विषीं**—जे तुझां विषीं मूढु। तेयां लागि तुं वक्रतुंड। १७·४. १३·४५४, १८·२९८, १८·३२३, १८·१७४८. **भलेतिये विषीं** १८·१५५९, **भोजन करितां**– १८·१०१९; **आत्मविषीं** १८·३७९; **ये विशिं** १६·४७.

**विष्टा–विष्टि**—विष्ठा, मळ. **विष्टा** १३·१०९९. **विष्टि**—मातृकोदरकुहरिं। स्वनि विष्टिचां दारिं। १३·७३१.

**विसकुसणें**—विसकटणें, गोंधळणें. ८·६६.

**विसंचणें**—विसकळित होणें, बिघडणें. आकारलोपीं न विसंचे। नित्यता गा॥ ८·१७८.

**विसणणें–विसाणणें**—आवेशांत येणें, चिडून सरसावणें. **विसणणें**—विसणैले १·१३४. **विसाणणें**—विसाणैला १·१४८.

**विसंवणें**—सोडणें, टाकणें. अझुनि वैरियाचिया कलेवरा। विसंवजि ना॥ ११·१०५. १३·५००. **न विसंविजे** १८·९४५; **न विसंबता, न टाकणारा**, १८·९०६.

**विसंभणें**—टाकणें, विसरणें. जें न विसंभति अंजन। उन्मेखनेत्रीं॥ ४·१५८. २·२५९, २·३१७, ३·११७, १८·७५१, १८·७५७, १८·८३४, १८·९४६. **नविसंभिजे** ९·४२६.

**विसरणें**—आठवण न राहणें. विसरला अभिमानु। संग्रामिचा॥ १·२०४. किं चरण चालों विसरले। ३·५७. १·१८७, २·१७३, २·१८०, २·३०९, ४·१६०, ५·२०, ५·११०, ५·१२६, ५·१३०, ६·१५७, ६·१६८, ६·२७८, ६·३७०, ७·१२१, ९·१४२, ९·२०८, ९·३७४, १०·११२ (१), ११·९१, ११·३६३, ११·३७९, ११·६२७, ११·६६४, १३·१२७, १३·३१४, १३·५३७, १३·७२७, १८·१७, १८·१५३७, १८·१५६१. **विसरलेयामाझि** १०·११२(२); **विसरलेति** १८·३००; **विसर**—देहा चि वरि आदरु। बहुत करूनि विसरू। आत्महिताचा॥ ४·१९, विसरें आठंव तें कैसें। चुकौं आतां॥ १८·१५९८, ६·१८८, ७·१००, १४·७१, १५·४६२, १६·२२; **विसराचें कवाड** १८·५३७; **आपुलेनि विसरें** १८·३२२; **कृत्याकृत्यविसर** १६·३७९; **विसरविणें**—विसरविजति १६·१४५.

**विसर्ग**—ह् दाखविणारा उच्चार. १३·११९.

**विसर्जणें**—टाकणें, निरोप देणें. निरंतरातें आवांहांति। विसर्जिति पैं॥ ९·१६२. ९·५२७.

**विसवणें–विसांवणें**—थांबणें, विश्रांति घेणें. **विसवणें**–कांहीं संदर्भांत विसंवणें चीं रूपें आलीं आहेत. आइकें वाचा जेथ विसंवे। ९·१८६. ६·४३७, ९·२७७, १४·१६८, १८·९८२, १८·१३१२.

**विसवणें**—ब्रह्मिचें विसवणें वेन्हीं । १५·१०, **विसंवणें** ६·१२, ११·४५; **विसंवता**, विश्राम देणारा, १०·१९; **विसांवा**—तो हा क्रियाजाताचा विसांवा (वा) । ८·४६, पुढील संदर्भांत **विसांवा** पाठ असणें संभवतें : ४·२१०, ६·४३९, ११·५८४, १६·३३८, १८·२२८, १८·२२९; **विसांवेनिविण** ५·१२३; **विसावेया** १८·९३४; **सर्वविसांवेया** १४·२; **विसंवावेयाचिया चाडा**, विश्रांति घेण्याच्या इच्छेनें, ११·३६८. **विसांवणें**—विसांवावेया १८·१६४८.

**विसंवाद**—झगडा, विरोध, मतभेद, वेगळेपणा. तो आइकिजे बहुतां कालांचा । आणि तूं तंव कृष्णा सांपेचा । ह्मणौनि गा इये मानूचा । विसंवादु ॥ ४·३७. १·१०, १८·१४२, १८·१४३, १८·२९३.

**विसुरा**—विचार, विस्तार, तात्पर्य. परिणामाचा ही विसुरा । सांवितला ॥ १७·१५१. ५·१७३, ६·९८.

**विस्तरणें-विस्तारणें**—पसरणें, व्यापणें, विवरण करणें. **विस्तरणें**—विस्तरैल तन्हें सांगावा । साचंतु चि ॥ ५·१६६. **विस्तरैसिं** ११·१५०, ज्ञानदेवी—'विस्तारैसीं' ११·१५०; **सविस्तर** १३·१६१. **विस्तारणें**—ऐसी परंपरा विस्तारली । आद्य हे ॥ ४·१७. विस्तारु जेणें विस्तारे । १३·९२६ (२). १·४०, ४·१५४, ७·२६, ९·६५, १०·१०१, १०·१७२, ११·५१३, १२·२३०, १३·११५४, १४·१४२, १६·२७२, १८·७९२. **विस्तार**—ऐसा हा उत्तरोत्तरु । ज्ञानबीजाचा विस्तारु । ४·१९०, तैसा मज एकाचा विस्तारु । तें हें जग ॥ ९·६४, २·१३४, ४·१५५, ४·१८८, ५·७६, १०·१९६, १०·२४०, १३·३१६, १३·९२६ (१), १४·३६६, १५·१०७, १८·११३०, १८·१४२०; **ग्रंथविस्तार** १८·१२३८, **विभूति**—१०·२७९, **विश्व**—१०·९५, **स्वप्न**—१८·११८५; **विस्तारपणें** ९·६३; **विस्तृत**, विवरण केलेली, २·२३०, ज्ञानदेवी, कुंटे—'निश्चित' २·२३०.

**विस्फुलिंग**—स्फुलिंग पहा.

**विस्मय-विस्मो**—आश्चर्य, नवल. आणि विस्मयाचेया ही जीवा । विस्मयो जाला ॥ ७·१९४ (१, २). विस्मयो बुडाला उभा । विस्मया माझि ॥ १८·१२१० (१,२). २·१४, ४·३१, ११·१८५, ११·६४५, १४·४०७, १८·८५६, १८·१३२८. **विस्मयामृत** ७·१८४. **विस्मो**—तेथ अर्जुनु ह्मणे अनंता । हें मज विस्मो बहू आइकता । ६·६६. विस्मो काहिं केलेयां । नुठी चित्ती ॥ १६·७७. ११·१७५, १३·६३१, १७·९. **विस्मो कवणु** १८·३८५, **—काइ** १५·५५१, **—आहे काइ** ११·६८, **—करावेया** १०·१९२, ११·२९३; **मन विस्मो करितसे** ११·१७४; **विस्मो जाला** १·१७७, ११·५९९, **—पातला** २·८३; **विस्मित** १·१५९, ३·३२, ११·१९२, ११·३३०.

**विस्मृति**—स्मृति पहा.

**विहार**—राहण्याचें स्थान. येथें यज्ञाचें कुंड. **संयती विहार केले** ४·१२६, कुंटे—'संयतीविहार', इंद्रियनिग्रहाचीं कुंडें, ४·१२८.

**विहिणें**—नियम घालून देणें, शास्त्राधारानें सांगणें. तुह्मां वर्णविशेषवसें । आह्मीं यज्ञ स्वधर्मु विहिला असे । ३·८८. **विहित**, नियमबद्ध, नियमानुसार, शास्त्रानुसार, योग्य (क्रिया), विहितें चि निजाचारें । ३·४४. आणि जेया जें विहित । तें ईश्वराचें मनोगत । ह्मणौनि केलेया निभ्रांत । परितोखु पावे ॥ १८·२०७. ३·२२३, ७·१३९, १८·२२२, १८·८८९, १८·९०८, १८·९२७, १८·९४०, १८·१४३२; **विहित कर्म** २·२६५ (वि), ३·५४, १८·८९२, १८·९०१, १८·९०२, **विशेष विहित** ४·८९, **स्वभावविहित** १८·८८४; **आपुला विहितिं** १७·१७२, **आपुलिया विहिता** १८·९०६, **आपुलें विहित** १८·१८२; **निषिद्ध ...विहित** १८·५५४, **निषिद्धें**—१८·१४२८; **विहितक्रिया** १८·२०४, १८·९१०, **—विधी** ३·११९; **वर्णविहित** १८·८२९; **विहितत्वें**, शास्त्रानें आज्ञा केली आहे म्हणून, १८·१८७; **विहिं**—शास्त्र नें, विहिं वेठला ऐसा धर्मु । आणि बीजि जैवि द्रुमु । १८·५१०, ज्ञानदेवी—वर्न्हीं ठेवला असे धूमु । १८·५१३, कुंटे प्रतींत असाच पाठ आहे, १८·५१३.

**विहिर**—नेहमींच्या अर्थी. १८·९५.

**विव्हळ**—दुःखपूर्ण. तणें विव्हळु हातु गेला ।

गांडिवाचा ॥ १·१९७, ज्ञानदेवी – 'बेंबळ हात', कुंटे – 'बेंबळ हात', ढिला या अर्थी, १·१९७, 'वे-बेंबळ' पाठ अधिक ग्राह्य वाटतो. **विव्हला होये** १७·१००.

**वीजणें**—वारा घालणें. हां हो हिमकरा वीजणे (णें)। ९·१०, अगदींच अनावश्यक या अर्थी. **वीजणा**—पंखा. १३·४३३ (१), **वीजणा** १३·४३३(२), या पाठाऐवजीं 'वोळगणा' असा पाठ सेवक या अर्थी ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींत आहे, १३·४३५; **वीजणा निर्मूनियां**, अफाट वाऱ्याचा पंखा बनवून, १८·१६७७. **विझणें–वीझणें** पहा.

**वीत**—शब्दास जोडून, टाकलेलें या अर्थी. **वीतराग, राग** (१) पहा.

**वीपणें**—कमी होणें, ओसरणें. ९·७२.

**वीर**—शूर पुरुष, सैनिक, अर्जुनास उद्देशून. १·९६, १·९८, १·१०२, १·१०३, १·१०५, १·१०७, १·११४, १·१५३, १·१६४, १·१७०, ११·१९८, ११·२१०, ११·४४०, ११·४५९, १३·१०५८, १४·१६८, १५·४०६, १५·४८४, १८·७८४. **वीराचेनि बापें उत्तरें** ११·४६४; **वीरांचेयां हृदया-(यां)तें** १·१६२; अर्जुनास संबोधून : **वीरेश-श, ईश** (२) पहा, **वीरोत्तम** १८·९६४, १८·१३३७, **वीरनाथ** १५·२४१, **–राय** १६·१६१, १७·२८२, **–विलास, विलसणें** पहा, **–श्रेष्ठ** ३·३५; **वीरवृत्ति-त्ती, वृत्ति-त्ती** पहा; **विषयविध्वंसैकवीर, विषय** (१) पहा; **सकलवीराधिराज** १२·२०; **श्रीवीरवरनरहरी, वर** (३) पहा; **विचारविरिं**, १४·४९, **विचारणें** पहा, 'विचारवीरीं', ज्ञानदेवी १४·४९, कुंटे १४·५०.

**वुगें**—**उग** पहा. वाटे जातां वुगें । कल्हातां हीं डोलों लागे । १४·१८७. ज्ञानदेवींत–वाटा जातां वोघें। कल्हातां ही डोळा लागे। १४·१८८, व कुंटे प्रतींत–'कां वाटे जातां वोघें–' १४·१८९, असे पाठ आहेत.

**वृक्ष**—मोठें झाड. पालवीं फूल फल। ऐसा वृक्षु होये सकल। १०·९८. जो खांडावेया घाऊ घाली। कां लावणी जेणें केली। या दोघां येकि चि साउली। वृक्ष जैसा॥ १२·१९८. २·३०५, ६·३११, ८·३३, ९·३४२, ११·२८०, १३·१७९, १३·५२८. **वृक्षाकार** १५·१०६; **वृक्षजात** १०·२१५, **–पण** ८·१६७, **–रूप** १६·४२; **वृक्षा कां वल्ली** १२·१२८; **कल्पवृक्ष, कल्पणें** पहा, **संसार–** १५·१३७.

**वृत्ति-त्ती**—मनाचा कल, स्फूर्ति, वागणूक; व्यापार, धंदा. **वृत्ति**—अनादि जे प्रकृति। सांख्य जीतें गांति। क्षेत्र हे वृत्ति। तियेची जाण॥ १३·३६, व्यापाराचें वतन या अर्थी. १३·१२२, १३·१२५, १३·२९८, १४·१३९, १४·१४२, १४·३८६, १५·५१०, १६·४०५, १७·५७, १८·८१७, १८·८१८, १८·९८२, १८·१०३९, १८·११२९. **वृत्तिचा हातु** १८·१०७२; **इंद्रियांची वृत्ति** १८·८३०, **भेदाची –** १५·९५; **वृत्तिपंथें** १८·३४१; **अन्यायवृत्ति** १३·४७५, **उदास –** ५·७७; **चिद्वृत्ति, चित्** पहा; **ज्ञानवृत्ति** १४·२१०, **निज –** ३·१११, ३·११६, **बुद्धि –** १८·७२८, **शूर –** २·९; **सद्वृत्ति** १५·१८५; **सर्ववृत्तिवैभव –** तैसी सर्ववृत्तिवैभवें। बुद्धी चि येकली बरवी। १८·३४६; **सोहंवृत्ति** १४·३८८; **वृत्तिक**—अनुसरणारा, तैसे नविकल्पगें। संयमाग्नीचा वृत्तिकां होणें। १६·८३, १२·९७, १३·९३९. **वृत्ती**—तेवि नाना विधा व्यक्ती। आनानें नावें आनानी वृत्ती। ९·२५१. १३·५२८, १४·२६८, १४·२७६, १७·५८, १७·२३०, १८·६३४, १८·१०२४, १८·१०२७. **क्षात्रवृत्ती** १·११३, २·२२५, **विजय –** १·२१०, **सत्व –** १४·२४१, **हृदय –** १३·४३९; **वृत्ति-त्ती, इंद्रिय–** ५·४८, १३·८४, १३·१३०, **चित्त–, चित्त** पहा, **मनो–** १३·४८१, १४·२१३, १६·२३५, १७·२९२, **रस–, रस** पहा, **वीर–** १·१२७, १·१८५, २·१२, ३·१८६, ११·४५४.

**वृथा**—व्यर्थ. १६·२९५, १७·४१३, १८·५७१.

**वृंद**—समूह. १८·३४८, १८·१०६५. **देववृंद** १८·३४९; **दोषवृंद**—मोहो अज्ञाना प्रमादा। पयां मिळालेयां दोषवृंदा। १४·२६५, **प्राणिवृंद**—ऐसा एका चि प्राणिवृंदा। भेदु वर्णां चतुर्धा। १८·८२७, **भक्तवृंद** ६·३२४, **मेघ–**१८·६३१,

योगि– ६·१५४, संत– २·३३; साधुवृंदें— मानें । आववेयांचे ॥ १३·१०५३. १०·२७७, तियेकरवि विटालविली(लीं) । इहीं साधुवृंदें ॥ ३·२४६, मायारूपी मांग स्त्रियेस उद्देशून.

**वृद्ध**—म्हातारा, वयस्थ, गुणादिकानें श्रेष्ठ. तरि आववेयांमि वृद्ध । महर्षीमाझि प्रबुद्ध । १०·९०, कश्यपादि सात ऋषींस उद्देशून, 'महर्षीमाझि' असा पाठ असणें संभवतें. १३·९७५ (२), १८·१४७८. बालु तरुणु वृद्धु ९·१६३; अतिवृद्ध— जीर्णु अतिवृद्धा । पासानि वृद्धु ॥ १३·९७५(१); शतवृद्ध, फार म्हातारा, १३·५८३ (२); वृद्धाप्य— पतिव्रते आलें । वृद्धाप्य कां ॥ १३·२६८, म्हणुनि वृद्धाप्याचेनि आठवें । वृद्धाप्यें जो न नगवे । १३·५८५ (१, २), ६·२६०, १३·५८१, १३·५८३(१),१३·७०९, १३·७५३, १३·७६०; वृद्धाप्याची खोंचणी १३·५७४, –चेया तरंगा ७·८३; तरुणेपण... वृद्धाप्य १३·७५८, तारुण्य... –११·४८८; वार्धक्य—व्याधि वार्धक्य १३·५३४; वार्द्धक १८·१०७९.

**वृद्धि–वृद्धी**—वाढ. वृद्धि—आदीसि जे आदि । जे वृद्धीसि वृद्धि । १३·९२२ (२). १७·१११. अधोशाखांची वृद्धि १५·१७३, तेजतत्वाची– १३·८८; वृद्धिलोभ १५·१५८; इक्षुवृद्धि १५·१२७, कर्म– १५·१७८, तेजो– १५·३६८, रजो– १४·२४०, वंश– १·२५२, सत्व– १७·११०. वृद्धी—वृद्धीसि १३·९२२ (१); तमोवृद्धी १४·२५७.

**वृष्टि–वृष्टी**—पावसाळा, वर्षाव, विपुलता. वृष्टि— केउति मृगजळें वृष्टि । वडवानलेंसीं ॥ ११·६६. १८·१४८२. इंगळांची वृष्टि १६·२४१, कारुण्यरसाची–५·१७०, गुरुस्नेहाची– १३·४१३, पीयुषाची–१७·३९५; वृष्टि उपखे, व्यर्थ जाते, ११·९५; वृष्टिप्रसंगु १८·३५३ (१), –भरे(रें) ७·६९. वृष्टी— वृष्टीचेया असावें । घरा आंतु ॥ १२·६५. कां वारिषिया आणिजे मेघु । मेघीं वृष्टिप्रसंगु । वृष्टी तव भोगु । सस्यसुखाचा ॥ १८·३५३ (२), १८·४३१.

**वेउली**—इंगळी. परिशिष्ट (८) इंगळी पहा.

**वेख–वेस**—स्वरूप, आकार. वेख—वेख ही १५·३८०, १८·५६५. सूर्याचेनि वेखें ९·२९४; मनुष्यवेखें ४·१०४; वेखजें, व्यवहार (राजवाडे), १८·१७२४, ज्ञानदेवी–'वेसजें', कुंटे–'वेषजें', स्पष्ट, १८·१७४६. वेस—त्याच अर्थी, १८·५४४; वेसजें—कर्म (राजवाडे), प्रकाश (कुंटे), म्हणौनि जग हें वेसजें। पोसे तेयां ॥ ६·११०, ज्ञानदेवी–'वेशजें वीण', कुंटे–'वेसजे वीण' ६·११०, प्रकाशावांचून या अर्थी.

**वेखासें**—'विरुद्ध' (हंस कोश); 'विरुद्ध', 'अन, व ईट, व्यर्थ' (राजवाडे). वेखासें सैरा धांवतु । १३·८२१, ज्ञानदेवी, कुंटे–'देखसी' १३·८२३; वेखासें १७·३०८, धर्मासि–, धर्माविरुद्ध, ७·४६; वेखासें जाइल, कांहीं अनिष्ट घडेल, १३·७९७.

**वेग**—गति, आवेश. आंबु वेगु विंदाण। १३·२७१, आव पहा. १३·९५१, १५·१३८, १५·४२५, १८·१५३ (२). अभ्राचा वेग १५·३८७, अग्निचा–१८·३८८, इंद्रियांचे–१६·१९०, प्रेमाचा–१०·१८८; वेगातिलो, अतिशय वेग, १५·१३५; वेगवंत १३·३०७; हर्षवेगू, आनंदाचा भर, १६·२३; सवेगु १८·११६३; वेगावत—जें चालणें वेगावत जाए। तो वेगु बैसावेया वि होये। १८·१५३ (१); वेगा-गां, आवेशानें, उत्कंठेनें, जलद, वेगा हा पाठ वेगां असणें संभवतें; २·२२१, ६·२१३, ६·४६५ (गां),११·४६३,११·५८८,१२·५४,१३·८५५ (गां); वेगि-गिं-गी-गीं, वरील अर्थी, वेगि-गी हे पाठ वेगिं-गीं असणें संभवतें; वेगिं १२·१५९, २·१७, २·५४, ४·२०७ (गीं), ६·१३९, १०·७२, ११·३८०; वेगें—त्वरेनें, भरानें, जलद, जैसा नखाग्नि व्यालु लागे। तो शिखांत पावे वेगें। १·२५५. ३·४१, ४·९६, ११·२९२, ११·४१९, १२·१०७, १३·१२३, १४·६५, १४·१७०, १५·४१, १५·१०२, १५·१२२, १५·१३२, १८·१०७५, १८·१०८२, १८·१२१६; प्रीतिचेनि वेगें १८·२८३, संतोषाचेनि–९·१५; वेगें आणि लेसां १३·२४६, लेसां पहा; जन्म-

वेगें, उत्पत्तीच्या जोमानें, १५·१८९, हर्ष-१८·१५७०.

**वेंगडी**—स्नायू अडकून अवयव वांकडा होणें. पायां पडति वेंगडीं। हात होंति मुरकुंडी। १३·५६९.

**वेगला-ली-लें**—निगळें, भिन्न, विलक्षण. तेथ जळ जैसें जळीं। वेगळें न दिसे॥ ५·१३२. आणिक ही येक असे। जें विचारा वेगळें न दिसे। १४·७२. २·१२७, ४·९५, ५·३५, ५·९९, ५·१५३, ६·२८४, ७·१११, ७·११२, ७·११५(२), ७·१५८, ८·३९, ९·८७, ९·८८, ११·३५६, ११·३६४, ११·५२९, १२·२५, १३·१४५, १३·८४५, १३·८७०, १३·८८१, १३·११३४(१), १४·१७१, १४·३३१, १५·३००, १५·३११, १५·४३३, १५·४९७, १६·३९९, १७·३७२, १७·३९०, १८·५२, १८·२४३, १८·२६७, १८·५१३, १८·६८३, १८·१२५६, १८·१२५८. **तुजासिं वेगले १५·२९५; भ्रांती वेगली करूनि, भ्रांती दूर करून, २·१०४; मी जननीजठरा वेगला जालों १०·१२९; वेगल**—पांजरली कां वाकुटली। करी वेगल वेटाली। १४·२२६, ज्ञानदेवी–'वेगळवेंटाळी' १४·२२८, कुंटे–'वेगळ वेंटाळी' १४·२२९; **वेगल वेंटाली १६·२९८,** ज्ञानदेवी–'वेगळवेंटाळी', निरनिराळ्या पदार्थांचें एकीकरण, १६·३००; **वेगलवेगला-ली-लें १३·८७३, १४·१०८, १७·४०७, १८·४७०; वियोगावेगलें ८·३१; वेगलाला-ली-लें**—मीं एकु अनेकपणें। वेगलालेंनि प्रकृतिगुणें। ९·२८७, ९·२४४, ९·४५६, १०·८०, १०·८५, १०·१००, १०·२३८, १३·२९४, १४·११८, १४·१२८, १५·३८५, १६·२६२, १७·६६, १८·३१२, १८·६९२, १८·८८१; **वेगलालों भूतिं १३·९१२, –विभूतीं १०·२४३; वेगलालिया व्यक्ती १८·४५९; वेगलालेयां ११·५२५; वेगलालेपणें** ९·२५२, १३·७६; **वेगलिक—कोणु वेगलिका वानावा,** कोणाची निवड करून निराळें वर्णन करावें, १८·१६५६; **वेगलीक १३·१०५२, १३·१११८, १८·२६८, १८·२६९; वेगलेपण ११·४२, १७·१८, –पणें**—तो देहाचेनि वेगलेपणें। काइ वेगला होये॥ ७·११५ (१), ५·१३०, ६·११४, १३·८९९, १३·११३४ (२), १४·२८९, १८·३१३, १८·१५०४; **वेगलविलेयां हुताशा,** अग्नि निराळा केला असतां, १८·४१३.

**वेघ**—वेग. **चडतकालकलांचेनि वेघं** ७·६८, कला पहा, ज्ञानदेवी, कुंटे–'वेगें' ७·७०.

**वेंघणें**—वर चढणें, आरूढ होणें; 'मिठी मारणें, धरणें' (ज्ञानदेवी कोश). **स्वप्ना वेंघौनि** १५·४६०.

**वेचणें-वेंचणें**—खर्च करणें, खर्ची पडणें, विकणें, निवडणें, मरणें. **वेचणें**—जें हातां आलें तरि न वचे। आणि अनुभवितां कहीं न वेचे। ९·५२. तातलेया जगा कारणें। चंद्रें हिं वेचिलें चांदिणें। १८·१७६९. १३·११०७, १४·१२५, १४·२३५, १७·१९३, १७·३५८, १८·२५६, १८·३०८, १८·३०९, १८·३६९ (२), १८·४२०, १८·५८६, १८·८९५, १८·९४१, १८·९६२. **अपार मोल वेचुनु १७·८८; असतें वेचिजैल,** जवळ असलेलें खर्चल्यावर, १४·१६४; **आंग वेचिलें १०·१२२; कवडा वेचे ९·३२६; कोडी वेचितील ९·५०३; वेचौनियां १८·९४३, चित्तवृत्ती–१७·१७२; जीवित वेचिलें ९·४१२, जीवितें वेचीति २·२०९, जीवीत वेचलें २·२२०; मती वेचिलिया १३·७०; शरीर वेचावें लागे १२·१७४; वेचतेया १६·४; वीटे ना वेचे १३·११०८; वेचणें ११·६०१, १७·३०५; वेच**—एथा स्वधर्मीतें अनुष्ठितां। जरि वेचु होईल जीविता। तो ही नीका वर उभयता। दीसतसे॥ ३·२२४, तो ही वेचु परि नोहे। वेचलें तें॥ १८·३६९(१), १५·२७४, १८·१२५२; **वेचिं न पडे १५·५२२; वेचु करितां १८·५९७, –करिति १६·३९६; धारवणी वेचें सरे १८·९६०; वेचकपण,** खर्चिक स्वभाव, यन्हवीं दानसील पुरुषु। वेचकपणें संचकु। १५·१२१. **वेंचणें**—ते वेंचिति मनें मौआलें। चकोरतलगे॥ १·५६. १४·२०५, १७·३५३. **गारा वेंचिजति ९·१४७; नक्षत्रें वेंचावीं १०·२३९; संपदा वेंचितां १३·३०५.**

**वेझणें—वेढणें.** वृषगजीं वेझिला। केला राउ॥ १४.३५९, 'वृषगजीं वेढिला'–ज्ञानदेवी १४.३६२, कुंटे १४.३६३. **वेझ**–'छिद्र' (ज्ञानदेवी कोश), 'सूक्ष्म मार्ग' (कुंटे), प्रशाफलतेया अर्थी। वेझ देणें जें॥ १८.८६०, **प्रज्ञा** पहा.

**वेटाळणें-वेंटाळणें—**गोळा करणें, गुंडाळणें, व्यापणें, धरणें, आकलन करणें, जमीन सारखी करणें. **वेटाळणें—**तैसा स्वमाया वेटाळें। शुद्ध जैमीं॥ १५.३०९, वेटाळला जातां. **वेटाळितां** १४.२२८; **वेटाळी** १४.२२६; **वेटाळों**, वेटाळावयास, तावडींत सांपडण्यास, १५.२५६. **वेंटाळणें—**दर्दुरु सापें गीळिजतु उभा। तो मासिया वेंटाळी जीभा। ९.५०९. त्रिभुवनिचेया ही वारेया न वेंटाळे। ११.३४९. ११.४००, ११.४०२, १३.१७२, १३.३७२, १३.४२८, १३.८९३, १४.६२, १४.३२५, १५.३०७, १७.२६, १८.१७२. **वेंटाळी** १६.२९८, **वेगळ** पहा; **वेंटाळ—**सैरा वेंटाळु उभाट। १३.४६, ज्ञानदेवी, कुंटे–'वेंटाळूनि भाट' १३.४५.

**वेठणें-वेंठणें—**वेष्टित होणें, व्यापणें, गुंडाळणें, आकारास येणें. **वेठणें—**विहिं वेठला ऐसा धर्मु। आथि बीजिं जेवि द्रुमु। १८.५१०, **विहूणें** पहा. वेदु वेठला भलेतेणें। सेव्यु होआवेया॥ १८.१४४९, वेद गीतारूपानें आकारास आला, मूर्त्त झाला या अर्थी. **वेंठणें—**१८.४१७, १८.४९४. **आत्मतत्वें वेंठला होए** १८.४०७; **वेंठ—**पेठ (राजवाडे), **उत्तरवेंठ** १७.२७३, **उत्तरणें** (१) पहा, ज्ञानदेवी–'उत्तरपेंठ', कुंटे–'उतरपेंठ', १७.२७४.

**वेडा-डी-डें—**छंद लागलेला-ली-लें, बुद्धिभ्रंश झालेला-ली-लें. वेडेया चंद्रा चंद्रिके। निमलणें आहे॥ १८.२९१. ८.२२५, १३.१२५, १३.५७९, १७.१४७. **वेडे पिसे** ९.३६७; **वेडा...ब्रह्म** १७.३३३; **आंधळा वेडा पंगु** १५.४४२; **चतुरु...वेडा** १३.२११; **विरहवेडी (डीं)** १६.५; **वेडावणें** १.७३, १८.१२११; **वेडिव**, वेडेपणा, १३.१९०.

**वेढणें—**नेसणें, आच्छादणें, व्यापणें. जैसीं जीर्णें वस्त्रें सांडिजे। मग नूतनें आणिकें वेढिजे। २.१४४. स्वर्गीं सूर्यतेज वेढिलें। ११.२१३. ६.१०९, ९.७५, १२.६५, १३.२, १८.६८७, १८.१३६१. **वेढा—**वेष्टण, वळसा. जैसिं वणवेयाचा वेढा। सांपडली मृगें॥ ११.४३०, ६.२२७, ११.७५; **वेढां रिगे**, फिरूं लागतें, १८.१३०२.

**वेताळ—**पिशाच्च. **कोल्हैरिचे वेताळ** ११.४६१; **श्रमांचा वेताळ** १७.२९७.

**वेद—**चार वेद, इतर श्रुति, प्रमाण असणारें वचन, ज्ञान. ऐसें जें अगाध। जेथ वेदावनि वेद। १.७३. जेयाचिये धडिये चि वेद। कुचुकलले॥ ८.१०५. जेयाचा महिमा पांगुरौनि जाला। धडौता वेदु॥ ११.७१. तेयांचे विसाट शब्द। सुखां ह्मणौ यंति वेद। १८.१३२४. ३.१३६, ४.१५४, ४.१५६, ६.४४४, ७.३३, ७.१०१, ८.१८८, ९.२६४, ९.२७५, ९.२८२, ९.३२९, ९.४७३, १०.६३, ११.२६, ११.११८, ११.१४६, ११.१८३, ११.२०६, ११.५५५, ११.६०७, ११.६७२, १३.२०, १३.६९, १३.८०४, १५.१४६, १५.१९०, १५.३९९, १५.५०४, १६.२२८, १६.२३१, १६.२३३, १६.२९३, १६.२९४, १६.४४३, १७.१४, १७.१७१, १७.१९१, १७.३२९, १७.३७३, १७.४१०, १८.३६२ (१,२), १८.८१७, १८.१४२३, १८.१४४७, १८.१४४९, १८.१४५५, १८.१४५६, १८.१४७७(हु), १८.१७०६. **वेदाची उत्तरवेंठ** १७.२७३; **वेदांचा चौहटा** ९.२७२; **वेदांचेया निरोपा** १६.४५२, **–चें मान** १६.१८; **कोण्हीं वेदापासूनि आगळें असे**, कोणीही नाहीं या अर्थी, ९.३६६; **वेदांमाझि सामवेदु** १०.२०७(१); गीता व वेद यांचे कांहीं संदर्भ : हा औदार्यें आगळा वेदु। मूर्त्तु जाणा॥ १८.१४४६, **वेदांचें बीज** १८.१४२२, **वेदबीज** १८.१५०१; **वेदां मूल** १८.१४१७, **वेदा मूलभूत** १८.१४१९, **वेदाचें मूलसूत्र** १८.१४१६; **वेदांत** १.११, १४.७०, १५.८७, १५.८९, १५.४७९, १८.१३१५, **–वेद्य** ११.१६४; **वेदाध्ययन** ८.२५९; **वेदार्थ** २.२६३, **वेदार्थसागरु** १.७२; **वेदाज्ञा** १३.५९७, १६.९७; **वेदादि—वेदादि वाचा**

१६·२९; ऋग्वेदादि १७·२२१; वेदादिक १०·१६१; वेदाधारें २·२४५; वेदैक निष्ठा (वेदैकनिष्ठा) १६·४५८; वेदज्ञ ९·३२८; वेदतरु १३·१६६,–त्रयी १५·१७७ सं. वा. श. पहा; वेदनिर्द्धारें १७·१३७,–पक्ष १५·१८६, –प्रतिपाद्य १·१, –यज्ञादिसाधन ८·२६२, –राय १८·२७७, –राशि १०·२५८, –रूप ३·१३५, –लोक १५·५२४, –वाक्य १५·१५६,–वादरत २·२५५,–विद् ८·१०१, –वेद्य ११·४३९; धनुर्वेद, –त्र्यंबक, धनुख पुढें पहा; सामवेद १०·२०७ (२); वेदकु, जाणणारा, तैसा वेद्याचा विलइ। केवल वेदकु उरे पाहीं। १८·११९७, वेद्यवेदकपण १८·४१५; वैदिक, वेदासंबंधीं, वेदांत सांगितलेलें, वैदिकें विधानीं १८·८१६.

**वेदी**—यज्ञकुंडाचा ओटा. कुंडमंडपवेदी १७·१७८.

**वेद्य**—जाणावयास योग्य, जें जाणावयाचें तें, दिसून येणारें. ह्मणौनि कर्मनिष्ठा वेद्यु। तो ज्ञानियांसि वेद्यु। ६·४७७. ९·२७२, १५·१४०,१८·११९७. वेद्यादक, दिसून येणारें जगद्रूपी पाणी, १८·१२९२; वेद्यवेदकपण, ज्ञेय व ज्ञानेपण, १८·४१५; वेद्यवेद्य ११·४३९, वेदांत– ११·१६४.

**वेधणें**—गुंतणें, व्यापणें. यऱ्हवीं वेधली दीठि कवले(ले)। ते चांदिणियांतें ह्मणे पीवळें। ९·१४०, ज्ञानदेवी, कुंटे–'चांदिणियातें' ९·१४१. १८·९५६, १८·१७१०. वेध—चित्ताचें आकर्षण, छंद, वेधें परिमलाचें बीक मोडे। ६·१५, ११·३६५, १३·४१०, १३·९६३, १८·९१७, १८·१३६३; वेधवसें १८·९१५; वेधवतिये, पृथ्वीला, ११·२२०, ज्ञानदेवी, कुंटे–'वेदवतीये' ११·२२४.

**वेरि-री-रीं**—पर्यंत. हे शब्द सुटे किंवा इतर शब्दांस जोडून आलेले आहेत. वेरि ३·१४८, ८·११४, १६·४२५, १८·१२२, १८·२२३. इंद्रियग्रामुवेरि ५·१०४; ठाउ वेरि १३·११५९, ठावो–१०·१७७. वेरी—आदि वेरी १८·१५२३, करण–१८·५०४, सहस्र-वेरी ९·५८. वेरीं—पैं प्रतिबिंबौनि बिंब वेरीं। १४·३८८. १४·१५५. ठाउ वेरीं १८·१२१७.

**वेऱ्हि-ऱ्ही-ऱ्हीं**—वर, पावेतों, पर्यंत, वेळां, विषयीं, साधनानें. हे शब्द सुटे किंवा इतर शब्दांस जोडून आलेले आहेत. वेऱ्हि— १५·४४५, १५·५०६; इयावेऱ्हि १·२६४, १·२६५. वेऱ्ही—समुद्रजल उसळत। आकाश-वेऱ्ही॥ १·१५५. ६·४६. वेऱ्हीं—तैसें मज लागूनि मुंगी वेऱ्हीं। ११·६८०. ६·२६१, ६·३६२, ८·१५३, ८·२३३, ८·२३५, १०·१२४, ११·५६, ११·१९०, ११·२०७, ११·२३४, ११·३५५, ११·५२३, ११·६२१, ११·६३६, ११·६५१, ११·६५९, १२·१६, १२·१८५, १३·४००, १३·४३६, १३·६८५, १३·७०७, १३·७३१, १३·७६६, १३·९७३, १३·९९२, १३·११४५, १४·२२८, १४·३०९, १५·१०, १५·१७३, १५·२०९, १५·२३७, १६·८६, १६·९०, १६·४१२, १७·१५९, १८·६७, १८·३३४, १८·४२३, १८·४३४, १८·५४७, १८·१०३२, १८·१०३३, १८·१०३८, १८·१०६४, १८·१२४९, १८·१३७३, १८·१५११. इतर शब्दांस जोडून—कां टिटिभु चांचुवेऱ्हीं। माप सुये सागरीं। १·६८, २·३०, २·२०१, ६·२८६, ६·३०४, ६·३२५, ७·१३, ७·१४१, ८·११२, ८·२०९, ९·१८१, ९·२११, ९·३०७, ९·५०१, १०·१०३, १०·२५०, १०·२७२, ११·३६, ११·४९, ११·३८१, १२·९१, १३·१३५.

**वेळ**—(१) योग्य समय, काळ, विलंब, प्रसंग. पैं सूर्यु जो वेळु नुदैजे। तेया वेळा चि नांव रात्रि किं ह्मणिजे। ९·४२२ (१, २). पैं द्राक्षरस कां उसा। वेळे तोंड सडे वायसा। १८·६७९, चव घ्यावयाच्या वेळीं, ज्ञानदेवींत व कुंटे प्रतींत उसा ऐवजीं 'आम्ररसा' असा पाठ आहे तो ग्राह्य वाटतो, १८·६८२. १·१७९, ३·३७, ४·२५, ६·७३, ७·४, ८·२१३, ९·१०३, ९·१३८, ९·४०१, ११·१६२, ११·३८४, ११·४८७, ११·४९२, १२·१३४, १३·३०३, १३·६२२, १३·६३५, १५·२८३, १६·२५७, १६·४१०, १७·२७, १७·३७, १७·३४९, १७·३८७, १८·८३, १८·१८३,

१८·६६३, १८·६६६, १८·८४४, १८·९५२, १८·९९३, १८·१०१७, १८·१०७६, १८·११०१, १८·११२८. एकीं वेलीं, केव्हां तरी, ६·१७७, वेलु एकु ९·२०६, ११·१८१, एकु वेल ५·१६६, – वेलु १०·१६८, ११·४३९, १५·४१४, येकु– १०·१७२; एकें वेलें ३·४२ (लें), ६·३८२, ७·१८७, ११·२०६, ११·४०५, ११·४७९, १५·२३५, १६·१९१, १७·१५०, १८·१३७८, येकें– ६·२८७, ७·१७१, ८·१९, ११·२६५, १४·२०, १४·५१, १६·३८१, येके चि वेले १२·१३४, येकें चि वेलें ११·४४१; एकधा वेलु ११·६६८, एकाधी वेल ९·२०३, –घेया वेला १३·४४०, एकोधिये वेले १३·३९५; कदणही वेलु १८·७५७, कव्हणी एके वेले ११·५५०, –वेले १३·१४५; कोण्ही एकी वेलीं १३·३९७, –एकी वेले १३·२७४, –वेले १०·२९७, कोण्हीं वेले १४·१८८; केती वेला १८·२८; कोडि वेल १५·१३८; एकि दोनि वेल १५·२३७, येक दोनि चि– १३·७६४, दोनि च्यारि– १८·७७२; तीनि वेला ११·४९०; प्राते वेले ३·१०५; वेलु चूके १३·६८०, –धाडी १८·१२७४, – नेणे(णं) १६·१७६, – फेडणें ४·१८२, – फेडिला १६·४६८; वेल राखे १५·२३; वेलु न लगे ११·४६३, –न लगैल ६·१५०, – लागला ११·४९५, – लागे १३·३३५, १८·९९४, –न साहे ७·१९६; आकारवेले ८·१७०; चोखेल (चोरवेल) १६·७; जूझावेले २·१९; मध्यान्हवेलु १४·११०; श्रृष्टिवेले १३·९१९; सांजवेल ९·७१, १७·२९४, १८·२०८; सुवेलीं १०·२३३; स्तुतिवेले १३·६६४, हाट– ९·४९२; वेलवेलां ११·२४८, ११·४८२, १८·१६०१, वेलोवेलां ११·४९८, १३·१०७३, १४·२६६, १८·१२१७, १८·१४५९. (२) वेल–वेलि–ली—लता. खालील कांहीं संदर्भात वेल किंवा वेलि-ली चीं रूपें असणें संभवतें. जो श्रुतिगौरवाचा मांडवीं। कामुसृष्टिचा (कामु सृष्टिचा) वेलु वाढवी। ७·४९. जेथें नि नाना सृष्टीचिया वोलीं। पसरति भूतग्रामांचिया वेली। ११·५०३. १३·१०५६, १५·६१, १८·५०५, १८·५७१. दुःखाची अतूट वेली १६·२११; वेला पालवा ९·११७, वेलु पाल्लों १५·१४४, वेलपालव १५·२००; कुंडें मंडप वेली १६·३८२; चंद्रिकेचिया वेली जर्ली पसरति, चांदण्याचें प्रतिबिंब पाण्यांत वेलीसारखें दिसतें, त्यास उद्देशून, ९·१२२; अज्ञानवेली १३·८३७, अज्ञानिं वेलि जाए १५·१५१; कर्मवेली १३·१६४; जन्मवेलि, जन्ममरणाची परंपरा, १८·१५२४; प्रज्ञावेलिवें(चें) वेल्हाळ सुफल, बुद्धिरूपी सुंदर वेलीचें सुंदर फळ, १४·२१; प्रमेदवेलि १३·११३०; वाचावेली १५·१४; वासनावेलि १५·१६६; विवेका वेलीची (विवेकवेलीची) १२·१२; वेलरि, वेलींचें जाळें, १६·३६५; वेलाउल, वेलींचा मंडप, घर, मंदीर, चमत्काराचें वेलाउल १३·९८९, ज्ञानाचें–१३·३११; वेल्हाळ पहा.

**वेला**—(१) लाट. वेलाभेड, लाटांस भिणारा, वेलाभेड वेडकु अहिं। १३·७८२. (२) मर्यादा. दर्पसागरु वेला। सांडुनि उंत॥ १६·३९१.

**वेलांडी**—विस्तार. विश्वपरंपरेची वेलांडी १५·२५१.

**वेल्हाल**—विस्तारलेलें, सुंदर, प्रिय. द्राउं वेल्हाल देशी नदी। जैसी साहित्यातें वोजावी। १३·११५१. ११·१०४, १३·३११, १४·२१, १८·१२१२. वैकुंठिचा वेल्हाळु १०·२१२; वेल्हालपणें— देंति वैराग्यशाखा कोंवलिया। वेल्हालपणें॥ १५·१८८, १८·५०५.

**वेल्हावणें**—विस्तारणें. पसरणें. वेल्हावितेनि गुणें, सुंदर विस्तार करण्याच्या गुणानीं, १३·११५२; निरोधाचें वेल्हावणें, इंद्रियनिरोध हेंच भगणें, १२·६४.

**वेल्हाणी**—व्यवहार, व्यापार. कर्मांची वेल्हाणी १८·८२४, ज्ञानदेवी, कुंटे–'वेल्हावणी', विस्तार, १८·८२७.

**वेश्या**—प्रचारांतील अर्थी. १३·७४३.

**वैखरी**—भाषा; चार वाणींपैकीं चौथी, सं. वा. श. पहा. जेथ परोसिं वैखरी बुडे। १४·१४. ६·३१२, १२·३१, १६·२०.

**वैजयंती**—विष्णूच्या गळ्यांतील माळ. ११·५९३.

**वैतरणी**—मरणोत्तर ओलांडून जावयाची यमलोकांतील नदी. १६·३७२.

**वैद्य**—नेहमींच्या अर्थी. वैद्यातें करीति साला। १७·२००, साला हा पाठ सला असणें संभवतें, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सळा' १७·२०१. २·८६, ३·८. **सद्वैद्य** १६·४२.

**वैधव्य**—विधवावस्था. कां वैधव्यें वेलु नेणे(णें)। महासती जैसी ॥ १६·१७६.

**वैभव**—ऐश्वर्य. **सुकृपेचें वैभव** १८·१७२९; **अद्वयानंदवैभव** १८·१७३५; **सर्ववृत्तिवैभविं** १८·३४६.

**वैराग्य**—विषयांचा अंतःकरणापासून आलेला कंटाळा. तूं ऐसा तैं होसी। जैं मोहाते(तें) येया सांडिसी। आणि वैराग्य मानसीं। संचरैल ॥ २·२८०. ६·१४८, ६·१६४, ६·३७६, ६·४२१, ९·१८७, १३·५११, १५·३९, १५·२३२, १५·२३३, १५·३९०, १६·९०, १८·७७९, १८·७८८(२), १८·९००, १८·९४९, १८·१०३९, १८·१०४१, १८·१०७१, १८·११२९. **वैराग्याचेन आधारें** ५·१५०, **–चेनि आधारें** ६·४१८, **–चा अळावा** १८·१००२, **–ची गोधुलुक** १८·१०७९, **–ठावो** १८·८९९, **–चीं डाळें** ६·५७, **–चें तप** १७·२३०, **–ची नाव** ७·८८, **–चा पांगु** ४·१६२, **–ची सींव** ४·२४; **वैराग्यादिक** १८·७८८(१); **वैराग्यइंधनपरिपूर्ती** ८·४७, **–गरळ** १८·७८६, **–दशा** १८·९१५, **–पद** १८·९८९, **–भाग्य** १६·२०७, **–महापावकें** १२·४६, **–मूल** १८·७९०, **–मोक्षद्वारीं** १८·८९६, **–रवी** ४·१२६, **–लाभ** १८·९९५, **–लोट** १५·२३४, **–वसंत** ६·१४९, **–शाखा** १५·१८८, **–सिद्धि** ६·४६०, १८·९१४; **ज्ञानवैराग्यऐश्वर्य** ६·३७; **विषयवैराग्य** १३·५२१; **सवैराग्य** १८·१०४०; **वैराग**—वरील अर्थी, १८·८९८, **विषयवैरागें** ९·४६६.

**वैर-वैरिया-वैरी**—**वैर**—शत्रुत्व, प्रतिकूल भाव. १६·२८७, १८·१४४२. **जन्मांतरिचें वैर** १३·५३६; **बापिकेया वैरा** १३·५४०; **समथैंसिं वैर** १३·५४९; **आडवैरें** १८·१०४४ (१); **जातिवैरें** १३·१४३. **वैरिया**—शत्रु. **वैरियाचिया कलेवरा** ११·१०५; **वैरियां** २·२०७, १३·७६५, १७·२५३; **वैरियांचा पाहुणरु** ८·१४७; **भक्तां कां वैरियां** ९·४६८. **वैरी**—त्याच अर्थी. पाये पां आयुष्याचा आडलु करीं(री)। जें सरतें परिणामु वेन्हीं। तेया औषधातें काइ वैरी। जिव्हा न ह्मणे॥ ६·३६२. १४·३६०, १६·२३२, १८·७५६, १८·१०४६, १८·१०५५, १८·१४४३. **वैरी कां मैत्रिया** १८·१०६७; **दोषवैरी** १८·१०४४ (२).

**वैश्य**—चार वर्णांपैकीं तिसरा. आणि रज परि सात्विक। तेया ठेविले वैश्य लोक। १८·८२६. **वैश्याचिये जाती** १८·८७६, या जातीच्या कर्तव्यासाठीं १८·८७६ ते १८·८७८ पहा; **क्षत्री वैश्य** १८·८१६, **क्षत्री वैश्य स्त्रिया... शूद्र अंत्यादि** ९·४५६, **वैश्यक्षत्रियब्राह्मण** १८·८७९, **वैश्य शुद्र अंगना** ९·४७०, ज्ञानदेवी, कुंटे–'शूद्र' ९·४७४.

**वैश्वानर**—अग्नि. १५·४०६, १८·१२४७. **स्नेहासूत्रा वैश्वानरा** १७·३४८.

**वो**—(१) अगे, अहो. तूझेनि वो गुरुद्रिष्टी। होये माए ॥ १२·२. चाउदसिं ह्मणे माए। तूझा चि वो दुर्गे ॥ १३·८१७. १५·४२२. (२) हांकेला उत्तर देणें. १८·११४६, १८·१५१०. **तेयां वो दे** १७·३२८.

**वोइरणें**—पुढें ठेवणें, आडवें येणें. मग स्वप्निचें काबाड। वोइरी निद्रा ॥ १८·५३७, स्वप्नाचें ओझें डोक्यावर ठेवते या अर्थी. **इंद्रियांचें वोइरिलें**, इंद्रियांना प्राप्त झालेलें, १८·६६५; **वोइरण**, कां तांथुवाचा ताणा। तांथु घालितां वोइरणा। १८·३६५, ताण्यांत आडवे तंतु भरले असतां.

**वोउसा-वौसा**—नवस. **वोउसा–वोउसेयाचेया**, व्रत वेणाऱ्याच्या (राजवाडे), वाण धाडिजे घरा। वोउसेयाचेया॥ १७·२८५. **वौसा**—माझें अधिष्ठान घरीं। आणि वौसे आनाचे करी। १३·८१५.

**वोकणें**—ओकणें. तें तजिजें(जे) विष जैसें। वोकुनियां ॥ १८·१०६. **वोकवणें** १८·१०१०.

**वोखट**—वाईट (हंस कोश). **ओखट–ओखट** पहा. वोखटें मरणाऐसें। तें हिं आलें अग्निप्रवेशें।

परि प्राणेश्वरा दोसें । न गणी सती ॥ १६·१८५. ११·४४७, १३·१०६३, १६·५६, १६·२१०, १६·४२९, १७·२६०, १८·१०१३. वोखटें ना गोमटें १२·१९४.

**वोखती**—चिंता. ऐसी जेयाचां चित्तिं । वैषम्यसाम्याची वोखती । वाहे तो महामती । अज्ञानु गा ॥ १३·८०५.

**वोखद**—ओखद-ओखद पहा. जिपायें वाढे सत्व शुद्ध । जेथवां ज्ञान चि करी साध । परि येका दोनि वोखद । येर आहाति ॥ १७·६२. १३·७२१. **वोषध** १६·११५, १७·३९०; **वोषधी** १८·७७७.

**वोगरणें**—ओगरणें-ओगरणें पहा. अमृताचां ताटीं वोगरं । येसिं रसोयें कैंचीं ॥ ९·९. ९·३८९. **उपहारु वोगरीन** १३·४२०.

**वोघ**—प्रवाह, नदी. ओघ-ओघ पहा. पैं सरिता-चेनि वोघें (वें) । सिंधु जळाचे मीनले घोवें (वें) । ते काइ वर्त्तत आहे मागें । ह्मणौनि पाहों पंथि ॥ ८·८३. पैं समस्तां वोघां । आंतु भागीरथी गंगा । १०·२३६. १०·२०७, ११·७, १३·८९२, १८·३२९, १८·४१०, १८·५८१, १८·८३९, १८·८९१. **वोघा वोघीं वाहांतेया** १८·२७२ (१, २); **समुद्रीं वोघांचें जाणें** १८·४७२; **सातें वोघीं** १८·८७४, सं. वा. श. पहा; **उगउं वोघ सिंधू** १६·१३८; **वोघवलें** १८·५११.

**वोज**—ओज पहा. प्रकाश, प्रभा, तथ्य, रीत. तेजाची वोज दावित । इंद्रनील ॥ ११·५९०. ११·६९६, १२·१८७, १५·२६. **जेवित्ती वोज**, रीत या अर्थी, १७·१६५; **काई वोज सांचें**, कांहीं तथ्य आहे काय ?, ३·११; **वोजा**, चांगल्या रीतीनें, आणी स्वधर्मावेया वोजा । जीणें जें कां ॥ १८·८३३, १३·१०४०, १७·२४४, १८·११७३; **वोजावणें**, रीत दाखवणें (ज्ञान-देवी कोश), सजवणें, तेज आणणें, प्रकाशित करणें, दाउं वेल्हाळ देशी नवी । जैसी साहित्यातें वोजावी । १३·११५१; **वौजणें**, प्रकाश पाडणें, **अज्ञाना काइ वौजे** ३·१५६, ज्ञानदेवी, कुंटे—'उमजे' ३·१५७.

**वोझें**—ओझें-ओझें पहा. कां धरा इया सूकरू । वोझें न ह्मणे ॥ १३·३४७. ११·६१६, १८·१३३, १८·२८०, १८·१४६०. **वोझें** १२·१२२.

**वोटंगणें**—अटंगणें पहा. १२·७५.

**वोंठ**—ओंठ. ११·३७१, १३·५६२, १८·१६७१.

**वोडण**—पांघरूण, ढाल. **ओडण** पहा. तरि तुझे वोडण माझेया जीविता । ११·३७८. ११·३४५. **वावो न लगतां चि वोडण सूचिजे** १३·५४५.

**वोडवणें**—अडवणें-ओडवणें पहा. आणि सा मास ते ही वोडवति । दक्षिणायन ॥ ८·२३१. २·३१, ९·४७६, ११·३३८, ११·४३२, ११·४३६, १८·७८६, १८·१५८०. **वोडौं ये काइ**, पुढें करतां येईल काय ?, पुढें करून काय उपयोग ?, १८·१४८५; **वोडौ**, पाहुणचार, आदर (राजवाडे), तियेचा येरु वोडौ नलि । कोणा अर्थी ॥ १३·६३५.

**वोढणें**—खेंचणें. **वोढिजणें**—सुखज्ञानाचीं पाशिकें । वोढिजतां खुडुकें । जैसा मृगु ॥ १४·१४७. **वोढा**—**वोडा** वारा, धरबंध, मर्यादा, १३·६९१, १७·१९०, ज्ञानदेवींत व कुंटे प्रतींत हे शब्द एकत्र घेतले आहेत; **वोढाल**—ओढाळ, स्वैर, स्वैर फिरणारें जनावर, **मति वोढाल जाली** १३·८२५; **वोढालाचां खुरिं** १३·५५७; **वोढालिंव**, ओढाळ कुत्रें, १३·७२८ (१); **वोढाळू**—वोढालिंवा लाइलें । तैसें कान पूंस वोलें । पुढुतिं वोढाळू आलें । सुणें जेवि ॥ १३·७२८ (२); **वोढि-ढी**—ओढ, ताण, श्रम, कमतरता, **वोढि**—अनर्घ्य रत्न हातु चढे । तैं भांगाराची वोढि पडे । १७·२१७, १७·३४४, **पोसितां एकि वोढि** १८·९३६; **वोढी—भोग्याचिये वोढी** १८·२५३, **संकल्पविकल्पाची**—१६·७६.

**वोणवा**—ओणवा. **वोणवां चाले** १७·१०१.

**वोतणें**—रस ओतून बनविणें. श्रद्धेचा चि केवलु । वोतिला असे ॥ १७·७२. **वोतिंवा होउनि** १६·१७९, अतिंव पहा.

**वोतपली**—ओतपली पहा. १८·१४०.

**वोथंबा**—ओळंबा, आधार. १३·५३५, १३·१०१६, १३·१०७६, १५·२४६.

**वोथिजणें**—अथिजणें पहा. ९·२१ (वो).

**वोपणें**—अपणें पहा. ३·२०५. **वोपिजणें** १६·८९.

**वोमथणें**—लोंबणें. १३·५५९.

**वोरकल**—कसोटी, कसवटीचा दगड. परिसाचां

वोरकलीं । नाहिं चोखाकीडाची वोली । १७·४०४. १८·४८९.

**वोरपणें**—ओरपणें पहा. वोरपिलीं कांटिया । कमळें जैसीं ॥ १६·३६५.

**वोरस**—ओरस पहा. परि वछाचेनि वोरसें । दुभतें होये घरा दोसें । १८·१४५७. १४·६२, १८·१३११, १८·१६७६.

**वोल**—तारण. ह्मणौनि ग्रंथु नव्हे वोल । साच चि हे ॥ १३·३३०. १८·८९८. **वोलेचा अव्हेरु करा** १३·३३१. **वोलणें** पहा.

**वोलखणें**—ओलखणें–ओलखणें पहा. ऐसा आत्मबोधें तोषला । जो परमानंदें पोखला । तो चि स्थिरप्रज्ञु भला । वोलख तूं ॥ २·३६५. ४·५६, ५·३०, ५·६०, ६·६५, १३·३३९, १५·१३८, १७·७३. **वोलखावेया** १७·३२७; **वोलखण** १८·६४६; **वोलखि-खी—वोलखि पाडूं**, ओळख पटवूं, १३·३३८, **शास्त्रांचिया वोलखी**, शास्त्रसिद्धांतांच्या जाणिवेनें, १७·३५३; **वोलखीसर्वं** ३·३६.

**वोलगणें**—ओलगणें–ओलगणें पहा. हडपु मीं वोलगैन । १३·४१८. **आंगीं वोलगे** १७·१०, उवाइणें पहा; **पाये वोलगैन** १५·२८; **संत वोलगावेति** १२·२४४; **वोलगती**, सेवा करणारी, १३·३९२; **वोलग** १३·४५८.

**वोलणें**—ओलणें, **ओलणें** पहा. तो वोलला असे गोपालु । महामेधु ॥ २·७७. १८·१५९. **वोल**, ओलसर जमीन, द्रव, प्रेम. भुइं लोलौनि गेलें अंभु । वोल थारे । १८·४२१, **आस्थेचेनि वोलें** ९·४७४; **कृपेची वोल** १०·१४७; **मनाची**— १३·१०८६; **सृष्टीचिया वोलीं**, ओलसर जमिनींत, ११·५०६; **वोला-ली-लें**—दीठि ते किर वोली । पर्ण्यांगनांचीं ॥ १८·६६९, १३·७२८, १४·७; **वोला चि खलु (चिखलु)** ८·२१३; **वोलेंनि हातें** ११·४६९; **वोला ना कोरडा** १८·५७२; **वोलटें**, ओलसर जमिनींत, १८·९९३; **वोलावा**, आश्रय, प्रेमाचा पाझर, तो ही मीं वोलावा हिरें । १६·४१४, **गुणाचा वोलावा** १६·२६७, **धर्माचा**—११·३०४, **सौम्यतेचा**— ११·१४४; **वोलवणें**—विहित कर्में पांडवा । आपुला अनन्यु वोलवावा । १८·९०२, **वोलवावा** हा पाठ **वोलखावा** असणें संभवतें, ज्ञानदेवी—'वोल्हावा', कुंटे—'वोलावा', जिव्हाळा, १८·९०६.

**वोलांडणें**—ओलंडणें, **ओलांडणें** पहा. तपोदुर्गें वोलांडिनि । १३·१६४. १३·१०६७, १७·१५८.

**वोलि**—ओलि पहा. वोलि लेहे वेगवंतु । आपण चि ॥ १३·३०७.

**वोलिंबा**—ओलिंबा पहा. देखें वोलिंबा इंगल न चरे । ८·८८.

**वोल्हावणें**—ओलें होणें. ९·५. **मनडोले वोल्हावति** ११·२८५.

**वोल्हास**—ओलेपणा, आर्द्रता. **आगि ना वोल्हासु** १८·४४३, ज्ञानदेवी, कुंटे—'वोलांश' १८·४४६.

**वोवण**—ओवणें. १७·२५. **वोवी** (२) पहा.

**वोवर**—ओवर पहा. **विषयाचां वोवरा** ७·१६४, ज्ञानदेवी, कुंटे—'वोवरां' ७·१६९. **वोवरी**—आनंदभांडारा केली वोवरी । १०·२१.

**वोवांडणें**—ओवंडणें, ओवांडणें पहा. उपेक्षा करणें, ओलांडणें. क्रतुकोडी वोवांडिति । १३·१६४. १३·२६५. **मोरु आकाशा वोवांडे** १८·४८१.

**वोवालणें**—ओवालणें पहा. तुच्छ मानणें. जैसें सूर्यें सूर्यातें वोवालिलें । १०·१०७. जें अध्यात्म वोवालिलें । ऐश्वर्य हरें ॥ ११·४७, ऐश्वर्य ओवाळून टाकलें. १३·३७६, १३·११२९, १४·१६५, १६·५२. **श्रीगुरु वोवालिजति** १३·४३२,— **वोवालिन** १३·४२०. **वोवालणी** १२·६,—**णीं** ११·३३०.

**वोवी**—(१) ओवी पहा. ते भगवद्गीता वोविं गाऊं । ऐसें केलें ॥ १०·१९. वोविया कीं होति लेणें । साहित्यासि ॥ १०·४१, १५·१६. **वोवियेचा बंधु** १३·११४९,—**चेनि बंधें** ६·४९४; **वोवीप्रबंधें** १०·२२, ११·६९७,—**फुलें** ११·६९८. (२) **वोवि**—कपड्याच्या उभ्या किंवा आडव्या धाग्यांची विणत, हा अर्थ पुढील ओवीखालीं आगाशे यांनीं दिला आहे. पाहे पां देऊं आववा चि भरे । मग रात्री चि वोवि उरे । १३·६५३, ज्ञानदेवींत—'रात्रीची वारी उरे', कुंटे प्रतींत—'रात्रीची वारी वावरे', पाळी किंवा यात्रा असा अर्थ दिला आहे, १३·६५५.

**वोस**—ओस पहा. काइ कराल गोमटें। वोस नगर॥ ९·४२९. वोसिं तोरण बांधलें। १३·४६८. **वोसें**—उणेपण, **वोसें आणावें** १८·१७६६,—**येॐ नेंदिजे** १४·२८९; **वोसल**—ओस पडलेलें, १८·५७५.

**वोसंडणें**—ओसंडणें पहा. **बोसंडणें हा वोसंडणें** चा अपपाठ असणें संभवतें. न फेडिता-(नां) रिण जैसें। वोसंडी ना॥ १८·२०२. ११·५५०, ११·६१४, १८·१८१. **उन्मेखसागरिचें भरितें वोसंडैल** १४·२४; **बो(वो)-संडे** ११·३७३; **दर्पें बो(वो)संडलेनि** १६·३९२.

**वोसंतणें**—आचरणें, (मार्ग) आक्रमणें. **जन्म वारा वोसंतीत** १७·४२६, अर्थाकरतां **वारा** पहा.

**वोसर**—मंद होणें, ओसरणें, **ओसरणें** पहा. तैसा रजाचा तो वारा। नावेक धरी वोसरा। १५·१६२.

**वोह**—कांस. **वोहां दूध** १८·१२२१; **वोहांहूनि वत्स काढितां** १८·७८२.

**वोहटणें**—ओहटणें, **ओहोटणें** पहा. जैसा शरत्कालु निगे। आणि सरिता वोहटों लागे। १२·१०७. १४·२११. **चढे वोहटे** १३·६६३; **वोहटे ना चढे** १५·११९; **वोहट**—**विषयां वोहटु पडे** १०·१५४; **वेदें वोहटा वाहिला,** वेद मागें हटले, ११·६७२.

**वोहल**—ओहोळ, ओढा. लोहापरिसाची घृष्टि। वोहलागंगेची भेटि। १७·३९५, लोहा परिसाची व वोहला गंगेची असे शब्द तोडणें इष्ट वाटतें. ९·४५४, १८·१७५१. **काइ गा वोहल जाली,** इतरांना ओहोळासारखी क्षुद्र वाटेल काय?, १७·९०; **आडवोहल** १३·७५४, **आड** पहा; **वोहललें**—ओहोळ वाहून गेलेलें, वारिषियेचिये प्रथम दशे। वोहललेया शैलाचें सर्वांग जैसें। ११·२४३.

**वौजणें**—वोज पहा.

**वौसा**—वोउसा पुढें पहा.

**व्यक्त**—उघड, स्पष्ट. ऐसें अव्यक्ताचें होये। व्यक्त विश्व॥ ८·१५८ (२). तैं तेया नावें सहजें अव्यक्त। आणि आकारवेले तें चि होये व्यक्त। हें येकातव एक सूचत। येऱ्हवीं तरि नाहीं॥ ८·१७० (२). ७·१५२ (२), ८·१७२ (१), ८·१७३ (१), १२·२३ (१,३), १२·२४ (१), १६·१३५, १७·३११, १८·११८८ (२). **अभिव्यक्त,** उघड, प्रकट, **अभिव्यक्त चे** १६·२१०, ज्ञानदेवी, कुंटे–'अभिव्यक्ति ये' १६·२१२; **अव्यक्त**—मज अव्यक्तातें व्यक्ता की मानावें। ७·१५२ (१), ऐसा करितेन विण अगोचरु। अव्यक्तीं हा आकारु। निफजवी जो व्यापारु। तेया नांव कर्म॥ ८·२८. ८·१५८ (१), ८·१६२, ८·१७० (१), ८·१७७, ९·१६०, ९·२९१, ११·३०३, १२·३२, १२·६०, १२·७३, १३·४०, १३·७३, १३·८९, १३·९०, १३·९२, १३·९७, १३·११३५, १४·६९(२), १५·४७८, १८·१०९५, १८·११८८ (१); **अव्यक्ता माझि** १८·१०९४; **अव्यक्तत्व** ४·४४; **अव्यक्तपण**—हें असो अव्यक्तपण थिनलें। मग तें चि विश्वाकारें ओथिजलें। ९·६५, ४·४९; **अव्यक्तवादमनी**—अव्यक्तवादमती। अव्यक्त ऐसी वदली। सांख्यांचिया प्रतीती। प्रकृति हे चि॥ १४·६९ (१), **व्यक्त आणि अव्यक्त**—तरि व्यक्त आणि अव्यक्त। तूंचि (तूं चि) येक निभ्रांत। भक्ती पाविजे व्यक्त। अव्यक्त योगें॥ १२·२३ (२,४), **व्यक्त ना अव्यक्त** ८·१७३ (२), **व्यक्तअव्यक्त** १२·२४ (२), **व्यक्ताव्यक्त** ८·१७२ (२).

**व्यक्ति-व्यक्ती**—प्राणी, आकार, स्पष्टता, विवरण. **व्यक्ति**—संमोहा जाली व्यक्ति। तरि नाशु पावे स्मृती। २·३२३. मज अव्यक्ता व्यक्ति। अनार्त्तासि आर्ति। ९·१६०. २·१६४, १४·३६९, १७·३२५. **व्यक्ति जाली** १८·७३, **–पूसों** १८·७१; **व्यक्तिकनकिं (व्यक्ति कनकिं)** २·१६७; **व्यक्तिभेद** १५·१५०, **–मात्र** ९·२२२, **–सेजार** १८·२८९; **अभिव्यक्ति** १४·९१; **अष्टभेदव्यक्ति** ९·९७; **क्षेत्रव्यक्ति** १३·७५, **नाम–** १७·४०१. **व्यक्ती**—हा अमूर्त्तु आला व्यक्ती। ४·११. २·१४९, ९·२५१, ९·४५७, १०·१०५, १२·४२, १३·२५७, १३·६५१, १४·३५८, १५·३६५, १८·१०४९. **त्रया व्यक्ती** १८·४५९; **व्यक्ती आणीति** १७·३६७, **–आणीन** १७·२०, **–ए** १३·१८१, **–करूं** १७·१३७, **–दाविले** १७·२६२, **–धरी** १७·१५६; **नानानक्षत्रव्यक्ती** १८·१०९१;

परिव्यक्ती (परि व्यक्ती) १०·१६९; **भूतव्यक्ती, सर्व–**, भूतणें (२) पहा; **वर्णव्यक्ती** ९·२९२.

**व्यग्रता**—मनाची अस्वस्थता. १८·१५८७.

**व्यंजणें**—स्पष्ट दिसणें. १४·३४८. **व्यंजक** १७·३९९.

**व्यथा**—पीडा, कष्ट, क्लेश. पैं पाइं कांटा निहटे। तंव व्यथा जीवीं उमटे। १६·१५८. **गर्भिंची व्यथा** १३·७३२; **नरकव्यथा** १६·२१३, **भव–** १८·१४४८, **संवसार–** १२·१८१.

**व्यभिचरणें**—अनुकूल नसणें, बदलणें. तरि उचित काइ आह्मां। जें व्यभिचरे ना धर्मा। २·६३. ३·२२८, १७·६०. **व्यभिचार, कृतघ्न**पणा, दुराचार. ऐसेंनि मातें जाणिजे। तैं जाणीवभक्ति ह्मणिजे। एथ भेदु कांहिं देखिजे। व्यभिचारु तो॥ १४·३७८, १·२४८, २·३८, ४·७८; **व्यभिचारा काइ व्यक्ति १४·३६९, या पाठापेक्षां** 'अव्यभिचारा काय व्यक्ति' हा **ज्ञानदेवींतील** १४·३७२ व **कुंटे प्रतींतील १४·३७३ पाठ** ग्राह्य वाटतो; **व्यभिचाररहितें** १४·३६८; **अव्यभिचारें** १५·५.

**व्यय**—खर्च. यऱ्हवीं दानसीलु पुरुषु। वेचकपणें संचकु। तैसा व्ययें चि हा रुंखु। अव्ययो हा॥ १५·१२१ (१). **अव्यय**—तैसें यया रुंखाचें होणें जाणें। तर्कें होंतेनि वहिलेपणें। ह्मणौनि लोकु यातें ह्मणे। अव्ययो हा॥ १५·१२०, **अश्वत्थ वृक्षास** उद्देशून; १५·१२१ (२), १५·१३१, १५·१३७, १८·१३१३; **अव्यया समाधि** १८·१७३३, ज्ञानदेवी, कुंटे–'अव्यत्यया' १८·१७५५; **अव्ययभावना** १६·७०; **अव्ययत्व** १५·११७; **अव्ययपणें** १३·११०८.

**व्यर्थ**—निष्फळ. १२·१२१. **वेर्थ** १७·३४९.

**व्यवसाउ–व्यवसाय**—उद्योग, श्रम. **व्यवसाउ** १०·२६३ (२), **वेवसाओ** ६·४४४. **व्यवसाय**—जेणें चोखाळुती सऱ्याउ। तो व्यवसाया आंतु व्यवसाउ। माझें रूप हें ह्मणे राउ। सुरवरांचा॥ १०·२६३ (१), ज्या उद्योगानें शुद्ध न्याय दिसतो तें माझें स्वरूप जाण असें देवांचा राजा म्हणाला. ९·१९६, १३·५५५, १४·१६४.

**व्यवस्थणें**—ठरणें, निश्चित करणें. जें अतींद्रिय ह्मणौनि व्यवस्थलें। ११·१५९. **व्यवस्थौनि** १८·८९१; **व्यवस्थित**, नेमकें, योग्य, ६·३४२, १८·७२४; **व्यवस्था**—स्थिति, रचना, गणना, ६·३४४, ७·१९, १०·९३, १०·२७७, १३·८७६, १४·३९८; **कृत्याकृत्यव्यवस्था**, कोणतें काम करणें योग्य होईल व कोणतें अयोग्य होईल याचा निश्चय करून रीत लावणें, १७·२२, **चतुर्वर्ण–** १८·८२०, त्यागसंन्यास– १८·७२, **भूतभेद–**, प्राणिमात्राच्या भेदाची रचना, १८·१०९२; **वेवस्था** १३·९४७; **आत्मानात्मवेवस्था–राजहंस**, दूध व पाणी यांचा निरनिराळा भेद पाडणाऱ्या राजहंसासारखे आत्मा व अनात्मा यांचे भेद सत्पुरुष दाखवितात त्यास उद्देशून, १३·११३७,· **प्रकृतिपुरुषवेवस्था** १३·१०८३, **विश्व–** १६·२९५.

**व्यवहार**—कर्म, हालचाल, व्यापार, उपयोग. माझि कर्माकर्मीचां व्यवहारीं। प्रवर्त्तु दावी॥ ७·२६. विधिविवर्जिता व्यवहारु। आचारादिकु॥ ९·१५६. १८·४४२, १८·१३३५, १८·१६२८. **व्यवहाराचे डोले** १४·१७३; **ज्ञानदृष्टी व्यवहारा आणिलेति** १८·१५६४; **व्यवहारजात**, देवघेव इत्यादि व्यापार, १३·७८८, **–भेद** १६·१३८; **भिन्नाभिन्नव्यवहार**, हें सर्व एकच असून निरनिराळें आहे हें मी एकच असल्यामुळें कसें दाखवितां येईल?, १५·३०३, यावर १५·३०१ व १५·३०२ पहा; **अव्यवहार**, चोरी इत्यादि **निंद्य कर्में**, कां राजाज्ञा अव्यवहारु। कुंठवी जेवि॥ १८·७३०, **अव्यहारी वस्तु**, ज्याची हालचाल किंवा व्यापार होत नाहींत अशी वस्तु, १८·८०; **वेव्हार**—देवघेव, व्यापार, कृतघ्ना उपेगु केला। चोरा वेव्हारु दीधला। १३·७२७, १७·९, १८·१२१९; **वेव्हारे(रें) नागवूनु**, व्यापारांत इतरांना फसवून मिळविलेल्या धनानें, १३·२३०; **वेव्हारा होईं**—सावकार हो, मज ग्रंथउद्यमु फलवेया। वेव्हारा होईं॥ १४·१६.

**व्यसन**—आसक्ति, चट, छंद, प्रसंग, संकट. सांघें पैल तीरा जावें। ऐसें व्यसन जेथ पावे। ३·४७, प्रसंग. व्यसन जैसें न सीणवी। ६·१२४, वाईट छंद. १४·१८६, १८·१३४०, १८·१७२३. **व्यसनाचिं लेणिं** १३·७०५; **कामक्रियेचें व्यसन** १३·७०२; **सव्यसनु,**

छंद असणारा, १३·४४२; वेसन ७·९; १२·१८८ व १२·२३६ ओव्यांतील साम्य पहा, ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींतील या ओव्यांत थोडा फरक आहे.

**व्याकरण**—नेहमींच्या अर्थी. १३·८३१.

**व्याकुल**—अस्वस्थ, विकल, दुःखी. ऐसा अद्भुतु तुरंबंबालु। आइकौनि ब्रह्मा व्याकुलु। १·१३६. १·२०६, २·५५, २·७३, २·१८६, २·३२४, १५·११२. **व्याकुलता** २·३६८.

**व्याज**—देणें घेणें, बदला, कारण, निमित्त, ढोंग. गेले असति व्याजें। जूझाचेनि ॥ १·८६, कारणामुळें. हें परस्परें तुह्मा व्याज। सदा चि आथि ॥ २·२५, देणें घेणें. ७·१०७, ९·४६१, ९·५२०, ११·८३, ११·४०३, १२·६७, १३·२३, १३·३३२, १४·६६, १५·५६४, १८·१०६८, १८·१७२४. **अर्जुना व्याजें** १८·१६६५, **अर्जुनाचेनि** – १८·१४६०; **चतुर्व्याजें**, चार प्रकारच्या निमित्तानें, १३·९४५, सं. वा. श. पहा, **देह** – १४·२७८, **प्रबंध** – १८·१७४४, **विनति** – १४·२५, **संग्रामु** – २·५३; **निर्व्याज**, **निर्दोष**, १८·१५६.

**व्याड**—दांतांतील फट. ११·४११.

**व्याध**—शिकारी. १३·७३८. **व्याधाचें चारा घालणें** १३·६६८.

**व्याधि-व्याधी**—रोग. **व्याधि**—लसणातें न संडी गंधि। कां अपथ्यशीलातें व्याधि। १८·७५४. २·८६, ६·२२०. **व्याधि वार्धक्य कलुषें** १३·५३४; **व्याधिचां सीन्हालीं** १२·५०; **व्याधिचिंता** १३·७६६, –**त्यागें** १८·१३८४, –**व्याल** १७·१४९; **क्षयव्याधि** १३·१७५; **विविधव्याधिगजरें** १३·४९२, **विविध** पहा; **व्याधिलेया माणसा**, आजार झालेल्या माणसाला, १३·७१७, ज्ञानदेवी – 'व्याधि लागलया माणुसा', कुंटे '–लागलिया माणुमा' १३·७१९. **व्याधी**—७·९०, १६·१४०, १८·१५४. **अनोलख व्याधी**, परीक्षा न झालेली व्याधी, जें अव्हद व्याधी अनोलख। तें घेतलेयां परते चि विष। १८·१३१.

**व्यान**—पंच प्राणांपैकीं एक, सर्व शरीर व्यापणारा वायु. व्यापकपणें होये। व्यानु ते चि ॥ १८·३३६.

**व्यापणें**—भरणें, भरून जाणें, पसरणें. ऐसें हृदय असें(से) व्यापलें। मोहें तेणें ॥ १·२१८. आतां पैं माझेनि येकें अंशें। जें हें जग चि व्यापलें असे। १०·२९३. २·६१, ५·३६, १०·२०२(२), ११·२६८, १३·८१, १६·२७०, १७·११३, १८·५०४, १८·५०५, १८·५०६, १८·५०७. **व्यापूनि** ११·६३७, १३·९०१, – **असलि** १०·१७०, – **असे** १३·८८६, – **घातलें** ११·२२६; **सर्वव्यापीं(पी)** १२·१०२; **व्यापक**—व्यापक आणि उदास। जैसें हें आकाश। तैसें जेयाचें मानस। सर्वगत ॥ १२·१८०, व्याप्य मी व्यापकु। पुरुषोत्तमु मीं ॥ १८·११९२ (२), ४·२१३, ५·८७, ६·४०१ (२), ९·१९२, १०·२४५, ११·२८४, १२·२८, १५·३६५, १८·१३४४; **व्यापक...एकदेशिय** ११·६९३; **व्यापकु किं एकदेशी** ६·८९; **येकदेशी व्यापका** १२·२५; **लोकव्यापक** ११·३३४, **व्याप्य**– १३·८८२(२), **सकलविश्व**– ११·४३६, **सर्व**– ११·५२५; **व्यापकपण** ६·४०१(२), १०·२०१, १५·४१३, १८·३३६; **शब्दाचें व्यापकपण** ६·२१; **व्याप्ति**—आणा हे जेवढी माझी व्याप्ति। तेव्हढी चि तेयांची प्रतीती। ९·२५१, ४·९१, ११·३०१, ११·३१३, १३·९१५, १३·९१९, १३·९८५, १३·९९२, १५·३७९, १५·४०९; **शब्दाची व्याप्ति** २·११४, ४·२१२; **व्याप्ती**— आणि येया व्याप्ती। व्यापलें जग ॥ १०·२०२(१), १३·८७९; **सर्वव्याप्ती** १३·१००१; **व्याप्य** १८·११९२(१); **व्याप्यव्यापक**—तेसें सर्वादि जें एक। तेथ कें व्याप्यव्यापक। १३·८८२(१).

**व्यापारणें**—वागणें, वर्तणें, क्रिया करणें. नैष्कर्म्यें हीं व्यापारे। निरंतर ॥ ३·६२. ९·११३ (रे). **व्यापार**—हालचाल, काम, कारभार, व्यवस्था, काबाडकष्ट, श्रम, पण मनें वाचा देहें। जैसा जो व्यापारु होए। तो मी करितु आहें। ऐसें न ह्मण ॥ १२·११७, नाना व्यापार सेवकां। स्वामि जैसा ॥ १८·८२३, वांटून देतो यास उद्देशून; दधिजलाचेया गुसलणां। व्यापार सारिखा विचक्षणां। १८·९३७, ३·४९, ३·७६, ३·८०, ५·४०, ८·२८, ८·१८०, ९·३९४, ११·२६३, १३·१७७, १३·४३८, १३·९९७(२),

२·२३५, २·३२९, २·३४६, २·३६८, ८·२३९, ९·१२३, १०·१८२, १२·१०४, १३·२०८, १७·५३, १८·२३४, १८·५९४. **करूं-रूं न शके** १·२१३, ११·३३, १७·३३४; **करूं शकती** ४·८६. **सकणें** पहा.

**शंक-शंख**—(१) शंख. **शंक**—जैसें कपोल शंकें सितलें, विष्णूनें ध्रुवाच्या गालास शंखानें स्पर्श केला त्यास उद्देशून, ११·१८३. **शंख**—१·१२७, १·१३३. **महाशंख** १·१४८. (२) शंक. शब्दास जोडून, शंका या अर्थी, **शंकणें** पहा.

**शंकणें**—संशय घेणें, संदेह वाटणें. आतां प्रश्नु करील भला। शंकुनियां॥ २·३७२. **शंका**—संशय, कल्पना, अल्पांश. देवाचां भोगायतनीं। खेलतां शंका न धरीं मनीं। ११·५४५, **शंकेचेनि गदलपणें** १३·२२३, —**चा ठाउ** ९·५५; **अहंकाराची शंका नाहीं** ५·६२; **शंका हान घेसी** ९·५३, —**नेघां** १३·११२२, —**फेडूं** १५·३८२, —**मनीं रिगे** १३·२६४, —**मनीं वाहाती** २·३२०; **शंका आणि हांवं(व)** १३·३५९; **आश शंका प्रतारण** १३·२७१; **व्यालशंका**, सर्प आहे हा संशय, १८·२२६, याच अर्थी, जैसी शंका जात खेओ लोपे। सर्पपण मालेचें॥ ९·७२; **आशंक—मनाशंके** ६·७६, ज्ञानदेवी, कुंटे—'मनशंका' ६·७६; **निःशंक** पहा; **साशंक** १८·१६८८; **अशंकडी**, अडचण, **शब्दाचिया अशंकडी**, शब्दाच्या अडचणींत, १६·५ ज्ञानदेवी—'आसकडी', कुंटे—'आसकडीं' १६·५.

**शक्ति-क्ती**—(१) सामर्थ्य. **शक्ति**—हें इं असो प्रजापति। शक्ति जे सृष्टि करिति। १७·३३२. १८·३३५. **ब्रह्मनामाची शक्ति** १७·४०६, **शैव**— १८·११२७; **क्रियाशक्ति** १३·१०२, १८·३३१; **नानाशशक्तिची (नानाशक्तिची) मांदुस** १५·८२. **शक्ती**—तैसा देवाचिया शक्ती। पार्थु देवासी चि बहुती। परी माने इये स्तुती। गौरव असे॥ १८·१६३०, ज्ञानदेवी—'बहुतीं परीं' १८·१६५२. **सात शक्ती**, स्त्रियांच्या, १०·२५७; **ज्ञानशक्ती** ४·१७१, **प्राण**—१२·५३, **वस्तुसामर्थ्य**— १·७८, **श्रोत्र**—१६·२१२, **सर्व**— १०·२६१. (२) कुंडलिनी. कुंडलिनीस उद्देशून आलेले संदर्भ: **शक्ती**—शक्ति करी उजगरा। कुंडलिनिए॥ ६·२२१. **शक्तिचेया आंगा** ६·२७५, —**चें तेज** ६·२९३; **उल्हाटशक्ति** ९·२१३. **शक्ती**—ऐसें शक्तीचें रूप मावळे। शक्तीमाझि॥ ६·२८७ (१). ६·२८८. **शक्तीमाझि** ६·२८७(२). (३) पार्वती. **शक्ति—शक्तिचां कर्णकुहरीं** १८·१७३०. **शकति**—वरील(१) व (२) अर्थी. कंठावरि शकति। उठिली दीसे॥ ६·२२७, कुंडलिनी. **शकतिमुखीं**, कुंडलिनीच्या तोंडांत, ६·२४७; **शकतिपण**, परि शकतिपण तें आहे। जंव मिळेना शिवीं॥ ६·३०१, शिवाशीं ऐक्य होईपर्यंत कुंडलिनीची शक्ति असते, शक्तिपणा राहतो, ज्ञानदेवी, कुंटे—'जंव न मिळे शिवीं' ६·३०१, या पाठानें अर्थ स्पष्ट होतो. **सकती** पहा.

**शतृ-शत्रु**—अपकार किंवा नाश करणारा. **शतृ**—**अजातशतृतरुवरां** १३·२२८, **जनणें** पहा. **शत्रु**—आतां सुहृदु आणि शत्रु। कां उदासु आणि मित्रु। हा भावभेदु विचित्रु। संकल्पु कैंचा॥६·९४. **अवंतुनु शत्रु करितासि** १३·६३४. **शत्रू**—**शत्रूं पुढें** १८·८६२. **वैर**—पुढें पहा.

**शब्द**—आवाज, ध्वनि, सार्थ वर्णयोजना, नांव. कांहीं संदर्भांत ब्द ऐवजीं द्ब अक्षर मुद्रण दोषानें आलें आहे. येकिं शब्दीं शब्द चि यजिजे। तो वाग्यज्ञु ह्मणिजे। ४·१४० (१, २). शब्दु बोले मुखें। परि ज्ञान नाहीं॥ ५·५८. शब्दु पाठिं अवतरे। कृपा आधीं॥ १३·२६२. १·१४७, ६·१७, ७·३३, ८·७, ८·१२, १८·९०, १८·१४२, १८·१६७८, १८·१७४६. **शब्दाचिया अशंकडी** १६·५, — **क्षोणी** १३·४२५, —**चा चमत्कारु** १५·१५; **शद्वा(ब्दा)चा दिउ** ६·३१४; **शब्दाचें मीष** १६·४४, —**चेया राना माजि** १५·३२३, —**च(चें) व्यापकपण** ६·२१, —**ची व्यासि** २·११४, ४·२१२; **दूजेन विण शब्दु** १६·२७४; **बिसाट शब्द** १८·१६२४; **श्रुती शब्देंसिं हारपती** १५·४०१; **शब्दांकुर** १५·९९; **शब्दातीत** ५·६८, —**दिक** १५·१६०, १५·३२८, १८·१००८,—**दिविषय** १८·४७५; **शब्दकूपिकेतलिं** ७·१८०, —**जात**, —**जात**

पहा, –तत्वसारज्ञ १३·११२३, –ब्रह्म, ब्रह्म (४) पहा, –राशि ११·७२, १८·१४२१, –राशी १८·१४१८; शब्देंविण १·५८; शब्दश्री १·३४, –सृष्टि १३·२, –सांपानें ११·९; अशब्द—अशब्दु मी अश्रोतृ। १८·११९३, जीवलाकुशब्द १५·३१४; तच्छब्द, तत् पहा; तप–१६·१०४, निः– ६·१७६, ११·१२७, परमात्मा– १५·५०६, प्रति–, प्रति पहा, संसार– ५·१२४; शब्दस्पर्शु रूपगंधरसु १८·४६९; स्पर्शु आणि शब्दु रूप रसु गंधु १३·११७; शाब्द—शब्दरूप झालेलें, म्हणणें, शाब्दि—ज्ञान शाब्दि करणें १३·६२९; शाब्दी—ऐसी शाब्दी आहे १५·२२२; शाब्दीक—शब्दासंबंधीं, वाचिक, शारीर मानसीक शाब्दीक १७·१९९.

**शम**—मनोनिग्रह, इंद्रियदमन, शांति. ऐसा बुद्धिचा उपरमु। तेया नांव म्हणिपे शमु। १८·८३१, यावर १८·८३० ते १८·८३२ पहा. १८·८३३. शम दम १०·८२; शमादिक १८·८४८, सं. वा. श. नवे गुण पहा; शमदमादिकिं १८·१०१७; शमदममदनमदभेद १८·७. दम पहा.

**शमशमणें**—अपूर्वाईनें दिसणें. कैसी शमशमिते पाहा नवाई। भूखंलेपणांची ॥ ११·४२४, ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींत – 'समसमित' ११·४२९ हा पाठ आहे, 'चमचमीत' असा अर्थ कुंटेनीं दिला आहे, ह्या कोशांत या संदर्भात तोच पाठ देऊन त्याचा अर्थ 'खरोखरी' असा दिला आहे.

**शयन**—निजणें, बिछाना. आणि त्रिगौनियां शयनीं। सरिसा पहुडे ॥ ११·५४५. **शयन**—राहणें. पूरि शयन, शरीरांत राहणें, १५·४५७, पुरि-री पहा, जल–, विष्णु, १०·२१; शयान, पडून राहिलेला, बैसला कीं उभा शयानु ११·२२२.

**शरण**—आसरा, रक्षण, रक्षण मागणें, राखणारा. जेयां गती मती मीं चि शरण। ९·४८५. ११·१३७, ११·३२५, १६·२५३, १८·१३१०, १८·१३८९, १८·१३९०, १८·१३९१, १८·१३९२, १८·१३९३, १८·१४००, १८·१४०७. शरणगत १२·२३९(१), शरणा– ११·५५२; अनन्यशरण १८·१४०४, स्व–, आपल्याला (श्रीकृष्णाला) शरण आलेला, १८·१४०९; **शरण्य**—शरण जाण्यास योग्य, शरणगतां स्नेहाळु। शरण्य जो ॥ १२·२३९(२).

**शरत्**—हिंवाळा. शरत्काळु १२·१०७, –लिं १८·१०८७.

**शराव**—मातीचें उथळ भांडें, परळ. भांडघट-शरावि १३·८६९.

**शरीर**—नेहमींच्या अर्थी, देह पहा. आइकें शरीर तरि एक। परि वयसा भेद अनेक। २·१०८. हां गा शरीर जरि जालें। तरि कर्तव्य हें ओघें आलें। ३·१४४. आतां शरीर तरि आहे। परि शरीरिंचा तो नोहे। ६·४०२ (१,२). पैं प्राणाची आंतौरी। क्रियाशक्ति जे शरीरीं। १३·१०२. तेया शरीर जें जालें। तें अज्ञानाचें बिं विरुढलें। १३·८३७. कपू(पूं)रत्वें कापुरीं। सौरभ्य असे जिया परी। शरीर होउनि शरीरीं। कर्म जेवि ॥ १३·८८९(१,२). २·१३७, २·३२८, ३·१७९, ३·२०१, ५·५३, ५·९८, ५·१५०, ५·१५६, ६·४६, ६·९०, ६·२५९, ६·२९६, ६·३२६, ६·३४७, ६·४७८, ८·८१, ८·१४९, ८·१८१, ८·१८६, ९·४११, ११·४१३, १२·१३५(१), १३·१३५, १३·१४१, १३·१७७, १३·५०६, १३·५२३, १३·५५४, १३·१०६५, १३·१११२, १४·११६ (रें), १४·१२८, १४·१५८, १४·२४६, १४·३०९, १५·१८०, १५·३११, १५·३२९, १५·३३२, १६·२७५, १६·२८७, १७·२१२(१), १७·२५४, १७·३७५, १७·३८६, १८·५०, १८·३३४, १८·३३७, १८·७५७. शरीराचें अडिनांव ८·२४९, –चेनि अनुकारें ६·३००, –चेनि आभासें १८·२२०; शरीरीं उदासु ४·१०५, –राचा कांटाला १६·१८१, –चेया क्लेशा १८·१९०, –चेया गांवा ७·१०२, –रिंची चेतना ८·२२६, –रिचे धर्म ६·२४३, –राचां मांडवीं ८·४८, –रिची माती १३·४३०, –राचेनि मीखें १८·२२४, –राचेनि मेलें १३·१०२७, –राचां लोपीं २·१४३, –रिची वाढि १३·७४२, –राचां सलीलीं ८·१३६, –राचेया स्मृती १८·१५९६; आत्मबुद्धि शरीरीं ६·७२, गता-

युधे – ३·१०९, देवचक्रवर्तिचां – ११·२४०, विक(का)रि – १४·१७७, विश्वात्मके– ११·२५५; स्वशरीराचा भारु १३·३४७; प्राणें हीं शरीरा आटणी करणें, तपाचें लक्षण, १६·१०७; शरीरा जरा न टेंकतां, म्हातारपण येण्यापूर्वी, १३·५५३, – वैरियांचें नांव ठेविजे, शरीराला वैरी समजावें, १७·२५३; शरीर पडावें १६·३१६, –रें पडिलेनि १८·५६५; शरीरातें न पीडावें ३·८९; शरीरें लागला आहे, शरीर टाकतां येत नाहीं यास उद्देशून, १८·१०५९, – लोण कीजे १७·२०६; शरीर वेचावें लागे १२·१७४; शरीरें शरीरा येणें १२·१३५(२); त्रिदोषीं शरीर सांडिलें १६·४३६; अवेव आणि शरीर १३·२९४; अवेवां शरीरेंसिं १५·२९४; शरीर जैसें अवयवां १२·१६७; शरीरा आणि मानसा १७·१३३; शरीरें वाचा मानसें १६·११३; जैसें शरीर सावयव आहे ९·४३१; शरीरांतर २·११०, –राकार १८·१२९९; शरीरादि १३·११२७, –दुलवाडें १८·३५७ (१), –हेतु, तेथ शरीरादिदलवाडें। शरीरादिहेतु घडे। १८·३५७ (२), –किं १८·४५०; शरीरग्रामिं ११·६५५, –मी(मीं) ८·३६(१), –जात २·१३६, –परां ३·१८५, –प्रिय १५·३९४, –रावाहिरिलीकडे ६·२११; शरीरभाव २·३०९, ८·३६(२); शरीरुसंचु ६·१९८; शरीरसंयोग ७·१२७, शरीर–सांडोवा ९·३७७, –स्वभाववसें १८·११६७; शरीरी—देहधारी, ५·४०, १८·७४२; शारीर १७·२००; शारीरें कर्में ७·११३; शारीर जे तप १७·२१४, – तप १७·२१३, –तप १७·२१२ (२), –व्यापार ५·५१; शारीर मानसीक शाद्धी(द्धी)क १७·१९९.

**शल्य**—सलणारें टोंक. जेया जन्ममृत्युचें। हृदइं शल्य ॥ १३·५५२. हृदयशल्य १०·२६७.

**शव**—प्रेत. हें शव होउनि जीर्गे। १६·१७८. २·२००, ३·१९४.

**शस्त्र**—हत्यार, साधन. शस्त्रें हाणितलेयां छाया। आंगीं न रुपे ॥ २·१४०. जैसिं कुमारीहातीं बांधलीं शस्त्रें। ९·१७६. वरि वरिषताति शस्त्र। संघाट वेन्हीं ॥ ११·६५१. १·२२१, १·२३३, १·२६४, २·४७, २·१९७, ११·२११, ११·३११, ११·४३४, ११·४४२, १३·५३१, १५·२९३, १८·६६१. संसारु जीणतें हें शस्त्र, साधन, १५·५४३; शस्त्रास्त्र १·९६, १·२२०, –ङ्किं २·१४५; शस्त्रधर १०·२३१, –वर्षि, वर्षाव होत असतां, ९·४८६, –वारि ६·३६९, –विद्यापारंगत १·१०९; शस्त्रंत्रिण ३·२५३; ज्ञानशस्त्र ४·२०६, प्रस्न(ल)य– ११·३३१.

**शाक**—भाजी, पाला वगैरे. ६·२८२, १६·२२. शाकांचा पाहुणेरु १६·२२. शाका, शाखा पहा.

**शाखा**—झाडाची फांदी, विभाग. बीज शाखांतें प्रसवे। ९·२९०. काइ शाखा नव्हे तरु। १३·२०३. कां शाखा फलांवेया। सिंपिजे मूल ॥ १६·१००. ९·२०८(१), ९·२२४, ९·२५०, १०·९७(१), १०·३०८, १३·२१८, १४·३००, १५·४८, १५·६३, १५·१४९, १५·१५२, १५·१७०, १५·१७६, १५·१७८, १५·१७९, १५·१९९, १५·३९९, १५·४३७, १८·६२८. शाखांच्यिा बाहाली(लीं) १३·१७९, –चे मांदोडे १५·६०, –ची वाढि १५·२०४; शाखा उठिति पडति १५·१३०; शाखाकोडि १५·१२४, –जाल १५·२४०, –तव, खांदियांपासौनि देखां। फूटलिया शाखा। शाखातव देखां। पल्लव पानें ॥ १०·९७(२), –पल्लव १·२५, ९·३४२, –भेद १५·४००; अधोर्धशाख १५·२०६; अधोशाखा १५·१०८, १५·१७३, १५·४८६; उर्ध्व शाखा १५·६४, १५·२०९, उर्ध्व– १५·१९६; आडशाखानिकर १५·१६९, –प्रसर १५·१९३; उपरता शाखा १५·२०३, उपरि– १५·१९५, १५·१९७; थोर शाखा १५·१९४, मध्यस्था – १५·१७५, जन्म– १५·१६७, १५·१९१; जीवशाखीं, जीवरूपी शाखांस उद्देशून, १५·१४८; धर्ममोक्षाची शाखा १५·१९२; भूतशाखा १५·१२३, मनुष्य– १५·१६१, १५·१६३, मनुष्यजाति– १५·१५४, वैराग्य– १५·१८८; शाखा फूल फल १०·२४१; उपशाखा—शाखोपशाखा ९·१०८ (२); शाखि—झाड, आणि जालेनि फुलें फलें। शाखिये जैसे मोकले। १८·८६५, फुलें व फळें आलीं म्हणजे वृक्ष तीं देण्यांत उदार

होतात त्यास उद्देशून; **अधःशाखिया पादपा** १५·१४३; **शाका**—शाखा, जे तूटलेया मूळा पासिं। उलंडैल शाकांसिं। १५·५०, मुळें तुटलीं म्हणजे शाखांसहित वृक्ष उलथून पडतो, पण अश्वत्थाची अशी अवस्था होत नाहीं, यास उद्देशून.

**शाड्वल**—(पानांमुळें) हिरवा. १५·५६. **साड्वल** पहा.

**शांत**—(१) समाधानवृत्तीचा-ची-चें, संतोषी. एकें शांतें सदमदें। ११·१२७. **अशांत** २·३४६. (२) साहित्यांतील एक रस. जेथ शांताचिया घरा। अद्भुतु आला आहे पाहुणेरा। ११·२. **शांतु उघडा दीसैल** ६·४८६, **–शृंगारातें जीणे** १०·४१; **शांतु चि अभिनवैल** ४·२११; **शांतरस**— **शांतरसाचें भरितें** ५·६४, **–रसें वरिखला**, गीता ग्रंथास उद्देशून, १८·१७४०; **शांताद्भुत**, शांत व अद्भुत रस, ११·४, ११·१२.

**शांति-ती**—निर्विकारता, समाधान, शांत रस, दैवी संपत्तीचा एक गुण. **शांति**—साध्वी शांति नागविली। माया मांगि श्रिंघारिली। ३·२४६. मग माझी नित्य शांति। तेया ते दशा ते चि कांति। ९·४२५, स्वरूपशांतीस उद्देशून. त्यागातव आंगवे। शांति सकळा॥ १२·१३८. तरि गीळूनि ज्ञेयातें। ज्ञान ज्ञाता चि मागीतें। हारपे तें निरुतें। शांति पैं गा॥ १६·१३६. २·३४४, ४·१८७, ११·३८५, १६·१३९, १६·२३९, १८·१०८०, १८·१५८९. **शांतिचा अंकुरु** ४·१८८, **–जीवाला** २·३४५, **– माजिवटा**, शांतीचा मध्यभाग, पूर्ण शांति या अर्थी, १२·१४२, **–चेनि लाहें**, शांति मिळाली असतां, १८·१०८३, **–चें लिंग**, चिन्ह, १६·१३५; **शांतिरूप** १६·२१०, **–सुख** १२·१४१; **शांतिं**—शांतरसयुक्त, गीतेस उद्देशून, १३·११४८. **शांती**—जें साहित्य आणि शांती। हे रेखा दिसे बोलती। ४·२१५. ४·१८९, ५·७१, ९·१८९, १२·१३९. **सावेव शांती** ६·२५५; **शांतीकथा**, शांतरसयुक्त कथा, गीतेस उद्देशून, १३·११५०.

**शाप**—**अभिशाप** पहा.

**शारद–शारदि**—शरद् ऋतु, हिंवाळा. **शारद**— आणि ऋतु बरवा शारदु। शारदिं पुढुतीं चंद्रु। १८·३४२(१). **शारदि**—जेव्हां शारदियेचा अनुघाडु फुटे। ९·१०१. १८·३४२(२). **शारदियेचेनि** अव्हें ६·२५८, **–चिये चंद्रकले माझि** १·५६, **–चां प्रवेशीं** ८·१६०. **शरत्** पहा.

**शालक**—मेहुणा. १·१८१, १·२२३.

**शाला**—शाळा, घर. **ब्रह्मशाला**, वेद्शाळा, १७·२२१. **शालिका**—**महदादिविश्रामशालिका** १४·६७, **विश्रमणें** पहा.

**शाश्वत**—सतत असणारें. २·१५०.

**शासन**—नियमन करणारा या अर्थी. ज्ञाणौनि आब्रह्माचें होए। शासन हा॥ १३·१०१८. **शास्ता**, वरील अर्थी, १८·१४८८; **शास्ति**, नियमन, ६·७१.

**शास्त्र**—धर्मविषयक प्रमाण मानलेले नियम किंवा आज्ञा, विशिष्ट क्षेत्राचें अनुभवजन्य ज्ञान. तिए सिद्धप्रज्ञेचेनि लाभें। मन चि सारस्वतें दुभे। मग सकळ शास्त्रें स्वयंभें। निगति वाचें(चे)॥ ६·४५२. नातरि बैला वरि शास्त्र। बांधलें असे॥ १३·५३१. कार्याकार्यविवेकीं। शास्त्रें चि करावी पारखी। १६·४६३. तैसें हेतुकारण मेळें। उठी कर्म आंधळें। तें शास्त्राचें लाहे डोळे। तैं न्याय ज्ञणिपे॥ १८·३६८. ९·१७६, ९·२७३, ९·३६०, १०·२७३(१), ११·५८५, १३·१७, १३·४४६, १३·८३२, १५·३५९, १५·५४३, १६·४५७, १६·४६१, १७·२२, १७·२३, १७·२६, १७·२९, १७·३५, १७·४०, १७·९१, १७·२३१, १८·२७६, १८·५१७, १८·८२८, १८·८४६, १८·८८५, १८·८८७, १८·८८९, १८·१२२६, १८·१२२७, १८·१२२८, १८·१२२९, १८·१२३५, १८·१४२६, १८·१४३५, १८·१४६२, १८·१४६४, १८·१४७५, १८·१४९५, १८·१६६१, १८·१६६२, १८·१६६४, १८·१६७४. **शास्त्राचें आपादान** १७·३८; **शास्त्रांवरि उभगु** १३·१९२, **–चिये...कसे** १८·३७३, **–चीं दुभतीं** १३·११२५; **शास्त्रागुरूचेनि नावें** १८·३८७; **शास्त्राचेन नावें** १७·९२(१), **–नि मुखें** १८·८८४; **शास्त्राचां वार्ति**, प्रकाशांत, १८·६३३; **शास्त्रांचिया बोलखी** १७·३५३; **शास्त्र(स्त्रा)चेनि संप्रदायें** १८·१४७१ (१);

शास्त्रांची सोये १७·१०२; शास्त्रांतरीं, निरनिराळ्या शास्त्रांत, ६·५२; शास्त्रअतिसो १८·१५२९; शास्त्रअभ्यास १७·४९, –स्त्राभ्यास १७·३६; शास्त्रार्थ १८·१४७१(२), –र्थे १८·३६५; शास्त्राधारें १८·८४२; शास्त्रेश्वर १८ १२३०; शास्त्रउपाय १८·१२२४, –अलावा १८·१४४३; शास्त्रजात, –जात पहा, –ज्ञ १७·९२(२), –दीठी ६·४४३, –प्रवृत्तिग्रस्ताऊ १८·१४२५, –ब्रहिकरीं १८·५४७, –मूढ १३·८३६, –राजा १८·१४७०, –श्रवणि १८·१४८६, –समेत १०·२४७, –साह्य १८·३७०, –सिद्धांत १६·४१, १८·१५३०; आध्यात्मशास्त्र १८·१७२८, गीता– १·७०, १८·१४१६, १८·१४७६, गीताशास्त्रनिर्मिता १८·१४८८; नीतिशास्त्र १०·२७३(२), प्रवृत्ति–, व्यवहारांत कोणतेंही काम करण्याचें तंत्र, १४·१५५; मूलशास्त्रपदें १४·२९; योगशास्त्र १३·८२४; शिष्यशास्त्रादिविलासें १८·१०५८; सकलशास्त्रांचा सराऊ १५·३६४; सत्शास्त्राचेनि बळें १६·४३८; सर्वशास्त्र १७·८४, १८·१४६१, १८·१७८६, –निपुण १७·४३, –स्त्रैकलभ्य १५·५३७, –पुरवणियां १८·३८; सांख्यशास्त्र १८·५१६, १८·५२०, सूप– १३·८२७; शास्त्र—घाइं शास्त्र न जिरे। १३·५३७, शास्त्र हा शस्त्र शब्दाचा अपपाठ आहे; सशास्त्रें हा पाठ सशस्त्रें असणें संभवतें, ११·१२९; शास्त्रिक १·३४; शास्त्रविखिं १७·३९; शास्त्रें अर्थें देशें काळें १७·२८; शास्त्रें कां ध्यानबळें १८·८४४.

**शिखर**—पर्वताचा अति उंच भाग, डोंगराचें टोंक. शिखरौनि सुटला धोंडा। १३·७५३. **शिखराथिलेयां**, शिखर असलेल्या पर्वतांमध्यें, १०·२०६; **निगमाचलशिखरीं**, वेदरूपी पर्वताच्या टोंकावर असलेल्या, १७·३३१.

**शिखा**—शेंडी, अग्र. शिखांत १·२५५; **दीपशिखा**, दिव्याची ज्योत, नातरि दिवा मुकुलिकीं। दीपशिखा अनेकीं। भीनलेयां अवलोकीं। जैसें होये॥ १४·५५, दिव्याच्या मूळ ज्योतींत अनेक दिव्यांच्या ज्योती मिळाल्या असतां जसें होतें, सर्व एकरूप होतात या अर्थी.

**शिर–शिरस्**—शिर (१) मस्तक, डोकें. शिर लोटिलेयां जैसें। पर आंग॥ १८·१२७. ११·२८९, ११·४४०, १४·१०२, १८·८६४. **शिरकमल** ६·२०२, –**छेदें** १७·१६६. (२) शरीरांतील नाडी. अस्थिचे नळे निरपे। शिरांचे हीर अल्पे। ३·२३४. **शिरस्**—वरील (१) अर्थी. **शिरसा वाहिजत असे** ९·४८२; **शिरोमणि-णी**, श्रेष्ठ या अर्थी, **शिरोमणि** १५·२९७, १५·४१८, **शिरोमणी – विचक्षण-शिरोमणी**, चतुरांतील श्रेष्ठ, १८·५०८, **श्रोते–** १८·५७९, **समस्तसुर–** ३·२२५, **सुवर्म–** १७·१६९, **स्नेहाल–** १४·२१. सिर – सिरस् पहा.

**शिला–शीला**—पाषाण, खडक. शिला ८·४२. **शिळा कां सिंधौरिया** १८·९३४; **शिलाराशि**—कां उधवली आकाशें। शिलाराशि॥ १६·३७७. **शीला—स्फटिकाची शीला** ८·४१.

**शिल्प**—कलाकौशल्याचें काम. शिल्पि अतिनिपुण। १३·८२७.

**शिव**—परिशिष्ट (६) पहा. **शिवमुष्टिगंडु**, गंड पहा.

**शिवणें**—स्पर्श करणें. गुरुवचना वांचूनि शास्त्र। हातिं न शिवे॥ १३·४४६.

**शिष्ट**—पूज्य, आदरणीय. **शिष्टागमनविधान**, श्रेष्ठ व्यक्ति आली असतां करावयाचे विधि, १५·१८७, **विधान** पहा; **शिष्टाइ**, शिष्टानें केलेली मध्यस्ती, ११·५३५,

**शिष्य**—गुरुकडून विद्या शिकणारा, उपदेश घेणारा, अनुयायी. जैसें शिष्यातें गुरु। सर्वथा नैये अव्हेरुं। २·६०. तें चि प्रमेय येकोल। शिष्यें होआवें अढळ। १८·१२३२. ८·५४, ११·६३५, १५·२९७. **शिष्याची निसिं(सि)** ११·६३६, **निसि** पहा; **शिष्यपरंपरा** १८·१७३७, –**शास्त्रादिविलासें**, शिष्य जवळ करणें, शास्त्रांचें निरूपण करणें या दिखाऊपणास उद्देशून, १८·१०५८; **गुरुशिष्याची गोठी** ३·२६७, **गुरुशिष्यसत्पथ** १३·८८४, –**संबंध** १०·११०, ११·३६५, **गुरुशिष्यां...स्नेहो** १६·४६; **व्यासशिष्यसंजयाचा**, संजयाचा शब्द तोडणें इष्ट वाटतें, १८·१६४१; **एकु शिष्यु एकु गुरु**, एका गुरूजवळ एकच शिष्य असणें या इष्ट संप्रदायास उद्देशून, १८·१२१९; **शिश्य** १८·१४७४, हा पाठ **शिष्य** असा घ्यावा.

**शीणणें**—त्रासणें, कंटाळणें. विषो शीणौनि जाए। परि न सिणे सावधु नोहे। जेणें कुहिला हातें चि खाये। कोढी जैसा॥ १३·७०३, विषय जरी भोगामुळें कंटाळून गेले तरी, या अर्थी. **सिणणें**—**सीणणें** पहा.

**शीत**—थंड, शांत, थंडी. १४·१९६. **शीतांशु,** चंद्र, १८·४९३; **शीतोष्ण** २·११९, ४·१९८, ६·८५, १२·२०१, **–स्पर्श** १६·२४४; **शीतल**—हे असो आघवी बोली। सांव पां सर्पफणिची साउली। ते शीतल होईल केतुली। मूखकांसि॥ ५·११६, कां तेज परि शीतल। शशांकाचें॥ १६·११४, १३·२९०, १७·५३; **स्वच्छें शीतलें सुगंधें** १७·२२१. **सितल**—**सीतल** पहा.

**-शील**—शब्दास जोडून. त्या त्या गुणानें युक्त. **अपथ्यशील**—लसणातें न संडी गंधि। कां अपथ्यशीलातें व्याधि। १८·७५४. **अपथ्या(थ्य)-शीला व्याधी** ७·९०; **क्रियाशील**—अक्रियु ना क्रियाशीलु। १३·११०२, **दान**–१६·४००; **नानाप्रयोजनशीलें** १३·१०५५, **पालन**–११·१३०; **भजनशील**—देखैं मनुष्यजात सकल। हें स्वभावता चि भजनशील। ४·६६, १२·१९५, **यजन**–४·१२२, ४·१४६. **सील** पहा.

**शुक्ति**—शिंपी, मोत्यांचा शिंपला. हें असो स्वातिचें उदक। शुक्ति मोतियें विआलीं विख। १५·३८८, शिंपल्यांत मोतीं व सर्पाच्या ठिकाणीं (व्यालीं) विष होतें यास उद्देशून. पैं नेणतेया प्रती। रूपेपणाची प्रतीती। रूपें नोहौनि शुक्ति। दावी जेविं॥ १५·५१७. जे सात्विक शुक्ति। रत्नीं पघले॥ १७·३२५, या पाठाचा अर्थ समाधानकारक लागत नाहीं, ज्ञानदेवी–जेणें सात्विकें तें मुक्ति। रत्न देखिलें॥, कुंटे–जेणें सात्विक तें मुक्ती। रत्न देखे॥ १७·३२७, या पाठांचे अर्थ उघड आहेत. **कां शुक्तिते (शुक्ति ते) शुक्ति,** शिंपी शिंपीच आहे ही प्रतीति, १३·११३३; **शुक्तिपल्लव** ६·२६६, **–लाभें** ९·६०; **रविचंद्रादिशूक्ति** १४·८, हा पाठ **रविचंद्रादि शुक्ति** असा घ्यावा.

**शुक्ल**—(१) चांद्रमासाचा पहिला पंधरवडा. **शुक्लपक्ष** ८·२२१. (२) वीर्य. **शुक्लशोणिताचा सांचा,** शरीरास उद्देशून, १३·१०६.

**शुचि**—पवित्र. गंगा शुचि होये। पाप ताप जाये। १२·१७३. **शुचित्व**—शुचित्वें तीर्थां कुवांसा। १२·१७८, १३·४६०, १३·४७३, १६·१९५, १७·२७२, १८·६५५; **शुचित्वासि आला** १३·४६२; **शुचिपण** १३·४८२; **अशुचि** १३·६७७; **शूचि** १६·२८४, हा पाठ **शुचि** असा घ्यावा, ज्ञानदेवी, कुंटे–'शौच' १६·२८६.

**शुंडा**—सोंड. **शुंडादंड** १·१४.

**शुद्ध**—निर्मळ, पवित्र. किंबहुना इया परीं। बाह्य चोख अवधारीं। ज्ञानदीपु अंतरीं। म्हणौनि शुद्धु॥ १३·४६५. तैसें ज्ञानें शुद्धें लाहिजे। सर्वं शुद्ध॥ १८·५२४ (१, २). १३·४६६, १५·३५, १५·३०९, १८·७, १८·१०३१, १८·११३१. **शुद्ध आत्मतत्व** १३·१०३२; **शुद्धा आस्था** १८·१५१९, **–दशा** १५·४०८; **शुद्ध पुण्य** ९·३१३, **–प्रमेय** १३·३२३; **शुद्धी...बुद्धि,** बुद्धीचें विशेषण, १८·१००६, ज्ञानदेवी–'शुद्ध ते ... बुद्धि', कुंटे – 'शुद्धत्वें ... बुद्धि' १८·१०१२; **शुद्ध वस्तु** १४·२७६, **– वासना** ८·१३३, **– विवेकु** १५·२६९, **– सत्व** १७·६२, **– स्फटिकें** ११·१३४; **शुद्धमति** ९·४०; **देशकालशुद्धपात्रिं** १७·२६०; **शुद्धत्व —मैली...शुद्धत्व** १७·१९५; **अशुद्ध** ९·५६; **विशुद्ध**—अत्यंत शुद्ध, हा अनादि नित्य सिद्धु। निरुपाधि विशुद्धु। २·१४५, ३·२५८.

**शुद्धि–शुद्धी**—शुद्धत्व, पावित्र्य, जाणीव, दखल. **शुद्धि**—जगाचां जिर्वि आहे। परि कव्हणांचा कहिं नोहे। जग चि होये जाये। तो शुद्धि ही नेणे॥ ५·७९. चोखाचिये शुद्धि तोंडणें। कीड चि जेविं॥ १५·४३१. ७·८०, ९·१८४, ९·४९९, १३·३८८. **शुद्धिचेया आशा** १७·१०७; **त्रिशुद्धि** पहा; **देशशुद्धि,** शुद्ध स्थळ, १८·६३३; **प्राणें शुद्धि,** मरणें, १२·७०; **मनशुद्धिचा मार्गिं** १८·१३८; **रोमशुद्धि,** तळहातावर केंस नसतात त्यास उद्देशून, १७·२३४(२); **हृदयशुद्धि** १३·३८५. **शुद्धी —कालशुद्धी,** योग्य काळ, ८·२०४, **कृत्याकृत्य**–१८·७१४, **सुवर्ण**–१८·९७५; **शुद्धि–द्धी—भावशुद्धिचिये वाटे** ७·१६५, **भावशुद्धी** १७·२३४(१), १८·८३६; **सत्वशुद्धि** १६·७३,

१६·७९, १८·१५७, १८·१५८, १८·८४४, –अहकारें १८·२५७, –ही १४·२२०, १७·२४०.

**शुभ**—उत्तम, इष्ट, मंगलकारक. आतां मूर्खांचिये जीभे । आखवांवे आवुखे शुभे । आणि तो ब्रह्मसभे । न रिझे जैसा ॥ १६·२२२, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सुभे', घातले या अर्थी, १६·२२४, १८·२१२(१). **अशुभ**—परि काम क्रोध लोभ । येयां तिहींचें विंब । थांवे तेथ अशुभ । प्रकाशलें जाण ॥ १६·४२२, १६·३१८; **शुभ...अशुभ** १८·२१२(२); **शुभाशुभ** ३·१७५, ५·१०२, ६·८७, ६·४०४, ९·३९८, १०·२२५, १५·१५८, १८·२४५, १८·२६६, १८·३०५, १८·८९६, १८·१२४६, १८·१२४९.

**शुष्क**—कोरडें, सुकें. कां फळौनि शुष्कां होणें । ओषधींचे(चें) ॥ १६·१०५. **शुष्क अथवा सडिलें** १७·१५८; **शुष्कें अथवा स्निग्धें** १५·३७७; **शुष्कलें**, वाळलेलें, ३·६१.

**शूद्र**—चार वर्णांपैकीं चौथा. जैसे(सा) द्विजु षट्कर्मं करी । शूद्र तेयातें नमस्कारी । १६·९५. रज चि तमें भेसक । तेथ शूद्रु जाला ॥ १८·८२६. १८·८१९, १८·८८०. **चौथा शूद्रु** १८·८१७, १८·८१८; **वाचेसि शूद्रान्न होणें**, उच्चारसुद्धां न करणें, १३·६७२; **शूद्रकर्म** १८·८७९, –गृहीं ३·२१६; **क्षत्री वैश्य स्त्रिया शूद्र अंत्यादि** ९·४५६; **स्त्रीशूद्रादिकां** १८·१४४८, –दि –प्रतिभे १८·१६७८; **शुद्र—वैश्य शुद्र अंगना** ९·४७०, ज्ञानदेवी, कुंटे–'शूद्र' ९·४७४.

**शून्य**—(१) पोकळी, अभाव. (२) निराकार परब्रह्माचें द्योतक. काहीं संदर्भात दोन्ही अर्थी हा शब्द आल्यामुळें या शब्दाचे विभाग पाडले नाहींत. पन्हावें सपूरपण तेयाचें पावें । तरि शून्य चि नव्हे तें स्वभावें । ८·१५. पैं शून्य जें(जैं) दावावें जालें । तैं बिंदुलें एक केलें । १३·८८३. शून्य हिं बुडालें । शून्यि जियें ॥ १५·५१४(१, २). १३·८८०, १३·९२०, १६·१८६, १६·२९७. **शून्य जैसें गृह** ४·१९२; **शून्य मीं संपूर्णु** १८·११९१; **मूल तें शून्य** ८·२६, – घेंति, निष्फळ यातायात करतात, १२·५८; **जावों दे शून्य**, व्यर्थ म्हणून जाऊं दे, १२·१२९; **शून्येंसि आंग जुंझावें कि**, व्यर्थ श्रम घेतले असें होईल ना ?, १२·६२; **शून्यपणें**—रीता ना भरितु । रहितु ना सहितु । मूर्तु ना अमूर्तु । शून्यपणें ॥ १३·११०४, **शून्यामाजि** १२·१३२; **शून्यलिंगाची पिंडी** ६·२७३; **शून्यविशेखु वाढे**, एकांतून एक वजा केल्यास शून्य शेष राहतें, १८·१२०६; **शून्यसेजसालिये**, शून्य जें ब्रह्म त्याच्या शय्यागृहांत, १३·४३: **आकारशून्य** ९·१५६, आदि– १०·१६२, **आदिशून्याचा गाभारा**, शून्यरूप प्रकृतीचा ७.२४; **महाशून्याचां डोहीं**, परब्रह्मरूपी डोहांत, ६·३१५; **शून्यता**—फलशून्यता १८·६३०.

**शूर**—वीर, पराक्रमी, योद्धा. **शूरवृत्ति** २·९. **शौर्य** पहा.

**शूल**—सूळ. १८·७०८. **शूलपाणी** ९·३६८. **सूल** पहा.

**शृंगारणें**—**श्रिंगारणें** पहा.

**शेख**—शेवट, अंत. १७·२१. **आहेनाहींचा शोखु** १८·१२०६, या पाठांत शोखु हा शेखुचा अपपाठ आहे, आहे व नाहीं यांचा शेवट, आहे व नाहीं हे भाव नाहींसे झाल्यावर; **अशेख**—सबंध, सर्व, १·१७०, १·२५१, १३·१२७, १३·१०७४, १५·४०३ (१), १८·१३८२, १८·१४२१; **अशेख संकल्प जालणें** ९·५१३; **निशेख**—निःशेष, पाठिं श्रुतिसहित अशेख । जग हारपे जेथ निशेख । १५·४०३ (२).

**शेष**—(१) शेवट, अंत. वरि जीवित ही शेषीं जाइल । पथ देवा ॥ १·२१२. तैसें सर्वत्र मातें भजतां । सर्व मी होतां जातां । शेष जाउनि तत्वता । मी चि होसि ॥ १८·१३७२. ३·३९, ३·१२४, ३·२०३, ४·१३७, ६·१३७, ८·२७, ९·४१३, १०·२५३, ११·४१३, १३·१०६६, १८·१५२६, १८·१६०८. **शेषिचें विसंवणें** ११·४५, **–चा श्लोकु** १८·१६४१; **ब्रह्मादि शेष**, ब्रह्मदेवापासून इतर संसारादि सर्व, १५·२०४; **शेषभागें** १८·१४३३; **कर्मशेष** २·२७५; **प्राचीनसंस्कारशेषें** १८·४२८; **हुतशेष** ३·१२१; **शेश**, वरील अर्थी, **शेशीं** १७·२९१; **अशेष**—सर्व, आणि एक सामान्य विशेष । हें जें जाणणें सदोष । जें

मीं चि येकु अशेष । विश्व हें ह्मणौनि ॥ १०.२८८, १.१७७, १.२२९, २.१०३, २.२१५, २.२३७, २.२६१, २.३२०, ३.४, ३.१५१, ४.१०४, ४.११५, ४.१६८, ५.४०, ५.४८, ५.८०, ६.१४७, ६.१७४, ६.१९८, ९.६६, ९.११९, ९.२१७, ९.२२४, १०.२०४, १०.२१२, १०.२१७, १०.२२०, १०.२४२, १२.७६, १२.१३१, १३.६, १३.७९८, १३.८७५, १३.१०१५, १५.३९१, १६.४२, १६.१३३, १६.२५५, १६.४५६, १७.२८९, १८.१२४, १८.६४८, १८.१२९१, १८.१२९५, १८.१४४५; **अशेष शद्ब(ब्द)-** ब्रह्म १.३; **अशेषांचा शास्त्रजातां वसैठ,** सर्व शास्त्राचें वसैठ, वसतिस्थान, या अर्थी, १.३०; **निःशेष** पहा. (२) नाग. किं शेषाहूनि तोंडागलें। बोलिकें आथि ॥ ९.३६६. ना तरि सेवकपण आंगीं । शेषाचां असे ॥ ११.१६६. **शेष तुलई** १३.३९२; **शेषाचे डोले चोरिले** ११.११८; **आह्मीं लक्ष्मीयेसिं आंग शेषा वेचिलें,** आम्ही स्वतःला लक्ष्मीसहित शेषाला विकून घेतलें आहे, शेषशायी रूपास उद्देशून, १०.१२२; **शेषकूर्म** १.१५८.

**शैल**—शिखर, पर्वत. **शैलाचें सर्वांग** ११.२४३; **शैलकक्ष,** पर्वताची बाजू, १३.६११.

**शोक**—खेद, दुःख, विलाप. अर्जुना ऐसा जाणावा। हा सकलात्मकु देखावा । मग साहाजें शोक आघवा । हरैला तूझा ॥ २.१५१. २.२१, २.६४, २.१५८, १८.६५७. **शोकाचां कडां** ७.८४; **शोका ठाऊ** १८.७५२; **शोकाकुलित** २.१, २.८१; **शोकसंकटीं** ११.४७२; **शोक मोह** ७.२०; **दुःखशोक** ७.१०४, **शोकदुःखलहरीं** ११.३४३; **पुत्रशोक** ६.३७४; **भयशोकें** १३.४९१; **विपत्ति शोक** १३.५८८; **हर्ष शोक** २.११२, **हर्ष**–१५.२६४, **हर्षशोकरहित** २.३००; **अशोक**—असंगु मी अशोकु । १८.११९२.

**शोकणें**—सुकणें. **वारेनि शोके** १३.६६५.

**शोखणें**—शोषून घेणें. पर्कें चूलीं चि समुद्रा शोखिलें। १०.३६.१७.३६१. **शोखु** १८.१२०६, यावर **शोख पहा. शोषणें पहा.**

**शोचणें**—दुःख करणें, विचार करणें. काइ समर्थाची कांता । भूकेतें शोची ॥ १२.८५. २.९४, २.१००, २.१०२, २.१५६, २.१७८, २.१७९, ४.५९, ११.४०१, १२.१९२. **अप्राप्तें शोचावें,** एकादी वस्तु मिळत नाहीं म्हणून दुःख करावें, १८.१०९०; **शोचूं न पवसि,** शोक करणें उचित होणार नाहीं, २.१५२; **शोचूं बैसिजे** २.१९६; **शोच्यता,** शोकावस्था, २.२१, १०.१६६; **शोच्यते ही जीवा ब्रह्म करी,** येथें **शोच्यते** हा शब्द **शोच्यातें,** शोकग्रस्ताला, या अर्थी आला आहे, १३.३६९, ज्ञानदेवी–'शोच्यातें', कुंटे–'शोच्यातेंही' १३.३७०.

**शोधणें**—नेहमींच्या शोध करणें या अर्थी, बारकाईनें पाहणें, भेद करणें, शुद्ध करणें. तरि तुझां रसिकां जोगें । वाखाण शोधावें लागे । १३.३३३, पाहून नीट योजना करावी लागेल. आपु पर न शोधी । सद्वैद्यु जैसा ॥ १६.१४०. ६.२३२, ८.४८, ८.२४३, ८.२५०, १२.४९, १६.३०१. **अव्हांटे शोधूनियां,** नीट पाहून वर्ज्य करून, १३.६१७; **भांगार शोधावें लागे,** सोनें शुद्ध करावयाचें असेल तर, १८.१३९; **शोधक,** शुद्ध करणारें, १८.१३७; **शोधारणें,** शुद्ध करणें, **करणें शोधारिलीं** १८.१०१२.

**शोभणें**—सुंदर दिसणें, साजणें. तिथें मुकुटीं कुसुं(सु)में सुगंधें । शोभते भलीं ॥ १.१८, **शोभते** हा अपपाठ आहे, ज्ञानदेवी, कुंटे–'शोभती' १.१८. १०.४४, १७.२०२, १८.२६२, १८.१६७९. **शोभा**—तैसी प्रकृति आत्मप्रभा । खेले गुणविधा शोभा । १३.१०७६, १.६७, ६.२७२, ६.३२४, १८.५५, १८.४९२; **अर्थ शोभा** १.४, **वन**–१.४३, **श्रिंगार**–११.२२२.

**शोषणें**—आटून जाणें, सुकणें. सागरु शोषूनि उधवला । अंबराति ॥ १.९०. दमु ह्मणे कोणातें शोषावें । ९.१९८. २.३५८, ९.२९४. **महाशोषु** २.१४६.

**शौच**—शुद्धपणा, पवित्रता. १६.१९४, १६.२८२, १८.८३७. **द्विविध शौच,** यावर १८.८३५ व १८.८३६ पहा; **अशौची,** अशुद्ध, ९.१७६.

**शौर्य**—पराक्रम, धैर्य. तो शौर्य गा श्रेष्ठु । पहिला

गुण ॥ १८·८५४. ११·४७५ (शौ), १७·३२. **शौर्य तेज दक्ष्यता** १८·१२८२; **सत्यें शौर्यें** ११·३९३; **शौर्यादिकीं** १८·८७०; **शौर्यादिगुणात्मक** १८·८७५.

**श्मशान–श्मसान**—स्मशान पहा.

**श्याम**—काळें, सावळें. तमालश्यामा १७·३४.

**श्येय**—शंभर. श्येया तूका, शंभरभार वजनास, १२·२५, ज्ञानदेवी – 'श्या तुका', कुंटे – 'श्यातुका' १२·२५.

**श्रद्धा**—ईश्वरावर निष्ठा, भक्ति, आदर. ह्मणौनि श्रद्धा स्वाभाविक । असे गुणत्रयात्मक । रज तम सात्विक । भेदिं इहिं ॥ १७·६७. ६·४३०, ६·४३४, ६·४३५, १२·३८, १२·२३०, १७·४३, १७·४४, १७·५०, १७·५१, १७·६१, १७·६३, १७·६४, १७·६६, १७·६९, १७·७२, १७·७३, १७·१८५, १७·१९३, १७·३०१, १७·४०९. **श्रद्धेचीं तिन्हीं रूपें** १७·७५, **त्रिविध श्रद्धा** १७·८१; **श्रद्धेचें दलवाडे(डें)** १७·५५, **–चेनि संभोगें** ४·१८६; **तामसियेचें श्रद्धेचें घर** १७·८०, **तामसी श्रद्धा** १७·७०; **राजसा श्रद्धा** १७·७८; **सात्विक श्रद्धा** १७·८२, १७·८६, **सात्विकी** – १७·७६, १७·८३, १७·१०९, **सात्वीक**– १८·६३; **श्रद्धा उभारी** १८·१५१९; **श्रद्धेची बाहे मोडूनि** १७·४११; **श्रद्धादिदान** १७·३११, **श्रद्धाभंगी** १७·६५, **–युक्त** ७·१४१, **–वस्तूसि** १२·२१४; **ब्रह्मनामश्रद्धा** १७·४१९; **श्रद्धालु** १७·९१; **श्रद्धासूं, श्रद्धावानांनीं,** ३·१८९.

**श्रमणें**—कष्ट करणें, मेहनत घेणें, थकणें. कां वाढिनलेनि तमें । गीलिजे मोहभ्रमें । तैं अज्ञानत्वें श्रमे । घेणें हिं नाहिं ॥ १४·३२८, श्रमे हें क्रियापदाचें रूप घेऊन अर्थ लावतां येत नाहीं, ज्ञानदेवींत 'अज्ञानत्वें श्रमें घेणें' १४·३३०, व कुंटे प्रतींत 'अज्ञानत्वें न श्रमें घेणेंही' १४·३३१ असे पाठ आहेत. **श्रांत,** थकलेला, ९·४, १६·८६, **संवसारश्रांत** ४·३२; **संसारपथश्रांत** १८·१६४८; **श्रम**—जन्मासवें श्रम । वरिचिल ही गेले ॥ ९·४००, १८·१८६, १८·९४४, १८·१०८८; **कर्ममार्गश्रम** १८·८९७; **बहुतें एकें श्रमें** ११·६०९.

**श्रवण**—कान, ऐकणें. मावें श्रवणें आइकों ठेलें ; किं नेत्राचें तेज गेलें ; ३·५५, ५·४१, ९·४४२, ९·४९६, ९·५६६, १२·२२०, १३·९९९ (२), १७·२९६, १८·१३४६, १८·१४५०, १८·१४८७, १८·१५२६. **श्रवणाचां आंगणीं** १३·४२५, **–चेनि आंगणें** ७·१९३, **–चिये खोले** ७·१८२, **–चा दारवठा** १८·१४९८, **–चेनि द्वारें** ११·८, १५·३२३, **श्रवणद्वारें** २·११४; **श्रवणासि पारणें** ४·२११, **–चिये राणिवे** १२·१५; **श्रवणाचा विषो** ६·१७; **श्रवणा करवीं** १८·१७२६; **श्रवणांमाझि** ४·२२१; **श्रवणा लागि** १८·१४८०; **श्रवणीं लागत खेऊ** १८·१७२३; **श्रवण वरि** १३·५५७; **श्रवणा सवें** १३·११५३, १८·१२३१; **श्रवणाचें घर रिगावें** ४·५; **श्रवणिं चि जीभा होथि** ६·१६; **जीवाचे श्रवण करूनि** १०·२०१; **श्रवणेंद्रिय** ९·५२९, **–या पीकलें,** कानाला संतोष झाला, ४·१; **श्रवणचाड** १४·३०, **–पथ** १८·१६८७, **–मीसें** १८·४५, **–संपुटीं** १८·१५२०, **–सुख** ३·२७०, – **चतुर,** हे शब्द एकत्र घ्यावे, १६·१२३, **–सुखाचां मांडविं** १५·१४, **–सुखाची राणिव** ११·११, **–सुखा मेळविलों** १३·८५४; **श्रवण सौभाग्यनिधी,** हे शब्द एकत्र घ्यावे, १८·८२९, **–स्थानीं** १·१६; **गीताश्रवणअवसरिं** १५·५५७; **गीताश्रवणीं** १८·१५१९; **गुरुवाक्यश्रवण** १८·९८२; **विवेकश्रवणें** १८·७८०; **शास्त्रश्रवणिं** १८·१४८६; **त्वचा श्रवण चक्षु रसना घ्राण** १८·४९६; **श्रवण नयन त्वचा घ्राण रसन** १३·९८; **श्रवणें पाठें अर्थें** १८·१६७३; **मननिदिध्यासश्रवणें** १८·१७२५; **स्राव्यत्वें,** हा पाठ **श्राव्यत्वें** असा घ्यावा, १६·११७; **अश्रवण,** न ऐकणें, कान नसणें, **अचक्षु अश्रवणु** १३·९७७; **अश्रवणाचे श्रवण** १३·९९९ (१); **अश्रवणा श्रोत्र** ९·१५९.

**श्रवणें**—गळणें, वाहणें. तैसीं नवे द्वारें श्रवति । १३·७३०.

**श्रांत**—श्रमणें पहा.

**श्राद्ध**—नेहमींच्या अर्थी. १७·१८४.

**श्रावली**—संतृप्त (राजवाडे). **डोळे श्रावली**

नोहोंति, डोळे तृप्त होणार नाहींत काय?, ७·२०३, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'सुखिये' ७·२०८.

**श्रिंगारणें**—सजवणें, अलंकार घालणें. मृत्यु जैसा श्रिंगारिला। गईंभु तीर्थिं न्हाणिला। १३·४६७. ११·४६०. **श्रिंगार**—श्रिंगारिं सुरेखता। १·३६, १०·५७, ११·२१०, ११·५९२; **श्रिंगाराचां माथां** १३·११५०; **मोकला श्रिंगारु** १८·१७१७; **श्रिंगारशोभा** ११·२२२, **–श्रियेचीं भांडारें** ११·१३८; **श्रिंगारिभा**, शृंगारप्रिय, **श्रिंगारिआंहीं** ६·१७०; **श्रिंघारणें**—माया मांगि श्रिंघारिली। ३·२४६; **शृंगारणें–शृंगारलेया मानसा** ६·१२५; **गौरवें शृंगारुनि** १८·१९८; **शृंगार**, भूषण, शृंगार रस, १०·४१, १७·३२, १८·३४७; **देहशृंगार** १८·१११.

**श्रियाणी**—आवड, इच्छा. आणि पुत्रें मी सर्वगुणीं। जीणांवा हे बापु श्रियाणी। १८·१६३१, मुलानें सर्वगुणांत आपणास जिंकावें अशी बापाची इच्छा असते.

**श्रिष्टि-श्रृष्टि-श्रृष्टी**—उत्पत्ति, निर्मिति, जग, विश्व. **श्रिष्टि**—जैं श्रिष्टि आदि संस्था। ब्रह्मेनि केली॥ ३·८५. १८·१५२३. **श्रृष्टि**—म्हणति श्रृष्टिवरि श्रृष्टि करूं। ११·४५५ (१,२). संकल्पित श्रृष्टि घडी। सवें चि विकल्पुनि मोडी। १३.११४.**१३·१०२०.वागश्रृष्टि१४·२०. श्रृष्टी**—नेवि लचकलिया दीठी। देखणें जें जें उठी। तेयां नांव श्रृष्टी। मी विंयें गा॥ १४·८४. **श्रृष्टीसि आश्रो** ११·२५२; **आदित्यांचिया श्रृष्टी** ११·१४१; **तीव श्रृष्टी** १३·३८, **दूजी** –४·८६, **मनोरथांचिया** – १३·४१३, **सकलविद्याचिये** – १२·९, **सुरतरूंचिया** – ११·२१४; **भूतश्रृष्टी** ११·२५६; **श्रृष्टि** ८·२३, ११·१४८; **शृष्टि**—एकिं शृष्टिवरि शृष्टि केली। १०·३५ (१,२), **शृष्टिजुंपणें** १४·५७, **–संचार** ७·६८. **सृष्टि-सृष्टी** पहा.

**श्री**—देवी लक्ष्मी; संपत्ति, विपुलता, वैभव, शोभा, आदर इत्यादि दाखविणारा शब्द. यावर परिशिष्ट (६) पहा. श्रिये सारिखिया दासी। घरीं जियेतें॥ ९·३६९. **श्रियेचा निवासु** १७·१९४, **–चिं राउळें** १६·१९८, **–हूनि...सदैवं** ११·१६५; **मोक्ष-श्रियेचां पादिं** ९·४६, **मोक्षविजयश्रिये वरैतु** १८·१०४३; **विजेश्रियेचां पाटीं** ७·१२; **विभवश्रियेचां आगरीं** ६·४४२; **विश्वश्रियेचा भर्त्ता** ९·२७९; **श्रिंगारश्रियेचीं भांडारें** ११·१३८; **समाधिश्रियेचेया...राज्यसुखा** ९·२१७; **श्रीचरण** १५·८, **श्रीगुरुचे–** १३·४३०; **श्रीमंत** १०·२६४, १८·१६३४, **–तें** (अ. व.) ९·३, **–तें** (तृ०) १३·११५९, १८·८१९; **श्रीमंते अंगे** १२·१०; **श्रीमाठ**, ऐश्वर्याचा मद, १४·३२६; **श्रीमूर्त्ति** १८·१६६३; **इंद्रश्री** १४·१६२, **वन–** ३·१००, **शब्द–** १·३४; **यशश्रीऔदार्य** ६·३७.

**श्रुजणें**—निर्माण करणें. श्रुजिलें २·९७. **सृजणें** पहा.

**श्रुत**—ऐकलेलें; वेद, उपनिषदें, शास्त्रें यांचा अभ्यास केलेला. तो मी चि केवल तुज। श्रुत ही आहे॥ १८·११२४. **श्रुताधीत**, ९·४४५; **श्रुतादि** १०·१५२; **श्रृत—दृष्ट ना श्रृत** ११·५७८.

**श्रुति–श्रुती**—वेद, ब्राह्मणें, उपनिषदें इत्यादि. **श्रुति**—एवं कांडत्रयनिरूपणी। श्रुति हे कोडीस –वाणी। गीतापदरत्नांचि लेणीं। लेइली असे॥ १८·१४४०. १४·१०, १८·५४६ (श्रु), १८·१४४१. **श्रुतिगौरवाचा मांडवीं** ७·४९, **–जात,–जात** पहा, **–त्रयी** ९·३०७, सं. वा. श. पहा, **–सहित** १५·४०३, **–सागरसमुद्रा** १०·४, **सागर** हा **सार**चा अपपाठ असावा, ज्ञानदेवी – 'श्रुतिगुणसमुद्रा', कुंटे – 'श्रुतिसारसमुद्रा' १०·४. **श्रुती**—आणि महासिद्धांतापासिं। श्रुती हारपती शब्देंसिं। १५·४०१. नाहिं श्रुती परौती। माउली जगीं॥ १६·४५९. ३·१३७, १३·१५, १३·८७६, १३·८७९, १३·८८५, १४·१३, १५·२४६, १६·१०२, १७·३२७. **श्रुतींचेया लोचना** ·११·५११; **श्रुती डाहारिजे** १४·४१, **डाहारणें** पहा; **श्रुति-ती—श्रुतिस्मृति** १७·८५, **श्रुती स्मृती** १६·४५६; **श्रौतसमो**, सर्व श्रुति, १४·२५८; **श्रौतादिक**, श्रुति इत्यादि १६·४०१; **श्रृति** १३·५२७; **श्रृती**—देवा तूं अक्षर। आवठाविये मात्रेसि पर। श्रृती जेयावे(चें) घर। गिवसिती आहाति॥ ११·३०२, १८·८१९; **श्रृती वांचूनि** ११·१६६; **श्रृति** १३·३७१.

**श्रेणी**—पंगत. यातनेची श्रेणी १६·३७२; श्लोकश्रेणी १८·१६५५.

**श्रेय**—यशाचा किंवा पुण्याचा वांटा. ऐसेनि वायां मरतेया जीविताचें। श्रेय तुवां घेतलें ॥ ११·५४, आपण मरतों आहों असा भ्रम झालेल्या मला वांचविण्याचें पुण्य तुम्हीं संपादन केलें.

**श्रेष्ठ**—उत्तम, उच्च प्रकारचा. तो शौर्य गा श्रेष्ठु। पहिला गुणु ॥ १८·८५४. १·९८. **वीरश्रेष्ठ ३·३५.**

**श्रोता**—ऐकणारा. जें बोला एवढा श्रोता। जोडलासि ॥ १४·६३. ६·१३२, ९·८, ९·२८, १२·१५, १३·८५१. **श्रोतां**, ऐकणारांनीं, १·५७, १३·६३२; **ग्राहिक श्रोते**, **श्रोते हेच** गिऱ्हाईक, ६·२९२; **श्रोतेनि विण** ९·२९; **श्रोतेयां** ३·२७०, ६·२४, ६·२७, १५·१२; **श्रोतेयांचेनि आदरें** १३·११४६, **–यांचा आर्तिविशेष** ५·६९, **–यांचीं तपें** ४·४; **प्रियु आणि श्रोता** १२·१६२; **श्रोतेपण** १५·६९; **श्रोतेमुखटिलका**, श्रोत्यांच्या तोंडावरील तिलकाप्रमाणें शोभणाऱ्या, अर्जुनास उद्देशून, १३·९१३; **श्रोतेशिरोमणी** १८·५७९.

**श्रोत्र**—कान. तैसें अश्रवणा श्रोत्र। मज अचक्षुका नेत्र। ९·१५९. तेथ किं माझें श्रोत्र। पाठाचें जालें पात्र। १८·१५९३. ११·१४४, १५·९९. **श्रोत्रादि प्रकृतिकार्यें**, (मन व पांच) कर्मेंद्रियें जीं वास्तविक प्रकृतीचीं कार्यें आहेत, १५·३२०; **श्रोत्रादिकिं पांचें** १८·४६०, सं. वा. श. पहा; **श्रोत्रादितन्मात्रें** १५·९८, तत् पुढें तन्मात्रा (१) पहा; **श्रोत्रादिभेदें** १८·३२७; **श्रोत्रबळें** १४·२४२, **–शक्ती** १६·२१२; **अश्रोतृ**, कान नसलेला, अशब्दु(ब्दु) मीं अश्रोतृ। १८·११०३; **श्रोत्री**, वेदज्ञ, ६·४४७.

**श्लाघणें**—आनंद मानणें, स्तुति करणें. आगा कुलाचेया चोखटपणा नलगा। अभिजात्यें झणें श्लावा। ९·४२७. स्तुतितें न श्लाघे। १२·२०६. ११·६१३, १४·१४९, १६·३४७. **श्लाघिजत असे** ६·१४२; **श्लाघ्य**, स्तुत्य, १७·२८१; **श्लाघ्यें लोलतु**, आनंदानें लोळतो, १६·३०६; **श्लाघ्यजती**, वर्णन केलें जातें, १७·४८; **श्लाघ्यता**, बढेजाव, १८·१६५.

**श्लेष**—बरोबरी, भाषेचा एक अलंकार. उपमाश्लेषकोंदाकोंदी १३·११५८; सूर्यश्लेषाचें कांटाळें १६·२८.

**श्लेष्म**—कफ. ८·२११. श्लेष्माचां चिखलीं ८·२१५; वात श्लेष्मु ८·२२४.

**श्लोक**—एक पद्यरचना, गीतेची चार चरणांची पद्यरचना. फूलां फुलरुं लेख चढे। दृष्टि दृष्टी आंगुली न पडे। श्लोक अध्याय नेणें पाड(डे)। जाणावे हे ॥ १८·५३. १७·२१, १८·५३(१), १८·५९, १८·१६४२, १८·१६४४, १८·१६४७, १८·१६५०, १८·१६५२, १८·१६५९, १८·१६६०, १८·१६८५. **श्लोकाचेनि अर्द्धार्द्धें** १३·८८८; **श्लोकांचेया आव(वा)रां** १८·१६५१; **श्लोक कल्हार** १८·१६४९; **शेषिचा श्लोकु** १८·१६४१; **श्लोकां सें सात** १८·१६४३, **सातें शतें श्लोक** १८·५७, **सें सात श्लोकां** १८·१६५६; **श्लोकाक्षरद्राक्षलता** १८·१६४८; **श्लोकार्थ**, **अर्थणें** (३) पहा; **श्लोकावबोध**—तैसीं सितानीं च्याऱ्ही पदें। श्लोकु श्लोकावबोधें। अध्यायो अध्यायभेदें। गमे किर ॥ १८·५३(२); **श्लोकश्रेणी** १८·१६५५, **–संगती** ५·६६, **–सर्वतीर्थांतु** १८·१६५४; **अध्यायांतश्लोकें बोलिलें** १६·४९.

**श्वपच**—चांडाल जातींतील व्यक्ती. मग मशकु हा गजु। कां श्वपचु हा द्विजु। ५·९२.

**श्वास**—नेहमींच्या अर्थीं. तरि जेयाचेनि श्वासीं। जन्म जालें शब्द(ब्द)राशी। तो सत्यप्रभु पैजेसीं। बोलिला हे ॥ १८·१४१८. ५·४५(१), १६·९१ (१), १६·४०९, १७·२५६ (१) (श्वा), १८·२२३ (१), १८·१७१३. **उश्वास**, श्वास बाहेर टाकणें, **श्वासोश्वास** १६·९१ (२), १७·२५६ (२), १८·२२३(२), **–सादिक** ५·४५(२); **निश्वास**, श्वास सोडणें, **आत्मनिश्वास**, ज्याच्या निश्वासांतून वेद निघाले त्यास उद्देशून, १८·१४४४; **श्वासणें**, श्वास सोडणें, तंव श्वासौनि परें माथा। तुकविला ॥ १८·२८८.

**श्वेत**—पांढरें. **श्वेतचंद्रचोखडीं**, शुभ्र चंद्रासारखीं स्वच्छ, ११·१३६.

## ष

**षडा**—खडा, येथें चिंतामणी. **मनोसिद्धिचेया षडा,** मनोरथ पुरविणाऱ्या चिंतामणीस उद्देशून, ८·८, ज्ञानदेवी, कुंटे–'चाडा' ८·८.

**षडाडणें**—खडबडून उठणें. **भूतांचीं उमेतें षडाडितां,** प्राण्यांचे मेळावे खडबडून उठतांना, ७·१७७, ज्ञानदेवी, कुंटे–'भूतांची उमटे खडाडता' ७·१८२.

**षाठी**—छाटी. **भानुसीं षाठी** १८·१७१०, ज्ञानदेवी–'काठी', कुंटे–'शाटी', छाटी या अर्थी, १८·१७३२; **षाठी तपनली** १०·३५, ज्ञानदेवी–'शाठी तपिनली', कुंटे–'शाटी तपिन्नली' १०·३६, वसिष्ठानें आपल्या छाटीनें सूर्यासारखा प्रकाश पाडला त्यास उद्देशून हे दोन्ही संदर्भ आहेत, यावर परिशिष्ट (६) **वसिष्ठ** पहा.

**षूणा**—खूण. **जीवापलीकडिली षूणे** ७·११५, ज्ञानदेवी, कुंटे–'खुणे' ७·११८.

## स

**स**—हा उपसर्ग शब्दास जोडून, त्या सहित, त्या बरोबर, त्याशीं संबद्ध या अर्थी आला आहे. याचे उपयोग कोशांत त्या त्या शब्दापुढें दिले आहेत, कांहीं येथें दिले आहेत. **साग्निक,** अग्निहोत्री, जे ब्रह्माग्निक साग्निक। ४·१२४; **साकार** १५·४५६, **आकारणें** पहा; **सानंदें,** आनंदित दिसणारीं, ११·१२७; **सोज्वल** १·७६; **सकर्द्दम,** चिखल असलेलें, १·२३१, **–कलव,** मिश्रित (राजवाडे), १३·३२२, **–कलवी,** मिश्र, सरसकट, १८·७१५, **–कूडी,** सबंध, सर्व शरीरानें, १३·५८७, **–दट,** बळकट, कुबोलाचिं सदटें। सिंथिति कांडें ॥ १६·४०२, **दाटणें** पहा, **–पलव,** पालवीसहित, १५·१५६, **–पोस,** पुष्ट, १३·४४१, कुंटे–'सपोष' १३·४४३, **–निद्र** १६·११०, १८·१३८७, **–बडबुडी,** बुडासहित एकदम, गुडुप (राजवाडे), १३·७८२, **–बल,** बळवान, ११·४९०, **–बीज, सबीजें तृणें** ९·१००, **–भाग्य, सभाग्यसंतीं भ्रमरीं** १८·१६४९, **भाग्य** पहा, **–मांस,** मांस असलेले (शरीराचे अवयव), ६·२३१, **–लंछ,** लाजिरवाणें, १८·६३९, **–वर्म,** येथें रक्षणकर्ता, १२·२९, **–वासन, इंद्रियें विषयीं सवासन वोकविलीं,** वासनेसहित विषय इंद्रियांकडून ओकविले, १८·१०१०, **–विस्तर** १·२७३, ९·४०६, **विस्तरणें** पुढें पहा, **–स्निग्ध** १३·९८३; कांहीं ठिकाणीं स ऐवजीं सा हा उपसर्ग आला आहे: **साजीव** ९·२२१, १३·१४; **साविखिं** १६·१४४.

**सकु**—समूळ, सर्व. राजवाडेनीं 'सत्ता' असा अर्थ दिला आहे. तो सकु गेला जी ठाउ। घेउनि आपुला ॥ १८·१५४४.

**सकट**—सहित, सगळें, एकंदर, सुद्धां. जेथ अमृताचेनि पाडें। मुळां हीं सकट गोडें। ६·१७३. तैसा न्हवे आघवें। सकट चि मीं ॥ १४·३७७. ११·३३, ११·६०, ११·२२६, १३·५०५, १३·५४८, १४·१६२, १४·२२१, १५·३६६, १८·११०५. **आपणेयां सकट** १४·३७९; **गगन हीं सकट** ११·३११, **गगनासकट** ६·३०६; **तिये ही सकट** १४·३८९, **मजै–**१८·१५९९; **मीसकटां** १८·१४५२, यावर **मीष–मीस** पहा; **सकटा ग्रासिला** ११·३९३; **सकटणें**—संपूर्णपणें घेणें, प्राणु सकटुनि आटिला। पूतनेचा ॥ १०·२६५, ज्ञानदेवी, कुंटे–'प्राणासकट पियाला' १०·२८८.

**संकट**—आपत्ति, अरिष्ट, कठिण प्रसंग, न विसंबिजे संकटीं। सिद्धमंत्रु जैसा ॥ १८·९४५. ११·३१७, ११·४४७, ११·५६६. **अष्टांगादि संकटीं** ११·६६७; **गर्भवासादि संकट** ५·१२३; **प्राणसंकट, प्राण** पहा; **यागसंकटे (टें)** १८·७७६; **शोकसंकटीं** ११·४७२, **संकष्ट** पहा.

**सकणें**—**शकणें** पहा. परि न सके करूं पांगु। योग्यतेचा ॥ ६·३३३. ६·३३७, १३·२७३,

१४·३६८, १६·२८३. घेतलें उमचों न सकतां १७·२८८.

**सकती**—कुंडलिनी. शक्ति-शक्ती पुढें शकति पहा. तो ही सकतीसवें संचरे । मध्यमेमाझि ॥ ६·२४६.

**सकल**—सर्व, संपूर्ण, एकंदर. ना तरि अमृतरसास्वादनीं । रस सकल ॥ १·२६. अखंड सकल हें सकळीं मुखीं । साहाजें अर्पतसे मज एकीं । ९·२६३ (१, २). १·३१, १·३९, १·४१, १·१६८, १·१८०, १·२१८, १·२२३, १·२२४, १·२६३, २·४३, २·६४, २·१६८, २·१७३, २·१८८, २·१९१, २·२६२, २·२८४, २·३२४, २·३६६, २·३७३, ३·५४, ३·१०३, ३·१०८, ३·११३, ३·१२८, ३·१४१, ३·१४९, ३·१५७, ३·१६३, ३·१८५, ३·१९०, ३·२२६, ३·२६८, ४·६६, ४·९२, ४·९७, ४·१४१, ४·१४६, ५·२, ५·४४, ६·१५५, ६·४२५, ६·४४२, ६·४५२, ६·४७५, ७·१४२, ८·४५, ८·५१, ८·१३९, ८·१४१, ८·२१७, ९·४७, ९·१२३, ९·२६१, ९·२८६, ९·३४८, ९·३७७, ९·४१८, ९·४३१, ९·४७२, १०·९८, १०·१५२, १०·२४१, १०·२४७, १०·२५९, १०·२८४, १०·३०९, ११·७३, ११·१७९, ११·२६७, ११·३२२, ११·३७९, ११·४६१, ११·६७७, ११·६८७, १३·१, १३·९८९, १४·१२१, १७·२२६, १८·९९, १८·२९६, १८·३५४, १८·८१३, १८·१२९३, १८·१३८६, १८·१६१९. सकल विश्वासि ११·५१०, विश्व सकल १०·१९०, ११·५८९, १८·५६१; सकल वधावे १·२०६; सकळा ९·४४९, १०·३०७, १२·१३८, १३·१५३, १३·४४०, १५·३७३, –ळां १·१२१, ५·१६, ६·४६८, ८·९८ (ळां), ९·४६३, १०·२११, १०·२५३ (१), १०·२७३, १७·२०६, १८·१५५७, १८·१७६३; सकळा(ळां)तें १०·२५३(२); सकलांतें वधावें १·२११; सकलां माझि १०·२१६, १०·२६२, –सारिखा ३·७२; सकलिं भूतीं १३·१०४६; तुझीं सकलीं १·१२३; सकलु १·२०४, १७·७२, १८·५४३; सकलें ३·२०२, ५·५०, ५·१५३, ९·२८३, ११·२५९, ११·५८६, १३·४२६, १३·५७८, १३·८७३, १३·१०२७; सकलार्थे १५·९, –प्रकाश १·२, –भरित ३·२०, –सिद्धी ९·२५; सकलअवयवउचितें १७.१७९; सकलार्त्ति ३·२७; सकलात्मक २·१५१; सकलिक १२·२०३; सकलै १·१००, १·१७०; सकलैक १३·४०८; सकलकलांची कला ८·२६७; सकलकलानिधी, कला (४) पहा; सकलकलां निवासु १८·१७८३, –कालें सनुष्णु १७·३१; सकलकामोपशांत ६·८१, –कारण ९·१६१, –कालिं ११·५२६, –गुणीं ११·५५६, –जलसमृद्धी १३·३७१, –दुःखधामे(में) १८·१२६४, –देवदेवतार्चन १०·१६५, –देवराज्ञ १८·१५५९, –दोषतृणीं १५·२५९, दोष पहा, –पदार्थ १८·४६७, –भाग्य १८·८९७, –भूत १२·६०, –लोक २·९९, –लोक १०·२१९, १८·१४८८, –लोकआघें ११·१६४, –लोकसंस्था ३·१६८, –वाक्यअवधि, सातही प्रश्नांचीं उत्तरें देऊन आठव्या अध्यायांत त्यांची समाप्ति केली यास उद्देशून, १०·२८, –वासनासंस्कार ९·२९३; सकलही १·१०२.

**संकल्प**—इच्छा, वासना, स्फूर्ति, निश्चय. आणि हें कर्म मी करीन । अथवा आदरिलें सिद्धी नेईन । येणें संकल्पें हीं जेयाचें मन । विटाले ना ॥ ४·१०३. जेणें अंतःकरण बोधलें । संकल्पा नैये ॥ ४·११६, अंतःकरण ज्ञानसंपन्न झाल्यावर वासना रहात नाहीं. जेया दादुलेयाचा संकल्पु । विश्व रची ॥ ६·१०८. विषाहुनु संकल्पें । मारकु जो ॥ १३·६६१. ५·२४, ६·८०, ६·९४, ६·३७४, ६·३७६, ९·७८, ९·२१५, ९·२९० (१, २), ९·२९१, ९·४७४, १०·७८, ११·८२, १३·४३, १३·४९, १३·३९८, १४·११३, १४·२५६, १६·३६३, १८·३५५ (२), १८·४५४, १८·८६६. संकल्पाचें आंगण ८·९, –ची आडवंगी १६·२०१, –चें आयुष्य ६·३१९, –ची डाली १३·५१, –चिये संपत्ती ६·३८६, –ची सांज ९·७२, –चिये सांजवेले ९·७१, –ची सेज १३·५३; संकल्पौनि काढलें ५·३६; संकल्प जाळणें ९·५१३; संकल्पु तूटे

६·५३; **संकल्पजल** ७·६७, **–पंक** १३·१७२, **–मेंढे** १२·५३, **–लोप** ६·८२, **–विहंग** ८·३३, **–सन्निपात** ९·८२; **आदिसंकल्प**—तरि ज्ञानयज्ञु तो एवंरूपु । तेथ आदिसंकल्प हा यूपु । ९·२३८, ८·२१, ८·२३; **कर्मसंकल्पभाव** १८·३५५ (१); **मनसंकल्प** ९·४४१, **सत्य–** १८·१३६२; **संकल्पविकल्प** १३·४८०, **संकल्पविकल्पाचें लुगडें** १८·७३७, **–ची वोढी** १६·७६; **संकल्पवशें** ९·३५४; **संकल्पें विण** १८·४२६; **संकल्पित**—संकल्पित शृष्टि घडी । सवें त्रि विकल्पूनि मोडी । १३·११४.

**संकष्ट**—अर्थाकरितां **संकट** पहा. १६·१५८.

**सकुमार–सुकुमार**—कुमर पहा.

**संकुल**—व्याप्त. १·२५९.

**सकें–साकें**—हिणकस (सोनें). **सकें** ८·३७. **साकें** ८·३८. ह्या दोन्ही संदर्भांत ज्ञानदेवींत 'साकें' व कुंटे प्रतींत अनुक्रमें 'साकें, सांके' असे पाठ आहेत.

**संकेत**—पूर्वनिश्चिति, योजना; खूण, चिन्ह, सूचना. तंव संकेतें देऊं बोले । ११·४९४. ११·४९५, १७·३२८. **नाथसंकेतिचा डंसु** ६·२९१; **बौद्धमतसंकेतु** १·१२.

**संकोचणें**—आकुंचित होणें, लहान होणें. आणि गंगा शंभूचां माथां । संकोचली जेवि पार्था । १६·२०३. **संकोच** ११·५६६, १८·१३०४; **संकोचविकास** १५·५२०.

**संक्षेपें**—थोडक्यांत, सारांश रूपानें. **संक्षेपें सांघितली** ३·१३८, **– सांघेन** ५·१०१, **–सांघों** ५·१४९, ८·२९, १६·९२, **– सांघौनि** ८·१०८.

**सखा**—मित्र. १५·५५४, १८·१०३७. **सखे सोयरे** १·१८२; **दृष्टादृष्टाचा सखा**, इहपर-लोकींचा मित्र, १६·२२०; **सख्य** ६·१२७.

**संख्या**—आंकडा. ऐसेनि कलांचिया कोडी । गणितां हीं संख्या थोडी । १६·४१०. १८·१६८३ (२). **असंख्याक**, अगणित, १०·२९, **–त** १८·१६८३ (१).

**संग**—संबंध, सहवास, आसक्ति. तो चालिला संगें न चले । देहिचा देहा नाकळे । ४·५८, व्यवहारांत आसक्तीनें वागत नाहीं व देहभावाला वश होत नाहीं. धरावा तैसा संगु । जेणें पोखे सात्विक लागु । १७·११०. जैसा सांघातु आणि संगु । संगातें बोलिजे ॥ १८·८६ (२). २·११२, २·११५, २·१२२, २·२६७, २·२९२, २·३२१ (२), ३·६३, ३·२३०, ५·२१, ६·१०२, ८·४३, ९·१०७, १२·२०५ (१), १२·२२३, १३·११०, १३·७७४, १३·७७८, १३·९०७, १४·३५ (२), १४·९५, १५·४४२, १६·४३७, १८·१७४, १८·२७०, १८·९७९, १८·१३०२. **संगदोष, दोष** पहा; **अंगसंग** ९·२६८, **अग्नि–** ७·६४, **अनिल–** १३·१०४६, **उभय–** १४·९०, **कर्म–, कर्म** पहा, **कुकर्म–** १५·१७१; **गुण व संग, गुण** पहा; **प्राणसंग** २·११७, **तोय–** ३·७२, **देह–** ४·११४, **द्विज–** १८·८१९, **द्वैतदोष–** ४·१४९, **परिस–** १८·१४१२, **प्रकृति–** ९·११३; **मत्संगबीजें** १४·६६; **मायासंग** १५·४९१, **वसंत–** १८·१५, **विवेककिरण–** १६·८, **विषय–, विषय** पहा, **व्याघ्र–** ३·१९९, **साधु–** ७·१२५, **सूर्य–** १३·१३९; **सांघातु आणि संगु** १८·८६ (१); **असंग** १२·२०५ (२), १४·३५ (१), १८·११९२, **नि–** १८·१०५८, **निः–** २·३२१ (१), ५·२२, ६·३८, १३·९९१; **निःसंगता** ५·९६; **सुसंग** १८·९९४.

**संगणें**—सांगणें पहा.

**संगति–संगती**—संबंध, सुसंबद्ध निरूपण. **संगति**—ते भीष्मपर्वीं संगति । सांगिजैल ॥ १·५४. परि कर्मफलीं आश न करावी । आणि कुकर्मीं संगति न व्हावी । हे सत्क्रिया चि आचरावी । हेतूविण ॥ २·२६६. २·३२१, १३·९७४, १५·३४२. **अग्निसंगति** १०·२१०, **अधिष्ठान–** ५·४८, **आत्म–** १३·१४१, **गर्भवास–** २·१२३. **संगती** २·२८३, ५·५६, १८·१३९८. **कुलसंगती** १·२५८, **श्लोक–** ५·६६.

**संगम**—एकत्र येणें, संयोग, ऐक्य. कां वसंतिं बरवा आरामु । आरामिं प्रियसंगमु । संगमिं आगमु । उपचारांचा ॥ १८·३४३(२). **कृष्णार्जुनसंगम** १०·१६, **गुण–** १३·१०१३, **जीवपरमात्म–** ६·४७८, **प्रिय–** १८·३४३(१), **संवाद–** १८·१६००.

**सगला-ली-लें**—सर्व, संपूर्ण. दिशा सगलिया गिला-विया । ११·४२६. ७·८१, ९·४८३, ११·३९१, ११·४५६, १६·२३७, १६·२५७, १८·४८०, १८·१३६३. **सगलिए** १५·३८१, **–ये** १६·८१; **सगलेनि** १०·२३८; **सगलेया** १०·२५१.

**संगाथणें**—बरोबर घेणें. **संगाथिलीं** ११·१२९.

**संगोपणें**—संभाळणें. **संगोपुनु असे** १३·९; **संगोपन–गृहसंगोपन** १३·७८५.

**संग्रह**—जवळ करणें, येथें सन्मार्गप्रवृत्तीकरितां. **लोकसंग्रह** १६·४६५, **–हालागि** ३·१७३.

**संग्राम**—युद्ध. हृदयाचें ढीलेपण । येथ नीकेयासि नव्हे कारण । ह(हें) संग्रामिं पतन जाण । क्षत्रियांसि ॥ २·२८. १·१६८, १·१७३, १·१९४, १·२३३, १·२३६, २·१०, २·३०, २·१८९, २·१९२, २·१९५, ३·३, ३·१८८, ८·७७, १४·३३६, १७·४२२, १८·१२७२. **संग्रामिचा अभिमानु** १·२०४, **–माचेनि अवसरें** २·२३, **–मिं...कारुण्य** २·१८; **संग्रामारूढ** ४·२९; **संग्रामु-व्याजें** २·५१३; **संग्रामसमइं** २·१८३.

**संघणें**—सांघणें पहा.

**संघाट**—समुदाय, लोट. वरि वरिषताति शस्त्र । संघाट वेऱ्हीं ॥ ११·६५१. ७·७२, ११·१४३, १३·३४९, १६·३४४.

**संघात**—समुदाय. आणि मन हिं एकु । विषयांचा दशकु । सुखदुःखद्वेखु । संघातु इछा ॥ १३·७४, यावर १३·७३ व १३·७५ पहा.

**संचणें**—एकत्रित होणें, मिसळणें, संग्रह करणें. आतां राज्येंसि संचलें । यश तूं भोगिं ॥ ११·४७४. ११·६२८, १३·९४४, १५·३५६. **संच–शरीर –संचु**, शरीराचा सांगाडा, ६·१९८; **संचक**—कृपण, यन्हविं दानसीलु पुरुषु । वेचकपणें संचकु । १५·१२१, ११·४०७; **संचय**, सांठा; **कर्मसंचय** १८·५०९; **संचल**—संचलु न मोडितु । पाणि-यांचा ॥ १३·२४५.

**संचरणें**—फिरणें, प्रवेश करणें, मिसळणें. जैसा सींहु गजघंटा आंतु । संचरे लीला विदारतु । १·१६२. कां मिष्टान्नीं संचरिजे । कालकूट ॥ २·२५१. १·२३०, १·२४९, २·२३६, ४·१०२, ६·१९३, ६·२१७, ६·२४६, १०·१५५, ११·६७८, १२·३५, १८·१०८२, १८·१६९७. **संचरतसे** ११·४१४; **भ्रूलतां माझि संचरतु** ८·९५; **मानसीं वैराग्य संचरैल** २·२८०; **संचरौनि** १३·१००४; **संचार** १·१९०, ३·८१, **भूत–** ७·१००, **दृष्टि–** ७·६८.

**संजात**—उत्पन्न झालेलें, प्रेरलेलें. संजात चि करुनि घेइं । जीविन हें ॥ १२·११९, ज्ञानदेवी–'स्वजानचि', कुंटे–'स्वजातीचि' १२·११९. १८·१७४८.

**संजीवनी**—मृतांस जिवंत करणारी, येथें अशा प्रकारची वेल. **संजीवनीमूल** १३·८३४.

**सज्जणें**—तयार होणें. १२·९१. सज्ज १·१६८, ८·९४, १३·१११२.

**संज्ञा**—नांव, खूण, मूर्ति. आंगि वृद्धाप्याची । संज्ञा एउनि मरावें चि । १३·७६०. **आस्थेची संज्ञा,** मूर्ति, ९·३६, **ओलखावेयाची** – १०·२८७, **सुखत्रया** – १८ ७६९; **एवंसंज्ञ** १६·९८.

**सटिवि**—सटवाई, षष्ठीदेवता. १८·८३४.

**सडका**—पदराच्या दशा. **पल्लवसडका** १·९.

**सडणें**—(१) कुसणें. १८·६७९. **शुष्क अथवा सडिलें** १७·१५८; **साजुकां कां सडिलेयां** १८·५५३. (२) फळकटें काढणें. **सुसडा,** स्वच्छ, ८·८९.

**संडणें**—सांडणें पहा.

**सडिया**—सडा, एकटा. सडे जे देखिले। ते ध्याना-चिये कासे लाविले । १२·९०. **सडेआ,** एकट्या, ६·३१३; **सडिया आइनी** ७·१२७, ११·६६४.

**सण**—उत्सवाचा मंगल दिवस. १७·२६८.

**सणाण**—तीक्ष्ण. **ससाणे,** हा पाठ **सणाणे** असा घ्यावा, ७·१६७. **ब्रह्मास्मिबोधें सणाणे (णें)** १५·२३६.

**सत्**—ब्रह्मवाचक शब्द, सत्य, चांगलें, खरें. हा शब्द इतर शब्दांस जोडून आलेला आहे त्यांपैकीं कांहीं शब्द येथें दिले आहेत. **सदन्न** १७·१५७; **सदाचार** १५·१८६; **सत्कर्म** ९·३०३, ११·६०९, १३·९६८, १३·९७१, १५·३९१, १७·३४३, **सत्कर्म्म** ९·४७४; **सत्कार, करणें** (क्रि.) पुढें **–कार** पहा; **सत्क्रिया**—नातरि विधिचेये वापे । सत्क्रिया विं आरोपे । जन्मशतमापें । सुख चि मविजे ॥ १३·३३, २·२६६, ३·१७२, ७·१२५; **सद्गती**

१८·१२११; **सद्गुणीं** १३·७२२; **सद्गुरु,** मज हृदइं सद्गुरु। तेणें तारिलों संसारपुरु। १·२२, ६·४८९, १०·३०९, १२·९,. **सद्गुरुकृपा** ६·३५, **सद्गुरू** ७·९७, ८·५४; **सछब्द, सच्छब्दा** ऐवजीं हा शब्द आला आहे, कांहीं ठिकाणीं आलेल्या शद्ब ऐवजीं शब्द असा पाठ घ्यावा, १७·३७६, १७·३७७, १७·३८२, १७·३८४, १७·३८८, १७·३८९, १७·३९०, १७·३९४, १७·३९६, **सत्छब्द—** सत्छद्व(ब्दु) रिणा दोसें। ठेविला देवें॥ १७·३७४; **सज्जन** १८·१५११, **जन** पहा; **सत्ता** पहा; **सत्तर्कवाद** १·१३; **सत्पथ—गुरुशिष्य-सत्पथ** १३·८८४; **सद्बुद्धि, बुद्धि—द्धी** पहा; **सद्भाव, भावणें** पहा, **सन्मान, मान** (१) पहा; **सन्मार्ग** १८·१०५०; **सद्वासना** २·२३९, **वासना** पहा; **सद्वृत्ति** १५·१८५; **सद्वैद्य** १६·४२, १६·१४०; **सत्‌शास्त्र** १६·४३८(२); **सत्संग—**मग सत्संगें प्रबलें। सत्‌शास्त्राचेनि बलें। जन्ममृत्युचिं निमालें। निस्तरे रानें॥ १६·४३८(१), १८·१७७३; **तत्सत्, ॐतत्सत्** १७·३९८; **सच्चिदानंद, चित्** पहा.

**सत—**खरें. **असत,** खोटें, पाप. असतिं दुःख निफजे। सत्कर्मि सुख उपजे। १३·९७१.

**संत—**(१) चांगलें, सत्पुरुष. जीव संतांचे करित। वाहाणधर॥ १३·११२७. संत तेथ विवेका। असणें कीं जी॥ १८·१६१३. १·५३, १·६२, २·१२६, २·१७०, ३·१५८, ४·१६३, ९·७, ९·१७, १०·१४९, ११·२१, ११·२४, १२·१७६, १२·१७७, १२·२४४, १३·३२८, १३·११६३, १४·१८, १५·३९०, १५·५६४, १६·४६९, १७·१९२, १७·३८७(१), १८·३९७, १८·१३४७, १८·१५१३, १८·१७५२, १८·१७५३, १८·१७७०. **संतें कर्मे,** चांगलीं कर्मे, १७·३८५; **संतांचे पाए** १८·१७५२, **—पाये** १३·११६१, १५·२८ (तां); **संतांचिये सभे** ११·१६, १८·१५०७, १८·१७४९; **संतांचां हृदइं लागे,** संतांना पटेल, ६·४९०; **संतकृपादीपक** १·७६; **संतचिन्हें** ६·१३९, **—पुरुष** १६·४००, **—प्रसंगें** १८·५८८, **—वाक्य** १३·६४६, १३·८५६, **—वृंद** २·३३, **—स्तवन** ५·१४०; **सभाग्यसंतीं** १८·१६४९. (२) असलेलें, टिकणारें. तैसी संत ना असंत होए। १५·८०(१). **असंत,** नसलेलें, अशाश्वत, वाईट, १५·८०(२), १५·१३२, १७·३७७, १८·६०; **असंतपण** १७·३७९, १७·३८७(२), १७·३८९; **संतासंत** बरें वाईट, असणारें नसणारें, ९·२९६, ११·५०८; **संतां(ता)संतीं कर्मी** २·२७२, **संतासंतें कर्मे** १३·९७०.

**संतत—**सतत या अर्थी, नेहमीं असणारें. सहजु मीं संततु। १८·११९०. २·३१७, ८·१३७, ११·५०७, १२·१८२, १७·८४.

**सतंत—**तंतु असलेली, ओंवलेली. किं नव्हे हे श्लोकश्रेणी। सतंत जाली चिंतामणी। १८·१६५५, गीतेचे श्लोक ओवलेल्या चिंतामणींच्या माळेसारखे झाले या अर्थी.

**संतति-संतती—**अपत्यें, परंपरा, एकामागें एक येणारे. **संतति—**नाना कल्लोलपरंपरा। संतति जैसी सागरा। १४·१२०. **आशसंतति** १६·३३६. **संतती** १६·३०२; **वांझेची संतती,** अशक्य बाबतीचें उदाहरण, १५·७९.

**सता—**अस्तित्व. सतेचेनि वाणिपणें। देहा सकट आटणें। १३·५०५, सतेचेनि वाणिपणें याचा नीट अर्थ लावतां येत नाहीं, ज्ञानदेवी, कुंटे—'सचेतनीं वाणेपणें', चित्ताचा संकोच व्हावा म्हणून, १३·५०७.

**संतापणें—**तापणें, कष्टी होणें. **संतप्त** १४·१९५, १८·१६६६; **संताप** १·१९७, ५·९१.

**सति-सती—**साध्वी, नवरा मेल्यावर सहगमन करणारी. **सति—**न येंति भोगुं सतियांचें (चे)। प्रेमभोग॥ १३·४८५. १६·४००. **सती** १६·१८५, **महा-** १६·१७६, १८·४३७.

**सतिकें—**खरें पाहिलें असतां. ह्मणौनु संसाररुंखु सतिकें। वाऊचि पैं॥ १५·२१८, ज्ञानदेवींत 'सतिकें' असाच पाठ आहे, कुंटे प्रतींत 'सत्यकें' असा पाठ आहे, अर्थ सत्यत्वें करून असा दिला आहे, १५·२२३.

**संतान—संतति-ती** पहा. **निसंतान,** प्रजा नष्ट होणें, १६·३००.

**संतोखणें—**आनंदित होणें, समाधान पावणें. एया रायाचेया बोला। सेनापति संतोखला।

१·१२५. १२·३४. **संतोखौनियां** ५·९; **संतोख** १·६४, १·१६७, ३·२०५, ६·१४४, ९·३३; **संतोखाचे चाकले** ९·१८०; **संतोखखेद** २·११५, **–वन** ३·२४८; **असंतोख** १८·७५३.

**संतोषणें—संतोखणें पहा.** तन्हीं तुह्मीं संतोषिजे ऐसी चि जाति । स्नेहाचि पया ॥ ९·१६. ६·८. **संतुष्ट** १४·१४९, **–ष्टि** ३·४९; **संतोष**—सुखिं संतोषा नैयावें । दुःखिं विषादा न भजावें । २·२२६, तैसा संतोषाचा काइ घडिला । कां सिद्धभांडारौनि हात काढिला । ६·४६२, २·२९९, ३·१०६, ३·१२५, ३·१३२, ६·३५२, ६·४१४, ६·४४८, ८·३४, ८·५३, ९·२३६, ११·६४९, १८·१०१९; **संतोषाचा गाभारा** ४·१०६, **–ची राणिव** ६·३७२, **–सि साव्हाऊ** ६·१६५; **तृप्तिचेनि संतोषें** ६·२४१; **संतोषतरु** ६·२५६; **संतोषिया** १२·१५१, **–यां** ८·१९३; **संतोषविणें—कुल संतोषविजे** १·२१८.

**सत्ता—अस्तित्व, अधिकार, मालकी.** प्रकृति येणें जिये । या सत्ता जग विये । १३·१०१९. १३·९६०, १४·८१, १४·११४, १४·२९९, १४·३४२, १७·३७८, १८·१०६९. **सत्तेचें रूप** १७·३७७, **सत्तारूप** १४·२९५; **कालाची सत्ता** १३·६६, **चैतन्याची –** १३·१३४, **वस्तुचिया –** १४·२७३; **सत्ताप्रकाश**—हें असो जल तरंगा । नाहिं सिनानेपण जेविं गा । तेविं सत्ताप्रकाशु जगा । आपण चि जो ॥ १५·५१९, उत्तमपुरुषास उद्देशून, ज्याप्रमाणें पाणी व तरंग हे निराळे नाहींत त्याप्रमाणें उत्तमपुरुषाचें अस्तित्व व त्यामुळें दिसणारें जग हीं निराळीं नाहींत; **सत्तासंभोगें** १४·८७; **आत्मसत्ता** १३·११११, १५·३४८, १५·३५७; **ईश्वरसत्तायोगें** १८·१३०२; **स्वसत्ता,** आपला अधिकार, स्वामित्व, १७·२७४.

**सत्य—खरें, ईश्वरभावांपैकीं एक.** तैसें संशैया सत्य काहीं । मना नै ये ॥ ४·२००. ९·४७४, १०·८१, १३·६७०, १६·१२३, १६·२८७, १६·२८९, १८·२४४ (१). **सत्याचा नडनाचु** १०·२१२; **सत्यें शौर्यें निपुणु,** भीष्मास उद्देशून, ११·३९३; **सत्यप्रज्ञ,** श्रीकृष्णास उद्देशून, १८·१४१८; **सत्यलोक,** याचे संदर्भ **लोक** पुढें पहा, **–वाचा** १६·३२, **–संकल्प** १८·१३६२, **–संधू,** सत्यप्रतिज्ञ, ६·४४३, **–सेतुसकल कलानिधी, सत्यसेतु** पुढें शब्द तोडावा, १२·२३४; **असत्य**—तेवि सत्यासत्यसमरसें । असत्य जिगिजे ॥ १८·२४४ (२, ३).

**सत्र—अन्नछत्र.** जैसें सत्रीं अन्न जालें । १३·६९०, वाटेल त्याला मिळतें या अर्थीं.

**सत्व—सामर्थ्य, कस, सार, खरें, सत्त्व गुण.** रजोगुणु पेरी । तेतुलें सत्व सोंकरी । एकलें तम करी । सावगणी ॥ १३·३०. ह्मणौनि वा रे अर्जुना । पथ सत्व चि हेतु ज्ञाना । जैसा कां दिना । सूर्यु हा ॥ १४·२६३. ५·१३९ (१), ६·२३३, ७·७७, १०·२६४ (२), १३·९६८, १४·१३८, १४·१४७, १४·१५७, १४·२१२, १४·२१५, १४·२१६, १४·२१७, १४·२६७, १४·३२७, १७·६२, १७·७१ (२), १७·३१०, १७·३१४, १७·३१५ (१, २), १७·३१७, १७·३१८, १८·२०८, १८·८२५. **सत्वाचेनि मांगलगें** १७·६३; **सत्वाची त्राये** १७·६४; **सत्वाचेनि नडनाचें** १४·२६९; **सत्वाचिया प्रौढी** १७·३८९; **अहंभावियें सत्व,** अहंभावामुळें आलेलें, पुरुषत्वास उद्देशून, ७·३४; **सत्वाथिलेयां आंतु,** सत्त्वसंपन्न प्राण्यांत, १०·२६४ (१); **सत्वगुण** १३·८८, १४·२५८, १७·१२४; **गुणसत्वाचा मान, गुण या थोर नांवाचा** मान, १८·७४७; **सत्वादि गुण** १३·८९५, **सत्वादि–** १८·६८९; **सत्वादिक** १७·२६२, तीनही गुणांचे संदर्भ – १३·९६१, १८·८१०, १८·८२२; **सत्वानिळ** १५·१९०; **सत्वधर्म** १४·३४१ (१), **–बुद्धि** ७·६, **बुद्धि–द्धी** पहा, **–वृत्ती** १४·२४१, **–वृद्धि** १७·११० (२), **सत्वाची वाढि** १७·११७(२); **सत्वशुद्धि–द्धी, शुद्धि–द्धी** पहा, **–सिद्ध** १४·५३; **सत्वतम** १४·२००, **तमसत्व** १४·२२४, **सत्वरजतमां** १७·६६, १८·५२२, **सत्वरजतमात्मक** १५·९४, **सत्वरजद्वारें** १४·१४२; **सात्विक**—जे सात्विक हान भाव । कां रजतमादि सर्व । ते ममरूपसंभव । ओलख तूं ॥

७·५२, पाठिं सात्विकें धीरें तेणें । शोधारिलीं तियें करणें । मनेंसि योगधारणें । मेळविलीं ॥ १८·१०१२, २·२५६, ६·१८७, ९·५२१, ११·३३२, १३·१२९, १४·३४१(२), १७·७१(१), १७·१३०, १७·१३४, १७·२८२, १७·३२५, १८·२०५, १८·२१४, १८·५१६, १८·५८२, १८·५९०, १८·६२७, १८·७४१, १८·८२६, १८·१५८४; सात्विकां आठां, सं. वा. श. आठ भाव पहा; सात्विक आहार, आहार पहा, –काचें उग्साण १०·१०८; सात्विक कर्म १७·३०८, १७·३२३, १७·३४१, १७·३४६, १७·३८४, – कर्त्ता १८·६४५, – ज्ञान, ज्ञान पहा, – दान १७·२६४, १७·२८२; सात्विकाचीं दोंदें ४·५४, –चा पान्हा १३·११५३; सात्विक फळ १४·२५९, –काचा बिंवड ९·५२८; सात्विका बुद्धिची डाल १३·३८७, सात्विक बुद्धी १८·७१४; सात्विकाचें भरितें ११·५६०, – मुकुल १५·६; सात्विक यज्ञ १७·१८३, –रस १७·११७(१), –कें रसें १७·१३१; सात्विक लाग १७·११०(१), –काचेनि वडपें ६·४८७, –काचेनि विकारें १४·१५०; सात्विकी वृत्तीं १४·२६८; सात्विक श्रद्धा १७·८२, १७·८६, –की श्रद्धा १७·७६, १७·८३; सात्विक सुख १८·७९०; सत्वाचे सात्विक, शुद्ध सत्वगुणांमुळें सात्विक झाले आहेत, ५·१३९(२); तामसी– सात्विकीं १५·१७६; रज तम सात्विक भेदिं, श्रद्धेस उद्देशून, १७·६७; सात्विकराजस-तामसनिबद्ध १८·६९५; सात्वीक ज्ञान १८·५३२, – श्रद्धा १८·६३.

**संद**—छंद, हट्ट. ऐसा नाथिला संदु अंतष्करणें । घेउनि ठाके ॥ ६·७४. ११·१७०, ११·५७१. अचाट्ट संदू १४·२३०;\ क्रियेचेनि संदें १३·७९१; पूर्वसंस्कारसंदें १८·११४६.

**सदमद**—सदा मदोन्मत्त. ११·१२७.

**सदमुख**—पुढें, पुढ्यांत. कां दीपा सदमुखु । ठेविलेयां दीपकु । १८·१५८१. ९·२५८, ११·५३६. सदमुखपण ११·३३४. सन्मुख पहा.

**सदा**—नेहमीं, निरंतर. कां चिंतामणि जालेयां हातीं । सदा विजयेपण मनोरथीं । १·२४. जें एक परि सर्वदेशीं । वसवी सदा ॥ १८·१५५३. १·१०७, २·२५, २·५९, २·१५५, २·२१६, २·२३९, ४·६०, ५·१११, ६·४५३, ७·१६३, ८·७४, ९·१८१, १२·९४, १२·२३१, १३·१३६, १३·५२७, १५·२९५, १५·३८०, १५·३९२, १६·१३, १६·१६६, १६·२८७, १७·६९, १८·३९७, १८·५१०, १८·७५१, १८·९८८, १८·११५८, १८·१६०९. सदा पुरते ९·२०३, – फलतिं ६·१७३, – भाग्यु ९·८३; दारवठा सदा उघडा १८·१४९८; श्रुतीं सदा बोबाणें १३·१५; अनस्यूतु सदा असता ७·१५९; सर्वत्र सदा सम ४·६९, ५·९५; सर्वत्र सदा सरिसा २·२९७; सदाफल ८·१०.

**संदेह**—संशय, शंका. ८·७९, १६·११७, १८·२१३, १८·१५५१, १८·१६३३. संदेहाचिं लेणीं १८·६८७; संदेहो वाहांसी १४·३२४; संदेहडोणी १४·३०; निःसंदेह १८·७१०. संशय पहा.

**सदोदित**—नेहमीं. सर्वत्र सदोदितु । परिपूर्णु हा ॥ २·१५०. ११·११७, ११·५०७, १८·११९०.

**सद्गद**—सद्गदित होऊन, कंठ दाटून येऊन. १८·१५०९. वाचा सद्गद होंतसे ११·५६१; सद्गदें १८·१६०१.

**सधर**—धरणें पहा. म्हणौनि बुद्धियोगु सधरु । तेथ अर्जुना होई थीरु । २·२७६, दृढ या अर्थी.

**संधान – संधि – संधी – सांधणें**—जोडणें. संधान—तिये कांडीं पेरी संधानी (नीं) । १४·१०६, ज्ञानदेवी–'कांडां पेरां सांदाणीं' १४·१०७, कुंटे–'कांडा पेरां सांदणी' १४·१०८. संधि ५·१५१; जीवाची संधि १३·८८. संधी—झाडा घे संधी । प्रत्यंगीचां ॥ ६·२३२, नां राति ना तेज । तिये संधी जैसी सांज । १४·७८. २·३१४, १३·१०४. घातेचिये संधी ३·२११; देखणा नाहिं संधी १३·३६४, ज्ञानदेवी, कुंटे–'बोलणें नाहीं संदिग्धीं' १३·३६५; अवेवसंधी ११·१४९, सर्व– १८·३३७; सत्यसंधू, सत्य पहा. सांधणें—मग ऐक्याची चि सांधे कुलवाडि । ७·१७४. आणि प्रलयाग्नीची सर्व सांधणी सांधिजे । ११·२३५(२).

८·४२, १८·२०, १८·३८. **सांधणी** ११·२३५(१); **सांधा** १३·१०६, १८·११२१.

**संध्या**—सांजवेळ. आगा मावळलें हीं अंकें। संध्येचिये भूमिके। ज्योति दीप्ति कवतिकें। दीसे जेवि॥ १८·४२२. **संध्याकाल** १७·७९, **–राग, संध्यारागिचे रंग** ६·२५८, **–रूप** १७·३१३.

**संनिधान–सन्निधान**—जवळ असणें, संगति. **संनिधान**—स्वैरस्त्रीसंनिधानें। होये जें सुख॥ १८·८०३. **सन्निधान**—नाना भ्रमकाचेनि सन्निधानें। लोह करी सचेतनें। १३·१३१, **भ्रामक** पहा. ८·८५, ९·११५.

**संनिधि–संनिधी**—जवळीक. **संनिधि** १८·२५. **संनिधी** १८·१३०३; **सन्निधी** १३·१७५.

**सन्निपात**—कफ, वात व पित्त यांच्या जोरानें येणारा रोग. सन्निपातें विण बोले। १४·२५०. **संकल्पसन्निपात**, संकल्पाचा संनिपात झालेल्या माणसाच्या बडबडीस उद्देशून, ९·८२.

**सनुष्ण**—प्रवीण. जो सकलकलिं सनुष्णु। १७·३१, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'प्रवीण' १७·३१.

**सनोलख**—'ओळखीचें' (हंस कोश). जें जग चि सनोलख। जगेंसि चि सोयेरिक। १३·३५७, १३·४८०, १८·५५६.

**सन्मुख**—पुढें, समोर. पुडुतीं म्हणे श्रीहरी। तुज सन्मुखा नमो॥ ११·५२३. १३·३२८, १३·७४६. **संमुख** पहा.

**संन्याउ**—उत्तम न्याय. जेणें चोखाळुनी संन्याउ। तो व्यवसाया आंतु व्यवसाउ। १०·२६३. **सन्यायी**, वेदाच्या दृष्टीनें जो न्यायी ठरतो त्यास उद्देशून, १६·२९४.

**संन्यासणें**—टाकणें, समर्पण करणें. जेथ संन्यासैला संकल्पु तूटे। तेथ चि योगाचें सर्वस्व भेटे। ६·५३. **जेया वाचा हे अवगुण संन्यासिले** १३·२७१; **अक्षम आणि सन्यासिलें**, जो कांहीं करण्यास असमर्थ आहे त्यानें कर्म टाकलें तर त्यांत कांहीं वैशिष्ट्य नाहीं यास उद्देशून, १३·२७९; **संन्यासूनि कर्में नाहिं करिति**, कर्मफळें टाकून देतात ते कर्में नाहींशीं करतात, १२·७८, यावर १२·७५ ते १२·७९ पहा; **संन्यास**—सांडिजे दुजेया नामाचा आभासु। तरि योगु तो चि संन्यासु। पांतां अह्मीं नाहिं अवकाशु। दोहींमाझि॥ ६·४०, ५·२५(१), ६·५०, १३·३१०, १३·९३९, १८·६८, १८·९१, १८·१०७, १८·११६, १८·२५९, १८·२६०, १८·२६४, १८·२६५, १८·९६६, १८·१२५४, १८·१२५५; **संन्यासाची प्राप्ति** ५·३३; **कर्मांचा संन्यास** ५·२, **कर्मसंन्यास** १८·१२५९; **क्षेत्रसंन्यास** ६·३५७, १३·४१० (सं); **त्याग संन्यास** १८·८२, १८·८९, **त्यागें आणि संन्यासें**—तैसें त्यागें आणि संन्यासें। त्यागु चि बोलिजत असे। १८·८७, **संन्यास त्याग** १८·७१, १८·१२५, **संन्यासु आणि त्यागु** १८·८६; **योगसंन्यास** ५·३०, ६·४२; **संन्यासयोग** ५·१५, ५·२५(२); **संन्यासफळ** ५·१७; **स(सं)न्यासयुक्ति** ९·४०१; **त्यागसंन्यासअनुष्ठानें** १८·११९; **त्यागसंन्यासव्यवस्थे** १८·७२; **समूळज्ञानसंन्यासें** १८·९६७; **संन्यासी**—आणि मी माझें हे आठवण। विसरलें जेयाचें अंतःकरण। तो पार्था संन्यासी जाण। निरंतर॥ ५·२०, ६·४७, १३·५५०, १३·१०१४, १६·४०० (सं); **संन्यासियाचें चिन्ह** ५·१८; **संन्यास्या पासि(सिं)** १६·१७५; **योगी आणि संन्यासी** ६·३९, **संन्यासी तो चि योगी** ६·५२; **क्षेत्रसंन्यासी**, ज्याच्या शुद्ध मनरूपी क्षेत्रांत मीच संन्यासी होऊन राहतों, ९·१८७.

**संपणें**—समाप्त होणें, अखेरीस येणें. तें विश्वरूप अकरावा। अध्याउ संपे जेथ आघवा। १८·१४३४. **संपता** १८·१२३३; **संपतां अवसरिं** १८·८४, – **श्लोकिं** १८·५९; **संपलेपणें** १८·३४; **संपविणें—संपवितसें** १८·१२३६.

**संपजणें**—जमवणें. एथ एकु एकातें पोखी। ऐसे बहुत पदार्थ एकिं। संपजति ते लोकीं। संपत्ति म्हणिपे॥ १६·६५.

**सपतल**—हा सपातळ चा अपपाठ असणें संभवतें, पातळ पडद्यासारखें या अर्थी, ६·४३३, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'सपातळ' ६·४३४.

**संपति–संपती–संपत्ति–संपत्ती**—द्रव्य, वैभव. **संपति**—आणि स्त्रीपुत्रादिकेलें। संपति जंव फळे। १३·७६७. **आसुर संपति** १६·२१४, **औदार्याची** –१०·२५५, **सुकृताची** – १५·३३३, **जलदसंपति** ११·६४०, **पात्र–** १७·२७२, **सगु**

सुहृदु संपति १७·२६८. **संपती**—जेवि तारातेज संपती । दिनकरेंसीं ॥ ४·१५७, बरोबरी करतां येणार नाहीं या अर्थी. **संपती माजि** १३·५९६; **ध्यानसंपती** ११·६१२, **स्वर्गराज्य**– १८·१५२६. **संपत्ति**—जेथ संपत्ति आणि दया । दोन्हीं आलिं असति एका चि ठाया । ते ते जाण धनंजया । अंश माझे ॥ १०·२८३. कां परिसु जालेयां हार्ति । लोहा लागि सर्व संपत्ति । १८·५९७. ३·१०४, ९·४३६, १३·७१५, १३·७७०, १४·२१३, १६·६५, १६·३४६, १६·३५५. **आंगा जीवाची संपत्ति** १८·५८६, **आसुर**– १६·४१९, **आसुरी**– १६·२१३, १६·२५१, १६·२६१, १६·२६४, १६·२६६, १६·४१२, **दैवी**– १६·५९, १६·६४, १६·६६, १६·२०६; **विनयो हे चि संपत्ति** ९·२२५; **संपत्तिजात**, –**जात** पहा, –**मद** ९·३७७, –**मीसें** १६·२२७, –**वंत** १६·२६९, १६·४२०; **दैवसंपत्तिस्वामियां** १६·२६८; **ब्रह्मसंपत्ति** १३·१०८१, **भोग**– १३·७९५, **स्व**– १३·३०६. **संपत्ती**—जैसें चोर पाहे झोंबती । तंव आजी चि रुसिजे संपत्ती । १३·५८०. १५·३०, १६·६३, १६·२६२. **संकल्पाचिये संपत्ती** ६·३८६; **जलसंपत्ती** ११·६७७, **ज्ञान**– १३·५९०, **तप**– १३·११२५, **पुण्य**– १८·१७८८, **सुख**– ७·१८५.

**संपदा**—संपति पुढें अर्थ पहा. चतुरंगाचिया संपदा । करिति महाकालेंसिं स्पर्धा । ११·४५७. ३·१०३, १३·३०५. **आसुरी...संपदा** १६·२५४; **आनंदसंपदा** ११·६९१, **हवन**– ८·५०.

**संपन्न**—युक्त, मिळविलेलें, ऐश्वर्ययुक्त, श्रीमंत. प्राण घेति संपन्नाचे । १६·२९९. वेदु संपन्न होये ठांई । १८·२४४७, शूद्रांस वेदाधिकार नसतो यास उद्देशून. **यथासंपन्नें वित्तें** १६·८४; **ब्रह्मसंपन्न** १३·१०७८.

**संपर्क**—संसर्ग, स्पर्श. **ज्ञानाग्निसंपर्कें** १·५२.

**सपाइ-सपाई**—संपूर्ण, सर्वथैव. **सपाइ**—हे सपाइ नीजीव गोठि । १३·१०९२. **सपाई**— सपाई अवधान । पातला तो ॥ १४·६१. १४·२४६.

**सपांखर**—**पाखरणें** पहा. ते निःशंकपणें सपांखरे । पंचानन ॥ ९·२०४, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सपाखरे', सकृप या अर्थी, ९·२०५.

**सपाटणें**—समान पातळीवर येणें. आणि उदक साहाजें सपाटलें । २·१०७.

**संपादणें**—मिळवणें. १८·१७३५.

**सपिल-सपील**—पोरांबाळांसहित, समूळ. **सपिल**—विकारांची सपिलें बोहिली(ळी) । ९·२१४, **बोहिली(ळी)** पहा. **सपील**—**तो सपीली मूकला** १३·७६५.

**संपुट-संपुष्ट**—शिंपल्याचा जोड, ओंजळ. **संपुट**—निडाराचेनि कोंथाटें। मोतियें नावरति संपुटें। ६·२६६. **करसंपुट** ११·२५०, ११·३३१, ११·४८२, **चंद्रसूर्य**–, इडा व पिंगळा यांचें संगमस्थान, १३·५०७, **श्रवण**– १८·१५२०. **संपुष्ट**—**करसंपुष्टपालवी(वीं)** ११·३३२.

**सपुर-सपूर**—संपूर्ण, भरपूर. **सपुर** १·६, २·४६. **सपूर**—नातरि मेरूवरि सपूर । परमाणु बैसले॥ ११·२३९, बारीक या अर्थी. **सपूरपण** ८·१५.

**संपूर्ण**—सर्व, एकंदर, पूर्णपणें. ६·१९, ८·२१७, ९·२०३, १३·४, १३·८९, १३·५३३, १३·७००, १५·१११, १५·४४४, १६·२५४, १६·४२१. **संपूर्णता** ५·९५, **पूर्ण** पहा.

**सपोल**—व्यर्थ, निष्फळ. १६·३११.

**सपोस**—पुष्ट. १३·४४१.

**संप्रदाॐ-संप्रदाय**—वहिवाट, प्रघात, परंपरागत मार्ग. **संप्रदाॐ**—ह्मणौनि शास्त्रिं जो इथे। उचित संप्रदाॐआहे। तो तो आइक बहुवें। आदरेंसीं॥ १८·१४७५. **संप्रदाय**—तरि येया चि शास्त्र(स्त्रा)चेनि। संप्रदायें पांगुरौनि। शास्त्रार्थु हा नीकेनि। अनुष्ठीं हो॥ १८·१४७१. ९·३४०. **संप्रदायें उपासिली** १८·१४७४, –**विण अनुष्ठाना रिगसी** १८·१४७२; **गुरुसंप्रदायधर्म** १३·४४३; **श्रीगुरुसंप्रदायलब्धें** १८·१४३६.

**सफर**—लहान मासा. **सफरें** १८·१६९७, ज्ञानदेवी, कुंटे–'शफरें' १८·१७१९.

**संबंध**—संसर्ग, आधार, नातें. संबंधें विण आकाशीं। अभ्रें असति आपैसीं। १३·५३०. जेयाचेनि संबंधें बंधु फीटे। १८·१५५४, ज्याच्या संबंधानें संसारबंध तुटतो त्यास उद्देशून. १३·९०५, १३·१०९४, १४·११९,

१७·३२१, १८·४९, १८·३४२, १८·५८८, १८·८९३, १८·१२४६. **संबंधिं सोये न धरावी,** आप्तांनीं जवळ करूं नये, थारा देऊं नये, १३·१९३; **कर्मसंबंध** १८·१३८, **गुण–** १८·७४८, **गुरुशिष्य–** १०·११०, ११·३६५, **देह–** १८·५५९, १८·१२६९, **नामरूप–** १३·९००, **संसारभय–** १८·६९५; **असंबद्ध,** विसंगत, १५·२९१; **समंध**—संबंध या अर्थी, मज एकरूपा समंधु। जाणति ऐसें॥ ९·१६३, १४·१२१.

**सबल–साबल—सबल** (१) बलवान. या तीन्ही परि सबला। आपुलालां समैं॥ ११·४९०. (२) भाला, पाहार. सबलु डाहारला ठायें। १७·१४२, **डाहारणें** पहा. **साबल–**वरील (२) अर्थी **साबळा,** 'बर्ची' (हंस कोश). कवतिकें जें जल्पे। तें साबलाहुनु रूपे। १३·६६१, ज्ञानदेवी–'साबळाहूनि', कुंटे-'सबळाहूनि' १३·६६३.

**संबोखणें**—संबोधणें, हांक मारणें. मेघें संबोखिला। मयूरु जैसा॥ १४·३१७.

**संभवणें**—उद्भवणें, जन्मास येणें, शक्य होणें, परिणाम होणें. अग्निदाहो न संभवें(वे)। २·१४६. मी अजुही परि संभवें। प्रकृतियोगें॥ ४·४३. संभूति जेणें संभवे। १८·१३१२ (२). ३·७७, ४·८८, १२·१३८, १३·४७१ (वे), १३·१०४९ (वे), १५·५३३, १८·१२६, १८·९६६, १८·१२५२. **संभूत—देहसंभूत** १४·३०५; **संभव—कर्मांचेया संभवा हेतु** १३·९६२; **ममरूपसंभव** ७·५२; **संभवी,** उत्पन्न करणारी, **दैव–सुखसंभवी** १६·६६; **संभावना,** योग्यता, प्रतिष्ठा, ११·९३, १३·६५५; **संभावित,** अब्रूदार, प्रतिष्ठित, १३·५४२, १६·१७७, **–पणा** १३·१८४; **संभूति**—तेया स्वयंभाची संभूति। १३·९९४, १८·१३१२ (१); **प्रलयो संभूति** ८·१६३; **संभूती** ९·१३१; **असंभाव्य**—न करावें तें करी। असंभाव्य मनी(नीं) धरी। १३·७७१.

**सभा**—सज्जनांचा जमाव, श्रोत्यांचा जमाव. ११·५६३, १३·३२१, १३·११६०. **आत्मराजाचिये सभे** १८·१६४४; **निरयपुरिची सभा** १६·४२८; **पातकांची...सभा** १६·४२४; **संताचिये सभे,** संत पहा; **चोरा सभा दाटे,** जर चोराला सभासद भितील, अशक्य कोटींतील उदाहरण, ७·९१, **चोरणें** पुढें दिलेला अर्थ संदर्भात बसत नाहीं; **ब्रह्मसभा** १६·२२२; **सभासद** ११·१०१, १८·२७; **सभ्य** १४·३४०.

**संभार**—साधन. **संभारसमृद्धी** १७·१७८.

**संभाळणें–सांभाळणें**—संगोपन करणें, काळजी घेणें. **संभाळणें** ११·९२, १८·६६३. **सांभाळणें** ८·२१४, १३·५४५, १४·३१०, १६·११(लि). **सांभाल** (ना.) ११·२४९.

**संभाषण**—बोलणें. ३·१९७, १८·७३८.

**संभोग**—उपभोग, सेवन. जो श्रद्धेचेनि संभोगें। सुखिया जाला॥ ४·१८६. **आत्मबुद्धिसंभोग** १४·३५५; **सत्तासंभोगें** १४·८७.

**संभ्रम**—उत्सुकता, समारंभ, पसारा, मोह, गोंधळ मग लोपिला अद्भुतु। संभ्रमु तो॥ १·१५९, गोंधळ. मग संभ्रमें सैन्यें। अवलोकित असे॥ १·१६७, उत्सुकतेनें. अथवा संभ्रमाचिया आयती। स्नेहो जैसा ए व्यक्ती। १३·१८१, आदरातिथ्य. २·२०६, ४·६९, ४·१४५, ५·११०, ८·९२ (में),८·२४१, ९·१५४, १६·३२०, १८·७५५. **संभ्रमेंसीं** १·१७६; **रिद्धीसिद्धीचा संभ्रम** ४·१३२, **व्रतांचे –,** पसारा, १८·९८, **हवनसंपदेचा –,** समारंभ, ८·५०; **अनंतबलसंभ्रमा** ११·५२६; **गुणसंभ्रमें,** गुणांनीं भ्रम पावल्यानें, ३·१८०, **भय–** ९·४६५, **महासिद्धि–**१·२६९; **विश्वसंभ्रम,** विश्वपसाऱ्याचें वैभव, ४·१७२, **स्वप्न–** ११·६३९, १८·१४०१.

**सम**—सारखा, ऐक्य, शांत, सर्वांस सारख्या दृष्टीनें पाहणारा. जें सर्वत्र सदा सम। तेथ विभाग अधमोत्तम। मतिवसें संभ्रम। विवंचिती॥ ४·६९. ह्मणौनि सर्वत्र सदा सम। तें आपण चि अद्वय ब्रह्म। हें संपूर्णता जाणें वर्म। समदृष्टयांचें॥ ५·९५ (१). मीं आघवा चि असें समु। किं ह्मणति एकदेशी॥ ९·१६६. सकलकालिं समा। सर्वदेशा॥ ११·५२६. समु मीं स्वतंत्रु। ब्रह्म मीं पर॥ १८·११९३. १२·२०३, १३·१०७२ (१), १७·३८०, १८·१२११. **समा योगाची निरुती** ८·२१९, ज्ञानदेवी, कुंटे– 'समयोगाची' ८·२२१; **ऐसें**

**सम जेया बोधा आलें**, कर्म ब्रह्मच आहे ही जाणीव, ४·१२०; **समु होउनि जाए**, शमन पावतो, शांत होतो, १८·१०८८; **समतूक** १४·५१, **–दृष्टी**, समानतेनें पाहणारा, **समदृष्टयांचें वर्म** ५·९५ (२), **दृष्टि-दृष्टी** पहा, **–बुद्धि-द्धी** ६·१०१, १२·५७, **–भागें** १८·२४५, **–भावें** १८·१०९०, **–रस** पहा, **–विषम** ६·४०५, ८·१६८, **–विषमत्वें** ८·२५; **विषम...सम** १३·१०५९; **समता**, निःपक्षपात, ऐसी अविछिन्न समता। भूतमात्रीं सदयता। २·२९८, १०·८३, १३·१०७२ (२); **समतादृष्टी** ५·८७, **– शुभ्रवर्ण** १·१५, **समता** शब्द तोडणें इष्ट वाटतें; **समत्व** १३·६०१; **चित्ताचें समत्व**, हेंच योगाचें सार, २·२७३.

**समग्र**—सर्व. मज समग्रातें जाणसी ऐसें। ७·२, पूर्ण असलेला या अर्थी. ९·४०५, ११·४६६, १५·४०२. **सामग्र–ग्री** पहा.

**समज-समाज**—समुदाय, गर्दी. **समज**—चित्त समजीं बुडालें। विस्मयाचां॥ ११·१८५, कुंटे–'समाजीं' ११·१८६. **मरणार्णवा समजा पासौनि** १३·१०४०, कुंटे – 'मरणार्णवसमाजा–पासूनि' १३·१०४७. **समाज—जो श्रद्धेचां चि समाजीं बुडाला, येथें लोंढ्यांत**, ६·४३५; **करी-चातुरंग-समाजें**, हत्ती वगैरे चार प्रकारचें सैन्य, १३·१५२, सं. वा. श. पहा; **सर्वज्ञाचां समाजीं** ९·२.

**समणें-सामवणें-सामावणें**—मावणें. दुसरे अर्थ त्या त्या शब्दापुढें दिले आहेत. कांहीं ठिकाणीं **सांमावणें**चीं रूपें आलेलीं आहेत. **समणें**—शमणें, व्यापणें. प्रतिध्वनि न समातु। उपजतसे॥ १·१२६. कल्पना निमे। प्रवृत्ति समे। ६·२१२. आकाश कें न समाये चि। ७·१५६, आकाश काय व्यापून राहात नाहीं ?. **न समाए** ४·२०४, ६·२६७, ११·५४३; **न समात** २·१७५, **न समांत** १४·२०३; **न समातसे** ८·५५; **न समांति** ६·८५; **असमाई**, न मावणारी, मानतां येणार नाहीं अशी, ६·११८; **समुनि-निमुनि**, समविषम, कमीजास्त, १८·८२५, ज्ञानदेवी – 'समीननिमीनी', कुंटे – 'समीन-निमीन' १८·८२८, अर्धें अर्धें या अर्थी. **सामवणें**—भरून राहाणें. स्त्रीशूद्रादिप्रतिभे। सामविलें॥ १८·१३७८, समजुतीला उतरेल, कळेल या अर्थी. **सामावणें**—एकत्र करणें, भरून राहणें. बीज शाखांतें प्रसवे। मग तें रूखपण बीजीं चि सामावे। ९·२९०. नां तरि तरंगी(गीं) सागरु सांमावे। १०·६९. समु तो सामाविला। विश्रामु विश्रांती आला। १८·१२११. ८·१६७, १०·२५१, ११·५४९, ११·६३८, ११·६८५. **रूपीं सामाए** १८·१२०४; **मीं बोलें तेतुलें सामाये** १३·११६०; **सामाविजति** ११·५५०.

**संमत**—अभिमत, मान्य. **भक्तियोगसंमत** १२·२२६; **सकलसंमतें**, सर्वांना मान्य असलेला, ६·४३.

**समंध**—**संबंध** पहा.

**समय**—वेळ, योग्य वेळ. **ऐक्याचा समयो** १८·१०७८; **प्रयाणसमयबुद्धि** १०·२८; **समइं**, वेळीं, १८·९११, **कल्पांत–** १३·१०२०, **संग्राम–** २·१८३; **समैं**, त्यावेळीं, **मिळणीसमैं** २·१७६; **समैं**, त्यावेळीं, ११·४९०, **रात्री–** ३·११३; **संहारसमैंचा चंडानीलु** ११·३७४; **समैक**, **सम्यक्** पहा.

**समर–समरंग**—युद्ध. **समर** १·२६६, १०·३७. **समरंग** ६·४७३.

**समरस**—सारखें, ऐक्य. ऐसें समरसें मथन केलें। ४·१३१, सर्ववृत्तींच्या ऐक्यानें. तेथ अवभृथ समरसीं। साहाजें जालें॥ ४·१३६, ऐक्यबोधांत. तेया मजसीं समरसें। सुखिया होए॥ १८·१२४२. ६·५९, ६·३०६, ६·३६७, ७·१०९, ९·२१७, ११·६८५, १३·५०८, १३·९५४, १४·३८४. **समरसाचे ओतले** ५·१३६; **समरससमुद्रीं** ८·६३; **आत्मसमरसें** ९·२४३, **सत्यासत्य–** १८·२४४, **सस्वरूप–** १४·३१२; **समरस्य** १३·५१६; **समरस्याची रससोय** १३·३८९, **–चें समाधान**, ऐक्याचा आनंद, १६·६; **सामरस्य**—ऐक्य, ब्रह्मानंद, १३·९३०, १५·७; **सामरस्याचें प्रयाग** १०·१०८, **–चां राउळीं** ६·३८८.

**समर्घ**—स्वस्त, सहज मिळेल असें. १८·१५९१, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'सवंग', १८·१६११.

**समर्थणें–सामर्थणें**—प्रतिपादणें, सिद्ध करणें, पुष्टी देणें. **समर्थणें**—आणि श्लोकां पाडु नाहिं।

हें किर समर्थु काइ। १८·१६६०. ९·४८१. **समर्थेणें** ९·४७९. **सामर्थेणें**—सामर्थावेया लागि ११·६९४, ज्ञानदेवी, कुंटे–'समर्थावया लागीं' ११·७०४. **समर्थ**—शक्तिमान, श्रीमंत, राजा. एथ समर्थु एक आथि। तेया-पासौनि भूतें होति। २·९६, आंधारिं अभंगु दिवा। अडविं समर्थु बोलावा। १७·३५६, अंधारांत दिवा व अरण्यांत शक्तिमान बरोबर घ्यावा; ३·१६६, ६·४२९, ९·११७, ९·२८४, ९·४५०, १०·१६४, ११·२४, १५·३०, १६·३९, १८·२३१, १८·२८६, १८·१०५६; **समर्थांची कांता** १२·८५; **समर्थां भेण** १८·९५५, **–चिया मुद्रा** १८·१६६; **समर्थेसिं वैर** १३·५४९; **समर्थां संपत्ती** १६·६३; **सर्वोपकारी समर्थु** १८·१७०७; **समर्थु कां रिणियां(या)** १८·२५०; **समर्थन** १८·१६६३; **सामर्थ्य**—लोहाचें कनक होये। हें परिसिं सामर्थ्य आहे। १·७७, ४·१७१, १०·३४, ११·१६१, १४·२७८, १८·६१८; **सामर्थ्याची थोरी** १२·२६, **थोर सामर्थ्य** ८·२२०; **गुरुचें सामर्थ्य** १८·१५९३, **गुरुसामर्थ्य** १०·१४; **स्वाभाविक सामर्थ्य** १८·१०५; **वस्तुसामर्थ्य-शक्ती** १·७८; **स्वसामर्थ्यें** ११·३०५; **सामर्थ्यता**—वन्हि तेथ दाहक। सामर्थ्यता ॥ १८·१६१४.

**समर्पणें**—अर्पण करणें, वाहणें. आतां ॐकारें आदरिलें। तत्कारें समर्पिलें(लें)। १७·३७०. **समर्पावेया जोगा** १८·६३२.

**समवाऊ-समवाय**—समुदाय, नित्य संबंध, संयोग, समष्टिरूप. **समवाऊ**—ऐसा सावधु हा समवाऊ। आणि निर्वाणवेन्हीं निर्वाहो। ८·२०९, हा इंद्रियसमुदाय सावध ठेवणें व सावधपणा शेवटपर्यंत टिकवणें, हीं अग्नीमुळें होतात, यास उद्देशून. **समवाए(एं) नेणति** ९·३४०. **समवाय**, एकत्र येणें, १८·१२८३, **समवायें** १३·९६७.

**समस्त**—सर्व, एकंदर. जो एकु मीं कां समस्ति। व्यापकु असे(सें) भूतजातिं। १५·३६५. ह्मणौनि हें कार्य मीं कर्त्ता। ऐसें आथि जेथ पांडुसुता। तेथ आत्मा दूरि समस्तां। क्रियां पासीं ॥ १८·५१२, कुंटे–'क्रियापासीं' १८·५१५. १·१९४, १·२१९, १·२५२, २·२, २·१७५, २·२०३, २·२१४, २·२५६, २·२६५, २·३५७, ३·९५, ३·९६, ३·११८, ३·१३४, ४·४२, ४·७५, ४·८१, ४·१४६, ७·१३३, ७·१४१, ८·३७, ९·३२, ९·१३०, ९·१६८, ९·२२०, ९·२७९, ९·३४७, १०·१७०, १०·२३१, १०·२३६, १०·२३७, ११·४१६, ११·५२०, ११·५४८, ११·५५५, १३·४२८, १३·८०१, १३·८७२, १३·९६०, १३·११२७, १४·४९, १५·३९, १५·५४९, १७·९०, १७·२१३, १७·३११, १८·४८२, १८·९१२, १८·१०९५, १८·११८५, १८·१६३४. **समस्ता गुणक्रिया** १४·३४२; **समस्तां संसारदुःखां** २·३३८; **इहीं समस्तीं भोगावें** १·२१७; **समस्तें भूतें** २·१६४, ३·८६, **–आचरला** ४·११७; **समस्तभोग-भरित** ३·१०२; **समस्तसुरवर्या** १४·१; **समस्तसुरशिरोमणी** ३·२२५; **देहधर्मसमस्तीं** १४·१४५.

**समस्या**—मर्यादा. न संभाली सवियां समस्या आपुली। ११·९२, येथें शंका (राजवाडे, ज्ञान-देवी कोश, कुंटे).

**समाकुल**—सर्वांसहित. ११·३१०. **–आकुल** पहा.

**समाधान**—तृप्ति, शांति. किंबहुना समाधान। तो मिळे तैं ॥ १२·१८८, शब्द व अर्थ साम्याकरितां १२·२३६ पहा. ३·१८६, ११·४४१, १५·३७४, १८·१६१७. **समरस्याचें समाधान** १६·६.

**समाधि-समाधी**—चित्ताची एकतानता, गाढ झोंप, योगांतील आठ अंगांपैकीं शेवटचें अंग. **समाधि**—ऐसिये सरिसिये भूमिके। समाधि राहे ॥ ६·६०. १३·११५३, १८·११७५, १८·१७३३. **समाधिचिये सेजेपासिं** १३·५०८; **समाधि ऐलाडि उत्तरे** ६·१९१, **– मानसाचें घर पूसे** ६·४५९; **मर्कटा समाधि एईल** ६·४१२; **समाधिधन** ११·१७४, १८·१७४२, **–बोधें** १२·७, **–भ्रमें**—नागविले भगवे योगी। समाधिभ्रमें ॥ १६·२९६, **–श्रियेचेया** ९·२१७, **–सुख**—आणि स्थिरबुद्धि ह्मणिजे। तो कैसां चिन्हिं जाणिजे। जो समाधिसुख भुंजे। अखंडितु॥

२·२८८, २·२८४, ११·५३६. **समाधी— समाधी आणी** १८·१७२३, **–सि वीटे** १३·४४८.

**समान**—एकसारखा, एकप्रकारचा. साइं रितुं समान। जैसें कां हें गगन। १२·२०१. १३·१०५७, १६·४४३, १८·३३८.

**संमान**—आदर. सन्मान, मान (१) पहा; **संमानयोगें** १७·२६५.

**समाप्ति**—शेवट. २·२६८, १७·२१.

**समारंभ**—उत्सव, उद्योग, खटाटोप. सरलेयां गीताचा समारंभु। न वचे राइलेपणाचा सोभु। १८·४२१, गाण्याचा समारंभ संपल्यावर त्याचा परिणाम राहतो यास उद्देशून. १७·४१५(स). समारंभे(में), आवेशानें, १५·४५४; **समारंभ-उपक्रमीं** १४·२३२, **उपक्रम** पहा, 'उपक्रमी' –ज्ञानदेवी १४·२३४, कुंटे १४·२३५.

**संमार्जन**—सडा. ११·५३१.

**समास**—शब्दांची जोडणी. १०·२५०.

**समिधा**—होमांत घालावयाचीं लांकडें. ४·१३४, ९·२६६.

**समिर-समीरण**—वारा. **समिर** ८·११४. **समीरण** १८·१६७७.

**संमुख**—सन्मुख पहा. **संमुख** १·१७५; **संमुखें होंति**, एकमेकांसमोर आले तर, १८·१५७४.

**समुच्चय**—जमाव, समुदाय. **चिन्हसमुच्चयो** १३·८५७.

**समुद्र**—नेहमींच्या अर्थी, सांठा, संचय. परि न्यून नव्हे पार्था। समुद्रु जैसा॥ २·३५८, उन्हाळ्यांत आटत नाहीं त्यास उद्देशून. जे समुद्रा ही हूनि खोल। अर्थभरित॥ ४·२११. समुद्रीं रेघ नोलंडावी। ९·२८१. उदैलेनि सुधाकरें। जैसा भरला चि समुद्रु भरे। ११·२४८. पोटीं बांधौनि पाखाण। समुद्रिं बाहिं आंगवण। १६·४३३. १·११७, २·३९, २·१५४, ५·३५, ५·१५३, ६·२६९, ६·३०७, ८·८४, ९·२८८, ९·४७५, ९·४७७, ९·४८४, १०·३५, १०·३६, १०·२११, ११·९१, ११·३२०, ११·३५२, ११·४१८, ११·६७७, १२·७१, १२·११२, १२·१६५, १२·२०९, १३·५७, १३·३०६ (१, २), १३·६०६, १४·२, १४·३४३, १५·३१२(१), १६·११७, १७·१९, १७·४१३, १८·४१८, १८·४७२, १८·६०४, १८·९७३, १८·१०८२, १८·१६२७, १८·१६९५(१, २), १८·१७०४. **समुद्रिचे कल्लोल** ११·१७९; **समुद्रें जलें** ११·५५०; **धातुचे समुद्र** ६·२१८; **समुद्रापासिं** ९·४५८, **–माझि** २·१७५; **समुद्रावगाहनीं** १·२६; **समुद्रांश** १५·३१२ (२), **–द्रादिक** १८·१३०३, **–द्रोदक** १८·३९२, **–द्रोर्मि** १६·३६४; **समुद्रजल** १·१५५, १६·२३९, **–महाजल** १५·३६९; **अपराध-समुद्रौनियां** ११·५६१; **आकारसमुद्र** ८·१५९, **आनंद–** ९·१९०; **आर्तिसमुद्रौनि** ६·१६१; **क्षीरसमुद्र** १७·२२५, १८·५१७; **गगनसमुद्रिं** १५·३५२, **गगन** पहा; **गुणसमुद्र** ६·४८३, **पश्चिम–** ९·१५२, **भूत–** ९·११९, **महानंद–** १५·४५, **श्रुतिसागर–** १०·४, **श्रुति-ती** पहा, **समरस–** ८·६३; **समुद्द** ११·६१४.

**समूल**—मुळासहित, पूर्णपणें. तैसा देहीं अहंकारु नाथिला। समूल जेयाचा नासला। ६·८४. १·२४९, २·३२७, ३·१३९, ३·२३८, ५·८३, १३·२८, १५·४०७, १८·९६६, १८·१६६४. **समूलांतें उपडविलें** १३·२२६; **समूलज्ञानसंन्यासें** १८·९६७, येथें ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींतील 'मूळाज्ञानसंन्यासें' १८·९७३ हा पाठ ग्राह्य वाटतो.

**समूह**—जमाव, समुदाय. **वस्तूचें समूह** ११·१४२; **समूहपरत्वें** १३·१५५; **विद्याधर-समूह** ११·३२६.

**समृद्ध-समृद्धि-समृद्धी—समृद्ध**—वाढलेलें. तेणें सांधुक्षणें ज्वाला समृद्धा। ४·१३४. **समृद्धि**-विपुलता, ऐश्वर्य. **समृद्धिचें लेख**, विपुलतेची गणती, ७·२५; **समृद्धिजात, –जात** पहा; **महाभूतसमृद्धि** १५·१०४. **समृद्धी**—जो असतिये समृद्धी। विनियोगु करी॥ ३·११९. **उचित-साधनसमृद्धी** १६·३८२, **उपचार–** ७·१३९, **योग–** ४·१४२, १२·१५४, **राज्यभोग–** २·६८, **सकलजल–**१३·३७१, **संभार–** १७·१७८.

**समेत**—सहित. **शास्त्रसमेत** १०·२४७.

**समैक**—सम्यक् पहा. 'समयिक' (राजवाडे).

**समो**—(१) समय, वेळ. पाठिं रात्रिचां समो पावे। ८·१६६. १७·२९४. (२) **प्रतिज्ञा.** ऐसा समो तिहिं। निश्चयाचा केला॥ १३·६०२. (३) समूह. **श्रौतसमो**—श्रुतींचा समूह, सर्वश्रुति, १४·२५८.

**समोर-सामोर**—पुढें, विरुद्ध. **समोर**—कां समोर जालेयां अर्का। तम प्रकाशु होये॥ ८·१९५. १·२४०, ९·२५८, ११·२२४, १४·२०८, १६·२७, १८·८६२. **समोरिल,** समोरच्या, **समोरिला चित्र उमटे,** समोर असणाऱ्या भिंतीवर, १५·४११; **समोरिलां,** पुढें आलेल्या शत्रूला तोंड देऊन, १८·९३८. **सामोर**—तेवि अनतोखौनि जाणे(णें)। सामोरे यां॥ १६·१५७, सामोरे यां हे शब्द समोर आलेल्यांना या अर्थी एकत्र घेणें इष्ट वाटतें, समोर आलेल्यांना तृप्त करून पुढें जावें, ज्ञानदेवी–'सामोरें या', कुंटे–'सामोरें पां' १६·१५८.

**संमोह**—अविवेक, भ्रम. क्रोधीं असे ठेवला। संमोहो जाणें॥ २·३२२. २·३२३, ४·१९२. **संमोह-भ्रम-मासे** ७·७५.

**संमोहर**—पुढ्यांत, पुढें आलेलें, प्रत्यक्ष. क्षराक्षरत्वें संमोहर जालें। तें पुरुषत्वें वाळिलें। मग मज सर्वस्व दीधलें। पुरुषोत्तमिं॥ १५·५४१, क्षर व अक्षर पुरुष आपापलें क्षरत्व व अक्षरत्व घेऊन पुढें आले तर त्यांचें पुरुषत्व टाकून गीतेनें मला पुरुषोत्तमालाच आपलें सर्वस्व दिलें आहे, पुरुषोत्तमाला वरणाऱ्या गीतेवर १५·५३९ ते १५·५४२ पहा. **आरिसा संमोहर ठेविजे** १५·३४५; **स(सं)मोहरें** १५·२६३.

**सम्यक्**—चांगलें. **सम्यक, सम्यग्** अशींही रूपें आलेलीं आहेत. **सम्यक्**—पैं सम्यक् एकानुभवें। जेंहिं देखिलें तत्त्व आघवें। ५·२८. **सम्यक** ४·७२, १३·७७९; **सम्यग्,** ज्ञान शब्दास जोडून, सम्यग्ज्ञाना उदैजतां। वेधें चि तन्मयता। उपजे ऐसी योग्यता। बोधाची लाहे॥ १८·९१७, १५·२२७, १६·५१, १६·५५, १६·७२, १८·१०६२; **समैक—समैक तप,** उत्तम तप, १७·१९९, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सम्यक' १७·२००.

**संयति-संयती**—स्वाधीनता, इंद्रियनिग्रह. **संयति**—परि संयतिसीं वसो। बुद्धि मार्गी॥ १२·१२७. **संयति सूक्त्सूत्र** ९·२४१, **–चीं लेणीं** ९·१९२. **संयती** ४·१२६; **संयतेचां आडवंकी** १२·५२, ज्ञानदेवी–'संयतीचा', कुंटे–'संयतीची' १२·५२.

**संयम**—मनोनिग्रह. ६·४१५, ८·५०, १३·५०५, १३·६९१. **संयमां(मा)चीं अखंडें कवाडें** ८·११०; **संयमाची घाटी सूनु** १२·४७, **घाटी** पहा; **संयमाग्नि** ४·१२५, **संयमाग्नी—संयमाग्नीचीं कुंडें** ८·४९, **–चा वृत्तिकां** १६·८३, **–चें शेष** ४·१३७, **–ची सेवा** ४·१५२; **सर्वाहारसंयमें** ४·१४५.

**संयोग**—निकट संबंध, एकत्र येणें. ह्मणौनि तुजसि अभिन्नां जीवां। तूझा संयोगु वियोगु देवा। १५·२९४. **संयोगवियोगें** १३·६६३; **देहसंयोग** ९·११८, **भूत–** ८·३१, **शरीर–** ७·१२७.

**सर**—(१) शर, बाण. **नवनिसितिं सरीं** २·४८; **सरु धांवे** १८·४२३. (२) **–सर.** शब्दास जोडून, माळ या अर्थी, **फुलसर** १८·५६.(३) **–सर,** शब्दास जोडून संबंध दाखविण्यासाठीं, **लागसर** १३·३२१, **लाग** पहा, कुंटे–'लाग सर' १३·३२२, **–सरें, जीवसरें**—जाणौनि गीता जीवसरें। धरिली मियां॥ १३·३२९.

**सरकटणें**—सरसकट घेणें, एकत्र रगडणें. **सरकटितु आहासि** ११·३८८; **सरकटीतु जाये,** सरसकट मानतो, १३·७७०; **कृत्याकृत्यें सरकटित,** एकत्र रगडून नेत, १८·६२३.

**सरणें**—हालणें, पुढें होणें, सारखें होणें, मान्य होणें, संपणें, नष्ट होणें; या क्रियापदाच्या इतर अनेक उपयोगांपैकीं कांहीं येथें दिले आहेत. अधिक ही सरतें। करूनि घेयावें हें तुमतें। विनविलें मियां॥ १·८०, मान्य करून घ्यावें. आतां सरलें ह्मणों आघवें। विवेकाचें॥ ३·६, सारासार विचार संपलाच असें ह्मणावें. जेथ यजितेयाचा कामु पुरे। यज्ञीचें विधान सरे। ४·१४८, **संपतें.** तेवि भक्तु हे पैज न सरे। जरि ऐक्या आला॥ ७·१११, **प्रतिज्ञा संपत नाहीं.** ऐसी जळों सरलेयां माया। जाळितें हीं जळें॥ ८·५७, ज्ञानदेवींतील, 'जाळितें तें ही जळे,' तसाच

कुंटे प्रतींतील 'जाळितें तेंही जळे' ८·५८ हे पाठ घेतल्यास, जळ व जाळणें या शब्दापुढें जळें हीं जाळितें असा लावलेला अन्वय लावतां येणार नाहीं, माया जळणें संपलें कीं माया जाळणारें ज्ञान ही संपतें हा भावार्थ. आतां चौं ठांइं न करुं। एक चि ह्मणौनि न सरूं। आत्मेयां अनात्मेयां धरूं। सरिसा पाडु ॥ १३·९४८, क्षेत्र, ज्ञान, अज्ञान व ज्ञेय असे परब्रह्माचे चार विभाग आतां पाडणार नाहीं, ते एकच आहेत असेंही सांगून विवेचन संपविणार नाहीं, तर पुरुष व प्रकृति हे भाग सारखे करून सांगूं. ह्मणौनि पडिलेनि शरीरें। केलेनासिं आत्मा चि सरे। १८·५६५, देहावसानानंतर कर्म व आत्मा यांचाही अंत होतो अशा समजुतीस उद्देशून. ३·१२, ३·१४, ३·१४७, ३·२४२, ५·८९, ५·११३, ५·११९, ६·१९१, ६·२०६, ६·३७६, ६·४६६, ६·४८४, ७·९४, ७·१७२, ८·११५, ९·७९, ९·२४३, ९·३२५, ९·३५२, ९·३७६, ११·४५१, ११·४७१, १३·७०८, १३·७६५, १३·९३२, १३·९३३, १३·१०९८, १४·५६, १४·१५१, १४·३८९, १५·२२०, १५·५५३, १५·५५४, १६·१८३, १७·१७३, १७·३७१, १८·४२०, १८·४२१, १८·४७२(१,२), १८·९६०, १८·९६९, १८·९९७, १८·१०५५, १८·१०९०, १८·११२२, १८·१२०५, १८·१२४७. **आलिंगुं सरलें**, सरसावलें, ६·११९; **उतरों सरला**, सरसावला, १२·१८५; **एकपणा ही मीठी पडों सरली**, ऐक्य संपलें, १४·३९३; **कूडा थोर मोला न सरे** १३·४७०, मोल पहा; **कोणी ठांइं सरे काइ**, मान्य होईल काय ?, १८·१५४५; **खाईं सरली**, नाश होऊं लागला, ११·४३५; **खेलुं सरलेयां** ११·८४; **खेंव देऊं सरलें** ७·१९८; **जंव विनती करुं सरैली**, जसजसा विनंति करण्यास अर्जुन सरसावला, ११·११२; **तृणा एका साठीं न सरे एथ**, काडीची किंमत नाहीं, ९·३६५; **ध्यानें चि सरे**, ध्यानानेंच पुढें येतो, १७·१३, ज्ञानदेवी–'ध्यान हि विसरे', कुंटे–'ध्यानही विसरे' १७·१३; **परता सरैं** ११·६१७, **परतें सर** १६·२७, **परहां –**, दूर हो या अर्थी, ९·१९१; **ब्राह्मण नेवों सरे**, दान घेणारा ब्राह्मण घेऊन गेला तर, १७·२९१; **भक्ति एथ सरे**, भक्तीलाच महत्त्व आहे, उत्तम ठरते, ९·४४८; **भाष सरे** ९·२४७; **मोक्षाचां गावीं सरतां**, प्रवेश होतो, मान्य होतो, १७·३१९, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सरतें होये' १७·३२१; **रससोए सरों न ये**, केलेला स्वयंपाक संपत नाहीं, भरपूर असतो, १३·६४२; **लाहे तें सरे**, राजमुद्रा पडते तेव्हांच नाणें चालतें, १७·३२०; **श्रुतिजातें सरतें केलें**, मान्य केलें, १८·७२५; **सरतें**, संपणारें आयुष्य, ६·३६२, **–बोलणें**, शेवटचें निरूपण, १८·७५; **सर्वज्ञता सरे**, मान्य होते, ९·४५१; **सेवितेयाची चाड सरो कां**, इच्छा तृप्त होईना कां !, ९·३८; **सरेचिना (सरे चि ना)**, वाद संपत नाहीं, १०·२४७; **पहिली नां सरती** १८·११०७; **पहिले आणि सरते** १८·१६५९; **वीटे ना सरे**, विटत नाहीं व संपत ही नाहीं, ८·२६१; **सरे... अवतरे** १८·१०५९, **–ना मैले**, संपत नाहीं व मळतं नाहीं, १२·४५, **– विरे** १८·९९९, **– वीरे** १३·११३६.

**सरल**—सरळ, निष्कपट, उंच. देखां विवेकवंतु विमलु। तो चि शुंडादंडु सरलु। १·१४. सावेरी वाढिनलेया सरला। ९·१७३. वारेयाची धांव। तैसे सरल भाव। १३·३५९. १२·२४०, १४·१०२, १४·२५९, १५·९७. **सरलां करपल्लवां** ११·२११; **सरल दीठि** १३·६२३; **सरलिया शाखा** १५·१४९, **सरली–**१५·१९२; **कोंभ सरले निगति** १५·१८५, **फोंक सरले–**१५·१६४; **खुजीं...सरलें**, ठेंगणीं, उंच, ११·१२४.

**सरली**—मोकळीक. सुखें तुज सरली। दीन्हली असे ॥ १२·११६. **इंद्रियां विषइं सरली होये** १४·२२६.

**सराऊ**—सराव, अभ्यास. **सकलशास्त्रांचा सराऊ** १५·३६४.

**सरांडणें**—माखून जाणें. तैसें पिचडिं तोंड। सरांडैल ॥ १३·५६०.

**सरि-री**— सरि, बरोबरी. ह्मणौनि भिरवति

नावें। नाहिं मर्जास सरि पावे। १३·३५७.

**सरी**—(१) बरोबरी. ते द्रव्ययाग किर होती। परि ज्ञानयज्ञाची सरी न पवती। ४·१५७. १८·४७. **ऐसी सरी जरि वाहे,** येथें बरोबरी करण्याचा प्रसंग या अर्थी, १८·६४२, ज्ञानदेवी कोश 'योग'. (२) गळ्यांतील एक दागिना. दीसे सोनेयांची जैसी सरी। ६·२८६. (३) नदी.

**सुसरी**—उत्तमनदी. **अमृताची सुसरी** १७·२१८, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सुरसरी' १७·२१९.

**सरिपाड**—सारीपाट. **सरिपाडु धरूं** ११·५४१.

**सरिस**—सारखा, समान, जवळ, बरोबर, तत्काळ, सज्ज. सरिसे एकवटति ईभ-। मस्तकावरि॥ १·१७, **इभ पहा.** आतां दळभार आपुलाले। सरिसे करा॥ १·१२१. आतां स्वप्न चि हें तूकलें। साचा सरिसें॥ ४·१. आणि रिगौनियां शयनी। सरिसा पहुडें॥ ११·५४५, शेजारीं. २·१५५, ४·१९८, ६·५०, ६·९२, ६·१८३, ७·२३, ८·१६९, ८·२१४, ९·३२४, ९·३६९, ९·४०३, १०·२९३, ११·४३, ११·२९२, ११·५५७, ११·५५९, ११·६७९, १२·९८, १२·२००, १२·२०३, १३·१२३, १३·१३७, १३·५९४, १३·५९९, १४·९२, १४·३४७, १४·३५३, १५·२६०, १५·२८०, १५·३२२, १५·४६५, १८·४८१, १८·४८५, १८·९३५, १८·९८५, १८·१५१८, १८·१५८२. **सरिसा पाडु, सरिसेन पाडें,** पाड पहा; **सरिसिये भूमिके,** ऐक्याच्या या अर्थी, ६·६०; **ओलखी चि सरिसें,** ओळख पटतां क्षणींच, ६·३६७, **संतवाक्या**–१३·६४६; १३·८५६; **ज्ञानें सर्वत्र सरिसें** १५·२५४, **सर्वत्र सदा सरिसा** २·२९७; **अंधा-सरिसा,** आंधळ्याबरोबर, ३·१५५, **आर्ता**–३·२०५, **उत्पवना**– ३·४१, **उत्पवन** पहा; **प्राणासरिसिं** १२·१०१; **शरीर सरिसें भरी,** सारख्या प्रमाणानें, १८·३३७; **सरिसे न तूकति** १५·२०२; **सरिसे वोडविलेयां,** एकमेकांपुढें ठेवले तर, १८·१५८०; **सरिसेपण,** सारखेपणा, २·२७२; **सरिसेपणें उठावले,** सिद्ध होऊन, १·१६५, –**बुझावी,** ज्याच्या त्याच्या योग्यते-प्रमाणें, ६·२०; **सारिसिं,** हा **सरिसिं** चा अपपाठ असणें संभवतें, १४·३०४.

**सरूप**—स्वरूप पहा.

**सरोभरी**—भर, जोर, सारखेपणा, तुलना. **गुणां गुणियां सरोभरी धरावी,** गुण व गुणी यांचा सारखेपणा असावा, १८·१९, ज्ञानदेवी–'गुणा-गुणि या धरावी', गुण व गुणातीत यांची तुलना केल्यासारखें होईल, कुंटे–'गुणागुणीं धरावी' १८·१९; **दोवां यागु सरोभरी निफजे,** दोघांनाही योग्यतेप्रमाणें लाभ मिळतो, १६·९५; **भक्ताचेया सरोभरी नव्हे चि काचि,** भक्ताच्या भावाप्रमाणें त्यांना लाभत नाहीं काय?, १६·३८, ज्ञानदेवी–'भावाचिया सरोभरी', कुंटे–'भावाचिये सरो-बरी', भावाच्या बरोबरीनें या अर्थी, १६·३८.

**सरोवर**—तळें, जलसंचय. सकळां सरोवरां माझारि जाणसि। समुद्र तो मीं जलराशि। १०·२११. १४·१९४, १७·२२४, १८·२७४, १८·१२९२, १८·१५९५, १८·१७८६. **अगाधें सरोवरिं** १३·३४०; **चालता सरोवरु** १५·३७१; **सकर्दमु सरोवरू** १·२३१; **सरोवर आटलें** ९·४३०, –**रु आटे** ५·१५५; **सरोवरु हों पाहे** १८·२८४; **आनंदसरोवरिचीं कमळें** ११·६५; **योगाब्जिनीसरोवरू** १८·१७३४; **श्रीकृष्णाख्यसरोवरीं** १८·१६४९; **सोहंभाव-सरोवरी(रीं)** १२·१८५, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सोहंभाव सरोभरी' १२·१८५.

**सर्व**—एकंदर, सगळें, चराचर, सृष्टि. जें सर्वातें येया विये। सर्व जेणें जिये। हेतु जेयासि भिये। अचिंत्य जें॥ ८·८७. तरि मज माझि भूतें हें ही वाऊ। जें सर्व मी ह्मणौनि॥ ९·७०. हें सर्व ही सर्वेश्वरु। ऐसा प्रतीतिगतु जो पतिकरु। तो बाहिरि होआवा गोचरु। लोचनांसि॥ ११·२९. जें सर्व ही जगा परौतें। जें एक सर्व ही देखतें। जें तत्छब्दें(ब्दें) बोलिजे तें। पैल वस्तु॥ १७·३६६, २·३१५, ३·११०, ५·१२, ६·४०५, ७·५२, ७·६५, ८·११०, ९·५९, ९·८५, ९·११३, १०·२०१, ११·५२५(१), ११·५२७ (२), ११·५२९ (२), १२·३६, १२·७९, १२·१३७, १३·९, १३·१४, १३·२९५, १३·३१०, १३·३४२, १३·८६९(१), १३·८७१(१), १३·९३३, १३·१०००, १४·३९, १४·२२३(१), १५·४६२, १५·५०७,

१८.१५५०. **सर्वत्र सदा सम** ४.६९, ५.९५; **मज सर्वत्रातें** ९.१६५; **मातें सर्वत्र वसतें करिं, पूर्णपणें,** १२.१५; **येके ठांइं...सर्वत्र** ४.२०१; **सर्वत्रताहं** १८.१२४३, ज्ञानदेवी–'सर्वत्र नाहं', कुंटे–'सर्वत्रता हे' १८.१२४९.

**सर्वथा**—नेहमीं, सर्व बाजूंनीं पहातां, मुळींही. जैसा राजकुमरु पदच्युतु । सर्वथा होय उपहतु । १.२६८. मीं सर्वथा न झुंझें एथें । भरवसेनि ॥ २.८२. जें सर्वथा सर्व ही नोहिजे । तें अद्वया नूतें लागिजे । १७.१७. १.१९५, १.२१०, २.६६, २.८४, २.१२०, २.१२२, २.१२४, २.१४३, २.१६३, २.१८२, २.१९९, २.२२५, २.२२७, २.२३१, २.२४४, २.२४७, २.२५५, २.२९३, २.३१५, २.३२७, २.३३१, २.३४१, २.३४३, २.३५८, ३.५०, ३.९१, ३.११५, ३.१६८, ३.१९७, ४.८०, ४.१२९, ४.२०३, ५.२६, ५.४१, ६.१९८, ६.३४४, ९.१३५, ९.२३१, ९.३५०, ९.३९७, ९.४१९, १०.५६, १०.२७९, ११.१५१, १२.११३, १३.२७, १३.१३२, १३.७३२, १३.७८७, १३.८८४, १३.११३७, १६.२०३, १६.३६६, १७.२२, १८.२१५, १८.२८८, १८.२९७, १८.५३२, १८.८०६, १८.८३७, १८.१४७६. **सर्वथैव** ३.२६३.

**सर्वदा**—नेहमीं. मीं सर्वदा स्वतःसिध्दु । मीं बालु तरुणु वृध्दु । ९.१६३. २.१३५, २.२९२, ८.१०३, ११.२८४, १७.४०९, १८.१२६२.

**सर्वस्व**—सर्व कांहीं, सार, रहस्य. जें सखा सर्वस्व आघवें । आज्ञासि तूं ॥ २.५८. ह्मणौनि अयुक्तपण मनाचें । तें चि सर्वस्व दुःखाचें । एया कारणें इंद्रियांचें । दमन नीकें ॥ २.३४७. १.१११, ३.११२, ८.२५९, ९.३८४, ९.५१५, १०.५१, ११.११७, ११.६३१, १३.३३०, १३.४४५, १३.६०६, १३.७४३, १३.८००, १३.११४१, १५.३५९, १५.५४१, १६.१०५, १६.२९९, १८.६१६, १८.९४१, १८.१६४०. **सर्वस्वाचा लोभु** १३.३३१; **योगाचें सर्वस्व** ६.५३, १४.३८५; **देहसर्वस्व** १८.५९५, **सुख–** ६.४८०; **सर्वस्वें**—देखैं मातापितरें अचिजति । जियें सर्वस्वें तोषु नाचिजति । ६.३७, ३.२३१, ८.२५८, ९.३७३, ९.४२४, ९.५०३, ११.३२३, १८.१४७, १८.५८७; **सर्वस्वेंसीं भजावें** ४.१६३.

**सलग**—सगळें, सर्व. **गाय सलगी चि वाळावी, तोंड अपवित्र म्हणून सगळीच गाय टाकावी काय?,** १८.२०१.

**सलगि–गी**—मैत्री, लडिवाळपणा. **सलगि**—आणि पथ ही सलगि करूं जरि बीहों । तरि निवें कें पां ॥ ९.५. ९.७, ११.१६. **केलिये सलगिचा भारु** ९.१७; **देवेंसिं सलगि केली** ११.५६९. **सलगी**—हें सलगी मियां ह्मणितलें । १.६३. परि अपत्य जैसें सलगी । बापेंसिं बोले ॥ ११.५६५. ६.१३९, ९.२, ११.३२.

**सलणें**—टोचणें, बोचणें, छळणें, त्रास देणें, भय पावणें. जी बुद्धितें सली । निश्चयातें ढाली । ६.४१३. १६.१४५(२), १६.४१६. **जगातें सलित** ९.४९७; **जेया चित्तीं सले ना** १३.७३०; **सल,** नेट, जोर, छळ, स्पर्धा, आगितें न संडी तापु । सलातें(तें) जातिचा सापु । १८.७५३, १६.१४५(१); **दीपाचेनि सलें** १८.६१५, **पडिकराचेनि –,** स्पर्धेनें, १७.१०१, **येकमेकां –,** स्पर्धेनें, १७.१५०; **अहंकारासिं अखंड सल सुए** १३.१११; **उत्प्रेक्षे सल चढे** १०.२४८; **प्रेमभावां सल चडतसे** १०.२७०.

**सलील**—पाणी. सलीलीं पय जैसें । एक होउनि मिनलें असे । २.१२७. ७.५६, ७.५७, १३.९०४, १३.१०४६. **शरीराचां सलीलीं, शरीररूपी पाण्यांत, प्रतिबिंबासारखा शरीररूपानें भक्त दिसला तरी तो वास्तविक ईश्वररूपच असतो यास उद्देशून,** ८.१३६; **सलिलिं** १५.४५५.

**सव–सवा**—**सव**—बरोबर, सह, येथें सारखी या अर्थी. तैसी दशा माथें श्रवण वरि । सव लेहें ॥ १३.५५७, ज्ञानदेवी – ते दशा मा या शिरीं । पावैल गा ॥ १३.५५९, **लेहणें** पहा. **सवा**—(१) बरोबर, समागम. किं तें चि संन्यासु सवा टेविजे (ठेविजे) । सरिसें पुडुती ॥ ६.५०, **गृहस्थाश्रमाचें ओझें टाकण्यासाठीं संन्यास घ्यावा तर संन्यासाश्रमाचें ओझें तसेंच डोक्यावर येतें.** ११.२५०.

जिया तिया सवा १८·१६७४. (२) इच्छेप्रमाणें. मोडूनि भांगाराचा रवा। लेणीं घडिजति आपुलेया सवा। ११·६३४. (३) संख्या निदर्शक, सव्वा. सवा लक्षु भारत १८·१६४०.

**सवंग**—स्वस्त. कां सवंगाची वीकणें। महर्गि वस्तु ॥ १८·८७८.

**संवघडी**—सोबती. ते हेतु ही संवघडे। पांच आथि ॥ १८·३०३.

**संवचोर**—सोबतीचा चोर, संभावित दिसणारा चोर. संवचोरावें साजणें। तें चि तें प्राणु घेणें। १३·७४४. ८·१४५, १३·३३६. **संवचोरां मैत्र** १८·७९४, –**मैत्री** १८·२४८; **संवचोराचा सांघातु** ३·२०६.

**सवडि**—देखावा, रीत. **बाहिर सवडिया भंगीं** १०·३०१, ज्ञानदेवी – 'बाहिरसवडिया', कुंटे – 'बाहेरिसवडिया', बाह्यदृष्टीच्या रीतीनें, १०·३२६.

**सवता-सवति**—**सवता**—वेगळा, वैरी. कृत्याकृत्यविसरा। सवते केले ॥ १६·३७९, योग्यायोग्याचा विचार टाकून आपण जगावेगळे आहों असें मानलें, ज्ञानदेवी – 'सोवतें केलें', कुंटे – 'सवतें केलें' १६·३८१. **सवति**, सवत, **सवति जाली**, सवतीसारखे वाटूं लागले, १६·२३३.

**संवतार**—स्थिर, आश्रय (राजवाडे). ७·१३२.

**संवदणि-सौंदणि**—परटाचें कपडे धुण्याचें भांडें. **संवदणि** १८·१४०. **सौंदणि**—सौंदणि फेडी थिगळीं। वस्त्राचिं गा ॥ १३·४६४.

**संवया**—सहज. ९·५२८.

**संवरणें-सावरणें-सांवरणें**—आटोक्यांत येणें, संभाळून धरणें. **संवरणें**—देखें खेळतां अग्नि लाविला। मग तो न संवरे जैसा उधवला। ३·२००. ३·२५१, ८·५५, ११·१९०. **संवरितासि** ११·२९०; **संवरावेया** ११·३६६; **प्राण संवरिले** ११·४४९; **विश्व संवरलें** १·१६०; **असंवर**, आवरतां येत नाहीं असा, **असंवरें आनंदें** १८·१६०१. **सावरणें** १०·१८८. **सांवरणें**—सुवायें मेघु सांवरे। १३·११४६. १८·१५४३.

**संवर्घ**—सहज मिळण्यासारखी. १६·४२६, हा पाठ संवर्घ असणें संभवतें, अतिशय वाढणारी या अर्थी, ज्ञानदेवी – 'सवंत्र', कुंटे – 'सवंग' १६·४२९.

**सवल**—प्रातःकाळ, उद्यां, लवकरच. सूर्यु उदैला देखोनि सवळे। १६·२३७. १३·७६८. **विवलतिये सवले** १६·३.

**संवसाठीं**—साम्याकरतां. **ज्ञाझिया संवसाठीं** १८·१४९९, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'संवसाटी', साम्यतेकरितां, १८·१५०९.

**संवसरणें-संवसारणें**—सावरणें, व्यवहार करणें. **संवसरणें**—मी संवसेरेनि तेणें। संतांसि करीं कर्णभूषणें। १४·१८, येथें तुमच्या कृपाभांडवलानें जो व्यापार करीन त्यानें, यावर १४·१७ पहा. **संवसारणें**, पुढें करणें. वागारे संसारावेया गोविंदा। संवसारिलिया ॥ ११·२९१.

**संवसार-संसार**—प्रपंच, पसारा, विस्तार, व्यवहार. **संवसार**—बोधाचा हा संवसारा। जाला आमतें ॥ १८·१७३७, लाभ आम्हाला मिळाला या अर्थी. ५·५४, १०·१२९, ११·३१८, १२·८३, १२·९१, १४·२८२, १५·२४, १५·४७, १६·२५९, १८·२५४, १८·५९१, १८·१५६४. **संवसारु हें कावरुखें झाड** १५·५२; **संवसारिची चिंता** १२·८५; **संवसारा जालेयां**, एकत्रित झाल्या तर, १७·३४८; **संवसारदुःख** ९·४३६, –**व्यथा** १२·१८१, –**श्रांत** ४·३२. **संसार**—सायासें पुण्य आर्जिजे। मग संसारु कां अपेक्षिजे। २·२५३. संसारू चि संसाराचिया गांठी। लाउनि वैसवी पाटिं। मोक्षश्रियेचां ॥ ९·४६ (१, २). संसारा एसणें थोर वोझें। फेडिलें जगाचें ॥ १८·१४६०, गीतेस उद्देशून. २·२४६, २·३१८, ५·९८, ६·४४२, ६·४६१, ७·४८, ७·१४४, ७·१५९, ७·१६६, ८·१४१, ८·१९६, ८·२०४, ८·२३३, १०·१८०, ११·१०, १३·१७२, १३·८६३, १५·३९, १५·४२, १५·४३, १५·१०४, १५·२३०, १५·२४८, १५·३१५, १५·४४३, १५·५४३, १६·८, १६·६९, १७·२०७, १८·६९४, १८·८९६, १८·९२७, १८·९५१, १८·१४५२. **संसारिक** २·३५०, ११·३१६, –**कु बंधु** ३·८२; **संसारअडवी** १८·१२१५, –**गजकेसरी** १०·२५७, –**गुंति** १५·३६२, –**गौरव** १५·३९४, –**ग्राम**

१५·४४१, –चित्र ५·१५५, –जात, –जात पहा, –तमसूर्या १०·२, –तरु १५·२००, –तरू १५·५९, १५·१७४, –दुःख २·३३८, ४·२१९, –दुर्गती १८·१२६७, –पथश्रांत १८·१६४८, –पाटण १५·४३८, –पांनी(नीं), संसाराच्या पंगतीला, येथें खाण्याला, ८·२४२, –पुर १·२२, –बंध १६·४४६, संसाराचेनि बंधें १८·१२६६; संसारभय, भय पहा, –रण १८·१०४३, –राजधानि १५·४३९, –रुख १५·२१८, –रूपा रुखा १५·४८६; संसारवृक्ष १५·१३७, –शब्द ५·१२४, –सीण १७·३२८; देहसंसार १५·१८०, स्वर्ग–, स्वर्ग व संसार, माझि स्वर्गसंसाराचेनि लाधवें। झांकवेना ॥ ८·२५६, आणि होउनियां शरीरी। स्वर्गसंसाराचां दोहीं वरीं। नांदे जो पोटभरी। त्रिवर्गोपायें ॥ १८·७४२, २·२४४, ६·२८, ११·३२४, १५·३९५, १८·१३०१; स्वर्ग-संसाराकांटी, कांटी शब्द तोडला तर कांटि पुढें दिलेला अर्थ अधिक स्पष्ट होईल, १८·७७९; स्वर्गसंसारुपांग १४·१७०, पांग (२) पहा; संसारणें—संसारावेया, ११·२९१; संसारिया, संसारी, १४·३३.

**सवाऊ**—अनुकूल वारा, सहाय्य. सुवाऊ पुढें पहा. ११·३५०, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सावावो', सहाय्य, ११·३५५.

**संवादणें**—संभाषण करणें, परस्पर बोलणें, विवेचन करणें. गीताख्यु प्रसंगु। जो संवादला श्रीरंगु। अर्जुनेंसीं ॥ १·५०. हें शब्देंविण संवादिजे। १·५८. १४·३२, १८·१५८३. संवाद, संभाषण, चर्चा, विचाराचा मेळ, अनुरूपता, तरि संवादु तो चि दश नु (दशनु)। १·१५, ३·२७१, ५·६९, ६·८, १४·४०९, १८·८१, १८·८४, १८·१५१५, १८·१५७३, १८·१५७९, १८·१५८२, १८·१५९६; संवादाचेआ गांवां आंतु ६·३११; संवादाचा बाउलां १८·१५६२, –चेनि मीसें १८·८०, –चा सुवाऊ ९·२८; संवादचतुःपथ १०·१०८, –फल, फल पहा, –सुख ४·५, १०·१४९, १८·१५७८, –सुष १५·४२४; कृष्ण-संवादें १०·१४८; संवाद-कुसरी, संवादाच्या चातुर्यानें, पार्थवैकुंठ-संवाद-कुसरी १८·३७; श्रीकृष्णार्जुन-संवादसंगम १८·१६००; संवादिया, संभाषण करणारा, संवादियां शिरोमणि १५·४१८; संवादियें, चर्चा करणारा, १२·१६१; विसंवाद, मेळ नसणें, म्हणौनि ना ट्ये मानुका। विसंवादु ॥ ४·३७.

**सवांद**—सुशोभित. १५·१८५, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सवोंद', त्याच अर्थी, १५·१८७.

**संवाहन**—मर्दन. उजू नोहे चि प्राचीन। नेंदी चि प्रजा संवाहन। १७·३८. १७·२६९, १८·३०४.

**संवित्ति**—जागणें, ज्ञान, अनुभूति. स्वसंवित्ति, आत्मानुभूति, १८·११२७; स्वसंविद्रुमबीजप्ररोहणावनी, १८·१०, द्रुम–दम पहा; स्वसंवेद्य, स्वतःला स्वतः जाणण्यास योग्य असा, १·१.

**सवियां**—स्वतः, तत्काळ, सहज, पूर्णपणें. जें अमृत ही परि नावडे। ऐसें सं(स)वियां चि अरोचक जें पडे। ४·१९५, स्वभावतःच. आणि अनुष्ठितां प्रांजला। सवियां चि ॥ ५·७, सहज, सोपा. १०·१२३, १०·२९९, ११·९२, ११·१३३, ११·१६९, ११·१९६, ११·३२३, ११·४२६, ११·६०१, ११·६४२, १२·१९, १३·८५४, १४·१३८, १५·४३८, १७·४७.

**सवे**—संवय. ऐसें चि स्थैर्याची होईल। सवे एआ ॥ ६·३८१. ८·१०९, १२·२२. याचक सवे ११·११७, ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींत सवे ऐवजीं 'स्वेच्छा' असा पाठ आहे, ११·११७.

**सवें**—त्याबरोबर, लगेच; हा शब्द इतर शब्दांस जोडून किंवा सुटा आलेला आहे. व्याधितें दावी। सवें चि हारवी। ६·२२०, लगेच. पैं पृथ्वीचा घट कीजे। सवें चि पृथ्वीसि मिळे जरि मेळविजे। ७·६४. म्ह(ह्म)णौनि दिवा पाल्वे। सवेंचि तेज माल्हवे। कां रविबिंबासवें। प्रकाशु जाये ॥ १२·१००(१,२), लगेच, प्रकाशाबरोबर. ६·४९, ६·२१४, ६·२३५, ७·४७, ७·६७, ८·७, ८·२१, ९·५, ९·९०, ९·३२५, ९·४९८, १०·४२, १०·२८५, ११·१४२, ११·४४८, ११·५८२, ११·६४६, ११·६६३, ११·६८१, १३·४४, १३·११४, १३·४८७, १३·४८८, १३·६३०, १३·६६३, १३·८०४, १३·९३०, १४·२२३, १५·२६०, १५·३३२,

१५·३९०, १८·१०३७, १८·१२३१. **सर्वे चि ह्मणे** १६·३४७; **अबोधनासा सर्वे** १८·९६६; **नारी सर्वे बैसौनि** १७·१५९; **पावो सूदलेया सर्वे** १३·६८४; **श्रवणा सर्वे** १३·११५३;**अस्तुसर्वे**, सूर्यास्ताबरोबर, १०·८६, **उत्तरां**– ११·३९, **एका**– २·१०९, **जन्मा**– ९·४००, **तुलिंगा**– १·१२७, **तेया**– २·१४१, **दीपा**– ३·११०, **दृष्टी** – २·७२, **रात्री**– १८·९६५, **वोलखी**– ३·३६, **सकती**– ६·२४६, **संतोषा**– ८·५३, **सूर्या**– १३·६०७.

**संशय**—शंका, संदेह. ह्मणौनि संशयाहूनि थोर। आणिक पाप नाहिं घोर। ४·२०१. ४·२०७. **संशयात्मक** ४·२०४; **संशयरूप** ४·१९४; **संशयो** ४·६४, ६·४२९, १०·१०६; **संशइं**, डोळेयांचें हीं पाहाणें। संशइं घाली ॥ ४·८५, ४·१९६, ४·१९९, **जरि संशइं पडिला** ४·१९७; **संशैया**, संशयी माणसाला, ४·२००; **निःसंशैयां**, संशय नसलेल्या माणसांना, ५·१४६.

**संशृती**—संसार. १४·४९.

**संसर्ग**—संबंध. संसर्गें कालकूट मरे। २·१५. ३·२१२, ३·२३०, १३·१११७. **संसर्गामाजि** ३·७२.

**ससाणे**—**सणाण** पहा.

**ससुर**—सासरा. १·१८२, १·२२३.

**संस्कार**—पूर्व कर्मांचा मनावर झालेला परिणाम. **संस्कारवसें** १८·४४४; **संस्कारुसिद्धा**, प्रकृतीस उद्देशून, १८·१२८१; **पूर्वसंस्कारसंदें**, पूर्व-संस्काराच्या अनुरोधानें, १८·११४६; **प्राचीन-संस्कारशेषें** १८·४२८; **सकलवासनासंस्कार** ९·२९३.

**संस्कृत**—संस्कृत भाषा. मूळग्रंथिंचेया संस्कृता। सेवे नीट मऱ्हाटी पढतां। १०·४२. **संस्कृताचीं गहनें तीरें** ११·९; **देशी आणि संस्कृत वाणी** १०·४४.

**संस्था**—मूळ रचना, व्यवस्था. जैं श्रिष्टि आदि संस्था। ब्रह्मेनि केली ॥ ३·८५. **वर्णभेद संस्था** ४·८०; **सांख्यकर्मसंस्था** ५·२६; **सांख्य-मतसंस्था** ३·३३.

**सस्य**—धान्य, विशेषतः भात. कां फळिं सरे वाढणें। सस्याचें जेवि ॥ १८·४७२. १८·१२८. **सस्यांतीं**, कापणी व मळणी झाल्यावर, १४·३४९; **सस्यादि...धान्यजाति** १५·३७३; **सस्यसुखाचा भोगु**, धान्याच्या विपुलतेस उद्देशून, १८·३५३.

**सह**—त्या त्या वस्तूबरोबर. **सहोजलें** ११·१३४, **उजळणें** पहा; **सहोदर, उदर** पहा; **सहकार** सहाय्य, **सत्वशुद्धिसहकारें**, अंतःकरण-शुद्धीच्या सहाय्यानें, १८·२५७. **सहज–सहजें–सहाजें, सहित** पहा.

**सहज–सहजें–सहाजें**—स्वयंभू , स्वाभाविक, स्वाभाविकपणें, आपोआप, सोप्या रीतीनें. **सहज**—ऐसें अनादि जें सहज। तें गा मीं विश्वबीज। ७·४१. मज सहजातें करिति। स्वयंभातें प्रतिष्ठिति। ९·१६२, मी जो स्वयंभू त्या मला मूर्ति रूपानें तयार करतात व स्थापना करतात. ९·४२, १२·१२५, १४·९७, १४·१९९, १४·२८४, १८·११११, १८·११२४, १८·११९०. **सहजु अधिकारु** १८·८८७; **सहजीं**—**सहजीं चिन्हें** १४·२३५, – **मनबुध्यादि** १४·१०१; **सहजकृपामंदानीलें** ७·१८२; **सहजस्थिति** १८·११०७, –**ती** ८·१८. **सहजें**—ह्मणौनि सहजें सांडला। कर्मसंगु ॥ ३·१४६. तैं तेया नावें सहजें अव्यक्त। आणि आकारवेळे तें चि होये व्यक्त। ८·१७०. ११·५०४, १४·२७८. **सहाजें**—मग नेणवे चि तेयातें ह्मणितलें। अक्षर सहाजें ॥ ८·१००. ८·२१५.

**सहन**—सोसणें, क्षमा करणें. **सहनसिद्धी**, क्षमा करण्याचें सामर्थ्य मिळविणें, १०·८१.

**संहरणें–संहारणें**—मारणें, नाश करणें. **संहरणें**—एकैकाचेनि मनोव्यापारें। हें विश्व होये संहरे। १·१०६. २·१६१. **संहारणें**—(१) आवरणें, सामावून घेणें. ह्मणौनि प्रसन्न होइं वेगीं राया। संहारीं आपुली माया। ११·३८०, आवर. ११·५९८. **योगु संहारिला**, सामावून घेतला, ११·६३९. (२) नाश करणें. अरे कोण्ही कव्हणातें न मरी। एथ मीं चि हो सर्वसंहारीं (सर्व संहारीं)। ११·४०३. तरि मीं कालु गा हें फुडें। लोकु संहारावेया वाढें। ११·४४६. १०·२५३,

१३·९२६(२). **आघवें जग संहारो** १८·४२९; **सृजी पाली संहारी** ५·८२; **संहार, नाश,** संहार जेणें संहारे । १३·९२६ (१), **संहारखेचरें,** आकाशांत फिरणारीं, नाश करणारीं भुतें, ११·३४०, **–तेज** ११·२९७, ११·३५३, **–त्रिपुरेचिं यंत्रें** ११·३३८, ज्ञानदेवी, कुंटे– 'संहारत्रिपुरारीचीं यंत्रें' ११·३४३, **–वात** १५·१२६, **–वाहार** ११·४४९, **वाहर–वाहार** पहा, **–समैंचा** ११·३७४; **संहारें–**(१) संहारानें, **सर्वसंहारें** ११·३४१, १३·११०७, (२) नाश करणारीं, तैसि संहारें नूझीं मुखें । देखौनि धीरु कें आह्मां पारुखे । ११·३७५; **संहारकें** ११·१३०.

**सहसा**—एकदम, एकाएकीं. तें आटौनि गेलें अंतष्करण । विरालें सहसा ॥ ११·२४१. जागता नरु सहसा । निद्रा पाडौनि जैसा । १३·१००७. सहसा चेइला अद्वया– । नंदपणें जो ॥ १८·४०२. ११·३१, ११·९७, ११·२९२, ११·३१७, ११·३४५, १४·१९१, १५·१८६, १५·४१०, १५·४२६, १७·४२१. **सहसा मोडतु मांडतु** १५·१३७, **– मुद्रा लावावेया** १०·३१, **–मुद्रा सोडिली** ११·१२१, **–वन्हि रिगतां** १८·१५२१.

**सहित—सह** पहा. तेव्हलि आपणपेंन सहितें । यें अशेषें हीं भूतें । ४·१६८. तैसे सर्व इंद्रियें सहित । मजमाझि सूनि चित्त । १२·३६. रहितु ना सहितु । १३·११०४. **विश्वस्वप्नें सहितें** १६·११; **सर्वसुखें सहित** ३·१०१; **नित्ययागसहितें** ३·८६; **मनबुद्धीसहित** १२·१०४.

**साइखेडें–साईखडें – साईखेडें – साएखेडें**— कळसूत्री बाहुली. **साइखेडें**–आतां सूत्रतंतु तूटलेयां । चलू चि ठाके साइखेडेया । १६·१८२. **साईखडें**— सूत्रें विण साईखडें । वाऊ जैसें ॥ १३·३०१. **साईखेडें**—साईखेडेनि कां प्रार्थावें । सूत्रधारातें ॥ ९·३०. **साएखेडाचें बाउलें** १८·१७४७; **साएखेडें** १५·३३३.

**साइला**—झोंपलेला. **सेजियां घरा साइलेयां,** शेजारच्या घरांत झोंपलेल्यांना, १३·५७३.

**साउमा**—प्रत्यक्ष, पुढें, समोर. तेथ साउमा वेआवा उवावो । १६·६१. **माघुतसाउमें** १४·२८३, **माघुत-माघौत** पहा.

**साउल**—पांढरेपणा. दाढी साउल धरी । १३·७५६.

**साउली**—सांवळी, विसावा, प्रतिबिंब. धेरि शरीराचां तळींकीं । असतेपण ते साउली । ८·१३६. जें रूप चि नाहिं उभें । तें साउली काह्याची शोभे । १८·२३२. ६·२७२, ७·६२, ८·१३१, ९·४, ९·४३३, १२·८, १२·१९८, १३·५९३, १३·५९४. **सर्पफणिची साउली** ५·११६, **संवसारश्रांताची**–४·३२; **साउलिये खेंव दीधलें** १७·४१४; **साउली न पांतां,** प्रतिबिंब न पहातां, ९·१४८.

**सांकड–डि-डी-डें**—कठीण प्रसंग, उणीव, संकोच, संकट. **सांकड**—तेवि आवडेतैसा सांकडु । आचरतां जन्हीं दुवाडु । ३·२२०. अथवा प्रवाळें कां पीडां । सीणलें जें सांकडां । १७·२०५. ११·३०, ११·३११, १३·२१०, १४·१६२. **सांकडा बोला** ३·२६२; **इये सांकडां** १८·१५६७; **प्रेमलांचें सांकड** १०·१२१; **स्वधर्मु सांकडु देखौनि** १८·९२२. **सांकडि—भिड सांकडि न धरवे,** भीड संकोच न धरतां, ११·८०. **सांकडी**—जेयाचिया आवडी । नगणित ब्रह्मचर्याची(चीं) सांकडीं । निष्ठुर होउनि बापुडीं । इंद्रियें करिति ॥ ८·१०४. **भेदाचीं सांकडीं** ७·१७४. **सांकडें**— जरि चिंतामणि हाता चडे । तरि वासनेचें कवण सांकडें । ३·२३. लोहाचें सांकडें परिसा । न जोडे आंधारु रवि जैसा । १५·२६२. ३·१६०, ४·१४१, ६·३२, ६·१४४, ६·३१३, ८·१३२, ८·२५३, ९·३८३, ११·१५१, ११·३९९, १३·५५२, १३·६०५, १५·४७४, १५·५२२. **सांकड-डी-डें,** फेडणें क्रियापदाबरोबर, **सांकड फेडूनियां** ११·८७; **सांकडी फेडितां** १६·१९९, **–फेडीं** ११·५८८; **सांकडें फेडिलें** ६·३४३, **–फेडी** ११·१०९.

**सांकडणें**—अडकणें, संकटांत पडणें. जो मूलबंधें अडला । अपानु मावौता मुरडला । तो सवें चि वरि सांकडला । फांकु धरी ॥ ६·२१४. परबुद्धिचा पैसु सांकडे । १६·११०. **सांकडलेया धर्माचेनि कैवारें** १०·२३२; **जो गर्भवासीं सांकडला होता** १८·१५००; **पंचात्मिकीं सांकडे,** पंचभूतात्मक शरीरांत अडकून राहतो, ६·४००, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सांपडे' ६·४०१; **सन्मानें सांकडे** १३·१८७.

**साकांक्ष**—आशा धरून, उत्सुक, संशयित. परि

मुमुक्षु इतर। साकांक्ष जाले॥ १६·४७, इच्छा वाढली. ३·१६२. **साकांक्षें आराधनें** ३·९०; **बोलु...आह्मां साकांक्षु**, आम्हांला संशयांत घालतो, १७·३४.

**साकार्यता**—आकारयुक्तता. १४·२७३, 'सकारण–ता'–ज्ञानदेवी १४·२७५, कुंटे १४·२७६.

**साकें**—**सर्के-साकें** पहा.

**साक्ष**—प्रत्यक्ष पाहणें. या शब्दापासून आलेले साक्षात्, साक्षि-क्षी शब्द दिले आहेत. **साक्षात्–साक्षात्कार** ११·३६५, ११·६८४, **आत्म–** १८·१०७७; **साक्षि**—पापपुण्यें अशेषें। तो पासिं चि असतु न देखे। आणि साक्षि ही दोहीं न ठके। परि गोठि काइसी॥ ५·८०, ५·१३४; **साक्षिभूत, भूतणें** (१) पहा; **साक्षी**—नाना कांष्टि नाव मिळे। ते नावोडेनि चळे। चालिजे अनिळें। उदक साक्षी॥ १८·३०७, १८·४५४; **साक्षी मी अकर्त्ता** १४·२९१; **साक्षी ठेविला** १३·५९६.

**साक्षेप**—जाणून बुजून, विशिष्ट हेतूनें. तैसें फोकरितां तप। कीजे जें साक्षेप। १७·२४८. **साक्षेप न बोलों** ७·४३; **साक्षेपा रिती पाहे** १८·१६३२.

**साखल–सांखल**—सांखळ. **साखल**—**नियमाचिया साखला वाहाणें** १८·६३४. **सांखल–तिकडी सांखल**, तीन कड्यांची सांखळ, १६·४३५, सं. वा. श. पहा, **लोभामोहाची–** १६·२६४; **तृष्णेचिया सांखला ले** १४·१७१, **उत्संकु** व **उंछंखल** पहा.

**सांख्य**—षड्दर्शनापैकीं एक शास्त्र, सांख्य मार्गी; विचार, ज्ञान या अर्थीही हा शब्द आलेला आहे. एक ज्ञानयोगु ह्मणिजे। तो सांख्यि अनुष्ठिजे। ३·३६. जेया मार्गातें जगीं। सांख्य ह्मणति योगी। १३·९५२. ३·४३, १३·३६. **सांख्याचेया गांवा** ७·४२, **–चिया प्रतीती** १४·६९, **–चां सिद्धांतिं** १३·९०; **सांख्याहूनि प्रांजला**, सांख्ययोगापेक्षां सोपा, कर्मयोगास उद्देशून, ५·१६५; **सांख्यीं योगिं** ५·२९; **सांख्यकर्मसंस्था** ५·२६, **–बुद्धि** १०·२३, **–मतसंस्था** ३·३३, **–योग**, सांख्य व कर्मयोग, ५·३१, **योग** पहा, **–वेदांत** १८·२७७, **–शास्त्र** १८·५१६, १८·५२०, **–सद्भाव** १८·१४२५, **–स्थिति** २·२३०; **सकलसांख्यसिंधु** १८·१४४६.

**सांग**—अंगासहित. **सांगोपांग**, **अंग** पहा.

**सांगडी–सांगडें–सांघडे–सांघडें**—मिळणें, मिसळणें, त्या सारखें, त्या बरोबर, तरण्याचें साधन, तराफा. **सांगडी**—एकिं विद्येचिया सांगडी। घेतलिया अहंभावाचिया डोंडी। ७·८१, विद्यारूपी तरण्याच्या साधनावर कांहीं जणांनीं अहंभावाचे धोंडेही घेतले आहेत. उताराचिये सांगडी। ठाके ते पैली चि थडी। १८·२५३, उतारासाठीं योजलेला तराफा अलीकडच्या कांठाशींच राहतो, भोगाच्या इच्छेमुळें पुनः नदीवर फेरे चालूच राहतात या अर्थी. १३·८९६. **सांगडें**—आणि इच्छिलेया सांगडे (डें)। इंद्रियां आमिष न जोडे। १३·१२६. वांचूनि सोनें सोनेयां सांगडे(डें)। सोनें चि जेवि॥ १३·८९१. १८·१२०, १८·१७५४. **मोहाचेनि सांगडें** १३·२५१. **सांघडे**—तैं गुण देखे सांघडे। सभ्यु जैसा॥ १४·३४०, 'गुणदोष सायिखडें'—ज्ञानदेवी १४·३४३, कुंटे १४·३४४. ५·२५. **सांघडें**—तैसें सोंखासना सांघडें। सोहपें होये॥ ५·८, सुखकर वाहना-सारखा सुखकारक होईल असा. १२·३१.

**सांगणें**—नेहमींच्या अर्थी, स्पष्ट करणें, विवरण करणें. **सांगतां**—सांगूं जातां, **हा सांगतां अपारु असे** ४·१९०; **बुद्धियोगु सांगतां** ३·३३; **सांगतील**—मग अपेक्षित जें आपुलें। तें ही सांगतील पूर्सिलें। ४·१६६; **सांगावें**, सांगावयास जावें, उपदेश, ऐसें तूझें हीं सांगावें। १०·५८, १३·८४३; **सांगिजतील** १०·९१; **सांगें**—तेयां काइयेक सांगें। जें मीं करिं॥ १२·८२, १२·१७७; **सांगों**—आणि तुज चि किं बुद्धि सांगों। ११·५४२, १३·७२; **न संगों** १८·८०६. **सांवणें** पहा.

**सागर**—समुद्र, सांठा. कां टिटिभु चांचुवेन्हीं। माप सुये सागरीं। १·६८. सागरु शोषूनि उधवला। अंबरासि॥ १·९०. वडघडीत अंबर। उचंबळत सागर। १·१२९. जैसी अक्षोभता सागरीं। अखंडीत॥ २·३५६. भरति गमे सागरीं। सरिता जैसी॥ ६·३०४. जैसें सागरा पडनि सरिते। मुरुडावें

ठेलें ॥ ८·१२१. सागरें कवणी ठांई नाहावें। ९·११. नवरलां भरावे सागर १२·११. वरिपावें वीण सागर। जळें जैसा निर्मळ १२·१५१. कां न विझे चि सागरें वडवानळु ॥ १४·३०६. १२·३७, १३·२९३, १३·३८०, १३·९१६, १४·१२०, १४·२२३, १५·२६९, १५·२८६, १६·३७१, १७·३२२, १७·४०५, १८·७८९, १८·१०८२, १८·१३६८. सागराचा पाणी ९·७४, –पोटीं, वडवानलास उद्देशून, १८·६८१, १८·१३९२; अनर्थाचा सागरु ८·१४७; अभ्यासाचे सागर ५·१५८; अमृताचां सागरीं १२·२६, –सागरीं ७·१४८; भ्रांतिचा सागरु ४·१७०; मनोरथाचां सागरीं १८·७४३; मर्यादेचा सागरु १८·१३; मातलिये सागरिं १३·८०३; रसाचां सागरीं ७·१८३, सप्तधातुचां– ६·२३५, सुखदुःखाचां–९·४०२; सागरावरि ९·४५७; जैसा कल्लोळु सागरिं अनन्यु १५·५३५; तरंगी(गीं) सागरु सांभावे १०·६९; सरिता नेणिजति सागरें १८·५२७; सरितांतें सागरु केवि त्यजी २·६०; सागराचा थेंबु भरावा काइ ११·४२५; सातां हिं सागरा(रां)तें १८·१७५६; सातैं सागरीं ११·५६; अमृतसागर १६·२२, उन्मेख– १४·२४; एु(ऐ)क्यवीचि-सागरा १४·३०३; क्षीरसागर, क्षीर पहा; गीतासागरतरंग १८·१६५३; ग्रंथसागरु १८·१७५९; दर्पसागर १६·३९१; पूर्वापर-सागर १८·१५७२; विवेकामृतसागर २·३७३; वेदार्थसागरु १·७२; श्रीकृष्णसूक्तिसागरा १५·७०; श्रुतिसागरसमुद्रा १०·४, श्रुति-ती पहा; अंबरा ६·८७, हा पाठ सागरा असा घ्यावा, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सागरा' ६·८७.

**सांगात–सांघात**—सोबत, संबंध, लोकसमुदाय. **सांगात**—तेथ तो भगवंतु। जो निःसंगाचा सांगातु। ६·३८, सोबती. **सांघात**—ना तरि प्रलयवन्हि महावातु। पयां दोवां जैसा सांघातु। १·११८, भीष्मास उद्देशून. न साहे जो नांव। सांघाताचें॥ १३·५१८. १३·१४९,१६·४३०. फुलाचेनि सांघातें १८·८१९; चित्ताचा सांघातु ८·९४, संवचोराचा– ३·२०६; सुखाचेनि सांघातें ६·३८७: अबोधु सांघातु गेला १८·११००, ज्ञानदेवी, कुंटे– 'साद्यंत' १८·११०६; सांघातु आणि संगु १८·८६; सांघातीं—सोबती, सांघातीपणें ११·५३३, १८·१४५१.

**सांघणें**—बोलणें, उत्तर देणें, वर्णन करणें, उपदेश करणें. या क्रियापदाचीं अनेक रूपें व उपयोग केलेले आहेत, त्यांपैकीं कांहीं येथें दिले आहेत. **सांघ**—आतां ज्ञानिचें जी लिंग। व्यक्त मज सांघ। १६·१३५, **सांघ पां** २·१३, २·४८, २·९५, ५·११६, ६·३६०, ८·६५, १८·१५३०, **सांघपां (सांघ पां)** २·२०२; **सांघत**—आम्हि सांघत असों आपैसें। वरि पूसिलें तुवां॥ ६·१६२, **सांघतु असे** २·८१, **सांघतसे** २·३६९, १८·३४, १८·१४३५, **–सें** १७·८१, १८·१३४०, **–सों**—परियसें ते सांघतसों। नागिलि गोठि॥ १४·२७७; **सांघतां**—म्हणौनि सामान्य ना नोहे। हे सांघतां वडिलि गोठि आहे। ७·१४, १६·३११, १८·१३६६ (२), **सांघतां अलौलिक असे** १५·५१, **–वाचा रडे** १६·४१८; **सांघति** ६·१, **ज्ञान** –१३·१७८; **सांघतियां चि रीती** ६·३३०; **सांघतील** ६·३३५; **सांघवलें** ५·६७, **सांघसि**—तोंड भरूनि सांघसि १८·१५४७; **गोठि सांघसी** १०·१८३; **सांघा** २·२८७, ६·४१०, **–म्हणों** ११·३१; **स्वरूप सांघा** १५·४२८; **सांघां**—हें रूपक परि असो। सांघां उघड जैसें परियसों। ७·२७; **सांघाल** ६·१४१; **सांघावा-वी-वें**—मज विवेकु तो सांघावा। मऱ्हाटा जी॥ ३·१७, मी पूसेन आतां सांघावा। २·२८५, **सांघावी** ४·३९; नीकें तें आह्मां सांघावें। २·५८, हें एकेक काइ सांघावें। ६·४०६, २·२८९, ३·२०, ५·१६३, १८·१३२८; **बहू बोलौनि सांघावें** ९·२९६, **हें असो काइ**–२·१९०; **हें सांघावें काइ** ९·३९०; **सांघावेया**—जेयातें सांघावेया वेद बोवडे। ११·१४६, ७·१०४, ८·१६३, १०·१६४; **सांघावेया लागि** १५·४२९, **–जावो(वों) न ल्हाये** ११·३८८, **–चेनि व्याजें** ९·५२०; **सांघिजत**—साधिजत १५·४०, हा पाठ **सांघिजत** असणें संभवतें; **सांघिजतसे**

१८·१२३२; सांघिजति—कवतिकीं सांघिजति १०·२५४, सांघिजती १०·४०, १८·७२९; सांघिजे—तूझें स्वरूप आघवें । सर्वत्र सांघिजे ॥ १०·१४३, ५·४; सांघिजैल—ते भीष्मपर्वी संगति । सांघिजैल ॥ १·५४, ३·१८२, ४·१५३ (जै), ६·१३, ६·१९२, १०·५३ (२) (सां), ११·६९७, १८·५९१, १८·६९२; सांघितला —सांघितला चि अभिप्राओ । लां(सां)घिजैल पुढुतीं ॥ १०·५३ (१), ४·२६, ६·१५१, ६·३३३, १८·१२३०; सांघितलिं — आखरें सांघितलिं १५·५५९; सांघितली ३·१३८, ४·३५, १८·७६३, सांघीतली १८·१४३१; सांघितले—सांघितले तुज विशद । १३·१५०, भाव—१०·१७२, याग —४·१५४, विशद—१८·७२७; सांघितलें १०·१३७, १२·२२६, सांघितलेयाचें साचपण १०·१३८; सांघीतले ४·१३९; सांघे— मुनि सांघे नृपनाथा । जन्मेजया ॥ १·४८, १८·१५०६, १८·१५७०; मुरारि सांघे ३·१२६; सांघें—मीं सांघें मऱ्हाटिया भंगीं । १८·१७०८, १८·७६६, १८·९३२; सांघैं— सांघैं मुख केवि पाहिजे । तूझें कृष्णा ॥ १·२२७, मग सांघैं आमचें काइ उरैल । १·२३४, सांघैं महाफणि दर्दुरें । गीळिजे कायि ॥ २·१५, २·६३, २·२०७, ३·८, ३·३१, ४·६, ५·३८, ११·५५०, १४·२७, सांघैं पां १·२६३; सांघैं बांपां (बापा) ५·१६८; सांघैन—जें सकळ कर्माचें बीज। कारणपंचक तुज। सांघैन पैसी पैंज। घेतली कां ॥ १८·२९६, १·१०३, २·१०३, ३·३२, ४·८७, ५·१४, ६·३१, १८·५४५, १८·६२७, ग्रंथु सांघैन १३·११६४, प्रसंगें— १·९७; सांघैल २·३७४, ३·२६९; सांघों, सांगूं, सांगावयाला, आतां आणिकाचिया गोठी । तुज सांघों काइ किरीटी । ३·१५९, यया वरि सांघों बैससी । कां सांघतां भाष हीं देसी । १८·१३६६ (१), १८·१००४, १८·१२१७; सांघों आइक १८·८२९, —काइ ५·१०७, ६·१६०, ६·२६५, —काइ एकैक ५·४५, —जाओं ११·७८; उपपत्ती सांघों १८·१४१७, काहिं—१८·३९३, केती—१३·४५०, क्रिया— १८·८७६, चिन्हें—१३·७११, ज्ञान— १८·५२३, निवाडु—१८·१४४, संक्षेपें— ५·१४९; सांघौनि १·१७३, ३·२३४; सांघणें —तैसें पूसणें सांघणें। तूझें माझें॥ १५·४२१, १५·४१४; सांघता, सांगणारा, जेणें सांघतेया बोलावें कुठे । ७·९, वाधावा सांघतेया १८·८९९; सांघणें, न सहित — न संघणें १५·४३५; न संघे ४·१८६; न संघों १७·१६७.

**साच**—खरें, शुद्ध, योग्य. एणें दलभारु आघवा। साचु आमचा ॥ १·१२४, बळवान. आणि इहिकीं जियावें । जेणें परत्रां साचा होआवें । १८·६७७. ४·७७, ४·१८२, ६·५३, ६·३२८, ६·४१७, ६·४२६, ७·३५, ७·११९, ८·३०, ९·४८१, १०·१५२, १०·१५८, १०·१९६, १०·३०८, ११·४९, ११·१६१, १३·१२०, १३·३७६, १३·७६१, १३·८६७, १४·२०४, १५·२१९, १५·३१५, १५·३३९, १५·४८४ (१), १५·५४३, १६·२४, १६·१११, १६·१२० (२), १८·२४, १८·८९, १८·१९३, १८·३०२, १८·३८५, १८·४३५, १८·५७०, १८·६३९, १८·८४७, १८·१३६१, १८·१३७०, १८·१४३६, १८·१७४४. साचा उपास्ती १३·४०४; साचाचि खंडित तपें १७·९४, ज्ञानदेवी— 'साच चि पाखंडाचीं तपें', कुंटे—'साचचि पाखंडाचीं तपें' १७·९५; साचाचां पाखाली १६·१२० (१); साच प्रतीति १३·११३३, —बोलिया १६·२८८; साचु मनोधर्मु ८·१९१; साचाचें चि रूप ५·१५९; साचा रूपा आड १८·५३७; साचु वेव्हारु १८·१२१९; साच बोल १३·३३०; साचा सरिसें ४·१; साच आपजे २·१३९, —करावी १८·७२६; साचु केला २·१६; साच दाविलें ५·१२५, —चि मानी १३·७४२; मानसें साच घेतलें ११·६५३; साचे पाये बांधले १३·८४१; साच भलें केलें ११·२५२; साचा होआवें १८·६७७; साचपण—आगा हे(हें) नगर रायें केलें । एया ह्मणणेया किर साचपण आले(लें) । ९·१०९, ९·४१३, १०·१३८; निश्चया साचपण १२·१५२; साचपणांचीये पूसि १८·१२२८;

**साचार**—खरेपणा, १६·१२३, १६·१०५. १८·८८७; साचारीं बोलीं १४·३१: **साचारेंवें मीखें**, खरेपणाच्या निमित्तानें, १६·११८, ज्ञानदेवी, कुंटे–'साचा रिवेचेनि विकें', ज्ञानदेवी कोश–खरेपणा, कुंटे–सहा शास्त्रें व चार वेद यांच्या बळानें, १६·११९; **साचें**—(तृ. ए. व.) खरें, (क्रि. वि.) खऱ्या रीतीनें, खरें पाहिलें असतां, खरोखर, ऐसें जाणे जो साचें। तेया चेइरें जालें ज्ञानाचें १०·१०४, जी कीडरुं तरि कापडाचें। परि लाहरी येत होती साचें। ११·५४, ऐसें श्रीनिवृत्तिनाथाचें। गौरव असें(से) जी साचें। १८·१७२१, ६·७५ (चें), ८·४४, ९·१३९, ११·५५४, ११·६२०, १२·१९२, १३·२९२, १३·४८३ (चें), १३·५५२, १३·७५८, १३·१०७४, १३·१०८१, १३·१०९०, १३·११२९, १५·७८(चें), १५·२२९, १८·५९१, १८·८०२, १८·८१२, १८·१११७, १८·१३२७; **तें पाप जरि साचें** १६·२९९; **निषेधाचें जन्म जेणें साचें** १८·६०८; **साचें मानी** १८·१६३५; **साचेंसीं**—तूं मन बुद्धि साचेंसीं। जरि माझां स्वरूपीं अर्पिसी। ८·७८; **साचोकारण**, हा पाठ **साचोकारपण** असणें संभवतें, ९·१३५; **साचोकारा** १४·१२७, १५·२१४, १५·४८४(२); **साचोकारि** १३·९७३; **साचोकारेंनि वस्तुविचारें** १५·३०३; **साचोकारें**, खऱ्या रीतीनें, साचोकारें पाहों लागे। तंव रुख ह्मणे अचल। ४·९६, ५·१४५, ८·२०१, ९·७७, ९·१३८ (रें), ९·४४८, १०·१३२, १२·१९६, १३·३०४, १३·३२९, १३·४५३, १३·१०३५, १८·११५७; **साच किं कवतिक** १२·२८, – **आणि चोख** १३·७९८, – **आणि मौवाल** १३·२६९; **लटकें** –लटिकें सहित आलेले **साच** चे संदर्भ **लटका पुढें** पहा; **साच कां वावो** १८·२६३.

**सांचणें**—जमणें, एकत्रित होणें, समाविष्ट होणें. तैसा देहीं अहंकारु नाथिला। समूळ जेयाचा नासला। तो चि परमात्मा सांचला। आदि चि आथि॥ ६·८४. हें ऐसें चि सांचलें। परस्परें मिसळलें। बुद्धि घेपे एतुलें। होआवें गा॥ ६·३९१. परि द्वैतेंवीण एकला परब्रह्मीं चि सांचला। अनेकत्वाचा आला पूर जैसा॥ ८·२८. ऐसें महाब्रह्म जेथें सांचलें(ले), जें चि होउनि असतां रचलें(लें)। ८·६१. ज्ञानदेवी, कुंटे–'ऐक्य संचलें,' ज्ञानदेवी–'आंत रचलें,' कुंटे–'असतां रचिलें' अशीं पाठांतरें आहेत, ८·६२. ५·५३, ६·३५१, ८·१३१, ९·५१५, ११·४०८, १५·८१, १८·१३९. **सांचिलीं** १८·९४३; **वस्तु ते सांचली चि असे** ८·६६; **सांचलु**, योगनिद्रा नरि न मोडे। अकर्तेपणा सांचलु न पडे। ५·७८, राजवाडेंनीं 'चाहूल, जाग, जाणें' असे अर्थ दिले आहेत, ज्ञानदेवी–'सलु न पडे,' कुंटे–'सलु न घडे,' छल, अभिमान असे अर्थ कुंटे प्रतीत आहेत, ५·७८.

**सांचा**—ठसा. ना तरि चतुराननाचिये वाचे। आहाति लटकेयां अक्षरांचे सांचे। ११·२०५.

**सांज**—सायंकाळ. **संकल्पाची सांज** ९·७२; **सांजे** १३·४०, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सांज', रास, १३·३९; **सांजवेल**, **वेल** (१) पहा; **सांजोल**, त्याच अर्थी, कां मुरे चि सांजोले। मृगतृष्णिका॥ १५·२८३.

**साजणें**—शोभणें, मित्रभाव असणें, युक्त असणें. हें विकलेपण साजे। प्रभे जेवि॥ १३·६०७. **न सजे** १५·१३; **साजणें** (ना.), झाडेंसि साजणें। चालावें गा॥ १२·३४, मित्रभाव ठेवणें, १३·१४८, १७·१३५; **देशशुद्धि साजणें** १८·६३३, ज्ञानदेवी, कुंटे–'साधणें' १८·६३६; **संवचोराचें साजणें** १३·७४४; **साजा**—टवटवीत, प्रफुल्ल, **साजा होए**—ह्मणियांचेनि दासपणें। साजा होए॥ १३·४३७, १४·३३१; **साजेपणें** १३·१७८, १५·९५; **साजिरें**—ऐसें सबाह्य जियालें। साजिरें जें कां॥ १८·८३३.

**सांजवणि–सांजवणी**—गाईची कांस, धार काढण्याची वेळ. **सांजवणि**—गाये धड जोडे गोमटी। ते तैं चि पियों ये किरीटी। जैं जाणिजे हातवटी। सांजवणिची॥ १८·१४७३, धार काढण्याचें कौशल्य. **सांजवणी**—आवघा चि विधि भादि। परि सांजवणी टेंकों नेदी। १३·६३६, धार काढण्याच्या वेळीं. १८·४७८.

**साजुक–साजूक**—नवें, ताजें, टवटवीत

**साजुक**—पान चि एक आवडतें जालें । तें साजुक ही न्हवे सूकलें । भले तैसें ॥ ९·३८१. **साजुका नासका** १७·१५३; **साजुकां...सडिलेयां** १८·५५३. **साजूक** १०·१२३.

**साट**—वेग. **पवनाचा साटु** १८·७३१.

**सांटणें**—सांठवणें, जमा होणें. राई रायिपण बीजीं । सांटौनि आंग त्यजी । १४·२५४. १७·१४८. **सांटपा**—सांठवण, सांठा, तें सृष्टिबीजांचा होये किं सांटपा । ८·१६४; **सांटोवा**—त्याच अर्थी, तरि हे कामक्रोध पाईं । जेयांतें कृपेचा सांटोवा नाहीं । ३·२३५; **सांटवणें**—हें चराचर आघवें । जिये प्रकृती आंतु सांटवे । ९·२७७, ८·१६६, १०·६९, ११·८४, ११·६३८; **महाभूतें सांटविलीं होतीं** ११·२६९; **मागौता पसारा सांटावें** ११·३७८.

**साटिं-साटीं-साठि-साठिं-साठीं** — त्याकरतां, त्यामुळें, बरोबरीनें, सारखें. हे शब्द सुटे किंवा इतर शब्दांस जोडून आलेले आहेत. **साटिं**—**आत्मभ्रांति साटिं** १५·२६८. **साटीं**—दूध मागितलेया साटीं ।. उपमन्यूपुढां धूर्जटी । १०·१७. ६·१४६. **मजसाटीं** ९·४४७. **साठि**—**नमस्कारितां मरणेंसिं साठि**, मरणासारखें वाटतें, १३·१८९. **साठिं**—जें परब्रह्म निर्मळा । साठिं सरे ॥ ८·२६०. १०·२६७, १२·१८, १३·७६३, १३·८६३, १३·९०२, १७·५४, १८·५४०, १८·१७४१. **आभासा साठिं** ९·१४५, **उद्देशा**–१६·२०, **एका**–१७·२८९, **कैवल्यसुखा**–१३·४४९, **जाणितलेया चि**–९·४६, **तेया**–१७·३०४, १८·२०२, **मानणेयां**–१८·३८९; **अन्नासाठिं** ९·३०१, **कुमारी**–१०·२६५, **चंद्रा**–९·१४९, **वणे**–११·५३५, **स्फीती**–१३·२०८. **साठीं**–९·३६५, १०·१८९, ११·३१७, १७·५१, १८·५५५, १८·१५६५; **आपणपेया साठीं** १३·९४०, **उत्तमाचिया**–१६·१५१, **चर्म्मा**–९·४४९, **नेणणेया**–९·२६३; **आपणपेयांसाठीं** १०·१२४, **झाडां**–१०·१५३, **भोगा**–२·२५४, ७·१३५.

**साटोप**—अभिमान, अहंकारयुक्त. तें तैसें चि उचित करी । परि साटोप नाहिं शरीरीं । ६·४६. १८·६२०.

**साटोवाटी-साटोवाटीं**—मोबदला देऊन. **साटोवाटी** १२·५८, १८·१२१३. **साटोवाटीं**—हें साटोवाटीं घेआवें । चित्ताचिआ ॥ ६·४०१.

**सांडणें**—टाकणें, सोडणें, गमावणें. **सांडला**—ह्मणौनि सहजें सांडला । कर्मसंगु ॥ ३·१४६. **सांडाविया**, टाकाव्या, १७·८२, –**वेया** १७·१०७; **सांडावीं**—असतीं तण्हारें । सांडावीं केवि ॥ ३·२१८; **सांडावे** १०·२८१, १७·२११; **मनौनि सांडावे** २·३३१; **सांडावें**—शास्त्र ह्मणेल सांडावें । तें राज्य ही तृण मानावें । १६·४५७, ३·१८५, १०·१६२; **सांडावें कां ठेवावें** १८·११६४; **सांडि** (**क्रि.**) १३·८०९, –**मांडि** ३·५३, **सांडिमांडि** १४·३६५; **सांडिं**—तैसिं सांडिं निफनलिं । कर्मे सिद्धें ॥ १२·१२८, ११·६२१; **सांडी**—जेआ सुखाचिआ जोडी। मन आर्तिची से चि सांडी। ६·३७१, ७·६८, १३·५८७, १३·६१६, १४·२४५, १७·२४९, १८·१७६, १८·१८७, १८·१९०, १८·२३१, १८·६९८, १८·९६४, १८·१०७४; **अज्ञान सांडी(डीं)** १८·१३८०; **जालांधर सांडी**, मागें टाकते, ६·३०२; **मेढु सांडी(डीं)** १०·२९३; **रागी रिद्धि सांडी** ७·९०; **सांडी पडे** १४·२३३; **सांडी माझा अतिसो** १२·१२७; **सांडीविखुरी गेलें** ९·३९; **घे ना सांडी** १३·१११०; **कल्पना घे सांडी**, कल्पना करतो व ती टाकतो, ६·२९०; **सांडीं** १४·४०६; **सांडिजति** १८·७७२; **सांडिजे**—जैसीं जीर्णें वस्त्रें सांडिजे । मग नूतनें आणिकें वेढिजे । २·१४४, ३·४६, ३·१२३, ६·४०, ६·७१, ६·१७०, ९·३७७ (२), १०·५१, १०·७८, १६·१३३ (२), १८·९१ (१), १८·४०८, १८·१०८७, १८·१३८३; **थोरपण पन्हां सांडिजे** ९·३७४, **प्राणु**–२·५३, **शव**–२·२००; **सांडित-पात्रांतें सांडित आहे** ५·६४; **हटिये होडा सांडित**, पैजा टाकतात, हरतात, ६·५६; **केवि सांडितु**, कसे टाकतील, ५·१२१; **सांडितु...मंडितु** १८·१५३६; **सांडितां**—तैसें विषयांचें घर। इंद्रियां सांडितां थोर। १८·७८४, १७·३१३; **सांडिति**—उत्थौनि सांडिति । कर्मवेली ॥ १३·१६४; **उचित कर्म सांडिति** ३·६४,

संडी १५·३३२, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सांडी' १५·३६४; संडीं १८·७३९, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सडीं', मोकळीं, शुद्ध, १८·७४२; संडिलासि १५·५४८; संडिले १५·२६१ (२); संडिलें—सर्वां कलिं संडिलें १५·४७६; संडुनु १५·४३३, ज्ञानदेवी, कुंटे–'झाडूनि' १५·४६६; संडूनि—अनात्मवर्गु नीर संडूनि १५·२६६, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सांडूनि' १५·२९६; संडौनि—मोहमान संडौनि गेलें १५·२५५, ज्ञानदेवी –'सांडुनी', कुंटे–'सांडोनि' १५·२८५; संडौनु—शस्त्रें संडौनु १·२६४, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सांडूनि' १·२६५, सोये– १५·७१; संडणें–टाकणें, उठिलेनि वैराग्यें एणें। त्रिवर्गु हा कैसा संडणें। १५·२३३, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सांडणें' १५·२५६; न सहित आलेलीं कांहीं रूपें: न संडावा– स्वधर्मु कव्हणीं न संडावा। ३·१४३; न संडावें १८·१४८, –संडावी ९·२८१, १६·४६०, –वीं ३·११६, –संडावें ३·१५८; न संडि ५·६६, ज्ञानदेवी –'न संडीं', कुंटे–'न संडी' ५·६६; न संडिजे २·२६५, १८·१४९, १८·१५०, १८·७५०, –संडितां, विषयसंगु न संडितां ५·९६, ज्ञानदेवी, कुंटे–'न सांडितां' ५·९७, ३·१५१, ६·५१, ९·३७९, १८·३३७, –संडिसि, धीरु कहिं न सांडिसि। २·८, ज्ञानदेवी, कुंटे–'न संडिसी' २·८; न संडी— आणि विषयांची गोडी। जो जींत मेला न संडी। १३·७०१, पुढील रूपांत कांहीं ठिकाणीं सांडणें चीं रूपें ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींत आलीं आहेत, २·३५७, ६·२३३, ८·१११, १२·११५ (डीं), १३·५४२, १३·८५० (डीं), १८·७५४, १८·७५६, १८·८५१, १८·१०३८; न संडीं १२·८, १३·४३५; न संडीति ७·१७८, –संडीतु १८·९०५, –संडूनि १८·५८; नोंसंडी, टाकीत नाहीं, मग नोंसंडी जन्हें नेला। तोडौनु आधा॥ ६·७९.

**सांडस**—पकड, चिमटा. कां चांचोडाचोनि सांडसें। खांडिजे पयपाणी राजहंसें। ९·४४. दाढाचां सांडसिं ११·४१०, ज्ञानदेवी–'दाढांचां', कुंटे–'दाढांचे' ११·४१५.

**साड्वल**—शाड्वल पहा. १८·४३१.

**सांत**—असणें क्रियापदाचें असत, असतां या अर्थी झालेलें रूप. सांता (पु. ए. व.), उचंबलला सांता ७·११४, गेला–८·१९६, जाला–७·१, ७·१६३, १३·६२४, नियमिला–९·२८३, सेलिला–१३·४९५, स्मरतु–८·११६; साती—कां लवणाची कुंजरी। सुदली सा(सां)ती सागरीं। १५·२८६; सांती—आली सांती ७·९०, टेंकली–७·४; सांतीं (न. अ. व.)—अकालिचीं अभ्रें जैसीं। ऊर्मींवीण आकाशीं। हारपति आपैसीं। उदैलीं सांतीं॥ ४·११६; सांते (पु. अ. व.)—चिंतीत सांते ९·३३३, जाणत–८·६७; तिये सांते, तसे असतां, पिठाचा विकिरा। तिये सांते॥ १३·३२०, कुंटे–'तियेसाते', त्या बरोबर, १३·३२१, दाते कोशांत या संदर्भात 'बाजार' हा अर्थ दिला आहे, यजित–९·२६२; सांतें (न. ए. व.) —सूर्यें दाखविलें सांतें। काइ एक न दिसे एथें। १७·३१७, सूर्यानें ज्यावर प्रकाश पाडला तें काय दिसणार नाहीं बरें?; पडिलें सांतें १३·१५८.

**सातरिया**—सातरें, सप्ताह. सातरिया टाकिति, सात दिवस उपोषण करतात, १७·९७.

**सातवाकड**—सात दिवस सतत पाऊस पडणें. अमृताची सातवाकडी १३·६३९.

**सातवेउळी**—सात नाग्यांची इंगळी. १६·२५७.

**साद**—हांक, आवाज, गर्जना. साद हि अंतष्करणें। करवे चि ना॥ ११·५७७. १५·४५८. आकाशाचा सादु १५·३४७, आकाशा सादु घातलेयां १७·२७८.

**सांदा**—सांधा, जुळणी. केउता सांदा आकाशा। पाखाणेंसि॥ १३·१०९३. १४·३८७, १५·१३०.

**सांदुकणें–सांधुक्षणें**—पेटणें, भडकणें. सांदुकणें —वडवानलु सांदुकला १·९०; वज्राग्नीतें सांदुकिलें १४·१६१. सांधुक्षणें—तेणें सांधुक्षणें ज्वाला समृद्धा। तेथ वासनांतरचिया सामिधा। ४·१३४.

**साद्यंत**—आदि अंता सहित, सर्व, पूर्णपणें. विस्तरैल तन्हें सांघावा। साद्यंतु चि॥ ५·१६६. १२·२२६. साद्यंत गीता १८·४३; साद्यंतां, पूर्णपणें, साद्यंतां माया निरसिली ११·६४;

**साधंतें** पाठिं तिये साधंते(तें)। निहाली मूर्तितें। ११·५१९, **साधंतपण,** व इतर संदर्भ **आदि** (१) पुढें पहा.

**साध**—साथ, सोबत, मदत. **जेधवां ज्ञान चि साध करी** १७·६२.

**साधणें**—मिळविणें, संपादणें, कार्य सिद्धीस नेणें, ताब्यांत घेणें, मारणें. हे शस्त्रेंविण साधिति। दोरेंविण बांधिति। ३·२५३. हे मारिले ते थोडे। आणिक ही साधीन गाढे। १६·३५०. १०·२३४, १८·४५२, १८·६५३, १८·१२१८, १८·१६६२. **साधावेया**—ताब्यांत घ्यावयाला, मारावयाला, पयांतें साधावेया लागि। जें बळ बाणिजे आंगीं। ३·२६०, ४·१५८; **मृगातें साधावेया बुद्धी** ३·२११; **साधिजत असे** १५·४०, **–आहाति** ११·४१९; **न सधीति** १६·३९५; **साधक,** मुमुक्षु, जें विषयांतें साधक। त्यजीति नियमें॥ २·३०१, ६·१७२, ६·२९७, ६·४७६, ११·६०८, १२·८, १३·५३५, १८·५९७; **साधकांतें भेडसवी** ६·२१९; **साधकांचे सिद्ध जाले** ६·१५६; **साधकजन** ३·३७, **–दशा** ६·४६२; **साधन,** संपादनाचें उपकरण, जीवना मुख्य साधन। वन्हि मीं चि॥ १५·३७८, ३·१४७, ६·३२६, ६·३३७, १०·१३, १४·३९९,१६·४५, १८·१२३७, १८·१४४२; **साधनां आरंभु** १८·१४२७; **तपादि साधनें** ९·३९५, **योगादिकें –** ३·९०; **संसाराचें चि साधन** ७·१४४; **साधनजात** ६·४६४, **–बळें** ८·११३, **–वरि** ७·१५२, **–हातियेरु** १८·१०७७; **उचितसाधनसमृद्धि** १६·३८२; **प्रजासाधनीं** १६·३०१; **योगसाधन** ६·४२४; **वेदयज्ञादिसाधनें** ८·२६२; **साध्यसाधनप्रकारें** १८·२५४ (२); **साधना**—(१) साधनाला, साधनासाठीं या अर्थी साधन शब्दाचें रूप, **जें साधना अपटांतरिं ठेलें** ११·६१०; **साधना आपु नव्हे** २·१४८; **हें साधना आया नैये** २·३१०; **साधना भजावें लागे** ३·१४८; **साधना जोगें न्हवे** ११·६०६; (२) (स्त्री. ए. व.), संपादन करण्याचा मार्ग, रीत या अर्थी, **साध्यसाधना** १८·१३७६ (२); **साध्यसाधना खेंव** ६·५९ (२); **साध्यसाधनातीत** १८·११३१(२), **–दिक** १३·९३२ (२), वरील कांहीं जागीं **साधन** शब्द असणें संभवतें; **साध्य**—साधण्यास योग्य, ६·५९ (१), १८·२५४ (१), १८·११३१ (१), १८·१३७६ (१); **सिद्धसाध्यभोजन,** तयार केलेलें व श्रम घेऊन करावयाचें भोजन, ३·३८.

**सांधणें**—**संधान** पुढें पहा.

**साधारण**—सर्वसामान्य, मध्यमप्रतीचें, साधें, नेहमींचें. नाना घनीभू(भू)त सुवर्णे। जैसे निहाळितां साधारण। मग अलंकारीं बरवेपण। निवाडु दावी॥ १·४४. तैसा सामान्यत्वें पाहिजे। तरि साधारणू चि देखिजे। ३·७३. ३·१३३, ६·३३९, ८·६८, १०·२८२, ११·३४५, १८·२३५. **साधारणु आणि चांगु** १०·२८९; **साधारणें साकारें सौम्यें** ११·१९८; **असाधारण** —तेयाहीहूनि असाधारण। हें स्नेहनवळ॥ १·१९९, १·९६, १·२२२, ६·२१, ११·४२२; **असाधारण व्याप्ति** ११·३१३; **असाधारण फुगे** १६·३७६; **असाधारणें** ११·२२८, १६·३३.

**साधु**—संत पुरुष, चांगलें. तेथ हा गा सछ्वु(ब्दु)। येरिं दो प्रबुद्ध। प्रयुंजिला करी साधु। कर्मातें तेया॥ १७·३९४. १३·१००४. **साधूं, साधूंना,** ७·९०, **साधू(धूं)चा मानु** ४·५२, **– निरोपितु** १·८२; **साधुकथा**— आइकें वाचा जेथ विसंवे। ते साधुकथा॥ ९.१८६, **–वृंद** ३·२४६ (२), **–संगें** ७·१२५, **–सेवा** ४·१६४, **– हृदयराउळीं** ५·१४१; **असाधु** १७·३९६; **साधुत्व** १७·२१६, **अ–** १७·३९३; **साध्वी**—साध्वी शांति नागविली। ३·२४६(१).

**साध्वस**—भय. **साध्वसें,** भय पावून, ११·३८.

**सान**—लहान, क्षुद्र. जैसे समुद्रा माझि बुडडे। साने दीसति॥ ११·२३८. जैसें थोर विष भूवंगीं। आंग सानें॥ १६·२५१. ८·८५, ८·२६२, १६·३२९, १७·५(नी), १८·६३ (नी). **साना...थोरु** १५·१९६; **थोर** सहित आलेले इतर संदर्भ **थोर** पुढें पहा; **साना बुडडा** ७·६७; **सानें मोठें** ७·९; **साना आवडे** ११·६६५; **सानिव**—**सानिवां दीसे** १५·३१२; **सानीव**—**आंगीं सानीव धरूनि** १·४६;

सानुले, अगदीं लहान, १३·२४८; **सानेजणें**—लहान होणें, परि अपाडें सानेजांती। ६·२६३, ज्ञानदेवी, कुंटे–'अपाडें सानेजती' ६·२६३.

**सान्हाउ**—कवच, चिलखत (राजवाडे), आधार. मना होये सान्हाउ। धैर्याचा॥ ६·१६५.

**सांपडणें**—मिळणें, बंधांत पडणें, संकटांत पडणें. परि कलिकेमाझि सांपडे। कोवलिये॥ १·२०१. ३·६५, ६·३२, ६·३४, ६·३१६, १०·७६, १३·१७९, १३·५४७, १६·२७६. **काउला टालिये सांपडे** १७·२९९; **सांपडतें**—जें जें नांवरूपा सांपडतें। १५·४४७; **सांपडला—आत्मा सांपडला असे** १८·३७५, **–ली**—जीवपंचानना सांपडली। हरिणिकुटी॥ १३·१०६४, **–लीं** १०·१९०, ११·४३०; **सांपडलें**—सुखासि सुख जोडले। जें तेज तेजासि सांपडलें। १५·५१४, ४·१६१, **–लेनि** ११·२४५, **–लेयां—सांकडां सांपडलेयां** ११·३१९, **–लों** ११·३२४; **सांपडविणें**—जो सन्मार्ग भुलवी। मग अधर्माचां अडवीं। सूनि वाघां सांपडवीं। नरकादिकां॥ १८·१०५०; **न सहित सांपडणेंचीं** रूपें: न संपडे गा सर्वथा। जेवि भुर्षि कणु॥ ९·१३५, ८·१७७, ११·१४६, ११·१५४, ११·२६८, ११·६७४, १२·४२, १८·१३३५.

**सांपे-सांपें**—हल्लीं, सध्यां, प्रस्तुत. **सांपे**—आणि तूं तंव कृष्णा सांपेचा। ४·३७. **सांपें**—तो म्हणे उवाईं पडिलां सांपें। ९·५०४. ११·१६८.

**सांप्रत**—हल्लीं. **सांप्रतें** २·९७,४·१८.

**सावरें**—पाणी (हंस कोश), अंगण (राजवाडे). जेथ चंद्रु सिंपे साबरें। ९·३२१, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सांबरें' ९·३२४.

**साबला**—पहार, भाला. 'साबळा'—'बर्ची' (हंसकोश). कवतिकें जें जल्पे। तें साबलाहुनु रूपे। १३·६६१, तें भाल्यापेक्षां जास्त टोंचतें.

**साम**—वेदऋचा, सामवेद. वेदराशिचेया सामां। आंतु बृहत्साम प्रियोत्तमा। १०·२५८. **सामवेद** १०·२०७.

**सामग्र-ग्रि-ग्री**—सहाय्य, उपकरणें, तयारी, विपुलता. **सामग्र—करणसामग्र**, इंद्रियरूपी उपकरणें, १८·७६२. **सामग्रि—सामग्रिया** १७·३७, १७·२८२; **सर्व सामग्रियेचा ठावो** १८·८६९; **अष्टांगसामग्रियेचें दीप** ६·४६१; **तपसामग्रिया निफजति** ४·१३९; **देहगेहसामग्रिया** १३·७२६. **सामग्री** ३·१६१,१८·९९०, १८·१४९०.

**सामध**—समतोल. **सामधेनिआ**—समधातपणें (राजवाडे). सामधेनिआ एं धरावें। ६·१८५, समतोल राहील असें.

**सामान्य**—सर्वसाधारण, नेहमींचा. तें हें सामान्य अन्न नोहे। ३·१३२. ह्मणौनि सामान्य गा नोहे। हें सांवतां वडिलि गोठि आहे। ७·१४. **एर सामान्य** सकल, सर्व सामान्य लोक, ३·१५७, **येर सामान्य** ११·४१६; **सामान्य विशेष** १०·२८८, **– आणि विशेष** १३·३२२, **सामान्यविशेष** १०·२९१; **सामान्यज्ञान** १८·४६८; **सामान्यता—सामान्यता बोलैल**, अगदीं सामान्य आहे असें समजेल, १८·१४८८; **सामान्यत्वें पाहिजे** ३·७३, **– विशेषिति** ३·१९२; **सामान्या**, वेश्या, सामान्या भली जंव आंग। न सिवे तंव॥ १८·२४८; **सामान्या स्त्रिया जुवारी** १७·२९५; **कां सामान्या बीक आलें** १३·६९९.

**सामुद्रिक**—ज्योतिषशास्त्रांतील हातापायांवरील शुभाशुभ चिन्हें. नाहिं गुणि सामुद्रिकें। लक्ष्मीयेसि॥ १३·११६२.

**साम्य**—सारखेपणा, बरोबरी, ऐक्य, समान व्यवस्था. ह्मणौनि आपण पां विश्व देखिजे। आणि विश्वा आपण होइजे। ऐसें साम्य चि एक उपासिजे। पांडवा गा॥ ६·४०८. आतां पैं माझेनि येकें अंशें। जें हें जग चि व्यापलें असे। एया लागि भेदु सांडी(डीं) सरिसें। साम्यें भज॥ १०·२९३. ६·४१६, ८·१६६, ८·१६७, ९·२४०, १०·११७, १३·१८४. **साम्याची उजरी** ६·९७, **– रिद्धि** ७·१२८, **–चिया वाढी** ७·१७४, **–चें सुवाण** १३·१७०; **मन साम्या आलें** ५·१००; **साम्या परौति जगीं प्राप्ति नाहीं** ६·४०९; **साम्यावस्था** ७·१९; **साम्यतप** १७·२३७, यावर १७·२२३ ते १७·२३६ पहा, **–बुद्धि** १४·३५६, **–सेज** १३·१०७३; **कर्मसाम्यदशा** १८·९६१; **धातुसाम्य** ६·३५१, **निःसीम–** ११·५०७,

वैषम्य– १३·८०५; साम्यता ८·२५४.

**साम्राज्य**—सार्वभौम राज्य. सुखाचां साम्राज्यीं बैसे ६·३६७; आनंदसाम्राज्यीं १६·५०; स्वानंदसाम्राज्यींचा चक्रवर्ति १८·१६४६.

**सायं**—संध्याकाळ. हे उत्पत्ति प्रलयो होंत। ते इयेचे सायं प्रात। १३·९९०. सायंप्रातमध्यान्हा १४·३३०, –न्हीं १३·९१८; सायंप्रातमध्यानीं १८·११४.

**सायास**—कष्ट, श्रम. ते सायास ही फला आलें। जें अमृत डोलां देखिलें। १८·१४६७, समुद्रमंथनास उद्देशून. ३·२४, ६·३६१, ८·२४३, १०·१७३, ११·५७२, १३·१०४३, १४·१०, १७·२४६. सायासें—देवकिया उदरीं वाहिला। यशोदा सायासें पाहिला। ६·१३७, ३·१७०, ९·५२१, १७·८७, १८·७४४; सायासें सावरितु १०·१८८, –पुण्य आर्जिजे २·२५३; बहुतें सायासें करुनि ३·२०२, –करूनि २·२०९; सायासें···अनायासें ६·४४०; योगातिसायासें १३·६३८.

**सायुज–सायुज्य**—चतुर्विध मुक्तींपैकीं चौथी, ईश्वराशीं ऐक्य, ब्रह्मैक्य. सायुज—सायुजीं सौरसु केला पूतने। ११·१००. सायुज्य—तेयां माझेया सायुज्याची चाड। ९·३३७. ९·३६२, ९·४६३, १४·३९८; सायुज्याचां तटीं १२·९२, –पाटीं १८·१२५१; सायुज्यसिद्धसदन १२·१२४, –सिद्धिसदन ८·२२२.

**सायें**—दुधाची साय. १४·७३.

**सार**—निष्कर्ष, तात्पर्य, अर्क, सर्वस्व. हें जें ब्रह्माचेनि नवनीतें। व्यासुप्रज्ञेचेनि हातें। मथुनि काढिलें आइतें। सार आह्मि॥ १५·५३८. २·१३३ (३), १३·४४५, १८·१४५. उपनिषदा(दां)चें सार १८·१७८६, गीतार्थाचें–६·११, ज्ञानाचें–१३·८४३, तमोगुणाचें–१७·८०, योगाचें–२·२७३; लक्षणाचेया सारा, तात्पर्याला, ६·१४०; विजयाचें सार १·१३८; सारज्ञ—शब्दतत्वसारज्ञ १३·११२३; असार—आवडतिये ही फलीं। असारें साजि आठोली। १८·२०२, १६·३३१, १८·९३; सारासार—देखैं सारासार विचारितां। भ्रांति ते नाहीं असारता। तरि सार तें स्वभावता। नित्य जाणें॥ २·१३३ (१), १·२४५, ५·१७, १०·२७३; सारासाराचें गुंतलें ६·३७१; सारासारविचार ६·४४४; असारता २·१३३ (२); ससार २·२६३.

**सारकत**—विझालेला कोळसा (राजवाडे). सारकतु फुंकिलेयां, अग्नि प्रदीप्त होत नाहीं, १८·६१०, ज्ञानदेवी – 'राखोंडी', कुंटे – 'राख' १८·६१३.

**सारंग**—भुंगा. १८·१६१६. परिशिष्ट (८) पहा.

**सारणें**—बाजूस करणें, चुकविणें, पुढें करणें, पुरें करणें. कां हातें सारुनि बाबुली। जल देखिजे॥ ११·७४. ह्मणौनि जग परौतें। सारूनि पाहिजे मातें। १४·१२६. तेवि फलत्यागि कर्माचें। सारिलें काम॥ १८·२५६, पुरें करून टाकलें. १५·४३२, १६·४६४, १८·१०६४. एकीकडे सारी १३·६१८; कृत्याकृत्याचें काम सारिजे, प्रयोजन नाहींसें करावें, १८·१५५६; मोहिरें सारिजति, पुढें करतात, १८·१६८; वारि सारुनि १८·१३३६; वारी सारितसे १५·४२; सारुनि परौती केली ११·७६.

**सारथी**—रथ हांकणारा. ११·२८३. सारथी केलासि ११·५३४; सारथ्य १·१४१, १·१४२.

**सारखीं-खें–सारिखा-खी-खें**—तुल्य, बरोबरीचा, अनुरूप. सारखीं—एकें अरुणोदया सारखीं। कुंकुमवर्णें॥ ११·१३३. सारखें—हें काइसेयासारखें बोलणें। ह्मणावें पां॥ ७·८९. सारिखा-खी-खें—इंद्रियरुची सारिखे। करवीति पाक नीके। ३·१२९. जैसी अमृताची चवि निवडिजे। तरि अमृता चि सारिखी ह्मणिजे। ४·१८१. हें बोलणें चि सारिखें नोहे। ५·११२, योग्य नव्हे. श्रिये सारिखिया दासी। घरीं जियेतें॥ ९·३६९. ४·११४, ५·११८, ६·४०३, ७·४०, ९·३१७, ९·३८८, १०·८०, १०·१८४, ११·२०८, ११·२३३, ११·३९७, ११·६२९, ११·६७१, १२·१९०, १३·३२, १३·८९५, १३·९६७, १४·८२, १५·४८, १६·१५५, १६·१९४, १७·६१, १७·२७१, १८·१८८, १८·९३७, १८·१०३७, १८·१०६६, १८·१४७२, १८·१७६९. आणिकासारिखा, इतर दगडांसारखा, २·२४०; आह्मांसारिखेयां ५·१६५; एकसारिखा, एकाच

प्रकारचा, १५.११०, **येकसारिखें ११.३५०; भीमार्जुनासारिखे,** बरोबरीचे, १.९७; **मज-सारिखा** ९.४२१, **मनुष्या**–४.९९; **मतीसारिखे** १०.३९; **योगासारिखें** ६.३६३; **सकळांसारिखा** ३.७२; **सारिखेपणें**—जैसें कां कुडें नाणें। खरेयाचेनि सारिखेपणें। डोळेयांचें हीं पाहाणें। संशइं घाली ॥ ४.८५, **असारिखें**—जे असारिखें येकायेक। ९.२४८.

**सारस्वत**—साहित्य, सर्व विद्या, ब्रह्मविद्या. काइ घडेयावरि सारस्वतें। पढों सिकिजे ॥ ९.८. तरि हृदयाकाश सारस्वतें अले। ९.२८. १०.६, १२.८, १३.२, १३.११५९. **सार-स्वताचें गोड झाड** ११.१९; **मनचि सारस्वतें दुभे** ६.४५२.

**सारोक**—सरळ रोखाचे, सरळ आंखल्यासारखे. महाभूतांचें(चे) सारोक। सरले होंति ॥ १५.९७, पांच फोंकांस उद्देशून.

**साल-साला**—(१) शाळा. कांहीं ठिकाणीं **साल** किंवा **साला** शब्द असणें संभवतें. **साल**—**टांकसाल** ७.२२, १३.९८९, **बंदि**–१८.४५६; **देहबंदिसाले**, १८.३८९; **साला**—**आंकसाला** १८.४८९, **आंकणें** पहा. (२) **साल**—छळ, वैद्यातें करीति साला। १७.१००, वैद्याचा द्वेष करतो, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सळा' १७.१०१. (३) साल, झाडाची साल, **सि–सीनसाल** पहा.

**सालडें-सालि**—साल, सालपट. **सालडें—संहारवातें सालडें पडति** १५.१२६. **सालि—**(१) साल, असारें सालि आठोली। १८.२०२. (२) शाळा, घर. **शून्यसेजसालिये,** ब्रह्मरूपी शून्याच्या शय्याघरांत, १३.४३. (३) शाळू. कां सालिचा कणु ह्मणे। मीं नुगवें सालिपणें। १८.१२८०(१); **सालिचा पाटु** १८.३३६, **–चें होणें** १८.९४; **सालिपणें** १८.१२८० (२).

**सावगणी**—कापणी. १३.३९.

**सावज**—हिंस्र पशु. कुतर्कांचिं दुष्टें। सावजें दवडीं ॥ १२.१४. **सावजें हातिरुं धरिलें,** मगरानें गजेंद्राला धरलें त्यास उद्देशून, ९.४३८.

**सावध**—तयारींत असणें, शुद्धीवर येणें, जागृत होणें. एक एकातें ह्मणति। सावध रे ॥ १.१६३. ते वज्रासनें चिमूटली। सावध होये ॥ ६.२२५. २.१७, २.१८५, ८.२०९, १३.३३८, १३.५४३, १३.७०३, १७.१४, १७.११२. **सावधा मारीति** १६.३४२,–**होइजे** १३.५४६; **घूर्णितें सावधें** ११.१२६; **मरे ना सावध** ८.२२८; **सावधपणें** १४.१४१; **सावद,** सावध, ११.४५०.

**सावधान**—अवधान पहा.

**सावला-लें**—सावळा-ळें. **सावला**—मग सावला सकंकणु। बाहु पसरूनि दक्षणु। आलंगिला स्वशरणु। भगतराजु तो ॥ १८.१४०९. **सावलें—सावलेया आंगा चंदन** १८.५८४; पुढील संदर्भ श्रीकृष्णास उद्देशून आलेले आहेत, **चौं भुजांचें सावलें** ११.२८५, **परब्रह्म हें सावलें** ११.१७१, **सावलेंनि परब्रह्में** ९.५१६.

**सावाइणें**—सहाय्यकारी होणें. या क्रियापदाचीं अनेक रूपें आलेलीं आहेत, त्यांपैकीं कांहीं येथें दिलीं आहेत. यज्ञदानादिक्रिया। ॐकारें सावाइलिया। प्रवर्त्तती ॥ १७.३६४. तेधवां ॐकारु तत्कारीं। सावायिला चांगी परी। सछद्र(ब्द) कर्मी करी। जीर्णोद्धारु ॥ १७.३८८. सूर्याचेनि सावायें। डोळा सावाइला होए। १८.१२६५(२). **निमित्तिकें सावाइलें** १८.५८५; **सावाइं,** उत्तेजनार्थ, ११.६७२, ज्ञानदेवी–'सांहीसहित', कुंटे– 'साही-सहित', सहा शास्त्रांसहित, ११.६८२; **सावाइक**—आंधाराचें सावाइकें। लोटिजतसे ॥ १८.१७०३, ज्ञानदेवींत 'मृत्युलोकाचें ऐहिक', कुंटेनीं 'संपूर्ण ऐहिक' असे अर्थ दिले आहेत; **श्लोक सूर्याचें सावाइकें खेलविलें** १८.१६४७, ज्ञानदेवी, कुंटे–'श्लोक सूर्यातें पैजा जिंके' १८.१६६९; **सावाऊ**—तें इंधन जैसें आगी। सावाऊ होये॥ ३.२६०, ८.२०९, ११.३५०(सा), १६.३२४, १७.३१९, १७.३९०; **सावाओ** ६.४१५; **साव्हाऊ—संतोषासि साव्हाऊ** ६.१६५; **सावाय–संपत्ति-चेनि सावायें** १३.७७०, १८.१२६५ (१); **सावायें विण उद्भटु,** सहाय्य नसतांही शूर, १८.८५४; **सावाया आलिं** १८.१५८; **कृपासावायें** १३.११६०; **सावाये,** मदतनीस,

सहाय्यकारी, आणि जे जे यांचेनि सावाये। ११·३८८, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'सावायें', मदतीला या अर्थी, ११·३९३.

**साविआं–साव्हिआं**—एकाएकीं, सहज, स्वाभाविकपणें, स्वतः; या शब्दांचीं इतर अनेक रूपें आलेलीं आहेत, त्यांत अनुस्वाराविषयीं धरबंद दिसून येत नाहीं. **साविआं** ६·४२९; **साविया** ५·१७४; **सावींया** ६·४२१; **सावियां**—येयावेयाचि सवे चि सावियां मोडे। ८·१०९, ६·२६४, ६·४८५, ८·२३५, ९·२११, ११·६६१; **सांवियां** ११·२५२. **साव्हिआं**—आंगें मन विरमे। साव्हिआं चि ॥ ६·२१२. **सांव्हिआं**—परि सांव्हिआं चि उंच होईल। ६·१८४, ज्ञानदेवी – 'साविया चि', कुंटे – 'सावियाचि' ६·१८४; **साव्हियां**—साव्हियां चि केणि नाहीं। ६·३४१, सहज लाभणारी.

**सावें**—(१) सर्व. **ईश्वरादिकें सावें**, 'अवघें' (राजवाडे), १६·३५७, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'आघवें' १६·३५९. (२) सहावें. **सावें गुणरत्न**, दानास उद्देशून, १८·८६७; **सावा गुणु**, सहावा गुण, १८·८४०.

**सावेरी–सोवेरी**—'शेवरी,' 'सांवरी,' 'साबरी' असे पाठ ज्ञानदेवींत व कुंटे प्रतींत आहेत, शेरी, निवडुंग, असे अर्थ दिले आहेत. **सावेरी**—सावेरी वाढिनलेया सरला। वरि फल नाहिं आंतु पोकला। ९·१७३, हा एक प्रकारचा बांबू असावा. १८·५७३. **सोवेरी** ९·१७४, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'सांवरी' ९·१७५.

**सावेव**—अवयवांसहित, मूर्त. ४·८८, ११·११, १३·११०, १८·६८८. **सावेव गुण** १३·९८१, – **शांती** ६·२५५. **अवयव** पहा.

**सावेसा**—स्वेच्छेनें, आग्रहपूर्वक. तरि आपुलालिया सावेसा। कां न मगावास्ति परेशा। ३·२६, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'सवेसा' ३·२६. ५·१३.

**सासन–सासान**—वागण्याची रीत, शास्त्र, नियमनकर्ता. **सासन**—इया संसाराचिया अवधी। सासन जें ॥ १५·१०४, ज्ञानदेवी – 'सासनजे', कुंटे – 'सासनिजे', तयार होतो, १५·१०५. **सासनें**, आज्ञा, १५·१४६. **सासान**—तेयां वेद दीधले सासान। १७·३३६.



**सांसिनणें–सांसीनणें**—तयार करणें, भरास येणें. **सांसिनणें**—नाना सांसिनला मला। कोवलिकेचा ॥ ६·२५७. सांसिनले प्रसन्नतेचे मळे। ९·४. ८·१४८, १५·६०, १८·१६४९. **बोधें सांसिनलेनि** १८·२५७; **रसभाव सांसिनले** ११·११; **वनें सांसिनलीं** ११·१९५; **वाचावेली सांसिनली** १५·१४. **सांसीनणें**—**सांसीनलें दांग उठि** १५·१२५.

**साहजें–साहाज–साहाजें**—सहज, आपोआप, एकाएकीं, निसर्गतः, स्वभावतःच, अर्थातच. **साहजें**—तैसें विचारिती निरसलें। तें प्रपंचूनि साहजें सांडलें। २·१३१. ९·१०५. **साहाज**—बाहिरि युगुतीची मुद्रा पडे। तंव आंतु सुख वाढे। येथ साहाज चि योगु घडे। नाभ्यासितां ॥ ६·३५३. ११·२३७, १३·१४४, १६·१८८, १८·१४००, १८·१४२२. **साहाजें**—जैसें मूलसिंचानि साहाजें। निगति शाखापल्लव ॥ १·२५. तरि उणावो साहाजें उपसाहला। प्राशुं काइ ॥ १·६५. साहाजें मलयानीलु सुंदु। तेया ही होये अमृताचा स्वादु। ४·२१७. तरि आपुली शास्ति साहाजें। आपण केली ॥ ६·७१. पवनु साहाजें गगना। मीळों चि लागे ॥ ६·४५८. १·१३, १·१७९, २·७७, २·१५१, २·१८८, २·२७१, २·२७५, २·२९५, ३·४९, ४·६२, ४·७९, ४·१३६, ४·१६२, ५·१८, ५·२७, ५·२९, ५·१०५, ५·१०७, ५·१५१, ६·२, ६·१७, ६·४२, ६·४४, ६·५०, ६·९१, ६·१०६, ६·१२८, ६·१६०, ६·१८९, ६·२२८, ६·२७९, ६·३३४, ६·३८२, ६·४८७, ७·११२, ८·१०७, ८·१११, ८·२२३, ९·२६, ९·८८, ९·२२४, ९·२६३, ९·२९५, ९·३९३, ११·४२, ११·२८७, १४·३४८, १५·१६०, १५·२९९, १५·५६२, १६·६०, १८·३५, १८·९५ (जें), १८·८७१, १८·९७४, १८·१०५३, १८·११४३. **वरि तो वामचरणु साहाजें बैसे** ६·१९४. **सहज–सहजें–सहाजें** पहा.

**साहणें–साहाणें**—सहन करणें. **साहणें**—तंव तेया षड्गुणचक्रवर्त्ती। साहवे चि ना ॥ ११·११२. **न साहणें** १३·३५० (१);

साहंता, सहन करणारा, तेथ साहंतेनि नवलें। येपिजे ना ॥ १३·३५१, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'साहतेनि' १३·३५२. साहाणें, या क्रियापदापुढें दिलेल्या रूपांपैकीं कांहीं रूपें साहणें चीं असणें संभवतें, कांहीं जागीं साहांणें चीं रूपें आलीं आहेत; जें शस्त्रें संडौनु साहावे। बाण एयांचे ॥ १·२६४. एथ आथि काहिं प्रकाला। तो साहों ए वर ॥ ५·१६५. न साहाति १·१८६; साहांति ३·११६, १८·७८४, न –, ऐसिं पांचै भूतें। न साहांति एकमेकातें। १३·१४६, ९·५०८ (सा); साहातु असे १७·१६६; साहावे—जीवा आभारु साहावे ना ८·१२८; साहावें ४·३०; साहावेया लागि १८·६३५; साहावैल १८·८१; साहिजे ११·५६३, शस्त्रा(स्त्रां)चा वरिषाऊ – २·२३२; साहिजें—जोजारु साहिजें(जे) ४·३३; साहिजैल १·२१२; साहिले ११·३५; साहील ११·४१, १८·१०४८; साहे, सहन करीत, सहन होत, ९·२३६, ११·१७२, १३·३४५, १३·५१८, १३·८८०, १६·१७६, १८·७४४, १८·९३९; न साहे—संभाविता निस्तेज। न साहे जैसें ॥ १३·५४२, १३·६६६, १३·७१७, १५·८०, १५·४४०, १६·२३३, १८·४८३, १८·११४५; तेजाचें उग्रपण न साहे ११·३१३, बोलु ही – ६·१४६, वेलु – ७·१९६; साहें ११·१६०; साहाणें १३·३४२, १८·८३७; साहांतिया १६·१८९; साहाते, सहन करणारे, ११·६३६; साउनि, सहन करून, २·२२८; सात, सहन करीत, तैसें जेयाच्यां ठांई। न साहणें काहीं चि नाहिं। आणि सात असे(सें) ऐसें हिं। स्मरे ना जो ॥ १३·३५० (२), ज्ञानदेवी – 'साहतु असें', कुंटे – 'साहतसें' १३·३५१.

साहस—लवकर या अर्थी. साहसिं करी(रीं) १३·६४५, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'सांच करीं' १३·६४७.

साहाकारी—मदतनीस. ११·२४.

साहाण—सहाण. विवेकुसाहाणें(णे) १५·२३६.

साहास—साहसयुक्त, पराक्रमी. ८·२३.

साहित्य—वाङ्मय, अलंकार. वोविया कीं होंति लेणें। साहित्यासि ॥ १०·४१. ६·१३, ६·१३३. साहित्य वाणें, भाषेंतील अलंकारास उद्देशून, १·६; साहित्य आणि शांती ४·२१५; साहित्यातें वोजावी, मराठी भाषेस उद्देशून, १३·११५१; साहित्यसोनेयांचिया खाणी १२·१२.

साहो—सहाय्य, आधार. स्वर्गसिंहासना साहो, बृहस्पतीस उद्देशून, १०·२०९.

सिकणें–सीखणें—शिकणें. सिकणें—तरि तो वेलु सिकिलेयां जाइजे। ११·१६२, तितका वेळ शिकण्यांतच जाईल. पढों सिकिजे ९·८; सिकवणें—ऐसें प्रजातें सिकवी। चतुराननु ॥ ३·११६; नानापरी(रीं) सिकवितु असे २·२९; येकैक सिकउं काइ १८·१३५१. सीखणें—मंत्रु सीखे १३·८११; सिखवणें, शिकवण, ११·६६४; सिखौं, शिकवूं, आणि सिखौं ह्मणों तरि बोलसी। तूं चि बहुत ॥ २·९२.

सिक्ष्यापिला—शिकविला गेला, शिकवून तयार केला गेला. जो कां तुह्मीं सिक्ष्यापिला। १·९५.

सिखर—शिखर. १३·६५६. शिखर पहा.

सिंग—शिंग. १८·१८५.

सिघ–सीग–सीघ—शेंडा, अग्रभाग; धान्याचें माप भरल्यावर त्यावरली निमुळती रास, शीग. सिघ—सिघेंचि सत्कर्मे। धाविनलीं संभ्रमें। ११·६०९. सीग—परि पुनरावृत्तिचेया मापा। सीग जाले ॥ ८·१६४. वाफेचिये सीगे १७·१४१. सीघ ७·७२.

सिच्चडी—कंडू (राजवाडे), येथें जिज्ञासा. १४·६०.

सिंचणें—शिंपडणें, शिंपणें. २·६६. सिंचन—मूलसिंचन १·२५.

सिजणें—शिजणें. आधणिं हरलु न सिजे। १३·४८१.

सिठी—सृष्टि-ष्टी पहा. घापे पटामाजि दीठी। दीसे तंतुची सैंव सिठी। ६·१००, निर्मिति.

सिणणें–सीणणें—शिणणें, श्रम पावणें, त्रास होणें. शीणणें पहा. सिणणें—परि निरुतें पांतां काइ सिणले। रायाचे हात ॥ ९·१०९, नगर वसविण्यांत. ९·२७७. काहाणी सिणैल ९·१८५; न सिणे–१२·१६६(णे), १३·७०३; सिणवणें—सिणत्री ह्मांतारा। बहुतांतें ह्मा ॥ १३·५७३. सीणणें—ह्मणौनि स्वप्निचिया अखरा। संतोषें सीणे ॥ ८·३४. ९·१६५, ११·१६७, ११·२१५, ११·४०१, १६·२५८, १७·२०५,

१८·१७५, १८·३६७. **सीणताति** ११·६६७; **एकीं कर्मीं सीणे** १८·२२९; **सीणलेयां हिं उणें** १८·९४०; **सीण**—तेव्हांलि लोकें गिविसावा। सीणु आपुला ॥ ३·२०३, सीणु जाये मूसीं। साणे (सीणें) जेणें ॥ १६·४१५,१३·१०३७, १६·३९८, १७·१०४, १७·२०७, १८·६०५; **आमका कोणु सीणु** ९·११५; **सुखा ना सीणु नेणे** १४·३६५; **हाणिचेनि सीणे(णें)** १७·२९१; **संसारसीणें** १७·३२८; सीनु, शीण, १७·४१९; **सीणवणें**—व्यसन जैसें न सीणवी। ६·१२४, १८·६१७; **पाये सीणवावे** १८·९३३.

**सितणें–सीतणें**—स्पर्श करणें. **सितणें—कपोल शंकें सितलें** ११·१८३; **चंद्रकरीं सितला** ११·२४४; **परिसें सितलेयां** १८·१७५०; **पाए सितले** ११·६८. **सीतणें**—जैसा चंद्रकला सीतला। सोमकांतु ॥ १·१९१, **द्रवतो.** चंद्रकिरणीं सीतला। पाखाणु जैसा ॥ १८·१५६८, द्रवत नाहीं, धृतराष्ट्रास उद्देशून. ७·१७५, ९·१९४, ९·४८० (**ले**), १३·४४७ (**लें**), १७·२३२, १८·१६.

**सिंतरणें**—फसवणें, भ्रमांत पाडणें. स्वप्न गा जेया परी। जागतेयातें न सिंतरी। १४·३३९.

**सितल–सीतल**—शितळ, थंड. **सितल**—सितलाचिये भेटी। तातलां तेलिं आगि उठी। १६·२३६. **सीतल**—६·१७५, १३·२९१, १६·१५९. **सीतली आणि रसाल,** वाणीस उद्देशून, १३·२६९.

**सिंथणें**—फेंकणें, बाहेर काढणें. कुबोलाचि सदटें, सिंथिति कांडें ॥ १६·४०२, ज्ञानदेवी–'सुती'. कुंटे–'सूति', बाण टोंचतात, १६·४०४.

**सिदोरी–सिधौरी**—शिदोरी. **सिदोरी** १८·१८३· **सिधौरी—तेजाची सिधौरी** ६·२८१. **सिधौरिया** १८·९३४.

**सिद्धणें**—फळास येणें, निष्पन्न होणें, तयार होणें. इहीं कामक्रोधलोभेंसीं। कार्यें सिद्धति तैसीं। १६·४३४. **सिद्ध**—तयार झालेला, पूर्णावस्थेस पोहोंचलेला, उपदेवांचा एक वर्ग, धर्मप्रतिष्ठा तो सिद्धु। अभयहस्तु॥ १·१३, हा अनादि नित्य सिद्धु। निरुपाधि विशुद्धु। २·१४५, जय जय सिद्धे। १२·१, पैं सिद्धु नित्यु आपैसा। अनादिपणें॥ १३·११०१, अगा वसुधेचां पोटीं। निधान सिद्ध किरीटी। वन्हि सिद्धु काष्टीं। वोहां दूध॥ १८·१२२१ (१,२), ३·४८, ६·१५६, ७·१५२, १०·१७९, १५·४३२, १८·१२२२; **सिद्धें कर्में** १२·१२८; **सिद्ध तत्त्व** ६·४७६; **सिद्धांचे मनोरथ** १३·२७८, **–चा राऊ** ३·२६८, **–चा राओ** ९·५३०, **–चा राणा** १३·९६६, **–चां सिंहासनीं** ६·४४८; **सिद्धां माझि** १०·२१७; **महारिखी अथवा सिद्ध** ११·३२६; **सिद्धता** १८·६४०; **सिद्धादिक** ११·३२८; **सिद्धप्रज्ञा,** पूर्वजन्मानुरूप प्राप्त झालेली बुद्धि, ६·४५२, **–भांडार** ६·४६२, **–मंत्र** १८·९४५, **–वत** ३·४५, **–सरस्वती** १·७८, **–साध्य-भोजन,** तयार केलेलें व करावयाचें जेवण, ३·३८; **अनादि सिद्ध** १०·१३५, **अनादिसिद्ध** २·१००, ४·१५०, ८·१७३, ११·२७२, ११·३०४, १५·२९१, १६·२६९, **–सिद्धा** ३·३५, **–सिद्धें** १३·९५६; **आज्ञासिद्ध,** ज्याची आज्ञा फलरूप होते असा, १६·३५३, **कर्म–** ४·७१, ४·१५५, **प्र–,** प्रसिद्ध पहा, **महा–** १८·१२३६(१),**सत्व–** १४·५३; **संस्कारुसिद्धा,** प्रकृतीस उद्देशून, १८·१२८१; **सायुज्यसिद्ध-सदन** १२·१२४; **सोहंसिद्ध** ८·२५३, **सुर–,** देव व सिद्धपुरुष, ११·१४५; **सुरसिद्धकिन्नर** ११·५०१; **स्वतःसिद्धु** ९·१६३; **सिद्धांत–** निश्चित मत, निर्णय, सिद्धांतु नव्हंतु सतंत। तेयाचां हातीं ॥ १७·८४, ज्ञानदेवी–'नव्हतु स्वतंत्र,' कुंटे–'न होत स्वतंत्र' १७·८५, ११·५८५, १३·९०, १३·२३६, १५·४९०, १८·१२३४, १८·१२३५; **सिद्धांतकक्षा** १८·१२३६ (२), **–नवनीत** १३·१०४२, **–निर्वाणसूत्री** १३·८३२; **महासिद्धांतापासिं** १५·४०१; **वाग्ब्रह्मसिद्धांत** १५·१४०; **शास्त्र-सिद्धांतु** १६·४१, १८·१५३०.

**सिद्धि–सिद्धी**—परिपूर्णता, यशप्राप्ति, योगानें मिळविलेली शक्ति. **सिद्धि**—कां तपोबळें रिद्धि। पातलेयां भ्रंशु बुद्धी। मग विरगतां सिद्धि। आठवेना ॥ १·१८८. १५·३६८. **योग्यतेची सिद्धि** १८·१००३; **सिद्धि होति** ६·२७०; **सिद्धि-भुवन** १३·९३८, **–चेन्हीं** ७·१४१; **ऋद्धिसिद्धिं** २·३५९, **ऋद्धि पहा; आत्मसिद्धि**—आत्मसिद्धि-

चेआ पुढेला । नगरा एआवेआ ॥ ६·४३१, **आत्मा (१)** पहा, **ग्रंथ – १८·१७६३, नैष्कर्म्य – १८·९७४, परम – १८·९७७, मनो – ८·८, वाचा – ३·९९(१), वैराग्य – ६·४६०, १८·९१४, सप्तप्रश्न – १०·२८; सायुज्य-सिद्धिसदन ८·२२२; सोहंसिद्धि, अहं** पहा, **स्वरूप – ८·२३२. सिद्धी** २·२६९, **दीपा-चिये – १८·७७७; सिद्धी गेलें**—आचरतां सिद्धी गेलें । २·२७०, १३·१३३, १८·६४४, १८·१७५४, १८·१७७१, **– ऊलगति** ८·९, **– जाये** ३·१३२, ६·३३४, ६·३३९, १८·९०१, १८·१३७५, **– जोडति** ९·४७८, **– नेइजे** १८·७६०, **– नेईन** ४·१०३, **– नेला** ११·५७१; **अर्थसिद्धी** ७·१०७, **कर्म– १८·३०४, ज्ञानफल– १८·१४३८, प्रमाण – १८·१२२४, मोक्ष– १८·६९८, सकलार्थ– ९·२५, सहन – १०·८१, सर्व– १८·१६२६, सर्वकर्म – १८·२७८; संसिद्धी** १८·९४९; **सिद्धि–सिद्धी—अमृतसिद्धि** ३·१२३, **–द्धी** १·७७; **महासिद्धि** ३·९९(२), ६·१०३, ९·३१८, ११·२१५, १६·९, १६·१६४, १६·१८७, **–संभ्रमें** १·२६९; **महासिद्धी** ११·१४७; **रिद्धि** व **सिद्धि-द्धी** यांचे संदर्भ **रिद्धि** – पुढें पहा.

**सिंधु–सिंधू**—समुद्र. **सिंधु**—तेणें हा सैन्यें सिंधु पाखरिला । देख देख ॥ १·९५. कां चंद्राचेनि परिपूर्णें । सिंधु भरति ॥ १३·१३८. मशका सिंधु नुतरवे । १३·२५९. थिलरबलें मीनें । न गणिजे सिंधु ॥ १६·२२४. १४·३८३, १५·११८, १५·५३४, १७·१७१, १८·६२१, १८·११३२ (१, २). **सिंधु जलाचे घोघे** ८·८३; **चंद्रें सिंधु भरे** १३·११४६; **नदी सिंधुचे पेंडवले मोडौनि** १८·११०१; **सिंधु मौनें वेडनि ठांति** अगस्तीस पाहून, १८·७३२; **सिंधु सिंधुतें पाऊं जाए** १८·१४१४ (१, २); **सिंधुगर्भीं** ११·६४०; **सिंधुजलाचा लोटु** ९·१२३; **सिंधुतट** १८·१६९०, **–पद** १४·३९६, **–प्रवेश** १८·९७५, **–मिलणीं** ३·३९; **सिंधुत्व**—पावे जैसी सरिता । सिंधुत्व गा ॥ १४·२९९, **अमृतसिंधु, अमृत** पहा, **कृपा – ९·२३३; क्षीरसिंधुपरिसरीं** १८·१७३०; **विद्यासिंधु** २·४३; **विवेकसिंधुचें पार** ६·११; **विषयसिंधु** २·३४८. **सिंधू**—जैसा सैंधवाचा रवा । सिंधू माझि पांडवा । विरालेयां विरावा । हें इं ठाके ॥ १४·३९०. ५·३५, १८·५६२, १८·१३७१. **सिंधूचेनि माजें, मासे भीत नाहींत,** १२·१६५; **सिंधू भरितें दाटे** १८·१३०४; **उगउं वोघ सिंधू** १६·१३८; **निरंतरकरुणासिंधू** १४·३.

**सिन–सीन**—निराळें, वेगळें, भिन्न प्रकारचें. **सिन**—झाणौनि तामसा अन्ना । परिणामु गा सिना । १७·१६७. १८·२७०, १८·३११. **सीन**—नरनारायणा सीनें नाहिं । १५·४२५. १८·२७३. **सिनान**—निरनिराळे, हे एक चि सिनाने झनें मानीं । ६·३९, किं रसु आणि नीर । सिनानीं आथि॥ १३·२९४, १०·८५, १३·२९३, १७·७०, १८·५३, १८·८१४; **सिनानां घटीं** ६·४२, **– विभूतीं** १०·२९२; **सिनाने वेख** १३·१०५३; **सिनानेपण** १५·५१९; **सिनार,** वेगळेपणा, १८·१५७२.

**सिनसाल–सीनसाल**—झाडाची जीर्ण साल. **सिनसाल**—भवैचि पडलें । वोमथती सिनसालें । १३·५५९, म्हातारपणांत भिंवया जीर्ण साली-सारख्या लोंबतात त्यास उद्देशून. **सीनसाल**—ऐसें झाड चि सीनसाल । देखिले(लें) जेणें ॥ १५·१३९.

**सिंपणें**—शिंपणें, भिजणें, दूषित होणें. जैसें जळीं जळें न सिंपे । पद्मपत्र ॥ ३·७१. जैसें न सिंपे जलिं जळें । पद्मपत्र ॥ ५·५०. जलिं जळें न सिंपे । सूर्यु जैसा ॥ १३·१०८८. कां शाखा फलावेया । सिंपिजे मूल ॥ १६·१००. तरि तेयाचें पण सिंपे । तें(ते)णें चि काइ ॥ १८·४१२, पण **चा अर्थ नीट** लावतां येत नाहीं, ज्ञानदेवी – 'तें अलिप्तपणें सिंपे', कुंटे – 'तें लिप्तपणें सिंपे' १८·४१५. ४·१४९, ८·१५१, ९·३२१, १३·४७७, १८·१७१. **कव्हणिं कर्मि न सिंपे** ५·७७, यावर ५·७४ ते ५·७९ पहा; **तो एकु कर्में न सिंपे** ३·१४५, यावर ३·१४४ पहा; **विकल्पजातीं मनोवृत्ती न सिंपिजे** १३·४८१; **सिंपौनि वाड कीजो** ११·१९.

**सिंपी**—शिंपली. परि सिंपी चि एव्हडें उमटे । रूपें जेवि ॥ १५·१०५. **सिंपीपण** १५·२७८.

**सियारी-सेयारी**—शहारे, कंप; 'भय, डाकीण' (राजवाडे). **सियारी—बुडणेयांची सियारी** १६·६८. **सेयारी—सेयारी आली,** भयानें शहारे आले, ११·३६४; **आशसेयाचि,** हा पाठ **आशसेयारी** असा घ्यावा, आशारूपी डाकीण, १३·५०३.

**सिर**—(१) रक्तवाहिनी शीर, घावानें पाडलेली चीर किंवा भेग. अजातशत्रृतरुवरां। सर्वांगिं देवविल्या सिरा। १३·२२८, चिकाकरतां झाडाला भेगा पाडतात त्यास उद्देशून. (२) डोकें. **सिरीं बांधलयां** १६·२१८; **सिरिं वाहे** १३·५१०, **– वाहें** १२·२१६; **सिरसा**—कां मनीं सिरसा धरीं। १२·२२७; **सिरालें**—उशी, पायांचें सिरालें। मांडूं लागे ॥ १४·१८४, **मांडणें** पहा; **सिरें**—वरचा भाग, **जगदक्षराचें सिरें** ८·१५२, ज्ञानदेवी, कुंटे–'जगदाकाराचें सिरें' ८·१५४.

**सिरणें**—प्रवेश करणें, गळणें. जें आकारिं इये खोंकरे। कोंदलें असति न सिरे। कल्हणी कालीं॥ ८·१४, जें या फुटक्या जगदाकारांत गच्च भरलें आहे तें कधींही गळून जात नाहीं, ज्ञानदेवी, कुंटे–'कोंदलें असत न खिरे' ८·१५. ८·८८, १५·३०४. **विचाराचा वारा ही जेथ सिरे** ६·३१९, **न सिरे** पाठ ग्राह्य वाटतो; **सिरों आदरी** १३·७५५; **सिरकणें—जावाई सिरके** १८·२३२.

**सिरियाणी-स्त्रियाणी**—**श्रियाणी** पहा. **सिरियाणी**—परि समर्थें तुवां सिरियाणीं(णी)। फेडिली ते॥ १६·३९. **स्त्रियाणी** ६·१४२.

**सिवणि-सीवणि**—शिवण, सांधा. **सिवणि—जैसी शुक्तिपल्लवांची सिवणि उतटे** ६·२६६. **सीवणि—सीवणिमध्यु पीडिजे,** शिवणरेषा दाबून धरावी, ६·१९४, मूलबंधाच्या या प्रयोगावर ६·१९२ ते ६·१९९ पहा.

**सिवणें-सीवणें**—शिवणें, स्पर्श करणें, कांहीं ठिकाणीं **सिंवणें** व **सींवणें** चीं रूपें आलेलीं आहेत. **सिवणें—आत्मलिंगातें सिवणें** १८·१३६०, **स्त्रीदेह आंगें** – १७·२१०; **न सिवे** १६·१६२, १८·२४८, **– सिवैं** ७·१५६; **बाण लक्ष्य सिवौनि** १५·२९२; **सिंवणें—तो चि अग्निसंगें** सिंविजे। तरि मांगल होये॥ ७·६४, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सिजे' ७·६५. **सीवणें—सीवे** १३·६३०; **हातें सीवे चि ना** १४·१६७; **सींवणें**—पार्थां तें सुख साचें। वलिलें आहे रजाचें। झणौनि न सींव तेयाचें। आंग कहीं॥ १८·८०२. **सींवे** १७·९२.

**सिष्ण**—उपस्थ. **सिष्णोदरीं वांटी,** उपस्थ व पोट यांच्या वांट्यास देतो, १८·५५५.

**सिसार**—अर्धशिशी. सिसाराचां रागीं लागें। सीस चि जैसें॥ १८·१७७.

**सिसाल-सीसाल**—मस्तकांची रांग. **सिसाल–सिसालीं,** रावणाच्या दहा मस्तकांस उद्देशून, १०·२३३, **–लें** ११·४१०, ११·४१२. **सीसाल**—व्याधिचां सीसालीं। पूजिलीं यंत्रें॥ १२·५०, व्याधिरूपी मस्तकांच्या आहुती वाहून.

**सिहबीर**—शिबिर. १७·२९३.

**सिहाणा**—शहाणा. एथ चातुर्य सिहाणें जालें। १·३५. ११·४६३, १८·१७२७. **सिहाणेपण**—जाणतेपण, समजूत, जात्यंधा लागें(गे) पिसें। मग ते(तें) सैरा धांवें(वे) जैसें। तूझें सिहाणेपण तैसें। दीसतसे॥२·९३; **सिहाणेपणें**—एक जाणीनियां हारपति। सिहाणेपणें पैं॥ १० ३३.

**सिंहासन-सींहासन**—नेहमींच्या अर्थीं, प्रतिष्ठेचें पूज्य स्थान. **सिंहासन**—सिंहासन होईन आपण। वरि श्रीगुरु करिति आरोहण। १३·४२३. **सिद्धांचां सिंहासनीं** ६·४४८; **स्वर्गसिंहासना साहो** १०.२०९. **सींहासन**—जेथ अमरत्व हें चि सींहासन। ९·३१७.

**सींक**—शिंक. **जांभै सींक ढेंकर** १८·३३९.

**सीत**—**शीत** पहा. सीत वेढावें। उष्ण पांघुरावें। १२·६५.

**सीमा**—मर्यादा, शेवटची कड. जे(जो) मज पुरुषोत्तमा। ज्ञानें भेटे सुवर्मा। तो सर्वज्ञ ते चि सीमा। भक्तिची ही॥ १६·४८. **देहाचिये सीमे** १८·१५३८; **परम सीमा** १८·३८०, **पैली–** १६·४४०; **सकलभाग्याची सीमां(मा)** १८·८९७; **सीमा सांडे** १७·३९३; **निःसीम** २·२११, २·३६७, ८·१०, ९·३७८, १८·१५५६, **–गुण—**दे० निःसीमगुण अनंतु। दे० निःसीमतत्व सदोदितु। दे० निःसीमसाम्य

संततु। चौ हि वां(वा)चा ॥ ११·५०७(१), –तत्व ११·५०७ (२), –साम्य ११·५०७(३).

**–सील—** –शील पहा. **दानसील** १५·१२१; **सुरसाह्यें सील** हे शब्द जोडून **सुरसाह्यसील** असे एकत्र घ्यावे, १२·२३३.

**सीला—**शिळा. **सूर्यु कीं सीला** १०·१८५. **शिला–शीला** पहा.

**सींव—**मर्यादा, सीमा, अखेरची कड. तैसी वैराग्याची सींव नेदखती। जे विवेकाची भाप नेणति। ४·२४. **ज्ञेयाची सींव** १८·४६७, **मोक्षाची –** १८·८९५; **कानामनाचिये सींवे टेंकों नेंदीसि** १८.१२६८; **भीडेची सींव लंघो(घों) नेंदी** ७·१९८; **वारा ही सींवे टेंकों नेंदी** १८·३८७.

**सीस—**डोकें. जैसें शरीर आहे सावयव। परि सीस चि नाहिं ॥ ९·४३१. कां सीस खांडूनि आपुलें। पायांचां खर्ती बांधलें। ९·४९५. १८·१७७. **सीसें खोडा वाहावी** १८·१०५६; **सीसवेन्हीं बुडालेयां** ११·४९.

**सु—**शब्दास जोडून. चांगलें, सुंदर, फार, अतिशय, या अर्थी. याचे कांहीं संदर्भ त्या त्या शब्दापुढें दिले आहेत, कांहीं येथें दिले आहेत. कांहीं शब्दापूर्वी सू हा उपसर्ग लागलेला आहे. **सूक्ति—श्रीकृष्णसूक्तिसागरा** १५·७०; **सुकाल**, **काल** (१) पहा, **–कुमार, कुमर** पहा; **–कुल, कुल** (१) पहा, **–कृत, कृत**(१) पहा, **–कृपा, कृपा** पहा, **–क्षेत्र, क्षेत्र** पहा, **–गंध, गंध** (२) पहा, **–गम, गमणें** पहा, **–गरणि** १३·११४४, **–गुरुवां**, भरभराटीनें, थाटमाटानें, १३·८११, **–घटित, घटणें** (३) पहा, **–घोर** ११·१३९, **–घोष**, नकुलाच्या शंखाचें नांव, १·१५०, **–चित्त, चित्त** पहा, **–जन–चक्रवर्ती, जन** पहा, **–जाण** १८·१४८५, **–डंस** ५·१६०, **–तेजपणें** १·१८६, **–दर्शन, दर्शन** (१) पहा, **–दंस** १४·३९४, **–दिन-दीन, दिन** पुढें पहा, **–दिस, दिस**(१)पुढें पहा, **–द्रव्य** १७·३५७,१८·६७४, **–नयन** १३·१०६१, **–निश्चल, निश्चल** पहा, **–नील** २·७७; **इंद्रनीलसुनील** ११·१३४; **सुपकें** १७·१२५, **–पंथ** ८·२३८, **–पूजितें** ११·१२९; **प्रमेयप्रवालसुप्रभ** १·१७; **सुप्रभा** १०·२०२, **–फल, फल** पहा, **–बद्ध** ६·१८३, ६·२२५, **–बीज, बीज** पहा, **–बुद्धी, बुद्धि-द्धी** पहा; **आबालसुबोधें** १८·१७२१; **सुभग** १३·६४२, १६·१३४, १८·१०८०, **–भट** २·२१३, **सूभट** १·१३३, ४·१६४; **सुभरें, भर** पहा, **–भद्र** ९·४७७; **सुभावभजनभाजन, भजणें** पहा, **–भाषित** १३·५७७, **–भास**, चांगलें बोलणारा, १८·१७०६, **–भेदिं आखरीं**, स्पष्ट करणाऱ्या शब्दांत, १३·११५८, **–मती** १३·९१५, १८·१५१६, **–मथित, मथणें** पहा, **–मन**, (१) चांगलें मन, चांगल्या मनाचा, ९·४०,१३·११५३, (२) फूल १८·१६१६ (१,२), **–मनसा** १३·२३६, **–महिम** १७·४०८ (१), **–रेख, रेखणें** पहा, **–लक्षण, लक्षण** पहा, **–लग्न, लग्न** पहा, **–लभ, सूलभ, लाभ** पहा, **–लीन** ९·१००, **–लीनता** १३·४३; **उन्मेखसुलोचन** १३·३३८; **सुवट** ७·५४, **–वर्म** ५·६३, १७·४०८ (२), **वर्म** पहा; **सुवाॐ** ९·२८, **–वायें** १३·११४६, **–वासना, वासना** पहा, **–विद्य, –विद्यता, विद्या** पहा, **–वेख** २·११६, **–वेल, वेल** (१) पहा, **–व्यापार, व्यापारणें** पहा, **–संग, संग** पहा, **–सडा, सडणें** (२) पहा, **–सरी, सरि-री** (३) पहा, **–सेव्यता, सेवणें** पहा, **–स्नात** ११·६, **–स्वाद** ४·३, **–हड, –हाड** पहा, **–हृद** पहा.

**सुअणी—**पायरी, टप्पा, मजल. आयुष्यपंथें प्राणिगणीं। करूनि अहोरात्रांची सुअणीं। ११·४१९, ज्ञानदेवी – 'सोवाणीं', कुंटे – 'सोवाणी' ११·४२४.

**सुआड—**सोपें. **भेदाचें कवाड होतें तें फेडूनि सुआड केलें** १८·१५५८.

**सुआर—**आचारी. मी चि होईन सुआरु। बोगरीन उपहारु। १३·४२०.

**सुकणें-सूकणें—**वाळणें. **सुकणें—**एऱ्हविं कोंभेला उन्मेखु सुके। जरि उदास तुह्मीं ॥ ९·२५. बीज मोडे झाड होये। झाड सुकलें बिजिं माये। १७·५९. **सुकतेया अंकुरा** १३·३८०; **मज सुकतेया जी झाडा** ११·६६०. **सूकणें—**तें साजुक ही न्हवे सूकलें। भले तैसें ॥ ९·३८१, अर्पण केलेल्या पानास उद्देशून. ९·२९९, १८·४३०. **सूकणें—**यऱ्हविं

जाईचेया फुला फांकणें । तेया चि नांव सूकणें । १८·२५५; न सुके, हें रूप सुकणें किंवा सूकणें चें असणें संभवतें, पाउसें विण न सुके । समुद्र जैसा ॥ १२·२०९.

**सुख**—अनुकूल संवेदना, आनंद, समाधान. जो मनें ऐसा जाला । संगिं तो चि सांडिला । ह्मणौनि सुखें सुख पातला । अखंडीत ॥ ५·२१(१,२). ह्मणौनि विषयभोगीं जें सुख । तें साद्यंत चि जाण दुःख । ५·११९. किंवहुना सोए । जीउ-आत्मेयांची लाहे । तेथ जें होये । तेया नांव सुख ॥ १३·१३१. २·२८६, २·३४५, ३·७६, ३·१२२, ३·२०८, ३·२६६, ५·११२, ५·१३३, ५·१३६, ६·३५३, ६·३७०, ७·१४७, ७·१४९, ७·१८६, ८·५३, ८·१८३, ८·२६२, ९·५१, ९·५४, ९·३८२, ९·४०२(२), १०·११३, १०·१८४(१,२), ११·१५१, ११·५८४, ११·६७१, १२·७६, १२·१०६, १३·१२७, १३·५८८, १३·८०४, १३·१०७०, १४·१४८(१); १४·३२४, १५·५१४(१,२), १६·३३३, १६·४३५, १६·४३७, १७·२६१, १८·८१, १८·७६५, १८·७७०, १८·७९१, १८·७९५, १८·७९८, १८·८००, १८·८०४, १८·१३५४, १८·१५६९, १८·१६१५(२), १८·१६१८, १८·१६३६, १८·१७०६. त्रिविध सुख १८·७६४, सुखत्रय १८·७६९, तामस सुख १८·८०६, रजाचें – १८·८०२, राजसें सुखें १३·७४१; सात्विक सुख १८·७९०; सुख आणि अनुभूती—ऐसें सुख आणि अनुभूती । या भावाची मोडौनि भींती । आतैल अर्जुना कृती (अर्जुनाकृती) । सुख चि जेथ ॥ १८·२८५, सुख किं भय ११·४८१, ११·४८३; सुख वरि नसुदें सुख १८·१२०९(१,२); सुख आणि दुःख—असातिं दुःख निफजे । सत्कार्मि सुख उपजे । १३·९७१, सुख दुःख जाणणें १२·१४९, नरकिचें दुःख...स्वर्गा नांव सुख ९·३११, सुखदुःखांचीं ओसाणें ७·७१, –खाचां सागरीं ९·४०२(१), यांचे इतर संदर्भ दुःख पुढें पहा; सुखाचे अंकुर ५·१३७, –ची आंगी ९·४९७; सुखांचा आरामु ९·५९; सुखाची काहाणी ९·४९६(१), –सि चढावा १२·१७२, –ची जाति १८·१५८९, –चिक्षा जोडी ६·३७१, –चा थारा ३·११०, –चा परिमलु ८·५६, –चां पाउटीं ९·५०, –ची पाउटी ८·२६५, –चा प्रस्ताॐ १८·७६८, –चा भर्वसा ९·४९०, –चा रिगांवा १८·७७८, –ची राणिव ८·१९२, –ची लाखौली ६·४९३, –ची लीपि ३·२४९, –चें लोण १८·१०६३, –ची व्यक्ती १८·१०४९, –चें सांकडें ६·१४४, –चेनि सांघातें ६·३८७, –चां साम्राज्यीं ६·३६७, –चेनि सुरवाडें १०·१८३, –ची सृष्टि ५·७४, –चि सोय ११·१५४, –चा सोहला १३·११५६; सुखा चि दोसें १६·११३, –पुरतें ११·६२६, –लागि १५·३८७, १८·९२०; सुखां सारिखा १५·४८; सुखानुभव ११·२४९, स्व–२·३६३; सुखामृत ९·५, –गम १८·१६१५(१); सुखादि-उपचार १७·३२; सुखोदय १४·१; सुखोपायें, उपाय पहा; सुखोर्मी ९·५२३; सुखजात, –जात पहा, –ज्ञान, ज्ञान पहा, –निद्रा ९·४९६ (२), –पदें १७·३२१, –पाहाट १६·२३८, –प्रवाद ५·११५, –प्राप्ति २·३४६, –बुद्धी ५·१२५, –रूपां ९·४०२ (३), –लाभ १८·१६०३, –लेशें १८·७७३, –संपत्ती, सुख व संपत्ति, ७·१८५; सुखपणें ८·२६३; अंतःसुख ५·१४३, अनिर्वाच्य सुख ६·४६७, आंतर – ५·१२९, आत्म–, आत्मा (१) पहा, कीर्त्तन– ९·२०८, कैवल्य– १३·४४९, देह– १८·६३६; दैव-सुखसंभवी १६·६६; ध्यानसुख १३·३९४, निद्रा– १३·७४०, नैष्कर्म्य– ६·४३६, ८·४६, पर– १६·१५९(१), पर-मात्मसुखनिधान ४·१५८; फलसुख १८·८०७, ब्रह्म– ९·३२४, ब्रह्मसुखें, हे शब्द तोडावे, ५·१४४; भक्तिसुख १२·१८६, भोजन– १८·१८५, महा– १·१४, २·३६१, ६·३२५, १३·३८२, –सुखाची गोडी ४·१०७, –सुखाचा निमथा ५·३२, –चेनि भरे(रें) १०·१०९, –चें रूप ६·२५६, –चें सोइरें भाॐड ८·२६१, –चा सोहला ११·४९८; माहासुखक्षेत्री ६·४४७, –सुखाची दिवाळी ६·३८८; मोक्षसुख ६·११५, योग– ६·५१, राज्य–, राजा पुढें

पहा, विषय–, विषय (१) पहा, शांति– १२·१४१, श्रवण–, श्रवण पहा, समाधि–, समाधि पुढें पहा, संवाद– १०·१४९, सर्व सुखांची कुलवाडी ६·४४६, – सुखांसि ठाउं १६·३५२, – सुखाचा थारा ३·११०, –सुखाची आदि १·२९, –सुखांसि पत्र ९·१, – सुखीं १८·१७७८, १८·१७८८, –सुखें सहित ३·१०१; स्वसुख-खी, स्व पहा; स्वयंसुख १४·१४८ (२), स्वप्न– ५·४७, स्वर्ग–, स्वर्ग पहा; सुखां, सुखानें, कांहीं प्रत्यवाय नसतां, १८·१६२४; सुखेंसिं, त्याच अर्थीं, ९·४९३, सुखेंसीं ५·१३१, –सुरवाडिजे ६·२५; सुखि, सुख या अर्थीं, सुखिचा आरंभु १८·७८५; सुखिया, सुखी, आनंदित, जो श्रद्धेवेनि संभोगें। सुखिया जाला ॥ ४·१८६, ९·३३०, १४·१९८, १५·५५९, १८·१२४२, १८·१४५९, १८·१७८०; सुखियें, याच अर्थीं, १४·१५०, सदा सुखियें मानुषें १५·३८०; सुखावणें ४·१०८, १४·३१७; सुखावतु १६·१५९ (२), –वलेनि चित्तें ९·२३०.

**सुगरणि**—उत्तम स्वयंपाक करणारी. १३·११४४.

**सुगुरुवां**—भरभराटीनें, थाटमाटानें. १३·८११.

**सुचावा**—सुचावा हे १८·६८४, हा पाठ सुचा (शोक) वाहे असा घ्यावा.

**सुचित्व**—शुद्धपणा. १२·१७७. शुचि पहा.

**सुजणें–सुझणें**—सुचणें, समजणें. कांहीं ठिकाणीं सूजणें–झणें चे प्रयोग आलेले आहेत. सुजणें—सुजे १४·१५५; सूजणें—अधमोत्तम सूजे १३·८७. सुझणें—नीति सुझे । वैदिक बुझे। १३·८२९. १८·६२, १८·५२४. सूझणें—सूझे १८·१८२.

**सुटणें–सूटणें**—निघणें, मोकळें होणें, वाढणें, वर्षाव होणें. सुटणें—आपण चि वीउनि दुहिता। न मम ह्मणे पिता। किं तो सुटे येरु घेंता। जावाई सिरके॥ १८·२३२. १८·७९६. सूटणें—हें मज चि तव जालें। परि मियां नाहीं केले(लें)। ऐसें साच जेणें देखिलें। तो सूटला गा॥ ४·७७. देखैं मेघौनि सूटति धारा। ६·८७. पांडू आंग सूटलें। तेया चि नांव खुंटलें। १३·७४५. ६·२४४, ९·४९२, १३·२७५, १३·४०१, १३·७५३, १५·१८२, १५·१८३, १६·३२७, १७·२५९, १७·३६३, १८·७१, १८·१६१, १८·४७८, १८·१४०६. घाणि सूटे १७·१५७; फांसाहूनि सूटला १२·१८१; लवंघा सूटे १७·१४८; वारा सूटला १६·३९३; सूटलेयां ९·१२३, ११·४७८; न सहित आलेलीं पुढील रूपें सुटणें किंवा सूटणें चीं असणें संभवतें, न सुटिजैल २·२०४; न सुटे— भांडवला न सुटे कवडी। ९·५०३, ३·११५, ११·४०८, ११·४१७, १७·१९१, १८·१३९५; सूटिका ११·४३३, १६·४४७, १७·२३; पर्जन्याची सूटिका ११·६७६; सूटिकिं जचे १८·१७५; सूटी—नाराजांची सूटी १६·२४१.

**सुडंस–सुदंस**—मर्मज्ञ. सुडंसु ५·१६०. सुदंस १४·३९४. हे दोन्ही संदर्भ अर्जुनास उद्देशून आहेत.

**सुडावणी**—ध्वनि, गजर (कुंटे), सुरवात (ज्ञानदेवी कोश). अनाहताची सुडावणी १२·५४.

**सुणें–सूणें**—(१) (ना.) कुत्रा. जैसें पोट पोसी सुणें। उघडें झांकलें न ह्मणे। १३·६७८. १३·७२८, १५·२३३, १८·५४९. सुणेयांचां ऐसें, कुत्र्यांच्या तोंडीं पडेल असें, ९·४३५. सूणा, कुत्रा, सूणे (अ. व.) १६·३४३. (२) (क्रि.) देणें, घालणें, उत्पन्न करणें, प्रसवणें, प्रवृत्त होणें. सूणें क्रियापदावर कांहीं ठिकाणीं अनुस्वार आलेला आहे. सुणें—सुआवा, भूगोलु काखे सुआवा। १०·२४०. १८·२७८. सुआवें—गगन मुठी सुआवें। मशकें केवि॥ १·७४, ७·१५२, १८·१३२; सुइं—वोडण सुइं ११·३७८, –ईं, सुईं स्नेहांजन। आपुलें तूं॥ १४·१९; सुइजे १६·९०, १६·२५८; सुए—जें कर्मभांडवला सुए। तेयाची चौगुणां येंती पाहे। १८·७४४, कर्मभांडवला शब्द तोडणें इष्ट वाटतें, विष– १६·२३१, सल–१३·१११; सुये, कां टिटिभु चांचुवेन्हीं। माप सुये सागरीं। १·६८, ३·८, १३·१००४, १६·८८, १७·२६९, अन्हांटा–१६·५६, चित्त–१३·५०७, दीठी–१४·३४६, दीठी विषो–१३·८०८, माप–१८·१०१९, व्यापारा–१८·४९८, सुकृताचा डांगोरा–१३·६५८; सुएं—प्रेम सुएं ९·३३७, –यें ८·१३०; सुनि

१८·१५४०; **सुवावें** ९·४८७; **सुवे** १८·१०१४; **सुणी,** उत्पन्न करणारी, प्रसवणारी, तेव्हां ते चि श्रद्धा होये। कर्मांची सुणी ॥ १७·६४, **सूणें— सूइजति,** आपण तरि पळति । सर्वस्वें पाप चुकविति । परि बळिवंडें सूइजति । तेया चि माझि ॥ ३·२३१, **सूयिजे**—वोडण सूयिजे जैसा घावो। न लगतां चि ॥ १३·५४५, १३·९४२; **सूए— दृष्टी फळ न सूए** १८·५८७; **सुंदर आंगिं लेणें न सूए** १८·१७१७; **सूत असे** १५·५५६; **सूनि**—कां पुढां सूनि काठिकारा । अक्षमु चाले ॥ १७·४२, ८·९१, ८·१२२, १२·२०५, १७·४२२, १८·२३९, १८·७०१, १८·१०२९, १८·१०३५, १८·१०५०; **आर्त्ति सूनि** ७·१९७(२); **काखे सूनि** ११·३५५, १२·५६, १८·७५०, १८·१४१०, **दीठि**—२·१३७, ७·१९७(१), १६·३३१, १८·६९७, **दीठी**—१८·१६५८, **दृष्टि**—२·१७१, **पुढां**—१८·१०२९, १८·१०३५, **पोटिं**—१५·३०४, **पोटीं**—१४·९९, **विष्टिचां दारिं**—१३·७३१; **सूती**—(१) (क्रि.) १२·९५, (२) (ना.) संबंध, येथें अभिमान, ममत्वाची सूती । घे ना जंव ॥ १४·१४५, **सूनु—मध्यमापोटीं सूनु** १६·२०, **संयमाची धाटी**—१२·४७; **सूंणें**—सकलपदार्थां नांव। सूंतसे जें॥ १८·४६७, **सूंतां**—इये लाजसि ना घोरीं। कर्मीं सूंतां ॥ ३·३, १८·२४१; **सूंति—करणें तोंडें सूंति** १३·१२४, **घाये**—१७·२५८, **नवसियें**—१३·५७०; **सूंतील—दोष तोंडें सूंतील,** दोष प्रवेश करतील, १३·५८९; **सूंसि—आंगिं लेणें सूंसि** १८·२४, **पोटीं**—१३·१०५४.

**सुतणें-सूतणें**—निजणें, झोंपणें. **सुतणें**—ते आहार नव्हंति घेतले । व्याधिव्याल सुतले । ते चेववावेया घातले । पोटा माझि ॥ १७·१४९. **सूतणें**—जैं भ्रांतिसेजे सूतला । तैं स्वप्नसुखें भूतला । ५·४७.

**सुंद**—सुगंधित. साहाजें मलयानीळु सुंदु । ४·२१७, ज्ञानदेवी, कुंटे—'मंद सुगंध' ४·२२०.

**सुंदर-सौंदर**—देखणें, शोभिवंत. **सुंदर**—ळाजा कंदर्पु रिगाला शरण। तैसि सुंदरें रूपें ॥ ११·१३७. १६·१२१, १७·३४०, १८·१४९२, १८·१७१७. **अविचारतें सुंदर** १४·१०९. **सौंदर**—१४·२०१, **—रा** १८·१६५१; **सौंदरांचिये आंगीं** १८·१६७९; **सौंदर्य,** शोभा, माधूर्य **सौंदर्य** १८·१७०४; **सौंदर्यपण— आंगिचेनि सौंदर्यपणें** १०·४३.

**सुना**—व्यर्थ, शून्य, निर्जन, ओसाड. तैसा सा(स)मारंभु सुना । गेला चि तो ॥ १७·४१५. **सुना गावीं** १८·५४९; **सुनाट—सुनाटें पदें** १८·३६७; **सुनियां—दाही दिशा सुनियां** १८·१६०६.

**सुयाण**—सुकाळ, सकाळ. जीवीं सुखाचें सुयाण पाहलें। ११·३३३. १४·२१४. **सुवाण**—साम्याचें सुवाण होये । १३·१७०, सुवाण हा सुयाण चा अपपाठ असणें संभवतें, ज्ञानदेवी, कुंटे—'सुयाण' १३·१७०.

**सुयी**—शिवण्याची सुई. **दोरा सुयी** १३·१०९३.

**सुर**—देव. पैं क्षीरसागरा एवढें । अविरजीं दूधाचें भांडें । सुरां असुरां केवढें । मथितां जालें ॥ १८·१४६६ (१). **सुरांचे वृंद** १८·३४८; **यज्ञभावितीं सुरीं** ३·१०४; **सुरीं अपेक्षिजे** २·२३९; **सुरकार्य** ११·८३, **—योनि** १४·१०३, सं. वा. श. 'आठ आंगें' पहा, **—वर** ११·६७०, **—साह्यें सील** १२·२३३, **—सील** पहा; **सुरनरउरग** १३·१५८, **—सिद्धकिन्नर** ११·५०१; **असुर**—राक्षस, तामसी, कवणि ते उदार गदा । करी असुरां कैवल्याचा धोंदा । ११·५९४, १६·४२०; **सुरां असुरां** १८·१४६६ (२); **आसुर**—तमोगुणप्रधान व्यक्ति, तरि सत्य तेयां जोडे । आसुरांतें ॥ १६·२८९, १६·२७५, १६·२८७, १६·३६१, १६·३७०; **आसुर संपति** १६·२१४, **—संपत्ति** १६·४१९; **आसुरां दोखां माजि** १६·२१५; **आसुरा(रां) प्राणियां** १६·२८४; **दैवां आसुरां संपत्तिवंतां** १६·२६९; **आसुरवर्गु** १६·४६६; **आसुरिया दोष रिद्धी** १६·२७८, **—ये प्रकृतिचां तोंडीं** ९·१८३; **आसुरी** १६·२११, १६·२५४; **आसुरीं जनीं** १६·२८२, **—री संपत्ति** १६·२१३, १६·२५१, १६·२६१, १६·२६४, १६·२६६, १६·४१२, **—री सृष्टी** १६·२७३; **दैवी... आसुरी** १६·२७१.

**सुरकणें**—संकोच पावणें. १८·१५८५.

**सुरंगी**—'वाट, भुयार' (राजवाडे). तेथ येरिझारि लागि । जन्ममृत्यूंची सुरंगी । सुवाळली चांगी । संकल्पें एणें ॥ १३·४९.१८·४०६.**एक सूक्ष्मतेचिये सुरंगीं रिगति** १३·१६५.

**सुरत**—रत पहा.

**सुरफुरें**—पातळ (राजवाडे); भरपूर (ज्ञानदेवी कोश, कुंटे), हा अर्थ संदर्भांत बसतो. १५·६८.

**सुरवाडणें**—अनुकूल होणें, सुख पावणें. संदर्भानुरूप या क्रियापदाच्या इतर अनेक अर्थांपैकीं कांहीं येथें दिले आहेत. कां सुक्षेत्रीं बीज घातलें। तें आपुल्यापरी विस्तारलें । तैसें भारतीं सुरवाडलें । अर्थजात ॥ १·४०, विस्तारानें शोभिवंत झालें. १६·२९४. **दैव सुरवाडलें** ११·१७०; **माधवी सुरवाडली** ११·३३२; **परेसीं सुरवाडिजे** १८·५१९, **सुखेंसीं** – ६·२५; **सुरवाड**, अनुकूलता, सुकाळ, सुख, तऱ्हीं स्वधर्मे चि सुरवाडु । पारत्रिकिं॥ ३·२२०, ३·२७०, ६·४४६, ११·१०७, १७·८८, १८·६३६, १८·६३७; **प्रमेयपिकाचा सुरवाडु** ९·५२८, **प्रकाशाचा** – १६·१६, **भोगाचा** – १३·७४७; **ते जीव सुरवाडा आणिजति** १७·२०५; **सुवाडु**, ९·५५, हा **सुरवाडु**चा अपपाठ वाटतो; **सुरवाडू** १८·६४१; **सुरवाडें**—आवडीप्रमाणें,अनुकूलतेप्रमाणें, पाठिं गोठि सांवसी सुरवाडें । सुखाचेनि ॥ १०·१८३, ६·४३७, १८·१७५४; **आंतरें सुरवाडें** ५·१०५, **आपुलेनि** – ३·२३, ७·१५१, **उपपत्तिचेनि** – १३·९३७, **दैवाचेन** – ५·६७, **बोधाचेनि** – ८·२५३, **मनपवनाचेनि** – ९·२१३, **संगाचेनि** – १२·२२३; **सुरवाडें देखिलें** ११·६७४, – **राहादे** १३·९२३; **सुरुवाडेंसिं** १४·२३७; **असुरवाडी**, कष्टानें, १८·१८७, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'असुरवाडीं' १८·१८९.

**सुवट**—सुबक, सुरेख. ना तरि रसाची चि सुवट । जैसी बीजकणिका तरि घनवट । ७·५४, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'सुघट' ७·५५.

**सुवणें**—घालणें, पुढें करणें, सरसावणें, घेणें, धारण करणें. आगा वरिपडतां पाषाण । न सुवावें केवि ओडण। ९·४८७. १६·१०९. **पुढां सुवे** १८·१०१४, **मुठी** – १७·२८९; **मीं तेयांतें जिव्हारीं सुवें** १८·१५१३; **न सुवे**—भांग न सुवे (आं)आलिंगना । प्रेताचिया ॥ १३·५१२; **सुवण जन्म**, आजि सुविद्ये सुवण जाली । १०·१३१, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'आयुष्या उजवण' १०·१४७. **सुणें पुढें** पहा; **सुयाण–सुवाण** पहा.

**सुवर्ण**—सोनें. कां सुवर्णा होउनि आनें। लेणीं गमति भिन्नें । मग पाहिजे तंव सोनें । आघवें चि तें ॥ १५·३०१. १·४४, ८·१७२, १८·१२०१, १८·१६७०. **सोनें सुवर्णे झांकिलेयां न झंके**, सोन्यानेंच सोनें झांकलें तर तें झाकलें जात नाहीं, १८·११६९; **सुवर्णत्व**, सोनेपण, १८·१६२२, **सुवर्णवाइ**, त्याच अर्थी, ४·६३; **सुवर्णमणि** १८·१३९१, **–शुद्धी** १८·९७५, **–सूल** १८·४४१.

**सुवाउ–सुवाय**—अनुकूल वारा,चांगलें वातावरण. **सुवाउ**—**संवादाचा सुवाउ** ९·२८. **सुवाय**—सुवायें मेघु सांवरे । १३·११४६.

**सुवाळणें**—मांडणें. **जन्ममृत्यूंची सुरंगी सुवाळली**, मार्ग तयार केला, १३·४९, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'सुहाविली', सुशोभित केली, १३·४८.

**सुश्रूषण**—सेवा. १८·८७९.

**सुष–सूष**—सुख पहा. **सुष–संवादसुष** १५·४२४. **सूष**—**श्रीकृष्णसूषाचें रूपडें** ६·१२०.

**सुषुप्ति–सुषुप्ती**—गाढ झोंप. **सुपुप्ति**—पैं जागरु ना स्वप्न । स्वरूप ना अवस्थान । ते सुषुप्ति घन । जैसी होये ॥ १४·७४. सुपुप्ति बैसे । घणावौनि ॥ १४·१४१. १५·४८८. **घन अज्ञान सुषुप्ति** १५·८८, **अज्ञान घनसुषुप्ति** १५·४८३; **सुषुप्तिकाळीं** १८·४६२; **स्वप्न ना सुषुप्ति** १५·५००. **सुषुप्ती**—सुपुप्ती आणि स्वप्ना । पासौनु बहू अर्जुना । जागणें जैसें आना । बोधाचें चि ॥ १५·४९६, झोंप व स्वप्न यांपेक्षां जागृतीचा बोध निराळ्याच प्रकारचा असतो. १३·१३०, १४·१९७.

**सुषुम्ना**—इडा व पिंगळा या दोन नाड्यांमधली नाडी. १८·७८१. **सुषुम्नेपासीं राहे**, कुंडलिनीस उद्देशून, ६·२४०.

**सुहृद–सुहाड**—मित्र, मनाला आनंद देणारा. **सुहृद**—**द्वारकापुरसुहृदा**, (सं.) श्रीकृष्णास उद्देशून, ११·६६०. **सुहाड–सुहाडा**—(सं.), अर्जुनास उद्देशून, ९·२४०,१०·२७४,१२·४८,

१३·८९२, १३·९३४, १६·३१५, १७·९८.

**सुहणें-सुहावणें**—निर्णय करणें, सहाय्य करणें, घेणें. **सुहणें**—तियें न सुहतां जियें । जाणती जे कां ॥ १८·७१७, निर्णय न करतां, ज्ञानदेवी, कुंटे– 'न चोजवितां', न जाणतां, निवड न करतां, १८·७२०. **सुहावणें**—जय जय सर्वविसांवेया । सोहंभावसुहावेया । १४·२. मियां गीता येणें नावें । तूझें यश हें अमृत सुहावें । १६·३१, ज्ञानदेवी, कुंटे– 'पसायामृत' १६·३१. **शब्दादिक सुहावे,** शब्दादिकांनीं सुशोभित झालेली, १५·१६०.

**सुहृद्**—मित्र. सुहृद ह्यान ससुरे । आणिक ही सखे सोयरे । १·१८२. ९·२८८. **सणु सुहृदु संपति** १७·२६८; **सुहृदु आणि शत्रु** ६·९४; **विश्व-सुहृदातें** ११·५६२; **सुन्हृद...अथवा वैरी** १४·३६०.

**सूक्ष्म**—लहान, क्षुद्र. परि नेणति चि तियें यज्ञातें । सूक्ष्मु ह्मणौनि ॥ ३·८६. २·२३६, १३·९६. **सूक्ष्म प्रकृति** ७·२२; **सूक्ष्मु विस्फुलिंगु** ४·१३२; **स्थूलां अथवा सूक्ष्मां** ९·१२०; **स्थूल सूक्ष्मादि** १८·८०८; **उन्मेखुसूक्ष्मेक्षणु** १·१५, **उन्मेखु** हा शब्द विभक्तिप्रत्यय लागल्या-मुळें तोडणें इष्ट वाटतें, असे प्रयोग अनेक ठिकाणीं आलेले आहेत, अर्थाकरतां **ईक्षण** पहा; **सूक्ष्मदर्शे** १३·९०९; **सूक्ष्मता—सूक्ष्म-तेचिये सुरंगीं रिगति** १३·१६५.

**सूचणें**—सुचविणें, दाखविणें, योजना करणें. तैसीं दोन्हीं इयें मतें । सूचीति एका चि कारणातें । परि उपास्ति ते योग्यते । अधीन असे ॥ ३·४०. २·८६, २·२६०, ८·१७०, १५·९०, १५·५०६. **सूचक, फलसूचक** ४·७२, **स्वर्ग–** २·२५७, **स्वर्गनरक–** १८·१३८२; **सूचना** ११·३८३, **मृत्यु–** १३·५५०. **सुचांवा** पहा.

**सूड**—नेहमींच्या अर्थी. १३·५४१.

**सूत**—(१) दोरा. १४·३४६. **सूत सूतें गुंतलें** १८·१२९७ (१, २). (२) मुलगा. १·१५२. **गंगासूतु,** भीष्म, १·११८. परिशिष्ट (६) पहा.

**सूत्र**—(१) दोरा, संबंध, आधार. ह्मणौनि विचारावेया शास्त्र । राहाटवावें जें वक्त्र । तें वाचेचें हीं सूत्र । हातीं न धरी ॥ १७·२३१. सापखेडाचें बाउलें । चालवीतेया सूत्राचेनि चाले । १८·१७४७, ज्ञानदेवी, कुंटे– 'चालवित्या सूत्राचेनि' १८·१७६९. **आयुष्याचें सूत्र** ७·१७७; **सूत्र धरणें** १३·९६४, **–धरी** १८·६८३; **सूत्राधीन—सूत्राधीन दारुयंत्र** १·८१; **सूत्रतंतु,** धागा, १५·३३३, १६·१८२, **–धार** ९·३०; **कर्मसूत्र** १८·१३००, **कर्म** पहा, **जीवन–** १८·१७८२. (२) वात. **स्नेहा सूत्रा वैश्वानरा,** हीं जरीं हातीं आलीं तरी त्यांच्या योजनेशिवाय दिवा पेटत नाहीं यास उद्दे-शून, १७·३४८, **स्नेह-सूत्र-वन्हि,** दिव्यासाठीं एकत्र येणें आवश्यक असतें, १३·१५४. (३) शास्त्रांतील सूत्र. **दूजां सूत्र उभारिलें,** दुसऱ्या अध्यायांत सूत्ररूपानें सांगितलें, १८·१४२६; **निवृत्तिसूत्रसोडवणियां,** अंतर्मुखतेस उद्देशून, १८·३८, **निवृत्ति-त्ती** (१) पहा; **ब्रह्मसूत्र, ब्रह्म** (१) पहा; **सिद्धांतनिर्वाणसूत्री** १३·८३२, **निर्वाण** पहा.

**सूदणें**—घालणें, प्रवेश करणें, ठेवणें. चि(जि)-व्हारीं आगि सूदली । तापत्रयां ॥ ३·२४९. २·१८४, १३·१०९७, १६·१०८, १८·२४६. **सूदली साती,** घातली असतां, १५·२८६; **तुवां सूदलां** १५·५४७; **पावो सूदलेया सवें** १३·६८४; **मुदिया सूदलिया** १४·१०८; **अंजन सूदलें** १८·१३२१, **चर्मचक्षू पुढां–** ११·१५९; **दीठि सूदले** १·२६३.

**सूपशास्त्र**—स्वयंपाकाची कला. १३·८२७.

**सूरी**—सुरी. **अनन्यबुद्धीची सूरी** १३·१०६५.

**सूर्य**—नेहमींच्या अर्थी, सूर्याचा प्रकाश, योगांतील **पिंगळा नाडी.** जैसा सूर्यु आकाशगतु । रश्मिकरीं जगातें स्पर्शतु । तरि संगदोषें काइ लिंपतु । तेथिचेनि ॥ २·३३३. जिया जिया वाटा सूर्यु जाये । तेउतें तेजाचें चि विश्व होये । ६·८६. प्रकाशु आणि कडवसें । हें सूर्या चि पासौनि जैसें । १०·८६. राति देखों न घटे । सूर्यु जैसा ॥ १२·१९४. आंतु बाहिरि एकें पाडें । सूर्यु जैसा ॥ १३·४६१. जळें जळें न सिंपे । सूर्यु जैसा ॥ १३·१०८८. मा सूर्यो ह्मणौनि वानावें । सूर्यातें काइ ॥ १८·१३३० (१, २). ५·८६, ५·९०, ९·२०३, ९·२८२, ९·४२२, १०·१०७(१), १०·२३४(२), १०·२९६, १३·५२६, १३·६०७(१), १३·६७३,

१३·१०८९, १४·१३१ (१, २), १४·२६३, १४·३५८, १५·१२, १५·३२, १५·३९३ (२, ३), १६·३७, १६·२२८, १६·२३७, १७·३१७, १८·१५९, १८·३५४ (२), १८·३६१(२), १८·३८३, १८·३८४, १८·४०६, १८·५२७, १८·७६१, १८·८२३, १८·१०४३, १८·१२२५, १८·१३२१, १८·१४५९, १८·१६१८, १८·१६९८, १८·१७१२, १८·१७६८. **सूर्याचां अस्तमानीं** ११·६५०,**–चें आसन** ६·२२६, **–चेनि किरणें** १८·७०२, **–चां घरीं,** दिव्यानें प्रकाश पाडावा लागत नाहीं, २·३६०, **–सि धाकुटा वडीलु,** नसतो या अर्थी, १८·१६५७, **–चे नयन** १३·९२१, **–ची पाउटी** १२·७२, **–चेया प्रकाशा** १८·३६१ (१), **–चें सावाइकें,** श्लोक मदतीस घेतले, १८·१६४७, **–चेनि सावायें** १८·१२६५, **–ची हाणी** १८·१६३९, **–चां होणां** १३·६०७(१); **सूर्याचेया आंगा उटणें,** लावावें लागत नाहीं, १०·१०; **न चलतां सूर्या चालणें,** न चालतांही चालल्यासारखा वाटतो, ४·९८; **सूर्यु जैसा निर्मलु** १२·१७९; **एकें आकाशीं सूर्यातें धरिलें,** मारुतीस उद्देशून, १०·३६; **सूर्यें कमलें फाकति** १८·११२; **सूर्यासि राजिवें जीवें अनुसरलीं** १६·१६२; **सूर्यो जैसा तैसा असे,** पाण्यांतलें प्रतिबिंब पाणी आटलें तरी, १५·३५५; **सूर्या पुढां जैसा प्रकाशु प्रकटे** ६·४५०; **सूर्याचेनि प्रतापें कोडि ही नक्षत्रें हारपे** १८·८५५; **मीं सूर्याचेनि वेखें तपें** ९·२९४; **सूर्यु अंधकारें कां न गिळिजे,** अशक्य कोटींतील उदाहरण, १४·३३८; **जैसें सूर्यें सूर्यातें वोवाळिलें** १०·१०७ (२); **कोडि एक सूर्य** ११·२९५, **सहस्र वेन्हीं** – ११·२३४; **सूर्या सकट—जे सूर्या सकट विश्वरचना दावी,** परमदीप्तीनें सूर्य व विश्व दिसतें त्यास उद्देशून, १५·३६६; **सूर्यासवें**—सूर्याचां होणां होइजे। सूर्यासवें जाइजे। १३·६०७(२), प्रभा सूर्योदयाबरोबर येते व सूर्यास्ताबरोबर नाहींशी होते त्यास उद्देशून; **दीपें कां सूर्यें** ११·२३०; **सूर्या आणि मृगजळा** १८·२६८; **सूर्यु कीं सीला** १०·१८५; **सूर्यागम** १८·१५९५, **–दिक** ११·१०३,१८·३४८; **सूर्योदय**—आगा सूर्योदयो जालेयां। सूर्यो सूर्यें चि पाहावा धनंजया। १५·३९३(१), नाना प्राची अरुणातें विये। अरुणें सूर्योदयो होये। सूर्यें सकल पाहे। दिवो जैसा॥ १८·३५४(१); **सूर्यकण,** सूर्य(किरण)रूपी धान्याची रास, ८·८९, **–कांत** १४·२९४, **–कोटितेजस** ११·६९, **–तेज, तेज** पहा, **–प्राप्ति,** स्वरूपप्राप्तीस उद्देशून, ८·९२, **–बिंब, बिंबणें** पहा, **–मंडल, सूर्य** व **मंडल** यांचे संदर्भ **मंडल पुढें** पहा, **–रश्मि** १५·३५०, **–वंश,** सूर्यवंशीं उदैला। सूर्यो जो कां॥ १०·२३४(१), **–श्लेष, सूर्यश्लेषाचें कांटालें** १६·२८, **कांटाला-लें** (२) पहा; **सूर्युसंगु** १३·१३९; **उन्मेखसूर्यकांत–स्फुलिंगें** १६·८, **उन्मेख** पहा; **चंद्रसूर्य, चंद्र** व **सूर्य,** इडा व पिंगळा ह्या नाड्या, **चंद्र** पहा, **चित्–,चित्** पहा; **जीवसूर्यबिंब** १८·४६०; **प्रज्ञाप्रभातसूर्या,** गुरूस उद्देशून, १४·१; **वाक्यसूर्यकर** १०·१४६; **शशिसूर्य** ७·३२; **संसारतमसूर्या** १०·२, **तम** (१) पहा; **सोमसूर्यग्रहणें** १८·१०९; **स्वधर्म-सूर्यो** १८·१७७४.

**सूल**—शूळ. १३·७४६, १८·४४२. **सुवर्णसूल** १८·४४१.

**सृक्**—एक प्रकारचें यज्ञपात्र. **सृक्स्रुव, सृक्** व स्रुवा, यज्ञपात्रें, ९·२४१.

**सृजणें**—श्रुजणें पहा. तै( तैं ) नित्ययागसहितें। सृजिलीं भूतें समस्तें। ३·८६. हे च्यान्ही वर्ण। सृजिले मियां गुण-। कर्मविभागें॥ ४·७६. ह्मणौनि भूतें हान सृजावीं। कां सृजिलीं प्रतिपाळावी। ९·१२१ (१,२). ९·१०४. **विविध लोक सृजिले** १०·१००; **सृजी पाळी संहारी** ५·८२; **सृजन,** निर्मिति, **विश्वसृजन** १७·३३५; **स्रजणें**—आणि स्रजिलेयां भूता(तां)तें मीं चि धरीं। १०·२५३, ९·३८६, १०·२५२; **स्रष्टा**—वरुणु तूं सोमु। स्रष्टा तूं ब्रह्मु। ११·५१६, १०·२७४, १८·१४९६; **स्रिष्टि**—**स्रिष्टिचे(चें) आंग उभवी** १५·४५०; **स्रिष्टिचां रचलां रचे** १८·८१२. **सृष्टि-ष्टी** पहा.

**स्रुवा**—एक प्रकारचें यज्ञपात्र. ४·१३६. **सृक्स्रुव** ९·२४१.

**सृष्टि–सृष्टी**—जग, निर्मिति. **श्रिष्टि–श्रृष्टि–श्रष्टी** व **सृजणें** पहा. **सृष्टि**—गेली रे सृष्टि गेली। १·१५७. नुमटतां बाल्पणाची फूली। जेणें मियां अदानवी सृष्टि केली। १०·२६६. महाकल्पाचां सेवटिं। प्रकटिया उमलती सृष्टि। १५·१२५. ११·२९६, १७·३३२, १७·३३४. **सृष्टिचेया उपक्रमा** १७·३३३, **–चे पालक** १०·८९, **–चा मेलु** १०·२५२, **–चिये सर्वादी** १४·५८, **–चेया व्यापारा** १०·९२, **–चां होणां** १३·११०७; **कर्मांची सृष्टि** १८·३५१, **दूजी –**, जी मज लागि ग्रंथाची स्वामी। दूजी सृष्टि केली तुह्मीं। तें पाहूनि हांसों आह्मि। विश्वामित्रातें ॥ १८·१७६५, **वेगलालां सृष्टिपैकिं** १०·२३८; **सुखाची सृष्टि** ५·७४; **सृष्टिक्षयप्रभव**, जगाचा नाश व उत्पत्ति, ९·२८९; **सृष्टिबीज** ८·१६४; **कामुसृष्टिचा वेलु**, हा पाठ **कामु सृष्टिचा वेलु** असा घ्यावा, ७·४९; **जीवसृष्टि** १०·८८, **नाना–** १५·१४९, **भूत–, भूतणें** पुढें **भूत** (२) पहा, **शब्द–** १३·२; **सृष्टिपणा** ९·१०७. **सृष्टी**—इये प्रकृती जालिये सृष्टी। जैं उपसंहारौनि कीजैल गोठि। तैं मी चि आहें ॥ ७·३०. तेयां जन्मृत्युचां (जन्ममृत्युचां) लाटीं। झलंवली हे सृष्टी। १२·८७. १४·१०८, १८·४३३, १८·६९०. **सृष्टीचिया वोलीं** ११·५०६; **आघविया सृष्टी** १०·२४४, **आसुरी –** १६·२७३, **दोन्हीं –**, दैवी व आसुरी, १६·२७१, **मनसर्पांची –** १६·२४१, **स्नेहाची –** ५·१७०.

**से–सें**—स्मृति, आठवण, अनुमान, भान, पर्वा. **से**—ऐसी पुढील से घेतु। १·१७९, अनुमान बांधून. आली गेली से न करी। २·३६१, भान ही नसतें. ५·१९, ५·१४०, ६·३७१, ६·४२१, ८·६०, ९·३९७, ११·१२२, १३·१८८, १३·५३२, १८·२८३. **सें**—तेविं च एरु सें घेईल। ६·७, मनांत रोष धरील, अढी पडेल. ७·१०४, ११·४३५.

**सेइणें**—स्मरण होणें. **चौगुणा सेइली**, चौपट जोमानें वाढ झाली, स्मरण बळावलें या अर्थी हा पाठ आला असावा, १३·६४४.

**सेख**—शेवट, अखेर. १५·५५७, १८·१३५५. **सेखामृत** ४·१५१; **असेख**, सर्व, १५·२५८.

**सेगडी**—शेगडी. **तापत्रयाग्नि चि सेगडी**, हा पाठ **तापत्रयाग्निची सेगडी** असा घ्यावा, ८·१३८.

**सेज**—(१) अंथरूण, बिछाना. पैं व्यामोहाचिये सेजे। बलियां अविद्या निद्रितां रिगिजे। ६·६८. ६·२२२, १३·४२२, १३·६०४, १८·८६३. **जिवाचिये सेजे** १३·३९०; **संकल्पाची सेज** १३·५३; **सेजें(जे) चि माझि वन निदैला**, अंथरुणावर झोंपला असून आपण अरण्यांत झोंपलों आहों असें वाटतें, ९·१५८; **भ्रांतिसेज** ५·४७, **महाप्रलय–** १४·१११, **साम्य–** १३·१०७३; **सेजेपासिं** १३·५०८; **भुयिं ना सेजे** १७·१४८; **सेजसालि**, शय्यागृह, **शून्यसेजसालिये** १३·४३, **शून्य** पहा; **सेजार**, बिछाना, १५·४५७; **दूधाचीं सेजारें**, क्षीराब्धीच्या शय्येस उद्देशून, ९·३८६. (२) शेजार, जवळपणा. हे चैतन्याचां सेजारीं। वसति ज्ञानाचां एकहारीं। ३·२५१. हा पंथ चि असतु गेला। सेजेया गांवा ॥ ९·५१८. ९·३२१, ११·७६, १८·१७२२; **सेजेया गांवा** १४·२१९, **व्यक्तिसेजारा उभगलां**, जवळ असण्यास कंटाळलों, १८·२८९, **सेजियां**, शेजाऱ्यांना, १३·५७३.

**सेंडा**—शेंडा, अग्र. तरि झाड सेंडाहूनि मुलाग्नि लागे। १०·६८. **वूड...सेंडा** १३·६८८.

**सेण**—शेण. काइ करिसी चित्रफल। आंतु सेण॥ १३·४६९.

**सेत**—शेत. कां सेतीं बीं विखुरिजे। परि पीकीं लक्ष ॥ १६·९९. जैसा पुजुनि देऊ पाहिजे। पेरुनि सेता जाइजे। १६·१४७. **उभें सेत**, पीक आलेलें सर्व शेत, १७·२४७; **यज्ञाचें सेत चि पीकलें** ८·२५९; **सेता कूंपु केला** ११·५३२.

**सेतु**—पूल, बांध. **सत्यसेतु**, ज्या परमात्म्याकडे जाण्यास सत्य हाच पूल आहे, १२·२३४, यावर **सत्य** पहा.

**सेंद**—पेटी, करंडा. कां सेंदे द्रुति राहे कापुरें। १८·४२०, कापराचा वास करंड्यांत राहतो यास उद्देशून.

**सेंदुर**—शेंदूर. एकें सरागें जैसिं सेंदुरें। डवरलें नभ ॥ ११·१३२, तांबडीं. **कुंकुंसेंदुर** १३·४६८.

**–सेन**—(१) शयन करणारा. **जलसेन**, शेषशायी,

विष्णु, ११·८४, **गवसणी** पहा. (२) विशेषनामास जोडून. **भीमसेनु** १·१२०, १·१४८.

**सेना–सैन्य**—फौज. **सेना**—जैसें भरलेया त्रिभुवना। आंतु येकु येकु चांगु अर्जुना। निवडूनि कीजे सेना। लक्षवरि॥ ७·११. करी-चातुरंग-समाजें। सेना नांव निफजे। १३·१५२. **अवधानांची सर्व सेना** १४·३९, **स्वप्निची हे**–९·२४५; **सेना ते सेना नोहे**, स्वप्नांतील सेना ती खरी सेना नाहीं, ९·२४६ (१,२); **सेनानाथ** १·१२०, **–पति** १·११८, १·१२५, **–ती, त्रिभुवनिचेया सेनापती आंतु**, कार्तिकेयास उद्देशून, १०·२१०; **सैनिक**—ऊढवय्या, हे सकळै वीर सैनिक। १·१७०, १·१०३, १·१२१; **सैनीक** १·१५३. **सैन्य**—तेणें हा सैन्यें सिंधु पाखरिला। देख देख॥ १·९५. मग संभ्रमें सैन्यें। अवलोकित असे॥ १·१६७. ११·३८६, ११·४५३. **सैन्याचा...बगा** ११·४६३; **सैन्या भरण पूरलें** ११·४९४, **भरणें** पहा; **दोन्हीं सैन्यां आंतु** २·८७; **सैन्यामाझि** १·१७४; **पांडवसैन्य** १·८८, १·११९.

**सेंबुड**—शेंबूड. वेलाभेड वेडकु अडिं। मशाकु गुंपला सेंबुडीं। १३·७८२.

**सेलणें**—(१) पोहणें. ते उपरतिचां वार्वि सेलत। ७·९८. (२) टोंचणें. तैसा नोहोटे दुर्वाक्यसेलीं। सेलिला सांता॥ १३·४९५ (२). **सेल**—शेलका वांटा, उत्तम भाग, शेवटचा भाग, तें ठांइंचि चि तिहिं। सेल घेतली॥ १०·११४, ज्ञानदेवी, कुंटे–'ते ठायिंचीच' १०·१३०, त्या ठिकाणाचा उत्तम भाग (कुंटे-वाट) त्यांनीं आधींच मिळवून घेतला आहे; **स्वब्रानंदभोगाची सेल** १८·१७२६; **उपदेशा सेल दीधली असे**, उपदेशाचा उत्तम भाग दिला, उत्तम उपदेश दिला, ११·६३३; **नरकाचिये सेले भागीन जे जन्मले** १६·३७३, **नरक** पहा; **सेलभाग**—दु:खाचां सेलभार्गे। भागीन होंति॥ १५·३९५, **सेलवांटा**—**दुष्कृतांचा...सेलवांटा** ९·४१२; **दुर्वाक्यसेलीं**, शेलक्या अपशब्दांनीं, १३·४९५ (१).

**सेलि**—शेळी. कां स्तन जाले गेलां। सेलिये जैसे॥ ९·१७३. १६·२५७, १८·५७४. **सेलियेचें चरणें**, शेळी वाटेल तें चरते यास उद्देशून, १६·२८६; **सेलियेचेनि तोंडें सैध चारी** १४·२२७.

**सेवट**—अखेर, टोंक. आदिब्रह्मा करुनि। सेवटीं मशाकु धरुनि। ९·२२०. पैं ज्ञानदृष्टीचेनि अवलोकें। परि वदनाचा सेवटु न टके। ११·१९९, तोंडाचा अंतच दिसेना. ६·१२१, ७·१२, ९·४३९, ११·१४३, ११·४०६, १३·९४०, १४·११३, १४·२२१, १५·१२५, १५·२११, १५·४३४, १८·१८४, १८·२४७, १८·८९७. **सकल कर्मा मी चि सेवटु** ९·१२३; **सेवट वेन्हीं** १५·२०९; **दर्शनें सेवटा आलिं**, पड्दर्शनांनीं हात टेकले, १३·१६; **आदिसेवटीं** १२·१२६.

**सेवडी**—(१) चामडें. **मृगसेवडी** ६·१८२. (२) शेवट. **तृप्तिची सेवडी** १०·५९, ज्ञानदेवी, कुंटे–'सवडी' १०·६०.

**सेवणें**—घेणें, खाणें, पिणें, भोगणें, आदर दाखविणें, चाकरी करणें; या क्रियापदाचे संदर्भानुरूप अनेक अर्थ निघतात, **सेउनि** १८·१२१२, ज्ञानदेवी, कुंटे –'सेवूनि' १८·१२१८; **सेवावा-वी-वें**, तेथ रसु तो मुखें चि सेवावा। ९·३४५, ३·२१६; **जाणतां कालकूट केवि सेवावें** १·२३८; **सेविं** ९·३३३; **सेविजत**, पिताात, १८·६९७, **–जति**, हिमोदकें आकंठें। खडकिलां सेविजति तटें। १७·२५७, २·४९; **सेविजे**—जे भगवद्गीता ह्मणिजे। जे ब्रह्मेशानीं प्रसंसिजे। जे सनकादिकीं सेविजे। आदरेंसीं॥ १·५५, अमृतें चि मरिजे। जरि विषेंसिं सेविजे। २·२२४, ६·३, ६·३४९, १४·३६४; **जरि सेविजे**, जर घेतलें तर, १०·१८२, **भ्रमरीं पराग**–९·५७; **सेविजैल** ३·२२२; **सेविता**, घेणारा, **सेवितेयाची चाड** ९·३८; **सेवितां** ६·१३४, १५·३९४, १६·२१९, १८·१४५४; **सेविति**—इंद्रियें विषय सेविति। तेथ हर्ष शोक हे उपजति। २·२१२, वनवासी ही सेविति। जनपदातें॥ ३·२३०, ३·१२९, ४·१५०, १०·२१९, १८·४५; **सेविती परि**, घेण्याची रीत, १·५९; **सेवी**—जें सायासें स्तन्य सेवी। तें पक्वान्नें केवि जेवी(वी)। ३·१७०, ५·१०९, १४·३६८, १४·३९७, १७·११३, १७·१६४; **परिमळु**

**घ्राणें सेवी** ५·४२; **सेवीं**—मग देंट्ठ न संडितां सेवीं । आदरेंसीं ॥ ९·३७९, भक्तिपूर्वक दिलेल्या फळास उद्देशून; **सेविला-ली-लें**—आणि इहीं सेविले विखय जांति । एका चि ठाया ॥ ९·३४३, मृत्यूसिं आधाइलें । तिहिं निरंजन सेविलें । १३·२४, ३·१९९, ८·१२१ (१), ९·१४६, ९·१५३, **सेविलें विष**, जर घेतलें तर, १७·११४, **अमृतसरिता सेविली** १५·५५०; **न** सहित आलेलीं कांहीं रूपें : **कां न सेवावी** ४·२१६; **न सेविजे** ३·४८, **—सेवितां** ५·११९, **—सेवितु** १·२३१, **—सेवी** २·३६३, ५·१०४, ५·१७१; **ना सेवावें** ३·२०७; **सेवणें—सेवणें असे** १८·१३९६, **—घडे** ५·१२०; **सेवक**—पैं सेविला मीं चि निदानीं । सेवकु होयें ॥ ८·१२१ (२), ९·३९५, १२·४, १७·१६, १८·८२३; **गुरुसेवक** १३·४४५, १३·६७३; **सेवकपण** ११·१६६, १६·२१; **सेवकें**, सेवाधर्म, १२·१८६, १८·१३५१(१); **सेवन** १८·१५४; **सेवा**—जे मियां सदा आथिले । माझियाचि सेवा जियाले । ४·६०, तैसी सेवेची तेयां माउली । विहित जेवि ॥ १८·९०८, पाठांतरांमुळें या पाठाचे अर्थ निराळे लावावे लागतात, ज्ञानदेवी—तैसी सेवेची तया मवळी । वहि जेवी ॥ १८·९१२, सेवेचा दाखला वहींत ठेवतो, कुंटे—तैसी सेवेची तिया मावली । वहि जेविं ॥ १८·९१२, हद्द गांठली या अर्थी; 'सिसे वेंची तया मविली' असाही एक पाठ, शिर अर्पण करतो, या अर्थी अन्यत्र आला आहे; ४·१५२, ९·१९५, ९·३३७, ९·३७३, ९·४४२, १३·३६९, १३·४०२, १३·४२९, १३·४५१, १७·२०६, १८·९०४, १८·९०८, १८·९०९, १८·१२६३, १८·१५५६, १८·१६७४, १८·१७४३; **अग्निसेवा** ६·५१, **गुरु—** १३·१६७, १३·४१२, १३·४२८, १३·४५४, **गुरुचरण—** १५·९, **घ्राण—** १३·४२७, **चरण—** १३·४२२, **द्विज—** १८·८८०, **प्रेम—**१८·९०२, **साधु—** ४·१६४; **सेव्य**—घेण्यास, आचरण्यास योग्य, तैसा स्वधर्मुरुपु मखु । हा चि सेव्यु तुह्मां येकु । ३·९३, आघवेयां येक । सेव्य जैसें उदक । १२·२०४, १३·७७० (१), १८·१३५१ (२), १८·१४४९, १८·१५५७; **राज्यसेव्य**, राजाला योग्य, १५·३३०; **असेव्य—सेव्यास(से)व्य** १३·७७० (२); **सुसेव्यता** १८·१४५६.

**सेवाल**—शेवाळ. गार सेवालें गुंडालाली । १३·६६९. १८·६०४.

**सेस**—लग्नांतील अक्षता, मळवट. धर्मासि नीतीसीं । सेस भरीं ॥ ४·५२, मळवट भरतो. **ज्ञानेंसिं सेस जालें**, ऐक्य झालें, १३·२००, ज्ञानदेवी—'सेज जाली', कुंटे—'शेज जाहाली', शेजार जमला, १३·२०१.

**सैग—सैघ—सैंघ**—अनेक, सर्व, एकसारखें, केवळ. **सैग**—सैग घेउनि घर डहुली । ६·२१६, **डहुलणें** पहा. **सैघ**—उदंडें सैघ वाजते । १·१३१. सैघ धांवाधांवि करितसे बापुडा । ११·३६८. ६·१४४, ९·३१९, ९·५००, ११·३७१, ११·३८६, ११·४४६, १२·१२, १३·१२४, १४·२१०, १६·१५, १६·३९२, १७·१०२, १८·९४. **अनेका सैघ** ११·२६६; **सैघ कोंदली** ११·२९४, **—चारी** १४·२२७. **सैंघ** ६·१००, ११·१९४, १५·१४८.

**सैंधव**—मीठ. १८·१३७१. **सैंधवाचा घोंटु** ९·१२३, **—रवा** १४·३९०.

**सैंभ**—अखंड. ते दीसे जैसी आइती । रेख सैंभ ॥ १५·१३६, कोलीत फिरविली तर अखंड रेघ दिसते त्यास उद्देशून.

**सैरा**—स्वैर, वाटेल तेथें. जैं यमनियम टकति । तैं इंद्रियें सैरा विचरति । १·२४८, जेव्हां यम-नियम बंद पडतात तेव्हां. जैसी जात्यंधा पलणि पावे । मग तें काकुलती सैरा धांवे । २·३२६. १·२५०, २·९३, ३·५२, १३·४६, १३·८२१, १५·२५८, १५·३२१, १६·३४१.

**सोअणें**—घालणें, देणें, शिरणें. घालेया दिव्यान्न सोआवें । १८·१४८३, वाढावें. **सोंए**—'निजे' (राजवाडे), जळिं बकु जैसा । सोंए ॥ १३·२४६, प्रवेश करतो, ज्ञानदेवी, कुंटे—'पाउल सुये' १३·२४७.

**सोआंग**—सोंग, अवतार. सोआंगें सुरकार्याचेनि व्याजें । घेॐ घेॐ येंसि ॥ ११·८३.

**सोइरा—सोयरा**—आप्त, संबंधी. **सोइरा**—नाना

दीठि घालूनि पेहेरा । आवंतुं जाइजे सोइरा । १७·२८५. १·२२४, २·२३, १५·२५६, १५·४१९. **महासुखाचें सोइरें भाऊंड** ८·२६१; **सोइरिक**—सौजन्य तेथ सोइरिक । १८·१६१४, १३·१७, १८·५५८; **सोइरियां** १३·५७१; **सोइरेपणें** ९·४६३, ११·५६२. **सोयरा**—पैं स्वार्थी जें उपकरे । तेया चि नांव सोयेरें । १८·५५९. १७·९, **१८·१७७७. अनन्याचा सोयरा** १४·४०४; **गीतार्थाचे सोयरे** १३·३२९; **निःसंगाचें सोयरें** १३·९११, **पढियंतें** – १२·१९६, **प्राणाचें** – ११·५६६; **सखे सोयरे** १·१८२; **सोयरिकी** ११·५३७; **सोयेरिक** १३·३५७.

**सोए**—**सोय-सोये** पहा.

**सोंकणें**—आसक्त होणें, अस्वस्थ होणें. कां यया मनाचें एक नीकें। जें हें देखिलें(ले)आ ठाया सोंके। ६·४१९. ६·१४५.

**सोंकरणें**—जतन करणें. रजोगुणु पेरी । तेतुलें सत्व सोंकरी । १३·३९, पांखरें हांकी (राजवाडे).

**सोख-सोंख**—शब्दास जोडून. सुख. **सोख**—**सोखासन** १६·१५२. **सोंख**—**सोंखासन** ५·८. या दोन्ही संदर्भांत ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींत 'सुखासन' हा पाठ आहे.

**सोखणें**—सुकून जाणें. १५·३५५, १५·३६७.

**सोंचारा**—भाला. **खोंचारा** पहा.

**सोडणें**—टाकणें, त्याग करणें, उलगडणें, मुक्त करणें. **सोडावी**–गंडी तरि सोडावी १३·३१९; **सोडावेया**—तैसिं येकी हातवटिया । कर्में केलीं धनंजया । बंधकें चि सोडावेया । मुख्य होंति ॥ १८·१६२, १८·४८४, १८·५१५; **सोडितां**, **बांधलिं सोडितां** १६·१९९; **सोडिती**, उकलत असलेली, **वेढेयांतें सोडिती** ६·२२७; **सोडिते**, सोडली असती, तरि देवो सोडिते कां गांठि । १७·४२५, मोकळेपणानें कां सांगितलें असतें ?; **सोडिला** १७·२; **सोडिली** ११·५७४, **मुद्रा सोडिली**, प्रकट केली, ११·१२१; **सोडीं**—सोड, सोडतों, **कृपाभांडवल सोडीं** १४·१७, **गांठी सोडीं** ९·३९०; **न सोडी** १६·४४५; **सोडि बांधि**, सोडणें व बांधणें, १२·२१८; **सोडवण** ३·२६४, **आपुलिये सोडवणे** १८·१४७; **गीताप्रासादु सोडवणिये** १८·४४; **निवृत्तिसूत्रसोडवणियां**, १८·३८, **निवृत्ति-त्ती** (१) पहा; **सोडवणें** (क्रि.) येया भारापासौनि सोडवीं। मेदिनी हे ॥ ३·१८७, ६·२१९, १८·१४०६; **सोडवूनु** १३·३३०; **सोडवणें** (ना.) ११·३२५.

**सोणवी**—पृथ्वी (राजवाडे, ज्ञानदेवी कोश), 'निशाण, भूमि' (कुंटे); 'सोनवी—निशाण' (हंस कोश). तो जीणता ना हारवी । तैसा गुण न्हवे ना करवी। जैसी कां सोणवी। संग्रामी तैसा ॥ १४·३३६, येथें समरांगण, ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींत 'श्रोणवी' पाठ आहे.

**सोनार**—नेहमींच्या अर्थी. १८·५०५.

**सोनें**—नेहमींच्या अर्थी. जरि सोनें लेणें होउनि घडे। तऱ्हीं तेयाचें सोनेपण न मोडे । ९·७६(१). कां नाना अलंकारदसे । सोनें न लपतां आलें असे । विश्व नोहौनि तैसें । विश्व जो धरी ॥ १५·५१८. ६·९२, ९·४६०, १३·८९०(१), १३·८९१ (१, ३), १३·८९८ (१, २), १४·१४०, १४·३७५, १४·३८० (२), १५·३०१, १५·५२८, १७·५४, १८·४४२, १८·५११ (१), १८·५३१, १८·५३९, १८·५५१, १८·६३८, १८·११०३, १८·११२०, १८·११४३, १८·१२४८, १८·१३९१, १८·१३९८, १८·१७१८. **सोनेआं ऐसा** ६·४८८, **–यांचा कसु** १३·१०६०, **–यांचिये खाणि** १८·५११(२), **साहित्य– पहा**, **सोनेयाचा खेलु** १०·११९, **–याचें घर** १८·१४९२, **–यांची चंद्रिका** १८·४४१ (१), **चंद्रिका** पहा, **–यां टीक** १४·३८०(१), **–याचा डोंगरु** ११·६१५, **–याचें देह**, कांति व जडपणास उद्देशून, ६·२६८, **–यांचिया महिषा** १८·४४१ (२), **–यांचा रवा** १३·८९०(२), **–यांची सरी** ६·२८६, **–यां सांगडे** १३·८९१ (२); **सोनें रूपें** ९·४५०; **सोनेयां लोहाचा** १६·२४५; **सेणां सोनेयां** १४·३५४; **जैसें सोनेयांसि सौरभ्य जोडलें** १८·५८५; **सत्वसोनेयांचा मेरु** १८·८७२; **सोनेपण**—कां अलंकारत्व आलें। आणि सोनेपण काइ गेलें। १४·१२३, ९·७६ (२); **सोनिं**—कां सरूपें तरि बहुतें आथि। परि तैसिं सोनिं बहुतें नोहोंति । ६·३९८.

**सोनेसली**—जरतारी लुगडें. हो कां जे पवनाची पूतली । पांगुतली होंती सोनेसली । ६·२८४.

**सोप**—(१) व्यर्थ. **सोपु न वचे** ८·६. **सोफ** पहा. (२) केळीचें सोप. **रिति(तिं) सोपें** ११·४७१; **सोपटें**—कर्णे विण सोपटें । काणिसें लागलीं आथि एक दाटें । ९·४२९.

**सोपान**—पायरी, जिना. परि माझें आराधन । ब्रह्मत्वीं होये सोपान । १४·३९९. ६·५४, ८·२२२, १२·५६. **शब्दसोपानें** ११·९.

**सोपार**—सोपें. एथ श्रवणाचेनि द्वारें । तीर्थि रिगतां सोपारें । ११·८. ६·३७८, ८·२०२, ९·३९३, ९·४०१. **सुलभ आणि सोपारें** ९·५१.

**सोफ**—वरवर, लटकें. तें फलिं तंव सोफ । निन्हां जाये ॥ १७·२४८. **सोफ कोपौनि**, आईच्या रागास उद्देशून, १६·१२२.

**सोभ**—'ऊर्मि, तरंग' (राजवाडे), क्षोभ, परिणाम. १८·४२१.

**सोम**—(१) चंद्र. कां सोमकांतु सोमें पाल्हाले । १८·११२. ११·५१६. **सोमकांत, कांत** (२) पहा; **सोमवंश–वंस, वंश–वंस**(२) पहा, **–वार** १३·८१९, **–सूर्यग्रहणें** १८·१०९. (२) एक वल्ली. **सोमादि ओषधी** ९·२६६; **सोमप, सोमरस पिणारे**, ९·३०६.

**सोय–सोये**—स्वरूप, मार्ग, आश्रय, आधार, लाभ. **सोय**—यन्हींवे निर्द्धारितां नेणिजे । सोय जेयाची ॥ ३·७३, स्वरूप व स्थितीविषयीं कल्पना करतां येत नाहीं. ११·२७७, ११·६०७. **सुखाची सोय** ११·१५४. **सोये**—कां ते जिया वाटा । निगाले गा सूभटा । ते सोये पां येउनि अव्हांटा । स्वर्गापवर्ग ॥ १०·११५, ते ज्या मार्गानें जातात तो मार्ग पाहिला असतां स्वर्ग व मोक्ष ह्या आडवाटा आहेत असें त्यांना वाटेल. जेयाची सोये वेदां न कळे । ११·२०६. ७·१२७, ११·३६८, १२·२२, १३·१७०, १३·१९३, १५·७१, १६·३५५, १६·४३२, १७·१०२, १७·२२८, १७·३७९. **संगति ना सोये** १३·९७४; **सोये चूकी बोली केली**, युक्तायुक्ततेचा मार्ग टाकून व्याख्यान केलें, १३·४५४; **सोए** १३·१३१, १३·२७६, १७·४११, १८·५८, १८·६२०.

**सोरभ्य–सौरभ्य**—सुवास. **सोरभ्य**—उपनिषदां सोरभ्य । दशदलांचें ॥ १५·५३७. **सोरभ्यजीर्ण**, उडून गेलेला सुवास, १४·३११. **सौरभ्य**—कर्पूरत्वें कापुरीं । सौरभ्य असे जिया परीं । १३·८८९. ११·२२०, १५·५६१, १६·१६२, १८·५८५, १८·८५०. **असौरभ्यमकरंद** १५·७४, **मकरंद** पहा.

**सोरस–सौरस**—गोडी, प्रसाद, अभिप्राय, तात्पर्य. **सोरस**—ह्मणौनि नाहिं आणि असे । हें कल्पनेचेनि सोरसें । जें कल्पनालोपीं भ्रंशे । आणि कल्पने सवें होये ॥ ९·९०. ११·६०८. **सौरस**—तुमचा अनुग्रहो गणेशु । जैं(जै)सा आपुला दे सौरसु । १०·६, प्रसाद. ६·४५७, ९·३१६, ९·३६३, ११·१००, ११·२८७, १३·२०१, १५·३२. **सौरसु न मोडे**, अभिप्रायाला बाध येत नाहीं, १८·१२०७.

**सोलणें**—साल काढणें. १४·३७४. **सोलिव**—निवडक, खास, तैसेनि सांघों सोलिवें । विन्यासे गा ॥ १५·६६; **सोलींव** १३·१०४४.

**सोलें**—उत्तम कसाचें सोनें, सोळा रुपये भावाचें सोनें (दाते). कां मीनलेनि कीडालें । वानिभेदासि ए सोलें । तैसा स्वमाया वेटालें । शुद्ध जै (जैं) मीं ॥ १५·३०९. १८·१०८१. **सोलें साठिं घेतलेयां**, उत्तम सोनें आहे असें समजून घेतलें तर, १७·५४; **पांचिकें आणि सोलें**, पांच कसाचें व सोळा कसाचें सोनें, १८·१२४८; **सोलांवां(वा) कस** १८·९७५.

**सोवता-सोवतें**—**सोवता**—मोकळा. तो रोगिया विव्हला । सोवता होये ॥ १७·१००, तो रोगी यातनेपासून मोकळा होईल काय ?. **सोवतें**—सार्थक. **सोवतें करी** १३·५८१.

**सोस**—शुष्कपणा, उत्साह, हांव, प्रयास. विवेकाचा ही सोसु तूटे । ४·१६२, हांवरेपणा खुंटतो. ६·१३८, ११·१६७, १३·१००७, १८·२५९, १८·९३५. **सोसु काइसा** ८·१२७, **– जाली** १२·३; **सोसु कां वाहा** ९·४२७.

**सोसणें**—सुकणें. १५·४६६.

**सोहप-सोहोप**—सोपें. **सोहप**—परि बोलावें तें अति सोहपें । ८·१०८. ५·८, १३·९४१, १५·५०, १७·५०, १७·३६२, १८·१६६५,

१८·१७५६. **सोहोप**—तो पव्हणेयांहूनि पाये-उतारा । सोहोपा जैसा ॥ ५·१६४. ५·१७, ६·३६३, ६·३७४. **सोहोपियाचिया योगस्थिती उकलु देखिला** ६·३८६.

**सोहला**—सोहळा, आनंद. देहाचेया गांवा आलेयां। जन्ममृत्युचेया सोहलेया । ना ह्मणों नेघ धनंजया । जेया परीं ॥ १८·१००. १८·७८६. **ग्रंथसिद्धिचा सोहला** १८·१७६३; **योगसुखाचे सोहले** १२·४, **विश्वरूपाचे**– ११·५९६; **विषयांचा सोहला** १८·७९९, **सुखाचा** – १३·११५६, **महा-सुखाचा** – ११·४९८; **सुखाचे सोहले** १०·५७.

**सोहाव**—सुंदर, मधुर. स्वरां माझि सोहावा। पंचमु जैसा ॥ १८·८३८.

**सौजन्य**—चांगुलपणा, सभ्यपणा. जो गुरुकुळें सकुलीनु। जो गुरुबंधुसौजन्यें सौजनु । १३·४४२(१). १८·१६१४. **प्राणाचें सौजन्य**, सरळपणास उद्देशून, १३·३५४, **प्राणिमात्रीं** – १६·११२; **सौजन**, सुजन या अर्थी, १३·४४२(२).

**सौभग-सौभाग्य**—उत्तम भाग्य. **सौभग** १५·१७. **सौभाग्य**—आणि सौभाग्य पोखलें। सुखाचें पथ ॥ १·३५. १३·९९२. **सौभाग्यनिधी**, अर्जुनास उद्देशून, १८·८२९.

**सौम्य**—हळवें, शांत. गर्जतें एकें नि:शब्दें । सौम्यें एकें॥ ११·१२७. ६·२४०, ११·१९८, ११·६४३. **सौम्यांगि** ११·३२९; **सौम्यता** ११·१४४.

**स्तन**—नेहमींच्या अर्थी. कां गला(ळां) स्तन अजेचे। तैसें जियालें देख तेयाचें । ३·१४२. ९·१७३, १४·१०७, १८·५७४. **स्तनपान** ११·७९, ११·१००; **स्तनासुखाचिये भेटी** ११·४०; **स्तन्य**, दूध, जें सायासें स्तन्य सेवी । तें पक्वान्नें केवि जेवी(वी) । ३·१७०, ३·२९, ८·१२, ११·६५८, १३·३९५, १६·११२; **सतरा-वियेचें स्तन्य**, चंद्रामृत, १२·७.

**स्तवक**—फुलांचा गुच्छ. ११·२१६.

**स्तब्ध**—निश्चल, ताठपणा. ८·२२८, ११·१२७. **स्तब्धपणें** १८·६६८.

**स्तंभ**—शब्दास जोडून. खांब, आधार. **चालते कीर्तिस्तंभ** १६·३१८; **भवनोद्भवारंभस्तंभ** १८·६, **उद्भवणें** पहा. **स्तंभणें** पहा.

**स्तंभणें**—आवरून धरणें. रेचक चि योगवसें। होये स्तंभावेया दोसें। १८·२४४. **स्तंभुचालेया भुलौनियां**, हा पाठ **स्तंभु चालेया भुलौनियां** असा घ्यावा, चालण्याचें विसरून, चलनवलन विसरून, १८·१५४०; **स्तंभस्वेद**, तटस्थस्थिति व स्वेद, आठ सात्त्विक भावांपैकीं दोन, १८·१५८५.

**स्तवणें**—स्तुति करणें. मौन होये तेणें तत्वता। स्तवी तो मातें ॥ १८·११४८. ६·१३०. **तुवां स्तवुं**, तुझी स्तुति करूं, १४·२५; **स्तवन** ११·५१८, १८·११४७, १८·११७४, **संत**– ५·१४०; **स्तव्यबुद्धि**, स्तवन करण्याची बुद्धि, १६·१८.

**स्तुति-स्तुती**—प्रशंसा, गुणवर्णन, वाखाणणी. **स्तुति**—स्तुति काहिं न बोलणें । पूजा काहिं न करणें । १८·२५. ८·१७७, ९·२३६, १०·२३८, ११·५२२, १३·१०६२, १४·१५, १८·१९, १८·२२, १८·२४. **विद्या स्तुति बहुमानें** १६·२२५; **स्तुतिमीसें** १८·१८, **–वेले** १३·६६४; **आत्मस्तुति** १२·२१५; **स्तुति** (क्रि.)– **स्तुतिजो...निंदिजो** १४·३५७. **स्तुती** ११·३२६, १६·१७, १६·१८, १८·१६३०. **निंदा व स्तुति-ती चे संदर्भ : जो** निंदेतें नेघे। स्तुतितें न श्चावे। १२·२०६, जो निंदेनें दु:खी होत नाहीं किंवा स्तुतीनें चढून जात नाहीं; **निंदा आणि स्तुति** २·११४, **–आणि स्तुती** १४·३५८; **निंदे आणि स्तुती** १२·२०७; **निंदास्तुती** १३·३४५.

**स्तोत्र**—स्तवनपर काव्य, स्तुति. तेवि द्विजांसि ब्रह्मसूत्र। येरां स्तोत्र कां नाममंत्र। १६·१०३. १७·१५, १८·११, १८·५२०. **स्तोत्रांचें लेणें** १६·२१; **विश्विचेया स्तोत्रा** १७·२४३.

**स्त्रि-स्त्री**—नेहमींच्या अर्थी. विभक्तिप्रत्यय लागून झालेलीं कांहीं रूपें **स्त्रि** पुढें दिलीं आहेत. **स्त्रि**—तैसा एकाग्रचित्तें। स्त्रि जो उपासी ॥ १३·७९६. **स्त्रिया** १३·५७२, **–केलीं**—जेयाचिं इंद्रियें एकमुखें। स्त्रिया केलीं ॥ १३·७९०, **–गाइलें** १६·३३२(१), **स्त्रियातें**—स्त्रिया गाइलें आइकावें। स्त्रीरूप डोलां देखावें। सर्वइंद्रियें हिं आश्लेषावें। स्त्रियातें चि ॥ १६·३३२(३), ज्ञानदेवी–

'स्त्रियेतें' १६·३३४; **स्त्रियादिक** १६·९३; **कुस्त्रिया** १६·३७५; **कुलस्त्रिया** १·२४८; **स्त्रिये परौतें** १६·३३३, **–चें लागतें** १३·५९४, **–चां विखिं** १३·७९५, **–ची उणखुण** १३·७९९, **–ची बायणी** १३·७९३, **–चें चित्त** १३·७९१(१), **–चेनि संदें** १३·७९१ (२), **–सी**—साच आणि चोख। तें स्त्रियेसी चि अशेष। १३·७९८; **स्त्रिया धनें** १६·२२५; **स्त्रियां बाळां** ५·१६; **क्षत्री वैश्य स्त्रिया** ९·४५६; **सामान्या स्त्रिया** १७·२९५. **स्त्री**—किंबहुना धनंजया। स्त्री चि सर्वस्व जेया। आणि तियेचेया जालेया। लागि प्रेम॥ १३·८००. १३·७०९, १३·७८७, १८·४७७, १८·५५५. **स्त्रीगण** १०·२५४, **–जात** १८·५५८, **–देह** १३·७८९, १७·२१०, **–भोग** १६·३३४, **–मांसें** १३·७०८, **–रूप** १६·३३२ (२), **–विषई** १३·६७९, **–विषिं** १७·२०९; **स्त्री ना नपुंसकु** १३·९७६, **–पुरुषनपुंसकें** १५·१५०, **–पुरुषयुग्में** १६·३०८, **–पुत्रादिमेळें** १३·७६७, **–शूद्रादिकां** १८·१४४८, **–शूद्रादिप्रतिभे** १८·१६७८; **कुलस्त्री** १८·९३९; **चांडाल स्त्रीमदिरेसिं** १६·१७५; **स्वैरस्त्रीसंनिधानें** १८·८०३.

**–स्थ**—शब्दास जोडून. त्या त्या ठिकाणीं असणारें, राहणारें या अर्थी. **कूटस्थ**—आणि कूटस्थु जो अक्षरु। दाविला पुरुषाकारु। तेणें उपहिता ही आकारु। चैतन्या केला॥ १६·४३, **गर्भस्थ**—३·२५५; **तटस्थ**—तेथ तटस्था तटस्थ पडिलें। ठकासि ठक मांडलें। ११·१९१ (१.२); **मध्यस्त**—तैसा सुखदुःखां प्राप्तां। मध्यस्तु जो॥ १२·२०२, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'मध्यस्थ' १२·२०३, **–स्थ** अधिचिया मध्यस्था। शाखा इया॥ १५·१७५, १५·४६९, १५·४७२; **लयस्थ**—रौद्रें अति मैत्रें। लयस्थें एकें॥ ११·१२९, ८·९५, **सिंह–**, गुरु सिंहराशीस येतो त्या पर्वणीस उद्देशून, १८·१६५४, **स्वरूप–** १४·३५३, **स्वर्ग–** १·२५२, **स्व–**, सावियां स्वस्थु चांगु। निवृत्ति वेन्हीं॥ ८·२३५, ३·२०६, १३·७६३, **हृदय–**१·१७९, ४·२०७, १८·१३०९; **अमनस्थ**—**अमनस्थाचें मन** १३·९९६; **स्थाइ**—**चिरस्थाइ**, चिरकाल टिकणारें, यन्हवि जगदक्षराचें सिरें। जें चिरस्थाइयांचिये धूरे। ८·१५२.

**स्थल**—जागा, ठिकाण, प्रयोजन. १३·१५, १३·१९, १३·२८, १३·१०७९, १७·३६३, १८·१२३७. **चारुस्थल** ६·७२, **वक्ष–** ६·२०७, ९·४७६; **स्थलि–वनस्थलि**, वनांतील मठ इ०, **वनस्थलिया वसवी** १८·१०१६.

**स्थान**—जागा, ठिकाण. मज अमेया मान। सर्वगतासि स्थान। ९·१५८. पंगु नव्हतां जावें। नीकेया स्थाना॥ १३·५७६. ६·१६३, १३·१५४, १३·९३१, १७·३५१, १८·३३१, १८·१४२४. **अग्निस्थान**, आधारपद्म, योगांतील भिंवयांमधलें स्थान, ८·९३, **अव–** १४·७४, **आ–**, पहा, **जन्म–** १·२८, ११·५५४ (न्म), **नाभि–**, **नाभिस्थानातलवटीं** ६·२१०, **ब्रह्म–** ६·२७९, **श्रवण–** १·१६.

**स्थावर**—अचल असलेलें, झाड, पर्वत इ०; स्थापन केलेली मूर्ति. स्थावरां गिरिं आंतु। पुण्यपूंज्यु जो हिमवंतु। १०·२१४. प्राणिजातेंसिं निष्ठुरु। स्थावरिं बहुत भरु। १३·८१२, स्थापना केलेल्या मूर्तीस उद्देशून. १३·६६०, १४·१००, १५·२१०, १६·२६०. **स्थावरां जंगमां** ९·१२०, **स्थावरजंगम** १८·१७०२; **देव मनुष्य स्थावर** १८·२३७; **स्थावरांता आंतौतें** १३·१५९; **स्थावरान्त वेन्हीं**, स्थावरापर्यंत, १५·१७३.

**स्थित**—स्थीर असलेला. **स्थितप्रज्ञ**, **प्रज्ञा** पहा.

**स्थिति–स्थिती**—अस्तित्व, अवस्था, स्थिरता. **स्थिति**—तुजपासौनि स्थिति त्रिभुवना। २·९५. २·१५६, २·३०३, २·३६९, ३·२२७, ८·१०६, ८·२३१, ९·४८५, ११·४८७, १२·२२९, १३·९९४, १५·२२४. **स्थितिकाल** ११·४९१ (२), **–प्रलय** ११·४९१(१); **अर्द्धोन्मीलनस्थिति** ६·२०३, **उत्पत्ति–** ११·४९२, **उपाय–** १८·१२३९, **दृश्यदृष्ट–** १३·८६६, **पूर्व–** २·१६५, **ब्रह्म–** २·३६७, **लौकिक–** ३·१६५, **सांख्य–** २·२३०; **आदि स्थिति अंतु** २·१५३, **आदिस्थितिगति** १०·२००, **आदिस्थितिग्रासिं** १३·११७, **स्थिती–** २·३५२, ६·३४९,

११·४९३, ११·४९५, ११·४९६, १२·२२७, १४·२७२, १५·११३. **कवणी स्थिती** २·२८९, **परब्रह्मिची**– ६·४६८, **येकवंकिचिया**– ४·११, **वस्तु**– १५·४६३; **स्थिति-ती—आत्म-स्थिति-ती, आत्मा** (१) पहा, **योग–, योग** पहा, **सहज–, सहज पुढें** पहा; **थिती** पहा.

**स्थिर**—निश्चल, कायम, बळकट. इंद्रियांचिया संगती । जो प्रसरु होंतुसे मती । ते स्थिर होईल माघौती । आत्मरूपीं ॥ २·२८३. १·२३०, ३·२६७, ८·११४, १२·२११. **स्थिरप्रज्ञ, प्रज्ञा** पहा; **स्थिर बुद्धि, –बुद्धि, बुद्धि-द्धी** पहा; **स्थिरता** १३·४८३, १७·२४९; **स्थीर** १६·९; **स्थैर्य**—स्थैर्येंसीं होता फळी । मेळौनि जाये ॥ ६·४१३, **फळी** (१) पहा; पैं स्थैर्य ऐसी भाष । बोलिजे सविशेष । ते हे दशा देख । देखणेयां ॥ १३·४९८, यावर १३·४८३ ते १३·४९९ पहा, १३·४९९; **स्थैर्याची आस्था** २·३४३, **–चेनि मेळे(ळें)** ६·३८२, **–ची सवे** ६·३८१; **स्थैर्यताअनुजिनी** १०·२५६; **थिर–थीर, थिरावणें** पहा.

**स्थूल**—दिसणारें, मोठें, मंद. ते सूक्ष्म प्रकृति कोडें । जैं स्थूलेचेया आंगा घडे । ७·२२, येथें **स्थूला** शब्द संभवतो. तैसें विकरलें हें स्थूल । जाणितलेयां मीं जाणावें केवल । ९·१५३, शरीरास उद्देशून. स्थूल दाता कीं कोण्हातें । नास्ति न ह्मणेल ॥ १८·१६७३. ४·१५६, १३·४५७, १३·८७० (१), १४·१०२. **स्थूलाकार** ९·१५१; **स्थूलदृष्टि-ष्टी, दृष्टि-ष्टी** पहा; **स्थूलधर्म** १३·९६, **–बुद्धि** ९·१८२; **कृशु ना स्थूलु** १३·११०२, **कृशें...स्थूलें** ११·१२४; **स्थूल सूक्ष्मादि** १८·८०८, **स्थूलां अथवा सूक्ष्मां** ९·१२०; **अस्थूल**१८·११९१;**स्थूलास्थूल** १३·८७०(२)

**स्नपन**—आंघोळ, धुणें. लेपासि स्नपन करणें । तो चि नाशु ॥ १३·७४४.

**स्नान—स्नपन** पहा. १७·२१८, १८·११६१, १८·१६००. **स्नात—सुस्नात** ११·६.

**स्निग्ध**—ओलें, मृदु, प्रेमळ. **शुष्कें अथवा स्निग्धें** १५·३७७; **सस्निग्ध**—नावें इया प्रसिद्धें । सस्नेहें इया सस्निग्धें । १३·९८३, या प्रकृतीच्या प्रेमामुळें इंद्रियांना मार्दव आलें आहे.

**स्नेह**—प्रेम, आवड, तेल. ऐसें कठिन कोवळेपणें । स्नेह देखां ॥ १·२०२, यावर १·१९९ ते १·२०२ पहा. तो साहाजें स्नेहाचें अवतरण । आणि येरु स्नेहा धा(घा)तलें माजवण । ११·४२ (१, २). १·१९२, २·२, २·२६, २·८८, ४·१३४, १०·८, ११·३३, १३·१८१, १३·२४९, १३·२६२, १३·४८५, १३·५८८, १३·७१८, १३·११४३, १६·४६, १७·१२५, १८·९२३, १८·९५२. **स्नेहाचें अद्भुतपण** ५·१६९, **–ची जाति** ९·१६, **–ची दीठी** १०·११८, **–ची सृष्टी** ५·१७०; **मातेचें स्नेह** १६·१६८; **स्नेहांजन** १४·११; **स्नेहातुर** ११·१२२; **स्नेहनवल** १·१९९, **–पल्लव** १२·१७, **–रूप** ५·१७२; **स्नेहालागि** २·४२; **कृष्णस्नेह** ४·८, **गुरु–**१३·४१३; **गुरु-स्नेहसलीलीं** १३·३९७; **पुत्रस्नेहें** १·८५, **स–** १३·९८३; **स्नेह–सूत्र–वन्हि** १३·१५४, **स्नेहा सूत्रा वैश्वानरा** १७·३४८; **स्नेहो—स्नेहो करी** ४·३१, **–बांधे** १८·७५२; **स्नेहाळ**, कृपाळु, वत्सल, रुचकर, कां स्नेहाळ माप । तान्हेयांची वास पाहे । १३·२५२, जीभे लागलीं स्नेहाळें । स्वादीं जियें ॥ १७·१२६, १२·४, १२·२३९; १३·४२६; **उदासिनें स्नेहाळें** ११·१२५; **स्नेहाळ शिरोमणी** १४·२१; **स्नेहाळपणें** ११·५६९.

**स्पद्**—हा शब्द स्पंद, हुंदका या अर्थी आला असावा. **अलौकिक ही स्पदें** १८·१६०१, ज्ञानदेवी–'स्पंदे', कुंटे–'स्फुंदे' १८·१६२१, या दोन्ही संदर्भांतील क्रियापदाचीं रूपें उसासा टाकणें या अर्थी आलेलीं आहेत.

**स्परिस**—स्पर्श, **स्पर्शणें पुढें** पहा. स्परिसें जेथ न लगावें । आंग मन ॥ १३·७७२, शरीर व मनानें ही जेथें जाऊं नये तेथें जातो. **स्परिस**—स्पर्श, १६·१७०; **स्परिसु आणि शब्दु** १३·११७.

**स्पर्धा**—चढाओढ. ११·४५७.

**स्पर्शणें**—शिवणें, वाटणें, लागणें. पतिव्रतेचें हृदय जैसें । पतीवांचौनि न स्पर्शे । १·१११. कां वसंतिचा स्पर्शें । मारुतु मौ ॥ १६·१६८. २·१६७, २·३३३, १३·४३१, १८·३९२. **स्पर्श**—ह्मणौनि उदकीं हान रसु । कां पवनीं जो स्पर्शु ।

७·३२, आकारें नव्हंति उगलें। स्पर्शी अति मौवालें। १७·१२६, सात्त्विक आहाराचें लक्षण, यावर १७·१२३ ते १७·१३६ पहा, ४·२१८, ५·४२, १३·२८९, १३·४२५, १८·४७०; स्पर्शांचेया घोरा वना १५·३२४, –चे दोन्हीं गुण, मृदु आणि कठिण, २·११५; इंद्रियांचेन स्पर्शें २·११३; परतत्व स्पर्श १८·३४५; स्पर्शांकुर १५·१००; वर्मस्पर्श १३·२७०, शीतोष्ण– १६·२४४, शब्दस्पर्शु रूपगंधरसु १८·४६९; परिस—स्पर्श, अद्वयानंदपरिसें १८·१५८६. स्परिस पहा.

**स्पष्ट**—उघड, विवरण करून. नुकळितां पट्ट तंतू वि आहे स्पष्ट। १४·३७६. १०·२५, १६·४५, १७·३५५.

**स्पृहा**—उत्कट इच्छा, हांव, महत्त्वाकांक्षा. १४·२३४, १८·९५८. स्पृहाजाल १६·३२६; जगस्पृहे, जगाच्या महत्त्वाकांक्षेस उद्देशून, १६·२२९, जग पहा, दृष्टादृष्ट– १८·९५७.

**स्फटिक**—चकाकणारा पारदर्शक दगड. कुंकुमें स्फटिका। लोहित्व होए ॥ १३·१०१२. स्फटिकाची शीला ८·४१; स्फटिकगृह १३·४७४; फटिक, त्याच अर्थी, ७·११०, ज्ञानदेवी, कुंटे– 'स्फटिक' ७·११३.

**स्फीती**—कीर्ति. करी तेतुलें मोहरा। स्फीतीचेया॥ १३·६५८. स्फीतीसाठिं १३·२०८.

**स्फुरणें**—हालणें, थरथरणें, दिसणें. आज्ञा काय उचित। तें पल्हातां न स्फुरे येथ। २·५५, विचार केला असतां दिसून येत नाहीं. ११·१९०, ११·६४६, १६·५४, १८·११८०, १८·११९५. स्फुरत्—स्फुरदमंदानंदबहुल १८·५, आनंदणें पहा; स्फुरत १३·८६७; स्फुरतें त्रिविध फल १८·२५८; फुरतें, स्फुरणारें, १५·५२६; स्फुरण—हालणें, चलन, वायुचें स्फुरण २·१०७, ८·१८४; विद्युत्स्फुरणें, विजेच्या चमकण्यानें, ५·११२; स्फूर्ति १५·३५१, –ची पूर्णिमा १४·२३; स्फूर्त्ति १३·२३७, १३·६२६, १५·३८९, १८·११८६, –हीन १४·२४४; स्फूर्त्ती १३·३१५.

**स्फुलिंग**—ठिणगी. उन्मेखसूर्यकांत–स्फुलिंगें १६·८, उन्मेख पहा; विस्फुलिंग, त्याच अर्थी, जैसा विस्फुलिंगु लागे इंधना। २·३२९, ४·१३२, १३·१०८०.

**स्मरणें**—आठवणें, जाणणें. तेथ आणिक काहीं जाणावें। कां मागिलातें स्मरावें। २·२८२. तिहिं जेव्हलिं मीं स्मरावा। तेव्हलि स्मरला किं गा पांडवा। ८·१२८ (१, २). ३·१२७, ४·४१, ४·४२, ५·९१, ६·६०, ८·७४, ८·९०, ८·११५, ८·१२०, ८·१२५, ९·४३८, १३·३५०, १३·७२९, १७·१०८, १८·१७. स्मरतु सांता, स्मरण करीत असतांना, ८·११६; स्मरण ८·११८, ८·१३१, ८·२१४, १३·१, गुरु –६·१८६; विस्मरण १४·२६४.

**स्मशान**—मसणवट. मग सकल दोष भवंते। गिंवसूनि येंति तेयातें। रात्रीसमैं स्मशानातें। भूतें जैसीं॥ ३·११३. १३·२५. श्मशान १७·७९; श्मसान १८·६४७.

**स्मृति–स्मृती**—(१)आठवण, जाणीव. स्मृति—पैसां वरिपडिलां प्रयाणकाळीं। बुद्धितें कां भ्रमुनि गीळी। स्मृति नोहे आंधली। न मरे मन॥ ८·२०७, मरणसमयीं आयुष्यांतील आठवणी व मनावर झालेले परिणाम जाणवतात यास उद्देशून, ज्ञानदेवी, कुंटे– 'भ्रम न गिळी' ८·२०९. ८·२२५. स्मृतिभ्रंश २·३२५, २·३२७; देहस्मृति, देह पहा, विषय– २·३२१. स्मृती—२·३२३, १७·२, १८·१५१६. (२) मन्वादि स्मृतिग्रंथ. स्मृति—स्मृति ते चि अवयव। १·४, स्मृतिची चर्चा १३·८३०; श्रुतिस्मृतिचे अर्थ १७·८५; स्मृती—श्रुती स्मृती १६·४५६; विस्मृति–विस्मृतिची नीद १५·४५६; विस्मृती १५·३२२.

**स्रजणें**—सृजणें पहा.

**स्राव्यत्व**—श्राव्यत्व, ऐकण्यास मधुर. १६·११७.

**स्व**—हा शब्द इतर शब्दास जोडून स्वतः किंवा आत्मा या अर्थी आलेला आहे. स्वांतष्करणजित ६·८१; स्वाधिकार, अधिकरणें पहा; स्वाधिष्ठानावरिली, वोढियाण बंधास उद्देशून, ६·२१०, –नुभव याचे संदर्भ अनुभवणें पुढें पहा, –नुभावनरेन्द्र १०·४; स्वार्थ, अर्थणें पुढें अर्थ (१) पहा, –धीन ४·१६४, आधीन पहा, –ध्याय १६·१०४; स्वआनंद–स्वानंद,

यांचे संदर्भ आनंदणें पुढें पहा; स्वैच्छा १६·३९५; स्वकर्म—जे स्वकर्मा निष्कामता। अनुसरलें गा पार्था। ते कैवल्य परम तत्वता। पातले जगीं ॥ ३·१५०, २·२६४, १८·८८५, १८·९४६, १८·९८६; स्वकर्मांचिया महापूजा १८·९४७, –चां लाखौलीं १८·१२४१; स्वकर्मकुसुम १८·९१३; स्वकीय ९·१०५, –कीर्त्ति १३·१८८, –चिंतन १८·१००७, –चेष्टा १८·७३८, –जन १·२०४, ११·५१, १८·१२७२(२), –जनपणाचिया ११·५४०, –जातीचा १२·११५, –ज्ञान १८·५३८, –ज्ञानजनितें १८·१५३२, स्वतंत्र, –तंत्रता, तंत्र पहा; स्वतःसिद्ध ९·१६३, १५·५२९; स्वतेज १३·१००६, –देह १८·१२७२(१), –धर्म पहा, –पतितें १८·९३९, –पुर ८·२२०, –प्रभ १८·६, –बोध, बोध पहा, –भाउ–ओ-व-वो पहा, –भोग्य १८·३१४, –मत १३·२४०, १३·२४२, –मतिं १३·६१, –मतें १३·६४९, –मर्यादा १८·६२१, –माया, माया पहा, –मार्ग ३·१०४, –मुखें २·३६९, १७·४८, –मोक्ष १७·३५, –राज्य १८·१०६६; स्वाराज्य ३·२६६; स्वरूप पहा, –लीला ९·४८३, –वश ५·१२८, –शरण १८·१४०९, –शरीर १३·३४७, १४·४०७, –सत्ता १७·२७४, –संपत्ति १३·३०६, –संवित्ति, आत्मानुभूति, १८·११२७, –संविद्रुमबीजप्ररो–हणावनी १८·१०, द्रुम–द्रम पहा, –संवेद्य १·१, –सामर्थ्ये ११·३०५, –सुख २·२९१, ४·५४, ५·१११, १२·१८२, –सुखानुभवीं २·३६३, –सुखिचेन, आत्मसुखाच्या, ५·१०५, –स्थ, स्थ पहा.

**स्वछ**—स्वच्छ. १७·३२१.

**स्वता**—हा पाठ खता असा घ्यावा. खतणें पहा.

**स्वधर्म**—आपला धर्म, कर्तव्य. अमृतें चि मरिजे। जरि विषेंसिं सेविजे। तैसा स्वधर्में दोषु पाविजे। हेतुकपणें॥ २·२२४. तुह्मां वर्णविशेषवसें। आह्मीं यज्ञु स्वधर्मु विहिला असे। ३·८८. ह्मणौनि स्वधर्में जें जें आर्जे। तें स्वधर्मैं चि विनियोगिजे। मग उरे तें भोगिजे। संतोषेंसीं॥ ३·१२५ (१, २). २·१८०, २·१८२, २·२२२, ३·८१, ३·९४, ३·११०, ३·१६२, ३·२१४, ३·२२०, १३·२०७, १७·१७५, १७·२६५, १८·८३३, १८·९१८, १८·९१९, १८·९२२, १८·९३०, १८·९३२, १८·९४४, १८·९८९. स्वधर्मांचां आगिठां १७·२०८, –ची मागवेलि १३·६५७, मागवेलि पहा; स्वधर्मातें अनुष्ठितां ३·२२४, –चें अनुष्ठान ३·१४२, –नुष्ठान ३·८३; स्वधर्मा मानु देंतां १८·२४१, स्वधर्मांचा मानु वाढवीं ३·१८७; स्वधर्मांची राहाटी १८·९४५, –तें राहटतां २·२२८; स्वधर्में राहटतां २·१८८; स्वधर्मु विसंभों नए ३·११७, –जो सांडील ३·११२, –न संडावा ३·१४३; स्वधर्मैकनिरत ३·१०२; स्वधर्मुक्रियारहितु ३·१०७; स्वधर्मुपूज्य ३·९६; स्वधर्मयज्ञ ३·९१, ३·१३०, –रुपु ३·९३, –रूपु ३·१३९, –सूर्यो १८·१७७४; स्वधर्मैविण २·१९९, –हीन २·२००.

**स्वधा–स्वाहा**—देव व पितर यांस आहुती, अन्न वगैरे अर्पण करण्याचे मंत्र. स्वाहा मीं स्वधा। सोमादि ओषधी विविधा। ९·२६६.

**स्वप्न**—नेहमींच्या अर्थी. निद्रा, आभास. जैसें स्वप्नामाझि देखिजे। तें स्वप्नीं चि साच आपजे। २·१३९ (१, २). आतां स्वप्न चि हें तूकलें। साचा सरिसें॥ ४·१. जें स्वप्नें देखिलें स्वप्न। ८·१४८ (१, २), स्वप्नांत पाहिलेलें स्वप्न, शरीरास उद्देशून. सनिद्रा स्वप्न बुडे। जागणां जैसें॥ १६·११०. आगा निद्रिता चेउ न ये। तंव स्वप्न साच हों लहाए। १८·३८५. आणि भोगिलें जें काहिं। स्वप्न जैसें होये नाहिं। १८·७९७, भोग स्वप्ना-सारखे असतात, स्वप्नांत असेपर्यंत खरे वाट-तात, वास्तविक ते नाशवंत असतात. १·२१३, २·३५, २·१२१, ५·५३, ५·९०, ७·६०, ७·१४४, ९·८१ (प्रिं), ९·९४, ९·१०३, ९·११०, ९·३२८, १०·१०४, ११·६४५, १२·१३०, १३·७८, १३·१०१४, १४·१२९, १४·१५३, १४·२७५, १४·३३९, १५·१०७, १५·३२१, १५·४०४, १५·४५७, १५·४६०, १५·४७४, १५·४८५, १५·५२६, १६·२८२, १६·४४७, १८·२१३, १८·२६३, १८·३२१, १८·४२६, १८·४३३, १८·९६९, १८·११०४,

१८·१११०, १८·१३८७. **स्वप्निंचिया अखरा,** अहंकाराच्या झोपेंतील द्वैतभावाच्या भ्रमास उद्देशून, ८·३४, **–चि अनेकता** ९·६७, **–चेनि अमृतें,** अमर होत नाहीं, ९·१४३, **–चें काबाड** १८·५३७; **स्वप्नासि कारण निद्रा** ९·११९; **स्वप्निचा वराचारु,** झोंप मोडून स्वप्नांतील प्रपंच टाकून द्यावा, १८·१३८३, **–चेया घाया,** जागृति हेंच औषध, १५·२३१, **–चेनि घायें,** मरत नाहीं, ६·७५, **–चां डोहीं** ७·५३, १८·९६८, **–चेनि पुरें,** बुडत नाहीं, ८·१५१, **–चिया प्रिया** १८·११५२; **स्वप्निं प्रिया पुढां तरुणांगी** १५·८५; **स्वप्निंचिं बोलणीं** १५·२१६; **स्वप्निचेया राज्य कां मरण** १५·२६४, **स्वप्निं राज्य करणें** १३·९०६, **स्वप्निचेनि रायेपणें** १५·३०८; **स्वप्निची...सेना** ९·२४५, **–चिया ही सोसा** १३·१००७; **चेइलेनि स्वप्न जैसें** १४·२८६, **चेउनि स्वप्ना येतां** १८·५२९, **चेइलेयां स्वप्न गेलें** ११·१८८, **–स्वप्न नासे** १८·११३४, **जैसा चेइला स्वप्न न देखे** १८·४३३, **जागतेया स्वप्न कैंचें** ५·९३, **जागृती चि हेतु स्वप्ना निद्रिता** १५·३९६, **निद्रिता स्वप्न जैसें** २·१६६, **स्वप्नेंसीं नीदे वायां जाउनि,** स्वप्न व झोंप गेल्यावर, १८·९८१; **स्वप्नौनि जाग्रति येतां** ९·१११; **आववीं चि ज्ञानें स्वप्नें केलीं,** खोटीं पाडलीं, १४·४५; **स्वप्निचें होए**—जो जागतां स्वप्नावस्थे जाए। तो जेवि स्वप्निचें आघवें चि होए। ११·१२० (२), निष्फळ होतें; **स्वप्नावबोध** ३·५७, **–वस्थे जाए** ११·१२० (१); **स्वप्नजाल** १६·१३१, **–डिंब** १५·२८३, **–विस्तार** १८·११८५, **–संभ्रम,** जागृति स्वप्नविस्ताराला नाहींशी करते त्यास उद्देशून, ११·६३९, १८·१४०१, **–सुखें** ५·४७; **दुस्वप्न** ११·५२; **दुःस्वप्न** ६·६८, **–भावो** ११·६६५; **द्वैतस्वप्न,** द्वैत हेंच स्वप्न, ९·९३; **विश्व हें स्वप्न** १०·६२, **विश्वस्वप्न** १६·११, १८·४००, १८·४०२; **चेउ...स्वप्न** १८·४०५, **सुषुप्ती आणि–** १५·४९६. **जागणें व जागृति पुढें इतर संदर्भ पहा.**

**स्वभाउ-ओ-व-वो**—उपजत गुण, प्रकृतिगुण, नैसर्गिक गुण व धर्म. **स्वभाउ**—एयां विषयां-वांचूनि काहीं। आणिक सर्वथा रम्य नाहीं। ऐसा स्वभाउ चि पाहीं। इंद्रियांचा ॥ २·१२०. ६·४१५, १३·२८६. **नैसर्गु स्वभाउ** १४·८१, **नैसर्गिकु–** १८·१२७४, **वस्तु–** १५·४१२. **स्वभाओ**—एआ मना किर चपळू चि। स्वभाओ गा ॥ ६·४१७. ९·२२३, ९·२३२. **स्वभाव**—ते विवेकाचें गांव। किं परब्रह्मिचे स्वभाव। ५·१३८. ६·४१०, ८·१४६, १७·२२८. **स्वभावासि आन न करणें** १८·१२८०; **स्वभावविहिता कर्मा** १८·८८४; **दुःस्वभाव** १·१७२, **निज–** ३·२०३, **वायु–** १७·११३; **शरीरस्वभाववसें** १८·११६७; **स्वभाविक** १८·१०५, ज्ञानदेवी, कुंटे–'स्वाभाविक' १८·१०६; **स्वाभाविक**—एवं नवै शमादिक। गुण जेथ निर्दोख। तें कर्म जाण स्वाभाविक। ब्राह्मणाचें ॥ १८·८४८, १७·६७; **नित्यनैमित्तिक स्वाभाविक कर्म** १८·९६; **स्वभावता**—स्वभावास अनुसरून, साहजिकपणें, ओघाओघानें, प्रसंगानुरूप, एकी हातीं दंतु। तो स्वभावता खंडितु। १·१२, देखैं मनुष्यजात सकळ। हें स्वभावता चि भजनशील। ४·६६, २·१३३, ३·३३, ३·१२१, ४·१४७, ५·८४, ६·५१, १०·१७८, १७·१२१, १८·४९१; **स्वभावें**—हें अनादिसिद्ध आघवें। होत जात स्वभावें। २·१००, या ओवीचें २·१७८ ओवीशीं शब्द व अर्थ साम्य पहा, म्हणौनि विषय आघवे। सर्वथा मनौनि सांडावे। मग रागद्वेष स्वभावें। नाशतील ॥ २·३३१, जैसें दूध मुरालें स्वभावें। तरि तें चि दधि ॥ ९·६३, इंद्रियांमाझि अकरावें। मन तें मीं जाणावें। भूतांमाझि स्वभावें। चेतना ते मीं ॥ १०·२०८, म्हणौनि अंतरिं ज्ञान होआवें। मग बाह्य लाभैल स्वभावें। १३·४७१, २·१३६, २·१५६, २·१७८, २·२२९, २·३०८, ३·१५८, ४·४८, ४·८८, ४·२१४, ५·२२, ५·३७, ५·६८, ५·१३५, ६·२७, ६·३८०, ६·४०१, ६·४६४, ८·१५, ८·३५, ८·७६, ८·१३५, ८·१४२, ८·१६६, ९·३५, ९·३९६, ११·२२९, ११·४०७, ११·६८१, ११·६८५, १३·५८, १३·२९१, १४·९२, १४·२२२,

९·३०९; **स्वर्गकाम** २·२५०, **काम** (१) पहा; **–प्राप्ति** १८·१४६९, **–भोग** ९·३१५, **–मोक्ष, मोक्ष** पहा, **–लोक** १४·८३, **लोक** पहा, **–सिंहासन** १०·२०९, **–सुख**—आगा स्वर्गी निधान फावे। परि ते(तें) चेइलेयां राहांत पावें। तैसें स्वर्गसुख जाणावें। वेदशाचें ॥ ९·३२८, २·२२०, २·३६४, ४·१५६, ६·१५८, **–सुखाचां कपाटीं** ७·८६, **–सुखादि** ६·१०३, **–सुखलोभें** १८·६०६, **–सूचक** २·२५७, **–स्थ** १·२५२; **स्वर्ग** व **नरक** यांचे संदर्भ **नरक** पुढें पहा, – व **संसार** यांचे संदर्भ **संवसार** पुढें पहा; **इहिक कां स्वर्गिंचे** १६·१६५; **एथ अथवा स्वर्गि** १५·३३६; **परत्र ना स्वर्गु** १६·४५०, **विषयो ना–** १६·४५१; **स्वर्गापवर्ग, अपवर्ग** पहा; **स्वर्गपाताळ** ११·२६७, **पृथ्विपाताळस्वर्गि** १५·४७०; **स्वर्गी नां मृत्युलोकीं** १८·८१०; **स्वर्गराज्यसंपती** १८·१५२६.

**स्वल्प**—थोडेसें. ११·२८६, येथें मर्यादित.

**स्वसणें**—श्वास घेणें. १३·२६१, १८·१५४३.

**स्वस्ति**—कल्याणनिदर्शक शब्द. **स्वस्तिश्रियेचे ब्राह्मण** ९·३२२; **बोलस्वस्तिवाद** ११·३२६, **बोल** पहा.

**स्वाद**—रुचि, चव, गोडी. स्वादें जीभेतें नाचवी। ४·२१८.स्वादें चाखविजता स्वादु। १५·५१३(१,२). १६·१७०, १७·१२६. **अमृताचा स्वादु** ४·२१७; **ब्रह्मरसुस्वादें** १८·१७२१; **सुस्वादु** ४·३; **सवाद**, याच अर्थी, **कृत्याकृत्यसवादु** १८·६६७.

**स्वापद**—श्वापद, पशु. स्वापदां आंतु शार्दूलु। तो माझें चि रूप ॥ १०·२२८. ६·१७६. **स्वापदाचे थोगे** ११·२५३.

**स्वामि–स्वामी**—मालक, पति; परमेश्वर व गुरु यांस उद्देशून हे शब्द आलेले आहेत. कांहीं संदर्भांत **स्वामीं** असा प्रयोग आलेला आहे. **स्वामि**—स्वामि मीं सदोदितु। सहजु मीं संततु। १८·११९०. १३·३७८, १८·१७४७. **स्वामिचें काज** १२·६७, **–ची निद्रा** १३·२५६, **–चेया मनोभावा** १८·९०९, **–ची सेवा** १८·१७४३; **सुखाचा स्वामि** १७·४२४; **स्वामिभक्ती**, धन्याच्या भक्तीमुळें, १·११२, **भक्ति** पुढें पहा; **–भृत्य** १८·८४, **सेवकां…स्वामि** १८·८२३; **स्वामियां** ११·२५२, १६·३४९, **दैवसंपत्ति–** १६·२६८; **स्वामिणी**, गुरुसेवेस उद्देशून, १३·४१२. **स्वामी**—स्वामी पुढां बोलता। होईन मी ॥ १३·४१७. १०·१३५, ११·५२४, ११·५९५, १३·४३१, १३·६४७, १४·२७, १५·५६५, १८·१६११, १८·१७६५. **स्वामीं** ८·१०७, १०·१६, १०·२९५, ११·४८, ११·२५१, ११·५३०, ११·५७३, १२·२४४, १८·१७५३.

**स्वीकरणें–स्वीकारणें**—अंगिकार करणें, धारण करणें, इतर अर्थींही हीं क्रियापदें आलीं आहे. **स्वीकरणें**—हा उमजे आतां कवणी परी। कैसेनि धीरु स्वीकरी। २·८५. ऐसें अनुपरोध मत माझें। जिहिं परमादरें स्वीकरिजे। ३·१८९. २·१२६, २·१४४, २·२६३, ९·१४, ११·१७५, ११·५४३. **आहारातें स्वीकरी** ५·४३; **शास्त्रें स्वीकरिलेयां** १८·८४६. **स्वीकारणें**—**श्रुती शूद्रातें द्विजसंगें स्वीकारीति** १८·८१९; **स्वीकारा कां त्यजावेया** १८·४७६. **त्याग** सहित **स्वीकाराचे** संदर्भ **त्यजणें** पुढें पहा.

**स्वेद**—घाम. **स्वेदकण** ९·५२४, **–कणिका** ११·२४४, **–ज, –ज** पहा; **पुलकस्वेदजळीं** १८·१५३९; **कुचस्वेद** १३·५३८; **स्तंभस्वेद** १८·१५८५.

**स्वैर**—स्वच्छंदी. **स्वैराचार** १६·४४५; **स्वैरस्त्रीसंनिधानें**, स्वैरस्त्रीच्या किंवा वेश्येच्या संगतीनें, १८·८०३; **स्वैरिणी**, जारिणी, १३·८०७; **स्वैरत्व—स्वैरत्वाचा राबु करी**, स्वेच्छाचारीपणाचा धुमाकूळ घालतो, १४·२२८.

# ह

**हकरा**—टक्कर. तेथ मत्सराचे हकरे पडत । ७·७०, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'वळसे' ७·७२.

**हंकार**—अहंकार. १३·९९७. **अहं** पहा.

**हट**—निग्रह. परा(रां) इंद्रियां विखो तूटे । तैसा नियमूं नैये रसु हटें । २·३०७. **हटिया**—हट्टी, हठयोगी, **हटियांतें** ३·२६१; **हटियें** ६·५६.

**हटकेश्वर**—**ईश्वर** पहा.

**हडग**—हटसाधन. **पंचाग्निचिं हडगीं** १७·२५४, **सं. वा. श.** पहा, ज्ञानदेवी – 'दंडगी', सोटा, कुंटे – 'दडगी', तप्त ज्वाला, १७·२५५.

**हडप**—(१) पानदान. १३·४१८. (२) विडा देणारा सेवक. १७·२७५.

**हडौती**—गळ्या खालील खळगी. ६·२०७.

**हणौटी**—हनवटी. मग कंठनाळ आटे । हणौटी हडौती दाटे । ६·२०७.

**–हत**—शब्दास जोडून. मारलेला, व्यापलेला या अर्थी. **भ्रमहत** ५·५७.

**–हंता**—शब्दास जोडून. मारणारा या अर्थी. **कंसहंता** १६·७९.

**–हत्या**—शब्दास जोडून. मारणें, घात या अर्थी. **आत्महत्या** १८·९४२.

**हरडी**—हिरडी. १३·५६३.

**हरणें**—काढून घेणें, शमन करणें, नाहींसें करणें. जेणें भ्रांतीपासौनि हीतलें । गुरुवाक्यें मन धूतलें । मग आत्मस्वरूपीं घातलें । हरौनियां ॥ ५·३४, भ्रांतीपासून काढून घेतलेल्या मनास उद्देशून. २·१५१, ३·११२, १३·६७५, १३·१०३७, १६·३४२, १७·२०७. **अज्ञानतत्व हरावें लागे** ४·३०; **तृषा हरी** १७·८९, **–हरूं** १२·१४६; **देशियेचें लावण्य हरौनि**, मराठी भाषेचें सौंदर्य (मदतीस) घेऊन, १०·४६; **हरणें**, **आर्त्ति भय हरणें** १३·२८८; **–हर**, हरण करणारें, **मनोहर**, **मन** पुढें **मनस्** पहा; **–हरणीं**, नाश करणारीं, **कुलहरणी(णीं) पातकें** १·२२९.

**हरपणें**—**हारपणें** पहा.

**हरल**—बारीक खडा. डोळां हरलु न थरे । १३·५३७. **आधणिं हरल घातले** १५·२३, **–हरलु न सिजे** १३·४८१; **वांसांतूलु हरलु फेडितां**, वेळ लागतो, १३·३३५.

**हरिखणें–हरिषणें**—आनंदित होणें. **हरिखणें**—तेव्हलि विद्यामानें तोखे । लाभमात्रें हरिखे । १४·१४९. **हरिख** १५·५६३, १८·६५६, १८·१०६६; **हरिखु आणि दराश** १८·४८५. **हरिषणें**—आणि भोगविशेषें । हरिषैजेना ॥ १२·१९०. **हरिष** ६·४८५, १३·६६४, **–लता**, **हरिषलतांची लावणी** ११·६६२.

**हरित**—हिरवें. ११·१३५.

**हर्ष**—आनंद. तेणें शुभ कर्म जाणावें । मग तें हर्षें करावें । १८·२१२. **हर्षामर्ष**, आनंद व क्रोध, १२·१६८; **हर्षामृतकल्लोळ** ११·४९८; **हर्षनिर्भर** ११·५०१, **–वेग** १६·२३; **हर्ष शोक** २·११२, **हर्ष–** १५·२६४, **हर्षशोकरहित** २·३००.

**हलवट–हलुवट**—क्षुद्र, हलकें. **हलवट**—तरि झनें हा हलवट । धरिसी भाऊ ॥ १५·२११, क्षुद्र. **हलुवट**—**हलुवट आवडे**, हलकें आहे असें वाटतें, ८·२६४.

**हलाहल**—विष. ३·१९९, ११·३५३.

**हलुवारणें**—हलकें होणें. **यमनियमीं हलुवारलें**, येथें यमनियमांनीं वाळवून हलकें केलेलें, ४·१३३; **हलुवार**, हलकेंच, कोमल, प्रेमळ, कां कमळावरि भवर । पाये ठेविति हलुवार । १३·२४७, १३·२५२; **हलुवारपण**, हळवेपणा, प्रेमळता, १·५७, ६·२६.

**हलू**—हलकें, हळू. १३·२५५, १७·३. **हलू पोकल**—केळिचें दळवाडें । हलू पोकळ आवडे । १३·२१२; **हलू हलू** १८·१७००, **हलू–** ३·४२, १२·१०९.

**हलुर**—अंगाईगीत. १२·७.

**हवणें**—होम करणें, होमांत घालणें. जे यजनशील अहर्निशीं । जिहीं अविद्या हवीली मनेंसीं । गुरुवाक्य हुताशीं । हवन केलें ॥ ४·१२२ (१). **हवन**—हवन केलें कुंडीं । इंद्रियाग्नीचां ॥ ४·१२८, पाषाणा वरि वर्षलें । जैसें भस्मीं हवन केलें । १७·४१४,

३·१२१, ४·११८, ४·१२२ (२), ४·१४३, ४·१४५, ९·२६७, १७·३५७; **हवनद्रव्य** ३·१३०, **–संपदा** ८·५०; **आत्महवन,** जीवबुद्धीचें हवन आत्मस्वरूपीं करतात, ४·१४२, **निक्षेपरूप–** १७·३५८, **निक्षेपणें** पहा; **हावन** हा पाठ **हवन** असा घ्यावा, ३·१०५.

**हवावणें**—सुशोभित करणें. साहाजें रंगें हवावें। १५·१६०. **हवाव—**शोभा, **बोलाची हवाव** ६·१३२; **देशिचिया हवावा** ७·२०४.

**हवि**—होमांत घालण्याचे पदार्थ. यऱ्हवीं कणा भूसा। कांडितां हिं सोसु सरिसा। जें चि रांधणें माणुसा। तें चि हवि॥ १८·९३५. **मंत्र मीं हवि** ९·२६६; **हविमंत्रादीक** ४·११९.

**हव्यास**—उत्कट इच्छा, सोस. ५·३३.

**हा–हें**—दर्शक सर्वनामें, प्रस्तुत विषयास उद्देशून. **हा—**तैसा उपदेशु हा गोमटा। अ्डवला आह्मां॥ ३·९. १·२९, २·३०(२), २·१४८, २·१४९, २·१५० (१, २, ३), २·१५१, २·१५३, २·१६१, ३·१७, ४·६, ५·५, ५·१६, ७·२७ (२), १०·९(२), ११·१४, १२·६६ (१), १४·५, १४·१००, १४·११५, १४·१२७, १८·१३; **हा चि** ५·१७; **जो हा** १७·८, **तो–** ११·१३, १२·६६ (२); **हे (१) हा चें अ. व.** २·१५८, १४·१०२, १८·५६; **(२) ही–(स्त्री. ए.व.),** ऐसें लेंकरुं एक। प्रसवली हे देख। १४·२०५, २·१५६(२), १८·७१. **हें—**हें रूपक परि असो। ७·२७ (१). १·७७, २·३०(१), २·३६ (१, २), २·१५२, २·१५७, ३·१६, ५·१, ७·२९, १०·९ (हें) (१), १३·३४, १४·१०९, १४·१३९, १५·१, १६·२१, १८·१२. **हें असो** ११·११, १७·९, **–आघवें** २·१५६(१), १२·१७, **— हें** १३·८५३, १४·१३१, **– एकैक** १८·११, **– सकल** १४·१२१; **एक चि हें** १४·११७.

**हां**—अरे, आणि. अनेकदां **गा, हो** या शब्दांबरोबर हा शब्द आलेला आहे. त्यांपैकीं कांहीं येथें दिले आहेत. **हां गा** २·११, ३·४, ६·१११, ७·११५, ८·२५१, ९·४२१, १०·२९०, ११·१०९, १६·२५, १८·२१६, १८·२८८; **हा(हां) गा** ३·२२१; **हांगा** १४·११७, १४·३३३, १५·३६२, १५·५३४, १८·१७८, १८·११३८; **हां हो** ५·१, ६·३३७, ९·१०, ९·२०, १०·३२, १०·३५, ११·६६, १३·४२.

**हाक**—बोलावणें, ओरडणें. विसणैले हाका देंति। १·१३४. **सिंहाचिया हाका** २·२१५.

**हाकारणें**—हांक मारणें. कृष्णा ह्मणौनि हाकारिजे। ११·५४६.

**हाट**—बाजार, पेठ. **हाटवेळे,** बाजार भरण्याच्या वेळीं, ९·४९२; **मेटिहाटिचें कलत्र** १८·७९४, **कलत्र** पहा.

**हाड**—नेहमींच्या अर्थी. १३·६७७, १४·२४७, १८·१०४५. **हाड रोविलें** १६·३१३, **जीभ** पहा; **हाडकाइर** १३·५४९, **काइर** पहा.

**हांडी**—मडकें. १६·३६६.

**हाणणें**—मारणें. शस्त्रें हाणितलेयां छाया। आंगीं न रुपे॥ २·१४०. १६·९९. **चडकणां गगन हाणितलें,** व्यर्थ खटाटोप, १७·४१५; **पायें हाणौनि** २·२५२; **हाणि—**कमीपणा, तोटा, अभाव, हाणि हाणि नोहे तीव। हे चि हाणी॥ १६·४२६ (१, २), ९·३१०, ९·५०३, १२·१७५, १८·७९७; **हाणिचेनि सीणे(णें),** हानीच्या त्रासानें, १७·२९१; **हाणि कणवा** १३·१०३७, **– लाभु** १३·७९०; **हाणी** १६·४२६ (३); **सूर्यांची हाणी,** सूर्याचा अभाव, १८·१६३९; **हानि—हानिलाभु** १६·७८.

**हात**—नेहमींच्या अर्थीं; बाजू, साधन, मदत, ताबा, स्वाधीन; इतर अनेक अर्थी हा शब्द आलेला आहे. हातांचें करणें। पायांचें चालणें। तें होये मज कारणें। ऐसें करीं॥ १८·१३४९. १·१२, २·३२, ४·२०५, ६·४८९, ९·१०९, ९·३७९, १०·२२०, ११·७४, ११·२९०, ११·५१०, १२·२२१, १३·२८६, १३·४४६, १३·५३१, १३·५६९, १३·७०३, १३·८२७, १३·८७०, १४·१६७, १५·३०, १५·४३२, १६·४६५, १७·८४, १७·१०६, १७·२०२, १७·३०३, १८·२८०, १८·४०१, १८·८८५, १८·१२२५. **हातिं खुला,** सढळ हाताचा, १३·४५५; **हात खुलें(ले) होतील,** लुले पडतील, १३·५७८;

हातें चित्र पांतां, चित्र पुसून जाईल या अर्थी, १८·५२९; हातिं तृण हिं न लगे १८·६८४; हातिचे भोग १८·१८९; हातिचा मलु—कानिचिये ही लागे हातिचा मलु, कानाच्या द्वारें ऐकूं जातां शब्दाच्या दोषानें 'चोखी' दूषित होईल, १८·७६६; अवधानाचेनि हातें ६·४९२; इंद्रियांचा दाहिं हातिं १८·३१५; कानाचां हातीं उगाणिलें, कानाच्या द्वारें गीताशास्त्र तुझ्या चित्ताला पटलें कीं नाहीं या अर्थी, १८·१५३१; जीभेचा हातु फांटे, चटका बसतो, १८·२४७; प्रतीतीचेनि हातें ७·१७५, भावांचेनि – १०·१०१, विचाराचेनि – ९·१८४; व्यापारा हातीं, व्यापारामुळें, १४·२३९; व्यासुप्रज्ञेचेनि हातें १५·५३८; हातु अवतरे, सरसावतो, १३·११४४, – आखुडे १८·१०७२; हाता आणिजे १६·९९; हातीं उगाणीति, मोजून हातीं देतील, १८·७४०; हाता-तां एणें–येणें, मिळणें, घेणें, ९·५२, ९·१३५, ९·४६९, ११·३९८, ११·४६६, ११·५३२, १३·९४७, १४·१६३, १५·३५९, १६·४५५, १७·२७९, १८·३३२, १८·९००; हातासि ए १८·४९९; हातु न कढी, मागें घेत नाहीं, १४·२२९, – गेला, हातांतून निसटलें, १·१९७, – घालिजे, घ्यावयास जावें, ९·१४७; हातिं-तीं-तें घेणें ३·१८६, ९·४७६, ११·४६९, १२·२१७, १३·६२५, १५·५२७, १८·१०२६, १८·११५४, १८·१३८३; हातिं घेपे १०·२४१; हात शब्दाबरोबर आलेले चडणें व चढणें यांचे संदर्भ चडणें व चढणें पुढें पहा; हातिंचें जाए ३·१०८, –जाये ८·२३०; हातिं-तीं जालेयां १·२४, १८·५९७, १८·१२३९; हातिचा दूरि होंसी १·२२८; हातीं देयावीं, अर्पण करावीं, ९·३९७; हातु दीजे १३·२८७; हातिं दीधला-लें ३·१९४, ११·६३१, १८·१६३८; हातुदेंता, हे शब्द सुटे घ्यावे, १३·४१७, हातिं-तीं-तु धरणें ६·२७१, ११·१८१, १३·३०७, १७·५३, १७·२३१; हातिचें धाडी १४·१४८; हातिं-तीं पडिलें ९·१७५, १०·१९०, हातूनि पडिला १४·३०२, हातौनि पडिलें १·१९८, ११·३७६; हातु न पसरवे १८·७०९, – पैठें जालें १८·१७३१; हाता न लगे, मिळत नाहीं, १८·५३२; हात व लावणें यांचे संदर्भ लावणें पुढें पहा; हाता तळीं तुज देइजतसे, तुझ्या हातीं देत आहे, ७·४१; हाताइता-तें १४·४८, १८·१३९६; हाततुकें-तूकें, तु-तुंकणें पुढें पहा; हातधरणियां १३·६३०; हात व फळी यांचे संदर्भ फळी (१) पहा; हातबोने(नें), खाद्य, ६·२८२, –वटि-टी पहा, – वसावें, हातीं येणें, १५·२३५, – वसे १८·३१, १८·१२४२; हात वेन्हीं, हातांनीं, १७·१५९; हातासनें, हातोटीनें, ६·११९; हातपाए – ओ, पाए पुढें पहा; हातां पायां आणिलें, कृतींत आणलें, १३·३०८; हातपायांतें राहाटवी १८·१०२३; हातोपातीं, लगेच, १८·१५५, –हातीं, प्रत्यक्ष, सतत चालू असणारें, १३·७४९; आंबुठ हात मोटकें १३·१३, आउठहातेपणें १६·१७८; एकहातें जालें, एकाच हाताची संवय असलेलें, १५·१९; कुमारीहातीं ९·१७६; तळ व हात-थ यांचे संदर्भ तळ पुढें पहा.

**हातवटि–हातवटी**—हातोटी, खुबी, कौशल्य, पद्धत. हातवटि—तैसिं येकी हातवटिया। कर्मे केलीं धनंजया। १८·१६२. १८·५९०. हातवटी —९·२९, ९·२२८, १७·३४८, १७·३५२, १८·१६३. हातवटी घेउनि १७·२६०, १८·१७३; जैं सांजवणिन्ची हातवटी जाणिजे, जर दूध काढण्याचें कौशल्य आंगीं असेल, १८·१४७३.

**हातियर–हातियेर–हातीयेर**—हत्यार, शस्त्र. हातियर—पैं अशेषां हिं हातियरां। माझि वज्र तें मिं धनुर्द्धरा। १०·२२०. १५·२३८. दंदिया हातियरा, योद्धा जसा शस्त्रासाठीं, १३·५००. हातियेर—हातियेरप्रजितेयां आंतु, हत्यार परजवणाऱ्यांत, १०·२३५; साधनहातियेर, योगसाधन हेंच हत्यार, १८·१०७७. हातीयेर—हातीयेरांहुनि तीखट, हत्यारांहून तीक्ष्ण, ११·४५८.

**हाथ**—हात या अर्थी. युगुतिचेनि हाथें ६·३५२; एकाहाथी, एकदम, १८·१४८९;

**तळहाथ**, **तळ** पहा; **हाथिवा**, हातांतील दिवा, ९·१३, **हाथैवा**, त्याच अर्थी, उजळूं दिव्यतेजा हाथैवा । ते भक्ति पावी ॥ १६·२३.

**हान**—आणि, म्हणून, जर कां, तर मग, पादपूरणार्थ. इष्ट मित्र आपुले । कुमर हान देखिले । १·१८१, **आणि.** अथवा नावे हान रिगे । ४·९६, **पादपूरणार्थ.** जैसें मद्दुरें हान कां ह्मणिजे । विषकंदातें॥ ५·११४, **तर मग.** एथ जरि तार्किका । ऐसी हान घेंसी शंका । ९·५३, **जर कां.** किं आंधारु हान आलंगी । दिनकरातें ॥ १८·११३८. १·१५२, १·१८२, ३·२४०, ३·२७०, ४·११०, ४·२०९, ६·११३, ६·१३२, ६·१३९, ६·१८४, ६·२८९, ६·३०९, ६·३२८, ६·३३८, ६·४५७, ६·४६१, ७·५२, ७·१३९, ८·७५, ८·११८, ८·२५२, ८·२५९, ९·४२, ९·७७, ९·१२१, ९·१८५, ९·३५२, ९·३६५, ९·३९४, ९·४६४, ९·४८५, १०·८३, १०·२१५, ११·७०, ११·१७१, ११·३१०, ११·३२७, ११·३२८, ११·३४४, ११·३८९, ११·५९४, १२·८८, १३·२५६, १३·२६५, १३·२८१, १३·४३३, १३·१०५४, १४·१६६, १४·३९९, १५·८८, १५·२०८, १५·२४०, १५·२७६, १५·३१५, १५·३४०, १५·३८२, १५·४१७, १५·५२०, १६·४०१, १७·७८, १७·१२२, १७·१३८, १७·२९३, १७·३८६, १७·३९१, १७·४२३, १८·९८, १८·११०, १८·४५३, १८·४९५, १८·५००, १८·५१४, १८·६३३, १८·६३४, १८·१०२२, १८·११३७, १८·१२६८. **उदकीं हान रसु** ७·३२; **ज्ञाता ज्ञेय हान** १३·९३१; **बुद्धिचें हान जाणणें** ८·१८४; **शारीरें हान कर्में** ७·११३; **शुक हान षट्पद** ६·१७६; **ऐसा हान भाऊ तूं जाईल**, जर कां, ९·४२१; **कोण्हां हान वर्मीं लागे**, वर्मावर लागणार तर नाहीं, १३·२६४; **हानमानी**, हे शब्द तोडावे, ४·२२.

**हार**—(१) माळ. **रत्नांचा हारु** १८·८४९; **ब्याला कां हारा** १८·४८५; (२) पंगत. **एकहारीं** ३·२५१; **एकाहारा** १८·२८९.

**हारतणें**—गमावणें, नाहींसें होणें. जैसा दीपासवें हारतला । प्रकाशु जाए ॥ ३·११०. पैं अभ्रें दिवसु हारतला । १५·३९७, येथें दिवसु हा शब्द सूर्य या अर्थी आला असावा. ६·२८५, ११·६३७, ११·६४०, १७·४२१, १८·१४९. **हारतला गिवसांवा** ९·२०७, **–लें...गिवसावें** १८·३९७.

**हारपणें**—गमावणें, सांडणें, कमी होणें, लीन होणें, नाहींसें होणें. आतां अज्ञान आघवें हारपे । विज्ञान निःशेष करपे । ७·७. मग ज्ञान तें ज्ञेयीं हारपे । ८·५१. तरि गीळूनि ज्ञेयातें । ज्ञान ज्ञाता चि मावळते । हारपे तें निरुतें । शांति पैं गा ॥ १६·१३६. १·१४५, ४·११६, ५·१३३, ६·२९३, ८·१७१, ९·१०२, १०·३३, ११·२४२, ११·२९५, ११·३६७, ११·३९०, १२·१०८, १३·९२०, १५·४९२, १७·१७४, १८·१९५, १८·४०३, १८·५४१, १८·८५५, १८·१५२२. **जग हारपे** १५·२८२, १५·४०३; **दिशांचे ठाये हारपले** ११·१८८; **नीद हारपे** १८·१०९८, **परत्व–** १८·११३०; **भाष–स व हारपणें** यांचे संदर्भ **भाष–** पुढें पहा; **श्रुती शब्देंसिं हारपती** १५·४०१; **सिंपीपण हारपे** १५·२७८; **स्थितिप्रलयो हारपति** ११·४९१; **हारपलें दाउनि**, सांडलेलें दिसल्यावर, सांपडल्यावर, १५·५५३; **लोपति... हारपति** १३·९३, **लोपो...हारपो** १३·१९७; **होय आणि हारपे** ८·२९; **हरपणें–हरपति** १८·१०९३, ज्ञानदेवी, कुंटे.–'हारपती' १८·१०९९.

**हारवणें**—गमावणें, घालवणें, लपवून ठेवणें. चातुर्य लपवी । महत्व हारवी । १३·१९१. तैसीं रजतमें हारवी । जें सत्व माजु मिरवी । १४·१९८. ६·२२०, ६·२८३, ६·२९९, १३·२०५. **हारविजति** १८·१०९१, **–जे** १८·१५६६; **जीणता ना हारवी** १४·३३६.

**हारि**—(१) पराभव, हरणें, गमावणें. १३·५४०, १८·१५६६. **हारि जैत** १४·२७५. (२) स्वाधीनता, ताबा. **फळासेचि हारि जाइं(इ)जे** १८·२२५.

**हालणें**—(१) ढळणें, सरकणें, दुसरीकडे जाणें. ना तरि अभ्र वातें हालें(ले) । २·३. ७·११२, ८·६२, ९·२८२, १८·४४४. (२) होणें. **मी-**

पणें झालों ठेला, या पाठाचा अर्थ नीट लागत नाहीं, मीच झालों व राहिलों असा अर्थ काढतां येईल, १८·११६६, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'मीपणें हा लोटला, १८·११७२. (३) मारणें, हाणणें. उरीं हालासि ११·१०५; हाथि फुलिं हाला १३·४९५.

**हालवणें**—चळविणें, डळमळीत करणें. मियां हालविला प्राणु हाले। ९·२८२. २·१०६, ८·१६, १२·५, १३·७५६, १८·१२९९. **हालवती रोमावली,** आंगावरचे केंस हालतील म्हणून, १३·२८५, **हालविती दोरी,** हालविणारी दोरी, ११·४६२; **हालवलेयां** ९·८८ –**विलेयां** १४·७३.

**हांव**—तीव्र इच्छा. हांव ऐवजीं हांवं असा पाठ अनेक ठिकाणीं आलेला आहे, तो हांव असा घेणें इष्ट वाटतें. **हांव**–१०·३०७, १४·१९०, १४·२४९, १६·८०, १७·२७६. **ज्ञेयाचिया हांवा** १८·४९०; **योगाभ्यासिं हांव** १३·५१८; **रसास्वादाचिया हांवा** ७·१८६; **जगा हांवे वाउनि** १६·३८५; **स्फूर्त्ति हांव बांधली** १३·२३७; **हांवें—जीविचेया हांवां** १६·३४०, **फलाचिया**–७·१३६; **जुझीं हांवं बांधति** १·१७२; **प्रवृत्तिची हांवं पुरैल** ६·५९; **मृगु हांवं वाढवी** १३·७०६; **स्तोत्रिं कें हांवं भांजे** १७·१५; **शंका आणि हांवं** १३·३५९.

**हासणें–हांसणें**—हसणें, थट्टा करणें. **हासणें—हासौनि** ६·६७. **हांसणें**—इयें करणी(णीं) कीं चेष्टा। काथि हांसों॥ १३·२३३. ५·१४, ५·१६१, ६·६, ६·१४३, ११·१५५, १३·५६२. **आम्हिं विश्वामित्रातें हांसों** १८·१७६५; **हांस**— (ना.) हसणें, **हांसेया रुदना** १८·६६६.

**हाहाकार**—भय व दुःख दाखविणारा आक्रोश. तें(ते)थ हाहाकारु उठिला। तिहीं लोकिं॥ १·१५८.

**हि-हिं-ही-हीं**—(१) आणि, सुद्धां. **हि**—परि कैसा सदैवांचा राउ। जें पथ हि पातला॥ ११·१३. ९·८८, ११·१४, १७·२८२. **हिं**—१·२५८, १७·३१, १८·१७१८. **आणिकां हिं** १५·१७९; **तिहिं लोकिं** १८·१७७८; **सर्विंहिं** १२·४३. **ही**—तेविं चि आइकां आणिक ही इक। १·३४. हें सर्व ही सर्वेश्वरु। ११·२९. १·७७, २·१६१, ३·१८, ६·१२९, १६·९२, १७·११, १७·१७, १८·७६६, १८·७८७. **समुद्रा ही हूनि खोल** ४·२११; **तेग्राहीहूनि** १·१९९. **हीं**—तरि तें जियालें हीं अखटें। मरणाहूनि॥ २·२०५(२). २·२०५(१), ६·३२, ६·३३, ८·२९, ११·३२, १४·१३३, १६·२०, १७·२२३. **त्यें हीं रूपा येंति** १४·९२; **सर्वां हीं** १७·२१७, १८·१७७७. **आणिक पुढें पहा.** (२) **हिं–हीं**, तृतीयेचे प्रत्यय. **तिहिं** ४·१२७; **तिहिंसिं** ३·१९७; **तेहीं**, त्यांनीं, १८·१७३५.

**हिंडणें–हींडणें**—फिरणें, भटकणें. **हिंडणें**—वारा हिंडतु असावा। हें कोणाचें मत॥ १३·५६. १५·२२७, १५·३२५, १८·५४६. **हिंडण—हिंडणवारा,** भटकावयास लावणारें वारें, १३·६८८. **हींडणें**—गीता निष्कपट माए। चूकौनि हींडिजे वाएं। १८·१७६१. १०·२०, १३·१६६, १३·४८४. **चळां होउनि हींडिजे** ३·६०; **हींडौं निश्चलु राहे,** जसा सर्व ठिकाणीं फिरून वारा निश्चल होतो, १८·१२४४; **राहाणें...हींडे** १३·६८९.

**हित**—कल्याण, कल्याणकारक. तैसें आनी आन करितां। नाशु होईल हिता। २·१८५. पैं अहिता पासौनि काढिती। हित देउनि वाढविती। १६·४५९(२). १·२३६, २·२२, २·५७, २·२६०, ३·१८२, ३·२२३, ४·१९९(१), ६·३६३, ७·११६, ८·२३७(१, ३), १२·९५, १३·१०३७(१), १६·६३(१), १६·४४३(१), १८·५६९. **पारत्रिकीं हित** ३·३१; **सकल-भूता(तां)चां हितिं** १२·६०; **सर्वां हीं हित** १७·२१७; **हितातें निवचिती,** हित साधतात, ६·४९३; **हितभाग** १६·२०१; **हितालागि** १३·५७५; **आत्महित, आत्मा** (२) पहा; **अहित**—परि अहितिं कोपैनि सोफ। लाळनीं मी जैसें पुष्प। १६·१२२, १६·४५९(१); **हिताहित**—कां जे मार्ग अमार्ग देखावे। साच लटकें ओळखावें। हिताहित जाणावें। हिता चि लागि॥ ८·२३७(२), ४·१९९(२), १६·६३(२), १६·४४३(२); **अनहित** १७·१५३.

**हिंपुटी**—निराश, कष्टी. ११·४४८. **चिंतणें हिंपुटी जालें** १२·४३.

**हिम-हीम**—बर्फ. हिम, शब्दास जोडून, **हिमाचल** १४·३८२(२); **हिमांशु**, चंद्र, ६·२९; **हिमोदक** थंड पाणी, १७·२५७; **हिमकण** १४·३८२(१), **–कर**, चंद्र, ९·१०, **–वंत**, हिमालय, स्थावरां गिरिं आंतु । पुण्यपूंज्यु जो हिमवंतु । १०·२१४, १२·१७५, १४·३३२(१), १४·३७३, १८·१५९५. **हीम**—सांवे हिमवंतु हीमें। कांपे काइ ॥ १४·३३२(२).

**हियें**—अंतःकरण, धीर; हृदय, छाती. हियें वज्राचें हें काइ कीजे । १·२६१. **हियें आथिलेयां**, एकाग्रचित्तानें, १५·६७, **–आवली**, छाती आवळून धरतो, ६·७७, **–घालिति**, धीर सुटला या अर्थी, १·१६३, **–घालूनि**, अंतःकरण फुटून, ६·३७५, **–फूटावें** २·२१९, **–फूटैल** १·२३४, **–फोडावें**, अंतःकरण उघडें करावें, ९·३५, **–फोडिलें** ११·४७.

**हिरडा**—हरडा. १८·१८४.

**हिरणें-हीरणें-हीरतणें**—हरण करणें, नाहींसें करणें. **हिरणें**—तैसें दुःखिताचें सीणणें । हिरतां सकणवपणें । १६·१५४. **पदवी हिरौनि** १६·४०४; **वोलावा हिरें**, आश्रय काढून घेतों, १६·४१४. **हीरणें**—**सात्विकें संजय-पणांचा आठौ हीरौनि नेला**, संजयाची आपण संजय आहों ही जाणीव सात्त्विकभावानें नाहींशी केली, १८·१५८४; **श्रमु हीरौनि** १८·९४४. **हीरतणें**–नाहींसें करणें. **आठवण हीरतली** ६·२१३.

**हिरव**—हिरवळ, हिरवा रंग. **हिरव चारीं** १३·११८, **–चारिवें गोरुं** १३·३१४; **हिरवेपण**, येथें कच्चेपणा, आंबटपणा या अर्थी, **द्राक्षाचें हिरवेपण** १८·७८७.

**हिव-हिंवं-हींव-हींवं**—बर्फ, थंड, शांत, थंडी, हिंवाळा. **हिव** १५·२५२(३). **हिंवं**—हिंवांचिया झुलुका । जैसें हिंवं चि पडे उष्णोदका । ८·१९५(२). १५·२५२ (वं) (२). **हिंवांचिया झुलुका** ८·१९५(१). **हींव**—बिरिदांचे दादुले जाले । हींवा पैसे ॥ १·१३५ १४·१९६. **हींवं** ८·१३१, १४·३७३; **हिंवलें**—हिंवाळा, पाहिजे जैसें हिंवलें । हिंव(वं) हिवें ॥ १५·२५२(१). **हींवली**, हिंवाळा, हींवली जैसी अंगिकें । हिंवों नेंदी ॥ १७·२२८(१), जशी थंडी आपल्या थंडपणानें आपलें आंग कांपूं देत नाहीं; **हिंवणें**—थंडीनें कांपणें, गारठणें, १७·२२८(२).

**हिंसा**—मारणें, ठार करणें, इजा पीडा. पेरिजे नुसदी हिंसा । तेथ आवेल काय अहिंसा । १३·२२३ (१). एक न पचिति चि कण । इये हिंस चि भेण । तेथ कदर्थले प्राण । ते चि हिंसा ॥ १३·२३५ (१,२). ३·५, ९·१८०, १३·२२० (१), १३·२२५, १३·२३६ (१), १६·३९५. **हिंसेसि आयतन** १३·६६२; **हिंसाविषय** १५·१७१; **पशुहिंसा** १३·२२२ (१); **हिंसक** ३·४; **अहिंसा**—तरि अहिंसा बहुवे परीं । बोलिली असे अवधारीं । १३·२१७, तैसी चि हिंसा करूनि अहिंसा । कर्मकांडि हा पैसा । पूर्वमीमांसा । निर्णो केला ॥ १३·२२०(२), एवं हिंसा चि अहिंसा । कर्मकांडि हा पैसा । सिद्धांतु सुमनसा । ऊलख तूं ॥ १३·२३६(२), आणि जगाचेया सुखा चि दोसें । शरीरें वाचा मानसें । राहाटणें तें अहिंसे । रूप जाण ॥ १६·११३. १३·२२३ (२), १३·३०४, १३·३०८, १३·३१२, १३·३१७; **अहिंसेची अवसरी** १३·२९७, **– खूण** १३·२१६, यावर १३·२१६ ते १३·२३६ पहा, **–थडी**, तिथे इष्टिचां बुडीं । पशुहिंसा तंव रोकडी । मम(ग) अहिंसेची थडी । लेसां दीसे ॥ १३·२२२ (२); **अहिंसेचें नांव** १३·२३७, **–चा बांधा** १३·३०५, **–चें बिंब** १३·२४४; **अहिंसे रूप** १३·२४२, यावर १३·२४२ ते १३·३१३, व १६·११३ ते १६·११७ पहा; **अहिंसा ज्ञान समता** १०·८३.

**हीणाउ**—हीनपणा, कमीपणा, हलकेपणा. **हीणाउ आंगीं खेवणें** १३·१९४, **–आंगा येईल** २·२१७; **हीणावणें**, कमी पडणें, उणीव भासणें, १७·३८५.

**हीतणें**—काढून घेणें, दूर करणें. **भ्रांतीपासौनि हीतलें** ५·३४; **विषयांपासौनि हीतलें** ५·१४७.

**हीन**—(१) हलकें, उणें, नीच. ह्मणुनि आझुंइं अर्जुना । झनें चित्त देंसिं यया हीना । २·१७. १७·२४५, १८·६५७. **एक उरुयें एक हीन**

५·९३; **गौरु हीनु पुरता** १५·४५९; **प्राकृतु आणि हीनु** १८·७४७. (२) त्या खेरीज, त्या शिवाय असलेलें. **गुरुभक्ती हीनां** १८·१४७८; **रविचंद्रेंहीन** १४·२४३, **वस्त्रें**– १८·५४६; **अवष्टंभहीन** १३·५२७, **आयुष्य**– १५·२६१, **उपाधि-भेद**– २·२९६, **कर्म**– ३·४५, **कांत**–, विधवेस उद्देशून, १३·४६८, **चित्त**– ९·१७७, **ज्ञान**–४·१९२, **तप**–१८·१७७७, **तपो**– १८·१४७६, **प्रभा**– १·२६८, **प्रांत**–, अमर्याद, २·३७३, **भक्ति**–९·४३४, ९·४३६, **वर्ण**–, जातीपलीकडे असणारा, ९·१५७, **स्फूर्त्ति**– १४·२४४, **स्वधर्में**–२·२००.

**हीयारी**—हिंवाळा. सेवंते हीयारी(रीं) । नोहंति फुलें॥ १६·१२५, ज्ञानदेवी–वसंतें हि अंबरीं । न होती फुलें ॥ कुंटे–वसंतीं ही अंबरीं । न होती फुलें ॥ १६·१२६.

**हीर**—(१) नाडी. शिरांचे हीर अरपे । ६·२३४. (२) काडी, पात. **दूर्वेचा हीरु** १४·२८.

**हींवर**—'एक निंद्य वृक्ष' (कुंटे), याच्या खालीं बसलें असतां कुबुद्धि होते असा समज आहे. पैं हींवरांची दाट साउली । सज्जनीं जैसी वाळिली । ९·४३३.

**हुटहुटणें**—उतावीळ होणें, डौल करणें. तेथ खद्योतु कां हुटहुटी । आपुलेनि तेजें ॥ ९·३७५. **हुटहुटी**— घमेंड, **तपें ज्ञान जें हुटहुटी** ९·३६५.

**हुडा**—तट, बुरुज. **गगनाचे हुडे पानासिले** ११·३५८; **मूलबंधाचा हुडा पानासिला** १२·४८; **सत्यलोकिंचे हुडे झलंबताति** ७·७८; **हुडा जाला**—हे भेटि नव्हे हुडा । मेघांचा जाला ॥ ११·६६०, हुडा ऐवजीं बहुडा पाट संभवतो, ज्ञानदेवी–'मेघांचा बहुडा केला', कुंटे–'मेघाचा बहुडा केला' ११·६७०.

**हुत**—हवन केलेलें. होता मी हवन कीजे । जेथ तो अग्निरूप माझें । आणि हुत वस्तु कां जे जे । ते ही मीं चि ॥ ९·२६७. **हुतशेष**, हवनानंतर उरलेलें द्रव्य, ३·१२१; **हुताश**—अग्नि, आणि दहन पचन सिद्धि । करितसे जे निरवधि । ते हुताशि तेजोवृद्धि । माझी चि गा ॥ १५·३६८, तेथ सगळिये चित्तवृत्ती । त्यागु करणें या रीती । निष्कामीं कां पूर्णाहुति । हुताशीं जैसी ॥ १६·८१, ४·१३६, १७·३५७, १८·४१३, १८·६६०; **गुरुवाक्य हुताशीं** ४·१२२, **संशयरूप**— ४·१९४; **चित्रिचें पाणी हुताशु** १८·४४३; **ज्ञानहुताशें** १५·२७३; **हुताशन** १३·८७५; **धूमेंविण हुताशनु**, असत नाहीं, ३·२५६.

**हुनि-हुनु-हूनि-हूनु-होन**—त्या त्या पेक्षां. **हुनि**–**रंभेहुनि बरविया** १८·९२४. **हुनु**— ते पती ही हुनु काइ न वनिजे । पतिव्रता ॥ ६·१२९. **चूनेयांहुनु दाखट** १७·१३८; **मरणांहुनु कष्ट** १६·२३८; **विषाहुनु मारकु** १३·६६१(२), **साबलाहुनु रूपे** १३·६६१(१). **हूनि**—जे समुद्रा ही हूनि खोल । अर्थभरित ॥ ४·२११. **आयिसांहूनि** ११·३२, **गगना**– ८·८५(१), **तेयाही**– १·१९९, **परमाणू**– ८·८५(२), **पाणियां**– १८·९२५; **मरणाहूनि** २·२०५. **हूनु**—**कोलिता ही हूनु** १८·७८७; **अभ्यासाहूनु गहन** १२·१४०; **जीवाहूनु आप्त** १३·८०१; **राखेहूनु कोरडें** १७·१४३. **होन** —**युगा ही होन** १३·३७८; **होनि**—जें यया ही होनि भोग सपुर । २·४६, **पुनिवे होनि** १२·१०८; **होंनि**—**पाताल होंनि निम्न** १६·३२९.

**हुरडा**—भाजून खाण्यासारखें कोवळें धान्य, होरपळा. **त्रैलोक्याचा हुरडा होंतु** ११·३१९.

**हुरपणें**—होरपळणें. **पावकें हुरपतां** १८·१०२०.

**हृदय**—अंतःकरण, आंतला भाग. तैसें रुधिर परि विराले । हृदय तेयाचें ॥ २·३. परि अगाध भलें गहन । हृदय ययाचें ॥ २·४०. कां उखितें आंगें जीवें । आपणपें दीधलें जिया आघवें । तिये कांतु मीनलेयां न न्हावें । हृदय जेवि ॥ ११·५६७. १·१९८, २·३४०, ६·१६६, ६·२७१, १५·१. **हृदयाचां एकांतिं** १३·१३०, –**कपाटीं** १२·४७, –**जीवीं** ७·१८५, –**चें ढीलेपण** २·२८, –**चां निडलीं** ११·६६९, –**परिवरीं** ६·२८१, –**परीवरीं** ११·४६; **चोख हृदय** १३·४८०, **पतिव्रतेचें**– १·१११, **सखोल**– १·६३; **हृदय गवसूनि** १३·५; **हृदया गिवसत आले(लें)** ५·८७; **हृदय चोजवलें** ६·५; **हृदयासि द्राउ आला** १·१९१, –**तें भेदितु** १·१६२, –**तें सांडूनि** १०·२९७; **हृदया आंतु** २·३१७, ६·२७४, ९·२१४,

–आंतुली १०·३०६, –आंतौतें ६·४९२, –माझि १८·१५४२, –माझि २·३२४; ६·१८८; हृदय वेन्हीं ११·१९०, १८·३३४; हृदई– १·२२, २·२३७, २·३२१, ४·२०४, १८·९५४, १८·१३०५, –शल्य १३·५५२, –रिगौनि ११·८५; संतांचां हृदई लागे ६·४९०; हृदयीं–४·१८८, ७·१३६, ८·१११, ९·४९, ९·५९, ९·४०५, १३·९३३; हृदयीचेया मकरंदातें १०·१११; नित्यतेचां हृदयीं ८·६३; हृदयीं भोगीं ९·१३४, –सूनि ८·१२२; हृदयारणीं ४·१२९, –काश, आकाश पहा; हृदयमहाअंबरीं १८·१२९०; हृदयकोश, कोश-स पहा, –कमलवेन्हीं ६·२८६, –कमल(ला)रामु ३·२३४, –देश १५·३८९, –भुवन १२·१५३, –भूमी ६·२८७, –रंगणीं ११·६६२; साधुहृदय-राउळीं ५·१४१; हृदयवृत्ती १३·४३९, –शल्यु १०·२६७, –शुद्धि १३·३८५; सुभद्राहृदयनंदन, अभिमन्यु, १·१०१; सुवर्म-हृदयकल्हारीं २·७१; हृदयस्थ, –स्थ पहा; न्हुदय—न्हुदयामाझि ६·२९९.

**हेंकाड**—हेकेखोर, हट्टी. ११ ६००.

**हेंट**—'येथें, खालीं' (राजवाडे). तैसें मज करणें आहे। भूतांचें हेंट ॥ ९·१०८, प्राण्यांचें जगांत रहाणें, ज्ञानदेवी, कुंटे–'भूतांचें हें' ९·१०९.

**हेतु–हेतू**—अंतःकरणांतील भावना, उद्देश, कारण, साधन. हेतु—मनें करीं अन्हेरु। फलें हेतुचा ॥ २·२७६. जैसी जागृती चि हेतु स्वप्ना। निद्रिता होए ॥ १५·३९६. २·७४, २·२२५, ४·१४९, ८·८७, ९·१३०, १४·३४, १५·११५, १५·१३५, १५·३९२, १५·३९३, १५·३९८, १६·२१७, १६·३०१, १७·१११, १८·२००, १८·३५२, १८·३५५, १८·३५९, १८·३६०, १८·३६३, १८·३६५, १८·३७४, १८·१५११. हेतुचां दशनी(नीं) ७·१८८; कर्मांचेया संभवा हेतु, प्रकृतीस उद्देशून, १३·९६२; ज्ञाना सत्व चि हेतु १४·२६३; हेतु ना उपादान १८·३०४; पांच हेतु १८·३०२, पांच ही–१८·३७५, पांचें–१८·३५१, पंचहेतुमिलणीं १८·३११, सं. वा. श. पहा व १८·३०३ ते १८·३७५ पहा; हेतुकारण १८·३६१ (१), १८·३६८, कारण-हेतुयोगें १८·३७३; हेतुभूत १४·२९३, –मंतीं १३·७०, –रहित ३·७८; देहादिहेतु १८·३६४, फल–, फल पहा, शरीरादि–१८·३५७; हेतुक–हेतुकपणें २·२२४, २·२५२; अहेतुकेनि चित्तें ३·९२; निर्हेतुका बुद्धी ३·११९; सहेतुकें पांचै कारणें १८·४२८. हेतू—आइकें सूर्याचेया प्रकाशा। हेतुकारण सूर्यो चि जैसा। कां ऊंसाचें कांडें ऊंसा। वाढी हेतू ॥ १८·३६१ (२). ४·८०, १८·५६३. हेतूप्रकारें ४·७०, –विण २·२६६; जीवनहेतू ३·१३३, मोक्ष–४·८२.



**हेंदार**—अजागळ, वेडगळ. प्राकृत हेंदारें ९·३७६.

**हेम**—(१) सोनें. तेथ मिलति ते तैसे। हेमिं हेम ॥ १५·२७३ (१, २). (२) हिंवाळा. हेमवंत, हेमवंतीं न कंपे १३·३४६, ज्ञानदेवी–'हिमंतिया', कुंटे–'हिमवंतीं' १३·३४७.

**हेय**—त्याज्य. हेय उपादेय, टाकण्यास व घेण्यास योग्य, ३·२२८.

**हेला–हेलां**—वेळीं, क्षणीं. हेला—एक हेला, एकदम, एकाच वेळीं, थोडक्यांत, ९·२९६, एकी–२·८३, ९·१२९, येकी –१०·३८०. हेलां—येकी हेलां ४·३८.

**हेलावा**—पाण्याचा तरंग, कल्लोळ. तरंगमूर्त्ती हेलावा ११·२८०, मृगजलाचा– १४·३३७; हेलावे सूटति १३·४०१; नानालोकहेलावेया, लोकसमुदायाचे तरंग, १४·२.

**हेलासणें**—तुच्छ मानणें. १३·१६३, ज्ञानदेवी, कुंटे–'हेळसिती', कुंटेनीं 'आचरतात' असा अर्थ दिला आहे, १३·१६३.

**हेवा**—मत्सर, द्वेष; येथें उत्कट इच्छा, स्पर्धा. एथ कृतांतेंसि देवा। काइसेया कीजतसे हेवा। ११·४४४. ११·७७, १२·७३. अंगप्रभेचा हेवा, येथें देवा असा पाठ घ्यावा, ११·२३३; परस्परें हेवा वर्त्ततसे ११·२४७.

**हो**—(१) अहो. तंव कृष्ण ह्मणति हो कां। ५·१६७. ८·१२१, ९·८७, १४·३९, १५·४९. हो जी ९·२; हो कां जी १८·२९; कां हो १८·२९०, पाहा–६·३०, प्रजा–३·१११, हां–, हां पहा. (२) होवो. होणें पहा.

**होंट**—ओठ. दों होंटिं एक बोलणें। १५·४२१.

**होड**—पैज, प्रतिज्ञा. परि दानिं जेया होड। सुरतरूसिं ॥ १३·२१०. हृदयवृत्ती पुढां। आंग चि घे दवडा। काज करी होडा। मानसेंसीं ॥ १३·४३९, सेवेची इच्छा मनास जिंकण्याची प्रतिज्ञा करते, मनांत असतें त्याहीपेक्षां काम अधिक चांगलें होतें या अर्थी. **होडा** ६·५६, १८·१०५६; **प्रबंधहोडा** १०·८; **होडां**, पैजेनें, १५·२४८; **होडीं – कल्पतरुतें होडीं न जीणावें**, कल्पतरूला पैजेनें कां जिंकूं नये? १८·१६२१.

**होणें**—घडणें, अस्तित्वांत येणें. या क्रियापदाच्या अनेक रूपांपैकीं कांहीं येथें दिलीं आहेत. कांहीं संदर्भांत **होंणें** चीं रूपें आलेलीं आहेत. **हो**—हो कां तरंगु लाहानु। परि सिंधुसिं नाहिं भिन्नु। १४·३८३, असला तरी. ९·७, ९·४५९ (१); **राऊ हो** १६·५१; **हो अथवा नोहावें** ९·२५६ (१); **हों**—होऊं, होईन, ऐसी अनुभवाची उजिरी। हों चि लागे ॥ ६·१९०, १८·१५८३; **हों जाऊं** ११·२८२, **–झणे**, होईन असें म्हणतो, १६·४५६; **हो—हों काज**, काज पहा; **होंकरी**, थांब म्हणून सांगेल, ९·१२४, **–दे** १२·१२, **–देईं**, होऊं दे, १२·१६; **होआल**, व्हाल, ३·९९, ३·१०२, १८·१६६९; **होआवा**, व्हावा, असावा, घरिच्चिया· उजियेड करावा। पारखेया आंधारु होआवा। १२·१४७, ३·१६७, ६·१७९, १०·७०, १३·४०५, १५·२३४; **उरला होआवा**, उरला असेल, ५·९४; **होआवी** ३·१५२,**होवावी** १८·१६०४; **होआवे** १५·३४, १८·१७१३ (१); **होआवें**—आइकां आकाश गंवसावें। तरि आणिक तैसें चि होआवें। १·६९, २·२२९, ३·१९, ६·१४७, ६·३५१, ६·३९१, ७·१९९, ९·२३, ९·४३७(२), ११·८८, ११·५८७, १५·२३२, १८·१२३२; **होआवें लागे** ६·२४, **होवावें** ३·७७; **होआवेआ** १५·४३,**–या** १५·२३७, १६·१०२, १७·३५३, १८·७२; **होइजे**—व्हावें, होतें, झालें तर, देखैं इंद्रियां आधीन होइजे। तरि शीतोष्णातें पाविजे। २·११९, ६·७१, ६·४०८, १३·६०७ (२), १३·१०४६, १४·३३, १८·१२००, **फारां होइजे** १५·२७८, **ब्रह्मायुषां** – १४·१८६, **नाहिं –**, तैसें असतेपण आहाच। जेया नाहिं होइजे हें साच। ८·३०, न होणें हेंच ज्याचें खरें स्वरूप आहे; **होइजे जाइजे** १५·३४८; **होईजे** १·४१, **कृतकार्यां** – १·२५; **होइजैल** ३·२१०, ६·३७३, १३·४२७, १८·२९९; **होइजो** १८·१७८८; **होइन**—मी पाउवा होइन। तेया मीं चि मेलवीन। १३·४१६ (१), १३·४२६, १३·५७२; **होईन**—छत्री मी होईन। बारी मी चि ॥ १३·४१६ (२), १३·४१४, १३·४१७, १३·४१९ (१, २), १३·४२०, १३·४२१, १३·४२३, १३·४२४, १३·४२५ (१, २), १६·३४९; **होइल**—तरि ब्रह्म माझें होइल। ६·१४१, २·३७४, ६·३३५; **होईल** २·४०, २·२८३ (२), ३·२६४, ६·१७, ८·११, १३·५७१, १३·७७७, १६·२८३; **प्रभु करिता होईल** ४·२०९; **होउनि**—ना ते समुद्र चि होउनि ठेले। ८·८४, २·२४८, २·३०८, २·३५७, ३·१७८, ३·१९१, ६·३१० (२), ६·३७०, **मी होउनि**, माझ्या ठिकाणीं येऊन, १८·१२४० (१), **मीं** – ९·१८७, **मीं चि** – ९·१९५; **होउनिआं** ६·३१७; **होए**—तैसी सद्गुरुकृपा होए। तरि करितां काइ आपु नोहे। ६·३५ (१), ११·९५, ११·१७५, १५·३८, १७·१८५ (२), १८·१८४, १८·१२०२, १८·१२४२, १८·१२६५; **होय**—यऱ्हविं होय तें चि तो आहे। परि काइ कीजे बुद्धि तैसी नोहे। ६·७५ (१), **होय आणि हारपे** ८·२९; **होयजे**—जैं कृष्णाचेयां होयजे आपण। कृष्णु होये आपुलें अंतष्करण। ८·९(१), **होये**—तुज उचित होये आतां। स्वकर्म हें ॥ २·२६४, ३·१३२ (१), ३·२६०, ६·३०८, ६·३१० (१), ६·३५७, ६·४०२ (२), ७·५४, ७·५८ (१), ७·६० (२), ८·९ (२), ९·२९(१), ९·३४१ (१), १३·७१, १३·६८५, १३·११००, १४·२१३, १६·१७७, १६·३९०, १७·१८५ (१), १८·६०५, १८·९८३, १८·१२४० (२); **होंत**—तेथ रासीभा होंत। नक्षत्रांचा ॥ १·१५६, १·१९६, ११·६, १८·१०९६; **होंत जाएं(ए)** १८·२८२; **होतसे** ११·५२१, **होंतसे**

११·१४१, ११·६६२; **होता** ११·५६, **होंता** १८·१६८०(१); **होंतां**—असतांना, होतों, ८·१०७, **तरंग मवीतु होंतां** ११·६५९; **देखतु होंतां** ११·५२; **येर तंव तुज होंतां**, इतर आनंद लाभण्यास, १३·१०४३; **होति** २·१६०, **होंति**—जिये उत्तमे कुलिचिया होंति। १·१८६, २·३६४, ३·१७९, ३·२२८, ८·२०४, ९·३७१, १४·२०२, १५·२९०, १५·५३४(१); **होंतिया—होंतिया केलिया** १६·३४६; **ब्रह्महोंतिये योग्यते** १८·१०८३(१); **होती** ११·५४, १८·१०८४(२), **होती जाली** ११·६५५; **मी होती परी**, माझ्याशीं ऐक्य होण्याची रीत, १३·९४१; **होंती** ४·१५७, ६·२६३, १३·१११०, १८·१२६४, १८·१७०९; **होंतीं** १८·९८८; **होंतु**—असोत, होतील काय, ६·१७८, ९·२७, ९·४४५(१), १५·२९१; **होंतुसे** २·२८३(१), **होते** १·१५१; **होतें** १८·१०८३(२), **होंते** १·१८३(१,२), **होंतें** ६·३०९, ११·५९(२), **ऐसें कां होंतें** १८·१६८५(२); **होथि**—किं श्रवणिं चि होथि जीभा। ६·१६, ६·२६५, ६·४०५, **होंथि** ६·३३०; **होनि, होऊन**, कां जें योग्यां होनि कीजे। तें आरंभीं चि फळे॥ ६·३४०, **भस्म होनि** १३·१०९९, **हुन पुढें पहा**; **होववे—होववे काइ गा**, शक्य होईल काय? १२·७२; **होंसि**—तरि होंसि गा तूं परब्रह्म। १०·१३३; **होसील** २·२०१; **होणां**—सूर्याचां होणां होइजे। १३·६०७ (१), **सृष्टिचां होणां** १३·११०७; **होणियेर**, पुढें घडणारें, ह्मणौनि भोग्य तें त्रिशुद्धी न चुके। आणि बुद्धि होणियेरा सारिखी ठाके। ११·३९७; **होणें**—काहिं चि नहोउनि होणें। जें वस्तु गा॥ १५·५०७(२), ९·४५९(२), १०·८७, ११·६०१, १३·१८४, १७·२९४; **मी होणें नाहिं**, जो मद्रूप झाला नाहीं, १८·११४०; **वराहो होणें** ११·६२; **होणेन विण**, झाल्याशिवाय, १८·१०८४ (१); **होणें व जाणें** यांचीं कांहीं रूपें **जाणें पुढें पहा**; **होणीं**—इयें दोन्हीं जैसी होणीं। ८·१७२; **न सहित** आलेलीं कांहीं रूपें: **न होउनि** १५·५०७(१), **नव्हता** ११·४०४, **—तां** १३·४६६, १८·१६८० (२), **—ति** ७·६३, ११·६७२, **—ती** ३·२५४, **—तें** ११·६२८; **नव्हंति** १८·१२२७, १८·१५८६, १८·१६८१, १८·१६८३, **—तु**, नसेनात कां, १७·८४; **नव्हे**—हा सदा दुर्लभु मना। आपु नव्हे साधना। २·१४८, २·१४७, ६·३४२, ६·३४७, ९·६३, १८·४१८, १८·१२१८; **नव्है** ८·६०, **—ऌ** ३·२२२, ५·१२४, ६·३३१, ९·३८३, ९·४०१; **नव्हों**, होत नाहीं काय? ९·३७०; **न्हवति**—परि संग्रामीं थीर न्हवति। १·१७३, ९·३४२, ११·४३२; **न्हवंति** १८·१६७९, १८·१६८५(१), १८·१७१९; **न्हवतु**—ते पापयोनी हीं होंतु कां। ते श्रुताधीत न्हवतु कां। ९·४४५ (२); **न्हवतेया** ११·५९ (१); **न्हवसि** ११·५१४, ११·५२९; **न्हविजे**, होत नाहीं, ९·१४३; **न्हवे**—ह्मणौनि वक्ता चि वक्ता न्हवे। श्रोतेनि विण॥ ९·२९ (२), आगा थानीं कीरु दूध गूढ। परि थानासी चि न्हवे किं गोड। ९·३८, ६·३१६, १०·१९२, ११·९४, ११·९८, ११·४३१, ११·६९३, १३·९७६, १४·३३६, १५·४८, १८·१२२४, १८·१७१३(२); **न्हवैल** ११·३७; **न्हवैनियां** १४·२८८; **न व्हाए—व्यासाचा अंकु न व्हाए**, व्यासाचा छाप (शिष्य म्हणून) घेणारा होणार नाहीं, १८·१६३७, **वाहणें पहा**; **न व्हावा** ६·३४८, १८·१६९, **—व्हावें—बरल न व्हावें**, भडकूं नये, ३·१६३; **नो सहित आलेलीं कांहीं रूपें: नो होए** ६·४२५, **—होंती** ९·४६१, **—होंतु** १८·१६२०; **नोहतां, न होतां**, माझ्या स्वरूपाला न मिळतां, १५·५३४(२); **नोहंति** १६·१२५; **नोहावा** ५·१२, **—वें**—तैसें भले तेथ भलेतेणें भावें। भलें तें हीं हो अथवा नोहावें। ९·२५६ (२), ३·१६९, ३·१८५, ७·१५०, ११·५७, १८·१३२(२), १८·१६२२; **नोहावें...होआवें** ९·४३७ (१); **नोहिजती** १३·८९४ (१), **नोहिजे**—तरि आपण आहाणां नोहिजे। आपण-पेयां॥ २·१९६, ९·६७, १७·१७; **नोहुनि, न होतां**, १६·१९, १८·३७६ (१), १८·३७७, १८·३७८ (१), **नोहूनि** १८·३७६ (२),

**नोहे**—आतां शरीर तरि आहे। परि शरीरिंचा तो नोहे। ऐसें बोलवरि होये। करूं काये॥ ६·४०२ (१), २·७०, ३·१३२ (२), ३·१९४, ३·२००, ३·२०९, ३·२१२, ६·७५ (२), ६·३९३, ६·४२३, ६·४३९, ७·१४, ७·६० (१), ७·१३१, ७·१७७, ८·१३, ९·१७, ९·६२, ९·२४६, ९·२७० (हे), ९·३०९, ९·३४१ (२), १३·८९४ (२), १३·१११५, १३·१११७, १३·१११९, १८·१३२ (१), १८·६९०, होए...नोहे ६·३५ (२); **नोहें** ६·७४, ७·५८ (२), ९·२६१; **नोहीं** १७·१६; **नोहोंति** ६·३९८, ७·२०३; **नो होंती** ९·४६१; **नो होंतु**, कां न व्हाव्या? १८·१६२०, **नो**– १८·३७८ (२); **नोहोनि** १८·८१२, **–होनि** १५·५१७, १५·५१८; **नोहोंसि** ६·३६०.

**होता**—(१) हवन करणारा. ४·११८, ९·२६७. **अग्नि आणि होता** ४·१४७; (२) (क्रि.) **होणें** पहा.

**होत्र**—आहुती, होम. **ज्ञानाग्निहोत्र** ९·२४२, **होत्री**, हवन करणारा, **ज्ञानाग्निहोत्री** ६·४४७.

**होम**—विधिपूर्वक आहुती, यज्ञ. जैसें उतलें आगी पडे। परि होमीं न लगे॥ १८·१९१. **होमें धर्मे** १६·४०१; **जपहोम** ६·४५३; **होमणें**—**होमीति** १६·३८६.

**होळी**—होळी, होळींत टाकल्याप्रमाणें जाळून टाकणें. वज्राग्नीचां ज्वाळीं। करुनु अपारां धातूंची होळी। १२·५०.

**ह्मणणें**—बोलणें, सांगणें, समजणें, संबोधणें. या क्रियापदाचे अनेक उपयोग केलेले आहेत, त्यांपैकीं कांहीं येथें दिले आहेत; कांहीं ठिकाणीं **म्हणणेंचीं** रूपें आलेलीं आहेत तीं **ह्मणणेंचीं** असणें संभवतें. **ह्मण**—पण मनें वाचा देहें। जैसा जो व्यापारु होए। तो मी करितु आहें। ऐसें न ह्मण॥ १२·११७, **ह्मणह्मणों**, वारंवार सांगते, १४·४१(२); **ह्मणत**, म्हणतात, विनंति करतात, ११·३२५, **न** –,न जुमानतां, १२·३६ (ह्म), **ना** –, कबूल करीत नाहींत, १८·१४८२; **ह्मणतयां**, म्हणणारांना, १०·२३३; **ह्मणतले** ४·१८४, ४·२०८, ११·१२२; **ह्मणतु असे** ३·२३४, ५·१७४; **ह्मणति**—इयें इंद्रियें जें जें ह्मणति। तें तें चि जे पुरुष करिति। ते तरले चि न तरति। विषयसिंधु॥ २·३४८,३·६३ (२), ३·१२७, ३·१९२, ५·१६७, ६·१३२, ८·१८९, ९·३२, ११·४५८, १३·१५७, १३·६४९(२), १८·१२५, १८·१३७०, **ते**–, त्यांना वाटतें, ६·१८; **ह्मणती**—देवो देवी ह्मणती। अवाच्यातें॥ ४·६८(२), **हे**–, हे दोष देतील, २·२०८, **–थि** ६·३३८ (ह्म), ६·४०७, ६·४१७, **–थी** ६·१४३; **ह्मणता**—म्हणणारा, मी तलु उपरु ह्मणता। १३·४१७; **ह्मणतां** ८·१७७(२), ८·१७९(३), १३·३१७, **न**– ६·१२२, ६·४०१, ९·२८८, **–वीं** ११·५६४ (२), **–वे, पुरे न ह्मणवे** १०·१७५, **–सि**, उपदेश करतोस, ३·३, हट्ट करतोस, १८·१२८१; **ह्मणां**, सांगाल, १४·२७; **ह्मणाल** ३·९८, १३·३१४, **–वें** १३·८६६; **ह्मणावेया**, सांगण्यासाठीं, ११·५६८, **मी ह्मणावेया होंतां**, विचारणार होतों, ८·१०७; **ह्मणिजे**—म्हणावें, समजावें, जैसी अमृताची चवि निवडिजे। तरि अमृता चि सारिखी ह्मणिजे। ४·१८१, रथांगा(गां)चा मेळावा। रथु ह्मणिजे पांडवा। १३·१५१, ५·११४ (२), ५·११५, ६·३४० (ह्म), ८·३२, ८·१७९ (२), ११·५१२ (२), ११·५८१ (ह्म), १३·८६५ (२); **ह्मणे** २·१, ४·१८२, ५·१, ६·१७, ६·१५१(१), १०·२०७, ११·२०३, ११·४९६, १३·६४९(१), १३·११६४, **तो** –, तो आज्ञा करील, ५·७४, मनांत वाटून घेतो, १३·२८४, **न** – , असा विचार करीत नाहीं, १२·१४७ (ह्म), १२·१४९ (ह्म), १३·४३७ (१); **ह्मणें – सीं ह्मणें** १८·१७७; **ह्मणैं** ६·४२४, ८·२५२; **ह्मणैल** १८·१६७३; **ह्मणो, ह्मणो(णा) हें देखों होये**, म्हणाल तें, ९·१२; **ह्मणो(णों) पाऊं** ६·४११; **ह्मणों** ३·६, ६·४०९, ८·४०; **ह्मणों जाइजे**, असा पक्ष घेतला तर, १३·८६५(१), **– यंता** १५·४८४, **– ये** ८·१७७(१), ८·१८७, ९·३९; **न म्ह(ह्म)णों**, नकोशीं वाटणार नाहींत, ६·१७८; **ह्मणों नैए** १५·५०९; **ह्मणणें**

१३·८६१, १३·८७१; **एया ह्मणणेया,** या बोलण्याला, ९·१०९, सांगण्यासाठीं, ११·५६८; **ह्म(ह्म)णोनि** १·१६०; **ह्मणौनि,** त्या त्या कारणामुळें, ह्मणौनि अयुक्तपण मनाचें। तें चि सर्वस्व दुःखाचें। २·३४७, १·४७, १·६९, २·७४, २·७७, ३·६३(१) ४·६८(१), ५·११४ (१), ६·१४५, ६·१५१ (२), ८·१७९ (१), ९·६९, ९·७०, ९·७१, ११·४७२, ११·५१२ (१), ११·५६४ (१), १३·८७४, १४·४१ (१), १८·१६७४, १८·१६९८; **मीं काहिं चि· न करिं ह्मणौनि,** अशी समजूत करून घेऊन, १८·१२८७; **ह्मणौनियां**—जेयातें अव्यक्त ह्मणों ये कोडें। ह्मणतां स्तुति हें ऐसें(सें) नावडे। जे मना बुद्धी न संपडे। ह्मणौनियां॥ ८·१७७ (३), १·६३, १·६६, ३·२४०, ५·१५७, ५·१७८, ८·१८०, ११·५२९, १३·८७२; **ह्मणौनु** १५·४८; **ह्मणिया,** आज्ञापालक, नोकर, १३·४३७(२), १७·२०२ (या), **—गत** ९·२८३, **—रे** ९·३२१; **ह्मणियें,** आज्ञा, २·३०३, २·३५२, ३·९९. **ह्मणितणें—पणें** पहा.

**ह्मणितणें**—सांगणें, समजणें, आज्ञा करणें, संबोधणें, सांगितलें जाणें. **ह्मणितला**—जो रसनें-द्रियांचा आंकला। कां निद्रेसि जीवें वीकला। तो नाहीं एथ म्ह(ह्म)णितला। अधिकारिया॥ ६·३४५, कां राहे ह्मणितला राहिल। महावातु॥ ६·४१२, २·७४, ८·२३४, १०·२३, १८·४८, १८·११२३; **ह्मणितलां—सज्जनीं आपुला ह्मणितलां,** आपला म्हणून म्हटलें, १·६५; **ह्मणितले** १०·२७, १८·७५९, **—आहाति** ४·१५४; **ह्मणितली**—भीष्मपर्वि शांति। ह्मणितली कथा॥ १३·११४८, १६·२६३; **ह्मणितलें**—ऐसीं इंद्रियें आपैतीं होंति। जेयाचें ह्मणितलें ह्मणियें करिति। तेयाची प्रज्ञा जाणें स्थिती। पातली असे॥ २·३५२, १·६३, १·१२१, २·९१, २·२८७, २·३७०, ३·१, ५·९, ५·१४, ५·१६१, ६·४, ६·१३६, ६·१४७, ६·१५२, ६·१६१(लें), ७·१२०, ८·१, ८·७, ८·१४, ८·५३, ८·५७, ८·५८, ८·१००, ८·१०७, ८·१०८, ८·२४५, ९·१८६, ९·२३६, १०·१६, ११·८०, ११·११५, ११·१२३, ११·१५५, ११·१५६, ११·१६०, ११·४५१, ११·५६०, ११·६२९, ११·६६३, १२·२१६(ह्म), १३·११, १३·४१, १३·५९, १३·२१६, १३·३१३, १३·६३२, १३·८२८, १३·८५२, १३·८५६, १३·९५८, १३·१०८७, १४·२५, १५·१४५, १६·२७, १६·१२९, १७·१२३, १८·२८, १८·२९८, १८·१३३१, १८·१४३२; **जी ह्मणितलें** ११·६५७, १३·६४६, १५·४२८; **ह्मणितलीं —मूळें ह्मणितलीं** १५·२०५.

**ह्मणिपणें**—वर्णन करणें, समजणें, म्हणवून घेणें. **ह्मणिपत—ह्मणिपत असे,** सांगितलें आहे, आज्ञा केली आहे, ३·११८; **ह्मणिपति**—वाक्यें ह्मणिपति पुंजे। अक्षरांचे॥ १३·१५२, १·१०, १३·१०१; **ह्मणिपती** ४·१३९ **(णि),** ४·१४४; **ह्मणिपसी,** म्हणवतोस, **तूं जाणता जरि ह्मणिपसी** २·९२; **ह्मणिपे,** म्हणावें, समजावें, एणें कारणें ह्मणिपे पाहीं। व्यासोच्छिष्ट जगत्रय॥ १·४७, तो जालंधरु ह्मणिपे। पांडुकुमरा॥ ६·२०८, २·१९२, ४·९०, ८·२, ८·२९, ८·९८, ८·१५७, ८·१६६, ८·१६७, ८·१७१, ८·१८६, ९·५१३, १३·१४२, १३·९२०, १३·१०८८, १३·१०९०, १६·६५, १६·९२, १६·१९६, १७·१९८, १७·२४०, १८·३३४, १८·३६८, १८·७१४, १८·८३१, १८·९७७, १८·१४२०; **ह्मणिपे तरि,** म्हणावें तर, ५·७७; **स्नेहालागि माये ह्मणिपे,** प्रेमासाठीं आईच, प्रेम आईनेंच करावें हें म्हणावें तर, २·४२; **ह्मणिपैल,** सांगितलें जाईल, १०·४६, ११·३४४; **कथा ह्मणिपैल** १०·४०, **पुढां—** १३·१६०.

**ह्मातारा—ह्मांतारा**—वृद्ध, धृतराष्ट्रास उद्देशून. **ह्मातारा**—हें जाणौनि मनीं हांसिला। ह्मणे ह्मातारा मोहें नासिला। ६·६. **ह्मांतारा**—तंव एया बोला निवातु ह्मांतारा। ९·५१७, १३·५७३. **ह्मांतारपणि** १३·७८६.

# परिशिष्टें

# परिशिष्ट १

## विरोधात्मक व इतर शब्द

### (अ) विरोधात्मक

## (आ) अ–अन्–अव–निर् सहित आलेले

## (इ) परस्पर संबंध दाखविणारे जोडशब्द

## (ई) पुनरुक्ति

## (उ) अनुकरणवाचक व इतर तशाच प्रकारचे

## (ऊ) तीन शब्दांची योजना

## (ए) चार ते आठ शब्दांची योजना

# परिशिष्ट २

## विशेषण विशेष्य

# परिशिष्ट ३

## क्रियापदें

# परिशिष्ट ४

## प्रत्ययांत नामें, विशेषणें इ०

**(अ) –इक –ऐ**

अनन्यगतिक ९·३३३.
आगलीक ४·४.
आदि-दी-क / आदि(२)पहा.
आध्यात्मिक १६·१८८.
इहिक पहा,
ऐहिक ४·१५३.
कलिका / कलि (१) पहा.
कामिक ११·१६९.
क्षणिक / क्षण पहा.
ग्राहिक ६·२९२.
चिकित्सिका १३·२२५.
जवलीक ९·१०८.
तात्विक १८·१२७१.
त्रिमालिक ५·११३.
देशीक ११·६५४.
दैविक ११·५०६, १७·१६.
नास्तिक / नास्ति पहा.
निमित्तिक १८·५८५, नै–/ निमित्त पहा.
निरुपाधिक ९·१५६, १५·४१३.
नैसर्गिक / नैसर्ग पहा.
पथीक १८·१२९१.
परत्रीक ४·१५३,
पारत्रिक / पर (२) पहा.
पाशिक १४·१४७.
प्रासंगिक ६·४८.
बैसिक १३·४८४.
बोलिकें ९·३६६.
ब्रह्माग्निक ४·१२४ (१), योगाग्नीक ४·१२३, साग्निक ४·१२४ (२).
मागीलकी ४·३५.
मानसीक १७·१९९.
रमणिक ११·१९४.
लौकिक १४·३४२.
विषइक ५·११५.
वेगलि-लीक / वेगला पुढें पहा.
शाब्दीक १७·१९९.
संसारिक २·३५०, ३·८२.
सात्वि-त्वी-क / सत्व पहा.
सोइ-ये-रिक १३·३५७, १७·९.
स्वाभाविक १७·६७, १८·८४८.
ग्राहकै ११·६४२.
चावटै ९·१६.
निसुगै ११·५४४.
पाइकै १७·२०४.
बहुचकै १८·५३६.
मौवालै १४·२४५.
वाचालै / वाचा पहा.
सेवकै / सेवणें पहा.

**(आ) –ता**

अक्षोभता २·३५६.
अगर्वता ४·१६५, ९·२२५.
अनित्यता ९·५०१.
अनेकता ९·६७.
असारता २·१३३.
अहंता/ अहं पुढें पहा.
अहंममता ९·६१.
आढ्यता १३·२०५.
आरोग्यता १०·१५४.
इदंता १५·२४२.
एकनिष्ठता २·११३, ७·१६८.
एकरूपता १८·१०२८.
ऐक्यता ३·३९.
कर्तव्यता ४·९३.
कामपूर्णता २·१८८.
क्षारता १७·३७२, १८·१२०२.
गुणता १४·२९६.
गुणातीतता १४·२८३.
तत्वता (क्रि. वि.)/तत्व पुढें पहा.
तरंगता ९·१०२, १५·१०६.
तद्रूपता/ तत् पहा.
तल्लीनता २·१७२, ६·३३१.
तारुण्यता १४·९१.
दक्ष्यता १८·१२८२.
दृष्टता १८·११५६(२).
धीरता १८·७६२.
नित्यता/ नित्य पहा.
निरहंकारता १३·५३२.
निरासता ४·९२(२).
निरार्त्तता ३·४९.
निर्भयता १०·८३(१).
निश्चलता १८·११६५.
निष्कर्मता ४·९२(१).
निष्कामता ३·१५४.
परतंत्रता ३·६०.
पवित्रता ४·६१, ४·१८०.
पुरुषता १५·४६३.
पूर्णता/ पूर्ण पहा.
प्रकाश्यता १८·११५६(१).
प्रज्ञाकुशलता १५·१८४.
प्रसन्नता/ प्रसन्न पहा.
ब्रह्मता/ ब्रह्म (१) पहा.
भिन्नता १८·२९४.
मधुरता १·३६, ३·२०७.
मुक्तता १४·४८, १८·३९४.
मुमुक्षता १८·१४३१.
येकवाक्यता १७·२६,१७·२७.
योग्यता/ योग्य पहा.
लोलुपता ११·४२६.
वागतृता १४·६३.
विकलता १·१९६.
विचित्रता १८·५३६.
विफलता १८·६३०.
विषमता १८·२३९.
व्याकुलता २·३६८.
व्यामोहता १५·१०१.
शोच्यता २·२१,१०·१६६.
श्लाघ्यता १८·१६५.
सदयता/ दया पहा.
समता २·२९८, १०·८३(२).
साकार्यता १४·२७३.
सामान्यता १८·१४८८.
सिद्धता १८·६४०.
सुरंगता १·३८.
सुरेखता १·३६.

(इ)—त्व



(ई) पण—णा—णें

## (उ) मई—य—यो



## (ऊ) मत—मंत



## (ए) वंत



## (ऐ) प्रत्ययांत इतर कांहीं शब्द

वेडिव १३·१९०.
सोलि-लीं-व/सोलणें पहा.
गाणि-णी-व १८·१७१६,
१८·१७२०.
भाटि-टीं-व/भाट (१) पहा.
चांचोड पहा.
नावोड १८·३०७.
तोंडौता १३·१५.
घडौता ११·७१.
मागौ-घौ-त/ मागुत व माघुत पहा.
वरौत ६·५५.
चवक ११·३३४.
बचका पहा.
उपखा ९·११४.
बुडुखा १३·२१८.
फलकट २·१३०.
बलिकट/बलि पुढें पहा.
घरटा-टी पहा.
थेंबटा/थेंब पहा.
दि-दीवटा पहा.
उभाट १३·४६.
उसिटें/उसिटणें पहा.
कोंधाट ११·२४६.
खुजट ११·२७३.
चोखट ६·१७१.
ति-तीखट ११·४५८,
१७·१४२.
दासट/दास (२) पहा.
बासट पहा.
बोभाट १८·७३१.
झांटी ११·२०१.
राहाटी/राहटणें पुढें पहा.
उमेठा १८·१५८८.
कुरुठा ५·१२.
रागीठ/राग (१) पहा.
वसैठा ५·१२.
आगिठी १८·६८१.
आंत्रड १८·२४३.
उमड ११·३०८.
झुंबाड ११·३५८.

मडाड ११·२९९.
भाऊंड ८·२६१.
कुरौंडि-डी/कुरवंडी पहा.
बागडी पहा.
राखौंडी ११·३५१.
थोरांडें १५·१६७.
नाकाडें १३·५६१,१३·७०४.
बिरडें १३·३७८.
मेहुडें १४·१७३.
सालडें १५·२६.
सिंहाडे ११·३३९.
वोडण ११·३४५.
टेहूणी १३·५०४.
बाइणी-बायणी पहा.
रावणी १४·२०४.
लावणी १६·६२.
सुअणी ११·४१९.
गुणिया ११·८४.
दंदिया १३·५००.
दुखिया ५·१२१.
योगिया/योगी पहा.
रिणिया/रिण पहा.
रोगिया ११·४२३.
सुखिया/सुख पहा.
हटिया ३·२६१.
ह्मणिया-यें/ ह्मणणें पहा.
उखर १३·१०४७.
कोठार ९·३१८.
गोडिर/गोड पुढें पहा.
घठार १६·३९३.
चाचर १८·१५८८.
जिव्हार पहा.
तण्हार ३·२१८.
दातार ११·५३५.
पाठार ६·५८.
पैसार पहा.
माजिर/ माजणें पहा.
सोपार पहा.
होणियेर ११·३९७.
ह्मणियारे/ ह्मणणें पहा.

उबारा ११·६१७.
फुलौरा ९·२७,१०·११.
मनौरे ९·३.
धुवारी १७·१४५.
फरारी १८·२४९.
फाउरी १३·१०५.
कीडरुं ११·५४.
दाशिरुं १८·१३९४.
पा-पां-खिरुं/ पाख पुढें पहा.
लेंक-कु-रुं/लेंक पुढें पहा.
हातिरुं ९·४३८, १३·६९७.
आगल पहा.
इसाल पहा.
उगल/ उग पहा.
खलाल ११·४७८.
झलाल पहा.
टवाल १३·८०९.
ढिसाल पहा.
दादुला पहा.
धसाल १०·२९६, ११·५९९.
पायल पहा.
नव्हालि-ली पहा.
माउली पहा.
खडुलें ११·५५०.
झावलें ८·२२७.
ठेंकुलें १८·१७६२.
डगलें १७·१२६.
धाकुले १·१८३.
बिंदुलें/ बिंदु पुढें पहा.
वांझौलें १०·३०८.
सानुले १३·२४८.
बरव पहा.
हवाव ६·१३२, ७·२०४
ऊलावा/ऊलणें पहा.
कणवा १७·३२९.
चढावा ११·३८३.
तडवा १३·५६.
तलवा ६·२३२.
दीठिवा ९·४.
फावा १७·३१४.

# परिशिष्ट ५

## (१) कांहीं निवडक ओव्यांतील शब्दांची पुनरुक्ति

### अ

अग्नी आगि पोळिजे २·३३६.
ब्रह्माग्निक साग्निक ४·१२४.
अमृताची चवि अमृता चि सारिखी ४·१८१.
भूतांचेनि अनेकपणें अनेकु नोहे ६·३९३.
जें अमृति(तिं) हिं रिगौनि मरावें। सुखें अमृत होउनि कां नसावें। अमृतामाझि ॥ ७·१४९.
अव्यक्ताचें होये व्यक्त विश्व ८·१५८.
मरतिये जीवाकारीं अमर जें आहे ८·१७६.
अग्नी माझि आलें इंधन चि अग्नि जालें ८·१९७.
जो विष अमृतें ओळखे। तो अमृत काइ सांडूं शके। ८·२३९.
आधवां अवकाशिं जैसें। अवकाशु होउनि आकाश असे। ११·५२७.
भावांचें अवतरण। अवतरवीति खुण। १३·४.
अद्वैत दावावें बोलें द्वैत चि कीजे १३·८८३.
हा तों असतू चि आहे। १३·१०१८.
असतू चि असे सर्वत्र ईशु १३·१०७१.
अभ्र धांवे अंबरीं। अंबर उगें ॥ १३·१०७५.
अवेवी अवेवीया। आछादिजे किं तेया। तें चि रूप ॥ १४·१२४.
असंत चि असिजे जगें १५·१३२.
सलिलिं असत चि असे १५·४५५.
अमृत चि होउनि मिळणें अमृतिं जेविं १५·५३२.
कायि द्विजु अंत्यजुधृष्टी। अंत्यजु नोहे ॥ १७·५१.
अन्याऊ गा अन्याइ हेतु जाणावा १८·३७४.
हे चि होउनि अर्थना। मी चि माझां अर्थीं अर्जुना। करूनि अर्थाभिधाना। आणी(णीं) मातें ॥ १८·१११४.
अनुभवु ही वेडावला। अनुभूतीपणें ॥ १८·१२११.
अनुभूतीं अनुभवे। अनुभउ जेया ॥ १८·१३१२.

### आ

आपणपेंयां आपण ह्मणे १·१७८.
आपण आहाणां नोहिजे आपणपेयां २·१९६.

## इ–ई



## उ–ऊ



## ए–ऐ

ऐक्याचें ऐक्यपण सरे । जेथ अद्वयकणु हीं विरे । १८·९९९.

## क

जैसें काष्टें काष्ट मथिं(थि)जे । तेथ वन्हि एकु उपजे । तेणें काष्टजात जालिजे । १·२४२.

अक्रियता चि करणें । ४·५७.

मुक्तु तो सकर्मु चि कर्मरहितु ४·११३.

आणि करितांति जें न करावें । वेदु ह्मणे ।। ७·१०१.

जैं कृष्णाचेयां होयजे· आपण । कृष्णु होये आपुलें अंतष्करण । ८·९.

तो कल्पादि जन्मां नांगवे । आणि कल्पांतीं मरणा नाप्लवे । ८·२५६.

जैसे जलाचे कल्लोल । आणि कल्लोळीं आथि जल । ९·२८६.

जे माझेनि कामें सकाम । ९·३५९.

मी कवणु केतुला । कवणाचा कैं जन्मला । १०·६६.

तैसें मातें विश्वि कथित । कथितेनें(न) तोखें कथू विसरत । १०·११२.

कल्लोलातें कल्लोलें ग्रसिजतसें(से) ऐसें केलें १३·८८१.

कपू(पूं)रत्वें कापुरीं । सौरभ्य असे जिया परीं । १३·८८९.

क्रियेसि कर्त्तेपण । जेयाचेनि ।। १३·९२५.

निकण वाढे कणेंसिं कोंडा १३·९५५.

जैसा वन्हि काष्टीं भरे । तैं दीसे काष्टाकारें । १४·१९३.

नां प्रवर्त्तलेनि कर्में । कर्मित्व तेया कां गमे । १४·३३२.

तैसा कर्मा अतिसो आहे । निष्कर्मा लागि ।। १८·१५३.

आंतुलें करणें कर्त्ता कर्त्तव्या घे उमाणें १८·४९७.

अप्राप्तें शोचावें काहिं कामावेया कामावें १८·१०९०.

कां जलौनि काष्टें काष्ट । वन्ही चि होए ।। १८·११०२.

तैसें कर्म मियां कीजे । तैं करणें कैंचें ।। १८·११७०.

तें होंत चि आहे । जैं करावें भाष जाए । ऐसें न करणें चि होए । तेयाचें केलें ।। १८·११७१.

कोण कोणां पाहांतसे । जाणवे ना ।। १८·१५८०.

कोणु कोणा अर्थिकु । कोणु जाणे ।। १८·१५८१.

## क्ष

आणि देवाचेनि क्षमत्वें क्षमा । आधारु जाली आहे भूतग्रामां । ११·५५२.

क्षीराब्धि कां जैसा । क्षीराचा चि ।। ११·६७९.

क्षीराचियें दशे घृत चि क्षीराकारें असे परि क्षीर चि नव्हे १३·८९७.

क्षीरसागरा परगुणें । किजे क्षीरसागरपणें । १५·५३२.

## ख

खांतखांतां तोंडें खांखांतें ठेलीं ११·४२७.

खलालांचेयां लगबगिं । फेडौनि खलालांचेयां भागिं । १५·३५४.

सींहु प्रतिबिंब पांतां खोभे । खोभला समारंभे । घली तेथ ।। १५·४५४.

## ग

गुणा सगुणपणाचें बीक । बहुवस एथें ।। १·३८.

सगुणु परि गुणातीतु । ४·११३.

गगनीं गगन लया जाये । ६·३१०.

जे सकलां गतींसि गति । ६·४६८.

गगनीं उपजे आभाल परि तेथ गगन नाहिं केवल ७·५६.

परि पवनु हालौनि पाहिजे । तरि गगना हिं वेगला देखिजे । एऱ्हविं गगन तों(तो) हें साहाजें । असे जैसें ।। ७·११२.

जैसा मठु गगना भरौनि । गगनीं चि आथि ।। ८·५९.

घनजात आटे गगनिचां गगनीं ९·१०१.

परि ग्रसितें ग्रासा वेगलें । असे काइ ।। १३·८८१.

जें गुण नोहे कहिं । गुणा तेया पाडु नाहिं । १३·९०१.

निर्गुणें गुणातें भोगणें १३·९०६.

ह्मणौनि गुणाचा संगु । अथवा गुणभोगु । हा निर्गुणिं लागु । बोलों चि न ये ।। १३·९०७.

गुणिं गुणां परौतें जें आपणपें असे आइतें १४·२९०.

ग्रासातें हिं ग्रसुनि पुरता । १५·५१६.

गगन जैसें आलंगना । गगनाचेया ।। १५·५३१.

गुणां गुणियां धरावी सरोभरी १८·१९.

गोरेया आंगा जैसें गोरेपण १८·८८३.

आत्मज्ञान मज गोप्याचें हि गुपित धन १८·१३१७.

घटाचेनि नासें गगन चि गगनीं असे १८·१३९०.

गातां गाॐ ह्मणे तैं गाणिवे होये नेणें १८·१७१६.

## घ

मनाची घडी घडे । ह्रदयामाझि ।। ६·१८८.

घंटानादु लयस्थु घंटे चि होये ८·९५.
आथि घरमेलावा। ह्मणौनि वाहिवां। घरीं वाहे ॥ १३·३७.
घरिचीं चि राहाटति घरीं। घर काहिं न करी। १३·१०७५.
घटभंगीं घटाभासें। आकाश जेवि ॥ १४·५४.
व्योम घटें आवरे। तें घटाकाश ॥ १४·१९३.

च

न चिंतावें तें चिंतिसि। २·२०१.
ऐसा चिन्हि चिन्हतु। ३·७४.
तो चालिला संगें न चले। ४·५८.
न चलतां सूर्या चालणें ४·९८.
चाड चि निचाडां करी। ६·१३५.
निश्चलपण चालणें एथिचें ६·१५९.
चंद्रिका ते ठेली चंद्रीं चि आहे ८·१३६.
नचलतेनि रवी लोकु चले ८·१८५.
चंद्रकांतु द्रवता होये ते हातवटी चंद्रिं आहे ९·२९.
लोह चाले तरि चालो कां। कोणु सीणु भ्रामका। ९·११५.
चंद्रें चंद्रें(द्र)मेयांसि खेंव दीधलें १०·१०७.
जरि चिंतूं ह्मणों आघवें। तरि चिंतणें न घडे ॥ १०·१७१.
चाराचारी (चारा चारी) चांचु वेन्हीं। १३·४००.
चंद्रिका ते उगी चंद्रिं जेविं १५·३५४.
हारंतला चंद्रु जैसा। चांदिणेन ॥ १७·४२१.
चंद्रु चंद्रिका धवलिला। १८·८५०.
चंदनाची द्रुति जैसी। चंदनीं असे आपैसी। १८·११४४.
चित्त चैत्यागें मातें चि भजे १८·१२६१.
चइत्य जातें सांडिलें चित्त माझां ठांइं जडलें १८·१२६२.

ज

जैसें जळीं जळें न सिंपे। पद्मपत्र ॥ ३·७१.
माझें अजत्व जन्मणें। ४·५७.
जैसें न सिंपे जलिं जलें। पद्मपत्र ॥ ५·५०.
जगाचां जिविं आहे। परि कव्हणांचा कहिं नोहे। जग चि होये जाये। तो शुद्धि ही नेणे ॥ ५·७९.
जैसा जनामाजि खेचरु। असतू चि जना नव्हे गोचरु। ५·९८.
पवनाचेनि मेळें जलिं जल चि लोले ५·९९.
जलातें जलचर सांडितु केवि ५·१२१.
जल जैसें जलीं वेगलें न दिसे ५·१३२.
जलीं सरलेयां माया जालितें हीं जलें(ले) ८·५७.
जो जीवांचा जीवाला। विश्वाचेया ॥ ८·२६७.
आमचिये जीविचें पडो तूझां जीविं ९·३७.
जाणणें चि जाणणेयां आड रिगौनि ठाके ९·१४४.
जैसें आपुलेया जाणिजसि जाणिवा। १०·१५९.
जिया जाणितलेया चि साठीं आघवें जाणितलें होये १०·१८९.
तैसा नुभगे जीवा। जिवपणें जो ॥ १२·१६७.
जिवें जीवो माझें(झे)नि तो १२·१७०.
जन्में चि जन्म निवारी। १३·५५१.
आणि जाणितलेया वरौतें। जाणणें नाहिं जेथें। जें जाणणें चि तन्मयते। आणी जेयाचें ॥ १३·८६२.
जीवधर्महीनु जीवांसि अभिन्नु १३·१०६१.
जलिं जलें न सिंपे। सूर्यु जैसा ॥ १३·१०८८.
जालेनि जगें मी झांके। तरि जगत्वें कोणु फांके। १४·१२२.
वन्हि काष्ट जालौनियां स्वयें जलें(ले) १५·४९३.
जाणणेन विण उरलें जाणतें जें १५·४९४.
मौळ्याचेनि जीवें जियाला जो १८·३८७.
न जाणतां न जाणणें। जाणावें उरे ॥ १८·५३०.
जिज्ञासु पुढां वीरेषा। हे चि होउनि जिज्ञासा। मी जिज्ञासु ऐसा। दाखविला ॥ १८·१११३.
इया बोधा जाणणें तें ही मीं चि जाणें १८·११९४.
हें जाणौनि जाणणें जेथ। अनुभविं रिगे ॥ १८·११९९.
जाणिवे नेणिव नेणौनि। जाणिजे तो ॥ १८·१२०८.

ज्ञ

ज्ञानें ज्ञेय गमिजे। तो ज्ञानयज्ञु ॥ ४·१४०.
हे ज्ञानिची पवित्रता। ज्ञानीच्चि आथि ॥ ४·१८०.
ज्ञान तें चि आंधारें ज्ञानासि करिति ९·१७०.
तें अज्ञान ज्ञानिं बुडालेयां। ज्ञानें कीर्त्तिमुखत्व केलेयां। १५·४९३.
सात्विकज्ञान चोखडें। जेयाचां उदइं ज्ञेय बुडे। ज्ञातेनसिं ॥ १८·५२६.

झ

झाडिलिं कोलें झाडी। १३·५८४.

## ठ

गेलेयां जेया ठाया ठाउ चि होइजे ८·१९४.
ठकासि ठक मांडलें । ११·१९१.
जीउ जाऔ परि तुमसे । ठेविला ठाऔ ॥ १३·२०२.

## ड

ज्ञानाचां डोळां डोळसां । माझि डोळसु तो वीरेशा । १३·१०६२.

## त

मग तत्वता तत्व उरलें । ज्ञानियासि ॥ २·१३१.
ते तरले चि न तरति । विषयसिंधु ॥ २·३४८.
त्यजितां कर्म न त्यजे ३·५२.
जे पवित्रता तीर्थांसि । तीर्थरूप ॥ ४·६१.
जें महातेजाचें तेज । ६·३२३.
तापसांचा आद्यु । तपोनाथु ॥ ६·४७७.
मासिं तूंकितां तूंका तूटि नाहिं ९·४४५.
तेया ही तोंडें परि तोंडीं ११·३५१.
ताहाना ताहान चि पियावी । १२·६३.
तोंडेंसिं तोंडा न पडे । १३·१८.
तेजाचा तेजौनि निगाला । परि तेजीं असे लागला । १४·३८१.
जें तेज तेजासि सांपडलें । १५·५१४.
कनका तूका तूंकाचा नाशु । १६·१०६.
ऐसेनि कर्में त्यजिलीं त्यजीति सर्वथा १८·२१५.
तांथुवाचा ताणा तांथु घालितां वोइरणा १८·३५८.
तारुण्य कां तरुणांगी । १८·११४१.
नाना लवण तोय होए । मग क्षारता तोयत्वें राहे । १८·१२०२.
तृण तृणें बांधलें । १८·१२९७.
मग ताकौनियां काढिलें । लोणिं ताकिं माघौतें घातलें । परि नेघपे चि काहिं केलें । ताकें जेवि ॥ १८·१३९७.

## द

दिहा चि दीनु थोंकला । १·१५८.
देहिचा देहा नांकले । ४·५८.
दुःखियां दुःख चि जिव्हार ५·१२१.
जें दिठी हीं न पविजे । तें दिठीविण देखिजे । ६·३३.
जैं दीवेयाचें दीवेपण झांके । ८·२१०.
देहांतिचेनि विषमवातें देह आंतुबाहिरि श्लेष्मु आते ८·२११.
दोरी सर्पत्व वाओ दोराचिया कडौनि ८·२४६.
दृष्ट चि सुखपणें जेयासि अदृष्टाचे(चें) बैसणें ८·२६३.
दीपें दीपु लाविजे तेथ चि आदिलु कोणु हें नेणिजे ९·४२४.
रानीं दुःखिया दुःखियें भेटलें । ९·४३०.
तेवि देखिलेयां जें देखवलें । विश्व सकल ॥ १०·१९०.
दिशा विदिशा समाकुल दिशाचक्र ११·३१०.
ते हे दशा देख । देखणेयां(या) ॥ १३·४९८.
अद्वैत दावावें बोलें द्वैत चि कीजे १३·८८३.
दीपपणें दीपकीं । तेज जैसें ॥ १३·८८८.
द्वैत जेथ नुरे । अद्वय जें ॥ १३·११३६.
देहीं देहा जोगे । होती चि ना ॥ १४·५०.
दूधीं जैसी साये । दूधा चि तव ॥ १४·७३.
दिसतेन विण दिसतें । अदृश्य जें ॥ १५·७५.
देहराजु ने देहा । पासौनु घाला ॥ १५·३३५.
देखिजे देहाचा धर्म देहिं । १५·३४९.
अद्वैत होउनि तैसें । द्वैतें घेपें(पे) ॥ १५·४५५.
दसी दीपा संगें दीपू चि होए १७·१९.
अद्वैतु द्वैतत्वें(त्वें) भेटावा १७·३२९.
देहादिकिं कारणिं देहादिहेतु मिळणीं १८·३६४.
देहीं जो असे विदेहदृष्टी १८·४३२.
कां दीपा संगें दीपाकारु । होये तंतु ॥ १८·९७९.
तें देखणेयां(या) दृश्य लोटी । देखतें चि दावी ॥ १८·११४९.
आरिसेया आदी जैसें । देखतें चि मुख दीसे । तेया तें देखणें तैसें । मेळवी द्रष्टें ॥ १८·११५०.
दृश्य जाउनियां दृष्टें । द्रष्टेयासी चि जैं भेटे । तैं एकलेपण न घटे । द्रष्टेपण हि ॥ १८·११५१.
तैसा मी होउनि देखतें । तो घेऔं जाये दृश्यातें । तेथ दृश्य नेथिलें तें । दृष्टत्व ही ॥ १८·११५५.
दृश्या नाहिं दृष्टता मी जालेयां १८·११५६.
मग देखिजे कां नेदखिजे । ऐसी जे दशा निफजे । तें दर्शन माझें ॥ १८·११५७.
दृश्यादृश्यातीता दृष्टी । भोगी तो सदा ॥ १८·११५८.
दर्पणातें दर्पणें पाहिलेयां होये न पाणें १८·११६९.
दीपातें दीपें प्रकाशिजे । तें न प्रकाशणें चि निफजे । १८·११७०.
रोगु काइ रोगिया आवडे दरिद्र दरिद्रिया १८·१२८८.

दिव्या करविजे दिव्य जैसें १८·१३२०.
दीपें दीपु लाविला। तैसा परिससंगु तो जाला। १८·१४१२.
तैसा देवेंसिं पांडुसुतु। आपणपें देविं देखतु। १८·१५७५.
कां दीपा सदमुखु। ठेविलेयां दीपकु। १८·१५८१.
नेदखणेन जें दीसे। १८·१५९८.

## ध

जेव्हलि धर्मातें अभिभवी। अधर्मु हा॥ ४·४९.
सांघें अग्नीतव धूमु होये। तिए धूमीं काये अग्नि आहे। ७·५८.
प्रेमाचेनि थावें ध्यान चि ध्यानातें प्रसवे १३·४०१.
हे धरीतसे अपारें। तें मीं चि धरिं धरें। रिगौनियां॥ १५·३७०.
ह्मणौनि वाचेचां चौवारां। घातलेयां धर्मांचा पसारा। धर्मु अधर्मु होये तो वीरा। दंभु जाण॥ १६·२२१.

## न

आणि नाशु यावें नाशिलें। विचारि(रिं) पां॥ २·९७.
उपजे तें नाशे। नाशलें पुनरपि दीसे। २·१५९.
अनामा नामें ठेविति। ४·६८.
निद्रेचा अवसरीं। निदिजे सुखें॥ ५·४३.
भूतभावीं नाशवंत अविनाश जें ८·१७५.
नवल अंगप्रभेची नवलाई। कोंदली सैघ॥ ११·२९४.
तें अनिरूप्य किं निरूपिजे। १३·१७६.
जे माझिया नित्यता। नित्य ते पांडुसुता। १४·५२.
जो नादें आइकिजता नादु। १५·५१३.
येया नामा नामियां तैसा। अभेदु असे॥ १७·४००.
तरि न्याउ तो न्याया। हेतु होए॥ १८·३६५.
कामें नासिलेनि नासे। तैसा क्रोधु॥ १८·१०५४.
निवडे जैसा न निवडितू। पूर्णचंद्रु॥ १८·१५३६.
दर्पणें विण नयनें। नयनु कां दीसे॥ १८·१६८१.

## प

प्राणीं प्राणु संभ्रमें। हवन करिती॥ ४·१४५.
पवनातें पवनु चि धरी। ६·१९०.
पिंडें पिंडाचा ग्रासु। ६·२९१.
पिंडाचेनि मीसें। पदीं पद प्रवेशे। ६·३०८.
मनाचें मेघौडें विरे पवनाचें पवनपण सरे ६·४६६.
पडणेयां अरौतें पडण चूकवावेया पुरतें पडावें चि पडे ८·७०.
आखरें पूसिलेयां न पूसे। अर्थु जैसा॥ ८·१७४.
प्राणासि प्राणु नाहीं तेथ बुद्धि असौनि करील काइ ८·२१२.
प्राकृत प्रकृती मिले कल्पक्षयीं ९·१०३.
पाहाटेविण पाहाटवित ९·२००.
माझेनि प्रेमें सप्रेम ९·३५९.
पांतिकरु पांती मीं चि होईन १३·४२१.
पैं पाणियांचिये भूमिके। पाणी चि तलपे कवतिकें। ते लहरी ह्मणति लौकिकें। यऱ्हविं पाणी चि तें॥ १३·६०८.
पटीं पटु होउनि असे। तंतु जेवि॥ १३·८८७
जें प्राणाचे प्राण। १३·९२५.
जें पाणी पीउनि असे पाणी। १३·९२७.
परिपूर्ण पूर्णता। माझिया चि॥ १४·५२.
जो पूर्णु पूर्णिमाचंद्रु। १५·४५.
जें पाहिजेतेन विण पाहिजे। १५·२४५.
जो प्रकाश्यें विण प्रकाशु। १५·५१२.
साडपन्हरां मिसलावें। तरि पन्हरें चि जेविं होआवें। १५·५३३.
प्रकाश्यें विण सुरवाडु। प्रकाशाचा॥ १६·१६.
तूझेया परिणती मीं पूर्णु जालां १७·२०.
चालतां पावो पायें जीणिजे १८·२५२.
पाणी पांतां पाणीं होइजे लवणें जेवि १८·३९५.
पांतेपणें विण जैसा। पांत टाके॥ १८·९७०.
कां प्रकाशतां अर्कु। तो चि होये प्रकाशकु। १८·११९६.
प्रभा आलिंगिली प्रभा। १८·१२१०.
वन्हि प्रकाशु दीपपणें। प्रकाशी आपुलां॥ १८·१६२९.

## फ

प्राप्तिफलीं फलतां एयासि वेलु न लगैल ६·१५०.
यजनें...फलाविं येणें चि फलें ११·५८६.
न फलतां हिं निष्फलें। होंति चि ना॥ १३·२९०.
भोगिं जें फल होए तें फलांतरें वीत जाये १८·२५२.
परि फलशून्यता। नाहिं तेया विफलता। पैं फलासी चि पांडुसुता। फल काइसें॥ १८·६३०.
पैं परिपाकाचिये वेले। फल देंटें ना देट्ठ फलें। १८·९५२.

ब

तुह्मीं बोलविलां मीं बोलैन । १·८१.
जेथ बोलांचें बोलणें ठेलें । ४·१६१.
जें बोलणें बोला परौतें । बोलवलें ॥ ५·६४.
तैसें नामरूप तेयाचें । यन्हविं ब्रह्म चि ब्रह्मिचें । ५·१००.
ऐसेनि नागरपणें । बोलु निमे तें बोलणें । ७·२०५.
ऐसे बहुधाकारीं वर्त्तति । बहू चि होउनि ॥ ९·२५७.
येथौनि बोलणीं । बोलवती ॥ १२·१५८.
अतिबलु प्रबलु । बलिबंधनु ॥ १२·२४०.
पंचवटिकांची बांधी बांधली होती १३·४७.
तरि बैसलेपणें जें होये । तें बैसतां चि वेलिं नोहे । १३·६२२.
बद्ध कां न बंधिजे । १४·१३४.
प्रतिबिंबौनि बिंब वेरीं प्रभेची जैसी उजिरी १४·३८८.
कुहां आपण चि बिंबे सींहु प्रतिबिंब पांतां खोभे १५·४५४.
नबोलणेन बोलणें १५·५०७.
जो बहुतें पाडें बहुता । पासौनि बहू ॥ १५·५१६.
साच बोलिया बोलति ते १६·२८८.
बली अबलातें खाये । १६·३००.
बलियेपणें आणिक । होये बल ॥ १६·३९०.
फेडितां बंधनाचा ठाऊ । तूं जगद्बंधु ऐसा आहो । १७·१०.
प्रतिबिंब पाहे बिंबातें । तंव पाहाणें जाउनि आइतें । बिंब चि उरे ॥ १८·३९६.
तिये ब्रह्मीं एकपणें । ब्रह्म चि होउनि असणें । १८·१०००.
ब्रह्म आणि ब्रह्महोंतिये । योग्यते तैसा पाडु आहे । १८·१०८३.
निजबिंबिं एकवटलें । प्रतिबिंब जैसें ॥ १८·१११९.
बोलें किर बोलाचा उच्चारु कीजे १८·११३६.
बोलतेया बोलता चि भेटे । तेथ बोलिलें हें न घटे । १८·११४७.
ह्मणौनि तेया बोलतां । बोलीं बोलता मीं भेटतां । १८·११४८.
न बोलणें हिं न बोलैनि । तें बोलिजे तोंड भरूनि । १८·१२०८.
बोधिजे बोधु बोधें १८·१२०९.

भ

अभेदा भेदु देखति ४·६८.
न भोगितां भोगिलें । भोग्यजात ॥ ४·१००.
जें भजतेयांसि भज्य । ६·४७५.
जेया भजता भजन भजावें । हें भगतिसाधन जें आघवें । ६·४८१.
जें माझां ठांइं भूतें । परि मीं भूतीं नसें ॥ ९·१३२.
अथवा भूतें माझां ठांइं । आणि मीं भूतां माझि नाहीं । ९·१३३.
तैसें भले तेथ भलेतेणें भावें ।
भले तें हीं हो अथवा नोहावें । ९·२५६.
उदैलेनि सुधाकरें । जैसा भरला चि समुद्रु भरे । ११·२४८.
भयातें भेडविति डोले ११·३५९.
भूकैलेयां भूक चि खावी । १२·६३.
पैं आपणपेनि जालियां । छाया गा आपुलिया ।
भीउनि भियालियां । आवडिजे ॥ १४·१३२.

म

कां मृत ही जीवित लाहे । अमृतसिद्धी ॥ १·७७.
मठीं आकाश जैसें मठाकृती आवरलें असे २·१४२.
मनाचें मनपण गेलें । ४·१६१.
पैं मूर्त्तिचेनि मेलें । तो मूर्त्तु चि होउनि खेले ।
परि अमूर्त्तपण न मैले । दादुलेयाचें ॥ ५·८१.
बोलामाझिं(झि) मन मनें । आलिंगुं सरलें ॥ ६·११९.
अमु(मू)र्त्तु ही मूर्त्ति आवंगे । ६·१३१.
तेया अमूर्त्ताची मूर्त्ति । ६·४६८,१३·९९४.
मरतिये जीवाकारीं अमर जें आहे ८·१७६.
जागिनलेये वेले स्वप्न मनिचें मनीं चि मावले ९·१०३.
पाणी घेणें मुलांचें तें मुलीं चि घापे ९·३४२.
मंगलाचां अंकुरीं सर्वे चि अमंगलांची आहे पोहोरी ९·४९८.
ते अभेदें अंतष्करणीं । मानली कीं न मने ॥ १०·३००.
तेव्हलि मनासि मनपण न स्फुरे । ११·१९०.
किं मरणासि मरण पेटलें । ११·३५३.
जे हे मेलैनियां मेले । ११·४५४.
कां मान्यपणें मानितां । १३·१८५.

मूंकेनि घेतलें । मौन जैसें ॥ १३·२७९.
मरणें चि मृत्यु मारी । आपण उरे ॥ १३·५५१.
मिळौनि मिळत चि असे । समुद्रिं गंगापय जैसें ।
१३·६०६.
जें मेदिनियेची मेदिनी । १३·९२७.
जडातें ही माजवी । इयेचा माजु ॥ १३·९८२.
तेया अमनस्थाचें मन । १३·९९६.
मनें मन घालूनियां मागें । १४·५०.
तेविं मातें मीं जाणावेया । मीं चि हेतु ॥ १५·३९३.
पाणी बुडलूं ये मीठातें । तंव मीठ चि पाणी आते ।
१६·७१.
दंभमानाचा मेळावा । मेळवीति ॥ १६·३२२.
मळु जेणें मैळे । १६·४१६.
काइ मृगीं हीं मृगजळा । भाववें ना ॥ १८·३८६.
मुक्तातें निर्द्धारितां लाभे आपुली चि मुक्तता
१८·३९४.
एथ मुख चि दीसे मुखें । १८·१११६.
सर्वत्र मीं चि मियां देखतसें भक्ती इया १८·१११८.

य

जें यष्टा यज्ञ यजावें । ते(तें) हविमंत्रादीक आघवें ।
४·११९.
तिहीं योगाग्नीकिं यजिजे । तो दैवयज्ञु वीजे ।
४.१२३.
यज्ञें चि यज्ञु देख उपासिजे ४·१२४.
यजिता यजन हे ठाये ९·२४३.

र

अमृतरसास्वादनीं रस सकल १·२६.
एथौनि रसां जाला आहो । रसालपणांचा ॥ १·३३.
रंगीं सुरंगतेची आगलिक । १·३८.
बोली(लीं) अरूपाचें रूप दावीन । ६·३६.
तैसा माझेनि रूपें रूपसु । पुरुषु गा तो ॥ ६·३९६.
रथांगा(गां)चा मेळावा रथु ह्मणिजे १३·१५१.
चोखाळपण रत्नाचें । रत्नावरि नाचे । १३·३६२.
तिये रसने जो रसु रुचैल । तो आपण चि होइजैल ।
१३·४२७.
रवेपणा माझिवडें रवा ऐसें आवडे १३·८९१.
रूप नव्हे वायां रूपा लागली छाया १३·९५५.
राई रायिपण बीजीं । सांटौनि आंग त्यजी । १४·२५४.
उदैला आकाशीं । रवी चि रवीतें प्रकाशी । १७·४०१.

रज्जु जालेयां गोचरु । आभासता तो व्यालाकारु ।
रज्जू चि ऐसा निर्धारु । होये जेवि ॥१८·११८२.

ल

अलौकिकां नोहावें । लोकाप्रति ॥ ३·१६९.
जिहिं लोकाचेन आधारें । लौकिकें चि व्यापारें ।
सांडिलें निदसुरें । लौकीक हें ॥५·९७.
ललेयाचे लले सरति ९·३.
लेणेयांसि हें लेणें । केहीं आहे ॥ ९·१०.
जे लोभिण्ये एक चि जगीं । माझेनि लोभें ॥९·३५८.
लेणेयांसि आंग चि होये लेणें । १०·४३.
जेयांचें निर्लेपु अनुलेपन करी । जे निर्लेपु ही
सर्वांगिं धरी । ११·२२१.
बहू ललां लालिलां तुह्मीं । ११·५७३.
यथालाभें तोखे अलाभें हिं न पारुखे १२·२०९.
गुणाची(चीं) लेणीं लेवउं आपुलां वाणीं १२·२२०.
न लगावा तेथ लागु । १३·७७४.
वन्हि आला लोखंडा । लोह नव्हे ॥ १३·८९२.
माजि बिंबे परि लोटीं । लोटों नेणे ॥ १३·१०१७.
ते शुकनलिकान्यायें । न लगती लागली आहे ।
१३·११३१.
लोहकर्म लोखंडें निर्वालिजे १८·३५७.
ना मानूं लोकपणें । लोक दृष्टिसि इहिं ॥
१८·१२७७.

व

वधिता तूं न्हवसि हे वध्य न्हवति २·१३८.
विचरे विश्व होउनि । विश्वामाझि ॥ २·३६६.
तैसा विकारु हा मी नोहें । जन्हीं विकरलां असें ॥
७·५८.
जैसा वारा कां गगनीं वीरे । मग वारेपण
वेगलें नुरे । ७·१११.
तो देहाचेनि वेगलेपणें । काइ वेगला होये ॥
७·११५.
विस्मयाचेया ही जीवा विस्मयो जाला ७·१९४.
जें हें विश्व चि होउनि असे । परि विश्वपणें
नाशलेनि नशे । ८·१७४.
ह्मणौनि वक्ता चि वक्ता न्हवे । श्रोतेनि विण ॥
९·२९.
जें वेदांचा चौहटा । वेद्य ह्मणिजे ॥ ९·२७२.
येया व्याप्ती व्यापलें जग १०·१०२.

जेणें चोखाळुती सन्याऽ॰ । तो व्यवसाया आंतु व्यवसाऽ॰ । १०·२६३.
वारेयासि वायु चळला ११·३५२.
तरि व्यक्त आणि अव्यक्त । तूंचि येक निभ्रांत । भक्ती पाविजे व्यक्त । अव्यक्त योगें ॥ १२·२३.
ह्मणौनि वाहिवां । घरीं वाहे ॥ १३·३७.
वृद्धाप्याचेनि आठवें वृद्धाप्यें जो न नगवे १३·५८५.
विकारु होउनि तैसें विकारी नोहे १३·८९४.
इये विकारिं विकारु नव्हे अवधारिं १३·८९८.
विस्तारु जेणें विस्तारे । १३·९२६.
तेया निर्व्यापाराचा व्यापारु १३·९९७.
तैसी वेगळी वेगळेपणें प्रकृति जै(जैं) देखति १३·११३४.
प्रज्ञावेलिवें(चें) वेल्हाल काव्यें होंति सुफळ १४·२१.
वन्हि ज्वाल दोन्ही वन्ही चि केवल १४·१२१.
विषांकुर विषें । जिया परीं ॥ १४·२६२.
पैं वस्तु वस्तुत्वें असिकें । तें आपण चि गुणां सारिखें । १४·२७४.
जैसा सैंधवाचा रवा । सिंधू माझि पांडवा । विरालेयां विरावा । हें इं ठाके ॥ १४·३९०.
व्योमा वरि व्योम बिंबे जैसें । १५·४५५.
विश्रांतिचा विश्रामु । विराला जेथ ॥ १५·५१५.
तैसा विश्वपणें काहिं होए । नां विश्वलोपिं कें हि जाए । १५·५२१.
जिहिं विशेषणीं विशेषिजे । तें दृश्य नव्हे रूप तूझें । १८·१२.
जें चालणें वेगावत जाए । तो वेगु बैसावेया चि होये । १८·१५३.
नाना वाटे वाटे जांतिया । वोघा वोघीं वाहांतेया । १८·२७२.
कां वेदा वेदें चि बोलावी । प्रतिष्ठा जे ॥ १८·३६२.
घरिं कुटं(टुं)बपणें सरे । तरि वनीं वनत्वें अवतरे । १८·१०५९.
वृत्ति तिया आवृत्तिसीं । बुडौनि जाए ॥ १८·११२९.
तैसा वेद्याचां विलइं । केवल वेदकु उरे पाहीं । १८·११९७.
विस्मयो बुडाला उभा । विस्मया माझि ॥ १८·१२१०.
विश्रामु विश्रांती आला । १८·१२११.
विश्रांति जेथ विसंवे । १८·१३१२.
वांचौनि पढें ना वाचीं । १८·१७४३.

## श

येकिं शब्दीं शब्द चि यजिजे । तो वाग्यज्ञु ह्मणिजे । ४·१४०.
शक्तीचें रूप मावळे शक्तीमाझि ६·२८७.
शरीर तरि आहे परि शरीरिंचा तो नोहे ६·४०२.
एकिं शृष्टिवरि शृष्टि केली । १०·३५.
ह्मणति शृष्टिवरि शृष्टि करुं । ११·४५५.
तैसें येणें शरीरें । शरीरा येणें सरे । १२·१३५.
विषो शीणौनि जाए परि न सिणे १३·७०३.
शरीर होउनि शरीरीं । कर्म जेवि ॥ १३·८८९.
शून्य हिं बुडालें । शून्यि जियें ॥ १५·५१४.

## स

देखैं सारासार विचारितां । भ्रांति ते नाहीं असारता । तरि सार तें स्वभावता । नित्य जाणें ॥ २·१३३.
जैसें स्वप्नामाझि देखिजे । तें स्वप्नीं चि साच आपजे । २·१३९.
जरि हृदइं विषयस्मृति । तरि निःसंगा ही आपजे संगति । संगीं प्रकटे मूर्ति । अभिलाषाची ॥ २·३२१.
ह्मणौनि सर्वत्र सदा सम । तें आपण चि अद्वय ब्रह्म । हें संपूर्णता जाणें वर्म । समदृष्टयांचें ॥ ५·९५.
ते सत्वाचे सात्विक । ५·१३९.
तेथ तो भगवंतु । जो निःसंगाचा सांगातु । ६·३८.
जें साधकांचें कारण । सिद्ध तत्व गा ॥ ६·४७६.
तिहिं जेव्हलिं मीं स्मरावा । तेव्हलिं स्मरला किं गा पांडवा । ८·१२८.
जें स्वप्नें देखिलें स्वप्न । ८·१४८.
संसारु चि संसाराचिया गांठी । लाउनि बैसवी पाटिं । मोक्षश्रियेचां ॥ ९·४६.
आतां सेना ते सेना नोहे । हें मीं चि एकु आघवें । ९·२४६.
अखंड सकल हें सकलीं मुखीं । साहाजें अर्पतसे मज एकीं । ९·२६३.
तैसें संकल्पें होये आघवें । पाठिं संकल्पीं मिले ॥ ९·२९०.
जैसें सूर्यें सूर्यातें वोवालिलें । १०·१०७.
जेया सर्वत्र सर्वपणें । सर्विंहिं कालिं असणें । १२·४३.

तैसा नोहोटे दुर्वाक्यसेलीं। सेलिला सांता ॥ १३·४९५.

सूर्याचां होणां होइजे। सूर्यासवें जाइजे। १३·६०७.

कां सवितेयातें सविता। ह्मणावें असें(से)॥१३·६३१.

जें सर्व चि सर्वपणें। सदा करी॥ १३·८७१.

सोनें सोनयां(नेया)चा रवा। तैसें जें या सर्वा। सर्वांगीं असे॥ १३·८९०.

वांचूनि सोनें सोनेयां सांगडे(डें)। सोनें चि जेवि॥ १३·८९१.

परि आकारु नाव मंवरी। सोनें तें सोनें॥ १३·८९८.

संहारु जेणें संहारे। १३·९२६.

तेया स्वयंभाची संभूति। १३·९९४.

आगा सूर्योदयो जालेयां। सूर्यो सूर्यें चि पाहावा धनंजया। १५·३९३.

स्वादें चाखविजता स्वादु। १५·५१३.

सुखासि सुख जोडलें। १५·५१४.

जैं सर्वथा सर्व ही नोहिजे। तैं अद्वया तूतें लागिजे। १७·१७.

जैसा सांघातु आणि संगु। संगातें बोलिजे॥ १८·८६.

सर्व ही सर्वीं भजौनि। बुझावितसे॥ १८·११०८.

सोनें झांकिलेयां सुवर्णें। न झंके जेवि॥ १८·११६९.

सर्व मी सर्वगतु। सर्वातीतु मीं॥ १८·११९०.

सुख वरि नसुदें। सुख भोगिजे॥ १८·१२०९.

तैसा नव्हे मी आइतें। सर्वांचें सर्व॥ १८·१२१८.

कां सालिचा कणु ह्मणे। मीं नुगवें सालिपणें। १८·१२८०.

सूत सूतें गुंतलें। १८·१२९७.

संभूति जेणें संभवे। १८·१३१२.

मा सूर्यो ह्मणौनि वानावें। सूर्यातें काइ॥ १८·१३३०.

सिंधु सिंधुतें पाऊं जाए। १८·१४१४.

ह

जेयाचें ह्मणितलें ह्मणियें करिति। २·३५२.

जिहीं अविद्या हवीली मनेंसीं। गुरुवाक्य हुताशीं। हवन केलें॥ ४·१२२.

तें अनुभवें जो होये। तो होउनि ठाके॥ ६·३१०.

हिंवांचिया झुलुका। जैसें हिंवं चि पडे उष्णोदका। ८·१९५.

हिताहित जाणावें। हिता चि लागि॥ ८·२३७.

तैसी चि हिंसा करूनि अहिंसा। कर्मकांडिं हा ऐसा। पूर्वमीमांसा। निर्णो केला॥ १३·२२०.

सांघैं हिमवंतु हीमें। कांपे काइ॥ १४·३३२.

पाहिजे जैसें हिंवलें। हिंव हिवें॥ १५·२५२.

काहिं चि नहोउनि होणें। जें वस्तु गा॥ १५·५०७

हींवली जैसी अंगिकें। हिंवो नेंदी॥ १७·२२८.

दोघीसि हारि आपण। हारविजे ऐसें॥ १८·१५६६.

(२)

शब्दांच्या इतर पुनरुक्तीचीं कांहीं उदाहरणें अध्यायवार दिलीं आहेत; चर्चित विषयाला अनुसरून अपरिहार्यच नव्हे तर आवश्यक पुनरुक्तीचीं उदाहरणें दिलेलीं नाहींत.

**अध्याय १**

पदपद्धति प्रमेयरत्ना(त्नां)चीं १·५,

प्रमेय पदें रत्नें १·८.

तर्कु १·११, सत्तर्कवादु १·१३.

एकवटति १·१७, —ले १·२०.

मनोरथ १·२४, १·२७.

ढवललें १·३९, १·४१.

अनुभविजे १·५३, —वावी १·५७.

सेविजे १·५५, सेविती परि १·५९.

स्वयं १·७०, स्वयें १·७२.

लाहे १·७७, —हें १·७९.

उचललें १·८८, —ला १·९३.

१·९७ व १·१०३, तिसऱ्या व चौथ्या चरणांचें साम्य पहा.

पुरे १·१०६, पुरता १·११०, —ते १·११४.

दलभार १·१२१, १·१२४.

मातु १·१३२, १·१३७.

तुरबंबाल १·१३६, १·१४५.

आस्फुरिला १·१४३, १·१४६, —ले १·१५३.

गहीरु १·१४४, गहिरें १·१४६, —रु १·१४९.

गजबजला १·१५०, —जौनि १·१५४.

लीला १·१६२, १·१६८.

रथु पेलावा १·१६९, —पेलिला १·१७४.

थीर १·१७३, १·१७६.

कोरडें १·१९६, १·२०१.
कठिन १·१९९, १·२०२.
काज १·२०८, १·२१०, १·२१७.
जीवित १·२१२, जिवित १·२१७.
जोडैल १·२२६, जोडलासि १·२२८.
पारुखति १·२४५, –खे १·२५३.
टकति १·२४८, –के १·२५३.
सैरा १·२४८, १·२५०.
नधरे १·२६७, –धरत १·२७१.

अध्याय २

कारुण्य २·१३, २·१८.
गीळूनि २·१४, गीळिजे २·१५.
उचित २·१९, २·२२.
विचारीसि २·१९, –रि(रिं) २·२२.
नैये २·४९, मना– २·५०.
आह्मां काय उचित २·५५,
उचित काइ आह्मां २·६३.
अव्हेरुनि २·५४, –रुं २·६०.
जींपें २·६४, जिपैळ २·६५.
आदरिलें २·८४, २·८८, २·९१,
–लिं २·९०.
अमृतासारिखी २·८६, –वी २·८९.
भ्रांति २·९९, २·१०२, –ती २·१०४.
उपजति २·११२, २·११४, –वी २·११६,
२·११८.
नाकलीति २·१२३, –ले २·१२४.
उल्लखावा २·१२४, –खति २·१२५.
निवडूनि २·१२७, –डीति २·१२८.
विचारिती २·१३१, –तां २·१३३, –सि २·१३८.
मायावशें २·१६६, –कारित २·१६८.
नाडलिजे २·१८७, आडलिजे २·१९४.
सांडिलें २·१९७, –जे २·२००, –सील २·२०१.
चौह्मेरि २·२००, चहूंकडूनि २·२०४.
माघौता (निघणें) २·२०३, २·२०६, २·२१७.
जीवित (वेचणें) २·२०९, जीवीत २·२२०.
राहटतां २·२२८, राहाटिजे २·२३४.
साहाजें २·२७१, २·२७५.
सांडिलें २·२७७, –सी २·२८०.
परिपूर्ण २·२९५, २·२९७.
नियम २·३०४, –मूं २·३०७,
–मातें २·३०८.
नाशु २·३०५, नाशति २·३०९.
आकलिजे २·३३६, –ला २·३४२.
ऋद्धिसिद्धि २·३५९, रिद्धी
२·३६१, रिद्धिसिद्धी २·३६४.

अध्याय ३

विवेक ३·६, ३·१०, ३·१७.
सरलें ३·६, ३·१२, ३·१४.
तत्व ३·१६, ३·२०.
दैवें ३·२२, ३·२५.
सकलार्त्तिचें ३·२७, आर्त्तें ३·३०.
प्रकटिली ३·३३, प्रकटा ३·३५.
निश्चित ३·४२, ३·४५.
पावणें ३·३६, ३·३७, ३·३९,
३·४१, ३·४४, ३·४७.
उचित ३·४५, ३·५०, ३·६४, ३·६९.
त्याज्य ३·५०, त्यजिलें ३·५१,
त्यजितां ३·५२.
मांडे सांडे ३·५१,
सांडि मांडि ३·५३.
निमाले ३·५४, ३·५७.
व्यापारीं ३·७६, –रें ३·८०.
आचा(च)र ३·७८, आचरे ३·८०.
वर्त्तु ३·७६, वर्ततां ३·८१.
भजणें ३·९४, ३·९७, ३·१०४, ३·१०५.
विनियोगु ३·११९, –गिजे ३·१२५.
डरे ३·१२१, ३·१२५.
मानिति ३·१२७, मानावें ३·१३०.
प्रसवें(वे) ३·१३४, –वतसे ३·१३६.
ननुष्ठी ३·१३९, अनुष्ठान ना घडे ३·१४२.
उचित ३·१३९, ३·१४४, ३·१४९.
साधन ३·१४७, ३·१४८.
पातले ३·१५०, ३·१५४.
व्र(व)र्त्तत ३·१५९, वर्त्तें ३·१६२.
वर्त्तती ३·१६५, वर्तावें ३·१६९,
वर्त्ततां ३·१७३.
प्रकटावी ३·१७१, –वा ३·१७६.
निफजती ३·१७५, –त ३·१७७.

## अध्याय ४



## अध्याय ५



## अध्याय ६

न वनिजे ६·१२८, ६·१२९.
नवल ६·१३३, ६·१३६.
पाहलें ६·१३६, पाहिला ६·१३७,
पाहोनि ६·१३८.
भारें ६·१४५, ६·१४९.
अनुभविजे ६·१८६, –वाची ६·१९०.
पदर ६·२४४, ६·२५०.
रस ६·२४८, ६·२४९, ६·२५५.
मिळों ६·३००, मिळैल ६·३०१.
गगन ६·३००, ६·३०२, ६·३०६, ६·३१०,
६·३१३, ६·३१५.
अभ्यासीन ६·३३४, –सिलें ६·३३७.
सके ६·३३३, ६·३३७.
व्यवस्थितु ६·३४२, व्यवस्था ६·३४४.
नियतु ६·३४२, अनियतासि ६·३४४.
अधिकारिया ६·३४२, ६·३४५.
नीकें ६·३५९, ६·३६३, –का ६·३६४.
संकल्प ६·३७४, ६·३७६.
नियमू ६·३७९, ६·६८१.
त्रैलोक्य ६·४०६, ६·४११.
अभ्यासिं ६·४२०, –सु ६·४२४.
रुप ६·४६०, रूप ६·४६१.
ठाके ६·४६५, ६·४६८, ६·४७०.

## अध्याय ७

जाणसी ७·२, जाणावें ७·३,
जाणिवेचे ७·४, जाणीव ७·५.
रिगे...निगे ७·५, रिगताति...निगे ७·१३.
विरला ७·१०, विरुला ७ १३.
आंगीं ७·२१, आंगा ७·२२.
नाणेयांसिं ७·२४, नाणें ७·२६.
टांकसाल ७·२२, टांक ७·२२.
विकरलें ७·५१, विकारु...विकरलां ७·५८.
आभाल...अभालीं ७·५६,
आभालीं ७·५९.
उदकाचेनि ७·५७, –कातें ७·५९.
ओभाणें ७·७१, ७·७९.
गीलित ७·७५, –ले ७·८०.
जाड ७·७७, ७·८२.
कासे लागले ७·८२, ७·८५,
कासे ७·९७.
थडी ७·९२, थडिये ७·९४.
भजणें ७·९९, ७·१०५, ७·१०७, ७·११३.
आवडे ७·११०, ७·११६.
वेगलें ७·१११, –ला ७·११२, –लेपणें ७·११५.
उपनली ७·१२२, ७·१२८.
वाखारी ७·१३२, वाखोरां ७·१३४.
भजणें ७·१३५, ७·१३८, ७·१४०, ७·१४४.
अमृत ७·१४८, ७·१४९ (१, २, ३).
अहंकार ७·१६०, ७·१६२.
कांटे ७·१६५, ७·१६७.
अडवींमाझि ७·१६६, अटवी ७·१६८.
नानार्थरसरसालें ७·१८१, रसाचां ७·१८३,
रसास्वादाचिया ७·१८६.
चमत्क(त्का)रला ७·१८९, –त्कारें ७·१९५.
अवधान ७·१९३, ७·१९५,
सावधान ७·१९९.
अखरांचा ७·१९४, आखरांचिया ७·२०२.
दीठि ७·१९७, ७·२०१.

## अध्याय ८

परियसें ८·३, –सवां ८·५, –यसैं ८·७.
पूसिलें ८·७, पूसतें ८·११.
नवलु नोहे ८·८, नवल – ८·१३.
नेणें ८·१७, नेणों ८·१९, ८·२५, नेणिजे ८·२२.
आदिसंकल्प ८·२१, ८·२३.
वाढे ८·२३, वाढों ८·२७.
भेदभावाची ८·४०, भेदली ८·४१,
भेदलेपण ८·४२.
गमे(म)ली ८·४१, गमली ८·४३.
इंद्रियानल ८·४७, ज्ञानानल ८·५०.
तोषविजे ८·५०, संतोषासवें ८·५३.
भरौनि ८·५९, भरला ८·६४.
प्रतीतीचां ८·६०, प्रतीतिचिये ८·६२.
ऐवयें ८·६१, ऐक्याची ८·६३.
सांचले ८·६१, –ली ८·६६.
चूकवावेया ८·७०, चुके ८·७१.
अवसरें ८·७१, ८·७३.
डोला ८·७२, –लां ८·७५.
वर्तेतु ८·७९, वर्त्तत ८·८३.

निमाले ८·८४, नीमणें ८·८६.
मोडे ८·९९, ८·१०९, मोडलें(ले) ८·१११.
साहाजें ८·१०७, ८·१११.
ध्वनी ८·१२१, –नि ८·१२७.
साउली ८·१३१, ८·१३६.
स्वभावें ८·१४२, –व ८·१४६.
विलौनि ८·१५३, वीळु ८·१५४.
सांटपा ८·१६४, –त्रे ८·१६६.
आटलेयां ८·१७१, –तिये ८·१७६,
नाटतें ८·१७६.
अलंकार ८·१७१, –रीं ८·१७६.
न ठके ८·१८१, ८·१८३.
जेया गांवा ८·१९३, ८·१९६.
माघौता ८·१९८, –तें ८·२००, ८·२०३.
चि खलु (चिखलु) ८·२१३,
चिखलीं ८·२१५.
श्लेष्मु ८·२११, ८·२२४, –ष्माचां ८·२१५.
अवसरा ८·२२०, –रें ८·२२४.
बुडे ८·२२५, ८·२२९.
उजू अव्हांटा ८·२३६,
–वाट अव्हाटेनि ८·२३९.
ओलखावें ८·२३७, –खे ८·२३९.
अवचटें ८·२४२, ८·२४५.
वस्तु ८·२४५, ८·२४८.
तरंगपण ८·२४७, –गाकारें ८·२४८,
–गलोपे(पें) ८·२४८.
देह असो अथवा जाओ ८·२४६,
देहबंधु असो अथवा जावा ८·२५५.
सरे ८·२६०, ८·२६१.
महासुखाचें ८·२६१, सुखपणें
८·२६३, सुखाची ८·२६५.

**अध्याय ९**

सर्वसुखांसि ९·१, सुखामृताचे ९·५.
सलगी ९·२, –गि ९·५, ९·७,
सलगिचा ९·१७.
सर्वज्ञ ९·२, ९·८.
संतोषाचेनि ९·१५, संतोषिजे ९·१६.
पढियंतेयाचेनि ९·१८, पढियंतेयां ९·२३.
अवधानें ९·२४, –नाचा ९·२६.
चंद्रावासौनि ९·२४, चंद्रिं ९·२९.
जिवाचिये ९·३४, जीविचें ९·३७, जीविं ९·३७.
अनन्यु ९·३८, अनन्यगति ९·४०.
उरली ९·५३, उरो(रों) ९·५५, उरे ९·५७.
दूध ९·५६, ९·६३.
संकल्पाचिये सांजवेले ९·७१,
संकल्पाची सांज ९·७२, संकल्पीं ९·७८,
संकल्पसंन्निपाता ९·८२.
कल्पिति प्रवृत्ति ९·७९,
कल्पना ९·८०–८१,
कल्पावेया जोगें ९·८१,
कल्पणें ९·८९–९·९१, ९·९४.
अधिष्ठीं ९·१०५,९·११०, –ष्ठिली ९·११३.
करणें ९·१०८,९·११२,९·११३.
सिणले ८·१०९, सीणु ९·११५.
उपपत्ती ९·१२९,९·१३१,९·१३९.
साचोकारण ९·१३५, –कारे(रें) ९·१३८,
साचें ९·१३९.
स्थूलदृष्टी ९·१४२,९·१४३,९·१४४,
स्थूलाकार ९·१५१, स्थूल ९·१५३.
रत्नबुद्धिचिया ९·१४५, रत्नें ९·१४७.
मनुष्यधर्म ९·१६८. मनुष्य ९·१७०.
वैकुंठा-ठ ९·२०२, –ठीं ९·२०६.
नामघोषगौरव ९·२०२, नाम ९·२०५,
९·२०९, –घोषु ९·२०७.
चाडे ९·२३३,९·२३५.
सरौनि ९·२४३, सरे ९·२४७.
भेदे ९·२४९, भेदलां ९·२५१,
अभेदा ९·२५१, भेदति ९·२५२.
चराचरीं ९·२६९, चराचर ९·२७७.
वसावें ९·२८०, वसवीतु ९·२८६.
जगाचा ९·२८४, –चेनि ९·२८७,
जगाचें ९·२९१.
नामरूपीं ९·२८५, –पां ९·२८५, –पें ९·२९२.
अंधु ९·३०१, आंधलेपणें ९·३०१, आंधलेया
९·३०३.
वाहाणी ९·३५१, वाहांति ९·३५२,
वाहांत ९·३५८.
जीवित ९·३५२,९·३५७.
जोडलें ९·३५७, जोडें ९·३६०.

## अध्याय १०



## अध्याय ११

## अध्याय १२

## अध्याय १३

## अध्याय १४



## अध्याय १५

वाचा १५·१२, १५·१५, १५·१७, –वेली १५·१४.
शतमखु १५·३०, शत एक १५·३१.
मोक्ष १५·३२, १५·३५.
संसार १५·३९, १५·४२, १५·४३, संवसार १५·४७, १५·५२.
स्वरूप १५·४३, १५·४६.
वस्तु १५·७८, १५·८३, –प्रभा १५·८३, वस्तूसि १५·८७.
उमललें १५·९३, –ती १५·९८.
कोंभैजे १५·९६, –लेन १५·१०३.
आंगवसा १५·९८, –से १५·१०२.
कांडीं १५·९९, –डें १५·१०१.
वाढि १५·९९, वाढतां १५·१०२.
पैसार १५·१०६, १५·१०७.
उमल्लीं १५·१२४, –ती १५·१२५.
शाखाकोडि १५·१२४, कोडि १५·१३३, १५·१३८.
वेगें १५·१३२, वेगु १५·१३८.
आडफांटति १५·१४९, १५·१५५.
वासना १५·१६३, –वेलि १५·१६६.
थोरांडें १५·१६७, थोर १५·१६८.
सूटे १५·१८२, सूटति १५·१८३.
निगति १५·१८३, १५·१८५.
उठिती १५·१८६, –ति १५·१८८.
घोस १५·१८६, घोसालियां १५·१८८.
उंचावती १५·१८९, –लिया १५·१९५, उंचपडे (उंच पडे) १५·१९४.
उपरिशाखा १५·१९५, १५·१९७.
वाढतीं १५·२००, –णें १५·२०१, वाढि १५·२०४.
मा १५·२१४, १५·२१८.
घाया १५·२३१, १५·२३८.
खड्ग १५·२३१, –लता १५·२४१.
संडणें १५·२३३, सांडुनि १५·२३५.
नुरैल १५·२३८, उरों नेंदील १५·२३९.
संडौनि १५·२५५, सांडिलें १५·२५८, संडी १५·२६१, संडूनि १५·२६६.
नुरे १५·२७०, १५·२७२.
फारां १५·२७८, फारें १५·२७९.
हारपे १५·२७८, १५·२८२.
माघौतीं १५·२८५, माघारी १५·२८६, माघौतें १५·२९०, १५·२९२, १५·२९६.
मिळावें १५·२९३, मिळणें १५·२९५.
वेगळे १५·२९५, १५·३००.
गमति १५·२९९, १५·३०१.
दूजे १५·२९९, –पण १५·३०६.
उठी १५·३०२, १५·३०४.
वेंटाळलें १५·३०७, –वेंटाळें १५·३०९.
आवडे १५·३११, १५·३१८.
निगे १५·३२३, निगौनि १५·३२६, निगवणें १५·३२७.
मानावा १५·३४४, मानिजे १५·३४५.
देखिजे १५·३४५, १५·३४९, देखणे १५·३४९, देखति १५·३५१, १५·३५३.
हारतळा १५·३९७, –पती १५·४०१, हारपे १५·४०३.
सांघणें १५·४१४, १५·४२१, सांघां १५·४२८, सांघावेया १५·४२९, सांघे १५·४३०.
पूसतें १५·४१५, १५·४२२, पूसों १५·४१६, पूसौनि १५·४१७, पुसावें १५·४१९, पूसणें १५·४२१.
आलंगिलें १५·४२०, –ला १५·४२३.
निरुपाधिक १५·४२८, १५·४३४.
उपाधि १५·४३०, १५·४३४, १५·४३६.
संसारपाटण १५·४३८, –राजधानि १५·४३९, –ग्राम १५·४४१, संसार १५·४४३.
पूरें १५·४५३, पुरी १५·४५६, पूरि १५·४५७.
कल्पौनि १५·४५३, १५·४५६.
सर्वोपाधि १५·४७७, उपाधि १५·४७८.
मायापुरिं १५·४८७, –संगु १५·४९१.
गोठि १५·५००, १५·५०४.
वाॐ १५·५२६, १५·५२८.
सरे १५·५५३, सरलें १५·५५४.

### अध्याय १६

उदैजेला १६·१, –ला १६·४, १६·१४, उदैजत १६·१४.
भेदनदि १६·५, भेदाची १६·७.
बोलौं १६·१५, बोलाचिया १६·१७, बोलिकेयां १६·२१.

**अध्याय १७**

नूरे १७·११, नूरौनि १७·१८.
अनुष्ठावेया १७·२२, –ष्ठितां १७·२७.
मुमुक्ष १७·२९, स्वमोक्ष १७·३५.
मोडे १७·५९, मोडूनि १७·६४.
अनुष्ठान १७·८५, –ष्ठिति १७·९१.
वडिल १७·८५, १७·९३.
आंगा घालूनि १७·९५, –गें न्हवती १७·९९.
पोखे १७·११०, १७·११५.
धातू १७·११५, धातुवसें १७·११६.
आकार १७·११५, १७·११८, १७·१२६.
रस १७·१२४, १७·१३१, सुरस १७·१२५.
गोडिसे १७·१२५, गोडें १७·१२९.
थोर १७·१२८, १७·१३६.
वाढे १७·१२९, १७·१३५.
रसिं १७·१३७, रसांतर १७·१३९.
लागे १७·१४१, १७·१४२, १७·१४४.
तोंड १७·१४४, १७·१४५, १७·१४७, १७·१४८.
आगि १७·१४६, –गी १७·१४७.
खाये १७·१४२, –ए १७·१४७.
सूटे १७·१४८, १७·१५७.
जेविलें १७·१६०, जेवी १७·१६५.
फल १७·१७२, १७·१७५, १७·१८२, १७·१८३,
१७·१८७.
सीणलें १७·२०५, सीणु १७·२०७.
भूतमात्र १७·२०९, १७·२११.
सांडिलें १७·२२४, सांडूनु १७·२२६.
शुद्धि–द्धी १७·२३४ (१,२), १७·२४०.
दूजी १७·२४१, दूजा १७·२४४.
मीळे १७·२६५, मिळति १७·२६८,
मिळे १७·२६९, मेळु १७·२७१.
संपति १७·२६८, पात्र– १७·२७२.
नुमचवे १७·२७७, नुमुचे १७·२८१,
उमचों न सकतां १७·२८८.
फूलागंधाचा १७·२९७, गंधाक्षतांचा १७·३०२.
दावावेया १७·३१२, १७·३१५.
सांडितां १७·३१३, सांडूनि १७·३१५.
लाहे १७·३१९, १७·३२०.
सरतां १७·३१९, सरे १७·३२०.
विनियोग १७·३४३, १७·३४६,
१७·३४९, १७·३५०.
हातवटी १७·३४८, १७·३५२.
नुरो १७·३६८, उरे १७·३७२.
विनियोग १७·३७६, १७·३८२.
सावायिला १७·३८८, –ऊं १७·३९०.
नाम १७·३९६–३९७, १७·४००–४०२.
व्यंजक १७·३९९, व्यक्ति १७·४०१.
विनियोग १७·४०७, १७·४१०.
सांडूनि १७·४११, १७·४१९.
गुरु १७·४२४, –त्वें १७·४२७.

## अध्याय १८

अखिलमंगल १८·१, –लामंगल १८·५.
कलातीत १८·३, निष्कल १८·५.
स्तुति १८·१८, १८·१९, १८·२२,
१८·२४, १८·२५.
पींसें १८·१८, पिसे(सें) १८·२६.
कलश १८·३०, १८·३१, १८·३३–३४,
१८·४१, १८·४३.
प्रासाद १८·३०, १८·३३(प्रा), १८·३४, १८·३९,
१८·४४, १८·४८, मोक्ष– १८·४७.
रत्नप्रासाद १८·३०, रत्नाचल १८·३५.
आवो १८·३८, –ऊं १८·४०.
मांडणियां १८·३८, मांडला १८·४१.
पुग १८·३९, १८·४६.
उपरि १८·४०, १८·४१.
वेगळीक १८·५१, वेगळें १८·५२.
रूप १८·५४, १८·५५.
पाडु १८·५५, पाडे(डें) १८·५६.
दूजी १८·५६, दुजें १८·५७.
लेख १८·५६, १८·५७.
न संडूनि १८·५८, सांडुनि १८·६०.
व्यक्ति पूसों १८·७१, –जाली १८·७३.
साहावे १८·७६, –वैल १८·८१.
संवाद १८·८०, १८·८१, १८·८४.
नुठिति १८·९३, उठिति १८·९४.
वानीं १८·१२०, –नी १८·१२४.
बांधे १८·१२३, बांधति १८·१२९, १८·१४२,
बंधकें १८·१३४.
न संडावि १८·१४८, –संडिजे १८·१४९–१५०,
बांधतां १८·१६१, बंधकें १८·१६२,

मांडे १८·१२९६, मांडूनि १८·१३००.
चेष्टती १८·१३०२, –ति १८·१३०३, –विजे १८·१३०५, चेष्टा १८·१३०३.
निर्द्धारूनियां १८·१३२२, –रुनि १८·१३२३, –रिं १८·१३२३, आत्मनिर्द्धारु १८·१३२६.
अवंचक १८·१३२४, वंचे १८·१३२७, वंचनाचें १८·१३२७.
एकोल १८·१३२८, १८·१३३२.
वानावें १८·१३३०, वानणें १८·१३३१.
चोखडीं १८·१३४७, –टें १८·१३४८.
आण वाणें १८·१३६०, –वाये १८·१३६४.
प्रसन्नता १८·१३७४, १८·१३७७,
प्रसाद १८·१३७५, –ब्लें १८·१३७८.
विआलें १८·१३८०, वियालें १८·१३८२, व्याली १८·१३८१.
त्यजणें, त्याग १८·१३८४, १८·१३८५, १८·१३८६.
उरावेया १८·१४०२, उरावें १८·१४०५.
उपपत्ती १८·१४१७,–त्ति १८·१४१९.
शाद्ब(ब्द)राशी १८·१४१८, –शि १८·१४२१.
बांधलेयां १८·१४२७, बंध १८·१४२८, बद्ध १८·१४३१.
निरूपण १८·१४३८,–णी १८·१४४०, निरूपिजे १८·१४३९.
कार्नि लागला १८·१४४७, कार्नी लागौनि १८·१४५०.
जपमीखें १८·१४५०, पुस्तक– १८·१४५१.
मीसकट १८·१४५२, मीसें १८·१४५७.
निववी १८·१४५४, निवालें १८·१४५८.
जोडलें १८·१४६५, १८·१४६८, जोडावेया १८·१४६५, जोडे १८·१४७३.
भोगावेया १८·१४६५, भोगु १८·१४६८.
संप्रदाय १८·१४७१, १८·१४७२, १८·१४७४, –उ॰ १८·१४७५.
वालिला १८·१४७७, वालावे १८·१४८६.
चाड १८·१४७९, १८·१४८४.
मेलवी १८·१५०२, मेलावा १८·१५०६, मेलापिं १८·१५११.
सांडितु १८·१५३६, सांडे १८·१५३७.
विरैल १८·१५३४, विरे १८·१५३७, विरोनियां १८·१५३९.
पूसताति १८·१५४४, पूसिजे १८·१५४५, पूससी १८·१५४८.
वांचौनि १८·१५५०, १८·१५५२.
सरिसे १८·१५८०, १८·१५८२.
अप्रसंग १८·१६०५, १८·१६०७.
माने १८·१६३०, माना १८·१६३५.
श्लोक नव्हंति १८·१६५०, १८·१६५२.
वाच्यवाचक १८·१६६०–१८·१६६२, वाच्यें १८·१६६४.
मीसें १८·१६६८, मीखें १८·१६६९.
पाठमीखें १८·१६६९, पाठ १८·१६७१, पाठें १८·१६७३.
ठाकाल १८·१६७२, ठाकति १८·१६७६.
नव्हतां १८·१६८०, नव्हंति १८·१६८१, १८·१६८३.
वाचा १८·१६८५, –लै १८·१६८८.
दीठिवेनि १८·१७११, दीठि १८·१७१२.
गाणिव १८·१७१६, गाणीव १८·१७२०.
मोकला १८·१७१७, मोकलीं १८·१७१९.
समाधी १८·१७२३, –धि १८·१७३३.
पसायदान १८·१७७२, पसाउ॰ १८·१७८०.

# परिशिष्ट ६

## विशेषनामें

खालीं दिलेल्या कांहीं संदर्भावरून ग्रंथांत श्रीकृष्णचरित्र थोडक्यांत कसें आलें आहे तें दिसून येईल.



विष्णूच्या दशावतारांतील कांहीं चरित्रभाग श्रीकृष्णास उद्देशून वर्णिला आहे, त्याचे संदर्भ त्या त्या नांवापुढें पहा.

श्रीकृष्णवर्णन :—

## (आ) अर्जुन

## (ऊ) निवृत्ति



## (ए) गुरु



## (ऐ) ज्ञानदेव

## (ओ) इतर विशेषनामें

**अक्रूर**—रामकृष्णांना मथुरेंत आणण्यासाठीं कंसानें याला पाठविलें होतें. वाटेंत यमुनेंत बुडी मारली असतां याला साक्षात्कार झाला व हा कृष्णभक्त झाला. ९·४६४.

**अगस्ति**— काशीहून दक्षिणेस येत असतांना वाटेंत विंध्य पर्वतानें याला वांकून नमस्कार केला तेव्हां 'तूं असाच पडून रहा' असें विंध्याला यानें सांगितलें (अग-पर्वत, स्त-स्तंभन). समुद्रांतील कालकेयांच्या त्रासांतून देवांना सोडविण्यासाठीं यानें सर्व समुद्र पिऊन टाकले. १०·३६, १५·७०, १६·१९१, १८·७३२.

**अग्नि**—ऋग्वेदकालापासून मानलेली देवता. या देवतेनें श्रीकृष्णास सुदर्शन चक्र व कौमोदकी गदा व अर्जुनास गांडीव धनुष्य व अक्षय भाते दिले. खांडववनाची कथा प्रसिद्ध आहे. इतर माहिती पुरवणींत **अग्नि–श्री** पुढें पहा.

**अजमील**—अजामिळ. हा कान्यकुब्ज देशांतील एक ब्राह्मण. वेश्येच्या नादानें पितरांस टाकून, जुगार खेळून व चोऱ्या करून हा रहात असे. वेश्येपासून झालेल्या दहांपैकीं एका मुलास, नारायणास, यानें मरतांना हांक मारली, तेव्हां यमदूत मागें सरले व विष्णुदूतांनीं याला भागवतधर्म सांगितला; पुढें हा विरक्त झाला. ११·१०४.

**अनंत**—कश्यपाला कद्रूपासून झालेला हा सहस्र-शीर्षाचा नाग. १०·२२२.

**अंबिका**—पार्वती. १८·१६१३.

**अभिमन्यु**—सौभद्र. स्वतः निर्भय असून शत्रूंस भयदायक होता, म्हणून हें नांव पडलें. बळरामानें याला रौद्र धनुष्य दिलें होतें. द्रोणपर्वांत चक्र-व्यूहाची कथा आहे. १·१०१.

**अरुण**—विनता व कश्यप यांच्या ह्या ज्येष्ठ मुलाला जन्मतःच पाय नव्हते म्हणून ह्याला 'अनूरु' व 'विपाद' अशीं नांवें पडलीं. देवांच्या आज्ञेवरून यानें सूर्याचें सारथ्य पत्करलें. कोशांत **अरुण** पहा.

**अर्यमन्**—ऋग्वेदांतील ह्या देवाचा मित्रावरुणांसह उल्लेख येतो याचा पितृगणांतही समावेश होतो. ९·३४०, १०·२२४.

**अश्वत्थामा**—द्रोणाचा एकुलता एक मुलगा. जन्मल्याबरोबर हा घोड्यासारखा खिंकाळला त्यामुळें दशदिशा कंपित झाल्या, म्हणून आकाशवाणीनें याचें हें नांव ठेवलें. सात चिरंजीवांपैकीं एक. १·१०७.

**अश्विनौ**—अश्विनीकुमार. आकाशांतील ह्या दोन देवता देवांचे धन्वंतरि म्हणून प्रसिद्ध आहेत. ११·१४४, ११·३२७.

**असित**—ह्याचा 'असित काश्यप' किंवा 'असित देवल' या नांवानें उल्लेख करतात. जैगीषव्य ऋषीच्या दीर्घसेवेनंतर साक्षात्कार होऊन असिताला परमसिद्धि मिळाली. रामकृष्णांना हा भेटला होता. युधिष्ठिराच्या मयसभेंत हा इतर ऋषींबरोबर होता. १०·१४२.

**आदित्य**—हें वैवस्वत मन्वंतरांतील देवतासमूहाचें नांव. आदित्य बारा असून ते बारा महिन्यांचे निदर्शक आहेत. इतर देवांचा व सूर्याचा उल्लेख या नांवानें केला जातो. १०·२०२, १८·८६२; **आदित्यमंडल** ११·२०९, **–वार** १३·८१८; **रुद्रादित्य** ११·३२७. सं. वा. श. **बारा** पहा.

**आदिपुरुख-ष**—कोशांत **पुरुख** व **पुरुष** (२) पहा.

**इक्ष्वाकु**—वैवस्वत मनूच्या दहा मुलांपैकीं सर्वांत ज्येष्ठ. निष्काम कर्मयोगाची विद्या याला मनूनें दिली. ४.१७. यावर ४·१५–१७ पहा.

**इंद्र**—त्वष्टयानें बनविलेल्या वज्रानें वृत्राला मारून, मेघ फोडून इंद्रानें पाऊस पाडला व त्रैलोकांची व्यवस्था करून पृथ्वीला समृद्ध केलें. शंभर यज्ञ करणारा इंद्र होतो. इतके यज्ञ पुरे करूं पहाणाऱ्या सगर, पृथु व रघु यांच्या अश्व-मेधांतले घोडे यानें पळवले. तपोभंगाचे अनेक प्रकार, दमयंतीच्या स्वयंवराला नळरूपानें जाणें, गोकुळांत अतिवृष्टि करणें, आपल्या प्रसादानें झालेल्या अर्जुनाच्या रक्षणाकरतां भिक्षुक होऊन कर्णाकडे कवचकुंडलें मागणें, गौतमी व गुरुपत्नी यांच्याशीं संबंध ठेवणें अशीं अनेक निंद्य कर्में यानें केलीं. ह्या देवांच्या राजाची पत्नी शची, **राजधानी अमरावती** ९·३१७, **अमरपुर** ९·३७०, राजवाडा **वैजयंत**, बाग

नंदन, हत्ती ऐरावत ९·३१७, घोडा उच्चैःश्रवा व सारथि मातलि आहेत. याच्या दरबारांत गंधर्व व अप्सरा असतात. ह्याचीं शतमख, वृत्रहा, पुरंदर इ. नांवें आहेत. ९·२९४, ९·३४०, ९·३७०, ९·४४८, १४·१५३, १६·३०६, १६·३५२; **चौदा इंद्र** ८·१५६, **चौदा पुरंदर** १०·१७६, सं. वा. श. पहा; **इंद्रादिक** ६·१४६, १५·१९४, १८·२४२; **इंद्रपद** १३·३८१, **–पणा** ९·३२५, **–भवन** २·३६२, **–श्री** १४·१६२; **अमरेंद्राचें आयुष्य** ८·१५३; **महेंद्र** ९·३७१, १०·२०७, **– द्रादि पदें** १२·६१, **–पद** २·६५, **–महिमा** १०·२६६, **–मुख्य देव** ११·३२८; **शतमख** ६·४४०, ८·२६३, १५·३०, **–खोत्तीर्ण** १०·२२०. इंद्र हा शब्द मुख्य या अर्थीही येतो, **यादवेंद्र** ७·१९१.

**उच्चैश्रवा**—उच्चैःश्रवा. समुद्रमंथनांतून निघालेल्या चौदा रत्नांपैकीं एक. याचें जोराचें खिंकाळणें दूरपर्यंत ऐकूं येई, म्हणून याचें हें नांव पडलें. १०·२१७.

**उर्वशी**—ऋग्वेदकाळापासून नांवाजलेली एक अप्सरा. नरनारायणांपैकीं नारायण ऋषीच्या मांडींतून निघालेल्या अप्सरांत ही अत्यंत सुंदर होती. ऊरुपासून निघाली म्हणून हिला उर्वशी नांव पडलें. हिचे अगस्त्य व वसिष्ठ हे दोन मुलगे होते. मृत्युलोकांत पुरूरवा राजाजवळ ही अनेक वर्षें राहिली व नंतर स्वर्गांत गेली. उर्वशीपुरूरवासंवाद प्रसिद्ध आहे. तपश्चर्याभंगाकरतां इंद्र हिला पाठवीत असे. ९·३२०, १४·३५३, १६·३०६, १८·४७९.

**उत्तानचरण**—उत्तानपाद राजा. हा स्वायंभुव मनूला शतरूपेपासून झाला. याला पहिली सुनीति व दुसरी सुरुचि अशा दोन राण्या होत्या. पहिलीला कीर्तिवान् व ध्रुव व दुसरीला उत्तम असे तीन राजकुमार होते. ११·१०२. **ध्रुव** पहा.

**उत्तमौजा**—पांचाल देशांतील एक राजपुत्र. हा पांडवांकडे होता. शिबिरांत झोपलेला असतांना याला पुढें अश्वत्थाम्यानें मारलें. १·९९.

**उत्तर**—विराट पुत्र. विराट दुसरीकडे असतांना कौरवांनीं त्याच्या गाई पळविल्या. सारथी असता तर कौरवांचा पराभव करून सर्व गाई सोडवून आणल्या असत्या अशा यानें बढाया मारल्या. बृहन्नडेच्या वेषांत असलेल्या अर्जुनानें सारथ्य करून जेव्हां याला युद्धभूमीवर नेलें तेव्हां कौरवांकडचे मोठमोठे वीर पाहून हा सर्व वल्गना विसरला. हा इतका भ्याला कीं अर्जुनाला मोहनास्त्र सोडावें लागलें. त्यामुळें गाईच नव्हे तर कौरवांचीं वस्त्रेंही यानें हिरावून आणलीं. लोकांत, विशेषतः राजदरबारांत, याच्या शौर्याचा गाजावाजा झाला. **वीराचेनि बापें उत्तरें,** भित्र्या उत्तरानें, ११·४६४.

**उपमन्यु**—वसिष्ठकुळांतील व्याघ्रपाद ऋषीचा मुलगा. एकदां दुसऱ्या एका ऋषीच्या आश्रमांत खेळायला गेला तेव्हां तेथें यानें गाईचें दूध काढतांना पाहिलें व घरीं आल्यावर तो आईकडे दूध मागूं लागला. आईनें समजुतीकरतां पाण्यांत पीठ कालवून याला दिलें व पूर्वजन्मीं आपण शंकराची आराधना केली नाहीं म्हणून आपली ही अशी दशा झाली असें तिनें सांगितलें; यावर अत्यंत खेद होऊन यानें घोर तपश्चर्या केली व शंकराला प्रसन्न करून वर मागितला. शंकरानें याला क्षीरसागरच दिला. ५·११, १०·१७,१८·१७६७.

**उशना**—भृगूस पुलोमेपासून झालेला हा उशना काव्य असुरांचा गुरु म्हणून प्रसिद्ध आहे. याला संजीवनी विद्या येत होती. उशनस्धर्मशास्त्र व शुक्रनीति या ग्रंथांचा उल्लेख स्मृतिकारांनीं व कौटिल्यानें केला आहे. हा पर्जन्याधिपति आहे, नवग्रहांत याला स्थान आहे. १०·२७१.

**ऋद्धि**—ऋद्धि व सिद्धि या संपत्ति व वैभव देणाऱ्या देवता आहेत. कोशांत **ऋद्धि** व **रिद्धि** पहा.

**एकलव्य**—व्याधांचा राजा. याला कोळी म्हणून धनुर्विद्या शिकविण्याचें द्रोणाचार्यानें नाकारल्यावर कोणताही विषाद न मानतां यानें द्रोणाची मातीची मूर्ति करून हाच आपला गुरु मानून धनुर्विद्येचा अभ्यास केला. याचें नैपुण्य पाहून अर्जुनावर हा मात करील या भीतीनें द्रोणाचार्यानें गुरुदक्षिणा म्हणून याचा उजवा अंगठा मागितला. एकलव्यानें तो लगेच

कापून दिला. मातीची प्रतिमा कां असेना, पण गुरु म्हणून मानून अभ्यास केल्यावर एकलव्यानें जें यश मिळविलें व कीर्ति संपादन केली ती गुरुमहिमेमुळेंच होती. एवढ्यापुरताच हा दाखला ग्रंथांत आला आहे. १८·१७०९.

**ऐरावत**—समुद्रमंथनांतून निघालेल्या चौदा रत्नांपैकीं एक. हा हत्ती इंद्राचें वाहन म्हणून प्रसिद्ध आहे. ९·३१७, १०·२१८.

**कपिल**—एक सांख्यशास्त्र प्रवर्तक व दुसरा वेदान्ती असे दोन कपिल आहेत. पहिल्याची स्मृतींत अवहेलना केली आहे, दुसऱ्याचें श्रेष्ठत्व श्रुतींतही वर्णिलें आहे. ग्रंथांत पहिल्या कपिलाचाच उल्लेख आहे. १३·९५२, **कपिलाचार्य** १०·२१७.

**कर्ण**—कुंतीला सूर्यापासून झालेला मुलगा. जन्मतांच ह्याला कुंतीनें अश्वनदींत सोडला. चर्मण्वतींतून भागीरथींत वाहत असतांना याला धृतराष्ट्राचा सारथी अधिरथ यानें पाहिलें. मुलाला घरीं आणून आपली बायको राधा हिला दिलें, या राधेनें संगोपन केलें; या कारणांमुळें याला सूतपुत्र व राधेय म्हणत. ब्राह्मणरूप घेऊन परशुरामाकडून हा धनुर्विद्या शिकला पण गुरुवंचनेमुळें ती विद्या त्याला अखेरीस फळली नाहीं. हा अर्जुनावरही ताण करणारा वीर आहे असें पाहून अंगद देशाचें राज्य देऊन याला दुर्योधनानें आपल्या पदरीं ठेवलें. द्रोणानंतर हा कौरवांचा सेनापति झाला. अश्वत्थाम्यानें व शल्यानें याचा पाणउतारा कसा केला व पुढें अर्जुनाच्या हातून हा कसा मारला गेला या कथा प्रसिद्ध आहेत. १·१०५; **सहस्रकराचा कुमरु कर्णवीरु** ११·३९४; **कर्णावरि** ११·४६७.

**कश्यप**—ब्रम्हदेवाचा मानसपुत्र, सप्तर्षींपैकीं एक. कित्येक ठिकाणीं कश्यपाऐवजीं भृगूचें किंवा मरीचीचें नांव सप्तर्षींत येतें. परशुरामाच्या अश्वमेधयज्ञांत हा अध्वर्यु होता म्हणून याला दानांत पृथ्वी मिळाली होती. याच्या अनेक स्त्रिया होत्या. १०·९०; **कश्यपादि ऋषिकुलें** ११·२५९; **मरीचिकश्यपादिया** १५·१९५.

**कंस**—उग्रसेनाचा राजपुत्र, मथुरेचा राजा, श्रीकृष्णाचा मामा. हा मल्लविद्येंत व सर्व शास्त्रांत निपुण होता. देवकीचा मुलगा आपणांस मारील या भीतीनें वसुदेव व देवकीला कारागृहांत ठेवणें व श्रीकृष्णास मारण्यासाठीं निरनिराळया योद्ध्यांची व पूतनेची योजना करणें, वगैरे जें कांहीं करतां येईल तें यानें केलें. शेवटीं कृष्णानेंच याला मारलें. ९·४६२, ९·४६५; **कंसा ऐसीं अचाटें महा ठेंठीं** १०·२६८.

**कालिंदी**—ही एक सूर्यकन्या श्रीकृष्णाच्या प्राप्तीकरतां यमुनाकाठीं तप करीत होती. तिचा निश्चय पाहून श्रीकृष्णानें तिला वरलें. गरुडाच्या भयानें काद्रवेय (कद्रूच्या) कुळांतला कालिया नाग यमुनेंत दडून बसला होता. त्याच्या विषानें गाई व गोप मरूं लागले. तें पाहून श्रीकृष्णानें कालियाचें मर्दन करून त्याला रमणद्वीपाकडे पाठविलें. **कालिंदियेचें हृदयशल्यु फेडिलें** १०·२६७; **दुःखकालिंदीचां तटीं** ११·३४२.

**काशीश्वर**—काशिराज. अंबा, अंबिका व अंबालिका यांचा पिता. चित्रावांच्या प्राचीन चरित्रकोशांत हा 'दुर्योधनपक्षीय' होता (पृ.१२२) असें म्हटलें आहे. मूळ गीता श्लोकांत १·५ हा पांडवपक्षीय होता असें स्पष्ट सांगितलें आहे, भीष्मार्शी आलेल्या पूर्वसंबंधावरून हेंच उघड आहे. १·९९; **काशीपति** १·१५१.

**किन्नर**—देवलोकांतील गौण प्रकारचे देवगण. यांचा गंधर्वांप्रमाणें गायक वर्गांत समावेश केला जातो. ११·५०१.

**कीर्त्तिमुख**—शंकराच्या जटेंतून निघालेला एक शिवगण. याला तीन तोंडें, तीन पाय, तीन शेपट्या व सात हात होते, याची भूक कितीहि खाल्लें तरी राहीना म्हणून शंकरानें याला प्रेतें खाण्यास सांगितलें. जालंदराला मारून खाल्ल्यावरही याची भूक शमली नाहीं तेव्हां शंकरानें याला आपलें स्वतःचेंच शरीर खाण्यास सांगितलें. शरीर खाऊन झाल्यावर बाकी तोंड तेवढें राहिलें. उरलेल्या तोंडाला कीर्त्तिमुख नांव पडलें. माझ्या दर्शनाला येण्यापूर्वी लोक तुझें दर्शन घेतील असा शंकरानें याला वर दिला. अनेक शिवालयांच्या गाभाऱ्याच्या उंबरठ्यावर सिंहाचें विक्राळ तोंड काढलेलें असतें तें या कीर्त्तिमुखाचें निदर्शक आहे. १५·४९३,

ज्ञानानें अज्ञान नाहींसें झाल्यावर ज्ञानही कीर्त्तिमुखाप्रमाणें लय पावतें असा या ओवीच्या पूर्वार्धाचा अर्थ आहे.

**कुंतिभोज**—याला कुंती दत्तक दिली होती, या कुंतिभोज राजाचा पुरुजित् हा मुलगा होता. पुरुजित् व कुंतिभोज या दोन व्यक्ति नसून कुंतिभोज हें पुरुजित् राजाचें कुळनांव आहे. याच्या रथाचे घोडे इंद्रधनुष्याच्या रंगाचे होते. याला द्रोणानें मारलें. १·१००.

**कुबेर**—वैवस्वत मन्वंतरांतील विश्रवा ऋषीचा हा मुलगा. ब्रह्मदेवानें याच्या सेवेला यक्ष राक्षस आणि पुष्पक विमान व लंका दिली होती. पैकीं पुष्पक विमानासह लंका रावणानें घेतली. हा सर्व प्रकारच्या धनांचा मालक असून वृद्धि व ऋद्धि याच्या शक्ति आहेत, अलका याची राजधानी आहे. १०·२०५, १६·३५५.

**कुमारी**—यशोदेच्या व देवकीच्या पूर्वसंकेताप्रमाणें कृष्णाऐवजीं देवकीकडे पाठविलेली यशोदेची मुलगी. १०·२६५.

**कूर्म**—समुद्रमंथनाला योजलेल्या मंदररवीला आधार झालेला विष्णूचा कूर्मरूपी अवतार. **मछ कूर्म**, मत्स्य व कूर्म अवतार, ११·८४; **शेषकूर्म** १·१५४.

**कृत्तिका**—नक्षत्रांपैकीं तिसरें नक्षत्र. शंकरपार्वतीला होणारा मुलगा अत्यंत उग्र होईल या भीतीनें त्यांच्या एकांताचा भंग करण्याकरतां इंद्रानें अग्नीला पाठवलें. या व्यत्ययांमुळें शंकराचें अर्धें तेज स्खलन होऊन अग्नीस संभाळावें लागलें, त्यानें या सात नक्षत्रपुंजास तें दिलें, त्यांनीं तें संभाळलें म्हणून कृत्तिकांना स्कंदमाता म्हणतात. १०·२१०.

**कृप**—उत्तर पांचाल देशांतील तपस्वी शरद्वान् याचा मुलगा. शरद्वानाच्या तपाचा भंग करण्याकरतां इंद्रानें एक अप्सरा पाठविली. तिला पाहून याचें तेज गवताच्या बेटावर पडलें, त्यापासून एक मुलगा व एक मुलगी अशीं दोन अपत्यें झालीं. शंतनु राजानें कृपा करून त्यांचें पालन केलें म्हणून त्यांचीं कृप व कृपी अशीं नांवें पडलीं. कृपाचार्य शस्त्रास्त्र विद्येंत पारंगत होता. द्रोणाचार्यांपूर्वी हा कौरवपांडवांचा गुरु होता. याचा कल पांडवांकडे होता. यामुळें कर्णाची व कृपाचार्यांची झटापट होई. कृपी पुढें द्रोणाचार्यांची पत्नी झाली. १·१०६.

**कौरव**—कुरु वंशांत जन्मलेला. या नांवाच्या अनेक संदर्भांपैकीं कांहीं येथें दिले आहेत. १·१६८, १·१७२, १·२०७, १·२३५, २·९४, २·१८१, २·२१५. **कौरवकुलचक्रवर्त्ती** ११·१६५; **को(कौ)रवकुलीचे** ११·३८७; **कौरवदल** १·१४५, **– नाथ** ११·४७७.

**गंगा**—ह्या पूर्वीच्या स्वर्गदेवतेच्या पोटीं अष्टवसूंनीं जन्म घेतला, पण त्यांतील सात मुलगे हिनें परत घेतले. एकच पृथ्वीवर राहील व तो निपुत्रिक राहील अशी भविष्यवाणी झाली. हाच पुढें भीष्म या नांवानें प्रसिद्धीस आला. **गंगानंदन** १·१०५, **–सुत** १·११८; भगीरथानें हिला पितरांच्या मोक्षासाठीं पृथ्वीवर आणलें तेव्हां हिला **भागीरथी** नांव पडलें. १०·२३६; ही वाहात असतां मध्यें जन्हूचा यज्ञ लागला, यज्ञसामग्री वाहून जाईल म्हणून जन्हूनें गंगा पिऊन टाकली, भगीरथाच्या विनंतीवरून जन्हूनें हिला मुक्त केली; एका कथेवरून जन्हूनें हिला कानावाटे सोडली व दुसऱ्या कथेवरून हिला जांघ फाडून मुक्त केली; जन्हूची मुलगी म्हणून हिला **जान्हवी** नांव पडलें, १०·२३६–२३७, १५·५३९. गंगा म्हणजे पवित्र नदी या अर्थींही हा शब्द ग्रंथांत आला आहे, २·२१३, २·२४१, ४·४, ५·१५३, ९·२३५, ९·३४९ (१,२), ९·४८४, ११·६७७, १२·३७, १२·१७३, १२·१७७, १३·३७१, १३·४७०, १३·५२७, १४·३९६, १५·२२९, १६·२५, १६·२०३, १७·९०, १७·१७१, १७·१९५, १७·३२२, १८·४४७, १८·७८९, १८·८३९, १८·९०५, १८·९७५, १८·१०११, १८·१०७५, १८·१०८२, १८·१०८७, १८·११३२, १८·११६१, १८·१२४६, १८·१६५४, १८·१७५१ (१,२); **गंगादि** १३·१०६९; **गंगोदक** १७·५२, **गंगाजल** ९·४५४ (१), १०·१८५, ११·४७८, **–पय** १३·२६८, १३·६०६, **–पीयूख** १६·१९४, **–यमुना** ११·६, **–यमुनाउदक** १८·५१,

—रूप ९·४५४ (२); **ज्ञानगंगा** ९·१८९, **प्रतीति**– ७·१२२, **भक्तिचित्त**– १८·१२१६, **मति**– १४·२२; **वोहळागंगेची** १७·३९५; **गांग**, गंगेचें पाणी, १८·१३१०, **गांगेय आप** १६·१९७.

**गणिका**—आपल्या पोपटाला 'राघोबा' म्हणून साद घालून तो शब्द त्याच्या कडून बोलविणाऱ्या वेश्येस उद्देशून, तूतें आराधितां नाइकें। होंती राउवें बोलाविति कवतिकें। तिये वैकुंठीं तुवां गणिके। सुरवाडु केला ॥ ११·१०७, ही ओवी आली आहे. हिचें स्थान, नांव वगैरे माहिती मिळत नाहीं.

**गणेश**—एक पुरातन, सुप्रसिद्ध देव. याला अगदीं जुन्या काळीं विघ्न उत्पादन करणारा देव समजत असत. हा समज जाऊन पुढें विघ्नांचा नाश करणारा सिद्धि, बुद्धि व सर्व विद्यांचा अधिपति म्हणून याची उपासना होऊं लागली; याची उपासना ही ॐकाराची उपासना समजतात. पार्वतीच्या आंगावरील उटण्यापासून झालेला हा शंकरपार्वतीचा मुलगा; पार्वती स्नानाला बसली असतां शंकरास आंत जाण्याला यानें अटकाव केला म्हणून याचा शिरच्छेद करण्यांत आला; इंद्राच्या हत्तीचें डोकें याला लावून पुनः याला सजीव केला, अशी याच्या मस्तकाची कथा आहे. शंकरावर फेंकलेल्या परशूचा वार यानें आपल्या दांतावर झेलला म्हणून याचा एक दांत तुटलेला आहे, याला सहा हात आहेत, यावर १·२–२० पहा; १०·१०८, १३·८१७; **गणेंद्र** १७·१; **वक्रतुंड**, तोंड फिरविलेलें आहे या अर्थी, १७·४.

**गंधर्व**—देवांचे गायक. पवाडा तुवां केला। गंधर्वांसिं॥ २·१०, या ओवीचा संदर्भ असा आहे, अंगारपर्ण आपल्या स्त्रियांसह जलक्रीडा करीत होता म्हणून पहारा करण्याकरितां यानें कांहीं गंधर्वांना नेमलें होतें. लाक्षागृहांतून सुटल्यावर त्या रस्त्यानें पांडव गुप्तरूपानें जात असतां गंधर्वांनीं त्यांना अडवून धरलें. समजावल्यावरही ते समजेनात म्हणून अर्जुनानें त्यांच्याशीं युद्ध केलें व अंगारपर्णाचा पराभव केला. आपला पराभव करणाऱ्या अर्जुनाला सूक्ष्मपदार्थ दिसणारी चाक्षुषीविद्या यानें दिली व एकटे जाऊं नका, धौम्यऋषीला पुरोहित करा असा यानें सल्ला दिला. अंगारपर्णानें पुढें चित्ररथ हें नांव घेतलें.

**गरुड**—कश्यप व विनता यांचा सर्वांत लहान मुलगा. हा अमृत शोधण्याकरतां गेला असतां याचें इंद्राशीं युद्ध झालें. त्यांत इंद्राचा यानें पराभव केला व अमृत मिळविलें. हा शेषशायी विष्णूच्या सेवेस सदा तत्पर असतो. याचें सर्पांशीं वैर आहे; विष्णूचें वाहन म्हणून याची प्रसिद्धि आहे. ९·३०३, ९·३८८, १०·२२९, ११·३३, ११·१६७, १३·३९३.

**गायणिनाथ**—नाथसंप्रदायांतील तिसरा गुरु. आदि गुरु शंकर, नंतर (१) मत्स्येंद्रनाथ, (२) गोरखनाथ, (३) गहिनीनाथ, (४) निवृत्तिनाथ, यांचा शिष्य ज्ञानदेव अशी ही शिष्यपरंपरा होती. १८.१७३०–१७३७ पहा.

**गायत्री**—चाक्षुप मन्वंतरांत ब्रह्मदेवानें एक यज्ञ केला, त्यावेळीं शंकर, विष्णु व इतर देव आणि भृगु इत्यादि ऋषि आले होते. तेथें गायत्रीला मुद्दाम बोलावून तिला मानाचें स्थान दिलें होतें; पुढें ती नदी व मंत्ररूपानें अवतरली. ग्रंथांत हा शब्द मंत्र व छंद या अर्थीं आला आहे. कोश पहा.

**गोपी**—गोकुळांतील गोपकन्या व गोपस्त्रिया. ९·४६५.

**गोरखराय**—वर **गायणिनाथ** पहा. याला संजीवनी विद्या येत होती. १८·१७३३.

**गौतम**—अंगिरसाच्या कुळांतील दीर्घतमा व प्रद्वेषी यांचा मुलगा. ब्रह्मदेवाची मानसकन्या अहल्या याची स्त्री होती. हा मोठा तपस्वी होता; तपश्चर्येनें शंकराला प्रसन्न करून यानें शंकराच्या जटेंतून गंगेस मोकळें केलें. हा मोठा धर्मसूत्रकार होता, याच्या धर्मसूत्रांवरील मिताक्षरा टीका सुप्रसिद्ध आहे. गौतम नांवाचे इतर अनेक ऋषि होते. १५·५४५, १७·९०, १८·१६६८.

**चंडिका**—पाताळांतील शुंभनिशुंभांचे आश्रित चंड व मुंड हे एकदां एका सुंदर स्त्रीच्या मागें लागले. ह्या स्त्रीनें कालिकारूपानें यांना मारलें. या कालिकादेवीला चंडा, चंडिका, चंडी, चामुंडा,

दुर्गा अशींही नांवें आहेत. ह्यांना पार्वतीचे अवतार मानतात. नवरात्रांत हिचा उत्सव होतो. **नवचंडी** १३·८१८, **चंद्रि(ण्डि)का** १८·४४१, कोशांत **चंद्रिका** पहा; **चामुंडा** विश्वव्यापक आदिमाया शक्तिरूपानें देवांचीं संकटें निवारीत असे. ब्रह्मदेवाच्या वरानें उन्मत्त होऊन महिषासुर देवांना उपद्रव करूं लागला. देवांच्या प्रार्थनेवरून ह्या आदिमायेनें अठरा हातांचें रूप घेऊन महिषासुराला मारलें. पुढें तिचें महिषासुरमर्दिनी असें नांव पडलें. दुर्गापुजेला मेंढ्यांचे बळी देतात. १२·५३, १८·४४२, १८·१६४५.

**चंद्र**—समुद्रमंथनांतून निघालेल्या चौदा रत्नांपैकीं एक. याच्या सत्तावीस स्त्रियांचीं नांवें नक्षत्रांना दिलीं आहेत. रोहिणीवर याचें विशेष प्रेम असल्यामुळें ती त्याच्या अगदीं जवळ असते. सापत्न भावानें इतर स्त्रियांनीं दक्षाकडे तक्रार केली, बजावलें असतांही चंद्र ऐकेनासा झाला, म्हणून 'तूं क्षयी होशील' असा दक्षानें याला शाप दिला. चंद्र खंगला व त्याचा परिणाम वनस्पतींवर विशेषतः औषधी वनस्पतींवर होऊं लागला, म्हणून 'पश्चिमसमुद्रांत स्नान केल्यावर तूं पूर्ववत् होशील' असा याला उःशाप मिळाला. चंद्राला उतरत्या व चढत्या कला असणें हा या शापाचा व उःशापाचा परिणाम समजतात. ९·४९७. **कलावंत** १८·१६६६, चंद्रांत अमृत आहे व त्यामुळें तो वनस्पतींचें पोषण करतो, १५·३७१–३७२; **चंद्रामृत**, ६·२४७, ११·९६; **सतरावियेचेनि** ९·२१३, पुढें सं. वा. श. **सतरा** पहा; **चंद्रमा**, कोशांत **चंद्र** पहा; **शशी** १८·१०८१; **शीतांशु** १८·४९३, चंद्र शीतल आहे म्हणून विषदाह शमविण्याकरतां शंकरानें शशिकला मस्तकावर घेतली आहे; **सुधाकर** १८·१३. अशींही चंद्राचीं नांवें ग्रंथांत आलीं आहेत. याच्या **सोम** १८·११२ या नांवाचा अष्टवसूंपैकीं एक सोम या नांवाशीं संबंध जोडतात. अग्निपुत्र सोमानें बलिष्ठ होऊन बृहस्पतीची स्त्री तारा हिला पळविली. त्याच्यापासून झालेल्या तेजस्वी मुलाचा बाप कोण असें विचारलें असतां तिनें चंद्राचें नांव सांगितलें. त्या मुलापासून पुढें सोमवंश झाला असें एक कथानक आहे; **सोमकांत**, चंद्रकिरणांनीं हा मणि द्रवतो, १८·१३०४, **–वंश**, कुरूचा वंश, १२·२०, **–वंस** १७·३२, **–वार** १३·८१९, **–सूर्यग्रहण** १८·१०९.

**चित्ररथ**—वर गंधर्व पुढें अंगारपर्णाचें कथानक पहा. १०·२१६.

**चेकितान**—वृष्णिवंशांतील पांडवांकडचा एक राजा. हा दुर्योधनाकडून मारला गेला. १·९९.

**चैद्य**—चेदि देशाचा राजा. **शिशुपाल** पहा.

**चौरंगी**—भद्रपूरच्या भुलेश्वर राजाच्या मोठ्या राणीपासून झालेला राजपुत्र. मोठी राणी गरोदर असतांना तिला धाकट्या राणीनें राजाकडून सप्तशृंग पर्वतावरील अरण्यांत टाकविलें. तेथें तिला मुलगा झाल्यावर त्याचे हातपाय तोडवून त्याला लुलापांगळा करविला. तो 'भग्नावयव' स्थितींत असतांना तेथें मत्स्येंद्रनाथ पोहोंचले, त्यांच्या कृपादृष्टीनें तो पूर्ववत् झाला व चौरंगीनाथ या नांवानें प्रसिद्धीस आला. १८·१७३२.

**जनक**—मिथिला नगरीचा राजा. यानें पुत्रासाठीं पुत्रकामेष्टि यज्ञ केला तेव्हां दोन मुलगे व एक मुलगी सीता, अशीं तीन अपत्यें पृथ्वींतून मिळालीं. जनक आत्मज्ञानी होता व जरी राज्यकारभार पहात होता तरी तो मुक्त होता. **जनकादि** ३·१५१.

**जनमेजय**—जनमेजय, युधिष्ठिराचा पणतु, परीक्षिताचा मुलगा. हस्तिनापुरच्या या राजानें सर्पसत्र केलें, त्यांत तक्षकाची आहुति द्यावी हाही हेतु होता, पण तक्षकानें आस्तिक ऋषीकडून अभयवर मागण्याचें कारस्थान करून सत्र थांबविलें. सत्र थांबलेलें पाहून ब्राह्मण झोपीं गेले, तें पाहून आपल्या दुष्ट राणीच्या सल्ल्यानें यानें ब्राह्मणांवर थंड पाणी शिंपडलें, तीं शस्त्रें बनून ब्राह्मण शतखंड झाले व त्यामुळें जनमेजयास कुष्टरोग झाला. हा दोष व्यासशिष्य वैशंपायनानें भारत ऐकविल्यावर गेला. १·३७, १·४८.

**जलसेन**—शेषशायी. १३·३९२. **जलसेनाचिया गवसणियां**, हा संदर्भ विष्णूच्या अवतारांस उद्देशून आलेला आहे, ११·८४.

**जगदंबा**—६·२७२, कुंडलिनीस उद्देशून; १८·१६२०, लक्ष्मीस उद्देशून.

**जयद्रथ**—सिंधुदेशाच्या वृद्धक्षत्र राजाचा हा राजकुमार. धृतराष्ट्राची कन्या दुःशला याला दिली होती. काम्यवनांत पांडव असतांना ते घरीं नाहींत असें पाहून द्रौपदीला यानें जबरीनें रथांत घालून पळविलें. धौम्यऋषीही त्याच्या मागें लागले. पांडव परत आल्यावर याचें पांडवांशीं युद्ध झालें, पण युद्धांतून हा पळून गेला. बऱ्याच वेळानें भीमार्जुनांनीं याला धरून आणलें, याचे पांच पाट काढले व द्रौपदीची क्षमा मागायला लावली, आपण पांडवांचे दास आहों असें त्याच्याकडून कबूल करवून घेतलें. यावर यानें शंकराची आराधना करून पांडवांना आपण जिंकावें असा वर मागितला. अर्जुनाखेरीज इतर पांडवांना तूं जिंकशील असा शंकरानें वर दिला. भारतीय युद्धांत चक्रव्यूहांत पकडून यानें अभिमन्यूला मारलें. अर्जुनानें दुसऱ्या दिवशीं सूर्यास्तापूर्वी याला मारण्याचा पण केला व कृष्णानें तो कसा पुरा करविला ही कथा प्रसिद्ध आहे. ११·४६८.

**तक्षक**—कश्यप व कद्रू यांचा नागपुत्र. अर्जुनानें खांडववन अग्नीस दिलें तेव्हां तेथून पळून जातांना याच्या कांहीं कुटुंबीयांचा अर्जुनानें वध केला. हें वैर मनांत धरून यानें परीक्षिताच्या गळ्याला दंश करून त्याला मारलें. जनमेजयानें सर्पसत्र केलें, पण त्यांतूनही तो कसा वांचला तें **जन्मेजय** पुढें पहा. ११·३७२, १७·२४.

**त्रिशंकु**—निबंधन राजाचा हा दुर्वर्तनी राजपुत्र होता. राजानें याला हद्दपार केलें होतें. एका ब्राह्मण स्त्रीचा विवाहांत यानें अपहार केला, वसिष्ठाची गाय मारली, आधीं पित्याचा क्रोध होताच. या तीन पापांमुळें त्याच्या डोक्यावर तीन शंकु उठले होते. यामुळें याचें त्रिशंकु हें नांव पडलें. या पापांचें प्रायश्चित्त म्हणून यानें तपश्चर्या केली व विश्वामित्राची सेवा करून त्याची मर्जी संपादन केली व सदेह स्वर्गास जाण्याचा हट्ट धरला. विश्वामित्रानें तपोबलानें याला वर चढविलें पण इंद्रानें व देवांनीं त्याला पुनः खालीं ढकललें. विश्वामित्र याला खालीं येऊं देईना. इंद्राशिवाय नवा स्वर्ग व नवी सृष्टि मी निर्माण करीन म्हणून विश्वामित्रानें दुसरी सृष्टि करण्यास आरंभ केला. ब्रह्मदेवाला व इतर देवांनाही संकट पडलें. तेव्हां विश्वामित्राच्या प्रतिसृष्टींतील दक्षिणेकडील नव्या नक्षत्रांत त्रिशंकूला स्थान देण्यांत आलें. १८·१७६५–१७६६.

**दुर्गा**—ही आदिमायेची शक्ति सात्विकी, राजसी व तामसी अशी त्रिगुणात्मिका आहे. १३·८१७. **चंडिका** पहा.

**दुर्योधन**—धृतराष्ट्राच्या शंभर राजपुत्रांत सर्वांत ज्येष्ठ. याच्या जन्मकाळीं पुष्कळ अपशकुन झाले होते. हा सारथ्यांत, शस्त्रविद्येंत व गदायुद्धांत प्रवीण होता. बळरामाचा आवडता शिष्य होता. पांडवांचा हा हेवा करी म्हणून अर्धें राज्य हस्तिनापुरासह याला देऊन अर्धें राज्य पांडवांस देऊन त्यांना इंद्रप्रस्थास ठेवण्यांत आलें. लाक्षागृहाचें व द्यूतांतील कपट, द्रौपदीचा छळ व निष्फळ झालेली कृष्णशिष्टाई या कथानकांत मुख्यतः दुर्योधनाचेंच कारस्थान होतें. १·९२, १·१०१, १८·१६०९; **राया** १·१२५.

**देवकि**—देवकी. देवकाची कन्या, वसुदेवाची पत्नी. हिच्या आठ मुलांपैकीं सहांना कंसानें ठार मारलें. बळराम देवकीचा सातवा मुलगा मानला जातो. आठवा मुलगा कृष्ण, याच्या जन्माची कथा सुप्रसिद्ध आहे, वर **कुमारी** पहा. ६·१३७, १०·२६५.

**देवल**—एक ऋषि. कश्यप कुळांतील असिताचा पुत्र. हा स्मृतिकार होता. याचा धाकटा भाऊ धौम्य पांडवांचा पुरोहित होता. १०·१४२. **असित** पहा.

**द्रुपद**—पांचाल देशाचा राजा. शस्त्रास्त्रविद्येंत द्रोणाचार्यांचे वडील भरद्वाज याचे गुरु होते. राज्यारूढ झाल्यावर द्रुपदानें गुरुबंधु द्रोणाचार्यांचा उपहास केला, म्हणून द्रोणाचार्य धृतराष्ट्राकडे गेला व कौरवपांडवांना धनुर्विद्या शिकवूं लागला. पुढें तो कौरवांकडेच राहिला. द्रुपदानें केलेल्या यज्ञाच्या यज्ञकुंडांतून एक देदीप्यमान तरुण व श्यामवर्णा स्त्री बाहेर आलीं. तींच धृष्टद्युम्न व द्रौपदी. द्रुपदाचा वध द्रोणाचार्यांनें केला. १·९८; **द्रुपदकुमर**, धृष्टद्युम्न १·९४; **द्रुपदद्रौपदादि** १·१५१, हे शब्द सुटे घ्यावे.

**द्रोण**—आंगिरस गोत्रांतील भरद्वाज ऋषीचा

मुलगा. या ऋषीचें घृताची अप्सरेस पाहून स्खलन पावलेलें रेत द्रोणकलश यज्ञपात्रांत ठेवलें म्हणून द्रोण असें नांव पडलें. ऋग्वेदादि विशेषतः धनुर्विद्या आपल्या पित्याकडे हा शिकला तेव्हां द्रुपद हा याचा गुरुबंधु होता. परशुरामाकडे भिक्षेसाठीं गेला असतां, आधींच आपली सर्व संपत्ति ब्राह्मणांना दान दिल्यामुळें अस्त्रविद्येखेरीज परशुरामाकडे कांहीं देण्यासारखें राहिलें नव्हतें म्हणून याला परशुरामानें अस्त्र-विद्या दिली, विशेषतः ब्रह्मास्त्र दिलें; पण गरिबी तशीच राहिली म्हणून तो गुरुबंधु द्रुपदाकडे गेला. त्यानें अपमान करून अवहेलना केली म्हणून फिरत फिरत तो कृपाचार्यांकडे येऊन राहिला. एकदां खेळतां खेळतां पांडवांची विटी विहिरींत पडली ती त्यांना काढतां येईना, द्रोण जवळच होता, त्यानें दर्भाच्या काडीनें ती काढली हें भीष्माला समजलें; भीष्माला याच्या शस्त्रास्त्रविद्येचें नैपुण्य माहित होतें म्हणून त्यानें द्रोणाला कौरवपांडवांना धनुर्विद्या शिकवायला ठेवलें. याची कीर्ति ऐकून देशोदेशींचे राजपुत्र याच्याकडे ही विद्या शिकायला येत असत. याची अर्जुनावर विशेष मर्जी असे. एकदां एका नक्रानें द्रोणाचा पाय धरला, सगळे राजकुमार पळून गेले पण अर्जुनानें नक्रापासून याला सोडविलें म्हणून यानें अर्जुनाला ब्रह्मास्त्र दिलें. गोग्रहणप्रसंगीं हा विराटनगरींत गेला होता. कृष्णशिष्टाईंत यानें, भीष्मकृपादिकांनीं व कर्णानेंही दुर्योधनास बराच उपदेश केला कीं पांडवांस अर्धें राज्य द्यावें पण दुर्योधनानें तें ऐकलें नाहीं. यांत धृतराष्ट्राचें त्याला पाठबळ होतें. जयद्रथवधानंतर द्रोणाचार्यानें मशाली लावून रात्रींही युद्ध चालू ठेवलें, तें पाहून भीमानें इंद्रवर्म राजाचा अश्वत्थामा हत्ती मारला व अश्वत्थामा मेला अशी हूल उठविली; हा अश्वत्थामा माझा मुलगा काय असें सत्यवक्त्या धर्माला द्रोणाचार्यानें विचारलें; कृष्णाच्या सांगण्यावरून 'अश्वथामा मेला' व हळूच 'हत्ती' असें धर्म म्हणाला, त्यावर द्रोणाचार्यानें शस्त्र खालीं ठेवलें व ध्यानस्थ बसला; ही संधि साधून धृष्टद्युम्नानें याचें शिर कापलें. १·९३, १·१०१, १·१२३, २·३९–४४, ११·३९३, ११·४६७; मी पार्थु द्रोणाचा केला। येणें धनुर्वेदु मज दीन्हला। २·३७, भीष्मद्रोण १·२२२, २·३४, भीष्मद्रोणादिक १·१७५.

**द्रौपदीकुमर**—पांच पांडवांचे द्रौपदीला झालेले पांच कुमार. क्रमशः यांचीं नांवें—प्रतिविंध्य, सुतसोम, श्रुतकीर्ति, शतानीक, श्रुतसेन. हे सर्व महारथी म्हणजे एकेक हजार योद्धयांना पुरे पडणारे होते. १·१०२.

**धर्म**—(१) यम. कर्मसाक्षी धर्म १०·२२६. (२) युधिष्ठिर. हा कुन्तीला यमधर्मापासून झाला. कौरवपांडवांत सर्वांत वडील म्हणून याला धृतराष्ट्रानें यौवराज्याभिषेक केला. यानंतर दुर्योधनानें केलेला पांडवांचा हेवा व द्वेष, लाक्षागृह, इंद्रप्रस्थाची स्थापना, द्रौपदीस्वयंवर, राजसूय यज्ञ, द्यूत, नंतर सभेंत द्रौपदीची केलेली दीन अवस्था, वनवास व शिष्टाईनंतर झालेलें युद्ध ह्या घटना झाल्या. युद्धांत झालेल्या गोत्रगुरुवधामुळें हा अस्वस्थ झाला व राज्याभिषेक झाला होता तरी तीर्थयात्रेस गेला. परत आल्यावर यानें अश्वमेध केला. कांहीं वर्षें राज्य चालविल्यावर द्रौपदी व चारही भावांस घेऊन हा स्वर्गाला जाण्यास निघाला. वाटेंत एकामागून एक सर्व पतन पावले व हा एकटाच स्वर्गाला पोहोंचला. तेथें बंधुप्रीति जागृत होऊन यानें गंगेंत देह ठेवला. धर्मा अनुज १६·४६२.

**धृष्टकेतु**—शिशुपालाचा पराक्रमी राजकुमार, नंतर चेदीचा राजा. याची मुलगी रेणुमती नकुळाला दिली होती. याच्या नांवाप्रमाणेंच याचे पराक्रम द्रोणपर्वांत वर्णिले आहेत. द्रोणाचार्यानें याला मारलें. १·९९.

**धृष्टद्युम्न**—द्रुपद पहा. शस्त्र खालीं ठेवून ध्यानस्थ राहिलेल्या द्रोणाचार्यांचा यानें शिरच्छेद केला. पुढें शिबिरांत झोंपलेला असतांना अश्वत्थाम्यानें याला मारलें. १·१५२.

**ध्रुव**—उत्तानचरण पहा. हा राजा एकदां सुरुचीच्या उत्तमास मांडीवर घेऊन खेळवीत असतां ध्रुवही आपल्या बापाच्या मांडीवर चढूं लागला ११·१०३, तें पाहून मत्सरानें सुरुचीनें याला हिणवलें व रागें भरली. ध्रुवास इतकें वाईट

वाटलें कीं अढळपदासाठीं तपश्चर्या करायला तो निघून गेला. तें पाहून नारदानें याचें कौतुक करून ॐ नमो भगवते वासुदेवाय हा मंत्र दिला व तो मधुवनांत ११·१८३ जाऊन जपण्यास सांगितलें. ध्रुवानें एका पायावर उभें राहून इतकी कडक तपश्चर्या केली कीं त्याच्या आंगठ्याच्या दाबानें पृथ्वी कलली व इंद्रावर संकट आलें. ध्रुवास दर्शन देण्याची सर्व देवांनीं विष्णूस विनति केली. पुढें उभें राहिल्यावरही ध्रुव कांहीं बोलेना म्हणून विष्णूनें शंखानें त्याच्या गालास स्पर्श केला ११·१८३, त्यावर ध्रुवानें केलेलें सुंदर स्तवन भागवतांत आहे. ध्रुवानें अढळस्थान मागितल्यावर, आधीं अनेक वर्षें तूं राज्य कर मग तुला अढळपद मिळेल असा विष्णूनें वर दिला. त्याप्रमाणें राज्य करून व अनेक सत्कृत्यें करून ध्रुव सदेह स्वर्गाला गेला. त्याच्या नांवाचा तारा तोच हा ध्रुव म्हणून दाखवितात. ९·४६४, १०·१८(१), १३·४८७; **गगनिचा ध्रुवो देवो** १३·६२०; **ध्रुवपद** १०·१८ (२), ११·१०२.

**नकुल**—पांच पांडवांपैकीं माद्रीला झालेल्या दोन (जुळया) मुलांत वडील. राजसूययज्ञांत पश्चिम दिग्विजय यानें केला. हा अश्वविद्येंत कुशल होता म्हणून अज्ञातवासांत विराटाची अश्वशाला यानें पाहिली. भारतीय युद्धांत यानें दुर्योधनास जेरीस आणलें. हा अत्यंत सुंदर होता. या अहंकारामुळें द्रौपदीनंतर सहदेवापूर्वीं तो स्वर्गयानांत पडला. १·१५०.

**नटेश्वर—अर्धनारीनटेश्वर.** ९·२६९, १८·५०. अरुणाचलावर तप करीत असलेल्या पार्वतीजवळ शंकर गेला व तिला आपल्या डाव्या मांडीवर घेतलें, तेव्हां प्रेमभरानें ती इतकी एकरूप झाली कीं दोन व्यक्तींची एक व्यक्ति झाली. शिवपार्वतीचें अर्धें आंग गोरें व अर्धें तांबडें, अर्ध्या आंगांत चोळी व अर्ध्या आंगावर हार दिसूं लागले. ही कथा स्कंदपुराणांत आहे.

**नर**—चाक्षुष मन्वंतरांत दक्षकन्येस झालेल्या नरनारायण या दोन तपस्व्यांनीं इतकें दुर्घट तप केलें कीं त्यांच्या तपोभंगाकरतां इंद्रानें अप्सरा पाठविल्या. नारायण त्यांना शाप देण्यासाठीं तयार होता पण नरानें त्याचें सांत्वन केल्यावर त्यानें आपल्या मांडींतून दुसऱ्या अप्सरा निर्माण केल्या, त्यांपैकीं एक उर्वशी होती. पुढें हेच कृष्णार्जुनरूपानें अवतरले. १५·४२५.

**नवचंडी**—चंडिका पहा.

**नहुष**—पुरूरव्याचा नातू, ययाति राजाचा बाप. त्रिशिराला मारल्यावर ब्रह्महत्येचें पातक घडलें म्हणून इंद्र अत्यंत अस्वस्थ होऊन सिंहासन टाकून हिंडूं लागला. रिकाम्या इंद्रपदावर नहुषाला बसविलें पण त्यानें आपलीं नित्यनैमित्तिक पूजाअर्चादि कर्में टाकलीं नाहींत, हीं आतां टाकून इंद्रपदाचा अधिकार घे असा उपदेश मिळाल्यावर ह्याला अहंकार चढला. बुद्धि चळली व इंद्राणीवर नजर गेली. सप्तर्षींच्या खांद्यावर पालखी ठेवून त्यांत बसून याल तर तुम्हांस वरीन असें इंद्राणीनें सांगितल्यावर त्याप्रमाणें यानें योजना केली, अत्यंत उत्सुकतेमुळें ऋषींना लवकर चला, 'सर्प सर्प', असें म्हणून पायानें टोचूं लागला. अगस्ति ऋषीनें तूंच सर्प हो असा याला शाप दिला. नहुष सर्प होऊन पडला. अगस्तीला दया येऊन तुला युधिष्ठिर सोडवील असा उःशाप दिला. पुढें अजगर होऊन यानें एकदा भीमाला धरलें असतां युधिष्ठिरानें नहुषाच्या प्रश्नांचीं उत्तरें देऊन भीमाला सोडविलें व नहुषाला मुक्ति दिली. १८·१४६९.

**नारायण**—नर पहा. १५·४२५.

**नारद**—ब्रह्मदेवाचा मानसपुत्र. यानें व्यासाला भागवत रचण्याचा उपदेश दिला. दक्षपुत्रांस प्रजोत्पत्ति करण्यापासून परावृत्त केलें म्हणून दक्षानें तूं ब्रह्मचारी राहून नेहमीं भटकत राहाशील व लोकांत भांडणें लावशील असा याला शाप दिला. याच्या नांवें अनेक कथा भागवतांत व पुराणांत आहेत. हा महान् विष्णुभक्त देवर्षि होता. शेषशायीजवळ तुंबरुसह याला स्थान मिळालें आहे. ९·४६४, १०·१३९, १०·२१६; **नारदादिकां संतां** १०·१४९.

**निवातकवच**—प्रल्हादाचा भाऊ संन्हाद् याचे हे पुत्र. इंद्रालाही अजिंक्य होते. यांचें रावणाशीं सख्य होतें. अर्जुनानें यांना मारलें. यावरून

असें दिसतें कीं नृसिंह अवतारापासून कृष्णावतारापर्यंत यांचे अनुयायी यांचीं नांवें घेऊन संघ करून राहिले होते. हे साठ ते चवऱ्याहत्तर हजार होते असें चित्राव म्हणतात. प्राचीन चरित्र-कोश पृ.३०४ पहा. **निवातकवचाचा,** २·१०, निवातकवचांचा असा पाठ घेणें इष्ट वाटतें.

**नृसिंह**—हिरण्यकशिपूला मारण्यासाठीं व प्रऱ्हादाचें रक्षण करण्यासाठीं विष्णूनें घेतलेला चौथा अवतार. ब्रह्मदेवाच्या वराला बाध न आणतां अर्धें सिंहाचें व अर्धें मनुष्याचें रूप घेऊन, खांबांतून प्रकट होऊन राजवाड्याच्या उंबऱ्यावर नृसिंहानें हिरण्यकशिपूला संध्याकाळीं नखांनीं फाडून मारलें. प्रऱ्हाद परमभागवतांपैकीं एक होता. हा राक्षस होता तरी भक्तीनें विष्णूला वश करून घेतलें होतें. ९·४४६, यावर ९·४४४–४४८ पहा.

**पांडव**—पांच पांडव १·८६, अर्जुनास उद्देशून ३·१४३; **पांडवकुल** ६·१३६, **–दल** १·१३७, **–सैन्य** १·८८.

**पार्वती**—हिमालय व मेना यांची ही कन्या. शंकरासाठीं हिनें केलेल्या तपाचें वर्णन कुमारसंभवांत आहे. हिनें अरुणाचलावर तपश्चर्या केली व पुढें हिला शंकरानें जवळ घेतल्यावर अर्धनारीनटेश्वर असें शंकर-पार्वतीचें रूप झालें. देवांना पिडणाऱ्या राक्षसांना मारण्यासाठीं हिनें अनेक रूपें घेतलीं. वर **चंडिका** पुढें **चामुंडा** पहा. शंकरानें पार्वतीला गीताशास्त्र सांगितल्याचे ग्रंथांत उल्लेख आहेत. १·७०–७१. **अंबिका** १८·१६१३; **भवानि** ११·२५८, **भवानी** १·७०.

**पुरुजित्**—कुंतिभोज पहा. याला द्रोणानें मारलें. **पुरुजितादि रायें** १·१००.

**पूतना**—कंसानें ही आपली बहीण कृष्णाला मारण्याकरतां मथुरेला पाठवली. सुंदर स्त्रीचें रूप घेऊन व स्तनांना विष लावून हिनें बऱ्याच मुलांना मारलें. कृष्णानें हिचें कपट ओळखून विषच नव्हे तर दूध व दुधासकट हिचा प्राणही आकर्षून घेतला. १०·२६५, ११·१००, १६·२६.

**प्रऱ्हाद**—हिरण्यकशिपु व कयाधूचा मुलगा. नारदानें कयाधूस उपदेश दिला तो प्रऱ्हाद पोटांत असतांनाच त्यानें ऐकला व पुढें तो भगवद्भक्त झाला. विष्णूवरील आपली भक्ति हा सोडीना म्हणून याला विष पाजणें, भाजणें, हत्तीकडून तुडविणें, कड्यावरून लोटणें, समुद्रतळीं घालणें इत्यादि नाशाच्या योजना याच्या बापानें केल्या. इतकें होत असतांही बापाशीं वैर न करतां सौम्यपणानें प्रऱ्हाद उपदेश देतच राहिला —द्वेष्यभावादिमलीं लिंपे चि ना १०·२२७. याच्या बापाला मारल्यावर (**नृसिंह** पहा) 'आणि काय पाहिजे' असें विचारलें असतां ईश्वरभक्तीखेरीज कांहीं नको असेंच यानें उत्तर दिलें. याचा षड्रिपूंवर विजय, आपला मुलगा विरोचन याचें सुधन्व्याशीं झालेल्या भांडणांत यानें दिलेला निर्णय, आपला नातू बलि यास दिलेला उपदेश याच्या निःपक्षपाताची, व्यवहारकुशलतेची व ज्ञानाची साक्ष देतात. ९·४४७, १०·३०९; **प्रह्लाद** १०·२२७.

**बलि**—प्रऱ्हादाचा नातू, विरोचनाचा मुलगा. याचा शुक्र हा गुरु होता. विष्णूनें देवांचा त्याग केला तेव्हां तूं देवांना जिंक असा शुक्रानें उपदेश केला. त्याप्रमाणें यानें देवांना जिंकलें व इंद्राची संपत्ति लुटली. दानवांना हातीं घेऊन यानें देवांबरोबर समुद्रमंथन केलें. त्यांतून चौदा रत्नें बाहेर पडलीं. पुढें यानें देवाब्राह्मणांना त्रास दिल्यामुळें विष्णूनें बटूचें रूप घेऊन याच्या अश्वमेध यज्ञांत तीन पावलांएवढीच जमीन दानांत मागितली. दानाचें पाणी हातावर पडतांच बटूनें मोठें रूप घेतलें व दोन पावलांत ब्रह्मांड व्यापलें व तिसरें कोठें ठेवूं म्हणून विचारल्यावर बळीनें आपलें मस्तक पुढें केलें. वामनानें बळीला पाताळांत घातलें. अशी फसवणूक केल्याबद्दल पाताळांत त्याच्या दारावर द्वारपाळ म्हणून राहिला. **बलिचा दारवठेकारु** ११·१०६; **बलिबंधन** १२·२४०.

**बृहस्पति**—बृहती म्हणजे वाणी, तिचा पति अशी किंवा बृहत् म्हणजे मोठें तप करणारा अशी या नांवाची व्युत्पत्ति लावतात. हा देवांचा गुरु, **पुरोहित** १०·२०९, होता. ऋग्वेदांत याच्या

नांवाचा उल्लेख आहे. यानें धर्म, नीति व अर्थ या शास्त्रांवर ग्रंथ लिहिले असावेत ९·३२२; **वाचस्पति** १३·१९०.

**ब्रह्मा**—विष्णु सृष्टीचा विचार करीत असतां नाभींतून कमळ रूपानें अहंकार उत्पन्न झाला व एक अंडें उत्पन्न झालें. कमळांतून ब्रह्मा व अंड्यांतून ब्रह्मांड तयार झालें. सृष्टि-उत्पत्तीच्या वेळीं ब्रह्मदेव एकटाच असल्यामुळें गोंधळला होता. १७·३३३ पहा. यानें आपल्या अंगांतून उत्पन्न केलेली स्त्री शतरूपा इतकी सुंदर होती कीं ती जेव्हां याच्या भोंवतीं प्रदक्षिणा घालूं लागली तेव्हां याचे मानसपुत्र सभोवार बसलेले पाहून या स्त्रीकडे बघायला तो लाजला, यानें वेद केले. मरीचि, अत्रि इत्यादि याचे मानसपुत्र होते. गायत्री नेहमीं याच्या जवळ असते. यानें अनेक यज्ञ केले व तीर्थें स्थापन केलीं. याचें आयुष्य शंभर वर्षांचें आहे पण प्रत्येक दिवस कितीतरी हजार वर्षांचा आहे. एकदां कृष्णाची परीक्षा घ्यावी म्हणून यानें गोकुळांतल्या गाई व गोप अदृश्य केले, तें पाहून कृष्णानें तशाच गाई व गोप निर्माण करून कांहीं उणें भासूं दिलें नाहीं, तें पाहून ब्रह्मदेव गोंधळला. १०·२६७ पहा. **ब्रह्मा** १·१३६, १·२०३, ३·८५, ३·८७, ११·५१६, १३·९१९, १४·११०, १४·३५७, १५·३१, १६·११८, १६·३५६, १७·४०१, १८·११२६, **–दि** ९·२८८, १५·२०४, १५·२०५, **–दिक** ३·२५०, ११·४१६, १५·२०२; **ब्रह्मेश** ८·२६६, **–शान**, ब्रह्मा व शंकर, १·५५, १५·२०१, **–शांतअणगट** १५·१९७, **ब्रह्मेयाचें आयुष्य** ९·५०१, **ब्रह्मायुष** १४·१८६; **ब्रह्मदिन** ८·१६१, **–भुवन** ८·१६३; **ब्रह्मावेन्हीं** १०·२७२; **आब्रह्म**, ब्रह्मदेवापासून, १·२५५, **आब्रह्मा** १३·१०१८; **आदिब्रह्मा** १८·५२२, **हर–** ११·५७३; **चतुरानन** ३·११६, ११·२०५, ११·२५७; **धाता–त्रा** १·१०८, ११·१४६, ११·३९५, १२·९, १६·१२८, १६·२५३, १७·३३८, १८·१७६६; **प्रजापति** १७·३३२; **विरिंची** ३·१११, १०·२६७, ११·६१२; **सत्यलोकनाथ** १३·२७; **स्रष्टा** १०·२७४.

**भस्मासुर**—शंकराच्या भस्मांतून याची उत्पत्ति झाली. उग्र तप करून ज्याच्या मस्तकावर मी हात ठेवीन तो भस्म व्हावा असा वर यानें शंकराकडून मागून घेतला. या वरानें उन्मत्त होऊन यानें पुष्कळ लोकांचें भस्म केलें, तेव्हां विष्णूनें मोहिनीरूप घेऊन त्याचा हात त्याच्याच डोक्यावर धरावयाला लावून त्याचें भस्म केलें. २·३८.

**भीम**—पांडवांपैकीं दुसरा. हा अत्यंत बळवान होता व गदायुद्धांत प्रवीण होता. धृतराष्ट्राला याचीच भीति वाटत होती. जरासंधाशीं दहा दिवस झालेलें युद्ध, कीचकवध इत्यादि पराक्रम यानें केले. महाभारतांत यानें अचाट पराक्रम करून शेवटीं गदायुद्धांत दुर्योधनाला मारलें व दुःशासनाला मारून द्रौपदीची वेणी घातली. **भीमसेन** १·१४८; **भीमार्जुन** १·९७.

**भीष्म**—शंतनूस गंगेपासून झालेला. अष्टवसूंपैकीं सात वसुपुत्र गंगेनें नदींत बुडविले. आठव्याला शंतनूनें अडवून धरलें म्हणून हा निपुत्रिक होईल असा गंगेनें शाप दिला. याला वसिष्ठानें वेद व बृहस्पतीनें शास्त्रें शिकविलीं. पुढें शंतनु धीवरकन्या सत्यवतीवर मोहित होऊन दुःखी झाला, त्यासाठीं भीष्मानें केलेल्या स्वार्थत्यागाची व प्रतिज्ञेची कथा सर्वश्रुत आहे. काशिराजाच्या तीन मुली अंबा, अंबिका व अंबालिका यांना भीष्मानें त्यांच्या स्वयंवरांतून जबरीनें आणलें, अंबेनें मनानें शाल्वराजपुत्राला वरलें होतें तें कळल्यावर तिला मुक्त करून अंबिका व अंबालिका यांचा विवाह विचित्रवीर्य याच्याशीं केला. शाल्वानेंही त्याग केल्यावर भीष्माच्या वधाकरतां अंबेनें तप करून या नाहीं तर पुढल्या जन्मीं भीष्माचा वध करण्याचा वर मागून घेतला व पुढें शिखण्डी होऊन तिनें सूड घेतला, ही कथा सर्वश्रुत आहे. विचित्रवीर्य निपुत्रिक असतां वारल्यावर भीष्मानें व्यासाकडून प्रजोत्पत्ति करविली. अंबिका, अंबालिका व एक दासी यांना धृतराष्ट्र, पंडु व विदुर झाले. पुढें यांचे वंशज कौरव व पांडव या नांवांनीं ओळखले गेले. मूळचे कुरु वंशांतील म्हणून हे सर्व कौरवच होते.

भारतीय युद्धांत भीष्म दहा दिवस सेनापति म्हणून लढला. दहाव्या दिवशीं निःपांडवी पृथ्वी करीन या प्रतिज्ञेला घाबरून शिखंडीस पुढें करून अर्जुनानें भीष्मावर बाण सोडले. शरपंजरावर असतांनाही यानें पांडवांशीं सख्य करण्याचा उपदेश कौरवांना दिला. पुढें युधिष्ठिराला धर्मोपदेश केल्यावर उत्तरायणांत प्राणविसर्जन केलें. १·१०५, १·११५, ११·४६७; **भीष्मा ऐसा ब्राह्मणु** ११·३९३; **भीष्मदेव** १·१२७; **भीष्मातळिं** १·१२३; **भीष्मद्रोण** १·२२२, २·३४, **–द्रोणादिक** १·१७५.

**भृगु**—स्वायंभुव मन्वंतरांतील सप्तर्षींपैकीं एक. स्वायंभुव मनूनें केलेल्या यज्ञांत ब्रह्मा, विष्णु व महेश यांत श्रेष्ठ कोण हा वाद निघाला, व भृगूस याचा निकाल लावण्यास सांगितलें. शंकराकडे गेल्यावर नंदीनें दारांतच अटकाव केला म्हणून शंकरास तुझें तीर्थ कोणी पिणार नाहीं असा शाप दिला. ब्रह्मदेवाकडे गेल्यावर त्यानें उत्थापनही दिलें नाहीं म्हणून तुझी पूजा कोणीही करणार नाहीं असा त्याला शाप दिला. विष्णूकडे गेल्यावर निद्रित स्थितींत असतांना परीक्षेसाठीं यानें विष्णूच्या छातीवर लाथ मारली. विष्णूनें जागें होऊन शांतपणें वंदन केलें. म्हणून विष्णुच सर्वांत श्रेष्ठ असा यानें निकाल दिला. याच्या लाथेचा डाग श्रीवत्सलांछन या नांवानें सुप्रसिद्ध झाला. १०·२११, ११·१०५, कोशांत **पांपर** पहा; **वक्षस्थळाची वाखती जेयाचेया चरणरजा वोडवली** ९·४७६.

**भैरव**—काळभैरव. विष्णु व ब्रह्मा हे शंकराशीं गर्वानें वागूं लागले तेव्हां शंकराच्या क्रोधापासून भैरव झाला. आरंभीं ब्रह्मदेवाला चार तोंडें नसून पांच होतीं. शंकराची निंदा केली म्हणून काळभैरवानें याचें एक शिर नखानें उडविलें. ह्या ब्रह्महत्येचें प्रायश्चित्त म्हणून तोडलेलें शिर याच्या हातीं देऊन व याच्या मागें स्त्रीरूपानें ब्रह्महत्या लावून शंकरानें याला भिक्षा मागावयाला लावली. काशीक्षेत्रीं मात्र या ब्रह्महत्येला प्रवेश नव्हता. जेव्हां ती तेथें गेली तेव्हां भैरव या त्रासांतून मुक्त होऊन त्याच्या हातांतलें शिर गळून पडलें. याच ठिकाणीं कपालमोचन तीर्थ झालें. भैरव आठ आहेत. सं. वा. श. **आठ** पहा. यांच्या पूजेचा दिवस रविवार मानतात; यांना खिचडी वाढतात. **योगपीठिचा भैरवु** ६·४६०; **खिचडैरवाचां खापरीं**, भैरवाच्या हातांतील खापरीच्या भिक्षापात्रांत खिचडी वाढतात त्यास उद्देशून, १८·१०३४.

**भौम**—मंगळ ग्रह. याच्या उत्पत्तीच्या अनेक कथा आहेत. शंकराच्या स्वेदबिंदु, अश्रुबिंदु किंवा रक्तबिंदूपासून याची उत्पत्ति झाली अशा याच्या जन्माच्या कथा आहेत. पृथ्वीनें याला वाढविलें म्हणून याला भौम हें नांव पडलें; **भौमा नांव मंगळु**, अमंगळ ग्रहास मंगळ म्हणावें ही यांत खोंच आहे, ५·११५.

**मच्छ**—(१) दशावतारांपैकीं मत्स्यावतारास उद्देशून. निरनिराळ्या पुराणांत या अवताराच्या निरनिराळ्या कथा आहेत. शंखासुरानें वेद पळवून तो समुद्रांत लपला, त्याला मारून वेद परत मिळवायला विष्णूला मत्स्यरूप घ्यावें लागलें. ११·८४. (२) मत्स्येंद्रनाथ, गोरखनाथाचे गुरु. यावर १८·१७३०–१७३३ पहा. यांना '**मीन**' म्हटलें आहे, १८·१७३३.

**मदन**—कोशांत काम (३) पहा. १०·२२१. कंदर्प १६·१२६.

**मनु**—ऋग्वेदांत हा सर्व मानवांचा उत्पादक, मूळपुरुष म्हणून मानला आहे. याच्या नांवाची मनुस्मृति सुप्रसिद्ध आहे. चौदा मनूंपैकीं चार मनु मुख्य होते. सं. वा. श. **चौदा** पहा. **मनू** ४·१७,– **पुढें** १५·१२७, **–प्रति** ४·१६.

**मन्वंतर**—ब्रह्मदेवाच्या अहोरात्रीला कल्प म्हणतात. या अहोरात्राचे चौदा भाग पाडून प्रत्येक भागास मन्वंतर (म्हणजे एक मनु जाऊन दुसरा येणें) अशी संज्ञा आहे. मनूंच्या कालाची व अधिकाराची मर्यादा ठरलेली असते. चार युगांचे ७१ फेरे व आणि कांहीं वर्षें गेलीं म्हणजे एका मन्वंतराचा काळ होतो. प्रत्येक मनूला सहाय्यक म्हणून सप्तर्षि, देवतागण, एक इंद्र व अवतार नेमून दिलेले असतात. प्रजोत्पादन, प्रजारक्षण, प्रजासंवर्धन इंद्रानें व देवतागणानें करावें अशी व्यवस्था केलेली आहे. या व्यवस्थेप्रमाणें चौदा मनु व

चौद इंद्र ८·१२६, १०·१७६ कहिले आहेत. मन्वंतरें येत जात राहिलीं तरी अक्षय वृक्ष अव्ययच राहतो. यावर १५·१२०–१४२ पहा.

**मरीचि**—याचे अनेक उल्लेख आहेत. स्वायंभुव मन्वंतरांत ब्रह्मदेवानें आपल्या डोळ्यापासून उत्पन्न केलेला एक व वैवस्वत मन्वंतरांत त्यानें अग्नीपासून उत्पन्न केलेला दुसरा. व्यवहारोपयोगी अनेक ग्रंथ या धर्मशास्त्रकाराच्या नांवें आहेत. मरुद्गणांपैकीं एक असा याचा उल्लेख आला आहे, १०·२०१, **मरीचिकश्यपादियां** १५·१९५.

**मरुद्गण**—ऋग्वेदाप्रमाणें सात जणांचा एक असे एकवीस जणांचे हे देवतासंघ आहेत. पुराणांत यांची संख्या ४९ दिली आहे. हे दिति व कश्यप यांचे मुलगे होते. यांच्या सोन्याच्या रथांना ठिपके असलेले हरीण जोडलेले असतात. मेघ, पर्जन्य, वीज व सोसाट्याचे वारे यांच्याशीं यांचा निकट संबंध असतो. यांना लवकर मृत्युयोग असल्यामुळें 'मा रोदीः' अशा आश्वासनावरून मरुत् असें यांचें नांव पडलें असावें. दितीच्या गर्भाचे सात तुकडे व प्रत्येक तुकड्याचे सात सात विभाग अशा प्रकारें ४९ भागांचे हे झाले असा या देवतागणांच्या संख्येचा अर्थ दिला आहे. **मरुद्गण** १०·२०३.

**महालसा**—श्रीमहालसा, गोदावरी तीरावर एकाद्या देवीच्या देवळास उद्देशून हा संदर्भ आला असावा, १८·१७८२. कांहीं पाठांत 'श्रीमहालया' (श्रीमोहिनीराज) असें नांव आलें आहे.

**मार्कंडेय**—मृकंड ऋषीचा मुलगा. हा दीर्घायुषी कसा झाला याची कथा सुप्रसिद्ध आहे. पांडव मयसभेंत जेव्हां गेले तेव्हां व ते वनवासांत गेले असतां त्यांना भेटण्यासाठीं तो गेला होता. याला कल्पान्तींच्या वटवृक्षाचें व प्रळयाचें दर्शन झालें होतें. ११·१८६.

**मारुति**—(१) हनुमान. गोतमकन्या अंजना हिला वायूपासून झालेला मुलगा. यानें जन्मल्याबरोबर फळ म्हणून सूर्याला धरण्यासाठीं उड्डाण केलें, १०·३६, त्यावेळीं त्याच्या हनवटीवर इंद्रानें वज्र मारलें. त्यावरून हनुमत् हें नांव पडलें; मरुतपुत्र म्हणून मारुति हें नांव प्रचारांत आहे. सूर्याच्या आज्ञेनें हा सुग्रीवाचा मित्र व नंतर त्याचा मंत्री झाला. राम व सुग्रीवाची भेट झाल्यावर हा रामसेवेला लागला; हा वज्रदेही, वज्रअंग म्हणून वज्रंग या नांवानें, व अत्यंत शक्तिमान म्हणून बलभीम या नांवानेंही संबोधला जातो. हा ब्रह्मचारी असून चिरंजीव आहे. एकदां अर्जुनानें यमुनेवर बाणांचा पूल बांधला. यामुळें आपल्या धनुर्विद्येचा त्याला गर्व चढला. पण मारुतीनें पुलावर पाय ठेवतांच तो कोसळला. या पराक्रमानें मारुतीला गर्वबाधा झाली. तें पाहून श्रीकृष्णानें अर्जुनाकडून पुन्हा पूल बांधवला व आपलें सुदर्शनचक्र पुलाखालीं ठेवलें. मारुतीनें पुष्कळ उड्या मारल्या तरी पूल कायमच राहिला. अशा रीतीनें मारुतीचेंही गर्वहरण झाल्यावर अर्जुनावर प्रसन्न होऊन योग्यवेळीं मदतीला येण्याचा वर मारुतीनें त्याला दिला. भारतीय युद्धांत आपल्या रथावरील ध्वजावर बसण्यासाठीं अर्जुनानें मारुतीला बोलवलें. सर्व भारतीय युद्धांत हा ध्वजावर बसून राहिला, १·१४१. (२) एका विशिष्ट स्थितींतल्या कुंडलिनीला मारुती हें नांव आहे, ६·३०१, प्राणवायु आंतून निघून गगनांत मिळतो त्यास उद्देशून आलेल्या ६·२९९ ते ६·३१० ओव्या पहा.

**यक्ष**—कुबेराचे सेवक. १०·२०५. कोश पहा.

**यम**—विवस्वत व सरण्यू यांना यम व यमी अशीं दोन मुलें होती. या दोघांचा एक संवाद आहे. यांचें राहाण्याचें स्थान तीन्ही लोकांहून अत्यंत उंच आहे. यमाला राजा मानला आहे, याचा दरबार भरतो. याचे सेवक यमदूत असून दाराशीं दोन कुत्रे आहेत. हा सर्वांच्या पापपुण्याचा हिशेब ठेवतो व मेल्यावर ज्याला त्याला योग्य तें फळ देतो. कोशांत **यमणें** पुढें **यम** (१) पहा.

**यशोदा**—नंदाची पत्नी. कृष्णाचें पालन करणारी म्हणून त्याची आई मानलेली आहे. लहानपणीं कृष्णानें एकदां माती खाल्ली म्हणून यशोदा त्याला रागें भरली. तोंड उघडून दाखव असें सांगितल्यावर एवढीशी मातीच काय पण चौदाही भुवनें आपल्या तोंडांत कशीं

आहेत हें कृष्णानें तिला दाखविलें. ६·१३७, ११·१८१–१८२.

**यादव**—हे यदूचे वंशज. ऋग्वेदकाळापासून यदु व तुर्वसु यांचीं नांवें एकत्र येतात. शुक्राच्या शापानें ययातीला म्हातारपण आलें. 'हें तूं घेऊन तुझें तारुण्य मला दे' अशी ययातीची विनंति यदूनें मान्य केली नाहीं म्हणून तुझ्या वंशजांस कधीं राज्य मिळणार नाहीं असा ययातीनें शाप दिला. यादवांना मान्यता व संपत्ति असली तरी राज्यपद नव्हतें. यांचा धंदा गुराख्यांचा व गवळ्यांचा होता. ८·२६८, ९·४६३, १०·२६४, १०·२६९.

**युधामन्यु**—पांचाल देशाचा पांडवपक्षीय महारथी. गदायुद्धांत व धनुर्विद्येंत प्रवीण. यानें द्रोणाबरोबर व दुर्योधनाबरोबर मोठें युद्ध केलें होतें. हा पांडवशिबिरांत झोंपला असतांना अश्वत्थाम्यानें याला मारलें. १·१००.

**युधिष्ठिर**—पांच पांडवांपैकीं सर्वांत श्रेष्ठ. १·१४९. **युधिष्ठिरादिक** १·२०७. याचें धर्म असें नांव होतें. **धर्मा अनुज**, अर्जुन, १६·४६२.

**रक्षस्**—कुबेराचे सेवक. हे गंधर्व व यक्षांबरोबर असतात. **रक्षोगण** ११·३२८.

**रंभा**—एक अत्यंत सुंदर अप्सरा. शुकाची तपश्चर्या भंग करण्याकरतां हिला इंद्रानें पाठवलें होतें, पण शुक अढळ राहिला. १६·१२६. शुक-रंभा संवाद सुप्रसिद्ध आहे. ही उत्तम नाचणारी होती असा ग्रंथांत उल्लेख आहे, ९·३२०, **रंभेहुनि बरविया** १८·९२४; **आरंभरंभा**, आरंभरूपी केळीचें झाड अशा अर्थींही हा शब्द घेतां येईल, ६·४६०, **आरंभणें** पहा.

**राम**—(१) सूर्यवंशी दशरथपुत्र राम. आपली वानरसेना लंकेला नेण्यासाठीं रामानें सेतु बांधवला, याचा उल्लेख ग्रंथांत आला आहे. १०·३५, १०,३७ (१,२), १०·२३१. **सूर्यवंशीं सूर्यो उदैला** १०·२३४; **रामचंद्र** १०·२३५. (२) श्रीकृष्णास उद्देशून, १०·२२६. (३) ज्ञानदेवकालीन यादव वंशांतील रामदेवराव यादव राजा, १८·१७८३.

**रावण**—पुलस्त्य कुळांतील विश्रव्य व केशिनी (कैकसी) यांचा मुलगा. यानें उग्र तप करून आपलें एकेक शिर अग्नींत हवन केल्यावर तूं मनुष्याखेरीज इतर कोणत्याही प्राण्याकडून मारला जाणार नाहींस असा ब्रह्मदेवानें याला वर दिला. यानें अनेक निंद्यकर्में केलीं होतीं. कैलासाखालीं हात सांपडणें, सीता-स्वयंवरांत उरावर शिवधनुष्य पडणें, अशा इतर कथा सर्वश्रुत आहेत. १०·३७, (१,२); **लंकेश्वर** १०·२३३.

**राहु**—कश्यपास सिंहिकेपासून झालेला असुर. समुद्रमंथनानंतर सर्व वस्तूंवर सुरासुरांचा सारखा हक्क लागू झाला होता. असुरांना अमृताचा अर्धा वांटा मिळाला तर ते अमर होतील या भीतीनें विष्णूनें अमृतकलश पळविला व देवांसाठीं राखून ठेवला. देवांच्या पंक्तीलाच अमृत वाढलें होतें. तें पाहून राहु देवांच्या पंक्तीला येऊन बसला. तो जेवत असतां चंद्र व सूर्यानें त्याला ओळखलें; त्याच्या गळ्याखालीं अमृत उतरण्यापूर्वीं विष्णूनें त्याचें शिर उडवलें; या शिराचे व धडाचे अनुक्रमें केतु व राहु झाले. जुनें वैर स्मरून हे दोघे सूर्याला व चंद्राला ग्रासतात. तींच ग्रहणें आहेत असा समज आहे. अमरत्वासाठीं राखून ठेवलेलें अमृतच राहूच्या मरणाला कारण झालें यास उद्देशून १८·१४६८. जरी सूर्याला केतूचें ग्रहण लागतें तरी केतु हा राहूचाच अंश असल्यामुळें सूर्याला **राहुग्रस्त** म्हटलें आहे, १·२६८; **राहु-मेळ** १७·२७१.

**रुद्र**—ऋग्वेदांतील एक उग्र देवता. रुद्राचा रंग पिंगट आहे व त्याला जटा असतात. धनुष्य व वज्र याचीं आयुधें आहेत. ब्रह्मदेवाच्या क्रोधापासून याची उत्पत्ति झाली अशी एक कथा आहे. शंकरालाही रुद्र हें नांव आहे १३·९२०; रुद्र आठ किंवा अकरा मानतात. **रुद्रगण** १०·२०४, ११·१४३.

**लक्ष्मी**—समुद्रमंथनांतून निघालेल्या चौदा रत्नांपैकीं एक. ही उत्पन्न होतांच देवांचें तेज वाढलें. सर्व संपत्ति, ऐश्वर्य, ऋद्धि व सिद्धि यांची हिला अधिष्ठात्री मानतात. हिला ब्रह्मदेवानें विष्णूला दिली. तेव्हां पासून ही विष्णूजवळ असते. कृष्ण हा विष्णूचा अवतार म्हणून कृष्णाची पत्नी असे

उल्लेख ग्रंथांत आलेले आहेत. ४·८, ९·३६९, ९·३७२, ९·४७६, १०·१२२, ११·११८, १३·३९३, १३·११६२, १६·८२, १६·१६४, १८·१६१९. लक्ष्मीयेचें थोरपण ९·३७६; विचारसमुद्रांतून निघालेली नवी लक्ष्मी, गीतेस उद्देशून १५·५३९; श्रीकृष्णास उद्देशून : **लक्ष्मीयेचा नाहो** १८·१३१३, **–वालभ** १८·१६२६, **लक्ष्मीकांत** ५·१३; इतर नांवें:—**कमला** १८·१६२५, **जगदंबा** १८·१६२०, **महालक्ष्मी**, ऐश्वर्यास उद्देशून, १६·३६; **श्रियेहूनि** ११·१६५. इतर संदर्भ कोशांत लक्ष्मी (१) पुढें पहा.

**वराह**—वायुरूपानें फिरत असतां प्रजापतीला पृथ्वी पाण्यांत दिसली; त्यानें वराहरूपानें तिला बाहेर काढून कोरडी केली. दुसरी एक कथा अधिक प्रचलित आहे, हिरण्याक्षानें पृथ्वीला काखेंत मारून समुद्रांत नेलें व विष्णूनें वराहरूपानें तिला बाहेर काढलें व तिची शेषाच्या मस्तकावर स्थापना केली. ११·६१–६२, ११·३५५; **सूकरू**, वराहावतारास उद्देशून, १३·३४७.

**वरुण**—हा पश्चिम दिशेचा, पाण्याचा व नागलोकाचा अधिपति. १०·२२३, ११·५१६.

**वसिष्ठ**—निरनिराळ्या काळीं वसिष्ठ हें निरनिराळ्या व्यक्तींचें नांव असून पुढें तें कुळनांव म्हणून प्रसिद्धीस आलें असावें. ऋग्वेदांतील सातव्या मंडळाचा हा मंत्रद्रष्टा होता. (१) उर्वशीला पाहून मित्रावरुणांपासून कमळांत किंवा कुंभांत जन्म पावला, (२) स्वायंभुव मन्वंतरांत ब्रह्मदेवाच्या दहा मानसपुत्रांपैकीं एक,अशा प्रकारच्या निरनिराळ्या कथा वसिष्ठाच्या जन्माबद्दल उपलब्ध आहेत. वसिष्ठ व सुदास, वसिष्ठ व जमदग्नि, वसिष्ठ व विश्वामित्र, व पुढें रघुकुळाच्या अनेक राजांचा हा कुळगुरु होता, यावरून वसिष्ठ हें कुळनांव असावें. याच्या नांवें कल्प, तंत्र, पुराण, यज्ञप्रकार वगैरे आहेत. यानें रामाला सांगितलेलें योगवासिष्ठ सुप्रसिद्ध आहे. विश्वामित्र राजा असतांना वसिष्ठानें आपल्या कामधेनूच्या सहाय्यानें त्याचें उत्तम आदरातिथ्य केलें, तें पाहून विश्वामित्रानें वसिष्ठाची गाय पळवली, पण कामधेनूनें शकपल्लवादि सैनिक उत्पन्न करून विश्वामित्राचा पराभव केला. पुढें विश्वामित्र ऋषि झाल्यावर ब्रह्मर्षि व राजर्षि यांच्या झगडा, विशेषतः यांत श्रेष्ठ कोण हा वाद, अनेक कारणांमुळें होत असे. या वादांत सूर्य, समुद्र व मेरुपर्वत साक्षीला आणावला ब्रह्मदेवानें या दोघांना सांगितलें; विश्वामित्र ह्यांना आणायला असमर्थ ठरल्यावर वसिष्ठानें आपली छाटी पसरली व सूर्यासारखा प्रकाश पाडला, कमंडलूंतल्या पाण्याचा प्रवाह समुद्रासारखा वाहविला व आपला दंड (काठी) मेरूसारखा भार वाहण्यास समर्थ आहे असें दाखविलें, याचे संदर्भ १०·३५, १८·१७१०.

**वसुदेव**—ह्याच्या जन्माच्या वेळीं देवांनी दुंदुभी वाजवल्या, त्यावरून याचें आनकदुंदुभि असें नांव पडलें. देवकी पहा. **वसुदेवादिकां** ९·४६२, **– तव**, १०·२६५.

**वसु**—या नांवाच्या अनेक व्यक्ति व संघ आहेत. संघांची नांवें निरनिराळ्या ग्रंथांत निरनिराळीं दिलीं आहेत. वसु आठ आहेत : अनल, अनिल, आप, धर, ध्रुव, प्रत्यूष, प्रभास व सोम अशीं यांचीं नांवें सामान्यतः दिलीं जातात. **पावक**, अनल वसूस उद्देशून, १०·२०६, **वसु** ११·३२७.

**वायु**—एक देवता. ११·३२७, ११·५१५.

**वासुकी**—कश्यप व कद्रू पासून झालेला, सर्व सर्पांचा अधिपति. याला शंकराच्या अंगावर स्थान मिळालें आहे. १०·२२२.

**विकर्ण**—धृतराष्ट्राच्या शंभर राजकुमारांपैकीं एक. हा मोठा न्यायी होता. द्रौपदीला सभेंत आणली तेव्हां हा अन्याय होत आहे असें विदुराबरोबर हाही म्हणाला होता. हा भीमाच्या हातून मारला गेला. १·१०७.

**विद्याधर**—हे वसूंप्रमाणें देवगणांत समाविष्ट केले जातात. ग्रंथांत यांचा संघ म्हणून उल्लेख केलेला आहे. १५·१९३; **विद्याधरसमुह** ११·३२६.

**विराट**—मत्स्यदेशचा राजा. याच्या राजधानीचेंही नांव विराट होतें. पहिली राणी सुरथा, हिला दोन मुलगे व दुसरी राणी सुदेष्णा, पट्टराणी, हिचा मुलगा उत्तर होता. शमी वृक्षावर शस्त्रसंन्यास करून, नांवें व वेष बदलून पांडवांनीं विराटाचा आश्रय घेतला, त्यावेळीं त्रिगर्तींचा

राजा सुशर्मा चाल करून आला, त्याचें पारिपत्य करायला विराट राजा गेला असतां सुशर्म्याच्या चिथावणीनें कौरवांनीं गोग्रहण केलें. बृहन्नडेच्या वेषांत असतांना अर्जुनानें उत्तराचें सारथ्य केलें, पण कौरवांना पाहून उत्तर भ्याला. अर्जुनानें नंतर कौरवांचें पारिपत्य केलें. उत्तर पहा. १·९८; **विराटादिक** १·१५३.

**विश्वामित्र**—याच्या दोन प्रकारच्या जन्मकथा आहेत. (१) इषीरथाचा मुलगा कुशिक यानें इंद्रासारखा मुलगा व्हावा म्हणून तप केलें. इंद्र स्वतः मुलगा होऊन जन्मास आला तो विश्वामित्र. (२) वाल्मीकि रामायणांत प्रजापतीचा चौथा वंशज विश्वामित्र होता अशी कथा आहे. हरिश्चंद्राचा छळ व वसिष्ठाचा हेवा या बद्दलच्या याच्या कथा सुप्रसिद्ध आहेत. वर त्रिशंकु पहा. प्रतिसृष्टीस उद्देशून १०·३५; **दूजी सृष्टि** १८·१७६५.

**विश्वे**—विश्वे देव. हे धर्मऋषि व विश्वा यांचे दहा पुत्र. ११·३२७.

**विष्णु**—हें अनादि अनंत परमेश्वराचें नांव आहे. वैदिक वाङ्मयांत याचा उल्लेख येतो. ब्रह्मा, विष्णु व महेश ह्या उत्पत्ति स्थिति व लय यांच्या देवता आहेत. पृथ्वीचें पालन करणें, अवताररूपानें दुष्टांचा संहार व धर्माचें रक्षण करणें हीं याचीं कामें आहेत. विष्णूला चार हात असून शंख, चक्र, गदा व पद्म याच्या हातांत असतात. शार्ङ्ग धनुष्य याचें आहे. विष्णूचा श्रीकृष्णाशीं निकट संबंधच नव्हे पण ऐक्य होतें असें ग्रंथांतल्या संदर्भांवरून दिसून येईल. ध्रुवाला अढळपद देणें, गजेंद्राला मोक्ष देणें ९·४३८ वगैरे संदर्भ आले आहेत. **विष्णु तो मध्यान्हवेलु** १४·११०; **महाविष्णू** ११·३६९, १६·१६४, **माहाविष्णु** ६·२९१; **वैकुंठ, वैकुंठपीठनायक** इत्यादि श्रीकृष्णाचीं नांवें पहा.

**वेताल**—हा रुद्रगणांपैकीं एक असून शंकराचा द्वारपाळ होता. दुर्वर्तनामुळें पार्वतीच्या शापानें पृथ्वीवर आला. हा पिशाचादिकांचा नायक आहे. कामाख्या देवीच्या उपासनेनें ह्याला देवगणत्व लाभलें. वेताल हा शब्द सर्वसाधारणपणें रुद्रगणालाही लावला आहे. **कोल्हैरिचे** **वेताळु** ११·४६१; **भ्रमांचा वेतालु** १७·२९७.

**शंकर**—ब्रह्मा, विष्णु व महेश या देवतांपैकीं एक. सर्वसाधारणपणें याचें संहारक रूप मानलें आहे. रुद्र, वेताळ, भूतपिशाचादि याच्या परिवारांत असतात. हा दिगंबर वृत्तीनें स्मशानांत भस्म लावून राहतो. हा अत्यंत उग्र तपस्वी आहे. कामदेवाचा वैरी आहे. आपल्या तिसऱ्या डोळ्याच्या ज्वालेनें यानें कामदेवाचें भस्म केलें. पुनः जिवंत झाल्यावर कामाला अनंग हें नांव मिळालें. समुद्रमंथनानंतर विष पिणें, किरातरूपानें अर्जुनाशीं युद्ध करणें, उपमन्यूला दुधासाठीं क्षीराब्धि देणें, त्रिपुरासुराला मारणें, वगैरे संदर्भ ग्रंथांत आले आहेत. यानेंच पार्वतीला गीतेची थोरवी सांगितली. नाथपंथाची परंपरा याच्याचपासून सुरू झाली. भारतीय युद्धांत मारुती रूपानें अर्जुनाच्या ध्वजेवर शंकर बसून होता. याचीं ग्रंथांत आलेलीं नांवें व कांहीं संदर्भः—**अर्धनारी नटेश्वर** पहा; **ईशान** १३·२५; मयासुरानें लोखंड, रुपें व सोनें यांचीं तीन अभेद्य नगरें मागून घेतलीं, पण पुढें देवांना पीडल्यामुळें सर्व देवांसह शंकरानें त्याच्याशीं युद्ध केलें पण यश येईना, जेव्हां गणपतीची आराधना केली तेव्हांच यश आलें, हें रूपक १७·२ या ओवींत आलें आहे, **श्रीत्रिपुरारी** १८·१७३०; **त्र्यंबक** १३·३८७; **धूर्जटी** १०·१७; **पिनाकपाणि** ११·२०४; **मदनारि** १०·२०४; **श्रीमहादेॐ** ११·२१८, ११·२५८, **महेश** ६·१५३, ९·१४, १०·९, ११·६९, १२·२१५, **माहेषान्वयसंभूत** १८·१७८४; **शंकर**, ध्वजेवर मारुतीरूपानें, १·१४१, किरातरूपानें अर्जुनाशीं युद्ध १·२००, २·१०; **अनादिगुरुशंकर**, नाथपंथास उद्देशून, १८·१७३७; **शंभु** १·७०, ११·३९९, १७·२००, १८·१६१३, **शंभू** १०·२०५, ११·२७, ११·६६६, १६·२०३, **शंभूचें तप** ९·३७६, **—ची प्रसन्नता** ५·११; **उपमन्युचेनि मोहें** १८·१७६७; **आत्माशंभु**, शंकराला सहाय्यकारी होणाऱ्या गणेशाच्या स्मृतीस उद्देशून, १७·२ यावर त्रिपुरासुराचें कथानक वर दिलें

आहे तें पहा, चैतन्य–, १५·५४५, धैर्य–, विषयाशनास उद्देशून, १८·७८६, शांभव १८·१७३५; शिव ६·३०१, १७·३, शिवादि १८·५२८, शिवादिकें १७·४४, शिवालय ६·१७९, शैव शक्ति १८·११२७; परमात्मशिव ६·२७३; सदाशिव १२·२१४, १४·११०; शूलपाणी ९·३६८; सर्वेश्वर १·७२, हटकेश्वर ११·३५५; हर २·१०, ९·४८२, ११·४७, हरब्रह्म ११·५७३; हरिहर ११·४, हरिहरादि ११·५५५; कामु कोलिस्ता केला १३·२६, बेलेंसि लिंगा धांवे, शंकराला बेलाची आवड, विशेषतः सोमवार हा शंकराचा दिवस आहे, यांस उद्देशून, १३·८१९.

**शारदा**—वाग्देवता, ब्रह्मदेवाची स्त्री सरस्वती. साहित्याशीं हिचा निकट संबंध आहे. १·२१, १·३१. वागीश्वरी १०·८.

**शिखंडी**—द्रुपदाचा मुलगा. पूर्वजन्मीं काशिराजाच्या तीन मुलींपैकीं एक. द्रुपद पहा. याला पुढें करून अर्जुनानें भीष्माला मारलें. १·१५२.

**शिशुपाल**—चैद्य पहा. चेदि देशाचा राजा दमघोष व वसुदेवाची बहिण श्रुतश्रुवा यांचा हा मुलगा. हा पूर्वजन्मीं हिरण्यकशिपु व रावण होता. जन्मतःच हा चतुर्भुज व त्रिनेत्र होता व गाढवासारखा आरडत असे. हा पराक्रमी होईल व ज्याच्या मांडीवर याला दिलें असतां याचे दोन हात व तिसरा डोळा गळून पडतील तोच याला मारील अशी आकाशवाणी झाली. ह्या विचित्र मुलाला पहाण्यासाठीं देशोदेशींचे राजे आले होते. कृष्णाच्या मांडीवर दिल्यावर याचे दोन हात गळून पडले व तिसरा डोळा जिरला, हें पाहून श्रुतश्रुवेनें याच्या शंभर अपराधांबद्दल याला क्षमा करण्याचें वचन कृष्णाकडून घेतलें. हा पांडवांचा व कृष्णाचा द्वेष करी. यानें अनेक अपराध केले व शेवटीं 'रुक्मिणीनें आपणांस वरलें असतां हा तिला आपली स्त्री म्हणवितो' अशी यानें कृष्णाची निर्भर्त्सना केली. ह्या शंभराव्या अपराधानंतर कृष्णानें सुदर्शनानें याचें शिर उडविलें; त्यावेळीं याच्या देहांतील तेज कृष्णदेहांत विलीन झालें. ९·४६५, ११·१०२; राजसूय यज्ञांत भीष्मानें अग्रपूजेचा मान कृष्णाला दिला म्हणून यानें भीष्माची व कृष्णाची निर्भर्त्सना केली, शतधा दुर्वाक्यसेलीं सेलिलासि ११·१०१.

**शुक**—महर्षि व्यासांचा ज्ञानी व विरक्त मुलगा. हा ब्रह्मचारी होता. सुप्रसिद्ध शुकरंभासंवादावरून हा स्त्रीजालांत पडला नव्हता असें दिसतें. वर रंभा पहा. पण हरिवंशांत याचें लग्न झालें होतें व मुलें होतीं असे उल्लेख आहेत. सूतानें यास भागवत सांगितलें तें त्यानें परिक्षिताला सांगितलें. नारदानें वैराग्याचा उपदेश दिल्यावर कैलासावरून उडी मारून हा पंचमहाभूतांत विलीन झाला. ९·४६४. शुकीं नुठिजे कंदर्पें १६·१२६; शुकदेवादिक ११·१७३.

**शेष**—कश्यप व कद्रूपासून झालेल्या नागांपैकीं एक प्रमुख नाग. हा नेहमीं पाताळांत असतो. याची एक कला क्षीरसागरांत विष्णूची शय्या म्हणून प्रसिद्ध आहे. याला सहस्र फणा आहेत. कृष्णाला गोकुळांत नेलें तेव्हां यानें आपल्या फणा कृष्णावर धरल्या होत्या. याच्या डोक्यावर पृथ्वी ठेवलेली आहे. १०·१२२. शेषाहूनि तोंडागलें बोलिकें, शेषाच्या सहस्र तोंडांस उद्देशून, ९·३६६, शेषाचे डोळे चोरिले, दोन हजार डोळे असतांही जें विश्वरूप शेष पाहूं शकला नाहीं, ११·११८; शेषाचें सेवकपण ११·१६६, शेष तुलई, शय्येस उद्देशून, १३·३९२.

**शैब्य**—पांडवांकडचा शिबि देशाचा राजा. १·९९.

**सनक**—सनक व सनत्कुमार यांचीं नांवें बहुध एकत्र येतात. सनक, सनंदन, सनातन व सनत्कुमार हे चार विष्णूचे अवतार मानतात. हे ब्रह्मचारी असून महाज्ञानी होते. यांचा नारदाशीं संवाद झाला होता. सनकाची सनकसंहिता आहे. सनकादि १५·२०३, –दिक १·५५, ४·९, ९·३६७, ११·३४, ११·८५, ११·१००.

**सनत्कुमार**—सनक पहा. याच्या नांवें सनत्सुजातीय पर्व महाभारतांत आहे व सनत्कुमारसंहिता सनत्कुमारतंत्र इ० इतर ग्रंथही आहेत. ९·४६४.

**सहदेव**—पंडूला माद्रीपासून झालेल्या दोन मुलांपैकीं एक. याचा जन्म व उपनयन शतशृंगा (हिमालय) वर झाले. राजसूययज्ञांत व भारतीय

युद्धांतही यानें मोठे पराक्रम केले. याला अश्वपरीक्षा उत्तम असल्यामुळें हा विराटाच्या अश्वशाळेवर तंतिपाल हें नांव घेऊन राहिला होता. याच्या रथाचे घोडे तितरपक्ष्याच्या रंगाचे होते. ध्वजेवर हंसाचें चिन्ह होतें. याचें धनुष्य आश्विन व शंख मणिपुष्पक या नांवांचे होते. शकुनीला युद्धांत यानें मारलें. १·१५०.

**सात्यकि**—शिनीराजाचा नातु, सत्यकाचा राजकुमार म्हणून सात्यकि या नांवानें ग्रंथांत उल्लेख आहे. याचें गीतेंत युयुधान असें नांव आलें आहे. हा अर्जुनाकडून धनुर्विद्या शिकला. पांडव वनवासांत असतांना कौरवांना ठार करून अभिमन्यूला गादीवर बसवावें असा सल्ला यानें रामकृष्णांना दिला होता. कृष्ण शिष्टाईला जातांना यानें केलेल्या भाषणाची वाखाणणी द्रौपदीनें केली होती. श्रीकृष्णाचा रथ स्वतः जोडून यानें सारथ्य करून श्रीकृष्णास शिष्टाईला नेलें होतें. भारतीय युद्धांत गांधारांनीं याचा रथ छिन्नभिन्न केल्यावर हा अभिमन्यूच्या रथावर चढला व शकुनीच्या सैन्याची यानें वाताहात केली. द्रोणाशीं तुमुल युद्ध करून द्रोणाचीं १०१ धनुष्यें यानें तोडलीं. अभिमन्यूच्या वधाच्या दिवशीं यानें कृतवर्म्याचा व दुर्योधनाचा पराभव केला होता. धृष्टद्युम्नानें द्रोणाचा अन्याय्य रीतीनें वध केला म्हणून यानें धृष्टद्युम्नाची निर्भर्त्सना केली होती. याच्यावर कृष्णार्जुनांची विशेष प्रीति होती. याची कौरवांना दहशत फार होती. भीमार्जुनांनंतर याचेंच युयुधान हें नांव दुर्योधनानें घेतलें आहे, (गीता १·४). १·१५२.

**साध्ये**—धर्म व साध्या यांचे हे बारा मुलगे. हे यज्ञभाग घेणारे म्हणून यांना यज्ञांत मानाचें स्थान आहे. ११·३२७.

**सुदामा**—याचें भागवतांत सुदामन् किंवा श्रीदामन् नांव आहे. याचीं वाईट वस्त्रें होतीं म्हणून याला कुचैल असेंही नांव होतें. हा कृष्णाबरोबर सांदीपनीकडे शिकत असे. हा ज्ञानी व विरक्त होता व मिळेल तेवढ्यांत संतोष मानून अत्यंत गरिबींत रहात असे. आपल्या पत्नीच्या सांगण्यानें हा श्रीकृष्णास भेटावयास गेला व भेट म्हणून थोडेसे पोहे फडक्यांत बांधून नेले होते. कृष्णानें प्रेमानें वागून पोहे घेतले व त्याला तशीच रजा दिली. धन दिलें असतें तर ईश्वराचा विसर पडला असता म्हणून कृष्णानें कांहीं दिलें नाहीं, यांत आनंद मानीत परत आल्यावर सुवर्णनगरीच आपला सत्कार करायला सज्ज असलेली यानें पाहिली. ९·३९०.

**सूकर**—वर वराह पहा.

**स्कंद**—वर कृत्तिका पहा. १०·२१०. सहा कृत्तिकांनीं याला मुलगा मानून याचें संगोपन केलें म्हणून याला सहा तोंडें होतीं व षण्मुख किंवा षडानन हीं नांवें होतीं. हा देवांचा सेनापति होता व ब्रह्मचारी होता. याला स्त्रीद्वेष्टा मानतात.

**हटकेश्वर**—पाताळांतील महादेवास उद्देशून. पुढें हिरण्यक्ष पहा. ११·३५५.

**हिरण्याक्ष**—कश्यप व दिति यांचा राक्षसपुत्र. विष्णूबरोबर याचें युद्ध झालें तेव्हां विष्णूचा जय होतो असें पाहून हा पृथ्वीला काखेंत मारून समुद्रांत शिरला. विष्णूनें वराहरूप घेऊन याला मारलें. वर वराह पहा. ११·६१, ११·३५५.

**इतर कांहीं संदर्भ :—**

(१) **आगिसि आयुष्य जालें** ९·४७५(१). श्वेतकी राजानें केलेल्या यज्ञांत सतत बारा वर्षें अग्नीनें घृतधारा प्राशन केल्या. त्यामुळें आलेलें जाड्य जावें म्हणून अर्जुनाकडे खांडववन जाळण्यास मागितलें. तें जाळल्यावर अग्नि जाड्यांतून मुक्त झाला.

(२) **समुद्रें आपुलें पाणी प्रीती दीधलें** ९·४७५(२). वडवानळ समुद्रांत राहून पाणी शोषतो, त्याला शांत ठेवण्यासाठीं समुद्र आपलें पाणी एकसारखा पुरवीत रहातो.

(३) **वैरियाचिया कलेवरा विसंबसि ना** ११·१०५. संह्लादाचा एक पुत्र पंचजन शंखरूपानें समुद्रांत रहात असे. सांदीपनीच्या मृतपुत्रास परत आणण्याकरितां श्रीकृष्ण समुद्रांत गेला तेव्हां या राक्षसाला मारून, त्याच्या हाडाचा शंख बनवून, आपल्या जवळ ठेवला. या पांचजन्य शंखाला उद्देशून १·१४३.

# परिशिष्ट ७

## स्त्रिया, मुलें, खेळ, धंदेवाईक लोक इ०

### (अ) स्त्रियांविषयीं :—

**गीतेच्या अनुरोधानें** :—स्त्रियांच्या सात विभूतींपैकीं कीर्ति, औदार्याची संपत्ति, मेधा, धृति व क्षमा या पांच १०·२५४–१०·२५७ ओव्यांत आल्या आहेत, इतर दोन गुणांवरच्या ओव्या राजवाडे प्रतींत नाहींत, नजर चुकीनें राहिल्या असाव्या. क्षत्री वैश्य स्त्रिया कां शूद्र अंत्यादि ९·४५६. पापयोनी कां वैश्य शुद्र अंगना ९·४७०. तरि ब्राह्मण करूनि धूरे । स्त्रियादिक पैली मेरे । १६·९३. चांडाल स्त्रीमदिरेसि, संन्यासी लाजतो यास उद्देशून, १६·१७५. स्त्रीविषिं नेमिजे, ब्रह्मचर्यास उद्देशून, १७·२०९. स्त्रीशूद्रादिकां प्राणियां १८·१४४८. स्त्रीशूद्रादिप्रतिभे । सामाविलें ॥ १८·१६७८.

### तरुण स्त्री

किं प्रथमवयसाकालीं । लावण्याची नव्हाली । प्रकटे जैसी आगली । अंगनाअंगीं ॥ १·४२. इछा कुमारी कामाचेया तारुण्या आली ७·१६१. परापरमप्रमदा १०·१. तरि माझी घरणी । अनादि तरुणी । १४·८६, अविद्येस उद्देशून. चंचलु मासा कामिनीकटाक्षु काइसा १४·१६९. मुगुतीबाला गुणकुसुमाची माला घेऊन वैराग्याला वरूं पाहते, १६·२०७. प्रमदालोचनीं अंजन १८·५८४. सर्वोपशांतिप्रमदे कांतु होउनि १८·१३११. गोरें आणि तरुणें वरि लेइलें असे भूषणें १८·१४९१. सौंदरांचिये आंगीं मोतियें शोभती कां १८·१६७९; इतर संदर्भ :— कामिनी १८·१३४७, तन्वंगी १३·४७९, तरुणांगी १५·८५, प्रमदा १३·७८४, बाला १५·४३५. कुलस्त्री-जिये(या) उत्तमे कुलिन्चिया होंति । आणि गुणलावण्यें आथि । १·१८६. कुलवधू अवेवांतें लपवी १३·२०५. जेवणारा रसज्ञ असला म्हणजे सुगरण भरपूर वाढते १३·११४४. कुलक्षयामुळें कुलस्त्रियांकडून व्यभिचार घडतात १·२४७–२४८. कुलस्त्री माराच्या भयानें परवरीं गेली व तेथेंही तसेंच होऊं लागलें तर आपल्या नवऱ्याला उगाच टाकलें असें तिला वाटेल १८·९३९. परपुरुषें कामिली कुलवधू आंग न घली १८·१०२१.

### लग्नाविषयीं

अविवेककुमारत्वा मूकलें जेयां विरक्तीचें पाणिग्रहण जालें ४·१२१. वधुवरांचिये मीलणीं वऱ्ह(ऱ्हा)डियां हिं लुगडीं लेणीं ११·३. कन्या पाहुनु ह्मणिजे मना नेये ११·६३२. केलवली नोवरी १३·५५०. विरक्तिची कव्हणी परी जे एउनि मनातें वरी १५·३७. सकुलिनें आपुली कुलिंची आत्मजा दीधली १६·८२ (१). कुलें शोधूनि दोन्हि । कुमारें चि सुलग्नीं । मेलविलीं प्रजासाधनीं । हेतु जरि॥ १६·३०१. आपण चि वीउनि दुहिता । न मम ह्मणे पिता । १८·२३२. दोघांचेयां आंतुलां संवादाचा(चां) बाउलां लग्न लागलें— तें पाहून संजयाला झालेला आनंद १८·१५६२. इतर संदर्भ :—१६·८२(२), १६·३०२.

### पतिपत्नी

जरी कुरूप असली तरी आपली स्त्रीच बरी ३·२१९.

आलिंगनमेलीं आपेंआपु कवली ५·१३२.

जेह्राचा कुलीं चिंता । जाली ईश्वराची कांता । ६·४४५.

ज्याला आपलें सर्वस्व दिलें आहे १३·३७२, तो भेटल्यावर न ऱ्हावें हृदय जेवि ११·५६७. काइ समर्थाची कांता । भूकेतें शोची ॥ १२·८५. माझा भक्त माझें जणूं कलत्रच आहे, तेयाचेनि काइसेनि हिं न लजें १२·८६.

तो वल्लभा मी कांतु । ऐसा पढियें ॥ १२·१५६.

प्राणाची आंतौरी, शरीरांतील क्रियाशक्तीस उद्देशून, १३·१०२.

विरहिणी जैसी । वल्लभातें ॥ १३·३७४.

गुरु कांतु करुनु भुंजे । १३·३९०.

पति-पुत्रातें आलंगी, पण यांत भेद आहे. १३·४७९.

न येंति भोगुं सतियाचें(चे)। प्रेमभोग॥ १३·४८५ प्रियोत्तमाचां कंठिं। प्रमदा घे आंटी। १३·७८४. उदासु अंतौरिगुणें। आंतुडविजे। १३·१००८. विशदविद्यावधू-वल्लभा १४·३. प्रिया पुढां तरुणांगी, स्वप्नांत, १५·८५, १८·११५२, वल्लभापुढें १३·६०५, १७·२७४, १८·१०७५. बाला पतिसि रूप करी। बोलु निमालेपणें विवरी। अचर्च्यातें॥ १५·४३५. स्त्रीपुरुष-युग्में मिलति तेथ आघवें जग जन्मे १६·३०८. प्रिया आलेयां धावें १८·५८८.

बुद्धि आत्मेयां मिळे एकांतिं। प्रिया जैसी॥ १८·८३०.

धर्मपत्नी कां धांगडि, यांना पोसण्याचा त्रास जर सारखाच आहे तर धांगडीला पोसून दुर्लौकिक कां करून घ्यावा?, १८·९३६.

सांडौनि कुळें दोन्हीं। क्रिया अनुसरे कामिनी। द्वंद(द्व)त्यागें स्वचिंतनीं। पडिली तैसी॥ १८·१००७, द्वंद्वें टाकून बुद्धि आत्मचिंतनांत पडते त्यास उद्देशून.

आबुली व आमुला १३·९७२–१३·९७४.

## पतिव्रता

पतिव्रतेचें हृदय जैसें। पतीवांचौनि न स्पर्शे। १·१११.

अहेतुकेनि चित्तें। अनुष्ठा पां एयातें। पतिव्रता पतितें। जेया परीं॥ ३·९२.

लावण्यगुणयुवती आणि पतिव्रता ४·२१५.

ते पती ही हुनु काइ न वनिजे। पतिव्रता॥ ६·१२९.

प्रकुती पतिव्रते पडिला येकपत्निव्रतें ८·१८७.

पतिव्रते आलें। वृद्धाप्य कां॥ १३·२६८.

तेया अनुरागा वेधु लावी। एकपत्नीव्रत चेववी। १३·४१०.

गांवा गेलेयां वल्लभु। पतिव्रतेचा विरहक्षोभु। भलेतैसा हानिलाभु। न मनी जेवि॥ १६·७८. विरहिणी १८·९१६.

पतिचेया व्रता। अनुसरे पतिव्रता। अनायासें आत्महिता। भेटे जेवि॥ १६·४५३.

तरि येकु प्रियोत्तमु। वांचुनु वाढों नेंदी कामु। जैसा कां मनोधर्मु। पतिव्रतेचा॥ १७·१७०.

पैं आघवां चि भोगेंसिं। पतिव्रता क्रीडे प्रियेंसिं। किं तेया चि नांव जैसीं। तपें तिया केलीं॥ १८·९०३.

इतर संदर्भ :— १३·९७९, १४·३९५, १५·५४२, १८·५८३, १८·१२६०, १८·१६५२. पुढें सती पहा.

## मातेच्या उदरीं

उदरि(रिं)चा गर्भु जैसा। न देखे आपुलिये मातेची वयसा। १०·६४.

जालां जननीजठरा। वेगला मी॥ १०·१२९.

जो मातेचेया ये उदरा। तिये मातेचा संवसारा। केतुला पां॥ १२·८३.

ह्मणे पूयगर्त्ते रिगालां। मूत्ररंध्रौनि निगालां। कटारे मियां चाटिला। कुचस्वेदु॥ १३·५३८.

मातृकोदरकुहरिं। सूनि विष्टिचां दारिं। जठरिं नव मास वे-हीं। उकडला जैं॥ १३·७३१. पुढें १३·७३२–७३५ पहा.

जेधवां सगर्भे वाढिलें। तेधवां चि पोटिचें घालें। १३·८४४.

तिये गर्भमेदमूमे। रक्तमूत्ररसे। वोतिवां होउनि तैसें। लाजणें जें॥ १६·१७९.

प्रकृतीपासून झालेल्या चराचर सृष्टीविषयीं, १४·८६–१४·११७.

## माता व मूल

कामधेनु ऐसी माये १·७९, ५·१०.

स्नेहालागि माये ह्मणिपे २·४२.

अपत्यातें माये ओसंडूनि जरि जाये तरि तें कैसेनि जिये २·६१.

मातेचां कोपीं थोकलें स्नेह आथि २·८८.

एथ भीड कवणाची धरूं। तूं माये आमची॥ ३·२१.

मातेचां ठांइं अपत्या स्तन्यासि लागौनि अनवसरु नाहीं ३·२९.

माये आपुलेयाचा स्नेहो करी एथ विस्मयो काइ ४·३१.

आदिं चि चित्त मायेचें। वरि मीस जालें

पढियंतेयाचें। आतां तें अद्‌भुतपण स्नेहाचें। कवण जाणे ॥ ५·१६९.

जें अपत्य थानीनि निगे। तेयाची भूक ते मायेसी चि लागे। ८·१२.

आणि बालक बोवडां बोलीं। कां वांकुडां विचुकीं पाउलीं। चोज करूनि माउली। रिझवी जेवि॥ ९·६.

आहो तान्हेयां(या)ची लागे झटे। तरि तेणें अधिकें चि पान्हा फुटे। रोसें प्रेम दूणावटे। पढियंतेयाचेनि ॥ ९·१८.

मीं चराचरीं माता ही होयें ९·२६९.

ललेयाचिया बालका किरीटी। गवसणी घालूनु आपलेया स्नेहाची दीठी। जैसी खेलतां पाठोवाठी। माता निहाली ॥ १०·११८.

तें जो जो खेलु दावी। तो तो सोनेयाचा करूनि ठेवी। १०·११९.

कां करविलेनि चोजें न रिझे। बालका माए॥ ११·१७.

मीं जर्‍हीं सलगीचा चांगु। तर्‍हीं काइ आयिसांहूनि अंतरंगु। ११·३२.

बालक स्तनपानीं उपरोधी करी। तरि तेयासि जियावेया हरी। उपाउ आणिकु असे॥ ११·७९.

माउली बालाची योग्यता जाणे ११·९२.

विरुद्धें गोमटीं मायेचिया परी पोटीं सामावी(वीं) ११·५४९.

किं अपत्या मज चूकलेया। बुझाउनि तुवां माया। स्तन्य दीधलें ॥ ११·६५८.

मनपवनाचिं खेलणिं रिद्धीसिद्धीचिं बाललेणीं लेववीसि माये १२·६.

सतरावियेचें स्तन्य देसी। अनाहताचा हलरु गासी। समाधिबोधें निजविसी। बुझाउनि ॥ १२·७.

कां स्नेहाल माए। तान्हेयांची वास पाहे। तिये दीठी आहे। हलुवार जें ॥ १३·२५२.

संवचोर चूकवितां। दीस लागलेयां माता। १३·३३६, रागें भरत नाहीं.

माये पुढां बालका। रिगतां न पडे चि आवांका। १३·३६०.

गुरु माये करी भावबलें। मग स्तन्य उत्संगिं लोले। अंका वरि॥ १३·३९५.

श्रीगुरु बहुतांची माए। परि एकलौती होउनि ठाए। १३·४०९.

एकलौतेया बालका। वरिपडौनि असे अंबिका। १३·५०१.

बाला उचित जाणणें होये। तरि बालपण चि कें आहे। परि साच चि एरि माए। ह्मणौनि तोपे॥ १६·२४.

बालाचां चित्तिं स्तन्य १६·११२.

परि अहितिं कोपौनि सोफ। लाल्नीं मौ जैसें पुष्प। तिये मातेचें स्वरूप। जैसें होये ॥ १६·१२२. नातरि बालका दोसें। मातेचें स्नेह जैसें। १६·१६८.

जननीला विवस्त्र पाहणें १६·२१६, तिची अवज्ञा करणें, तिच्याविषयीं कामना धरणें, यांमुळें पतन होतें १८·२००.

माता चि भजावी १८·२०१.

आंगा जीवाची संपत्ति वेचून आई बाळाचें पालन करते, यांत तिला कांहीं खंत वाटत नाहीं, १८·५८६.

माये पुढौनि बालक कालें नेंतां एक, तिची पाण्याशिवाय माशासारखी अवस्था होते, १८·७८३.

आपली आई जरी कुब्जा असली तरी तिच्या प्रेमांत कांहीं बाध येत नाहीं, १८·९२३.

दुसर्‍या स्त्रिया रंभेहूनही सुंदर असल्या तरी त्या बालकाला काय करावयाच्या? १८·९२४.

अनन्यजीविता माता। बालका जैसी ॥ १८·१५०२.

गीतामाउलीसि नसे। जानेंतानें॥ १८·१५१८, पुढें १८·१५४७ पहा.

बालकां(का)तें वोरसें। माये जेवऊं बैसे। तेव्हलिं तेया ठाकति तैसें(से)। घांस करी ॥ १८·१६७६, या विषयीं १३·९४५ पहा.

गीता निष्कपट माए। चूकौनि हींडिजे वाएं। ते माये पूतां भेटि होए। हा धर्मु तुमचा ॥ १८·१७६१.

सद्‌गुरु व आई :—७·११८, ८·५४, १५·२२३, १८·९०४, १८·१३१९ पहा.

## मायबाप

जैं(जै)सा स्वभावो मायेबापांचा। अपत्य बोले

जऱ्हीं बोब्रडिया वाचा । तऱ्हीं अधिकाधिक तेयांचा । संतोखु चि आथि ॥ १·६४.
देखैं मातापितरें अर्चिजति । तियें सर्वस्वें तोषु पावविजति । २·३२.
जे विश्वरूपाची आलि घेतली । ते मायेबापें पुरविली । स्नेहाळपणें ॥ ११·५६९.
पहिलिये बाळदशे । आई बा हें चि पिसें । १३·७०८.
ज्ञांतारपणिं जालें । माणिक एक उपाइलें । तेयाचें कां जेतुलें । मातापितरां ॥ १३·७८६.
मायेबापा दावी । निदारपण ॥ १३·७९४.
हा जनकु हे माता । १५·४५९.
परि नेणतें जऱ्हि होए । तऱ्हि देखौनि बापु किं माए । हरिखु कें हिं न माए । चोज करिति ॥ १५·५६३.
सकळां तीर्थांचिये धूरे । जियें कां मातापितरें । तियें सेवे किर शरीरें । लोण कीजे ॥ १७·२०६.
आणि बापु तूं माए । इहिं बोलिं ना स्तुति होये । तरि डिंभोपाधिकु आहे । विडाळु तेथ ॥ १८·२२.
तरि घरिं मातापितरां । घडा बोला नाहिं संवसारा । एर विश्व भरी आदरां । मूर्खु जैसा ॥ १८·५९२.
तेयांचिये देशिचां झाडिं । कल्पतरुतें होडीं । न जीणावें काय थोडीं । मायबापें ॥ १८·१६२१.
इतर संदर्भः— १३·२६७, १८·१६२० पहा.

## स्त्रियांविषयीं आसक्ति

स्त्रीविषइं कांहिं विचारीना १३·६७९.
स्त्रीमांसें भुलौनि ठाके १३·७०८.
मग स्त्री भोगितां थावों । वृद्धाप्यें लागे नेऊं । १३·७०९.
स्त्री वांचौनि सर्वथा जाणे ना १३·७८७, यावर १३·७८९–८०१ पहा.
वालभाचिये रती जालें । कोढी कोण ॥ १६·३०३.
उर्वसिया इंद्र सुखी १६·३०६.
दीठि सूनि असार । विषयादिक ॥ १६·३३१, १६·३३२–३३४ पहा.
प्रमदाचां आलिंगनीं । होईन मीं त्रिभुवनीं । आनंदकरु ॥ १६·३६०.
सर्वें बैसौनि नारी आधैलें करी १७·१५९.
कां स्त्री देखौनि कामिकु । प्रवृत्तिध री ॥ १८·४७७.
स्त्रीजात जेतुकें त्वगिंद्रिय चि उल्लखे १८·५५८.
तामसी वृत्तीच्या लोकांच्या मतासंबंधीं, १८·५५५–५५९, यावर १३·७६७ व १६·२२५ पहा.

## स्त्रियांविषयीं अनासक्ति

साउली सरिसी चि असे । परि असो हें नेणिजे जैसें । स्त्रियेचें तैसें । लागतें जेया ॥ १३·५९४.
यऱ्हवि दारां गृहपुत्रीं । नाहिं जेयाची मैत्री । तो जाण धात्री । ज्ञानाची गा ॥ १३·५९८.
जाततेन प्रसंगें । स्त्रीदेह सिवणें आंगें । तेथौनि देह आववें । अबोटी कीजे ॥ १७·२१०.

**साध्वी**—साध्वी शांति नागविली । ३·२४६.

**सवत**—जिये(या) उत्तमे कुलिचिया होंति । आणि गुणलावण्यें आथि । तिया आणिकीतें न साहाति । सुतेजपणें ॥ १·१८६.
वेदांतें हिं ह्मणे मज हे । सवति जाली ॥ १६·२३३.

**वांझ**—कां वांझेची संतती । वानों ए जैसी ॥ १५·७९, अशक्य बाबतीचें उदाहरण.
ते वांझेचें घर भरिं । लेंकुरुवें जैसीं ॥ १५·२१५, वरील उदाहरणाप्रमाणेंच.
बराच काळ जाईपर्यंत मूल न झालेल्या स्त्रीला मूल झालें तर तिला होणाऱ्या मोहाला उद्देशून, ६·१२१.

**विधवा**—जैसी भातारेंहीन वनिता । उपहति पावे सर्वथा । २·१९९. भातारेंविण १२·६६, पुढें सती पहा. कुंकुंसेंदुर केलें । कांतहीनें ॥ १३·४६८.
कां वैधव्यें वेढु नेणे(णें) । महासती जैसी ॥ १६·१७६, जीवन लाजिरवाणें होतें.

**सती**—हा अग्निप्रवेशु नीच नवा । भातारेंविण करावा । तो हा योगु ॥ १२·६६, निर्गुण उपासनेस उद्देशून, यावर १२·५९–७४ पहा.
न येंति भोगु सतियांचें(चे) । प्रेमभोग ॥ १३·४८५, सती जाणाऱ्या स्त्रीनें घातलेलीं वस्त्रें, अलंकार मृतपतीच्या प्रेमाचें द्योतक असलें तरी ते प्रेमभोग नसतात. वोखटें मरणाऐसें

तें हिं आलें अग्निप्रवेशें। परि प्राणेश्वग दोसें। न गणी सती॥ १६·१८५. जैं सांडू नेगे मरणीं। वल्लभा जैसी॥ १६·३३०, जशी एखादी पतिव्रता नवरा मेला तरी त्याला टाकत नाहीं, सहगमन करते, तशी चिंता त्याला सारखी धरून राहते. कां महासतीयेचे भोग। देखे फिर आघवें जग। परि ते आगि ना आंग। ना लोकु देखे॥ १८·४३७, ती सती आपल्यापुढें असलेली चिता, स्वतःचें शरीर किंवा पहायला आलेले लोक यांच्याकडे पहात नाहीं.

आगींत उडी घातल्यावर सतीचे रोमांच दिसतील काय? १८·६३९.

सतिया, पतिव्रता, १६·४००.

**धाया**—दाई. परावें बाल धाया। पाहिजे जैसें॥ १८·१७०, फलाशा टाकून कर्में करावीं यास उद्देशून.

**दासी**—दासि किं गोसांविणि १८·९०८.

ऐसेया अंतष्करण। बाहियें येंतां तेयाची आण। न मोडी समर्था भेण। दासि जैसी॥ १८·९५५, ज्याप्रमाणें दासी आपल्या मालकाची आज्ञा मोडत नाहीं त्याप्रमाणें विषयांकडे वळूं नकोस अशी त्याची आज्ञा अंतःकरण मोडत नाहीं.

दासिरुं, बटकूर, १८·१३९४.

**धिटा**—कोशांत धिट पहा. बाहिरि धिटे जैसी। दाटुगा पति कलासी। १३·५०४, गांवांत उद्दाम-वृत्तीनें भटकणाऱ्या स्त्रीला आडदांड नवरा जसा कोंडून ठेवतो, तसाच प्रवृत्तीला कोंडून ठेवून इंद्रियांकडे जाऊं देत नाहीं.

**मांगि**—मायेस उद्देशून, ३·२४६.

**माहारी**—चोखी अथवा माहारी। १३·४७८.

**माहेवणी**—कोश पहा.

**बाईट व हीन व्यवसायांतल्या स्त्रियांसंबधीं**

ऐहेव आघवेनि गांवं(व)दारी। ऐहेव जेसी॥ १३·८२०. कुस्त्रिया १६·३७५ पहा. दुहवेवारी, कोश पहा. धांगडि, व्यभिचारिणी, धर्मपत्नी कां धांगडि १८·९३६.

**पण्यांगना**—पण्यांगनेचें मैत्र ८·१४४; कां राहे पण्यांगना। वडीलपणें॥ १३·२०४, आपल्या धंद्याला आवश्यक असें तारुण्य दाखविण्याकरतां रंगरंगोटीनें आपलें वय लपवते यास उद्देशून. हीन अंगना पडपें(पे) जिया परीं १७·२४५, कोशांत पडप पहा. दीठि ते फिर बोली। पण्यांगनांची॥ १८·६६९, लटकें प्रेम दाखवून, मोह पाडून कपट दाखविणारी दृष्टी.

**पेटिहाटिचें कलत्र**—१८·७९४.

**बाजारी**—वेश्या. तिच्या घरीं कोणाला प्रतिबंध नसतो, १३·६९९.

**विलासिनी**—विलासिनी आंतौरिया ९·३२०.

**वेश्या**—परि बापुडा ऐसा नेणे। जें वेश्येसि सर्वस्व देणें। तें चि नागवणें। १३·७४३, ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींतील 'वेश्येचें' पाठ अधिक समर्पक वाटतो.

**सामान्या**—सामान्या वीक आलें १३·६९९. सामान्या स्त्रिया जुवारी १७·२९५. सामान्या भली जंव आंग। न सिवे तंव॥ १८·२४८.

**स्वैरस्त्री**—स्वैरस्त्री संनिधानें। होये जें सुख॥ १८·८०३.

**स्वैरिणी**—कां कांताचां मानसिं। रिगौनु स्वैरिणी जैसी। राहाटे आणिकेंसिं। जावेया लागि॥ १३·८०७.

**इतर कांहीं संदर्भ :**—

नविये आवडिचेनि भरें। कामिकु निज वनिता विसरे। मग पाडेंविण अनुसरे। भ्रमला जैसा॥ १·१८७; सकामा वनिता न जिणवे, कामी पुरुषाला स्त्री वश होतेच असें नाहीं, ७·९३; कामिकु जैसा अंगना। आपैता कीजे॥ ११·१६९, स्त्रैण पुरुषाला स्त्री आपलासा करून घेते; परदारादि करावें पडे। परि विरुद्ध ऐसें नावडे। मन सेलियेचेनि तोंडें। सैघ चारी॥ १४·२२७, परस्त्रीशीं प्रसंग आला तर त्यांत निषिद्ध असें कांहीं मानीत नाहीं यास उद्देशून; १·२२०, ५·१६, ५·१३३, ९·४६१, ९·४६५, १३·५७२, १३·७६७, १३·९७६, १३·१००८, १५·७४, १५·४५९, १६·३०८, १८·२०४, १८·९५३.

**(आ) मुलांसंबंधीं :**

**मूल**—बालक या अर्थी मूल हा शब्द ग्रंथांत आढळला नाहीं, तान्हें दूधपितें मूल—याचे संदर्भ

माता व मूल पुढें परिशिष्ट ७ (अ) मध्यें वर पहा, त्यांपैकीं हे संदर्भ :—२·६१, ३·२९, ८·१२, ९·१८, ११·७९, ११·६५८, १३·३९५, विशेषतः पहा. आईशिवाय मूल जगणें कठीणच १८·३०४; अनन्यजीविता माता। बालका जैसी ॥ १८·१५०२; अगदीं लहानपणीं आईनें केलेलें संगोपन, योगसुखाचे सोहले १२·४ ते १२·७ या ओव्यांत आले आहेत; बालक बोबडें बोलतें १·६४, ९·६, बांकडां विचुकीं पाउलीं चालतें ९·६, याचें कौतुक . आंगा-जीवाची संपत्ति वेचून आई करते; तें खेळत असतां प्रेमाची पाखर घालून त्याला संभाळते १०·११८ व त्याचा खेळ जपून ठेवते १०·११९; अगदीं लहानपणीं बालकाच्या मनांत स्तन्यच असतें १६·११२, त्याला पक्वान्नें घेऊन काय करावयाचीं? ३·१७०; जरा मोठें झाल्यावर बरें वाईट, 'चोख मैल', न पहातां हातीं मिळेल ती वस्तु तें तोंडांत घालतें १६·२४८; एखादा खाद्य पदार्थ सांपडला तर चिवडून टाकतें १७·१५९; योग्यायोग्यतेचा विचार बालकाला नसतो, तो असता तर बालपण तें 'कें आहे' १६·२४, हें जाणून तो विचार आईच करते ११·९२; अजाणतेपणामुळें मुलाची हट्ट करण्याची व हसण्यारडण्याची वेळ ठराविक नसते म्हणून आई त्याला समजावते ११·६५८, वेळीं रागेंही भरते पण त्या रागांत प्रेम हें असतेंच २·८८; भीतीसाठीं बागुलबुवाही दाखविते १५·२१२, पुढें मात्र ही भीति रहात नाहीं १८·४०४; बालाच्या चेष्टा ५·५२ व थट्टा ९·१६ आई स्नेहपूर्ण दृष्टीनें पहाते; त्याला भूक लागलेली असली व अन्नही पुढें असलें तरी त्याला जेवतां येत नाहीं, लंबे चि तें १७·३४७, हें जाणून आई मुलाच्या तोंडांत मावतील एवढे १८·१६७६ लहान लहान घांस करून त्याला भरवते १३·९४५; केव्हां तरी बापाच्या ताटांतच बालक जेवायला बसतें व बापालाच भरवायला जातें, बापही घांस घेण्यासाठीं तोंड पुढें करतो ९·१५; मग बालपणांत ९·११८, १२·९१७ 'आई बा हें पिसें' मुलाला लागावें यांत नवल काय? १३·७०८; 'एकलौत्या' आईचें १३·४०९, 'एकलौतें' मूल १३·५०१, १५·१९, तेंही उतार वयांत झालें तर कौतुक होईल तेवढें थोडेंच १३·७८६; आईच्या रूपांत उणेपण असलें तरी तिच्या प्रेमांत तें नसतें १८·९२३; आपलें मूल सुंदर दिसावें म्हणून, जरी मुलाला त्याचें कांहीं वाटत नसलें तरी, निदान आपल्याला तरी बरें दिसावें म्हणून ती त्याला वस्त्रालंकार घालते १०·५७, व बाललेणीं लेववते १२·६; मूल जरा मोठें झालें कीं गुरुजी त्याला पाटीवर अक्षरांचा धडा घालून देतात, बाल त्याप्रमाणें अक्षराखालीं अक्षरें काढतो १७·४२, झरझर लिहावयाला शिकवितांना गुरुजी त्याचा हात धरून ओळी लिहवितात ·१३·३०७; इतकें कोडकौतुक करणारी आईच मुलाला बरी वाटते; परक्या स्त्रिया रंभेहूनही सुंदर असल्या तरी त्या बालकाला काय करावयाच्या? १८·९२४; जर कां कालवशात् बाळ गेलें १८·७८३, तर पाण्याशिवाय माशासारखी आईची प्राणांतिक अवस्था होते १८·७८३, म्हणूनच कीं काय परावें बाल धाया। पाहिजे जैसें॥ १८·१७०, अशी ताकीद दिली आहे.

(१) मूळ नक्षत्रावर जन्मलेलें मूल टाकणें १८·१२२, (२) नवस घेऊन चेड्यांना बालकांचा बळी देणें १७·९६, अशा प्रकारचेही संदर्भ ग्रंथांत आले आहेत.

**कुमर** व **कुमार** हे शब्द मोठ्या मुलांस किंवा राजपुत्रांस उद्देशून आले आहेत :—
कुमर १·१८१, द्रुपदकुमर १·९४, **द्रौपदिकुमर** १·१०२, **पांडुचा कुमर** ४·२०९, **पांडुकुमर** २·२१, २·७३, **राजकुमर** १·२६८.

**कुंवर**—हा शब्द पांडुकुंवर १५·४६ यांत एकदांच आलेला आढळला.

**कुमारी**—हा शब्द अगदीं लहान किंवा उपवर मुलीस उद्देशून आला आहे. ७·१६१, १०·२६५.

**बाल**—हा शब्द तरुण मुलीस उद्देशून आला आहे. १५·४३५; **मुगुतिबाला** १६·२०७.

**अपत्य, तान्हें, लेंक-लेंकी-लेंकरुं**—या शब्दांकरतां कोश पहा. इतर संदर्भ: ९·१९, १०·६, १३·७०९, १३·७१०, १४·१०५, १६·१६८, १८·१२९७, १८·१३१९, १८·१७००.

(इ) खेळ व करमणुकीचीं साधनें :

**खेळ**—१०·११९; खेळणीं १२·६; देवाचां भोगायतनीं। खेळतां शंका न धरीं मनीं। ११·५४५; खेळे गुणविधा शोभा। येथ आम्हा तो बोधंवा। १३·१०७३, खांबाभोंवतीं खेळण्याचें हें एक रूपक आहे.

**फळें करी**—महाकाळेंसिं फळें। करग करी ॥ ११·४००, आट्यापाट्यांतील पाटी धरण्यांत स्पर्धा करण्याचें हें रूपक आहे; लवीं धवीं खेळे, लपंडाव खेळणें, १४·९; हाता फळी देईनि जाये, हातावर हात मारून टाळी देऊन लगेच पळणें, ६·४१३; हातोफळिया मिळे, हातावर हात मारण्याच्या अवधींत, लगेच, मिळतें, १८·१२१; हातधरणियां सीवे १३·६३०.

**चेंडू**—११·५७१. जमिनीवर आदळून उडालेला चेंडू झेलून खेळणें, १६·९९, पण ओलसर जमिनीवर मारला असतां तो उसळून परत हातीं येत नाहीं, १७·२७९.

**कोलु धरुं**—११·५४१, हा संदर्भ विटीदांडूला किंवा दांडपट्ट्याला उद्देशून आला असावा.

**भोज नाचतसे**—मिरवणुकींत प्रतिवादि नाचवीत नेगें ६·१२२, हा उंडा नाचविण्यासारखा प्रकार असावा, १८·११८१.

**सारिपाटु धरुं**—सोंगट्या खेळणें, ११·५४१; डाऊ पाडावा ११·५७१, या खेळांत 'मोहिरें' पुढें सरकवितात ह्याचा उल्लेख, १८·१६८.

**घरकुल**—मुलें घरकुल करतात व त्याला इंद्राचें अमरपुर म्हणतात, बाहुली बनवून त्याला इंद्र नांव देतात, यांचे उल्लेख ९·३७०. ओवींत पहा.

**इतर संदर्भ :—**

**आंधारिं कोलिती भवंडितां**, अंधारांत कोलीत चक्राकार फिरवून 'कोलित–कांकण' (हंस कोश) दाखविण्याचा एक मौजेचा प्रकार, १५·१३६. **आडखला कीजे कवतिकें विंधिजे**, बाणानें निशाण मारण्याच्या खेळास उद्देशून, ११·४७३.

**करमणुकीकरतां व शोभेकरतां :—**कागदावर किंवा भिंतीवर चित्रें काढणें, यांचे उतारे :—जेथ हें संसारचित्र उमटे। तो मनोरूपु पट फाटे। ५·१५५; कां त्यजूनि भींतिमात्र। त्यजिजे आघवें चित्र। १६·११२; पडौनि ठेलेयां भींति। चित्राची कीजतसे चांधी। १८·१६१; परि अज्ञानाचां वरीं। अन्यथा ज्ञानाचें चित्र उठी। १८·४५७; आकारचित्रें ६·९९, आनंदचित्रिचें लेप ३·२५३, चित्रिचें पाणी हुताशु, दोन्ही खोटींच असतात, १८·४४३, चित्रिंचे सिंहाडे ११·८६९, छिन्न हालिचें जाव १३·५३१, अशीं चित्रें हातानें पुसून किंवा पाण्यानें धुऊन टाकतां येत असत, उनासि स्नान करणें। तो चि नाशु ॥ १३·७४४, जैसें हातें चित्र पानां। होये पाणियें नीठ धूनां। १८·२२९; हीं चित्रें कागदावर काढल्यावर कागद दिसत नसे, नाना सुखां पटु लपे। दाउनि चित्र ॥ १८·५४१.

बाहुल्या नाचविणें, साध्या पडद्यामागें राहून सूत्रधार दोऱ्यांनीं बाहुल्या नाचवून छायाचित्रें पडद्यावर पाडत असे, यास उद्देशून—स्वमायेचें आडवस्त्र। केउनि एकला खेळवी सूत्र। बाहिरि नटि छायाचित्र। चौरासी लक्ष ॥१८·१२९४; याखेरीज चिंध्यांच्या बाहुल्या व लांकडाच्या बाहुल्या दोऱ्यांनीं नाचवून खेळ दाखविण्याचे प्रकार प्रचलित होते—जो अविवेचिया चिंधिया। गुंडाळूनि जीव बाउलिया। खेळवीतसे गुणियां (या)। अहंकाररज्जु ॥ १८·९११; दारुयंत्र—जैसें चेष्टे सूत्राधीन। दारुयंत्र ॥ १·८१; साइखेडें (कोश पहा), हें अशाच प्रकारचें दोरीच्या हालचालीनें हातपाय वगैरे हालविणारें बाहुलें होतें; सूत्रधाराचा सर्व आधार दोरीवरच असे—सूत्रें विण साईखेडें। वाऊ जैसें ॥ १३·३०१, यावर ९·३०, १५·३३३, १८·१७४७ पहा; जर कां सूत्रतंतु तुटला तर बाहुल्यांची हालचाल बंद पडे १६·१८२; असल्या बाहुल्या खांबावर दोरीनें नाचवीत; दोरी तुटली कीं बाहुली तेथेंच अडकून राहात, मग कोणीही तीं पाडावीं—हालविती दोरी तूटली। तरि तियें खांबावरिलें बाउलीं। आवडेतेणें लोटिलीं। उलथौगि(नि) पडति ॥ ११·४६२; शरीररूपी यंत्रें प्रारब्धाच्या दोरीनें कशीं हालतात त्याचें रूपक १८·१२९९ ओवींत पहा;

यावर—तूं कालयंत्रा सूत्री । तूं इये जीवकळे अधिष्ठात्री । १०.१३६ पहा.

कोल्हैरिचे असिवार ९.१७२, कोल्हैरिचे वेताळ ११.४६१, माती इ. चें बनविलेलें चित्रफळ १३.४६९, वगैरे खेळ बाजारपेठेंत विकत मिळत; लोंगीझोंबी ११.५४१, हा एक खेळीमेळीच्या झटापटीचा प्रकार असावा; प्रतिमल्ल १८.४८७, अप्रतिमल्ल १.११० यांचे उल्लेख ग्रंथांत आले आहेत; जुं खेलणें १५.४४८, हा खेळतेयां विंदाणां माझि १०.२६१ द्यूताचा महाभारत काळापासून चालत आलेला प्रकार अजूनपर्यंत चालू आहेच.

याखेरीज प्रौढांकरतां आराम १८.९८ व विनोदवनवाटिका ९.३१९ होत्या; प्रवाशांकरतां विश्रामशालिका १४.६७ होत्या.

## (ई) धंदेवाईक व इतर.

ग्रंथांत कांहीं धंदेवाईक लोकांचा नांवानें उल्लेख आलेला आहे; कांहीं लोकांचा नांवानें उल्लेख आलेला नसला तरी त्यांच्या व्यवसायाचे उल्लेख आहेत.

**शेतकरी**—शेतकी करणाऱ्यांचे कृषिवलु १३.२०६, कुलवाडीकारु १३.२९ व कुणवडु १३.८१० या नांवांनीं उल्लेख आलेले आहेत, कोशांत खेत पहा. सेतकरी किंवा शेतकरी शब्द ग्रंथांत आढळला नाहीं; वैश्य जातीच्या लोकांचीं कर्तव्यें १८.८७६ ते १८.८७८ ओव्यांत सांगितलीं आहेत; तरि भूमि बीज नांगरु । या भांडवलाचा आधारु । घेउनि लाभु अपारु । मेळवणें जें ॥ १८.८७७, हे लोक शेतकीचा धंदा करीत व करवीत; १३ व्या अध्यायांत क्षेत्राविषयीं निरनिराळीं मतें १३.२८ ते १३.६६ या ओव्यांत सांगितलीं आहेत; कांहीं जणांच्या मतें क्षेत्र हें 'जीवाचें' आहे; व प्राण हें 'कुल' आहे १३.२८; मन 'कुलवाडिकार' आहे १३.२९; इतर कांहीं जणांच्या मतें क्षेत्र हें जीवाचें नाहीं १३.३४, जीव हा वाटेनें जाणारा 'वस्तिकर' आहे व प्राण हा त्याचा 'बलैता' आहे १३.३५; सांख्यांच्या मतें क्षेत्र ही प्रकृतीची 'वृत्ति' आहे १३.३६; क्षेत्राची मर्यादा दगड घालून आंखणें, भाजणी व वापसा करणें ६.४८८, 'इंद्रियबैलांची पेटी' जोडून क्षेत्र नांगरणें १३.३०, 'तास' पाडून ११.५७२, चाड्यानें बीं बिंवड ९.५२८ पेरणें, ६.४८६–४८९, ९.३९, १२.२२९, १७.२८४, १८.५९६; पेरलेलें झांकून ठेवणें १३.२०६, लांबा उगवल्यावर ६.४४२ त्याचें रक्षण करणें, त्यासाठीं 'तणाचें वुजवणें' १३.५६८, 'तणाचा वाउला' १८.४३५ आगरावर ठेवणें, कापणी व मळणी करणें १३.४०, हीं अत्यंत परिश्रमाचीं कामें शेतकरी करी; तो 'पाटा' घेई १२.८४, त्यांत आपलें नांव नोंदवी, 'वहिवटीं नांव पूरलें' ११.४२१, यावरून तें त्यांत होतें असें दिसून येतें. जीवाच्या दहाही आउतांनीं १८.४५१, १८.५०३, कुळवाडी ३.२४१, १२.८१, १३.८१०, खेटी १३.५६४, 'अवसिपाहाटी' न पहातां, न कंटाळतां, श्रम करी; तो जाणत असे कीं, जैसा पुजुनि देऊं पाहिजे । पेरुनि सेता जाइजे । १६.१४७; शेतावरच त्याचा उदरनिर्वाह चाले, म्हणून, प्रतिवरिपिं क्षेत्र पेरिजे । जंव जंव पीकाची वाढि देखिजे । यालागि नुमगिजे । वाहो करितां ॥ १०.५४; सर्वांच्या माहितींतलें, सर्वांना कळेल असें शेतकीचें रूपक घेऊन ग्रंथकारानें अत्यंत गहन विषयाचें निरूपण लीलेनें कसें केलें आहे तें पहा; शेतकीचें किती बारकाईनें निरीक्षण केलें आहे हेंही दिसून येईल.

**कीर्तनकार व इतर**—कीर्त्तनाचेनि नडनाचें । नाशिले व्यवसाय प्रायश्चित्ताचे । ९.१९६, पुढें ९.१९७ ते ९.२१० पर्यंत आलेल्या ओव्यांवरून हे कीर्तनकार केवळ धंदेवाईक होते असें दिसत नाहीं, हे फार थोर पुरुष असावे. यांच्या शिवाय यज्ञ करणारे याज्ञिक, अग्निहोत्र करणारे साग्निक हेही होते. पुराणें मुखोद्गत करणारे पुराणिकही होते १३.८२६. भाट—अमरीं भाटां होइजे । ६.४५४, स्तुतिपाठक राजदरबारांत उच्च स्थानीं होते असें दिसतें, पण पुढें आलेल्या कांहीं संदर्भावरून—पात्रें भाट नागारी १७.२९५, व गीत भाटींव १७.२९६, हा धंदा कांहीं लोकांनीं हीन अवस्थेला नेला होता असें दिसतें.

पंडित, शिक्षक, १३·२०७ व गारुडी, गरुडी, ९·३२० यांचे उल्लेख आहेत.

**वैद्य**—' निर्वाणिची अग्दवी ' देणारे २·८६ वैद्य व सद्वैद्य यांचे उल्लेख आहेत, १६·४२, १६·१४०.

**ज्योतिष**—भविष्य.ज्योतिषि तो झणे। तैसे(सें)चि होए ॥ १३·८२६; जोईस—ज्योतिषी, आणि पशुपक्षीं विवाहीं। जोईस कामा परौता नाहिं। १७·१८८, यावरून लग्नकार्यात पत्रिका पहाण्याचें काम हा वर्ग करी असें दिसतें; अनुमानानें भविष्यांत काय होईल याला ही ' जोईस ' शब्द योजलेला आहे; धृतराष्ट्रानें युद्धाचा निकाल काय लागेल याबद्दल आपलें मत सांगून संजयाला, मां तूझें जोईस कैसें। १८·१६११, असा प्रश्न विचारला आहे.

**पंचाक्षरी**—' पांचाखरी ' या शब्दानें ह्या वर्गाचा उल्लेख आलेला आहे—जैसें ग्राहातें पांचाखरी। अनुमानी कां ॥ २·८५.

**मांत्रिक**—मंत्रज्ञ. १·१९०, २·३१२. हे मांत्रिक कित्येक वेळां चाचरून मंत्रोच्चार चुकत, कित्येक वेळां भल्या भल्या मांत्रिकांनाही हडळ चकवीत असे; पण खऱ्या मांत्रिकांना भूतबाधा होत नसे २·२३४; भूतबाधा नाहींशी करणारे, मंत्र तंत्र करणारे १३·७१४,१८·४४२ मांत्रिक होते; अभिचार, जारण, मारण इत्यादिकांचे प्रयोग करणारे **अभिचारिक** १६·३९८, **अभिचारक** ९·३५३ वगैरे कनिष्ठ प्रकारचेही लोक होते; वेदमंत्र जाणणारांचा मात्र या वर्गात समावेश करतां येणार नाहीं, मंत्रविद्येसि माहेर। ब्राह्मण जे ॥ ९·४७१, हे फार श्रेष्ठ दर्जाचे लोक होते.

**महंत**—अत्यंत गर्विष्ठपणानें वागून, शिष्यवर्ग जमवून, मठ स्थापून, मुद्रा लावून शास्त्राभ्यासाचा आव आणणाऱ्या भोंदूस उद्देशून कांहीं ओंव्या आल्या आहेत, १६·३७६, १८·१०५६-१०५८ पहा. पाखंडी लोकांचा अनेक ठिकाणीं निर्देश आलेला आहे. जैन **मुनि**—नागिविं लुंचिति मुंडें। १३·२२, अहिंसा पाळतांना हिंसा कशी करीत तें पहा, एकिं धर्माचिया वाहाणी। गाळूं आदरिलें पाणी। तेथ गालितेयाचिया आहलणी। जीव्र मेले ॥ १३·२३४.

**व्यापारी**—हल्लीं ज्या अर्थानें हा शब्द प्रचारांत आहे त्या अर्थानें हा शब्द ग्रंथांत आढळला नाहीं. व्यापारणें व त्यापुढें व्यापार हे शब्द कोशांत पहा. व्यापाराला भांडवल लागतें ७·१७३, ९·५०३, त्याचा जपून उपयोग करावा लागतो, नाहींतर भलत्याच्याच हातीं भांडवल जाऊन बुडण्याची भीति असते १६·२८१, नीट उपयोग केला तर पुढें चौपट फायदा होतो—तेयाची चौगुणी येती पाहे। १८·७४४; बाजारपेठेंत बाजरू व्यापाऱ्यांप्रमाणें किरकोळ दुकानदारी करणारेही व्यापारी होते; त्या दिवसांत हातमागाचें कापड मिळे, हें पट व तंतु यांच्या रूपकांवरून व तांथुवाचा ताणा १८·३५८ यावरून दिसून येतें; पेठेंतील दुकानांत कापडाच्या गठ्याची दोरी सोडून, घडी झाडून, उघडून, व्यापारी गिऱ्हाइकांना कापड दाखवी ६·२९२, ११·६४१–६४२, गिऱ्हाईक कापडाचें प्रमाण (माप) व रंग पाही; **वस्त्र** ७·१०१, १३·४६४, **कापड** ९·७५, **दुस-दूस**, **पट**, **माजिठ**, **लुगडें**, (हे शब्द कोशांत पहा), इत्यादि साधीं व उंची वस्त्रें मिळत. समुद्रमार्गानेंही व्यापार उदीम चाले, तो मनोरथाचां सागरीं। धर्मार्थकामाचें तारुं भरी। जेणें धैर्यबळें करी। क्रियावणिज ॥ १८·७४३; **कापडी** ६·१५३, १८·११६६, हा शब्द यात्रेकरू या अर्थी आला आहे.

**वास्तुशास्त्रज्ञ**—गरीब लोक **तण्हारें** ३·२१८ बांधीत, तर हे वास्तुशास्त्रज्ञ **धवलार** १७·८८, **धवलार** ८·६, तीन माड्यांचीं **त्रिमालिकें धवलारें** ५·११३ उठवीत, **प्रासाद** १८·३४, **भुवनें** ११·२५३, **रमणिकाचीं राजभुवनें** ११·१९४ बांधीत. याशिवाय मंदिरें, देवळें यांचे उल्लेख आहेत. या वास्तुशास्त्रज्ञांच्या हाताखालीं गवंडी असणें स्वाभाविक आहे.

**सुतार**—याचा नांवानें उल्लेख आढळला नाहीं, पण **गाडा** १३·७५३, **नाव**, कोशांत **नाव** (१) पहा, रथाचे निरनिराळे भाग जुळवून रथ बनविणारे १३·१५१, घराला **दादर** ६·२७१, १२·५५ बसविणारे, **कपाट**, दार या अर्थी, १३·६१०, **कवाड** ८·११०, **खिडकी** १२·५२, **दार** ९·३२६ व त्याखालीं **दारवठा**

१८·१४९८ बसविणारे, तसेंच कुंभाराचें चाक १८·४२४ व नांगराचा लांकडी भाग बनविणारे होते; दारुयंत्रें १·८१ वगैरे कामेंही सुतार करीत.

**चित्रकार**—हे धंदेवाईक चित्रकार कापडावर किंवा भिंतीवर अनेक प्रकारचीं चित्रें काढीत. वर ७ (इ) पहा.

**सोनार**—अलंकारवजा लहान घंट्या १·७, बाल-लेणीं १२·६ व इतर लेणीं, भूषणें १८·१४९१, मुदिया १४·१०८, केयूरें १३·१०६०, नेपुरें १५·४, जोडीं १५·५, पुरुषांनीं घालावयाचीं कंकणें १८·१४०९, स्त्रियांचीं कांकणें १४·३७५, १८·११७६, इत्यादि अलंकार बनविणारे, सोन्याचा सूळु, महिपु व चाळुंडा १८·४४१-४४२ बनविणारे सोनार होते; यांच्या धंद्याला आवश्यक असणाऱ्या मुशी व ठसे १८·११०३, कोंदणकामासाठीं व जडावाच्या कामासाठीं १·५, ११·१३३ लागणारीं हत्यारेंही होतीं. कसवटीवर **पांचिक, पन्हरें, साडपन्हरें** व **सोळें** यांचे कस लावणें १८·९७५, कस पाहून वानी ठरविणें ६·९६, वालाच्या वजनानें सोनें तोलणें १३·१००३, शुद्ध सोन्यांत **कीड**, हलकी धातु, मिसळली तर सोन्याचा कस उतरतो १४·१४०, तो ओळखून अशुद्ध सोनें आगींत घालून कीडाळ काढून टाकणें २·१२८, व पन्हरेयाची ६·२२४ **चोखडी खोटी** बनविणें ८·१७१, हीं कामें **सोनार** १८·५०५ करीत.

**लोहार**—या शब्दाचा उल्लेख कोठें आढळला नाहीं, तरी लोखंडी कामाचे व वस्तूंचे अनेक उल्लेख ग्रंथांत आहेतः—जैसें लोहकर्म लोखंडें। निर्वाळिजे ॥ १८·३५७, **धडाडिते लोहरसिं** १३·५१४, **आटिंव लोहखांब** १६·३७७, **तिकडी सांखळ** १६·४३५, **शूळ** १८·७०८, **सूळ** १३·७४६, **पहार** १७·१४२, **भाली** १६·२११, **करवत** १६·२४२, **कोंत** १८·६४, **सूरी** १३·१०६५, **असीपत्र** १६·३७१, **करवाल** १५·२३५, निरनिराळीं हातियेरें व लोहारासाठीं आवश्यक असा **जोडभाता** १५·३७६, धार लावण्यासाठीं **साहाण** १५·२३६, हे संदर्भ लोहाराच्या कामासंबंधीं आहेत. लोखंडाचे लोह, काळलोह १६·२११, तिखें १६·२४२, असे प्रकारही सांगितले आहेत.

**कुंभार**—चाकावर मातीचीं भांडीं तयार करण्याचा धंदा फार जुन्या काळापासून चालत आलेला आहे. नाना (चां)चाकिं भांडें जालें। तें कुंभारें परौतें नेलें। १८·४२४, तरी गति दिलेलें चाक फिरतच राहतें, १८·३०८; हें चाक काठीनें फिरवून वेग दिल्यावर भांड्याला आकार देणें व आकार दिल्यावर भांडें मोडून पुनः मातींत मिळवणें, भांडें भाजून पक्कें करणें यांचे निर्देश ग्रंथांत आहेत. **खापर** ९·४३५, **गाडुवां घडा** १८·५४०, **घट** १४·११९, **घटभांड** १५·४७२, —**मठ** १३·१०५९, **घडार**, मोठा रांजण, १६·३९३, · **भांडघटशराव** १३·८६९ ह्या मातीच्या भांड्यांचीं नांवें ग्रंथांत आलीं आहेत; **कुल्लाल**, **कुंभार**, हा शब्द मातीचीं भांडीं हीं **कुल्लाल मतिचे गर्भ** आहेत यांत आला आहे, ९·७३.

**धोबी**—हा शब्द ग्रंथांत आढळला नाहीं. **सौंदणि** १३·४६४, मळलेल्या कपड्यांचे डाग धुऊन काढते; जर कपडे स्वच्छ झाले पाहिजेत तर **सवंदणि** मलीन समजूं नये, १८·१४०, स्वच्छतेला कारण होणारी वस्तु अस्वच्छ मानूं नये.

**आचारी**—**सुआरु** १३·४२०; **रांधवणी**, ही स्वयंपाक करून विकत असे, २·२५४; **सूपशास्त्र** १३·८२७.

**माळी**—कोशांत **मालि-ळी** (३) पहा. **बनकर** वर्षभर श्रम करी व वसंतऋतु येईपर्यंत फळाची वाट पाही, १०·१५३.

**नट**—कां नटलेनि लाघवें। नटु जैसा न झंकवे। १४·२८८, सोंग घेऊनही नटाचें व्यक्तिमत्त्व लपत नाहीं; मातें गांती वानिती। नाचें नटें रिझविती। १६·३५९, नटून, नाचून, सोंगें घेऊन लोकांचें मनरंजन करणाऱ्यांचा हा एक वर्ग होता. **नाचणी**, नाचणाऱ्या, ९·३२०, या राजदरबारीं असाव्या; **काव्यनाटक** १·७, हा शब्द प्राचीन संस्कृत काव्यांस व नाटकांस उद्देशून आलेला आहे.

**पारधी**—२·२११. पारधी आपलीं साधनें घेऊन

डोंगरावर शिकारीस कसे निघत तें १६·३४३ ओवींत पहा; सावज सांपडलें कीं पारधी पाश ओढी व शिकार त्यांत अडकून राही १४·१४७; जळवा(पा)रधी १४·१४६, ह्यांना ढिवर हा शब्द आला आहे—जैं आटावें जळचर। तैं डोहिं मिळति ढिवर। १६·३१६; व्याध—व्याधाचें चारा घालणें, ही दिसते तितकी जोगावपूक नसते, १३·६६८; गोरि-री, फांसेपारधी, गोड गाणें गाऊन पक्ष्याला आकर्षून घेतो पण उद्देश निराळाच असतो, १६·१२०, या गोरीच्या गाण्याला सावज भुलतें व सांपडतें १३·७३८.

**चाबूकस्वार**—**मांदुरी.** यानें तयार केलेला घोडा फार ऐटींत चालतो; घोड्याला मोठेपणाचा एवढा अभिमान वाटतो कीं तो ऐरावतालाही तुच्छ मानतो—कां मांदुरी लोकाचां घोडां(डा)। गजपति महिमे थोडा। १६·२२३.

**सारथी**—कोश पहा.

**कोल्हाटी**—परि तें करणें बहुवसा। वळघौनि करी आयासा। जीवनउपाओ कां जैसा। कोल्हाटियाचा॥ १८·६०३, राजस वृत्तीनें शरीराची आटापीट करून कोल्हाटी उदरनिर्वाह करतात त्यास उद्देशून.

**गोंधळी**—कोशांत **गोंदली** पहा.

**गुराखी**—कोशांत **गोवारी** पहा. जसा गुराखी दुधाची आशा न धरतां गांवांतील गाई म्हशी संभाळतो, त्याचप्रमाणें कर्मफळाचा लोभ न धरतां कर्में करावीं, १८·१७२.

**गारुडी**—सर्पाचें विष उतरविणारा. **हरिगारुडी** २·७२; भिकेपलीकडे कांहीं प्राप्ति नसतांही गारुडी सर्प खेळवतो, १८·६०५; हे लोक हातचलाखीचे खेळ व मांकडें, बोकड, सर्प, मुंगुस वगैरेंचा खेळ करीत—मर्कट गारुडियाचें। जैसें होए॥ १३·७९१, हा संदर्भ स्त्रीलंपटास उद्देशून आलेला आहे. **नागारी**, सर्प धरणारा, १७·२९५.

**भांड**—कनिष्ठ प्रतीचा स्तुतिपाठक. जें सुख अवतरे। भांडाचां बोलीं॥ १८·८०४, तामस सुखाला उद्देशून.

**भिल्ल**—**भिलांचेंनि पालिवणें** २·३६२, हें झोपडें अगदीं दरिद्रावस्था दाखविणारें व गलिच्छपणाचें निदर्शक होतें; हे लोक वाटमारी करीत, तो साभिळाच भिल्लांचा गांवो। म्हणौनि न ये(नये) येवों जावों। तिया वाटा॥ १८·६७१.

**म्लेंछ**—सर्वसाधारणपणें हलक्या दर्जाच्या अनाचारी लोकांस उद्देशून हा शब्द आला आहे. कोशांत **म्लेंछ** पहा.

**कैकट**—कोश पहा.

**चांडाल**—ही एक निकृष्ट 'दोषजात' होती. कोश पहा.

**जुगारी**—कोशांत जु-जुंवार पहा. जुं **खेळणें** १५·४४८; जुगारांत गेलेलें धन पुनः मिळावें म्हणून जुगारी १७·२९५ पुनः डाव खेळावयाला येई १३·५४०; याचें **टिंवर** असे १८·६७०.

**मातंग**—चोर, वाटमारी करणारे, ३·२३६; **मातंगसदन** डायलावें १८·५४५; **वाटवधे** ७·१६१, १२·६१, १३·५४६ हाच धंदा करीत.

**चोर**—कोशांत चोरणें पुढें पहा. **संवचोर**, हा संभावित चोर आधीं मैत्री दाखवून घात करी, कोशांत **संवचोर** पहा.

**इतर लोक**—दास, दासी, म्हणियारे—यांचे संदर्भ कोशांत दास, म्हणणें या शब्दांपुढें पहा. **वेश्या** व **सामान्या** कोशांत पहा. सैन्यांतील शिपाई ७·११, **असिदार** ९·१७२; **करी-चातुरंग** १३·१५२, हें जरी महाभारत काळांतील सैन्य असलें तरी ग्रंथकर्त्याच्या काळींही राजाच्या पदरीं सैन्य हें होतेंच, रावो तेथ कटक। १८·१६१४, राजाचे अधिकारी असत ५·१४५, १८·७९२. **द्वारपाल, छत्री, बारी, चवरधर**, हडप या सर्वांचे उल्लेख १३·४१५ ते १३·४१८ मध्यें आले आहेत. **वाहाणधाराचा** उल्लेख आला आहे १३·११२७; **ठाणांतरिया**, हा पहारा करी, १६·३३८; **ठाणौरी**, हा शब्द युद्धांत कामास आलेला या अर्थी आला आहे, १८·४३६, १८·१०५५. इतर कांहीं धंदेवाईक लोकांचे उल्लेख आलेले नाहींत म्हणून ते त्याकाळीं नव्हते असें अनुमान काढणें चुकीचें होईल; सर्व धंद्यांचीं नांवें किंवा वर्णनें आलीं पाहिजेत अशीही अपेक्षा कोणी करणार नाहीं; प्रसंगोपात्त जीं रूपकें आलीं आहेत त्यांवरून कांहीं धंद्यांचे उल्लेख आले आहेत त्यांपैकीं कांहीं वरील सदरांत दिले आहेत.

# परिशिष्ट ८

## पशुपक्षी इत्यादि

**(अ) पशु**—पशु पक्षी शूकर । व्याघ्र वृश्चिक विखार । १५·१६९. पक्ष्यांसह आलेले पशूंचे कांहीं संदर्भ पशु शब्दांपुढें कोशांत पहा. पशुपक्ष्यांस उद्देशून **वनौकें** १८·१५२१, त्यांच्या पिलांस **पिलें–पीलें** व इतर जनावरांस योजलेले शब्द **गोरुं, चतुष्पदादीक** १२·९३, **ढोर, प्राणियांसि** ४·२०१, **मृग** ३·२११, ११·४३०, १३·७३८, १४·१४७, **सावज, स्वापद** इ. कोशांत दिले आहेत. कांहीं विशिष्ट पशूंचे संदर्भ येथें दिले आहेत.

**उंट**—कन्हा. अशोकाचे आगसे । चघलिले कन्हेनि जैसे । ११·४०९, उंटानें अशोकाच्या डाहाळ्यांचे शेंडे चघळावे तसे हे सर्व वीर विश्वरूपाच्या तोंडांत शिरून भरडले गेले आहेत; **कन्हेयाचा गुडगा** १३·५५६, **–खांदु** १६·२९१, म्हातारपणांत सर्व शरीर सुरकुत्या पडून काळवंडून जातें त्यास उद्देशून.

**उंदिर**—एका कणा लागि उंदिरु । असिका उसपे डोंगरु । १८·६०४, अत्यंत परिश्रम करून अगदीं थोडी फलनिष्पत्ति झाली तरी त्याचें कांहीं न मानतां फलाशेनें सारखे श्रम करणाऱ्या राजसवृत्तीस उद्देशून; पैं सोनें चोरितां उंदिरु । न म्हणे थरुविथरु । १८·५५१, (खाद्यपदार्थाला लागून असलेलें) सोनें चोरतांना उंदीर सोन्याच्या शुद्धाशुद्धतेकडे पहात नाहीं. **मूखक**—सांघ पां सर्पफणिची साउली । ते शीतल होईल केतुली । मूखकांसि ॥ ५·११६.

**कासव**—देखैं कूर्मोचिया परी । उवाइला अवयव पसरी । नातरि इछावसें आवरी । आपणपां चि ॥ २·३०२; **नाग कूर्म कृकरु**—इंद्रियांचे व्यापार सांगतांना पंचप्राणांपैकीं शेवटच्या समान वायूच्या क्रियाशक्तीचे जांभई, शिंक, ढेंकर हे व्यापार आहेत, ते नाग, कूर्म व कृकर या नांवांनीं निरनिराळ्या रूपांत दिसतात, १८·३३९; कूर्मी पिलांचें पोषण नजरेनेंच करते ह्या समजास उद्देशून—आगा मुखमेळेविण । पीलेयाचें पोखण । करी जेवि निरीक्षण । कूर्मिचें ॥ १३·१४०, १३·२७६, १६·१६९, १८·१३३४; कासविएचेनि तूपें राया । अभ्यंगरिलें ॥ १५·२१७, जर कासवीला दूधच नाहीं तर त्या दुधाचें तूप असणें हेंही शक्य नाहीं, अशक्य कोटींतील उदाहरण, यावर १५·२१२-२१८ पहा.

**कुत्रा**—श्वान, सुणें सूणा. ना तरि धेनु हे श्वान । एक उरुयें एक हीन । ५·९३, ज्ञानदेवी, कुंटे–हे धेनु हें श्वान ५·९४; जंव जंव श्वान बलिया वाढे । ९·५०६, यावर कोशांत **बलिली** पुढें **बलिया** (२) पहा, १३·५२०, १३·१०९९. **सुणें**—जैसें पोट पोसी सुणें । उघडें झांकलें न म्हणे । १३·६७८; चव्हाट्यावर ठेवलेल्या उताऱ्यांतलें अन्न कुत्रा खातो, तें कुत्र्याच्याच उपयोगी पडतें ९·४३५; नाठाळ कुत्र्याचे कान व शेंपूट कापलीं तरी त्या जखमा ओल्या असतांनाच खोड्या करावयाला कोडगेपणानें तें पुनः त्याच घरीं परत येतें १३·७२८; ज्ञानामुळें आलेलें वैराग्य टिकतें, नाहींतर धर्मार्थकाम टाकले तर ते—जैसें वमौनियां सुणें । आतां चि गेलें ॥ १५·२३३, यासारखे होतील; सुन्या गांवांत सुणें १८·५४९. **सूणा**—**सूणें**—पारध्याबरोबर शिकार करण्यास उपयोगी पडणारे कुत्रे १६·३४३; **ग्रामकोल**—या ग्रामकोलाचां ठाइं । जैसा मिलणी(णीं) ठाउ॰ नाहिं । १३·६७९.

**कोल्हा**—सिंहा(हा)सि झोंबे कोल्हा । २·१६, एवढें धैर्य कोल्हा कधींच दाखवूं शकणार नाहीं, अशक्यकोटींतील उदाहरण; कीं कोल्हेयां चंदनीं । आवडि उपजे ॥ ४·२२, आवड उपजत नाहीं हा उद्देश; चंद्र देखौनि पोटीं । जळे कोल्हा जैसा ॥ १६·२३६, मत्सरी स्वभावास उद्देशून; जैसा अग्निचा वेगु कोल्हें । चंद्रीं मानी ॥ १८·३८८, देह हाच आत्मा आहे या खोट्या समजुतीसाठीं दिलेला दाखला; शेतांत गवताच्या

बुजगावण्याला पाहून हा खरोखरी राखण करणारा आहे असें समजून कोल्हा भितो त्यास उद्देशून, १८·४३५.

**गाढव**—याला गर्दभ, खर, हे शब्द योजले आहेत. मृत्यु जैसा श्रिंगारिला । गर्दभु तीर्थि न्हाणिला । १३·४६७. **खर व खरी**—गाढवी जवळ गाढव गेला व गाढवीनें त्याच्या नाकावर दुगाण्या झाडल्या तरी तिला तो सोडीत नाहीं, १३·७०४.

**गाय—गाइ**—गाइची तृषा हरुं । व्याघ्रा विष होउनि मारुं । १२·१४६, पाणी भूतमात्रि येकरूपणाची मैत्री दाखवतें यास उद्देशून; दुभत्याच्या आशेनें गाईला चारा घालतात यास उद्देशून १७·२८४; गाय चांगली आहे व दूध देणारी आहे, पण दूध काढण्याची हातोटी अंगीं असेल तेव्हांच तिचें दूध मिळतें, जेव्हां शास्त्रसंप्रदाय पाळला जातो तेव्हांच गुरुशिष्यसंबंध फळतो, १८·१४७३–१४७४; गाई दोवाड सिंग। १८·१८५, शिंग मारते म्हणून गाय वाईट आहे असें समजूनये; गाईचें तोंड अपवित्र मानतात, पण तिला कोणी टाकत नाहीं १८·२०१. **गाए**—चिखलांत रुतलेली गाय दूध देते किंवा देत नाहीं म्हणून तिला काढावी किंवा तिला काढूं नये हा विचार सहृदय माणसाला येत नाहीं, तिच्या कष्टानें कष्टी होऊन तिला बाहेर काढणेंच योग्य आहे, अहिंसा या विषयावर दिलेल्या उदाहरणांपैकीं एक उदाहरण १६·१४१. **गाय**—कोठेंही चरत असली तरी तिचें मन वासराकडे असतें, ११·६२५, १३·४८५; दुभत्याच्या आशेनें लोक गाईला बांधतात, पण दोरावांचून वत्सावरचें प्रेम तिला कसें बांधतें, तें बंधन किती बळकट आहे तें पहा, ७·११७; अनन्यगति वासराचें प्रेम जितकें गाईवर असतें तितकेंच गाईचें वासरावर असतें ७·११९; वासरुं गाईजवळ गेलें तर पान्हा फुटायला वेळ लागत नाहीं, १८·८३, म्हणून वासराचा 'भोकसा' गाईपुढें ठेवून दूध काढतात १६·३८४; **गोरुं, पशु,** या शब्दांसाठीं कोश पहा. **धेनु**—५·९३, ११·४०, १८·७७, **कामधेनु,** कोशांत **काम** (१) पहा, **गुरु**– १३·३९६, **धर्म**– १६·३२७. **खडाणा** १३·२०४; **खुरथोडी**, कोशांत **खुर** पहा; **भारूड** १६·१४१, **भादि** १३·६३६, **बोंढाळ** १३·५५७ हेही संदर्भ गाईसंबंधीं आले आहेत. **गांवधर्णे**, गांवांतील गाई व म्हशी, १८·१७२.

**वासरुं**—याला पाडस, पाडा, वच्छ, वत्स, **वांसरुं** असे शब्द आढळले आहेत. **पाडस**—पाडसाला दोरानें बांधून ठेवतात, तो दोर कांहीं त्याला कुरतडून तोडतां येत नाहीं ७·९२. **पाडा**— ११·१०९, ११·५७०; कामधेनूचा पाडा ८·८. **वछ**—परि वछाचेनि वोरसें । दुभतें होये घरा दोसें । १८·१४५७, वत्सावरील प्रेमानें मिळणारें गाईचें दूध जसें घरांतील सर्व माणसांना मिळतें तसें अर्जुनावर असलेल्या प्रेमामुळें गीतेचा लाभ सर्वांना झाला आहे, १८·१४५७. **वत्स**—तैसें हें गीतेचें दुभतें । वत्स करूनि पार्थातें । दुभिनली पुरतें । श्रीकृष्णु गाए ॥ १८·१६६७; वत्स घालेयां वरि । धेनु न वचावी दूरि । १८·७७, असें वासराला वाटत असतें; गुरुधेनु आपण पाठिं । वत्स होए ॥ १३·३९६; कासेपासून वासराला ओढत असतांना वासराला दुःख सहन करावें लागतें, १८·७८२, सात्त्विक सुखावर १८·७७५–७९० पहा. **वत्सू**—सांजवणीसाठीं वासरुं पळत सुटतें १८·४७८; वासरुं पाहून गाय मोहानें 'खडपडौनि उठी', मग तिला फुटलेला पान्हा तिला आवरतां येत नाहीं, ११·४०, १८·८३; **वांसरुं**—वासराचा भोकसा गाईपुढें ठेवून दूध काढतात १६·३८४, हा संदर्भ वर आला आहे; वांसरुवां साठिं लाविलें । विरिंची पिंसें ॥ १०·२६७, परिशिष्ट (६) **ब्रह्मा** पुढें **विरिंची** पहा.

**घोडा**—याला **अश्व, घोडा, तुरंग, तुरंगम, वारु** व **वारुक** हे शब्द ग्रंथांत आढळले आहेत. जेथ गरुडाचिये जावलिचे । कांतले च्याऱ्ही ॥ १·१३८, असे घोडे हांकण्यासाठीं—आणि रथिचिये राहाटी । घेइजे घोडेयां साठीं । १८·१५६५, स्वतः श्रीकृष्ण **अश्ववाहक** झाला १·१४०; **मांदुरी लोकांचा घोडा** १६·२२३; किं हरिचे हे तुरंग । गीतारथिचे ॥ १८·१६५३; **रूपकांत—योगतुरंग** १८·१०७०, **राजयोगतुरंग**

१८·१०४१, तुरंगमां प्रसिद्धां । माझि उच्चैश्रवा तो मीं ॥ १०·२१७, धारणावारू ९·२१५, वारूक ११·६३२, असे शब्द आले आहेत.

**बैल**—याला बैल, वसो वृष, व वृषभ हे शब्द ग्रंथांत आढळले आहेत. बैलु वीकूनि कोठा । १३·२३३; नातरि बैला वरि शास्त्र । बांधलें असे ॥ १३·५३१, हें उदाहरण दिसतें तितकें हसण्यासारखें नाहीं, आपल्या पाठीवर शास्त्रपोथ्या लादल्या आहेत ही जाणीव बैलाला नसते, तसेंच अहंकारही नसतो यास उद्देशून हें उदाहरण आलें आहे; बैलाची करी वानी । पांगुळाचेया ॥ १४·१५७, आपल्या नंदीबैलाला दावें लावून जसा पांगळा त्याच्यावर बसतो तसा सुख व ज्ञान यांचें दावें जिवाला लावून सत्वगुण आरूढ होतो; बैलासि कडबाडें १४·२३८, लग्नांत सुद्धां बैलाच्या नशिबीं हेंच; बैला तळिं वर्त्तलें । पोसणें जैसें ॥ १८·६६५, गोचिडास उद्देशून. **इंद्रियबैलांची पेटी** १३·३०. **वसो**—वसो जैसा मोकडु । १३·६९६; वसू वाघाच्या अरण्यांत गेला व चरून सुरक्षित परत आला तर त्यावरून वाघाच्या अरण्यांत बैल सुरक्षित चरतात हें तात्पर्य काढणें चुकीचें होईल, हें एक अज्ञानाचें चिन्ह आहे, १३·७६२; वसोवा घातला चारू, १७·२८०, फुकट जातो. **वृषभ**—वृषभु घेउनि दीवलें । कामधेनूतें ॥ ११·५३१, मूर्खपणाचें उदाहरण; वृषगजीं वेझिला । केला राऊ ॥ १४·३५९, त्याला सरंजामाकरतां बैल व हत्ती दिले किंवा त्याला राज्यपदावर बसविलें तरी तो भाळून जात नाहीं, प्रकृति हें घडवते म्हणून तो अलिप्त राहतो, हा हेतु.

**माकड**—पालेखाइर, माकड, मांकड, मर्कट व वानर हीं नांवें ग्रंथांत आढळलीं. **रानिचेयां पालेखाइरां** करून रावणाचा पराभव करविला यास उद्देशून, ११·२३. **माकड**—मग जें काहिं ते पढिनले । तें माकडें नारियल तोडिलें । ९·१७५, आसुरी वृत्तीच्या माणसाच्या शास्त्राभ्यासावर हें एक उदाहरण आहे; **मांकड**—पिंडु गरुवा मांकडु । होईल हा ॥ १३·५६७, म्हातारपणीं होणाऱ्या अवस्थेस उद्देशून. **मर्कट**—कां माजवणदान मर्कटा। ३·९, माकड आधींच चंचल वृत्तीचें, त्यांत त्याला मादक पदार्थ पाजल्यावर त्याच्या होणाऱ्या अवस्थेस उद्देशून; हाणोनि ऐसें कैं घडेल। जें मर्कटा समाधि एईल । ६·४१२, चंचलवृत्ति असलेल्या माणसाला मन ताब्यांत ठेवणें अशक्य कसें असतें याचें उदाहरण; तसेंच—जो चांचल्यें भावंड । मर्कटाचें ॥ १३·६९०; मर्कट गारुडियाचें, स्त्रीलंपटास उद्देशून, १३·७९१. **वानर**—ध्वजेवरि वानरु । १·१४१, अर्जुनाच्या रथावर शंकर मारुतीरूपानें बसला होता त्यास उद्देशून.

**मांजर**—हा शब्द ग्रंथांत आढळला नाहीं. भाटीस लांसि शब्द आला आहे; भाटी आपल्या पिलांना दातांनीं उचलते पण तिच्या दातांचें एक टोंकही पिलांना खुपत नाहीं—पैं मोहाचेनि सांगडें । लांसि पीलें धरी तोंडें । तेथ दातांचें आगरडें । जैसें लागे ॥ १३·२५१.

**मेंढा**—चामुंडेला मेंढे व रेडे यांचे बळी देत, यावर—प्राणशक्ती चामुंडे । प्रहारुनि संकल्पमेंढे । मनोहैषाचेनि मुंडें । बलि दीन्हली ॥ १२·५३.

**म्हैस**—हैष, हैसा, हैंसि हे शब्द रेडा व म्हैस यांना योजले आहेत. मनोहैषाचेनि मुंडें । १२·५३, वर **मेंढा** पहा; गीतेंतील १३·११ श्लोकांतील 'अज्ञानं यदतोन्यथा' यावर टीका करतांना—कां आडवोहला पाणी आलें । हैसेया(यां)चें जूझ मातलें । तैसें तारुण्याचें चढलें । भुररें जेया ॥ १३·७५४, पावसाळ्यांत ओहळांना पूर येतो पण तो जसा फार दिवस रहात नाहीं किंवा रेडे उन्मत्तपणानें झगडतात पण जसे लगेच थकतात तसेंच तारुण्याचें आहे; गीतेंतील नवव्या अध्यायाच्या शेवटच्या 'मन्मना भव' या श्लोकाचा अर्थ सांगितल्यावरही धृतराष्ट्राच्या मनावर कांहींच परिणाम झाला नाहीं हें पाहून—अहो आइकत असा अवधारा । तंव एया बोला निवातु ह्यांतारा । जैसी हैसी नुठी कां पुरा । तैसा उगला चि असे ॥ ९·५१७, संजय एक सांगत असतांना याचें मन दुसरीकडेच होतें, ९·५१८ पहा; तरि कुहिलें उसिटें खातां । न मनी काहिं अनहिता । का

साजुका नासका । ह्मसि जैसी ॥ १७·१५३, तामसांच्या किळसवाण्या आहारास उद्देशून.

**लांडगा**—याला वृक शब्द आढळला. ते व्याघ्र वृक अडवे। तैसियां करिं ॥ १६·४०६, पाप्यांना हिंस्र पशूंच्या योनींत ईश्वर जन्माला घालतो.

**वाघ**—हा व व्याघ्र हे शब्द या हिंस्रपशूकरतां आले आहेत. वाघ—१४·३५५, १८·१०५०; वाघाचिये अडवे १३·७६२, –खोंपे १८·७०९; विषयरानिंचे वाघ, कामक्रोधांस उद्देशून, ३·२३६. व्याघ्र—व्याघ्राचें छत्र ८·१४४, कधींही सुखकारक होणार नाहीं; गाइची तृषा हरुं। व्याघ्रा विष होउनि मारुं। १२·१४६, हा भेद पाणी ठेवीत नाहीं; गजबजों लागे कैसा। व्याघ्रें रुंधला मृगु जैसा। १३·१८६, गीतेंतील १३·७ 'अमानित्वमदंभित्वमहिंसा' या श्लोकावर टीका करतांना हा एक अमानित्वाचा दाखला दिला आहे, आपलें गौरवपर वर्णन ऐकल्यावर वाघानें अडवलेल्या हरणासारखी ज्ञानी माणसाची स्थिति होते, येथें 'व्याघ्रें' ऐवजीं ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींत 'व्याधें' १३·१८७ पाठ आला आहे, तो संदर्भांत अधिक चांगला बसतो; व्याघ्र वृक १६·४०६, वर लांडगा पहा; व्याघ्रादि तामसा योनि १६·४१३; चांगलें अन्न मिळालें तरी तें शिळें होऊन त्याला घाण सुटेपर्यंत वाघ थांबतो यास उद्देशून, १७·१५७; इंद्रियांचें कौतुक पुरवून तीं वश होतील ही आशा करणें म्हणजे व्याघ्रसंगु सिद्धि जाईल ३·१९९, असें होईल; व्याघ्रसर्पे १२·१११, चांगदेव वाघावर बसून सर्पाचा चाबूक हातांत घेऊन आले होते या कथानकाशीं याचा संबंध जोडण्यांत येतो.

**शेळी**—अजा व सेलि हे शब्द शेळीस योजिले आहेत. कां गलां स्तन अजेचे। तैसें जियालें देख तेयाचें। ३·१४२. सेलि ९·१७३, १८·५७४; मन सेलियेचेनि तोंडें। सैंघ चारी॥ १४·२२७, १६·२८६; कां आयुष्य जांतिये वेळे। सेलिए सातवेउली मिळे। तैसे साई दोष सगळे। जोडति तेथें ॥ १६·२५७, ज्याचा नाशकाळ जवळ येतो त्याला आसुरी संपत्तीचे सहाही दोष (गीता १६·४) बाधतात.

**ससा**—ग्रंथांत याला शश शब्द आला आहे. शशांक, चंद्र, १६·११४; शशिविषाण, सशाला शिंग नसतें, अशक्य कोटींतील उदाहरण, १५·२१३.

**सिंह**—याला केसरी, पंचानन, शार्दूल, सिंह, सींह, सिंहाडा हे शब्द ग्रंथांत आढळले. केसरी—कलुषकरिकेसरी १७·४२०, कोशांत कलुष पहा; संसारगजकेसरी १०·२५७. पंचानन—जसा सिंह हत्तीच्या कळपाची पर्वा करीत नाहीं, तशाच प्रकारें दुर्योधनानें पांडवसैन्याची पर्वा केली नाहीं १·९२; जीवपंचानन १३·१०६४, रिपुगज–, कर्णास उद्देशून, १·१०५. शार्दूल—श्वापदां आंतु शार्दूलु। तो माझें चि रूप ॥ १०·२२८, सर्व श्वापदांचा राजा सिंह यास उद्देशून. सिंह—(जंगलांतील) वाटेंत सिंह दिसला तर त्याला चुकविण्यांतच हित आहे १·२३७; सिंहाची गर्जना म्हणजे हत्तीचा युगांत २·२१५; सिंहाची गर्जना ऐकून उचललेलें पाऊल हत्ती पुढें टाकीत नाहीं १८·७३३; राजा पराधीन झाला म्हणजे, सिंहु रोगें रुंधला। १३·१००६, अशी अवस्था होते; सिंहाला मदतीसाठीं सोबत्यांची आवश्यकता भासत नाहीं, कां सिंहें न पाहिजे। जावलिया ॥ १८·८५३; आपलेंच प्रतिबिंब पाण्यांत पाहून हा आपला प्रतिस्पर्धी आहे असा समज करून वेऊन त्याला मारण्यासाठीं पाण्यांत उडी घालणाऱ्या सिंहाच्या गोष्टीचे संदर्भ:— ९·१४८, ११·५५, १५·४५४; कैं नाकिचा केंसु जोडे। सिंहाचिये ॥ १७·२४, तक्षकाच्या फण्यावरचा मणि घ्यावा व तो सिंहाच्या नाकांतील अत्यंत दुर्लभ अशा केंसांत ओवावा तरच गळ्यांत दागिना घालावा नाहींतर काय मोकळ्या गळ्यानेंच फिरावें? हा दाखला अर्जुनानें विचारलेल्या शास्त्रांबद्दलच्या प्रश्नावर आला आहे, त्यावर १७·२२–२९ पहा. सिंहाडे—उफाडति दरिये माझि सिंहाडे। तैसे दांत दीसति रागीट॥ ११·३३९, विश्वरूपास उद्देशून; चित्रिंचे सिंहाडे, दिसायला भयंकर दिसले तरी त्यांचें भय कसलें? ते सहज हातानें पुसून टाकतां येतील, ११·४६९; सिंहाडेयाचा दरकुटा, सिंहाच्या गुहेस उद्देशून,

१३·६०. **सींह**—जैसा सींहु गजघंटा आंतु। संचरे लीला विदारतु। तैसा हृदयातें भेदितु। वीरांचियां॥ १·१६२, पांडववीरांनीं वाजविलेल्या शंखांचा ध्वनि ऐकून कौरवसैन्याच्या झालेल्या स्थितीस उद्देशून.

**हत्ती**—**ईभ, कुंजर, कुंजरी, गज, भद्रजाति, मदमुख,** हातिरुं व हाथि हे शब्द हत्तीसाठीं ग्रंथांत आलेले आढळले. **ईभ-मस्तकावरि** १·१७, **भवेभकुंभभंजन** १०·५, कोशांत इभ पहा. **कुंजर**—नातरि जालें आंगधुणें। कुंजराचें॥ १३·२३२, आंग धुऊन झाल्यावर पुनः चिखलाचें पाणी हत्ती आंगावर उडवून घेतो यास उद्देशून; मातलेया कुंजरा। आगली जाली मदिरा। १६·३२३, आधींच हत्तीला माज यावा व त्यावर त्याला दारू पाजावी मग मस्तीला पारावार उरत नाहीं; **कुंजरी**—कां लवणाची कुंजरी। सूदली साती सागरीं। १५·२८६, मिठाची हत्तीण बनवून समुद्रांत घातली तर ती विरघळून जाईल व पुनः हातीं लागणार नाहीं, १५·६ या मूळश्लोकावरील टीकेंत हें रूपक आलें आहे, यावर १५·२७९–२८६ पहा. **गज**—हा मशकु हा गजु। ५·९२, अगदीं क्षुद्रप्राणी व फार मोठा प्राणी यांच्यांतील हा भेद दाखविणारें उदाहरण; **गजघंटा**, हत्तीचे कळप किंवा चिलटें क्षीरसमुद्राजवळ पाण्याकरतां गेलीं असतां क्षीरसमुद्र त्यांना पाणी पुरविणार नाहीं काय? १८·१६९०; **गजपति,** ऐरावत, १६·२२३, यावर परिशिष्ट ७ (ई) **मांदुरी** पहा; **आकारगज**—निहाला पां केवडा। पसरूनियां चवडा। करितसे माजिवडा। आकारगजु॥ १३·६५, हत्तीरूपी अवाढव्य चराचर सृष्टीला आपल्या चवड्यांत धरणारा सिंहरूपी काळ केवढा जबरदस्त आहे तें पहा, काळाची सत्ता दाखविणारें उदाहरण; **दिग्गजमेळावे, अष्ट दिग्गज,** सं. वा. श. पहा; **वृषगज,** राजवैभवांतील सरंजामास उद्देशून, १४·३५९; इतर गजाचे संदर्भ **गज** पुढें कोशांत पहा. **भद्रजाति,** उत्तम हत्ती, १·१३४. **मदमुख,** हत्ती कितीही मदांध झालेला असला तरि सिंहाच्या हांकेसरसा तो गर्भगळित होतो २·२१५, व उचललेलें पाऊल पुढें टाकीत नाहीं १८·७३३; **मदमुखांचिया घटा** ११·३८९. **हातिरुं**—सावजें हातिरुं धरिलें, मगरानें गजेंद्राचा पाय धरला व त्यानें धांवा केल्यावर विष्णूनें त्यास सोडविलें यास उद्देशून ९·४३८; **आंधलें हातिरुं मातलें** १३·६९७, मग तें सैरावरा पळतें यास उद्देशून. **हाथि**—हाथि हाला फुलिं। पासिवणें जेवि न घली। १३·४९५, फुलांच्या मारानें हत्तीवर कांहींच परिणाम होत नाहीं.

**हरण**—**मृग, हरिण** व **हरिणि** हे शब्द या जनावरास योजलेले आढळले. **मृग**—हरण व इतर पारध या अर्थीं कोशांत **मृग** (१) पहा. **हरिण**—कां पाडिवां वाढि न मगे। अंवसा तूटि सांडूनि मागे। माझि हरिणु चंद्र आंगें। जैसा राहे॥ १६·७४, यावर कोशांत **तुटणें–तूटणें** पुढें **तूटि** पहा; **हरिणिकुटी** १३·१०६४, कोशांत **कुटी** (१) पहा.

(आ) **पक्षी**—कोशांत **आंविसालें, खंग, पक्ष–क्षी** (३,४), **पाख–पांख** व त्यांपुढें **पाखिरुं–पांखिरुं** वर **पशु** शब्दापुढें **पिलें–पीलें, वनौकें** इत्यादि संदर्भ पहा. **अजातपक्ष** ९·३३५–३३६, ११·६२४, **पक्षिया फलासि झोंबे जैसा** ३·४१, **पक्षियें फल चुंबिजे** ५·१३०; **विहंग** १२·१८१, **विहंगममतें** ३·४३, **संकल्पविहंग** ८·३३; **वेदपक्ष** १५·१८६, **चक्षुपक्षि विण पीलुं** १३·३९९; **जीवपक्षी** १६·३, **पक्षिणी** ११·६२४, **गुरुतें पक्षिणी करी** १३·४००; इत्यादि संदर्भ पक्ष्यांसंबंधीं आले आहेत. कांहीं विशिष्ट पक्ष्यांचे संदर्भ येथें दिले आहेत.

**कावळा**—**काउला, काग** व **वायस** हे शब्द या पक्ष्याकरतां ग्रंथांत आढळले. **काउला**—पैं चंद्रोदया आरौते। जेयांचे डोळे फूटति असते। ते काउले केवि चंद्रातें। ओलखति॥ ४·२३, ज्ञानदेवी, कुंटे–‘आरौतें’ ४·२४; नींबु नींब्रोलीं मोडौनि आला। तरि काउलेयांसि सुकाळु जाला। तैसा भक्तिहीनु वाढिनला। दोषां चि लागि॥ ९·४३४; विपायें घुणाक्षर उमडे। टालिये काउला सांपडे। तैसें तामसा पर्व पडे।

पुण्यदेशीं ॥ १७·२९९, चुकून काकतालीय न्यायानें कावळा टाळींत सांपडावा तेव्हां तामसी पुण्यकृत्य करतो, फारच विरळा या अर्थीं; आगा वांती वाढलेया। साजुकां कां सडिलेयां। विवेकु काउलेया। नाहिं जैसा॥ १८·५५३, वांती होऊन पडलेलें किंवा मुद्दाम बळी म्हणून वाढलेलें चांगलें किंवा कुजलेलें या सर्व प्रकारच्या भक्ष्याभक्ष्याचा विचार कावळा करीत नाहीं, सरसकट सर्व खातो. काग—मृत्युकागासि कुरोंडी, देहास उद्देशून, ८·१३८. वायस—चंद्रोदय कावळयांच्या उपयोगी पडत नाहीं ३·१९५; जैसा वायसीं चंद्रु नोलखिजे। तैसा प्राकृतीं ग्रंथु हा नेणिजे। ६·२९; कावळयाला एकच बुबुळ असतें व तो तें प्रसंगानुसार दोन्ही डोळ्यांत फिरवतो या समजास उद्देशून, वायसा एकें बुबुळें दोहिं कडे। डोला चालितां अपाडें। दोन्हि आथि ऐसा पडे। भ्रमु जेवि॥ १५·१३४; चोखि होईल वायसा, कावळा पांढरा होऊं शकत नाहीं या अर्थीं, १६·२८३; पैं द्राक्षरस कां उसा। वेले तोंड सडे वायसा। १८·६७९, ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींतील 'उसा' ऐवजीं 'आम्ररसा' १८·६८२ हा पाठ अधिक ग्राह्य वाटतो; कावळा वृद्ध असला तरी त्याला यज्ञावशेष घालीत नाहींत. १८·१४७८.

**कोकिळ**—कोकिल. एकाद्या बागेला मोठी आग लागली तर जसा कोकिळ क्षणभरही तेथें रहात नाहीं, तसा गोत्रवधाचा ताप सहन करवत नाहीं १·२३०; योगसाधनेसाठीं निवडलेल्या जागीं एकादेवेळीं कोकिळ येऊन बसला तरी चालेल ६·१७७; योगभ्रष्ट हे संतोषवनांतील कोकिळच आहेत ६·४४८; कृष्णाला कोकिळ व अर्जुनाला वसंत ऋतूचें रूपक दिलें आहे, वसंतऋतूंत कोकिळाला कंठ फुटतो यास उद्देशून, ११·११३, यावर १८·१५०९ पहा.

**गरुड**—परिशिष्ट ६ पहा. **गरुडाचिये जावलिचे**, अर्जुनाच्या रथाचे घोडे गरुडासारखे वेगवान होते १·१३८; जैसे पर्वत वज्रातें। ना तरि सर्प गरुडातें। तैसे अर्जुना हे लूतें। मानिति सदा॥ २·२१६, १५·२६५ पहा; **आंधलेया गरुडाचे पांख** ९·३०३, या पंखांत उडण्याचें कितीहि सामर्थ्य असलें तरी तें निरुपयोगीच होतें; अत्यंत भक्तीनें एक पानच अर्पण करणारानें मला—गरुडा सारिखीं वाहनें। सुरतरूचीं उद्यानें। कामधेनूचीं गोधनें। अर्पिलीं तेणें॥ ९·३८८; पक्ष्यांत गरुड ही ईश्वरविभूति सांगितली आहे १०·२२९; गरुड सदा सेवेस तत्पर असूनही विश्वरूपाबद्दल विचारूं शकत नाहीं ११·३३; हा नेहमीं विष्णूच्या सेवेस हजर असतो ११·१६७, १३·३९३; नुकतेच पंख फुटलेलें पांखरूं आकाशांत उडतें व गरुडही आकाशांत भराऱ्या मारतो, आकाश दोघांना सारखाच वाव देतें यास उद्देशून १८·१६९१; विष्णूचें वाहन व साधा गरुड पक्षी यांत फारसा भेद केलेला कांहीं संदर्भांत दिसून येत नाहीं.

**गिधाड**—गिध, मृत जनावरांचें व माणसांचें मांस खाणारा पक्षी. ना तरि अरण्यीं शव सांडिजे। तें चौहेरि(रिं) गिधि विदारिजे। २·२००; आपदागिध ७·८४.

**घुबड**—या पक्ष्याला डुडुल शब्द योजला आहे. याला अंधारांत दिसतें १४·२४८; इतकेंच नव्हे तर तें रात्रीला दिवस मानतें १८·३८२; सूर्यप्रकाश याला पहावत नाहीं—विश्वाचें आयुष्य सगलें। सूर्यु उदैला देखौनि सवले। पापियां फूटति डोले। डुडुलांचे॥ १६·२३७, पहिल्या दोन चरणांत क्रियापद नाहीं, म्हणून ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींतील 'सगलें' ऐवजीं 'उजळे' १६·२३९ पाठ ग्राह्य वाटतो; कां डोले फूटति दिवसा। डुडुलांचें(चे)॥ १८·६७९.

**चकोर**—पाणी, चंद्र व चांदणें यांची अत्यंत आवड असलेला पक्षी असा याचा उल्लेख अनेक ठिकाणीं आला आहे. कां सकर्दमु सरोवरू। अवलोकुनिया (यां) चकोरु। न सेवितु अव्हेरु। करुनि निगे॥ १·२३१; कुमुददलाच्या ताटांत शुद्ध चंद्रकिरणें जेवणारा चकोर वाळवंटांतील दगड चाटीत बसेल काय? ५·१०६; हिमांशु हा चकोरांचें खाजें आहे ६·२९; चोंच उघडून चकोर चंद्राकडे पाहतात ९·२३३, १३·३२५; तरि चंद्रबिंबौनि धारा। सूटति नव्हंति गोचरा। परि एकसरिं चकोरां। निगति दोंदें॥ १३·२७५; पूर्णचंद्राची रात्र एक युगाएवढी असली तरी पहाट व्हावी असें

चकोराला वाटेल काय? १३·६४०; चकोर नाहीं म्हणून चांदणें नसतें कीं काय? ९·२३२; चकोरां चंद्रामृत फावलें ११·९६, म्हणून इतरांना तें घेऊं नका असें चंद्रानें शपथ घालून सांगितलें आहे काय? चंद्रामुळें समुद्राला भरती येते, सोमकांत पाझरतो, त्याचप्रमाणें चंद्रविकासी कमळांचा व चकोरांचा संकोच नाहींसा होतो, १८·१३०४; चंद्र उदयाला आला कीं जन्माचें सार्थक झालें असें चकोराला वाटतें १८·१५१०; उदयाला येऊन चकोराच्या निमित्तानें कां होईना पण तापलेलीं तीन्ही भुवनें चंद्र निववतो १८·१६६६; चंद्राच्या चांदण्याचा उपभोग घेऊन चकोर तर शहाणा ठरलाच, तेंच चांदणें इतरांना आनंद देणार नाहीं काय? १८·१७२७; चतुरचकोरचंद्र १०·४, कोशांत चतुर पहा; जैसें शारदियेचिये चंद्रकळे। माजि अमृतकण कोवळे। ते वेंचिति मनें मौआळें। चकोरतलगें (गें)॥ १·५६, त्याचप्रमाणें गीतामृत श्रोत्यांनीं सेवन करावें.

**चातक**—याला चातक, बापिया, बापैया हे शब्द ग्रंथांत आढळले. हा पक्षी मेघाची वाट पहातो. पावसाचें पाणी याला फार आवडतें. **चातक**—पृथिवी निवौनि सागर। भरिजति एवडे थोर। वरिषे तेथ मिषांतर। चातकु कीजे॥ १८·१३६८, गीता सांगण्यासाठीं अर्जुनाचें निमित्त जरी असलें तरी जगांतील सर्वांना त्या ज्ञानाचा लाभ मिळाला हा भावार्थ; याच अर्थी—चातकाचिये कणवे। मेघु पाणियेंसिं धांवे। तेथ चराचर आघवें। निवालें जेवि॥ १८·१४५८; मेघ आपल्या उदारपणानें वर्षाव करून सर्व जगाचा ताप नाहींसा करतो, त्या वर्षावाच्या मानानें चातकाची तहान ती केवढी? ९·२३४; पाहा पां भरोवरी आघवी। मेघु चातकासि रिचवी। १५·२०; हा पक्षी आशेनें मेघासाठीं आकाशाकडे पहात राहतो—चातक निरालीं। लागलें जैसें॥ ११·६६९. **बापिया**—शांतरस वर्षणारी गीतेवरील ही टीका माझ्यासारख्या आर्त चातकाची तृषा हरण करील १८·१७४०-१७४१. **बापैया**—जैं मेघौनि थेंबुटा पडे। तैं पारणें तेया॥ १०·१६७; बापैयाच्या तहानेकरतां मेघ वर्षतो तो सर्व जगाकरतां ही असतो ११·९५; आकाश वाहे बापैया। घरिचें पाणी॥ १८·१३३४.

**टिटवी**—टिटिभ, टिटिभु हे शब्द या लहान पक्ष्याकरतां आले आहेत. **टिटिभ**—या पक्ष्याला मोठ्यांशीं अहंभावानें मत्सर करून कसें चालेल? —टिटिभे अगांपती। वैरी केला॥ १६·२३२, असें करणें हास्यास्पद होईल, **टिटिभु**, याला आपल्या लहानशा चोंचेनें कितीसें पाणी भरतां येईल?—कां टिटिभु चांचुवेन्हीं। माप सुये सागरीं। १·६८.

**पारवा**—पारिवा, पारिवी, असे शब्द ग्रंथांत आले आहेत. एकदम भरारी मारणारा पक्षी. पैं पारिवा जैसा किरीटी। चडला नभाचिये पोटीं। पारिवी देखौनि लोटी। आंग सगलें॥ १८·४८०, आकाशांत भरारी मारत असलेला पारवा पारवीला पाहून एकदम उत्साहानें आपलें सर्व आंग तिच्याकडे लोटतो, ज्ञाता किती उत्सुकतेनें ज्ञेय गांठतो याचा दाखला.

**पोपट**—याला पूंस, राउव व शुक हे शब्द योजले आहेत. **पूंस**—आहो पूंसा आपण चि पढविजे। मग बोले तंव तंव माथा तूकिजे। ११·१७; बैलु वीकूनि कोठा। पूंस लाउनि गांठा। इयें करणी(णीं) कीं चेष्टा। कायि हांसों॥ १३·२३३; पिंजऱ्यांतलें बंधन टाकणें इष्ट नाहीं म्हणून पोपट पिंजऱ्यांतच बसतो, वेदाज्ञा बंधनकारक असली तरी ती पाळणेंच इष्ट आहे यावर हें उदाहरण पहा १३·५९७; पाहे पां बंधनभावना इढा। नलिये वरि तो बापुडा। काइ मोकलां हिं चवडां। न ठके चि पूंसा॥ १८·३९०. **राउव**—पोपटाला राघोबा या नांवानें साद घालणाऱ्या गणिकेला मोक्ष मिळाला त्यास उद्देशून, ११·१०७, कोशांत **बोलवणें** पहा. **शुक**—शुक हान षट्पद। तेयांचे नाहीं॥ ६·१७६, योगसाधनेच्या स्थानीं हे नसावे; **शुकनलिकान्याय** १३·११३१, कोशांत **नलि** पुढें **नलिका** पहा, त्यावरून या संदर्भांचा, ६·७६–७८ ओव्यांचा व वरील १८·३९० ओवीचा अर्थ उघड होईल; नलिकेवरून उडून पोपट झाडाच्या फांदीवर जसा बसतो तसा

देहअहंता टाकून गुणातीत ब्रह्मरूप होतो, यास उद्देशून १४·३०० पहा.

**बगळा**—बक शब्द योजला आहे. तुह्मीं चकोरवि चांदिणें। चरौं पाहा॥ ११·१५६, 'पाहा' पाठ ग्राह्य वाटतो, बगळ्याला चांदण्याची काय गोडी असणार? ती चकोरच जाणतो; वेगें आणि लेसां। दीठि घालूनि आमिसा। जळिं बकु जैसा। सोंए॥ १३·२४६, मासा धरण्यासाठीं बगळा पाण्यांत पाय घालतो, कोशांत सोंए पहा, मीनातें देखौनि बकु जसा झपतो १८·४७७; बकु जैसा खुतला। मासेयांसि॥ १८·६५१; पाणी व दूध यांचें मिश्रण बगळा विभागूं शकत नाहीं १८·७१५, हें हंसच करूं शकतो.

**मोर**—मयूर व मोर हे शब्द या पक्ष्याकरतां ग्रंथांत आढळले. मयूर–योगसाधनेच्या स्थानीं–हांतु कां मयूरें हीं। तें आम्हीं(ह्मीं) न म्ह(ह्म)णों॥ ६·१७८, आम्ही नाहीं म्हणणार नाहीं; मेघें संबोखिला। मयूरु जैसा॥ १४·३१७, मेघानें साद घातलेल्या मोराला जसा आनंद होतो तसा, मेघ ही मोरांच्या सादेला वो देतो १८·१५१०. **मोर**—मोराचां आंगिं असोसें। पिसें आहाति डोळसें। आणि एकली दीठि नसे। तैसें तें गा॥ १३·८३३, अध्यात्मज्ञानावांचून इतर ज्ञान कसें निरुपयोगी असतें त्याचा हा एक उत्तम दाखला आहे; मेघगर्जना ऐकून मोर जसा आकाशांत कौतुकानें उडतो तसा ज्ञेयाला पाहून ज्ञाता धांव घेतो १८·४८१.

**ससाणा**—शिकारी ससाण्याला ससाणा हा शब्द अनेकवचनाच्या रूपांत ससाणे असा एकाच ठिकाणीं आढळला; दुसऱ्या संदर्भांत ससाणे हा सणाणे(णें)चा अपपाठ आहे, त्यासाठीं कोशांत सणाण पहा. पारधी डोंगरावर शिकारीसाठीं—पाशिकें पोतीं वागुरा। सूणें ससाणे काठी सोंचारा। १६·३४३, बरोबर घेऊन निघतात.

**सारस**—चक्रवाक पक्षी. योगसाधनेच्या स्थानीं–पाणिलगें हंसें। दोनि च्यारि सारसें। ६·१७७, फार नाहीं दोन चार सारस पक्षी असले तरी चालतील या अर्थी; तें सारसां हिं विघडतां। वोहांहूनि वत्स काढितां। १८·७८२, जें दुःख होतें तें वैराग्यशाली पुरुषांना भोगावें लागतें; सारस पक्षी प्रेमानें जोडप्यानें राहतात, त्यांना विरह सहन होत नाहीं या अर्थी—शब्दांचिया अळांकडीं। भेदनदीचां दोहीं थडीं। अरडातें विरहरेडीं। बुद्धि बोधीं॥ १६·५, भेदरूपी नदीच्या दोन कांठांवर, शब्दजालांतील विसंगत-पणाच्या अडचणींत बुद्धि व बोध हे चक्रवाकपक्षी आरडतात, 'बुद्धि बोधीं' या पाठाचा खुलासा कोशांत बोधें पुढें केला आहे.

**हंस**—हंस व राजहंस हे शब्द या पक्ष्याकरतां ग्रंथांत आढळले. या पक्ष्यांत फारसा भेद केलेला दिसून आला नाहीं. दोन्ही प्रकारच्या पक्ष्यांच्या आंगीं तेच गुण वर्णिले आहेत; राजहंस अधिक चांगला, उच्च दर्जाचा हंस असावा, याचें चालणें अधिक ऐटदार व सुबक असावें. या दोन्ही प्रकारच्या पक्ष्यांच्या आंगीं दूध व पाणी यांचें मिश्रण निरनिराळें करण्याचा गुण सांगितला आहे. हे पक्षी रत्नें-ही खातात. हंस व राजहंस—पाणिलगें हंसें। ६·१७७, वर सारस पहा; जैसें नक्षत्राचेया आभासा। साठिं घातु केला तेया हंसा। मांझि रत्नबुद्धिचिया आशा। हणौनियां॥ ९·१४५, पाण्यांत पडलेल्या नक्षत्राच्या प्रतिबिंबास रत्न समजून हंस चोंच मारतो पण पाण्यांतील दगडावर चोंच आपटते, यावर १८·७९५ पहा; शेवाळ असलेलें पाणी निवळेल म्हणून हंस वाट पहात नाहीं १३·३२४; क्षीरानिराचे झगडे राजहंस तोडतो १४·२०५; तरि सूदली दूधीं हंसें। चांचु जैसी॥ १६·१०८, दूध व पाणी निरनिराळीं करण्याकरतां; याच प्रमाणें देह व आत्मा यांनला भेद पहाणारा आत्मानात्म-विचार ज्ञानी जागृत ठेवतो १६·१०९, तसेंच उपाधींत चैतन्य गुप्तपणें असतें तें विचारपर संत जाणतात २·१२६–१२७; **आत्मानात्म-वेवस्था-राजहंस** १३·११३७, हे सत्पुरुष अनात्मवर्गाचें पाणी टाकून आत्मरसाचें क्षीर घेतात १५·२६६; जैसा कर्दमीं रुतला। राजहंसु॥ २·४, अर्जुनास उद्देशून; राजहंसाचें चालणें। भूतळिं चालावें कवणें। तरि आणिकिं ही कुंटेपणें। चालावें लागे॥ १८·१६९२.

इ) इतर कृमिकीटकादि

इंगळी—वेडली हा शब्द इंगळीस योजला आहे. पांचवेडली, पांच नांग्यांची इंगळी—हे उघडी पांचवेडली। हे पंचधा आंगिं लागली। १३·१०६४, हा पंचभौतिक देह पांच नांग्यांच्या इंगळीसारखा पांच ठिकाणीं दंश करणारा आहे; सातवेडली—सात नांग्यांची इंगळी, मरणकाळीं शेळीला डसावी १६·२५७, वर शेळी पहा.

काजवा—याला खद्योत शब्द ग्रंथांत आला आहे. यऱ्हवीं काइ भानुतेजीं खद्योता। शोभा आथि॥ १·६७, सूर्यापुढें काजव्याची शोभा नाहींशी होते, म्हणूनच कीं काय—पतंगा नावडे वाति। खद्योता भानुची खंति। १६·२३२; सूर्यापुढें चंद्रही लोपतो, तेथ खद्योतु कां हुटहुटी। आपुलेनि तेजें॥ ९·३७५, तेथें काजव्यानें कशाला डौलानें मिरवावें, थोरपणाचा डौल टाकून नम्र व्हावें हा या दाखल्याचा हेतु आहे; कां उदैलेयां भास्वतु। चंद्र जैसा खद्योतु। आह्मा श्रुती तुज आंतु। तेतुला पाडु॥ १४·१३, जसे सूर्यापुढें चंद्र व काजवा तशाच गुरूपुढें श्रुति.

कोसला—कोशकार, कोशकीट, कोसेकीटक हे शब्द ग्रंथांत कोसल्याला आढळले. कोशकार—निगणेयां(या) आणि प्रवेशा। चित्त नेंदितु आविंसा। कोशकारु जैसा। जाचिनला॥ १६·२८०, ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींत 'आविंसा' ऐवजीं 'आवेशा' हा पाठ आला आहे १६·२८२, अर्थ नीट लावण्यासाठीं हा पाठ ग्राह्य वाटतो. कोशकीट—वांछित तंव न पवति। मा रोकडी चि आशसंतति। वाढौ वाढौं होंति। कोशकीट॥ १६·३३६, 'रोकडी चि' ऐवजीं ज्ञानदेवींत 'कोरडिये चि' व कुंटेप्रतींत तसाच 'कोरडियेचि' पाठ आहे १६·३३८, हा पाठ धरून अर्थ लावावा, आशा तर सफल होत नाहीं मग नुसत्या आशेवर आशांचे थर देऊन कोशकीटा(च्या घरा)सारखे ते होतात. कोसेकीटक—देहाभिमान धरून देह हाच आत्मा आहे असें समजणारा आपला वैरी आपणच होतो—यऱ्हवीं कोसेकीटकिएचिया परीं। तो आपणपेयां आपण वैरी। जो आत्मबुद्धि शरीरीं। चारुस्थला॥ ६·७२.

गोचीड—राजवाडे प्रतींत खालीं दिलेल्या ओव्यांत गोचिडाचा नांवानें उल्लेख केलेला नाहीं; ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींत या संदर्भांत हा शब्द आला आहे. पाहे पां दूध पवित्र आणि गोड। पासिं चि त्वचेचिया पदरासि आड। परि ते(तें) अव्हेरूनि ते मूड। अशुद्ध काइ नेघति॥ ९·५६, 'ते मूड' ऐवजीं ज्ञानदेवींत व कुंटे प्रतींत 'गोचिड' पाठ आहे ९·५७, गाईचें गोड दूध आंचळाजवळ असूनही ते रक्तच शोषतात यास उद्देशून; बैला तळिं वर्त्तलें। पोसणें जैसें॥ १८·६६५, ज्ञानदेवींत—बैलातळीं लागले। गोचिड जैसे॥, कुंटे प्रतींत—बैलातळीं लागलें। गोचिड जैसें॥ १८·६६८.

पतंग—प्रकाशावर झडप घालण्याच्या आवेशांत आग किंवा दिवा आपणांस जाळील हें पतंग जाणत नाहीं. सांघैं पतंग काइ साहांति। प्रकाशातें॥ ३·१९६; पतंगा नावडे वाति। १६·२३२; जलतेया गिरिचेया आंगवखां। माझि घालिति पतंगाचिया झांका। तैसे लोक देखां। इये वदनीं पडत॥ ११·४२०; दीपाचेया झगमगा। जालील हें पतंगा। नेणवे चि पैं गा। जिया परी॥ १३·७३९; तमोवृत्तीचे दोन दाखले—वणवा मियां आघवा। पाखें चि पूसूनु नेयावा। पतंगु इया हांवा। घाली जेवी॥ १४·१९०; कां आपण आंगें जळे। आणि नागवी जगाचे डोळे। पतंगु जैसा सळें। दीपाचेनि॥ १८·६१५, यांत पतंगावर मत्सरभाव आरोपला आहे.

पोहोरी—कोश पहा.

बेडूक—बेडुक, दर्दुर व दर्दूर हे शब्द बेडकाकरितां योजले आहेत. हा शेवाळांत व चिखलांत राहतो, बारीक जीवजंतु खातो व स्वतः सर्पाचें भक्ष्य होतो. बेडुक—बेडुकु सापाचां तोंडिं। जातसे सबडबुडी। तो मशकाचिया जोडी। स्मरे चि ना॥ १३·७२९, आपण मरत असतां माशा गिळण्याचें विसरत नाहीं. १३·७८२. दर्दुर—कां सेवाला दोसें दर्दुर। समुद्रु डहुली॥ १८·६०४; कां कमलकंदा आणि दर्दुरीं। नांदणुक तरि येका चि घरीं। परि पराग

सेविजे भ्रमरीं। एरीं चिखलू चि उरे॥ ९·५७. दर्दूर—विषयकर्दमिंचे दर्दूर ५·१२१; मकरंदकणाचा चारा। घालुं जातां दर्दूरा। वायां धाडा मग सारंगधरा। कोपा कवणां॥ ११·१५८.

**भुंगा**—याला अलि-ली, द्विरेफ, भवर, भंवर, भृंग, भ्रमर, भ्रमरी, षट्पद, षड्पद असे शब्द योजलेले आढळले. **अलि**—बोधमदामृत मुनी। अलि सेविति॥ १·१६; **अलिकुल** कोश पहा. **अली**—विकासें रवितें उपजवी। द्रुति अलीं करवि भोगवी। १८·२७४. **द्विरेफ**—ज्ञाना तुझ द्विरेफु १४·२८४, या अपपाठासाठीं कोशांत अंबु पहा. **भवर**—भुंगा हलुवारपणानें फुलांवर बसतो १३·२४७, यावर १·५९ पहा; कां भवरें चि केला मला। १८·४८९, ज्ञातेपणानें कर्ता हीन दशेला कसा पोहोंचतो याचें उदाहरण; (सुकृततरूच्या) फुलांवर हलुवारपणें (वैराग्यानें) पाय ठेवणाऱ्या भुंग्यास उद्देशून १८·८९८. **भंवर**—भंवरु फुलाचिये वाहाणी। १८·४७८, धांवतो; **जीवभंवर** १८·१२९२ (२), पुढें **षट्पद** पहा. **भृंग**—गीता कमलिचे भृंग, गीतेंतील श्लोकांस उद्देशून, १८·१६५३; **जीवभृंग**, जीवरूपी भुंगे असलेल्या नील-कमलांनीं तुझी पुजा केली गेली आहे, १७·६. **भ्रमर**—जैसें भ्रमर परागु नेति। परि कमलदलें नेला नेणति। १·५९, हलुवारपणास उद्देशून; परागांचा आस्वाद भ्रमर घेतात, बेडकांना चिखलच उरतो, ९·५७; शेवंतीचा सुगंध भ्रमर-च जाणतो १५·५६१; भ्रमर लांकूड पोखरूं शकतो पण प्राण गेला तरी **कमलदल चिरूं नेणे** १·२०१-२०२; **भ्रमरपण** कसें असतें त्यावर १८·७१६ पहा; **चिद्भ्रमर**, लिंगरूपी देहाच्या कमळांत कष्टी होणाऱ्या चिद्रूपी भुंग्याची सुटका करणारा गुरुरूपी सूर्य, १६·४; भाग्यवान संतरूपी भुंग्यांनीं ज्यांचा सुगंध घेतला तीं श्लोकरूपी कमळें १८·१६४९. **भ्रमरी**—नवगंधकेसरी(रीं)। भ्रमरी जैसी॥ १३·७८०, प्रेमांत गुंतून जाते. **षट्पद**—**शुक हान षट्पद हे** योगसाधनेच्या ठिकाणीं नसावे ६·१७६; **इंद्रिय-षट्पदाचारी** १८·१२९२ (१), दृश्य जगाच्या सरोवरांत विषयरूपी कमळें उमललीं असतां पांच इंद्रियें व मन या सहा पायांचा जीवरूपी भुंगा त्या कमळांचा आस्वाद घेतो, ईश्वर हाच सूर्य तीं कमळें उमलवितो. **षड्पद**—जे फुलीं लागले षड्पद। काई फुलें चि होंतु॥ १५·२९१, ही अर्जुनाची शंका आहे, देवाशीं ऐक्य पावणारे पुरुष मूळचे एक तर स्वरूपापासून भिन्न किंवा अभिन्न असावे, जर भिन्न असते तर ऐक्य पावल्यावर ते परत येणार नाहींत, व जर अभिन्न असते तर फुलांत गुंग झालेले भ्रमर फुलेंच होऊन बसतील पण तसें होत नाहीं.

**मगर**—याला मकर हा शब्द व मकर नांव नसलेला दुसरा एक संदर्भ ग्रंथांत आढळला. **मकरतोंडा मागिलीकडे होंतासि**, मगराचें तोंड असलेल्या रथाच्या मधल्या दांड्यामागें सारथी म्हणून बसला होतास, ११·२८८. **सावज, मगर,** ९·४३८, वर हत्ती पुढें हातिरूं पहा.

**मधमाशी**—**मधुकरि, मधुमक्षिका** हे दोन शब्द ग्रंथांत आढळले. मधुरसादोपें। मधुकरि जचें(चे) जैसें। गृहसंगोपन तैसें। करी जो गा॥ १३·७८५, अज्ञान्याच्या प्रवृत्तीचा दाखला; कां मधुविपिं मधुमक्षिका। लोभिणि जैसी॥ १३·५०१.

**माशी**—**मशक, मासि, मासी** हे शब्द माशीला योजले आहेत. **मशक**—बेडूक स्वतः सापाच्या तोंडीं पडला असतां माशा खाण्याचें विसरत नाहीं, वर बेडूक १३·७२९ पहा; त्यावर आणि हें एक उदाहरण—मशकु गुंपला सेंबुडीं। १३·७८२. **मासि**—दर्दुरु सापें गीलिजतु उभा। तो मासिया वेंटाली जीभा। ९·५०९, कसल्या लोभानें प्राणी आपली हांव वाढवितात तें पहा; अन्न तें न सुटे तोंडा। मासियेचेया॥ १७·१९१, सर्व प्रकारच्या अन्नावर माशी बसते, तमोगुणी पुरुष शास्त्रदृष्ट्या योग्यायोग्याचा विचार करीत नाहीं; नातरि आंगें नरु कुष्ठिया। मासियां कोपे॥ १८·१३५. **मासी**—साकरेचिये रासी। बैसली नुडे मासी। १३·७८१, अज्ञानी पुरुष अशाच प्रकारची दृढ आस्था घरावर

ठेवतो; जन्ममृत्यूंच्या फेऱ्यांत, या कालाग्नींत लोण्याच्या उंडीसारखे आपण पडत आहोंत, चिरस्थायी असें कांहींच नाहीं—मासी पांख पाखडी। तंव हे सरे॥ १३·१०९८; कां जींत मेलें न विचारी। बैसतां मासी॥ १८·५५२; अशा प्रकारची ही माशी—मासी आपणेयातें गिळवी। परि पुढिलातें वांती सीणवी। १८·६१७.

**मुंगी**—पिपीलिका व मुंगी हे शब्द ग्रंथांत या किडीकरतां योजले आहेत. पिपीलिका—मज लागौनि पिपीलिकावेऱ्हीं। १०·१०३, कां आकाशीं गंधर्वनगर। भूतळिं पिपीलिका बांधलें घर। ११·२३९. **मुंगी**—मज लागूनि मुंगी वेऱ्हीं ११·६८०; मनोगत ओळखे। मुंगियेचें॥ ६·२६९, योगाची सिद्धि मिळाल्यावर; जरि मुंगी मेरु ओलांडी। ७·९२; मुंगिये मेरु नोलांडवे। १३·२५९; जो मुंगिये लागौनि ब्रह्मावेऱ्हीं। नीयमीतु असे॥ १०·२७२; जैसें तृणबीज बळें। मुंगियेचेनि॥ १३·६८३, मुंगीसारख्या क्षुद्र जीवाच्या शक्तीनें जसें गवताचें बीं हालतें तसा थोड्याशा लाभासाठीं तो अज्ञानी निश्चयापासून ढळतो, 'बळें' ऐवजीं 'चळे' ज्ञानदेवी, 'ढळे' कुंटे १३·६८५ असे पाठ आले आहेत; अरुण (सूर्याचा सारथी) सूर्याजवळ आहे म्हणून तो सूर्याला पाहतो, मा भूतळिं चि नेदखे। मुंगी काई॥ १८·१६९८, तर पृथ्वीवरील मुंगीसारख्या क्षुद्र जीवाला सूर्य दिसत नाहीं कीं काय? गीतेचा लाभ लहानमोठ्या सर्वांना सारखा होतो या अर्थी हा दाखला दिला आहे.

**मुरकुट**—चिलट. मशक हा शब्द वर माशी पुढें दिलेल्या संदर्भांत माशी या अर्थी व खालीं दिलेल्या संदर्भांत चिलट या अर्थी योजला असावा, माशी पहा. **मशक**—गगन मुठी सुआवें। मशकें केवि॥ १·७४; हा मशकु हा गजु। ५·९२; जो मशका लागौनि ब्रह्मावेऱ्हीं। ग्रासी तो मीं॥ १०·२५०; मशका सिंधु नुतरवे। १३·२५९. **मुरकुट**—आणि जेया सिंधुतटा। पाणियां येंति गजघंटा। तरि काइ मुरकुटां। वारिजतसे॥ १८·१६९०, हत्ती पहा.

**वाळवी**—ऊलिंबा, वोलिंबा हे शब्द वाळवीला योजले आहेत. ऊलिंबा, एका लहानशा कणाकरतां—पाताळ लंघीति ऊलिंबे। १८·६०६. **वोलिंबा**—देखें वोलिंबा इंगळ न चरे। तेजिं तिमिर जेविं न सिरे। ८·८८, विस्तवाला वाळवी लागत नाहीं, स्वरूपतेजांत अज्ञानरूपी अंधकार शिरूं शकत नाहीं.

**विंचू**—किंबहुना जें पेंव। विंचुवांचें॥ ८·१४३, शरीरास उद्देशून, यावर ८·१३८-१४९ पहा; नांगिया आपुलिया। विंचू करी गुतकुलिया। तरि साच बोलिया। बोलति ते॥ १६·२८८, विंचू नांगी मारील, 'गुतकुलिया' कधींच करणार नाहीं, त्याचप्रमाणें आसुरवृत्तीचे लोक खरें कधींच बोलणार नाहींत. वृश्चिक १५·१६९.

**सरडा**—सरड हा शब्द योजला आहे. जैसें बाबुलियेचें खोड। गिरबडूनि जाति सरड। तैसें पिचडिं तोंड। सरांडेल॥ १३·५६०, जसें बाभळीच्या झाडाचें खोड सरडा खरडून टाकतो त्याप्रमाणें म्हातारपणीं तोंडांतील थुंकीनें तोंड बरबटून जाईल; मातलेया सरडा। पुडुतिं बूढ पुडुतीं सेंडा। हिंडणवारा कोरडा। तैसा जेया॥ १३·६८८, माजलेला सरडा झाडाच्या बुडापासून शेंड्यापर्यंत, पुनः शेंड्याकडून बुडापर्यंत रिकाम्या खेपा घालतो, त्याप्रमाणें त्याचें (अज्ञान्याचें) भटकणें निरर्थक असतें; कां कांटिये वरिला सरडा। व्योम नीच॥ १६·२२३, वरील उदाहरणासारखें हेंही एक मौजेचें उदाहरण आहे, कुंपणाच्या टोकावर चढलेल्या सरड्याला आकाश ठेंगणें वाटतें.

**सर्प**—याला अजगर, आर, उरग, कालियाणा, कीडरूं, नाग, पन्नग, फणि, फोडसें, भुजंग, भूवंग, विखार, व्याल, सर्प, साप इत्यादि शब्द योजलेले आढळले. **अजगर**—न करवे उसिसी। अजगराची॥ १३·५१४. **आर**—कां आरें धारणु गीळिला। १३·७२३. **उरग**—कोश पहा. **कालियाणा**—कां कालियाणा धुधुवांतु। देखौनि न पसरवे हातु। १८·७०९, फूत्कार टाकणाऱ्या सर्पाजवळ जातां येत नाहीं. **कीडरूं**—सर्प कापडाचा असावा व त्यावर पाय पडावा, पण सर्पेंच डसला असा खोटा समज करून घेऊन

खरोखरच विषाचे झटके यावे यास उद्देशून, ११·५४, यावर ११·४६० पहा. **नाग**— नागाचें पिलें । कुंकुमें न्हालें । ६·२२२, कुंडलिनीच्या शक्तीस उद्देशून; नाइटेयां भेण । न मोडी नागाची आण । १३·७९९, अशी शपथ मोडली असतां नायटा होतो या भीतीस उद्देशून; नागपंचमीच्या दिवशीं नागाची पूजा करणारे, देवदेवांना भजणाऱ्यांच्या उदाहरणांपैकीं एक १३·८१६; **नागिणिघुबी फडे खेळवणें** १८·६४, यावर ३·१९९ पहा; **नाग कूर्म कृकरु,** यांचे जांभई, शिंक व ढेंकर असे व्यापार होतात, १८·३३९. **पन्नग** ११·२५९. **फणि**—सांवें महाफणि दर्दुरें । गीलिजे कायि ॥ २·१५; **मोहफणि-ग्रसितु,** अर्जुनास उद्देशून, २·७४. **फोडसें**— गुणियांसि नागवे । फोडसें जेवि ॥ १३·७२४, फोडसें चावलें असतां मांत्रिकाला त्याचें विष उतरवितां येत नाहीं यास उद्देशून. **भुजंग**— नहुष भुजंग झाला त्यास उद्देशून १८·१४६९, परिशिष्ट (६) नहुष पहा. **भूवंग**—हे ज्ञान-निधीचे भूवंग । ३·२३६, ज्ञानरूपी ठेव्यावर काम व क्रोध राखणदार म्हणून बसलेले आहेत, ते कोणालाही ज्ञान मिळूं देत नाहींत. **विखार**— १५·१६९, नीलमण्यांचा सर समजून ९·१४७. **व्याल**—जैसा नखाग्रि व्यालु लागे । तो शिखांत पावे वेगें । १·२५५; जैसी चंदनाची मूळी । गिंवसूनि घेपे व्यालीं । ३·२५५, चंदन व सर्प यांवर १०·७८ व १८·७७५ पहा; दूधाचें कालकूट । होये व्यालां ॥ १६·२३८, यावर १८·६७६ पहा; व्याला कां हारा । वरिपडा जालेयां नरा । १८·४८५, अनुक्रमें भय व हर्ष वाटतात; स्वातीच्या पाण्याचें शिंपल्यांत मोती होतें, सर्पाच्या तोंडीं त्याचें विष बनतें १५·३८८; **व्यालाकार** १८·११८२; **व्यालशंका**—दोरास उद्देशून १८·२२६; **पातालव्याल** ११·३५७; **विषयव्याल** १२·२; **व्याधिव्याल,** रोगांस उद्देशून, १७·१४९. **सर्प**—ना तरि सर्प गरुडातें । २·२१६, जसा भितो तसे कौरव अर्जुनाला भीत होते; **सर्पेंसीं खेळों एईल** ३·१९९, यावर १८·६४ पहा; **सर्पे कवच सांडिलें** ८·६५, सर्प कांत टाकतो, यावर १४·३१० पहा; भिकेपलीकडे कांहीं मिळत नाहीं, तरी गारुडी सर्पासारखा भयंकर प्राणी जवळ ठेवतो १८·६०५; सर्पामुळें चंदनवृक्ष वाईट ठरतो १७·२२४, १८·७७५, पण चंदनाचें झाड पेटलें असतां तें टाकून सर्प जातो १०·७८; नां तरि उकलतेयां सापांचा वेढे । जैसें चंदना खेंव देणें घडे । ११·७५; सर्प व दोरी यांवर:—**सर्पत्व** ८·२४६, १५·२२८, १५·२७८, १८·२२६, १८·३८५, १८·११८२; **सर्पाकार** १८·१३८३; सर्प व नीलमण्यांचा सर ९·१४७, १५·३८७; सर्प व माळा:—**सर्पपण** ९·७२, **सर्पबुद्धि** १३·११३२, **सर्पाभास** १५·५२७; कां आपुलां गरळज्वाळीं । जाळीं तेयां आंगाचि पेंदलीं । ते सर्पे चि करीं विळीं । निरुंधलां ॥ १६·४०८, तमोवृत्तीच्या लोकांना सर्पयोनींत टाकून केलेलें शासन, बिळां-तच कोंडून त्यांच्याच विषज्वाळेंत त्यांना भाजत ठेवतों; **सर्पांगना**—सोन्याच्या ठेव्यावर बसते, १८·१४९२; **सर्प घर**—कां सर्प घरा आंतु । अवचटें देवो गेला स्वस्थु । १३·७६३, 'देवो गेला' ऐवजीं 'ठेवा आणिला' असा पाठ ज्ञानदेवी व कुंटे प्रतींत आहे; **सर्पफणींची साउली,** उंदरांना कधींच सुखकारक होणार नाहीं, ५·११६; **कालसर्प**—तो ग्रसिला महामोहें । कालसर्पें ॥ २·७०, अर्जुनास उद्देशून; **कालसर्पाचें मार्दव(व)** ८·१४६; **मनसर्पाची (मन सर्पाची) सृष्टी** १६·२४१; **व्याघ्रसर्प** १२·१११; **अति-कृतकंदर्पसर्पदर्प** १८·८, यावर **अति** (२) पहा. **साप**—दर्दुरु सापें गीलिजतु उभा। ९·५०९; **कापडाचा सांप** ११·४६०, वर **कीडरु** ११·५४ पहा; वैर जन्मांतरिचें । सापा मनौनि न वचे । १३·५३६, यावर १८·७५६ पहा; कां विख चि होउनि परते । सापा दूध ॥ १३·७२१, यावर १६·२३८ पहा; वेडुकु सापाचां तोंडिं । १३·७२९, तसेंच १३·५८७ पहा; **सापां होउनि भादिं असणें,** राखणदार म्हणून, १३·७८३.

**(ई) मासे**—यांना जलचर, मछ, मासली, मासा, मीन, यादस, सफर असे शब्द ग्रंथांत आढळले.

मगर खेरीज इतर जलचरांचा नांवानें केलेला उल्लेख आढळला नाहीं. जलचर, कोशांत चरणें (१) पुढें याचे संदर्भ पहा. मछ १३·३८०. मासली—गुरुस्नेहसलीलीं । आपण होये मासली। १३·३९७. देहजळीं होइजे । मासली जैसी ॥ १४·३४८. मासा—अल्पोदकिचा मासा । नाटे ऐसिया आशा । न वचे चि कां जैसा । अगाधा डोहा ॥ १३·७३७, १४·१६९, १६·३००, १८·६५१. मीन—अथवा मीना गलु घांटे । ७·९१, अथवा माशालाच गळ गिळतां येईल, अगदीं अशक्य कोटींतील उदाहरण; ३·२०८, ५·११७, १३·७३८, १४·१४६, १६·२२४, १८·९२५; मत्स्य ७·८१; माहामीन ७·७०. यादस १०·२२३. स्फर—कोश पहा. मकर—मकरतोंडा मागिलीकडे ११·२८८; मगर, विषयमगर ७·८२.

# परिशिष्ट ९

## झाडें, फुलें व फळें

### (अ) झाडें, रोपें, वेली इत्यादि

कोशांत झाड, तरु, द्रुम-द्रुम, रुख-रुंख, रूख-रूंख, रोप, वृक्ष, वेल-लि-ली (२), शाखा व त्यापुढें शाखि पहा; त्याचप्रमाणें अंकुरणें व त्यापुढें अंकुर, आठोली, कंद (१), कांदा, खांदि, खोड, डिर-रि-री, पत्र (१), पल्लव, पारंब, पालव-वी (२), पाला, बल्ब, बाबुलि-ली, बावन, विं-बीं, बीज, बूड-ढ, बेचें, बोंड, मुल-मूल (१), मुळी (१), साल-ला (३), सालडें, सालि (१) व (३) पहा.

**अशोक**—अशोकाचे आगसे । चघलिले कऱ्हेनि जैसे । ११·४०९, जसे उंटानें उभ्या उभ्या सहज लीलेनें अशोकाच्या डाहाळ्यांवरचे कोवळे शेंडे चघळावे तसे हे सर्व वीर विश्वरूपाच्या तोंडांत गेले आहेत.

**अश्वत्थ**—(१) पिंपळ, पवित्र मानलेलें झाड. याचे कांहीं औषधी गुण आहेत, याच्या समिधा होमांत घालतात. अश्वत्थु तो मीं ॥ १०·२१५, वृक्षांतील विभूतीस उद्देशून. (२) गीतेंत पंधराव्या अध्यायांत वर्णन केलेला काल्पनिक वृक्ष. यावर चराचर सृष्टीचें रूपक बसविलें आहे; निराकार ब्रह्माचा मायेशीं संबंध जडल्यावर जो 'संसाररूपी' वृक्ष तयार होतो तो हा अश्वत्थ, याचें मूळ वर असून याच्या शाखा खालीं आहेत; हा क्षणोक्षणीं बदलत असतो, आज आहे तसा तो उद्यां नसतो (अ+श्वः+स्थ), यावर १५·४७-६५, १५·७२-२४४ ओव्या पहा; भवाश्वत्थ १५·२४१.

**आंबा**—पुढें (इ) फळें या सदरांत आंबा पहा.

**ऊस**—याला इक्षु व उस-उंस-ऊंस हे शब्द योजले आहेत. इक्षु—इक्षुदंड, नातरि इक्षुदंडु । पालितेया गोडु । गालितेया ही तो चि पाडु । येकु चि गा ॥ १२·१९९; इक्षुरस—जालें इक्षुरसाचें डाल । तऱ्हि लवण देणें किडाल । १५·४२४, प्रमाणांत घातलें तर मिठानें अन्नाला रुची येते, पण गुळांत तें गोडी मारतें; नाना प्रभा व्यापे प्रकाशु । गोडिया इक्षुरसु । १८·५०६; इक्षुवृद्धि—रिगे मन्वंतर मनू पुढें । वंशा वरि वंशाचे(चें) मांडें(डे) । जैसी इक्षु-वृद्धि कांडेनकांडें । जींके जेवि ॥ १५·१२७. उस—पैं द्राक्षरस कां .उसा । १८·६७९, कावळ्याला आवडत नाहींत, 'उसा'ऐवजीं 'आम्ररसा' पाठ अधिक ग्राह्य वाटतो. उंस—कां कोडी एके उंसीं । एकु चि रसु ॥ १३·९१४; ऊस जसा वाढत जातो तशी त्याची गोडीही वाढत जाते १६·२७७; पाणी विषांत मारक, मिऱ्यांत तिखट व उसांत गोड होतें १७·६८; उंसाचीं कणिसें १८·५७३, निरुपयोगी अस-तात. ऊंस—उसाची साखर बनविल्यावर पुनः साखरेचा ऊस बनवितां येत नाहीं ८·१९८, यावर ८·१९४-२०१ पहा; गोडी उसाच्या

रूपांत मूर्त होते १४·२८०; कां ऊंसाचें कांडें ऊंसा। बाढी हेतू ।। १८·३६१.

**कलक**—घोत्रा. कोशांत कनक (२) पहा.

**केळ**—कद्लि, केलि हे शब्द योजले आहेत. ना तरि कद्लिचा गाभा। बूंथि सांडूनु उभा। कां अवेवु चि नभा। निवडला तो ।। ६·२९५, केळीच्या गाभ्याचीं सोपटीं काढून आंतील पोकळीच उभी करावी किंवा आकाशालाच अवयवांचे आकार द्यावे, योगी इतका हलका बनूं शकतो कीं तो जणुं वायूचाच बनला असावा असें दिसतें; कर्पूरकदलिचीं गर्भपुटें। उकलति कर्पुराचेनि कोंधाटें। पुलिका गलति तेवि थेंबटे। नेत्रौनि पडति ।। ११·२४६, कापूरकेळीचीं सोपटीं उकलून त्यांतून जसे कापराचे कण गळावे तसे आनंदाश्रु गळत होते. केलि—कोशांत केलि (१) पहा.

**खैर**—याला खदिर व खैर हे शब्द योजले आहेत. खदिरांगाराचे डोंगर, खैराच्या निखाऱ्यांतील प्रखर उष्णतेस उद्देशून, १६·३७१; खदिरांगार खोले भरिले ९·१४८; खैरचंदन ९·४५५.

**चंदन**—चंदन व बावन हे शब्द योजले आहेत. चंदनाचे गुण, सुवास व थंडपणा हे प्रसिद्ध आहेत, ९·४८०-४८३, १५·३, १८·१७१० ह्या ओव्या पहा; चंदनाचा सुगंध ६·४६१, ९·३८७, १८·११६, १८·८५०, १८·११४४, १८·१७२२; चंदनाला स्पर्श करून आलेला वारा ९·४८०; मलयपर्वतावरील वारा १३·२८९; चंदनाचा शीतलपणा ९·४८३, १३·२९०, १७·५३; चंदनाची उटी १८·५८४; चंदनपिंजरी ११·२१९; चंदन व कोल्हा ४·२२; चंदन व सर्प ३·२५५, १०·७८, ११·७५, १७·२२४, १८·७७५; चंदनाचे खोडे, हे चंदनाचे जरी असले तरी इतर खोड्यांइतकेच त्रासदायक होतात, १८·८९४; चंदन पेटला तर १०·७८, १७·५३; चंदनतरूचीं फूलें १०·१८६; खैरचंदन ९·४५५; सज्जनवनचंदन १०·३. बावन—कोशांत बावन (२) पहा.

**चुत–चूत**—आंब्याचें झाड. पुढें आंबा पहा.

**तमाल**—या झाडाचीं पानें आधीं हिरवीं नंतर निळसर, काळसर होतात. तमालश्याम, श्रीकृष्णाच्या सावळ्या रंगास उद्देशून, १७·३४.

**तुळस**—तुळशीच्या संरक्षणाकरतां व शोभेकरतां वृंदावन बांधतात, त्यांत फळाफुलाची किंवा छायेची अपेक्षा नसते—प्रतिपालु तरि याचा। चौपाटी कीजे तुलसिचा। परि फलफूलछायेचा। आश्रयो नाहिं ।। १७·१८२, या विरुद्ध कामेप्सूची रीत पहा—कां तुलसीचेया झाडा। दूरौनि घाली सींतोडा। द्राक्षीचेया तरि बुढा। दूध चि लाविजे ।। १८·५९३.

**दूर्वा**—हा शब्द हरळीला योजला आहे. जी दूर्वेचा हीरु। आंगें चि तंव अमरु। वरि आला महापूरु। पीयुषाचा ।। १४·२८, हरळीची मुळी स्वभावतःच अमर आहे व तिच्यावर जर अमृताचा पूर आला तर तिच्या अमरत्वाबद्दल कसली शंका उरेल? गुरूनें वर्षविलेल्या बोधामृतास उद्देशून; दूर्वादल—परि गीता ईश्वरु भोला। ले व्यासोक्तिकुसुममाला। परि माझेया दूर्वादला। ना न म्हणे ।। १८·१६८९, गीता ही शंकरासारखी भोळी आहे, ती व्यासवचनांच्या (संस्कृत भाषेंतील) फुलांची माळ धारण करते, माझ्या दुर्वेला (मराठी टीकेला) ती नाहीं म्हणणार नाहीं.

**द्राक्षी**—द्राक्षांची वेल. **द्राक्षलता**—कि श्लोकाक्षरद्राक्षलता। मांडौ जाली आहे गीता। संसारपथश्रांता। विसांवावेया ।। १८·१६४८, श्लोकांचीं अक्षरें हींच द्राक्षें, अशा द्राक्षांच्या वेलींची गीता ही मांडव झाली आहे. **द्राक्षि–द्राक्षी**—द्राक्षांची वेल. हिच्या मुळांत दूध घातलें तर फळें फारच गोड होतात या समजास उद्देशून, जेधवां द्राक्षि दूध घातलें। तेधवां वायां गेलें गमलें। परि फलपाकिं दूणावलें। देखिलें जेविं ।। १५·५५८, असें दूध घालून फळें गोड होतात हें अनुभवसिद्ध आहे असें या ओवीवरून दिसतें, यावर १८·५९३ पहा.

**निंव**—याला नींब असाही शब्द आला आहे. **निंब**—जैं सुखा लागि आपणपेयां। निंब चि आथि धनंजया। तें(तैं) कडुवटपण तेया। भोगिजे ना ।। १८·९२०, जर निंब (परिणामाच्या दृष्टीनें) सुखकारक होतो तर त्याचा

कडवटपणा सहन केला पाहिजे ना ? 'भोगिजे ना' ऐवजीं 'उभगिजे ना' असा पाठ ज्ञानदेवींत व 'उबगिजे ना' असा पाठ कुंटे प्रतींत आहे, १८·९२४. **नींब**—रोगु जाये दूधें ओगरें। तरि नींबु कां पियावा ॥ ४·२२०; नींबु नींबोळीं मोडौनि आला। तरि काउळेयांसि सुकाळु जाला। ९·४३४, निंबाच्या झाडाला झाड मोडेल इतका निंबोळयांचा बहर आला तर त्या सुबत्तेचा फायदा (केवळ) कावळयांनाच होतो, भक्तिहीन मनुष्य अशाच पापाकरतां जगतो.

**निर्गुडी**—हिला **गंगावती** शब्द योजला आहे. या वनस्पतीच्या साधी व कात्री अशा दोन जाती आहेत, हिला वणई म्हणतात. कोशांत **गंगावती** पहा.

**पिंपळ**—पिंपल. १५·११४, १५·११५; पिंपरुवांचेया आशा। न सिंपिजे पिंपलु जैसा। तैसिया फलनिराशा। कीजति कर्मे ॥ १८·१७१; **मागवेलि वाचेचा पिंपलि बांधे** १३·६५७, यावर कोशांत **मागवेलि** पहा. **पिंपलावडाचिया परी**, पिंपळाच्या किंवा वडाच्या झाडासारखा हा संसारवृक्ष फोफावतो यास उद्देशून, १५·५८.

**बाभूळ**—बाबुल. काइ सुरतरु ह्मणौनि बाबुल। सेविलें करी ॥ ९·१४६, कल्पवृक्ष म्हणून बाभळीचा आश्रय घेतला तर इच्छित फळ मिळेल काय ? **बाबुलें(ले)चें खोड** १३·५६०, परिशिष्ट (८) **सरडा** पहा.

**बोरांटी**—बोरीचें झाड. आणि गोवि केलेयां जवलि। झगटलियां आंग फाली। फलें आंतु पोली। बोरांटी जैसी ॥ १८·६५२; पुढें **शेवंती** पहा.

**भेंड**—भेंडाचा वृक्ष. कोरडा ना वोला। उपेगा आधि गेला। तो वाढौनि मोडला। भेंडु जैसा ॥ १८·५७२, भेंडाचा वृक्ष वाळलेला किंवा ताज असला तरी त्याचा कांहीं उपयोग होत नाहीं; तो वाढतो व मोडतो, तामस ज्ञानाचें उदाहरण.

**भोपळ्याची वेल**—हिला **तुंबिणी** शब्द योजला आहे. पैं नानाप्रयोजनशीलें। दीर्घे वक्रें वर्तुलें। होंति येकिचियें(ये) फलें। तुंबिणिये ॥ १३·१०५५, अनेक कारणांमुळें निरनिराळ्या आकाराचे भोपळे वेलीवर वाढतात पण ते एकाच वेलीचीं फळें आहेत, आकार निराळे पण वस्तु एकच या अर्थी.

**वड**—या झाडास **वट** असाही शब्द योजला आहे. **वट**—सविस्तर वटत्व जैसें। बीज कणिके (बीजकणिके) माझि असे। आणि बीजकणु वसे। वटीं जेवि ॥ ९·४०६, १६·१३०. **वड**—गाभेवनें (गाभेवनें) वडु झांकवे। १०·६९, (वडाच्या) सूक्ष्म अंकुरांनीं वडाचें विस्तीर्ण झाड झांकलें जावें असें विपरीत होणार नाहीं. **पिंपलावडाचिया परी**, या वृक्षांच्या पारंब्यांत डहाळया फुटतात, १५·५८.

**सावेरी**—शेवरी. कोशांत **सावेरी—सोवेरी** पहा.

**सूर्यकांत**—यास आदित्याचिं झाडें असें ग्रंथांत म्हटलें आहे, १८·८६२.

**हिंवर**—**हींवर**. एक विस्तीर्ण कांटेरी झाड. दाते कोश पहा. कोशांत **हींवर** पहा.

**(आ) फुलें.**

**कमळ**—कमळास अनेक नांवें आलीं आहेत, त्यांपैकीं कांहीं येथें दिलीं आहेत; चंद्रविकासी व सूर्यविकासी कमळांचे अनेक उल्लेख आले आहेत. दहा व त्याहून अधिक पाकळ्यांचीं कमळें, योगांतील कमळरूपी चक्रें यांचेही निर्देश आले आहेत. कमळ हा शब्द सुवास, कोमलता, सौंदर्य इ. गुणनिदर्शक म्हणून आला आहे. अनेक ठिकाणीं कमळ हा शब्द सूर्यविकासी कमळ या अर्थी योजला आहे. **अब्जिनी**—ते सरोवरीं कां बरवी। अब्जिनी जैसी ॥ १८·२७४; **अद्वयाअब्जिनीविकाशु**, अद्वयरूपी कमळाचा विकास करविणारा, गुरुरूपी सूर्य, १६·१; **योगाब्जिनीसरोवरू**, योगरूपी कमळांचें सरोवर, गोरक्षनाथांस उद्देशून, १८·१७३४; **इंदीवर**—१३·३६१; **उत्पल—नीलोत्पल** ११·५९०, १७·६; **रातोत्पल** ६·२६५; **कमल**—कां सोमकांतु सोमें पाल्हाले। सूर्ये फाकति कमलें। १८·११२, ११·६५, १३·२४७, १४·२९४, १४·३७२, १६·३६५, १८·३४४, १८·४३०, १८·६१४; **गीता कमलिचे भृंग**, **गीताकमलिचे** असा पाठ घ्यावा, गीतेंतील श्लोक या अर्थी, १८·१६५३; **कमलकंद** ९·५७, **—कलिका** १०·१११, **—कोश** १४·३११, **—गर्भाकारें**

कोशांत आकारणें पहा, ६·२८०, —जन्मा, ब्रह्मदेव, ३·८७,—दल १·५९, १·२०२, १३·२५३; भारतकमलपराग, महाभारतरूपी कमळांतला पराग, गीतेस उद्देशून, १·५०; कमलवन ११·२००, १८·६१४, १८·७३२, १८·१३६७; कमलत्व १४·१२३; करकमल, हातांतील कमळ, १२·२११, लिंगदेह–, लिंगदेहरूपी कमळ, १६·४, लीला–, लीलेनें खेळण्यासाठीं हातांत घेतलेलें कमळ, १३·२८४, शिर–, मस्तक हेंच कमळ, ६·२०२; हृदयकमल(ला)-राम, हृदयरूपी कमळाला आनंदविणारा, श्रीकृष्णास उद्देशून, ३·२३४; कमलिनी १३·३४०; कल्हार, कोश पहा; कुमुद—चंद्रविकासी कमळ, परि कुमुद कैसें सूके। कैसें तें कमल फांके। यें दा(दो)न्हीं रवी न देखे। जिया परीं ॥ १८·४३०, ६·१३४, १४·३४२; कुमुदचकोरां, कमळें व चकोर पक्ष्यांचा, १८·१३०४; कुमुददल, कमळाची पाकळी, ५·१०६; स्वयंबोध कुमुदचंद्र, १८·७२७, हे शब्द एकत्र घ्यावे, कोशांत बोध पहा; कुमुदिनी, चंद्रविकासी कमळ, १·६०; स्वबोधकुमुदिनीचंद्र १८·५१७, कोशांत चंद्र पहा; दशदल, दहा पाकळ्यांचें कमळ, १५·५३७. पद्म—आणि पाणी होये भलेतेतुकें। परि तें जीर्णौनि पद्म फांके। १८·८५९, कमळाचा कांदा कितीही खोल पाण्यांत असला तरी त्यांतून कमळ पाण्यावर येऊन उमलतें; पद्मासन, योगांतील एक साधें आसन, ८·९१; पद्मकर, कमळासारखा हात, १०·९; पद्मखंड, कमळाची पाकळी, १४·२०३, —दल १५·११२, —पत्र, कमळाचें पान, ३·७१; गुरुपदपद्मपराग १५·१७; निगमपद्माचें पराग, वेदरूपी कमळांतील पराग, श्रीकृष्णास उद्देशून, १७·४६; विषयपद्म, इंद्रियभोगरूपी कमळ, १८·४६०; पद्मिनी—पद्मिनी रविकिरण। लाहे मग लाजे कवण। १८·१६; राजिव—आतां सूर्यासि जीवें। अनुसरलीं राजिवें। परि तो त्यें न सिवे। सौरभ्य जैसें ॥ १६·१६२.

**चाफा**—याला चंपक, चांपा अशीं नांवें आलीं आहेत. कनकचंपकाचा कळा, योगसाधनेनें होणाऱ्या योग्याच्या शरीराच्या कोवळेपणास उद्देशून, ६·२५७, यावर ६·२५३-२६० पहा; चांपाचा पौळीं पूजिला १८·८५०; चा(चां)पेगोरिं, विश्वरूपांतील अनेक प्रकारच्या शरीरांस उद्देशून, ११·१३५, यावर ११·१२४-१४० पहा.

**जाई**—जाईचें फूल. यऱ्हवि जाईचेया फुला फांकणें। तेया चि नांव सूकणें। १८·२५५, हीं फुलें पूर्णपणें उमलल्यावर फार वेळ टिकत नाहींत यास उद्देशून.

**जुई**—जुईची वेल. जुइ—हा प्रकृती माजि उभा। परि जुइ जैसा वोथंबा। प्रकृति पृथ्वी नभा। तेतुला पाड्र ॥ १३·१०१६, जुईच्या वेलीला जसा आधार देणारा दांडा उभा करतात तसाच प्रकृतीला पुरुष आधार होतो, वास्तविक वेलीचा व दांड्याचा कांहीं निकट संबंध नसतो, पण दांड्याशिवाय वेल उभी राहूं शकत नाहीं हें तात्पर्य, पृथ्वी व आकाश यांमध्यें जितकें अंतर असतें तितकें अंतर प्रकृति व पुरुष यांत आहे.

**धोत्रा**—याला कनक शब्द आला आहे. कनका आणि कापुसा। १३·१०९६, फूल पांढरें असतें यास उद्देशून. पुढें फळांत धोत्रा पहा.

**पारिजात**—प्राजक्त. कल्पद्रुमु हान पारिजातु। गुणें चंदनु पैं विख्यातु। १०·२१५. तैसे पहिले आणि सरते। श्लोक न ह्मणावे गीते। जूनि(निं) नवें पारिजातें। असति काइ ॥ १८·१६५९.

**मोगरें**—नाना गुंफिलीं कां मोकळीं। उणीं न्हंवति परिमळीं। वसंतागमिचिं वाटौलीं। मोगरिं जैसिं ॥ १८·१७१९, हा संदर्भ बटमोगऱ्यांस उद्देशून असावा.

**शेवंती**—सेवंति. सेवंतिए अरसिकां हिं। आंग पांतां विशेषु नाहिं। १५·५६१, अरसिकांनीं शेवंतीच्या फुलाकडे पाहिलें तर त्यांना त्या फुलांत कांहीं वैशिष्ट्य दिसत नाहीं; या पाठाऐवजीं शाळिग्राम, गोपाळाश्रम, निरंजन रघुनाथादि पोथ्यांतील 'आरिसि कांहिं' बोरांटी या अर्थी आलेला पाठ 'जाणों नेणों' १५·५६०, 'घड न्यून' १५·५६२, या मागच्या व पुढच्या विरोधात्मक शब्दांच्या संदर्भावरून अधिक समर्पक वाटतो. सेवंते हीयारी(रीं)। नोहंति फुलें ॥

१६·१२५, यावर कोशांत हीयारी पहा; गाई दोवाड सिंग। सेवंतिये अडव आंग। १८·१८५, शेवंतीला कांटे असतात या अडचणीस उद्देशून.

### (इ) फळें, मुळें इत्यादि.

**आंबा**—चुत, चूत असे शब्द आंब्याच्या झाडास उद्देशून आले आहेत. **चुतफल**—जैसें एकें चि चुतफलें। इंद्रियां वेगळवेगळें। रसें वर्णें परिमळें। भेटिजे स्पर्शें॥ १८·४७०; लता पीके आघवी। तंव चूतु बांधे पालवी। १८·१२३.

**आवळा**—आवला. करतला वरि वाटुला। डोलत देखिजे जेवि आवला। तैसें ज्ञानें डोलां। आह्मिं दाविलें तुज॥ १३·६५०; **तलहातिचा आवला** १४·२६६.

**कविठ**—जैसें कविट घातलें ! वडवानलीं॥ ११·४२८, यावर ११·४२२-४३४ पहा.

**कांदा**—कोशांत कंद (१) व कांदा पहा.

**केळें**—केलें. केलें गोडें होंति साखरेंसीं। १८·७९३, कोशांत केलि (१) पहा, केलें हा एकवचनी शब्द आहे म्हणून होंति या अनेकवचनी क्रियापदाचा बाध येतो, याकरतां ज्ञानदेवींतील पाठ दिला आहे, शालिग्राम प्रतींत 'केलें गोडें साकरेंसि' असा पाठ आहे, 'होंति' हा शब्द नाहीं.

**भोपळा**—याला दूधिया हा शब्द योजला आहे. भोपळ्याच्या एकाच वेलीला निरनिराळ्या आकाराचे भोपळे लागतात, त्यावर १३·१०५५ पहा; कडू दूधिया माखिला। गुलें जैसा॥ १३·४६७, कितीही गूळ घातला तरी कडू भोपळा तोंडांत घालवत नाहीं यास उद्देशून; मनोरथांचा धारसां। वाहवणें जेयाचेया मानसा। पुरीं पडला जैसा। दूधिया कां॥ १३·६८६. वर तुंबिणी पहा.

**द्राक्ष**—द्राक्षें कच्चीं असतांना आंबट व तुरट लागतात पण तीं पिकल्यावर गोड होतात, पैं कोलिता ही हूनु बहुवसें। द्राक्षाचें हिरवेपण असे। तें परिपाकीं कां जैसें। माधुर्य होए॥ १८·७८७; **द्राक्षरस** १८·६७९; द्राक्षाच्या वेलीला दूध घातलें तर द्राक्षें गोड होतात या व इतर संदर्भांकरतां वर द्राक्षी पहा.

**धोत्रा**—याला कनक शब्द आला आहे. कनकाचेया फला। आंतु माजु बाहिरी मैला। १८·६५५.

**नारळ**—याला नारियल हा शब्द आला आहे. मग जें काहिं ते पढिनले। तें माकडें नारियल तोडिलें। ९·२७५.

**निंबोळी**—याला निंबोलि, नींबोली हे शब्द योजले आहेत. निंबोलि—कां निंबोलियेचें पीक। वरि गोड आंतु विष। तैसें राजस देख। क्रियाफल॥ १४·२६१, निंबोळी दिसायला चांगली असली तरी आंत कडू असते यास उद्देशून, यावर १३·६६९ पहा. नींबोली करतां वर निंब पहा.

**पडवळ**—पडवल. पन्नदलेंसिं इसालें। मांडताति हे डोले। ते होतील पडवलें। पीकलीं तैसीं॥ १३·५५८.

**पिंपर**—पिंपळाच्या झाडाचें फळ. पिंपरुवांचेया आशा। न सिंपिजे पिंपलु जैसा। १८·१७१.

**मिरें**—जैसें जीवन चि उदक। परि विशिं होये मारक। कां मिरियां माजि तीख। उंसिं गोड॥ १७·६८, पाणी जीवनाधार आहे, पण संसर्गानें त्याच्या आंगीं तामस, राजस व सात्विक गुण कसे येतात तें पहा.

**राई**—हिला महुरी हाही शब्द योजला आहे, तो कोशांतच रिवंडणें पुढें पहा. **राई**—राई रायिपण बीजीं। सांटौनि आंग त्यजी। १४·२५४.

**लसूण**—लसणातें न संडी गंधि। कां अपथ्यशीलातें व्याधि। १८·७५४.

**हरडा**—याला हिरडा हा शब्द योजला आहे. निंबु जिव्हे कडुवटु। हिरडा पहिलें तूरटु। १८·१८४, सत्कर्में अशींच आरंभीं कडू व तुरट असतात पण परिणामीं हितकारक होतात.

**कणिस**—कोश पहा.

**तिळ**—तिल. वालुवे तिलां घाणा। गालणें एक॥ १८·९३७.

**नागवेल**—नागवल्लिका. कां न फलतां हिं सार्थका। जैसिया नागवल्लिका। तैसिया करी नित्यादिका। क्रिया जो गा॥ १८·६२९, ही वेल फळली नाहीं तरी तिचीं पानें विड्याकरतां उपयोगी पडतात.

**पारका**—कोश पहा.

**फुटाणे**—११·२१२.

**बेल**—शंकरास अर्पण करण्याचें पान. पाठिं सोम-

वारु पावे । आणि बेलेंसिं लिंगा धांवे । १३·८११.

**लांबा**—भाताचें रोप. कोश पहा.

**शाक**—कोश पहा.

**हिंग**—हींगु त्रासला पां घाणीं (णी)। तरि सुगंधत्व कैंचें आणी। १८·२१९.

**धान्यांच्या कांहीं जाती**—धान्याला योजलेला सस्य शब्द कोशांत पहा.

**जोंधळा**—जोन्हला १४·१२५.

**तांदूळ**—तांदुल ९·३०, १५·२३.

**हुरडा**—११·३१९.

# परिशिष्ट १०

## संख्यावाचक शब्द

**एक–येक**—हे शब्द सुटे किंवा इतर शब्दांसह ग्रंथांत आले आहेत. कोशांत दिलेल्या कांहीं संदर्भावरून त्यांचे अर्थ सहज कळण्यासारखे आहेत. बहुतेक सर्व अर्थ हल्लीं प्रचारांत आहेत, त्यांपैकीं कांहीं येथें दिले आहेत. **एक**—कित्येक, २·१७३, **एक आत्मसुख**, केवळ, २·२५९, **एक चि**, एवढें एक, २·२५०, एकच वस्तु, १५·२४३, **एक निश्चित**, जें निश्चित असेल तेवढेंच, ३·३१, **ऐहिक ही एक धड नाहीं**, तें सुद्धां, ४·१५३, **चैतन्य एक**, जें अद्वितीय आहे तें, २·१७७, **जें एक**, जें एकुलतें एक होतें तें, १८·७८३, **तैसें एक**, तशा प्रकारचें एक विशिष्ट, ६·१६३, **एथ समर्थु एक(कु)**, कोणी एक समर्थ, २·९६, **एक ही करणें नाहीं**, मुळीं कांहींच, ९·११२, **एक...एक**—हें तें, ५·९३, **एक...एक**—कोणी कोणी, १८·४५, **एक दोनि** १·१०४, **एकदोनि**, कांहीं थोडेसे, ६·२३१, **येकि उजू येकि अव्हांटा** ८·२३६; **पहिला**—(क्र. वा.) ३·२६३,४·१३२, ७·१०६, १८·८५४; **पहिलें**, (१) आधीं असलेलें, **तैसें मी पहिलें**, १०·९९, (२) आधीं, १३·२२६; **पेली**, पहिली, १५·१२८; **प्रथम**, **प्रथमिं**, पहिल्या अध्यायांत, १०·२३, १०·८१; **प्रथम दशे**, आरंभीं, ११·२४३, **प्रथमदशेचिये**, बाळपणांत, १०·२६८, **प्रथमवयसाकालीं** १·४२; कोशांत **वहिला-ली-लें** पहा.

**दोन**—

**उभय**—**उभयातीत** १८·१२०५, **उभयबंध** २·२७७, ११·५३७, **उभयबुद्धि**, जीवत्व व विश्व या दोन कल्पना, १५·४८१, **उभयता** ३·२२४, **उभयथा**, बाहेर आशारूपी नेत्ररोगानें व आंत अविवेकानें, ७·१३७, **उभय–भोगुत्रासु** १३·५२२, **–योग** १४·८१, **–संग** १४·९०; **दु**—**दुखंड** १३·३४५, **दुपाउली(लीं)**, दोन पावलांत, जवळच, ८·६९, **दुपाहारी(रीं)** १७·१५४, **दुपुरुखीं** १५·४३८; **दुसरा**—**दुसरां क्षणीं** १७·१६३, **दुसरें**, देहरूपानें आपण दुसरा कोणी तरी आहों या कल्पनेनें, १८·१२९८; **दुज–दूज**, **दुण–दूण**, **दु-दूसरा-री-रें** कोश पहा; **दू**—दोन, **दूथडी**, ९·६१;

**दो**—**येरिं दो**, ॐ तत्सत् यांत सत्कार हा इतर दोन, ॐकार व तत्कार यांपेक्षां, १७·३९४;

**दों**—**येकां दों** ११·३९, **दों आखरीं**, थोडक्यांत, १८·१२३८, **दों ठांइं** १६·३०७, **दोंवा(बा)हीं**, दोन बाजूंस, दुतर्फा, ६·२६३, **दों भागीं**, (१) कुरुक्षेत्रावर दोन बाजूंस, ११·६५१, (२) श्रीकृष्ण स्वतः व सेवक या नात्यानें, १२·१८६, **दों भुजीं** ११·२८५, **दों वरि दोनि भुजा**, १२·२२२.

**दोघां**, प्रलयवन्हि व महावात, १·११८, **दोघांचें** १८·१५७९, **दोघां तव**, इच्छा व द्वेष यांमुळें, ७·१६२, **दोघी चि या कवतिकिणी** १६·६०, **दोघे** १८·८२५; **दोघै**, कृष्णार्जुन, दोघै एकपणें पाहीं। नांदत आहाति॥ १८·१५७७, १८·१५८२; **दोनि**, दोन निरनिराळे, ते चि अविद्येची जवनीक फींटे। आणि भेदभावाची अवधि तूटे। मग ह्मणों जरि येक होउनि आटे। तरि दोनि काय होंति॥

ह्मणौनि तिहिं गुणिं । बुद्धि केली त्रिगुणीं । धृतिसि ही वाटणी । तैसी चि असे ॥ १८·६९१, **तिहिं गुणिं**, कर्मफळास उद्देशून, १८·८०९, **तिहिं गुणाचें** १८·८१३; जियें आत्मप्रवृत्तिचां इहीं । गुणिं सत्वादिकीं तिहीं । कर्मे चौघां चौ ठांइं । वांटिलीं वर्णां ॥ १८·८२२; ह्मणौनि तिहिं गुणिं । बांधलासि तूं कोदंडपाणी । १८.१२८४, या चरणांतील 'तिहिं गुणिं' चा अर्थ 'शौर्य तेज दक्षता' १८·१२८२ या तीन गुणांनीं असा न घेतां, क्षत्रियाच्या तिहिं गुणिं–त्या गुणांनीं–असा घ्यावा, गीता श्लोक १८·४३ पहा; **तीहीं देवां**, ब्रह्मा विष्णु महेश यांस, १०·१३४; **तिहींचें बिंब** १६·४२२; **तिहिं भागिं**, पृथ्विपाताल-स्वर्गिं, १५·४७०; **तिहिं लोकां आंतु**, भीष्माच्या सिंहनादास उद्देशून, १·१२६, **तिहिं-हीं लोकिं-कीं**, कोशांत लोक पहा; **तिहिं वयसिं**, बाल, तरुण व वृद्ध, या अवस्थांत शरीर एकच असतें, १३·९१७; **तिहिं वर्णाचां चि कानिं लागला**, वेदाध्ययनाचा अधिकार द्विजांनाच असतो यास उद्देशून, १८·१४४७; **तिहींची दूण**, कफ, वात व पित्त या तीन विकारांच्या दुप्पट असे सहा दोष आहेत, १६·२५३, गीता श्लोक १६·४ पहा; **तिहींतें हीं न लेखी**, मिताहाराविषयीं, यावर १८·१०१८-१९ पहा;

**तिघां-तिनि**—तिघांना तीन नांवें, १८·१२७३, यावर १८·१२७२ पहा;

**तिन्हि-न्ही-न्हीं**—हे तिन्ही एकवटले । तेथ शब्दब्रह्म कवळलें । १·२०, ॐकारास उद्देशून, यावर १·१९ पहा; श्रद्धेचीं तिन्हीं रूपें १७·७५; परि सणु सुहृदु संपति । यें तिन्हि येकें मिळति । जैं भाग्य धरी उन्नती । आपुलां विषिं ॥ १७·२६८;

**तिसरी**—(क्र. वा.) १८·७४५;

**तीघ**—**तीघ श्टष्टी**—सत्त्व रज तम गुण, १३·३८; हाणि हाणि नोहे तीघ । हे चि हाणी ॥ १६·४२६, काम, क्रोध व लोभ हे तिघे मूर्तिमंत हानी करणारे आहेत;

**तीघां वन्हि पांती पांतां**—तीन अग्नि, प्रलयाग्नि, विद्युदग्नि, वडवाग्नि यांची पंगत (एकत्र आलेले) पहातां, १६·२५२;

**तीजा**—(क्र. वा.) ७·१०६, आर्त्त, जिज्ञासु, अर्थार्थी व ज्ञानी यांपैकीं तिसरा; **तीजा गुणु**, ज्ञानयोग, १६·८३, क्षत्रियांचा गुण १८·८५७; **तीजा पुरुखु** १५·४४०; **तीजें**—प्रतिबंध करणारें तिसरें, जगाच्या कल्पनेस उद्देशून, १८·१३५५; जें दोहिं माजि तीजें असे । तें दोन्हि सांडितां चि दीसे । १७·३१३, रजतम टाकून तिसरा गुण सत्त्व, यास उद्देशून; **तीजा सत्कारु** १७·३३९; **तीजेया गुणाचे(चें) रूप** १८·८३५;

**तीनि**—तीनि कवडे १४·२३३; **तीनि**—तीन प्रकारच्या धृतींस उद्देशून, १८·७२९, **तीनि वेळा**, सकाळ, दुपार व संध्याकाळ, ११·४९०;

**तीन्ही**—ज्ञान, विज्ञान व अज्ञान ७·६, ११·४९०, १३·९६१, १३·९६६, १४·३०८, १६·४३१, **त्यागिचे तीन्ही प्रकार** १८·१४५, **वेदांचे तीन्ही भाग** १८·१४२३, **तीन्ही भेद**, बुद्धीचे, १८·७२७, **तीन्ही लोक**, कोशांत लोक पहा;

**तीन्हीं**—आदि, मध्य व अंत, विश्वरूपास उद्देशून, ११·२७६-२७७; **तीन्हीं अवस्था**, वैराग्य, विवेक व प्रतीति, १८·९९८, **–आखरें** १७·३५१ पहा, **–इयें**, आदि, स्थिति व अंत, २·१५५, **–कांडें**, कर्म, उपासना व ज्ञान, १८·१४२४, **–गांठी**, इडा, पिंगळा व सुषुम्ना, ६·२४४, **–गुण** १४·२६६, **–दानें** १७·३०७, १७·३१२, **–भुवनें**, स्वर्ग, पृथ्वी व पाताळ, ११·३१४, १८·१६६६, **–ऋग्वेदादि** १७·२२१, **–लोक** १८·१२९१, कोशांत लोक पहा, **–निजनिजें सामर्थ्यें**, तीनही गुण आपापल्या सामर्थ्यानें, १४·२७८; **तीन्हीं अंतरीं उठीति**, काम, क्रोध व लोभ, १६·४२५; **तीन्हीं उठिलीं**, ॐकारांत अ, उ व म हीं अक्षरें उपजतां क्षणींच तीन वेदांना घेऊन आलीं, ९·२७५-२७६.

**तीहीं**—**तीहीं कालांची गणना** १४·३३०.

**तृतीय**—(क्र. वा.) **तृतीय नेत्र** ११·२९९, **–निष्कर्ष** १५·४९५पहा; **त्रय**—**त्रया** १८·४५९; **–त्रय**, शब्दास जोडून, **अवस्थात्रय**, जागृति, सुषुप्ति व स्वप्न, १८·३१८, १८·१२९१, **कर्म–**, सात्त्विक, राजस व तामस, १८·७६३;

**कांडत्रयात्मक** १८·१४२१, १८·१४४१, **कांडत्रयनिरूपणी** १८·१४४०; **गुणत्रय**, सत्त्व, रज व तम, २·२५९, १५·४४७, १८·६२४, **–त्रयादि** २·२३६, **गुणत्रयरहितु** २·१४९, **गुणत्रयलोपे (गुणत्रय लोपे)** १३·९२०, **–वशें** १७·७३, **–संगें** १७·२३८; **जगत्रय** १·४७; **ज्ञानत्रयवशें** १८·५८२; **तापत्रय**, आधिभौतिक, आधिदैविक व आध्यात्मिक, ३·२४९, **तापत्रयाग्नि** ८·१३८; **प्रवृत्तित्रय**, ज्ञाता, ज्ञान व ज्ञेय, १८·५०९, **बंध–**, मूलबंध, ओढियाण व जालंधर, १३·५०७, **बीज–**, ज्ञाताज्ञानज्ञेय, १८·४५८, **भूत–**, पृथ्वी, आप व तेज, ४·१७४, ६·२९८, **मद–**, विद्या, धन व सामर्थ्य, ७·७३, **युक्ति–**, हेच वर दिलेले बंधत्रय, ४·१२५, कुंटेनीं याचा अर्थ आहार विहार, चेष्टा, निद्रा व बोध असे दिले आहेत, **रितु–**, उन्हाळा, पावसाळा व हिंवाळा, १४·२८९, **लोक–** ७·१६, यावर कोशांत लोक पहा, **वयसा–** १४·१३९, **वर्ण–**, (१) ॐकारास उद्देशून, १७·३३५, **वर्णत्रयात्मक**, ॐकार, १७·३५०, (२) ब्राह्मण, क्षत्रिय व वैश्य या वर्णांस उद्देशून, १८·८१७, **सुख–** १८·७६९;

**त्रयी**—शब्दास जोडून, **त्रयीधर्म**, ऋक्, यजुस् व साम या तीन वेदांत सांगितलेला धर्म, ९·३२०; **देवत्रयी**, ब्रह्मा, विष्णु व महेश, ११·१४७, **देवत्रई**, या तीन देवांनीं, १८·८१४; **वेदत्रयी**, ऋक्, यजुस् व साम, १५·१७७, **श्रुति–**, ऋक्, यजुस् व साम, ९·३०७;

**त्रयोदश**—१४·३२;

**त्रि**—**त्र्यक्षर**, तीन अक्षरांचा ॐकार, १७·४०२; **त्र्यंबक**, शंकर, १३·३८७; **त्रिकाल**, सकाळ, दुपार व संध्याकाळ, १३·३८८; **त्रिकुटी**—**त्रिकुटी पाडिली**, स्वर्ग, पृथ्वी व पाताळ असे भेद पाडले, १८·८१४, चोरी, चहाडी, व शिंदळकी, त्रिदोषीं सांडिलें शरीर। त्रिकुटी फीटलेयां नगर। त्रिदाव निमालेयां अंतर। जैसें होय॥ १६·४३६; कर्त्ता, कर्म व फळ, यांची त्रिकुटी, १८·८०८-८०९; **देहधातुची त्रिकुटी**, कफवातपित्त असलेलें शरीर, १३·१०६३; **त्रैधातुक** ११·६८९ पहा; **त्रिगुण**, सत्त्वरजतम, १४·२७३; १८·६९१, १८·७६५, **त्रिगुणत्व** १४·१३९, १७·६०, **त्रिगुणलुब्धकीं**, सत्त्वरजतम या तीन गुणरूपी पारध्यांनीं, १४·६४; **त्रिगुण त्रिपुर**, तीन गुणरूपी तीन शहरें, त्रिपुरासुराचा वध करण्यापूर्वी शंकराला गणेशस्तवन करावें लागलें त्यास अनुलक्षून, सत्त्व रज तम या तीन शहरांनीं वेढलेला आत्माशंभु हा आपण जीव आहों या जीवभावानें किल्लयांत जखडला होता तो तुझें स्मरण करून मुक्त झाला, १७·२; **संहारत्रिपुरेचिं यंत्रें** ११·३३८; **त्रिजगती**, स्वर्ग, पृथ्वी व पाताळ यांत, १·३२, १·५४, १०·८०, ११·५०८, १७·२९२, १८·२३०, १८·१७०९, **–तीं** ११·१६५, **त्रितापतिमिरतमोरी** १७·४२०, ज्ञानदेवी, कुंटे– 'त्रितापतिमिरतमारी' १७·४२३, आधिभौतिक, आधिदैविक व आध्यात्मिक या तीन प्रकारचा ताप हाच अंधकार, त्याचा शत्रु (अपहार करणारा) सूर्य; **त्रिदाव**, याच त्रितापाचा दाह, पीडा, १६·४३६; **त्रिदोष**, कफ, वात व पित्त, १६·२५३, १६·४३६;

**त्रिधा**—कोशांत **–धा** पहा;

**त्रिपुटी**—तिघांचा समुदाय, **कामादिदोषत्रिपुटी**, काम आदि करून क्रोध व लोभ यांचा समुदाय, १६·४२९; अन्यथाज्ञानापासून तारणारी, **तारणी हे त्रिपुटी**, ज्ञाता, ज्ञेय व ज्ञान, ही त्रिपुटी, १८·४५७, ज्ञानदेवी, कुंटे 'चितारणी हे त्रिपुटी', चित्र काढणारी ही त्रिपुटी, १८·४६०, या पाठांत कर्माची त्रिपुटी म्हणजे कर्ता, कर्म व करणें असा अर्थ घ्यावा; यावर १८·४५४-५८ पहा;

**त्रिप्रकार**—(१) तीन प्रकारचे यज्ञ १७·१२२, (२) **ॐतत्सदाकार**, या तीन शब्दांस उद्देशून, १७·३४०, यावर १७·३३९ पहा; **त्रिप्रकारा क्रिया**, सात्त्विक, राजस व तामस वृत्तींपासून होणाऱ्या तीन प्रकारच्या क्रिया, १८·५८०; **त्रिप्रकार कर्मफल** १८·२३७, यावर १८·२३८ पहा; **त्रिभुवन**, कोशांत **भुवन** पहा; **त्रिभेद**—**गुणत्रिभेद** १४·२७६; **त्रिमातृक**, ॐ या एका अक्षरांत अ, उ व म ह्या तीन मात्रा आहेत त्या प्रणवास उद्देशून, १८·१५००;

**त्रिमालिकें**, तीन माळ्यांचीं घरें, ५·११३; **त्रिरूप**, तैसें तिहिं गुणिं तप। तेथ जालें असे त्रिरूप। १७·१९६; **त्रिवर्ग—त्रिवर्गाचा अणुआरु**, धर्मार्थकाम यांचा बारीक चुरा, १८·३६, **त्रिवर्गोपायें नांदे**, धर्मार्थकाम या उपायानें स्वर्ग व संसार या दोन घरांत सुखानें नांदतो, १८·७४२;

**त्रिविध**—सत्त्वरजतमाचें, १८·५२२; **त्रिविध अहंकार** १५·९४, **– आहार** १७·१२२, **–उपद्रव**, आधिभौतिक, आधिदैविक व आध्यात्मिक १३·३४३, **– कर्त्ता** १८·६२६, **–कर्म** १८·५८२, कर्माला त्रिविध प्रवृत्ति, ज्ञाता, ज्ञान व ज्ञेय, १८·४८२; **त्रिविध तप** १७·१९९, १७·२३९, **–त्याग** १८·१४४, **–(त्यागाचा) निवाडा** १८·१४४, **–दान** १७·२६३-२६४, **–धृति** १८·७६३, **–धृती** १८·७२८, **–फल**, कर्माचें, १८·२३१-२३६, १८·२३८, १८·२४६, १८·२५८, **–बुध्दी** १८·७६०, **–व्यापार** १७·१२२, **–श्रद्धा** १७·८१, **–सर्वक्रिया प्रवृत्ति** १८·४७४, **–सुख** १८·७६४, १८·७६८; **त्रिविधमलकट**, कायिक, वाचिक व मानसिक दोष, १५·५४८; **त्रिविधता** सत्त्व, रज व तमामुळें जीवास होणारी, १७·१२१, १८·६२५; **त्रिविधत्व** १७·२३७, **त्रिविधपण** १७·७३, १८·५२१, **त्रिविध्य** १७·२३८; **त्रिवेणी**, गंगा, यमुना व सरस्वती (गीता), ११·७; **त्रिशुद्धि-द्धी**, कोश पहा;

**त्री—त्रिजगती** ५·८५, १०·११०, १४·८, १८·१४६१, १८·१७७०;

**त्रै—त्रैधातुक**, कफ, वात व पित्ताचा देह, ११·६८९;

**त्रैलोक-क्य**—कोशांत लोक पहा.

## औट—

कोशांत आउठ पहा.

## चार—

**चतुर्—**शब्दास जोडून, **चतुरंग**, चार अंगें असलेलें, पायदळ, अश्वदळ, रथावर व हत्तीवर असलेल्या सैन्यास उद्देशून, ९·२१५; **चतुरंगाचिया संपदा** ११·४५७, **चातुरंग**, पुढें पहा; **चतुरानन**, ब्रह्मदेव, ३·११६, **–नाचिये वाचे** ११·२०५, **चतुराश्रम**, ब्रह्मचर्य, गृहस्थ, वानप्रस्थ व संन्यास, चतुराश्रमवशें। पुरुषु चतुर्द्धा दीसे। १८·६२६; **चतुर्दश भुवनें**, **चौदा** पहा; **चतुर्दिक्षु**, चार बाजूंना, चतुर्दिक्षु वारा। न ल्हाये निगों बाहिरा। १३·४११, वारा कितीहि वाहूं लागला तरी चार दिशांच्या बाहेर जाऊं शकत नाहीं; **चतुर्थ**, ब्रह्म हें सत्त्व रज व तम या गुणांना पुरून त्यांच्या पलीकडे जाणारें चौथें आहे, १४·२२२; **चतुर्थी**, चौथ्या वृत्तीनें, आर्त्त, जिज्ञासु व अर्थार्थी यांपलीकडच्या चौथ्या भक्तितत्त्वांत भागवत(भक्त) रहातात, १४·२६८; **चतुर्धा-द्धा**, कोशांत **–धा** पहा; **चतुःपथ**, चव्हाटा, **संवादचतुःपथिचे गणेश** १०·१०८; **चतुर्भुज** ६·३२४, ११·८३, ११·५८७, **–रूप** ११·५८४; **चतुर्वर्ण**, ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य व शूद्र या जाती, १५·१५५, १८·८१४, **–व्यवस्था** १८·८२०; **चतुर्विध**, चार प्रकारचें, **–धें अन्नें** १५·३७७, **चतुर्विध चिन्ह**, अंतःकरणाचें, १८·४९५, **–धु ठसा**, उद्भिज, अंडज, स्वेदज व जारज अशी चार प्रकारची सजीव सृष्टि, ७·२३; **चतुर्विध मज भजले**, आर्त्त, जिज्ञासु, अर्थार्थी व ज्ञानी, ७·१०५; **चतुर्व्याजें** १३·९४५, पुढें **चौं ठाइं** पहा; **चतुष्पद**, चार पायांचें जनावर, **चतुष्पदादीक आघवे**, येथें गजेंद्रास उद्देशून, १२·९३; **चतुष्टय**, चारांचा समुदाय, **चित्त-चतुष्टय**, चित्त, मन, बुद्धि व अहंकार, १५·९६, यावर १५·९१-९६ पहा;

**चहुं—धर्मादिक चहुं आंतु**, धर्मार्थकाममोक्ष या चार पुरुषार्थांत, १६·४३०, **चहुं युगांचीं डाळें**, कृत, त्रेता, द्वापार व कलि या चार युगांचीं सुकीं सालपटें पडून जातात व पुनः कृतयुगास आरंभ होतो यास उद्देशून, १५·१२८;

**चहूं—चहूं इहीं**, गीतेंत १२ ते १५ अध्यायांत ज्ञानकांड सांगितलें आहे त्यास उद्देशून, १८·१४३९, कोशांत **कांड** (४) पहा; **चहूं कडूनि**, चारही बाजूंनीं, येथें सर्व बाजूंनीं या अर्थीं, २·२०४, **–कडे**, त्याच अर्थी, ७·८३, ९·४८८, **– दिशीं**, त्याच अर्थी,

६·४१४; चहू(हूं) वर्णीं, ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य व शूद्र या चार वर्णांत कर्मांची विभागणी केली आहे यास उद्देशून, ४·७९; **चातुरंग**, वर चतुरंग पहा, करी-चातुरंग-समाजें। सेना नांव निफजे। १३·१५२, **चातुरंगपरिवार** ११·३९२; **चोवारा**, चव्हाटा, १०·२६१, पुढें **चौबारा** पहा; **चोहट**—चव्हाटा, **चोहटांचेया बली** १·२५०, यां खेळतेयां विंदाणां। माझि द्यूत मीं विचक्षणा। ह्मणौनि चोहटां चोबारा कवणां। वारुं नये ॥ १०·२६१, छळ करणाऱ्या कारस्थानांत द्यूत हीच जर ईश्वरविभूति आहे तर तें खेळणें चव्हाट्यावर कसें थांबवितां येईल, येथें **चोहटा** व **चोबारा** ही द्विरुक्ति वाटते, ज्ञानदेवींत 'चौहटां चोरी परि कवणा' व कुंटे प्रतींत 'चोहटां चोरी परि कवणा' असे पाठ आहेत १०·२८४, पुढें **चौहट** पहा;

**चौ-चौं**—चार या अर्थी. **चौ**—**इहीं चौ हीं वर्णीं** १८·८२४; **चौ ही वां(वा)चा**, परा, पश्यंती, मध्यमा व वैखरी या चार वाणींस उद्देशून, ११·५०७; **चौं ठांइं**—आतां चौं ठांइं न करुं। १३·९४८, एका ब्रह्माचे चार विभाग, एक क्षेत्र एक ज्ञान। एक ज्ञेय एक अज्ञान। १६·९४६, असे केले होते, ते सर्व एकच आहेत असें सांगून न संपवितां, ब्रह्माचे आत्मा (पुरुष) व अनात्मा (प्रकृति) असे विभाग पाडून सांगतों; कर्में चौघां चौं ठांइं। वांटिलीं वर्णां॥ १८·८२२; **चौं हीं पुरुषार्थां** १८·८६४; **चौं भुजांचें सावळें**, श्रीकृष्णाच्या चतुर्भुज रूपास उद्देशून, ११·२८५; **चौंपासिं अगारें घेउनु**, चारही बाजूस अंकुर घेऊन, १५·९१; **चौंहिं शास्त्रें अर्थें देशें काळें** १७·२८; **चौहींकडे** ११·२६२, **चौंहींकडे** ११·३८६, सर्व बाजूंनीं; **चौक**—**नवद्वाराचां चौकीं** १२·५२, येथें मध्यभाग असा अर्थ घ्यावा, ज्ञानदेवी, कुंटे–'चौचकीं', कपाटांत, आवारांत, १२·५२; **चौकडि**—चार युगें, **सहस्र चौकडिया** ८·१५४ लाहाना चौकडिं(डि)यां पटत्व भरे। ९·१०६, आडव्या उभ्या धाग्यांच्या विणीनें बनविलेल्या कापडास उद्देशून; **चौखुरी**, चारही खूर बांधून, जखडून, चाखुरी दहात्म। मानीयातें॥ १४·१७६, देह हाच आत्मा आहे असें मानणाऱ्याला तम जखडून बांधतें; **चौगुण**—कोशांत गुण (३) पहा;

**चौघां**—ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य व शूद्र यांना, १८·८२२;

**चौथा**—(क. वा.) ज्ञान्यास उद्देशून, ७·१०६, शुक्लपक्षास उद्देशून ८·२२१, शूद्रास उद्देशून १८·८१७, १८·८१८, ब्राह्मणाच्या गुणास उद्देशून १८·८३७, क्षत्रियाच्या गुणास उद्देशून १८·८६१; **चौथेयाचां ठांइं**, ज्ञान्याच्या ठिकाणीं, ७·१०८; **चौथि**, गणेशचतुर्थी, १३·८१७; **चौथी**, धर्मार्थकाममोक्षांपैकीं चौथी पुरुषार्थसिद्धि, १२·२१७; **चौथी भक्ति**, आर्त्त, जिज्ञासु, अर्थार्थी व ज्ञानी यांपैकीं क्रमानें चौथी, १८·११०५; **चौथें कर्म कारण** १८·३४१;

**चौपाटी**—चौपाटी कीजे तुलसिचा। १७·१८२, तुळशीच्या रक्षणाकरतां चौकोनी वृंदावन करतात त्यास उद्देशून; **चौपाहारी**, कोशांत पाहार पहा; **चौफल**, चौकोनी, १३·८९३, १५·३०७, **चौफलणें**, चौरंगासारखें चौकोनी करणें, आतां हृदय हें आपुलें। चौफलौनि भलें। १५·१, आपलें शुद्ध अंतःकरण चौरंगासारखें करून;

**चौबारा**—चव्हाटा, **वाचेचां चौबारां** १६·४२१, कोशांत **चोबार** पहा; **चौहट**—चव्हाटा, **भक्तिचां चौहटां** ९·४१२; **भावभवनिचा चौहटा** १८·१५८८; **मनाचां चौहटां** ८·१८२; **वेदांचा चौहटा** ९·२७२; **चौहटां बोबाइलेयां** १६·२१७, –सांडिलें, चव्हाट्यावर ठेवलेलें, ९·४३५;

**चौह्मेरि(रिं)**, चारही बाजूंनीं, २·२००, ज्ञानदेवी, कुंटे–'चौमेरीं' २·२००;

**च्या–रि–री–ऱ्हि–ऱ्ही—**

**च्यारि चि आंगुळें** ६·१९५; **दोनि च्यारि सारसें** ६·१७७; **च्यारी भाऊ**, प्राणाचे चार भाऊ, अपान, व्यान, उदान व समान, १३·२९; **च्याऱ्हि उठिति**, स्वेदज, जारज, उद्भिज्ज व मणिज उद्भवतात, १५·१४७; **च्याऱ्ही**, अर्जुनाच्या रथाचे चार घोडे,

१·१३८, – आघाट, स्वेदज, जारज, उद्भिज्ज व मणिज सृष्टि, १३·४६, – पदें, गीतेंतील श्लोकांचे चारही चरण, १८·५३, – भूतें, प्रलयांत आकाश हें इतर चार महाभूतांना, पृथ्वी, आप, तेज व वायु यांना गिळून उरतें त्यास उद्देशून, १८·११३०; **च्यारि–च्यार्‍ही मनू**, चौदा मनूंपैकीं चार मुख्य, स्वायंभुव, स्वारोचिष, वैवस्वत व सावर्णि, १०·९१, १०·९९, पुढें **चौदा मनु** पहा; **च्यार्‍ही मास**, पावसाळ्याचे, ११·५७२, **च्यार्‍ही वर्ण**, ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य व शूद्र, ४·७६, १८·८१५, १८·८२१;
**तुरिया–तुर्या**—(क्र. वा.) चौथी अवस्था, जागृति सुषुप्ति, स्वप्न व समाधि यांपैकीं चौथी, **तुरियेचें लावण्य** ६·३२०; **तुर्येचें माजिघर** १३.१०६८.

## पांच—

**पंच—पंचाग्नि**, तपस्वी चार बाजूंस चार अग्नि पेटवून वर सूर्याचा ताप सहन करून तप करतो त्यास उद्देशून, १७·२५४; **पंचात्मक –पंचात्मकें आकारें**, पंचमहाभूतांच्या आकारांत व्यक्त होणारी प्रकृति, ९·१०६, त्याच अर्थी— तो पंचात्मिकीं सांकडे । ६·४००; **पंचानन**, सिंह, ९·२०४, **जीव**– १३·१०६४; **पंचायतनिचें**, पंचमहाभूतांच्या घरांतील, शरीरांतील अधिदैवास उद्देशून, ८·३५;
**पंचकारण—पंचकारणदलवाडें** १८·३०३; **देहादिपंचकारण** १८·४२७; **पंचकारणक**—एवं पंचकारणका कर्मा । पांच ही हेतु हे सुवर्मा । १८.३७५; **अनादि पंचक्रोशक्षेत्र** १८·१७८२; **पंचप्राणमन**, प्राण, अपान, व्यान, उदान व समान हे पांच प्राण व मन, ९·२११; **पंचभौतिक**, पांच महाभूतांचें, १३·४८९;
**पंचवटिका**—पांच वाटा, **पंचवटिकांची बांधी**, पांच वाटा असलेल्या शरीरास उद्देशून, १३·४७;
**पंचहेतुमिळणीं** १८·३११;
**पंचत्व**—मरण, येथें नकार, १३·११०७;
**पंचधा**—कोशांत –धा पहा;
**पंचक**—पांचांचा समुदाय, **प्रभूतांचें पंचक** ११·२५६, **कारण**– १८·२९६, **महाभूत**– १३·७३;

**पंचम**—(क्र. वा.), पांचवा–वी–वें, **पंचम**, संगीतांतील, १८·८३८; **पंचमालाप** ४·३, ११·९४; **पंचमी**, **नागपंचमीस उद्देशून**, १३·८१६; **पंचविध**—तरि शब्दस्पर्शु । रूपगंधरसु । हा पंचविध आभासु । ज्ञेयाचा जो ॥ १८·४६९; बाहीरि त्वचा श्रवण । चक्षु रसना घ्राण । हें पंचविध जाण । ज्ञानेंद्रिय गा ॥ १८·४९६; ज्ञानेंद्रियाचे पांच विषय, १३·११७; कर्माचीं पांच कारणें, १८·३५०; **पांच—पांच पांच मिळौनियां** ८·३०, पंचमहाभूतें, पृथ्वी, आप, तेज, वायु व आकाश हीं १३·७७ एकमेकांत मिळून व्यक्त रूप बनतें अशा रीतीनें बनलेल्या शरीराला अधिभूत म्हणतात, यावर ८·२९-३१ पहा; शरीर हें अस्थि, चर्म, स्नायु, शोणित व शुक्ल या **पांचाचा बांधा** आहे १३·१०६, वास्तविक हें **पांचाचें जालें** आहे १३·१०९७, **हाच पांच मेळावा** ३·२०३, पांचमेळावेयाची वोखटी । दारुण हे ॥ १३·१०६३, हींच पंचमहाभूतें **पांचां पांच विरजीं होंति**, एकमेकांना सहाय्यकारक होतात १४·१०१; पंचमहाभूतांचा अहंकाराशीं संबंध जडला, **पांचां हिं गांठि पडे** १३·८२ कीं देह बनतो; **पांचांचे जे विशेष गुण** ९·२३९, शब्द, स्पर्श, रूप, रस व गंध आहेत, त्यांचा बोध अनुक्रमें श्रवण, त्वचा, नयन, रसन व घ्राण हे करून घेतात, पुढें १३·९८-९९ पहा; या ज्ञानकरणांनीं बुद्धि सुखदुःख जाणते; पांच कर्मेंद्रियें १३·१००-१०१; कोणतेंही कार्य घडतें तें **पांचें(चैं) कारणीं** घडतें, त्याला **पांच हेतु** आहेत, या **पंचकारणदलवाड्याच्या** धांदलींत आत्मा हा निरपेक्ष साक्षी असतो १८·३०२-३०४, हे पांच हेतु गीतेंतील १८·१४ व १५ श्लोकांत दिले आहेत—(१) अधिष्ठान, देह, १८·३१४, (२) कर्त्ता, जीव, प्रकृतीच्या आधारानें जीव कर्ता होतो व आपण कर्ता आहों असें मानतो, १८·३१९, (३) इंद्रियें व्यापार करतात १८·३२८, (४) निरनिराळे व्यवहार, आचार, वायुक्रिया वगैरे, १८·३४१, (५) दैव, याला ग्रंथांत, तें देववृंद बरवें । कर्मकारण पांचवें । १८·३४९, असें म्हटलें आहे, यावर १८·३४१ ते १८·३७५ पहा;

**पांचवनेया ज्वाला,** प्रलयानल, विद्युदनल, वडवानल, शिवनेत्रानल, द्वादशादित्यानल, ११·३००; **पांचवेउळी,** पांच नाग्यांची इंगळी, १३·१०६४; **पांचपीसें,** पंचमहाभूतें, १८·१८; **पांचभूतिक,** पंचमहाभूतांचें बनलेलें शरीर, ५·५३, **–भूतिकें** १३·४७, **–भौतिक** ७·२५, १५·४४७; **पा(पां)च विषय** १३·१२०; **पांचें(चैं) दाउं** १८·३५१;

**पांचै-पांचै कारणें** १८·४२८, वर **पांच हेतु** पहा, **–कुंडें,** पांच इंद्रियें, ४·१२७, **–खवलें,** पंचमहाभूतांच्या खपल्या, ८·६१, **–खाणी,** पंचभूतात्मक शरीर, १८·४५१, **–दोष,** पांच तामसवृत्तीचे दोप, निद्रा, शोक, विषाद, मद व भय, १८·७५८, **–द्वारीं** १३·१०२, **–पालव,** पांच पदर, अंतःकरण, मन, बुद्धि, अहंकार व चित्त, ११·६३, १३·३६५, **–प्रकार,** वाचा, कर, चरण, अधोद्वार व अपायु हीं पांच कर्मेंद्रियें, १३·१००, **–फोंक,** पृथ्वी, आप, तेज, वायु व आकाश या डहाळ्या, १५·९७, **–भूतें** १३·१४६, **–मुखिं,** श्रवण, नयन, त्वचा, घ्राण व रसन या पांच ज्ञानकरणांनीं बुद्धि सुखदुःख जाणते, १३·९८–९९;

**पांच पांडव,** कोशांत **धर्म** (२) पहा, **भीम,** भीमसेन १·१२०, १·१४८, **भीमार्जुनासारिखे** १·९७, **अर्जुन,** परिशिष्ट (६) पहा, **नकुल** १·१५० व **सहदेव** १·१५०;

**पांचसात,** थोड्याशा, १०·२७८; **पांचवां (वा)** १८·८३८; **पांचवां(वा) गुणेंद्र** १८·८६४, **–वें** १८·३४९; **पांचिक,** हिणकस धातु मिसळल्यावर सोळा किंवा पंधरा कसावरून पांच कसापर्यंत उतरविलेलें सोनें, १३·१००३, १४·१४०, १८·१२४८.

## सहा—

**षट्—षट्कर्म,** ब्राह्मणाचें, इज्या (यजन), याजन, अध्ययन, अध्यापन, दान व परिग्रह, ६·४७२, १६·९५; क्षत्रियांचे गुण यावर पुढें **सात** पहा; वैश्याचीं कर्में—कणवृत्ति, प्रतिग्रह, कृषि, वाणिज्य, गोरक्षा व याचना, यावर १८·८७६-८७८ पहा; **षट्पद,** भुंगा, ६·१७६;

**षड्—षड्गुण,** यश, श्री, औदार्य, ज्ञान, वैराग्य व ऐश्वर्य, **षड्गुणा(णां)चा राणा** १४·३२०, **षड्गुणाधिकरण** २·२९०, **षड्गुणचक्रवर्त्ती** ११·११२, हे सर्व संदर्भ श्रीकृष्णास उद्देशून आले आहेत; **षड्दर्शनें—**सांख्य, योग, वैशेषिक, न्याय, पूर्वमीमांसा व उत्तरमीमांसा यांचे अनुक्रमें कपिल, पतंजलि, कणाद, जैमिनि व व्यास हे प्रणेते होते, १·१०; **षड्रस—**कटु, अम्ल, मधुर, लवण, तिक्त व कषाय, १८·१००१; **षड्रिपु—**काम, क्रोध, लोभ, मोह, मद व मत्सर यांचे निरनिराळ्या ठिकाणीं उल्लेख आले आहेत; **षड—षडरितू,** वसंत, ग्रीष्म, वर्षा, शरत्, हेमंत व शिशिर, १४·३६१;

**षष्ठ—**सहावें, **मनःषष्ठां इंद्रियांनें,** पांच इंद्रियें व मन, १५·३३५; **षष्टिचा,** सहाव्या अध्यायाचा, ६·१०; **षष्टम—षष्टमामाझि,** सहाव्या अध्यायांत, १०·२५;

**सा—**सहा, **सा मास,** दक्षिणायनाचे सहा महिने ८·२३१; **सां मासां** ८·२१८; **सामास** ८·२२२, हे उत्तरायणाचे सहा महिने; **सावां,** सहावा, १८·८४०; **साई गुण—**जन्म, जरा, मरण, व्याधि, वार्धक्य, कलुष हे देहाचे **साई गुण** १४·३१३; **साई दोष,** अज्ञान व इतर पांच मिळून अज्ञानाचे सहा दोष, १६·२५०, १६·२५७, १६·४२१, गीतेंतील १६·४ श्लोक व त्यावरील टीका १६·२११-२५० पहा, **दंभ** १६·२११-२२१, **दर्प** १६·२२२-२२७, **अभिमान** १६·२२८-२३४, **क्रोध** १६·२३५-२४०, **पारुष्य** १६·२४१-२४३, व **अज्ञान** १६·२४४-२५०; **साई दोषांगिं** १६·२५१; **साहिं दोषां** १६·२६६, **–दोषिं** १६·२५४, हे संदर्भ वरील आसुरी संपत्तीच्या सहा दोषांसंबंधीं आहेत; **साहीं इंद्रियें,** पांच इंद्रियें व मन, **मनादि साहीं इंद्रियें** १५·३२०, वर **मनःषष्ठां** १५·३३५ पहा; **साही पदर** ६·२४४, योगशास्त्राप्रमाणें कुंडलिनीच्या आड येणारे पडदे, हे योगशास्त्रांत सहा व हठयोगांत आठ कल्पिले आहेत, कोशांत **चक्र** (४) पहा, येथें त्यांपैकीं पहिलीं पांच चक्रें व सातवें अज्ञ मिळून सहांचा उल्लेख केला असावा; **सावें,** सहावें या अर्थीं, १८·८६७.

**सात—**

**सप्त—सप्तगुणिं**, क्षत्रियांचे सात गुण, १८·८७१, इयां **सातां** १८·८७२, गीतेंत १८·४३ श्लोकांत हे दिले आहेत, त्यावरील टीका पहा—(१) **शौर्य** १८·८५४, (२) **तेज** १८·८५५-८५७, (३) **धीरु**, धैर्य, १८·८५७-८५८, (४) **दक्षत्व** १८·८५९-८६१, (५) **जूझ** १८·८६१-८६४, (६) **दान** १८·८६५-८६७, (७) **ईश्वरभाव** १८·८६८-८६९, **सप्तगुणार्णव**—सात समुद्रांनीं वेष्टिलेल्या पृथ्वीसारखे क्षत्रियांचे हे वरील गुण आहेत, १८·८७३; पुढें सात सिंधु पहा;

**सप्ततल—सप्ततल आड लावणें** ६·११४, येथें सप्ततल चा अर्थ नीट लागत नाहीं, ज्ञानदेवींत व कुंटे प्रतींत 'सपातळ' ६·११४, पडदा या अर्थी दिलेला पाठ ग्राह्य वाटतो; **सप्तधातु**, शरीरांतील सात धातु—रस, रक्त, मांस, मेद, अस्थि, मज्जा व शुक्र (सुश्रुत), ६·२३५; **सप्तप्रश्नसिद्धि**, पुढें सात ही पदें पहा, १०·२८; **सप्तरिखी** १०·९९, **–रिषि** १०·९०, **–रुषीं** १८·८७०, कश्यप, अत्रि, भारद्वाज, विश्वामित्र, गौतम, जमदग्नि व वसिष्ठ, हे सात ऋषि ध्रुव नक्षत्राच्या सभोंवार फिरत असतात, क्षत्रियांच्या सात गुणांस उद्देशून हें रूपक आलें आहे; **सप्तशती**, गीतेंतील सातशें श्लोक, १८·१६४५; **सात—सात ही पदें**, ब्रह्म, अध्यात्म, कर्म, अधिभूत, अधिदैव, अधियज्ञ व प्रयाणकाळीं होणारें ईश्वरस्मरण हीं सात पदें, ७·१९२; **सात येकि विभूति**, गीतेंतील १०·३४ श्लोकांत स्त्रियांच्या सात विभूति सांगितल्या आहेत, त्यांपैकीं 'कीर्ति, औदार्याची संपत्ति, मेधा, धृति व क्षमा' या पांच विभूति टीकेंतील १०·२५५-२५६ ओव्यांत आल्या आहेत, वाक् व स्मृति या दोन विभूतींवरील ओव्या राजवाडे प्रतींत नाहींत, त्या गहाळ झाल्या असाव्या;

**सातें वोघीं**, गंगेच्या सात ओघांस उद्देशून, १८·८७४, नलिनी, पावनी, हरिदिनी या तीन पश्चिमवाहिन्या, सिंधुवास, भेदकाया, सुचक्षणी व सीता या उत्तरवाहिन्या;

**सात शक्ती**, गीतेंतील १०·३४ श्लोकांत सांगितलेल्या स्त्रियांच्या सात विभूति, १०·२५७; **सात सागर**, ११·५६, १८·१७५६, **सात सिंधु**, ११·६४८, हे संदर्भ पौराणिक सात समुद्रांस उद्देशून आले आहेत, क्षारोदक, इक्षुरसोदक, सुरोदक, घृतोदक, दधिमंडोदक, शुद्धोदक व क्षीरोदक; **सातवाकड** व **सातवेउली** हे शब्द कोशांत पहा; **सात से (सें)** १८·१६५१, **सातां शतांचा** १८·१६४१, **सतें सात** १८·१६४०, **सें सात** १८·१६४३, १८·१६५६, **सातेंसतीं** १०·३०, हे संदर्भ गीतेंतील सातशें श्लोकांस उद्देशून आले आहेत;

**सातवां**—(क्र. वा.) १८·८४३.

**आठ—**

**अष्ट—अष्टांग, अष्टांगु योगु**, आठ अंगें असलेला हठयोग, ९·४१८, योगाचीं आठ अंगें—यम, नियम, आसन, प्राणायाम, प्रत्याहार, धारणा, ध्यान व समाधि; **अष्टांगादि संकटीं**, हठयोगाचीं अष्टांगें संपादण्याच्या संकटांत, ११·६६७; **अष्टांगसामग्रियेचें दीप**, हठयोगाचीं आठ अंगें दाखविणारा दिवा, ६·४६१; **अष्टांगें**—पैं जेयाचेनि अंगसंगें। इये प्रकृतीतव अष्टांगें। जन्म पाविजतसे जगें। तो पिता मीं गा॥ ९·२६८, प्रकृतीचीं आठ अंगें—आप तेज गगन। मही मारुतु मन। बुद्धि अहंकारु हे भिन्न। आठै भाग॥ ७·१८; **अष्टधा भिन्न**, प्रकृतीस उद्देशून, ७·१६, ७·१७, १५·४५१; **अष्टभेदव्यक्ति**, प्रकृतीचे दोन भाग, एक अष्टभेदानें व्यक्तरूपांत आलेली व दुसरी जीवरूपा, ९·९७; **अष्टदल**, आठ सात्त्विक भाव दाखविणारें आठ पाकळ्यांचें कमळ, १५·६, हे आठ सात्त्विक भाव पुढें दिले आहेत; **दिग्गज, दिग्गजमेळावे**, आठ दिशांस सावरून धरणाऱ्या हत्तींचे मेळावे, १३·६३, हे आठ दिग्गज, ऐरावत, पुंडरीक, वामन, कुमुद, अंजन, सार्वभौम, सुप्रतीक व पुष्पदंत, आठ दिशांस असतात; **अष्टमहासिद्धि**—कोशांत सिद्धि-द्धी पहा, महाभारतांतील अनुशासनपर्वांत (१) अणिमा, शरीर सूक्ष्म करणें, (२) महिमा, शरीर मोठें करणें, (३) लघिमा, शरीर हलकें करणें, (४)

गरिमा, शरीर जड करणें, (५) ईशिता, सर्व चराचरांत ईश्वरभाव ठेवणें, (६) प्राकाश्य, ऐहिक व पारलौकिक स्थळें पहाणें, (७) वशिता, विषय भोगून इंद्रियांवर स्वामित्व ठेवणें व (८) प्राप्ति, सर्व प्राण्यांचा देवतांशीं संबंध घडविणें, अशा आठ महासिद्धि दिल्या आहेत; **अष्टम—अष्टमाध्याई** १०·२८; **आठ—आठांची साम्यावस्था** ७·१८-१९ पहा; **आठ आंगें,** सुरयोनींच्या आठ प्रकारांस उद्देशून, १४·१०३, किन्नर, चारण, यक्ष, विद्याधर, गंधर्व, सिद्ध, योगी व मुनि (तुलसीशब्दप्रकाश); **आठ पाहार,** कोशांत **पाहार** पहा; **आठां हिं भावां** ११·२४५, **सात्विकां आठां,** आठ सात्विक भावांस उद्देशून, १८·१५८८, स्तंभ, स्वेद, रोमांच, लय, ऐश्वर्य, वेपथु, अश्रु व वैवर्ण्य (प्रतापरुद्र), यावर ११·२४१-२४७ व १८·१५८४-१५८८ पहा; **आठ भैरव**—असितांग, रुरु, चंड, क्रोध, उन्मत्त, कुपति, भीषण व संहार हे आठ भैरव, पर्यायानें कांहींच्या ऐवजीं ताम्रचूड, चंद्रचूड व कपाल अशींही नांवें आहेत, आदित्यवारिं वाढी। भैरवां भरीं ॥ १३·८१८, वरील भैरवांस उद्देशून; **आठ रस—**शृंगार, वीर, करुण, अद्भुत, हास्य, भयानक, बीभत्स व रौद्र (काव्यप्रकाश); **आठां रसांची ओलावणी** ४·२१०, कोशांत **अळणें** पुढें पहा; **आठ लोकपाल—**इंद्र, अग्नि, यम, निर्ऋति, वरुण, वायु, कुबेर व ईशान (शिव), यांना दिक्पति असेंही नांव आहे, यावर १०·२०० पहा; **आठ वसु—**आप्, ध्रुव, सोम, धर (धन), अनिल, अनल (पावक), प्रत्यूष व प्रभास, आठां वसूंमाझारि । पावकु तो मीं अवधारीं । १०·२०६; **आठें विकारीं—**महद्ब्रह्म आपल्या उदरांत प्राकृत आठ विकारांनीं जगद्रूप गर्भाची वाढ करतें, १४·८८, हे आठ विकार म्हणजे प्रकृतीचीं आठ अंगें, **आठै भाग** ७·१८ पहा; **आठवें**—(क्र. वा.) **गुण जें आठवें** १८·८४५.

**नऊ—**

**नव—**हा शब्द इतर शब्दांस जोडून किंवा सुटा आला आहे; **नव गुण,** ब्राह्मणाच्या नऊ गुणांस उद्देशून, १८·८५१, गीतेंतील १८·४२ श्लोकांत नऊ गुण सांगितले आहेत—(१) **शम** १८·८३१, (२) **दम** १८·८३२-८३३, (३) **तप** १८·८३४-८३५, (४) **शौच,** अंतर्बाह्य शुद्धतेस उद्देशून, १८·८३६, (५) **क्षमा** १८·८३८, (६) **आर्जव,** सरळपणा, १८·८३९-८४०, (७) **ज्ञान** १८·८४१-८४२, (८) **विज्ञान** १८·८४३-८४५, (९) **आस्तिक्य** १८·८४५-८४७; **नवगुणरत्नाकर,** नऊ गुणांचा समुद्र, १८·८४९, **ग्रहगण** ११·२५४, रवि, चंद्र, मंगळ, बुध, गुरु, शुक्र, शनि, राहु व केतु या नऊ ग्रहांस उद्देशून; **नवचंडी,** नवचंडिका—शैलपुत्री, ब्रह्मचारिणी, चंद्रघंटा, कूष्मांडा, स्कंदमाता, कात्यायनी, कालरात्री, महागौरी व सिद्धिदा, पार्वतीच्या या नऊ रूपांस उद्देशून, १३·८१८; **नवज्वर—**नऊ दिवसांचा ताप, वोखदाचेनि नावें अमृतें । जैसा नवज्वरु आवुथे । १३·७२१, नवज्वर झालेल्या रोग्याला औषध म्हणून दूध दिलें तर ताप भडकतो यास उद्देशून; **नवद्वाराचां चौकीं** १२·५२, **नवै द्वारें श्रवति** १३·७३०, **नवद्वारें देहीं** ५·७५, हे संदर्भ शरीराच्या नऊ द्वारांस—दोन डोळे, दोन कान, दोन नाकपुड्या, तोंड, गुद व उपस्थ यांना उद्देशून आले आहेत; **नव मास,** गर्भांतील नऊ महिने, १३·७३१; **नवां रत्नांचा हारु** १८·८४९, हीं नऊ रत्नें—माणिक, मोती, पोवळें, पाच, पुष्कराज, नीळ (शनि), हिरा, गोमेद व वैडूर्य; **नवां रसां अनुव्रत** १८·३३०, नवरसां भरविं सागर । १२·११, **नवरसिं वरिखैन** १३·११६३, **नवरसदीपिचा** १०·७, **नवरससुधाब्धी** १·२९, हे सर्व संदर्भ वर दिलेल्या आठ रसांस व शांत रसास उद्देशून आले आहेत, शांत हा नववा रस मानला आहे; **नवविध** १८·३३०; **वायुचें नवविधपण** ६·२४३, हा संदर्भ वायूच्या नऊ क्रियांसबंधीं आहे, त्या अशा : प्राण—हे पांच आहेत—प्राण (अन्नप्रवेश), अपान (मलमूत्रोत्सर्ग), व्यान (पचन), उदान (भाषण) व समान (डोळा मिटणें व उघडणें), उपप्राणही पांच आहेत—नाग, कूर्म, कृकल, देवदत्त, धनंजय,

यांचे जांभई, शिंक, ढेंकर, उचकी, आंग मोडणें, हे व्यापार आहेत; या देहांत प्राण हा मुख्य असून तो इतर नऊ प्राणांची पेंढी बांधून त्यांची उंडी मध्यमेंत टाकतो, १८·७३६;

**नवम**—(क्र. वा.), **नवमाध्यायीं** १६·६०; **नवमी**—नवमीतें मांडी । आणि बैसे नवचंडी । १३·८१८, आश्विन शुद्ध १ ते ९ या नवरात्रांत नवचंडीची स्थापना करणें, तिची आराधना करणें व सप्तशतीचें नऊ वेळां पारायण करणें यांस उद्देशून;

**नववा**—(क्र. वा.) १८·८४५, १८·८४७.

## दहा—

**दश**—**दशदलांचें**—उपनिषदां सोरभ्य । दशदलांचें ॥ १५·५३७, दहा पाकळ्या असलेल्या कमळाचें रूपक दहा उपनिषदांवर बसविलें आहे, **दशोपनिषदें** १·१८, हीं दहा उपनिषदें—ईश, केन, कठ, प्रश्न, मुण्ड, माण्डूक्य, तैत्तिरीय, ऐतरेय, छान्दोग्य व बृहदारण्यक; **दशक**—**इंद्रियांचा दशकु**, दहा इंद्रियांचा समुदाय, १३·७३, (१) प्रचारांत तोंड, ब्रह्मरंध्र, दोन नाकपुड्या, दोन कान, दोन डोळे, शिस्न व गुदद्वार असा हा इंद्रियांचा दशक मानतात, (२) ग्रंथांत पांच ज्ञानेंद्रियें व पांच कर्मेंद्रियें मिळून दहा असा इंद्रियांचा दशक सांगितला आहे—तरि श्रवण नयन । त्वचा घ्राण रसन । इयें जाणें ज्ञान । करणें पांचै ॥ १३·९८, अथवा, बाहीरि त्वचा श्रवण । चक्षु रसना घ्राण । हें पंचविध जाण । ज्ञानेंद्रियगा ॥ १८·४९६, मग वाचा आणि कर । चरण अधोद्वार । अपायु हे प्रकार । पांचै आणिक ॥ १३·१००, श्रोत्रं त्वक् चक्षुषी जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी । पायूपस्थं हस्तपादं वाक्चैव दशमी स्मृता ॥ २·९० मनुस्मृति; **महातेजाचा दशक**—तेविं चि हे(द)शकु मेळविजे । महातेजाचा ॥ ११·२३५, कुंटेनीं दशकाचा अर्थ दश संख्यारूप आवरणाग्नि असा दिला आहे, दश अग्नीच्या कळा—धूम्रार्चि, उष्णाई, ज्वालिनी, जलनी, स्फुलिंगी, अतिस्मना, हव्यवाहिनी, कव्यवाहिनी, नीलरक्त व रुद्रायणी अशा मुळे यांच्या **सं. वा. दुर्बोध शब्दार्थांच्या कोशांत दिल्या आहेत.**

**दशधा**—वायुतत्व दशधा । एक चि जालें ॥ १३·१०६, पांच प्राण व पांच उपप्राण असे वायूचे दहा विभाग नऊ पुढें वायूचें नवविधपण यांत दिले आहेत; **विश्वे देव**, वसु हान साध्ये विश्वे । ११·३२७, आठ वसू व दहा विश्वेदेव यांस उद्देशून, वसु, सत्य, ऋतु, दक्ष, काल, काम, धृति, कुरु, पुरूरवा व माद्रय असे दहा, धर्म ऋषि व विश्वा यांचे दहा पुत्र—क्रतु, दक्ष, वसु, सत्य, कालकाम, मुनि, कुरज, मनुज, बीज आणि रोचमत्, (चित्राव—प्राचीन चरित्र कोश पृ. ५४३.)

**दाहि-हिं-ही-हीं**—दाहिं इंद्रियांचा गावि नेणिजे । ५·५५, इंद्रियांचा दाहिं हातिं १८·३१५; **दाही इंद्रियें** ९·३४३, १३·३६५, १६·१८४, **दाहीं इंद्रियांचिया वाटा** ८·१८१; **चक्षुरादिकें दाही** १८·४९८, **तियें दाही** १८·५००, **दाही करणें** १३·१०३, **दाही रिगति** १८·७३५, या सर्वांसाठीं वर दशक (२) पहा; **दाही दिशा पांगुरणें**, शंकराच्या दिगंबरत्वास व सर्वसंगपरित्यागास उद्देशून, १३·२६; **दाही दिशा सुनियां मानी** १८·१६०६, **दाहिं दिशिं** १५·६९, या दाही दिशा—पूर्व, पश्चिम, दक्षिण, उत्तर, आग्नेयी, नैर्ऋत्य, वायव्य, ईशान्य, ऊर्ध्व व अधस्; **दाही विषय** १३·१२१, पुढें **छत्तीस** पहा; **दाहीक** १८·९५१, हा पाठ **देहादिक** असा घ्यावा, ज्ञानदेवी, कुंटे—'देहादिक' १८·९५६; **दाहें**—दहाही, **दाहें आउतीं**, दहा इंद्रियांना उद्देशून, १८·४५१, —**चक्षुरादिकिं इंद्रियपीठीं** १८·३४८, —**दिशीं** १६·३२६, —**द्वारीं**, दहाही इंद्रियांच्या दारांत, १६·९०, —**मार्गीं**, दहा प्रकारच्या वायूंस उद्देशून, १३·१०७.

## अकरा—

**अकरा क्षौणी**, कौरवांचें अकरा अक्षौहिणी सैन्य, ११·२३, कोशांत **अक्षौहिणी, क्षोणी, क्षौणी** पहा; **अकरा भाव** १०·८९, ईश्वराच्या मानस संभूतीचे सात महर्षि व चार मनु, ऐसे हे अकरा । माझां मनीं झाले धनुर्धरा । १०·९२, हे सात महर्षि सात पुढें दिलेल्या

सप्तर्षींहून कांहींसे निराळे आहेत, ते असे— मरीचि, अत्रि, अंगिरस्, पुलस्ति, पुलह, क्रतु व वसिष्ठ, भागवतधर्मांतील चक्रव्यूहमताप्रमाणें चार मनूंचा, वासुदेव, संकर्षण, प्रद्युम्न व अनिरुद्ध यांचा येथें समावेश केला असावा; अकरा राजांची ही सर्व प्रजा झाली, १०·८९-१०१; **अकरा हीं राजां** १०·९५;

**अकरावें**—(क्र. वा.) इंद्रियांमाझि अकरावें । मन तें मीं जाणावें । १०·२०८, दहा इंद्रियें व अकरावें मन, बुद्धीन्द्रियाणि पञ्चैषां श्रोत्रादीन्यनुपूर्वशः । कर्मेन्द्रियाणि पञ्चैषां पाय्वादीनि प्रचक्षते ।। एकादशं मनो ज्ञेयं स्वगुणेनोभयात्मकम् । यस्मिञ्जिते जितावेतौ भवतः पञ्चकौ गणौ ।। २·९१–९२ मनुस्मृति;

**एकादश**, अकरा, **एकादशीं**, अकराव्या अध्यायांत, ११·१; **एकादशिचां** दिसिं, एकादशीस, १३·८१६.

## बारा—

**द्वादश—द्वादशादित्य**—निरनिराळ्या ग्रंथांत या बारा सूर्यांचीं निरनिराळीं नांवें दिलीं आहेत, हे बारा सूर्य बारा महिन्यांचे निदर्शक मानले जातात :—(१) मित्र, रवि, सूर्य, भानु, खग, पूषा, हिरण्यगर्भ, मरीचि, आदित्य, सविता, अर्क व भास्कर, (२) विवस्वान्, अर्यमा, पूषा, त्वष्टा, सविता, भग, धाता, विधाता, वरुण, मित्र, शक्र व उरुक्रम (भागवत), (३) सूर्यवंशावळींत (२) पुढें दिलेल्या नांवांपैकीं आठ आहेत, विवस्वान्, सविता, विधाता व उरुक्रम या चारांऐवजीं विष्णु, विश्वावसु, अंशुमान् व अतितेज अशीं चार नांवें आहेत; **बारा—बारा अंगुळें** ६·२३६, **शकें बारा शतें बारोत्तरें** १८·१७९२, ही ओवी ग्रंथसमाप्तीनंतर कोणीं तरी केली आहे, राजवाडे प्रतींत ती आहे, शके १२१२ त ग्रंथ संपूर्ण झाल्याचा हा दाखला देतात; **बारा राशी**—मेष, वृषभ, मिथुन, कर्क, सिंह, कन्या, तूळ, वृश्चिक, धनु, मकर, कुंभ व मीन; **बारावा**—(क्र. वा.) **बारावा अध्याउ** १८·१४३८,—गुणु १८·१४३७;

**बारै वाटिं**—या बारा वाटा कोणत्या याचा समाधानकारक उलगडा झाला नाहीं, चार दिशांचे चार विभाग पाडून आठ दिशा होतात, पूर्वोत्तर दिशामध्यें दोन भाग न पाडतां तीन भाग पाडले, तर चार दिशांचे बारा विभाग, बारा वाटा, असा कसा तरी अर्थ लावतां येईल, तैसें आत्मभ्रांति सार्टिं । वस्तु विखुरली बारैं वार्टिं । १५·२६८, आत्मभाव देहादि अनात्मवस्तूंच्या अनेक वाटांनीं पसरला आहे.

## तेरा—

**त्रयोदश**—(क्र. वा.) **त्रयोदशीं**, तेराव्या अध्यायांत, १४·३२.

## चौदा—

**चतुर्दश—चतुर्दश भुवनें** ११·२६०, सात लोक—भूर्लोक, भुवर्लोक स्वर्लोक, महर्लोक, जनलोक, तपोलोक, सत्यलोक व सात पाताळें —अतळ, वितळ, सुतळ, महातळ, तळातळ पाताळ व रसातळ, मिळून चौदा भुवनें; **चाउदस**—चतुर्दशी, चाउदसिं ह्मणे माए । तूझा त्रिवो दुर्गे ।। १३·८१७, पौष शु. चतुर्दशी, शाकंभरी अमावास्येचा येथें निर्देश केला आहे; पुनिवेहूनि चाउदसीं । जेतुलें उणेपण शशी । १८·१०८१;

**चौदा—चौदा भुवनें**, वर **चतुर्दश** पहा, ३·२४२, ११·१८२, ११·३१२;

**चौदा मनु**—स्वायंभुव, स्वारोचिष, उत्तम, तामस, रैवत, चाक्षुष, वैवस्वत, अर्कसावर्णि, दक्षसावर्णि, ब्रह्मसावर्णि, धर्मसावर्णि, रुद्रसावर्णि, देवसावर्णि व इंद्रसावर्णि, शेवटच्या दोन नांवांऐवजीं प्राचीन चरित्रकोशांत रौच्य व भौत्य अशीं नांवें दिलीं आहेत, चौदाआंतु मुदल । स्वयंभु मुख्य वडिल । च्यारि मनु ।। १०·९१;

**चौदावा**—(क्र. वा.) **चौदावेया अध्यायासि** १४·३७.

## पंधरा—

कोशांत **पंध-पन्ह-रें** पहा. **पन्हरा**—पंधरावा अध्याय, १८·३९ (१, २); **पन्हरें**, कोश पहा; **साडपन्हरां** १५·५३३; **साडपंधरेया**

१०·१५, या संदर्भांतील पंधरा व साडेपंधरा हे सोनें कसाला लावल्यावर सोन्याचा दर्जा दाखविणारे कसाचे आंकडे होते, पुढें ते त्या त्या दर्जाच्या सोन्याचा दर या अर्थीं प्रचारांत आले असावे, पुढें **सोलावा** पहा.

## सोळा—

**षोडश**—(क्र. वा.), सोळावा, **षोडशीं**, सोळाव्या अध्यायांत, १८·१४४२, **षोडशाध्याइं** १७·२१; **सोलावा**, (क्र. वा.) सोळावा, **सोलावां अध्याॐ** १८·४०; कां सुवर्णशुद्धी कसु। सोलां(ळा). वां जैसा॥ १८·९७५, शुद्ध सोन्याच्या कसाचा आंकडा सोळा होता, येथें सोलावां हा शब्द कसास लावला आहे, दरास लावलेला नाहीं, वर पंधरा पहा; **सोलावें अध्यायपद** १६·६२.

## सतरा—

**सतरावा**—(क्र. वा.), **सतरावां अध्याॐ** १८·५९; **सतरावी**, जीवनकला, **सतरावियेचेनि पानियेडें** ९·२१३, **–चें स्तन्य** १२·७, या संदर्भात जीवनकलेला सतरावी म्हणण्याचें कारण लिंगदेहांतील पांच ज्ञानेंद्रियें, पांच कर्मेंद्रियें, पांच प्राण व सोळावें मन यांचें ती साहाय्य घेते, यावर ९·२११-२१७ पहा; **आनंद-चंद्रिची सतरावी** १५·५३९, चंद्राच्या सोळा कला असतात पण व्योमचक्रांतील चंद्रामृताची जीवनकला ही सतरावी कला आहे, असें कल्पिलें आहे; **सत्रावियेचें पाणीं** १२·५४; **सप्तदश**—(क्र. वा.), सतरावा, १८·४०.

## अठरा—

**अठरा भराडे**—अठरा गोसावी, आपण भराडा होए। गुरुतें लिंगा॥ १३·३८९, हा संदर्भ गोसाव्यांच्या अठरा आखाड्यांस उद्देशून आला आहे, हे अठरा प्रकार–अघोरी, अरण्य, अवधूत, आनंद, आश्रम, इंद्र, उदासी, कानफाट्या, कालवेला, गोदड, गोरखपंथी, नंगागिरी, निरंजनी, निर्वाणी, पुरी, भराडी, राउळ, सरभंगी, यांपैकीं कांहीं नांवांऐवजीं, निर्वानी, डवरा, बन, भरती अशीं नांवें दिलीं जातात; **अठरा ज्ञानपदें** १३·८४७, **अठरा ज्ञानलक्षणें** १३·६४८, हीं पदें गीतेंत १३·७-११ श्लोकांत आलीं आहेत, त्यांचीं लक्षणें १३·१८४-६३० ओव्यांत दिलीं आहेत, श्लोक १३·७—(१) अमानित्व १३·१८४-२००, (२) अदंभित्व १३·२०१-२१५, (३) अहिंसा १३·२१६-३३२, (४) क्षांति, क्षमा, १३·३३८-३५३, (५) आर्जव, सरळपणा, १३·३५४-३६७, (६) आचार्योपासना, गुरुभक्ति, १३·३६८-४५८, (७) शुचित्व १३·४६०-४८२, (८) स्थैर्य १३·४८३-४९९, (९) आत्मविनिग्रह १३·५००-५१०; श्लोक १३·८—(१०) वैराग्य १३·५११-५२२, (११) अनहंकार १३·५२३-५३३, (१२) जन्म, मृत्यु, जरा, व्याधि या दुःखांपासून अलिप्त राहणें १३·५३४-५९०; श्लोक १३·९—(१३) 'असक्ति' १३·५९१-५९३, (१४) पुत्रदारगृहाविषयीं अनासक्ति १३·५९४-५९८, (१५) इष्टानिष्टोपपत्तींत समचित्तत्व १३·५९९-६०१; श्लोक १३·१०—(१६) अनन्यभक्ति १३·६०२-६०९, (१७) निर्जन जागीं राहणें १३·६१०-६१२; श्लोक १३·११—(१८) सतत अध्यात्माचा अभ्यास १३·६१४-६३०; **अठरावां अध्याॐ** १८·३३, १८·८३; **अध्यायां अठरांचें लेख** १८·५७; **अष्टादश**—अठरावा अध्याय, १८·४१, १८·४३, **–शो** १८·७३; **अष्टादश पुराणें** १·५, तीं हीं—(१) मत्स्यपुराण, (२) मार्कंडेय–, (३) भविष्य–, (४) भागवत–, (५) ब्रह्मांड–, (६) गरुड–, (७) लिंग–, (८) पद्म–, (९) वामन–, (१०) अग्नि–, (११) कूर्म–, (१२) स्कंद–, (१३) नारद–, (१४) वराह–, (१५) ब्रह्मवैवर्तक–, (१६) वायु–, (१७) ब्रह्म–, (१८) वाल्मीक–.

## वीस—

**विस**—**विस ही विश्वे** ६·४१६, विश्वा किंवा विस्वा हा कोणत्याही प्रमाणाचा विसावा भाग, वीस ही भागांनीं, सर्व भागांनीं, सर्व प्रकारांनीं, सर्वतोपरी, येथें कधीं ही, असा अर्थ घ्यावा, कोशांत **विश्वा** (१) पहा; **विसें ठांइं**—लहान लहान उंड्या करून त्यांचे अनेक घांस निरनिराळे मांडणें, १३·९४५.

**एकवीस—**

तैं एकविसां स्वर्गां ही मीठी । पाताळासि दे जे(जे)वि ।। ११·४०६, येथें पाताळासि ऐवजीं पाताळासि, पाताळासह याअर्थीं पाठ असणें संभवतें; पाताळासकट असा अर्थ घेतला तर **चौदा भुवनापुढें** दिलेले सात लोक, सात पाताळें व सात द्वीपें मिळून एकवीस स्वर्ग असा अर्थ लावतां येईल, हीं सात द्वीपें—जंबु, प्लक्ष, शाल्मली, कुश, क्रौंच, शाक व पुष्कर; जर एकवीस स्वर्ग पाताळांत गेले असा अर्थ लावला तर शिवनिबंधांत दिलेले एकवीस स्वर्ग घ्यावे, ते हे आहेत :—ज्योति, शीत, विमळ, अभियागता, प्रकाशविख्यात, सदोदित रम्य, सहज, सिद्ध, आनंद, दिव्य, एकांत, अमळ, तृप्ति, निर्मळ, प्रेम, निज, लय, अंत, नित्य, अति व शिव. (मुळे, पृ. १२६).

**चोवीस—**

**चोविस पंचविसावें** १४·२२२, हें चोवीसां हिं तत्वांचें । कुटुंबघर वसतिचें । तूटे बंधमोक्षाचें । गूंतलें एथ ।। १८·३१७, **तत्वाचां चौविसीं मापीं** १८·५११, हे तीनही संदर्भ देहास उद्देशून आले आहेत; सांख्यमतें प्रकृतींत चोवीस तत्त्वें आहेत—मूळ अव्यक्त, अनादि, स्वयंभू अशी प्रकृति १, महत् १, अहंकार १, सूक्ष्म तन्मात्रा ५, ज्ञानेंद्रियें ५, कर्मेंद्रियें ५, महाभूतें ५, व मन १ मिळून २४.

**पंचवीस—**

**पंचविसां(सा)वां पुरुषु**, पंचविसावें तत्त्व, १०·१३४; सांख्यमतें वर दिलेलीं चोवीस तत्त्वें व पंचविसावें ब्रह्म, हें—तिहिं पुरोनि स्वभावें । चतुर्थ जें ।। १४·२२२, तीन गुणांपलीकडचें चौथें आहे.

**सव्वीस—**

**सविस—सविसें गुणज्योतीं** १६·२०८, —**ब्रह्मगुणि(णिं)** १६·२०५, गीतेच्या १६·१ ते १६·३ श्लोकांत सांगितलेले दैवगुण :—श्लोक १६·१—(१) अभय १६·६७-७२, (२) सत्त्वसंशुद्धि १६·७३-७९, (३) ज्ञानयोग १६·८०-८३, (४) दान १६·८४-८६, (५) दम १६·८७-९२, (६) यज्ञ १६·९२-९८, (७) स्वाध्याय १६·९९-१०४, (८) तप १६·१०४-१११, (९) आर्जव १६·११२; श्लोक १६·२—(१०) अहिंसा १६·११३, (११) सत्य १६·११४-१२३, (१२) अक्रोध १६·१२४-१२९, (१३) त्याग १६·१३०-१३४, (१४) शांति १६·१३५-१३९, (१५) अपैशुन्य १६·१४०-१५२, (१६) दया १६·१५३-१६१, (१७) अलौल्य १६·१६२-१६६, (१८) मार्दव १६·१६७-१७३, (१९) ऱ्ही, लाज, १६·१७४-१८३, (२०) अचापल्य १६·१८४; श्लोक १६·३—(२१) तेज १६·१८५-१८८, (२२) क्षमा १६·१८९, (२३) धृति, धीर, १६·१९०-१९३ व १६·१९६, (२४) शौच, शुचित्व, १६·१९४-१९५, (२५) अद्रोह १६·१९७-२०२, (२६) अतिमानितेचा अभाव १६·२०३-२१०.

**सत्तावीस—**

सत्तावीस नक्षत्रें :—अश्विनी, भरणी, कृत्तिका, रोहिणी, मृगशिरा, आर्द्रा, पुनर्वसु, पुष्य, आश्लेषा, मघा, पूर्वा, उत्तरा, हस्त, चित्रा, स्वाती, विशाखा, अनुराधा, ज्येष्ठा, मूळ, पूर्वाषाढा, उत्तराषाढा, श्रवण, धनिष्ठा, शततारका, पूर्वाभाद्रपदा, उत्तराभाद्रपदा व रेवती.

**छत्तीस—**

**सतिस—**पैं अष्टधा भिन्न ऐसें । जें दाविलें प्रकृतिमीसें । जें क्षेत्रद्वारें सतिसें । भागिं केलें ।। १५·४५१, क्षेत्राचीं छत्तीस तत्त्वें १३·७७–१५० ओव्यांत पहा; **यां सतिसां सतिसांचा मेळावा** १३·१४९, **सत्तिसां सत्ततिसां(सा)वें** १४·२२२, **सतीस हीं तत्वें** १३·१५५, **सतीस भेद** १३·१५०, **सतीस ही वानी भेद** १३·१०३२ क्षेत्राचीं हीं छत्तीस तत्त्वें, गीता श्लोक १३·५—(५) महाभूतें—पृथ्वी, आप, तेज, वायु व व्योम १३-७७, (१)

अहंकार १३·७८-८२,(१) बुद्धि १३·८३-८९, (१) अव्यक्त १३·९०-९७, (५) ज्ञानेंद्रियें—श्रवण, नयन, त्वचा, घ्राण व रसन १३·९८, (५) कर्मेंद्रियें १३·१००-१०१, (१) मन १३·१०३-१०४, (१०) इंद्रियविषय—'शब्द, स्पर्श, रूप, रस व गंध' हे पांच १३·११७, मग स्वर वर्ण विसर्गु। अथवा स्वीकारु त्यागु। चं(च)क्रमण उत्सर्गु। मलमूत्रांचा॥ १३·११९, बोलणें, चालणें, घेणें, देणें, मलमूत्रांचा त्याग हे पांच, ऐसे हे दाही विषय १३·१२१, श्लोक १३·६—

(१) इच्छा १३·१२१-१२५, (१) द्वेष १३·१२६,

(१) सुख १३·१२७-१३१, (१) दुःख १३·१३२,

(१) चेतना १३·१३४-१४२,

(१) धृति १३·१४३-१४८,

(१) संघात १३·१४९, एकूण ३६.

## सदतीस—

**सत्तिसांवें—सत्तिसां सत्ततिसांवें, सदतिसावें** ब्रह्म, १४·२२२; **सततीसांवा पुरुषु-विशेषु** ११·३०४.

## बावन—

आगा बावना वर्णां परौता। कोण्हीं मंत्रु आहे पांडुसुता। कां बावना हिं नुच्चारितां। जीउ आथि॥ १८·३७१, हे बावन वर्ण म्हणजे सोळा स्वर, क्, च्, ट्, त्, प्, या वर्गांचीं पंचवीस व्यंजनें व दुसरीं हीं अकरा व्यंजनें य् र् ल् व् श् स् ह् ळ् क्ष् व ज्ञ, (१६+२५+११) मिळून बावन वर्ण. ए ऐवजीं ये व ओ ऐवजीं ऊ, वो, असे लेखनपर्याय आले आहेत; राजवाडे प्रतींत ळ ऐवजीं ल आहे, कांहीं ठिकाणीं ळ आहेत ते मुद्रण दोष असावे; ळ ऐवजीं ल घालणें हें राजवाड्यांना उपलब्ध झालेल्या प्रतीच्या लेखकाचें वैशिष्टय होतें, यादवकालीन मराठींत व त्या पूर्वींही ळ अक्षर होतें.

## शंभर—

शत, सत हे शब्द शंभर, विपुलता किंवा आधिक्य दाखविण्यासाठीं ग्रंथांत योजले आहेत. **शत—शत एक जन्मां,** अनेक या अर्थीं, १५·३१; **शतें सात,** गीतेंतील सातशें श्लोकांस उद्देशून, १८·१६८३, **सातां शतांचा** १८·१६४१, **सातें शतें** १८·५७, **सप्तशती—मंत्रप्रतिपाद्य भगवती** १८·१६४५; गीतेंत सातशें श्लोक आहेत, राजवाडे प्रतींत सातशें एक छापले आहेत, १३·१ ते १३·४ पहा, १३·४ हा आंकडा दोन श्लोकांपुढें आला आहे, राजवाडे प्रतींतला १३·१ श्लोक लो. टिळकांच्या गीतारहस्यांत व भां. ओ. रि. इं. च्या महाभारतांत नाहीं; **शतकूट,** फार बारीक चुरा, १·१४७, **—क्रतूं,** शंभर यज्ञ करणारांनीं, ९·३०९, **—जर्जरें,** फार जीर्ण, ९·४८६, **—धा,** अनेक प्रकारांनीं, ११·१०१, **—मख** १५·३०, **—मखोत्तीर्णकर,** इंद्र, १०·२२०, **—वृद्ध,** फार वृद्ध, १३·५८३, **—वेन्हीं** ९·३०७; **वरिखशताचां कोडीं** ६·४६३, कोशांत कोडिडी पहा; **जन्मशत,** अनेक जन्म, ७·१२६, ९·२०५, **—मापें** १३·३३; **श्येय,** शंभर, १२·२५, कोशांत श्येय पहा; **सत—सतें सात** १८·१६४०, **सातेंसतीं (सातें सतीं)** १०·३०, **सें सात** १८·१६४३, १८·१६५६, **सात से(सें)** १८·१६५१, हे संदर्भ गीतेच्या श्लोकांस उद्देशून आले आहेत.

## सहस्र—

एक हजार किंवा पुष्कळ या अर्थीं हा शब्द आला आहे. जैं चौकडिया सहस्रु जाये। तै(तैं) ठाये ठाउ वीलु होये। आणि तैसेनि सहस्रें भरियें पाहे। राति जेथ॥ ८·१५४, ब्रह्मदेवाच्या एका अहोरात्रास उद्देशून, ब्रह्मदेवाच्या अहोरात्राचे १४ भाग कल्पिले आहेत, या प्रत्येक भागास मन्वंतर म्हणतात, चतुर्युगाच्या एकाहत्तर फेऱ्या व आणि कांहीं वर्षें गेलीं म्हणजे एक मन्वंतर पुरें होतें, यावर ८·१५३-१६३ पहा; वैसो सहस्रा एका चीं(चि) पांती। अवधानाची॥ १३·३७०; **सहस्रावधी युगें निमालि** ८·१६१; **सहस्रदलाचा मेघु** १८·१०३३;

सहस्राध २·३०४; **सहस्त्रां-माझि**, अनेक माणसां-पैकीं, ७·१०, **सहस्र वरि**, अनेक, ११·११७, **सहस्रवेरी** ९·५८, **सहस्र वेऱ्हीं** ११·२३४, ११·५२३, **–वेऱ्हीं** १२·९१; **सहस्र शीर्ष याचे**, हे शब्द एकत्र घ्यावे, शेषाचे, ११·२६५; **घटसहस्र** १३·९१३, **जन्म–** ६·१४६, ६·४६३, १०·२३८, **तप–** १७·४१२, **युग–** ८·१६२.

**लक्ष—**

शतसहस्र किंवा अनेक. पातां प्रसवतियां योनी(नीं)चे। लक्ष ही दीसति ॥ ८·२५; **एकें लक्षें** १०·२९, **सवा लक्षु भारत** १८·१६४०, महाभारतांत इतके श्लोक आहेत या समजास उद्देशून; **चौरासी लक्ष**—८४ लाख योनींस उद्देशून, ७·२४, १४·१०६, १५·१४८ (चौ), १८·१२९४, **चौऱ्याऐशीं** योनींबद्दल अनेक मतें आहेत त्यांपैकीं एक—२० लक्ष स्थावर, ९ लक्ष जलचर, ११ लक्ष कीटक, १० लक्ष पक्षी, ३० लक्ष पशु, ४ लक्ष मानवदेहधारी, एकूण ८४ लक्ष; **लक्षवरि**, लक्षावधि, ७·११; **लाखौली** कोश पहा.

**कोटी—**

कोटि, कोडि-डी असे शब्द कोटी किंवा पुष्कळ, अनेक या अर्थी ग्रंथांत आले आहेत. **सूर्य-कोटितेजसा** ११·६९; **कोडि-डी**, कोश पहा.

**अक्षौहिणी—**

विविध सैन्यांचे आंकडे कोशांत **अक्षौहिणी** पुढें दिले आहेत, १·१२२; **अक्षौणी**, विपुलता, १६·१६३; **क्षोणी-क्षौणी** हे शब्द अक्षौहिणी किंवा विपुलता या अर्थींही आले आहेत ते कोशांत पहा.

# परिशिष्ट ११

## संकीर्ण

### (१) सूर्य, चंद्र, ग्रहण इ०

**सूर्य—**स्थिर असतो, आणि उदोअस्तूचेनि प्रमाणें। जैसें न चलतां सूर्या चालणें। ४·९८, जैसा नचलतेनि रवी। लोकु चले ॥ ८·१८५, कोशांत **चलणें** पहा; सूर्य चालतो या लोकदृष्टीस उद्देशून—मियां चालविला सूर्यु चाले। ९·२८२; सूर्याच्या तापानें पाण्याची वाफ होऊन पाऊस पडतो व पुनः सूर्य वाफेच्या रूपानें पाणी आकर्षून घेतो यास उद्देशून—जैसा वरिखौनि भूतळिं। आपुला रसु अंशुमाली। मावुता आणी रश्मिजाळिं। बिंबासि चि ॥ १५·२६७; सूर्य-प्रकाशानें नक्षत्रें लोपतात, सूर्यविकासी कमळें उमलतात, मृगजळ दिसतें इत्यादि संदर्भांकरतां कोशांत **गभस्ति, सविता, सूर्य** पहा.

**चंद्र—**चंद्रामुळें समुद्राला भरती येते १८·१३०४, तो अमृताचा चालता सरोवर आहे १५·३७१, या अमृतानें वनस्पतींत औषधी गुण येतात १५·३७२, याच्यावर हरणाचा आकार दिसतो १६·७४, याच्या किरणांनीं चंद्रविकासी कमळें उमलतात, चंद्रकांत मणी द्रवतो; चकोर चंद्र-किरणांचें सेवन करतो याचे अनेक संदर्भ कोशांत **चंद्र** पुढें पहा; चंद्रसूर्यांचीं बिंबें अमावास्येला एकासमोर एक येतात (भेटतात) यास उद्देशून—नातरि अंवसेचां दिसीं। भेटलीं दोन्हीं बिंबें जैसीं। ११·५·

**ग्रहण—**सूर्य व चंद्र ग्रहण, **रवि-चंद्रा राहु-मेळु** १७·२७१, कां रवि राहुग्रस्तु। प्रभाहीनु ॥ १·२६८, **सोमसूर्यग्रहणें** १८·१०९, मग राहूनि उगळिली। प्रभा चंद्रें आलंगिली। १८·१००६.

**केतु—**धूमकेतु, उदैलें केतुचें जैसें। विश्वा अनिष्टा चि दोसें। ते जन्मति ते तैसे। लोकां आड्ड ॥ १६·३१७; **मंगळ** या त्रासदायक ग्रहास उद्देशून

– ना तरि भौमा नांव मंगलु। ५·११५, कां ग्रहां माझि इंगलु। तेयातें ह्मणिजे मंगलु। १८·७४८, इतर ग्रहांस उद्देशून :—क्रूरग्रहांची जैसी। मांदी मिळे येकी राशी। १६·२५५, कां कुमुहूर्ति दुर्योग। एकवटति ॥ १६·२५६; मृगजळ—रोहिणीतें ह्मणिजे जलु। ५·११५, मृगजळ थोडा वेळ टिकतें, तें दिसतें तसें नसतें, विषय याच प्रकारचे असतात त्यास उद्देशून, २·१२१; राशिनांव, मुलाची जन्मरास जशी असेल त्याप्रमाणें त्याचें नांव ठेवतात त्यास उद्देशून, १७·१५; मूळनक्षत्रावर जन्मलेल्या मुलाचा त्याग करावा, (शांति वगैरे केल्याशिवाय त्याचें तोंड आईबापांनीं पाहूं नये यास उद्देशून,) १८·१२२; स्वातीच्या पाण्यानें शिंपल्यांत मोत्यें बनतात, १५·३८८, १८·१६७९.

(२) **प्रांत व नगरें**—कोशांत क्षेत्र, देश, प्रदेश, प्रांत, नगर-री, पुर-पूर(१), पुरि पुढें पहा.

**कुरुक्षेत्र**—कुरु प्रांत, कुरु रणक्षेत्र, १·८५, ८·२६९, ११·६५१, १७·२७०; **कुरुनायक**, धृतराष्ट्र, १८·१६३८, –**राजा**, धृतराष्ट्र, १८·१५७१.

**कैकट**—कीकट देश, धर्मकृत्यास अपवित्र, १७·२९३.

**चैद्य**—चेदि देशाचा राजा, ९·४६२.

**मरुत** देस, मारवाड, १८·१५९.

**महाराष्ट्रमंडल**—१८·१७८१.

**अमरावती**—९·३१७, ११·३८२, **अमरपुरें** ९·३७०.

**गंधर्वनगर**—कोशांत गंधर्व पहा.

**कासी**—काशी, १२·१७४, १७·२७०; **काशीश्वर** १·९९, –**पति** १·१५१.

**गोकुल**—गोकुळ, १०·२६५, १०·२६७, ११·३४.

**द्वारका**—१५·४५, १८·३६७; **द्वारकानाथ** १५·४१४, –**पुरसुहडा** ११·६६०.

**प्रयाग**—तीर्थ,संगमस्थान,६·३५७,१०·१०८, ११·६, ११·१०; **प्रयागवट** १०·१६.

**लंका**—लंकेश्वर, रावण, १०·२३३, ११·२३.

**विराट**—विराट देशाचा राजा, १·९८, १·१५३.

**हस्तिनापुर**—११·२३१.

(३) **डोंगर, पर्वत व नद्या**—कोशांत डोंगर, पर्वत, नद-दी, पाडि-डी, व पुरवणींत गिरी शब्द पहा.

**मंदर**—मंदराचल,कोशांत अचल पहा; **मंदराकार** १८·१६९७; **मंदार**—**मेरुमंदार** १·१५५.

**मलय**—**मलयानील** ४·२१७, १३·२८९.

**मेरु**—उंचपणा, मध्यवर्त्ति स्थान, स्थैर्य व सोनें याविषयीं प्रसिद्ध, १·१३९, ५·१९, ६·९२, ६·३६८, ७·९२, १०·२०६, ११·२१७, ११·२३९, ११·६६५, १२·२०२, १३·२५९, १३·३४७,१३·६१९, १३·१०१७, १४·१६३, १४·३३७, १५·४६९; **सत्वसोनेयांचा मेरु** १८·८७२; **मेरुमंदार** १·१५५; **महामेरु** १८·१७६०.

**सुवेल**—लंकेच्या उत्तरेकडील पर्वत, १०·२३३, कोशांत वेल (१) पुढें दिलेल्या सुवेलींचा अर्थ सुवेल पर्वतावर असा घ्यावा.

**हिमालय**—हिमाचल १४·३८२, **हिमवंत** १०·२१४, १२·१७५, १४·३३२, १४·३७३, **हेमवंत** १३·३४६.

**कालिंदी**—यमुना, **कालिंदियेचें हृदयशल्य** १०·२६७; **दुःखकालिंदीचां तटीं** ११·३४२, पुढें **यमुना** पहा.

**गंगा**—गंगा नदी व सर्वसाधारणपणें इतर पवित्र नद्यांचीं जान्हवी, भागीरथी इ. नांवें परिशिष्ट (६) त पहा.

**गोदावरी**—**गोदावरिचां कुळीं** १८·१७८१.

**त्रिवेणी**—तीन नद्या, गंगा, यमुना व सरस्वती, ११·७.

**यमुना**—**गंगायमुनाउदक** १८·५१, **गंगेयमुनेचे** ओघ ११·६.

**सरस्वती**—त्रिवेणीपैकीं एक, **गीतासरस्वती** ११·७.

(४) **सण व व्रतें**—यांचे संदर्भ तपणें, पर्व (१) पुजणें-पूजणें, प्रायश्चित्त, यज्ञ, यष्टि, याग, व्रत, सण, हवन, होत्र, होम इ. शब्दांपुढें कोशांत पहा. कांहीं नांवें येथें दिलीं आहेत :—

दिवालि-ळी—कोश पहा.

**नागपंचमी**—तेतुला चि नागांसि। पंचमीसि ॥ १३·८१६.

**पाडवा**—प्रतिपदा, १६·७४; **गुढिया उभिति** ९·५०७, इतर उत्सवांच्या दिवशींही गुढी उभारतात त्यास उद्देशून.

**सटवी**—तेवि चि सटिवियेचिये राती। न विसंभिजे जेवि वाती। १८·८३४, षष्ठीपूजनानंतर रात्र जागवतात त्यास उद्देशून.

**होळी**—करुनु अपारां धातूंची होळी। १२·५०, होळी सणास उद्देशून.

**अग्निहोत्र—अग्निहोत्रादि यजनें** १७·४४.

**इष्टापूर्त-र्त्त**—१३·५२३, १४·१६७, १८·९९; **इष्टि**—पशुयाग, १३·२२२.

**उचितदेव**—यांसाठीं केलेलें यजन, हवन इत्यादिकांवर १७·३५७-३६० पहा; **एकांगुष्ठें तप** १७·४१२; **कृच्छ्रादि व्रतें** १६·९१, **एकांतरा कृच्छ्रीं** १७·३६१, कोशांत कृछ्र पहा; **गान्हाणें** घालणें १७·३२८; **चांद्रायण** १७·३६१; **जन्मव्रती** १४·२६८; जीववध, बळी देऊन भुतांना वश करणें, १७·७९, चेड्यांना बाळकांचे बळी देणें १७·९६, मारक मंत्रप्रयोग, अभिचारादि प्रयोग करणें, १६·३५८, १६·३९६, १६·३९८, १६·३९९; **पितृपक्ष** १६·१०६, **श्राद्ध** १७·१८४; **प्रायश्चित्त**—गंगेचेनि लाविलीं तटें। ऐसी(सीं) प्रायश्चित्तें धोवटें। १८·१०११; **माळें मागैन** १४·३१, **ब्रह्मचर्यादि व्रतें** २·१७१; **भूमिदान** १७·४४; **यथागमविधी यजन**, वेदोक्त यज्ञ करणें, १६·९४, **यज्ञयागांचे** बरेवाईट विनियोग ९·२३८-२४२, १६·३८०–३८६, १७·३६२, १८·३५७; विहीर खणवणें, बाग लावणें, जमीन इनाम देणें, १७·४४, १८·९८, १८·७८०; **शिवमुष्टिगंड**, कोशांत गंड पहा; **सातरिया**, सात दिवसांचें उपोषण, १७·९७; **सिंहस्थ पर्वणी** १८·१६५४; इतर कांहीं संदर्भ—**नांवानें फळ ठेवणें** ११·६८७; **पोफळ घालणें**, पैजेची सुपारी ठेवणें, १३·२१; **हाड रोवणें**, वाळीत टाकणें, १६·३१३; पायाळू दैववान असतो व अंजन घातलें तर त्याला गुप्तधन व हरवलेल्या वस्तु दिसतात, ६·४५६, १५·३४; मंत्रानें सर्पविष उतरविण्याचे संदर्भ परिशिष्ट (८) **सर्प** पुढें पहा, **दृष्टीसवें चि विष फेडी, हें** सामर्थ्य हरिगारुडींत होतें २·७२; ठेव्यावर इडळ बसून राखण करते, तिला मंत्रानें घालविल्याशिवाय धन मिळत नाहीं, ११·७५.

(५) **रत्नें**—कोशांत **मणि-णी** (१), **रत्न** पहा; परिशिष्ट (११) त **नऊ पुढें नवां रत्नांचा हारु** १८·८४९ पहा; **इंद्रनील**, नीळ किंवा शनि, ११·१३४, ११·५९०; **कौस्तुभ** ९·३८५; **चंद्रकांत** ९·२९, **सूर्य**– १४·२९४, **सोम**–, कोशांत कांत (२) पहा, हे मणि चंद्राच्या व सूर्याच्या प्रकाशांत द्रवतात; **चिंतामणि-णी–रत्न**, कोशांत चिंतामणि-णी पहा; **प्रवाळ, प्रमेय–प्रवाळसुप्रभ**, १·१७, सुप्रभ शब्द तोडणें इष्ट वाटतें, (१) तेजस्वी तत्त्वार्थरूप पोवळें, **प्रवाल**चा अर्थ पोवळें असा घेण्याकरतां **प्रमेय रत्न** १·५ या शब्दानें पुष्टि येते, (२) **प्रवाल**चा अर्थ पालवी असाही घेतां येईल, गीतेंतील १५·२ श्लोकांत आलेल्या विषयप्रवालाः या शब्दावर टीका करतांना ग्रंथकारानें **प्रवाल**चा अर्थ **वेलु पालौ** १५·१४४, **विषयपल्लव** १५·१६० असा दिला आहे, प्रमेयरूप टवटवीत पालवी असा अर्थ घेतां येईल; **मरगज**, पाच, ११·५९१; **माणिक** ११·१३३, १४·१२२, १७·२४, **माणिकुलेयांचियां कणियां** ६·२६४, **माणिक एक उपाइलें**, १३·७८६, हा संदर्भ माणिकरत्नासारख्या मुलास उद्देशून आला आहे; **मोति-ती** ९·१७५, १८·३१२, १८·७१८, १८·१७१८, **मोतियें नावरति संपुटें** ६·२६६, शिपलींत मोत्यें मावेनाशीं होऊन शिंपली उघडते त्यास उद्देशून, **मोतियां भिंग देणें** १०·१४, मोत्याला उजाळा देण्याचे निरर्थक कष्ट करणें, मोति फोडुनु सांधितां चांग। किं तैसें चि भलें ॥ १८·२०, अर्थ उघड आहे, स्वातीच्या पाण्यानें मोती बनतें १५·३८८, १८·१६७९, **मोतियांची कडियाली** ९·५२४; **मुक्ताफल** ७·६३, १५·३६३, १६·२०९, मुक्ताफळ भलेतैसें।

होये परि सुख नसे। तंव गुणु प्रवेशे। तेथ काइ ॥ १८·१४८१; स्फटिक ११·१३४, कोशांत हा शब्द पहा; हिरा—हीरा १०·७६, हीरेयांची पांती ६·२६३, ही रान भीजे, हा पाठ हीरा न भीजे असा घ्यावा १३·४८१; परिस—कोशांत परिस (१) पहा.

(६) धातु—कोशांत धातु, नाणें पहा. कथिल, १८·७७१; तांबें—ताम्र, तप्ततां(ता)म्रतांबडीं ११·१३६; पारा—पारज, कां कैलासु पारजें ढवरिला। ११·२१८; पितळ—पितल, पितलेची गंधिकालिक ४·६३; रूपें—कोशांत रूपें पहा; लोखंड—आयस १८·१७५०, लोखंड १३·८९२, १८·३५७, लोह १·७७, ८·१९९, ९·४६०, ११·४२१, १३·८९२, १३·१०१०, १३·१११७(१, २), १५·१७२, १६·२४५, लोहाचे चणे १२·७०, लोहकर्म १८·३५७, –खांब १६·३७७, –घृष्टी १८·२८, लोहापरिसाची घृष्टि १७·३९५, लोहरस १३·५१४, काल लोह १६·११७, काल–१६·२११; लोहत्व १८·१७५०; तिख–तीख कोश पहा; भ्र(भ्रा)मक, लोहचुंबक, १३·१३९, संसर्गें चेतविजे लोहें। परि लोह चि भ्रामक नोहे। १३·१११७. सोनें—कोशांत कनक (१), खोट, पुढें खोटि, पंध-पन्ह-रें, पांचिक, भांगार, सर्के–सार्के, सुवर्ण, सोनें, सोलें, हेम (१) पहा, सोन्याशीं संबंध असलेले कस (१), कसवटणी–कसवटी, कीड, गंडी, तुकणें, पुट (१), मूस (१), वानि-नी, वाल, वोरकल इ. शब्द कोशांत पहा; सोनें कसास लावून वानी ठरवीत, पण परिसाचा स्पर्श होऊन बनलेलें सोनें शुद्धच असणार म्हणून—काइ परिसाचिये कसवटी। वानिया जाणें(णे) ॥ ६·९६; सोनें कसास लावल्यावर चांगल्या दर्जाच्या सोन्याचे पंधरा, साडेपंधरा व सोळा असे कसाचे आंकडे ठरवीत, हलक्या प्रकारच्या हिणकस सोन्याला पांचिक म्हणत; परिशिष्ट (११) पंधरा व सोळा पहा; सोनें तोलण्यासाठीं त्या काळींही वालाचा उपयोग करीत, १२·२५, १३·१००३; सोनें तापवून त्याची लगड बनवीत किंवा दागिने घडवीत, अलंकारांना चकाकी आणण्याकरतां पुटें देत १०·५५, १३·१०३१; सोन्यांत हलकी धातु घातल्यावर व त्यामुळें वजन वाढल्यावर सोन्याची वानी अर्थात् पडे, सोळा कसावरून पांच कसावर सोनें उतरवितां येई, १३·१००३, १४·१४०, १५·३०९, १७·५४, १८·१५६, १८·६३८; कीड, लाख व हीन धातु घालविण्यासाठीं—कीड आगिठां पडे। मल तूट वानीं चढे। १८·१२०; मुशींत सोनें तापवून मेण वगैरे काढून टाकीत ६·२४९, १८·११०३; लेणीं बनविण्याकरतां ठसे वापरीत; सोन्याच्या नाण्याचे संदर्भ कोशांत नाणें पुढें दिले आहेत; लोही, ही सोन्याची पुतळी, होती ९·५८;

किमया—ना तरि जें धातुवादिया हीं न जोडे। तें लोहीं चि पन्हरें सांपडे। जरि दैवयोगें चडे। परिसु हाता ॥ ६·३४, परिसानें लोखंडाचें सोनें होतें हें ग्राह्य मानलें आहे, पण धातुवादी लोखंडाचें सोनें किमयेनें बनविण्याचा प्रयत्न करीत हें या संदर्भावरून दिसून येतें; त्याचप्रमाणें रसायनानें पुटें देऊन—कां कथिलाचें कीजे रूपें। रसभावनीं ॥ १८·७७१, असले प्रयोगही त्याकाळीं चालू होते.

(७) अलंकार—कोशांत अलंकरणें, खेवणें, भूषण, लेणें (ना.) पहा. एकावलि, एकसरी माळ, हार, १३·५२९, १८·५५; कंकण, हें पुरुषांनीं उजव्या हातांत घालावयाचें असे, मग सावला सकंकणु। बाहु पसरूनि दक्षणु। १८·१४०९; कांकण, सोन्याच्या कांकणांचे उल्लेख, १४·३७५, १८·११७६; कडियाली, गोल कडें, ११·३१२, मोतियांची कडियाली, आंगावर आलेल्या घामास उद्देशून, ९·५२४; कर्णभूषणें १४·१८; केयूर, केयूरादिकें सोनेयांचा कसु १३·१०६०, हीं बाहुभूषणें सोन्याचीं होतीं; टीक—सोन्याची टिकली, गळ्यांतील दागिना, पार्थी सोनयां टीक। सोनां चि लागली देख। १४·३८०, १७·३४५; नव गुण टिकलग, नऊ रत्नांचा जडावाचा अलंकार, १८·८५१; वोडंबरिचे अलंकार ९·१७२; दूसरा, दोन

सरी माळ, **निलेयाचा दूसरा** १५·३८७; **नेपुरें** १५·४; **मुदिया**, आंगठ्या, १४·१०८, **मेखला**, कमरपट्टा, कंबरेस बांधावयाचा शेला असाही अर्थ घेतां येईल, १·९; **सरी**, गळ्यांत घालावयाची सोन्याची सरी, ६·२८६; **हार**, १८·८४९, कोशांत **हार** (१) पहा.

(८) **आउतें, हत्यारें**—कोशांत आउत, आयुध, शस्त्र, हातियर-हातियेर-हातीयेर पहा. **अंकुश** १·११; **कटार**, कट्यार, ४·२२०; **करवत** १६·२४२; **करवाल**, तरवार, १५·२३५, कोशांत खांडें पहा; **कातरी**, कातर, १८·८२१; **कातिया**, कोयती, १७·९५; **कुऱ्हाडी**, कुऱ्हाड, १५·४९; **कोंत**, भाला, १८·६४, **भाली**, **काळलोहाची भाली** १६·२११; **खुरपें**, कोश पहा; **खोंचारा**, भाला, **सोंचारा** हा **खोंचाराचा** अपपाठ आहे, १६·३४३; **गदा**, प्राचीन आयुध, ११·२९१, ११·५९४; **धनुख-ष-ष्य-स्**, कोश पहा; **कोदंड**, अर्जुनाचें धनुष्य, ३·१८६, **शार्ङ्ग**, श्रीकृष्णाचें धनुष्य, यांकरतां परिशिष्ट (६) खालीं दिलेलीं अर्जुनाचीं व श्रीकृष्णाचीं नांवें पहा; **नांगर** १८·८७७; **नाराज**, बाण, १६·२४१, कोशांत **बाण** पहा; **परशु** १·११; **मोगर**, मुद्गर (कुंटे), ११·३९०; **वज्र**, इंद्राचें आयुध, २·४१, २·२१६, १०·२२०; **शूल**, **सूल**, हे शब्द कोशांत पहा; **सबल** १७·१४२; **साबल** १३·६६१; **कवच**—वज्रकवच २·२३२, **वज्रांगी**, चिलखत, ९·४७३, १८·१०४१; **वोडण**, ढाल, १३·५४५.

(९) **खाद्य पदार्थ**—पीठ, **कणिक**—कणिकेतें जैसें पाणी। तैसें मीठ बांधियातें आणीं(णी)। १७·१३९; काकवी, **माळें**, **गूळ साखरे मालेयाचे बांधे** १०·३२; गुळ, **गूळ** १०·३२, १३·४६७, १३·८९६, १८·१०४, १८·९२६; **तिल**, **वालुवे तिलां घाणा** १८·९३७; **दूध** ३·२२१, ४·२२०, ९·३८, ९·५६, ९·१०७, १०·१७, **दूधा मेळउनि पाणी** १३·८४९, दुधाची साय १४·७३, **दूधपण** ८·२००; **क्षीर**—आगा क्षीराचिये दशे। घृत चि क्षीराकारें असे। परि क्षीर चि नव्हे जैसें। कपिध्वजा॥ १३·८९७, **क्षीररस** १६·३८४, **गोक्षीर** २·१८४; **दधि**—जैसें दूध मुराळें स्वभावें। तरि तें चि दधि॥ ९·६३, ८·१६८, १४·२८०, **दध्याकार** १४·३७३, **दधिकडसणी** २·१२९, **दधिजल**, यांचें मिश्रण, १८·९३७; **ताक** १५·४३१, १८·४१२, १८·१३९७; **लोणी**—तरि ताकाचे अंश फेडणें। यया चि नांव लोणीं काढणें। १५·४३१, १६·१२४, १८·१३९७, **लोणियांची उंडी** १३·१०९८; **तूप**—८·२००, १८·९२५, **तेलातूपाचेया घठारा** १६·३९३; **आज्य** ९·२६६, **घृत** १३·८९७, १४·३७५, १६·१२६, **अज्ञान**—९·२३९; **तेल**—१६·२३६, १६·३७१-१६·३९३, **तेल ना पेंडि** १७·४१६; पोहे, **पहुवा**, ९·३९०; **साकर-साखर**, साकरेचिये रासी। बैसली मुंड मासी। १३·७८१, १४·३७१, **साखर** ४·२१६, ८·१९८, १०·३२, १८·७९३, **शर्करा** ३·२२१; **राई**—राई रायिपण बीजीं। सांटीनि आंग त्यजी। १४·२५४, **राईतें** १७·१४६, **मडुरीं** १७·१४५; **मिरें**—कां मिरियांमाजि तीख। उंसिं गोड॥ १७·६८; **लसूण**-लसणातें न संडी गंधि। १८·७५४; **मीठ**—१३·७४८, १६·७१, १६·२४६, १७·१३९, १७·३७२, १८·५२९, **लवण** २·३, २·१५, ५·३५, ६·३८७, १५·२८६, १८·१६, १८·६७२, १८·७७२, १८·९८०, १८·१२०२, १८·१२४४, १८·१३४१, १८·१४०४, **लवणकण** ९·४५७, १३·९१४, **सैंधव** १८·१३७१, **-वाचा घोंटु** ९·१२३, **-वाचा रवा** १४·३९०;

**रांधणें व स्वयंपाक**—पुरवणींत अन्न, कोशांत **खाणें**, **जेवणें** (१), **बोनें**, **भोजन**, **रससोए-य-रसोय**, **रांधणें**, **वाढणें** (२), **अगरणें**, **ओगरणें** व **वोगरणें** पहा. **स्वयंपाकघर**—रांधवण बोलि पुढें। पन्हिवे वाहाति खाताडें। १३·५६१, स्वयंपाकघरापुढें सांडपाणी, खरकटें वगैरे वाहत असे यास उद्देशून; रांधण्याचे कष्ट १८·१४१, १८·१८५;

**पक्वान्नें**—गोडें नव्हंति पक्वान्नें। तरि कां फावती

रसने। १८·१६८१; खाजें, घारी, परगुणें हे शब्द कोशांत पहा; मोदक १·११; साधा आहार—दूधभात ५·११, शाकांचा पाहुणेर १६·२२, बुद्धिचेनि शाकें ६·२८२; काचरी १३·५५४; कांजी २·३६३, ९·१५०, १६·१२४, १८·६१०; खिचट १४·२७१, १६·२४९, खीच ८·१४२, १८·१०३४; चुरमुरीं द्रव्यें १७·१४५; चणे १२·७०, फुटाणे ११·२१२; आहार—सात्विक, राजस व तामस, कोशांत आहार पहा; आहारिं मीति १८·१०१९, मोटकें अशन १८·१०२०.

भांड-डें—माती किंवा धातूचें पात्र, कोश पहा; कलशि, घागर, १३·११३९; भाणें, वाढलेलें ताट, ८·१४१, १८·१४९, १८·७८२, ताट ६·२२, ८·१९३, १३·४२२, १५·३८; पाणियांचें पात्र १७·१४८; वाटी १०·१७, १८·१६७१; हांडी १६·३६६; खापरांत वाढणें १८·१०३४; अतिथीचा बरवर पाहुणचार करून त्याला जेवायला बसवलें नाहीं तर त्या सुक्या पाहुणचाराचा काय उपयोग? १३·६३५; चांगला जेवणारा असला व सढळ हातानें वाढणारी असली तर स्वयंपाक भरपूर असावा, १३·६४२; स्वयंपाक करून विकणाऱ्या खाणावळवालीस उद्देशून, २·२५४; आचारी, सुआर, १३·४२०; जेवणांत विषप्रयोग १३·७४०, १५·३८, १८·७११, १८·१४९३; मिष्टान्नांत काळकूट २·२५१; पोटांत विष गेलें तर तें ओकून टाकावें १८·१०६; प्रवासांत शिदोरी —वाहांतिये वेळे जड। सिदोरी जैसी ॥ १८·१८३, सिधौरि ६·२८१, शिला कां सिधौरिया, १८·९३४; निरनिराळ्या चवींस उद्देशून: आंबट—अम्ल १७·१३८, आंबड १८·२४३; कडू १३·४६७, १६·११५, १८·८०१, कडुवट १७·१३८, १८·१८४, कडवटपण २·८९, कडुवालेपण १८·१३८४; क्षारता १७·३७२; गोड ६·१७३, ९·३८, ९·५६, १२·१९९, १४·२६१, १४·२८०, १७·१२९, गोड आंबड मिळे, ही चव दोन्हीं चवींहून चांगली असते, १८·२४३, गोडिये १०·३२, गोडिरें १८·८०१, गोडिस १७·१२५, —सेपण १३·११५१, गोडी १३·८९६, १८·५०६, १८·८३९; मधुर—कोशांत महुर (१) व महुलले पहा; विड्याविषयीं—नागवल्लिका १८·६२९, चूना १७·१३८, सुपारी, पोफल, १३·२१, तांबोल १३·५६२, विडा १७·२७५, वीडा १३·४२१, उगाल १३·४१८, कोशांत उगलणें पहा.

(१०) रोग व व्याधि—कोशांत हे शब्द व अ्खद, ओखद, वोखद, पथ्य पहा. त्रिदोष १६·४३६, कफवातपित्त, ही देहधातूंची त्रिकुटी रोगांस कारण होते, ११·६८९, १३·१०६३, परिहरौनि कफवात। जैं देहीं आटोपे पित्त। तैं करी संतप्त। देह जेविं ॥ १४·१९५; कवल, काविळ, कोशांत कवल (२) पहा; कुष्ट १६·१७७, कुष्टिया १८·१३५, कोढियाचें खेंव ८·१४६, कोढी १३·७०३; कृमिदोष, जंतादि विकार, या विकारांत दूधसाखर वर्ज्य असतात, ३·२२१; क्षयव्याधि १३·१७५, क्षयरोगी ९·४९७; जर, ताप, १६·३६३, ज्वर ११·४२३, कालज्वर ४·१९८, १८·६०१, धातुगत–१३·८१, नव–१३·७२१, विषमवात ८·२११; तिमिर—नेत्ररोग, या रोगांत एका ऐवजीं दोन वस्तु दिसतात, १८·१११७, १८·१५२२, १८·१७७४, इतर संदर्भ कोशांत तिमिर पुढें पहा; नाइटा १३·७९९; निगल, डोळ्यांवरचा पडदा, १३·७५७;

पांडुरोग—५·११८, पांडू आंग सूटलें। १३·७४५; महामारी ११·४५०; महारोगी ३·१२३; मुरकुंडी व बेंगडी, हातापायास होणारे रोग, १३·५६९; वैद्य—रोगांवर औषधें, मुळ्या, रसायनें देई; रोगाचें निदान अर्थात् रोग्याला करतां येत नाहीं ११·९०, तें वैद्यच करतो, पण परीक्षा नीट झाली तर औषध गुणकारी होईल नाहींतर, जें अ्खद व्याधी अनोलख। तें घेतलेयां परते चि विष। १८·१३१; पथ्यादिक पाळलें तर—नाना पथ्येंसि अ्खद लाहे। तरि रोगें दाटिला ही जिये। १८·७०३; दिसायला असाध्य व्याधीवर वैद्य निर्वाणीचें अमृतासारखें औषध देतो २·८६, पण जर—नातरि आयुष्य पुरलें आहे।

तरि अ्खादें हिं काहिं नव्हे। २·६७, मग असल्या औषधाचाही कांहीं परिणाम होत नाहीं, दिव्योषध—जरि असलें तरि इतर औषधांसारखें मापानें घ्यावें लागतें १८·७७१, रसोषध आपला गुण दाखवून 'आपण हिं उतरे' १८·१०७३; आयुर्वेदांत औषधें तयार करण्याच्या प्रयोगांस उद्देशून—आणि आयुर्वेदु ही आघवा। एया चि मोहरा पांडवा। जें जीवां कारणें करावा। जीवां घातु॥ १३·२२४; झाडांचे कंद व मुळें खणविणें, कांहीं रोपें समूळ उपटविणें, झाडांची साल काढणें, चिकासाठीं झाडांस खापा पाडणें, जनावरांचें पित्त काढणें, गाभिणीं उकढलीं। पुटां माझि॥ १३·२२७, यावर १३·२२६-२२९ पहा.

(११) रंग—कोशांत वर्ण (२) व रंग पहा. काळा —अंजनवर्ण ११·१३४, काल, काळें, कोशांत काल (३) पहा, कृष्णमेघ ११·२०१, —वर्णे ११·१३४, नवजलदश्यामलें ११·१३५ तांबडा—कुंकुमवर्णें ११·१३३, तप्ततां(ता)-म्रतांबडीं ११·१३६; रातोत्पलें, तांबड्या रंगाच्या कमळासारखीं या अर्थी, ६·२६५; लोहित—१५·१९२, —वां १५·३१७, —त्व, तांबडेपणा, १३·१०१२;निळा—इंद्रनीलसुनीलें ११·१३४, नीलिमा १३·१०५; पांढरा, कोशांत गोरा, ढवळणें, धवलणें पहा, चापेगोरिं ११·१३५, धर्म-कीर्त्तिढवल १२·२४०; शुभ्र—शुभ्रवर्ण १·१५, श्वेतचंद्रचोखडीं ११·१३६; पिंगट—कपिलवर्णें ११·१३२;वन्हीं पिंगला दीठी, अग्नीच्या ज्वाळांत दिसणारी. तांबडी पिवळी केशरी रंगाची, ११·२०१;पिवळा—पीतांबर ११·२१७,पीवला १८·३८६, —लें ११·१३५, १४·१३०, १८·१३८४; भगवा—१६·२९६; हिरवा—हिरव चारीं, हिरव्या चाऱ्यानें, १३·११८, हरितें ११·१३५.

# पुरवणी

**अग्नि-ग्नी**—नेहमींच्या अर्थी, यज्ञांतील एक देवता. जे अग्नये इंद्राय अर्यमणे सोमाय। ९·३४०. २·२५१, २·३३६, ३·१२०, ३·२००, ४·१४७, ५·२३, ७·३५, ७·५८ (१, २), ८·१९७ (१,२), ८·२०९, ८·२११, ८·२१२, ८·२१३, ८·२१७ (१, २), ८·२२१, ९·२४०, ११·३२८, ११·५१५, ११·६८२, १४·२७९, १८·१०४. अग्निचें अग्निपण ८·२२६, —दीपन १३·९, —ची दीठि ११·२९५; अग्न्यस्त्र ११·३७२; अग्निकुंड ९·३९८; अग्नि ज्यो(ज्यों)ति ८·२१८, —ताप १७·१२७, —दाह २·१४६, —प्रवेश १२·६६, १६·१८५, —मुख, (१) अग्नीच्या साधनानें, २·१२८, (२) आगींत ३·१०५, —मुखें, विधिनिषेध न मानतां, १८·५६९, —रूप ९·२६७, —संग ७·६४, —संगति १०·२१०, —सेवा ६·५१, —स्थान ८·९३, —होत्रादि १७·४४; अग्नी माझि ९·४५५,अग्नी—२·३४६;अपानाग्नीचा ४·१४३, इंद्रियाग्नीचां ४·१२८; कालाग्निरुद्र ११·२९९, क्रोधाग्नि १६·२३५, १६·३९२, ज्ञाना—, कोशांत ज्ञान पहा, तापत्रया- ८·१३८, पंचा—१७·२५४; प्रलयाग्नि-ग्नी, कोशांत प्रलय पहा; योगाग्नी, कोशांत योग पहा, वज्राग्नी, कोशांत वज्र पहा; विखाग्नी ११·३५२; संयमाग्नि-ग्नी, कोशांत संयम पहा; ब्रह्माग्निक व साग्निक ४·१२४.

**अंगुष्ठ**—पायाचा आंगठा,एकांगुष्ठि(ष्ठिं)१७·४१२.

**अघ**—पाप. ३·१२३.

**अंघ्रि**—पाय. अंघ्रियुगुलीं ११·६९८.

**अंडज**—अंड्यांतून जन्मलेले प्राणी. १४·९७.

**अडव**—कोश पहा. कांहीं संदर्भांत अडवी शब्द असणें संभवतें.

**अणगट**—कोश पहा. कांहीं संदर्भांत **अनगट** पाठ आहे.

**अथर्वण**—चार वेदांपैकीं एक. १३·८२७.

**अथवा**—किंवा, असें नसेल तर, २·१५२, २·१८१, ३·२१७, ४·८४, ५·१४४, ५·१७६, ६·३४६, ७·५६, ८·२, ९·६४, १०·७०, १०·२८४, ११·७०, १२·१०४, १३·११९, १४·३४, १५·६४, १६·७०, १६·१९०,१७·२५८, १८·११०, १८·१४७७.

**अदानवी**—राक्षसांस मारून, राक्षसरहित केलेली. १०·२६६.

**अधम**—नीच, हलका. १·२४९, ९·४३९, १३·९६९, १६·२४३, १६·२६०, १६·३८८, १६·४१७,१८·१०१०, १८·१४५४; **अधमपण** १६·२४७.

**अध्याऊ-य-वो**—काव्यग्रंथाचा विभाग. **अध्याऊ** ६·१३, १८·३३, १८·४०, १८·४९, १८·५९, १८·८३ (१); **अध्याय** १०·३४, १०·३९, १४·३७, १८·३२, १८·३९, १८·४२, १८·५३ (१), १८·५६, १८·५७, १८·७४(२); **अध्यायांत**—**श्लोक** १६·४९; **अध्यायपद** १६·६२, **—भेदें** १८·५३ (२); **अध्याइं** १६·४६, **अष्टमाध्याइं** १०·२८; **एकाध्याई गीता**, अठराव्या अध्यायास उद्देशून, १८·८३ (२); **अध्यायीं** १६·४१, **नवमाध्यायीं** १६·६०; **अध्यावो** १८·७४ (१).

**अनुष्टुभ**—अनुष्टुभ छंद. १८·१६७८, **अनुष्टुभादि** १३·६८.

**अन्न**—नेहमींच्या अर्थी. हें न ह्मणावें साधारण। अन्न ब्रह्मरूप जाण। तें जीवनहेतू जाण। विश्वा एया॥ ३·१३३. ३·१३२, ३·१३४(२), १३·५१२, १३·६९९, १३·७४०, १५·३७४, १५·३७७, १६·२१९, १७·१२१, १७·१५४, १७·१५६, १७·१६७, १७·१९१, १८·१३१, १८·१३५, १८·१४१, १८·१७९. **अन्ना तव भूतें** ३·१३४ (१); **अन्नाधार** ७·३७, **अन्नत्याग** १७·९७, **—द्वारा** १५·३७३, **—पाणीं** १६·३६०, **—मीख** १७·१४७; **अन्नासाठिं** ९·३०१; **तुषान्न** ५·१०९, **दिव्यान्न** १८·१४९३; **परान्न** १६·२२५; **सदन्न** १७·१५७; **सर्वान्नरस** १७·११३.

**अपेय**—पिण्यास अयोग्य. अपेया नांव पान। १८·५७७.

**अब्जिनी**—कमलिनी. **अद्वयाब्जिनीविकाशु** १६·१, कोशांत द्वय पहा; **योगाब्जिनीसरोवरू**, योगरूपी कमळ उगविणारें तळें, १८·१७३४.

**अब्धी**—समुद्र. **क्षीराब्धी** ९·३८६; **नवरस-सुधाब्धी** १·२९.

**अम्ल**—आंबट. १७·१३८.

**अरविंद**—कमळ. **विद्यारविंदप्रबोधा** १०·१, कोशांत प्रबोधणें पहा.

**अरि**—शत्रु. **अरिमित्र** ९·१६५, १२·२००.

**अरे**—(पु.) संबोधक. ११·४०३.

**अर्यमन्**—(१) सूर्यदेवता, ९·३४०, (२) पितृदेवता, १०·२२४.

**अलक**—केंस. **कुटिलालकमस्तका** १०·१९७, कोशांत कुटिल पहा.

**अली**—(अलि) भुंगा. विकासें रवितें उपजवी। द्रुति अलीं करवि भोगवी। १८·२७४. **मुनी अलि** हे शब्द एकत्र घ्यावे, १·१६.

**अवगाहन**—स्नान. **समुद्रावगाहनीं** १·२६.

**अवनी**—पृथ्वी. **स्वसंविद्द्रुमबीजप्ररोहणावनी** १८·१० येथें जमीन, कोशांत द्रुम-द्रूम पहा.

**अविच्छिन्न**—न विभागलेली, अखंड. २·२९८.

**—अश-अशन**—खाणें. हुताश, दिलेली आहुती भक्षण करणारा, अग्नि, ते हुताशिं तेजोवृद्धि। माझी चि गा॥ १५·३६८; **ज्ञानहुताश** १५·२७३; **अशन—मोटकें अशन** १८·१०२०; **हुताशन** १३·८७५.

**असि-असी**—तरवार. **असिवार** ९·१७२, कोश पहा; **असीपत्र तरुवर**, तरवारीच्या पात्यासारखीं पानें असलेला मोठा वृक्ष, १६·३७१.

**अस्त्र**—मंत्रानें मारलेलें शस्त्र. **अस्त्रजात**, सर्व प्रकारचीं अस्त्रें, १·१०९; **अन्यस्त्र** ११·३७२, **शस्त्रास्त्र**, कोशांत शस्त्र पहा.

**अस्मि**—मी आहें. **ब्रह्मास्मिबोधें**, मी ब्रह्म आहें या जाणिवेनें, १५·२३६.

**आई**—नेहमींच्या अर्थी. १३·७०८. **आयिस**, कोश पहा.

**आचार्य**—गुरु. जय जय आचार्या । समस्तसुरवर्या । प्रज्ञाप्रभातसूर्या । सुखोदया ॥ १४·१, पुढें १४·२-३१ पहा. **आचार्य-उपास्ति,** गुरुसेवा, १३·३७०, **–पदवी** ९·४७; **कपिलाचार्य** १०·२१७; **कृपाचार्य** १·१०६.

**आजा**—७·१६२, या संदर्भात द्वंद्वमोहाचा आजा अहंकार यास उद्देशून. अहंकाराचें देहाशीं प्रेम जुळून त्यांना झालेल्या कुमारीचें द्वेषाशीं लग्न लागलें, यांच्यापासून झालेला द्वंद्वमोह हा नातू अहंकार या आजानें वाढविला, यावर ७·१६०-१६२ पहा.

**आजि**—आज, आतां, सध्यां. जरि आजि एथ ऐसें कीजे । १·२२७. तूं देवें आजि हातीं । जालासि जरि ॥ ३·२५. तो चि हा आजि आतां । ४·२६. २·१२, २·१६, २·९१, २·१९७, ३·२१, ४·१, ६·४२८, १०·१३०, १०·१३१, १०·१८६, १०·३०८, ११·६९, ११·१७१, ११·४९३, ११·५०४, ११·६०२, १३·११६१, १४·६३, १४·१५०, १४·१५६, १४·१६४, १५·१८, १५·५४४, १६·३०, १६·३३, १६·३४६, १६·३५२, १६·४६१, १६·४६५, १७·४२३, १८·१८९, १८·२८२, १८·१३७७, १८·१६२७. **आजिच्यां अवसरिं** १३·५५४, **–ची घडी धरूनि** ११·५७५, **–चें हें जूझ** २·२५; **आजिचि** १३·५४३, **आजिचें... पाहिचें** १३·७५८; **पाहेचा...आजिचि** १३·५४६; **अ(आ)जि** १०·१३५.

**आज्य**—तूप. ९·२६६.

**आज्ञापणें**—आज्ञा देणें. १३·६४७.

**आतां**—नेहमींच्या अर्थीं, असें असेल तर, तर मग. मौन गा तूझें राशिनांव । आतां स्तोत्रिं कें भांजे हांवं(व) । १७·१५. १·२१, १·११४, १·११६, १·११९, २·१९, ३·६, ४·१, ६·९, ६·१९०, ६·४०२, ७·७, ८·२९, ९·२४, १०·२२, १०·१४३, ११·१, १४·१५, १५·१, १६·१, १६·१८९, १८·२७. **आतांचें जूझ** २·१९१; **आणि आतां** १३·९३७, **पुणु–** ११·२८९; **मागील आतां प्रस्तुतीं** ५·६; **पाहे... आतांचि** १३·५७५.

**आदित्य**—सूर्य. **आदित्याचिं झाडें** १८·८६२; **आदित्या(त्यां)आंतु** १०·२०२, सं. वा. श. बारा पहा; **आदित्यमंडल** ११·२०९, **–वार** १३·८१८.

**आनन**—तोंड. चतुरानन, ब्रह्मदेवास उद्देशून, ३·११६, ११·२५७, **चतुराननाचिये वाचे** ११·२०५; **पंचानन,** सिंह, १·९२, ९·२०४, **जीव–** १३·१०६४.

**आवाडि**—हा पाठ आवाडि असा धरून **आवडणें** पुढें दिला आहे, १४·३०, ज्ञानदेवींत 'वाढ दिसे' १४·३०, कुंटे प्रतींत 'वाढी दिसे' १४·३१, असे पाठ आहेत.

**आशिर्वाद**—शुभवचन, शुभेच्छा. १६·१४७.

**आस्य**—तोंड. **श्रीकृष्णास्यसरोवरीं,** श्रीकृष्णाच्या मुखरूपी सरोवरांत, १८·१६४९.

**इतिहास**—कथानक. १·४५, येथें महाभारत.

**इंदीवर**—कमळ. १३·३६१.

**इंदु**—चंद्र. **इंदुवंशविलासु,** सोमवंशाची जणूं शोभाच, रामदेवराजास उद्देशून, १८·१७८३.

**उत्पल**—कमळ. **नीलोत्पल** ११·५९०; **रातोत्पल** ६·२६५.

**उदधि-धी**—समुद्र. **उदधि** २·२४१. **उदधी**—कां नावेसि जैसें उदधी। १८·९४६, १३·२७१. **उदधीचें स्नान** १०·६५.

**उपनिषत्**—वेदांतील शेवटचा ज्ञानविषयक भाग. उपनिषदांकडे न वचे । योगशास्त्र न रुचे । १३·८२४. ११·८५, १५·५३७, १७·३४०, १८·१५९०. **उपनिषदाची माली** १८·३५; **उपनिषदा(दां)चें सार** १८·१७८६; **दशोपनिषदें** १·१८, सं. वा. श. दहा पहा.

**उभय**—दोघे, दोन्ही. सं. वा. श. दोन पहा.

**ऋषि**—कोश पहा. **महर्षी** ६·१५६; **राजर्षी** ९.४८५.

**एवं**—अशा रीतीनें, असें. ९·१८४, १८·१७८५. **एवमादिक** १८·१२८२; **एवंगुणलक्षण** १७·१३०, **–तिथेय,** असा असलेला, ९·३२७, **–रूप, –विध,** कोशांत रूप, विध पहा, **–संज्ञ** १६·९८; **येवं** ६·४७५.

**ओक**—घर. **वनौकें,** जंगलांत राहणारीं, पशुपक्ष्यादि, १८·१५२१.

**कणिक**—पीठ. १७·१३९.

**कंठ**—गळा. विविधा औत्सुक्याची दाटि । चीप

आतलि होंती कंठि। १८·१५४२. १२·२१९, १३·७८४, १४·१०४. कंठनाल ६·२०७, –मुगुट, गळा व मुकुट, ११·२१४; रिक्तकंठा, मोकळया, उवडया, गळयानें, १७·२५.

**कदा**—केव्हां. २·१३५, १६·३०.

**कन्या**—मुलगी, कुमारी. ना तरि कन्या पाहुनु म्हणिजे। मना नेय।। ११·६३२, येथें उपवर मुलगी.

**कपि**—वानर. कपिध्वज, १३·८९७, १४·१२९.

**कपोल**—गाल. ११·१८३. चित्ताचेनि कपोलें गेले, चित्ताला स्पर्श करून या अर्थी, ९·१७९, ज्ञानदेवी – 'चित्ताचें कपाटें गेलें', कुंटे – 'चिंतेचेनि कपाटें गेले' ९·१८०.

**कफ**—शरीरांतील तीन दोषांपैकीं एक. कफपित्त ६·२१७, –वात १४·१९५.

**करवत**—सुताराचें लांकूड कापण्याचें हत्यार. १६·२४२.

**करवाल**—तरवार. प्रत्यक्छुद्धिकरवालें १५·२३५, कोशांत प्रत्यक्-ग् पहा.

**कर्दम**—चिखल. २·४. सकर्दम १·२३१.

**कष्ट**—त्रास, पीडा. कां जन्ममरणींचे कष्ट। ५·१२३. कष्टचि १२·५९; कोशांत कष्टणें पुढें १७·३२८ पहा, ज्ञानदेवींत 'कष्टलें' व कुंटे प्रतींत 'कष्टले' असे त्या संदर्भात पाठ आहेत, १७·३३१.

**कांचन**—सोनें. व्हासत कांचन पीवळें। ११·१३५.

**काया**—शरीर. पैं बालादि तिहिं वयसिं। काया एकी चि जैसी। १३·९१७. १७·२५८. मनें वाचा कायें १३·१२८, १८·६५३.

**काष्ट**—(काष्ठ) लांकूड. जैसें भ्रमरु तरि भेदी कोडें। भलेतैसें काष्ट कोरडें। १·२०१. जैसें काष्टें काष्ट मथिजे। तेथ वन्हि एकु उपजे। तेणें काष्टजात जालिजे। प्रज्वललेनि।। १·२४२(१,२). नातरि काष्टिचा काष्टाहूनि। अनारिसा जैसा वन्हि। १५·४९८(१). ७·५४, ७·५५, ९·४५५, १३·१००५, १३·१११९(२), १४·१९३(१), १५·४९३, १८·६९०, १८·७१६, १८·११०२(१, २), १८·१३९९(२). काष्टाचां पोटिं १३·१११९(१); काष्टाचेया मांदुसा १८·४१३(२); काष्टा पासौनि १८·१३९९ (१); काष्टाहूनि १५·४९८ (२); काष्टौनि १८·४१३(१); काष्टाकार १४·१९३(२); काष्टजात १·२४२(३); काष्टत्यागें १८·१३८५; काष्टापण ८·१९७.

**किंन्नर**—स्वर्गातील एक गायकवर्ग. सुरसिद्धकिन्नर ११·५०१.

**किरण**—नेहमींच्या अर्थी. अंध कूपिं गति किरणें। सूर्याचेनि ।। १८·७०२. किरणाचेनि व्हरेपणें ११·२१२; किरणाच्या घलए १६·१८३; चंद्र-किरण, कोशांत चंद्र पहा; रविकिरण १८·१६; विवेककिरणलेणें १६·८.

**कुंकु**—नेहमींच्या अर्थी. कुंकुमाचें भरिंव ६·२५५; कुंकुं(कु)सेंदुर १३·४६८.

**कुंकुम**—केशर या अर्थी, तांबडें. कुंकुमें स्फटिका। लोहित्व होए ।। १३·१०१२. १५·३१७. कुंकुमवर्णे ११·१३३.

**कुचा**—स्तन. कुचस्थेइ १३·५३८.

**कुडलें**—नेहमींच्या अर्थी. ५·३७.

**कुं(कं)दुक**—चेंडू. १७·२७९.

**कुसुम**—फूल. १·१८, ११·२१५. कुसुमाकर, वसंत ऋतु, १०·२६०; गुणकुसुम १६·२०७; व्यासोक्तिकुसुममाला १८·१६८९; स्वकर्म-कुसुम १८·९१३.

**कूड**—कोशांत कुड पहा. थोर मोला कूडा १३·४७०; कूड करीति २·२५०.

**कूप**—विहीर. वापी कूप आराम। अग्रहारें हान ग्राम। १८·९८. अंध कूपिं १८·७०२, अंधकूप १·२२९.

**केयूर**—दंडांत घालावयाचा अलंकार. केयूरादिकिं १३·१०६०.

**कैतुला**—कै(के)तुला, ६·१४६; कोशांत केति पहा.

**कोडिसवाणें**—गोजिरवाणें, सुंदर. ११·२८६.

**कोदंड**—अर्जुनाचें धनुष्य. ३·१८६. कोदंडपाणी १८·३७२, १८·१२८४.

**कोंपरा**—कोनाडा. कोशांत कोन पहा.

**खड्ग**—तरवार. १५·२३१. खड्गलता १५·२४१; ज्ञानखड्ग ४·२०५, ध्यान– १८·१०४८.

**गणिका**—वेश्या. ११·१०७.

**गांग**—गंगेचें पाणी. १८·१३१०. गांगेय, त्याच अर्थी, १६·१९७.

**गांडिव**—गांडीव, अर्जुनाचें धनुष्य. १·१९७.

**गिरि**—पर्वत. १०·५२, १०·२१४, ११·४२०. गिरीश १८·१६६८; गिरिकंदर २·४७, –कपाट १८·१०१५, –दरें १·१३०, –दुर्ग १·९४, –वर २·७६, ५·१०२, १०·२६६, १२·११, १५·४६९; अस्तगिरि, पश्चिमेकडचा पर्वत, १२·३५; पुण्यगिरि १८·१०३४.

**गुद**—अपान. गुदमेंढू ६·१९५.

**गुरु**—परिशिष्ट (६) मध्यें गुरु पुढें संदर्भ पहा.

**गृह**—घर. ४·१९२. **गृहिचे व्यापार** ५·४९; **गृहादीक** ५·२२; **गृहदेवता** ६·४४५, **–परिग्रहावरि** १३·५९२, **–पुत्रीं** १३·५९८, **–व्यापारप्रवृत्तिरहित** ९·१२८, **–संगोपन** १३·७८५; **गृहस्थ – गृहस्थाश्रम** ६·५०; **गुरुगृह** १३·३७४, १३·३७६; **स्फटिकगृह** १३·४७४.

**गेह**—घर. **देहगेहसामग्रिया** १३·७२६.

**गोपी**—गवळणी. ९·४६५.

**गौवण**—गवसणी. कोशांत **अगस्तिगौवण** पहा.

**ग्रीष्म**—ज्येष्ठ व आषाढ या महिन्यांचा ऋतु. **ग्रीष्मांत** १४·१६८; **ग्रीष्मकाळीं** २·७६, **–वर्षा**, ग्रीष्म व वर्षा हे दोन ऋतु, १३·५९९.

**चक्षु-क्षू**—डोळा. ८·३३, १३·९९९, १५·१०१, १८·४९६; **दिव्य चक्षु** ११·२९८; **दिव्यचक्षूंचेनि पैसें** ११·२६२; **चक्षुरादि** ८·१२३, **–क** १८·३४८, १८·४९८; **चक्षुपक्षिं विण**, कोशांत **पक्ष-क्षी** (४) पहा; **चक्षुरूप** १८·३७६; **अचक्षु** १३·८७४(२), १३·९७७, **–क्षू** १२·२२१; **अचक्षुका नेत्र** ९·१५९; **चर्मचक्षु** १८·१५६४, **–क्षू** ८·८८, १८·३९८; **विश्वतश्चक्षु** १३·८७४ (१).

**चर्म**—चामडें. राजाशेचीं अक्षरें आथि। तियें चर्मा एका जेया पडति। तेया चर्म्मा साठीं जोडति। सकळा ही वस्तू ॥ ९·४४९ (१). ९·४५०, १८·३९८ (२). **चर्मचक्षु** १८·१५६४, **–क्षू** ८·८८, **–चक्षूचेनि चर्में** १८·३९८ (१); **चर्म्मा साठीं** ९·४४९ (२).

**चारु**—सुंदर. **चारुस्थल** ६·७२.

**चालणें**—कोश पहा. **चालवीतेया** १८·१७४७.

**चोखेल**—**चोरवेल** १६·७ असा पाठ घ्यावा.

**जघन**—जांघ. ६·१९२.

**जठर**—पोट. २·३३९, १३·७३१, १५·३७५.

**जन**—कोश पहा. **साधकजन** ३·३७.

**जाइंयांचें**—उसनें आणलेलें परत द्यावें लागतें त्यास उद्देशून. **'जाइंयांचें लेणें'** ९·४०८, ज्ञानदेवी, कुंटे – 'जायांचें' मागून आणलेलें या अर्थी, ९·४१२.

**जिव्हा**—जीभ. ६·३६२, ११·३५७. **जिव्हाग्र** ११·४२८, **–डंस** १७·१४३, **–लंपट** १८·१३५.

**जिव्हाला**—१५·३७३. कोशांत **जीवाला** पहा.

**जीता**—कोश जिंतणें (२) पुढें पहा. **जीतां मेलेयां** १८·२२४.

**जीर्ण**—जुनें, मोडकळीस आलेलें, फाटलेलें. २·१४४, १३·९७५. **जीर्णोद्धार**, कोशांत **उद्धरणें** पहा; **सोरभ्यजीर्ण**, उडून गेलेला सुवास, १४·३११.

**ज्योतिष**—कोशांत जोइस पहा.

**तद्विष्ठ**—त्या टिकाणीं निष्ठा ठेवणारा, १५·३. कोशांत तद् पुढें इतर शब्द पहा.

**तल**—कोश पहा. **सप्ततल** ६·११४.

**तलें**—कोश पहा. **चंद्रस्थलाचें तलें** ६·२४७.

**तान्हेली**—६·२३५ कोशांत तान्हु पहा.

**तारणी**—**तेथ चि तारणी** हा पाठ **तेथ चितारणी** असा घ्यावा, १८·४५७, ज्ञानदेवी – 'चितारिणी', कुंटे – 'चितारणी' १८·४६०.

**तुंड**—तोंड. **वक्रतुंड** १७·४; **तुंडिल**, **चलचित्तपानतुंडिल**, १८·४, कोशांत **चित्त** पहा.

**तृण**—गवत, काडी. तो प्रलयानलु काइ दडपे। तृणें नावें ॥ ४·१७५. सूत सूतें गुंतलें। तृण तृणें बांधलें। १८·१२९७(१,२). १४·४३, १४·३११, १५·१७२, १६·१५५, १७·११७, १८·९४. **तृणांचेनि इंधनें** १६·२२४; **तृणा एका साठीं**, काडीभरही, मुळींही, ९·३६५; **तृणाचिया जोडी**, थोडेंसें मिळवून, १४·१६५; **सबीजें तृणें** ९·१००; **तृणेंतव**, हिरवें गवत, पानें व पाला खाऊन, ७·३७; **तृण हिं नासुडावें** १७·२११; **तृण हीं जुगवे** १६·४०६; **तृण हिं नोलांडावें** १३·२५८; **तृण मानावें** १६·४५७; **हातिं तृण हिं न लगे** १८·६८४; **तृणांकुर** १०·२७६, ११·१४८; **तृणांत** १५·४४५; **तृणावसाना**, गवतापर्यंत, १८·५२८; **तृणबीज** १३·६८३; **सकलदोतृणीं**, सर्व दोषरूपी गवत, १५·२५९.

**तोय**—पाणी. जैसें पवनें तोय हालवलें। आणि तरंगाकार जालें। २·१०६. नाना लवण तोय होए। मग क्षारता तोयत्वें राहे। १८·१२०२ (१). समुद्रा जेयाचें तोए। तोया जेयाचें माधुर्य। माधुर्या सौंदर्य। जेयाचे(चें) होंतें ॥ १८·१७०४ (१,२). ६·३, १२·१४६, १४·९९, १८·३०६, १८·११४२, १८·१२२५. **तोयांचा पोटीं रेघ काढिलेयां**, परिश्रम व्यर्थ जातात, १८·६०९; **तोयतरणी** ५·१६, कोशांत **तरणी** पहा, **–वर्गे** १५·३०६, **–बुद्धि**, पाणी आहे असें

समजून, ५·११०, –संगें ३·७२; तोयत्वें १८·१२०२ (२).
**त्वं**—तूं. त्वंपद, तूं हें पद, ११·६३८.
**त्वक्**—चामडी. त्वगिंद्रिय, स्पर्शेंद्रिय, १८·५५८.
**त्वचा**—त्वक् या अर्थी, सर्पाची कांत. त्वचा धूनि जडी। पांजरेंसीं॥ ६·२३३. सांडूनि आंगिची खोली। सर्पु रिगालेयां पातालीं। ते त्वचा कोण सांभाली। तैसें जालें॥ १४·३१०. १५·३२४, १६·१२५. त्वचा श्रवण चक्षु रसना घ्राण १८·४९६, श्रवण नयन त्वचा घ्राण रसन १३·९८; त्वचेचिया पदरासि आड ९·५६, –चेनि पदरें ६·२५०, –चा पातवडा ६·२५२; आंगत्वचेचे वेलपालव १५·१००.
**दग्धणें**—जळणें. परि तिथें बीजें जैसीं दग्धलीं। ४·८२.
**दंडवत**—कोशांत दंडणें पुढें दंड पहा.
**दंत**—दांत. १·१२.
**-दत्त**—दिलेलें. दत्तचित्त ६·३८, १८·६२७.
**दंष्ट्रा**—दाढ. ११·४११.
**दहन**—भाजणें. दहन पचन सिद्धि १५·३६८.
**दारा**—स्त्री. यऱ्हवीं दारां गृहपुत्रीं। नाहिं जेयाची मैत्री। १३·५९८, ज्ञानदेवी, कुंटे–'दारागृहपुत्रीं' १३·६००. परदारादि १४·२२७.
**दिनकर**—सूर्य. १·१४४, ९·२५०, १६·१८३.
**दिवस**—सूर्य या अर्थी. १५·३९७.
**दिष्टि**—हा शब्द द्रिष्टि असणें संभवतें, ११·१५९ कोशांत दृष्टि-ष्टी पहा.
**दुर्म्मद**—अतिशय मदोन्मत्त. ११·४७५.
**दुहिता**—मुलगी. १८·२३२.
**द्यूत**—जुगार. १०·२६१.
**द्यौः**—स्वर्ग. द्यौर्लोकपाताळ ११·३१०.
**द्वीप**—बेट. महाद्वीप १३·९८५, १६·३२.
**नंदन**—मुलगा. गंगानंदन, भीष्म, १·१०५, नृप–, अर्जुन, १८·३२८, सुभद्राहृदय– १·१०१.
**धावणा**—पळणारा, धावत जाऊन निरोप देणारा. ९·३२१.
**नभ**—आकाश. घटाकारें वेंटाललें। तैं नभ गमे वाटुलें। मठिं तरि चौफलें। आयें दीसे॥ १३·८९३. ६·२९५, ११·१३२, ११·६४०, १३·१०१६, १३·११२०, १५·५४७, १८·११४२, १८·१६९१. नभाचेनि पाडें, समत्वास उद्देशून, १३·६०१; नभाचिये पोटीं १८·४८०; जगदंबुद्गर्भनभ १८·६, कोशांत अंबु पहा.
**नयन**—डोळा. मनाचें मन। जें नेत्राचे नयन। १३·९२४. दर्पणें विण नयनें। नयनु कां दीसे॥ १८·१६८१ (१, २). १३·९८, १३·९२१, १८·१४२४.
**नर**—पुरुष. नराचां ठांइं नरत्व। ७·३४ (१) ३·४१, ८·१०१, ८·१४९, १३·१००७, १६·२५८, १६·२६९, १७·८०, १७·३०२, १८·१३५, १८·४८५, १८·६०२, १८·७४९, १८·८७२. नरा(रां)माझि १०·२१९; नरेंद्र १७·२२५, इतर संदर्भ कोशांत इंद्र (२) पुढें पहा; नरत्व ७·३४(२); नरदेह १८·६१३; नर नारायण—तो नरु तैसा नारायणु। १३·११४० नरनारायण, अर्जुन व श्रीकृष्ण यांस उद्देशून, १५·४२५; श्रीवीरेश्वरनरहरी १७·४२०; सुरनर-उरगीं १३·१५८.
**नव**—नवीन. कोशांत नवा-वी पहा. नवगंध-केसरी(रीं), ताज्या सुवासिक कमळाच्या केसरांत, १३·७८०; नवघन १५·१५१.
**नातःपर**—या पलीकडे नसणारें. ५·१४५.
**नातू**—नेहमींच्या अर्थी. १·२२३.
**नाभि-भी**—बेंबी. नाभिक(कं)ठिं १३·५०७; नाभिस्थानातळवटीं ६·२१०; नाभी ६·२०९; नाभी जन्मे, नाभिकमळांत जन्म घेतो, १३·३९४. नाभिकार, कोश पहा.
**नारी**—स्त्री. कां सवें बैसौनि नारी। आधैलें करी॥ १७·१५९. अर्धनारीनटेश्वरीं। जो पुरुष तो चि नारी। ९·२६९ (२). अर्धनारीनटेश्वर ९·२६९ (१), १८·५०; नारी माझारि १०·२५७.
**नासा**—नाक. नासाग्रपीठ ६·२०४; नासापुट, नाकपुडी, ६·२३६, –रंध्र ३·५५.
**निगळें**—पडदा, झांपड, चिपड. १३·७५७, ज्ञानदेवी, कुंटे-'निगळें', न गळणारें या अर्थी, १३·७५९.
**निरामय**—रोगरहित. निरामयभरित २·२७९.
**नूतन**—नवें. नूतनें, नवीं वस्त्रें, २·१४४; नित्यनूतन १·७१.
**नृ**—मनुष्य. नृप, राजा, १६·४६८, १८·१६३२; पांडुनृप १२·२०; नृपती १७·४२८; नृपनंदन १८·३२८, –नाथ १·४८, १·९९, १·१५२, –वर १·१५३; नृसिंहत्व ९·४४६.
**नृत्य**—नाच. रूपनृत्याची पुरवणी १७·२९६.

**नेत्र**—डोळा. मज अचक्षुका नेत्र। ९·१५९. ३·५५, ५·४१, ११·२४६, १३·९२४. **नेत्रिचें जल**, अश्रू, ९·५२७; **नेत्रगोचर** १३·८८६, **–द्वार** २·११६, ६·२०२, **नेत्रांचां द्वारिं** १५·३२५; **नेत्रपंक्ती** ११·२६६, **–युगुल** १८·१५४१; **उन्मेखनेत्र** ४·१५८; **हस्तनेत्रपाए** १३·८८०.

**पण**—(१) परंतु. ११·८९. (२) **–पण**, भाववाचक प्रत्यय. **तेयाचें पण**, तो भाव, १८·४१२. परिशिष्ट ४ (ई) पहा; **पुणु**, परंतु, ११·२८९.

**पण्य**—कामासाठीं दिलेलें धन. **पण्यांगना**, वेश्या, कोशांत **अंगना** पहा.

**पतन**—खालीं पडणें, अधःपात होणें, नाश होणें. पडलेयां तिये ठांइं। कल्पांतीं हीं उगंडु नाहिं। एसणें पतन कुलक्षयीं। अर्जुनु ह्मणे॥ १·२६०. ह(हें) संग्रामिं पतन जाण। क्षत्रियांसि॥ २·२८. २·३३०, १४·२६७, १६·२१६. **पतना हेतु**, अधःपाताचीं कारणें, १८·२००; **थोर पतन** १६·४१९; **पतित** १·२५२, **आकाशपतिता** १८·५६२; **पतीत** २·२९२.

**पति-ती**—नवरा, मालक, श्रेष्ठत्व दाखविणारा शब्द. **पति** ३·९२; **पतिचेंया व्रता** १६·४५३; **दादुगा पति** १३·५०४; **पतिसि रूप करी** १५·४३५; **पती ही हून** ६·१२९; **पती-वांचौनि** १·१११; **पति-पुत्र** १३·४७९, **–व्रता**, कोशांत **व्रत** पहा; **अपांपती**, समुद्र, ९·१३; **कमलापती** ३·१; **कैवल्यपति-ती** १०·१५८, १३·१०१; **गजपति** १६·२२३; **निजपती** १६·२०८; **नृपती** १७·४२८; **भूपति**, कोशांत **भु-भू** पहा; **योगपती** १२·२७; **रितुपति** ३·१००; **लक्ष्मीपति-ती** २·२८९, ७·११९; **सुभद्रापति-ती** ३·१३७, ७·१८८.

**पत्नि-त्नी**—बायको. **पत्नि**—**येकपत्निव्रतें** ८·१८७. **पत्नी**—**धर्मपत्नी कां धांगडि** १८·९३६.

**पय-पयस्**—दूध, पाणी. **पय**—सलीलीं पय जैसें। एक होउनि मिनलें असे। २·१२७. जैसें पय मीनलें। लवण करी॥ १८·६७२, दुधांत मीठ मिसळलें असतां. १३·१००५. **जैसे क्षीरार्णवीं पयाचे कल्लोल**, दुधाचे, ११·५२९; **पयपाणी** ९·४४; **गंगापय** १३·२६८. **पयस्**—**पयोराशि**, क्षीरसमुद्र, १०·२१८.

**पांचजन्य**—श्रीकृष्णाच्या शंखाचें नांव. १·१४३.

**पांडित्य**—१८·१७२४. कोशांत **पंडीत** पहा.

**पावक**—(१) अग्नि. पाहे पां इन्धन न्हि गीळुनि जाये। पावकातें॥ २·१४. ९·२८०, १६·२७६. **आसनाचेनि पावकें हुरपतां**, जठराग्नीनें होरपळला असतां, १८·१०२०; **पावकादिक** ११·१४२; **वैराग्यमहापावकें** १२·४६. (२) अष्टवसूंपैकीं एक. १०·२०६.

**पिता**—बाप. तुं गुरु बंधु पिता। तूं आमची इष्ट-देवता। २·५९. गुरु क्षेत्र गुरु देवता। गुरु माये गुरु पिता। १३·४४४. ९·२६८, १०·१९१(२), १३·७(२), १४·११५, १८·२३२, १८·६०१. **पितामह**, आजा, **पितामहाचा पिता** १०·१९१ (१), १३·७ (१). कोशांत **पितर-पितृ**, **बाप**, (१) पहा.

**पिनाक**—पिनाक धनुष्य. **पिनाकपाणि**, पिनाक धनुष्य हातांत असलेला, शंकर, ११·२०४.

**पिंस-पींस**—पक्ष्याचें पीस. **पिंस**—मोराचां आंगिं असोसें। पिंसें आहाति डोलसें। १३·८३३. **पींस**—आगि आणि पींसा। १३·१००३.

**पुत्र**—मुलगा. १·२१५, १·२२३, ११·१०४. **पुत्रभाव** १३·४७९ (२), **–शोक** ६·३७४, **–स्नेह** १·८५; **गृहपुत्र** १३·५९८, **पति–** १३·४७९ (१), **भ्रातृ–**, पंडूचा मुलगा, अर्जुन, १८·१५७१; **स्त्रीपुत्रादिमेळें** १३·७६७; **पुत्रवित्त**, परिशिष्ट १ (ऊ) पहा; **पुत्** १३·५४०; **पौत्र**—नातू, वंशज इ., १·१८९.

**पुष्प**—फूल. लालनीं मी जैसें पुष्प। १६·१२२. पालवीं पुष्पपुंजु दावी। पुष्प फळातें॥ १८·३५२(२). **पत्र—पुष्प फळ** ९·३९२; **पुष्पपुंजु** १८·३५२ (१), **–माला** १३·२८४, **–वर्षी** १८·१०६५; **खपुष्प** १५·२१३, १६·३९; **पुष्यांजलि** १५·२, हा पाठ **पुष्पांजलि** असणें संभवतें.

**पुस्तक**—नेहमींच्या अर्थीं. **पुस्तकमीखें** १८·१४५१.

**पृष्ट**—(पृष्ठ) पाठ. **पृष्टांत**, पाठीचा खालचा भाग, ६·१९७.

**पौंड्र**—भीमसेनाच्या शंखाचें नांव. १·१४८.

**प्रतारण**—फसवणूक. १३·२७१.

**-प्रद्**—देणारा. **फलप्रदा** १८·२.

**प्रातर्**—सकाळ. **प्रातःकालु** १४·११०; **सायंप्रात-मंध्यानीं** १८·११४.

**प्रादुर्भाव**—येणें, अवतार. १८·६७१.

**प्रोत**—उभे विणलेले. **ओतप्रोत** १०·२४४, कोशांत ओत पहा.

**बृहत्**—बृहत्साम, सामवेदाचा शेवटचा भाग, १०·२५८.

**भग**—दैव. **सुभग** १३·६४२, १६·१३४; **सूभग** १५·६७.

**भगवंत**—श्रीकृष्णास उद्देशून. ६·३८. **भगवंतपण** ११·४३८; **भगवती**, गीतेस उद्देशून, १८·१६४५. कोशांत **गीता** पहा.

**भट**—योद्धा. **सु-सू-भट**, कोशांत **सु-** पुढें पहा.

**भविष्यमाण**—भविष्यकाळांत होणारें. ७·१५८.

**भस्म**—राख. १३·१०९९, १६·१२६, १७·४१४.
**भस्मासुर**—परिशिष्ट ६(ओ) पहा.

**भाऊ**—नेहमींच्या अर्थी. जें प्राणाचां घरिं । आंगें रावते भाऊ च्यारी । १३·२९.

**भागवत**—भागवत ग्रंथ. **भागवतमीषें** १८·११२६.

**भागीन**—भागीदार. १५·३९५, १६·३७३.

**भानु**—(१) सूर्य. (२) योगांतील नाडी (श्वास). (१) कां प्रभाविण भानु । धूमेंविण हुताशनु । जैसा दर्पणु मलहीनु । कहीं चि नसे ॥ ३·२५६. १·१०५, २·१३, २·७५, २·१४१, ७·२९, ९·६२, १३·१०३०, १५·५२, १५·३८५, १६·२३२, १७·१३२, १८·३७६, १८·८५३. **प्रभा आणि भानु** ९·८५; **भानुचें(चे)नि तेजें** १·३९, **भानुतेज** १·६७, **-बिंब** ३·७२, **-भूषिता** १८·१२२९. (२) **शशि आणि भानु**, डाव्या व उजव्या नाकपुडींतील वायु, ६·२४५.

**भास्वत**—सूर्य. १४·१३, १६·१९८, १८·४१४.

**भिखारी-भीक**—कोशांत **भिक्षा** पहा.

**-भीर**—भ्यालेला. **भयभीर** ११·३२३. कोशांत **भय** पुढें **भय भाउरें, भयानक, भयासुर** व **भासुर** पहा.

**भ्रू-भ्रू**—भिंवई. **भ्रूकुटी** १३·२७२; **भ्रूपल्लव**, **भ्रूपल्लवां गांठि पडे** ५·१५१; **भ्रूलतां मागिलीकडे** ६·३१३, **भ्रूलतां माझि** ८·९५; **भ्रुवां तळीं** ११·२०१.

**मल्ल**—पहिलवान, बाहुयुद्ध करणारा. **प्रतिमल्ल** १८·४८७; **अप्रतिमल्ल**, ज्याच्या बरोबरीचा योद्धा नाहीं असा, १·११०.

**मस्तक**—डोकें. मस्तकिं मुकुटा ठेविलें । किं मस्तक मुगुट जालें । ११·५९२ (१, २). ११·२५०, १२·२१३, १३·२३१. **मस्तकाकारें** १·१९; **मस्तकावरि** १·१७; **कुटिलालकमस्तका** १०·१९७, कोशांत **कुटिल** पहा.

**माता**—आई. देखें मातेचां ठांइं । अपत्या अनवसरु नाहीं । ३·२९. ९·२६९, १४·११५, १८·२०१, १८·१५०२. **मातेचां कोपीं** २·८८; **हा जनकु हे माता** १५·४५९; **मातापितरां** १८·५९२, **-रें** २·३२, कोशांत **पितर-पितृ** पहा.

**मातुल**—मामा. १·१८०.

**मातृका**—(१) देवता. पार्थु अधिष्ठा(ष्ठा)त्री तेथिची । मातृका गा ॥ ६·१२७, श्रीकृष्णाशीं असलेल्या सख्याची अधिष्ठात्री देवता अर्जुन होता. (२) आई. **मातृकोदरकुहरिं**, आईच्या उदररूपी गुहेंत, नऊ महिने गर्भ राहतो त्यास उद्देशून, १३·७३१. (३) अक्षर. **त्रिमातृकेचिये कूंसी**, ॐ हें एकाक्षर अ, उ, म, या तीन अक्षरांच्या कुशींत अडकलें होतें, त्यास उद्देशून, १८·१५०० वरील (२) मधलें रूपक येथें घेतलें आहे.

**मारुत**—वायु, वारा. आप तेज गगन । मही मारुतु मन । ७·१८. २·१४६. **दक्षिणोत्तर मारुता** १२·२०२.

**मासली**—मासा. १३·३९७, १४·३४८. **मासा** १६·३००.

**मार्गशिर**—मार्गशीर्ष. मासां आंतु मार्गशिरु । तो मीं ह्मणे सारंगधरु । १०·२६०.

**मार्त-र्त्त-ड**—सूर्य. १८·५१८. **मार्त्तंड जे तपहीन**, सूर्यासारखे तेजस्वी असून, तसे प्रखर नाहींत, या सज्जनांच्या गुणास उद्देशून, १८·१७७७.

**मीमांसा**—षड्दर्शनांपैकीं पांचवें व सहावें; पूर्व व उत्तर मीमांसा, कर्मकांड व ज्ञानकांड, या नांवांनीं हीं प्रसिद्ध आहेत. १·१६.

**मुख**—तोंड, साधन. शब्दु बोले मुखें । परि ज्ञान नाहीं ॥ ५·५८. डोंगर गीळितां मुख । न फटे काई ॥ १२·६८. १·२२७, २·१९५, ४·८, ४·११०, ६·२२८, ६·२४१, ६·४९०, ९·१५, ९·६२, ९·१७९, ९·२६३, ९·३४५, ९·३८०, १०·१४२, १०·३०८, ११·२५, ११·३७५, ११·३९०, ११·४०८, ११·४१६, ११·४१७, १३·३२२, १३·७०२, १३·८७५, १३·१०१२, १३·१०३८, १३·१०९१, १५·२४३, १६·१७०, १६·२४८, १७·१२९, १८·२०१, १८·१११६ (१, २), १८·११५०, १८·१३८४, १८·१४८१. **मुख मोहाचें माहियेर**, मोहित करणारें, १३·२६१; **मुखिचां**

जाळीं, ज्वालांनीं, ६·२३०; मुखींचा झाडा ११·१८२; मुखेसि(सिं) चावलिजे ११·५८१; जरें मुख विटाललें ९·१४१; मरणासि मुखें जाळीं ११·१९७; अपानाग्नीचां मुखीं ४·१४३; ज्ञानाग्नीचेनि मुखें ४·१०४, दैविकेनि— १०·१३१, मेघाचेनि—६·३०७, वडिलांचेनि —१०·१५१, शास्त्राचेनि— १८·८८४; श्रद्धेचें मुख १७·१९३; मुखांतर १८·२८०; मुखाभास १८·९७०, प्रतिमुखाभास १४·३०२; मुखोद्गत १३·८२६; मुखबोध १८·११३५; मुखमेळेविण १३·१४०, मुखाकानासि मिळे १०·२९७, कानें मुखें फावे १८·१६८५, कोशांत कान पहा; अग्निमुख, वर अग्नि-ग्नी पहा, अधो—, कोशांत अधस् (१) पहा, उर्ध्व— १५·१८९, एक— १३·७९०; कीर्त्तिमुखत्व १५·४९३, परिशिष्ट (६) पहा; गुरुमुख ९·४९, १७·१२८, त्याग— १८·५००, प्रतीति— ७·१८७, बहु— १३·३९२, मद— कोशांत मद (१) पहा, विश्वतोमुख, कोशांत विश्व पुढें विश्वतः पहा; शकति-मुखीं ६·२४७; श्रीमुख ११·१७७, ११·२२४; श्रोतेमुखटिळका १३·९१३, कोशांत श्रोता पहा; सन्मुख १३·७४६; स्तनामुखाचिये ११·४०; स्वमुख २·२६९.

**मुष्टि**—मूठ. ३·२४२. शिवमुष्टिगंडु, कोशांत गंड पहा.

**मूत्र**—मूत. मूत्ररंध्रौनि १३·५३८; मलमूत्र १३·११९, —द्वारें १३·५७०, —पंक्ति १३·७३३; रक्तमूत्ररसें १६·१७९.

**यादस**—जलचर. १०·२२३.

**युवती**—तरुण स्त्री. लावण्यगुणयुवती ४·२१५.

**यूप**—यज्ञस्तंभ. ९·२३८.

**रजनी**—रात्र. कां रविचां अस्तमानीं । अंधारेन कोंदें(दे) रजनी । १५·५४. १३·९३. सांजवेळ कां रजनी १७·२९४; दिवोरजनी १८·५१८.

**रज्जु-ज्जू**—दोरी. रज्जु जाळेयां गोचरु । आभासता तो व्यालाकारु । रज्जू चि ऐसा निर्धारु । होये जेवि ॥ १८·११८२ (१,२). रज्जुज्ञानें, दोरी आहे असें समजल्यावर, १८·२२६.

**रंभा**—(१) केळ. आरंभरंभेचा गौरवु, कोशांत आरंभणें पुढें प्रवृत्ति हीच रंभा असा अर्थ दिला आहे, ६·४६०, इतर ठिकाणीं आरंभरंभा, आरंभरूपी केळ असा व परिभाषा कोशांत 'रंभेचा गौरव' म्हणजे केळीचा खांब असे अर्थ दिले आहेत. ज्ञानदेवींत 'आरंभस्तंभींचा' व कुंटे प्रतींत 'आरंभ भरेचा' (मोठेपणा) असे पाठ आहेत ६·४६२. (२) रंभा अप्सरा. ९·३२०, १६·१२६, १८·९२४, परिशिष्ट(६) पहा.

**रवि-वी**—सूर्य. रवि—सांघें जात्यंधा रवि । काजा आथि ॥ ४·२१, कांहीं उपयोग होत नाहीं. जैसा रातीदिहो नोहे । द्विधा रवि ॥ १५·५२१. १·२६८, १०·२०२, १८·११३७. रविचां अस्तमानीं १५·५४; विकासें रवितें उपजवी, कमलिनी आपल्या विकासानें सूर्योदय झाला असें सुचविते, १८·२७४; रविकिरण १८·१६, —चंद्र १७·२७१, —चंद्रें हीन १४·२४३, —चंद्रादि १५·१९३, —चंद्रादिशुक्ति, चंद्रसूर्य इ. हेच जणूं शिंपले, १४·८, —दीप्ति १८·१४५३, —बिंब १८·८६२, —शशि ६·११०, १०·६३. रवी— जैसा नचलतेनि रवी । लोकु चले ॥ ८·१८५. उदैला आकाशीं । रवी चि रवीतें प्रकाशी । १७·४०१(१,२). ४·१६, ४·३९, १८·४३०, १८·११५६, १८·१३६७. रवी आणि मृगजळा १३·११२०; खी हा रवीचा अपपाठ आहे, १५·३०६.

**रात**—तांबडें. रातोत्पल ६·२६५.

**रिक्त**—रिकामा, मोकळा. रिक्तकंठां, मोकळ्या गळ्यानें, १७·२५.

**रुग्**—कोशांत ऋक् पहा.

**रुधिर**—रक्त. भोग गिंवसावे रुधिरीं । बुडाले जे ॥ २·४८. मांसा रुधिरा १६·३९६.

**लला-ल्हा-ट**—कपाळ. ललाट ११·४८२, —पट ११·३५९. लल्हाट—कां लल्हाटिचें लिहिलें । न मोडे काहिं केलें । १८·१०१.

**लोचन**—डोळा. ११·२९, ११·१९९, ११·५११, १५·३४, १८·११४. लोचनभाग्य ११·३३३; उन्मेखसुलोचना १३·३३८; प्रमदालोचन १८·५८४, बहू— ११·३३५.

**वक्र**—वांकडें, फिरविलेलें. जे तुझां विषीं मूढु । तेयां लागि तुं वक्रतुंडु । ज्ञानियां तरि अखंडु । उजु चि असासि ॥ १७·४, तुझ्याविषयीं जे अनास्था दाखवितात त्यांच्यापासून तूं तोंड फिरवतोस (त्यांच्यावर कृपा करीत नाहींस) व जे ज्ञानी आहेत त्यांच्याकडे तूं नेहमी सरळ (कृपादृष्टीनें) पहातोस.

**वत्सल**—(गाईचें वासरावर जसें प्रेम असतें तसा)

मायाळू, प्रेमळ. भक्तवत्सल १२·२३४; विगतविषयवत्सल १८·३, कोशांत विषय (१) पहा.

**वनिता**—स्त्री, पत्नी. नवियें आवडिचेनि भरें। कामिकु निज वनिता विसरे। १·१८७. भ्रतारें-हीन वनिता १·१९९; जैसी सकामा वनिता न जिणवे, ज्याप्रमाणें विषयी पुरुषाला स्त्री जिंकतां, वश करून घेतां, येत नाहीं, ७·९३.

**वन्हि-न्ही**—आग. वन्हि—तेजें खिरडला वन्हि ह्मणे। समुद्रिं रिगों॥ ११·२१२. वन्हि आला लोखंडा। लोह नव्हे॥ १३·८९२. विस्फुलिंगिं सर्वे। वन्हि एकि॥ १३·१०८०. १·२४२, १·२५७, ११·३५०, १३·८०, १३·६६०, १३·९०८, १३·१००५, १३·१११९, १४·४३, १४·१२१ (१), १४·१९३, १४·३७२, १४·३९१, १५·४९३, १५·४९८, १६·१२६, १६·२५२, १८·४०८ (१), १८·५४०, १८·६२१, १८·११५३, १८·११६१, १८·१२२१, १८·१३९९, १८·१५२१, १८·१६३९. स्नेह-सूत्र-वन्हि १३·१५४; वन्हिची ज्वाळा १२·१३२, वन्हिज्वाळा ६·२२४, १५·२८७; प्रलयवन्हि १·११८; वन्हित्व १८·२१८. वन्ही—ह्मणौनि वन्हि ज्वाळ। दोन्ही वन्ही चि केवळ। १४·१२१ (२). जैसा वन्हि जेया लागे। तें वन्ही चि जालें आंगें। १८·४०८ (२). ११·२०१, १३·१०१०, १८·९८६, १८·११०२.

**वस्त्र**—कापड. जैसीं जीर्णें वस्त्रें सांडिजे। मग नूतनें आणिकें वेढिजे। २·१४४. ७·१०१, १३·५३१, १४·३४६. वस्त्राचि थिगळीं १३·४६४; उबातेनि वस्त्र फेडिलें ८·६५; आडवस्त्र १८·१२९४; वस्त्रपण १८·५४१, —णें १३·९५.

**वापी**—विहीर. वापी कूप आराम १८·९८.

**वाम**—डावा. दक्षिण वाम ५·१५२; वामांगि, सुंदर स्त्री, येथें माया, १७·८; वाम चरणीं ६·२०१, वामचरण ६·१९४.

**वारि**—पाणी. धनुर्धर बाणवारि वरिषताति १·१६६.

**विगत**—गेलेलें, नाहींसें झालेलें. विगतविषयवत्सल १८·३, कोशांत विषय (१) पहा.

**विघ्न**—संकट. ११·३८५. विघ्नराज, विघ्न निवारणारा, गणेश, १·१५.

**विहंग**—पक्षी. १२·१८१. विहंगम, त्याच अर्थीं, विहंगममतें, पक्ष्याच्या पद्धतीनें, उडून, लवकर या अर्थीं, ३·४३.

**वीचि**—लाट. ए(ऐ)क्यवीचिसागरा, हा शब्द ऐक्य वीचिसागरा असा तोडावा, १४·३०३, ज्ञानदेवी—'ऐक्य वीचिसागरा' १४·३०५. कुंटे—'ऐक्य वीचिसागरां' १४·३०६, वाहणारा वारा थांबला म्हणजे लाटांचें समुद्राशीं ऐक्य होतें ह्यास उद्देशून.

**वीर्य**—शक्ति, शुक्र, रेत. परमवीर्या १०·२ हरवीर्यें १०·२१०.

**वृत्त**—वर्तमान, हकीकत. ९·५२०. वृत्तांत, त्याच अर्थीं, ८·२६९.

**वेव्हार**—कोशांत व्यवहार पहा.

**वेसन**—कोशांत व्यसन पहा.

**वैदिक**—वेदोक्त. १८·८१६.

**वैष्णव**—विष्णुभक्त, विष्णूचें. नातरि येकाधें नांव तें चि शैव कां वैष्णव। १७·२२२. गीतावैष्णव, प्रासादु, गीतारूपी वैष्णवमंदिर, विष्णूनें, कृष्णानें, सांगितलेल्या गीतेस उद्देशून, १८·४८.

**वोडंवरी**—गारुडविद्या, जादू. वोडंबरिचे अलंकार, मायावी अलंकार, ९·१७२.

**व्यवधान**—आडपडदा. १३·६२१.

**व्यूह**—युद्धप्रसंगीं केलेली विशिष्ट सैन्यरचना. १·९१, १·९४.

**शक**—शालिवाहन शक. १८·१७९२, ही ओवी मूळ ग्रंथांत नाहीं.

**शश**—ससा. शशांक, चंद्र, चंद्रावर सशासारख्या आकृतीचा डाग दिसतो म्हणून हें नांव पडलें, १६·११४; शशविषाण, परिशिष्ट (८) ससा पहा.

**शशि-शी**—चंद्र. शशि—शशि आणि भानु ६·२४५, वर भानु (२) पहा; शशिबिंब १२·१०८, १७·२२९, —सूर्य ७·३२. शशी १८·१०८१. गर्भशशी—कां एकत्र गर्भशशी। चंद्रिका ते॥ १८·११४४, कोशांत गर्भ पहा.

**शांभव**—शंकराकडून मिळालेलें. १८·१७३५.

**शारंग-शार्ङ्ग-सारंग**—विष्णूच्या धनुष्याचें नांव. परिशिष्ट (६) श्रीकृष्णाचीं नांवें पहा.

**शीर्ष**—मस्तक. सहस्र शीर्ष याचे, हे शब्द एकत्र घ्यावे, शेषाचे या अर्थीं, ११·२६५.

**शृंग**—शिखर. महत्त्वादिकिचां शृंगीं १७·२४१. पुढें सृंग पहा.

**शैव**—शंकराचें, शंकरभक्त. १७·२२२. शैव शक्ति ह्मणति १८·११२७.

**शोणित**—रक्त. शुक्लशोणिताचा सांधा १३·१०६.

**सकलव-वी**—मिश्र. कोशांत स- पुढें पहा.

**सगट**—सहित, कोशांत सकट पहा. मोक्षा सगट गती १३·१०६९.

**सचराचर**—कोशांत चरणें (१) पहा.

**सडा**—कोशांत सडिया पहा, मुख्य शब्द सडा घ्यावा.

**संडीं**—कोशांत सांडणें पहा. संडीं फडे खेलवणें। नागिणिएची ॥ १८·६४, ह्या पाठाच्या नागिणिएची फडे खेलवणें संडीं या अन्वयानें समाधान होत नाहीं, ज्ञानदेवी–संडो पडे खेळणें । नागिणीचें तें ॥, कुंटे–सांडीं पडे खेळवणें । नागिणीचें तें ॥ १८·६५, हे दोन पाठ संदर्भात बसतात, ब्रह्मनामाच्या श्रद्धेशिवाय कर्म करणें किती घातक असतें तें अर्जुनानें या ओवींत तीन उदाहरणें देऊन सांगितलें आहे, नागिणीशीं खेळणें वगैरे श्रद्धाविरहित कर्मांपुढें हार खातील, सांडीं पडे, मागें पडतील, या अर्थी.

**सदट**—कोशांत दाटणें पहा.

**सदन**—घर. ९·४७०. मारांग-सदन, मांगांचें किंवा चोरांचें घर, १८·५४५.

**सद्य**—तत्काळ. ३·४३.

**संध**—कोशांत सत्य पुढें सत्यसंधू ६·४४३ पहा.

**सप्रभाव**—सामर्थ्यासह. १८·१७३५.

**समीप**—जवळ. १४·८९.

**सरिता**—नदी. नातरि जलदच्युता । पाणियां उचित सरिता । सरितेसि पांडुसुता । सिंधु उचितु ॥ १८·८८२ (१,२). २·६०, ६·३०४, ७·९३, ७·१२१, १०·२४९, ११·५५०, १३·१०६९, १४·२९९, १८·५२७. सरिताचेनि वोघें (घें) ८·८३; सरिता ओघ समस्त २·३५७, –ओघ समस्त २·१७५; सरिता समुद्र १०·२६७; पूर्वापर सरिता ३·३९; ग्रीष्मकाळीं सरिता २·३५८, वर्षाकाळिं–१२·३८; शरत्काळु...आणि सरिता १२·१०७.

**सविता**—सूर्य. जैसा लोकचेष्टां समरतां । हा निमित्तमात्र कां सविता । ९·१३०. कां तीन्ही काल होतां । त्रिधा न्हवे चि सविता । १३·६००. कां सवितेयातें सविता । म्हणावें असें(से) ॥ १३·६३१ (१, २). ९·२८८, ११·४८९, १४·२९५, १४·३४२, १८·३७८, १८·४११. सवितेया आंग डोळे, असे निरनिराळे नसतात, १३·८७३, –आंगा कोण काम आलें, कांहीं करावें लागत नाहीं, १८·३१०.

**सव्य**—उजवें. ६·१९४. सव्यसाची, उजव्या हाताप्रमाणें डाव्या हातानेंही कौशल्यानें युद्ध करणारा, अर्जुनास उद्देशून, ७·१९९, ११·४६६, १५·४३८, १८·२४२; दाते कोशांत 'सव्य'चे '(१) डावा हात, (२) (चुकीनें) उजवा हात' असे अर्थ दिले आहेत.

**सहचर**—बरोबरीचा. १७·३३. कोशांत चरणें (१) पुढें पहा.

**सहिष्णु**—सहनशील, सहन करणारा. सूतभार-सहिष्णु १३·४५९.

**साह्य**—मदत. शास्त्रसाह्यें विण १८·३७०; सुरसाह्यें सील १२·२३३, कोशांत -शील व -सील पहा.

**सींतोडा**—शिंतोडा. १८·५९३.

**सुधा**—अमृत. सुधा सत्वा आड १७·३१०; सुधासत्वाचिया वाटा १८·९४८; सुधाकर, चंद्र, ११·२४८, १८·१३, १८·१५६१, –सिंधु १५·१०; नवरसुधाब्धी १·२९.

**सुति**—दैवीं सुति कलें । गीतार्णवीची ॥ १६·२०९, या संदर्भात सुति हा सुक्ति किंवा शुक्ति, या शब्दाचा अपपाठ आहे, ज्ञानदेवी–'शुक्ति', कुंटे–'शुक्ती', शिंपली, १६·२११.

**सुसणें**—चालणें, पाणी सोडणें. ८·२२९, १८·१९३.

**सूक्ति**—उत्तम वचन. श्रीकृष्णसूक्तिसागरा १५·७०.

**सूली**—कोशांत सुणें-सूणें (२) पुढें पहा.

**शृंग**—शिंग. मळप्रसवशृंगी १८·१७३२, कोशांत प्रसवणें पहा; वर शृंग पहा.

**सोज्वल**—प्रकाश देणारा. तन्हीं संतकृपादीपकु । सोज्वलु असे ॥ १·७६. कोशांत उजलणें पुढें उजल, उजाल, लहोजलें इ० पहा.

**स्रोत**—प्रवाह, नदी. महोदधी मीनलें । स्रोत जैसे ॥ १५·२८५.

**स्वाहा**—कोशांत स्वधा पुढें पहा.

**हस्त**—हात. हस्तांतरें, भिन्न रूपानें, १८·११२२; हस्तगत १८·१३१४; हस्तनेत्रपाद १३·८८०.

**-हृद**—अंतःकरण. कोशांत सुहृद पहा.

**हृष्ट**—आनंदित. ११·५७९.

**हृस्व**—ऱ्हस्व, लहान. एकें हृस्वें एकें विशालें । ११·१२४.

# आधारभूत ग्रंथांची यादी

**मूळ प्रती**— ज्ञानेश्वरी, संपादक : विश्वनाथ काशीनाथ राजवाडे, सत्कार्योत्तेजक सभा, आत्माराम छापखाना, धुळें, शके १८३० व १८३१.

१८३० प्रतींत दर्शनी पृष्ठावर "प्रथम खंड अध्याय १–१२" असें छापलेलें आहे व त्याखालीं अकराव्या अध्यायांतील १९ व २० ओव्या आहेत.

१८३१ प्रतींत दर्शनी पृष्ठावर "द्वितीय खंड अध्याय १३–१८" असें छापलेलें आहे व त्याखालीं पंधराव्या अध्यायांतील १ व २ ओव्या आहेत. १८३१ च्या कांहीं प्रतींत पाठांतरें आढळलीं. उदाहरणार्थ, कांहीं प्रतींत २·३४९ ओवींतील पहिल्या चरणांत थडी टाकितां असा, व कांहीं प्रतींत थडी पावतां असा, पाठ आहे.

**कोश**— हंसकोश—र. भा. गोडबोले, पुणें, शके १७८५.

A Dictionary, Marathi and English—J. T. Molesworth, Second Edition, Bombay, 1857.

महाराष्ट्र शब्दकोश—य. रा. दाते व इतर, १९३२.

श्री ज्ञानेश्वरी शब्दार्थ कोश—शि. न. भावे, ग्राम-सेवा-मंडळ, वर्धा, १९५१.

भारतवर्षीय प्राचीन चरित्र कोश—सिद्धेश्वरशास्त्री चित्राव, शके १८५४, इ. स. १९३२.

संख्यावाचक दुर्बोध शब्दांचा कोश—र. दे. मुळे, आवृत्ति नववी, निर्णयसागर, १९५४.

Linguistic Peculiarities of Jñāneśvarī—Dr. M. G. Panse, D. C. D. Series, Poona, 1953.

**इतर ग्रंथ**— श्रीभगवद्गीतारहस्य—बाळ गंगाधर टिळक, पुणें, शके १८३७, सन १९१५.

श्रीज्ञानेश्वरी टीका—ग. कृ. आगाशे, आगाशे, टिळक आणि मंडळी, मिरज, विद्याविलास छापखाना, कोल्हापूर, १९२४–३३.

ज्ञानेश्वरी—अण्णा मोरेश्वर कुंटे,
(१) निर्णयसागर, शके १८१६, सन १८९४.
(२) षष्ठावृत्ति, निर्णयसागर, शके १८४५, सन १९२३.

ज्ञानदेवी—रामचंद्र विष्णु माडगांवकर, तत्त्वविवेचक छापखाना, शके १८२९, सन १९०७.

सार्थ ज्ञानेश्वरी—शं. वा. दांडेकर, प्रसाद प्रकाशन, पुणें, शके १८७५, सन १९५३.

ज्ञानेश्वरीच्या हस्तलिखित प्रती—माडगांवकर (प्रा. न. र. फाटकांकडे असलेली), शाळिग्राम, गोपाळाश्रम, निरंजन रघुनाथ व बरवे.

ज्ञानेश्वरीचा हस्तलिखित कोश—'परिभाषाकोश', यांत ग्रंथकर्त्याचें नांव, स्थळ व काळ यांचे निर्देश नाहींत.

शास्त्रीय मराठी व्याकरण—मो. के. दामले, ढवळे, १९२५.

# शुद्धिपत्र

## ज्ञानेश्वरीचा शब्द-कोश

| पृ. ओ. | अशुद्ध | शुद्ध |
|---|---|---|
| ४[१]२ | अणुसट | अणुसुट |
| ५[२]२२ | कालातीत | कलातीत |
| ५[२]२९ | आंतौरि | आंतौरी |
| ५[२]३८ | १७·१५७ | ७·१५७ |
| ६[१]२० | अधिंचिया | अधिचिया |
| ७[१]११ | आलविजें | आलविजे |
| ७[१]२० | अधिदैवादिभूत | अधिदैवाधिभूत |
| ७[१]२८ | सकल | सकल हें |
| ८[१]२५ | अनार्त्त | अन(ना)र्त्त |
| | आर्त | आर्त्त |
| ८[२]३८ | १०·१५२ | १०·१५२ (कु) |
| ९[१]३७ | अनुभविजे | अनुभवे |
| १२[१]२५ | उद्यान | उद्यानवन |
| १४[१]२० | कृपामृततुषार | कृपामृत |
| | १८·२५७ | २·७७ |
| १५[१]३८ | अर्थी | आर्थि |
| १५[२]२९ | अर्घोदकिं | अर्घोदकीं |
| १६[१]३१ | माझीं | माझि |
| १६[२]४ | मी | मीं |
| १७[१]१० | पीयूख | पीयूष |
| १८[२]३९ | ना तरि | नातरि |
| १९[१]२५ | एकी | एकि |
| १९[२]३ | पहाटि | पाहाटि |
| २०[२]३२ | घालीतसा (सां) | घालितसा (सां) |
| २१[२]३३ | व अहंबुद्धि | , अहं व बुद्धि |
| २२[२]१४ | दीक्षितीं | दीक्षितिं |
| २३[१]२१ | आइकलेया | आइकिलेया(यां) |
| २३[१]३६ | आइकौनियां | आइकैं |
| २३[२]३ | दूजेयाचिया | दूजेयाचिये |
| २५[२]१७ | गंवसलें | गवसलें |
| २६[१]३३ | आच्छादणें | आछादणें |
| २६[२]४० | होय | होये |
| २७[२]५ | आंग, | आंगा |
| २७[२]१२ | सं. श. | सं. वा. श. |
| २७[२]१३ | उघडा | उघडां |
| २८[१]२८ | १७·१४६ | १७·४१६ |
| २८[२]२८ | जो | जे |
| २९[२]२ | उरलै | उरैल |
| २९[२]६ | अग्नि आगी | अग्नी आगि |
| २९[२]२० | उगे | उगें |
| २९[२]३९ | आगीमाझी | आगीमाझि |
| ३०[१]३९ | आघवियेचि | आघवियें चि |
| ३०[२]१४ | ३·७८ | ३·७८ (च) |
| ३१[२]१६ | आठवीतसे | आठवीतसें |
| ३२[१]९ | आडफूटती | आडफुटती |
| ३२[२]२ | जीवा | जिवा |
| ३२[२]१२ | रे फुकट | रे फुकट, १६·३८७. |
| ३२[२]२३ | बरब | बरव |
| ३२[२]२६ | १७·१६६५ | १८·१६६५ |
| ३४[२]१५ | मनुष्यांआंतु | मनुष्याआंतु |
| ३४[२]१६ | रसांआंतु | रसाआंतु |
| ४०[१]३४ | होंताति | होताति |
| ४३[२]३१ | (आपणपयातें) | (या ऐवजीं 'आपणेयांतें' हा शब्द 'यांतें' नंतर घ्यावा.) |
| ४९[१]५ | हींव | हींवं |
| ४९[१]१३ | स्वर्गिंचा | स्वर्गींचा |
| ५०[२]२९ | जलि | जलीं |
| ५१[१]७ | व्यंग | अव्यंग |
| ५३[१]५ | रसस्वादाचिया | रसास्वादाचिया |
| ५५[१]११ | पांचै द्वारीं | पांचैं द्वारीं |
| ५५[१]१५ | इं सोनें | इं असे |
| ५५[१]१६ | इं सोनें | इं सोनें चि |
| ५५[२]२३ | अर्थ पहा | अर्थणें पुढें अर्थ (३) पहा. |
| ५६[२]७ | संगति | संगती |
| ५६[२]१३,१४ | ['इंद्रियांचिया संगती २·२८३;' हे शब्द गाळावे] | |
| ५६[२]२५ | इंद्रियातें | इंद्रियांतें |

| पृ. ओ. | अशुद्ध | शुद्ध |
|---|---|---|
| ५७$^{१}$३० | सर्वेंद्रिं | सर्वेंद्रीं |
| ५९$^{१}$१७ | सांपाचा | सापांचा |
| ५९$^{२}$२२ | तकवितर्के | तर्कवितर्क |
| ५९$^{२}$२३ | केलीं | केली . |
| ५९$^{२}$३५ | बैसे | बैसें |
| ५९$^{२}$३५ | उगाचि | उगा चि |
| ६०$^{२}$२३ | भोगवीतंसे | भोगवीतसे |
| ६१$^{१}$१० | नेणें कें, | नेणों कें |
| ६२$^{२}$१९ | ऊर्धा | ऊर्ध्वा |
| ६२$^{२}$२० | ऊर्धा | ऊर्ध |
| ६५$^{२}$९ | उच्छंकल | उछंकल |
| ६८$^{२}$२५ | उन्मेख सूर्यकांत | उन्मेखसूर्यकांत |
| ७३$^{२}$११ | ज्वालाचे | ज्वाला(लां)चे |
| ७८$^{२}$२२ | उर्ध्वमूलांतीं | ऊर्ध्वमूलांतीं |
| ८५$^{२}$ | [उॅखद, ओखद | [उॅखट, ओखट |
| ८८$^{१}$४० | उॅ | तीन |
| ९२$^{२}$१० | घेॐ | घेउॅ |
| ९२$^{२}$३३ | पृथग्विधकरण | पृथग्विध करण |
| ९६$^{१}$ | आवडणें] | कर्ता-र्त्ता] |
| ११३$^{१}$२५ | काहीं | कांहीं |
| ११३$^{१}$३१ | – किंवा | –(१) किंवा |
| ११४$^{२}$३१ | कीर्त्ति | कीर्ति |
| ११६$^{१}$३३ | आशा | आशां |
| १२०$^{१}$१४ | केधांव | केधवां |
| १३७$^{२}$९ | गाजिल | गाजिला |
| १३९$^{२}$१८ | गुंतागुत | गुंतागुंत |
| १४०$^{२}$४० | [ही ओळ १४१$^{२}$४० 'गुणेंद्रिय' नंतर घ्यावी] | |
| १४२$^{२}$५ | बांधला | बांधलां |
| १४३$^{२}$,१४४$^{१}$ | [गोठि-ठी-ष्ठी | [गोठि-ठी-ष्ठि |
| १४३$^{२}$३१ | गोठि-ठी-ष्ठी | गोठि-ठी-ष्ठि |
| १५३$^{१}$२ | घोट | घोंट |
| १५३$^{२}$९ | घोस | घोंस |
| १५६$^{१}$१३ | १०·६५ | ११·७९ |
| १५६$^{२}$२७ | देघिकेनि | देविकेनि |
| १५९$^{१}$१९ | भूलौनियां | भुलौनियां |
| १६०$^{१}$३४ | धयन | ध्यान |
| १६९$^{२}$८ | जरंग | जरंगा |
| १७५$^{२}$१३ | होंतेंयांजांतेंयां | होंतेयांजांतेयां |

| पृ. ओ. | अशुद्ध | शुद्ध |
|---|---|---|
| १८२$^{२}$८ | प्रलयविजूचीं | प्रलयविजूंचीं |
| १८४$^{२}$३९ | युक्ति | युक्ती |
| १९१$^{१}$१२ | व्यासादि कांचिया | व्यासादिकांचिया |
| १९१$^{१}$१७ | सुशदनाची द्युति | सुदशनांची द्युति |
| १९३$^{२}$८ | सोडल्यावर | गांठल्यावर [हा संदर्भ खालीं (२)पुढें घ्यावा] |
| १९५$^{१}$१ | ठसेंठोंबसे | ठसेंठोंबसें |
| १९८$^{२}$१५ | –यां | (यां) |
| | भवव्यथा | भवव्यथा- |
| १९९$^{२}$३ | ८·२०४; | ८·२०४ (२); |
| १९९$^{२}$९ | ९·३१. | ९·३१; टेविजे (ठेविजे)६·५०. |
| १९९$^{२}$३३ | डांवोरा | डांगोरा |
| २००$^{१}$१८ | श्रती | श्रुती |
| २०१$^{१}$१७ | फूटे | फुटे |
| २०१$^{२}$१३ | डोला | डोलां |
| २०२$^{१}$३६ | प्राणुपापताढाळु | प्राणुपापता ढाळु |
| २०४$^{२}$२९ | [तम्रतां(ता)म्र तांबडीं | हे शब्द जोडून वाचावे] |
| २०५$^{२}$१८ | आहारा | आचारा |
| २०६$^{२}$४ | संबादु | तरि संवादु |
| २०६$^{२}$३० | जाले | जालें |
| २०६$^{२}$३२ | वर (२) | वर (३) |
| २०७$^{१}$९ | १३·७९, | १३·७९, १८·११४१(१); |
| २०७$^{१}$२४ | होतेनि | होंतेनि |
| २०७$^{२}$ | [तन्हि | [तन्हिं |
| २०८$^{१}$१३ | दाविलीं | दाविली |
| २०८$^{१}$२५ | तलिं | तलीं |
| २१०$^{१}$१० | तापत्रब | तापत्रय |
| २१५$^{२}$२१ | १७·७८७ | १७·२८७ |
| २१६$^{१}$२३ | ६·३३० | १६·३३० |
| २१६$^{२}$१७ | अंतष्करणविषयांसिं | अंतष्करण विषयांसिं |
| २२१$^{२}$१० | [१६·४१९ | हा आंकडा गाळावा] |
| २२२$^{१}$३५ | म्हणे | ह्मणे |
| | दडफडीला | दडफडील |
| २२२$^{२}$१८ | घमु | धर्मु |

| पृ. ओ. | अशुद्ध | शुद्ध |
|---|---|---|
| २२३$^{१}$२५ | 'सुदशनाची दीप्ति' | 'सुदर्शनांची द्युती' |
| २२४$^{२}$२१ | १३·५८३ | १३·८५३ |
| २२५$^{२}$४ | हीवां | हींवा |
| २२७$^{१}$२६ | दिवो | दीवो |
| २२७$^{१}$३५ | क | कां |
| २२८$^{२}$३१ | दिसतन | दिसतेन |
| २३१$^{१}$१६ | वर्तुलें | वर्त्तुलें |
| २३१$^{२}$८ | सेलभागीं | सेलभागिं |
| २३३$^{१}$११ | दूमतें | दुमतें |
| २३३$^{१}$१२ | महाकोष | महाघोष |
| २३३$^{१}$१४ | दुमदुमीत | दुमुदुमीत |
| २३३$^{२}$८ | वसविलीं | वसविलिं |
| २३६$^{१}$१६ | सर्वहि | सर्व ही |
| २३८$^{१}$९ | जरि | ज्वरिं |
| २३९$^{१}$३६ | तुम्हां | तुह्मां |
| २४१$^{२}$२१ | १३·९४ (१) | १३·९४ |
| २४२$^{२}$७ | मना वाचे | मनावाचे |
| २४२$^{२}$१५ | अेस | असे |
| २४३$^{२}$९ | दैविकेनिखें | दैविकेनि |
| २४७$^{१}$२२ | १०·२८६ | १०·२८५ |
| २४८$^{१}$२८ | महादम | महामद |
| २४८$^{१}$४० | ए | एं |
| २४९$^{२}$१९ | अर्जुन | अनुज |
| २५०$^{१}$१७ | रावि | रात्रि |
| २५३$^{२}$४० | ध्रव | ध्रुव |
| २५५$^{१}$२६ | लगे न | न लगे |
| २५९$^{२}$१ | नाइटेय | नाइटेयां |
| २६३$^{२}$४० | तेयाच | तेयाचा |

| पृ. ओ. | अशुद्ध | शुद्ध |
|---|---|---|
| २६५$^{२}$८ | ज्ञातेनजाचें | ज्ञान तेजाचें |
| २६७$^{१}$६ | [-त्याग १६·१३१ | हा शब्द (२) निजणें पुढें घ्यावा] |
| २६७$^{२}$९ | होये | होए |
| २८६$^{२}$३७ | पंथ-न्हरें | पंथ-पन्ह-रें |
| ३२५$^{२}$३९ | वेलिवें | वेलिवें(चें) |
| ३४२$^{१}$३१ | आडफूटति | आडफुटती |
| ३४७$^{१}$२५ | परिशिष्ट (८) | परिशिष्ट (६) |
| ३६२$^{१}$१९ | १६·२१७; | [या पुढें बोब्राणें(णे) १३·१५ हा शब्द घ्यावा] |
| ३६४$^{१}$२७ | वज्रावेंया बोल(लि)जे | वज्राचें(चे)यां बोलिं(लि)जे |
| ३९१$^{१}$२ | पक्षांच्या | पक्ष्यांच्या |
| ३९१$^{२}$ | [सत्मर | [मत्सर |
| ३९५$^{२}$१३ | १३·२४६ | १३·२३६ |
| ४२४$^{१}$३८ | हें | ते (तें) |
| ४२९$^{१}$ | [यकेक | [येकेक |
| ४३१$^{२}$ | येवि | येवडा-दा-डी-डें |
| ४३२$^{१}$ | येसणें] | येवि] |
| ४४०$^{१}$ | राक्षस] | राख] |
| ४४१$^{१}$२९ | समग्ज्ञानाचिया उगाणून | सम्यग्ज्ञानाचिया उगाणूनि |
| ४४१$^{२}$ | [रांध | [रांधणें |
| ५००$^{१}$५ | विश्वतामुख | विश्वतोमुख |
| ५१०$^{२}$३२ | १८·३६५ | १८·३५८ |
| ५२३$^{१}$१९ | शूद | शूद्र |
| ५२३$^{४}$२६ | स्त्रीशूदादिकां | स्त्रीशूद्रादिकां |
| ५८२$^{१}$१ | स्वेच्छा | स्वैछा |

## परिशिष्टें व पुरवणी

| पृ. ओ. | अशुद्ध | शुद्ध |
|---|---|---|
| ६५$^{२}$४० | गोत्रातील | गोत्रांतील |
| ७३$^{२}$१७ | निरनिरळीं | निरनिराळीं |
| ८०$^{२}$४ | प्रवृत्तिध री | प्रवृत्ति धरी |
| ९२$^{२}$१३ | इरण | हरण |
| १२३$^{२}$१४ | पुतळी, होती | पुतळी होती, |
| १२५$^{२}$३९ | आह | आहे |
| १२६$^{१}$२७ | अग्नि | अग्नि- |
| १३०$^{२}$१३ | तारणी- | तारणी-तारणारी. |
| १३०$^{२}$३१ | सकलदो- | सकलदोष- |